

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj)

Students can retain library books only for two weeks at the most

BORROWER'S No	DUE DATE	SIGNATURE

अथाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

नरसिंहमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मवाच ।

एवं दृष्ट्वा बलं कृष्णं सुमद्रां प्रणिपत्य च ।

धर्मं चार्थं च कामं मोक्षं च लभते ध्रुवम् ॥ १ ॥

निष्क्रम्य देवतागारात्कृतकृत्यो भवेन्नरः ।

प्रणम्याऽऽयतनं पञ्चाद्व्रजेत्तत्र समाहितः ॥ २ ॥

विष्णुर्यत्रो विष्णुर्यत्राऽऽस्ते वालुकावृतः ।

ध्यानगतं नत्वा ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ३ ॥

ध्रुवमयो योऽसौ इतवानसुरोत्तमम् ।

गस्ते तत्र मां विप्राः सिंहार्चकविग्रहः ॥ ४ ॥

इथा दृष्ट्वा तु तं देवं प्रणम्य नरकेसरीम् ।

प्रते पातकैर्मर्त्यः समस्तैर्नात्र संशयः ॥ ५ ॥

नरसिंहस्य ये भक्ता भवन्ति भुवि मानवाः ।

न तेषां दुष्कृतं किञ्चित्फलं स्याद्यद्यर्क्षितम् ॥ ६ ॥

तन्मात्सर्वप्रयत्नेन नरसिंहं समाश्रयेत् ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां फलं यस्मात्प्रयच्छति ॥ ७ ॥

मुनय ऊचुः ।

माहान्त्यं नरसिंहस्य सुखदं भुवि दुर्लभम् ।

इथा कथयसे देव तेन नो विस्मयो महान् ॥ ८ ॥

प्रभाय तस्य देवस्य विस्तरेण जगत्पते ।
 श्रोतुमिच्छामहे ब्रूहि पर कौतूहलं हि न ॥ ६ ॥
 यथा प्रसीदेद्देवोऽसौ नरसिंहो महाबल ।
 भक्तानामुपकाराय ब्रूहि देव नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥
 प्रसादात्परसिंहस्य या भवन्त्यत्र सिद्धयः ।
 ब्रूहि तां कुर्वन्मां प्रसादं प्रपितामह ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुष्वं तस्य भो विप्रा प्रभायं गदतो मम ।
 अजितस्याश्रमेयस्य भुक्तिमुक्तिप्रदस्य च ॥ १२ ॥
 कः शक्नोति गुणान्वक्तुं समस्तास्तस्य भो द्विजा ।
 सिद्धार्थं न देहस्य प्रवक्ष्यामि समासतः ॥ १३ ॥
 याः काश्चित्सिद्धयश्चात्र श्रूयन्ते देवमानुषाः ।
 प्रसादात्तस्य तां सर्वाः सि यन्ति नात्र संशयः ॥ १४ ॥
 स्वर्गे मर्त्ये च पाताले दिक्षु तोये पुरे नगे ।
 प्रसादात्तस्य देवस्य भवत्यन्यादता गतिः ॥ १५ ॥
 असाध्यं तस्य देवस्य नास्वयं सचरानरे ।
 नरसिंहस्य भो विप्रा सदा भक्तानुकम्पिन ॥ १६ ॥
 विधानं तस्य वक्ष्यामि भक्तानामुपकारकम् ।
 येन प्रसीदेशैवासौ सिद्धार्थस्तविग्रहः ॥ १७ ॥
 शृणुष्वं मुनिशार्दूल कल्परजः सनातनम् ।
 नरसिंहस्य तत्त्वं च यत्र शतं सुरासुरैः ॥ १८ ॥

शाकयाचकमूलैस्तु फलपिण्याकसक्तुकैः ।

पयोमक्षेण विप्रेन्द्रा वर्तयेत्साधकोत्तमः ॥ १६ ॥

कोशकौपीनवासाश्च ध्यानयुक्तो जितेन्द्रियः ।

अरण्ये विजने देशे पर्वते सिन्धुसंगमे ॥ २० ॥

ऊपरे सिद्धक्षेत्रे च नरसिंहाश्रमे तथा ।

प्रतिष्ठाप्य स्वयं वाऽपि पूजां कृत्वा विधानतः ॥ २१ ॥

द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य उपोष्य मुनिपुंगवाः ।

जपेह्यक्षाणि वै विशन्मनसा संयतेन्द्रियः ॥ २२ ॥

उपपातकयुक्तश्च महापातकसंयुतः ।

मवेत्ततो पित्राः साधको नात्र संशयः ॥ २३ ॥

१। प्रदक्षिणं तत्र नरसिंहं प्रपूजयेत् ।

२। गन्धादिमिधूपैः प्रणम्य शिरसा प्रभुम् ॥ २४ ॥

३। चन्दनाकां निजातीपुष्पाणि मस्तके ।

४। नरसिंहस्य ततः सिद्धिः प्रजायते ॥ २५ ॥

५। आन्सर्वकार्येषु न क्वचित्प्रतिहन्यते ।

६। जः सोढुं न शक्ताः स्युर्ब्रह्महृदयः सुराः ॥ २६ ॥

किं पुनर्दानवा लोके सिद्धगन्धर्वमानुषाः ।

विद्याधरा यक्षगणाः सर्किनरमङ्गिराः ॥ २७ ॥

मन्त्रं यानासुरान्दन्तुं जगन्त्येकेऽन्यसाधकाः ।

ते सर्वे प्रलयं यान्ति दृष्ट्वाऽऽनित्याग्निवर्चसः ॥ २८ ॥

सहस्रान्तं तु कवचं रक्षेत्सर्वमुपद्रवम् ।

द्विर्जपं कवचं दिव्यं रक्षते देवदानवात् ॥ २९ ॥

गन्धर्वाः किनरा यक्षा विद्याधरमहोरगाः ।

भूताः पिशाचा रक्षासि ये चान्ये परिपन्थिनः ॥ ३० ॥

त्रिजंष्ट कपचं दिव्यमभेद्यं च सुरासुरैः ।

द्वादशाभ्यन्तरे चैव योजनाना द्विजोत्तमाः ॥ ३१ ॥

रक्षते भगवान्देवो नरसिंहो महाबलः ।

सतो गत्वा पितृद्वारमुपोष्य रजनीप्रयम् ॥ ३२ ॥

पलाशकाष्ठे प्रज्ज्वाल्य भगवन्तं हुताशनम् ।

पलाशसमिधस्तत्र जुहुयात्प्रिमधुप्लुता ॥ ३३ ॥

द्वे शते द्विजशार्दूला ययत्कारेण साधकः ।

ततो विपर्यटारं तु प्रकटं जायते क्षणात् ॥ ३४ ॥

ततो विशेत्तु नि शङ्क कपर्द्या विपरं सुधः ।

गच्छतः संकटं तस्य तमोमोहस्य नश्यति ॥ ३५ ॥

राजमार्गः सुविस्तीर्णो दृश्यते भ्रमराजि(ञ्चि)तः ।

नरसिंहं स्मरंस्तत्र पातालं विशते द्विजाः ॥ ३६ ॥

गत्वा सत्र जपेत्तत्त्वं नरसिंहाख्यमव्ययम् ।

तत स्त्रीणां सहस्राणि घीणावादनकर्मणाम् ॥ ३७ ॥

निर्गच्छन्ति पुरो विप्राः स्वागतं ता घटन्ति च ।

प्रवेशयन्ति ता हस्ते गृहीत्वा साधकेश्वरम् ॥ ३८ ॥

ततो रसायनं दिव्यं पाययन्ति द्विजोत्तमाः ।

पीतमात्रे दिव्यदेहो जायते सुमहाबलः ॥ ३९ ॥

क्रीडते सह कन्याभिर्यावदाभूतसप्लवम् ।

मित्रदेहो घासुदेवे लीयते नात्र संशयः ॥ ४० ॥

यदा न रोचते वासस्तस्माद्विर्गच्छते पुनः । -

पट्टं शूलं च खड्गं च रोचनां च मणिं तथा ॥ ४१ ॥

रसं रसायनं चैव पादुकाञ्जनमेव च ।

कृष्णाजिनं मुनिश्रेष्ठा गुटिका च मनोहराम् ॥ ४२ ॥

कमण्डलुं चाक्षसूत्रं यष्टिं संजीवनीं तथा ।

सिद्धविद्यां च शास्त्राणि गृह्यत्वा साधकेश्वरः ॥ ४३ ॥

ज्वलद्वह्निस्फुलिङ्गोर्मिषेष्टितं त्रिशिखं हृदि ।

सकृन्न्यस्तं दहेत्सर्वं वृजिनं जन्मकोटिजम् ॥ ४४ ॥

विषे न्यस्तं विषं हन्यात्कुण्डं हन्यात्तनीं स्थितम् ।

स्वदेहे भ्रूणहत्यादि कृत्वा दिव्येन शुध्यति ॥ ४५ ॥

महाग्रहगृहीतेषु ज्वलमानं विचिन्तयेत् ।

हृदन्ते वै ततः शीघ्रं नश्येयुर्दारुणा ग्रहाः ॥ ४६ ॥

बालानां कण्ठके यद्धं रक्षा भवति नित्यशः ।

गण्डपिण्डकलूतानां नाशनं कुरुते ध्रुवम् ॥ ४७ ॥

व्याधिजाने समिद्धिश्च घृतक्षीरेण होमयेत् ।

त्रिसंध्यं मासमेकं तु सर्वरोगान्विनाशयेत् ॥ ४८ ॥

असाध्यं तु न पश्यामि त्रैलोक्ये सचराचरे ।

यां यां कामयते सिद्धिं तां तां प्राप्नोति स ध्रुवम् ॥ ४९ ॥

अष्टोत्तरशतं त्वेके पूजयित्वा मृगाधिपम् ।

मृत्तिकाः सप्त बल्मीके श्मशाने च चतुष्पथे ॥ ५० ॥

रक्तचन्दनसंमिश्रा गवां क्षीरेण लोडयेत् ।

सिंहस्य प्रतिमां कृत्वा प्रमाणेन पङ्कजुलाम् ॥ ५१ ॥

लिम्पेत्तथा भूर्जपत्रे रोचनया समालिखेत् ।

नरसिंहस्य कण्ठे तु यदुध्वा चैव हि मन्त्रचित् ॥ ५२ ॥

जपेत्संख्याविहीनं तु पूजयित्वा जलाशये ।

यावत्सप्ताहमात्रं तु जपेत्संयमितेन्द्रियः ॥ ५३ ॥

जलाकीर्णां मुहूर्तेन जायते सर्वमेदिनी ।

अथवा शुष्कघृत्नाग्रे नरसिंह तु पूजयेत् ॥ ५४ ॥

जप्त्वा चाष्टशतं तत्त्व घर्षन्तं विनिचारयेत् ।

तमेवं पिञ्जके यदुध्वा भ्रामयेत्साधकोत्तमः ॥ ५५ ॥

महाघातो मुहूर्तेन भागच्छेन्नात्र संशयः ।

पुनश्च धारयेत्क्षिप्रं सप्तस(ज)प्तेन वारिणा ॥ ५६ ॥

अथ तां प्रतिमा द्वारि निपनेयस्य साधकः ।

गोत्रोत्सादो भवेत्तस्य उद्धूने चैव शान्तिदः ॥ ५७ ॥

तस्मात्तं मुनिशार्दूला भक्त्या संपूजयेत्सदा ।

मृगराजं महावीर्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ५८ ॥

विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रान्त्यजातयः ॥ ५९ ॥

संपूज्य तं सुरथेष्टं भक्त्या सिद्धयुधरम् ।

मुच्यन्ते चाशुभैर्दुःपैर्जन्मकोटिसमुद्भवैः ॥ ६० ॥

संपूज्य तं सुरथेष्टं प्राप्नुयन्त्यभिवाञ्छितम्

दैवत्यममरेशत्वं गन्धर्वत्वं च भो द्विजाः ॥ ६१ ॥

यक्षविद्याधरत्वं च तथाऽन्यशाभिवाञ्छितम् ।

दृष्ट्वा स्तुत्वा नमस्यत्वा संपूज्य नरकेसरीम् ॥ ६२ ॥

प्राप्नुवन्ति नरा राज्यं स्वर्गं मोक्षं च दुर्लभम् ।
 नरसिंहं नरो दृष्ट्वा लभेदभिमतं फलम् ॥ ६३ ॥
 निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ।
 स दृष्ट्वा तु तं देवं भक्त्या सिंहवपुर्धरम् ॥ ६४ ॥
 मुच्यते चाशुमैर्दुःखैर्जन्मकोटिसमुद्भवैः ।
 संप्रामे संकटे दुर्गे चारव्याघ्रादिर्पाडिते ॥ ६५ ॥
 कान्तारे प्राणसंदेहे विषवह्निजलेषु च ।
 राजादिभ्यः समुद्रेभ्यो ग्रहरोगादिर्पाडिते ॥ ६६ ॥
 स्मृत्या तं पुरुषः सर्वै राजप्रामैर्विमुच्यते ।
 सूर्योदये यथा नाशं तमोऽभ्येति महत्तरम् ॥ ६७ ॥
 तथा संदर्शने तस्य विनाशं यान्त्युपद्रवाः ।
 गुटिकाञ्जनपातालपादुके च रसायनम् ॥ ६८ ॥
 नरसिंहे प्रसन्ने तु प्राप्नोत्यन्यांश्च वाञ्छितान् ।
 यान्यान्कामानभिध्यायन्मज्जते नरकेत्तराम् ॥ ६९ ॥
 तांस्तान्कामानवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः ।
 दृष्ट्वा तं देवदेवेश भक्त्याऽऽपूज्य प्रणम्य च ॥ ७० ॥
 दशानामभ्वमेधानां फलं दशगुणं लभेत् ।
 पापैः सर्वैर्विनिर्मुक्तो गुणैः सर्वैरलङ्घितः ॥ ७१ ॥
 सर्वकामसमृद्धात्मा जरामरणवर्जितः ।
 सौवर्णेन विमानेन किंकिणीजालमालिना ॥ ७२ ॥
 सर्वकामसमृद्धेन कामगेन सुवर्चसा ।
 तरुणादित्यवर्णेन मुक्ताहारावलम्बिना ॥ ७३ ॥

दिव्यस्त्रीशतयुक्तेन दिव्यगन्धर्वनादिना ।

कुलैकविंशमुद्धृत्य दैवचन्मुदितः सुखी ॥ ७४ ॥

स्तूयमानोऽप्सरोभिश्च विष्णुलोकं व्रजेन्नरः ।

भुक्त्वा तत्र घरान्मोगान्विष्णुलोके द्विजोत्तमाः ॥ ७५ ॥

गन्धर्वैरप्सरैर्युक्त इत्था रुरं चतुर्भुजम् ।

मनोहादकरं सौख्यं याचदाभूतसंप्लवम् ॥ ७६ ॥

पुण्यक्षयादिहाऽऽपातः प्रधरे योगिनां कुले ।

चतुर्धेदी भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गधारणः ॥

वैष्णवं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाख्ये स्वयंभुवपिसंवादे नरसिंहा-

त्म्यघर्णनं नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

श्लोकानामादितः समष्ट्यङ्काः—३६५५

अथेकोनपष्टितमोऽध्यायः ।

श्वेतमाधवमाहात्म्यघर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अनन्ताख्यं पातुदेवं दृष्ट्वा भक्त्या प्रणम्य च ।

सर्वपापघ्निमुक्तो नरो याति परं पदम् ॥ १ ॥

मया चाऽऽराधितधार्सा शक्येन तदन्तरम् ।

विर्भाषणेन रामेण कस्तं नाऽऽराधयेत्पुमान् ॥ २ ॥

श्वेतगङ्गां नरः स्नात्वा यः पश्येच्छ्वेतमाधवम् ।
मत्स्याख्यं माधवं चैव श्वेतद्वीपं स गच्छति ॥ ३ ॥

मुनय ऊचुः ।

श्वेतमाधवमाहात्म्यं वक्तुमर्हस्यशेषतः ।
विस्तरेण जगन्नाथ प्रतिमां तस्य वै हरेः ॥ ४ ॥
तस्मिन्क्षेत्रवरे पुण्ये विख्याते जगतीतले ।
श्वेताख्यं माधवं देवं कस्तं स्थापितवान्पुरा ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अभूच्छ्रुतयुगे विप्राः श्वेतो नाम नृपो बली ।
मतिमान्धर्मविच्छूरः सत्यसंधो दृढव्रतः ॥ ६ ॥
यस्य राज्ये तु वर्षाणां सहस्रं दश मानवाः ।
भवन्त्यायुष्मन्तो लोका बालस्तस्मिन्न सीदति ॥ ७ ॥
वर्तमाने तदा राज्ये किञ्चित्काले गते द्विजाः ।
कपालगौतमो नाम ऋषिः परमधार्मिकः ॥ ८ ॥
सुतोऽस्याजातदन्तश्च मृतः कालवशाद् द्विजाः ।
तमादाय ऋषिर्धोमान् नृपस्यान्तिकमानयत् ॥ ९ ॥
दृष्ट्वैवं नृपतिः सुप्तं कुमारं गतचेतसम् ।
प्रतिज्ञामकरोद्विप्रा जीवनार्थं शिशोस्तदा ॥ १० ॥

राजोवाच ।

यावद्बालमहं त्वेनं यमस्य सदनं गतम् ।
नाऽऽनये सप्तरात्रेण चितां दीप्तां समाह्वहे ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पद्ममुक्त्वाऽसितैः पद्मैः शतैर्दशशतादिकैः ।
 संपूज्य च महादेवं राजा विद्यां पुनर्जपेत्(?) ॥ १२ ॥
 अतिमक्तिं तु संचिन्त्य नृपस्य जगदीश्वरः ।
 सांनिध्यमगमत्सुष्टोऽस्मीत्युवाच सहोमया ॥ १३ ॥
 ध्रुत्वेयं गिरिमीशस्य विलोक्य सहसा हरम् ।
 भस्मदिग्धं विरूपाक्षं शरत्कुन्दैन्दुवर्चसम् ॥ १४ ॥
 शार्दूलचर्मपसन शशाङ्काङ्कितमूर्धजम् ।
 महीं निपत्य सहसा प्रणम्य स तदाऽब्रवीत् ॥ १५ ॥

श्वेत उवाच ।

कारुण्यं यदि मे दृष्ट्वा प्रसन्नोऽसि प्रभो यदि ।
 कालस्य पशमापन्नो बालको द्विजपुत्रकः ॥ १६ ॥
 जीयत्येत पुनर्बाल इत्येवं व्रतमाहितम् ।
 भक्तस्माद्य मृतं बालं नियम्य भगवन्स्वयम् ॥
 पथोक्तापुष्यसंपुक्तं श्रेमं कुरु भद्रेश्वर ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्वेतस्वैतद्वनः धृत्वा मुदं प्राप हरस्तदा ।
 कालमात्रापयामास सर्वभूतभयंकरम् ॥ १८ ॥
 नियम्य कालं दुर्धरं यमस्याऽऽनाकरं द्विजाः ।
 बालं संजीवयामास मृत्योर्मुखागतं पुनः ॥ १९ ॥
 दृष्ट्वा श्रेमं जगत्सर्वं मुनेः पुत्रं स तं द्विजाः ।
 देव्या सहोमया देवस्तत्रैवान्तरर्षीयत ॥ २० ॥
 पथं संजीवयामास मुनेः पुत्रं नृपोत्तमः ॥ २१ ॥

मुनय ऊचुः ।

देवदेव जगन्नाथ त्रैलोक्यप्रभवव्यय ।

ब्रूहि नः परमं त्वयं श्वेताख्यस्य च सांप्रतम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुष्वं मुनिशार्दूलः सर्वसत्त्वहितावहम् ।

प्रवक्ष्यामि यथातथ्यं यत्तृच्छस्य मनानघाः ॥ २३ ॥

माधवस्य च माहात्म्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।

यच्छृत्वाऽभिनतान्कानांश्रुव प्राप्नोति मानवः ॥ २४ ॥

शृणुष्वं मुनिशार्दूलः सर्वसत्त्वहितावहम् ।

शृणुष्वं तां कथां दिव्यां भयशोकार्तिनाशिनीम् ॥ २५ ॥

स कृत्वा राज्यनेकान्युं वर्णाणां च सहस्रयाः ।

विचार्य लौकिकान्धर्मान्बैदिकाश्रियमांस्तथा ॥ २६ ॥

केशवाराधने विद्या निश्चिन्तं व्रतनास्थितः ।

स गत्वा परमं क्षेत्रं सागरं दक्षिणाश्रयम् ॥ २७ ॥

तटे तस्मिञ्छूमे रन्ये देशे कृष्णस्य चान्तिके ।

श्वेतोऽयं कार्यानासु प्रसिद्धं शुभलक्षणम् ॥ २८ ॥

धन्वन्तर्याणं वैकुंठं देवदेवस्य दक्षिणे ।

तत्रः श्वेतेन विप्रेन्द्राः श्वेत्पौलमयेन च ॥ २९ ॥

कृतः स भगवाञ्छ्वेतो माधवश्चन्द्रसंनिभः ।

प्रतिष्ठां विधिवच्चक्रे ययोहिष्टां म्वयं तु सः ॥ ३० ॥

दत्त्वा दानं द्विजातिभ्यो दानानाथतपस्विनाम् ।

अयानन्तरतो राजा माधवस्य च संनिधौ ॥ ३१ ॥

महीं निपत्य सहसा ओंकारं द्वादशाक्षरम् ।
जपन्स मौनमास्थाय मासमेकं समाधिना ॥ ३२ ॥
निराहारो महाभागः सम्यग्विष्णुपदे स्थितः ।
जपान्ते स तु देवेशं संस्तोतुमुपचमे ॥ ३३ ॥

श्रेत उवाच ।

ओं नमो घासुदेवाय नमः संकर्षणाय च ।
प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमो नारायणाय च ॥ ३४ ॥
नमोऽस्तु घट्ठरूपाय विभ्यरूपाय वेधसे ।
निर्गुणायप्रतर्क्याय शुनये शुक्लकर्मणे ॥ ३५ ॥
ओं नमः पद्मनाभाय पद्मगर्भोद्धवाय च ।
नमोऽस्तु पद्मवर्णाय पद्महस्ताय ते नमः ॥ ३६ ॥
ओं नमः पुष्कराक्षाय सहस्राक्षाय मीढ्रये ।
नमः सहस्रपादाय सहस्रभुज मन्यवे ॥ ३७ ॥
ओं नमोऽस्तु घराहाय परदाय सुमेधसे ।
परिष्ठाय परेण्याय शरण्यापाङ्ग्युताय च ॥ ३८ ॥
ओं नमो घाटरूपाय घालपद्मप्रभाय च ।
घालार्कसोमनेत्राय मुञ्जेशाय धीमते ॥ ३९ ॥
केशवाय नमो नित्यं नमो नारायणाय च ।
माधवाय घण्टिषाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ ४० ॥
ओं नमो विष्णवे नित्यं देवाय पमुरेतसे ।
मधुसूदनाय नमः शुद्धार्वाङ्गधराय च ॥ ४१ ॥

नमोऽनन्ताय सूक्ष्माय नमः श्रीवत्सधारिणे ।

त्रिविक्रमाय च नमो दिव्यर्षिताम्बराय च ॥ ४२ ॥

सृष्टिकर्त्रे नमस्तुभ्यं गोप्त्रे धात्रे नमो नमः ।

नमोऽस्तु गुणभूताय निर्गुणाय नमो नमः ॥ ४३ ॥

नमो वामनरूपाय नमो वामनकर्मणे ।

नमो वामननेत्राय नमो वामनवाहिने ॥ ४४ ॥

नमो रम्याय पूज्याय नमोऽस्त्वज्यक्तरूपिणे ।

अप्रतर्क्याय शुद्धाय नमो भयहराय च ॥ ४५ ॥

संतारार्णवपोताय प्रशान्ताय स्वरूपिणे ।

शिवाय सौम्यरूपाय ख्यायोत्तारणाय च ॥ ४६ ॥

भवभङ्गकृते चैव भवभागप्रदाय च ।

भवसंधानरूपाय भवसृष्टिकृते नमः ॥ ४७ ॥

ओं नमो दिव्यरूपाय सोमाग्निश्वसिताय च ।

सौमसूर्यांशुकेशाय गोत्राहणहिताय च ॥ ४८ ॥

ओं नम ऋक्स्वरूपाय पदक्रमस्वरूपिणे ।

ऋक्स्तुताय नमस्तुभ्यं नम ऋक्साधनाय च ॥ ४९ ॥

ओं नमो यजुषा धात्रे यजूरूपधराय च ।

यजुर्याज्याय जुष्टाय यजुषां पतये नमः ॥ ५० ॥

ओं नमः श्रीपते देव श्रीधराय चराय च ।

श्रियः कान्ताय दान्ताय योगिचिन्त्याय योगिने ॥ ५१ ॥

ओं नमः सामरूपाय सामध्वनिधराय च ।

ओं नमः सामसौम्याय सामयोगविदे नमः ॥ ५२ ॥

साम्ने च सामगीताय ओं नमः सामधारिणे ।

सामयज्ञविदे चैव नमः सामकराय च ॥ ५३ ॥

नमस्त्यथर्वशिरसे नमोऽथर्वस्वरूपिणे ।

नमोऽस्त्यथर्वपादाय नमोऽथर्वकराय च ॥ ५४ ॥

ओं नमो यज्ञशीर्षाय मधुकैटमघातिने ।

महोदधिजलस्थाय घेदहरणकारिण ॥ ५५ ॥

नमो दीप्तस्वरूपाय हृषीकेशाय चै नमः ।

नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय नै नमः ॥ ५६ ॥

नारायण नमस्तुभ्यं नमो लोकहिताय च ।

ओ नमो मोहनाशाय भवभङ्गकराय च ॥ ५७ ॥

गतिप्रदाय च नमो नमो पद्महराय च ।

त्रैलोक्यतेजसां कर्त्रे नमस्तेज स्वरूपिणे ॥ ५८ ॥

योगेश्वराय शुद्धाय रामयोस्तरणाय च ।

सुपाय सुगनेत्राय नमः सुरजधारिणे ॥ ५९ ॥

वासुदेवाय पद्माय वामदेवाय चै नमः ।

देहिनां देहकर्त्रे च भेदभङ्गकराय च ॥ ६० ॥

दैवैर्घन्दितादेहाय नमस्ते दिव्यमालिने ।

नमो वासनिवासाय वामऋषहराय च ॥ ६१ ॥

ओं नमो वासुकर्त्रे च वासुवासप्रदाय च ।

नमो यज्ञस्वरूपाय यज्ञेशाय च योगिने ॥ ६२ ॥

यतियोगकरेशाय नमो यज्ञाङ्गधारिणे ।

संकर्यनाय च नमः प्रलम्बमथनाय च ॥ ६३ ॥

मेवधोऽप्यनोत्तार्पवैगलाङ्गुलधारिणे ।

नमोऽस्तु ज्ञानिनां ज्ञान नारायणपरायण ॥ ६४ ॥

न मेऽस्ति त्वामृते बन्धुर्नरकोत्तारणे प्रभो ।

मत्सन्धां सर्वमावेन प्रपतो ननयन्सल ॥ ६५ ॥

मलं यन्कायजं वाऽपि मानसं चैव केशव ।

न तन्पान्योऽस्ति देवेश क्षालकमृत्त्वामृतेऽच्युत ॥ ६६ ॥

संसर्गाणि सप्तमृत्तानि विहाय त्वामुपम्वितः ।

संगां मेऽस्तु त्वया सार्धमान्नन्नामाय केशव ॥ ६७ ॥

कष्टमापन्सुदुष्पारं संसारं वेदमि केशव ।

तापत्रयपरिहृष्टम्नेन त्वां शरणं गतः ॥ ६८ ॥

एषन्नाग्निर्जगत्सर्वं मोहितं मायया तव ।

आकर्षितं च लोमाघैरतमस्थानहमाश्रितः ॥ ६९ ॥

नास्ति किञ्चिन्मुखं विष्णो संसारम्यस्य देहितः ।

यया यया हि यज्जेश त्वयि चेतः प्रवर्तते ॥ ७० ॥

तया फलविहीनं तु सुखनात्यन्तिकं लभेत् ।

नष्टो वित्रेकशून्योऽस्मि दृश्यते जगदानुरम् ॥ ७१ ॥

गोविन्द श्राद्धि संसारग्नानुद्धतुं त्वमर्हसि ।

मद्रम्य मोहमल्लिले निन्तारे मधार्पवे ॥

ददत्रा पुण्डरीकाक्ष त्वामृतेऽन्यो न विद्यते ॥ ७२ ॥

ब्रह्मावाच ।

इत्थं मृतमृतम्नेन राजा ज्वेतेन मो द्वित्राः ।

तस्मिन्नेश्वरे दिव्ये विख्याते पुण्योत्तने ॥ ७३ ॥

अथ षष्ठितमोऽध्यायः ।

ममृद्रस्नानविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

श्वेतमाधवमालोक्य समीपे मत्स्यमाधवम् ।

एकाग्रचजले पूर्वं रोहितं रूपमास्थितम् ॥ १ ॥

चेदानां हरणार्थाय रसातलतले स्थितम् ।

चिन्तयित्वा क्षितिं सम्यक्कस्मिन्स्थाने प्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥

भावावतरणं रूपं माधव मत्स्यरूपिणम् ।

प्रणम्य प्रणतो भूत्वा सर्वदुःखाद्विमुच्यते ॥ ३ ॥

प्रयाति परम स्थानं यत्र देवो हृदि स्थयम् ।

काले पुनरिदाऽऽयातो राजा स्वात्पृथिवीतले ॥ ४ ॥

घत्समाधयमासाद्य दुराधर्यो भवेन्नरः ।

दाता भोक्ता भवेद्यथा घैष्णवः सत्यसंगरः ॥ ५ ॥

योगं प्राप्य हरेः पश्चात्ततो मौक्षमवाप्नुयान् ।

मत्स्यमाधवमादात्म्यं मया संपरिर्कीर्तितम् ॥

यं दृष्ट्वा मुनिशार्दूलः सर्वान्कामानवाप्नुयान् ॥ ६ ॥

मुनय ऊचुः ।

भगवश्चोनुमिच्छामो मार्जनं घग्नालये ।

क्रियते स्नानदानादि तस्याशेषरत्नं यद् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुष्वं मुनिशार्दूल मार्जनस्य यथाविधि ।

भक्त्या तु तन्मना भूत्वा संप्राप्य पुण्यमुत्तमम् ॥ ८ ॥

मार्कण्डेयहठे स्नानं पूर्वकाले प्रशस्यते ।
 चतुर्दश्यां विशेषेण सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ९ ॥
 तद्वन्स्नानं समुद्रस्य सर्वकालं प्रशस्यते ।
 पौर्णमास्यो विरेयेण हयमेघफलं लभेत् ॥ १० ॥
 मार्कण्डेयं वटं कृष्णं रौहिणेयं महोदधिम् ।
 इन्द्रधनुससखैव पञ्चतीयोविधिः स्मृतः (?) ॥ ११ ॥
 पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य ज्येष्ठा ऋतुं यदा भवेत् ।
 तदा गच्छेद्विरेयेण तीर्थराजं परं शुभम् ॥ १२ ॥
 कारवाद्स्नानमैः शुद्धमृद्भावो नान्यमानसः ।
 सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तो बीतरागो विनन्तरः ॥ १३ ॥
 कल्पवृक्षरश्मिं रम्यं तत्र स्नान्वा जनाद्वनम् ।
 प्रशस्तिर्न प्रहर्षीत त्रिवारं सुसमाहितः ॥ १४ ॥
 यं दृष्ट्वा मुच्यते पापान्सप्तजन्मसमुद्भवान् ।
 पुण्यं चाऽऽप्नोति विपुलं गतिनिष्ठा च भो द्विजाः ॥ १५ ॥
 तस्य नानानि वक्ष्यामि प्रमाणं च युगे युगे ।
 यथानर्ह्यं च भो विप्राः कृतादिषु यथाक्रमम् ॥ १६ ॥
 वटं वटेश्वरं कृष्णं पुराणपुरुषं द्विजाः ।
 वटस्यैतानि नानानि कीर्तितानि कृतादिषु ॥ १७ ॥
 योजनं पादहीनं च योजनार्धं तदर्धकम् ।
 प्रमाणं कल्पवृक्षस्य कृतादौ परिकीर्तितम् ॥ १८ ॥
 ययोलेन तु मन्त्रेण नमस्कृत्वा तु त वटम् ।
 दक्षिणामिमुन्तो गच्छेदन्वल्ग्यतत्रयम् ॥ १९ ॥

यत्रासौ दृश्यते विष्णुः स्वर्गद्वारं मनोरमम् ।

सागरारम्भ समाकृष्टं काष्ठं सर्वगुणान्वितम् ॥ २० ॥

प्रणिपत्य ततस्तं भो परिपूज्य तत पुन ।

मुच्यते सर्वरोगायैस्तथा पापैर्ग्रहादिभिः ॥ २१ ॥

उमसेन पुरा दृष्ट्वा स्वर्गद्वारेण सागरम् ।

गत्वाऽऽचम्य शुचिस्तत्र ध्यात्वा नारायण परम् ॥ २२ ॥

न्यसेदष्टाक्षरं मन्त्रं पञ्चाद्विंशत्यक्षरयोः ।

ॐ नमो नारायणायेति यं यदन्ति मनोपिणः ॥ २३ ॥

किं कार्यं यद्भूमिर्गन्धैर्मनोविभ्रमकारकैः ।

ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रः स्वर्गार्थस्तापकः ॥ २४ ॥

भापो नरस्य सनुत्यामारा इतीह कीर्तिता ।

विष्णोस्तास्तपयनं पूयं तेन नागश्च स्मृतः ॥ २५ ॥

नारायणपरा वेदा नारायणपरा द्विजाः ।

नारायणपरा यज्ञा नारायणपराः त्रिया ॥ २६ ॥

नारायणपरा पृथ्वी नारायणपरं जलम् ।

नारायणपरो वह्निर्नारायणपरं नभः ॥ २७ ॥

नारायणपरो वायुर्नारायणपरं मन ।

अहंकारश्च बुद्धिश्च उभे नारायणात्मने ॥ २८ ॥

भूतं भव्यं भविष्यं च यत्किञ्चिज्जीवमन्वितम् ।

स्थूलं सूक्ष्मं सूक्ष्मं चैव सर्वं नारायणात्मकम् ॥ २९ ॥

शब्दाद्या विषयाः सर्वे धोत्रादीनिन्द्रियाणि च ।

प्रवृत्तिं पुरुषधीय सर्वे नारायणात्मका ॥ ३० ॥

जले स्थले च पात्रानि स्वर्गलोकेऽन्यरे नगे ।
 कवचम्य इदं सर्वमास्ते नारायणः प्रभुः ॥ ३१ ॥
 किं चात्र बहुनोक्तेन जगदेतद्वरावरम् ।
 श्रद्धादिभ्यस्त्वपर्यन्तं सर्वं नारायणान्नकम् ॥ ३२ ॥
 नारायणान्तरं किञ्चित्त्रेह पश्यामि मो द्विजाः ।
 तेन व्याप्तमिदं सर्वं दृश्यादृश्यं वरावरम् ॥ ३३ ॥
 आपो ह्यायतनं विष्णोः स च एवान्मसां पतिः ।
 तस्मादप्सु स्मरेन्नित्यं नारायणमथापहम् ॥ ३४ ॥
 स्नानकाले विशेषेण त्र्योपस्थाय जले शुचिः ।
 स्मरेन्नारायणं श्यामेदस्ते कारे च विन्यसेत् ॥ ३५ ॥
 मोंकारं च नकारं च बहुभ्यं हस्तयोर्म्यसेत् ।
 शयैर्हं(पाण्डु)स्ततमं(ले)यावत्सर्जन्यादिषु विन्यसेत् ॥ ३६ ॥
 मोंकारं वामपादे तु नकारं दक्षिणे न्यसेत् ।
 मोकारं वामकट्यां तु नाकारं दक्षिणे न्यसेत् ॥ ३७ ॥
 राकारं नानिदेशे तु यकारं वामगुह्ये ।
 पाकारं दक्षिणे न्यस्य यकारं मूर्ध्नि विन्यसेत् ॥ ३८ ॥
 मधश्चोन्म्वं च हृदये पार्श्वतः पृष्ठतोऽग्रतः ।
 श्यान्वा नारायणं पञ्चदशमेऽक्षवर्चं बुधः ॥ ३९ ॥
 पूर्वं मां पातु गोविन्दो दक्षिणे मधुसूदनः ।
 पञ्चिमे श्रीधरो देवः केशवस्तु तयोत्तरे ॥ ४० ॥
 पातु विष्णुस्तथाऽऽग्नेये नैर्ऋते माधवोऽव्ययः ।
 वायव्ये तु इषीकेशस्तयेशाने च वाननः ॥ ४१ ॥

भूतले पातु धाराहस्तयोर्ध्वं च त्रिविधमः ।

एतैश्च कचकं पश्चादात्मानं चिन्तयेत्ततः ॥ ४२ ॥

अहं नारायणो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।

एवं ध्यात्वा तदाऽऽत्मानमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४३ ॥

त्वमग्निर्द्विपदां नाथ रेतोधा- कामदीपनः ।

प्रधानः सर्वमूतानां जीवानां प्रभुरध्यय- ॥ ४४ ॥

भमृतस्यारणिस्त्वं हि देवयोनिरपां पते ।

वृजिनं हृद मे सर्वं तीर्थराज नमोऽस्तु ते ॥ ४५ ॥

एषमुच्चार्य विधियत्ततः स्नानं समाचरेत् ।

अन्यथा भो द्विजश्रेष्ठाः स्नानं तत्र न शस्यते ॥ ४६ ॥

एत्या तू घेदिकैर्मन्त्रैरभिषेकं च मार्जनम् ।

अन्तर्जले जपेत्पञ्चाभिरावृत्त्याऽघमर्पणम् ॥ ४७ ॥

हयमेधो यथा विप्राः सर्वेषापदरः मृतुः ।

तथाऽघमर्पणं चात्र सूक्तं सर्पाघनाशनम् ॥ ४८ ॥

उत्तीर्य घाससी धीते निर्मले परिधाय यै ।

प्राणानायम्य वाऽऽचम्य मंध्यां चोपास्य भास्करम् ॥ ४९ ॥

उपतिष्ठेत्ततश्चोर्ध्वं क्षिप्त्वा पुष्पजलाञ्जलिम् ।

उपस्थायांर्ध्वयाद्बुध तल्लिङ्गैर्भास्करं ततः ॥ ५० ॥

गायत्रीं पापनीं देवीं जपेदष्टोत्तरं शतम् ।

अन्यांध सौरमन्त्रांध जप्त्वा तिष्ठन्समाहितः ॥ ५१ ॥

एत्या प्रदक्षिणं सूर्यं नमस्तृन्योपविश्य च ।

स्याध्यायं श्राद्धमुखः कृत्वा सर्पयेद्देवतान्यूर्पान् ॥ ५२ ॥

मनुष्यांश्च पितृंश्चान्यान्नामगोत्रेण मन्त्रवित् ।
 तोयेन तिलमिश्रेण विधिवत्सुसमाहितः ॥ ५३ ॥
 तर्पणं देवतानां च पूर्वं कृत्वा समाहितः ।
 अधिकारी भवेत्पञ्चात्पितॄणां तर्पणे द्विजः ॥ ५४ ॥
 श्राद्धे ह्यनकाले च पाणिनैकेन निर्वपेत् ।
 तर्पणे तूमयं कुर्यादैव एव विधिः सदा ॥ ५५ ॥
 अन्वारद्वयेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 तुष्यतामिति सिञ्चेत्तु नामगोत्रेण वाग्यतः ॥ ५६ ॥
 कायस्पर्शैर्यस्ति लैर्मोहात्करोति पितृतर्पणम् ।
 तर्पितास्तेन पितरस्त्वङ्मांसरुधिरास्थिमिः ॥ ५७ ॥
 अङ्गस्थैर्न तिलैः कुर्याद्देवतापितृतर्पणम् ।
 रुधिरं तद्गन्धेत्तोयं प्रदाता किल्बिषी भवेत् ॥ ५८ ॥
 भूम्यां यद्दीयते तोयं दाता चैव जले स्थितः ।
 वृथा तन्मुनिशार्दूला नोपतिष्ठति कस्यचित् ॥ ५९ ॥
 स्थले स्थित्वा जले यस्तु प्रयच्छेद्दुदकं नरः ।
 पितॄणां नोपतिष्ठेत्त सलिलं तद्विर्यकम् ॥ ६० ॥
 उद्दके नोद्दकं कुर्यात्पितॄभ्यश्च कदाचन ।
 उर्त्तार्य तु शुर्वा देशे कुर्याद्दुदकतर्पणम् ॥ ६१ ॥
 नोदकेषु न पात्रेषु न क्रुद्धो नैकपाणिना ।
 नोपतिष्ठति तत्तोयं यद्भूम्यां न प्रदीयते ॥ ६२ ॥
 पितॄणामक्षयं स्थानं महो दत्ता मया द्विजाः ।
 तस्मात्तत्रैव दातव्यं पितॄणां प्रीतिमिच्छता ॥ ६३ ॥

भूमिपृष्ठे समुत्पन्ना भूम्यां चैव च संस्थिताः ।

भूम्यां चैव लयं याता भूमौ दद्यात्ततो जलम् ॥ ६४ ॥

आस्तीर्य च कुशान्साप्रांस्तानाघाह्यं स्वमन्त्रतः ।

प्राचीनाग्रेषु वै देवान्याम्याग्रेषु तथा पितॄन् ॥ ६५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुवःपिसंवादे समुद्रस्नान-

विधिनिरूपणं नाम पष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

श्लोकानामादितः समष्ट्यङ्काः—४१११

— — —

अथैकपष्टितमोऽध्यायः ।

पूजाविधिकथनम् ।

ब्रह्मोवाच ।

देवान्पितॄंस्तथा चान्यास्तंतर्प्याऽऽचम्य धामयतः ।

हस्तमात्रं चतुष्कोणं चतुर्द्वारं सुशोभनम् ॥ १ ॥

पुरं विलिख्य भो विप्रास्तीरे तस्य मदोदधेः ।

मध्ये तत्र लिपेत्पद्ममष्टपत्रं सफर्णिकम् ॥ २ ॥

एवं मण्डलमालिख्य पूजयेत्तत्र भो द्विजाः ।

अष्टादशविधानेन नारायणमजं विभुम् ॥ ३ ॥

यतः परं प्रवक्ष्यामि कायशोधनमुत्तमम् ।

अकारं हृदये ध्यात्वा चक्ररेगासमन्वितम् ॥ ४ ॥

ज्वलन्त त्रिशिख चैव दहन्त पापनाशनम् ।
 चन्द्रमण्डलमभ्यस्थ राकार मूर्ध्नि चिन्तयेत् ॥ ५ ॥
 शुक्लवर्णं प्रवर्पन्तममृतं प्लावयन्महीम् ।
 एव निधूनपापस्तु दिव्यदेहस्ततो मयेत् ॥ ६ ॥
 अष्टाक्षरं ततो मन्त्रं न्यसेद्देवाऽऽत्मनो बुध ।
 घामपादं समारभ्य क्रमशश्चैव चिन्त्यसेत् ॥ ७ ॥
 पञ्चाङ्गं वैष्णवं चैव चतुर्न्यूहं तथैव च ।
 करशुद्धिं प्रकुर्वीत मूलमन्त्रेण साधक ॥ ८ ॥
 एकैकं चैव घणं तु अङ्गुलीषु पृथक्पृथक् ।
 ओंकारं पृथिवीं शुक्लां घामपादे तु चिन्त्यसेत् ॥ ९ ॥
 नकारं शम्भवं श्यामो दक्षिणे तु व्यवस्थित ।
 मोकारं कालमेवाऽऽहुर्वामकट्या निधापयेत् ॥ १० ॥
 नाकारं सर्वबीजं तु दक्षिणस्या व्यवस्थित ।
 राकारं स्तेज इत्याहुर्नाभिदेशे व्यवस्थित ॥ ११ ॥
 घायथ्योऽयं यकारस्तु घामस्कन्धे समाश्रित ।
 णाकारं सर्वगो ज्ञेयो दक्षिणासे व्यवस्थित ॥
 यकारोऽयं शिरस्थश्च यत्र लोका प्रतिष्ठिता ॥ १२ ॥

ॐ विष्णवे नमः शिरः । ॐ ज्वलनाय नमः शिखा । ॐ
 विष्णवे नमः कवचम् । ॐ विष्णवे नमः स्फुरणं दिशोऽन्धाय ।
 ॐ हुफट्छम् । ॐ शिरसि शुक्लो वासुदेव इति । ॐ आ ललाटे
 रक्तं सकर्षणो गरुमान्बहिस्नेन आदित्य इति । ॐ आ ग्रीवाया
 पीतं प्रद्युम्नो घायुमेव इति ॥ ॐ आ हृदये कृष्णोऽनिरुद्ध सर्व

शक्तिसमन्वित इति । एवं चतुर्व्यूहमात्मानं कृत्वा ततः कर्म
समाचरेत् ॥ १३ ॥

ममाग्रेऽवस्थितो विष्णुः पृष्ठतश्चापि केशवः ।

गोविन्दो दक्षिणे पार्श्वे घामे तु मधुसूदनः ॥ १४ ॥

उपरिष्ठात्तु पैकुण्डो वाराहः पृथिवीतले ।

अचान्तरदिशो यास्तु तास्तु सर्वासु माधवः ॥ १५ ॥

गच्छतस्तिष्ठतो वाऽपि जाग्रतः स्वपतोऽपि वा ।

नरसिंहवृत्ता गुणियांसुदेवमयो ह्ययम् ॥ १६ ॥

एवं विष्णुमयो भूत्वा ततः कर्म समाचरेत् ।

यथा देहे तथा देवे सर्वतत्त्वानि योजयेत् ॥ १७ ॥

ततश्चैव प्रयुज्येत प्रोक्षणं प्रणयेन तु ।

फट्कारान्तं समुद्दिष्टं सर्वपिप्रहरं शुभम् ॥ १८ ॥

तत्रार्कचन्द्रयद्दीनां मण्डलानि विचिन्तयेत् ।

पद्ममध्ये न्यसेद्विष्णुं वचनस्याम्यरस्य च ॥ १९ ॥

ततो विचिन्त्य हृदयं भोक्तारं ज्योतीरुपिणम् ।

कर्णिकायां समासीनं ज्योतीरूपं सनातनम् ॥ २० ॥

अष्टाक्षरं ततो मन्त्रं विन्यसेद्यथाक्रमम् ।

तेन ध्यस्तसमस्तेन पूजनं परमं स्मृतम् ॥ २१ ॥

द्वादशाक्षरमंग्रेण यजेद्देवं सनातनम् ।

ततोऽथघार्यं हृदये कर्णिकायां यद्विन्यसेत् ॥ २२ ॥

चतुर्भुजं महासत्त्वं सूर्यकोटिममप्रभम् ।

चिन्तयित्वा महायोगं ज्योतीरूपं सनातनम् ॥

ततश्चाऽऽवाहयेन्त्र क्रमेणाऽऽचिन्त्य मानसे ॥ २३ ॥

आवाहनमन्त्र — मीनरूपो घराहश्च नरसिंहोऽथ वामन ।
आयातु देवो वरदो ममनारायणोऽग्रत । ॐ नमो नारायणाय
नम ॥ २४ ॥

स्थापनमन्त्र — कर्णिकाया सुपीठेऽत्र पद्मकल्पितमासनम् ।
सर्वसत्त्वहितायाय तिष्ठ त्व मधुसूदन । ॐ नमो नारायणाय
नम ॥ २५ ॥

अर्घमन्त्र — ॐ त्रैलोक्यपतीना पतये देवदेवाय हृषीकेशाय
धिष्णये नम । ॐ नमो नारायणाय नम ॥ २६ ॥

पाद्यमन्त्र — ॐ पाद्यपादयोर्द्वय पद्मनाम सनातन । धिष्णो
कमलपत्राक्ष गृहाण मधुसूदन । ॐ नमो नारायणाय नम ॥ २७ ॥

मधुपर्कमन्त्र — मधुपर्कं महादेव ग्रहाद्यै कल्पित तव । मया
निवेदित भक्त्या गृहाण पुरुषोत्तम । ॐ नमो नारायणाय
नम ॥ २८ ॥

आचमनीयमन्त्र — मन्दाकिन्या सित वारि सर्वपापहर्
शिषम् । गृहाणाऽऽचमनीय त्व मया भक्त्या निवेदितम् ।
ॐ नमो नारायणाय नम ॥ २९ ॥

स्नानमन्त्र — त्वमाप पृथिवी चैव ज्योतिस्त्व वायुरेव च ।
लोकेश वृत्तिमात्रेण वारिणा स्नापयाम्यहम् । ॐ नमो नारायणाय
नम ॥ ३० ॥

वस्त्रमन्त्र — देवतत्त्वसमायुक्त यज्ञवर्णसमन्वित । स्वर्णवर्ण
प्रभे देव वाससा तव केशव । ॐ नमो नारायणाय नम ॥ ३१ ॥

चिलेपनमन्त्रः—शरीरं ते न जानामि चेष्टां चैव च केशव ।
मया निवेदितो गन्धः प्रतिगृह्य चिलिप्यताम् । ओं नमो नाराय-
णाय नमः ॥ ३२ ॥

उपवीतमन्त्रः—ऋग्यजुःसाममन्त्रेण त्रिवृतं पदुमयोनिना ।
सावित्रीप्रस्थितं युक्तमुपवीतं तथार्पये । ओं नमो नारायणाय
नमः ॥ ३३ ॥

अलंकारमन्त्रः—दिव्यरत्नसमायुक्तचक्षिभानुसमप्रभ । गात्राणि
तव शोभन्तु सालंकाराणि माधव । ओं नमो नारायणाय
नमः ॥ ३४ ॥

ओं नम इति प्रत्यक्षरं समस्तेन मूलमन्त्रेण वा पूजयेत् ॥ ३५ ॥

धूपमन्त्रः—घनगुप्तिरसो दिव्यो गन्धाढ्यः सुरभिश्च ते ।
मया निवेदितो भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् । ओं नमो नारा-
यणाय नमः ॥ ३६ ॥

दीपमन्त्रः—सूर्यचन्द्रसमो ज्योतिर्विद्युदग्नयोस्तथैव च ।
त्पमेव ज्योतिषां देव दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् । ओं नमो नाराय-
णाय नमः ॥ ३७ ॥

नैवेद्यमन्त्रः—भग्नं चतुर्विधं चैव रमेः गङ्गि समन्वितम् ।
मया निवेदितं भक्त्या नैवेद्यं तव केशव । ओं नमो नारायणाय
नमः ॥ ३८ ॥

पूर्वं दत्ते पातुदेवं पाप्मे संकर्षणं न्यसेत् ।

प्रद्युम्नं पश्चिमे कुर्यादनिन्दं तथोत्तरं ॥ ३९ ॥

पार्श्वं च तथाऽऽग्नेये नग्नमिहं च नैर्ऋते ।

वायव्ये माधवं चैव तथैशाने त्रिविधमम् ॥ ४० ॥

तथाऽग्राक्षदेवस्य गण्डं पुरतो न्यसेत् ।
 वानपाश्वं तथा चक्रं शङ्खं दक्षिणतो न्यसेत् ॥ ४१ ॥
 तथा महागदां चैव न्यसेद्देवस्य दक्षिणे ।
 ततः शङ्खं धनुर्विज्ञान्यसेद्देवस्य वानतः ॥ ४२ ॥
 दक्षिणेत्युर्ध्वं दिव्ये खड्गे वामे च विन्यसेत् ।
 त्रिशं दक्षिणतः स्थाप्य पुष्टिमुत्तरतो न्यसेत् ॥ ४३ ॥
 घनमालां च पुरतस्तत्र श्रावत्सर्काम्बुर्मा ।
 विन्यसेद्बृहदार्क्षीणि पूर्वादिषु अनुदिशम् ॥ ४४ ॥
 ततोऽम्ब्रं देवदेवस्य कोणे चैव तु विन्यसेत् ।
 इन्द्रमग्निं यमं चैव नैऋतं वरुणं तथा ॥ ४५ ॥
 धातुं घनदमोद्गानमनन्तं ब्रह्मणा सह ।
 पूजयेत्तान्निर्ऋतं रघुञ्जोर्ध्वं तथैव च ॥ ४६ ॥
 एवं संपूज्य देवेशं मण्डलस्य अनार्दनम् ।
 लभेदनिमग्नान्कानाग्नरो नाम्भ्यत्र संशयः ॥ ४७ ॥
 मनेनैव विधानेन मण्डलस्य अनार्दनम् ।
 पूजितं यः संपश्येत् स विशोद्धिंश्चुनश्चनम् ॥ ४८ ॥
 सहस्रप्यविता येन विधिनाऽनेन केशव ।
 अन्नवृत्पुत्ररां तीर्त्वा स विष्णोः पदमाप्नुयात् ॥ ४९ ॥
 यः स्मरेत्तत्र नक्त्या नारायणमनन्तरितः ।
 अत्वरं तस्य वासाय ज्वेतर्दीपः प्रकल्पितः ॥ ५० ॥
 ओंकारादिसनायुलं नमःकारान्तर्दीपितम् ।
 तज्जान सर्वतत्त्वानां मन्त्र इत्यभिधीयते ॥ ५१ ॥

अनेनैव विधानेन गन्धपुष्पं निवेदयेत् ।

एकैकस्य प्रकुर्वीत यथोद्दिष्टं क्रमेण तु ॥ ५२ ॥

मुद्रास्तनो निबध्नीयाद्यथोक्तक्रमबोदिता ।

जपं चैव प्रकुर्वीत मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ॥ ५३ ॥

अष्टाविंशतिमष्टौ चा शतमष्टोत्तरं तथा ।

कामेषु च यथाशक्तं यथाशक्ति समाहितः ॥ ५४ ॥

पद्मं शङ्खं ध्रीपत्सो गदा गरुड एव च ।

चक्रं तद्गन्धं शङ्खं च अष्टौ मुद्राः प्रकीर्तिताः ॥ ५५ ॥

विसर्जनमन्त्र — गच्छ गच्छ परं स्थानं पुराणपुरुषोत्तम ।

यत्र ब्रह्मादयो देवा विन्दन्ति परमं पदम् ॥ ५६ ॥

अर्चनं ये न जानन्ति हरेर्मन्त्रैर्यथादितम् ।

ते तत्र मूलमन्त्रेण पूजयन्त्यव्युतं सदा ॥ ५७ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाख्ये स्वर्गपुत्रसंवादे पूजाविधिकथनं

नार्मकपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

भाद्रिक श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४१६६

—

अथ द्विपष्टितमोऽध्यायः ।

ममुद्रम्यानमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

एवं संपूज्य विधिषट्षपत्या तं पुण्योत्तमम् ।

प्रणम्य शिरसा पद्मान्सागरं च प्रसादयेन् ॥ १ ॥

प्राणस्त्वं सबभूतानां योनिश्च सरितां पते ।
 तीर्थराज नमस्तेऽस्तु त्राहि मामच्युतप्रिय ॥ २ ॥
 स्नात्वैवं सागरे सम्यक्स्मिन्क्षेत्रवरे द्विजाः ।
 तीरे चाभ्यर्च्य विधिवन्नारायणमनामयम् ॥ ३ ॥
 रामं कृष्णं सुभद्रां च प्रणिपत्य च सागरम् ।
 शतानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ४ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ।
 वृन्दारक इव श्रीमात्रूपयौवनगर्वितः ॥ ५ ॥
 विमानेनार्कवर्णेन दिव्यगन्धर्वनादिना ।
 कुलैकविंशमुदुधृत्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ६ ॥
 भुक्त्वा तत्र धरान्भोगान्क्रीडित्वा चाप्सरैः सह ।
 मन्यन्तरघतं साग्रं जरामृत्युविचर्जितः ॥ ७ ॥
 पुण्यक्षपादिहाऽऽयातः कुले सर्वगुणान्विते ।
 रूपवान्नुभगः श्रीमान्सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ ८ ॥
 वेदशास्त्रार्थविद्विषो भवेद्यज्वा तु वैष्णवः ।
 योगं च वैष्णवं प्राप्य ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ९ ॥
 ग्रहोपरागे संक्रान्त्यामयने विपुचे तथा ।
 युगादिषु पडशीत्यां व्यतीपाते दिनक्षये ॥ १० ॥
 आषाढ्यां चैव कार्तिकां माघ्यां घाऽन्ये शुभे तिर्थौ ।
 ये तत्र दानं विप्रेभ्यः प्रयच्छन्ति सुमेधसः ॥ ११ ॥
 फलं सहस्रगुणितमन्यतीर्थाह्वयन्ति ते ।
 पितॄणां ये प्रयच्छन्ति पिण्डं तत्र विधानतः ॥ १२ ॥

अक्षयां पितरस्तेषां तृप्तिं संप्राप्नुवन्ति वै ।
 एवं स्नानफलं सम्यक्सगरस्य मयोदितम् ॥ १३ ॥
 दानस्य च फलं विप्राः पिण्डदानस्य चैव हि ।
 धर्मार्थमोक्षफलदमायुष्कार्तियशस्करम् ॥ १४ ॥
 भुक्तिमुक्तिफलं नृणां धन्यं दुःस्थप्लनाशनम् ।
 सर्वपापहरं पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १५ ॥
 नास्ति काय न वक्तव्यं पुराणं च द्विजोत्तमाः ।
 तावद्गर्जन्ति तीर्थानि महात्म्यैः स्वैः पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥
 यावन्न तीर्थराजस्य महात्म्यं घण्यते द्विजाः ।
 पुष्करादीनि तीर्थानि प्रयच्छन्ति स्वकं फलम् ॥ १७ ॥
 तीर्थराजस्तु स पुनः सर्वतीर्थफलप्रदः ।
 भूतले यानि तीर्थानि सरिताश्च सर्वासि च ॥ १८ ॥
 विशन्ति सागरे तानि तेनासौ श्रेष्ठता गतः ।
 राजा समस्ततीर्थानां सागरः सरितां पतिः ॥ १९ ॥
 तस्मात्समस्ततीर्थेभ्यः श्रेष्ठोऽसौ सर्वकामदः ।
 तमो नाशं यथाऽभ्यति भास्करोऽभ्युदिते द्विजाः ॥ २० ॥
 स्नानेन तीर्थराजस्य तथा पापस्य संक्षयः ।
 तीर्थराजसमं तार्थं न भूतं न भविष्यति ॥ २१ ॥
 अधिष्ठानं यदा यत्र प्रमोनां रायणस्य वै ।
 फः शत्रोति गुणान्वक्तुं तीर्थराजस्य भो द्विजाः ॥ २२ ॥
 फोट्यो नवनवत्यस्तु यत्र तीर्थानि सन्ति वै ।
 तस्मात्स्नानं च दानं च द्दामं जप्यं सुरार्चनम् ॥
 यत्किञ्चित्प्रियते तत्र चाक्षयं क्रियते द्विजाः ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो स्वयंभुवृषिसंवादे समुद्रस्नानमाहा-
त्म्यवर्णनं नाम द्विपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः - ४२८६

अथ त्रिपष्टितमोऽध्यायः ।

पञ्चतीर्थीमाहात्म्यनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच ।

ततो गच्छेद्द्विजश्रेष्ठास्तीर्थं यत्राङ्गसंभवम् ।
इन्द्रद्युम्नसरो नाम यत्राऽऽस्ते पावनं शुभम् ॥ १ ॥
गत्वा तत्र शुचिर्धीमानावस्य मनसा हरिम् ।
ध्यात्वोपस्थाय च जलमिमं मन्त्रमुदीरयेन् ॥ २ ॥
अश्वमेधाङ्गसंभूत तीर्थं सर्वायनाशन ।
स्नानं त्वयि करोम्यद्य पापं हर नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥
एवमुच्चार्य विधिवत्स्नात्वा देवानृषीन्पितॄन् ।
तिलोदकेन चान्यांश्च संतर्प्याऽऽचम्य चाग्नयतः ॥ ४ ॥
दत्त्वा पितॄणां पिण्डांश्च संपूज्य पुत्र्योत्तमम् ।
दशाश्वमेधिकं सम्यक्फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ५ ॥
सप्तावरान्सप्त परान्वंशानुद्धृत्य देववत् ।
कामगेन विमानेन विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ६ ॥

भुक्त्वा तत्र सुखान्भोगान्यावश्चन्द्रार्कतारकम् ।

च्युतस्तस्मादिहाऽऽयातो मोक्षं च लभते ध्रुवम् ॥ ७ ॥

एवं कृत्वा पञ्चतार्योमेकादश्यामुपोषितः ।

ज्येष्ठशुक्लपञ्चदश्यां यः पश्येत्पुरुषोत्तमम् ॥ ८ ॥

स पूर्वोक्तं फलं प्राप्य क्रीडित्वा चाऽच्युतालये ।

प्रयाति परमं स्थानं यस्मात्ताऽऽवर्तते पुनः ॥ ९ ॥

मुनय ऊचुः ।

मासानन्यान्परित्यज्य माघार्धान्प्रपितामह ।

प्रशंससि कथं ज्येष्ठं ब्रूहि तत्कारणं प्रभो ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु यं मुनिशार्दूलाः प्रवक्ष्यामि समासतः ।

ज्येष्ठं मासं तथा नेभ्यः प्रशंसामि पुनः पुनः ॥ ११ ॥

पृथिव्यां यानि नीर्गानि सरितश्च सरोरित च ।

पुष्कम्पिण्यस्नङ्गागानि धाप्यः कृषांस्तथा हृदाः ॥ १२ ॥

गानानग्रः समुद्राश्च सज्जाहं पुरुषोत्तमे ।

ज्येष्ठशुक्लदशम्यादि प्रत्यक्षं यान्ति सर्वदा ॥ १३ ॥

स्नानदानादिकं तस्माद्देवताप्रेक्षणं द्विजाः ।

यत्किञ्चित्कथने तत्र तस्मिन्कालेऽक्षयं भवेत् ॥ १४ ॥

शुक्लपञ्चम्य दशमा ज्येष्ठे मासि द्विजोत्तमाः ।

हरते दश पापानि तस्माद्दशादरा स्मृता ॥ १५ ॥

यस्तस्यां दग्निं कृष्णं पश्येद्ब्रह्मं सुसंयतः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं यजेन्नरः ॥ १६ ॥

उत्तरे दक्षिणे विमान्बन्धने पुरुषोत्तमम् ।
 दृष्ट्वा रामं सुन्दरा च विष्णुलोकं व्रजेत् ॥ १७ ॥
 नये दौलागतं दृष्ट्वा गोविन्दं पुरुषोत्तमम् ।
 फल्गुन्यां प्रयतो मूखा गोविन्दस्य पुरं व्रजेत् ॥ १८ ॥
 विभुवदिवसे प्राप्ते पञ्चतीर्थो विद्यामतः ।
 कृत्वा संकर्मणं कृष्णं दृष्ट्वा मठां च नो द्विजा ॥ १९ ॥
 नरं समस्तव्रजानां फलं प्राप्नोति दुर्लभम् ।
 विभुः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २० ॥
 यः पश्यति तृतीयां कृष्णं बन्धनरूपितम्
 चैरात्मन्यासिते पक्षे स यात्यन्युत्तमन्दिरम् ॥ २१ ॥
 ज्यैष्ठ्यां ज्येष्ठर्दुर्कारां यः पश्येत्पुरुषोत्तमम् ।
 कुलैर्कथितमुद्धृत्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिग्रन्थे स्वयंभूविम्बादे पञ्चतीर्थो-
 महान्यतिक्रमणं नाम विष्णुलोकोऽध्यायः ॥ ६३ ॥
 आदितः श्लोकानां सप्तदश—५०११

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

महासौम्यप्रशंसावर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यदा भवेन्नहासौम्यं राशिनक्षत्रयोगतः ।

प्रपन्नेन तदा भव्यैर्गन्तव्यं पुरुषोत्तमम् ॥ १ ॥

कृष्णं दृष्ट्वा महाज्यैष्ठ्या रामं भद्रां च भो द्विजाः ।

नरो द्वादशयात्रायाः फलं प्राप्नोति चाधिकम् ॥ २ ॥

प्रयोगे च कुरक्षेत्रे नैमिषे पुष्करं गये ।

गङ्गाद्वारे कुशावर्ते गङ्गासागरसगमे ॥ ३ ॥

कोकामुले शूकरे च मथुराया मरस्थले ।

शालग्रामे वायुतीर्थे मन्दरे सिन्धुसागरे ॥ ४ ॥

पिण्डारके चित्रकूटे प्रभासे कनकाले द्विजाः ।

शङ्खोद्वारे द्वारकाया तथा यदरिकाश्रमे ॥ ५ ॥

लोहकुण्डे चाभ्यतीर्थे सर्वपापप्रमोचने ।

कामालये कोटितीर्थे तथा चामरकण्टके ॥ ६ ॥

लोहागले जम्बुमार्गे सोमतीर्थे पृथूदके ।

उत्पलावर्तके चैव पृथुतुङ्गे सुकुब्जके ॥ ७ ॥

एकाग्रके च वेदारे काश्या च विरजे द्विजाः ।

कालङ्गरे च गोकर्णे श्रीशैले गन्धमादने ॥ ८ ॥

महेन्द्रे मलये पिन्ध्वे पारियागे हिमालये ।

सह्ये च शुक्तिमन्ते च गोमन्ते चार्युदे तथा ॥ ९ ॥

गङ्गायां सर्वतीर्थेषु यामुनेषु च भो द्विजाः ।

सारम्भतेषु गोमत्यां ब्रह्मपुत्रेषु सप्तसु ॥ १० ॥

गोदावर्या मोमरथी तुङ्गमद्रा च नर्मदा ।

तार्पा पयोष्णी कावेरी शिवा चर्मण्वनी द्विजाः ॥ ११ ॥

चितस्ता चन्द्रमागा न शतद्रुर्बाहुदा तथा ।

ऋषियुल्या कुमारो च विषादा च दृष्टतो ॥ १२ ॥

सरयूनांकगङ्गा च गण्डकी च महानदी ।
 कौशिकी करतोया च त्रिस्रोता मधुवाहिनी ॥ १३ ॥
 महानदी वैतरणी याश्चान्या नानुकीर्तिताः ।
 अथवा किं बहूक्तेन भाषितेन द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥
 पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु सर्वेष्वायतनेषु च ।
 सामरेषु च शैलेषु नदीषु च सरःसु च ॥ १५ ॥
 यत्फलं स्नानदानेन राहुग्रस्ते दिवाकरे ।
 तत्फलं कृष्णमालोक्य महाज्यैष्ठ्यां लमेश्वरः ॥ १६ ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गन्तव्यं पुरुषोत्तमे ।
 महाज्यैष्ठ्यां मुनिश्रेष्ठा सर्वकामफलेप्सुभिः ॥ १७ ॥
 दृष्ट्वा रामं महाज्येष्ठं कृष्णं सुभद्रया सह ।
 विष्णुलोकं नरो याति समुद्रतः समं कुलम् ॥ १८ ॥
 भुक्त्वा तत्र वरान्मोगान्यावदाभूतसंप्लवम् ।
 पुण्यक्षयादिहाऽऽगत्य चतुर्वेदो द्विजो भवेत् ॥ १९ ॥
 स्वधर्मनिरतः शान्तः कृष्णभक्तो जिनेन्द्रियः ।
 चैष्णवं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ २० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुवःपिसंवादे महाज्यैष्ठी-
 प्रशंसावर्णनं नाम चतुःषष्टिर्माध्यायः ॥ ६४ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४२३१

अथ पञ्चपण्डितमोऽध्यायः ।

कृष्णस्नानमाहात्म्यवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

कस्मिन्काले भवेत्स्नानं कृष्णस्य कमलोद्भव ।
विधिना केन तद्ब्रूहि ततो विधिविदां वर ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

भृशुर्ध्वं मुनयः स्नानं कृष्णस्य घटतो मम ।
रामस्य च सुभद्रायाः पुण्यं सर्वाघनाशनम् ॥ २ ॥
मासि ज्येष्ठे च संप्रप्तौ नक्षत्रे चन्द्रदैपते ।
पौर्णमास्यां तदा स्नानं सर्वकालं हरेर्द्विजाः ॥ ३ ॥
सर्वतीर्थमयः कृष्णस्तत्राऽऽस्ते निर्मलः शुचिः ।
तदा भोगयती तत्र प्रत्यक्षा भवति द्विजाः ॥ ४ ॥
तस्माज्ज्येष्ठ्यां समुद्रस्य हैमाद्रौः कलशैर्जलम् ।
कृष्णरामामिषेकार्यं सुभद्रायाश्च भो द्विजाः ॥ ५ ॥
एतया सुशोभनं मञ्चं पताकामिश्रितम् ।
सुदृढं सुप्रसंचारं वस्त्रैः पुष्पैरलङ्कितम् ॥ ६ ॥
पिस्तोणं धूपितं धूपैः स्नानार्थं रामकृष्णयोः ।
सितपद्मपरिच्छन्नं मुक्ताहारावलम्बितम् ॥ ७ ॥
तत्र नानापिधैर्वाद्यैः कृष्णं नीलाम्बरं द्विजाः ।
मध्ये सुभद्रां चाऽऽस्थाप्य जयमङ्गलनिश्चयैः ॥ ८ ॥

ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्चान्यैश्च जातिभिः ।
 अनेकशतसाहस्रैर्वृतं स्त्रीपुरुषैर्द्विजाः ॥ ६ ॥
 गृहस्थाः स्नातकाश्चैव यतयो ब्रह्मचारिणः ।
 स्नापयन्ति तदा कृष्णं मञ्जुस्थं सहलायुधम् ॥ १० ॥
 तथा समस्ततीर्थानि पूर्वोक्तानि द्विजोत्तमाः ।
 स्वोदकैः पुष्पमिश्रैश्च स्नापयन्ति पृथक्पृथक् ॥ ११ ॥
 पश्चात्पटदशङ्खाद्यैर्भेरीमुरजनिस्वनैः ।
 काहलैस्तालशब्दैश्च मृदङ्गैर्भर्भरैस्तथा ॥ १२ ॥
 अन्यैश्च विविधैर्वाद्यैर्घण्टास्वनविभूषितैः ।
 स्त्रीणां मङ्गलशब्दैश्च स्तुतिशब्दैर्मनोहरैः ॥ १३ ॥
 जयशब्दैस्तथा स्तोत्रैर्वीणाघेणुनिनादितैः ।
 श्रूयते सुमहाञ्छब्दः सागरस्यैव गर्जतः ॥ १४ ॥
 मुनीनां वेदशब्देन मन्त्रशब्दैस्तथाऽपरैः ।
 नानास्तोत्ररवैः पुण्यैः सामशब्दोपवृंहितैः ॥ १५ ॥
 यतिभिः स्नातकैश्चैव गृहस्थैर्ब्रह्मचारिभिः ।
 स्नानकाले सुरश्रेष्ठ स्तुवन्ति परया मुदा ॥ १६ ॥
 श्यामैर्वेश्याजनैश्चैव कुचभारावनामिभिः ।
 पीतरक्ताम्बरामिश्च माल्यदामावनामिभिः ॥ १७ ॥
 सरत्नकुण्डलैर्दिव्यैः सुवर्णस्तवकान्वितैः ।
 चामरै रत्नदण्डैश्च धीज्येते रामकेशवौ ॥ १८ ॥
 यक्षविद्याधरैः सिद्धैः किन्नरैश्चाप्सरोगणैः ।
 परिवार्याम्बरगतैर्देवगन्धर्वचारणैः ॥ १९ ॥

मादित्या घसवो रद्राः साध्या विश्वे मरुद्गणाः ।
 लोकपालास्तथा चान्ये स्तुवन्ति पुरयोत्तमम् ॥ २० ॥
 नमस्ते देवदेवेश पुराण पुरयोत्तम ।
 सर्गस्थित्यन्तरुद्देशे लोकनाथ जगत्पते ॥ २१ ॥
 त्रैलोक्यधारिणं देवं ब्रह्मण्यं मोक्षकारणम् ।
 त नमस्यामहे भक्त्या सर्वकामफलप्रदम् ॥ २२ ॥
 मनुष्यैवं विपुधाः कृष्णं रामं चैव महाव्रतम् ।
 सुमद्रां च मुनिधेष्ठास्तदाऽऽकाशे व्यवस्थिताः ॥ २३ ॥
 गायन्ति देवगन्धर्वा नृत्यन्त्यप्सरसस्तथा ।
 देवतूर्याण्यघातन्त धाता धान्ति सुरशीतलाः ॥ २४ ॥
 पुष्पमिश्रं तदा मेघा ध्वजस्त्याकाशगोचराः ।
 जयशब्दं च कुर्यन्ति मुनयः सिद्धचारणाः ॥ २५ ॥
 शक्राद्या विपुधाः सर्वे क्षपयः पितरस्तथा ।
 प्रजानां पतयो नागा ये चान्ये स्वर्गवासिनः ॥ २६ ॥
 ततो मङ्गलसंभारैर्विधिमन्त्रपुरस्चनम् ।
 भामिपेचनिकं द्रव्यं गृहीत्वा देवतागणाः ॥ २७ ॥
 इन्द्रो विष्णुर्महार्घीर्यः सूर्याचन्द्रमर्षो तथा ।
 धाता चैव विधाता च तथा चैवानिलानन्दो ॥ २८ ॥
 पूषा भगोऽर्यमा त्वष्टा अशुनैव विषस्रता ।
 पद्मान्यां सद्दिनो धामान्निमित्रेण चरुणेन च ॥ २९ ॥
 रुद्रैर्यमुमिरादित्यैरभिम्यां च घृतः प्रभुः ।
 विभ्यैर्देवैर्मरुद्भिश्च साध्यैश्च पितृभिः सह ॥ ३० ॥

बहुलत्वाच्च नोक्ता ये विविधा देवतागणाः ।

ते देवस्याभिषेकार्थं समायान्ति ततस्ततः ॥ ४२ ॥

गृहीत्वा ते तदा विप्राः सर्वे देवा दिवौकसः ।

आभिषेचनिकं द्रव्यं मङ्गलानि च सर्वशः ॥ ४३ ॥

दिव्यसंभारसयुक्तैः कलशैः काञ्चनैर्द्विजाः ।

सारस्यसीभिः पुण्याभिर्दिव्यतोयाभिरेव च ॥ ४४ ॥

तोयेनाऽऽकाशगङ्गायाः कृष्णं रामेण संगतम् ।

सपुष्पैः काञ्चनैः कुम्भैः स्नापयन्त्यधनिस्थिताः ॥ ४५ ॥

संचरन्ति विमानानि देवानामग्यरे तथा ।

उष्णानि दिव्यानि कामगानि स्थिराणि च ॥ ४६ ॥

दिव्यरत्नविचित्राणि सेवितान्यप्सरोगणैः ।

गीतैर्वाद्यैः पताकामिः शोभितानि समन्ततः ॥ ४७ ॥

एवं तदा मुनिध्रेष्टाः कृष्णं रामेण संगतम् ।

स्नापयित्वा सुभद्रां च संस्तुवन्ति मुदाऽन्विताः ॥ ४८ ॥

जय जय लोकपाल भक्तवत्सल जय जय प्रणतचत्सल जय
जय भूतवरण जय जयाऽऽदिदेव बहुकारण जय जय पासुदेव
जय जयासुरसंहरण जय जय दिव्यमीन जय जय त्रिदशधर जय
जय जलधिशयन जय जय योगिवर जय जय सूर्यनेत्र जय जय
देवराज जय जय फेटमारे जय जय वेदधर जय जय कूर्मरूप जय
जय यमधर जय जय कमलनाभ जय जय शैलधर जय जय
योगशायिञ्जय जय वेगधर जय जय विश्वमूर्ते जय जय चक्रधर
जय जय भूतनाथ जय जय धरणीधर जय जय शेषशायिञ्जय

जय पीतवासो जय जय सोमकान्त जय जय योगवास जय जय
 दहनवक्त्र जय जय धर्मवास जय जय गुणनिधान जय जय
 श्रीनिवास जय जय गरुडगमन जय जय सुखनिवास जय जय
 धर्मकैतो जय जय महीनिवास जय जय गहनचरित्र जय जय
 योगिगम्य जय जय मखनिवास जय जय वेदवेद्य जय जय शान्तिकर
 जय जय योगिचिन्त्य जय जय पुष्टिकर जय जय ज्ञानमूर्ते जय
 जय कमलाकर जय जय भाववेद्य जय जय मुक्तिकर जय जय
 विमलदेह जय जय सस्वनिलय जय जय गुणसमृद्ध जय जय
 यज्ञकर जय जय गुणविहीन जय जय मोक्षकर जय जय भूश-
 रण्य जय जय कान्तियुत जय जय लोकशरण जय जय लक्ष्मी-
 युत जय जय पङ्कजाक्ष जय जय सृष्टिकर जय जय योगयुत
 जय जयातसीकुसुमश्यामदेह जय जय समुद्रविष्टदेह जय जय
 लक्ष्मीपङ्कजपद्मचरण जय जय भक्तवश जय जय लोककान्त जय
 जय परमशान्त जय जय परमसार जय जय चक्रधर जय जय
 भोगियुत जय जय नीलाम्बर जय जय शान्तिकर जय जय मोक्ष-
 कर जय जय कलुषहर ॥ ४६ ॥

जय कृष्ण जगन्नाथ जय संकर्षणानुज ।

जय पद्मपलाशाक्ष जय घाञ्छाफलप्रद ॥ ५० ॥

जय मालावृत्तोरस्क जय चक्रगदाधर ।

जय पद्ममालयाकान्त जय विष्णो नमोऽस्तु ते ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एव स्तुत्वा तदा देवाः शक्राद्या हृष्टमानसाः ।

सिद्धचारणसंघाश्च ये चान्ये स्वर्गवासिनः ॥ ५२ ॥

मुनयो घालयित्वाश्च कृष्ण रामेण संगतम् ।

सुभद्रां च मुनिश्रेष्ठाः प्रणिपन्त्याम्वरे स्थिताः ॥ ५३ ॥

दृष्ट्वा स्तुत्वा नमस्तुत्वा तदा ते त्रिदिग्वीकसः ।

कृष्ण राम सुभद्रां च यान्ति स्व स्वं निवेशनम् ॥ ५४ ॥

सचरन्ति विमानानि देवानामम्वरे तदा ।

उषावचानि दिव्यानि कामगानि स्थिराणि च ॥ ५५ ॥

दिग्घरस्तपिचित्राणि सेवितान्यप्सरोगणैः ।

गीतैर्वाद्यैः पताकाभिः शोभितानि समन्ततः ॥ ५६ ॥

तस्मिन्काले तु ये मर्त्याः पश्यन्ति पुण्योत्तमम् ।

यलभद्र सुभद्रां च ते यान्ति वदमश्रयम् ॥ ५७ ॥

सुभद्रारामसहितं मञ्जुस्थं पुरुषोत्तमम् ।

दृष्ट्वा निरामयं स्थानं यान्ति नास्त्यत्र सशयः ॥ ५८ ॥

कपिलाशतदानेन यत्फलं पुष्करे स्मृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं सहलायुधम् ॥

सुभद्रा च मुनिश्रेष्ठाः प्राप्नोति शुभरुधिरः ॥ ५९ ॥

कन्याशतप्रदानेन यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६० ॥

सुवर्णशतनिष्काणां दानेन यत्फलं स्मृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६१ ॥

गोसहस्रप्रदानेन यत्फलं परिकीर्तितम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६२ ॥

भूमिदानेन विधिवद्यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६३ ॥

यत्फलं चान्नदानेन अर्घातिथ्येन कीर्तितम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६४ ॥

वृषोत्सर्गेण विधिवद्यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६५ ॥

यत्फलं तोयदानेन ग्रीष्मे वाऽन्यत्र कीर्तितम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६६ ॥

तिलधेनुप्रदानेन यत्फलं संप्रकीर्तितम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६७ ॥

गजाश्वरथदानेन यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६८ ॥

सुवर्णशृङ्गीदानेन यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ६९ ॥

जलधेनुप्रदानेन यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ७० ॥

दानेन घृतधेन्वाश्च फलेयत् समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ७१ ॥

चान्द्रायणेन चार्णेन यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ७२ ॥

मासोपवासैर्विधिवद्यत्फलं समुदाहृतम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्जुस्थं लभते नरः ॥ ७३ ॥

अथ किं बहुनोक्तेन भाषितेन पुनः पुनः ।

तस्य देवस्य माहात्म्यं, मञ्चस्थस्य द्विजोत्तमाः ॥ ७४ ॥

यत्फलं सर्वतीर्थेषु ब्रह्मैर्दानैश्च कीर्तितम् ।

तत्फलं कृष्णमालोक्य मञ्चस्थं सहलायुधम् ॥ ७५ ॥

सुभद्रां च मुनिश्रेष्ठाः प्राप्नोति शुभरुन्नरः ।

तस्माद्गरोऽथवा नारी पश्येत्तं पुरुषोत्तमम् ॥ ७६ ॥

ततः समस्ततीर्थानां लभेत्स्नानादिकं फलम् ।

स्नानशेषेण कृष्णस्य तोयेनाऽऽत्माऽभिषिच्यते ॥ ७७ ॥

घन्ध्या मृतप्रजा या तु दुर्मगा ब्रह्मपीडिता ।

राक्षसाद्यैर्गृहीता या तथा रोगैश्च संहताः ॥ ७८ ॥

सद्यस्ताः स्नानशेषेण उद्वेगेनाभिषेचिताः ।

प्राप्नुयन्तीप्सितान् कामान्यान््यान्याञ्छन्ति चेप्सितान् ॥ ७९ ॥

पुत्रार्थिनी लभेत्पुत्रान्सौभाग्यं च सुपार्थिनी ।

रोगार्ता मुच्यन्ते रोगादनं च धनकाङ्क्षिणी ॥ ८० ॥

पुण्यानि यानि तोयानि तिष्ठन्ति धरणीतले ।

तानि स्नानायशेषस्य कलां नार्हन्ति योऽङ्गीम् ॥ ८१ ॥

तस्मात्स्नानापशेषं यत्कृष्णस्य सलिलं द्विजाः ।

तेनाभिषिञ्चेद्वात्राणि सर्वकामप्रदं हि तन् ॥ ८२ ॥

स्नातं पश्यन्ति ये कृष्णं यजन्तं दक्षिणामुखम् ।

अप्रहृत्यादिभिः पापैर्मुच्यन्ते ते न संशयः ॥ ८३ ॥

शास्त्रेषु यत्फलं प्रोक्तं पृथिव्यास्त्रिषदक्षिणैः ।

दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं यजन्तं दक्षिणामुखम् ॥ ८४ ॥

तीर्थयात्राफलं यत्तु पृथिव्यां समुदाहृतम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८५ ॥
 वदर्यां यत्फलं प्रोक्तं दृष्ट्वा नारायणं नरम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८६ ॥
 गङ्गाद्वारे कुरुक्षेत्रे स्नानदानेन यत्फलम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८७ ॥
 प्रयागे च महामाज्यां यत्फलं समुदाहृतम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८८ ॥
 शालग्रामे महाचैत्र्यां स्नानदानेन यत्फलम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ८९ ॥
 महामिथ्यानकार्तिक्यां पुष्करे यत्फलं स्मृतम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ९० ॥
 यत्फलं स्नानदानेन गङ्गासागरसंगमे ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ९१ ॥
 प्रस्ते सूर्ये कुरुक्षेत्रे स्नानदानेन यत्फलम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ९२ ॥
 गङ्गायां सर्वतीर्थेषु यामुनेषु च भो द्विजाः ।
 सारम्भतेषु तीर्थेषु तथाऽन्येषु सरसु च ॥ ९३ ॥
 यत्फलं स्नानदानेन विधिवत्समुदाहृतम् ।
 दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ९४ ॥
 पुष्करे चाथ तीर्थेषु गये चामरकण्टके ।
 नैमिशदिषु तीर्थेषु क्षेत्रेष्वायतनेषु च ॥ ९५ ॥

यत्फलं स्नानदानेन राहुप्रस्ते दिवाकरे ।

दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं दक्षिणामुखम् ॥ ६६ ॥

अथ किं पुनस्त्वेन भाषिणेन पुनः पुनः ।

यत्किञ्चित्कथितं चात्र फलं पुण्यस्य कर्मणः ॥ ६७ ॥

वेदशास्त्रे पुराणे च भारते च द्विजोत्तमाः ।

धर्मशास्त्रेषु सर्वेषु तथाऽन्यत्र मनीषिभिः ॥ ६८ ॥

दृष्ट्वा नरो लभेत्कृष्णं तत्फलं सहलायुधम् ।

सकलं भद्रया सार्धं यजन्तं दक्षिणामुखम् ॥ ६९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो स्वयंभूविसंवादे कृष्णस्नातमा-

हात्म्यवर्णनं नाम पञ्चपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तत्यङ्काः—४३३०

अथ पट्पष्टितमोऽध्यायः ।

गुडिवायात्रामाहात्म्यवर्धनम्

ब्रह्मवाच ।

गुडिचामण्डपं यान्तं ये पश्यन्ति रथे स्थितम् ।

कृष्णं यत् सुमद्रां च ते यान्ति भवनं हरिः ॥ १ ॥

ये पश्यन्ति तदा कृष्णं सप्ताहं मण्डपे स्थितम् ।

दलिनं च सुमद्रां च विष्णुलोकं यजन्ति ते ॥ २ ॥

न तेषां दुर्लभं किञ्चित्फलं यस्य यदीप्सितम् ।
भविष्यति नृपश्रेष्ठ मत्प्रसादादसंशयम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा तु तं देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
स तु राजवरः श्रीमान्कृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १३ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गुडिवायां द्विजोत्तमाः ।
सर्वकामप्रदं देवं पश्येत्तं पुरुषोत्तमम् ॥ १४ ॥
अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो लभते धनम् ।
रोगाद्य मुच्यते रोगी कन्या प्राप्नोति सत्पतिम् ॥ १५ ॥
आयुः कीर्तिं यशो मेधां बलं विद्यां धृतिं पशून् ।
नरः संततिमाप्नोति रूपयौवनसंगदम् ॥ १६ ॥
यान्शान्तमीदृते भोगान्दृष्ट्वा तं पुरुषोत्तमम् ।
नरो वाऽप्यथवा नारी तांस्तान्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ १७ ॥
यात्रा कृत्वा गुडिवायां विधिद्युसुसमादितः ।
आवाह्य सिते पक्षे नरो योषिदभाषि वा ॥ १८ ॥
दृष्ट्वा कृष्णं च रामं च सुभद्रां द्विजोत्तमाः ।
दशपञ्चाशमेधाना कर्त्तुं प्राप्नोति चाधिकम् ॥ १९ ॥
सप्तायान्सप्त परान्प्रशानुद्धृत्य चाऽऽत्मनः ।
कामार्गेण विमानेन सर्वरत्नैरलंकृत ॥ २० ॥
गन्धर्वैरुत्तरोमिह मेयमानो यथोत्तरेः ।
रूपवान्सुभगः शूरो नरो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ २१ ॥

तत्र भुक्त्वा घरान्भोगान्यावदाभूतसंप्लवम् ।

सर्वकामसमृद्धात्मा अरामरणवर्जितः ॥ २२ ॥

पुण्यक्षयादिहाऽऽगत्य चतुर्वेदी द्विजो भवेत् ।

घैष्णवं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुःपिसंवादे गुडिषायात्रा-
माहात्म्यनिरूपणं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४३३३

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

द्वादशयात्रामाहात्म्यवर्णनम् ।

मुनय ऊचुः ।

एकैकस्यास्तु यात्रायाः फलं ब्रूहि पृथक्पृथक् ।

यत्प्राप्नोति नरः कृत्वा नारी धा तत्र संयता ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रतियात्राफलं विप्राः शृणुध्वं गदतो मम ।

यत्प्राप्नोति नरः कृत्वा तस्मिन्क्षेत्रे सुसंयतः ॥ २ ॥

गुडिषायां तथोत्थाने फाल्गुन्यां चिपुवे तथा ।

यात्रां कृत्वा विधानेन दृष्ट्वा कृष्णं प्रणम्य च ॥ ३ ॥

संकर्षणं सुभद्रां च लभेत्सर्वत्र वै फलम् ।

नरो गच्छेद्विष्णुलोके यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ४ ॥

याचद्यात्रां ज्येष्ठमासे करोति विधिघघ्नरः ।

तावत्कल्प विष्णुलोके सुखं भुङ्क्ते ॥ ५ ॥

तस्मिन्क्षेत्रवरे पुण्ये रम्ये श्रीपुरुषोत्तमे ।

भुक्तिमुक्तिप्रदे नृणां सर्वसत्त्वसुखावहे ॥ ६ ॥

ज्येष्ठे यात्रां(त्रा) नरः कृत्वा नारी वा संयतेन्द्रियः ।

यथोक्तेन विधानेन दश हे च समाहितः ॥ ७ ॥

प्रतिष्ठां कुरुते यस्तु शाठ्यदम्भविघर्जितः ।

स भुक्त्वा विविधान्भोगान्मोक्षं चान्ते लभेद्बभूवम् ॥ ८ ॥

मुनय ऊचुः ।

श्रोतुमिच्छामहे देव प्रतिष्ठां यद्वत्ततः ।

विधानं चार्चनं दानं फलं तत्र जगत्पतेः ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुध्वं मुदिशार्दूलाः प्रतिष्ठां विधिचादिताम् ।

यां कृत्वा तु नरो भवत्या नारी वा ब्रह्मते फलम् ॥ १० ॥

यात्रा द्वादश संपूर्णा यदा म्यात्तु(स्युस्तु) द्विजोत्तमाः ।

तदा कुर्वीत विधियत्प्रतिष्ठां यात्राशिनीम् ॥ ११ ॥

ज्येष्ठे मासि ि ते पक्षे द्वादश्यां समाहितः ।

गत्वा जलाशये पुण्यमात्रम्य प्रयतः शुचिः ॥ १२ ॥

यावाद्य सर्वार्थानि ध्यात्वा नारायणं तथा ।

ततः स्नानं प्रकुर्वीत विधियन्मुग्धमाहितः ॥ १३ ॥

यस्य यो विधिरदिष्टः श्रुतिमि स्नानकर्मणि ।

तेनेष तु विधानेन स्नानं तस्य विधीयते ॥ १४ ॥

स्नात्वा सम्यग्विधानेन ततो देवानृषीन्पितॄन् ।
 संतर्पयेत्तथाऽन्यांश्च नामगोत्रविधानवित् ॥ १७ ॥
 उर्त्तार्य वाससीं घाते निर्मले परिधाय वै ।
 उपसृश्य विधानेन भास्कराभिमुखस्ततः ॥ १६ ॥
 गायत्रीं पावनीं देवां मनसा वेदमातम् ।
 सर्वपापहरां पुण्यां जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥ १७ ॥
 पुण्यांश्च सौरमन्त्रांश्च श्रद्धया सुसमाहितः ।
 त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य भास्करं प्रणमेत्ततः ॥ १८ ॥
 वेदोक्तं त्रिषु वर्णेषु स्नानं जाप्यमुदाहृतम् ।
 त्रींशद्वयोः स्नानजाप्यं वेदोक्तविधिर्वर्जितम् ॥ १९ ॥
 ततो गच्छेदुगृहं मौनीं पूजयेत्पुरयोत्तमम् ।
 प्रक्षाल्य हस्तां पादां च उपसृश्य यथाविधि ॥ २० ॥
 घृतेन स्नापयेद्देवं क्षीरेण तदनन्तरम् ।
 मधुगन्धोदरेनैव तीर्थचन्दनवारिणा ॥ २१ ॥
 ततो बल्लयुगं श्रेष्ठं भक्त्या तं परिधाययेत् ।
 चन्द्रनागरकर्पूरैः कुङ्कुमेन विन्नेपयेत् ॥ २२ ॥
 पूजयेत्परया भक्त्या पद्मैश्च पुरयोत्तमम् ।
 अन्यैश्च वैष्णवैः पुष्पैरर्चयेन्मल्लिकात्रिभिः ॥ २३ ॥
 संपूज्यैव जगन्नाथं मुक्तिमुक्तिप्रदं हरिम् ।
 धूपं चागुरसंयुक्तं दहेद्देवस्य चाग्रतः ॥ २४ ॥
 गुग्गुलं च मुनिश्रेष्ठा दहेद्गन्धसमन्वितम् ।
 दीपं प्रज्वालयेद्गस्त्या यथाशक्त्या(क्ति) घृतेन वै ॥ २५ ॥

अन्यांश्च दीपकान्दद्याद्द्वादशैव समाहितः ।
 धूतेन च मुनिश्रेष्ठास्तिलतैलेन वा पुनः ॥ २६ ॥
 नैवेद्ये पायसापूपशङ्कुलीचटकं तथा ।
 मोदकं फाणितं घाऽल्पं फलानि च निवेदयेत् ॥ २७ ॥
 एवं षड्विंशत्येव संपूज्य पुरुषोत्तमम् ।
 नमः पुरुषोत्तमायेति जपेद्द्विंशोत्तरं शतम् ॥ २८ ॥
 ततः प्रसादयेद्देवं भक्त्या तं पुरुषोत्तमम् ।
 नमस्ते सर्वलोकेश भक्तानाममयप्रद ॥ २९ ॥
 संसारसागरे मग्नं त्राहि मा पुरुषोत्तम ।
 यारते मया कृत्वा यात्रा द्वादशैव जगत्पते ॥ ३० ॥
 प्रसादात्तव गोविन्द संपूर्णरक्ता भवन्तु मे ।
 एवं प्रसाद्य तं देवं दण्डयत्प्रणिपत्य च ॥ ३१ ॥
 ततोऽर्चयेद्गुरुं भक्त्या पुष्पवस्त्रानुलेपनैः ।
 नानयोरन्तरं यरमाद्विर्यं मुनिसत्तमाः ॥ ३२ ॥
 देवस्योपरि कुर्यात् श्रद्धया सुसमाहितः ।
 नानापुष्पैर्मुनिश्रेष्ठा विचित्रं पुष्पमण्डपम् ॥ ३३ ॥
 कृत्वाऽवधारणं पञ्चाङ्गागर कारयेत्प्रशि ।
 कर्णं च पाशुदेवस्य गौतिकां चापि कारयेत् ॥ ३४ ॥
 ध्यायन्पठन्स्तुतुन्देवं प्रणयेद्भजनीं युध ।
 ततः प्रमाने चिमले द्वादश्यां द्वादशैव तु ॥ ३५ ॥
 निमन्त्रयेद्भक्तानातान्प्राप्तवान्पेदपारगान् ।
 इति ब्राह्मपुराणताञ्जोत्रियान्संयतेन्द्रियान् ॥ ३६ ॥

स्नात्वा सम्यग्विधानेन ध्यातवासा जितेन्द्रियः ।
 स्नापयेत्पूर्ववत्तत्र पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ३७ ॥
 गन्धैः पुष्पैरुपहारैर्नैवेद्यैर्दोषकैस्तथा ।
 उपचारैर्वहुविधैः प्रणिपानैः प्रदक्षिणैः ॥ ३८ ॥
 जाप्यैः स्तुतिनमस्कारैर्गोतथाद्यैर्मनोहरैः ।
 संपूज्यैव जगन्नाथं ब्राह्मणान्पूजयेत्ततः ॥ ३९ ॥
 द्वादशैव तु गास्तेभ्यो दद्यात् कनकमेव च ।
 छत्रोपानयुगं चैव श्रद्धामक्तिसमन्वितः ॥ ४० ॥
 भक्त्या तु सघनं तेभ्यो दद्याद्ब्रह्मादिकं द्विजा ।
 सद्भावेन तु गोविन्दमनोप्यने पूजितो यतः ॥ ४१ ॥
 आचार्याय तनो दद्याद्गोवन्ध्रं कनकं तथा ।
 छत्रोपानयुगं चान्यत्कास्यपात्रं च भक्तिनः ॥ ४२ ॥
 ततस्तान्मोजयेद्विप्राग्मोज्यं पायसपूर्वकम् ।
 पद्मान्नं मध्यमोज्यं च गुह्यसर्पिःसमन्वितम् ॥ ४३ ॥
 ततस्तान्भृष्टांश्च ब्राह्मणान्स्वस्थमानमान् ।
 द्वादशैवोदकुम्भाश्च दद्यात्तेभ्यः समोदकान् ॥ ४४ ॥
 दक्षिणां च यथाशक्त्या(क्ति) दद्यात्तेभ्यो विमन्सरः ।
 कुम्भं च दक्षिणां चैव आचार्याय निवेदयेत् ॥ ४५ ॥
 एवं संपूज्य तान्विप्रान्गुरुं जानप्रदायकम् ।
 पूजयेत्परया भक्त्या विष्णुतुल्यं द्विजोत्तमा ॥ ४६ ॥
 सुवर्णवस्त्रगोधान्यैर्द्रव्यैश्चान्यैर्धैर्वुधैः ।
 संपूज्य तं नमस्कृत्य इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४७ ॥

सर्वव्यापी जगन्नाथः शङ्खचक्रगदाधरः ।

अनादिनिधनो देवः प्रीयतां पुरुषोत्तमः ॥ ४८ ॥

इत्युच्चार्य ततो विप्रांस्त्रिः कृत्वा च प्रदक्षिणाम् ।

प्रणम्य शिरसा भक्त्या आचार्यं तु विसर्जयेत् ॥ ४९ ॥

ततस्तान्ब्राह्मणान्भक्त्या चाऽऽसीमान्तमनुव्रजेत् ।

अनुव्रश्य तु तान्सर्वाग्रमसृज्य निवर्तयेत् ॥ ५० ॥

यान्धवैः स्रजनैर्युक्तस्ततो भुञ्जीत घाग्यतः ।

अन्यैश्चोपासकैर्देनैर्भिक्षुकैश्चाग्रकाङ्क्षिभिः ॥ ५१ ॥

एवं कृत्वा नरः सम्यङ्नारी वा लभते फलम् ।

अभ्यमेघसद्व्राणां गजसूयशतस्य च ॥ ५२ ॥

अतीतं शतमादाय पुराणां नरोत्तमाः ।

भविष्यं च शतं विमाः स्वर्गत्या दिग्यरूपधुरम् ॥ ५३ ॥

सर्वलक्षणसंपन्नः सर्वालंकारभूषितः ।

सर्वकामसमृद्धात्मा देवपट्टिगतज्वरः ॥ ५४ ॥

रूपयौवनसंपन्नो गुणैः सर्वैरलंघितः ।

स्नूयमानोऽप्सरोभिश्च गन्धर्वैः समलंघनः ॥ ५५ ॥

विमानैतार्कषर्णेन कामगेन स्थिरेण च ।

पताकाध्वजयुक्तेन सर्वरत्नैरलंघनः ॥ ५६ ॥

उद्योतयन्दिशः सर्वा आकाशे विगतः शुभः ।

युवा मढायलो धीमान्विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ५७ ॥

तत्र फल्गुशतं यावदुभुङ्क्ते भोगान्यथेप्सितान् ।

सिद्धाप्सरोभिर्गन्धर्वैः सुरविद्याधरोरगैः ॥ ५८ ॥

सूयमानो मुनिवरैर्लिष्टने विगतञ्चरः ।

यथा देवो जगन्नाथः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ५६ ॥

तथाऽर्णो मुदिनो विप्राः कृत्वा रूपं चतुर्भुजम् ।

भुक्त्वा तत्र धरान्भोगान्नाडां कृत्वा सुरैः सह ॥ ६० ॥

तदन्ते ब्रह्मसदनमायाति सर्वकामदम् ।

सिद्धविद्याधरैश्चापि शोभिनं सुरकिन्नरैः ॥ ६१ ॥

कालं नयतिकल्पं तु तत्र भुक्त्वा सुखं नरः ।

तत्सादायाति विप्रेन्द्राः सर्वकामफलप्रदम् ॥ ६२ ॥

उल्लोकं सुरगणैः सेविनं सुखनोददम् ।

अनेकशतसाहस्रैर्विभिनैः सनलंकृतम् ॥ ६३ ॥

सिद्धविद्याधरैर्यज्ञैर्भूमिनिं दैत्यशान्तैः ।

अशौतिकल्पकालं तु तत्र भुक्त्वा सुखं नरः ॥ ६४ ॥

तदन्ते याति गोलोकं सर्वभोगसमन्वितम् ।

सुरसिद्धान्परोनिबध् शोभिनं सुमनोहरम् ॥ ६५ ॥

तत्र सञ्चरिकल्पाम्नु भुक्त्वा भोगमनुत्तमम् ।

दुर्लभं त्रिषु लोकेषु स्वम्यचित्तो यथाऽमरः ॥ ६६ ॥

तत्सादागच्छते लोकं प्रजापत्यमनुत्तमम् ।

गन्धर्वाप्सरसैः सिद्धैर्मूर्तिविद्याधरैर्वृतः ॥ ६७ ॥

पाटिकल्पान्सुखं तत्र भुक्त्वा नानाविधं मुदा ।

तदन्ते शक्रमवनं नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ६८ ॥

गन्धर्वैः किन्नरैः सिद्धैः सुरविद्याधरोत्तमैः ।

गुह्यकाप्सरसैः साध्यैर्वृत्तैश्चान्यैः सुरोत्तमैः ॥ ६९ ॥

आगत्य तत्र पञ्चाशत्कल्पान्भुक्त्वा सुखं नरः ।
 सुरलोकं ततो गत्वा विमानैः समलंरुतः ॥ ७० ॥
 चत्वारिंशत् कल्पांस्तु भुक्त्वा भोगान्सुदुर्लभान् ।
 आगच्छते ततो लोकं नक्षत्राख्यं सुदुर्लभम् ॥ ७१ ॥
 ततो भोगान्वरान्भुङ्क्ते त्रिशत्कल्पान्यधेप्सितान् ।
 तस्मादागच्छते लोकं शशाङ्कस्य द्विजोत्तमाः ॥ ७२ ॥
 यत्रासौ तिष्ठते सोमः सर्वदेवैरलंरुतः ।
 तत्र विंशतिकल्पास्तु भुक्त्वा भोगं सुदुर्लभम् ॥ ७३ ॥
 आदित्यस्य ततो लोकमायाति सुरपूजितम् ।
 नानाधर्ममयं पुण्यं गन्धर्वाप्सर सेवितम् ॥ ७४ ॥
 तत्र भुक्त्वा शुभान्भोगान्दश कल्पान्द्विजोत्तमाः ।
 तस्मादायाति भुवनं गन्धर्वाणां सुदुर्लभम् ॥ ७५ ॥
 तत्र भोगान्समस्तांध कल्पमेकं यथासुताम् ।
 भुक्त्वा चाऽऽयाति मेदिन्या राजा भवति धार्मिकः ॥ ७६ ॥
 नक्षत्रती मदावीशो गुणैः सर्वैरलंरुतः ।
 एत्या राज्यं स्वधर्मेण यत्रैरिष्ट्या मुदक्षिणैः ॥ ७७ ॥
 तदन्ते योगिनां लोकं गत्वा मोक्षप्रदं शिषम् ।
 तत्र भुक्त्वा परान्भोगान्यावदाभूतसंश्रयम् ॥ ७८ ॥
 तस्मादागच्छते चात्र जायते योगिनां कुले ।
 प्रचरे धेष्णवे विप्रा दुर्लभे साधुसंमते ॥ ७९ ॥
 चतुर्वेदी विप्रवरो यमैरिष्ट्याऽऽप्तदक्षिणैः ।
 धेष्णवं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ८० ॥

एव यात्राफलं विप्रा मया सम्यगुदाहृतम् ।

भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां किमन्यच्छेत्तुमिच्छथ ॥ ८१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयम्भृषिसवादे

द्वादशयात्राफलमाहात्म्यनिरूपणं नाम

सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का — ४४१४

अथाष्टपष्ठितमोऽध्यायः ।

विष्णुलोकवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

श्रोतुमिच्छामहे देव विष्णुलोकमनामयम् ।

लोकानन्दकरं कान्तं सर्वाश्चर्यसमन्वितम् ॥ १ ॥

प्रमाणं तस्य लोकस्य भोगं कान्तिं घलं प्रभो ।

कर्मणा केन गच्छन्ति तत्र धर्मपरायणाः ॥ २ ॥

दर्शनात्स्पर्शनाद्वाऽपि तीर्थस्नानादिनाऽपि वा ।

विस्तराद्ब्रूहि तत्त्वेन परं कीर्तयस्व हि न ॥ ३ ॥

ब्रह्मावाच ।

शृणुध्वं मुनयः सर्वे यत्परं परमं पदम् ।

भक्तानामीहितं धन्यं पुण्यं ससारनाशनम् ॥ ४ ॥

प्रवरं सर्वलोकानां विष्ण्वार्यं घदतो मम ।
 सर्वाश्चर्यमयं पुण्यं स्थानं त्रैलोक्यपूजितम् ॥ ५ ॥
 वशोकीः पारिजातैश्चमन्दारैश्चम्पकद्रुमैः ।
 मालतोमहिकाकुन्दैर्वकुलैर्नागवैसरैः ॥ ६ ॥
 पुष्पागैरतिमुक्तैश्च प्रियङ्गुतगराजुनैः ।
 पाटलाचूतखदिरैः कर्णिकारघनोज्ज्वलैः ॥ ७ ॥
 नारद्वैः पनसैर्लोध्रैर्निम्बदाडिमसर्जकैः ।
 द्राक्षालकुचसर्जरैर्मध्वेन्द्रफलैर्द्रुमैः ॥ ८ ॥
 कपित्थैर्नारिकेरैश्च तालैः श्रीफलसमधैः ।
 कल्पवृक्षैरसंग्यैश्च धन्यैरन्यैः सुशोभनैः ॥ ९ ॥
 सरलैश्चन्दनैर्नोपेक्षदाश्चुभाञ्जनैः ।
 जार्तालवट्कङ्कडोलैः कर्पूरामोदयासिमि ॥ १० ॥
 ताम्बूलपत्रनिचयेस्तथा पूर्णाफलद्रुमैः ।
 अन्यैश्च विविधैर्द्रुमैः सर्वानुफलशोभितैः ॥ ११ ॥
 पुष्पैर्नानाविधैर्द्रुमैश्च लतागुच्छसमुद्भवैः ।
 नानाजलाशयैः पुष्पैर्नानापक्षिरत्नैर्वरैः ॥ १२ ॥
 दार्ढिकाशतसंघातैस्तोयपूर्णैर्मनोहरैः ।
 शुम्भुदैः शतपत्रैश्च पुष्पैः कोकनदेवरैः ॥ १३ ॥
 रक्ततोलोत्पलैः कान्तैः कङ्कागैश्च मुगन्धिभिः ।
 अन्यैश्च जलजैः पुष्पैर्नानावर्णैः सुशोभनैः ॥ १४ ॥
 हंसकारण्डवाकीर्णैश्च श्याकोपशोभिनैः ।
 कोयष्टिर्बैश्व दातृर्हंसः कारण्डपरचाकुलैः ॥ १५ ॥

चातकैः प्रियपुत्रैश्च जीवजीवकजातिभिः ।
 अन्यैर्दिव्यैर्जलचरैर्विहारमधुरस्वनैः ॥ १६ ॥
 एव नानाविधैर्दिव्यैर्नानाश्चर्यसमन्वितैः ।
 पृष्ठैर्जलाशयैः पुण्यैर्भूषितः सुमनोहरैः ॥ १७ ॥
 तत्र दिव्यैर्विमानैश्च नानारत्नविभूषितैः ।
 कामगैः काञ्चनैः शुभ्रैर्दिव्यगन्धर्वनादिनैः ॥ १८ ॥
 तरुणादित्यसकाशैरप्सरामिरलङ्घितैः ।
 हेमशय्यासनयुतैर्नानाभोगसमन्वितैः ॥ १९ ॥
 जेवरैः सपताकैश्च मुक्ताहारावलम्बिभिः ।
 नानावर्णैरसङ्ख्यातैर्जातरूपपरिच्छदैः ॥ २० ॥
 नानाकुसुमगन्धाढ्यैश्चन्दनागुरुभूषितैः ।
 सुखप्रचारयहुलैर्नानावादिभ्रानि स्यनैः ॥ २१ ॥
 मनोमारुततुल्यैश्च किङ्किणीस्तयकाकुलैः ।
 विहरन्ति पुरे तस्मिन्वैष्णवे लोकपूजिते ॥ २२ ॥
 नानाङ्गनाभिः सततं गन्धर्वाप्सरसादिभिः ।
 चन्द्राननाभिः कान्ताभिर्योऽपिद्वि सुमनोहरैः ॥ २३ ॥
 पीनोन्नतकुचाग्राभिः सुमभ्याभिः समन्ततः ।
 श्यामावदातवर्णाभिर्मत्तमातङ्गनामिभिः ॥ २४ ॥
 परिचार्यं नरश्रेष्ठं धीजयन्ति स्म ताः स्त्रियः ।
 चामरैः रुक्मदण्डैश्च नानारत्नविभूषितैः ॥ २५ ॥
 गीतनृत्यैस्तथा चाद्यैर्मोदमानैर्मदालसैः ।
 यक्षविद्याधरैः सिद्धैर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः ॥ २६ ॥

मुरसघैश्च श्रपिभि शुशुभे भुवनोत्तमम् ॥ २३ ॥
 तत्र प्राप्य महाभोगान्प्राप्नुवन्ति मनोपिण
 पटराजसर्मापे तु दक्षिणस्योदधेस्तटे ।
 दृष्ट्वा यैभगवान्दृष्ट्वा पुष्कराक्षो जगत्पति ॥ २४ ॥
 मीडन्त्यप्सरसो साधं यावदुद्योश्चन्द्रतार
 प्रतप्तद्वेमतकाशा जरामरणवर्जिता ॥ २५ ॥
 सर्वदुःखविहीनाश्च तृष्णाग्लानिविचरि
 चतुर्भुजा महापीशा घनमागविभूषि ॥ २६ ॥
 श्रोतृस्तलाञ्जनेयुंता शङ्खचक्रा
 केचिन्मूर्तीत्पलश्यामा केचित्का
 केचिन्मूर्तकनकाया केचिदेदृशस
 श्यामवर्णा कुण्डलिनस्तथाऽन्ये ॥ २७ ॥
 न तादृशसंश्लेषाणा भान्ति लोका
 यादृग्भाति हरेर्लोक सर्वाङ्गयसमो
 न तत्र पुरातनविगमनाजायते द्विजा ।
 प्रमादात्तस्य देवस्य यापदाभूत्तमगवम् ॥ २८ ॥
 पिबन्ति पुरे दिव्ये रूपशोषनमविता ।
 दृष्ट्वा राम सुमन्त्रा न पश्यन्ति पुण्योत्तमे ॥ २९ ॥
 प्राप्तद्वेमतकाशा तदृष्ट्वादिदृष्ट्वाभिमम् ।
 पुरमाद्ये तरेभानि मन्दिर रत्नभूषितम् ॥ ३० ॥
 अनेकजानसादृशे पताके समग्रतन्म ।
 यो नानावृत्तपिस्तीर्णे द्वेमतकाकारयेष्टितम् ॥ ३१ ॥

नानावर्णैर्ध्वजैश्चित्रैः कल्पितैः सुमनोहरैः ।
 विभाति शारदो यद्वज्रसूत्रैः सह चन्द्रमाः ॥ ३८ ॥
 चतुर्द्वारं सुविस्तीर्णं कञ्चुकीभिः सुरक्षितम् ।
 पुरसप्तकसंयुक्तं महोन्सेकं मनोहरम् ॥ ३९ ॥
 प्रथमं क्राञ्चनं तत्र द्वितीयं मरकतैर्पुनम् ।
 इन्द्रनीलं तृतीयं तु महानीलं ततः परम् ॥ ४० ॥
 पुरं तु पञ्चमं दीप्तं पद्मरागमयं पुरम् ।
 षष्ठं वज्रमयं विप्रा घैदूयं सप्तमं पुरम् ॥ ४१ ॥
 नानारत्नमयैर्हर्मप्रवालाङ्कुरभूषितैः ।
 स्तम्भैरद्भुतसंकाशैर्भाति तद्भवनं महत् ॥ ४२ ॥
 दृश्यन्ते तत्र सिद्धाश्च भासयन्ति दिशो दश ।
 पौर्णमास्यां सनक्षत्रो यथा भाति निशाकरः ॥ ४३ ॥
 आरुढस्तत्र भगवान्सलङ्क्योको जनार्दनः ।
 पीताम्बरधरः श्यामः धीवन्मलङ्क्यसंयुतः ॥ ४४ ॥
 ज्वलत्सुदर्शनं वक्रं घोरं सर्गाल्लनायकम् ।
 दधार दक्षिणे हस्ते सर्वनेत्रोमयं हरिः ॥ ४५ ॥
 कुन्देन्दुरजतरस्यं हारगोक्षोरसंनिभम् ।
 आदाय तं मुनिश्रेष्ठाः सत्र्यहस्तेन केशवः ॥ ४६ ॥
 यस्य शब्देन सकलं संक्षोभं जायते जगत् ।
 विधुनं पाञ्चजन्येति सहस्रावर्तभूषितम् ॥ ४७ ॥
 दुष्टतान्तकरो रौद्रां दैत्यदानवनाशिनीम् ।
 ज्वलद्द्विषिष्ठाकारां दुःसहं त्रिदशैरपि ॥ ४८ ॥

कौमोदकी गर्दा चासी धृतवान्दक्षिणे करे ।
 घाते विम्बुरति तस्य शाङ्गं सूर्यसमप्रभम् ॥ ४६ ॥
 शरैरादित्यमंकादौर्ज्यालामालाकूलैर्वरेः ।
 योऽसौ संहरते देवस्त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ५० ॥
 सर्पानन्दकरः धामान्सर्वशास्त्रविशारदः ।
 सर्वलोकगुहर्तव्यः सर्वदैर्घ्येनममृतः ॥ ५१ ॥
 सहस्रमृधां देवेशः सहस्रचरणेक्षणः ।
 सहस्राक्षः सहस्राङ्गः सहस्रभुजपाश्र्वभुः ॥ ५२ ॥
 सिंहासनगतो देवः पद्मपत्रायतेक्षणः ।
 विद्युद्विम्बपृष्ठमंकाशो जगन्नाथो जगद्गुरुः ॥ ५३ ॥
 परीतः सुरसिन्दौ च गन्धर्वाप्सरसां गणैः ।
 यक्षविद्याधरेनांगीर्मुनिसिद्धैः सचरणैः ॥ ५४ ॥
 सुवर्णैर्दानैर्देवैश्च राक्षसैर्गुणकिनरैः ।
 भग्यैर्देवगणैर्दिव्यैः मृत्युमानो विराजते ॥ ५५ ॥
 तत्रस्थो सततं कीर्तिः प्रजा मेधा सरस्वती ।
 पुनर्मतिस्तथा क्षान्तिः सित्तिर्भृतिस्तथा धृतिः ॥ ५६ ॥
 गायत्री चैव सावित्री मद्गन्ता सर्वमद्गन्ता ।
 प्रभा मतिस्तथा कान्तिस्तथा भारायणी स्थिता ॥ ५७ ॥
 धृता च कीर्तिको देवी विद्युत्सीदामिनी तथा ।
 निद्रा रात्रिस्तथा माया तथाऽन्यामरयोपिता ॥ ५८ ॥
 पागुदेवस्यै सर्वास्ता भवने संप्रतिष्ठिताः ।
 अथ किं यदुक्तोक्तं सर्वं तत्र प्रणिष्टितम् ॥ ५९ ॥

धृताची मेनका रम्मा सहजन्त्या तिलोत्तमा ।

उर्वशी चैव निम्लोचा तथाऽन्या घामना परा ॥ ६० ॥

मन्दोदरी च सुमगा विश्वाची विपुलानना ।

भद्राङ्गी चित्रसेना च प्रम्लोचा सुमनोहरा ॥ ६१ ॥

मुनिसंमोहनी रामा चन्द्रमध्या शुभानना ।

सुकेशी नीलकेशा च तथा मन्मथदीपिनी ॥ ६२ ॥

अलम्बुषा मिश्रकेशी तथाऽन्या मुञ्जिकस्थला ।

क्रतुस्थला धराङ्गी च पूर्वचित्तिस्तथा परा ॥ ६३ ॥

परावती महारूपा शशिलेखा शुभानना ।

हंसलीलानुगामिन्यो मत्तवारणगामिनी ॥ ६४ ॥

विम्बोष्ठी नवगर्भा च विर्याताः सुरयोपितः ।

एताश्चान्या अप्सरसो रूपर्याचनगर्विता ॥ ६५ ॥

सुमध्याभ्यारुवदनाः सर्वालंकारभूषिताः ।

गौतमाधुर्यसंयुक्ताः सर्वलक्षणसंयुताः ॥ ६६ ॥

गौतवाद्ये च कुरालाः सुरगन्धर्वयोपितः ।

नृत्यन्त्यनुदिनं तत्र यत्रासीं पुरुषोत्तमः ॥ ६७ ॥

न तत्र रोगो नो ग्लानिर्न मृत्युर्न हिमातपी ।

न क्षुत्पिपासा न जरा न वैरूप्यं न चासुखम् ॥ ६८ ॥

परमानन्दजननं सर्वकामफलप्रदम् ।

विष्णुलोकात्परं लोकं नात्र पश्यामि भो द्विजाः ॥ ६९ ॥

ये लोकाः स्वर्गलोके तु श्रूयन्ते पुण्यकर्मणाम् ।

विष्णुलोकस्य ते विप्राः कथां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ७० ॥

एव हरे पुरस्थान सधर्मभोगगुणान्वितम् ।

सर्वसौख्यकार पुण्य सर्वाध्ययमेव द्विजा ॥ ७१ ॥

न तत्र नास्तिका यान्ति पुरुषा धियात्मका ।

न हतज्ञा न विशुना नो स्तेना नाजितेन्द्रिया ॥ ७२ ॥

येऽर्चयन्ति सदा भक्त्या वासुदेव जगद्गुरुम् ।

ते तत्र धेष्णवा यान्ति विष्णुलोक न सशय ॥ ७३ ॥

दक्षिणस्योदधेस्तीरे क्षेत्रे परमदुर्लभे ।

दृष्ट्वा पृष्ण च राम च सुमित्रा च द्विजोत्तमा ॥ ७४ ॥

कपटदृष्टसमीपे तु ये त्यजन्ति कठेवरम् ।

ते तत्र मनुजा यान्ति मृता ये पुरुषोत्तमे ॥ ७५ ॥

घटसागरयोर्मध्ये य इमरेऽपुरुषोत्तमम् ।

नेऽपि तत्र नरा यान्ति ये मृता पुरुषोत्तमे ॥ ७६ ॥

नेऽपि तत्र पृथग् यान्ति नास्त्यत्र सशय ।

एव मया मुनिभिर्वा विष्णुलोकं समातन ॥

सर्पातदकर मोक्षो भुक्तिमुक्तिफलप्रद ॥ ७७ ॥

इति धामदानुगणे भादिनामोऽव्ययभृग्विसवारे विष्णुलोकानु-

वर्तिना नामाष्टाष्टितमोऽध्याय ॥ ६८ ॥

मादित इति पाता समाष्टवद्वा — ४४६०

अथोनसप्ततितमोऽध्यायः ।

पुरुषोत्तममाहात्म्यनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

ब्रह्माध्वर्यस्त्वया प्रोक्तो विष्णुलोको जगत्पते ।
नित्यानन्दकरः श्रीमान्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ १ ॥
क्षेत्रं च दुर्लभं लोके कीर्तितं पुरुषोत्तमम् ।
त्यक्त्वा यत्र नरो देहं याति सालोक्यतां हरेः ॥ २ ॥
सम्यक्क्षेत्रस्य माहात्म्यं त्वया सम्यक्प्रकीर्तितम् ।
यत्र स्वदेहसंत्यागाद्विष्णुलोकं ब्रजेन्नरः ॥ ३ ॥
अहो मोक्षस्य मार्गोऽयं देहत्यागस्त्वयोदितः ।
नराणामुपकाराय पुर्याख्ये न संशयः ॥ ४ ॥
अनायासेन देवेश देहं त्यक्त्वा नरोत्तमाः ।
तस्मिन्क्षेत्रे परं विष्णोः पदं यान्ति निरामयम् ॥ ५ ॥
श्रुत्वा क्षेत्रस्य माहात्म्यं विस्मयो नो महानभूत् ।
प्रयागपुष्करादीनि क्षेत्राप्यायतनानि च ॥ ६ ॥
पृथिव्यां सर्वतीर्थानि सरितश्च सरांसि च ।
न तथा तानि सर्वाणि प्रशंससि सुरोत्तम ॥ ७ ॥
यथा प्रशंससि क्षेत्रं पुर्याप्यं पुनः पुनः ।
ज्ञातोऽस्माभिरमिप्रायस्तवेदानीं पितामह ॥ ८ ॥

येन प्रशंससि क्षेत्रं मुक्तिदं पुरुषोत्तमम् ।
 पुरुषायसमं नूनं क्षेत्रं नास्ति मर्हत्तले ॥
 तेन त्वं विगुपध्रेष्ठ प्रशंससि पुनः पुनः ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सत्यं सत्यं मुनिश्रेष्ठा भयद्विः समुदाहृतम् ।
 पुरुषायसमं क्षेत्रं नास्त्यत्र पृथिवीतले ॥ १० ॥
 सन्ति यानि तु तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 तानि श्रीपुरुषायस्य कला नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ११ ॥
 यथा सर्वैश्वरो विष्णुः सर्वलोकोत्तमोत्तमः ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्टं पुरुषोत्तमम् ॥ १२ ॥
 मादिरथानां यथा विष्णुः श्रेष्ठस्त्वे समुदाहृतः ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्टं पुरुषोत्तमम् ॥ १३ ॥
 नक्षत्राणां यथा मातुः सरसां सागरो यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्टं पुरुषोत्तमम् ॥ १४ ॥
 यम्नानां पाचको यद्वदुद्राणां शंकरो यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्टं पुरुषोत्तमम् ॥ १५ ॥
 पर्णानां प्रातःपणो यद्वदैननेषध पक्षिणाम् ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्टं पुरुषोत्तमम् ॥ १६ ॥
 शिखरिणां यथा मेरुः पर्यंतानां हिमालयः ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्टं पुरुषोत्तमम् ॥ १७ ॥
 श्वेदानां यथा लक्ष्मीः सन्निता जाह्नवी यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां परिष्टं पुरुषोत्तमम् ॥ १८ ॥

ऐरावतो गजेन्द्राणा महर्षीणा भृगुर्यथा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ १६ ॥

सेनाताना यथा स्कन्द सिद्धाना कपिनो यथा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ २० ॥

उच्चैश्रवा यथाऽध्वाना कवानामशाना कवि ।

तथा समस्ततीर्याना वरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ २१ ॥

मुनीना च यथा व्यास कुरेरो यक्षरक्षसाम् ।

तथा समस्ततीर्याना वरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ २२ ॥

इन्द्रियाणा मनो यद्वद्भूतानामवनी यथा ।

तथा समस्तनीर्यानावरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ २३ ॥

अश्वथ सर्ववृक्षाणा पवन प्लवता यथा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ २४ ॥

भूयणाना तु सर्वेषा यथा चूडामणिर्द्विजा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ २५ ॥

गन्धर्वाणा चित्ररथ शस्त्राणा कुलिशो यथा ।

तथा समस्ततीर्याना वरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ २६ ॥

अकार सर्ववर्णाना गायत्री छन्दसा यथा ।

तथा समस्तनीर्याना वरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ २७ ॥

सर्वाङ्गैर्म्यो यथा श्रेष्ठमुत्तमान् द्विनोत्तमा ।

तथा समस्ततीर्याना वरिष्ठ पुरुषोत्तमम् ॥ २८ ॥

अरुण्यती यथा स्त्रीणा सतीना श्रेष्ठता गता ।

तथा समस्ततीर्याना श्रेष्ठ तन्पुरुषोत्तमम् ॥ २९ ॥

यथा समस्तविद्यानां मोक्षविद्या परा स्मृता ।
 तथा समस्ततीर्थानां ध्रैष्ठं तत्पुरुषोत्तमम् ॥ ३० ॥
 मनुष्याणां यथा राजा धेनूनामपि कामधुक् ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३१ ॥
 सुवर्णं सर्वरत्नानां सर्पाणां वासुकिर्यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३२ ॥
 प्रज्ञादः सर्वदैत्यानां रामः शस्त्रभृतां यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३३ ॥
 भ्रूणाणां भ्रूणो यद्वन्मृगाणां मृगराज्यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३४ ॥
 समुद्राणां यथा ध्रैष्ठः क्षीरोदः सरितां पतिः ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३५ ॥
 परमो वादसां यद्वज्रमः संप्रमितां यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३६ ॥
 देवर्षीणां यथा ध्रैष्ठो नारदी मुनिसत्तमाः ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३७ ॥
 धानूनां काश्र्वं यद्वत्पवित्राणां च दक्षिणा ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३८ ॥
 प्रजापतिर्यथा दक्ष ऋषीणां कश्यपो यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ३९ ॥
 प्रह्लादां माम्करो यद्वन्मंत्राणां प्रणवो यथा ।
 तथा समस्ततीर्थानां धरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ४० ॥

अध्वमेधस्तु यज्ञानां यथा श्रेष्ठः प्रकीर्तितः ।

तथा समस्ततीर्थानां क्षेत्रं च तद्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥

ओषधीनां यथा घान्यं तृणेषु तृणराज्यथा ।

तथा समस्ततीर्थानामुत्तमं पुरुषोत्तमम् ॥ ४२ ॥

यथा समस्ततीर्थानां धर्मः संसारनारकः ।

तथा समस्ततीर्थानां श्रेष्ठं तत्पुरुषोत्तमम् ॥ ४३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो स्वयंभृपिसंवादे पुरुषोत्तममाहा-

त्म्यनिरूपणं नामैकोनसप्ततिनमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४५४८

अथ गौतमीमाहात्म्यारम्भः ।

अथ सततितमोऽध्यायः ।

ब्रह्माणप्रतितीर्थमस्याधिपकोनारदप्रश्नः

ब्रह्मोवाच ।

सर्वेषां चैव तीर्थानां क्षेत्राणां च द्विजोत्तमाः ।

जपहोमव्रतानां च तपोदानफलानि च ॥ १ ॥

न तत्पश्यामि भो विप्रा यत्तेन सदृशं भुवि ।

किं चात्र बहुनोक्तेन भाषितेन पुनः पुनः ॥ २ ॥

सत्यं सत्यं पुनः सत्यं क्षेत्रं तत्परमं महत् ।

पुत्पाख्यं सहृद्दृष्ट्वा सागराग्मःसमाप्लुतम् ॥ ३ ॥

ब्रह्मविद्या सहज्ज्ञात्वा गर्भवासो न विद्यते ।
 हरेः संनिहिते स्थाने उत्तमे पुरपोत्तमे ॥ ४ ॥
 संपत्सरमुपासीत मासमात्रमथापि वा ।
 तेन जप्तं हुतं तेन तेन तप्तं तपो महत् ॥ ५ ॥
 संप्रयाति परमं स्थानं यत्र योगेश्वरो हरिः ।
 भुक्त्या भोगान्यविभ्राष्ट्य देवयोषित्समन्वितः ॥ ६ ॥
 कल्पान्ते पुनरागत्य मर्त्यलोके नरोत्तम ।
 जायते योगिनां विद्या दानगोचरो गृहे ॥ ७ ॥
 संप्राप्य वैष्णवं योगं हरेः स्थच्छन्दतां प्रजेत् ।
 कल्पवृक्षस्य रामस्य हृत्पुष्पस्य मद्रया सह ॥ ८ ॥
 मार्कण्डेयेन्द्रचुम्बस्य मादात्म्यं माधवस्य च ।
 स्यर्गद्वारस्य मादान्म्यं आगरस्य विधिः क्रमात् ॥ ९ ॥
 मार्जनस्य यथाकाले भागीरथ्या समागमम् ।
 सर्वमेतन्मया कथ्यते यत्परं धीतुमिच्छस्य ॥ १० ॥
 इन्द्रचुम्बस्य मादात्म्यमेतच्च कथितं मया ।
 सर्वाध्वं समाख्यातं रहस्यं पुरगोत्तमम् ॥
 पुराणं परमं गुणं धन्यं संसारमोचनम् ॥ ११ ॥

मुनय ऊचुः ।

नदि नम्रृप्तिरस्तीह शृण्वतां तीर्थविस्तरम् ।
 पुनरेव परं गुणं धनूर्महाम्यशेषतः ॥
 परं तीर्थस्य मादात्म्यं सर्वतीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इममेव पुरा प्रश्नं पृष्टोऽस्मि द्विजसत्तमाः ।

नारदेन प्रयत्नेन तदा तं प्रोक्तवानहम् ॥ १३ ॥

नारद उवाच ।

तपसो यज्ञदानानां तीर्थानां पावनं स्मृतम् ।

सर्वं श्रुतं मया त्वत्तो जगद्योने जगत्पते ॥ १४ ॥

कियन्ति सन्ति तीर्थानि स्वर्गमर्त्यरसातले ।

सर्वेषामेव तीर्थानां सर्वदा किं विशिष्यते ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

चतुर्विधानि तीर्थानि स्वर्गं मर्त्यं रसातले ।

दैवानि मुनिशार्दूल आसुराण्याख्याणि च ॥ १६ ॥

मानुषाणि त्रिलोकेषु विख्यातानि सुरादिभिः ।

मानुषेभ्यश्च तीर्थेभ्य आपं तीर्थमनुत्तमम् ॥ १७ ॥

आर्षेभ्यश्चैव तीर्थेभ्य आसुरं बहुपुण्यदम् ।

आसुरेभ्यस्तथा पुण्यं दैवं तत्सार्चकामिकम् ॥ १८ ॥

ब्रह्मविष्णुशिवैश्चैव निर्मितं दैवमुच्यते ।

त्रिभ्यो यद्रेकं जायेत तस्मान्नातः परं विदुः ॥ १९ ॥

अयाणामपि लोकानां तीर्थं मेध्यमुदाहृतम् ।

तत्रापि जाम्बवं द्वीपं तीर्थं बहुगुणोदयम् ॥ २० ॥

जाम्बवे भारतं वर्षं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

कर्मभूमिर्यतः पुत्र तस्मार्त्तार्यं तदुच्यते ॥ २१ ॥

तत्रैव यानि तीर्थानि यान्युक्तानि मया तव ।
 हिमचद्विन्ध्ययोर्मध्ये पन्नगो देवसंभवाः ॥ २२ ॥
 तथैव देवजा ब्रह्मन्दक्षिणार्णवचिन्ध्ययोः ।
 एता द्वादश नद्यस्तु प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ २३ ॥
 अभिसंपूजितं यस्माद्भारतं बहुपुण्यदम् ।
 कर्मभूमिरतो देवैर्वयं तस्मात्प्रकीर्तितम् ॥ २४ ॥
 आर्याणि चैव तीर्थानि देवजानि कचित्कचित् ।
 आसुरैरावृतान्यासंस्तदेवाऽऽसुरमुच्यते ॥ २५ ॥
 दैवेष्वेव प्रदेशेषु तपस्तप्त्वा महर्षयः ।
 दैवप्रमाणात्तपस आर्षाण्यपि न तान्यपि ॥ २६ ॥
 आत्मनः श्रेयसे मुषत्यै पूजायै भूतयेऽथवा ।
 आत्मनः फलभूत्यर्थं यशसोऽयाप्तये पुनः ॥ २७ ॥
 मानुषैः कारितान्यादुर्मानुषाणीति नारद ।
 एयं घतुर्विधो भेदस्तीर्थानां मुनिसत्तमाः ॥ २८ ॥
 भेदं न कश्चिज्जानाति श्रोतुं युक्तोऽसि नारद ।
 यदपः पण्डितमन्याः शृण्वन्ति कथयन्ति च ॥
 शुश्रूषोऽपि जानाति पक्तुं श्रोतुं निजैर्गुणैः ॥ २९ ॥

नारद उवाच

तेषां स्वरूपं भेदं च श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
 यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३० ॥
 ब्रह्मन्तत्पुनार्था तु उपायोऽन्यो न विद्यते ।
 तीर्थसंघो विना म्यत्पापासेनामीदृशयिनीम् ॥ ३१ ॥

न त्वया सदृशो घातर्वका ज्ञाताऽथवा कचित् ।
त्वं नाभिकमले विष्णोः संजातोऽखिलपूर्वजः ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गोदावरी भोमर्या तुङ्गमद्रा च वेणिका ।
तार्पा पयोष्णी विन्ध्यस्य दक्षिणे तु प्रकीर्तिताः ॥ ३३ ॥
भार्गोर्या नर्मदा तु यमुना च सरम्बती ।
विशोका च वितस्ता च हिमवत्पर्वताश्रिताः ॥ ३४ ॥
एता नद्यः पुण्यतमा देवतीर्यान्युदाहृताः ।
गयः कोल्लामुरो वृत्रस्त्रिपुरो ह्यन्धकस्तथा ॥ ३५ ॥
हयमूर्धा च लवणो नमुचि शृङ्गकस्तथा ।
यमः पातालकेतुश्च मयः पुष्कर एव च ॥ ३६ ॥
एतैरावृततीर्थानि आमुराणि शुमानि च ।
प्रभासो भार्गवोऽगस्तिर्नारायणौ तथा ॥ ३७ ॥
घसिष्ठश्च भरद्वाजो गौतमः कश्यपो मनुः ।
इत्यादिमुनिजुष्टानि श्रुतितीर्थानि नारद ॥ ३८ ॥
अम्बरीषो हरिश्चन्द्रो मांघाता मनुरेव च ।
कुरः कनकलक्ष्मैव भद्राश्वः सगरस्तथा ॥ ३९ ॥
अभ्वयूपो नाचिकेता वृषाकपिरर्द्धिमः ।
इत्यादिमानुषैर्विप्र निर्मितानि शुमानि च ॥ ४० ॥
यशसः फलभूत्यर्थं निर्मितानीह नारद ।
सतोद्भूतानि दैवानि यत्र कापि जगत्रये ॥
पुण्यतीर्थानि तान्याहुस्तीर्थभेदो मयोदितः ॥ ४१ ॥

इति श्रीमहापुराणे स्वयंभूतृपिसंवादे त्रोधमाहात्म्ये तीर्थभेदवर्णनं

नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

गौतमीमाहात्म्ये प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

आदित. श्लोकानां सम्पष्टवङ्काः—४५८६

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः ।

गङ्गोत्पत्तिकथोपक्रमः

भारद् उवाच ।

त्रिद्वैपत्यं तु यत्तोयं सर्वेभ्यो ह्युत्तमम् ।
तस्य स्वरूपभेदं च चित्तरेण ब्रूयितु मे ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तावदन्यानि तीर्थाणि तावन्ताः पुष्पभूमयः ।
तावच्चन्द्रादयो यावत्त्रिद्वैपत्यं न दृश्यते ॥ २ ॥
गङ्गेयं सरितां धेष्टा सर्वकामप्रदायिनी ।
त्रिद्वैपत्या मुनिश्रेष्ठ तदुत्पत्तिमतः शृणु ॥ ३ ॥
पर्याणामयुतात्पूयं देवकार्यं उपस्थिते ।
सारको बन्धुघानासन्मिद्वरादतिगर्वितः ॥ ४ ॥
देवानां परमैश्वर्यं हनं तेन घर्त्नायसा ।
तन्मने शरणं जग्मुर्दयाः सेन्द्रपुरोगमाः ॥ ५ ॥

क्षीरोदशायिनं देवं जगतां प्रपितामहम् ।

कृताञ्जलिपुटा देवा विष्णुमूचुरनन्यगाः ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः ।

त्वं ब्राता जगतां नाथ देवानां कीर्तिवर्धन ।

सर्वेश्वर जगद्योने त्रयीमूर्ते नमोऽस्तु ते ॥ ७ ॥

लोकलप्टाऽसुरान्हन्ता त्वमेव जगतां पतिः ।

स्थित्युत्पत्तिविनाशानां कारणं त्वं जगन्मय ॥ ८ ॥

ब्राता न कोऽप्यस्ति जगत्त्रयेऽपि,

शरीरिणां सर्वविषपद्गतानाम् ।

त्वया विना धारिजपत्रनेत्र,

तापत्रयाणां शरणं न चान्यत् ॥ ९ ॥

पिता च माता जगतोऽखिलस्य,

त्वमेव सेवासुलभोऽसि विष्णोः ।

प्रसीद पाहीश महाभयेभ्योऽ-

स्मदार्तिहन्ता घद कस्त्वदन्यः ॥ १० ॥

आदिकर्ता वराहस्त्यं मत्स्यः कूर्मस्तथैव च ।

इत्यादिरूपमेदैर्नो रक्षसे भय आगते ॥ ११ ॥

हृतस्वान्यान्सुरगणान्हृतदारान्नातापदः ।

कस्माच्च रक्षसे देव अनन्यशरणान्हरे ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रोवाच भगवाञ्शेषशायी जगत्पतिः ।

कस्माच्च भयमापन्नं तद्भुवन्तु गतज्वराः ॥

ततः ध्रियः पतिं ग्राहुस्तं तारकवधं प्रति ॥ १३ ॥

देवा ऊचुः

तारकाद्वयमापन्नं भीषणं रोमहर्षणम् ।

न युद्धैस्तपसा शापैर्हेतुं नैव क्षमा वयम् ॥ १४ ॥

अर्वाग्दशाहाद्यो बालस्तस्मान्मृत्युमवाप्स्यति ।

तस्माद्देव न चान्येभ्यस्तत्र नीतिर्विधीयताम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनर्नारायणः प्राह नाहं बलोत्कटः सुराः ।

न प्रसो मद्दपत्याश न देवेभ्यो वधो भवेत् ॥ १६ ॥

इंधराद्यदि जायेत अपत्यं यदुशक्तिमन् ।

तस्माद्वधमवाप्नोति तारको लोकदारुणः ॥ १७ ॥

तद्गुच्छामः सुरा सर्वे यतिनुमृषिभिः सह ।

भार्याधं प्रथमो यदाः कर्तव्यः प्रभविष्णुभिः ॥ १८ ॥

तथेत्युक्त्वा सुरगणा जग्मुस्ते च नमोस्तमम् ।

द्विमपन्तं रत्नमयं मेनां च द्विमवत्प्रियाम् ॥ १९ ॥

इदमुचुः सर्वे एव स्तुतार्यं नुहिनं गिरिम् ॥ २० ॥

देवा ऊचुः ।

दाज्ञापनी लोकमाता या शक्तिः सन्निता गिरौ ।

बुद्धिः प्रज्ञा भृतिर्मधा लज्जा बुद्धिः सरस्वती ॥ २१ ॥

एवं त्वनेकधा लोके या स्थिता लोकपावनी ।

देवानां कार्यसिद्धयं युवयोगर्ममापिशन् ॥ २२ ॥

समुत्पन्ना जगन्माता शमीः पर्वा भविष्यति ।

अस्माकं भयतां नावि पावनी च भविष्यति ॥ २३ ॥

ग्रहोवाच ।

हिमवानपि तद्वाक्यं सुराणाममिनंयच ।

मैना चापि महोन्साहा अस्त्वित्येवं बबोऽब्रवीत् ॥ २४ ॥

तदोत्पन्ना जगद्धात्री गौरी हिमवतो गृहे ।

शिवध्यानरता निर्व्यं तन्निष्ठा तन्मनोगता ॥ २५ ॥

तां वै प्रोचुः सुरगणा ईशार्यं तप आविश ।

तथा हिमवतः पृष्ठे गौरी तपे तपो महत् ॥ २६ ॥

पुनः संमन्त्रयामासुरीशो ध्यायति तां शिवाम् ।

आत्मानं वा तथाऽन्यद्वा न जानीमः कथं भवः ॥ २७ ॥

मैनकायाः मृतायां तु वित्तं दध्यात्सुरेश्वरः ।

तत्र नीतिर्बिधातया ततः श्रेष्ठमवाप्स्यथ ॥

ततः प्राह महाबुद्धिर्वाचस्पतिरुदारधीः ॥ २८ ॥

बृहस्पतिरवाच ।

यस्त्वयं मदनो धीमान्कन्दर्पः पुष्पवापधृक् ।

स विध्यतु शिवं शान्तं वाणैः पुष्पमयैः शुभैः ॥ २९ ॥

तेन विद्वन्निर्गन्धोऽपि ईशायां बुद्धिमादधेन् ।

परिणेष्यत्यसौ नूनं तदा तां गिरिजां हरः ॥ ३० ॥

जयिनः पञ्चयानस्य न याजाः क्वापि कुम्भिताः ।

सप्तोद्गायां जगद्धात्र्यां शंभोः पुत्रो भविष्यति ॥ ३१ ॥

जानः पुत्रस्त्रिनेत्रस्य तारकं स हनिष्यति ।

वसन्तं च सहायार्थं शोमिष्ठं कुसुमाकरम् ॥ ३२ ॥

आहादनं च मनसा कामायैर्न प्रयच्छथ ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा सुरगणा मदनं कुन्तुमाकरम् ।
 प्रेपयामासुरव्यग्राः शिषान्तिकमरिदमा ॥ ३४ ॥
 स जगाम त्वरा कामो धृतचापो समाधयः ।
 रत्या च संहितः कामः कर्तुं कर्म सुदुष्करम् ॥ ३५ ॥
 गृहीत्वा सशरं चापमिदं तस्य मनोऽभवत् ।
 मया वेध्यस्त्ववेध्यो यै शंभुर्लोकगुरुः प्रभुः ॥ ३६ ॥
 त्रैलोक्यजयिनो घाणाः शंभो मे किं दृढा न वा ।
 तेनासौ चाग्निनेत्रेण भस्मशेषस्तदा हतः ॥ ३७ ॥
 तदेव कर्म सुदृढमीक्षितुं सुरसत्तमा ।
 आजगमुस्तत्र यद्वत्सं शृणु विस्मयकारकम् ॥ ३८ ॥
 शंभुं दृष्ट्वा सुरगणा याचत्पश्यन्ति मन्मथम् ।
 तावद्य भस्मसादुभूतं कामं दृष्ट्वा भयातुराः ॥
 तुष्टुपुत्रिदशेशानं कृताञ्जलिपुट्टाः सुराः ॥ ३९ ॥

देवा ऊचुः ।

तारकाद्वयमापन्नं कुरु पत्नी गिरेः सुताम् ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

पिबचित्तो द्रोऽप्याशु मेने धावयं सुरोदितम् ।
 भगन्धर्तो वसिष्ठं च मां तु चक्रधरं तथा ॥ ४१ ॥
 प्रेपयामासुरमरा विषादाय परस्परम् ।
 संवन्धोऽपि तथाऽप्यासौजिमघहोफनाथयोः ॥ ४२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्मे स्वयंभृपिसंवादे गङ्गातपस्ती
शंभुविवाहसंभवो नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का — ४६३१

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

हिमवद्वर्णनम्

ग्रह्योवाच ।

हिमवन्पर्वते श्रेष्ठे नानारत्नविचित्रिते ।

नानावृक्षलताकीर्णे नानाद्विजनिषेधिते ॥ १ ॥

नदीनदसरःकूपतडागादिभिरावृते ।

दैवगन्धर्वयक्षादिसिद्धचारणसेविने ॥ २ ॥

शुभमारुतसपन्ने हर्षोत्कर्षैककारणे ।

मेघमन्दरकैलासमैनाकादिनगैर्वृते ॥ ३ ॥

वसिष्ठागस्त्यपोलस्त्यलोमशादिभिरावृते ।

महोत्सवे वनमाने विवाहः समजायत ॥ ४ ॥

तत्र वेदा रत्नमर्या शोमिना स्वर्णभूषिता ।

वज्रमाणिक्यवैद्युतन्मयस्तम्भशोमिता ॥ ५ ॥

जयालङ्करीशुभाक्षान्तिर्कीर्तिपुष्ट्यादिसंभृता ।

नेत्रमन्दरकैलासरैवतैः परिशोमिनैः ॥ ६ ॥

पूजितो लोकनाथेन विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 मैनाकः पर्वतश्रेष्ठो रजोऽर्ताव हिरण्ययः ॥ ७ ॥
 ऋषयो लोकपालाश्च आदित्याः समस्तदुग्णाः ।
 विवाहे वेदिकां चतुर्देवदेवस्य शूलिनः ॥ ८ ॥
 विभ्यकर्मा स्वयं त्वष्टा चेदो चक्रे सतीरणाम् ।
 सुरभी नन्दिनी नन्दा मुनन्दा कामदोहिनी ॥ ९ ॥
 भामिस्तु शोभितेशान्या विवाहः समजायत ।
 समुद्राः सरितो नागा ओषध्यो लोकमातरः ॥ १० ॥
 सचनस्पतिर्गजाश्च सर्वे तत्र समापयुः ।
 भुयः कर्म ह्यत्र चक्रे ओषध्यस्त्यष्टकर्म च ॥ ११ ॥
 घण्टः पानकर्माणि दानकर्म धनाधिपः ।
 अग्निश्चकार तत्रान्नं यन्वेष्टुं लोकनाथयोः ॥ १२ ॥
 तत्र तत्र पृथग्भूजां चक्रे विष्णुः सनातनः ।
 वेदाश्च सरदम्या ये गायन्ति च हसन्ति च ॥ १३ ॥
 नृत्यन्त्यप्सरसः सर्वा जगुर्गन्धर्वकिन्नराः ।
 तं वृषणापि मैनाको यभूय मुनिसत्तम ॥ १४ ॥
 ७ अद्वयान्नं वृत्तनन्तर्गदमानि नारद ।
 वेदिकादनुवायेष्टो दंष्टी सुरसत्तमो ॥ १५ ॥
 प्रतिष्ठाप्याग्निं विधिवदग्रमानं नापि पुत्रक ।
 हुत्वा नाराजांश्च विधिवन्प्रदक्षिणमग्राकरोन् ॥ १६ ॥
 मग्मनः रूपराहेतोश्च देव्यद्गुप्यं करेऽम्बृशत् ।
 विष्णुना प्रेरितः शंभुर्दक्षिणाय पदम्य च ॥ १७ ॥

तामदर्शमहं तत्र होमं कुर्वन्हरान्तिके ।

दृष्टेऽद्गुप्ते दुष्टबुद्ध्या वीर्यं सुप्ताव मे तदा ॥ १८ ॥

लज्जया कलुषीभूतः स्कन्नं वीर्यमचूर्णयम् ।

महीर्याच्चूर्णितात्सूक्ष्माद्दालविल्यास्तु जह्निरे ॥ १९ ॥

ततो महानभूस्तत्र हाहाकारः सुरोदितः ।

लज्जया परिभूतोऽहं निर्गतस्तु तदाऽऽसनात् ॥ २० ॥

पश्यत्सु देवसंघेषु तूष्णीभूतेषु नारद ।

गच्छन्तं मां महादेवो दृष्ट्वा नन्दिनमब्रवीत् ॥ २१ ॥

शिव उवाच ।

ब्रह्माणमाह्वयस्वेह गतपापं करोम्यहम् ।

कृतापराधेऽपि जने सन्तः सकृपमानसाः ॥

मोहयन्त्यपि विद्वांसं विषयाणामियं स्थितिः ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा स भगवानुमया सहितः शिवः ।

ममानुकम्पया चैव लोकानां हितकाम्यया ॥ २३ ॥

एतच्चकार लोकेशः शृणु नारद यत्नतः ।

पापिनां पापमोक्षाय भूमिरापो भविष्यति ॥ २४ ॥

तयोश्च सारसर्वस्वमाहरिष्यामि पावनम् ।

एवं निश्चिन्य भगवांस्तयोः सारं समाहरत् ॥ २५ ॥

भूमिं कमण्डलुं कृत्वा तत्रापः संनिवेश्य च ।

पावमान्यादिभिः सूक्तैरभिमन्थ्य च यत्नतः ॥ २६ ॥

त्रिजगत्पाचनीं शक्तिं तत्र सस्सार पापदा ।
 मामुवाच स लोकेशो गृहाणेमं कमण्डलुम् ॥ २७ ॥
 आपो वै मातरो देव्यो भूमिर्माता तथाऽपरा ।
 स्थित्युत्पत्तिविनाशानां हेतुत्वमुभयोः स्थितम् ॥ २८ ॥
 अत्र प्रतिष्ठितो धर्मो तत्र यज्ञः सनातनः ।
 अत्र भुक्तिश्च मुक्तिश्च स्याद्वरं जङ्गमं तथा ॥ २९ ॥
 स्मरणान्मानसं पापं घचनाद्वाचिकं तथा ।
 स्नानपानाभिषेकाश्च प्रणश्यत्यपि कापिकम् ॥ ३० ॥
 एतदेवामृतं लोके नैतस्मात्पाचनं परम् ।
 मयाऽभिमन्त्रितं ब्रह्मगृहाणेमं कमण्डलुम् ॥ ३१ ॥
 अत्रत्यं धारि यः कश्चिन्स्मरेदपि पठेदपि ।
 स सर्वकामान्प्राप्नोति गृहाणेमं कमण्डलुम् ॥ ३२ ॥
 भूतेभ्यश्चापि पञ्चस्य आपो भूतं महोदितम् ।
 तासामुत्कृष्टमेतस्माद्गृहाणेमं कमण्डलुम् ॥ ३३ ॥
 अत्र यद्धारि शोभिष्टं पुण्यं पावनमेव च ।
 स्मृष्ट्वा स्मृत्वा च दृष्ट्वा च ब्रह्मन्पापादिमोक्ष्यते ॥ ३४ ॥
 एषमुक्त्वा महादेवः प्रादान्मम कमण्डलुम् ।
 ततः सुरगणाः सर्वे भयत्या प्रोचुः सुरेश्वरम् ॥
 आदत्त्वा दध्म महान्स्तत्र जयशब्दो ध्वनन्ततः ॥ ३५ ॥

देवोत्सवे मातुरजः पदाम्,
 समीक्ष्य पापात्पतितन्वमाप ।

प्रादान्कृपालुः स्मरणान्पवित्रा गङ्गां
 पिता पुण्यकमण्डलुस्थाम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुवृषिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये
गङ्गोत्पत्तौ ब्रह्मकमण्डलुदानं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६६७ ।

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

बलिप्रशंसावर्णनम्

नारद उवाच

कमण्डलुस्थिता देवी तघ पुण्यविषधिनी ।
यथा मर्त्यं गता नाथ तन्मे विस्तरतो वद ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

बलिर्नाम महादैत्यो देवारिरपराजितः ।
धर्मेण यशसा चैव प्रजासंरक्षणेन च ॥ २ ॥
गुरुमक्त्या च सत्येन वीर्येण च बलेन च ।
स्यागेन क्षमया चैव त्रीलोक्ये नोपमीयते ॥ ३ ॥
तस्यर्द्धिमुन्नतां दृष्ट्वा देवाश्चिन्तापरायणाः ।
मिथः समूचुरमरा जेष्यामो वै कथं बलिम् ॥ ४ ॥
तस्मिञ्शासति राज्यं तु त्रीलोक्यं हतकण्ठकम् ।
नारयो व्याधयो घाऽपि नाऽऽघयो घा कथंचन ॥ ५ ॥

भनावृष्टिर्धर्मो वा नास्तिशब्दो न दुर्जनः ।
 स्वप्नेऽपि नैव दृश्येत बलौ राज्यं प्रशासति ॥ ६ ॥
 तस्योन्नतिशरेर्भग्नः कीर्तिखड्गद्विधारताः ।
 तस्याऽऽज्ञाशक्तिभिन्नाङ्गा देवाः शर्म न लेभिरे ॥ ७ ॥
 ततः संमन्त्रयामासुः पृथ्वा मातस्यमग्रतः ।
 तद्यशोऽग्निप्रदीप्ताङ्गा विष्णुं जग्मुः सुविह्वलाः ॥ ८ ॥

देवा ऊचुः ।

भार्ताः स्म गतसत्त्वाः स्म शङ्खचक्रगदाधर ।
 अस्मदर्थे भवानित्यमायुधानि विभर्ति च ॥ ९ ॥
 त्वयि नाथे जगन्नाथ अस्माकं दुःखमीदृशम् ।
 त्वां तु प्रणमती घाणी कथं दैत्यं नमस्यति ॥ १० ॥
 मनसा कर्मणा वाचा त्वामेव शरणं गताः ।
 त्वदद्ग्निशरणाः सन्तः कथं दैत्यं नमेमहि ॥ ११ ॥
 यजामस्त्वां महायज्ञैर्धदामो वाग्भिरच्युत ।
 त्वदेकशरणाः सन्तः कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १२ ॥
 त्वदीर्घमाधिता नित्यं देवाः सेन्द्रपुरोगमाः ।
 त्वया दत्तं पदं प्राप्य कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १३ ॥
 श्रुत्वा त्वं ब्रह्ममूर्त्यां तु विष्णुर्भूत्वा तु रक्षसि ।
 संदर्ता रद्रशक्त्या त्वं कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १४ ॥
 ऐश्वर्यं कारणं लोके विनैश्वर्यं तु किं फलम् ।
 दत्तैश्वर्याः सुप्रेक्षान कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १५ ॥

अनादिस्त्वं जगद्धातरनन्तस्त्वं जगद्गुरुः ।

अन्तवन्तममुं शत्रुं कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १६ ॥

तवैश्वर्येण पुष्टाङ्गा जित्वा त्रैलोक्यमोजसा ।

स्थिराः स्यामः सुरेशान कथं दैत्यं नमेमहि ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येतदेव वचनं श्रुत्वा दैतयसूदनः ।

उवाच सर्वानमरान्देवानां कार्यसिद्धये ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मद्भक्तोऽसौ बलिदैत्यो ह्यवध्योऽसौ सुरासुरैः ।

यथा भवन्तो मत्पोष्यास्तथा पोष्यो बलिर्मम ॥ १९ ॥

विना तु संगरं देवा हत्वा राज्यं त्रिविष्टपे ।

बलिं निबध्य मन्त्रोक्त्या राज्यं घ्नः प्रददाम्यहम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा सुरगणाः संजग्मुर्दिवमेव हि ।

भगवानपि देवेशो ह्यदित्या गममाविशत् ॥ २१ ॥

तस्मिन्नुत्पद्यमाने तु उत्सवाश्च बभूवुरे ।

जातोऽसौ घामनो ब्रह्मन्यज्ञेशो यज्ञपूरुषः ॥ २२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्हयमेघाय दीक्षितः ।

बलिर्बलवतां श्रेष्ठ ऋषिमुख्यैः समाहितः ॥ २३ ॥

पुरोधसा च शुकेण वेदवेदाङ्गवेदिना ।

मघे तस्मिन्वर्तमाने यजमाने बलीं तथा ॥ २४ ॥

आर्तिवज्र्य ऋषिमुख्ये तु शुके तत्र पुरोधसि ।
 हविर्भागार्थमासन्नदेवगन्धर्वपन्नगे ॥ २५ ॥
 दीयतां भुज्यतां पूजा क्रियतां च पृथक्पृथक् ।
 परिपूर्णं पुनः पूर्णमेवं वाक्ये प्रवर्तति ॥ २६ ॥
 शनैस्तद्देशमभ्यागाद्दामनः सामगायनः ।
 यज्ञघाटमनुप्राप्तो घामनश्चित्रकुण्डलः ॥ २७ ॥
 प्रशंसमानस्तं यज्ञं घामनः प्रेक्ष्य भार्गवः ।
 ब्रह्मरूपधरं देवं घामनं दैत्यसूदनम् ॥ २८ ॥
 दातारं यज्ञतपसां फलं हन्तारं रक्षसाम् ।
 हात्वा हवरन्नधोवाच राजानं भूर्तिजसम् ॥ २९ ॥
 जेतारं क्षत्रधर्मेण दातारं भक्तितो धनम् ।
 यलिं यत्नयतां ध्रेष्ठं सभायं दीक्षितं मरे ॥ ३० ॥
 ध्यायन्तं यज्ञपुरुषमुत्सृजन्तं हविः पृथक् ।
 तमाह भृगुशार्दूलः शुक्रः परमयुद्धिमान् ॥ ३१ ॥

शुक्र उवाच

योऽसौ तव मयां प्राप्तो ब्राह्मणो घामनारुतिः ।
 नासौ विप्रो बले सत्यं यज्ञेशो यज्ञपाहनः ॥ ३२ ॥
 शिशुस्त्वां याचितुं प्राप्तो नूनं देयहिताय हि ।
 मया च सह संमन्य पश्चादुद्देयं त्वया प्रभो ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यलिस्तु भार्गवं प्राह पुरोधसमरिदमः ॥ ३४ ॥

बलिस्त्वाच ।

घन्योऽहं मम यज्ञेशो गृहमायाति मूर्तिमान् ।

आगन्ध याचते किञ्चित्किं मन्यमवशिष्यते ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा समार्योऽसौ शुक्लेण च पुरोधसा ।

जगाम यत्र विप्रेन्द्रो धामनोऽदितिनन्दन ॥ ३६ ॥

हृताबलिपुत्रो भून्वा केनार्थित्व तदुच्यताम् ।

धामनोऽपि तदा प्राह पद्मयमिता भुवम् ॥ ३७ ॥

देहि राजेन्द्र नान्येन कार्यमस्ति घनेन किम् ।

तपस्युक्त्वा तु कलशान्नानारत्नविभूषितात् ॥ ३८ ॥

धारिधारा पुरम्भन्त्य धामनाय भुव ददौ ।

पश्यत्सु ऋषिमुख्येषु शुक्ले चैव पुरोधसि ॥ ३९ ॥

पश्यत्सु लोकनायेषु धामनाय भुव ददौ ।

पश्यत्सु दैत्यसघेषु जयशब्दे प्रवर्तति ॥ ४० ॥

शनैस्तु धामन प्राह स्वस्ति राजन्सुखा मय ।

देहि मे समिता मूर्ति त्रिपदामाशु गम्यते ॥ ४१ ॥

तथेन्युवाच दैत्येशो यावन्पश्यति धामनम् ।

यज्ञेशो यज्ञपुरणध्वन्दादित्यौ स्तनान्तरे ॥ ४२ ॥

यथा स्याता सुरा मूर्ध्नि षड्रधे विक्रमाव्रति ।

अनन्तश्चाच्युतो देवो विक्रान्तो विक्रमाव्रति ॥

त दृष्ट्वा दैत्यराट् प्राह समार्यो विनयान्वित ॥ ४३ ॥

यलिस्त्वाच ।

क्रमस्य विष्णो लोकेश यावच्छक्त्या(क्ति)जगन्मय ।

जितं मया सुरेशान सर्वभावेन विश्ववृत् ॥ ४४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यसमकालं तु विष्णुः ग्राह महान्तुः ॥ ४५ ॥

विष्णुस्त्वाच ।

दैत्येश्वर महाबाहो क्रमिष्ये पश्य दैत्यराट् ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं वदन्तं स ग्राह क्रम विष्णो पुनः पुनः ॥ ४७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कूर्मपृष्ठे पदं न्यस्य यलियज्ञे पदं न्यसत् ।

द्वितीयं तु पदं प्राप ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ४८ ॥

तृतीयस्य पदस्यात्र स्थान नास्त्यसुरेश्वर ।

क क्रमिष्ये भुवं देहि यलि तं हस्तिप्रवीत् ॥

विहस्य यलिरप्याह सभार्यं स वृताञ्जलिः ॥ ४९ ॥

यलिस्त्वाच ।

त्वया सृष्टं जगत्सर्वं न खप्ताऽहं सुरेश्वर ।

त्वहोपादत्पमभवत्किं करोमि जगन्मय ॥ ५० ॥

तथाऽपि नानृतपूर्वं कदाचिद्विद्मि केशव ।

सत्यवाक्यं च मां कुर्वन्मत्पृष्ठे हि पदं न्यस ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवांस्त्रयामूर्तिः सुरार्चितः ॥ ५२ ॥

भगवानुवाच ।

घर वृर्णाष्व भद्र ते भवत्या प्रीतोऽस्मि दैत्यराट् ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स तु प्राह जगन्नाथ न याचे त्वा त्रिविक्रमम् ।

स ॥ प्रादात्स्वयं विष्णुः प्रीतः सन्मनसेप्सितम् ॥ ५४ ॥

रसातलपतित्वं च भाषि चेन्द्रपदं पुनः ।

आत्माधिपत्यं च हरिरधिनाशि यशो विभु ॥ ५५ ॥

एव दत्त्वा बले सर्वं ससुत भार्ययाऽन्वितम् ।

रसातले हरिः स्थाप्य बलिं त्वमरवैरिणम् ॥ ५६ ॥

शतक्रतोस्तथा प्रादात्सुरराज्यं यथाभवम् ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र पदं प्रागात्सुरार्वितम् ॥ ५७ ॥

द्वितीयं तत्पदं विष्णोः पितुर्मम महामते ।

यत्पदं समनुप्राप्तं गृहं दृष्ट्वाऽप्यचिन्तयम् ॥ ५८ ॥

किं कृत्यं यच्छुभं मे स्यात्पदे विष्णोः समागते ।

सर्वस्य च समालोक्य श्रेष्ठो मे स्यात्कण्डलुः ॥ ५९ ॥

तद्वारि यत्पुण्यतमं दत्तं च त्रिपुरारिणा ।

घरं घरेण्यं घरदं घरं शान्तिकरं परम् ॥ ६० ॥

शुभं च शुभदं नित्यं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।

मातृस्वरूपं लोकानाममृतं भेषजं शुचिं ॥ ६१ ॥

पवित्रं पावनं पूज्यं ज्येष्ठं श्रेष्ठं गुणान्वितम् ।

स्मरणादेव लोकानां पावनं किं नु दर्शनात् ॥ ६२ ॥

तादृग्वारि शुचिर्भूत्वा कल्पयेऽर्घाय मे पितुः ।

इति संचिन्त्य तद्वारि गृहीत्वाऽर्घाय कल्पितम् ॥ ६३ ॥

विष्णो पादे तु पतितमर्घवारि सुमन्त्रितम् ।

तद्वारि पतित मेरौ चतुर्धा व्यगमद्भुवम् ॥ ६४ ॥

पूर्वे तु दक्षिणे चैव पश्चिमे चोत्तरे तथा ।

दक्षिणे यत्तु पतितं जटाभिः शंकरो मुने ॥ ६५ ॥

जग्राह पश्चिमे यत्तु पुनः प्रायात्कमण्डलुम् ।

उत्तरे पतितं यत्तु विष्णुर्जग्राह सञ्जलम् ॥ ६६ ॥

पूर्वस्मिन्नृपयो देवा पितरो लोकपालकाः ।

जगृदु शुभद्रं वारि तस्माच्छ्रेष्ठं तदुच्यते ॥ ६७ ॥

या दक्षिणा दिशं माता आपो वै लोकमातरः ।

विष्णुपादप्रसूतास्ता ब्रह्मण्या लोकमातरः ॥ ६८ ॥

महेश्वरजटासंस्थाः पर्यजातशुभोदयाः ।

तासां प्रभाषस्मरणात्सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ ६९ ॥

इति धोमहापुराणे ब्राह्मे स्वयंभूविसंवादे तीर्थमाहात्म्ये गंगाया

महेश्वरजटागमननिरूपणं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥

गीतमोमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्रत्यङ्काः—४७३६

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

गङ्गायादं रूप्यकथनम्

नारद उवाच ।

कमण्डलुस्थिता देवी महेश्वरजटागता ।
श्रुता देव यथा मन्त्र्यमागता तद्ब्रवीतु मे ॥

ब्रह्मोवाच ।

महेश्वरजटास्था या आपो देव्यो महामते ।
तासां च द्विविधो भेद आहर्तुर्द्वयकारणान् ॥ २ ॥
एकांशो ग्राहणेनात्र व्रतदानसमाधिना ।
गौतमेन शिव पूज्य आहृतो लोकविश्रुतः ॥ ३ ॥
अपरस्तु महाप्राह क्षत्रियेण यलीयसा ।
आराध्य शंकरं देवं तपोभिर्नियमैस्तथा ॥ ४ ॥
भगीरथेन भूपेन आहृतोऽशोऽपरस्तथा ।
एवं द्वैरूप्यमभवद्गङ्गाया मुनिसत्तम ॥ ५ ॥

नारद उवाच ।

महेश्वरजटास्था या हेतुना केन गौतम ।
आहर्ता क्षत्रियेणापि आहृता केन तद्वद ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यथाऽऽनीता पुरा वन्स ग्राहणेनेतरेण वा ।
तन्सर्वं विस्तरेणाहं वदिष्ये प्रीतये तव ॥ ७ ॥

यस्मिन्काले सुरेशस्य उमा पत्न्यभवत्प्रिया ।
 तस्मिन्नेवाभवद्गङ्गा प्रिया शंभोर्महामते ॥ ८ ॥
 मम दोषापनोदाय चिन्तयानः शिवस्तदा ।
 उमया सहितः श्रीमान्देवी प्रेक्ष्ये विशेषतः ॥ ९ ॥
 रसवृत्तौ स्थितो यस्माद्भिर्ममे रसमुत्तमम् ।
 रसिकत्वात्प्रियत्वाच्च स्त्र्येणत्वात्पापनत्घतः ॥ १० ॥
 सर्वाभ्यो ह्यधिकप्रीतिर्गङ्गाऽभूद्भुविजसत्तम ।
 तामेव चिन्तयानोऽसौ सर्वदाऽऽस्ते महेश्वरः ॥ ११ ॥
 सौधोद्भूता जटामार्गात्कस्मिंश्चित्कारणान्तरे ।
 स तु संगोपयामास गङ्गां शंभुर्जटागताम् ॥ १२ ॥
 शिरसा च धृतां क्षात्या न शशाक उमा तदा ।
 सोढुं ब्रह्मञ्जटाजूटे स्थितां दृष्ट्वा पुनः पुनः ॥ १३ ॥
 अमर्षेण भवं गौरी प्रेमयस्येत्यमापत ।
 नैवासौ प्रेरयच्छंभू रसिको रसमुत्तमम् ॥ १४ ॥
 जटास्त्रेव तदा देवी गोषायन्तं विमृश्य सा ।
 विनायकं जयां स्कन्दं रहो घवनमधीत् ॥ १५ ॥
 नैवायं त्रिदशेशानो गङ्गां त्यजति कामुकः ।
 साऽपि प्रिया शिवस्याय कथं त्यजति तां प्रियाम् ॥ १६ ॥
 एवं विमृश्य बहुशो गौरी चाऽऽह विनायकम् ॥ १७ ॥
 पार्वत्युषाच ।
 न देवेनासुरैर्यक्षैर्न सिद्धैर्भवताऽपि च ।
 न राजमिरथान्यैर्घा न गङ्गां त्यजति प्रभुः ॥ १८ ॥

पुनस्तप्स्यामि वा गत्वा हिमवन्तं नगोत्तमम् ।
 अथवा ब्राह्मणैः पुण्यैस्तपोमिहृतकल्मषैः ॥ १६ ॥
 तैर्वा जटास्थिता गङ्गा प्रार्थिता भुवमाप्नुयात् ॥ २० ॥
 ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मातृवाक्यं मातरं प्राह विष्णुराद् ।
 ब्राह्मा स्कन्देन जयया संमनयेह च युज्यते ॥ २१ ॥
 तत्कुर्मो मस्तकाङ्गुगङ्गां यथा त्यजति मे पिता ।
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मभनावृष्टिरजायत ॥ २२ ॥
 द्विर्द्वादश समा मर्त्यं सर्वप्राणिमयावहा ।
 ततो विनष्टमवज्जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ २३ ॥
 विना तु गौतमं पुण्यमाश्रमं सर्वकामदम् ।
 श्रद्धुकामः पुरा पुत्र स्थावरं जङ्गमं तथा ॥ २४ ॥
 हृतो यतो मया पूर्वं स देवयजनो गिरिः ।
 मशामा तत्र विस्थातस्ततो ब्रह्मगिरिः सदा ॥ २५ ॥
 तमाश्रित्य नाश्रेष्ठं सर्वदाऽऽस्ते स गौतमः ।
 तस्याऽऽश्रमे महापुण्ये श्रेष्ठे ब्रह्मगिरीं शुभे ॥ २६ ॥
 बाधयो व्याधयो वाऽपि दुर्मिश्रं वाऽप्यवर्षणम् ।
 भयशोका न दारिद्र्यं न श्रूयन्ते कदाचन ॥ २७ ॥
 तदाश्रमं विनाऽन्यत्र हव्यं वा कयमेव वा ।
 नास्ति पुत्र तथा दाता होता यथा तथैव च ॥ २८ ॥
 यदैव गौतमो विप्रो वृद्धाति च जुहोति च ।
 तदैवाप्ययनं स्वर्गं सुराणामपि नान्यतः ॥ २९ ॥

देवलोकेऽपि मर्त्ये वा श्रूयते गौतमो मुनिः ।
 होता दाता च भोक्ता च स एवेति जना विदुः ॥ ३० ॥
 तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे नानाश्रमनिवासिनः ।
 गौतमाश्रममापृच्छन्नागच्छन्तस्तपोधनाः ॥ ३१ ॥
 तेषां मुनीनां सर्वेषामागतानां स गौतमः ।
 शिष्यवत्पुत्रवदुभक्त्या पितृवत्पोषकोऽभवत् ॥ ३२ ॥
 यस्य(तेषां)यथेप्सितं कामं यथा योग्यं यथाक्रमम् ।
 यथानुरूपं सर्वेषां शुश्रूषामकरोन्मुनिः ॥ ३३ ॥
 आज्ञया गौतमस्याऽऽसन्नोपध्यो लोकमातरः ।
 आराधिताः पुनस्तेन ग्रहविष्णुमहेश्वराः ॥ ३४ ॥
 जायन्ते च तदीप्यन्ते तूयन्ते च तदैव हि ।
 संपत्स्यन्ते तदीप्यन्ते गौतमस्य तपोबलात् ॥ ३५ ॥
 सर्वाः समृद्धयस्तस्य ससिध्यन्ते मनोगताः ।
 प्रत्यहं धृक् विनयाद्गौतमसन्धागतान्मुनीन् ॥ ३६ ॥
 पुत्रवच्छिउप्यवन्त्येव प्रेप्यवत्करणाणि किम् ।
 पितृवत्पोषयामास संवत्सरगणान्यहम् ॥ ३७ ॥
 एष वसत्सु मुनिषु त्रैलोक्ये रयातिराश्रयात् ।
 ततो विनायकः प्राहमातरं भ्रातरं जयाम् ॥ ३८ ॥

विनायक उवाच ।

देवानां सद्ने मातर्गोयने गौतमो द्विजः ।
 यत्र साध्यं सुरगणैर्गौतमः श्रुत्वानिति ॥ ३९ ॥

एवं श्रुतं मया देवि ब्राह्मणस्य तपोबलम् ।
 स विप्रश्चालयेदेनां मातर्गङ्गां जटागताम् ॥ ४० ॥
 तपसा चाऽन्यतो वाऽपि पूजयित्वा त्रिलोचनम् ।
 स एव च्यावयेदेना जटास्थां मे पितृप्रियाम् ॥ ४१ ॥
 तत्र नीतिर्विघातया तां विप्रो याचयेद्यथा ।
 तत्प्रमाथात्सरिच्छ्रेष्ठा शिरसोऽवतस्त्यपि ॥ ४२ ॥

ब्रह्मावाच ।

इत्युक्त्वा मातरं भ्रात्रा जयया सहःविन्नराट् ।
 जगाम गौतमो यत्र ब्रह्मसूत्रघटः कृशः ॥ ४३ ॥
 एतन्कृत्तिप्राहस्तु गौतमाश्रममण्डले ।
 उवाच ब्राह्मणान्सर्वास्तत्र तत्र च विन्नराट् ॥ ४४ ॥
 गच्छामः स्वमधिष्ठानमाश्रमाणि शुचीनि च ।
 पुष्टाः स्म गौतमान्नेन पृच्छामो गौतमं मुनिम् ॥ ४५ ॥
 इति संमन्थ्य पृच्छन्ति मुनयो मुनिसत्तमा ।
 स तान्निवारयामास स्नेहबुद्ध्या मुनीन्पृथक् ॥ ४६ ॥

गौतम उवाच ।

हृताञ्जलिः सविनयमासाध्यमिह चैव हि ।
 युष्मच्चरणशुश्रूषां करोमि मुनिपुंगवाः ॥ ४७ ॥
 शुश्रूषो पुत्रवन्नित्यं मयि तिष्ठति नोचितम् ।
 भवतां भूमिदेवानामाश्रमान्तरसेवनम् ॥ ४८ ॥
 इदमेवाऽऽश्रमं पुण्यं सर्वेषामिति मे मतिः ।
 अलमन्येन मुनय आश्रमेण गतेन वा ॥ ४९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति ध्रुत्वा मुनेर्वाक्यं विघ्नकृत्यमनुस्मरन् ।

उवाच प्राञ्चलिर्मूत्वा ब्राह्मणान्स गणाधिपः ॥ ५० ॥

गणाधिप उवाच ।

बलक्रोता घयं किं नो निवारयत गौतमः ।

साम्रा नैव घयं शक्ता गन्तुं स्वं स्वं निवेशनम् ॥ ५१ ॥

नायमर्हति दण्डं वा उपकारी द्विजोत्तमः ।

तस्माद्भुङ्क्ष्या ध्वजस्यामि तत्सर्वैरनुमन्यताम् ॥ ५२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सर्वे द्विजश्रेष्ठाः क्रियतामित्यनुबुधन् ।

एतस्य तूपकाराय लोकानां हितकाम्यया ॥ ५३ ॥

ब्राह्मणानां च सर्वेषां ध्येयो यत्स्यात्तथा कुरु ।

ब्राह्मणानां घवः श्रुत्वा मेने धावपं गणाधिपः ॥ ५४ ॥

विनायक उवाच ।

क्रियते गुणरूपं यदुगौतमस्य विशेषतः ॥ ५५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अनुमान्य द्विजान्सर्वान्पुनः पुनरुदारधीः ।

स्वयं च ब्राह्मणो भून्वा प्रणम्य ब्राह्मणान्पुनः ॥

मातुर्मते स्थितो विद्वज्जयां प्राह गणेश्वरः ॥ ५६ ॥

विनायक उवाच ।

यथा नान्यो विजानोते तथा कुरु शुमानने ।

गौरुपधारिर्षा गच्छ गौतमो यत्र तिष्ठति ॥ ५७ ॥

शालीन्खाद् विनाश्याथ विकारं कुरु मामिनि ।

वृत्ते प्रहारे हुंकारे प्रेक्षिते चापि किंचन ॥

पत दीनं स्वन कृत्वा न म्रियस्व न जीव च ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा चकार विजया विघ्नेश्वरमने स्थिता ।

यन्नाऽऽसोऽर्गोतमो विप्रो जया गोरूपधारिणी ॥ ५९ ॥

जगाम शालीन्खादन्ती तां ददर्श स गौतमः ।

गां दृष्ट्वा विहृतां विप्रस्तां वृणेन न्यवारयत् ॥ ६० ॥

निवार्यमाणा सा तेन स्वनं कृत्वा पपात गौः ।

तस्यां तु पतितायां च हाहाकारो महानमूत् ॥ ६१ ॥

स्वनं श्रुत्वा च दृष्ट्वा च गौतमस्य विचेष्टितम् ।

व्यपिता ब्राह्मणाः प्राहुर्विघ्नराजपुरस्कृताः ॥ ६२ ॥

ब्राह्मणा ऊचुः ।

इतो गच्छामहे सर्वे न स्यात्तत्र्यं तवाऽऽश्रमे ।

पुत्रवत्पोषिताः सर्वे पृष्टोऽसि मुनिपुंगव ॥ ६३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा मुनिर्वाक्यं विप्राणां गच्छतां तदा ।

घञ्जाहत इवाऽऽसात्स विप्राणां पुरतोऽपतत् ॥ ६४ ॥

तमूचुर्ब्राह्मणाः सर्वे पश्येमां पतितां भुवि ।

छाणां मानरं देवां जगतां पावनीं प्रियाम् ॥ ६५ ॥

तीर्थदैवस्वरूपिण्यामस्या गवि विचेर्यलात् ।

पतितायां मुनिघ्रेष्ठ गन्तव्यमवशिष्यते ॥ ६६ ॥

चीर्णं व्रतं क्षयं याति यथा वासस्त्यदाश्रमे ।
 धयं नान्यधना ब्रह्मन्केवलं तु तपोधनाः ॥ ६७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विप्राणां पुरतः स्थित्वा धिनीतः प्राह गतमः ॥ ६८ ॥

गौतम उवाच

भयन्त एष शरणं पूतं मां कर्तुमर्हथ ॥ ६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः श्रोवाच भगवान्विष्णुराङ्गब्राह्मणैर्वृतः ॥ ७० ॥

विप्रराज उवाच ।

नैवेयं प्रियते तत्र नैव जीयति तत्र किम् ।
 षडामोऽस्मिन्सुखं दिग्धे निष्कृतिं गतिमेव वा ॥ ७१ ॥

गौतम उवाच

कथमुत्थास्यतीयं गौरथ चास्मिन्निष्कृतिम् ।
 वक्तुमर्हथ तत्सर्वं करिष्येऽहमसंशयम् ॥ ७२ ॥

ब्राह्मणा ऊचुः ।

सर्वेषां च मतेनार्थं वदिष्यति च बुद्धिमान् ।
 एतद्वाक्यमथाग्माकं प्रमाणं तव गौतम ॥ ७३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ब्राह्मणैः प्रेर्यमाणोऽसौ गौतमेन वलीयसा ।
 विष्णुश्चतुष्टयवपुषा प्राह सर्वानिदं वचः ॥ ७४ ॥

विश्वराज उवाच ।

सर्वेषां च मतेनाहं वद्विष्यामि यथार्थवन् ।
 अनुमन्यन्तु मुनयो मद्वाक्यं गौतमोऽपि च ॥ ७५ ॥
 महेश्वरजटाजूटे ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
 कमण्डलुस्थितं चारि तिष्ठतीति हि शुभ्रम् ॥ ७६ ॥
 तत्रानयस्व तरसा तपसा नियमेन च ।
 तेनामिषिञ्च गामेतां भगवन्भुवमाश्रिताम् ॥
 ततो वन्स्यामहे सर्वे पूर्ववत्तव वैष्मनि ॥ ७७ ॥

ब्रह्मीवाच ।

इत्युक्तवति विप्रेन्द्रे ब्राह्मणानां च संसदि ।
 तत्रापतत्पुष्पवृष्टिर्जयशब्दो व्यवर्धत ॥
 ततः कृताञ्जलिर्नम्रो गौतमो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७८ ॥

गौतम उवाच ।

तपसाऽग्निप्रसादेन देवग्रहप्रसादतः ।
 भवता च प्रसादेन मत्सकल्लोऽनुसिध्यताम् ॥ ७९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमस्तिवति तं विप्रा आपृच्छन्मुनिपुंगवम् ।
 स्वानि स्थानानि ते जग्मुः समृद्धान्यन्नवारिमिः ॥ ८० ॥
 यानेषु तेषु विप्रेषु भ्रात्रा सह गणेश्वरः ।
 जपया सह सुप्रीतः कृतकृत्यो न्यवर्तत ॥ ८१ ॥
 गतेषु ब्रह्मवृन्देषु गणेशे च गते तथा ।
 गौतमोऽपि मुनिश्रेष्ठस्तपसा हतकल्मशः ॥ ८२ ॥

ध्यायंस्तदर्थं स मुनिः किमिदं मम संस्थितम् ।
 इत्येवं घटुशो ध्यायञ्ज्ञानेन ज्ञातवान्द्विज ॥ ८३ ॥
 निश्चित्य देवकार्यार्थमात्मनः किल्विषां गतिम् ।
 लोकातामुपकारं च शंभो. प्रीणनमेव च ॥ ८४ ॥
 उमाया प्रीणनं चापि गङ्गातयनमेव च ।
 सर्वं श्रेयस्करं मन्ये मयि नैव च किल्विषम् ॥ ८५ ॥
 इत्येवं मनसा ध्यायन्सुप्रीतोऽभूदुद्विजोत्तमः ।
 आराध्य जगतामीशं त्रिनेत्रं वृषभध्वजम् ॥ ८६ ॥
 ज्ञातविष्ये सरिच्छ्रेष्ठा प्रीताऽस्तु गिरिजा मम ।
 सपत्नी जगदम्बाया महेश्वरजटास्थिता ॥ ८७ ॥

एवं हि संकल्प्य मुनिप्रधीरः,

स गौतमा ब्रह्मगिरेर्जंगम ।

कैलासमाधिष्ठितमुग्रधन्वना,

सुरार्चितं प्रियया ब्रह्मवृन्दैः ॥ ८८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो स्वयंभूतपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

चिनायकगौतमव्यापारनिरूपणं

नाम चतु सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चमोऽध्यायः ।

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४८२४

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

गौतमकृतमुमामहेश्वरस्तवनम्

नारद उवाच ।

कैलासरिखरं गत्वा गौतमो भगवानृषिः ।

किं वक्ता तपो वाऽपि का चक्रे स्तुतिमुत्तमाम् ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गिरिं गत्वा तत्रो बन्स वाचं संयम्य गौतमः ।

मास्तौर्यं स कुशान्याजः कैलासे पर्वतोत्तमे ॥ २ ॥

उपविश्य शुचिर्मूढ्या स्नोत्रं खेटं ततो जगा ।

अपतत्पुष्पवृष्टिञ्च स्तूयमाने महेश्वरे ॥ ३ ॥

गौतम उवाच ।

भोगार्थिनां भोगममीप्सितं च,

दातुं महान्यश्चरूषि घत्ते ।

सोनो जनानां गुणवन्तिनिन्यं,

देवं महादेवमिति स्तुवन्ति ॥ ४ ॥

कतुं स्वर्गायैर्विद्वयैः मुस्तानि,

मनुं समम्नं सवरावरं च ।

संपत्तये ह्यस्य विवृद्धये च,

महामयं रूपमितीश्वरस्य ॥ ५ ॥

सृष्टेः स्थिते संहरणाय भूमे-

राधात्माधातुमपां स्वरूपम् ।

भेजे शिव शान्ततनुर्जनानां,

सुसाय धर्माय जगत्प्रतिष्ठितम् ॥ ६ ॥

कालव्यवस्थाममृतस्रवं च,

जीवस्थितिं सृष्टिमथो विनाशनम् ।

मुदं प्रजानां सुखमुन्नतिं च,

चक्रेऽर्कचन्द्राग्निमयं शरीरम् ॥ ७ ॥

वृद्धिं गतिं शक्तिमथाक्षराणि,

जीवव्यवस्थां मुदमप्यनेकाम् ।

स्रष्टुं हतं पायुरितीशरूपं,

त्वं वेत्सि नूनं भगवन्भवन्तम् ॥ ८ ॥

भेदैर्विना नैव रुतिर्न धर्मो,

नाऽऽत्मीयमन्यत्र दिशोऽन्तरिक्षम् ।

घाघापृथिव्यौ न च भुक्तिमुक्तिं,

तस्मादिदं व्योमवपुस्तपेश ॥ ९ ॥

धर्मं व्यघस्थापयितुं व्यवस्य,

ऋक्सामशास्त्राणि यजुश्च शाखाः ।

लोके च गाथाः स्मृतयः पुराण-

मित्यादिशब्दात्मकतामुपैति ॥ १० ॥

यथा क्रतुर्यान्यपि साधनानि,

ऋत्विक्प्रदेशं(यं) फल्देशकालाः ।

त्वमेव शमो परमार्थतत्त्व,

वदन्ति यज्ञाङ्गमय वपुस्ते ॥ ११ ॥

कर्ता प्रदाता प्रतिभू प्रदान,

सर्वज्ञसाक्षी पुरुष परञ्च ।

प्रत्यात्मभूत परमार्थरूप,

स्त्वमेव सर्वं किमु वाग्विलासै ॥ १२ ॥

न वेदशास्त्रैर्गुरुमि प्रदिष्टो,

न नासि बुद्ध्यादिभिरप्रधृष्य ।

अजोऽप्रमेय शिवशब्दवाच्य

स्त्वमस्ति(मेव) सत्य भगवन्नमस्ते ॥ १३ ॥

आत्मैकता स्वप्रकृति कदाचि

दैक्षच्छिव सपदिय ममेति ।

पृथक्तदैवामवदप्रतर्णा

चिन्त्यप्रभावो बहुविश्वमूर्ति ॥ १४ ॥

भावेऽमिदृढा च भवे भवे च, ॐ

स्वकारण कारणमास्थिता च ।

नित्या शिवा सर्वसुलक्षणा वा,

विलक्षणा विश्वकरस्य शक्ति ॥ १५ ॥

उत्पादन सस्थितिरन्नवृद्धि

लयासता यत्र सनातनास्ते ।

एकैव मूर्तिर्न समस्ति किञ्चिद्

साध्यमस्या दयिता हरस्य ॥ १६ ॥

यदर्थमन्नानि धनानि जीवा,

यच्छन्ति कुर्वन्ति तपासि धर्मान् ।

साऽपीयमग्वा जगतो जनित्री,

प्रिया ॥ सोमस्य महासुकीर्तिः ॥ १७ ॥

यदोक्षितं काङ्क्षति घासवोऽपि,

यन्नामतो मङ्गलमाप्नुयाद्य ।

या व्याप्य विश्वं धिमलोकरोति,

सोमा सदा सोमसमानरूपा ॥ १८ ॥

ग्रहादिजीवस्य चराचरस्य,

बुद्ध्यक्षिचैतन्यमन सुखानि ।

यस्याः प्रसादात्फलवन्ति नित्यं,

वागीश्वरी लोकगुरोः सुरग्या ॥ १९ ॥

चतुर्मुखस्यापि मनो मलीनं,

किमन्यजन्वोरिति चिन्त्य माता ।

गङ्गाऽप्यतारं विविधेरुपायैः,

सर्वं जगत्पापयितुं चकार ॥ २० ॥

धृतीः समालक्ष्य हरप्रभुत्वं,

विश्वस्य लोकः सकलैः प्रमाणैः ।

वृत्त्वा च धर्मान्वुभुजे च भोगान्-

विभूतिरेषा तु सदाशिवस्य ॥ २१ ॥

कार्यक्रियाकारकसाधनानां,

वेदोदितानामथ लौकिकानाम् ।

यत्साध्यमुत्कृष्टतमं प्रियं च,
प्रोक्ता च सा सिद्धिरनादिकर्तुः ॥ २२ ॥

ध्यात्वा धरं ब्रह्म पर प्रधानं,
यत्सारमूतं यदुपासितव्यम् ।
यत्प्राप्य मुक्ता न पुनभवन्ति,
सद्योगिनो मुक्तिरुमापतिः सः ॥ २३ ॥

यथा यथा शंभुरमेयमाया-
रूपाणि धत्ते जगतो हिताय ।
तद्योगयोग्यानि तथैव धत्से,
पतित्रतान्वं त्वयि मातरेवम् ॥ २४ ॥

॥

ब्रह्मोवाच ।

एतदेवं स्तुवतस्तस्य पुरस्ताद्दृष्टमभ्यञ्जः ।
इमया सहितः धीमान्गणेशादिगणैर्बुधैः ॥ २५ ॥
साक्षादागत्य तं शंभु प्रसन्नो वाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥

शिव उवाच ।

किं ते गौतम दास्यामि भक्तिस्तोत्रत्रयैः शुभैः ।
रत्नितुष्टोऽस्मि यावत्स्य देवानामपि दुष्करम् ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा जगन्मूर्तेर्वाक्यं वाक्यविशारदः ।
हर्षवाग्धृषीताङ्गो गौतमः पर्यचिन्तयत् ॥ २८ ॥
अहो दैवमहो धर्मो ह्यहो वै चिप्रपूजनम् ।
अहो लोकगतिश्चित्रा अहो धातर्नमोऽस्तु ते ॥ २९ ॥

गौतम उवाच ।

जटास्थितां शुभां गङ्गां देहि मे त्रिदशान्वित ।

यदि तुष्टोऽसि देवेश त्रयीधामनमोऽस्तु ते ॥ ३० ॥

ईश्वर उवाच ।

त्रयाणामुपकारार्थं लोकानां याचितं त्वया ।

आत्मनस्तूपकाराय तद्याचस्वाकुतोभयः ॥ ३१ ॥

गौतम उवाच

स्तोत्रेणानेन ये भक्तास्त्वां च देवीं स्तुवन्ति वै ।

सर्वकामसमृद्धाः स्युरेतद्दि वरयाग्यहम् ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमस्थिति देवेशः परितुष्टोऽब्रवीद्वचः ।

अन्यान्पि वरान्मत्तो यावत्स्व धिगतज्वरः ॥ ३३ ॥

एषमुक्तस्तु हर्षेण गौतमः ग्राह शंकरम् ॥ ३४ ॥

गौतम उवाच ।

इमां देवीं जटासंस्थां पावनीं लोकपावनीम् ।

तव प्रियां जगन्नाथ उत्सृज ब्रह्मणो गिरौ ॥ ३५ ॥

सर्वासां तीर्थभृता तु यावद्गच्छति सागरम् ।

ब्रह्महत्यादिपापानि मनोबाह्यायिकानि च ॥ ३६ ॥

स्नानमात्रेण सर्वानि विलयं यान्तु शंकर ।

चन्द्रसूर्योपरागे च अयने विपुत्रे तथा ॥ ३७ ॥

संक्रान्तां वैधृतां पुण्यतीर्थेष्वन्येषु यत्फलम् ।

अस्थास्तु स्मरणादेव तत्पुण्यं जायतां हर ॥ ३८ ॥

ग्लान्यं कृते तपः प्रोक्तं त्रेतायां यज्ञकर्म च ।
 द्वापरे यज्ञदाने च दानमेव कर्त्तव्यं युगे ॥ ३६ ॥
 युगधर्माश्च ये सर्वे देशधर्मास्तथैव च ।
 देशकालादिसंयोगे यो धर्मो यत्र शस्यते ॥ ३७ ॥
 यदन्यत्र कृतं पुण्यं स्नानदानादिसंयमैः ।
 अस्यास्तु स्मरणादेव तन्पुण्यं जायतां हर ॥ ३८ ॥
 यत्र यत्र त्वयं याति यावत्सानरगामिनां ।
 तत्र तत्र त्वया मायमेव चास्तु बरो घटः ॥ ३९ ॥
 योजनानां तूपरि तु दश यावच्च संत्यया ।
 तदन्तर्प्रविष्टानां महापातकिनानपि ॥ ४० ॥
 तत्पितृणां च तेषां च स्नानायाऽऽगच्छतां शिव ।
 स्नाने चाप्यग्नौ मृत्योर्मुक्तिमाप्नो भवन्तु वै ॥ ४१ ॥
 एकतः सर्वतीर्थानि स्वर्गमन्यरसानले ।
 एषा तेन्यो विशिष्टा तु अलं शंभो नमोऽस्तु ते ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्गौतमवचः श्रुत्वा तथाऽस्तिष्वन्यत्रर्वाच्छिवः ।
 अस्याः परतरं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ४३ ॥
 सत्यं सत्यं पुनः सत्यं वेदे च परिनिष्ठितम् ।
 सर्वेषां गौतमी पुण्या इत्युक्त्वाऽन्तरर्धायत ॥ ४४ ॥
 ततो गते मगवति लोकपूजिने,
 तदाज्ञया पूर्णवल्लः स गौतमः ।

जटां समादाय सखिरां तां,

सुरेर्वृत्तो ब्रह्मगिरिं धिवेश ॥ ४८ ॥

ततस्तु गौतमे प्राप्ते जटामादाय नारद ।

पुष्पवृष्टिरभूत्तत्र समाजग्मुः सुरेश्वराः ॥ ४९ ॥

ऋषयश्च महाभाना ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा ।

जयशब्देन तं विप्रं पूजयन्तो मुदान्विताः ॥ ५० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुवृषिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

गौतम्यानयनं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

गौतमी माहात्म्ये पष्ठोऽध्यायः

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४८७३

—

अथ पट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

स्वर्गादौपंचदशाकृत्यागङ्गायागमनम्

नारद उवाच ।

महेश्वरजटाजूटादुगङ्गामादाय गौतमः ।

आगत्य ब्रह्मणः पुण्ये ततः किमकरोदुगिरौ ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ।

आदाय गौतमो गङ्गां शुचिं प्रयतमानसः ।

पूजितो देवगन्धर्वैस्तथा गिरिनिवासिभिः ॥ २ ॥

गितेर्मूर्ध्नि उग्रं स्याज्य स्मरुदेवं त्रिलोचनम् ।
 दवाच प्राञ्जलिर्मून्वा गङ्गां स द्वित्रसत्तमः ॥ ३ ॥

गौतम उवाच ।

त्रिलोचनजरोद्भूते सर्वकामप्रदायिनि ।
 हनस्य मातः शान्ताऽसि सुख याहि हिनं कुद ॥ ४ ॥

ऋषोवाच ।

एवमुक्ता गौतमेन गङ्गा प्रोवाच गौतमम् ।
 दिव्यरूपचरा देवो दिव्यन्नगनुलेपना ॥ ५ ॥

गङ्गावाच ।

गच्छेयं देवसदनमथवाऽपि कमण्डलुम् ।
 रसातलं वा गच्छेयं जातमर्घ्यं सन्ध्यागति ॥ ६ ॥

गौतम उवाच ।

अपाजानुपकारायै लोकानां याचिता नया ।
 शंभुना च तथा दत्ता देवि तन्नान्यथा मयेन् ॥ ७ ॥

ऋषोवाच ।

तद्गौतमवच श्रुत्वा गङ्गा मेने द्वित्रेरितम् ।
 श्रेयाऽऽन्नान विमश्याथ स्वर्गमन्यरसातले ॥ ८ ॥
 स्वर्गे चतुर्था व्यगमन्मनवा मन्यमण्डले ।
 रसातले चतुर्थैव मैत्रं पञ्चदशाहृतिः ॥ ९ ॥
 सर्वथ सर्वभूतैव सर्वरापविनाशिनी ।
 सर्वकामप्रदा निन्यं मैव वेदे प्रगीयते ॥ १० ॥

नर्मदा तु सरिच्छ्रेष्ठा पर्वतेऽमरकण्ठके ।
 यमुना संगता तत्र प्रभासे तु सरस्वती ॥ ४ ॥
 रुष्णा भीमरथी चैव तुङ्गमदा तु नारद ।
 तिसृणा संगमो यत्र तत्तोयं मुक्तिदं नृणाम् ॥ ५ ॥
 पयोष्णी संगता यत्र तत्रत्या तच्च मुक्तिदम् ।
 इयं तु गौतमी घटस यत्र कापि ममाऽऽज्ञया ॥ ६ ॥
 सर्वेषां सर्वदा नृणां ज्ञानान्मुक्तिं प्रदास्यति ।
 किञ्चित्काले पुण्यतमं किञ्चित्तीर्थं सुरागमे ॥ ७ ॥
 सर्वेषां सर्वदा तीर्थं गौतमी नात्र संशयः ।
 तिरु कोटयोऽर्धकोटी च योजनानां शतद्वये ॥ ८ ॥
 तीर्थानि मुनिशार्दूल संमधिष्यन्ति गौतम ।
 इयं माहेभ्यरी गङ्गा गौतमी वैष्णवीति च ॥ ९ ॥
 घातमी गोदायरी नन्दा सुनन्दा कामदायिनी ।
 प्रह्वनेजःसमानीना सर्वपापप्रणाशनी ॥ १० ॥
 स्मरणादेव पार्यागहन्त्री मम सदा प्रिया ।
 पञ्चानामपि भूतानामपि ध्रेष्टव्यमागताः ॥ ११ ॥
 तत्रापि तीर्थभूतास्तु तस्मादापः पराः स्मृताः ।
 सासां भागीरथी ध्रेष्टा तान्योऽपि गौतमी तथा ॥ १२ ॥
 भानीता सज्जटा गङ्गा अस्या नान्यच्छुभाचहम् ।
 स्वर्गे भुवि तले वाऽपि तीर्थं सर्वार्थदं मुने ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येतन्कथितं पुर गौतमाय महात्मने ।
 साक्षाद्वरेण तुष्टेन मया तव निवेदितम् ॥ १४ ॥

एवं सा गौतमी गङ्गा सर्वेभ्योऽप्यधिका मता ।

तत्स्वरूपं च कथितं कुतोऽन्या श्रवणस्पृहा ॥ १५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६११

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

सगराख्यानकथनम्

नारद उवाच ।

द्विविधा सैव गदिता एकाऽपि सुरसत्तम ।

एको भेदस्तु कथितो ब्राह्मणेनाऽऽहृतो यतः ॥ १ ॥

क्षत्रियेणापरोऽप्यंशो जटास्त्रेव व्यवस्थितः ।

भवस्य देवदेवस्य आहृतस्तद्वदस्य मे ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वैवस्वतान्वये जात इक्ष्वाकुकुलसंभवः ।

पुरा वै सगरो नाम राजाऽऽसीदतिधार्मिकः ॥ ३ ॥

यज्वा दानपरो सित्यं धर्माचारविचारवान् ।

तस्य मार्याद्वयं चाऽऽसीत्पतिमक्षिपरायणम् ॥ ४ ॥

सस्य वै संततिर्नाभूदिति चिन्तापरोऽभवत् ।
 वसिष्ठं गृहमाहूय संपूज्य विधिवत्ततः ॥ ५ ॥
 उवाच यवनं राजा संततीः कारणं प्रति ।
 इति तद्वचनं श्रुत्वा ध्यात्वा राजानमब्रवीत् ॥ ६ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

सपत्न्यः सदा राजन्नुपि पूजापरो भव ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा स मुनिर्विप्र यथास्थानं जगाम ह ।
 एकदा तस्य राजर्षेर्गृहमगात्तपोनिधिः ॥ ८ ॥
 तस्यैव पूजनं चक्रे स संतुष्टोऽब्रवीद्वचः ।
 वरं ब्रूहि महामागेत्युक्ते पुत्रान्स आबृणोत् ॥ ९ ॥
 स मुनिः प्राह राजानमेकस्यां वंशधारकः ।
 पुत्रो भूयात्तथाऽन्यस्यां पण्डितादश्वकं सुताः ॥ १० ॥
 वरं दत्त्वा मुनीं याते पुत्रा जाता सदस्यशः ।
 स यज्ञान्सुवर्ध्वमे दयमेधान्सुदक्षिणान् ॥ ११ ॥
 एकस्मिन्दयमेधे वै दीक्षितो विधियन्तृषः ।
 पुत्रान्ययोजयद्राजा ससैन्यान्दयरक्षणे ॥ १२ ॥
 क्वचिदन्तरमासाय हयं जहे शतमनुतुः ।
 मार्गमाणाश्च ते पुत्रा नैवापश्यन्त्ययं तदा ॥ १३ ॥
 सदस्याणां तथा पण्डिर्नानायुद्धविशारदाः ।
 तेषु पश्यत्सु रक्षांसि पुत्रेषु सगरस्य हि ॥ १४ ॥

प्रोक्षितं तद्दयं नीत्वा ते रसातलमागमन् ।
 राक्षसान्मायया युक्तान् नैवापश्यन्त सागराः ॥ १५ ॥
 न दृष्ट्वा ते हयं पुत्राः सगरस्य वलीयसः ।
 इतश्चेतश्चरन्तस्ते नैवापश्यन् हयं तदा ॥ १६ ॥
 देवलोकं तदा जग्मुः पर्वतांश्च सरांसि च ।
 घनानि च विचिन्वन्तो नैवापश्यन् हयं तदा ॥ १७ ॥
 कृतस्वस्त्ययतो राजा ऋत्विग्भिः कृतमङ्गलः ।
 न दृष्ट्वा तु पशं रम्यं राजा बिन्तामुपेयिवान् ॥ १८ ॥
 नदन्तः सागराः सर्वे देवलोकमुपागमन् ।
 हयं तमनुचिन्वन्तस्तत्रापि न हयोऽभवत् ॥ १९ ॥
 ततो महीं समाजग्मुः पर्वतांश्च घनानि च ।
 तत्रापि च हयं नैव दृष्टवन्तो नृपात्मजाः ॥ २० ॥
 एतस्मिन्नन्तरे यत्र देवी धागभवत्तदा ।
 रसातले हयो बद्ध आम्ने नान्यत्र सागराः ॥ २१ ॥
 इति श्रुत्वा ततो धाक्यं गन्तुकामा रसातलम् ।
 अस्त्रनृपिर्षी सर्वा परितः सागरास्तनः ॥ २२ ॥
 ते ध्रुवार्ता मृदं शुष्कां भक्षयन्तस्त्वहर्निशम् ।
 न्यस्तनंश्चापि जग्मुश्च सत्वरस्ते रसातलम् ॥ २३ ॥
 तानागतान्मूपसुतान्सागरान्वलिनः कृतान् ।
 श्रुत्वा रक्षांसि संव्रस्ता व्यगमन्कपिलान्तिकम् ॥ २४ ॥
 कपिलोऽपि महाप्राज्ञस्तत्र शेते रसातले ।
 पुरा च साधिनं तेन देवानां कार्यमुत्तमम् ॥ २५ ॥

विनिद्रेण तत ध्रान्तं सिद्धे कार्ये सुरान्प्रति ।
 अत्रघोत्कपिलः श्रीमान्निद्रास्थानं प्रयच्छध(त) ॥ २६ ॥
 रसातलं ददुस्तस्मै पुनराह सुरान्मुनि ।
 यो मामुत्थापयेन्मन्दो भस्मी भूयाद्य सत्त्वरम् ॥ २७ ॥
 ततः शये तलगतो नो चेन्न स्वप्न एव हि ।
 तथेत्युक्तः सुरगणैस्तत्र शेते रसातले ॥ २८ ॥
 तस्य प्रभावं ते द्वात्वा राक्षसा मायया युताः ।
 सागराणां च सर्वेषां धधोपायं प्रचक्षिरे ॥ २९ ॥
 पिना युद्धेन ते भीता राक्षसाः सत्त्वरस्तदा ।
 आगत्य यत्र स मुनिः कपिलः कोपतो महान् ॥ ३० ॥
 शिरोदेशे हयं ते वै वदुष्याऽथ त्वरयाऽन्विताः ।
 दूरे स्थित्या मौनिनश्च प्रेक्षन्त किं भवेदिति ॥ ३१ ॥
 ततस्तु सागराः सर्वे निर्घिशन्तो रसातलम् ।
 ददृशुस्ते हयं वदं शयानं पुर्यं तथा ॥ ३२ ॥
 तं मेनिरे च हतारं क्रतुहन्तारमेव न ।
 एनं हत्वा महापापं नयामोऽज्यं नृपान्तिकम् ॥ ३३ ॥
 केचिदूचुः पशुं वदं नयामोऽनेन किं फलम् ।
 तदाऽऽदुरपरे शरा राजानः शासका धयम् ॥ ३४ ॥
 उत्थाप्यैनं महापापं हन्मः ह्वात्रेण धर्चसा ।
 ते तं जम्नुर्मुनिं पादैर्ब्रूयन्तो निष्ठुराणि च ॥ ३५ ॥
 ततः कोपेन मदता कपिलो मुनिसत्तमः ।
 सागरानीक्षयामास तान्कोपाद्भस्मसात्करोत् ॥ ३६ ॥

जञ्जलुस्ते ततस्तत्र सागराः सर्वे एव हि ।
 तत्तु सर्वं न जानाति दीक्षितः सगरो नृपः ॥ ३७ ॥
 नारदः कथयन्नात्त सगराय महत्तमने ।
 कपिलस्य तु संस्थानं हयस्यापि तु संस्थितम् ॥ ३८ ॥
 राज्ञस्तानां तु विभक्तिं सागराणां च नम्रतम् ।
 तवस्त्रिवारो राजा कर्त्तव्यं नावबुध्यत ॥ ३९ ॥
 क्षपरोऽपि सुतश्चाऽऽसं वत्सनडा इति श्रुतः ।
 स तु बालांस्तथा पौरान्मौर्यात्क्षिपति चान्मसि ॥ ४० ॥
 सगरोऽप्यथ विज्ञतः पौरैः संमिलितैस्तदा ।
 दुर्नयं तस्य तं शब्दा ततः कुड्रोऽधर्वात्नृपः ॥ ४१ ॥
 स्वातन्त्र्यांस्तदा राजा देशत्यागं करोत्वयम् ।
 असनडाः क्षत्रधर्मत्यागी चै बालघातकः ॥ ४२ ॥
 सगरस्य तु तडाक्ष्यं श्रुत्वाऽमान्यास्त्वरान्विताः ।
 तन्पुद्गुर्नृपनेः पुत्रमसनडा गतो वनम् ॥ ४३ ॥
 सागरा ब्रह्मरूपिन नन्दाः सर्वे रसानले ।
 एकोऽपि च वर्गं प्राप्त इदानीं का गतिर्नम ॥ ४४ ॥
 संयुज्जानिति विख्यातः पुत्रस्तस्यासनडसः ।
 भानाथ्य बालकं राजा कार्यं तस्मै न्यवेदयत् ॥ ४५ ॥
 कपिलं च सगराख्यं संयुज्जानपि बालकः ।
 सगराय हयं प्रादात्ततः पूर्वोऽभवत्कनुः ॥ ४६ ॥
 तस्यापि पुत्रस्तेजम्बीर्दिलीप इति धार्मिकः ।
 तस्यापि पुत्रो मतिनान्भगार्थ इति श्रुतः ॥ ४७ ॥

पितामहानां सर्वेषां यतिं श्रुत्वा सुदुःखितः ।
 सारं नपशार्दूल पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ ४८ ॥
 सागराणां तु सर्वेषां निष्कृतिस्तु कथं भवेत् ।
 भगीरथं नृपः ग्राह कपिलो वेत्ति पुत्रक ॥ ४९ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बालः प्रायात्रसातलम् ।
 कपिलं च नमस्कृत्या सर्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥ ५० ॥
 स मुनिस्तु चिरं ध्यात्वा तपसाऽऽराभ्य शंकरम् ।
 जटाजलेन स्वपितृनाप्लाव्य नृपसत्तम ॥ ५१ ॥
 ततः कृतार्थो भवितास्यं च ते पितरस्तथा ।
 तथा करोमीति मुनिं प्रणम्य पुनरग्रवीत् ॥ ५२ ॥
 यः गच्छेऽहं मुनिश्रेष्ठ कर्तव्यं चापि तद्वत् ॥ ५३ ॥

कपिल उवाच ।

कैलासे तं नश्रेष्ठ गत्वा स्तुहि महेश्वरम् ।
 तपः कुरु यथाशक्ति ततश्चेत्सितमाप्स्यसि ॥ ५४ ॥

प्रतोवाच ।

तच्छ्रुत्वा स मुनेर्वाक्यं मुनिं नत्वा त्यगाग्रगम् ।
 कैलासे स शुचिर्मत्वा बालो बालकिशान्वितः ।
 तपसे निश्चयं कृत्वा उवाच स भगीरथ ॥ ५५ ॥

भगीरथ उवाच ।

बालोऽहं बालबुद्धिश्च बालचन्द्रधर प्रभो ।
 नाहं किमपि जानामि ततः प्रीतो मय प्रभो ॥ ५६ ॥

वाग्निर्मनोभिः कृतिभिः कदाचि-

न्ममोपकुर्वन्ति हिते रता ये ।

तेभ्यो हितार्थं विवह चामरेश,

सोमं नमस्यामि सुरादिपूज्यम् ॥ ५७ ॥

उत्पादितो यैरभिषर्धितश्च,

समानगोत्रश्च समानधर्मा ।

तेषामभीष्टानि शिषः करोतु,

बालेन्दुमूर्लिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु श्रुत्वा तस्तस्य पुरस्तादमवच्छिवः ।

वरेण च्छन्दयानो वै भगीरथमुवाच ह ॥ ५९ ॥

शिव उवाच ।

यन्न साध्य सुरगणैर्देयं तत्ते मया ध्रुवम् ।

षडस्र निर्मयो भूत्वा भगीरथ महामते ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

भगीरथः प्रणम्येशं हृष्टः प्रोवाच शंकरम् ॥ ६१ ॥

भगीरथ उवाच ।

जटास्थितां पितॄणां मे पावनाय सखिराम् ।

तामेव देहि देवेश सर्वमाप्तं ततोमवेत् ॥ ६२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

महेशोऽपि विहस्याथ भगीरथमुवाच ह ॥ ६३ ॥

शिष उवाच ।

दत्ता मयेयं ते पुत्र पुनस्तां स्तुधि सुमत ॥ ६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सदेधयचनं श्रुत्वा तदयं तु तपो भदत् ।

स्तुतिं चकार गङ्गाया भवत्या प्रयतमानसः ॥ ६५ ॥

तस्या भपि प्रसादं च प्राप्य शालोऽप्यशालघत् ।

गङ्गां महेश्वरात्प्राप्तामादायागाद्रसातलम् ॥ ६६ ॥

न्यवेद्यत्स मुनये कपिलाय महात्मने ।

यथोदितप्रकारेण गङ्गां संस्थाप्य यज्ञतः ॥ ६७ ॥

प्रदक्षिणमथाऽऽवर्त्य कृताञ्जलिपुत्रोऽवर्षात् ॥ ६८ ॥

भर्गिरथ उवाच ।

देवि मे पितरः शापात्कपिलस्य महामुनेः ।

प्राप्ताग्ने विगतिं मातस्तस्मात्तान्पातुमर्हसि ॥ ६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा सुरनदी सर्वेषामुपकारिका ।

लोकानामुपकारार्थं गितृणां पापनाय च ॥ ७० ॥

भगस्त्यर्षीतस्याग्नेधेः पूरणाय विशेषतः ।

रमरणादेव पापानां नाशाय सुरनिम्नगा ॥ ७१ ॥

भर्गिरथोदितं चक्रे रसातलतले स्थितान् ।

मर्स्मिभूतान्पुंसुतान्सागरांश्च विशेषतः ॥ ७२ ॥

विनिर्द्गधानथाऽऽप्लव्य श्वातपूरमथाकरोत् ।

ततो मेढं समाप्लाय स्थितां शालोऽवर्षान्पुः ॥ ७३ ॥

कर्मभूमौ त्वया भाव्यं तथेत्यागाद्धिमालयम् ।
 हिमवत्पर्वतात्पुण्याद्धारतं वर्षमभ्यगात् ॥ ७४ ॥
 तन्मध्यतः पुण्यनदी प्रायात्पूर्वार्णवं प्रति ।
 एवमेवाऽपि ते श्लोका गङ्गा क्षात्रा महामुने ॥ ७५ ॥
 माहेश्वरी वैष्णवी च सैव ब्राह्मी च पावनी ।
 भागीरथी देवनदी हिमवच्छिखराश्रया ॥ ७६ ॥
 महेश्वरजटावारि एवं द्वैविध्यमागतम् ।
 विन्ध्यस्य दक्षिणे गङ्गा गौतमी सा निगद्यते ॥
 उत्तरे साऽपि विन्ध्यस्य भागीरथ्यमिधीयते ॥ ७७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुःश्रुतिसंवादे भागीरथ्यवतरणं

नामाष्टततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

गौतमीमाहात्म्ये नवमोऽध्यायः ॥ १ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—४६८८

अथोनाशीतितमोऽध्यायः ।

वराहतीर्थवर्णनम्

नारद उवाच ।

न मनस्तृप्तिमाधत्ते कथाः शृण्वत्त्वयेरिताः ।

पृथकीर्यफलं श्रोतुं प्रवृत्तं मम मानसम् ॥ १ ॥

क्रमशो ब्राह्मणानीतां गङ्गां मे प्रथमं घट ।

पृथक्तीर्थफलं पुण्य सेतिहासं यथाक्रमम् ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तीर्थानां च पृथग्भास्य फल माहात्म्यमेव ॥

सर्वं धत्तुं न शक्नोमि न च त्व श्रवणे क्षमः ॥ ३ ॥

तथाऽपि किञ्चिद्वक्ष्यामि शृणु नारद यत्नतः ।

यान्युक्तानि च तीर्थानि ध्रुतिवाक्यानि यानि च ॥ ४ ॥

तानि पदयामि संक्षेपाग्रमसृष्ट्वा त्रिलोचनम् ।

यत्रासौ भगवानासीत्प्रत्यक्षस्त्वयम्यको मुने ॥ ५ ॥

अयम्यकं नाम तत्तीर्थं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।

पारादमपरं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विधृतम् ॥ ६ ॥

तस्य रूपं प्रवक्ष्यामि नाम विष्णोर्यथाऽभवत् ।

पुरा देवान्पराभूय यज्ञमादाय राक्षसः ॥ ७ ॥

रसातलमनुप्राप्तः सिन्धुसेन इति ध्रुतः ।

यज्ञे तलमनुप्राप्ते निर्यज्ञा एवमवमही ॥ ८ ॥

नार्यं लोकोऽस्ति न परो यज्ञे नष्ट इतीत्यराः ।

सुरास्तमेव विविशु रसातलमनुद्विषम् ॥ ९ ॥

नाशयनुजंस्तु तं जेतुं देवा इन्द्रपुरोगमाः ।

विष्णुं पुराणपुराय गत्वा तस्मै न्यवेदयन् ॥ १० ॥

राक्षसस्य नु तत्कर्म यज्ञन्नशमशेषतः ।

ततः प्रोवाच भगवान्वाराहं घपुरास्थित ॥ ११ ॥

शङ्खचक्रगदापाणिर्गत्वा चैव रसातलम् ।
 आनयिष्ये मधुं पुष्पं हत्वा राक्षसपुंगवान् ॥ १२ ॥
 स्वः प्रयान्तु सुराः सर्वे ध्येतु वो मानसो ज्वरः ।
 येन गङ्गा तलं प्राप्ता पया तेनैव चक्रधृक् ॥ १३ ॥
 जगाम तरसा पुत्र भुवं मिस्वा रसातलम् ।
 स वाराहवपुः श्रीमात्रसातलनिवासिनः ॥ १४ ॥
 राक्षसानन्दानघान्दत्त्वा मुक्ते धृत्वा महाध्वरम् ।
 वाराहरूपा भगवान्मत्तमाशय यज्ञमुक् ॥ १५ ॥
 येन प्राप तनं विष्णुः पया तेनैव शत्रुजित् ।
 मुक्ते न्यस्य महायज्ञं निश्चक्राम रसातलात् ॥ १६ ॥
 तत्र ब्रह्मगिरौ देवाः प्रतीक्षां चक्रिरे हरेः ।
 पयस्तत्साक्षिनिःसृत्य गङ्गान्वयमन्यगात् ॥ १७ ॥
 प्राज्ञालयश्च स्वाङ्गानि असृग्लितानि नारद ।
 गङ्गान्मसा तत्र कुण्डं वाराहमभवत्ततः ॥ १८ ॥
 मुक्ते न्यस्तं महायज्ञं देवानां पुरतो हरिः ।
 दत्तवांलिशश्रेष्ठो मुखायत्रोऽभ्यजायत ॥ १९ ॥
 ततः प्रभृति यत्राङ्गं प्रधानं स्तुव उच्यते ।
 वाराहरूपमभवद्देवं वै कारयान्तरात् ॥ २० ॥
 तस्मात्पुण्यतमं तीर्थं वाराहं सर्वकामदम् ।
 तत्र स्नानं च दानं च सर्वकृतुफलप्रदम् ॥ २१ ॥
 तत्र स्थितोऽपि यः कश्चित्पितृन्स्मरति पुण्यवृत् ।
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यः पितरः स्वर्गमाप्नुयुः ॥ २२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये वराहतीर्थवर्णनं

नामोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदित स्लोकानां सम्प्लवङ्गा.—५०१०

अथाशीतितमोऽध्यायः ।

कपोततीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

कुशापतस्य माहात्म्यमहं वक्तुं न ते क्षमः ।

तस्य स्मरणमात्रेण वृक्षवृक्षो भवेन्नरः ॥ १ ॥

कुशापतमिति श्रूयतां नराणां सर्वकामदम् ।

कुशोनाऽऽपतितं यत्र गौतमेन महात्मना ॥ २ ॥

कुशोनाऽऽवर्तयित्वा तु मानयामास तां मुनिः ।

तत्र धानं च दानं च पिबन्नां तृप्तिदायकम् ॥ ३ ॥

नीलगङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा नि गृन्ना नीलपञ्चतात् ।

तत्र धानादि यत्किञ्चित्करोति श्रयतो नरः ॥ ४ ॥

रात्रं तदक्षयं पिबन्नापिबन्नां तृप्तिदायकम् ।

पिबन्तं त्रिषु लोकेषु कपोतं तीर्थमुत्तमम् ॥ ५ ॥

तस्य स्मरणं च वक्ष्यामि मुने भूषण महाफलम् ।

तत्र ब्रह्मगिरौ कश्चिच्छाध परमदायकः ॥ ६ ॥

हिनस्ति ब्राह्मणान्साधून्यर्त्तान्गोपक्षिणो मृगान् ।
 एवंमूत्रः स पापात्मा क्रोधनोऽनृतमाययः ॥ ७ ॥
 मीननाडुतिरत्युग्रो नीलाक्षो हस्वबाहुकः ।
 इन्दुरो नष्टनासाक्षो हम्बपात्पृथुकुक्षिकः ॥ ८ ॥
 हस्वोदरो हस्वभुजो विवृतो गर्दभस्वनः ।
 पाशइत्तः पापवित्तः पापिष्ठ सधनुः सदा ॥ ९ ॥
 तम्य भार्या तथामृता अपत्यान्यपि नारद ।
 तथा तु प्रेर्यमाणोऽसौ विवेश गहनं वनम् ॥ १० ॥
 स जघान मृगान्पापः पक्षिणो बहुमपिणः ।
 पञ्चरे प्राक्षिपत्काञ्चिर्जीवमानांस्तयेतरान् ॥ ११ ॥
 भुघया परितनाड्गो विह्वलस्तृन्या तथा ।
 भ्रान्तदेशो बहुतरं न्यवर्तत गृहं प्रति ॥ १२ ॥
 ततोऽपराद्धे संप्राप्ते निवृत्ते मधुमायवे ।
 भ्रान्तदिग्दर्जिनं च सान्नं चैवामवत्तदा ॥ १३ ॥
 घर्षो वायुः साक्ष्मवर्षो धारिधारातिमीरणः ।
 स गच्छेत्प्लुग्धकः भ्रान्तः पन्थानं नावबुध्यतः ॥ १४ ॥
 जलं स्थलं गर्भमथो पन्थानमथवा दिशः ।
 न बुबोधे तदा पापः भ्रान्तः शरणमप्यथ ॥ १५ ॥
 कं गच्छामि कं तिष्ठेयं किं करोमीत्यचिन्तयत् ।
 सर्वेषां प्राणिनां प्राणानाहर्ताऽहं यथाऽन्तकः ॥ १६ ॥
 मनाप्यन्तकरं मूर्तं संप्राप्तं चाक्ष्मवर्षजम् ।
 चातारं नैव पश्यामि शिलां वा वृक्षनन्तिके ॥ १७ ॥

एव बहुविध व्याधौ विचिन्त्यापश्यदन्तिके ।
 घने घनस्पतिमिव नक्षत्राणा यथाऽञ्जितम् ॥ १८ ॥
 मृगाणा च यथा सिंहमाश्रमाणा गृहाधिपम् ।
 इन्द्रियाणा मन इव ज्ञातार प्राणिना नगम् ॥ १९ ॥
 श्रेष्ठ विटपिन शुन्न शाखापल्लवमण्डितम् ।
 तमाश्रित्योपविष्टोऽभूत्तृणवासा ॥ लुब्धक ॥ २० ॥
 स्मरन्भार्यापत्यानि ज्ञावेयुरथवा न वा ।
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र चास्त प्राप्तो दिवाकर ॥ २१ ॥
 तमेव नगमाश्रित्य कपोतो भार्यया सह ।
 पुत्रपौत्रे परिवृतो ह्यास्ते तत्र नगोत्तमे ॥ २२ ॥
 सुतेन निर्मयो भूत्वा सुवृत्तं प्रात एव च ।
 यद्यपि घटसरा याता घसतस्तस्य पक्षिण ॥ २३ ॥
 पतिमता तस्य भार्या सुप्रीता तेन चैव हि ।
 कोटरे तन्मगे श्रेष्ठे जलवाय्वग्निवर्जिते ॥ २४ ॥
 भार्यापुत्रे परिवृतं सर्वदाऽऽस्ने कपोतक ।
 तस्मिन्दिने दैवपशात्कपोतश्च कपोतकी ॥ २५ ॥
 भक्ष्यार्थं तु उभौ यातौ कपोतौ नगमभ्यगात् ।
 साऽपि दैवपशात्पुत्र पञ्जरस्थैव वर्तते ॥ २६ ॥
 गृहता लुब्धकेताय जायमानेव वर्तते ।
 कपोतकोऽप्यपत्यानि मातृहीनान्युदीक्ष्य च ॥ २७ ॥
 तत्र च भीषण प्राप्तमस्त यातौ दिवाकर ।
 स्पर्कोटर कपादीनमालोक्य विल्लास स ॥ २८ ॥

तां यद्वा पञ्जरस्थां वा न वृथो कपोतराट् ।
 अन्वारेभे कपोतो वै प्रियाया गुणकीर्तनम् ॥ २६ ॥
 नाद्याप्यायाति कल्याणी मम हर्षविवर्धिनी ।
 मम धर्मस्य जननी मम देहस्य चेश्वरी ॥ ३० ॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणां सैव नित्यं सहायिनी ।
 तुष्टे हसन्ती रुष्टे च मम दुःखमार्जनी ॥ ३१ ॥
 सखी मन्त्रेषु सा नित्यं मम वाक्यरता सदा ।
 नाद्याप्यायाति कल्याणी संप्रयातेऽपि भास्करी ॥ ३२ ॥
 न जानाति व्रतं मन्त्रं देवं धर्मार्थमेव च ।
 पतिव्रता पतिप्राणा पतिमन्त्रा पतिप्रिया ॥ ३३ ॥
 नाद्याप्यायाति कल्याणी किं करोमि क्व यामि वा ।
 किं मे गृहं काननं च तथा हीनं हि दृश्यते ॥ ३४ ॥
 तथा युक्तं श्रिया युक्तं भीषणं वाऽपि शोभनम् ।
 नाद्याप्यायाति मे कान्ता यया गृहमुद्गीरितम् ॥ ३५ ॥
 विनाऽनया न जीविष्ये त्यजे वाऽपि प्रियां तनुम् ।
 किं कुर्वन्तु त्वयत्यानि लुप्तधर्मस्त्वहं पुनः ॥ ३६ ॥
 एवं विलपस्तस्य भर्तुर्वाक्यं निशम्य सा ।
 पञ्जरस्थैव सा वाक्यं भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ ३७ ॥

कपोतक्युवाच ।

अत्राहमस्मि बद्धैव चित्रशाऽस्मि खगोत्तम ।
 आनीताऽहं लुब्धकेन बद्धा पाशैर्महामते ॥ ३८ ॥

धन्याऽस्यनुगृहीताऽस्मि पतिर्वक्ति गुणान्मम ।
 सतो वाऽप्यसतो वाऽपि हतार्थाऽहं न संशयः ॥ ३६ ॥
 तुष्टे मर्तेरि नारीणां तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ।
 विपश्ये तु नारीणामवश्यं नाशमाप्नुयात् ॥ ४० ॥
 त्व दैवं त्व प्रभुर्महां त्वं सुहृत्वं परायणम् ।
 त्वं द्रतं त्व परं ब्रह्म स्वर्गो मोक्षस्त्यमेव च ॥ ४१ ॥
 मा विन्तां कुरु कल्याण धर्मं युद्धि स्थिरां कुरु ।
 त्वत्प्रसादाच्च भुक्ता हि भोगाश्च विविधा मया ॥ ४२ ॥
 अतं तेदेन मञ्जेन धर्मं युद्धि कुरु स्थिराम् ॥ ४३ ॥

ब्रह्मावाच ।

इति श्रुत्वा प्रियावापयमुत्तार नगोत्तमात् ।
 यत्र सा पञ्चरम्या तु कपोती घर्तने त्वरद्भुतम् ॥ ४४ ॥
 तामागत्य प्रियां दृष्ट्वा मृगयद्यापि लुब्धकम् ।
 मोचयामीति नामाह निक्षेप्तो लुब्धकोऽयुना ॥ ४५ ॥
 मा मुञ्चस्य महामाग पातया सख्यभ्रमस्थिरम् ।
 लुब्धानां मेवम हासं जीवो जीवस्य चाशानम् ॥ ४६ ॥
 नापगा ममगम्यस्य धर्मयुद्धि स्थिरां कुरु ।
 गुरुरादिजितातोनां घर्तानां ब्रह्मजो गुरुः ॥ ४७ ॥
 पतिरेऽ गुरुः श्रोत्रा सर्वम्याभ्यागतो गुरुः ।
 मम्यागतमनुयाप्त पवनैस्तोषयन्ति ये ॥ ४८ ॥
 तेषां पार्श्वेऽपि देवा तृता भवति निश्चिन्तम् ।
 तस्याग्रस्य प्रदानेन शक्रस्तुष्टिमवाप्नुयान् ॥ ४९ ॥

पितरः पादशौचिन अघ्राद्येन प्रजापतिः ।

तस्यापचाराद्वै लब्ध्वा विष्णुना प्रीतिमाप्नुयात् ॥ ५० ॥

शयने सर्वदेवास्तु तस्मान्पूज्यतमोऽतिथिः ।

अन्यागतमनुश्रान्तं सूर्योदं गृहमागतम् ॥

नं विद्यादेवरूपेण सर्वकतुफलो ह्यर्सा ॥ ५१ ॥

अन्यागतं श्रान्तमनुव्रजन्ति,

देवाश्च सर्वे पितरोऽग्नयश्च ।

तस्मिन्नि नृजे मुदमाप्नुवन्ति,

गते निरारेऽपि च ते निरयाः ॥ ५२ ॥

तस्मात्सर्वात्मना कान्तं दुःखं त्यक्त्वा शनं व्रज ।

कृत्वा त्रिष्टु गुमां बुद्धिं धर्मकृत्यं समाचर ॥ ५३ ॥

दण्डकारोऽपकारश्च प्रवरादिति संमर्ता ।

दण्डकारिषु सर्वोऽपि करोन्पुण्ड्रि पुनः ॥ ५४ ॥

अपकारिषु यः सायु पुण्यमाकस उदाहृतः ॥ ५५ ॥

कपोत उवाच ।

आवयौगनुननं च त्वयोक्तं सायु मन्यते ।

किंतु वन्द्यमप्यस्मि तच्छृणुष्व वरतने ॥ ५६ ॥

मद्वत् मरते कश्चिच्छतमन्यो दशापरः ।

आत्मानं च मुनेनान्यो वरं कष्टोदरंमरा ॥ ५७ ॥

गर्भान्यधनाः केचिन्कुशान्यधिनोऽपरे ।

यद्विजिन्यनाः केचिच्चन्तुविजिन्यना वयम् ॥ ५८ ॥

पुत्रयानि कथं श्रान्तं नन्यागतमिदं शुभे ॥ ५९ ॥

कपोत्युवाच ।

अग्निराद्य शुभा घाणी तृणकाष्ठादिक च यत् ।
एतदप्यग्निने देय शीतार्तो लुब्धकस्तघयम् ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छु त्वा प्रियावाक्य वृक्षमादय पक्षिराट् ।
आलोकयामास तदा वह्नि दूर ददर्श ह ॥ ६१ ॥
स त् गत्वा वह्निदेशं चञ्चुनोत्मुकमाहरत् ।
पुरोऽग्नि उवालयामास लुब्धकस्य कपोतक ॥ ६२ ॥
शुष्ककाष्ठानि पर्णानि तृणानि च पुन पुन ।
अग्नौ निक्षेपयामास निगीधे स कपोतराट् ॥ ६३ ॥
तमग्नि ज्वलित दृष्ट्वा लुब्धक शीतदु तित ।
मवशानि सक्काङ्क्षानि प्रताप्य सुखमाप्तवान् ॥ ६४ ॥
क्षुधाग्निना दह्यमान व्याधे दृष्ट्वा कपोतकी ।
मा मुञ्चस्व महभाग इति मर्ताम्यधीत् ॥ ६५ ॥
स्वशरीरेण दु रातं लुब्धकं प्रीणयामि तम् ।
इष्टातिथीना ये लोनास्तास्त्व प्राप्नुहि सुव्रत ॥ ६६ ॥

कपोत् उवाच ।

मयि तिष्ठति नैवायं तव धर्मो विधीयते ।
इष्टातिथिर्भैवामीह अनुजानीहि मा शुभे ॥ ६७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वाऽग्नि निरावर्त्य स्मरन्देव चतुर्भुजम् ।
विध्वातमक महाविष्णुं शरण्य भक्तवत्सलम् ॥ ६८ ॥

यथासुखं जुपस्वेति वदन्नग्निं तथाऽऽविशत् ।

तं दृष्ट्वाऽग्नौ क्षिप्तजीव लुब्धको वाक्यमब्रवीत् ॥ ६६ ॥

लुब्धक उवाच ।

अहो मानुषदेहस्य धिग्जीवितमिदं मम ।

यदिदं पक्षिराजेन मर्त्यं साहसं कृतम् ॥ ७० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं ब्रुवन्तं तं लुब्ध पक्षिणी वाक्यमब्रवीत् ॥ ७१ ॥

कपोतक्युवाच ।

मा त्वं मुञ्च महाभाग दूरं यात्येष मे पतिः ॥ ७२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्यातद्वचनं श्रुत्वा पञ्जरस्थां कपोतकीम् ।

लुब्धको मोचयामास तरसा भीतवत्तदा ॥ ७३ ॥

साऽपि प्रदक्षिणं कृत्वा पतिमग्निं तदा जगौ ॥ ७४ ॥

कपोत्युवाच ।

स्त्रोणामयं परो धर्मो यद्वर्तुर्नुवेशनम् ।

वेदे च विहितो मार्गः सर्वलोकेषु पूजितः ॥ ७५ ॥

व्यालग्राही यथा व्यालं शिलादुद्धरते बलात् ।

एवं त्वनुगता नारी सह भर्त्रा दिवं व्रजेत् ॥ ७६ ॥

तिस्रः कोटयोऽर्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे ।

तावत्कालं घसेत्स्वर्गे भर्तारं याऽनुगच्छति ॥ ७७ ॥

नमस्कृत्वा भुवं देवान्गङ्गां चापि वनस्पतीन् ।

आश्वास्य तान्यपत्यानि लुब्धकं घाम्यमब्रवीत् ॥ ७८ ॥

कपोत्युधाच ।

त्वत्प्रसादान्महाभाग उपपन्न ममेदृशम् ।

वापत्यातां क्षमस्वेत् भर्त्रा यामि त्रिविष्टपम् ॥ ७६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा पक्षिणी साध्वी प्रविधेश हुताशनम् ।

प्रविष्टायां हुतबहे जयशब्दो न्यवर्तत ॥ ८० ॥

गमने सूर्यसंकाशं विमानमतिशोभनम् ।

तदाऽऽरुढौ सुरनिभौ दंपती वृद्धौ ततः ॥ ८१ ॥

हर्षेण प्रोचतुर्भौ लुब्धकं त्रिस्मयान्वितम् ॥ ८२ ॥

दंपती ऊचतुः ।

गच्छावस्त्रिदशस्थानमापृष्टोऽसि महामते ।

धावयोः स्वर्गसोपानमतिधिस्त्वं नमोऽस्तु ते ॥ ८३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विमानधरमारुढौ तौ दृष्ट्वा लुब्धकोऽपि सः ।

सधनुः पञ्जरं त्यक्त्वा वृताञ्जलिरभायत ॥ ८४ ॥

लुब्धक उवाच ।

न त्यक्तव्यो महामाणो देयं किञ्चिदजानते ।

अहमज्ञातिधिर्मान्यो निष्कृतिं घक्तुमर्हथः ॥ ८५ ॥

दंपती ऊचतुः ।

गौतमीं गच्छ मद्रं ते तस्याः पापं निवेदय ।

तत्रैवाऽऽश्रुवनात्पक्षं सर्वपापैर्धिमोक्षयसे ॥ ८६ ॥

मुक्तपापः पुनस्तत्र गङ्गायामवगाहने ।

अभ्वमेधफलं पुण्यं प्राप्य पुण्यो भविष्यसि ॥ ८७ ॥

सखिद्वरायां गौतम्यां ब्रह्मविष्ण्वीशसंभुवि ।

पुनराप्लवनादेश त्यक्त्वा देहं मलीमसम् ॥ ८८ ॥

विमानवरमारूढः स्वर्गं गन्ताऽस्यसंशयम् ॥ ८९ ॥

श्लोकाश्च ।

तच्छ्रुत्वा वचनं ताम्ब्या तथा चक्रे न लुब्धकः ।

विमानवरमारूढो दिध्यस्पधरोऽभवत् ॥ ९० ॥

दिव्यमालयाम्बरधरः पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ।

कपोतश्च कपोती च तृतीयो लुब्धकस्तथा ॥

गङ्गायाश्च प्रभाषेण सधै वै दिवमाक्रमन् ॥ ९१ ॥

ततः प्रभृति तर्त्तीयं कपोतमिति विभ्रुतम् ।

तत्र स्नानं च दानं च पितृपूजनमेव च ॥ ९२ ॥

जपयज्ञादिकं कर्म तदानन्त्याय कल्पते ॥ ९३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिश्राद्धे तीर्थमाहात्म्ये कपोततीर्थवर्णनं

नामाशीतिनमोऽध्यायः ॥ ८०

गौतमीमाहात्म्ये एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५१०२

अथैकाशोतितमोऽध्यायः ।

कुमारतीर्थवर्णणम्

ब्रह्मोवाच ।

कार्तिरेयं पर तीर्थं कुमारमिति विश्रुतम् ।
यस्मामश्रयणादेव कुलवाग्न् पद्यान्भवेत् ॥ १ ॥
निहते तारके दैत्ये स्वस्थे जने त्रिविष्टपे ।
कार्तिरेयं सुतं ज्येष्ठं प्रीत्या प्रोवाच पार्वती ॥ २ ॥
यथासुखं भुङ्क्ष्व भोगास्त्रैलोक्ये मनसः प्रियान् ।
ममाऽहया प्रीतमना पितुश्चैव प्रसादतः ॥ ३ ॥
एषमुक्तः स वै मात्रा विशालो देवतास्त्रियः(?) ।
यथासुखं बलाद्रेमे देवपत्न्योऽपि रेमिरे ॥ ४ ॥
ततः संभुज्यमानासु देवपत्नीषु नारद ।
नाश्वनुषन्वारयितुं कार्तिरेयं दिधौकसः ॥ ५ ॥
ततो निवेद्यामासुः पार्वत्यै पुत्रकर्म तत् ।
असरद्धार्यमाणोऽपि मात्रा देवैः स शक्तिधृक् ॥ ६ ॥
नैवासायकरोद्वाक्यं ह्रीप्वास्तुक्तस्तु पण्मुखः ।
अभिशाग्मयाद्गीता पार्वतीं पर्यचिन्तयत् ॥ ७ ॥
पुत्रस्नेहात्तथैवेशा देवानां कार्यसिद्धये ।
देवपत्न्यध्विरं रक्ष्या इति मत्वा पुन पुनः ॥ ८ ॥
यस्यां नृ रमते स्कन्दः पार्वती त्वपि तादृशी ।
तद्रूपमात्मन हृत्वा धर्तयामास पार्वती ॥ ९ ॥

इन्द्रस्य वरुणस्यापि भार्यामाहूय वण्मुखः ।
 यावत्पश्यति तस्यां तु मातृरूपमपश्यत ॥ १० ॥
 तामपान्म्य नमम्याथ पुनरन्यामथाऽऽह्वयत् ।
 तस्यां तु मातृरूपं स प्रेक्ष्य लज्जामुपेयिषान् ॥ ११ ॥
 एवं यहीषु तद्रूपं दृष्ट्वा मातृमयं जगत् ।
 इति संचिन्त्य गाङ्गेयौ वैराग्यमगमत्तदा ॥ १२ ॥
 स तु मातृकृतं ज्ञात्वा प्रवृत्तस्य निवर्तनम् ।
 निवार्यञ्चेदहं भोगार्तिकं तु पूर्वं प्रवर्तितः ॥ १३ ॥
 तस्मान्मातृकृतं सर्वं मम हास्यास्पदं रिचति ।
 लज्जया परया युक्तो गौतमोमगमत्तदा ॥ १४ ॥
 इयं च मानृरूपा मे शृणोतु मम भाषितम् ।
 इतः स्त्रीनामधेयं यन्मम मानृसमं मतम् ॥ १५ ॥
 एवं ज्ञात्वा लोकनाथः पार्यत्या सह शंकरः ।
 पुत्रं निवारयामास वृत्तमित्यग्धीद्गुरुः ॥ १६ ॥
 ततः सुरपतिः प्रीतः किं वक्षामीति चिन्तयन् ।
 कृनाञ्जलिपुटः स्कन्दः पितरं पुनरब्रवीत् ॥ १७ ॥

स्कन्द उवाच ।

सेनापतिः सुरपतिस्तत्र पुत्रोऽहमित्यपि ।
 अलम्मेनेन देवेश किं वरैः सुरपूजित ॥ १८ ॥
 अथवा दातुकामोऽसि लोकानां हितकाम्यया ।
 याचेऽहं नाऽऽत्मना देव तदनुजातुमर्हसि ॥ १९ ॥

महापातकिनः केचिद्गुरदायमिगामिनः ।

अत्राऽऽप्लवतमात्रेण धौतपापा भवन्तु ते ॥ २० ॥

आप्नुवन्तूत्तमा ज्ञातिं तिर्यञ्चोऽपि सुरेश्वर ।

कुरूपो रूपसंपत्तिमत्र स्नानादवाप्नुयात् ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमस्तिघति त शंभुः प्रत्यनन्दत्सुतेरितिम् ।

ततः प्रभृति तत्तांथं कार्तिकेयमिति श्रुतम् ॥

तत्र स्नानं ॥ दानं च सर्वकृतुफलप्रदम् ॥ २२ ॥

इति धीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये कुमास्तीर्थवर्णनं

नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः--५१२४

अथ द्वयशीतितमोऽध्यायः ।

कृत्तिकातीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यत्स्थितं कृत्तिकातीर्थं कार्तिकेयादननन्तरम् ।

तस्य श्रवणमात्रेण सोमपानफलं लभेत् ॥ १ ॥

पुनः सारफणाशाय भवरेतोऽपिबत्कधिः ।

रौतोगमं कधिं दृष्ट्वा ऋषिपत्न्योऽस्पृहन्मुने ॥ २ ॥

सतर्पणानृतुम्नातां वर्जयित्वा त्वत्स्थिताम् ।

तानु गर्भः समभवत्यसु र्हीनु तदाऽग्निवः ॥ ३ ॥

तय्यमानास्तु शोमिष्टा(?) ऋतुम्नातास्तु वा मुने ।

किं कुर्मः इ नु गच्छानः किं कृत्वा सुकृतं भवेत् ॥ ४ ॥

इत्युक्त्वा ता नियो गङ्गां व्यग्रा गत्वा अर्षाडयन् ।

ताम्यम्ने निम्नुता गर्भाः फेल्पास्तदाऽन्भसि ॥ ५ ॥

अन्भसा त्वेकतां प्राप्ता वायुना सर्व एव हि ।

एकरूपस्तदा ताम्यः यप्सुस्रः समजायत ॥ ६ ॥

न्नावयित्वा नु तागर्भानपिपन्थो गृहान्ययुः ।

तामां विकृतरूपानि हृष्ट्वा ने ऋग्योऽब्रुवन् ॥ ७ ॥

गम्यतां गम्यतां शीघ्रं स्वैरी कृत्तिनं युज्यते ।

र्हीणानिति ततो धन्स निरस्ताः पतिमिन्नु ताः ॥ ८ ॥

ततो दुःखं समाविष्टास्त्यक्ताः स्वपतिमिन्श्च यद् ।

ता हृष्ट्वा नारदः प्राह कार्त्तिकेयो हरोद्भवः ॥ ९ ॥

गाङ्गेयोऽग्निनवश्चेति विख्यातस्तारकास्तकः ।

तं यान्तु न विरादेव प्रीतो भोगं प्रदास्यति ॥ १० ॥

देवैर्वैवतादेव समभ्येत्य च यप्सुस्रम् ।

कृत्तिकाः स्वयमेवैतदग्रावृत्त न्यवेदयन् ॥ ११ ॥

ताम्यो वाक्यं कृत्तिकाम्यः कार्त्तिकेयोऽनुमन्य च ।

गौतमो यान्तु सर्वाश्च म्नात्वाऽऽपूज्य महेश्वरम् ॥ १२ ॥

एष्यामि चाहोतवैव याम्यानि सुरमन्दिरम् ।

तथेत्युक्त्वा कृत्तिकाश्च म्नात्वा गङ्गां च गौतमीम् ॥ १३ ॥

देवेश्वरं च संपूज्य कार्तिजैयानुशासनात् ।

देवेश्वरप्रसादेन प्रययुः सुरमन्दिरम् ॥ १४ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं रुत्तिकार्त्तीर्थमुच्यते ।

कार्तिकया रुत्तिकायोगे तत्र यः स्नानमाचरेत् ॥ १५ ॥

सर्वकृतुफलं प्राप्य राजा भवति धार्मिकः ।

तत्तीर्थस्मरणेन वाऽपि यः करोति शृणोति च ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ १६ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिग्रहो तीर्थमाहात्म्ये रुत्तिकातीर्थवर्णनं

दशशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

गीतर्माहात्म्ये त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तष्टयङ्का — ५१४०

अथ दशशीतितमोऽध्यायः ।

दशाश्वमेधतीर्थवर्णनम्

प्रश्नोवाच ।

दशाश्वमेधिरुं तीर्थं तच्छृणुष्व महामुने ।

यस्य श्रवणमात्रेण हयमेधफलं लभेत् ॥ १ ॥

विश्वकर्मसुतः श्रामान्विश्वरूपो महाबलः ।

तस्यापि प्रथमः पुत्रस्तत्पुत्रो भीमनो विभुः ॥ २ ॥

पुरोधाः कश्यपस्तस्य सर्वज्ञानविशारदः ।
 तमपृच्छन्महाबाहुर्मोचनः सार्वभौचनः ॥ ३ ॥
 यक्ष्येऽहं हयमेधैश्च युगपद्दशभिर्मने ।
 इत्यपृच्छद्गुरुं विप्रं च यक्ष्यामि सुरानिति ॥ ४ ॥
 सोऽवदद्वेवयजनं तत्र तत्र नृपोत्तम ।
 यत्र यत्र द्विजश्चेष्टां प्रावर्तन्त महाकनून् ॥ ५ ॥
 तत्रामवन्तृपिगणा भान्विज्ये मस्त्रमण्डले ।
 युगपद्दशमेधानि प्रवृत्तानि पुरोधसा ॥ ६ ॥
 पूर्णतां नाऽऽययुस्मानि दृष्ट्वा चिन्तापरो नृपः ।
 विहाय देवयजनं पुनरन्यत्र तान्क्रनून् ॥ ७ ॥
 उपक्रामत्तथा तत्र विम्वदोपास्तमाययुः ।
 दृष्ट्वाऽपूर्णांस्तनो यज्ञाग्राज्ञां गुरुमभाषत ॥ ८ ॥

राज्ञोवाच ।

देशदोषात्कालदोषाग्मम दोषात्तवापि धा ।
 पूर्णतां नाऽऽप्नुवन्ति स्म दशमेधानि धाजिनः ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततश्च दुःखितो राजा कश्यपेन पुरोधसा ।
 गीष्पनेन्नानरं ज्येष्ठं गत्वा संवर्तमूचतुः ॥ १० ॥

कश्यपमोचनावूचतुः ।

भगवन्युगपन्कार्याप्त्रश्वमेधानि मानद ।
 दश संपूर्णतां यान्ति तं देशं तं गुरुं च ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो ध्यात्वा ऋषिश्रेष्ठ सवर्तो भौवन तदा ।
 अन्नघोदुग्च्छ ब्रह्माण गुरं देशं यदिप्यति ॥ १२ ॥
 भौवनोऽपि मदाप्रातः कश्यपेन महात्मना ।
 आगत्य मामत्रवाच गुरं देशादिकं य यत् ॥ १३ ॥
 ततोऽहमत्र पुत्रं भौवनं कश्यप तथा ।
 गौतमीं गच्छ राजेन्द्र स देशं व्रतुपुण्यवान् ॥ १४ ॥
 अयमेव गुरः श्रेष्ठ कश्यपो वेदपारग ।
 गुरोरस्य प्रसादेन गौतम्याश्च प्रसादतः ॥ १५ ॥
 एकेन हयमेधेन तत्र स्नानेन वा पुनः ।
 सेत्स्यन्ति तत्र यज्ञाश्च दशमेधानि वाजिनः ॥ १६ ॥
 तच्छ्रुत्वा भौवनो राजा गौतमीतीरमभ्यगात् ।
 कश्यपेन सहोयेन हयमेधाया दीक्षितः ॥ १७ ॥
 ततः प्रवृत्ते यज्ञेनो हयमेधे महाव्रतः ।
 सपूर्णे तु तदा राजा पृथिवीं दातुमुद्यतः ॥ १८ ॥
 ततोऽन्तरिक्षे वायुस्त्वेरवाच नृपसत्तमम् ।
 पूजयित्वा स्थितं विप्रानृत्विजोऽथ सदस्पतीन् ॥ १९ ॥

आकाशवायुवाच ।

पुण्येभ्यो कश्यपाय सशैत्यनकातनाम् ।
 पृथिवीं दातुकामेन दत्तं सर्वं त्वया नृप ॥ २० ॥
 भूमिदानसृष्ट्वा त्यक्त्या अन्नं देहि महाकल्म ।
 नाशदानसमं पुण्यं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ २१ ॥

विशेषतस्तु गङ्गायाः श्रद्धया पुलिने मुने ।

त्वया तु हयमेधोऽयं कृतः सवहुदक्षिणः ॥

कृतकृत्योऽसि भद्रं ते नात्र कार्या विचारणा ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथाऽपि दानुकामं तं मही प्रोवाच भौधनम् ॥ २३ ॥

पृथिव्युवाच ।

विश्वकर्मज सार्वभौम मा मां देहि पुनः पुनः ।

निमज्जेऽहं सलिलस्य मध्ये तस्मान्न दीयताम् ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततश्च भौवनो भीतः किं देयमिति चाब्रवीत् ।

पुनश्चोवाच सा पृथ्वी भौवनं ब्राह्मणैर्भूतम् ॥ २५ ॥

भूम्युवाच ।

तिला गावो धनं धान्यं यत्किञ्चिदुर्गोतमीतटे ।

सर्वं तदक्षयं दानं किं मां भौधन दास्यसि ॥ २६ ॥

गङ्गातीरं समाश्रित्य ग्रासमेकं ददाति यः ।

तैनाहं सकला दत्ता किं मां भौवन दास्यसि ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्भुवो घननं श्रुत्वा भौवनः सार्वभौवनः ।

तथेति मत्वा विप्रेभ्यो ह्यन्नं प्रादात्सुविस्तरम् ॥ २८ ॥

ततः प्रभृति तर्तीयं दशाश्वमेधिकं विदुः ।

दशानामश्वमेधानां फलं स्नानादवाप्यते ॥ २९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये दशाध्वमेधर्तार्थ-

वर्णनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

श्लोकानामादित समष्ट्यङ्काः—५१६६

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

पैशाचतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पैशाचं तीर्थमपरं पूजितं ब्रह्मवादिभिः ।

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ १ ॥

गिरिर्ब्रह्मगिरेः पार्श्वे भञ्जनो नाम नारद ।

तस्मिंश्चैले मुनिवर शापन्नष्टा घराप्सरा ॥ २ ॥

भञ्जना नाम तत्राऽऽसीदुत्तमाङ्गेन घानरी ।

केसरी नाम तदुन्तर्भाद्रिकेति तथाऽपरा ॥ ३ ॥

साऽपि केसरिणो भार्या शापन्नष्टा घराप्सरा ।

उत्तमाङ्गेन मार्जारी साऽप्यास्तेऽञ्जनपर्वते ॥ ४ ॥

दक्षिणार्णवमभ्यागात्वेसरी लोकविश्रुतः ।

एतस्मिन्नन्तरंगस्त्योऽञ्जनं पर्वतमभ्यगान् ॥ ५ ॥

भञ्जना चाद्रिका चैव अगस्त्यमृपिसत्तमम् ।

पूजयामासतुरमे यगान्यार्यं यथासुराम् ॥ ६ ॥

नेक

सतः प्रसन्नो भगवानाहोमे व्रियतां घरः ।
 ते आहतुरुभेऽगस्त्यं पुत्री देहि मुनीश्वर ॥ ७ ॥
 सर्वेभ्यो बलिनीं श्रेष्ठौ सर्वलोकोपकारकौ ।
 तथेत्युक्त्वा मुनिश्रेष्ठो जगामाऽऽशां स दक्षिणाम् ॥ ८ ॥
 ततः कदाचित्ते काले अञ्जना चाद्रिका तथा ।
 गीतं नृत्यं च हास्यं च कुर्वत्यौ गिरिमूर्धनि ॥ ९ ॥
 वायुश्च निर्मृतिश्चापि ते दृष्ट्वा सस्मितौ सुरौ ।
 कामाक्रान्तधियो चोभौ तदा सत्त्वरमीयतु ॥ १० ॥
 भार्ये भवेतामुभयोरावां देवी घरप्रदौ ।
 ते अप्यूचतुरस्त्वेतद्रेमाते गिरिमूर्धनि ॥ ११ ॥
 अञ्जनायां तथा वायोर्हनुमान्समजायत ।
 अद्रिकायां च निर्मृतेरद्रिर्नाम पिशाचराट् ॥ १२ ॥
 पुनस्ते आहतुरुभे पुत्री जाती मुनेर्वरात् ।
 आचयोर्विकृतं रूपमुत्तमाङ्गेन दूषितम् ॥ १३ ॥
 शापाच्छचीपतेस्तत्र युधामाज्ञातुमर्हथः ।
 ततः प्रोवाच भगवान्वायुश्च निर्मृतिस्तथा ॥ १४ ॥
 गीतम्यां स्नानदानाम्यां शापमोक्षो भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा तावुमौ प्रीतौ तत्रैवान्तरधीयताम् ॥ १५ ॥
 ततोऽञ्जनां समादाय अद्रिः पेशाचमूर्तिमान् ।
 भ्रातुर्हनुमतः प्रीत्यै स्नापयामास मातरम् ॥ १६ ॥
 तथैव हनुमान्नाङ्गामादायाद्रिमतित्वरन् ।
 मार्जाररूपिणीं नीत्वा गीतम्यास्तीरमाप्तवान् ॥ १७ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं पैशाचं चाऽऽञ्जनं तथा ।

ब्रह्मणो गिरिमासाद्य सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ १८ ॥

योजनाना त्रिपञ्चाशन्मार्जारं पूर्वतो भवेत् ।

मार्जारसंज्ञितात्तस्माद्भूमन्तं वृषाकपिम् (?) ॥ १९ ॥

फेनासगममाख्यातं सर्वकामप्रदं शुभम् ।

तस्य स्वरूपं व्युष्टिश्च तत्रैव प्रोच्यते शुभा ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये पैशाचतीर्थवर्णनं

चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

गीतमीमाहात्म्ये पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

श्लोकानामादितः समष्ट्यङ्कः—५१८६

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

क्षुधातीर्थवर्णनम्

• ब्रह्मोवाच ।

क्षुधातीर्थमिति ख्यातं शृणु नारद तन्मनाः ।

कथ्यमानं महापुण्यं सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ १ ॥

ऋषिरासीत्पुरा कण्वस्तपस्वी वेदचित्तमः ।

परिब्रमन्नाश्रमाणि क्षुधया परिपीडितः ॥ २ ॥

गीतमस्याऽऽश्रमं पुण्यं समृद्धं चान्नचारिणा ।

मात्मानं च क्षुधायुक्तं समृद्धं चापि गीतमम् ॥ ३ ॥

वीक्ष्य कण्वोऽथ वैषम्यं वैराग्यमगमत्तदा ।

गौतमोऽपि द्विजश्रेष्ठो ह्यहं तपसि निष्ठितः ॥ ४ ॥

समेन याच्न्नाऽयुक्ता स्यात्तस्माद्गौतमवेश्मनि ।

न भोक्ष्येऽहं क्षुधार्तोऽपि पीडितेऽपि कलेवरे ॥ ५ ॥

गच्छेय गौतमीं गङ्गामर्जयेयं च संपदम् ।

इति निश्चिन्त्य मेधावीं गत्वा गङ्गां च पावनीम् ॥ ६ ॥

स्नात्वा शुचिर्यतमना उपविश्य कुशासने ।

तुष्टाव गौतमीं गङ्गां क्षुधां च परमापदम् ॥ ७ ॥

कण्व उवाच ।

नमोऽस्तु गङ्गे परमार्तिहारिणि,

नमः क्षुधे सर्वजनार्तिकारिणि ।

नमो महेशानजटोद्वये शुभे,

नमो महामृत्युमुखाद्विनिसृते ॥ ८ ॥

पुण्यान्मतां शान्तरूपे क्रोधरूपे दुरात्मनाम् ।

सखिद्वेषेण सर्वेषां तापपापहारिणि ॥ ९ ॥

क्षुधारूपेण सर्वेषां तापपापप्रदे नमः ।

नमः श्रेयस्कृदि देवि नमः पापप्रतर्दिनि ॥

नमः शान्तिकृदि देवि नमो दाखिद्यनाशिनि ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येवं स्तुवतस्तस्य पुरस्तादभवद्द्वयम् ।

एकं गाढं मनोहारि ह्यपरं मीयणाकृति ॥

नमः कृताञ्जलिभून्वा नमस्कृत्वा द्विजोत्तमः ॥ ११ ॥

कण्व उवाच ।

सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये ब्राह्मि माहेश्वरि शुभे ।
 घैष्णवि अयम्वके देवि गोदावरि नमोऽस्तु ते ॥ १२ ॥
 अयम्वकस्य जटोदुभूते गौतमस्याघनाशिनि ।
 सप्तधा सागर यान्ति गोदावरि नमोरस्तु ते ॥ १३ ॥
 सर्वपापहृता पापे चर्मकामार्थनाशिनि ।
 दुःखलोभमयि देवि क्षुधे तुभ्यं नमो नमः ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्कण्वघचनं श्रुत्वा सुप्रीते आदतुर्द्विजम् ॥ १५ ॥

गङ्गाक्षुधे ऊचतुः ।

अमीष्टं घद कल्याण धरान्धरय सुवत ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रोवाच प्रणतो गङ्गां कण्वः क्षुधां यथाक्रमम् ॥ १७ ॥

कण्व उवाच ।

देहि देवि मनोऽहानि कामानि विभवं मम ।
 थापुर्वित्तं च भुक्तिं च मुक्तिं गङ्गे प्रयच्छ मे ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा गौतमी गङ्गां क्षुधां चाऽऽद द्विजोत्तमः ॥ १९ ॥

कण्व उवाच ।

मयि महंशजे चापि क्षुधे तृष्णे दरिद्रिणि ।
 यादि पापतरे रुक्षे ज्ञ भूयास्त्वं फदाचन ॥ २० ॥

अनेन स्तरेण ये वै त्वा स्तुवन्ति श्रुधानुरा ।

तेषा दारिद्र्यदुःखानि न भवेयुर्वरोऽपर ॥ २१ ॥

अस्मिन्तीर्थे महापुण्ये स्नानदानजपादिकम् ।

ये कुर्वन्ति नरा मस्त्या लङ्गमामाजो भवन्तु ते ॥ २२ ॥

यस्मिन्च पठते स्तोत्र तीर्थे वा यदि वा गृहे ।

तस्य दारिद्र्यदुःखेभ्यो न भय स्याद्द्वरोऽपर ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमस्मिन्ति चोक्त्वा ते कण्ठ याते स्वमालयम् ।

तत्र प्रभृति तर्तीयं काण्डं गाढं शुधाभिधम् ॥

सर्वपापहर घ्नस पिबूणा प्रीतिवर्धनम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्रन्थे तीर्थमाहात्म्ये श्रुतार्थवर्णनं नाम

पञ्चशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

गौतमीमाहात्म्ये षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का — ५२१४

अथ षडशीतितमोऽध्यायः

चक्रतीर्थगणिकासंगमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अस्ति ब्रह्मन्महातीर्थं चक्रतीर्थमिति श्रुतम् ।

तत्र स्नानाग्नौ भक्त्या हरेर्लोकमवाप्नुयात् ॥ १ ॥

एकादश्यां तु शुक्लायामुपोष्य पृथिवीपते ।
 गणिकासंगमे स्नात्वा प्राप्नुयादक्षयं पदम् ॥ २ ॥
 पुरा तत्र यथा वृत्तं तन्मे निगदतः शृणु ।
 भार्साद्विभ्वधरो नाम वैश्यो बहुधनान्वितः ॥ ३ ॥
 उत्तरे वयसि धेष्टस्तस्य पुत्रोऽभवद्द्वये ।
 गुणवाघ्नूपसंपन्नो विलासी शुभदर्शनः ॥ ४ ॥
 प्राणेभ्योऽपि प्रियः पुत्र काले पञ्चत्वमागतः ।
 तथा दृष्ट्वा तु तं पुत्रं दंपती दुःखपीडितौ ॥ ५ ॥
 कुर्वाते स्म तदा तेन सहैव मरणे मतिम् ।
 हा पुत्र हन्त कालेन पापेन सुदुरात्मना ॥ ६ ॥
 यौधने घर्तमानोऽपि नीतोऽसि गुणसागर ।
 भावयोश्च तथैव त्वं प्राणेभ्योऽपि सुदुर्लभः ॥ ७ ॥
 इत्थं तु रुदितं ध्रुत्वा दंपत्योः करुणं यमः ।
 त्यक्त्वा निजपुरं तूष्णं शययाऽऽविष्टमानसः ॥ ८ ॥
 गोदावर्याः शुभे तीरे स्थितो ध्यायन्नतार्दनम् ।
 अपि स्वल्पेन कालेन प्रजा वृद्धाः समन्ततः ॥ ९ ॥
 इयत् इति ने पृथ्वी कथ्यतां केन पूरिता(?) ।
 न कश्चिन्म्रियते जन्तुर्माराजान्ता घसुंधरा ॥ १० ॥
 ततो देवा गता तूष्णं घसुधा मुनिसत्तम ।
 यत्रास्ति सुरसंगुक्तः शक्रः परपुरंजयः ॥
 दृष्ट्वा घसुंधरामिन्द्रः प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ ११ ॥

इन्द्र उवाच ।

किमागमनकार्यं त इति मे पृथ्वि कथ्यताम् ॥ १२ ॥

धरोवाच ।

भारेण गुरुणा शक्र पीडिताऽहं विना बधम् ।

कारणं प्रष्टुमायाता किमिदं कथ्यतां मम ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा महीषाक्यमिन्द्रो वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥

इन्द्र उवाच ।

कारणं यदि नाम स्यात्तदानीं ज्ञायते मया ।

सुराणां हि पतिर्यस्मादहं सर्वासु(?) मेदिनि ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अथ पृथ्वी तदा वाक्यं श्रुत्वा वाऽऽह शचीपतिम् ।

यम आदिश्यतां तर्हि यथा सहस्रान् प्रजाः ॥ १६ ॥

इति श्रुत्वा बभौ मह्य आदिष्टाः सिद्धकिनराः ।

यमस्याऽऽनयने शीघ्रं महेन्द्रेण महामुने ॥ १७ ॥

ततस्ते सत्त्वरं याताः सर्वे वैधम्बतं पुरम् ।

नैषापश्यन्ममं तत्र ते सिद्धाः सह किनरैः ॥

तथाऽऽगत्य पुनर्वेगाद्वार्ता शक्रे निवेदिता ॥ १८ ॥

सिद्धकिनरा ऊचुः ।

यमो यमपुरे नाथ अस्मामिर्नावलोकितः ।

महताऽपि सुयत्नेन वीक्ष्यमाणः समन्ततः ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा घवस्तेषां पृष्टः शक्रेण वै तदा ।

सचिता ॥ पिता तस्य यमः कुत्राऽऽस्त इत्यथ ॥ २० ॥

सूर्य उवाच ।

शक्र गोदाचरीतीरे कृणान्तो घर्ततेऽधुना ।

चरंस्तत्र तपस्तीमं न जाने किं नु कारणम् ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा घवो भानोः शक्रः शङ्कामुपाविशत् ॥ २२ ॥

शक्र उवाच ।

ब्रह्मो कष्टं महाकष्टं नष्टा मे सुरनाथता ।

गोदाचर्यां तपः कुर्याद्यमो वै दुष्टचेष्टितः ॥

जिघृक्षुर्मत्पदं नूनं देवा इति मतिर्मम ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा सहस्रेन्द्रेण ब्राह्मतश्चाप्सरोगणः ॥ २४ ॥

इन्द्र उवाच ।

का भवतीषु कालस्य स्थितस्य तपसि द्विषः ।

तपःप्रणाशने शक्ता इति मे शीघ्रमुच्यताम् ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति शक्रवचः श्रुत्वा नोचे काऽपि महामुने ।

अथ शक्रः प्रकोपेण प्रत्युवाचाप्सरोगणम् ॥ २६ ॥

इन्द्र उवाच ।

उत्तर नाप्रवीर्त्किचिद्यामस्तर्हि वय स्वयम् ।
सत्रा भवन्तु विपुधा सैन्यैरायान्तु मा चिरम् ॥
घातयामो वय शत्रु तपसा स्वर्गकामुकम् ॥ २७ ॥

ऋहोवाच ।

इत्युक्ते सति देवाना सेना प्रादुर्वभूव ह ।
इतीन्द्रहृदय शात्वा हरिणा लोकधारिणा ॥ २८ ॥
प्रेषित चक्रिणा चक्र रक्षणाय यमस्य हि ।
चक्र यन्नामवत्तत्र चक्रतीर्थमनुत्तमम् ॥ २९ ॥
अथेन्द्र मेनका प्राह शङ्किनेति वचस्तदा ॥ ३० ॥

मेनकोवाच ।

कालावलोकने नाल काचिदस्ति सुरेश्वर ।
मरण च वर देव भवतो न यमात्पुन ॥ ३१ ॥
रूपयीवतमस्तेय गणिकायावन प्रमो ।
प्रेषण तत्प्रयच्छेया स्वामित्व मन्यते त्वया ॥ ३२ ॥

ऋहोवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्या शक्र सुरवरेश्वर ।
आदिदेशप्रला क्षामा सन्त्य गणिका तथा ॥ ३३ ॥

शक्र उवाच ।

गणिके गच्छ मे कार्यं कुरु सुन्दरि मा चिरम् ।
कृतकृत्याऽऽगता भूयो वल्लभा मे यथा शर्वा ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्याकर्ण्य घञ् शक्रादुत्पत्य गणिका दिशः ।
 क्षणेन यमसांनिध्यमायाता चारुरूपिणी ॥ ३५ ॥
 यमान्तिकमनुप्राप्ता द्योतयन्ती दिशो दश ।
 स्वलीलं ललित याला जगौ हिन्दोलकंकलम्[चञ्चला] ॥ ३६ ॥
 ततश्चाल कालस्य मनो लोलं चलाचलम् ।
 अधोर्नील्य यमो नेत्रे कामपावकपूरिते ॥ ३७ ॥
 तस्यां ध्यापारयामास श्रेयःशत्रो महामुने ।
 ततो विलीय सा सद्यः सरिच्चमगमत्तदा ॥ ३८ ॥
 गौतम्यां तु समागम्य गणिकागणकिकरैः ।
 गीयमाना गता स्वर्गे तस्य तीर्थप्रभःपतः ॥ ३९ ॥
 गच्छन्ती गणिकां दृष्ट्वा विमानस्था दिवं प्रति ।
 विस्मयं परमं प्राप्तः कालस्तरललोचनः ॥
 अथाऽऽदित्येन चाऽऽगत्य एषमुक्तो यमस्तदा ॥ ४० ॥

सूर्य उवाच ।

कुटु पुत्र निजं कर्म प्रजानां त्वं परिक्षयम् ।
 पश्य घातं सदा घान्तं सृजन्तं धेधसं प्रजाः ॥
 पर्यटन्तं त्रिलोकीं मां घटन्तीं धसुघां प्रजाः ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा यमो घाम्यं पितुर्वचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥

यम उवाच ।

एतन्न गर्हितं कर्म कुर्यामहमिदं ध्रुवम् ।

कर्मण्यस्मिन्महाकूरे समादेष्टुं ॥ चाऽर्हसि ॥ ४३ ॥

इति श्रुत्वा च तद्वाक्यं मानुर्वचनमर्वात् ।

किं नाम गर्हितं कर्म तथ कतुमलं यम ॥ ४४ ॥

किं न दृष्ट्वा त्वया यान्तो गणिका गणकिकरैः ।

गीयमाना दिव्यं सज्जो गौतमीतोयमाप्लुता ॥ ४५ ॥

त्वया चात्र तपस्तीव्रं कृतं पुत्रं सुदुष्करम् ।

नैषान्तं तस्य पश्यामि तस्माद्गच्छ निजं पुरम् ॥ ४६ ॥

इत्युक्त्वा भगवान्मानुस्तत्र स्नात्वा गतो दिवम् ।

यमोऽपि सगमे स्नान्वा ततो निजपुरं ययौ ॥ ४७ ॥

भूतहाऽपि ततः शङ्कां तत्याज च महामुने ।

तथा दृष्ट्वा यमं यान्तं चक्रे चक्रं श्रयाणकम् ॥ ४८ ॥

भगवान्यत्र गोविन्दो वनमालाधिभूषितः ।

इति यं शृणुयान्मर्त्यं पठेद्वाऽपि समाहितः ॥ ४९ ॥

बापदस्तस्य नश्यन्ति दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥ ५० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये चक्रतीर्थगणिका-

सगमवर्णनं नाम पञ्चाशतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

मादितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का — ५०६४

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

अहल्यासंगमेन्द्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अहल्यासंगमं चेह तीर्थं त्रैलोक्यपावनम् ।

शृणु सम्यङ्मुनिश्रेष्ठ तत्र वृत्तमिदं यथा ॥ १ ॥

कौतुकेनातिमहता मया पूर्वं मुनीश्वर ।

सृष्टा कन्या यद्विधा रूपवत्यो गुणान्विताः ॥ २ ॥

तासामेकां श्रेष्ठतमां निर्ममे शुभलक्षणाम् ।

तां यालां चारुसर्वाङ्गी दृष्ट्वा रूपगुणान्विताम् ॥ ३ ॥

को वाऽस्याः पोषणे शक्त इति मे बुद्धिराचिरात् ।

न दैत्यानां सुराणां च न मुनीनां तथैव च ॥ ४ ॥

नास्त्यस्याः पोषणे शक्तिरिति मे बुद्धिरन्वभूत् ।

गुणज्येष्ठाय विप्राय तपोयुक्ताय धीमते ॥ ५ ॥

सर्वलक्षणयुक्ताय घेदयेदाङ्गयेदिने ।

गौतमाय महाशामददां पोषणाय ताम् ॥ ६ ॥

पालयस्व मुनिश्रेष्ठ यावदाप्स्यति यौवनम् ।

यौवनस्थां पुनः साञ्जीवमानयेथा ममान्तिकम् ॥ ७ ॥

अमुक्त्वा गौतमाय प्राश कन्यां सुमध्याम् ।

तामादाय मुनिश्रेष्ठ तपसा हतकरमणः ॥ ८ ॥

तां पोषयित्वा विभिन्नदलंरुह्य ममान्तिकम् ।

निर्विकारो मुनिश्रेष्ठो ह्यहल्यामानयत्तदा ॥ ९ ॥

तां दृष्ट्वा विबुधाः सर्वे शकाशिवरुणादयः ।
 मम देया सुरेशान इत्यूचुस्ते पृथक्पृथक् ॥ १० ॥
 तथैव मुनयः साध्या दानवा यक्षराक्षसाः ।
 तान्सर्वानागतान्दृष्ट्वा कन्यार्थमथ संगतान् ॥ ११ ॥
 इन्द्रस्य तु विशेषेण महाम्बाभूस्तदा ग्रहः ।
 गौतमस्य तु माहात्म्यं गाम्भीर्यं धैर्यमेव च ॥ १२ ॥
 स्मृत्वा सुविस्मितो भूत्वा ममैवमभवत्सुधीः ।
 देयेयं गौतमायैव नान्ययोग्या शुमानना ॥ १३ ॥
 तस्मा एव तु तां दास्ये तथाऽप्येवमचिन्तयम् ।
 सर्वेषां च मतिर्धैर्यं मथितं बालयाऽनया ॥ १४ ॥
 महल्येति सुरैः प्रोक्तं मया च ऋषिभिस्तदा ।
 देवानृषीस्तदा धीक्ष्य मया तत्रोकमुच्चकैः ॥ १५ ॥
 तस्मै सा दीयते सुनूर्यः पृथिव्याः प्रदक्षिणाम् ।
 कृत्योपतिष्ठते पूर्वं न चान्यस्मै पुनः पुनः ॥ १६ ॥
 ततः सर्वे सुरगणाः श्रुत्वा वाक्यं मयेरितम् ।
 महल्यार्थं सुरा जग्मुः पृथिव्याश्च प्रदक्षिणे ॥ १७ ॥
 गतेषु सुरसघेषु गौतमोऽपि मुनीश्वर ।
 प्रयत्नमकरोत्कंचिदहल्यार्थमिमं तथा ॥ १८ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्सुरभिः सर्वकामधुक् ।
 अर्धप्रसूता ह्यभवत्तां ददर्श स गौतमः ॥ १९ ॥
 तस्याः प्रदक्षिणं चक्रे इयमुर्वीति संस्मरन् ।
 लिङ्गस्य च सुरेशस्य प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ २० ॥

तयोः प्रदक्षिण कृत्वा गौतमो मुनिसत्तमः ।

सर्वेषां चैव देवानामेक चापि प्रदक्षिणम् ॥ २१ ॥

नैवामवद्बुधो गन्तुः संजातं द्वितयं मम ।

एव निश्चित्य स मुनिर्ममान्तिकमथाभ्यगात् ॥ २२ ॥

नमस्कृत्वाऽग्रवीद्वाक्य गौतमो मा महामतिः ।

कमलासन विध्यात्मग्रमस्तेऽस्तु पुनः पुनः ॥ २३ ॥

प्रदक्षिणीरुता ब्रह्मन्मयेयं वसुधाऽखिला ।

यदत्र युक्तं देवेश जानीते तद्भवान्स्वयम् ॥ २४ ॥

मया तु ध्यानयोगेन ज्ञात्वा गौतममग्रवम् ।

तवैव दीयते सुभूः प्रदक्षिणमिदं कृतम् ॥ २५ ॥

धर्मं जानीहि विप्रर्षे दुर्ज्ञेयं निगमैरपि ।

अर्धप्रसूता सुरभि सप्तद्वोपवती मही ॥ २६ ॥

कृता प्रदक्षिणा तस्याः पृथिव्याः सा कृता भवेत् ।

लिङ्गं प्रदक्षिणीरुत्य तदेव फलमाप्नुयात् ॥ २७ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मुने गौतम सुव्रत ।

तुष्टोऽहं तव धैर्येण ज्ञानेन तपसा तथा ॥ २८ ॥

दत्तेऽमृषिशार्दूल कन्या लोकधरा मया ।

पुष्ट्याऽहं गौतमाय अहल्यामददां मुने ॥ २९ ॥

अते चिवाहे ते देवाः कल्पेलायाः प्रदक्षिणम् ।

शनैः शनैरथाऽऽगत्य ददृशुः सर्व एष ते ॥ ३० ॥

तं गौतममहत्यां न दापत्यं प्रीतिवर्धनम् ।

ते चाऽऽवत्याथ पश्यन्तो विस्मिताश्चाभवन्सुराः ॥ ३१ ॥

अतिक्रान्ते विवाहे तु सुराः सर्वे दिवं ययुः ।
 समन्तरः शर्चामर्ता तामोक्ष्य च दिवं ययौ ॥ ३२ ॥
 ततः प्रीतमनास्तस्मै गौतमाय महात्मने ।
 प्रादां ब्रह्मगिरिं पुण्यं सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ ३३ ॥
 बहल्यायां मुनिश्रेष्ठो रमे तत्र स गौतमः ।
 गौतमस्य कथां पुण्यां श्रुत्वा शक्रस्त्रिविष्टपे ॥ ३४ ॥
 तमाश्रमं तं च मुनिं तस्य भार्यामनिन्दिताम् ।
 भूत्वा ब्राह्मणवेपेण द्रष्टुमागच्छतः क्रतुः ॥ ३५ ॥
 स दृष्ट्वा भयनं तस्य भार्यां च विमयं तथा ।
 पापीयसीं मतिं कृत्वा बहल्यां समुद्दिक्षत ॥ ३६ ॥
 नाऽऽत्मानं न परं देशं कालं शापादप्येर्मयम् ।
 न युयोध तदा घत्स कामाकृष्टः शतक्रतुः ॥ ३७ ॥
 तद्भयानपरमो निम्नं सुरराज्येन गर्वितः ।
 संतप्ताङ्गः कथं कुर्यां प्रवेशो मे कथं भवेत् ॥ ३८ ॥
 एवं वसन्तिप्ररूपो नान्तरं त्वध्यगच्छत ।
 स कदाविन्महाप्राज्ञः कृत्वा पौर्वाह्निकीं क्रियाम् ॥ ३९ ॥
 सहितो गौतमः शिष्यैर्निर्गतश्चाऽऽश्रमादुत्थिः ।
 आश्रमं गौतमीं विप्रान्धान्यानि चिविधानि च ॥ ४० ॥
 द्रष्टुं गतो मुनिवर इन्द्रम्नं समुद्दिक्षत ।
 इदमन्तरामिन्युक्त्वा चक्रे कार्यं मनःप्रियम् ॥ ४१ ॥
 न्यं कृत्वा गौतमस्य प्रियेप्सुः स शतक्रतुः ।
 तां दृष्ट्वा चारुसर्गाङ्गीमहल्यां वाक्यमप्रवात् ॥ ४२ ॥

इन्द्र उवाच ।

आकृष्टोऽहं तव गुणै रूपं स्मृत्वा स्पलत्पदः ।
 इति ब्रुवन्हसन्हस्तमादायान्तः समाविशत् ॥ ४३ ॥
 न ध्रुवोद्य त्वहल्या तं जारं मेने तु गौतमम् ।
 रममाणा यथासौख्यं प्रागाच्छिष्यैः स गौतमः ॥ ४४ ॥
 क्षातरुन्तं नित्यमेव अहल्या प्रियवादिनी ।
 प्रतिप्राति प्रियं वक्ति तोषयन्ती च न गुणैः ॥ ४५ ॥
 नामदृष्ट्वा महाप्राज्ञो मेने सन्महदद्भुतम् ।
 द्वारस्थितं मुनिश्रेष्ठं सर्वं पश्यन्ति नारद ॥ ४६ ॥
 अग्निहोत्रस्य शालाया रक्षिणो गृहकर्मिणः ।
 ऊचुर्मनिवरं भीता गौतमं विस्मयान्विताः ॥ ४७ ॥

रक्षिण ऊचुः ।

भगवन्किमिदं चित्रं बहिरन्तश्च दृश्यसे ।
 प्रिययाऽन्तः प्रविष्टोसि तथैव च बहिर्मवान् ॥
 अहो तपःप्रमाथोऽयं नानारूपधरो भवान् ॥ ४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा विस्मितस्त्वन्तः प्रविष्टः को नु तिष्ठति ।
 प्रिये अहल्ये भवति किं मां न प्रतिभावसे ॥ ४९ ॥
 इत्युपेर्वचनं श्रुत्वा अहल्या जारमवधीत् ॥ ५० ॥

अहल्योवाच ।

को भवान्मुनिरूपेण पापं त्वं हृतवानसि ।
 इति द्रुवती शयनादुत्थिता सत्वरं भयात् ॥ ५१ ॥

स चापि पापहृन्द्रो विडालोऽमृन्मुनेर्मयाश्च ।
 वस्ता च विहृता दृष्ट्वा स्वप्रिया दूषिता तदा ॥ ५२ ॥
 उवाच स मुनिः कोपान्किमिदं साहसं कृतम् ।
 इति श्रुत्वा मरारं साऽपि नोवाच लज्जिता ॥ ५३ ॥
 अन्तर्पश्यन्तु तं जारं विडालं दृष्ट्वा मुनिः ।
 को नवानिति तं प्राह मन्मां कुर्वां मृगावदन् ॥ ५४ ॥

इति उवाच ।

हृतावलिपुटो मूचा चैवनाह शर्वापतिः ।
 शर्वाभर्ता पुरं मेता तयोऽनं पुरं पुरम् ॥ ५५ ॥
 मनेऽपापमापन्नं सत्यमुक्तं नयऽनयः ।
 मद्भिर्गर्हितं कर्म कृतवानस्यहं मुने ॥ ५६ ॥
 म्मरसायकनिर्मिन्नहृदया किं न कुर्वते ।
 म्मरसायकनिर्मिन्नहृदया करणानिरे ॥ ५७ ॥
 सन्तं कृतापराधेऽपि न रीक्ष्यं ज्ञातुं कुर्वते ।
 निरस्य तद्वत्तो विद्रोहं हरिमाह रयाऽन्वितः ॥ ५८ ॥

गीतम् उवाच ।

नामकस्या कृतं पापं सद्विभक्तवान्तरः ।
 तन्नयाह मुनिः कोपात्त्वं च शुक्लन्दो मव ॥ ५९ ॥
 ततः प्रसन्नानास कयन्तो तदाकृतिन् ॥ ६० ॥

अहल्योवाच ।

मत्सऽप्यन्यपुष्टं पारिष्टः कानयन्ति याः ।
 अस्यान्यान्ति नरकाम्नाना सर्वेऽपि पूर्वजा इति ॥

भूत्वा प्रसन्नो भगवन्नवधारय मद्वचः ।

तव रूपेण चाऽऽगत्य मामगतात्साक्षिणस्त्विमे ॥ ६२ ॥

तथेति रक्षिणः प्रोचुरहत्या सत्यवादिनी ।

ध्यानेनापि मुनिर्ज्ञात्वा शान्तं प्राह पतिवताम् ॥ ६३ ॥

गौतम उवाच ।

यदा तु संगता भद्रे गौतम्या सरिदीशया ।

नदीं भूत्वा पुनरुपं प्राप्यसे प्रियरत्नमम ॥ ६४ ॥

इत्यृषेर्वचनं श्रुत्वा तथा चक्रे पतिवता ।

तया तु संगता देव्या बहल्या गौतमप्रिया ॥ ६५ ॥

पुनस्तद्वपमभवद्यन्मया निर्मितं पुरा ।

ततः कृताञ्जलिपुटं सुरराट् प्राह गौतमम् ॥ ६६ ॥

इन्द्र उवाच ।

मां पाहि मुनिशार्दूल पापिष्ठं गृहमागतम् ।

पादयोः पतितं दृष्ट्वा कृपया प्राह गौतमः ॥ ६७ ॥

गौतम उवाच ।

गौतमी गच्छ भद्रं ते स्नानं कुरु पुरंदर ।

धनान्निर्धूतपापस्त्वं सहस्राक्षो भविष्यसि ॥ ६८ ॥

उभयं विस्मयकरं दृष्ट्वानस्मि नारद ।

बहल्याया पुनर्भावं शचीमर्ता सहस्रदृक् ॥ ६९ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थमहत्यासंगमं शुभम् ।

इन्द्रतीर्थमिति ध्यानं सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ ७० ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्येऽहल्यासंगमेन्द्रतीर्थ-
वर्णने नाम सप्तार्शीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

भाद्रितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५३३४

—

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

जनस्यानर्तीयवर्णनम्

ग्रहोवाच ।

नस्मादप्यपरं तीर्थं जनस्यानमिति श्रुतम् ।

चतुर्योजनविमूर्तिर्जं स्मरणान्मुक्तिर्न नृणाम् ॥ १ ॥

वैवस्वतान्वये जातो राजाऽभून्ननकः पुरा ।

सोऽपांपतेस्तु तनुज्ञानुपरेमे गुणार्णवाम् ॥ २ ॥

धर्मार्थकाममोक्षार्णां जनकां जनको नृपः ।

मनुष्यगुणत्वाच्च तस्य भार्या गुणार्णवा ॥ ३ ॥

यात्रवन्कथञ्च विप्रेन्द्रस्त्वय रात्रः पुरोहितः ।

तमवृच्छन्पथेऽतो यात्रवन्कथं पुरोहितम् ॥ ४ ॥

जनक उवाच ।

मुक्तिस्तुक्तां लभे श्रेष्ठे निज्जाने मुनिसत्तमैः ।

शर्सादासेमनुरगरथाद्यैर्मुक्तिरुत्तमा ॥ ५ ॥

किंत्वन्तधिरसा भुक्तिर्मुक्तिरेका निरत्यया ।

भुक्तेर्मुक्ति श्रेष्ठतमा भुक्त्या मुक्तिं कथं व्रजेत् ॥ ६ ॥

सर्वसङ्गपरित्यागान्मुक्तिप्राप्तिं सुदु यतः ।

तदुद्यद्दि द्विजशार्दूल सुखान्मुक्तिः कथं भवेत् ॥ ७ ॥

याज्ञवल्क्य उवाच ।

अपातिस्तव गुरु भवशूरः प्रियरुत्तया ।

त गत्वा पृच्छ नृपते उपदेक्ष्यति ते हितम् ॥ ८ ॥

याज्ञवल्क्यश्च जनको राजानं धरुणं तदा ।

गत्वा चोचतुरव्यग्रौ मुक्तिमार्गं यथाक्रमम् ॥ ९ ॥

धरुण उवाच ।

द्विधा तु संस्थिता मुक्तिः कर्मद्वारेऽप्यकर्माणा ।

वेदे च निश्चितो मार्गः कर्म उपायो ह्यकर्मणः ॥ १० ॥

सर्वं च कर्मणा बद्धं पुरगार्धचतुष्टयम् ।

अकर्मणैवाऽऽप्यत इति मुक्तिमार्गो मृषोच्यते ॥ ११ ॥

कर्मणा सर्वधान्यानि सेत्स्यन्ति नृपसत्तम ।

तस्मात्सर्वात्मना कर्म कर्तव्यं वैदिकं नृभिः ॥ १२ ॥

तेन भुक्तिं च मुक्तिं च प्राप्नुवन्तीह मानवाः ।

अकर्मणः कर्म पुण्यं कर्म चाप्याश्रमेषु च ॥ १३ ॥

जात्याश्रितं च राजेन्द्र तत्रापि शृणु धर्मचित् ।

आश्रमाणि च चत्वारि कर्मद्वाराणि मानद ॥ १४ ॥

चतुर्णामाश्रमाणां च गार्हस्थ्यं पुण्यदं रमृतम् ।

तस्माद्भुक्तिश्च मुक्तिश्च भवतीति मतिर्मम ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु जनको याज्ञवल्क्यश्च बुद्धिमान् ।
 वरुणं पूजयित्वा तु पुनर्वचनमृचतु ॥ १६ ॥
 को देशः किं च तीर्थं स्याद्भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।
 तद्वदस्व सुरश्रेष्ठ सर्वज्ञोऽसि नमोऽस्तु ते ॥ १७ ॥

वरुण उवाच ।

पृथिव्यां भारतं वरुणं दण्डकं तत्र पुण्यदम् ।
 तस्मिन्क्षेत्रे कृतं कर्म भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ १८ ॥
 तार्थानां गौतमी गङ्गा श्रेष्ठा मुक्तिप्रदा नृणाम् ।
 तत्र यज्ञेन दानेन भोगान्मुक्तिमवाप्स्यति ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

याज्ञवल्क्यश्च जनको वाच श्रुत्वा ह्यपांपतेः ।
 वरुणेन ह्यनुज्ञातौ स्वपुरीं जग्मतुस्तदा ॥ २० ॥
 अश्वमेधादिकं कर्म चकार जनको नृपः ।
 याजयामास विप्रेन्द्रो याज्ञवल्क्यश्च तं नृपम् ॥ २१ ॥
 गङ्गातीरं समाश्रित्य यज्ञान्मुक्तिमवाप राट् ।
 तथा जनकराजानो बहवस्तत्र कर्मणा ॥ २२ ॥
 मुक्तिं प्रापुर्महामाणा गौतम्याश्च प्रसादतः ।
 ततः प्रभृति तत्तोर्यं जनस्थानेति विश्रुतम् ॥ २३ ॥
 जनकानां यज्ञसदो जनस्थानं प्रकीर्तिनम् ।
 चतुर्योजनविस्तीर्णं स्मरणात्सर्वपापनुत् ॥ २४ ॥
 तत्र स्नानेन दानेन पिबृणां तर्पणेन तु ।

तीर्थस्य स्मरणाद्वाऽपि गमनाद्वक्तिसेवनात् ॥ २५ ॥

सर्वान्कामानवाप्नोति मुक्तिं च समवाप्नुयात् ॥ २६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये जनस्थानतीर्थवर्णनं

नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का. — ५३६०

अथोननवतितमोऽध्यायः ।

अरुणारुणासंगमाश्वभानुतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अरुणा वरुणा चैव नद्यौ पुण्यतरे शुभे ।

तयोश्च संगमः पुण्यो गङ्गायां मुनिसत्तम ॥ १ ॥

तदुत्पत्तिं शृणुष्वेह सर्वपापघ्निनाशिनीम् ।

फलयपस्य सुतो ज्येष्ठ आदित्यो लोकविश्रुतः ॥ २ ॥

त्रैलोक्यस्रशुस्तीक्ष्णांशुः सप्ताश्वो लोकपूजितः ।

तस्य पत्नी उषा ख्याता त्वाष्ट्री त्रैलोक्यसुन्दरी ॥ ३ ॥

भर्तुः प्रतापतीवत्त्वमसदन्ती सुमध्यमा ।

चिन्तयामास किं कृत्यं मम स्यादिति मामिनी ॥ ४ ॥

तस्याः पुत्री महाप्राज्ञी मनुर्वैवस्वतो यमः ।

यमुना च नदी पुण्या शृणु विस्मयकारणम् ॥ ५ ॥

साऽकरोदात्मनश्छायामात्मरूपेण यत्नतः ।
 तामब्रवीत्ततश्चोषा त्वं च मत्सदृशी भव ॥ ६ ॥
 मर्तारं त्वमपत्यानि पालयस्व ममाऽज्ञया ।
 यावदागमन मे स्यात्पत्युस्तावत्प्रिया भव ॥ ७ ॥
 नाऽऽस्याहृत्य त्वया कापि अपत्याना तथा प्रिये ।
 तथेत्याह च सा छाया निर्जंगाम गृहादुषा ॥ ८ ॥
 इत्युक्त्वा सा जगामाऽऽशु शान्त रूपमभीप्सती ।
 सा गत्वोषा गृह त्वष्टु पित्रे सर्वं न्यवेदयत् ॥
 त्वष्टाऽपि चकित ब्राह्म ता सुता सुतवत्सल ॥ ९ ॥

त्वष्टोवाच ।

नैतद्युक्तं भर्तृमत्या यत्स्वैरेण प्रवर्तनम् ।
 अपत्यानां कथं वृत्तिर्भर्तुर्वा सवितुस्तथ ॥
 विभेमि भटे शिष्टोऽहं भर्तृर्गेहं पुनर्नृज ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्ता तु पित्रा सा नेत्युक्त्वा ये पुन पुन ।
 उत्तरं च कुरोर्देश जगाम तपसे त्वरा ॥ ११ ॥
 तत्र तेपे तपस्तीव्रं बडवारूपधारिणी ।
 दुष्प्रेक्षं तं स्वकं कान्तं ध्यायन्ती निश्चला उषा ॥ १२ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे ताव छाया चोषास्वरूपिणी ।
 पत्यौ सा वर्तयामास अपन्यान्यथ अज्ञिरे ॥ १३ ॥
 सावर्णिश्च शनिश्चैव विष्टिर्या दुष्टकन्यका ।
 सा छाया वर्तयामास वैपम्येणैव नित्यशः ॥ १४ ॥

स्वेष्टपत्येषु चोपाया यमस्तत्र चुकोष ह ।
 वैषम्येणाय घर्तन्ती छाया तां मातरं तदा ॥ १५ ॥
 ताडयामास पादेन दक्षिणाशापतिर्यमः ।
 पुत्रदौर्जन्यसंक्षोभाच्छाया वैधर्यवतं यमम् ॥ १६ ॥
 शशाप पाप ते पादौ विशीर्यतु ममाऽऽज्ञया ।
 विशीर्णचरणौ दुःखाद्बुद्धिपितरमभ्यगात् ॥
 सवित्रे तं तु वृत्तान्तं न्यवेदयदशेषतः ॥ १७ ॥

यम उवाच ।

नेयं माता सुरश्रेष्ठ यया शतोऽहमीदृशः ।
 अपत्येषु विमूढेषु जननी नैव कुप्यते ॥ १८ ॥
 यद्व्याख्यादयत् किञ्चिदथवा दुष्कृतं कृतम् ।
 नैव कुप्यति सा माता तस्मान्नेयं ममाभ्यिका ॥ १९ ॥
 यदपत्यकृतं किञ्चित्साध्यस्वाधु यथा तथा ।
 मातृस्यां सर्वमप्येतत्तस्मान्मानेति गीयते ॥ २० ॥
 प्रभक्ष्यन्तीह मां तात नित्यं पश्यति चक्षुषा ।
 पश्यत्यग्निकालसदृशा वाचा नेयं मदभ्यिका ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्पुत्रघचनं ध्रुत्वा सचिताऽचिन्तयत्ततः ।
 इयं छाया नास्य माता उपा माता तु साऽन्यतः ॥ २२ ॥
 मम शान्तिममोप्सन्ती देशेऽन्यरिमस्तपोरता ।
 उत्तरे च कुर्वीत्याप्त्री घड्यारूपधारिणी ॥ २३ ॥

तत्राऽऽस्ने सा इति ज्ञात्वा जगामेशो दिवाकरः ।
यत्र सा वर्तते कान्ता अश्वरूप स्वय तदा ॥ २४ ॥
ता दृष्ट्वा घडवारूपा पर्यधावद्वयाहता ।
कामातुर ह्य दृष्ट्वा श्रुत्वा वै हेपितस्वनम् ॥ २५ ॥
उषा पतित्रतोपेता पतिध्यानपरायणा ।
हयधर्यणसमीता को न्वय चेत्यजानती ॥ २६ ॥
अपलायत्पती प्राप्ते दक्षिणामिमुखी त्वरा ।
को नु मे रक्षकोऽत्र स्यादृषयो वाऽयवा सुरा ॥ २७ ॥
धावन्ती ता प्रियामश्वामश्वरूपधर स्वयम् ।
पर्यधावद्यतो याति उषा भानुस्ततस्तत ॥ २८ ॥
स्मरग्रहघरो जात को दुश्चेष्टं न चेष्टने ।
भागीरथी नर्दाश्चान्या घनान्युपघनानि च ॥ २९ ॥
नर्मदा चाथ विरय च दक्षिणामिमुखापु(खी उ)र्मा ।
अतिव्रम्य भयोद्विग्ना त्वाष्ट्रम्यगाश्च गौतमीम् ॥ ३० ॥
त्रातारः सन्ति मुनयो जनस्थान इति ध्रुतम् ।
ऋषीणामाश्रम साऽश्वा प्रविष्टा गौतमी तथा ॥ ३१ ॥
अनुप्रातस्तथा चाश्वो भानुस्नद्रूपवास्तत ।
अग्न निवारयामासुर्जनस्था मुनिदारका ॥
तत्र कोपादृषीस्ताश्च शशापोपापति प्रभु ॥ ३२ ॥

मानुस्वाच ।

निवारयथ मा यस्माद्वृष्टा यूय भविष्यथ ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ज्ञानदृष्ट्या तु मुनयो मेनिरेऽध्वनुषापतिम् ।
 स्तुवन्तो देवदेवेशं भानुं तं मुनयो मुदा ॥ ३४ ॥
 स्तूयमानो मुनिगणैरुवां भानुरद्यागमन् ।
 बडवाया मुखे लग्नं मुखं चाध्वस्थरूपिणम् ॥ ३५ ॥
 हात्वा त्वाष्ट्रो च भर्तारं मृगार्हायं प्रसृजुवे ।
 तयोर्वीर्येण गङ्गायामध्विर्ना समजायताम् ॥ ३६ ॥
 तत्राऽऽगच्छन्सुरगणाः सिद्धाश्च मुनयस्तथा ।
 नद्यो गावस्तथोषधयो देवा ज्योतिर्गणास्तथा ॥ ३७ ॥
 सताश्वश्च रथः पुण्यो हरणो भानुसारथिः ।
 यमो मनुश्च धरुणः शनिर्वैवस्वतस्तथा ॥ ३८ ॥
 यमुना च नदी पुण्या तापी चैव महानदी ।
 तत्तद्रूपं समास्थाय नद्यस्ता विस्मयान्मुने ॥ ३९ ॥
 द्रष्टुं ते विस्मयाविष्टा आजगमुः श्वशुरस्तथा ।
 अभिप्रायं विदित्वा तु श्वशुरं भानुरग्र्यीत् ॥ ४० ॥

भानुरवाच ।

उपायाः प्रीतये त्वष्टः कुर्यत्यास्तप उत्तमम् ।
 यन्ब्राह्मणं च मां वृत्वा छिन्धि तेजांस्यनेकशः ॥
 यावत्सौख्यं भवेदस्यास्तावच्छिन्धि प्रजापते ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तपेत्युक्त्वा ततस्त्वष्टा सोमनाथस्य संनिधौ ।
 तेजसां छेदनं चक्रे प्रमातुं तु ततो विदुः ॥ ४२ ॥

भर्त्रा च सगता यत्र गौतम्यामश्वरूपिणी ।
 अश्विनोर्यत्र चोत्पत्तिरश्वतीर्थं तदुच्यते ॥ ४३ ॥
 भानुतीर्थं तदारयात तथा पञ्चवटाश्रम ।
 तापा च यमुना चैव पितर द्रष्टुमागते ॥ ४४ ॥
 अरुणाधरुणानद्योर्गङ्गाया सगम शुभ ।
 देवाना तत्र तार्थानामागताना पृथक्पृथक् ॥ ४५ ॥
 नव श्रीणि सहस्राणि तीर्थानि गुणवन्ति च ।
 तत्र स्नान च दान च सर्वमक्षयपुण्यदम् ॥ ४६ ॥
 स्मरणात्पठनाद्वाऽपि श्रवणादपि नारद ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो धर्मघान्स सुखी भवेत् ॥ ४७ ॥
 ति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्येऽरुणावरुणासगमा
 श्वभानुतीर्थवर्णन नामोन्नवतितमोऽध्याय ८६
 गौतमीमाहात्म्ये विंशतितमोऽध्याय ॥ २० ॥
 आदित श्लोकाना समष्ट्यङ्का — ५४०७

अथ नवतितमोऽध्यायः ।

गरुडतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मावाच ।

गरुड नाम यत्तीर्थं सर्वविघ्नप्रशान्तिदम् ।
 तस्य प्रभाव वक्ष्यामि शृणु नारद यत्नत ॥ १ ॥

मणिनाम इति त्वासीच्छेपपुत्रो महाबलः ।

गरुडस्य भयाद्भवत्या तोषयामास शकरम् ॥ २ ॥

ततः प्रसन्नो भगवान्परमेष्ठो महेश्वर ।

तमुवाच महानागं घरं घरय पन्नग ॥ ३ ॥

नाग प्राह प्रभो महा देहि मे गरुडाभयम् ।

तथेत्याह च तं शम्भुर्गरुडादभयं भवेत् ॥ ४ ॥

निर्मतो निर्भयो नागो गरुडादृणानुजात् ।

क्षीरोदशायी यत्राऽऽरते क्षोरार्णवसमीपतः ॥ ५ ॥

इतश्चेतश्च चरति नागोऽसौ सुप्रशीतले ।

गरुडोऽपि च यत्राऽऽस्ते तं देशमपि यात्यसौ ॥ ६ ॥

गरुडः पन्नगं दृष्ट्वा चरन्तं निर्भयेन तु ।

तं गृहीत्वा महानागं प्राक्षिपत्स्वस्य चेश्मनि ॥ ७ ॥

तं बहुध्वा गारुडे. पाशैर्गरुडो नागसत्तमम् ।

एतस्मिन्नन्तरे नन्दी प्रोवाचेशं जगत्प्रभुम् ॥ ८ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच ।

नूनं नागो न चाऽऽयाति भक्षितो यद् एव वा ।

गरुडेन सुरेशान जीवन्नागो न सन्नजेत् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नन्दिनो घचनं ध्रुत्वा द्वात्वा शम्भुर्यार्त्रात् ॥ १० ॥

शिव उवाच ।

गरुडस्य गृहे नागो यद्दस्तिष्ठति सत्त्वरम् ।

गत्वा तं जगतामीशं विष्णुं स्तुहि जनार्दनम् ॥ ११ ॥

वद्धं नागं काश्यपेन मद्राक्यादातर स्वयम् ।
 तन्मनार्वचनं श्रुत्वा नन्दी गत्वा ध्रियः पतिम् ॥ १२ ॥
 अज्ञापयन्स्वयं वाक्यं विष्णुं लोकपरायणम् ।
 नारायणं शीतमना गुरुं वाक्यमग्रधीम् ॥ १३ ॥

विष्णुरवाच ।

विन्तान्मज्ज मे वाक्यान्मन्दिने देहि पन्नगम् ।
 कल्पनात्मन्तदाकर्ष्य नैत्युवाच विहंगमः ॥
 विष्णुमप्यग्रधीन्कोपात्सुपणो नन्दिनोऽन्तिके ॥ १४ ॥

गुरु उवाच ।

यन्मित्रवतनं किञ्चिद्भृत्येभ्यः श्रमविष्णवः ।
 दाम्यन्त्यन्ते भवान्नेव मयाऽऽर्णतं हरिष्यति ॥ १५ ॥
 पश्य देवं त्रिनयनं नागं मोक्षयति नन्दिना ।
 मरोपपादितं नागं त्वं तु दास्यसि नन्दिने ॥ १६ ॥
 त्वां बहामि सदा म्यानिग्नम देयं सदा त्वया ।
 मरोपपादिनं नागं बद्धुं देहीति मोक्षितम् ॥ १७ ॥
 सतां प्रभूनां नेयं स्याद्बृत्तिः सद्बृत्तिकारिणाम् ।
 सन्तो दास्यन्ति भृत्येभ्यो मनुपात्तहरो भवान् ॥ १८ ॥
 वैत्याज्जगति संप्राने मद्भक्त्यैव केशव ।
 महं मदायन्त्येवं नृपैव ज्ञात्रते भवान् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गरुडस्येति तद्वाक्यं श्रुत्वा सक्त्रगदाधरः ।
 विहस्य नन्दिनं पार्श्वे पश्यद्विलोकपालकैः ॥ २० ॥

इदमाह महाबुद्धिर्मां समुह्य कृशो भवान् ।
 त्वदुबलादसुरान्सर्वाञ्जेष्येऽहं रागसत्तम ॥ २१ ॥
 इत्युक्त्वा श्रौपतिर्ब्रह्मज्ञान्तकोपोऽब्रवीदिदम् ।
 घहाङ्गुलि करस्याऽऽशु कनिष्ठा नन्दिनोऽन्तिके ॥ २२ ॥
 गरुडस्य ततो मूर्ध्नि न्यस्येदं पुनरब्रवीत् ।
 सत्य मां वदसे नित्यं पश्य धर्मं विहंगम ॥ २३ ॥
 न्यस्ताया च ततोऽद्भुत्यां शिरः कुक्षौ समाविशत् ।
 कुक्षिश्च चरणस्यान्तः प्राविशच्चूर्णितोऽभवत् ॥
 ततः कृताञ्जलिर्दीनो व्यथितो लज्जयाऽन्वितः ॥ २४ ॥

गरुड उवाच ।

ब्राहि ब्राहि जगन्नाथ भृत्यं मामपराधिनम् ।
 त्वं प्रभु सर्वलोकानां धर्ता धार्यस्त्वमेव च ॥ २५ ॥
 अपराधसदस्त्राणि क्षमन्ते प्रभविष्णवः ।
 कृतापराधेऽपि जने महती यस्य वै कृपा ॥ २६ ॥
 घदन्ति मुनयः सर्वे त्वामेव करुणाकरम् ।
 रक्षस्वाऽऽतं जगन्मातर्माम्बुजनिवासिनि ॥
 कमले चालकं दीनमातं तनयवत्सले ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः कृपान्विता देवी धीरप्याह जनार्दनम् ॥ २८ ॥

कमलोवाच ।

रक्ष नाथ स्वकं भृत्यं गरुडं विपदं गतम् ।
 जनार्दन उवाचेदं नन्दिनं शंभुघातनम् ॥ २९ ॥

विष्णुस्वाच ।

नय नागं सगरुड शंभोरन्तिकमेव च ।

तत्प्रसादाच्च गरुडो महेश्वरनिरीक्षितः ॥

आत्मीयं च पुना रूपं गरुडः समवाप्स्यति ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा च धृपमो नागेन गरुडेन च ।

शनैः स शकरं गत्वा सर्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥

शंकरोऽपि गरुटमन्तं प्रोवाच शशिशेखरः ॥ ३१ ॥

शिव उवाच ।

याहि गङ्गां महाबाहो गौतमीं लोकपावनीम् ।

सर्वकामप्रदां शान्ता तामाप्लुत्य पुनर्वपुः ॥ ३२ ॥

प्राप्त्यसे सर्वकामांश्च शतधाऽथ सहस्रधा ।

सर्वपापोपतप्ता ये दुर्देवोन्मूलितोद्यमाः ॥

प्राणिनोऽर्मीष्टदा तेषां शरणं खग गौतमी ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यं प्रणतो भूत्वा श्रुत्वा तु गरुडोऽम्यगात् ।

गङ्गामाप्लुत्य गरुडः शिव विष्णुं ननाम सः ॥ ३४ ॥

ततः स्वर्णमयः पक्षो घञ्जदेहो महाबलः ।

वेगी भवन्मुनिश्रेष्ठ पुनर्विष्णुमियात्सुधीः ॥ ३५ ॥

ततः प्रभृति तर्त्तार्यं गारुडं सर्वकामदम् ।

तत्र स्नानादि यत्किञ्चित्करोति प्रयतो नरः ॥

सर्वं तदक्षयं घट्स शिवविष्णुप्रियावहम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तार्थमाहात्म्ये गरुडतीर्थवर्णनं

नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

गौतमीमाहात्म्ये एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदित श्लोकानां सम्पत्तङ्काः—५४४२

— —

अथैकनवतितमोऽध्यायः ।

गौतर्धनतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

ततो गोवर्धनं तीर्थं सर्वपापप्रणाशनम् ।

पितॄणां पुण्यजननं स्मरणादपि पापनुत् ॥ १ ॥

तस्य प्रभाव एव स्थान्मया दृष्टस्तु नारद ।

ब्राह्मणः कर्षकः कश्चिज्जायालिरिति विश्रुतः ॥ २ ॥

न विमुञ्चत्यनङ्घ्राहो मध्यं यातेऽपि भास्करे ।

प्रतोदेन प्रतुदति पृष्ठतोऽपि च पार्श्वयोः ॥ ३ ॥

तो गावाचश्रुपूर्णाक्षो दृष्ट्वा गौः कामदोहिनी ।

सुरभिर्जगतां माता नन्दिने सर्वमब्रवीत् ॥ ४ ॥

स चापि व्यथितो भूत्वा शंभवे तन्न्यवेदयत् ।

शंभुश्च वृषमं ग्राह सर्वं सिध्यतु ते घ्नः ॥ ५ ॥

शिवाज्ञासहितो नन्दो गोजातं सर्वमाहरत् ।

नष्टेषु गोषु सर्वेषु स्वर्गे मर्त्ये ततस्त्वरा ॥ ६ ॥

मामवोचन्सुरगणा विना गोभिर्न जीव्यते ।
 तानवोचं सुरान्सर्वाञ्चकरं यात याचत ॥ ७ ॥
 तथैवेशं तु ते सर्वे स्तुत्वा कार्यं न्यवेदयन् ।
 ईशोऽपि विबुधानाह जानाति वृधमो मम ॥ ८ ॥
 ते वृषं प्रोक्षुरमरा देहि गा उपकारिणः ।
 वृषोऽपि विबुधानाह गोसखः क्रियतां क्रतुः ॥ ९ ॥
 ततः प्राप्स्यथ गाः सर्वा या दिव्या याश्च मानुषाः ।
 ततः प्रवर्तते यज्ञो गोसखो देवनिर्मितः ॥ १० ॥
 गौतम्याश्च शुभे पार्श्वे गावो धवृधिरे ततः ।
 गोवर्धनं तु तत्तीर्थं देवानां प्रीतिवर्धनम् ॥ ११ ॥
 तत्र स्नानं मुनिश्रेष्ठ गोसहस्रफलप्रदम् ।
 किञ्चिद्वादिना यत्स्यात्फलं तत्तु न विदुमहे ॥ १२ ॥
 ति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये गोवर्धनतीर्थवर्णनं
 नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
 गौतमोमाहात्म्ये द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५४५४

अथ दिनव्रतितमोऽध्यायः ।

पापप्रणाशनतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पापप्रणाशनं नाम तीर्थं पापमयापहम् ।

नामधेयं प्रवक्ष्यामि शृणु नारद यत्नतः ॥ १ ॥

धृतव्रत इति ख्यातो ब्राह्मणो लोकविश्रुतः ।
 तस्य भार्या मही नाम तरुणी लोकसुन्दरी ॥ २ ॥
 तस्य पुत्रः सूर्यनिभः सनाज्ञात इति श्रुतः ।
 धृतव्रत तथाऽकर्षन्मृत्युः कालेरितो मुने ॥ ३ ॥
 ततः सा बालविधवा बालपुत्रा मुरुषिणी ।
 आतार नैव पश्यन्ती गालघात्रममम्यगात् ॥ ४ ॥
 तस्मै पुत्रं निवेद्याथ स्वैरिणी पापमोहिता ।
 सा वध्नाम वह्न्देशान्पुंस्कामा कामचारिणी ॥ ५ ॥
 तत्पुत्रो गालघट्टे वेदवेदाङ्गपारगः ।
 जातोऽपि मातृदोषेण वेश्येरितमतिस्थिभूत् ॥ ६ ॥
 जनस्थानमिति ख्यातं नानाजातिसमावृतम् ।
 तत्रासी पण्यवेपेण अध्यास्ते च मही तथा ॥ ७ ॥
 तत्सुतोऽपि वह्न्देशान्परिवध्नाम कामुकः ।
 सोऽपि कालघशात्तत्र जनस्थानेऽवसत्तदा ॥ ८ ॥
 स्त्रियमाकाङ्क्षते वेश्यां धृतव्रतसुतो द्विजः ।
 मही चापि धनं दातृपुरुषान्समपेक्षते ॥ ९ ॥
 मेने न पुत्रमात्मीयं स चापि न तु मातरम् ।
 तयोः समागमश्चाऽऽसीद्विधिना मातृपुत्रयोः ॥ १० ॥
 एवं यदुत्तिथे काले पुत्रे मातरि गच्छति ।
 तयोः परस्परं धानं नैवाऽऽसीन्मातृपुत्रयोः ॥ ११ ॥
 एवं प्रवर्तमानस्य पितृधर्मेण सन्मतिः ।
 आसीत्तस्याप्यसदुवृत्ते शृणु नारद चित्रघत् ॥ १२ ॥

स्वैरस्थित्या वर्तमानो नेद स परिहातवान् ।
 ब्राह्मीं सभ्यामनुष्ठाय तदूर्ध्वं तु घनार्जनम् ॥ १३ ॥
 विद्यायत्नेन विसानि बहून्यार्ज्यं ददात्यसौ ।
 तथा स प्रातरुत्थाय गङ्गां गत्वा यथाविधि ॥ १४ ॥
 शौचादि स्नानसभ्यादि सर्वं कार्यं यथाक्रमम् ।
 कृत्वा तु ब्राह्मणाग्रत्वा ततोऽभ्येति स्वकर्मसु ॥ १५ ॥
 प्रातः काले गौतमीं तु यदा याति विरूपधान् ।
 कुष्ठसर्षाङ्गशिथिलं पूयशोणितनि स्रव ॥ १६ ॥
 स्नात्वा तु गौतमीं गङ्गां यदा याति सुरुपधृक् ।
 शान्तं सूर्याग्निसदृशो मूर्तिमानि च भास्कर ॥ १७ ॥
 एतद्रूपद्वयं स्वस्य नैव पश्यति स द्विजः ।
 गालवो यत्र भगवास्तपोज्ञानपरायणः ॥ १८ ॥
 आश्रित्य गौतमीं देवीं आस्ते च मुनिभिर्दृष्टः ।
 ब्राह्मणोऽपि च तत्रैव नित्यं तीर्थं समेत्य च ॥ १९ ॥
 गालवः च नमस्याथ ततो याति स्वमन्दिरम् ।
 गङ्गायां सेवनात्पूर्वं सनाज्जातस्य यद्वपुः ॥ २० ॥
 स्नानसंध्योस्तरे काले पुनर्यदपि तद्विजे ।
 उभयं तस्य तद्रूपं गालवो नित्यमेव च ॥ २१ ॥
 दृष्ट्वा सविस्मयो मेने किञ्चिदस्त्यत्र कारणम् ।
 एव सविस्मयो भूत्वा गालवः प्राह तं द्विजम् ॥ २२ ॥
 गच्छन्तं तु नमस्याथ सनाज्जातं गुरुर्दृष्टम् ।
 आहत्य यत्नतो घोमानृपया विस्मयेन च ॥ २३ ॥

गालव उवाच ।

को भवान्क ॥ गन्ताऽसि किं करोषि क मोक्ष्यसि ।

किं नामा त्व क शय्या ते का ते भार्या वदस्व मे ॥ २४ ॥

ब्रह्मावाच ।

गालवस्य पच, श्रुत्वा ब्राह्मणोऽप्याह तं मुनिम् ॥ २५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

अथ कथ्यते मया सर्वं ज्ञात्वा कार्यविनिर्णयम् ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा गालवं तं सनाज्जातो गृहं ययौ ।

भुक्त्वा रात्रौ तया सम्यक्शय्यामासाद्य बन्धकीम् ॥

उवाच चकितः स्मृत्वा गालवस्य तु यद्वचः ॥ २७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

त्वं तु सर्वगुणोपेता बन्धक्यपि पतिव्रता ।

भावयोः सदृशी प्रीतिर्यावज्जीवं प्रवर्तताम् ॥ २८ ॥

तथाऽपि किञ्चित्पृच्छामि किं नास्ती त्वं क वा कुलम् ।

किं नु स्थानं क वा बन्धुर्मम सर्वं निवेद्यताम् ॥ २९ ॥

बन्धव्युवाच ।

धृतयत इति ख्यातो ब्राह्मणो दीक्षितः शुचिः ।

तस्य भार्या मही चाहं मत्पुत्रो गालवाध्रमे ॥ ३० ॥

उत्सृष्टो मतिमान्बालः सनाज्जात इति श्रुतः ।

महं तु पूर्वदोषेण त्यक्त्वा धर्मं कुलागतम् ॥

स्वैरिणां त्विह वर्तेऽहं विद्धि मां ब्राह्मणो द्विज ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मर्नविद्ध स्वामवत् ।

पपात सहसा भूर्मा वेज्या तं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३२ ॥

वेज्योवाच ।

किं तु जातं द्विजश्रेष्ठ क्व च प्रीतिर्गता तव ।

किं तु वाक्यं मया चोक्तं तव चित्तविरोधकृत् ॥ ३३ ॥

आन्मानमान्मनाऽऽऽश्वास्य ब्राह्मणो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३४ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

धृतराजः पिता विप्रस्तन्पुत्रोऽहं सनायतः ।

माता मही मम इयं मम वैवादुपागता ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तस्य वाक्यं साऽप्यमूढतिदुःखिता ।

तयोस्तु शौचतोः पश्चान्प्रमाने विमले रत्नौ ॥

गालवो मुनिशार्दूलं गन्वा विप्रो न्यवेक्ष्यत् ॥ ३६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

धृतराजस्तुतो ब्रह्मं मन्त्रया पूर्वं तु पालिः ।

उपनीतमन्त्रया चैव मही माता मम प्रभो ॥ ३७ ॥

किं करोमि च किं कृत्वा निष्कृतिर्मम वै भवेत् ॥ ३८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्विप्रवचनं श्रुत्वा गालवः प्राह मा शुचः ।

नवेदं द्विविधं रूपं निर्य्य पश्याम्यपूर्ववत् ॥ ३९ ॥

ततः पृष्टोऽसि धृत्तान्तं श्रुतं ज्ञातं मया यथा ।
 यत्कृत्यं तव तत्सर्वं गङ्गायां प्रत्यगात्क्षयम् ॥ ४० ॥
 अस्य तीर्थस्य माहात्म्यादस्या देव्याः प्रसादतः ।
 पूतोऽसि प्रत्यहं घटस नात्र कार्या विचारणा ॥ ४१ ॥
 प्रभाते तत्र रूपानि सपापानि त्वहर्निशम् ।
 पश्येऽहं पुनरप्येव रूपं तव गुणोत्तमम् ॥ ४२ ॥
 भागच्छन्तं त्वागोगुरुं गच्छन्तं त्वामनागसम् ।
 पश्यामि नित्यं तस्मात्त्वं पूतो देव्या कृतोऽधुना ॥ ४३ ॥
 तस्मान्न कार्यं ते किञ्चिद्वशिष्टं भविष्यति ।
 इयं च माता ते विप्र ज्ञाता या चैव बन्धकी ॥ ४४ ॥
 पश्चात्तापं गताऽत्यन्तं निवृत्ता त्वथ पातकात् ।
 भूतानां विषये प्रीतिर्वत्स स्वाभाविकी यतः ॥ ४५ ॥
 सत्सङ्गतो महापुण्याश्रिवृत्तिर्देवतो भवेत् ।
 अत्यर्थमनुत्प्रेयं प्रागाचरितपुण्यतः ॥ ४६ ॥
 ज्ञानं कृत्वा चात्र तीर्थे ततः पूता भविष्यति ।
 तथा ही चक्रतुल्यौ मातापुत्रौ च नारद ॥ ४७ ॥
 १ * नाद्वयमूचतुल्यौ गतपापाघसंशयम् ।
 ततः प्रभृति तत्तीर्थं धौतपापं प्रचक्षते ॥ ४८ ॥
 पापप्रणाशन नाम गालवं चेति विश्रुतम् ।
 महापातकमल्पं वा तथा यच्चोपपातकम् ॥
 तत्सर्वं नाशयेदेतद्धौतपापं सुपुण्यदम् ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये गौतमीमाहात्म्ये घातपापमाहा-

त्म्यनिरूपणं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५५०३

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

विश्वामित्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यत्र द्वाशरर्षी रामः संतथा सहितो द्विज ।

पितृन्संतर्पयामास पितृतीर्थं तत्रो चिदुः ॥ १ ॥

तत्र स्नानं च दानं च पितृणां तर्पणं तथा ।

सर्वमक्षयतामेति नात्र कार्या चिचारणा ॥ २ ॥

यत्र द्वाशरर्षी रामो विश्वामित्रं महामुनिम् ।

पूजयामास राजेन्द्रो मुनिमिन्तस्त्वदर्शिभिः ॥ ३ ॥

विश्वामित्रं तु तर्त्तार्यमृपिबुध्ं सुपुण्यदम् ।

तत्स्वरूपं च वक्ष्यामि पटिनं वेदवादिभिः ॥ ४ ॥

अनावृष्टिरमूत्पूर्वं प्रजानामतिर्मीपणा ।

विश्वामित्रो महाप्राज्ञः सशिष्यो गौतमीमगात् ॥ ५ ॥

शिष्यान्पुत्रांश्च जायां च वृश्चानृष्ट्वा क्षुधातुरात् ।

व्यथितः कौशिकः श्रीमाञ्शिष्यानिदमुवाच ह ॥ ६ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

यथाकथंचित्किंचिद्यत्र कापि यथा तथा ।
 मानीयता किंतु भक्ष्यं भोज्यं वा मा विलम्ब्यताम् ॥
 इदानीमेव गन्तव्यमानेतव्यं क्षणेन तु ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ऋषेस्तद्वचनाच्छ्रुत्वाः क्षुधितास्त्वरया ययुः ।
 भटमाना इतश्चेतो मृत ददृशिरै शुनम् ॥ ८ ॥
 तमादाय त्वरायुक्ता आचार्याय न्यवेदयन् ।
 सोऽपि तं भद्रमित्युक्त्वा प्रतिजग्राह पाणिना ॥ ९ ॥
 विशसध्वं श्वमांसं च क्षालयध्वं च वारिणा ।
 पचध्वं मन्त्रवशापि हुत्वाऽग्नीं तु यथाविधि ॥ १० ॥
 देवानृषीन्पितृनन्यांस्तर्पयित्वाऽतिथीन्गुरुन् ।
 सर्वे भोक्ष्यामहे शेषमित्युवाच स कौशिकः ॥ ११ ॥
 विश्वामित्रवचः श्रुत्वा शिष्याश्चक्रुस्तथैव तत् ।
 पच्यमाने श्वमांसं तु देवदूतोऽग्निरभ्यगात् ॥
 देवानां सदने सर्वं देवेभ्यस्तन्यवेदयत् ॥ १२ ॥

अग्निरुवाच ।

देवैः श्वमांसं भोक्तव्यमापन्नमृषिकल्पितम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अग्नेस्मद्वचनादिन्द्रः श्येनो भूत्वा विहायसि ।
 स्थालोमयाहरत्पूर्णां मांसेन पिहितां तदा ॥ १४ ॥

तत्कर्म दृष्ट्वा शिष्यामस्ते ऋषेः ज्येनं न्यवेदयन् ।
 हता स्याली मुनिश्रेष्ठ ज्येनेनाह्नवुद्धिना ॥ १५ ॥
 ततश्चुकोप मगधाशप्तुकामस्तदा हरिम् ।
 ततो ज्ञान्वा सुरपतिः स्यालीं चक्रे मधुप्लुताम् ॥ १६ ॥
 पुनर्निवेशयामास उल्कास्येव सगो हरिः ।
 मधुना तु समायुक्ता विश्वामित्रश्चुकोप ह ॥
 स्यालीं धाश्व्य ततः कोपादिदमाह स कौशिकः ॥ १७ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

श्वमांसमेव नो देहि त्वं हरामृतमुत्तमम् ।
 नो चेत्त्वां मस्मसान्कुर्यामिन्द्रो भीतस्तदाऽर्चात् ॥ १८ ॥

इन्द्र उवाच ।

मयु हुन्वा यथान्यायं पिब पुत्रैः समन्धितः ।
 किमनेन श्वमांसेन श्रमेभ्येन महामुने ॥ १९ ॥

शहोवाच ।

विश्वामित्रोऽपि नेत्याह भुक्तेनेनेन किं फलम् ।
 प्रजाः सर्वाश्च सीडन्ति किं नेन मधुना हरे ॥ २० ॥
 सर्वेषाममृतं चेत्स्याद्भोक्ष्येऽहममृतं शुचि ।
 अथवा दैवपितरो भोक्ष्यन्तीद् श्वमामकम् ॥ २१ ॥
 पश्चादहं तच्च मांसं भोक्ष्ये नानृतप्रप्ति मे ।
 ततो भीतिः सहस्राक्षो मेघानाह्वय तन्क्षणत् ॥ २२ ॥
 चर्वणं चामृतं धारि ह्यमृतेनार्पिताः प्रजाः ।
 पश्चात्तमृतं पुण्यं हरिदत्तं यथाविधि ॥ २३ ॥

तर्पयित्वा सुरानादौ तर्पयित्वा जगन्नयम् ।

विप्रः संभुक्वाञ्छिष्यैर्विश्वामित्रः स्वभार्यया ॥ २४ ॥

ततः प्रभृति तत्तोर्यमाख्यात चातिपुण्यदम् ।

यत्राऽऽगतः सुरपतिलोकानाममृतार्पणम् ॥ २५ ॥

संजातं मासवर्जं तु तत्तीर्थं पुण्यदं नृणाम् ।

तत्र स्नानं च दानं च सर्वकृतुफलप्रदम् ॥ २६ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं विश्वामित्रमिति स्मृतम् ।

मधुतीर्थमथैन्द्रं च श्येनं पर्यन्यमेव च ॥ २७ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिब्राह्मे स्वयम्भृपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

विश्वामित्रतीर्थवर्णनं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का—५५३०

—

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

श्वेततीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

श्वेततीर्थमिति ख्यातं त्रैलोक्ये विश्रुतं शुभम् ।

तस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥

श्वेती नाम पुरा विप्रो गौतमस्य प्रियः सरा ।

आतिथ्यपूजानिरतो गौतमीतीरमाश्रितः ॥ २ ॥

मनसा कर्मणा घाचा शिवमक्तिपरायणः ।

ध्यायन्तं तं द्विजश्रेष्ठं पूजयन्तं सदाशिवम् ॥ ३ ॥

पूर्णायुषं द्विजवरं शिवमक्तिपरायणम् ।

नेतुं दूताः समाजमुर्दक्षिणाशापतेस्तदा ॥ ४ ॥

नाराक्षनुचनृहं तस्य प्रवेष्टुमपि नारद ।

तदाकाले व्यतिक्रान्ते चित्रको मृत्युमग्रवात् ॥ ५ ॥

चित्रक उवाच ।

किं नाऽऽप्नोति क्षीणर्जो मृत्यो ज्वेतः कथंस्थितिः ।

नाप्राप्यायान्ति दूतास्ते मृत्योर्नैवोचितं तु ते ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततश्च क्रुपितो मृत्युः प्राप्याच्छ्वेतगृहं स्वयम् ।

यहिःस्थितांस्तदा पश्यन्मृत्युर्दूतान्मयार्दितान् ॥

प्रोवाच किमिदं दूता मृत्युमूचश्च दूतकाः ॥ ७ ॥

दूता उचुः--

शिवेन रक्षितं श्वेतं घयं नो रक्षितुं क्षमाः ।

येषां प्रसन्नो गिरिशस्तेषां का नाम भीतयः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पाशपाणिस्तदा मृत्युः प्राविशद्यत्र स द्विजः ।

नासौ विप्रो विजानाति मृत्युं वा यमर्किकरान् ॥ ९ ॥

शिवं पूजयते भक्त्या श्वेतस्य तु समीपतः ।

मृत्युं पाशधरं दृष्ट्वा दण्डी प्रोवाच विस्मितः ॥ १० ॥

दण्ड्युघाच ।

किमत्र धीक्षसे मृत्यो दण्डिनं मृत्युखवीत् ॥ ११ ॥

मृत्युखघाच ।

श्वेतं नेतुमिहाऽऽयातस्तस्माद्वीक्षे द्विजोत्तमम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोघाच ।

त्व गच्छेत्यग्रधीदण्डी मृत्युः पाशानथाक्षिपत् ।

श्व ताय मुनिशार्दूल ततो दण्डी चुकोप ह ॥ १३ ॥

शिघदत्तेन दण्डेन दण्डी मृत्युमताडयत् ।

ततः पाशधरो मृत्युः पपात धरणीतले ॥ १४ ॥

ततस्ते सत्परं दूता हतं मृत्युमवेक्ष्य ॥

यमाय सर्म्ममघदन्धं मृत्योस्तु दण्डिना ॥ १५ ॥

ततश्च कुपितो धर्मो यमो महिषयाहनः ।

चित्रगुप्तं ऋबलं यमदण्डं च रक्षकम् ॥ १६ ॥

महिषं भूतचेतालानाधियाधीस्तथैव च ।

अक्षिरोगान्कुक्षिरोगान्कर्णशूल तथैव च ॥ १७ ॥

ज्वरं च त्रिदिध पापं नरकाणि पृथक्पृथक् ।

त्यन्तामिति तानुक्त्वा जगाम त्वरितो यमः ॥ १८ ॥

तैरन्यैः परिवृतो यत्र श्वेतो द्विजोत्तमः ।

तमायान्तं यमं दृष्ट्वा नन्दी प्रोवाच सायुधः ॥ १९ ॥

चिनायकं तथा स्कन्दं भूतनाथं तु दण्डिनम् ।

तत्र तद्युद्धमगवत्सर्वलोकभयाचहम् ॥ २० ॥

कार्तिभेयः स्वर्यं शक्त्या विभेद यमर्किकरान् ।

दक्षिणाशापतिं चापि निजघान बलान्वितम् ॥ २१ ॥
 हतावशिष्टा याम्यास्ते आदित्याय न्यवेदयन् ।
 आदित्योऽपि सुरैः सार्धं श्रुत्वा तन्महदद्भुतम् ॥ २२ ॥
 लोकपालैरनुवृत्तो ममान्तिकमुपागमत् ।
 मह विष्णुश्च भगवानिन्द्रोऽग्निर्वरुणस्तथा ॥ २३ ॥
 चन्द्रादित्यावशिर्वर्गो च लोकपाला मरुद्गणा ।
 एते चान्ये च बहवो वयं याता यमान्तिकम् ॥ २४ ॥
 मृत आस्ते दक्षिणेशो भङ्गातीरे बलान्वित ।
 समुद्राश्च नदा नागा नानाभूतान्यनेकश ॥ २५ ॥
 तत्राऽऽजाम् सुरैः शान्द्रुधैवस्वत यमम् ।
 त दृष्ट्वा हतसैन्यं च यम देवा भयार्दिता ॥
 कृताञ्जलिपुटा शम्भुर्बुधुः सर्वे पुन पुन ॥ २६ ॥

देवा ऊचुः ।

भक्तप्रियत्वं ते नित्यं द्रुष्टवन्तुत्वमेव च ।
 आविर्कर्तृर्नमस्तुभ्यं मीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ॥
 ब्रह्मप्रिय नमस्तेऽस्तु देवप्रिय नमोऽस्तु ते ॥ २७ ॥

इति द्विज भक्तमनायुष ते,

नेतु यमादि सकणोऽसमर्थ ।

सतीपमाप्ता परम समीक्ष्य,

भक्तप्रियत्वं त्वयि नाथ सत्यम् ॥ २८ ॥

ये त्वा प्रपन्ना शरणं कृपालु,

नाल कृतान्तोऽप्यनुर्वाक्षितुं तान् ।

एवं विदित्वा शिव एष सर्वे,

त्वामेव भक्त्या परया भजन्ते ॥ २६ ॥

त्वमेव जगतां नाथ किं न स्मरसि शंकर ।

त्वां विना कः समर्थोऽत्र व्यवस्थां कर्तुमीश्वरः ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु स्तुयतां तेषां पुरस्तादभवच्छिवः ।

किं ददामीति तानाह इदमूचुः सुरा अपि ॥ २८ ॥

देवा ऊचुः ।

अयं धैर्यस्थतो धर्मो निषन्ता सर्वदेहिनाम् ।

धर्माधर्मव्यवस्थायां स्थापितो लोकपालकः ॥ २९ ॥

नायं धधमघाप्नोति नापराधी न पापकृत् ।

विना तेन जगद्धातुर्नैव किञ्चिद्विद्यम्यति ॥ ३० ॥

तस्माज्जीवय देवेश यमं सयलवाहनम् ।

प्रार्थना सफला नाथ मदत्सु न वृथा भवेत् ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रोवाच भगवाञ्जीवयेयमसंशयम् ।

रुमं यदि धचो मेऽद्य अनुमन्यन्ति देवताः ॥ ३२ ॥

ततः प्रोचुः सुराः सर्वे कुर्मो धाक्यं त्वयोदितम् ।

दृष्टिह्लादिसहितं धशे यस्यातिलं जगत् ॥ ३३ ॥

ततः प्रोवाच भगवानमरान्समुपागतान् ।

मद्वक्तो न मूर्ति यातु नेत्युचुरमराः पुनः ॥ ३४ ॥

अमरा स्युस्ततो देव सर्वलोकाश्चराचरा ।
 अमर्त्यमर्त्यभेदोऽयं न स्याद्देव जगन्मय ॥ ३८ ॥
 पुनरप्याह ताञ्शमु शृण्वन्तु मम भाषितम् ।
 मद्भक्तानां वैष्णवानां गौतमीमनुसेवताम् ॥ ३९ ॥
 यद्य तु स्वामिनो नित्यं न मृत्युः स्वाम्यमर्हति ।
 घाताऽप्येवा न कर्तव्या यमेन तु कदाचन ॥ ४० ॥
 आधिष्ठायादिभिर्जातु कार्यो नाभिभव क्वचिन् ।
 ये शिष्य शरणं यातास्ते मुक्तास्तत्क्षणादपि ॥ ४१ ॥
 सानुगत्य यमस्यातो नमस्या सर्व एव ते ।
 तथत्यूचुः सुरगणा देवदेव शिवं प्रति ॥ ४२ ॥
 ततश्च भगवान्नाथो नन्दिनः प्राह ब्राह्मणम् ॥ ४३ ॥

शिव उवाच ।

गौतम्या उदकेन त्वमभिपिबिष्व मृतं यमम् ॥ ४४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो यमादयः सर्वे अभिपिक्तास्तु नन्दिता ।
 उत्थिताश्च सज्जीवास्ते दक्षिणाशा ततो गता ॥ ४५ ॥
 उत्तरं गौतमीतीरे विष्णवाद्याः सर्वदैवताः ।
 स्थिता आसन्पूजयन्तो देवदेवं महेश्वरम् ॥ ४६ ॥
 तत्राऽऽसन्नयुनान्यष्ट सहस्राणि चतुर्दश ।
 तथा पञ्च सहस्राणि पुनः पञ्च तथैव च ॥ ४७ ॥
 पञ्चदक्षिणे तथा तीरे तीर्थानामयुतत्रयम् ।
 पुण्यमारयानमेतद्धि श्वेततीर्थस्य नारद ॥ ४८ ॥

यत्रासौ पतितो मृत्युर्मृत्युतीर्थं तदुच्यते ।

तस्य धवणमात्रेण सहस्र जीवते समाः ॥ ४६ ॥

तत्र स्नानं च दानं च सर्वपापप्रणाशनम् ।

धवणं पठनं चापि स्मरणं च मलक्षयम् ॥

करोति सर्वलोकानां भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ५० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिनाम्ने तीर्थमाहात्म्ये उत्तरतीर्थस्य

लक्षद्वादशसहस्रतीर्थदक्षिणतीर्थस्थत्रिंशत्सहस्रतीर्थवर्णनं

नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्का.—५५७६

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

शुक्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

शुक्रतीर्थमिति ख्यातं सर्वसिद्धिकरं नृणाम् ।

सर्वपापप्रशमनं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ १ ॥

बह्मिरात्र भृगुधैव ऋषो परमधार्मिकौ ।

तयोः पुत्री महाप्राज्ञी रूपमुद्धिविलासिनौ ॥ २ ॥

जीवः कविरिति ख्यातौ मातापित्रोर्वशे रतौ ।

उपनीतौ सुतौ दृष्ट्वा पितरावूचतुर्मिथः ॥ ३ ॥

तस्मात्कमनुपृच्छेयमुत्तरं को गुरुर्भवेत् ।
इति स्मरन्महाप्राज्ञमपृच्छदुवृद्धगौतमम् ॥ १३ ॥

शुक उवाच ।

को गुरु स्यान्मुनिश्रेष्ठ मम ब्रूहि गुरुर्भवेत् ।
त्रयाणामपि लोकानां यो गुरुस्तत्र जाम्यहम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मावाच ।

सुं प्राह जगतामीश शम्भु देव जगद्गुरुम् ।
काऽऽराधायामि गिरिशमित्युक्तं प्राह गौतम ॥ १५ ॥

गौतम उवाच ।

गौतम्यान्तु शुचि भूत्वा स्तोत्रैस्तोषय शङ्करम् ।
ततस्तुष्टो जगन्नाथ स ते विद्यां प्रदास्यति ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

गौतमस्य तु तद्वाक्यात्प्रागाद्ब्रूया स भार्गव ।
स्नात्वा भूत्वा शुचि सम्यक्स्तुतिं चक्रे स बालक ॥ १७ ॥

शुक उवाच ।

बालोऽहं बालबुद्धिश्च बालवद्भर प्रभो ।
नाहं जानामि ते किञ्चित्स्तुतिकर्तुं नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥
परित्यक्तस्य गुरुणा न ममास्ति सुदृढसखा ।
त्वं प्रभु सर्वभावेन जगन्नाथ नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥
गुरुर्युग्मता देव महता च महानसि ।
अदमत्पतरो बालो जगन्मय नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥

विद्यार्थं हि सुरेशान नाह वेदुमि भवद्गतिम् ।

मा त्व च कृपया पश्य लोकसाक्षिन्मोऽस्तु ते ॥ २१ ॥

ग्रहोवाच ।

एव तु स्तुवतस्तस्य प्रसन्नोऽमृतसुरेश्वर ॥ २२ ॥

शिव उवाच ।

काम वरय भद्र ते यद्यापि सुरदुर्लभम् ॥ २३ ॥

ग्रहोवाच ।

कविरप्याह देवेश ज्ञाञ्चलिस्दारवा ॥ २४ ॥

शुक्र उवाच ।

ग्रहादिभिश्च ऋषिभिर्या विद्या नेव गोचरा ।

ता विद्या नाथ याचिष्ये त्व गुरुर्मम दैवतम् ॥ २५ ॥

ग्रहोवाच ।

मृतसर्जीवना विद्यामन्नाता त्रिदशैरपि ।

ता इत्थान्सुरश्रेष्ठस्तस्मै शुक्राय याचते ॥ २६ ॥

इतरा लौकिका विद्या धैदिका चान्यगोचरा ।

किं पुन शक्रे तुष्टे विद्यायमवशिष्यते ॥ २७ ॥

स तु लब्धा महाविद्या प्रापात्स्वपितर गुरुन् ।

दैत्याना च गुरश्चाऽऽसाद्विद्यया पूजित कवि ॥ २८ ॥

तत कदाचित्ता विद्या कर्मिश्च कारणान्तरे ।

कचो बृहस्पतिसुतो विद्या प्राप्त क्रजेस्तु ताम् ॥ २९ ॥

कचाद्बृहस्पतिश्चापि तनो देवा पृथक्पृथक् ।

अवापुर्महती विद्या यामाहुर्मृतजीविनीम् ॥ ३० ॥

यत्र सा कविना प्राप्ता विद्याऽऽपूज्य महेश्वरम् ।

गौतम्या उत्तरे पारे शुक्तीर्थं तदुच्यते ॥ ३१ ॥

मृतसर्जाविनीतीर्थमायुरारोग्यवर्धनम् ।

स्नान दानं च यत्किञ्चित्सर्वमक्षयपुण्यदम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो स्वयम्भुवृषिसंवादे मृतसर्जा

नीतीर्थमाहात्म्यनिरूपण नाम पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षड्विंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदित इलोकानां समष्ट्यङ्का — ५६१२

अथ पण्णवतितमोऽध्यायः ।

पुण्यासिक्तामंगमेन्द्रतीर्थादिमत्सहस्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

इन्द्रतीर्थमिति ख्यात ब्रह्महत्याविनाशनम् ।

स्मरणादपि पापौघक्षेशसवविनाशनम् ॥ १ ॥

पुरा वृत्रवधे वृत्ते ब्रह्महत्या तु नारद ।

शर्वापत्तिं चानुगता सा दृष्ट्वा भीतवद्वरि ॥ २ ॥

इन्द्रस्ततो वृत्रहन्ता इतश्चेतश्च धावति ।

यत्र यत्र त्वसौ याति हृत्वा साऽर्पान्द्रगामिनी ॥ ३ ॥

स महत्सर आविश्य पद्मनालमुपागमत् ।

तत्रासौ तन्तुवदुभूत्वा धासं चक्रे शर्वापत्ति ॥ ४ ॥

सरस्तीरेऽपि हत्याऽऽसीदिव्यं धर्मसहस्रकम् ।
 एतस्मिन्नन्तरे देवा निरिन्द्रा एवमवन्मुने ॥ ५ ॥
 मन्त्रयामासुरयथा कथमिन्द्रो भवेदिति ।
 तत्राहमवष्टं देवान्हत्यास्थानं प्रकल्प्य च ॥ ६ ॥
 इन्द्रस्य पावनार्थाय गीतम्याममिषिच्यताम् ।
 यन्नामिषिक्तं पूतात्मा पुनरिन्द्रो भविष्यति ॥ ७ ॥
 तथा ते निश्चयं कृत्वा गीतमा शीघ्रमागमन् ।
 तत्र स्नानं सुरपति देवाश्च ऋषयस्तथा ॥ ८ ॥
 अभिषेक्षुकामास्ते सर्वे शर्वाकान्तं च तस्थिरे ।
 अभिषिच्यमानमिन्द्रं तं प्रकोपाद् गीतमोऽब्रवीन् ॥ ९ ॥

गीतम उवाच ।

अभिषेक्ष्यन्ति पापिष्ठं महेन्द्रं गुरुत्पगम् ।
 तान्सर्वान्मस्मसात्कुर्यां शीघ्रं याग्वत्सुरारयः ॥ १० ॥

ग्रहोवाच ।

तद्वर्षेचनं श्रुत्वा परिहृत्य च गीतमीम् ।
 नर्मदामगमन्तर्धं इन्द्रमाश्रय सन्वराः ॥ ११ ॥
 उत्तरे नर्मदा तीरे अभिषेकाय तस्थिरे ।
 अभिषेक्ष्यमाणमिन्द्रं तं माण्डव्यो भगवानृषिः ॥ १२ ॥
 अत्रर्वाद्मस्मसात्कुर्यां यदि स्यादभिषेचनम् ।
 पूजयामासुरमरा माण्डव्यं युक्तिभिः स्तवैः ॥ १३ ॥

देवा ऊचुः—

अयमिन्द्रः सहस्राक्षो यस्मिन्देदेऽभिषिच्यते ।
 तत्रातिदारुणं विन्न मुने समुपजायते ॥ १४ ॥

तच्छान्तिं कुरु कल्याण प्रसीद धरदो भव ।
 मलनिर्यातन यस्मिन्कुर्मस्तस्मिन्वरान्वहन् ॥ १५ ॥
 देशे दास्यामहे सर्वे तदनुज्ञातुमर्हसि ।
 यस्मिन्देशे सुरेन्द्रस्य अभिषेको भविष्यति ॥ १६ ॥
 स सर्वकामद पुंसा धान्यवृक्षफलैर्युतः ।
 तानावृष्टिर्नदुर्भिक्षं भवेदत्र कदाचन ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मेने ततो मुनिधेष्ठो माण्डव्यो लोकपूजितः ।
 अभिषेकः कृतस्तत्र मलनिर्यातनं तथा ॥ १८ ॥
 देवैस्तदोक्तो मुनिभिः स देशो मालवस्ततः ।
 अभिषिक्ते सुरपतौ जाते च विमले तदा ॥ १९ ॥
 भार्गीय गौतमी गङ्गां त पुण्यायाभिषेचिरे ।
 सुराश्च ऋषयश्चैव बहू विष्णुस्तथैव च ॥ २० ॥
 घशिष्टो गौतमश्चापि भगस्त्योऽग्निश्च कश्यपः ।
 एते चान्ये च ऋषयो देवा यक्षाः सपत्न्याः ॥ २१ ॥
 स्नानं सत्पुण्यतोयेन अकुर्वन्नभिषेचनम् ।
 मया पुनः शवीभर्ता कमण्डलुभवेन च ॥ २२ ॥
 धारिणाऽप्यभिषिक्तश्च तत्र पुण्याऽभवधरी ।
 सिक्ता चेति च तत्राऽऽसीत्ते गङ्गायां च संगते ॥ २३ ॥
 संगमौ तत्र विख्यातौ सर्वदा मुनिसेवितौ ।
 सतः प्रवृत्तिं तर्त्तायं पुण्यासंगममुज्यते ॥ २४ ॥

सिक्तायाः संगमे पुण्यमैन्द्रं तदमिर्धीयते ।
 तत्र सप्त सहस्राणि तीर्थान्यासञ्जुमानि च ॥ २५ ॥
 तेषु स्नानं च दानं च विशेषेण तु संगमे ।
 सर्वं तदभयं विद्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ २६ ॥
 यदेतत्पुण्यमाम्बानं यः पठेच्च शृणोति वा ।
 सर्वपापैः स मुच्येत मनोवाक्कायकर्मजैः ॥ २७ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये पुण्यासिक्तासंग-
 मैन्द्रतीर्थादिसप्तसहस्रतीर्थवर्णनं नाम
 पञ्चवतितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५६३६

अथ सतनवतितमोऽध्यायः ।

पौलस्त्यतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पौलस्त्यं तीर्थमास्थानं सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ।
 प्रभावं तस्य वक्ष्यामि ब्रह्मराज्यप्रदायकम् ॥ १ ॥
 उत्तपरायतिः पूर्वमुद्दिसिद्धिसमन्वितः ।
 पुरा लङ्कापतिश्चाऽऽसीज्येष्ठो विद्यवसः सुतः ॥ २ ॥

तस्यैते भ्रातरश्चाऽऽसन्बलवन्तोऽमितप्रभाः ।
 सापत्ना रावणश्चैव कुम्भकर्णो विभीषणः ॥ ३ ॥
 तैऽपि विश्रवसः पुत्रा राक्षस्यां राक्षसास्तु ते ।
 महत्तेन विमानेन धनदो भ्रातृभिः सह ॥ ४ ॥
 ममान्तिकं भक्तियुक्तो नित्यमेति तु याति च ।
 रावणस्य तु या माता कुपिता साऽऽवधीत्सुतान् ॥ ५ ॥

रावणमातोषाच ।

मरिष्ये न च जीविष्ये पुत्रा वैरूप्यकारणात् ।
 देवाश्च दानवाश्चाऽऽसन्सापत्ना भ्रातरो मिथः ॥ ६ ॥
 अन्योन्यघथमीप्सन्ते जयैश्वर्यघशानुगाः ।
 तद्वधन्तो न पुण्या न शक्ता न जयैषिणः ॥
 सापत्नं योऽनुमन्यते तस्य जीवो निरर्थकः ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मातृपत्न्यन श्रूय्वा भ्रातरस्ते त्रयो मुने ।
 जग्मुस्ते तपसेऽरण्यं हृतवन्तस्तपो महत् ॥ ८ ॥
 मत्तो घरानवापुश्च त्रय एते च राक्षसाः ।
 मातुलेन मरीचेन तथा मातामहेन तु ॥ ९ ॥
 तन्मातृवचनाच्चापि ततो लङ्कामयाचत ।
 रक्षोभावान्मातृदोषादुम्रात्रोर्वैरमभून्महत् ॥ १० ॥
 ततस्तदभवद्युद्धं देवदानवयोरिष ।
 युद्धे जित्वाऽग्रजं शान्तं धनदं भ्रातरं तथा ॥ ११ ॥

पुष्पकं च पुरीं लङ्कां सर्वं चैव व्यपाहरत् ।
 रावणो द्यौययामास त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १२ ॥
 यो दद्यादाश्रयं त्रातुः स च वध्यो भवेन्मम ।
 त्रात्रा निरस्तो वैश्रवणो नैव प्रापाऽऽश्रयं क्वचित् ॥ १३ ॥
 पिनामहं पुलस्त्यं तं गत्वा नत्वाऽश्रवाद्धवः ।

धनद उवाच ।

त्रात्रा निरस्तो दुष्टेन किं करोमि घटस्व मे ।
 आश्रयः शरणं यन्स्याद्दैवं वा तीर्थमेव च ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नत्वाऽश्रवचनं श्रुत्वा पुलस्त्यो वाक्पमब्रवीत् ॥ १५ ॥

पुलस्त्य उवाच ।

गीतमीं गच्छ पुत्र त्वं मनुहि दैवं महेश्वरम् ।
 तत्र नास्य प्रवेशः म्याद्गङ्गाया जलमध्यतः ॥ १६ ॥
 सिद्धिं प्राप्स्यसि कल्याणीं तथा कुरु मया सह ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा जगामासीं सभायीं धनदस्तथा ।
 पित्रा मात्रा च वृद्धेन पुलस्त्येन धनेश्वरः ॥ १८ ॥
 गत्वा तु गीतमीं गङ्गां शुचिः स्नात्वा यतप्रतः ।
 तुष्टाव देवदेवेशं मुक्तिमुक्तिप्रदं शिवम् ॥ १९ ॥

धनद उवाच ।

स्वामी त्वमेवास्य चराचरस्य,
 विश्वस्य शंभो न परोऽस्ति काश्चन ।

त्वामप्यवज्ञाय यदीह मोहा-

त्प्रगल्भते कोऽपि स शौच्य एव ॥ २० ॥

त्वमष्टमूर्त्या सकलं विमर्षि,

त्वदानया धर्तत एव सर्वम् ।

तथाऽपि वेदेति बुधो भवन्तं,

न जात्वविद्वान्महिमा पुरातनम् ॥ २१ ॥

मलप्रसूतं यदबोचदम्या

हास्यात्सुतोऽयं तच्च देव शूरः ।

त्वत्प्रेक्षिताय स च विघ्नराजो,

जत्रे त्वहो चेष्टितमोशदृष्टेः ॥ २२ ॥

अध्रुप्लुताङ्गी गिरिजा समीक्ष्य,

वियुक्तदांपत्यमितीशमृचे ।

मनोभयाऽभून्मदनो रतिध्व,

सौभाग्यपूर्व(र्ण)त्वमवाप सोमात् ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्यादि स्तुवतस्तस्य पुरतोऽभूत्रिलोचनः ।

धरेण च्छन्दयामास हर्षाञ्चोवाच किञ्चन ॥ २४ ॥

तूर्ष्णीभूतं तु धनदे पुलस्त्ये च महेश्वरे ।

पुनः पुनर्धरस्वेति शिषे वादिनि हर्षिते ॥ २५ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र वागुवाचाशरीरिणी ।

प्राप्तव्यं धनपालत्वं वदन्तीर्द्धं महेश्वरम् ॥ २६ ॥

पुलस्त्यस्य तु यच्चित्तं पितुर्वैश्रवणस्य तु ।
 विदित्वेव तदा वाणीं शुभमर्थमुदीरयत् ॥ २७ ॥
 भूतघट्टवितञ्जं स्याद्वास्यमानं तु दत्तवत् ।
 प्राप्तञ्जं प्राप्तवत्तत्र दैवी वागभवच्छ्रुता ॥ २८ ॥

प्रभूतशत्रुः परिभूतदुःखः ,

संपूज्य सोमेश्वरमाप लिङ्गम् ।

दिगीश्वरत्वं त्रिषिणप्रभुत्वं-

मपारदातृन्चकलत्रपुत्रान् ॥ २९ ॥

तां वाचं घनदः श्रुत्वा देयदेवं त्रिशूलितम् ।
 एवं भवतु नामेति घनदो वाक्यमर्षात् ॥ ३० ॥
 तथैवास्त्विति देवेशो दैवीं वाचममन्यत ।
 पुलस्त्य च धरैः पुण्यैस्तथा विश्रवसं मुनिम् ॥ ३१ ॥
 घनपालं च देवेशो हामिनन्य ययौ शिवः ।
 ततः प्रभृति तत्तार्यं पौलस्त्यं घनदं विदुः ॥ ३२ ॥
 तथा वैश्रवसं पुण्यं सर्वकामप्रदं शुभम् ।
 तेषु स्नानादि यन्किञ्चित्सर्वं बहुपुण्यदम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाहो तीर्थमाहात्म्ये पौलस्त्यतीर्थ-

वर्णनं नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

गौतमीमाहान्त्येऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्रष्टाङ्काः—५६७१

अथाष्टनवतितमोऽध्यायः ।

अग्नितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अग्नितीर्थमिति ख्यातं सर्वव्रतुफलप्रदम् ।
सर्वविघ्नोपशमन तर्क्षार्थस्य फलं शृणु ॥ १ ॥
जातवेदा इति ख्यातो अग्नेर्भ्राता स हव्यवाद् ।
हव्यं ब्रह्मन्तं देवानां गौतम्यास्तीर एव तु ॥ २ ॥
ऋषीणां सत्रसदने अग्नेर्भ्रातरमुत्तमम् ।
भ्रातुः प्रियं तथा दक्षं मधुर्दितिसुतो यली ॥ ३ ॥
जघान ऋषिमुख्येषु पश्यत्सु च सुरेष्वपि ।
हव्यं देवा नैव चाऽऽपुमृते वै जातवेदसि ॥ ४ ॥
मृते भ्रातरि स त्वग्निः प्रिये वै जातवेदसि ।
कोपेन महताऽऽविष्टो गार्हमम्मः समाविशत् ॥ ५ ॥
गार्हममसि समाविष्टे दृशी देवाश्च मानुषाः ।
जीवमुत्सर्जयामासुरग्निजीवा यतो मताः ॥ ६ ॥
यत्राग्निर्जलमाविष्टस्तं देशं सर्वे पश्यते ।
आजम्बुर्दिवुधाः सर्वे स्रवयः पितरस्तथा ॥ ७ ॥
विनाऽग्निना न जीवामः स्तुचन्तोऽग्निं विशेपतः ।
अग्निं जलगतं दृष्ट्वा प्रियं चोचुर्दिवौकसः ॥ ८ ॥

देवा ऊचुः ।

देवाजीवय हव्येन कव्येन च पितृस्तथा ।
मानुषानक्षपाकेन यीजानां फलेदनेन च ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अग्निरप्याह तान्देवाञ्शक्तो यो मे गतोऽनुजः ।
 क्रियमाणे भवत्कार्यं या गतिर्जातवेदसः ॥ १० ॥
 सा वाऽपि स्यान्मम सुरा नोत्सहे कार्यसाधने ।
 कार्यं तु सर्वतस्तस्य भवता जातवेदसः ॥ ११ ॥
 इमां स्थितिमनुप्राप्तो न जाने मे कथं भवेत् ।
 इह चामुत्र च व्याप्तौ शक्तिरप्यत्र नो भवेत् ॥ १२ ॥
 अथापि क्रियमाणे वै कार्यं सैव गतिर्मम ।
 देवास्तमूचुर्भावेन सर्वेण ऋषयस्तथा ॥ १३ ॥
 आयुः कर्मणि च प्रीतिर्याप्तौ शक्तिश्च दीयते ।
 प्रयाजाननुयाजांश्च दास्यामो हव्यवाहन ॥ १४ ॥
 देवानां त्वं मुखं श्रेष्ठमाहुत्यः प्रथमास्तव ।
 त्वया दत्तं तु यदुद्गम्यं भोक्ष्यामः सुरसत्तम ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततस्तुष्टोऽभवद्बहिर्देववाक्याद्यथाक्रमम् ।
 इह चामुत्र च व्याप्तौ हव्ये वा लौकिके तथा ॥ १६ ॥
 सर्वत्र बहिरभयः समर्थोऽभूत्सुराजया ।
 जातयेदा बृहदुमानुः सप्तार्चिर्नोललोहितः ॥ १७ ॥
 जलगर्मः शर्मागर्मो यज्ञगर्मः स उच्यते ।
 जलादाकृत्य विबुधा अभि(भ्य)विच्य वि(ञ्चि)भावसुम् ॥ १८ ॥
 उभयत्र पदे वासः सर्वगोऽग्निस्ततोऽभवन् ।
 यथागतं सुरा जग्मुर्बहिर्नीयं तदुच्यते ॥ १९ ॥

तत्र सप्त शतान्यासंस्तीर्थानि गुणवन्ति च ।

तेषु स्नानं च दानं च यः करोति जितात्मवान् ॥ २० ॥

अश्वमेधफलं साग्रं प्राप्नोत्यविकलं शुभम् ।

देवतीर्थं च तत्रैव आग्नेयं जातवेदसम् ॥ २१ ॥

अग्निप्रतिष्ठितं लिङ्गं तत्राऽऽस्तेऽनेकघर्णवत् ।

तद्देवदर्शनादेव सर्वकृतुफलं लभेत् ॥ २२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिप्राहो तीर्थमाहात्म्येऽग्नितीर्थघर्णनं

नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५६६३

अथैकोनशततमोऽध्यायः ।

ऋणप्रमोचनतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

ऋणप्रमोचनं नाम तीर्थं वेदविदो विदुः ।

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शृणु नारद तन्मनाः ॥ १ ॥

आसीत्पृथुश्रवा नाम प्रियः कक्षीवतः सुतः ।

न दारसंग्रहं लेभे चैराभ्यान्नाग्निपूजनम् ॥ २ ॥

कनीयांस्तु समर्थोऽपि परिवित्तिमयान्मुने ।

नाकरोद्दारकमादि नैवाग्नीनामुपासनम् ॥ ३ ॥

तत प्रोचु पितृगणा पुत्र कर्क्षीवत शुभम् ।
ज्येष्ठ चैव कनिष्ठ च पृथक्पृथगिद वच ॥ ४ ॥

पितर ऊचु ।

ऋणत्रयापनोदाय क्रियता दारसग्रह ॥ ५ ॥

ऋषोवाच ।

नेत्युवाच ततो ज्येष्ठ किमृण केन युज्यते ।
कर्त्तव्यास्तु पितृग्राह न योग्यो दारसग्रह ॥ ६ ॥
ज्येष्ठे सति महाप्राज्ञ परिचित्तिभयादिति ।
तावुर्भौ पुनरप्येवमूचुस्ते वै पितामहा ॥ ७ ॥

पितर ऊचु ।

यातामुर्भौ गौतमी तु पुण्या कक्षावत सुती ।
कुरुता गौतमीस्नान सर्वाभीष्टप्रदायकम् ॥ ८ ॥
गच्छता गौतमी गङ्गा लोकत्रितयपायनीम् ।
स्नान च तर्पण तस्या कुरुता श्रद्धयाऽन्वितौ ॥ ९ ॥
दृष्ट्वाऽवनामिता भ्याता गौतमी सर्वकामदा ।
॥ देशकालनात्यादिनियमोऽब्रावणाहने ॥
ज्येष्ठोऽनृणस्ततो भूयात्परिचित्तिर्न चेतर ॥ १० ॥

ऋषोवाच ।

तत पृथुश्रवा ज्येष्ठ ऋषा स्नान सतर्पणम् ।
त्रयाणामपि लोकाना कार्ष्णीवतोऽनृणोऽभवत् ॥ ११ ॥
तत प्रभृति तत्तीर्थमृणमोचनमुच्यते ।
श्रौतस्मार्तऋणोभ्यश्च इतरेभ्यश्च नारद ॥

तत्र स्नानेन दानेन शृणी मुक्तः सुखी भवेत् ॥ १२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मै तीर्थमाहात्म्ये ऋणमोचनतीर्थ
 वर्णनं नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥
 आदित श्लोकानां सम्पष्टवङ्काः—५९०५

अथ शततमोऽध्यायः ।

कद्रुसुपर्णासंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सुपर्णासंगमं नाम काद्रयासंगमं तथा ।
 महेश्वरो यत्र देवो गङ्गापुलिनमाश्रितः ॥ १ ॥
 अग्निकुण्डं च तत्रैव रौद्रं वैष्णवमेव च ।
 सौरं सौम्यं तथा ब्राह्मं कौमारं घाटणं तथा ॥ २ ॥
 अप्सरा च नदी यत्र संगता गङ्गाया तथा ।
 तर्त्तीर्थस्मरणादिषु कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ ३ ॥
 सर्वपापप्रशमनं शृणु यत्नेन नारद ।
 इन्द्रेण हिंसिता. पूर्वं घालित्वया महर्षयः ॥
 दत्तार्धतपसः सर्वे प्रोचुस्ते काश्यपं मुनिम् ॥ ४ ॥
 घालित्वया ऊचुः ।
 पुत्रमुत्पादयानेन इन्द्रदर्पहरं शुभम् ।
 तपसोऽर्घं तु दास्यामस्तथेत्याह मुनिस्तु तान् ॥ ५ ॥

सुपर्णायां ततो गर्भमादधे स प्रजापति ।
 कद्रवा चैव शनैर्ब्रह्मसपाणा सर्पमातरि ॥ ६ ॥
 त गर्भिण्यावुभे आह गन्तुकाम प्रजापति ।
 अपराधो न च कापि कार्यो गमनमेव च ॥ ७ ॥
 अन्यत्र गमनाच्छापो भविष्यति न सशय ॥ ८ ॥

ग्रह्योवाच ।

इत्युक्त्वा स ययौ पत्न्यौ गते मर्तरि ते उभे ।
 तदैव जग्मतु सन्नमृषाणा माषितात्मनाम् ॥ ९ ॥
 ब्रह्मवृन्दसमाकीर्णं गङ्गातारसमाश्रितम् ।
 उन्मत्ते ते उभे नित्यं घय सपत्तिगर्विते ॥ १० ॥
 निवार्यमाणे बहुशो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
 विकुर्वन्त्यौ तत्र सन्ने समानि च हवापि च ॥ ११ ॥
 योषिता दुर्विलसित क सवर्तितुमीश्वर ।
 ते दृष्ट्वा चुम्बुर्बिम्बा अपमार्गरते उभे ॥ १२ ॥
 अपमार्गस्थिते यस्मादापगे हि भविष्यथ ।
 सुपर्णा चैव कद्रुश्च नद्यौ ते सद्यभूवतु ॥ १३ ॥
 स कदाविदुर्गृह प्रायात्कश्यपोऽथ प्रजापति ।
 ऋषिभ्यस्तत्र वृत्तान्तं शापं ताभ्या सविस्तरम् ॥ १४ ॥
 श्रुत्वा तु विस्मयाविष्ट किं करोमीत्यचिन्तयत् ।
 ऋषिभ्य कथयामास चालखित्या इति श्रुता ॥ १५ ॥
 त ऊचुः कथय विप्र गत्वा गङ्गा तु गीतमीम् ।
 तत्र स्तुहि महेशान पुनर्भार्ये भविष्यत ॥ १६ ॥

ब्रह्महत्याभयादेव यत्र देवो महेश्वरः ।

गङ्गामध्ये सदा ह्यास्ते मध्यमेश्वरसंज्ञया ॥ १७ ॥

तथेत्युक्त्वा कश्यपोऽपि स्नात्वा गङ्गां जितव्रतः ।

तुष्टाच्च स्तघनैः पुण्यैदघदेवं महेश्वरम् ॥ १८ ॥

कश्यप उवाच ।

लोकत्रयैकाधिपतेर्न यस्य,

कुत्रापि घस्तुन्यभिमानलेशः ।

स सिद्धनाथोऽखिलविश्वकर्ता,

भर्ता शिवाया भवतु प्रसन्नः ॥ १९ ॥

तापत्रयोष्णघृतितापितानां

मितस्ततो वै परिधावतां च ।

शरीरिणां स्थावरजङ्गमानां,

त्यमेव दुःखत्रयपनोददक्षः ॥ २० ॥

सत्त्वादियोगस्त्रिविधोऽपि यस्य,

शक्तादिभिर्वक्तुमशक्य एव ।

विचित्रघृत्तिं परिचिन्त्य सोमं,

सुखी सदा दानपरो धरेण्यः ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्यादिस्तुतिभिर्देवः स्तुतो गौरीपतिः शिवः ।

प्रसन्नो ह्यददान्छंभुः कश्यपाय धरान्यहम् ॥ २२ ॥

भार्यार्थिनं तु तं प्राह स्यातां भार्ये उभे तु ते ।

नदीस्वरूपे पत्न्यौ ये गङ्गां प्राप्य सरिद्धराम् ॥ २३ ॥

तत्सगमनमात्रेण ताम्ब्या भूयात्स्वक वपु ।
 ते गर्भिण्यो पुनर्जाति गङ्गायाश्च प्रसादत ॥ २४ ॥
 तत प्रजापति प्रीतो भार्ये प्राप्य महामना ।
 आह्वयामास तान्विप्राङ्गीतमीतीरमाश्रितान् ॥ २५ ॥
 सीमन्तोन्नयन श्रुते ताम्ब्या प्रीत प्रजापति ।
 ब्राह्मणान्पूजयामास विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ २६ ॥
 भुक्त्वत्स्वय विप्रेषु कश्यपस्याथ मन्दिरे ।
 भर्तृसमीपोपधिण कट्टर्विप्रान्निरीक्ष्य च ॥ २७ ॥
 तत कट्टर्क्ष्मीनक्षणा ग्राहसत्ते च चुश्रुभु ।
 येनाक्षणा हसिता पापे भक्ष्यता तेऽक्षि पापवत् ॥ २८ ॥
 काणाऽभवत्तत कट्ट सर्पमातेति योच्यते ।
 तत प्रसादयामास कश्यपो भगवानृषीन् ॥ २९ ॥
 तत प्रसन्नास्ते प्रोचुर्गातमा सरिता धरा ।
 अपराधसहस्रेभ्यो रक्षिष्यति च सेवनात् ॥ ३० ॥
 भार्यान्वितस्था चक्रे कश्यपो मुनिसत्तम ।
 तत प्रभृति तत्ताथमुमयो सगम विदु ॥
 सर्वपापप्रशमन सर्वकृतुफलप्रदम् ॥ ३१ ॥
 । श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयमुक्त्वपिसचादे कट्टसुपर्णासगम-
 तीर्थवर्णन नाम शततमोऽध्याय ॥ १०० ॥
 गीतमीमाहात्म्य एकत्रिंशोऽध्याय ॥ ३१ ॥
 आदित श्लोकाना समष्ट्यङ्का — ७३६ ॥

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः ।

सरस्वतीमंगमपूरुरवसब्रह्मतीर्थसिद्धेश्वरवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पूरुरघसमाख्याततीर्थं वेदविदो विदुः ।

स्मरणादेव पापानां नाशनं किंतु दर्शनात् ॥ १ ॥

पूरुरवा ब्रह्मसदं प्राप्य तत्र सरस्वताम् ।

यदृच्छया देवनदीं हसन्तीं ब्रह्मणोऽन्तिके ॥

तां दृष्ट्वा रूपसंपन्नामूर्धशीं प्राह भूपति ॥ २ ॥

राजोवाच ।

केयं रूपवती साध्वी स्थितेय ब्रह्मणोऽन्तिके ।

सर्वासामुत्तमा योषिर्दीपयन्ती सभामिमाम् ॥ ३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

उर्ध्वशीं प्राह राजानमियं देवनदी शुभा ।

सरस्वतीं ब्रह्मसुता नित्यमेति च याति च ॥

तच्छ्रुत्वा विस्मितो राजा आनयेमां ममान्तिकम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

उर्ध्वशीं पुनरप्याह राजानं भूरिदक्षिणम् ॥ ५ ॥

उर्ध्वशुवाच ।

आनीयते महाराज तस्यां सर्वं निवेद्य च ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततस्तां प्राहिणोत्तत्र राजा प्रीत्या सदोर्ध्वशीम् ।

सां गत्वा राजवचनं न्यवेदयदधोर्ध्वशीं ॥ ७ ॥

सरस्वत्यपि तन्मेने उर्वज्या यन्निवेदितम् ।
 सा तथेति प्रतिज्ञाय प्रायाद्यत्र पुरुरवा ॥ ८ ॥
 सरस्वत्यास्ततस्तारं स रमे ऋद्धा समा ।
 सरस्वानमवत्पुत्रो यस्य पुत्रो बृहदथ ॥ ९ ॥
 ता गच्छन्ता नपगृह नित्यमेव सरस्वतीम् ।
 सरस्वन्त ततो लङ्घ्य ज्ञात्वाऽन्येषु तथा ऋतम् ॥ १० ॥
 तस्यै द्रदाधत् शाप भूया इति महानदा ।
 मच्छापर्मिता धानाशा प्रागाद्देवीं च गीतमीम् ॥ ११ ॥
 कमण्डलुमवा पूना मातर लोकपावनाम् ।
 तापत्रयोपशमनीमैहिकामुष्मिकप्रक्षाम् ॥ १२ ॥
 सा गत्वा गीतमीं देवीं प्राह मच्छापमादित ।
 गङ्गाऽपि मामुवाचेद् विशापा कर्तुमर्हसि ॥ १३ ॥
 न युक्त यत्सरस्वत्या शाप त्व दत्तवानसि ।
 त्त्राणामेष स्वभावो वै पुष्कामा योषितो यत ॥ १४ ॥
 स्वभाववचपला ग्रहण्योपिन सकला अपि ।
 त्व कथं तु न जानाये जगत्स्त्रष्टाऽऽनुजामन ॥ १५ ॥
 विद्वन्त्यति कथा न कामो वाऽपि स्वभाषित ।
 तर्नां विद्यापमवद दृष्ट्याऽपि स्यात्सरस्वती ॥ १६ ॥
 तस्माच्छापात्रर्क्षी मर्त्ये दृष्ट्याऽदृष्ट्या सरस्वता ।
 यत्रैषा समता देवी गङ्गाया शापविह्वला ॥ १७ ॥
 तत्र प्रायान्पवरो धार्मिक स पुरुरवा ।
 तपस्तप्त्वा समाराध्य देव सिद्धेश्वर हरम् ॥ १८ ॥

सर्वान्कामानथावाप गङ्गायाश्च प्रसादतः ।

ततः प्रभृति तत्तीर्थं पुरुरघसमुच्यते ॥ १६ ॥

सरस्वतीसंगमं च ब्रह्मतीर्थं तदुच्यते ।

सिद्धेश्वरो यत्र देव सर्वकामप्रदं तु तन् ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये सरस्वतीसंगम

पुरुरघसब्रह्मनोर्थ सिद्धेश्वरवर्णनं नामैकाधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

आदितः श्लोकानां सम्पद्यङ्काः - ५७/५६

अथ द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पञ्चतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सावित्री चैव गायत्री श्रद्धा मेधा सरस्वती ।

एतानि पञ्च तीर्थानि पुण्यानि मुनयो विदुः ॥ १ ॥

एतन् स्नात्वा तु पीत्वा तु मुच्यते सर्वकल्मषात् ।

सावित्री चैव गायत्री श्रद्धा मेधा सरस्वती ॥ २ ॥

एता मम सुता ज्येष्ठा धर्मसंस्थानहेतवः ।

सर्वासामुत्तमां काचिन्निर्ममे लोकसुन्दरीम् ॥ ३ ॥

ता दृष्ट्वा विस्मृता बुद्धिर्ममाऽऽसीन्मुनिसत्तम ।

गृह्यमाणा मया बाला सा मां दृष्ट्वा पलायिता ॥ ४ ॥

मृगीभूता तु सा बाला मृगोऽहमभवं तदा ।
 मृगव्याधोऽभवच्छंभुधर्मसंरक्षणाय च ॥ ५ ॥
 ता मद्गीताः पञ्च सुता गङ्गामीयुर्महानदीम् ।
 ततो महेश्वरः प्रायाद्धर्मसंरक्षणाय सः ॥ ६ ॥
 धनुर्गृहीत्वा सशरभीशोऽपि मृगरूपिणम् ।
 मामुवाच वधिष्ये त्वां मृगव्याधस्तदा हरः ७ ॥
 तत्कर्मणो निवृत्तोऽहं प्रादां कन्यां विवस्वते ।
 सावित्र्याद्याः पञ्च सुता नदीरूपेण संगता ॥ ८ ॥
 ता आगताः पुनश्चापि स्वर्गं लोकं ममान्तिकम् ।
 यत्र ताः संगता देव्या पञ्च तीर्थानि नारद ॥ ९ ॥
 संगतानि च पुण्यानि पञ्च नद्यः सरस्वती ।
 तेषु स्नानं तथा दानं यत्किञ्चित्कुरुते नरः ॥ १० ॥
 सर्वकामप्रदं तस्मान्नैष्कर्म्यान्मुक्तिदं स्मृतम् ।
 तत्राभवन्मृगव्याधं तीर्थं सर्वार्थदं नृणाम् ॥
 स्वर्गमोक्षफलं चान्यद्ब्रह्मातीर्थफलं स्मृतम् ॥ ११ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये पञ्चतीर्थमाहात्म्य-

निरूपणं नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

गौतमीमाहान्त्ये त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

श्लोकानामादितः समष्ट्यङ्काः—५७६७

अथ त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रम्यादितोर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

शर्मातीर्थमिति ख्यातं सर्वपापोपशान्तिदम् ।

तस्याऽऽख्यानं प्रवक्ष्यामि शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥

आसीत्प्रियव्रतो नाम क्षत्रियो जयतां धरः ।

गौतम्या दक्षिणे तीरे दोक्षा चक्रे पुरोधसा ॥ २ ॥

हयमेध उपक्रान्ते ऋत्विग्भिर्ऋषिभिर्बृते ।

तस्य राज्ञो महापादोर्ध्वसिष्ठस्तु पुरोहितः ॥ ३ ॥

तद्यज्ञचाटमगमद्दानवोऽथ हिरण्यकः ।

तं दानवमभिप्रेक्ष्य देवास्त्विन्द्रपुरोगमाः ॥ ४ ॥

भीता केचिद्विधं जग्मुर्हयवाद्दशमिमाविशत् ।

अश्वत्थं विष्णुरगमद्दानुर्वकं घटं शिवः ॥ ५ ॥

सोमः पलाशमगमद्गङ्गाभ्यो हव्यवाहनः ।

अश्विनो तु हयं गृह्य वायसोऽभूयमः स्वयम् ॥ ६ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र वसिष्ठो भगवानृषिः ।

यष्टिमादाय दैतेयान्ग्यचारयद्द्याऽऽक्षया ॥ ७ ॥

ततः प्रवृत्तः पुनरेव यज्ञो,

दैत्यो गतः स्वेन बलेन युक्तः ।

इमानि तीर्थानि ततः शुभानि,

दशाश्वमेधस्य फलानि दद्युः ॥ ८ ॥

प्रथमं तु शर्मातीर्थं द्वितीयं वैष्णवं विदुः ।

आर्कं शैवं च सौम्यं च वासिष्ठं सर्वकामदम् ॥ ६ ॥

देवाश्च ऋषयः सर्वे निवृत्ते मखविस्तरे ।

तुष्टाः प्रोचुर्वसिष्ठं तं यजमानं प्रियव्रतम् ॥ १० ॥

तांश्च वृक्षांस्तां च गङ्गां मुदा युक्ताः पुनः पुनः ।

हयमेधस्य निष्पत्यै एते याता इतस्ततः ॥ ११ ॥

हयमेधफलं दद्युस्तार्थानां त्यक्त्वा दन्सुराः ।

तस्मात्स्नानेन दानेन तेषु तीर्थेषु नारद ॥

हयमेधफलं पुण्यं प्राप्नोति न मृषा वचः ॥ १२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुविसृष्टिवादे तीर्थमाहात्म्ये

शम्यादितीर्थवर्णनं नाम त्र्यधिकशतमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५७७६

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

विश्वामित्रादिद्वाविंशतिमहस्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

विश्वामित्रं हरिश्चन्द्रं शुनःशेपं च रोहितम् ।

वारुणं ब्राह्ममाणेयमैन्द्रमैन्दवमैश्वरम् ॥ १ ॥

मैत्रं च वैष्णवं चैव याम्यमाश्विनमौशनम् ।

एतेषां पुण्यतीर्थानां नामधेयं शृणुष्व मे ॥ २ ॥

हरिश्चन्द्र इति त्वासीदिक्ष्वाकुप्रभवो नृप ।

तस्य गृहे मुनो प्राप्नो नारद पर्वतस्तथा ॥

कृत्वाऽऽतिथ्य तथोऽसम्यग्हरिश्चन्द्रोऽवीदृषी ॥ ३ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

पुत्रार्थं विप्र्यते लोक किं पुत्रेण भविष्यति ।

ज्ञानी वाऽप्यथवाऽज्ञानी उत्तमो मध्यमोऽथवा ॥

एत मे संशयं नित्यं श्रूतामृषिवराचुर्भो ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तावूचतुर्हरिश्चन्द्र पर्वतो नारदस्तथा ॥ ५ ॥

नारदपर्वतावूचतु ।

एकधा दशधा राज्ञ्यशतथा च सहस्रधा ।

उत्तरं विद्यते सम्यक्तथाऽप्येतदुदीर्यते ॥ ६ ॥

नापुत्रस्य परो लोको विद्यते नृपसत्तम ।

जाते पुत्रे पिता भ्रानं य करोति जनाधिप ॥ ७ ॥

दशानामभ्यमेधानामभिपेकफलं लभेत् ।

आत्मप्रतिष्ठा पुत्रात्स्याज्जायते चामरोत्तम ॥ ८ ॥

अमृतेनामरा देवाः पुत्रेण ब्राह्मणादयः ।

त्रिमृणान्मोचयेत्पुत्रः पितरं च पितामहान् ॥ ९ ॥

किंतु मूलं किमु जलं किंतु श्मश्रूणि किं तपः ।

यिता पुत्रेण राजेन्द्र स्वर्गो मुक्तिः सुतात्स्मृताः ॥ १० ॥

पुत्र एव परो लोको धर्मः कामोऽर्थ एव च ।

पुत्रो मुक्तिः परं ज्योतिस्तारकः सर्वदेहिनाम् ॥ ११ ॥

विना पुत्रेण राजेन्द्र स्वर्गमोक्षौ सुदुर्लभौ ।
 पुत्र एव परो लोके धर्मकामार्थसिद्धये ॥ १२ ॥
 विना पुत्रेण यदुत्तं विना पुत्रेण यदुत्तम् ।
 विना पुत्रेण यज्जन्म व्यर्थं तदवभाति मे ॥ १३ ॥
 तस्मात्पुत्रसमं किञ्चित्काम्यं नास्ति जगत्रये ।
 तच्छ्रुत्वा विस्मयवांस्ताब्रुवाच नृपः पुनः ॥ १४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

कथं मे स्यात्सुतो ब्रूतां यत्र कापि यथातथम् ।
 येन केनाप्युपायेन कृत्वा किञ्चित्तु पौरुषम्
 मन्त्रेण यागदानाम्यामुत्पाद्योऽसौ सुतो मया ॥ १५ ॥

शशोवाच ।

ताब्रूचतुर्नृपश्रेष्ठं हरिश्चन्द्रं सुनार्थिनम् ।
 ध्यात्वा क्षणं तथा सम्यग्गौतमीं याहि मानद ॥ १६ ॥
 तत्रापांपतिरुत्कृष्टं वदति मनर्त्ताप्सितम् ।
 बरुणः सर्वदाता वै मुनिभिः परिकीर्तितः ॥ १७ ॥
 स तु प्रीतः शनैः काले तव पुत्रं प्रदास्यति ।
 एतच्छ्रुत्वा नृपश्रेष्ठो मुनिवाक्यं तथाऽकरोत् ॥ १८ ॥
 तोषयामास बरुणं गौतमीतीरमाश्रितः ।
 ततश्च तुष्टो चरणो हरिश्चन्द्रमुवाच ह ॥ १९ ॥

वरुण उवाच ।

पुत्रं दाम्यामि ते राजल्लोकत्रयविभूषणम् ।
 यदि यश्यसि तेनैव तव पुत्रो भवेद्भुवम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

हरिश्चन्द्रोऽपि वरुणं यक्ष्ये तेनेत्यघोचत ।

ततो गत्वा हरिश्चन्द्रश्चक्रं कृत्वा तु वारुणम् ॥ २१ ॥

भायायै नृपति प्रदास्ततो जात सुतो नृपात् ।

जाते पुत्रे अपामीशः प्रोवाच वदता धरः ॥ २२ ॥

वरुण उवाच ।

अद्यैव पुत्रो यष्टव्य स्मरसे वचन पुरा ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

हरिश्चन्द्रोऽपि वरुणं प्रोवाचेदं क्रमागतम् ॥ २४ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

निर्दशो मेध्यतां याति पशुर्यक्ष्ये ततो हाहम् ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच

तच्छ्रुत्वा वचनं राज्ञो वरुणोऽगात्स्वमालयम् ।

निर्दशो पुनरभ्येत्य यजस्वेत्याह तं नृपम् ॥ २६ ॥

राजाऽपि वरुणं प्राह निर्दन्तो निष्फलः पशुः ।

पशोर्दन्तेषु जातेषु एहि गच्छाधुनाऽप्यते ॥ २७ ॥

तच्छ्रुत्वा राजवचनं पुनः प्रायादपांपतिः ।

जातु चैव दन्तेषु सप्तवर्षेषु नारद ॥ २८ ॥

पुनरप्याह राजानं यजस्वेति ततोऽब्रवीत् ।

राजाऽपि वरुणं प्राह पत्स्यन्तीमे अपांपते ॥ २९ ॥

संपत्स्यन्ति तथा चान्ये ततो यक्ष्ये ब्रजधुना ।

पुनः प्रायात्स वरुणः पुनर्दन्तेषु नारद ॥

यजस्वेति नृपं प्राह राजा प्राह त्वपांपतिम् ॥ ३० ॥

रज्रोवाव ।

यदा तु क्षत्रियो यत्रे पशुर्नवति वारिप ।

धनुर्वेदं यदा वेत्ति तदा स्यात्पशुवृत्तनः ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाव ।

तन्द्रुत्वा राजवचनं वरुणोऽगात्स्वमालयम् ।

यदाऽस्त्रेण व शस्त्रेण समर्थोऽभूत्स रोहितः ॥ ३२ ॥

सर्ववेदेन शास्त्रेण वेत्ताऽभूत्स त्वरिदमः ।

युवराज्यननुप्राप्ते रोहिते षोडशाश्विके ॥ ३३ ॥

प्रीतिमानगमत्तत्र यत्र राजा सरोहितः ।

भाग्यं वरुणः प्राह यजन्वाद्य मुतं म्वकम् ॥ ३४ ॥

अग्निन्युक्त्वा नृपवर ऋत्विजः प्राह भूरतिः ।

रोहितं च मुतं ज्येष्ठं शृण्वतो वरुणस्य च ॥ ३५ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

एहि पुत्र नदावीर यन्मे त्वां वरुणाय हि ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाव ।

किनेतद्विन्द्योवाव रोहितः पितरं प्रति ।

पित्राऽपि यद्यथावृत्तनामवहे सविम्नरम् ॥

रोहितः पितरं प्राह शृण्वतो वरुणस्य च ॥ ३७ ॥

रोहित उवाच ।

अहं पूर्वं महाराज ऋत्विग्भिः सपुरोहितः ।

विष्मन्ने लोकनायाय यन्मेऽहं त्वरितं शुचिः ॥

पशुना वरुणेनाय तदनुज्ञातुर्हसि ॥ ३८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

रोहितस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा घारीश्वरस्तदा ।
 कोपेन महताऽऽविष्टो जलोदरमथाकरोत् ॥ ३६ ॥
 हरिश्चन्द्रस्य नृपते रोहितः स घनं ययौ ।
 गृहीत्वा स धनुर्दिव्यं रथारूढो गतव्यथः ॥ ४० ॥
 यत्र चाऽऽराध्य वरुणं हरिश्चन्द्रो जनेश्वरः ।
 गङ्गायां प्राप्तवान्पुत्रं तन्नागात्सोऽपि रोहितः ॥ ४१ ॥
 व्यतीतान्यथा वर्षाणि पञ्चपर्यन्ते प्रवर्तति ।
 तत्र स्थित्वा नृपसुतः शुभ्राच्च नृपते रुजम् ॥ ४२ ॥
 मया पुत्रेण जातेन पितुर्यै शकारिणा ।
 किं फलं किन्तु कृत्यं स्यादित्येवं पर्यव्यवसत् ॥ ४३ ॥
 तस्यास्तीरे ऋषीन्पुण्यान्पश्यन्नृपतेः सुतः ।
 गङ्गातीरे घर्तमानमपश्यद्दृषिसत्तमम् ॥ ४४ ॥
 अजीगर्तमिति रथातमृपेस्तु घयसः सुतम् ।
 त्रिभिः पुत्रैरनुवृत्तं भार्यया क्षोणवृत्तिकम् ॥
 ॥ दृष्ट्वा नृपतेः पुत्रो नमस्येद् वचोऽब्रवीत् ॥ ४५ ॥

रोहित उवाच ।

क्षोणवृत्तिं कृशं कस्माद्दुर्मना इव लक्ष्यसे ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अजीगर्तोऽपि चोवाच रोहितं नृपतेः सुतम् ॥ ४७ ॥

अजीगर्त उवाच ।

घर्तनं नास्ति देहस्य भोक्तारो यद्वयश्च मे ।
 विनाऽग्नेन मरिष्यामो ब्रूहि किं कस्वामहे ॥ ४८ ॥

रोहित उवाच ।

घरुणाय पशु कल्प्य पुरषो गुणवत्तरः ।

यदि क्रीणासि मूल्यं त्वं घद सत्यं महामुने ॥ ५७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा त्वजागर्तं पुत्रमूल्यमकल्पयत् ।

गवा सहस्रं धान्याना निष्काणां चापि वाससाम् ॥

राजपुत्रं घरं देहि दास्यामि स्थसुतं तव ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा रोहितोऽपि प्रादात्सवसनं धनम् ।

दत्त्वा जगाम पितरमृषिपुत्रेण रोहितः ॥

पित्रे निवेदयामास कथं क्रीतमृषेः सुतम् ॥ ५९ ॥

रोहित उवाच ।

घरुणाय यजस्व त्वं पशुना स्वमस्मभ्य ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथोवाच हरिश्चन्द्रः पुत्रवाक्यादनन्तरम् ॥ ६१ ॥

हरिश्चन्द्र उवाच ।

ब्राह्मणा. क्षत्रिया वैश्या राज्ञा पाल्या इति धृतिः ।

विशेषतस्तु घर्णानां गुरवो हि द्विजोत्तमाः ॥ ६२ ॥

घिष्णोरपि हि ये पूज्या मादृशाः कुत एव हि ।

अघज्ञाऽपि येषां स्यान्नृपाणां स्वकुलक्षयः ॥ ६३ ॥

तान्पशून्कृत्वा रुपणं कथं रक्षितुमुत्सहे ।

अहं च ब्राह्मणं कुर्यां पशं नैतद्भि युज्यते ॥ ६४ ॥

घरं हि जातु मरणं ॥ कथंचिद्विजं पशुम् ।
करोमि तस्मात्पुत्र त्वं ब्राह्मणेन सुखं व्रज ॥ ६५ ॥

ग्रहोवाच ।

एतस्मिन्नस्तरे तत्र वागुवाचाशरीरिणी ॥ ६६ ॥

आकाशवागुवाच ।

गौतमीं गच्छ राजेन्द्र ऋत्विग्भिः सपुरोहितः ।
पशुना विप्रपुत्रेण रोहितेन सुतेन च ॥ ६७ ॥
त्वया कार्यः क्रतुश्चैव शुन शेषयथ दिना ।
क्रतुः पूर्णो भवेत्तत्र तस्माद्याहि महामते ॥ ६८ ॥

ग्रहोवाच ।

तच्छ्रुत्वा घवनं शीघ्रं गङ्गामगान्मृपोत्तमः ।
विश्वामित्रेण ऋषिणा घतिप्रेन पुरोधस्ता ॥ ६९ ॥
वामदेवेन ऋषिणा तथाऽन्यैर्मृनिभिः सह ।
प्राप्य गङ्गां गौतमीं तां नरमेधाय दाक्षितः ॥ ७० ॥
वेदिमण्डपकुण्डादि यूपपश्वादि चाकरोत् ।
कृत्वा सर्वं यथान्यार्थं तस्मिन्यज्ञे प्रवर्तिते ॥ ७१ ॥
शुन शेषं पशं यूपे निबध्नाथ समन्त्रकम् ।
धारिणि प्रोक्षितं दृष्ट्वा विश्वामित्रोऽत्रर्षादिदम् ॥ ७२ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

देवान्ग्रीन्हरिश्चन्द्रं रोहितं च विशेषतः ।
अनुजानन्त्विमं सर्वे शुनःशेषं द्विजोत्तमम् ॥ ७३ ॥

येभ्यस्त्वयं हविर्देवो देवेभ्योऽयं पृथक्पृथक् ।
 अनुजानन्तु ते सर्वे शुनःशेषं विशेषतः ॥ ७४ ॥
 घसाभिलोमभिस्त्वग्भिर्मां सै सन्मन्त्रितैर्मथे ।
 अग्नीं होष्यः पशुध्यायं शुनःशेषो द्विजोत्तमः ॥ ७५ ॥
 उपासिताः स्युर्विप्रेन्द्रास्ते सर्वे त्वनुमन्य माम् ।
 गौतमी यान्तु विप्रेन्द्राः स्नात्वा देवान्पृथक्पृथक् ॥ ७६ ॥
 मन्त्रैः स्तोत्रैः स्तुवन्तस्ते मुदं यान्तु शिवे रताः ।
 एनं रक्षन्तु मुनयो देवाश्च हविषो भुजः ॥ ७७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्यूचुश्च मुनयो मेने च नृपसत्तमः ।
 ततो गत्वा शुनःशेषो गङ्गां त्रैलोक्यपावनीम् ॥ ७८ ॥
 स्नात्वा तुष्टाय तान्देवान्ये तत्र हविषो भुजः ।
 ततस्तुष्टाः सुरगणाः शुनःशेषं च ते मुने ॥
 अघदन्त सुराः सर्वे विश्वामित्रस्य शृण्वतः ॥ ७९ ॥

सुरा ऊचुः ।

कनुः पूर्णो भवत्वेष शुनःशेषश्च विना ॥ ८० ॥

ब्रह्मोवाच ।

विशेषेणाथ धरुणध्यातुदन्नृपसत्तमम् ।
 ततः पूर्णोऽभवद्राजो नृमेधो लोकविश्रुतः ॥ ८१ ॥
 देवानां च प्रसादेन मुनीनां च प्रसादतः ।
 तीर्थस्य तु प्रसादेन राशः पूर्णोऽभवत्कनुः ॥ ८२ ॥

विश्वामित्रः शुनःशेपं पूजयामास संसदि ।

अकरोदान्मनः पुत्रं पूजयित्वा सुरान्तिके ॥ ८३ ॥

ज्येष्ठं चकार पुत्राणामात्मनः स तु कौशिकः ।

। न मेनिरे ये च पुत्रा विश्वामित्रस्य धामतः ॥ ८४ ॥

शुनःशेपस्य च ज्येष्ठ्यं ताञ्छशाप स कौशिकः ।

। ज्येष्ठ्यं ये मेनिरे पुत्राः पूजयामास तान्सुतान् ॥ ८५ ॥

वरेण मुनिशार्दूलस्तदेतत्कथितं मया ।

एतत्सर्वं यत्र ज्ञानं गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ ८६ ॥

तत्र तीर्थानि पुण्यानि विल्यातानि सुरादिभिः ।

बहूनि तेषां नामानि मत्तः शृणु महामते ॥ ८७ ॥

हरिश्चन्द्रं शुनःशेपं विश्वामित्रं सरोहितम् ।

इत्याद्यष्ट सहस्राणि तीर्थान्यथ चतुर्दश ॥ ८८ ॥

तेषु स्नानं च दानं च नरमेघफलप्रदम् ।

वाल्यानं धाम्न्य माहात्म्यं तीर्थस्य मुनिसत्तम ॥ ८९ ॥

यः पठेत्पादयेद्वाऽपि शृणुयाद्वाऽपि मक्तिः ।

अपुत्रः पुत्रमाप्नोति यश्चाग्न्यन्ननसः प्रियम् ॥ ९० ॥

इति श्रान्तापुराणे आदिग्राह्ये म्वर्यम्भृषिसंवादे
तीर्थमाहात्म्ये विश्वामित्रादिद्वाविंशतिसहस्रनामवर्णनं नाम

चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तशतद्वयः—५८६६

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

सोमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सोमतीर्थमिति ख्यात पितॄणा श्रीतिवर्धनम् ।
तत्र वृत्तं मत्पापुण्यं शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥
सोमो राजाऽमृतमयो गन्धर्वाणा पुराऽभधत् ।
न देवानां तदा देवा मामभ्येत्येदमनुवन् ॥ २ ॥

देवा ऊचुः ।

गन्धर्वैराहृतः सोमो देवाना प्राणदः पुरा ।
तमध्यायन्सुरगणा ऋषयस्त्वतिदुःखिताः ॥
यथा स्यात्सोमो ह्यस्माकं तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्र घाघिवुधानाह गन्धर्वाः रथेषु कामुकाः ।
तेभ्यो दत्त्वाऽथ मा देवाः सोममादतुर्महंथ ॥ ४ ॥
घाघं प्रत्यूचुरमरास्त्वां दातुं न क्षमा घयम् ।
घिना तेनापि न स्थातुं शक्य नैव त्वया घिना ॥ ५ ॥
पुनर्वागत्रवीद्देवान्पुनरे याम्यहं त्विह ।
अत्र युद्धिर्विघातया वियता क्रतुरुत्तमः ॥ ६ ॥
गीतम्या दक्षिणे तीरे भवेद्देवागमो यदि ।
मघं तु घियं कृत्वा मायान्तु सुरसत्तमाः ॥ ७ ॥

गन्धर्वाः स्त्रीप्रिया नित्यं पणध्वं तं मया सह ।
 तथेत्युक्त्वा सुरगणाः सरस्वत्या वचःस्थिताः ॥ ८ ॥
 देवदूतैः पृथग्देवान्यक्षान्गन्धर्वपन्नगान् ।
 ब्राह्मणं चक्रिरे तत्र पुण्ये देवगिरीं तदा ॥ ९ ॥
 सतो देवगिरिर्नाम पर्वतस्यामधन्मुने ।
 तत्राऽऽगमन्सुरगणाः गन्धर्वा यक्षकिन्नराः ॥ १० ॥
 देवाः सिद्धाश्च ऋषयस्तथाऽर्ष्यौ देवयोनयः ।
 ऋषिभिर्गौतमीतीरैः क्रियमाणे महाध्वरे ॥ ११ ॥
 तत्र देवैः परिवृतः सहस्राक्षोऽभ्यभाषत ॥ १२ ॥

इन्द्र उवाच ।

गन्धर्वा नथ संपूज्य सरस्वत्याः समीपतः ।
 सरस्वत्या पणध्वं नो भुप्माकममृतात्मना ॥ १३ ॥

ब्रह्मावाच ।

तच्छुक्रवचनात्ते वै गन्धर्वाः स्त्रीषु कामुकाः ।
 सोमं दद्यादसुरेभ्यस्तु जगृहुस्तां सरस्वतीम् ॥ १४ ॥
 सोमोऽमयश्चामराणां गन्धर्वाणां सरस्वती ।
 अयसस्तत्र वागीशा तथाऽपि च सुरान्तिके ॥ १५ ॥
 आयाति च रहो नित्यमुपांशु क्रियतामिति ।
 अत एव हि सोमस्य ऋयो भवति नारद ॥ १६ ॥
 उपांशुना वर्तितत्र्यं सोमक्रयण एव हि ।
 सतोऽमयदेवतानां सोमश्चापि सरस्वती ॥ १७ ॥

गन्धर्वाणां नैव सोमो नैवाऽऽसीञ्च सरस्वती ।
तत्रागमन्सर्व एव सोमार्थं गौतमीतटम् ॥ १८ ॥

गावो देवाः पर्वता यक्षरक्षाः,

सिद्धाः साध्या मृनयो गुह्यकाश्च ।

गन्धर्वास्ते मरुतः पद्मगाश्च,

सर्वाण्यथ मातरो लोकपालाः ॥

रुद्रादित्या वसवश्चाग्निवर्गो च,

येऽन्ये देवा यज्ञभागस्य योग्याः ॥ १९ ॥

पञ्चविंशतिमद्यस्तु गङ्गायां संगता मुने ।

पूर्णाद्भुतिर्यत्र दत्ता पूर्णारयानं तदुच्यते ॥ २० ॥

गौतम्यां संगता याम्नु सर्वाश्चापि यथोदिताः ।

तन्नामधेयतीर्थानि संक्षेपाच्छृणु नारद ॥ २१ ॥

सौमतीर्थं च गान्धर्वं देवतीर्थमतः परम् ।

पूर्णातीर्थं ततः शालं श्रीपर्णासंगमं तथा ॥ २२ ॥

स्वागतासंगमं पुण्यं कुसुमायाश्च संगमम् ।

पुष्टिसंगममरुघ्यातं कर्णिकासंगमं शुभम् ॥ २३ ॥

वैजधीसंगमश्चैव वृक्षारासंगमस्तथा ।

यासवीसंगमश्चैव शिवशर्पा तथा शिल्पो ॥ २४ ॥

कुसुमिका उपारय्या शान्तिजा देवजा तदा ।

अजो वृद्धः सुरो भद्रो गौतम्या सह संगताः ॥ २५ ॥

एते चान्ये च बहवो नर्दानदसहायगाः ।

पृथिव्यां यानि तीर्थानि ह्यगमन्देवपर्वते ॥ २६ ॥

सोमायं वै तथा चान्येऽप्यागमन्मसमण्डपम् ।
 तानि तीर्थानि गङ्गाया सगतानि यथाक्रमम् ॥ २७ ॥
 नदीरूपेण कान्येव नदरूपेण कानिचिन् ।
 सरोरूपेण कान्यत्र स्तवरूपेण कानिचित् ॥ २८ ॥
 तान्येव सर्वतार्थानि विख्यातानि पृथक्पृथक् ।
 तेषु स्नानं जपो होमः पित्रर्पणमेव च ॥ २९ ॥
 सप्तकामप्रदं पुसा भुक्तिर्मुक्तिमाजनम् ।
 एतेषां पठनं चापि स्मरणं वा करोति यः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णुपुरं जनः ॥ ३० ॥

एति श्रामहापुराणे आदिब्राह्मणं स्वयमुक्तपितृवादे तीर्थमाहात्म्ये
 पूर्णादिपञ्चविंशतिनदीदेवनदीनदसगमवर्णनं नाम
 पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये पट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
 आदिनं ग्लोकात्ता समष्ट्यङ्का—७/६६

अथ षडधिकशततमोऽध्यायः ।

देवदानवानामेत्सर्वतंप्राप्यमन्त्रकरणम्

श्लोकाव ।

प्रवरासगमो नाम श्रेष्ठा चैव महानदी ।

यत्र सिद्धेश्वरो देवः सर्वलोकोपकारकः ॥ १ ॥

देवानां दानवानां च संगमोऽभूत्सुदारुणः ।
 तेषां परस्परं वाऽपि प्रीतिश्चाभून्महामुने ॥ २ ॥
 तेऽप्येव मन्त्रयामासुर्देवा धै दानवा मिथः ।
 मेरुपर्वतमासाद्य परस्परद्वितैषिणः ॥ ३ ॥

देवदैत्या ऊचुः ।

अमृतेनामरत्व स्यादुत्पाद्यामृतमुत्तमम् ।
 वियामः सर्वे एवैते भवामश्चामरा वयम् ॥ ४ ॥
 एकीभूत्वा वयं लोकान्पालयाम सुखानि च ।
 प्राप्स्यामः सगरं हित्वा सगरो दुःखकारणम् ॥ ५ ॥
 श्रित्या चैवान्निजानर्थान्भोक्ष्यामो गतमत्सराः ।
 यतः स्नेहेन वृत्तिर्या साऽस्माकं सुखदा सदा ॥ ६ ॥
 यैपरोत्थं तु यदुत्तं न स्मर्तव्यं कदाचन ।
 न च त्रैलोक्यराज्येऽपि कैवत्ये वा सुखमनाक् ॥
 तद्भूयमपि वा यत् निर्धैरत्वाद्वाप्यते ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एव परस्परं प्रीताः सन्तो देवाश्च दानवाः ।
 एकीभूताश्च सुप्रीता धिमध्य वरुणालयम् ॥ ८ ॥
 मन्थानं मन्दरं हत्वा रज्जुं हत्वा तु वासुकिम् ।
 देवाश्च दानवा सर्वे ममन्थुर्वरुणालयम् ॥ ९ ॥
 उत्पन्नं च ततः पुण्यममृतं सुरवल्लभम् ।
 निष्पन्ने चामृते पुण्ये ते च प्रोचुः परस्परम् ॥ १० ॥

यामः स्वं स्वमधिष्ठानं कृत्वा कार्याः श्रमं गताः ।
 सर्वे समं च सर्वेभ्यो यथायोग्यं विमज्ज्यताम् ॥ ११ ॥
 यदा सर्वागमो यत्र यस्मिँल्लुप्ते शुभावहे ।
 विमज्ज्यतामिदं पुण्यममृतं सुरसत्तमाः ॥ १२ ॥
 इत्युक्त्वा ते ययुः सर्वे दैत्यदानधराक्षसाः ।
 गतेषु दैत्यसंघेषु देवाः सर्वेऽन्वमन्त्रयन् ॥ १३ ॥

देवा ऊचुः ।

गतास्ते रिपवोऽस्माकं देवयोगाद्विदमाः ।
 रिपूनाममृतं नैव देयं भवति सर्वथा ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

बृहस्पतिस्तथेत्याह पुनराह सुरानिदम् ॥ १५ ॥
 बृहस्पतिरुवाच ।

न जानन्ति यथा पापाः पित्र्यं च तथाऽमृतम् ।
 अयमेवोचितो मन्त्रो यच्छुश्रूणां परामयः ॥ १६ ॥
 द्वेष्ट्याः सर्वात्मना द्वेष्ट्या इति नीतिविदो विदुः ।
 न विश्वास्या न चाऽऽध्येया नैव मन्त्राश्च शत्रवः ॥ १७ ॥
 तेभ्यो न देयममृतं भवेयुरमरास्ततः ।
 अमरेषु च जातेषु तेषु दैत्येषु शत्रुषु ॥
 ताञ्जेतुं नैव शक्यामो न देयममृतं ततः ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति संमन्त्र्य ते देवा वाचस्पतिमथाब्रुवन् ॥ १९ ॥

देवा ऊचुः ।

क यामः कुत्र मन्त्रः स्यात्क्व पिदामः क संस्थितिः ।

कुर्मस्तदेव प्रथमं वद वाचस्पते तथा ॥ २० ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

यान्तु ब्रह्माणममरा पृच्छन्त्वत्र गतिं पराम् ।

स तु ज्ञाता च वक्ता च दाता चैव पितामहः ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

बृहस्पतेर्ध्रुवः श्रुत्वा मदन्तिकमथाऽऽगमन् ।

नमस्य मा सुरा सर्वे तद्वृत्तं यन्न्यवेदयन् ॥ २२ ॥

तद्देववचनात्पुत्र तैः सुरैरगमं हरिम् ।

विष्णवे कथितं सर्वं शंभवे विषहारिणे ॥ २३ ॥

अहं विष्णुश्च शम्भुश्चदेवगन्धर्वकिनरैः ।

मैरकंदरमागत्य न जानन्ति यथाऽसुराः ॥ २४ ॥

रक्षकं च हरिं कृत्वा सोमपानाय तस्मिन् ।

आदित्यस्तत्र विजाता सोमभोज्यानथेतरान् ॥ २५ ॥

सोमो दाताऽमृतं भागं चक्रधृग्रक्षकस्तथा ।

नैव जानन्ति तद्देव्या दनुजा राक्षसास्तथा ॥ २६ ॥

विना राहु महाप्राहं सैहिकेयं च सोपमम् ।

कामरूपधरो राहुर्मस्तां मध्यमाविशत् ॥ २७ ॥

मरुद्वृषं समास्थाय पानपात्रधरस्तथा ।

प्राप्या दिवाकरो दैत्यं तं सोमाय न्यवेदयत् ॥ २८ ॥

तदा तदमृतं तस्मै दैत्यायादैत्यरूपिणे ।

दत्त्वा सोमं तदा सोमो विष्णवे तन्न्यवेदयत् ॥ २९ ॥

विष्णुः पीतामृतं दैत्यं चक्रेषोऽग्रम्य तच्छिरः ।
 विन्देद तरला वन्त तन्धिरमृत्वमरं त्वमूत्र ॥ ३० ॥
 शिरोमात्रविहीनं यद्वदेत् नदपनङ्गमुचि ।
 देहं तद्वदुत्पृष्टं पतितं दक्षिणे लटे ॥ ३१ ॥
 गौतम्या मनिशार्दूल कम्पन्द्धमुद्यानन्म् ।
 देहं चाप्यमरं पुत्र तद्वदुत्पृष्टं निषान्वयन् ॥ ३२ ॥
 देहं च शिरमोऽपेक्षि शिरो देहमपेक्षते ।
 उमरं चामरं ज्ञानं दैन्यस्त्रायं महाचलः ॥ ३३ ॥
 शिरः काये समाविष्टं सर्वान्नक्षयने सुरान् ।
 तस्य देहमिदं पूर्वं नाशयामो मर्हान्नम् ॥
 तत्राम्ने शंकरं प्रादुर्द्धवाः सर्वे समन्त्रमा ॥ ३४ ॥

शंकर उवाच ।

मर्हान्नं दैन्यदेहं नाशयस्व सुरोद्यम ।
 त्वं देव कल्पसिन्धुः शरणागतरक्षकः ॥ ३५ ॥
 शिरसा नैव युज्येन दैत्यदेहं तथा कुरु ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रेषयामास चेशोऽपि श्रेष्ठां शक्तिं तत्राऽऽत्मनः ।
 मातृभिः सहितां देवीं मातरं लोकपालिनीम् ॥ ३७ ॥
 ईशापुत्रधरा देवी ईशशक्तिमन्निभता ।
 मर्हान्नं यत्र देहं तत्रागाद्दृष्टकाक्षिणी ॥ ३८ ॥
 शिरोमात्रं सुराः सर्व मेरुं तत्रैव सान्त्वयन् ।
 देहो देव्या पुनस्तत्र युयुधे बहवः सनाः ॥ ३९ ॥

राहुस्तत्र सुरानाह भित्त्वा देहं पुरा मम (?) ।

अत्राऽऽस्ते रसमुत्कृष्टं तदारुण्य शरीरतः (?) ॥ ४० ॥

पृथक्भूते रसे देह प्रवरेऽमृतमुत्तमम् ।

भस्मीभूयात्क्षणेनैव तस्मात्कुर्वन्तु तत्पुरा ॥ ४१ ॥

ब्रह्मीयाश्च ।

एतद्राहुवचः श्रुत्वा प्रीतः सर्वेऽसुरारयः ।

अभ्यविञ्चन्महाणां त्वं महो भूया मुदाऽन्वितः ॥ ४२ ॥

तद्देववचनाञ्छक्तिरीश्वरी या निगद्यते ।

देहं भित्त्वा दैत्यपतेः सुरशक्तिसमन्विता ॥ ४३ ॥

आरुण्य शीघ्रमुत्कृष्टं प्रवरं चामृतं वहिः ।

स्थापयित्वा तु तद्देहं भक्षयामास चाम्रिका ॥ ४४ ॥

कालरात्रिर्भद्रकाली प्रोच्यते या महायला ।

स्थापितं रसमुत्कृष्टं रसानां प्रवरं रसम् (?) ॥ ४५ ॥

व्यस्रवत्स्थापितं तत्तु प्रवरा साऽभवन्नदी ।

आहृतममृतं चैव स्थापितं साऽप्यभक्षयत् ॥ ४६ ॥

ततः श्रेष्ठा नदी जाता प्रवरा चामृता शुभा ।

राहुदेहसमुद्भूता रुद्रशक्तिसमन्विता ॥ ४७ ॥

नदीनां प्रवरा रम्या चामृता प्रेरिता तथा ।

तत्र पञ्च सहस्राणि तीर्थानि गुणवन्ति च ॥ ४८ ॥

तत्र शंभुः स्वयं तस्थौ सर्वदा सुरपूजितः ।

तस्यै तुष्टाः सुराः सर्वे देव्यै नये पृथक्पृथक् ॥ ४९ ॥

घरान्द्रदुर्मदा युक्ता यथा पूजामवाप्स्यति ।

शंभुः सुरपतिलोके तथा पूजामवाप्स्यति ॥ ५० ॥

निवासं कुरु देवि त्वं लोकानां हितकाम्यया ।
 सदा तिष्ठ रसेशानि सर्वेषां सर्वसिद्धिदा ॥ ५१ ॥
 स्तवनात्कीर्तनाद्भयानात्सर्वकामप्रदायिनी ।
 त्वां नमस्यन्ति ये भक्त्या किञ्चिदापेक्ष्य सर्वदा ॥ ५२ ॥
 तेषां सर्वाणि कार्याणि भवेयुर्द्विताजया ।
 शिवशक्त्योर्यतस्तस्मिन्निवासोऽभूत्सनातनः ॥ ५३ ॥
 अतो घदग्नि मुनयो निवासपुरमित्यदः ।
 प्रघराया पुरा देवाः सुप्रीतास्ते घरान्ददुः ॥ ५४ ॥
 गङ्गायाः संगमो यस्ते विख्यातः सुखल्लभः ।
 तत्राऽऽप्लुतानां सर्वेषां भुक्तिर्वा मुक्तिरेव च ॥ ५५ ॥
 यद्वाऽपि मनसः काम्यं देवानामपि दुर्लभम् ।
 म्यात्तेषां सर्वमेवेह एवं द्रष्टा सुरा ययुः ॥ ५६ ॥
 ततः प्रभृति तत्तीर्थं प्रघरासंगमं विदुः ।
 प्रेरिता देवदेवेन शक्तिर्या प्रेरिता तु सा ॥ ५७ ॥
 अमृता सैव विख्याता प्रवरैश्च महानदो ॥ ५८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुश्चपिसयादे शिवप्रेरितामृता-
 संगमादितार्थवर्णनं नाम षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदतः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—५१५७

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

वृद्धासंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

वृद्धासंगममाख्यातं यत्र वृद्धेश्वरः शिवः ।
तस्याऽऽख्याम प्रवक्ष्यामि शृणु पापप्रणाशनम् ॥ १ ॥
गौतमो वृद्ध इत्युक्तो मुनिरासीन्महातपाः ।
यदा पुराऽभवदुवालो गौतमस्य सुतो द्विजः ॥ २ ॥
अनासः स पुरोत्पन्नस्तस्माद्विरुतरूपधृक् ।
स वैराग्याज्जगामाथ देशं तीर्थमितस्ततः ॥ ३ ॥
उपाध्यायेन नैवाऽऽर्साह्वजितस्य समागमः ।
शिष्यैरन्यैः सहाध्यायो लज्जितस्य च नाभवत् ॥ ४ ॥
उपनीतः कथंचिच्च पित्रा वै गौतमेन सः ।
एतावता गौतमोऽपि व्यगमश्चरितुं बहिः ॥ ५ ॥
एवं बटुतिष्ठे काले ब्रह्ममात्रा धुने द्विजे ।
नैव चाध्ययनं तस्य संजात गौतमस्य हि ॥ ६ ॥
नैव शास्त्रस्य चाभ्यासो गौतमस्याभवत्तदा ।
अग्निकायं ततश्चक्रे नित्यमेव यतव्रतः ॥ ७ ॥
गायत्र्यभ्यासमात्रेण ब्राह्मणो नामधारकः ।
अग्न्युपासनमात्रं च गायत्र्यभ्यसनं तथा ॥ ८ ॥
एतावता ब्राह्मणत्वं गौतमस्याभवन्मुने ।
उपासतोऽग्निं विधिवद्गायत्रीं च महात्मनः ॥ ९ ॥

तस्याऽऽयुर्ववृद्धे पुत्र गौतमस्य चिरायुष ।
 न दासग्रह लेभे नैव दाताऽस्ति कन्यकाम् ॥ १० ॥
 तथा चरस्तीर्थदेशे धनेषु विविधेषु च ।
 आश्रमेषु च पुण्येषु अट्टनास्ते स गौतम ॥ ११ ॥
 एव ब्रमर्शातगिरीमाश्रित्याऽऽस्ते स गौतम ।
 तन्नापश्यद्गुह्यं रम्या बह्मविद्यमातिर्नाम् ॥ १२ ॥
 तत्रोपविश्य विप्रेन्द्रो यस्तु समकरोन्मतिम् ।
 विन्तयस्तु प्रविष्टोऽसावपश्यत्स्त्रियमुत्तमाम् ॥ १३ ॥
 शिथिलाङ्गीमथ ऋशा वृद्धा च तपसि स्थिताम् ।
 ब्रह्मचर्येण धर्तन्ती विरागा रहसि स्थिताम् ॥ १४ ॥
 स तां हृष्ट्या मुनिश्रेष्ठो नमस्काराय तस्थिवान् ।
 नमस्यन्त मुनिश्रेष्ठ त गौतममघोरयत् ॥ १५ ॥

वृद्धोवाच ।

गुरुस्त्वं भविता मह्यः ॥ मा वन्दितुमर्हसि ।
 आयुर्विद्या धन कीर्तिधर्म स्वर्गादिक च यत् ॥
 तस्य नश्यति वै सर्वं य नमस्यति वै गुरु ॥ १६ ॥

ऋहोवाच ।

वृणाञ्जलिपुटस्ता वै गौतम प्राह विस्मत ॥ १७ ॥

गौतम उवाच ।

तपस्विनी त्वं वृद्धा च गुणज्येष्ठा च मामिनी ।
 अल्पविप्रस्त्वल्पवया अहं तव गुरु कथम् ॥ १८ ॥

वृद्धोवाच ।

भार्तिपेणप्रियपुत्र श्रुतध्वज इति श्रुतः ।

गुणधानमतिमाञ्शूरः क्षत्रधर्मपरायणः ॥ १६ ॥

स कदाचिद्वन प्रायान्मृगयाकृष्टचेतनः ।

विश्राममकरोदस्या गुहाया स श्रुतध्वजः ॥ २० ॥

युवा स मतिमान्दक्षो बलेन महता वृतः ।

त विभ्रान्त नृपचरमप्सरा ददृशे ततः ॥ २१ ॥

गन्धर्वराजस्य सुता सुश्यामा इति विद्युता ।

ता दृष्ट्वा चकमे राजा राजानं चकमे च सा ॥ २२ ॥

इति क्रीडा समभवत्तया राज्ञो महामते ।

निवृत्तकामो राजेन्द्रस्तामापृच्छयाऽऽगमद्गृहम् ॥ २३ ॥

उत्पन्नाऽहं ततस्तस्यां सुश्यामायां महामते ।

गच्छन्ती मा तदा माता इदमाह तपोधन ॥ २४ ॥

सुश्यामोवाच ।

यस्त्यस्या प्रविशेद्वद्रे स ते भर्ता भविष्यति ॥ २५ ॥

वृद्धोवाच ।

इत्युक्त्वा सा जगामाथ माता मम महामते ।

तस्मादत्र प्रविष्ट्वं पुमान्नान्यः कदाचन ॥ २६ ॥

सहस्राणि तथाऽशोर्तिं कृत्वा राज्यं पिता मम ।

अत्रैव च तपस्तप्त्वा ततः स्वर्गमुपेयिषान् ॥ २७ ॥

स्वर्गं यातेऽपि पितरि सहस्राणि तथा दश ।

वर्षाणि मुनिशार्दूल राज्यं कृत्वा तथा परः ॥ २८ ॥

स्वर्गे यातो मम भ्राता अहमत्रैव संस्थिता ।

अहं ब्रह्मन्नान्यवृत्ता न माता न पिता मम ॥ २९ ॥

अहमात्मेश्वरी ब्रह्मन्निविष्टा क्षत्रकन्यका ।

तस्मादुभयजस्व मां ब्रह्मन्व्रतस्थां पुरुषार्थिनीम् ॥ ३० ॥

गीतम् उवाच ।

सहस्रायुरहं भद्रे मत्तस्त्वं वयसाऽधिका ।

अहं बालस्त्व तु वृद्धा नैवायं घटते मिथः ॥ ३१ ॥

बृद्धोवाच ।

त्वं मर्ता मे पुरा दिष्टो नान्यो मर्ता मतो मम ।

धात्रा दत्तस्तत्तस्त्वं मां न निराकर्तुमर्हसि ॥ ३२ ॥

अथवा तेच्छसि मां त्वमप्रदुष्टामनुग्रताम् ।

ततस्त्यह्यामि जीवं मे श्दानो तव पश्यतः ॥ ३३ ॥

अपेक्षिताप्राप्तितो हि देहिनां मरणं धरम् ।

अनुरक्तजनत्यागे पातकान्तो न विद्यते ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

बृद्धायास्तद्वचः श्रुत्वा गौतमो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥

गीतम् उवाच

अहं तपोधिरहिता विद्याहीनो ह्यकिञ्चनः ।

माहं धरो हि योग्यस्ते कुरूपो भोगवर्जितः ॥ ३६ ॥

अनासोऽहं किं करोमि अतपोविद्य एव च ।

तस्मात्सुरूपं सुविद्यामापाद्य प्रथमं शुभे ॥

पश्चात्ते वचनं कायं ततो वृद्धाऽब्रवीदुद्विजम् ॥ ३७ ॥

वृद्धोवाच ।

मया सरस्वती देवी तोषिता तपसा द्विज ।
तथैवाऽऽपो रूपवत्यो रूपदाताऽग्निरेव च ॥ ३८ ॥
तस्माद्वागीश्वरी देवी सा ते विद्यां प्रदास्यति ।
अग्निश्च रूपचान्देवस्तथ रूपं प्रदास्यति ॥ ३९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा गौतमं तं वृद्धोवाच विभावसुम् ।
प्रार्थयित्वा सुविद्यं तं सुरूपं चाकरोन्मुनिम् ॥ ४० ॥

ततः सुविद्यः सुभगः सुकान्तो,
वृद्धां स पत्नीमकरोत्प्रीतियुक्तः ।

तथा स रेमे बहुला मनोहया,
समाः सुप्तं प्रोतमना गुहायाम् ॥ ४१ ॥

कदाचित्तत्र घसतोदपत्योर्मदतोर्गिरौ ।
गुहायां मुनिशार्दूल भाजन्मुर्मनयोऽमलाः ॥ ४२ ॥
घसिष्ठयामदेवाया य चान्ये च महर्षयः ।
भ्रमन्तः पुण्यतीर्थानि प्राप्नुवंस्तस्य तां गुहाम् ॥ ४३ ॥
आगतांस्तानृषींज्ज्ञात्वा गौतमः सह भार्यया ।
सत्कारमकरोत्तेषां जहसुस्तं च केचन ॥ ४४ ॥
ये बाला यौघनोन्मत्ता घयसा ये च मध्यमाः ।
वृद्धां च गौतमं प्रेक्ष्य जहसुस्तत्र केचन ॥ ४५ ॥

शृण्व ऊचुः ।

पुत्रोऽयं तव पौत्रो वा वृद्धे को गौतमोऽभवत् ।
सत्यं घदस्य कल्याणि इत्येवं जहसुर्द्विजाः ॥ ४६ ॥

विपं वृद्धस्य युवती वृद्धाया अमृतं युवा ।

इष्टानिष्टसमायोगो दृष्टोऽस्माभिरहो चिरात् ॥ ४७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येवमूचिरे केचिदप्योः शृण्वतोस्तदा ।

एषमुक्त्वा कृताविध्या ययुः सर्वे महर्षयः ॥ ४८ ॥

श्रयोणा यवनं धृत्वा उमावपि सुदुःखिता ।

लज्जिता च महाप्राज्ञौ गौतमो भार्यया सह ॥

पप्रच्छ मुनिशार्ङ्गलमगस्त्यमृपिसत्तमम् ॥ ४९ ॥

गौतम उवाच ।

को देशः किमु तीर्थं वा यत्र श्रेयः समाप्यते ।

शास्त्रमेव महाप्राज्ञ मुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ ५० ॥

अगस्त्य उवाच ।

वदद्मिर्मुनिभिर्ब्रह्मण्या श्रुतमिदं ध्रुवः ।

सर्वे कामास्तत्र पूर्णा गौतम्या नात्र संशयः ॥ ५१ ॥

तस्माद्गच्छ महानुद्धे गौतमी पापनाशिनीम् ।

अहं त्वामनुयाम्यामि यथेच्छसि, तथा कुरु ॥ ५२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वाऽगस्त्यवाक्यं वृद्धया गौतमोऽभ्यगात् ।

तत्र तेपे तपस्तीव्रं पश्या स भगवानृषिः ॥ ५३ ॥

मूर्तिं चकार देवस्य शंभोर्विष्णोस्तथैव च ।

गङ्गां च तोषयामास भार्यार्यं भगवानृषिः ॥ ५४ ॥

गौतम उवाच ।

खिन्नात्मनामत्र भवे त्वमेव शरणं शिवः ।
मरभूमावध्वगानां विटर्पीव प्रियायुतः ॥ ५५ ॥
उच्चायचानां भूतानां सर्वथा पापनोदनः ।
सस्यानां घनवत्कृष्ण त्वमचग्रहशोपिणाम् ॥ ५६ ॥
घैकुण्ठदुर्गनि श्रेणिस्त्वं पीयूषतरङ्गिणी ।
अधोगतानां तप्तानां शरणं भव गौतमि ॥ ५७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततस्तुष्टाऽवदद्वाक्यं गौतमं वृद्धया युतम् ।
शरणागतदीनातै शरण्या गौतमी मुदा ॥ ५८ ॥

गौतम्युवाच ।

अभिपिञ्चस्य भार्या त्वं मज्जलैर्मन्त्रसयुतैः ।
कलशैरपवारैश्च ततः पत्नी त्व प्रिया ॥ ५९ ॥
सुरूपा चारुसर्वाङ्गी सुभगा चारलोचना ।
सर्वलक्षणसंपूर्णा रम्यरूपमवाप्स्यति ॥ ६० ॥
रूपवत्या पुनस्त्वं वै भार्यया अभिपेक्षितः ।
सर्वलक्षणसंपूर्णः कान्तं रूपमवाप्स्यसि ॥ ६१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेति गाङ्गावचनाद्यथोक्तं तौ चक्रतुः ।
सुरूपतामुभौ प्राप्ता गौतम्याश्च प्रसादतः ॥ ६२ ॥
अभिपेक्षोदकं यद्य सा मदी समजायत ।
तस्या नाम्ना तु विख्याता वृद्धाया मुनिसत्तम ॥ ६३ ॥

वृद्धा नदीतिविख्याता गौतमोऽपि तथोच्यते ।

वृद्धगौतम इत्युक्त ऋषिभिः समवासिभिः ॥

वृद्धा तु गौतमी प्राह गङ्गा प्रत्यक्षरूपिणीम् ॥ ६४ ॥

वृद्धोवाच ।

मन्नाम्नीयं नदी देवि वृद्धा श्रेष्ठ्यभिधीयताम् ।

त्वया च संगमस्तस्यास्तस्यास्तार्थमनुत्तमम् ॥ ६५ ॥

रूपसौभाग्यसंपत्तिपुत्रपौत्रप्रवर्धनम् ।

आयुरारोग्यकल्याणं जयप्रीतिविवर्धनम् ॥

ज्ञानदानादिहोमैश्च पितॄणां दावनं परम् ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अस्त्वित्याह च तां गङ्गा सुवृद्धां गौतमप्रियाम् ।

गौतमस्यापितं लिङ्गं वृद्धानाम्नेव कीर्तितम् ॥ ६७ ॥

तत्रैव च मुदं प्राप्तो वृद्धया मुनिसत्तम ।

तत्र स्नानं च दानं च सर्वामीष्टप्रदायकम् ॥ ६८ ॥

ततः प्रभृति तर्क्ष्यं वृद्धासंगममुच्यते ॥ ६९ ॥

ति श्रीमहापुराणे आदिग्राहो तीर्थमाहात्म्ये वृद्धासंगमाद्युभयतट-

सप्तदशतीर्थवर्णनं नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

आदितः श्लोकानां सम्प्रत्यङ्का — ६०२६

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

इलातीर्थवर्णनम्

ग्रहोवाच ।

इलातीर्थमिति ख्यात सर्वसिद्धिकरं नृणाम् ।
ग्रहाहत्यादिपापानां पावनं सर्वकामदम् ॥ १ ॥
वैवस्वतान्वये जात इलो नाम जनेश्वर ।
महत्या सेनया सार्धं जगाम मृगयावनम् ॥ २ ॥
परिवत्राम गहनं बहुव्यालसमाकुलम् ।
नानाकारद्विजयुतं विटपैः पश्चिमोमितम् ॥ ३ ॥
घनेचरं नृपश्रेष्ठो मृगयागतमानसः ।
तत्रैव मतिमाधत्त इलोऽमात्यान्तथात्रवीत् ॥ ४ ॥

इल उवाच ।

गच्छन्तु नगरं सर्वे मम पुत्रेण पालितम् ।
देशं कोशं बलं राज्यं पालयन्तु पुनश्च तम् ॥ ५ ॥
वसिष्ठोऽपि तथा यातु भाद्रायाग्नौ न्पितृव नः ।
पत्नीभिः सहितो धीमानरण्येऽहं वसाम्यथ ॥ ६ ॥
वरण्यभोगभुग्मिश्च घाजिवारणमानुषैः ।
मृगयाशीलिभिः कौक्षिद्यान्तु सर्वे इतः पुरीम् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा ययुस्तेऽपि स्वयं प्रायाच्छनैर्गिरिम् ।
हिमपन्तं रत्नमयं घसस्तक्र इलो नृप ॥ ८ ॥
ददर्श कदरं तत्र नानारत्नविचित्रितम् ।
तत्र यक्षेश्वरं कश्चित्समन्युरिति विश्रुतं ॥ ९ ॥
तस्य भार्या समानार्त्नी भर्तृव्रतपरायणा ।
तस्मिन्वसत्यर्त्नी यक्षो रमणीये नगोत्तमे ॥ १० ॥
मृगन्पेण व्यचरद्भार्यया स महामतिः ।
स्वेच्छया स्वघने यक्षः क्रीडते नृत्यगीतकैः ॥ ११ ॥
इत्थं स यक्षो जानाति मृगरूपधरोऽपि च ।
इलस्तु तं न जानाति कदरं यक्षपालितम् ॥ १२ ॥
यक्षस्य गेहं विपुलं नानारत्नविचित्रितम् ।
तत्रोपविष्टो नृपतिर्महत्या सेनया वृतः ॥ १३ ॥
वासं चक्रे स तत्रैव गेहे यक्षस्य धीमतः ।
स यक्षोऽधर्मकोपेन भार्यया मृगरूपधृक् ॥ १४ ॥
इलं जेतुं ॥ शक्नोमि याचितो न ददाति च ।
हृतं गेहं ममानेन किं करोमीत्यचिन्तयत् ॥ १५ ॥
युधि मत्तं कथं हन्या चेति स्थित्वा स यक्षराट् ।
आत्मीयान्प्रेषयामास यक्षाञ्छूरान्धनुर्घरान् ॥ १६ ॥

यक्ष उवाच ।

युद्धे जित्वा च राजानमिलमुद्धतदन्तिनम् ।
गृहाद्याऽन्यतो याति मम तत्कर्तुर्मह्यम् ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यक्षेश्वरस्य तद्वाक्याद्यक्षास्ते युद्धदुर्मदाः ।
 इत्थं गत्वाऽद्भुतसर्वे निर्गच्छास्माद्गुहालयात् ॥ १८ ॥
 न चेद्युद्धात्परिभ्रष्टः पलाय्य क्व गमिष्यसि ।
 तद्यक्षवचनात्कोपाद्युद्धं चक्रे स राजराट् ॥ १९ ॥
 ज्ञात्वा यक्षान्बहुविधानुपास दश शर्वरीः ।
 यक्षेश्वरो मृगो भूत्वा भार्ययाऽपि घने वसन् ॥ २० ॥
 हतगेहो घन प्राप्नो हतभृत्यः स यक्षिणीम् ।
 प्राह विन्तापरो भूत्वा मृगीरूपधरा प्रियाम् ॥ २१ ॥

यक्ष उवाच ।

राजाऽयं दुर्मनाः कान्ते व्यसनासक्तमानसः ।
 कथमायाति विपदं तत्रोपायो विचिन्त्यताम् ॥ २२ ॥
 पापधिष्यसनान्तानि राज्यान्धखिलभूभुजाम् ।
 प्रापयोमाघन सुभ्रूर्मृगी भूत्वा मनोहरा ॥ २३ ॥
 प्रविशेत्तत्र राजाऽयं स्त्री भविष्यत्यसंशयम् ।
 करणीयं त्वया भद्रे न चैतद्युज्यते मम ॥
 अहं तु पुरुषो येन त्वं पुनः स्त्री च यक्षिणी ॥ २४ ॥

यक्षिण्युवाच ।

कथं त्वया न गन्तव्यमुपाघनमनुत्तमम् ।
 गतेऽपि त्वयि को दोषस्तन्मे कथय तत्त्वतः ॥ २५ ॥

यक्ष उवाच ।

हिमचन्पर्वतश्रेष्ठ उमया सहित शिव ।
 देवैर्गणैरनुवृत्तो विचचार यथासुखम् ॥
 पार्वती शकर प्राह कदाचिद्रहसि स्थितम् ॥ २६ ॥

पार्वत्युवाच ।

स्त्राणामेव स्वभाषोऽस्ति रत गोपायित भवेत् ।
 तस्मान्मे नियत देशमाज्ञया रक्षित तव ॥ २७ ॥
 देहि मे त्रिदशान् उमाधनमिति श्रुतम् ।
 बिना त्वया गणेशेन कार्तिकेयेन नन्दिना ॥ २८ ॥
 यस्त्वत्र प्रविशेन्नाथ आत्मे तस्य भवेदिति ॥ २९ ॥

यक्ष उवाच ।

इत्याज्ञोमाधने दत्ता प्रसन्नेनेन्दुमौलिना ।
 किं करोमि पुमान्कान्ते त्वया प्रणयनार्दित ॥
 तस्मान्मया न गन्तव्यमुमाया वनमुत्तमम् ॥ ३० ॥

ग्रह्योवाच ।

तद्वर्तुधवन श्रुत्वा यक्षिणा कामरूपिणी ।
 मृगां भूत्वा विशालाक्षी शल्स्य पुरतोऽभवत् ॥ ३१ ॥
 यक्षस्तु सस्थितस्तत्र ददर्शले मृगां तदा ।
 मृगायासकचित्तो वै मृगां दृष्ट्वा विशेषत ॥ ३२ ॥
 एक एव ह्यारूढो निर्ययौ ता मृगामनु ।
 साऽऽकर्षत शनैस्त तु राजान मृगायाकुलम् ॥ ३३ ॥

शनैर्जंगाम सा तत्र यदुमावनमुच्यते ।

बद्धश्या तु मृगी तस्मै दशयन्तो कञ्चित्कञ्चित् ॥ ३४ ॥

तिष्ठन्ती चैव गच्छन्ती धावन्ती च विभीतयत् ।

हरिणी चपलाक्षी सा तमाकर्षदुमावनम् ॥ ३५ ॥

अनुप्राप्तो हयारूढस्तत्प्राप स उमावनम् ।

उमावन प्रविष्टं तं ज्ञात्वा सा यक्षिणी तदा ॥ ३६ ॥

मृगीरूप परित्यज्य यक्षिणी कामरूपिणी ।

दिव्यरूपं समास्थाय चाशोकतट्संनिधौ ॥ ३७ ॥

तच्छाखालम्बितकरा दिव्यगन्धानुलेपना ।

दिव्यरूपधरा तन्वी कृतकार्या समा तदा ॥ ३८ ॥

हसन्ती नृपतिं प्रेक्ष्य ध्रान्तं हयगतं तदा ।

मृगीमालोकयन्त तं चपलाक्षमिलं तदा ॥ ३९ ॥

भर्तृवाक्यमशेषेण स्मरन्ती प्राह भूमिपम् ॥ ४० ॥

समोवाच ।

हयारूढाऽयला तन्वि क एकेव तु गच्छसि ।

पुरुषस्य च वेपेण श्ले कमनुयास्यसि ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्लेति पचनं श्रुत्वा राजाऽसौ क्रोधमूर्छितः ।

यक्षिणीं भर्त्सयित्वाऽसौ तामपृच्छन्मृगीं पुनः ॥ ४२ ॥

तथाऽपि यक्षिणीं प्राह श्ले किमनुषोक्षसे ।

श्लेति पचनं श्रुत्वा धृतचापो हयस्थितः ॥ ४३ ॥

कुपितो दर्शयामास त्रैलोक्यविजयी घनुः ।

पुनः सा ग्राह नृपतिं महात्मानमिले स्वयम् ॥ ४४ ॥

प्रेक्षस्व पश्चान्मां ब्रूहि असत्यां सत्यवादिनीम् ।

तदा चाऽऽलोकयद्राजा स्तर्नां तुङ्गा भुजान्तरे ॥ ४५ ॥

किमिदं मम संजातमित्येव चकितोऽभवत् ॥ ४६ ॥

इलोवाच ।

किमिदं मम संजातं जानीते भवती स्फुटम् ।

यद् सर्वं यथातथ्यं त्वं का वा यद् सुव्रते ॥ ४७ ॥

यक्षिण्युवाच ।

हिमवत्कंदरश्रेष्ठे समन्युर्धसते पतिः ।

यक्षाणामधिपः श्रीमांस्तद्गार्याऽहं तु यक्षिणी ॥ ४८ ॥

यत्कंदरे भवाग्राजा तूपविष्टः सुशीतले ।

यस्य यक्षा हता मोहात्त्वया हि संगरं धिना ॥ ४९ ॥

ततोऽहं निर्गमयं ते मृगी भूत्वा उमाचनम् ।

प्रविष्टा त्वं प्रविष्टोऽसि पुरा ग्राह महेश्वरः ॥ ५० ॥

यन्त्वत्र प्रविशेन्मन्दः पुमान्स्त्रीत्वमवाप्स्यति ।

तस्मात्स्त्रीत्वमवाप्तोऽसि न त्वं दुःखितुमर्हसि ॥

प्रौढोऽपि कोऽत्र जानाति विचित्रमवितयताम् ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यक्षिणीयवनं श्रुत्वा हयारूढस्तदाऽपतत् ।

तमाश्वास्य पुनः सैव यक्षिणी वाक्यमब्रवीत् ॥ ५२ ॥

यक्षिण्युवाच ।

स्त्रीत्वं जातं जातमेव न पुंस्त्वं कर्तुमर्हसि ।

गृहाण विद्यां स्त्रीयोग्यां नृत्यं गीतमलंकृतिम् ॥

स्त्रीलालित्यं स्त्रीविलासं स्त्रीकृत्यं सर्वमेव तत् ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इला सर्वमथावाप्य यक्षिणीं वाक्यमप्रधात् ॥ ५४ ॥

इलोवाच ।

को वा भर्ता किं तु कृत्यं पुनः पुंस्त्वं कथं भवेत् ।

एतद्वदस्व कल्याणी दुःखार्ताया विशेषतः ॥

भार्तानामार्तिशमनाच्छ्रेयो नाभ्यधिकं क्वचित् ॥ ५५ ॥

यक्षिण्युवाच ।

युधः सोमसुतो नाम घनादस्माच्च पूर्वतः ।

आश्रमस्तस्य सुमगे पितरं नित्यमेप्यति ॥ ५६ ॥

अनेनैव पथा सोमं पितरं स युधो ब्रह्मः ।

द्रष्टुं याति ततो नित्यं नमस्कृतुं तथैव च ॥ ५७ ॥

यदा याति युधः शान्तस्तदाऽऽत्मानं च दर्शय ।

तं दृष्ट्वा त्वं तु सुमगे सर्वकामानवाप्स्यसि ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तामाश्वास्य ततः सुभृर्धक्षिण्यन्तरधीयत ।

यक्षिणी सा तमाचष्ट यक्षोऽपि सुखमाप्तवान् ॥ ५९ ॥

इलसैन्यं च तत्राऽऽसीत्तदुगतं च यथासुखम् ।

उमावनस्थिता चेल गायन्तो नृत्यतो पुनः ॥ ६० ॥

स्त्रामावमनुचेष्टन्ती स्मरन्ती कर्मजो गतिम् ।

कदाचिन्क्रियमाणे तु इत्या नृत्यकर्मणि ॥ ६१ ॥

तामपश्यद्वुधो धीमान्पिनरं गन्तुमुग्रतः ।

इला दृष्ट्वा गर्नित्यक्त्वा तामागन्याप्रर्वाद्वुधः ॥ ६२ ॥

बुध उवाच ।

मार्या भव मम म्वस्या सर्वाभ्यन्त्र प्रिया भव ॥ ६३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

बुधवाक्यमिला मक्त्या त्वमिनित्य तथाऽकरोत् ।

स्मृत्वा च यक्षिणीवाक्यं तनस्तुष्टोऽभवन्मुने ॥ ६४ ॥

बुधो रेने तथा प्रीत्या नीत्वा म्वस्थाननुत्तमम् ।

सा चापि सर्वमात्रेण तोषयामास तं पतिम् ॥

ततो बहुतिथे काले बुधस्तुष्टोऽवदत्प्रियाम् ॥ ६५ ॥

बुध उवाच ।

किं नै द्वैरं मया मद्रे प्रिय यन्ननसि स्थितम् ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यसमकालं तु पुत्रं देहीन्यभायत ।

इला बुधं सोमसुतं प्रीतिमन्त्रं प्रियं तथा ॥ ६७ ॥

बुध उवाच ।

यमोऽग्नेतन्मदीयं तथा प्रीतिसनुद्ववम् ।

पुत्रम्ने मविता तस्मान्क्षत्रियो लोकविश्रुतः ॥ ६८ ॥

सोमवंशकर धीमानाद्रिन्य इव तंजसा ।

बुद्ध्या बृहस्पतिसनः क्षमया पृथिवीसमः ॥ ६९ ॥

धीर्येणाऽऽजौ हरिरिव कोपेन हुतभुग्यथा ॥ ७० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्मिन्नुत्पद्यमाने तु बुधपुत्रे महात्मनि ।

जयशब्दश्च सर्वत्र त्वासीच्च सुखेश्वरनि ॥ ७१ ॥

बुधपुत्रे समुत्पन्ने तत्राऽऽजमुः सुरेश्वराः ।

अहमप्यागमं तत्र मुदा युक्तो महामते ॥ ७२ ॥

जातमात्रः सुतो राघवकरोत्स पृथुस्वरम् ।

तेन सर्वेऽप्ययोचन्वै संगता ऋषयः सुराः ॥ ७३ ॥

यस्मात्पुरु रघोऽस्येति तस्मादेव पुरुरथाः ।

स्यादित्येवं नाम चक्रुः सर्वे संतुष्टमानसाः ॥ ७४ ॥

बुधोऽप्यध्यापयामास क्षात्रविद्यां सुतं शुभाम् ।

धनुर्वेदं सप्रयोगं बुधः प्रादात्तदाऽऽत्मजे ॥ ७५ ॥

स शीघ्रं वृद्धिमगमच्छुक्लपक्षे यथा शशी ।

स मातरं दुःखयुतां सर्माक्ष्येलां महामतिः ॥

नमस्याथ विनीतात्मा इलामैलोऽग्रवीदिदम् ॥ ७६ ॥

ऐल उवाच ।

बुधो मातर्मम पिता तव भर्ता प्रियस्तथा ।

अहं च पुत्रः कर्मण्यः कस्मात्ते मानसो ज्वरः ॥ ७७ ॥

इलोवाच ।

सत्यं पुत्र बुधो भर्ता त्वं च पुनो गुणाकरः ।

मर्तृपुत्ररुता चिन्ता न ममास्ति कदाचन ॥ ७८ ॥

तथाऽपि पूर्वजं किंचिद्दुःखं स्मृत्वा पुनः पुनः ।

चिन्तयेयं महाबुद्धे ततो मातरमब्रवीत् ॥ ७६ ॥

ऐल उवाच ।

निवेदयस्व मे मातस्तदेव प्रथमं मम ॥ ८० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इला चैनमुवाचेदं रहोवाचं कथं वदे ।

तथाऽपि पुत्र ते वक्ष्मि पित्रोः पुत्रो यतो गतिः ॥

मद्भानां दुःखपाथोऽर्थो पुत्रः प्रवहणं परम् ॥ ८१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मातृवचनं श्रुत्वा विनीतः प्राह मातरम् ।

पादयोः पतितश्चापि वद मातर्यथा तथा ॥ ८२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सा पुरुषस्य प्राह इक्ष्वाकूणां तथा कुलम् ।

तन्नोत्पत्तिं स्वस्य नाम राज्यप्राप्तिं प्रियान्सुतान् ॥ ८३ ॥

पुरोधसं वसिष्ठं च प्रियां भार्यां स्वकं पद्म् ।

घननिर्याणमेवाथ श्रमात्यानां पुरोधसः ॥ ८४ ॥

प्रेषणं च नगर्यां तां मृगयासक्तिमेव च ।

हिमवत्कंदरुगतिं यज्ञेश्वरगृहे गतिम् ॥ ८५ ॥

उमावनप्रवेशं च स्वीत्वप्राप्तिमशेषतः ।

महेश्वराज्ञया तत्र चाप्रवेशं नरस्य तु ॥ ८६ ॥

यक्षिर्णावान्ममप्यस्य वरदानं तथैव च ।

शुधप्राप्तिं तथा प्रीतिं पुत्रोत्पत्त्याद्यशेषतः ॥ ८७ ॥

कथयामास तत्सर्वं ध्रुत्वा मातरमप्रवात् ।
 पुरुरवा किं करोमि किं कृत्वा सुखं भवेत् ॥ ८८ ॥
 एतावता ते तृप्तिश्चेदलमेतेन चाम्बिके ।
 यदप्यन्यन्मनोवर्ति तदप्याज्ञापयस्व मे ॥ ८९ ॥

इलोवाच ।

इच्छेय पुस्त्यमुत्कृष्टमिच्छेयं राज्यमुत्तमम् ।
 अभिप्रेक्ष्य च पुत्राणां तव चापि विशेषतः ॥ ९० ॥
 दानं दातुं च यष्टुं च मुक्तिमार्गस्य धीक्षणम् ।
 सर्वं च कर्तुमिच्छामि तव पुत्र प्रसादतः ॥ ९१ ॥

पुत्र उवाच ।

उपायं त्वा नृ पृच्छामि येन पुंस्त्वमवाप्स्यसि ।
 तपसो वाऽन्यतो वाऽपि घदस्व मम तद्वतः ॥ ९२ ॥

इलोवाच ।

बुधं त्वं पितरं पृच्छ गत्वा पुत्र यथार्थवत् ।
 स तु सर्वं तु जानाति उपदेक्ष्यति ते हितम् ॥ ९३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मातृवचनादेलो गत्वा पितरमब्रूता ।
 उवाच प्रणतो भूत्वा मातु कृत्यं तथाऽऽत्मनः ॥ ९४ ॥

बुध उवाच ।

इलं जाने महाप्राज्ञ इला जातां पुनस्तथा ।
 उमायनप्रवेशं च शंभोराज्ञा तथैव च ॥ ९५ ॥

तस्माच्छुभप्रसादेन उमायाश्च प्रसादतः ।

विशापो भविता पुत्र तावाराध्य न चान्यथा ॥ ६६ ॥

पुरूरवा उवाच ।

पण्येयं तं कथं देवं कथं वा मातरं शिवाम् ।

तीर्याद्वा तपसो वाऽपि तत्पितः प्रथमं वद ॥ ६७ ॥

बुध उवाच ।

गौतमीं गच्छ पुत्र त्वं तत्राऽऽस्ते सर्वदा शिवः ।

उमया सहितः श्रीमाञ्छापहन्ता वर्यदः ॥ ६८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुरूरवाः पितुर्वाक्यं श्रुत्वा तुमुदितोऽभवत् ।

गौतमीं तपसे धीमान्गङ्गां त्रैलोक्यपावनीम् ॥ ६९ ॥

पुंस्त्वमिच्छस्तथा मातुर्जगाम तपसे त्वरन् ।

हिमवन्नं गिरिं नत्वा मातरं पितरं शुल्म् ॥ ७० ॥

गच्छन्तमन्वगात्पुत्रमिला सोमसुतस्तथा ।

तौ सर्वे गौतमीं प्राप्ता हिमवत्पर्वतोत्तमात् ॥ ७१ ॥

तत्र लान्वा ततः किञ्चिन्मृत्वा चक्रुः स्तुतिं पराम् ।

मदस्य देवदेवस्य स्तुतिक्रममिमं शृणु ॥ ७२ ॥

बुधस्तुष्टाव प्रथममिला च तदनन्तरम् ।

ततः पुरूरवाः पुत्रो गौरीं देवीं च शंकरम् ॥ ७३ ॥

बुध उवाच ।

यौ कुङ्कुमेन स्वशरीरजेन,

स्वभावहेमप्रनिमौ समूपा ।

यावर्चितौ स्कन्दगणेश्वराभ्यां,

तौ मे शरण्यौ शरणं भवेताम् ॥ १०४ ॥

इलोवाच ।

संसारतापत्रयदाघदग्धाः,

शरीरिणो यौ परिचिन्तयन्तः ।

सद्यः परां निवृत्तिमाप्नुयन्ति,

तौ शंकरौ मे शरणं भवेताम् ॥ १०५ ॥

भार्ता एहं पीडितमानसा ते,

क्लेशादिगोता न परोऽस्ति कश्चित् ।

देव त्वदीयौ चरणौ सुपुण्यौ,

तौ मे शरण्यौ शरणं भवेताम् ॥ १०६ ॥

पुरूरवा उवाच ।

यथाः सकाशादिदमभ्युदैति,

प्रयाति चान्ते लयमेव सर्वम् ।

जगच्छरण्यौ जगदात्मकौ तु,

गौरीहरौ मे शरणं भवेताम् ॥ १०७ ॥

यौ देववृन्देषु महोत्सवे तु,

पादौ गृहाणेश(ति) गिरीशपुङ्गवाः ।

प्रोक्तं धृती श्रोतिषशाच्छिवेन,

तौ मे शरण्यौ शरणं भवेताम् ॥ १०८ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

किमभीष्टं प्रदास्यामि गुप्मभ्यं तद्वदन्तु मे ।

एतद्वत्स्याः स्य भद्रं वो देवानामपि दुष्करम् ॥ १०९ ॥

पुरूरवा उवाच ।

इलो राजा तवाज्ञात्वा घनं प्राविशदम्बिके ।
तत्क्षमस्व सुरेशानि पुंस्त्वं दातुं त्वमर्हसि ॥ ११० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युवाच तान्सर्वान्भवस्य त्वु मते स्थिता ।
ततः ॥ भगवानाह देवीवाक्यरतः सदा ॥ १११ ॥

शिव उवाच ।

अत्रामिपेकमात्रेण पुंस्त्वं प्राप्नोत्वयं नृपः ॥ ११२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स्नाताया बुधभार्यायाः शरीराद्वारि सुस्रवे ।
नृत्यं गीतं च लाघण्यं यक्षिण्या यदुपार्जितम् ॥ ११३ ॥
तत्सर्वं धारिधाराभिर्गङ्गाभ्रमसि समाविशत् ।
नृत्या गीता च सौभाग्या इमा नद्यो यभूषिरे ॥ ११४ ॥
ताश्चापि संगता गङ्गां ते पुण्याः संगमास्त्रयः ।
तेषु स्नानं च दानं च सुरराज्यफलप्रदम् ॥ ११५ ॥
इला पुंस्त्वमवाप्याथ गौरीशंभोः प्रसादतः ।
महाभ्युदयसिद्धयर्थं धाजिमेषमथाकरोत् ॥ ११६ ॥
पुरोधसं वसिष्ठं च भार्यां पुत्रांस्तथैव च ।
अमात्यांश्च बलं कोशमानीय स नृपोत्तमः ॥ ११७ ॥
चतुरङ्गं बलं राज्यं दण्डकेऽस्थापयत्तदा ।
इलस्य नाम्ना विख्यातं तत्र तत्पुरमुच्यते ॥ ११८ ॥

पूर्वजातानघो पुत्रान्सूर्यवंशकमागते ।

राज्येऽभिषिच्य पश्चात्तमैलं स्नेहादसिञ्चयत् ॥ ११६ ॥

सोमवंशकरः श्रीमानयं राजा भवेदिति ।

सर्वेभ्यो मतिमानेभ्यो ज्येष्ठः श्रेष्ठोऽभवन्मुने ॥ १२० ॥

यत्र च व्रतघो वृत्ता इलस्य नृपतेः शुभाः ।

यत्र पुंस्त्वमघाप्याथ यत्र पुत्राः समागताः ॥ १२१ ॥

यक्षिणीदत्तनृत्यादिगीतसौभाग्यमङ्गलाः ।

नद्यो भूतघा यत्र गङ्गा संगतास्तानि नारद ॥ १२२ ॥

तीर्थानि शुभदान्यासस्सहस्राण्यथ षोडश ।

उभयोस्तीरयोस्तात तत्र शभुरिलेश्वरः ॥

तेषु स्नानं च दानं च सर्वक्रतुफलप्रदम् ॥ १२३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये स्वयंभूवृषिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

धुधेलापुरुषघोषसिष्ठनृत्यगीतसौभाग्येश्वरादिषोडशसहस्र

तीर्थवर्णनं नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का. ६१५०

—

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

चक्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

चक्रतीर्थमिति कथ्यतं ब्रह्मदत्त्वादिनाशनम् ।

यत्र चक्रेश्वरो देवश्चक्रमाप यतो हरिः ॥ १ ॥

यत्र विष्णुः स्वयं स्थित्वा चक्रार्थं शंकरं प्रभुः ।
 पूजयामास तत्तीर्थं चक्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ २ ॥
 यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुन्यते ।
 दक्षकर्ता प्रवृत्ते तु देवानां च समागमे ॥ ३ ॥
 हस्तेन दूषिते देवे शिवे शर्वे महेश्वरे ।
 अनाह्वाने सुरैः स्य दक्षचित्ते मलीमसे ॥ ४ ॥
 दाक्षायण्या श्रुते वाक्ये अनाह्वानस्य कारणे ।
 अहल्यायां चोक्तवत्यां कुपिताऽमृतसुरेश्वरी ॥ ५ ॥
 पितरं नाशये पापं क्षमेयं न कथं वन ।
 शृण्वती दोषवाक्यानि पित्रा चोकानि मर्तरि ॥ ६ ॥
 पत्न्युः शृण्वन्ति या निन्दा तासां पापावधिः कुतः ।
 यादृशस्तादृशो वाऽपि पतिः स्त्रीणां परा गतिः ॥ ७ ॥
 किं पुनः सकलार्थीशो महादेवो जगद्गुरुः ।
 श्रुतं तन्निन्दनं तर्हि धारयामि न देहकम् ॥ ८ ॥
 तस्मात्त्यज्य इमं देहमिन्युक्त्वा सा महासती ।
 कोपेन महताऽऽविष्टा प्रजङ्घाल सुरेश्वरी ॥ ९ ॥
 शिरीकचेतना देह बलायोगाच्च तन्यजे ।
 महेश्वरोऽपि सकल वृत्तमाकर्ण्य नारदाम् ॥ १० ॥
 दृष्ट्वा चुकोप पप्रच्छ जयां च विजयां तथा ।
 ते ऊचतुस्मै देवं दक्षक्रतुविनाशनम् ॥ ११ ॥
 दाक्षायण्या इति श्रुत्वा मन्त्रं प्रायान्महेश्वरः ।
 भीमैर्गणैः परिवृतो मूतनाथैः समं ययौ ॥ १२ ॥

मस्रस्तैर्वैष्टितः सर्वो देवब्रह्मपुरस्कृतः ।

दक्षेण यजमानेन शुद्धभावेन रक्षितः ॥ १३ ॥

वसिष्ठादिभिरत्युग्रैर्मुनिभिः परिवारितः ।

इन्द्रादित्याद्यैर्वसुभिः सर्वतःपरिपालितः ॥ १४ ॥

ऋषयस्तु सामवेदैश्च स्वाहा शब्दैरलंकृतः ।

श्रद्धा पुष्टिस्तथा तुष्टिः शान्तिर्लज्जा सरस्वती ॥ १५ ॥

भूमिर्घाः शर्वरी क्षान्तिरथा भाशा जया मतिः ।

एताभिश्च तथाऽन्याभिः सर्वतःसमलंकृतः ॥ १६ ॥

त्वष्टा महात्मना चापि कारितो विश्वकर्मणा ।

सुरभिर्नन्दिनी घेनुः कामधुकामदोहिनी ॥ १७ ॥

एताभिः कामवर्षाभिः सर्वकामसमृद्धिमान् ।

कल्पवृक्षः पारिजातो लताः कल्पलतादिकाः ॥ १८ ॥

यद्यदिष्टतमं किञ्चित्तत्र तस्मिन्मन्त्रे स्थितम् ।

स्वयं मधवता पूष्णा हरिणा परिरक्षितः ॥ १९ ॥

दीयतां भुज्यतां वाऽपि क्रियतां स्थाप्यतां सुखम् ।

एतैश्च सर्वतो वाक्यैर्दक्षस्य पूजितं मतम् ॥ २० ॥

भादौ तु वीरमद्रोऽसौ भद्रकाल्या युतो ययौ ।

शोककोपपरीतात्मा पञ्चाच्छूलपिनाकधृक् ॥ २१ ॥

अभ्याययी महादेवो महामूर्तैरलंकृतः ।

तानि भूतानि परितो मन्त्रे वेष्ट्य महेश्वरम् ॥ २२ ॥

कृतुं विध्वंसयामासुस्तत्र क्षौमो महानभूत् ।

पलायन्त ततः केचित्केचिदुगत्वा सतः शिवम् ॥ २३ ॥

केचित्स्तुवन्ति देवेशं केचित्कृप्यन्ति शंकरम् ।
 एवं विध्वंसितं यज्ञं दृष्ट्वा पूषा समभ्यगात् ॥ २४ ॥
 पूष्णो दन्तानथोत्पाट्य इन्द्रं व्यद्रावयत्क्षणात् ।
 भगस्य चक्षुर्या विप्र घोरभद्रो व्यपाटयत् ॥ २५ ॥
 दिवाकरं पुनर्दोभ्यां परिभ्राम्य समाक्षिपत् ।
 ततः सुरगणाः सर्वे विष्णुं ते शरणं ययुः ॥ २६ ॥

देवा ऊचुः ।

ब्राहि ब्राहि गदापाणे भूतनाथहृताद्भयात् ।
 महेश्वरगणः कश्चिदप्रमथानां तु नायकः ॥
 तेन दग्धो मत्तः सर्वो वैष्णवः पश्यतो हरेः ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

हरिणा चक्रमुत्सृष्टं भूतनाथवधं प्रति ।
 भूतनाथोऽपि तद्यक्रमापतद्य तदाऽग्रसत् ॥ २८ ॥
 प्रस्ने चक्रे तनो विष्णोर्लोकपाला भयाद्ययुः ।
 तथा स्थितानवेक्ष्याय दक्षो यज्ञं सुरानपि ॥
 तुष्टाव शंकरं देवं दक्षो भक्त्या प्रजापतिः ॥ २९ ॥

दक्ष उवाच ।

जय शंकर सोमेश जय सर्वज्ञ शंभवे ।
 जय कल्याणभृच्छंभो जय कालात्मने नमः ॥ ३० ॥
 मादिकर्तनमस्तेऽस्तु नीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ।
 ब्रह्मप्रिय नमस्तेऽस्तु ब्रह्मरूप नमोऽस्तु ते ॥ ३१ ॥

त्रिमूर्तये नमो देव त्रिधाम परमेश्वर ।
 सर्वमूर्ते नमस्तेऽस्तु त्रैलोक्याधार कामद ॥ ३२ ॥
 नमो वेदान्तवेद्याय नमस्ते परमात्मने ।
 यज्ञरूप नमस्तेऽस्तु यज्ञधाम नमोऽस्तु ते ॥ ३३ ॥
 यज्ञदान नमस्तेऽस्तु हव्यवाह नमोऽस्तु ते ।
 यज्ञहर्त्रे नमस्तेऽस्तु फलदाय नमोऽस्तु ते ॥ ३४ ॥
 आहि आहि जगन्नाथ शरणागतवत्सल ।
 भक्तानामप्यभक्तानां त्वमेव शरणं प्रभो ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु स्तुतस्तस्य प्रसन्नोऽभून्महेश्वरः ।
 किं ददामीति तं प्राह क्रतुः पूर्णोऽस्तु मे प्रभो ॥ ३६ ॥
 तथेत्युवाच भगवान्देवदेधो महेश्वरः ।
 शंकरः सर्वभूतात्मा करुणावरुणालयः ॥ ३७ ॥
 क्रतुं कृत्वा ततः पूर्णं तस्य दक्षस्य च मुने ।
 एवमुक्त्वा स भगवान्भूतैरन्तरधीयत ॥ ३८ ॥
 यथागतं सुरा जग्मुः स्वमेव सदनं प्रति ।
 ततः कदाचिद्देवानां दैत्यानां विग्रहो महान् ॥ ३९ ॥
 यभूच तत्र दैत्येभ्यो भीता देवाः श्रियः पतिम् ।
 तुष्टुवुः सर्वमावेन वचोमिस्तं जनार्दनम् ॥ ४० ॥

देवा ऊचुः ।

शक्रादयोऽपि त्रिदशाः कटाक्ष-

प्रवेद्य तस्यास्तप आचरन्ति ।

सा चापि यत्पादरता च लक्ष्मी,
 स्तं ब्रह्मभूत शरणं प्रपद्ये ॥ ४१ ॥
 यस्मात्त्रिलोक्या न परः समानो,
 न चाधिकस्तादृश्यरथान्नृसिंहात् ।
 स देवदेवोऽद्यतु न समस्ता-
 न्महामयेभ्यः कृपया प्रपन्नान् ॥ ४२ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तत प्रसन्नो भगवाञ्शङ्खचक्रगदाधरः ।
 किमर्थमागताः सर्वे तत्कर्ताऽस्मीत्युवाच तान् ॥ ४३ ॥
 देवा ऊचुः ।

भयं च तीव्रं दैत्येभ्यो देवानां मधुमूदन ।
 तत्तत्प्राणाय देवानां भर्ति कुरु जनार्दन ॥ ४४ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तानागतान्हरिः प्राह ग्रस्तं चक्रं हरेण मे ।
 किं करोमि गतं चक्रं भवन्तश्चार्तिमागताः ॥ ४५ ॥
 यान्तु सर्वे देवगणा रक्षा धः क्रियते मया ॥ ४६ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

ततो गतेषु देवेषु विष्णुश्चकार्यमुद्यतः ।
 गोदावरीं ततो गत्वा शंभोः पूजां प्रवक्रमे ॥ ४७ ॥
 सुवर्णकमलैर्दिव्यैः सुगन्धैर्दशभिः शनैः ।
 भक्तितो नित्यवत्पूजां चक्रे विष्णुस्त्वनपने ॥ ४८ ॥

एवं संपूज्यमाने तु तयोस्तत्त्वमिदं शृणु ।
 कमलानां सहस्रे तु यदेकं नैव पूर्यते ॥ ४९ ॥
 तदाऽसुरारिः स्वं नेत्रमुत्पाद्याभ्यमकल्पयत् ।
 अर्घ्यपात्रं करे गृह्य सहस्रकमलान्वितम् ॥
 ध्यात्वा शंभुं ददावर्घ्यमनन्यशरणो हरिः ॥ ५० ॥

विष्णुरुवाच ।

त्वमेव देव जानीषे भायमन्तर्गतं नृणाम् ।
 त्वमेव शरणोऽधीशोऽत्र का भवेद्विवारणा ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

घदन्नुदधुनयनो निलिल्येऽसावितीश्वरे ।
 भवानीसहितः शंभुः पुरस्तादभवत्तदा ॥ ५२ ॥
 गाढमालिङ्ग्य विविधैर्वरेण पूरयद्भस्मि ।
 तदेव चक्रमभवन्नेत्रं चापि यथा पुरा ॥ ५३ ॥
 ततः सुरगणाः सर्वे तुष्ट्युर्हृषिकंरौ ।
 गङ्गां चापि सरिच्छ्रेष्ठां देवं च वृषभध्वजम् ॥ ५४ ॥
 ततः प्रभृति तत्तोयं चकतीर्यमिति स्मृतम् ।
 यस्यानुश्रवणेनैव मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ५५ ॥
 तत्र स्नानं च दानं च यः कुर्यात्पितृतर्पणम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः पितृभिः स्वर्गमाप्नवेत् ॥ ५६ ॥
 तत्तु चक्राङ्कितं तीर्थमद्यापि परिदृश्यते ॥ ५७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे चक्रतीर्थवर्णनं नाम नवाधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६२०७

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

पिप्पलतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पिप्पलं तीर्थमाख्यातं चक्रतीर्थादनन्तरम् ।

यत्र चक्रेऽवरो देवश्चक्रमाप यतो हरिः ॥ १ ॥

यत्र विष्णुः स्वयं स्थित्वा चक्रार्थं शंकरं विभुम् ।

पूजयामास तर्तीयं चक्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ २ ॥

यत्र प्रीतोऽभवद्विष्णोःशंभुस्पात्यप्यलं विदुः ।

महिमानं यस्य वक्तुं न क्षमोऽप्यहिनायकः ॥ ३ ॥

चक्रेऽवरो पिप्पलेशो नामधेयस्य कारणम् ।

शृणु नारद तदुक्त्या साक्षाद्वेदोद्दिनं मया ॥ ४ ॥

दर्शान्विरिति विख्यातो मुनिरासीद्गुणान्वितः ।

तस्य भार्या महाप्राज्ञा कुलीना च पतिव्रता ॥ ५ ॥

लोपामुद्रेति या ख्याता स्वसा तस्या गमस्तिनी ।

इति नाम्ना च विख्याता घडवेति प्रकीर्तिता ॥ ६ ॥

दधीचेः सा प्रिया नित्यं तपस्तेपे तथा महत् ।
 दधीचिरग्निमाजित्य गृहधर्मपरायणः ॥ ७ ॥
 भागोरथीं समाश्रित्य देवातिथिपरायणः ।
 स्यकलत्ररत्नं शान्तः कुम्भयोनिर्वापरः ॥ ८ ॥
 तस्य प्रभावात्तं देशं नारयो दैत्यदानवाः ।
 आजगमुर्मुनिशार्दूल यत्रागस्त्यस्य चाऽऽधमः ॥ ९ ॥
 तत्र देवाः समाजम्भू रुद्रादित्यास्तथाऽश्विनी ।
 इन्द्रो विष्णुर्यमोऽग्निश्च जित्या दैत्यानुपागतान् ॥ १० ॥
 जयेन जातसंहर्षाः स्तुताश्चैव मरुद्गणैः ।
 दधीचि मुनिशार्दूलं दृष्ट्वा नेमुः सुरेश्वराः ॥ ११ ॥
 दधीचिर्जातसंहर्षः सुरान्पूज्य पृथक्पृथक् ।
 गृहवृत्त्यं तनध्वक्ते सुरेभ्यो भार्यया सह ॥ १२ ॥
 पृष्ट्वाश्च कुशलं तेन कथाध्वक्ते सुरा अपि ।
 दधीचिमद्रुचन्देवा भार्यया सुखितं पुनः ॥ १३ ॥
 भासीनं दृष्टमनस ऋषिं नत्वा पुनः पुनः ॥ १४ ॥
 देवा ऊचुः ।

किमद्य दुर्लभं लोके ऋषेऽस्माकं भविष्यति ।
 त्वाद्दशः सख्यो येषु मुनेर्भूकल्पपादयः ॥ १५ ॥
 एतदेव फलं पुंसां जीवतां मुनिसत्तम ।
 तीर्थाप्स्तुतिर्भूतदया दर्शनं च भवादृशम् ॥ १६ ॥
 यत्स्नेहादुच्यतेऽस्माभिरप्यधार्य तन्मुने ।
 जित्वा दैत्यानिह प्राप्ता हत्वा राक्षसपंगवान् ॥ १७ ॥

वयं च सुखिनो ब्रह्मं स्त्वयि दृष्टे विशेषतः ।

नाऽऽयुधैः फल्गुमस्माकं वोढुं नैव क्षमा वयम् ॥ १८ ॥

स्थाप्यदेशं न पश्याम आयुधानां मुनीश्वर ।

स्वर्गे सुराद्विभो ब्रात्वा स्थापितानि हरन्ति च ॥ १९ ॥

नयेयुरायुधानीति तथैव च रसातले ।

तन्मात्तवाभ्रमं पुण्ये स्थाप्यन्तेऽस्त्राणि मानद ॥ २० ॥

नैवात्र किञ्चिदुभयमस्ति विप्र,

न क्षान्नेभ्यो राक्षसेभ्यश्च धोरम् ।

त्वदाज्ञया रक्षितपुण्यदेशो,

न विद्यते तपसा ते समानः ॥ २१ ॥

जिह्वायो ब्रह्मविदां चरिष्यं,

वयं च पूर्वं निहता दैत्यसंघाः ।

अस्त्रैरलं मारभूतैः कृतार्यैः,

स्थाप्यं स्थानं ते समीपे मुनीश ॥ २२ ॥

दिव्यान्मोगान्कामिनीमिः समेता-

न्देवोद्याने नन्दने संमज्जामः ।

ततो यामः कृतकार्याः सहेन्द्राः,

स्वं स्वं स्थानं चाऽऽयुधानां च रक्षा ॥ २३ ॥

त्वया कृता जायतां तन्प्रशाधि ।

समर्थस्त्वं रक्षणे धारणे च ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यमाकर्ण्य दर्धाविरेवं,

वाक्यं जगौ विबुधानेवमसु ।

निवार्यमाणः प्रियशीलया स्त्रिया,
 किं देवकार्येण विरुद्धकारिणा ॥ २५ ॥
 ये ज्ञातशास्त्राः परमार्थनिष्ठाः,
 संसारचेष्टासु गतानुरागाः ।
 तेषां परार्थव्यसनेन किं मुने,
 येनात्र घाऽमुत्र सुखं न किञ्चित् ॥ २६ ॥
 देवद्विषो द्वेषमनुप्रयान्ति,
 दत्ते स्थाने विप्रवर्यं शृणुष्व ।
 नष्टे हृते चाऽऽयुधानां मुनीश,
 कुप्यन्ति देवा रिपवस्ते भवन्ति ॥ २७ ॥
 तस्मान्नेदं धेदविदा वरिष्ठ,
 युक्तं द्रव्ये परकीये ममत्त्वम् ।
 तावद्य मैत्री द्रव्यमावश्य ताव-
 ज्ञप्ते हते रिपवस्ते भवन्ति ॥ २८ ॥
 चेदस्ति शक्तिर्द्रव्यदाने ततस्ते,
 दातव्यमेवार्धिने किं विचार्यम् ।
 नो चेत्सन्त परकार्याणि कुर्युः,
 र्वाग्भिर्मतोभिः कृतमिस्तथैव ॥ २९ ॥
 परस्यसंधारणमेतद्देव,
 सदुमिर्निरस्त त्यज कान्त सद्यः ॥ ३० ॥
 ब्रह्मोवाच ।
 एवं प्रियाया वचन स विप्रो,
 निशम्य भार्यामिदमाह सुभ्रूम् ॥ ३१ ॥

दर्धाचिरत्वाच्च ।

पुरा सुराणामनुमान्य भद्रे,

नेतीति वार्णा न सुखं ममैति ॥ ३२ ॥

ब्रह्मावाच ।

श्रुत्वेरितं पश्युरिनि प्रियायां,

दैवं विनाऽन्यन्न नृणां समर्थम् ।

नृप्णां स्थितायां सुरसत्तमास्ते,

संस्थाप्य चास्त्राण्यनिदीप्तिमन्ति ॥ ३३ ॥

तन्वा मुनोन्द्रं ययुरेव लोका-

न्दैत्यद्विषो न्यस्तशस्त्राः कृतार्थाः ।

गतेषु देवेषु मुनिप्रवर्यो

हृष्टोऽवसद्द्वार्यया धर्मयुक्तः ॥ ३४ ॥

गते च काले हातिविप्रयुक्ते,

दैवे वर्षे संप्रयया वै सहस्रे ।

न ते सुरा आयुघाता मुनीश.

घातं मनश्चापि तथैव चक्रुः ॥ ३५ ॥

दर्धाचिरप्याह गमस्तिमोत्रसा,

देवारयो मां द्विपतीह भद्रे ।

न ते सुरा नेतुकामा मयन्ति,

संस्थापितान्यत्र घटस्य युक्तम् ॥ ३६ ॥

सा चाऽऽह कान्तं विनयादुक्तमेव,

त्वं जानाये नाथ यदत्र युक्तम् ।

दैत्या हरिष्यन्ति महाप्रवृद्धा-

स्तपोयुक्ता बलिनः स्वायुधानि ॥ ३७ ॥

तदस्त्ररक्षार्थमिदं स चक्रे,

मन्त्रैस्तु संक्ष्वात्य जलैश्च पुण्यैः ।

तद्वारि सर्वास्त्रमयं सुपुण्यं,

तेजोयुक्तं तच्च पपौ दधीचिः ॥ ३८ ॥

निर्घोरैरूपाणि तदायुधानि,

क्षयं जग्मुः क्रमशः कालयोगात् ।

सुराः समागत्य दधीचिमुञ्चु-

र्महाभयं ह्यागतं शास्त्रव नः ॥ ३९ ॥

ददस्व चास्त्राणि मुनिप्रवीर,

यानि त्वशन्ते निहितानि देवैः ।

दधीचिरप्याह सुरारिगीत्या,

अनागत्या भवतां चाचिरेण ॥ ४० ॥

अस्त्राणि वोतानि शरीरसंस्था-

न्युक्तानि युक्तं मम तद्वदन्तु ।

श्रुत्वा तदुक्तं घचनं तु देवा,

प्रीनुस्तमित्थं विनयाचनप्राः ॥ ४१ ॥

अस्त्राणि देहीति च घक्तुमेत-

च्छक्यं न घाऽन्यत्प्रतिवक्तुं मुनीन्द्र ।

विना च तेः परिभूयेम नित्यं,

पुष्टारयः क प्रयामो मुनीश ॥ ४२ ॥

न मन्यलोके न तले न नाके,

वासः सुराणां भविताऽयं तात ।

त्वं विप्रवर्यस्नपसा चैव युक्तो,

नान्यद्वक्तुं युज्यते ते पुरस्तात् ॥ ४३ ॥

विप्रस्तदोवाच मदस्थिसंस्था

न्यस्त्राणि गृह्णन्तु न संशयोऽत्र ।

देवास्तमप्याहुरनेन किं नो,

ह्यस्वर्होताः स्वान्विमानाः सुरेन्द्राः ॥ ४४ ॥

पुनस्तदा चाऽऽह मुनिप्रवीर-

स्त्यस्ये जीवान्दैहिकान्योगयुक्तः ।

अस्त्राणि कुर्वन्तु मदस्थिमृता-

न्यनुत्तमान्युत्तमरूपवन्ति ॥ ४५ ॥

कुरुष्व चेत्याहुरदीनसत्त्वं,

दधौविमित्युत्तरमग्निकल्पम् ।

तदा तु तस्य प्रियर्भारयन्ती.

न सांनिध्ये प्राणिधेयो मुनीश ॥ ४६ ॥

ते चापि देवालानदृष्ट्वै शीघ्रं,

तस्या मीना विप्रमूचुः कुरुष्व ।

तन्यान् जीवान्दुस्त्यजान्प्रातिपुक्तो

यथानुत्तं देहनिनं जुषध्वम् ॥ ४७ ॥

मदस्थिमिः प्रातिमन्तो भवन्तु.

सुतः सर्वे किन्तु देहेन कार्यम् ॥ ४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्रुत्युक्त्वाऽसौ बद्धपद्मासनस्थो,
नासाग्रदत्ताक्षिप्रकाशप्रसन्नः ।

घायुं सर्वहिं मध्यमोदुघाटयोगा-
श्रीत्वा शनैर्दहराकाशगर्भम् ॥ ४६ ॥

यदप्रमेयं परमं पदं य
द्यदुब्रह्मरूपं यदुपासितव्यम् ।

तत्रैष विन्यस्य धियं महात्मा,
सायुज्यतां ब्रह्मणोऽसौ जगाम ॥ ५० ॥

निर्जोयतां प्राप्तमभीक्ष्य देवाः,
कलेषरं तस्य सुराश्च सम्यक् ।

त्वष्टारमप्यचुरतित्वरन्तः,
कुरुष्व चास्त्राणि बहूनि सद्यः ॥ ५१ ॥

स चापि तानाह कथं नु कार्यं,
कलेषरं ब्राह्मणस्येह देवाः ।

क्रिओमिः कुं दारुणं चाक्षमोऽहं,
घदारितान्यायुधान्युत्तमानि ॥ ५२ ॥

तदस्थिभूतानि करोमि सद्य-
स्ततोदेवा गा समूचुस्त्वरन्तः ॥ ५३ ॥

देवा ऊचुः ।

पञ्चं भुवः घः क्रियते हितायं,
गावो देवैरायुधायं क्षणेन ।

दर्धाचिदेहं तु विदार्य गूय-

मर्त्यानि शुद्धानि प्रयच्छताद्य ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ता देववाक्याच्च तथैव चकुः,

संलिह्य चार्त्यानि द्रुहः सुराणाम् ।

सुरास्त्वेरा जग्मुर्दानसत्त्वाः,

स्यमालयं चापि तथैव गावः ॥ ५५ ॥

कृत्वा तथाऽस्त्राणि च देवतानां,

त्वष्टा जगामाथ सुराव्या तदा ।

ततश्चिराच्छीलधती सुमद्रा,

भर्तुःप्रिया बालगर्भा त्वरन्ती ॥ ५६ ॥

करे गृहीत्वा कलशं चारिपूर्ण-

मुमान्त्वा फलपुष्पैः समेत्य ।

वर्णि च भर्तारमयाऽऽश्रमं च,

संद्रष्टुकामा ह्याजगामाथ शीघ्रम् ॥ ५७ ॥

भागच्छन्तीं तां प्रातिथेयीं तदानीं,

नियारयामास तदोल्कपातः ।

सा सन्नमादागता चाऽऽश्रमं स्वं,

नैवापश्यत्तत्र भर्तारमग्रे ॥ ५८ ॥

क वा गतश्चेति सविस्मया सा,

पप्रच्छ चार्णि प्रातिथेयी तदानीम् ।

अग्निस्तदोवाच सविस्तरं तां,

देवागमं याचनं वै शरीरे ॥ ५६ ॥

अस्थानामुपादानमथ प्रयाणं,

श्रुत्वा सर्वं दुःखिता सा बभूव ।

दुःखोद्वेगात्सा पपाताथ पृथ्व्यां,

मन्दं मन्दं वह्निनाऽऽश्वासिता च ॥ ६० ॥

प्रातिथेय्युवाच ।

शापेऽमराणां तु नाहं समर्था,

अग्निं प्राप्स्ये किं नु कार्यं भवेन्मे ॥ ६१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कोपं च दुःखं च नियम्यसाध्वी,

तदाऽपादीद्वर्मयुक्तं च भर्तुः ॥ ६२ ॥

प्रातिथेय्युवाच ।

उत्पद्यते यः विनाशि सर्वं,

न शान्त्यमस्तीति मनुष्यलोके ।

गोविन्दैवार्थमिह त्यजन्ति,

प्राणान्प्रियान्पुण्यभाजो मनुष्याः ॥ ६३ ॥

संसारचक्रे परिवर्तमाने

देहं समर्थं धर्मयुक्तं त्ववाप्य ।

प्रियान्प्राणान्देवप्रार्थहेतो

स्ते वै धन्या प्राणिनो ये त्यजन्ति ॥ ६४ ॥

प्राणाः सर्वेऽस्यापि देहान्वितस्य,

यातारो वै नात्र सदेहलेशः ।

एवं ज्ञात्वा विप्रगोदेवदोना-

द्ययंचैनानुत्सृजन्तीश्वरास्ते ॥ ६५ ॥

निवार्यमाणोऽपि मया प्रपन्नया,

चकार देवास्त्रयस्त्रिहं सः ।

मनोगतं वेद्यथवा विधातुः,

को मर्त्यलोकातिगचेष्टितस्य ॥ ६६ ॥

ग्रहोवाच ।

इत्येयमुक्त्वाऽऽपूज्य चाग्नान्यथाव-

द्वर्तुस्त्वचालोममिः सा विवेश ।

गर्मस्थितं बालकं प्रातिघेयी,

कुक्षिं विदार्याथ करे गृहीत्वा ॥ ६७ ॥

नत्वा च गङ्गां भुषमांश्रमं च,

घनत्पतीनोपधीराश्रमस्थान् ॥ ६८ ॥

प्रातिघेय्युवाच ।

पित्रा हीनो घन्धुमिर्गोत्रजैश्च,

मात्रा हीनो बालकः सर्व एव ।

रक्षन्तु सर्वेऽपि च भूतसंघा-

स्तयोपध्यो बालकं लोकपालाः ॥ ६९ ॥

ये बालकं मानृपिनृग्रहीणं,

सन्निर्विदोयं स्वतनुप्ररुढैः ।

पश्यन्ति रक्षन्ति ॥ एव नूनं,

ब्रह्मादिकानामपि घन्दनीयाः ॥ ७० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा चात्यजदुबालं भर्तृचित्तपरायणा ।

पिप्पलानां सर्मापे तु न्यस्य बालं नमस्य च ॥ ७१ ॥

भर्गिं प्रदक्षिर्णाकृत्य यज्ञपात्रसमन्विता ।

विवेशर्गिं प्राप्तिधेयी भर्त्रा सह दिवं ययौ ॥ ७२ ॥

ररुदुध्वाऽऽश्रमस्था ये वृक्षाश्च वनवासिनः ।

पुत्रघत्पोषिता येन ऋषिणा च दर्धाचिना ॥ ७३ ॥

यिना तेन न जीयामस्तथा मात्रा िना तथा ।

मृगाश्च पक्षिणः सर्वे वृक्षाः प्रोक्षुः परस्परम् ॥ ७४ ॥

वृक्षा ऊचुः ।

स्वर्गमासेदुषो पित्रोस्तदपत्येष्वकृत्रिमम् ।

ये कुर्वन्त्यनिशं संहं त एष कृत्तिनो नराः ॥ ७५ ॥

दर्धाचिः प्रातिर् ॥ धा धीक्षतेऽस्मान्यथा पुरा ।

तथा पिता न जाता धा धिगस्मान्पापिनो घयम् ॥ ७६ ॥

अस्माकमाने सर्वेषामतः प्रभृति निश्चितम् ।

यालो दर्धाचिः प्रातिधेयौ यालो धर्मः सत्तातनः ॥ ७७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा तदीपध्यो वनस्पतिसमन्विताः ।

सोमं राजानमम्येत्य याचिरेऽमृतमुत्तमम् ॥ ७८ ॥

स चापि दत्तवास्तेभ्य सोमोऽमृतमनुत्तमम् ।
 ददुर्वालाय ते चापि अमृतं सुरवल्लभम् ॥ ७६ ॥
 स तेन तृप्तो चतुर्थं शुक्लपद्मे यथा शशा ।
 पिप्पलै पालितो यस्मात्पिप्पलाद् स बालकः ॥
 प्रवृद्धं पिप्पलानेवमुवाच त्वतिविस्मितः ॥ ८० ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

मानुषेभ्यो मानुषास्तु जायन्ते पक्षिणि खगाः ।
 वाजेभ्यो वीर्यो लोके वैश्यै नैव दृश्यते ॥
 वार्शस्त्वहं कथं जातो हस्तपादादिर्नोववान् ॥ ८१ ॥

ग्रहोवाच ।

वृक्षास्तद्वचनं श्रुत्वा सर्वमूर्चुर्यथाक्रमम् ।
 दर्धाचेर्मरणं साध्यास्तथा चाग्निप्रवेशनम् ॥ ८२ ॥
 सत्यज्ञां सहरणं देवैरेतत्सर्वं सविस्तरम् ।
 श्रुत्वा दुःखसमाविष्टो निपपात तदा भुवि ॥ ८३ ॥
 आम्बासिनं पुनर्वृक्षैर्वाक्पैर्धर्मार्थसहितैः ।
 आम्बस्तं स पुनः प्राह तदापथिवनस्पतान् ॥ ८४ ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

पितृहन्तृन्धनिष्येऽहं नान्यथा जीवितुं क्षमः ।
 पितुर्मित्राणि शत्रून् तथा पुत्रोऽनुवर्तते ॥ ८५ ॥
 स एव पुत्रो योऽन्यस्तु पुत्ररूपो रिपुः स्मृतः ।
 वदन्ति पितुर्मित्राणि तारयन्त्यहितानपि ॥ ८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृक्षास्तं बालमादाय सोमान्तिकमथाऽऽययुः ।
बालवाक्यं तु ते वृक्षाः सोमायाय न्यवेदयन् ॥
ध्रुत्वा सोमोऽपि तं बालं पिप्पलादमभायत ॥ ८७ ॥

सोम उवाच ।

गृहाण विद्यां विधिघत्समप्रां,
तपःसमृद्धिं च शुभां च वाचम् ।
शौर्यं च रूपं च बलं च बुद्धिं,
संप्राप्स्यसे पुत्र मदाज्ञया त्वम् ॥ ८८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पिप्पलादस्तमप्याह ओषधोऽं विनीतघत् ॥ ८९ ॥

पिप्पलाद उवाच ।

सर्वमेतद्वृथा मन्ये पितृहन्तृचिनिष्कृतिम् ।
न करोम्यत्र जाष्य तस्मात्तत्प्रथमं वद ॥ ९० ॥
यस्मिन्देहे यत्र काले यस्मिन्देवे च मन्त्रके ।
यत्र तीर्थं च सिध्येत तत्संकल्पः सुरोत्तम ॥ ९१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

चन्द्रः प्राह चिरं ध्यात्वा भुक्तिर्वा मुक्तिरेव वा ।
सर्वं महेश्वराद्देवान्नायते नात्र संशयः ॥ ९२ ॥
स सोमं पुनरप्याह कथं द्रक्ष्ये महेश्वरम् ।
बालोऽहं बालबुद्धिश्च ॥ सामर्थ्यं तपस्तथा ॥ ९३ ॥

चन्द्र उवाच ।

गौतमी गच्छ मद्र त्वं स्तुहि चक्रेधरं हरम् ।
 प्रसन्नस्तु तवेशानो हृत्पायासेन वन्द्यक ॥ ६४ ॥
 प्रीतो मचेन्महादेवः साक्षात्कारपिकः शिवः ।
 आस्तौ साक्षात्कृतः शंभुर्विष्णुना प्रमविष्णुना ॥ ६५ ॥
 धरं च दत्तवान्विष्णोश्चक्रं च त्रिदशार्चितम् ।
 गच्छ तत्र महाबुद्धे दण्डके गौतमी नदीम् ॥ ६६ ॥
 चक्रेधरं नान् तीर्थं जानन्त्योदधयस्तु तत् ।
 नं गत्वा स्तुहि देवेशं सर्वभावेन शंकरम् ॥
 त ते प्रीतननास्तात सर्वान्कामान्प्रदास्यति ॥ ६७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्ब्राह्मवचनाद्ब्रह्मन्पिप्पलादो महामुनिः ।
 आजगाम जगन्नाथो धर रूढः स चक्रदः ॥ ६८ ॥
 नं बालं कृपयाऽऽविष्टः पिप्पलाः स्वाधनान्पयुः ।
 गोदावरीं ततः स्नात्वा नत्वा त्रिभुवनैधरम् ॥
 तुष्टाव सर्वभावेन पिप्पलादः शिवं शुचिः ॥ ६९ ॥

पिप्पलाद उवाच ।

सर्वापि कर्माणि विहाय धीरा-
 स्यल्लैयमा निर्व्रितचित्तवाताः ।
 यं यान्ति मुक्त्यै शरणं प्रयत्ना-
 तनादिदेवं प्रज्जनामि शंसुन् ॥ ७० ॥

य सर्वसाक्षी सकलान्तरात्मा,

सर्वेश्वर सर्वकलानिधानम् ।

विज्ञाय मच्चित्तगत समस्त,

स मे स्मरारि करुणा करोतु ॥ १०१ ॥

दिगीश्वराधिन्य सुरार्चितस्य,

कैलासमान्दोल्यत पुरारे ।

अङ्गुष्ठगत्यैव रसातलादधो

गतस्य तस्यैव दशाननस्य ॥ १०२ ॥

भालूनकायस्य गिर निशम्य,

विहस्य देव्या सह दत्तमिष्टम् ।

तस्मै प्रसन्न कुपितोऽपि तद्व

दयुक्तदाताऽसि महेश्वर त्वम् ॥ १०३ ॥

सौत्रामणीमृद्धिमघ स चन्द्रे,

योऽवा हरौ(रि) नित्यमतीव हृत्वा ।

वाण प्रशस्य हृतवानुद्यपूजा

रम्या मनोज्ञा शशिखण्डमौले ॥ १०४ ॥

जित्वा रिपून् देवगणान् प्रपूज्य,

गुरु नमस्कर्तुमगाद्विशाल ।

चुकोप दृष्ट्वा गणनाथमूढ

मद्धे तमारोप्य जहास सोम ॥ १०५ ॥

श्शाङ्कुरुदोऽपि शिशुस्वभावा

अ मातुरङ्ग प्रमुमोच याल् ।

कुद्धं सुतं बोधितुमप्यशक्त

स्ततोऽर्धनारित्वमवाप सोमः ॥ १०६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः स्वयंभू सुग्रीतः पिप्पलादममापत ॥ १०७ ॥

शिव उवाच ।

घरं धरय भद्रं ते पिप्पलाद यथेप्सितम् ॥ १०८ ॥

पिप्पलाद उवाच ।

हतो दैर्घर्महादेव पिना मम महायशाः ।

अदाम्भिकः सत्यवादी तथा माता पतिव्रता ॥ १०९ ॥

देवेभ्यश्च तयोर्नाशं ध्रुत्वा नाथ सविस्तरम् ।

दुःखकोपसमाविष्टो नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ११० ॥

तस्मान्मे देहि सामर्थ्यं नाशयेयं सुरान्यथा ।

अबध्यसेव्यस्त्रैलोक्ये त्वमेष शशिरोत्तर ॥ १११ ॥

ईश्वर उवाच ।

तृतीयं नयनं द्रष्टुं यदि शक्तोऽपि मेऽनघ ।

ततः समर्थो भविता देवाण्डेदयितुं भवान् ॥ ११२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो द्रष्टुं मनश्चक्रे तृतीयं लोचन विमोः ।

न शशाक तदोवाच न शकोऽस्मीति शंकरम् ॥ ११३ ॥

ईश्वर उवाच ।

किञ्चिन्कुट तपो बाल यदा द्रश्यसि लोचनम् ।

तृतीयं त्वं तदाऽस्मीष्टं प्राप्स्यसे नात्र संशयः ॥ ११४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वेशानवाक्यं तपसे कृतनिश्चयः ।

दर्धाचिसूनुर्धर्मात्मा तत्रैव बहुलाः समाः ॥ ११५ ॥

शिवाध्यानैकनिरतो बालोऽपि बलवानिव ।

प्रत्यहं प्रातस्तथाय स्नात्वा नट्वा गुरुन्कमात् ॥ ११६ ॥

सुखासीनो मनः रुत्वा सुपुण्यायामनन्यधीः ।

इस्तस्वस्तिकमारोप्य नाम्नीं विस्मृतसंस्मृतिः ॥ ११७ ॥

स्थानात्स्थानान्तरोत्कर्षान्निदध्यां शांभवं महः ।

ददर्श चभुर्देवस्य तृतोयं पिप्पलाशनः ॥

शृताञ्जलिपुटो भूत्वा विनीत इदमब्रवीत् ॥ ११८ ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

शंभुना देवदेवेन धरो दत्तः पुरा मम ।

तार्तीयचक्षुषो धोतिर्यदा पश्यसि तत्क्षणात् ॥ ११९ ॥

सर्वं ते प्रार्थितं सिध्येदित्याह त्रिदशेश्वरः ।

तस्माद्रिपुविनाशाय हेतुभूतां प्रयच्छ मे ॥ १२० ॥

तदैव पिप्पलाः प्रोचुर्बड्ढाऽपि महायुते ।

माता तव प्रातिघेयी घदन्त्येवं दिवं गता ॥ १२१ ॥

परमिद्रोहनिरुक्ता विस्मृतात्महिता नराः ।

इतस्ततो भ्रान्तचिन्ताः पतन्ति नरकाघटे ॥ १२२ ॥

तन्मातृवचनं श्रुत्वा कुपितः पिप्पलाशनः ।

अभिमाने ज्वलत्यन्तः साधुघादो निरर्थकः ॥ १२३ ॥

देहि देहीति तं प्राह कृत्या नेत्रविनिर्गता ।

घडचेति स्मरन्विप्रः कृत्याऽपि घडवाकृतिः ॥ १२४ ॥

सर्वसस्वविनाशाय प्रभूताऽनलगर्मिणी ।

गमस्तिर्ना बालगर्भा या माता पिप्पलाशिनः ॥ १२५ ॥

तद्धृयानयोगात्तु जाता कृत्या साऽनलगर्मिणी ।

उत्पन्ना सा महारौद्रा मृत्युजिह्वेव मीषणा ॥ १२६ ॥

अथोचत्पिप्पलादं तं किं कृत्यं मे वदस्व तत् ।

पिप्पलादोऽपि तां प्राह देवान्वाद रिपून्मम ॥ १२७ ॥

अप्राह सा तथेत्युक्त्वा पिप्पलादं पुरस्थितम् ।

स प्राह किमिदं कृत्ये सा चाप्याह त्वयोदितम् ॥ १२८ ॥

देवैश्च निर्मितं देह ततो मीतः शिवं ययौ ।

तुष्ट्वा देवं स मुनिः कृत्यां प्राह तदा शिवः ॥ १२९ ॥

शिव उवाच ।

योजनान्तःस्थिताञ्जीवाञ्च गृहाण मदाज्ञया ।

तस्माद्याहि ततो दूरं कृत्ये कृत्यं ततः कुरु ॥ १३० ॥

ग्रहोवाच ।

तीर्थास्तु पिप्पलात्पूर्वं यावद्योजनसंख्यया ।

प्रातिष्ठद्भवारूपा कृत्या सा ऋषिनिर्मिता ॥ १३१ ॥

तस्यां जातो महानग्निलोकसंहरणक्षमः ।

तं दृष्ट्वा विबुधाः सर्वे अस्ताः शंभुमुपागमन् ॥ १३२ ॥

चक्रेश्वरं पिप्पलेशं पिप्पलादेन तोषितम् ।

स्तुवन्तो मातमनसः शंभुमृचुर्दिर्बोकसः ॥ १३३ ॥

देवा ऊचुः ।

रक्षस्व शंभो कृत्याऽस्मान्बाधते तद्बधानलः ।
 शरणं भव सर्वेश भीतानामभयप्रद ॥ १३४ ॥
 सर्वतः परिभूतानामार्तानां श्रान्तचेतसाम् ।
 सर्वेषामेव जन्तूनां त्वमेव शरणं शिव ॥ १३५ ॥
 ऋषिणाऽभ्यर्चिता कृत्या त्वच्छुर्वहिर्निर्गता ।
 सा जिघांसति लोकांस्त्रोस्त्वं नस्त्राता न चेतरेः ॥ १३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तानप्रधीज्जगन्नाथो योजनान्तर्निवासिनः ।
 न बाधते त्वसौ कृत्या तस्माद्यूपमहर्निशम् ॥ १३७ ॥
 इहैवाऽऽसध्वममरास्तस्या घो न गयं भवेत् ॥ १३८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनरुचुः सुरेशानं त्वया दत्तं त्रिविप्रपम् ।
 सत्यकृत्याऽग्र हन् नाथ घटस्यामस्त्रिदशार्चित ॥ १३९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देवतां घवनं ध्रुत्वा शिवो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १४० ॥

शिव उवाच ।

देवोऽसौ विश्वतश्चक्षुर्यो देवो विश्वतोमुखः ।
 यो रश्मिस्तु घमते नित्यं यो जनको मतः १४१ ॥
 स सूर्य एक एवात्र साक्षाद्गुणेण सर्वदा ।
 स्थितिं करोतु तन्मूर्तो मविष्यन्त्यखिलाः स्थिताः ॥ १४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेति शंभुवचनात्पारिजाततरोस्तदा ।

देवा दिवाकरं चक्रुस्त्वष्टा मास्करमब्रवीत् ॥ १४३ ॥

त्वष्टोवाच ।

इहेवाऽऽस्व जगत्स्वामिब्रह्मेमान्विबुधान्स्वयम् ।

स्वांशैश्च वयमप्यत्र तिष्ठामः शंभुसंनिधौ ॥ १४४ ॥

चक्रेश्वरस्य परितो यावज्जीवनसंख्यया ।

गङ्गाया उमयं क्षीरमासाद्याऽऽसन्सुरोत्तमाः ॥ १४५ ॥

अङ्गुल्यर्धार्धमात्रं तु गङ्गाक्षरं समाश्रिताः ।

तिष्ठः कोट्यस्तथा पञ्च शतानि मुनिसत्तम ।

तीर्थानां तत्र व्युष्टिं च कः शृणोति ब्रवीति वा ॥ १४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सुरगणाः सर्वे विनीताः शिवमब्रुवन् ॥ १४७ ॥

देवा ऊचुः ।

पिप्पलादं सुरेशान शमं नय जगन्मय ॥ १४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ओमित्युक्त्वा जगन्नाथः पिप्पलादमबोचत ॥ १४९ ॥

शिव उवाच ।

नाशिनेष्वपि देवेषु पिना ते नाऽऽगमिष्यति ।

इत्ताः पित्रा तव प्राणा देवानां कार्यसिद्धये ॥ १५० ॥

दीनार्नकरुणावन्धुः को हि तादृग्मवे भवेत् ।

तथा याता दिवं तात तव माता पतिवना ॥ १५१ ॥

समा काऽप्यत्र मतया लोपामुद्राऽप्यरन्धती ।

यदस्थिभि सुरा सर्वे जयिन सुखिन सदा ॥ १५२ ॥

तेनावाप्त यश स्फात तव मात्राऽक्षय वृतम् ।

त्वया पुत्रज सयत्र नात परतर वृतम् ॥ १५३ ॥

त्यत्प्रतापभयात्स्वगाच्च्युतास्त्व पातुमर्हसि ।

कादिशीकास्तव भयादमराल्नातुमर्हसि ॥

नाऽऽर्तप्राणादभ्यधिक सुरृत कापि विद्यते ॥ १५४ ॥

यावद्यश स्फुरति चारु मनुष्यलोके,

अहानि तापन्ति दिव गतस्य ।

दिने दिने धर्षसाग्वा(र्यं) परसि

लोके घासो जायते निर्विकार ॥ १५५ ॥

मृतास्त एवात्र यशो न येषा

मग्धास्त एव धृतवर्णिता ये ।

ये दानशीला न नपुंसकास्ते,

ये धर्मशीला न त एव शोच्या ॥ १५६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

भापित देवदेवस्य ध्रुत्वा शान्तोऽभवन्मुनि ।

हृतावलिपुटो भूत्वा नत्वा नाथमयाव्रवीत् ॥ १५७ ॥

मस्तु पिप्पलाद उवाच ।

धाणि पदेभि वृत्तिभि कदाचि

मनैर्ममोपकुर्वन्ति हिते रता ये ।

तेभ्यो हितार्थं त्विह चापरेषां,

सोमं नमस्यामि सुरादिपूज्यम् ॥ १५८ ॥

संरक्षितो यैरमिवर्धितश्च,

समानगोत्रश्च समानधर्मा ।

तेषाममोष्टानि शिवः कपोतु,

बालेन्दुमौलिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ १५९ ॥

यैरहं वर्धितो नित्यं मातृवत्पितृवत्प्रभो ।

तन्नाम्ना जायतां तीर्थं देवदेव जगत्त्रये ॥ १६० ॥

यशस्तु तेषां भविता तेभ्योऽहमनृणस्ततः ।

यानि क्षेत्राणि देवानां यानि तीर्थानि भूतले ॥ १६१ ॥

तेभ्यो यदिदमधिकमनुमन्यन्तु देवताः ।

ततः क्षमेऽहं देवानामपराधं निरञ्जनः ॥ १६२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः समक्षं सुरसाक्षरां गिरं,

सहस्रचक्षुःप्रमुखांस्तथाऽग्रतः ।

उवाच देवा अपि मेतिरे वचो,

दधीचिपुत्रोदितमादरेण ॥ १६३ ॥

बालस्य बुद्धिं विनयं च विद्यां,

शौर्यं बलं साहसं सत्यवाचम् ।

पित्रोर्मर्कं भावशुद्धिं विदित्वा,

तदाऽच्चादीच्छंकरः पिप्पलादम् ॥ १६४ ॥

शंकर उवाच ।

यत्स यद्वै प्रियं कामं यद्यापि सुरवल्लभम् ।

प्राप्स्यसे यद कल्याणं नान्यथा त्वं मनः कृथाः ॥ १६५ ॥

पिप्पलाद् उवाच ।

ये गङ्गायामाप्लुता धर्मनिष्ठाः,

संपश्यन्ति त्वत्पदाब्जं महेश ।

सर्वाङ्कामानाप्लुवन्तु प्रसह्य,

देहान्ते ते पदमायान्तु शीघ्रम् ॥ १६६ ॥

तातः प्राप्तस्तत्पदं चाश्विका मे,

नाथ प्राप्ता पिप्पलश्चामराक्ष ।

सुखं प्राप्ता नाथनार्थं विलोक्य,

त्वां पश्येगुस्तत्पदं ते प्रयान्तु ॥ १६७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा पिप्पलादं देवदेवो महेश्वरः ।

अमिनन्ध च त देवैः सार्धं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १६८ ॥

देवा अपि मुदा युक्ता निर्मयास्तत्कृताद्गताः ।

इदमूचुः सर्व एव दाधीच शिवसंनिधौ ॥ १६९ ॥

देवा ऊचुः ।

सुराणां यदभीष्टं च त्वया कृतमसंशयम् ।

पालिता देवदेवस्य आशा त्रैलोक्यमण्डनी ॥ १७० ॥

यान्तं च त्वया पूर्वं पराथं नाऽऽत्मने द्विज ।

तस्मादन्मतमं ब्रूहि किञ्चिदास्यामहे वयम् ॥ १७१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनः पुनस्तदेवोचुः सुरसंघा द्विजोत्तमम् ।
 कृताञ्जलिपुटः पूर्वं नत्वा शंभुसुरानिदम् ॥
 उवाच पिप्पलादश्च उमां नत्वा च पिप्पलान् ॥ १७२ ॥

पिप्पलाद उवाच ।

पितरौ द्रष्टुकामोऽस्मि सदा मे शङ्खगोचरौ ।
 ते धन्याः प्राणिनो लोके मातापित्रोर्वशे स्थिताः ॥ १७३ ॥
 शुश्रूषणपरा नित्यं तन्पादाङ्गाप्रतीक्षकाः ।
 १न्द्रियाणि शरीरं च कुलं शक्तिं धियं षण्णुः ॥ १७४ ॥
 २रिलभ्य तयोः कृत्ये कृतकृत्यो भवेत्स्वयम् ।
 ३शूना पक्षिणां चापि सुलभं मातृदर्शनम् ॥ १७५ ॥
 ४र्लभं मम तच्चापि पृच्छे पापफलं नु किम् ।
 ५र्भं च तथा चेत्स्यात्सर्वेषां यस्य कस्यचित् ॥ १७६ ॥
 ६पयेत् सुलभं मत्तो नान्योऽस्ति पापकृत् ।
 ७योर्दर्शनमात्रं च यदि प्राप्स्ये सुरोत्तमाः ॥ १७७ ॥
 मनोवाक्कायकर्मभ्यः फलं प्राप्तं भविष्यति ।
 पितरौ ये ॥ पश्यन्ति समुत्पन्ना न(स्तु) संसृता ॥
 तेऽग महापातकानां कः संख्यां कर्तुमोश्वरः ॥ १७८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वर्षेर्वचनं ध्रुत्वा मिथः संमन्थ्य ते सुराः ।
 विमानवरमासुडौ पितरौ दंपती शुभा ॥ १७९ ॥

तव संदर्शनाकाङ्क्षो द्रक्ष्यसे वाऽद्य निश्चितम् ।

विषादं लोभमोहौ च त्यक्त्वा चित्तं शमं नय ॥ १८० ॥

पश्य पश्येति त प्राहुर्दार्ढीच सुरसत्तमाः ।

विमानवरमारुढौ स्वर्गिणौ स्वर्णभूषणौ ॥ १८१ ॥

तव संदर्शनाकाङ्क्षो पितरौ दंपती शुभौ ।

धीज्यमानौ सुरर्त्ताभिः स्तूयमानौ च किनरैः ॥ १८२ ॥

हृष्ट्वा स मातापितरौ ननाम शिवसंनिधौ ।

हर्षवाष्पाश्रुनयनौ स कथंचिदुवाच तौ ॥ १८३ ॥

पुत्र उवाच ।

तारयन्त्येष पितराद्यन्ये पुत्राः कुलोद्धृताः ।

अहं तु मातुरदरे केवलं भेदकारणम् ॥

एवंभूतोऽपि तौ मोहात्पश्येयमतिदुर्मतिः ॥ १८४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सायालोच्य ततो दुःखाढकुं नैव शशाक सः ।

देवाश्च मातापितरौ पिप्पलादमथारुघन् ॥ १८५ ॥

देवा ऊचुः ।

धन्यस्त्वं पुत्र लोकेषु यस्य कीर्तिर्गता दिवम् ।

साक्षात्पृथ्व्या ऽथक्षो देवाश्चाऽऽश्वासितास्त्वया ॥

त्वया पुत्रेण सहोका न ह्रीयन्ते कदाचन ॥ १८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुष्पवृष्टिस्तदा स्वर्गात्पपात तस्य मूर्धनि ।

जयशब्दं सुरैस्तदा प्रादुर्भूतो महामुने ॥ १८७ ॥

आशिपं तु सुने दत्त्वा दर्धाचिः सह भार्यया ।

शंभुं गङ्गां सुराब्रत्वा पुत्रं वाक्यमयाब्रवीत् ॥ १८८ ॥

दर्धाचिस्त्वाच ।

प्राप्य भार्यां शिवे भक्तिं कुरु गङ्गां च सेवय ।

पुत्रानुत्पाद्य विधिवद्यज्ञानिष्ट्वा सदक्षिणान् ॥

कृतकृत्यस्तनो घटस आक्रमस्व चिरं दिवम् ॥ १८९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

करोम्येवमिति प्राह दर्धाचिं पिप्पलाशनः ।

दर्धाचिः पुत्रमाश्वास्य भार्यया च पुनः पुनः ॥ १९० ॥

अनुज्ञातः सुरगणैः पुनः स दिवामाक्रमत् ।

देवा अप्यूचिरे सर्वे पिप्पलादं ससंभ्रमाः ॥ १९१ ॥

देवा ऊचुः ।

कृत्यां शमय भद्रं ते तदुत्पन्नं महानलम् ॥ १९२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पिप्पलादस्तु तानाह ॥ शकोऽहं निवारणे ।

असन्त्य नैव वक्ताऽहं मृत्युं कृत्यां तु शूनं ताम् ॥ १९३ ॥

मां दृष्ट्वा सा महारौद्रा विपरीतं करिष्यति ।

तामेव गत्वा विबुधाः प्रोचुस्ते शान्तिकारणम् ॥ १९४ ॥

अनलं च यथाप्राप्तिं ते उभे नेन्यवोचताम् ।

सर्वेषां भक्षणायैव सृष्टा चाहं द्विजन्मना ॥ १९५ ॥

तथाच मत्प्रसूतोऽग्निरन्यथा तत्कथं भवेत् ।

महामूर्तानि पञ्चापि स्थावरं जङ्गमं तथा ॥ १९६ ॥

सर्वमस्मन्मुखे विद्याद्वक्तव्यं नावशिष्यते ।

मया संमन्य ते देवाः पुनरुचुरुभावपि ॥ १६७ ॥

भक्षयेतामुभौ सर्वं यथानुक्रमतस्तथा ।

चडवाऽपि सुरानेवमुवाच शृणु नारद ॥ १६८ ॥

चडबोवाच ।

भवतामिच्छया सर्वं भक्ष्यं मे सुरसत्तमाः ॥ १६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

चडवा सा नदी जाता गङ्गाया संगता मुने ।

तद्भुभक्षस्तु महानग्निर्यं भासीदतिभीषणः ॥

तमादुरमरा यर्हि भूतानामादितो विदुः ॥ २०० ॥

सुरा ऊचुः ।

भापो ज्येष्ठतमा ज्ञेयास्तथैव प्रथमं भवान् ।

सत्राप्यपांपत्तिं ज्येष्ठं समुद्रं (तिज्येष्ठस्तस्य त्वं) मशतं कुर्व

यथैव तु वयं धूमो गच्छ भुङ्क्ष्व यथा सुराम् ॥ २०१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अनृत्स्वमगनाह भापस्तत्र कथं त्वहम् ।

प्रज्ञेयं यदि मां सत्र प्रापयन्त्युदकं महत् ॥ २०२ ॥

भवन्त एष तेऽप्याहुः कथं तेऽग्ने गतिर्भवेत् ।

अग्निरप्याह तान्देवान्कन्या मां गुणशालिनी ॥ २०३ ॥

द्विरण्यकलशे स्थाप्य नयेद्यत्र गतिर्मम ।

तस्य तद्वचनं श्रत्वा फन्यामूचुः सरस्वतीम् ॥ २०४ ॥

देवा ऊचुः ।

नयैनमनलं शीघ्रं शिरसा चरुणालयम् ॥ २०५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सरस्वती सुरानाह नैका शक्ता च धारणे ।

युक्ता चतसृभिः शीघ्रं वहेय वरुणालयम् ॥ २०६ ॥

सरस्वत्या घञः श्रुत्वा गङ्गा च यमुनां तथा ।

नर्मदा तपती चैव सुराः प्रोचुः पृथक्पृथक् ॥ २०७ ॥

ताभिः समन्विनोवाह हिरण्यकलशेऽनलम् ।

संस्थाप्य शिरसाऽऽधार्य ता जम्बुर्वरुणालयम् ॥ २०८ ॥

संस्थाप्य यत्र देवेशः सोमनाथो जगत्पतिः ।

अध्यास्ते विबुधैः सार्धं प्रमासे शशिमूर्धनः ॥ २०९ ॥

प्रापयामासुरनलं पञ्चनद्यः सरस्वति ।

अध्यास्ते च महानग्निः पितृन्वारि शनैः शनैः ॥ २१० ॥

ततः सुरगणाः सर्वे शिवमूचुः सुरोत्तमम् ॥ २११ ॥

देवा ऊचुः ।

अस्यां च पावनं ब्रूहि अस्माकं च गवां तथा ॥ २१२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शिवः प्राह तदा सर्वान्गङ्गामाप्लुत्य यत्नतः ।

देवाश्च गावस्तत्पापान्मुच्यन्ते नात्र संशयः ॥ २१३ ॥

प्रक्षालितानि चास्थीनि ऋषिदेहमवान्यथ ।

तानि प्रक्षालनादेव तत्र प्राप्तानि पूतनाम् ॥ २१४ ॥

यत्र देवा मुक्तपापास्तत्तीर्थं पापनाशनम् ।

तत्र स्नानं च दानं च ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ २१५ ॥

गद्यां च पावनं यत्र गोतीर्थं तदुदाहृतम् ।
 तत्र स्नानाग्नहापुद्गिर्गोमिधफलमाप्नुयात् ॥ २१६ ॥
 यत्र तद्ब्राह्मणास्थीनि आसन्पुण्यानि नारद ।
 पितृतीर्थं तु वै श्रेयं पितृणां प्रीतिवर्द्धनम् ॥ २१७ ॥
 भस्मास्थिनखरोमाणि प्राणिनो यस्य कस्यचित् ।
 तत्र तीर्थं सक्रमेरन्याद्यश्चन्द्रार्कतारकम् ॥ २१८ ॥
 स्वर्गं वासो भवेत्तस्य अपि दुष्टकर्मणः ।
 तथा चक्रेश्वरातीर्थात्त्रयीणि तीर्थानि नारद ॥
 ततः पूताः सुरगणा गावः शभुमद्याद्भुवन् ॥ २१९ ॥

गोसुरा ऊचुः ।

यामः स्वं स्वमधिष्ठानमत्र सूर्यः प्रतिष्ठितः ।
 अस्मिन्स्थिते दिनकरे सुराः सर्वे प्रतिष्ठिताः ॥ २२० ॥
 भवेयुर्जगतामीश तदनुज्ञातुमर्हसि ।
 सूर्यो ह्यत्माऽस्य जगत्स्तस्थुष्वध्वं सनातनः ॥ २२१ ॥
 दिवाकरो देवमयस्तत्रास्माभिः प्रतिष्ठितः ।
 यत्र गङ्गा जगद्धात्री यत्र वै स्यन्दनं स्वयम् ॥
 सुरवासं प्रतिष्ठानं भवेद्यत्र च श्यम्यकम् ॥ २२२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

आपृच्छथ पिप्पलादं तं सुराः स्वं सदनं ययुः ।
 पिप्पलाः कालपर्याये स्वर्गं जग्मुर्धाक्षयम् ॥ २२३ ॥
 पादपानां पदं विप्रः पिप्पलादः प्रतापवान् ।
 क्षेत्राधिपत्ये संस्थाप्य पूजयामास शंकरम् ॥ २२४ ॥

दधीचिसूनुर्मुनिरुग्रतेजा,

अवाप्य भार्यां गौतमस्याऽऽत्मजां च ।

पुत्रानथावाप्य ध्रियं यशश्च,

सुहृन्ननैः स्वर्गमवाप धीरः ॥ २२५ ॥

ततः प्रभृति तर्तीयं पिप्पलेश्वरमुच्यते ।

सर्वत्रनुफलं पुण्यं स्मरणादघनाशनम् ॥ २२६ ॥

किं पुनः स्नानदानाभ्यामादित्यस्य तु दर्शनात् ।

चक्रेश्वरः पिप्पलेशो देवदेवस्य नामनी ॥ २२७ ॥

सरहस्यं विदित्वा तु सर्वकामानवाप्नुयात् ।

सूर्यस्य च प्रपिष्टानात्सुरबासे प्रतिष्ठिते ॥

प्रतिष्ठानं तु तन्क्षेत्रं सुराणामपि बल्लभम् ॥ २२८ ॥

इतीदमाख्यानमर्ताव पुण्यं,

पठेत वा यः शृणुयात्स्मरेद्वा ।

स दीर्घजीवी धनवान्धर्मयुक्तः

आन्ने सरञ्जंभुमुपैति निन्यम् ॥ २२९ ॥

इति धीमहापुराणे आदिब्राह्मे चक्रेश्वरपिप्पलेऽनुरपापप्रणाशन-

गोतीर्यपिनृतीर्यसूर्यप्रतिष्ठानकोट्यादितीर्थवर्णनं नाम

दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

गौतमीमाहान्ध्र्य एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६४३७

अथैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नागतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

नागतीर्थमिति ख्यातं सर्वकामप्रदं शुभम् ।

यत्र नागेश्वरो देव शृणु तस्यापि विस्तरम् ॥ १ ॥

प्रतिष्ठानपुरे राजा शूरसेन इति श्रुतः ।

सोमधंशभयः श्रीमान्मतिमान्गुणसागरः ॥ २ ॥

पुत्रार्थं स महायत्नमकरोत्प्रियया सह ।

तस्य पुत्रधिरादासीत्सर्पो वै भीषणाकृतिः ॥ ३ ॥

पुत्रं तं गोपयामास शूरसेनो महीपतिः ।

राहः पुत्रः सर्प इति न कश्चिद्विन्दते जनः ॥ ४ ॥

अन्तर्वर्ती परो घापि मातरं पितरं विना ।

धात्रेऽप्यपि न जानाति नामात्यो ॥ पुरोहितः ॥ ५ ॥

तं दृष्ट्वा भीषणं सर्पं सभाषो नृपसत्तमः ।

संतापं नित्यमाप्नोति सर्पाद्वरमपुत्रता ॥ ६ ॥

पतदस्ति महासर्पो वकि नित्यं मनुष्यवत् ।

स सर्पः पितरं प्राह कुरु चूडामपि क्रियाम् ॥ ७ ॥

तद्योपनयनं चापि वेदाध्ययनमेव च ।

यावद्रेदं न चार्थते तावच्छूद्रसमो द्विजः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पतच्छ्रुत्वा पुत्रवचः शूरसेनोऽतिदुःखितः ।

प्राक्ष्णं कंचनाऽऽनीय संस्कारादि सदाऽकरोत् ॥

अर्धतथैवः सर्पोऽपि पितरं चाश्वीदिदम् ॥ ९ ॥

सर्प उवाच ।

विवाहं कुरु मे राजन् श्रीकामोहं नृपोत्तम ।

अन्यथाऽपि च कृत्यं ते न सिध्येदिति मे मतिः ॥ १० ॥

जनयित्वाऽऽत्मजान्वेदविधिनाऽखिलसंस्कृतीः ।

न कुर्याद्यः पिता तस्य नरकाग्रास्ति निष्कृतिः ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विस्मितः स पिता प्राह सुतं तमुरगाकृतिम् ॥ १२ ॥

शूरसेन उवाच ।

यस्य शब्दादपि त्रासं यान्ति शूराश्च पूरुषाः ।

तस्मै कन्यां तु को दद्याद्भद्रं पुत्रं करोमि किम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्पितुर्वचनं श्रुत्वा सर्पः प्राह विचक्षणः ॥ १४ ॥

सर्प उवाच ।

विवाहा यद्दधो राजग्राहां सन्ति जनेश्वर ।

प्रसह्याऽऽहरणं चापि शस्त्रैर्वैवाह एव च ॥ १५ ॥

जाते विवाहे पुत्रस्य पिताऽर्त्ता कृतकृद्भवन्वेत् ।

नो चेदत्रैव गङ्गायां मरिष्ये नात्र संशयः ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्पुत्रनिश्चयं ज्ञात्वा अपुत्रो नृपसत्तमः ।

विवाहार्थममात्यास्तानाहूयेदं घचोऽब्रवीत् ॥ १७ ॥

शूरसेन उवाच ।

नागेश्वरो मम सुतो युवराजो गुणाकरः ।

गुणवान्मतिमाञ्शूरो दुर्जयः शत्रुतापनः ॥ २८ ॥

रथे नागे स धनुषि पृथिव्यां नोपमीयते ।
 विवाहस्तस्य कर्तव्यो ह्यहं वृद्धस्तथैव च ॥ १९ ॥
 राज्यभारं सुते न्यस्य निश्चिन्तोऽहं भवाम्यत ।
 न दारसग्रहो यावत्तावत्पुत्रो मम प्रियः ॥ २० ॥
 बालभावं नो जहाति तस्मात्सर्वेऽनुमन्य च ।
 विवाहायाथ कुर्वन्तु यत्न मम हिते रता ॥ २१ ॥
 न मे काचित्तदा चिन्ता कृतोद्वाहो यदाऽऽत्मज ।
 सुते न्यस्तभरा यान्ति रुनिनस्तपसे घनम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अमात्या राजवचनं श्रुत्वा सर्वे विनीतवत् ।
 ऊचुः प्राञ्जलयो हर्षाद्राजानं भूरितेजसम् ॥ २३ ॥

अमात्या ऊचुः ।

तव पुत्रो गुणज्येष्ठस्त्वं च सर्वत्र विश्रुतः ।
 विवाहे तव पुत्रस्य किं मन्थं किंतु चिन्त्यते ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अमात्येषु तथोक्तेषु गम्भीरो नृपसत्तमः ।
 पुत्रं सर्वं त्वमात्यानां च चाऽऽख्यातिं न ते विदुः ॥ २५ ॥
 राजा पुनस्तानुवाच का स्यात्कन्या गुणाधिका ।
 महावंशमव'र्ध्नामान्को राजा स्याद्गुणाश्रयः ॥ २६ ॥
 संयन्धयोग्यः शूरश्च यत्संयन्धः प्रशस्यते ।
 तद्राजवचनं श्रुत्वा अमात्यानां महामतिः २७ ॥

कुलीनः साधुरत्यन्तं राजकार्यहिते रतः ।

राजो मर्ति विदित्वा तु इक्षितजोऽब्रवीदिदम् ॥ २८ ॥

अमात्य उवाच ।

पूर्वदेशे महाराज विजयो नाम भूपतिः ।

वाजिघारणस्नानां यस्य संख्या न विद्यते ॥ २९ ॥

अष्टौ पुत्रा महेष्वासा महाराजस्य धीमनः ।

तेषां स्वता भोगवती साक्षाद्वृक्षमरिषापरा ॥

तव पुत्रस्य योग्या सा भार्या राजन्मयोदिता ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृद्धामात्यवचः श्रुत्वा राजा तं प्रत्यभाषत ॥ ३१ ॥

राजोवाच ।

मुना तस्य कथं मेऽस्य सुतस्य स्याद्वदस्व तत् ॥ ३२ ॥

वृद्धामात्य उवाच ।

लक्षितोऽसि महाराज यत्ते मनसि वर्तते ।

यच्छूरसेन कृत्यं स्यादनुजानीहि मां ततः ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृद्धामात्यवचः श्रुत्वा भूषणाच्छादनोक्तिभिः ।

संपूज्य प्रेषयामास महत्या सेनया सह ॥ ३४ ॥

स पूर्वदेशमागत्य महाराजं समेत्य च ।

संपूज्य विविधैर्वाक्यैरुपायैर्नोतिसंभवैः ॥ ३५ ॥

महाराजसुनायाश्च भोगवत्या महामनिः ।

शूरसेनस्य नृपतेः सुनोर्नागस्यर्धमनः ॥ ३६ ॥

पिवाहायाकरोत्सर्धि मिथ्यामिथ्याचचोक्तिमिः ।
 पूजयामास नृपतिं भूषणाच्छादनादिभिः ॥ ३७ ॥
 अघाप्य पूजा नृपतिर्दामीत्यवदत्तदा ।
 तत आगत्य राज्ञोऽसौ वृद्धामात्यो महामतिः ॥ ३८ ॥
 शूरसेनाय तद्वत्तं वैवाहिकमवेदयत् ।
 ततो दधुतिथे काले वृद्धामात्यो महामतिः ॥ ३९ ॥
 पुनर्यत्नेन महता घञ्जालंकारभूषितः ।
 जगाम तरसा सर्वैरन्यैश्च सचिवैर्वृतः ॥ ४० ॥
 विवाहाय महामात्यो महाराजाय बुद्धिमान् ।
 सर्वं प्रीयात्वं वृद्धोऽसाधमात्यः सचिवैर्वृतः ॥ ४१ ॥

वृद्धामात्य उवाच ।

अत्राऽऽगन्तुं न चाऽऽया(वेच्छ)ति शूरसेनस्य भूपतेः ।
 पुत्रो नाग इति क्वातो बुद्धिमान्गुणसागरः ॥ ४२ ॥
 क्षत्रियाणां पिवाहाच्च भवेत्पुनर्दुघा नृप ।
 तस्माच्छस्त्रैरलंकारैर्विवाह स्थानमहामते ॥ ४३ ॥
 क्षत्रिया ब्राह्मणाद्यैव सत्पां वाच वदन्ति हि ।
 तस्माच्छस्त्रैरलंकारैर्विवाहस्त्वनुमन्यताम् ॥ ४४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वृद्धामात्यचच श्रुत्वा विजयो राजसत्तम ।
 मेने पापयं तथा सत्यममात्यं भूपतिं तदा ॥ ४५ ॥
 पिवाहमकरोद्राजा भोगवत्याः सविस्तरम् ।
 शस्त्रेण च यथाशास्त्रं प्रेषयामास तां पुनः ॥ ४६ ॥

स्वानमात्यांस्तथा गाश्च हिरण्यतुरगादिकम् ।

बहु दस्वाऽथ विजयो हर्षेण महता युतः ॥ ४७ ॥

तामादायाथ सचिवा वृद्धामात्यपुरोगमाः ।

प्रतिष्ठानमथाभ्येत्य शूरसेनाय तां स्नुषाम् ॥ ४८ ॥

न्यवेदयंस्तथोद्युस्ते विजयस्य वचो बहु ।

भूयणानि विचित्राणि दास्यो वस्त्रादिकं च यत् ॥ ४९ ॥

निवेद्य शूरसेनाय कृतकृत्या वभूचिरे ।

विजयस्य तु येऽमात्या भोगवत्या सदाऽऽगताः ॥ ५० ॥

तान्पूजयित्वा राजाऽसौ बहुमानपुरःसरम् ।

विजयाय यथा प्रीतिस्तथा कृत्वा व्यसर्जयत् ॥ ५१ ॥

विजयस्य सुता धाला रूपयौवनशालिनी ।

भ्रूभ्रूशुरयौर्नित्यं शुश्रूषन्ती सुमध्यमा ॥ ५२ ॥

भोगवत्याश्च यो भर्ता महासर्पोऽतिर्माषणः ।

एकान्तदेशे विजने गृहे रत्नसुशोभिते ॥ ५३ ॥

सुगन्धकुसुमाकीर्णे तत्राऽऽस्ते सुखशीतले ।

स सर्पो मातरं प्राह पितरं च पुनः पुनः ॥ ५४ ॥

मम भार्या राजपुत्री किं मां नैवोपसर्पति ।

तन्पुत्रवचनं श्रुत्वा सर्पमातेदमव्रीत् ॥ ५५ ॥

राजपत्न्युवाच ।

धात्रिके गच्छ सुमगे शीघ्रं भोगवतीं वद ।

तव भर्ता सर्प इति ततः सा किं वदिष्यति ॥ ५६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

धात्रिका च तथेत्युक्त्वा गत्वा भोगवतीं तदा ।

रहोगता उवाचेद् विर्नातवदपूर्ववत् ॥ ५७ ॥

धात्रिकोवाच ।

जानेऽहं सुमगे मद्मे भर्तारं तव दैवतम् ।

न चाऽऽरयेय त्वया कापि सर्पो न पुरयो ध्रुवम् ॥ ५८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा भोगवत्यब्रवीदिदम् ॥ ५९ ॥

भोगवत्युवाच ।

मानुषीणां मनुष्यो हि भर्ता सामान्यतो भवेत् ।

किं पुनर्देवजातिस्तु भर्ता पुण्येन लभ्यते ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

भोगवत्यास्तु तद्वाक्यं सा च सर्वं न्यवेदयत् ।

सर्पाय सर्पमात्रे च राज्ञे चैव यथाक्रमम् ॥ ६१ ॥

रुरोद् राजा तद्वाक्यात्स्मृत्वा तां कर्मणो गतिम् ।

भोगवत्यपि तां प्राह उक्तपूर्वां पुनः सखीम् ॥ ६२ ॥

भोगवत्युवाच ।

कान्तं दर्शय भद्रं ते कृथा याति घयो मम ॥ ६३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सा दर्शयामास सर्पं तमतिर्भाषणम् ।

सुगन्धकुसुमाकीर्णं शयने सा रहोगता ॥ ६४ ॥

तं दृष्ट्वा भाषणं सर्पं भर्तारं रत्नभूषितम् ।

एताञ्चलिपुटा वाक्यमवदत्कान्तमवसा ॥ ६५ ॥

भोगवत्युवाच ।

धन्याऽस्म्यनुगृहीताऽसि यस्या मे दैवतं पतिः ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा शयने स्थित्वा तं सर्पं सर्पभावनेः ।

खेलयामास तन्वद्भां गीतैश्चैवाङ्गसंगमैः ॥ ६७ ॥

सुगन्धकुसुमैः पानैस्तोषयामास तं पतिम् ।

तस्याश्चैव प्रसादेन सर्पस्याभूत्स्मृतिर्मुने ॥

स्मृत्वा सर्वं दैवहृतं रात्रौ सर्पोऽत्रवीतिप्रियाम् ॥ ६८ ॥

सर्प उवाच ।

राजकन्याऽपि मां दृष्ट्वा न मीताऽसि कथं प्रिये ।

सोवाच दैवविहितं कोऽतिक्रामितुमीश्वरः ॥

पतिरेव गतिः स्त्रोणां सर्वदैव विशेषतः ॥ ६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्रुत्वेति हृष्टस्तामाह नागः प्रहसिताननः ॥ ७० ॥

सर्प उवाच ।

तुष्टोऽस्मि तव भक्त्याऽहं किं ददामि तवेप्सितम् ।

तव प्रसादाश्चार्वाङ्गि सर्वस्मृतिरभूदियम् ॥ ७१ ॥

शतोऽहं देवदेवेन कुपितेन पिनाकिना ।

महेश्वरकरे नागः शेषपुत्रो महाबलः ॥ ७२ ॥

सोऽहं पतिस्त्वं च भार्या नाम्ना भोगवती पुरा ।

उमायाकयाज्जहासोन्वैः शंभुः प्रीतो रहोगतः ॥ ७३ ॥

ममापि चाऽऽगतं भद्रे हास्यं तद्देवसंनिधौ ।

ततस्तु कुपित शंभुः प्रादाच्छापं ममेदृशम् ॥ ७३ ॥

शिव उवाच ।

मनुष्ययोनीं त्वं सर्पो भविता ज्ञानवानिति ॥ ७४ ॥

सर्प उवाच ।

ततः प्रसादित शंभुस्त्वया भद्रे मया सह ।

ततश्चोक्तं तेन भद्रे गौतम्या मम पूजनम् ॥ ७५ ॥

कुर्वतो ज्ञानमाधास्ये यदा सर्पाकृतेस्तब ।

तदा विशापो भविता भोगवत्याः प्रसादतः ॥ ७६ ॥

तस्मादिदं ममाऽऽपन्नं तब चापि शुभातने ।

तस्माग्नीत्वा गौतमीं मां पूजा कुरु मया सह ॥ ७७ ॥

ततो विशापो भविता आवां यावः शिवं पुनः ।

सर्वेषां सर्वदाऽऽर्तानां शिव एव परा गतिः ॥ ७८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा भर्तृपवनं सा भर्त्रा गौतमीं ययौ ।

ततः स्नात्वा तु गौतम्यां पूजां चक्रे शिवस्य तु ॥ ८० ॥

ततः प्रसन्नो भगवान्दिव्यरूपं ददौ मुने ।

भापृच्छ पितरौ सर्पो भार्यया गन्तुमुद्यतः ॥

शिवलोकं ततो ज्ञात्वा पिता प्राद महामतिः ॥ ८१ ॥

पितोवाच ।

युवराज्यधरो ज्येष्ठः पुत्र एको भवानिति ।

तस्माद्राज्यमशेषेण कृन्वोत्पात्र सुतान्वहन् ॥

याने मयि परं धाम ततो यादि शिवं पुरम् ॥ ८२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा पितृवचस्तथेत्याह स नागराट् ।
 कामरूपमवाप्याथ भार्यया सह सुव्रतः ॥ ८३ ॥
 पित्रा मात्रा तथा पुत्रै राज्यं कृत्वा सुविस्तरम् ।
 याते पितरि स्वर्लोकं पुत्रान्स्थाप्य स्वके पदे ॥ ८४ ॥
 भार्यामात्यादिसहितस्ततः शिबपुरं ययौ ।
 ततः प्रभृति तत्तीर्थं नागतीर्थमिति श्रुतम् ॥ ८५ ॥
 यत्र नागेश्वरो देवो भोगवत्या प्रतिष्ठितः ।
 तत्र स्नानं च दानं च सर्वकृतुफलप्रदम् ॥ ८६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये नागतीर्थवर्णनं

नामैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५२१

—

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

मातृतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

मातृतीर्थमिति रघातं सर्वसिद्धि करं नृणाम् ।
 आधिभिर्मुच्यते जन्तुस्तत्तीर्थस्मरणेऽपि ॥ १ ॥
 देवानामसुराणां च संगरोऽभूत्सुदारुणः ।
 नाशस्तु यंस्तदा जेतुं देवा दानवसंगरम् ॥ २ ॥

तदाऽहमगमं देवैस्तिष्ठन्तं शूलपाणिनम् ।

अस्तव विविधैर्वाक्यै कृताञ्जलिपुटः शनैः ॥ ३ ॥

संमन्थ्य देवैरसुरैश्च सर्वै-

र्यदाऽऽहृतं संमथितुं समुद्रम् ।

यत्कालकृतं समभून्महेश,

तत्त्वा विना को प्रसितुं समर्थः ॥ ४ ॥

पुष्पप्रहारेण जगन्नयं यः,

न्याधीनमापादयितुं समर्थः ।

मारो हरेऽप्यभ्यसुरादिवन्द्यो,

वितायमानो विलयं प्रयातः ॥ ५ ॥

विमध्य घारीशमनङ्गशत्रो,

यदुत्तमं तत्तु दिर्घोक्तसेभ्यः ।

दक्ष्या विषं संहरन्नीलकण्ठ,

को वा धतुं त्वामृते वै समर्थः ॥ ६ ॥

ततश्च तुष्टो भगवानादिकर्ता त्रिलोचन ॥ ७ ॥

शिष उवाच ।

दास्येऽहं यदमीष्टं वो द्रुवन्तु सुरसत्तमाः ॥ ८ ॥

देवा ऊचुः ।

दानवेभ्यो मयं घोरं तत्रैहि वृषमध्वज ।

जहि शत्रून्मुरान्पाहि नाथवन्तस्त्वया प्रभो ॥ ९ ॥

निष्कारणः सुहृच्छमो नामविष्यद्वान्यदि ।

तदाऽकरिष्यन्किमिव दुःपाताः सर्वदेहिनः ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युत्पन्नतस्तान्प्रायाद्यत्र ते देवशत्रवः ।

तत्र तद्युद्धममवच्छंकरेण सुरद्विशाम् ॥ ११ ॥

तन्मित्रलोचनः ध्यानलभोऽपघरः शिवः ।

ललाटादुच्चरन्लभ्य युध्यतः स्वेदयिन्दवः ॥ १२ ॥

न मंहरन्तैत्यगजांश्चानर्त्ता मूर्तिमाश्रितः ।

तां मूर्तिमसुरा दृष्ट्वा मेरुशृङ्गादुभवं ययुः ॥ १३ ॥

न मंहरन्त्वंतैत्यांस्तदाऽगच्छदुभवं हरः ।

इत्यथेतच्च मीतास्तेऽघावन्त्सर्वा महीमिमाम् ॥ १४ ॥

नयैव कोपाद्गुदोऽपि शत्रूंश्चाननुधावति ।

तथैव युध्यतः शंभोः पतिताः स्वेदयिन्दवः ॥ १५ ॥

यत्र पत्र भुवं प्राप्ता यिन्दुर्माहिष्वरो मुने ।

तत्र तत्र शिवाकारा मातरो जग्निरे ततः ॥ १६ ॥

प्रीतुर्नरोऽश्वरं सर्वाः स्वादामस्त्वसुरानिति ।

ततः प्रीवान्न भगवांस्सर्वैः सुरगणैर्दृतः ॥ १७ ॥

शिव उवाच ।

स्वर्गादनुवमनुमाना राक्षसास्ते रसातलम् ।

रनुमानास्ततः सर्वाः शृण्वन्नु मन भाषितम् ॥ १८ ॥

यत्र यत्र द्विगो यान्ति तत्र गच्छन्तु मातरः ।

रसातलमनुमाना इदानीं मद्गयाद्विभः ॥

भवत्योऽप्यनुगच्छन्तु रसातलमनु द्विभः ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ताश्च जग्मुर्भवं भित्त्वा यत्र ते दैत्यदानवाः ।

तान्दत्त्वा मातर सर्धान्देवारीनतिमीषणान् ॥ २० ॥

पुनर्देवानुपाजग्मुः पथा तेनैव मातरः ।

गताश्च मातरो यावद्यावच्च पुनरागताः ॥ २१ ॥

तावद्देवा स्थिता आसन्गौतमीतीरमाश्रिताः ।

प्रस्थानात्तत्र मातृणा सुराणा च प्रतिष्ठितेः ॥ २२ ॥

प्रतिष्ठानं तु तत्क्षेत्रं पुण्यं विजयवर्धनम् ।

मातृणा यत्र चोत्पत्तिर्मातृतीर्थे पृथक्पृथक् ॥ २३ ॥

तत्र तत्र विलान्यासघ्नसातलगतानि च ।

सुरास्ताभ्यो घराग्रोचुल्लोके पूजा यथा शिवः ॥ २४ ॥

प्राप्नोति तद्वन्मातृभ्यः पूजा भवतु सर्वदा ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्द्धुर्देवा आसन्स्तत्रैव मातरः ॥ २५ ॥

यत्र यत्र स्थिता देव्यो मातृतीर्थं ततो विदुः ।

सुराणामपि सेव्यानि किं पुनर्मानुषादिभिः ॥ २६ ॥

तेषु ज्ञानमथो दानं पितृणां चैव तर्पणम् ।

सर्वं तदक्षयं श्रेयं शिवस्य घनं यथा ॥ २७ ॥

यस्त्विदं शृणुवाग्रित्यं स्मरेदपि पठेत्तथा ।

आप्तवान् मातृतीर्थानामायुष्मान्स सुरा भवेत् ॥ २८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुवःपिसंवादे देवतीर्थ-
तीर्थप्रतिष्ठानवर्णनं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ।

गौतमीमाहात्म्ये त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५४६

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ब्रह्मतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

इदमप्यपर तोयं देवानामपि दुर्लभम् ।

ब्रह्मनार्थमिति ख्यात मुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ १ ॥

स्थितेषु देवसैन्येषु प्रविष्टेषु रसातलम् ।

दैत्येषु च मुनिश्रेष्ठ तथा मानसु ताननु ॥ २ ॥

मदाय पञ्चम वक्त्रं गर्दभाकृति भाषणम् ।

तद्वक्त्रं देवसैन्येषु मयि तिष्ठत्युवाच ह ॥ ३ ॥

हे दैत्या किं पलायन्ते न मय घांस्तु सत्यरम् ।

आगच्छन्तु सुरान्स्त्रान्मक्षयिष्ये क्षणादिति ॥ ४ ॥

निवारयन्त मामेव मक्षणायोद्यत तथा ।

त दृष्ट्वा विबुधा सर्वे विभ्रस्ता विष्णुमनुवन् ॥ ५ ॥

ब्राहि विष्णो जगन्नाथ ब्रह्मणोऽस्य मुखं लुन ।

चक्रधृग्विबुधानाह चलेदमि चक्रेण वै शिरः ॥ ६ ॥

किं तु तच्छिन्नमेवेदं सहरेत्सवरावरम् ।

मन्त्रं त्रयोऽत्र विबुधा श्रूयता सर्वमेव हि ॥ ७ ॥

त्रिनेत्रं कशिच्छेत्ता स च धत्ते न संशयः ।

मया च शम्भु सर्वैश्च स्तुतं प्रोक्तस्तथैव च ॥ ८ ॥

यागं क्षणा दृष्टफलेऽसमर्थः ,

स नैव कर्तुं फलतीति मन्वा ।

फलस्य दाने प्रतिभूर्जटोति,

निश्चित्य लोकः प्रतिकर्म यातः ॥ ६ ॥

ततः सुरेशः संतुष्टो देवानां कार्यसिद्धये ।

लोकानामुपकारार्थं तथेत्याह सुरान्प्रति ॥ १० ॥

तद्वक्त्रं पापरूपं यदुर्भीषणं लोमहर्षणम् ।

निरुत्य नखशस्त्रैश्च कं स्थाप्यं चेत्यथाग्रवीत् ॥ ११ ॥

तत्रेला विबुधानाह नाहं वाढुं शिरः क्षमा ।

रसातलमथो यास्ये उदधिश्चाप्यथाग्रवीत् ॥ १२ ॥

शोषं यास्ये क्षणादेष पुनश्चोचुः शिवं सुराः ।

त्वयैवैतदुग्रहशिरो धार्यं लोकानुकम्पया ॥ १३ ॥

अच्छेदे जगतां नाशश्छेदे दोषश्च तादृशः ।

एवं विमृश्य सौमेशो दधार कशिरस्तदा ॥ १४ ॥

तदुद्वृष्ट्वा दुष्करं कर्म गौतमीं प्राप्य पावनीम् ।

अमनुवङ्गगतामीशं प्रणयाद्भक्तितः सुराः ॥ १५ ॥

देवप्यमित्रं कशिरोऽतिभीमं,

तान्मक्षणायोपगत निरुत्य ।

नपाप्रसूच्या शकलेन्दुमौलि-

स्त्यागेऽपि दोषात्कृपयाऽनुघत्ते ॥ १६ ॥

तत्र ते विबुधाः सर्वे स्थिता ये ब्रह्मणोऽन्तिके ।

तुष्टुदुर्विबुधेशानं कर्म दृष्ट्वाऽतिदैवतम् ॥ १७ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं ब्रह्मतीर्थमिति श्रुतम् ।

अथापि ब्रह्मणो रूपं चतुर्मुखाग्रस्थितम् ॥ १८ ॥

शिरोमात्रं ॥ यः पश्येत्स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ।

यत्र स्थित्वा स्वयं रुद्रो लूनवान्ब्रह्मणः शिरः ॥ १६ ॥

रुद्रनीर्यं तदेव स्यात्तत्र साक्षाद्दिवाकरः ।

देवानां च स्वरूपेण स्थितो यस्मात्तदुत्तमम् ॥ २० ॥

सौर्यं तीर्थं तद्दत्तयातं सर्वकतुफलप्रदम् ।

तत्र स्नात्वा रविं दृष्ट्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २१ ॥

महादेवेन यच्छिन्नं ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः ।

क्षेत्रेऽविमुक्ते संस्थाप्य देवतानां हितं कृतम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मनीर्यं शिरोमात्रं यो दृष्ट्वा गीतर्मा तटे ।

क्षेत्रेऽविमुक्ते तस्यैव स्थापितं योऽनुपश्यति ॥

कपालं ब्रह्मणः पुण्यं ब्रह्महा पूततां व्रजेत् ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्णे तीर्थमाहात्म्ये ब्रह्मनीर्यब्रह्मशिरो-
लिङ्गशिवतीर्थसूर्यतीर्थादिषडशीतितीर्थवर्णनं नाम त्रयोदशाधि-

कशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

गीतर्माहात्म्ये चतुध्वन्वारिशततमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५७२

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

अविघ्नतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

अविघ्नं तीर्थमाद्यातं सर्वविघ्नविनाशनम् ।

तत्रापि वृत्तमास्यास्ये शृणु नारद भक्तिः ॥ १ ॥

देवसत्रे प्रवृत्ते तु गौतम्याश्चोत्तरे तटे ।

समाप्तिर्नैव सत्रस्य संजाता विघ्नदोषतः ॥ २ ॥

ततः सुरगणाः सर्वे मामवोचन्हरि तदा ।

ततो ध्यानगतोऽहं तानवोचं धीक्ष्य कारणम् ॥ ३ ॥

विनायककृतैर्विघ्नैर्नैतत्सत्रं समाप्यते ।

तस्मात्स्तुयन्तु ते सर्वे आदिदेवं विनायकम् ॥ ४ ॥

तथेत्युक्त्वा सुरगणाः स्नात्वा ते गौतमातटे ।

अस्तुवन्भक्तितो देवा आदिदेव गणेश्वरम् ॥ ५ ॥

देवा ऊचुः ।

यः सर्वकार्येषु सदा सुराणा-

मपीशविष्ण्वभ्युजसंभवानाम् ।

पूज्यो नमस्यः परिविन्तनीय-

स्तं विघ्नराजं शरणं ब्रजामः ॥ ६ ॥

न विघ्नराजेन समोऽस्ति कश्चि-

देवो मनोवाञ्छितसंप्रदाता ।

निश्चित्य चैतन्निपुरान्तकोऽपि,

तं पूजयामास धधे पुराणाम् ॥ ७ ॥

करोतु सोऽस्माकमविघ्नमस्मि-

न्महान्तो सत्त्वरमान्विकेयः ।

ध्यातेन येनाखिलदेहमाजां,

पूर्णां भविष्यन्ति मनोमिलायाः ॥ ८ ॥

महोत्सवोऽभूदखिलस्य देव्या,

जात सुतश्चिन्तितमात्र एव ।

अतोऽवदन्सुरसघा कृताथा ,

सद्योजात विघ्नराज नमन्त ॥ ९ ॥

यो मातुर्लसङ्गतोऽय मात्रा,

निवार्यमाणोऽपि यलाच्च चन्द्रम् ।

सगोपयामास पितुर्जटासु,

गणाधिनाथस्य विनोद एव ॥ १० ॥

पर्षा स्तन मातुरथापि तृप्नो,

यो भ्रातृमात्सर्यकपायदुद्धि ।

लम्बोदरस्तत्र भव विघ्नराजो,

लम्बोदर नाम चकार शम्भु ॥ ११ ॥

संवेष्टितो देवगणैर्महेश ,

प्रवर्तता नृत्यमितीत्युवाच ।

सतोपितो नूपुररावमात्राद्

गणेश्वरत्वेऽभिपिपेच पुत्रम् ॥ १२ ॥

यो विघ्नपाश च करण नित्र

त्स्कन्धे कुटार च तथा परेण ।

अपूजितो विघ्नमथोऽपि मातु ,

करोति का विघ्नपत्ने समोऽन्य ॥ १३ ॥

घर्मार्थकामादिषु पूर्वपूज्यो,

देवामुरै पूज्यत एव निन्यम् ।

यस्यार्चनं नैव विनाशमस्ति,

तं पूर्वपूज्यं प्रथमं नमामि ॥ १४ ॥

यस्यार्चनात्प्रार्थनयाऽनुरूपां,

दृष्ट्वा तु सर्वस्य फलस्य सिद्धिम् ।

स्यतन्त्रसामर्थ्यकृतातिगर्वं,

भ्रातृप्रियं त्वात्पुरथं तर्माडे ॥ १५ ॥

यो मातरं सरसैर्नृत्यगीतै-

स्तस्थाऽभिलाषैरपिलैर्घितोदैः ।

संतोषयामास तदाऽतितुष्टं,

तं श्रीगणेशं शरणं प्रपद्ये ॥ १६ ॥

सुरोपकारैरसुरैश्च युद्धैः,

स्तोत्रैर्नमस्कारपरैश्च मन्त्रैः ।

पितृप्रसादेन सदा समृद्धं,

तं श्रीगणेशं शरणं प्रपद्ये ॥ १७ ॥

जये पुराणामकरोत्प्रतीपं,

पित्राऽपि हर्षात्प्रतिपूजितो यः ।

निर्विघ्नतां चापि पुनश्चकार,

तस्मै गणेशाय नमस्करोमि ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति स्तुतः सुरगणैर्विघ्नेशः प्राह तान्पुनः ॥ १९ ॥

गणेश उवाच ।

इतो निर्विघ्नता सत्रे मत्त स्यादसुरारिणः ॥ २० ॥

ब्रह्मावाच ।

देवसत्रे निवृत्ते तु गणेशः प्राह तान्पुराणम् ॥ २१ ॥

गणेश उवाच ।

स्तोत्रैषानेन ये भक्त्या मां स्तोप्यन्ति यतःप्रताः ।

तेषां कारिण्यदुःखानि न भवेयुः कदाचन ॥ २२ ॥

अत्र ये भक्तिः स्नानं दानं कुर्युस्तन्दिताः ।

तेषां सर्वाणि कार्याणि भवेयुरिति मन्यताम् ॥ २३ ॥

ब्रह्मावाच ।

तद्वाक्यसनकालं तु तथेन्युचुः सुरा अपि ।

निवृत्ते तु मत्ते तस्मिन्पुरा जग्मुः स्थनालयम् ॥ २४ ॥

ततः प्रभृति तर्तीयमविन्नमिति गद्यते ।

सर्वकामप्रदं पंसां सर्वविन्नविनाशनम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्येऽविन्नतीर्थवर्णनं नाम

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चदश्वारिणोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६५६७

अथ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

शेपरीयवर्णनम्

ब्रह्मावाच ।

शेपरीयमिति ख्यानं सर्वकामप्रदायकम् ।

तस्य रूपं प्रवक्ष्यामि यन्मया परिभाषितम् ॥ १ ॥

शेषो नाम महानागो रसातलपति प्रभु ।

सर्वनागैः परिवृतो रसातलमथाभ्यगात् ॥ २ ॥

राक्षसा दैत्यदनुजाः प्रविष्टा ये रसातलम् ।

तैर्निरस्तो भोगिपतिर्नामुवाचाथ विह्वलः ॥ ३ ॥

शेष उवाच ।

रसातलं त्वया दत्तं राक्षसानां ममापि च ।

ते मे स्थानं न दास्यन्ति तस्मात्त्वा शरणं गतः ॥ ४ ॥

ततोऽद्भुतं नागं गौतमीयादिपन्नगम् ।

तत्र स्तुत्वा महादेवं लप्स्यसे त्वं मनोरथम् ॥ ५ ॥

नान्योऽस्ति लोकत्रितये मनोरथसमर्पकः ।

महाकथप्रेरितो नागो गङ्गामाप्लुत्य यत्नतः ॥

एताञ्जलिपुटो भूत्वा तुष्टाय त्रिदशेभ्यः ॥ ६ ॥

शेष उवाच ।

नमस्त्रैलोक्यनाथाय दक्षयज्ञविभेदिने ।

आदिकर्त्रे नमस्तुभ्य नमस्त्रैलोक्यरूपिणे ॥ ७ ॥

नमः सद्गच्छिरसे नमः सद्गच्छकारिणे ।

सोमसूर्याग्निरूपाय जलरूपाय ते नमः ॥ ८ ॥

सर्वदा सर्वरूपाय कालरूपाय ते नमः ।

पादिशंकर सर्वेश पादि सोमेश सर्वगः ॥

जगन्नाथ नमस्तुभ्य देहि मे मनसोऽप्सितम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो महेश्वरः प्रीतः प्रादान्नगोप्सितान्वरान् ।

विनाशाय सुररीणां दैत्यदानवरजस्रान् ॥ १० ॥

शेषाय प्रददौ शूलं जहानेनारिपुंगवान् ।

ततः प्रोक्तः शिवेनासी शेषः शूलेन भोगिनिः ॥ ११ ॥

रमातन्मयो गत्वा निजघात रिपूत्रजे ।

निहत्य नाग शूलेन दैत्यदानवरजस्रान् ॥ १२ ॥

न्यवर्तत पुनर्दधौ यत्र शेषेऽश्वरो हृत् ।

पया येन समायातौ देवं द्रष्टुं स नागराद् ॥ १३ ॥

रमातन्नायत्र देवो विलं तत्र व्यजायत ।

तस्माद्विलितलोचानं गान्धर्वं धार्यतिपुण्यदम् ॥ १४ ॥

तडारि गन्धानगमदुग्धायाः संगमस्ततः ।

देवस्य पुरतश्चापि कुण्डं तत्र सुविस्तरम् ॥ १५ ॥

नागस्तथाकरोद्धौर्म यत्र चाग्निः सदा स्थितः ।

सौष्मं तदमवडारि गन्धायास्तत्र संगमः ॥ १६ ॥

देवदेवं समायाय नागः प्रीतो महायशः ।

रमातन् ततोऽनीष्टं शिवान्प्राप्य तलं ययौ ॥ १७ ॥

ततः प्रभृति तर्त्तायं नागतीर्थमुद्राहृतम् ।

सर्वकामप्रदं पुण्यं रोगदाग्निनाशनम् ॥ १८ ॥

आपृष्टंस्माकरं पुण्यं छानदनाच्च मुक्तिदम् ।

शृणुयाद्वा पठेद्भक्त्या यो वाऽपि स्मरते तु तत् ॥ १९ ॥

तार्थं शेषेऽश्वरो यत्र यत्र शक्तिप्रदः शिवः ।

एकविंशतितीर्थानामुभयोस्तत्र तीरयो ॥

शतानि मुनिशार्दूल सर्वसपत्प्रदायिनाम् ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये उभयतीरगतशेष
तीर्थशेषेश्वरशूलेश्वराग्निकुण्डरसातलगङ्गासगमाष्णतीर्थाधिकविं
शतिशततीर्थवर्णनं नाम षड्विंश्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्का — ६६१७

अथ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ।

वडवादिसहस्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

महानलमिति ख्यातं वडवानलमुच्यते ।

महानलो यत्र देवो वडवा यत्र सा नदी ॥ १ ॥

तर्त्तीयं यत्र पश्यामि मृत्युदोषजरापहम् ।

पुराऽऽसन्नैमिपारण्ये ऋषयः सत्रकारिणः ॥ २ ॥

शमितारं च ऋषयो मृत्युं चक्रुस्तपस्विनः ।

पतमाने सत्रयागे मृत्योः शमितारि स्थिते ॥ ३ ॥

न ममारतदा कश्चिदुभयं स्यात्तु जङ्गमम् ।

विना पशून्मुनिश्चेष्टं मन्यं चामर्त्यता गतम् ॥ ४ ॥

ततस्त्रिविष्टपे शून्ये मर्त्ये चैकतिसंभृते ।

मृत्युनोपेक्षिते देवा राक्षसानूचिरे तदा ॥ ५ ॥

देवा ऊचुः ।

गच्छध्वमृषिसत्रं तन्नाशयध्वं महाध्वरम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति देववच. श्रुत्वा प्रोचुस्ते राक्षसा. सुरान् ॥ ६ ॥

असुरा ऊचुः ।

धिध्वंसयामस्तं यज्ञमस्माकं किं फलं ततः ।

प्रवर्तते विना हेतुं न कोऽपि कापि जातुचित् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देवा अप्यसुरानूचुर्यज्ञाश्रं भवतामपि ।

भवेदेव ततो यान्तु श्रृषीणां सत्रमुत्तमम् ॥ ८ ॥

ते श्रुत्वा त्वरिताः सर्वे यत्र यज्ञः प्रवर्तते ।

जग्मुस्तत्र विनाशाय देववाक्याद्विशेयतः ॥ ९ ॥

तज्ज्ञात्वा ऋषयो मृत्युमाहुः किं कुर्महे धयम् ।

आगता देववचनाद्राक्षसा यज्ञनाशिनः ॥ १० ॥

मृत्युना सह संमन्थ्य नैमिषारण्यवासिनः ।

सर्वे त्यक्त्वा स्वाश्रमं तं शमित्रा सह नारद ॥ ११ ॥

अग्निमात्रमुपादाय त्यक्त्वा पात्रादिकं तु यत् ।

क्रतुनिष्पत्तये जग्मुर्गोतर्मां प्रति सत्त्वराः ॥ १२ ॥

तत्र स्नात्वा महेशानं रक्षणायोपतस्थिरे ।

वृताञ्जलिपुटास्ते तु तुष्टुबुद्धिदशेश्वरम् ॥ १३ ॥

ऋषय ऊचु ।

यो लालया विश्वमिदं चकार,
धाता विधाता भुवनत्रयस्य ।

यो विश्वरूप सदसत्परो य,
सोमेश्वर त शरणं व्रजाम ॥ १४ ॥

मृत्युरवाच ।

इच्छामात्रेण य सर्वं हन्ति पाति करोति च ।

तमहं त्रिदशेशान शरणं यामि शकरम् ॥ १५ ॥

महानल महाकाय महाभागविभूषणम् ।

महामूर्तिधर देव शरणं यामि शकरम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत् प्रोवाच भगवान्मृत्योः का प्रीतिरस्तु ते ॥ १७ ॥

मृत्युरवाच ।

राक्षसेभ्यो भयं घोरमापन्नं त्रिदशेश्वर ।

यज्ञमस्माद्य राक्षस्य यावत्सत्रं समाप्यते ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा चकार भगवास्त्रिनेत्रो वृषभध्वज ।

शमित्रा मृत्युना सत्रमृषीणां पूर्णतां ययौ ॥ १९ ॥

दक्षिणा भागधेयाय भाजग्मुर्मरुता व्रजमात् ।

तानयोचन्मुनिगणाः सन्तु मृत्युना सह ॥ २० ॥

ऋषय ऊचु ।

अस्ममपविनाशाय राक्षसाः प्रेषिता यत ।

तस्माद्वपद्मं पापिष्ठा राक्षसाः सन्तु शत्रवः ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रभृति देवानां राक्षसा वैरिणोऽभवन् ।
 इत्या च वडवां तत्र देवाश्च ऋषयोऽमलाः ॥ २२ ॥
 मृत्योर्भार्या भव त्व तामित्युक्त्वा तेऽप्यपेचयन् ।
 अग्निरेकोद्भवं यत्तु सा नदी वडवाऽभवत् ॥ २३ ॥
 मृत्युना स्थापितं लिङ्गं महानलमिति श्रुतम् ।
 ततः प्रभृति तर्तीयं वडवासंगमं विदुः ॥ २४ ॥
 महानलो यत्र देवस्तर्तीयं भुक्तिमुक्तिदम् ।
 सहस्रं तत्र तीर्थानां सर्वार्भाष्टप्रदायिनाम् ॥
 उभयोस्तीरयोस्तत्र सरणादघघातिनाम् ॥ २५ ॥

ते, श्रीमहापुराणे आदिप्राज्ञे तीर्थमाहात्म्ये वडवादिसहस्रतीर्थ-
 वर्णनं नाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥
 गीतमीमाहात्म्ये सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
 आदित, श्लोकानां सम्पद्यङ्काः—६६४२

अथ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

आत्मतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

आत्मतीर्थमिति रयानं भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ।
 तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि यत्र ज्ञानेश्वरः शिवः ॥ १ ॥

दत्त इत्यपि विख्यात सोऽत्रिपुत्रो ज्ञयः ।

दुर्धासस प्रियो भ्राता सर्वज्ञानविशारद-

स गत्वा पितरं प्राह विनयेन प्रणम्य च ॥ १

दत्त उवाच ।

ब्रह्मज्ञान कथं मे स्यात्कं पृच्छामि क यामि च ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वाऽत्रिः पुत्रवाक्यं ध्यात्वा घञनमत्रधीत् ४ ॥

अत्रिरवाच ।

गौतमी पुत्र गच्छ त्वं तत्र स्तुहि मद्देश्वरम् ।

स तु प्रीतो यदैव स्यात्तदा ज्ञानमवाप्स्यसि ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा तदाऽऽत्रेयो गङ्गां गत्वा शुचिर्यतः ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा भक्त्या तुष्टाव शंकरम् ॥ ६ ॥

दत्त उवाच ।

संसारकूपे पतितोऽस्मि देवा-

न्मोहेन गुप्तो भवदुःखपङ्के ।

अज्ञाननाम्ना तमसाऽऽवृतोऽहं,

परं न विन्दामि सुराधिनाथ ॥ ७ ॥

मिथस्त्रिशूलेन घर्दीयसाऽहं,

पापेन चिन्ताक्षुरपाटितश्च ।

तप्तोऽस्मि पञ्चेन्द्रियतीव्रतापैः,

श्रान्तोऽस्मि संतारय सोमनाथ ॥ ८ ॥

बद्धोऽस्मि दारियुमयैश्च बन्धै

हृतोऽस्मि रोगानल्लर्ताप्रतापैः ।

ज्ञान्तोऽस्थिरं मृत्युमुजंगमेन,

मर्तौ मृत्युं किं कर्वापि शमो ॥ ६ ॥

नवानवान्यामतिर्षाडितोऽहं.

दुष्प्राप्नुयान्या च रज्जलमोभ्याम् ।

दुःसह्य जरया चामिमृतः,

पश्यावस्था कृपया मेऽय नाथ ॥ १० ॥

कामेन कोपेन च मन्सरेण,

दम्मेन दर्पादिमिरप्यनेकैः ।

एकैकशः कष्टगतोऽस्मि विद्व-

स्त्वं नाथबद्धारय नाथ शनू ॥ ११ ॥

कम्यापि कश्चिन्पतिव्रत्य पुंसो,

दुःसह्यपौर्द्वा भवतीति सत्यम् ।

विना नवन्नं नम सोमनाथ.

कुत्रापि कारुण्यबबोऽपि नास्ति ॥ १२ ॥

तावन्त कोपो भयमोद्दुःखा-

न्यत्रानदारियुरुहत्रमथैव ।

कानादयो मृत्युरपेह याव-

न्न-शिवारोति न वच्मि वाक्यम् ॥ १३ ॥

न मेऽस्ति धर्मो न च मेऽस्ति भक्ति-

र्नाहं विवेकां करुणा कुतो मे ।

दाताऽसि तेनाऽऽशु शरण्य चित्ते,
निधेहि सोमेति पदं मदीये ॥ १४ ॥

याचे न चाहं सुरभूषतित्वं,
हृत्पदुममध्ये मम सामनाथ ।

श्रीसोमपादाम्बुजसंनिधानं,
याचे विचार्यैष न तत्कुरुष्व ॥ १५ ॥

यथा तवाहं विदितोऽस्मि पाप
स्तथाऽपि विज्ञापनमाशृणुष्व ।

संश्रूयते यत्र घञ शिवेति,
तत्र स्थितिः स्यान्मम सोमनाथ ॥ १६ ॥

गौरीपते शंकर सोमनाथ,
विश्वेश कारुण्यनिधेऽखिलात्मन् ।

संस्तूयते यत्र सदेति तत्र,
केनामपि स्यात्कृतिनां निवासः ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्याग्नेयस्तुतिं श्रुत्वा तुतोप भगवान्ह्रर ।
घरदोऽस्मीति तं प्राह योगिनं विश्वकृद्भूषः ॥ १८ ॥

आग्नेय उवाच ।

आत्मज्ञानं च मुक्तिं च भुक्तिं च विपुलां त्वयि ।
तीर्थस्यापि च माहात्म्यं घरोऽयं त्रिदशार्चित ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमस्तिपति तं शंभुस्त्वा चान्तरर्धीयत ।
ततः प्रभृति तर्त्तीयमात्मतीर्थं चिदुर्ध्वाः ॥
तत्र ज्ञानेन दानेन मुक्तिः स्यादिह नारद ॥ २० ॥

इति श्रीमद्वायुपुराणे आदिप्राहो तीर्थमाहान्त्य आन्मतीर्थवर्णन नाम

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

गौतमीमाहान्त्येऽष्टचन्वार्षिस्तमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६६६२

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

अश्विन्यादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अश्विन्यतीर्थमाभ्यासं पिप्पलं च तत्रः परम् ।

उत्तरं मन्दतीर्थं तु तत्र व्युष्टिमितः शृणु ॥ १ ॥

पुरा त्वगम्यो भगवान्दक्षिणाशापनिः प्रभु ।

देवैस्तु प्रेरितः पूर्वं विन्ध्यस्य प्रार्थनं प्रति ॥ २ ॥

स शनैर्विन्ध्यमभ्यागात्सहस्रमुनिमिर्वृतम् ।

तमागन्ध नगश्रेष्ठं बहुवृक्षममाकुलम् ॥ ३ ॥

स्पर्धितं मेग्मानुन्यां विन्ध्यं शृङ्गानैर्वृतः ।

अन्युद्यतं नगं घातो लोपामुद्रापतिर्मृनिः ॥ ४ ॥

कृतातिथ्यो द्विजैः सार्धं प्रशम्य च नगं पुनः ।

इदमाह मुनिश्रेष्ठो देवकार्यार्यसिद्धये ॥ ५ ॥

अगम्य उवाच ।

अहं यामि नगश्रेष्ठ मुनिमिम्नस्त्वदर्शिमिः ।

तीर्थयात्रां करोमीति दक्षिणायां व्रजाम्यहम् ॥ ६ ॥

देहि मार्गं नगपते आतिथ्यं देहि याचते ।
 यावदागमनं मे स्यात्स्थातव्यं तावदेव हि ॥ ७ ॥
 नान्यथा भवितव्यं ते तथेत्याह नगोत्तमः ।
 आक्रामन्दक्षिणामाशा तैर्वृतो मुनिभिर्मुनिः ॥ ८ ॥
 शनैः स गौतमीमागात्सत्रयागाय दीक्षितः ।
 यावत्संधत्सरं सत्रमकरोद्विभिर्वृतः ॥ ९ ॥
 कैटभस्य सुतौ पापौ राक्षसौ धर्मकण्टकौ ।
 अश्वत्थः पिप्पलश्चेति विख्यातौ त्रिदशालये ॥ १० ॥
 अश्वत्थोऽश्वत्थरूपेण पिप्पलो ब्रह्मरूपधृक् ।
 तावुभावन्तरं प्रेप्सू यज्ञविध्वंसनाय तु ॥ ११ ॥
 कुरतां काङ्क्षितं रूपं दानवौ पापचेतसौ ।
 अश्वत्थो वृक्षरूपेण पिप्पलो ब्राह्मणाकृतिः ॥ १२ ॥
 उभौ तौ ब्राह्मणाश्रित्यं पीडयेतां तपोधन ।
 आलमन्ते च येऽश्वत्थं तांस्तानश्नात्यसौ ततः ॥ १३ ॥
 पिप्पलः सामगो भूत्वा शिष्यानश्नाति राक्षसः ।
 तस्मादद्यापि विप्रेषु सामगोऽतीव निष्ठुरः ॥ १४ ॥
 क्षीयमाणान्द्रिजान्द्रष्टृषा मृनयो राक्षसाचिमौ ।
 इति युदुध्या महाप्राज्ञा दक्षिणं सीरमाश्रितम् ॥ १५ ॥
 सौरि शनैश्चरं मन्दं तपस्यन्तं धृतवतम् ।
 गत्वा मुनिगणाः सर्वे रक्ष कर्म न्यवेदयन् ॥ १६ ॥
 सौरिर्मुनिगणानाह पूर्णं तपसि मे द्विजाः ।
 राक्षसौ हन्यपूर्णं तु तपस्यक्षम एव हि ॥ १७ ॥

पुनः प्रोचुर्मुनिगणा दास्यामस्ते तपो महत् ।
 इत्युक्तो ब्राह्मणैः सौरिः कृतमिन्याह तानपि ॥ १८ ॥
 सौरिर्ब्राह्मणवेष्टेष प्रायादश्वत्थरूपिणम् ।
 राक्षसं ब्राह्मणो भूत्वा प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ १९ ॥
 प्रदक्षिणं तु कुर्वाणं मेने ब्राह्मणमेव तम् ।
 निव्यवद्राक्षसः पापोमक्षयामास मायया ॥ २० ॥
 तस्य कायं समाविश्य बभूवाऽन्त्राप्यपश्यत ।
 दृष्ट्वा स राक्षसः पापो मन्द्रेन रविसूनुना ॥ २१ ॥
 मर्माभूतः क्षणेनैव गिरिर्वज्रहतो यथा ।
 अभ्यन्तं मम्मसान्द्रुत्वा अन्यं ब्राह्मणरूपिणम् ॥ २२ ॥
 राक्षसं पापनिलयमेक एव तमभ्यगात् ।
 अर्घ्यायानो विप्र इव शिष्यरूपो विनीतवत् ॥ २३ ॥
 पिप्पलः पूर्ववथापि मक्षयामास भानुजम् ।
 स भक्षितः पूर्ववच्च कुक्षावन्त्राप्यथैक्षत ॥ २४ ॥
 तेनाऽऽलोकिनमात्रोऽर्त्ता राक्षसो भस्मासादभूत् ।
 उर्मा हत्वा भानुसुतः किं कृत्यं मे वदन्त्वथ ॥ २५ ॥
 सुनगो जातसंहर्षाः सख्य एव तपस्विनः ।
 ततः प्रसन्ना हामवन्तृपयोऽनस्त्यपूर्वकाः ॥ २६ ॥
 घरान्द्रुर्गयाकामं सौरये मन्दगामिने ।
 स प्रातो ब्राह्मणानाह यानि सूर्यसुतो बली ॥ २७ ॥
 सौरिस्त्वान् ।

मद्द्वारे निधता ये च कुर्वन्त्यश्वत्थलम्भनम् ।
 तेषां सर्वाणि कार्याणि म्युः पीडा मद्भवा न च ॥ २८ ॥

तीर्थं चाश्वत्थसंज्ञे चै स्नानं कुर्वन्ति ये नराः ।
 तेषां सर्वाणि कार्याणि भवेयुरपरो धरः ॥ २९ ॥
 मन्दघारे तु येऽश्वत्थं प्रातरुत्थाय मानवाः ।
 बालभग्ने च तेषां वै ग्रहपोडा व्यपोहतु ॥ ३० ॥

ग्रहोवाच ।

तत प्रभृति तत्तीर्थमश्वत्थं पिप्पलं विदुः ।
 तीर्थं शनैश्चरं तत्र तत्रागस्त्यं च सान्निभम् ॥ ३१ ॥
 याज्ञिकं चापि तत्तीर्थं सामगं तीर्थमेव च ।
 इत्याद्यष्टोत्तराण्यासन्सहस्राण्यथ षोडश ॥
 तेषु स्नानं च दानं च सन्नयागफलप्रदम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे गौतमीमाहात्म्येऽश्वत्थाद्यष्टो-
 त्तरषोडशसहस्रतीर्थवर्णनं नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

गौतमीमाहात्म्य ऊनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां सम्पत्त्रङ्काः—६६६४

—

अथैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सोमतीर्थवर्णनम्

ग्रहोवाच ।

सोमतीर्थमिति ख्यातं तदप्युक्तं महात्मभिः
 तत्र स्नानेन दानेन सोमपानफलं लभेत् ॥ १ ॥

जगतां मातरः पूर्वमोषध्यो जीवसमताः ।

ममापि मातरो देव्यः पूर्वासां पूर्ववत्तराः ॥ २ ॥

आसु प्रतिष्ठितो धर्मः स्वाध्यायो यज्ञकर्म च ।

आमिरेव धृतं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ३ ॥

अशेषरोषोपशमो भवत्यामिरसंशयम् ।

अन्नमेतामिरेव स्यादशेषप्राणरक्षणम् ॥

अत्रोपध्यो जगद्वन्द्याः मामूचुरनहं कृताः ॥ ४ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

अस्माकं त्वं पतिं देहि राजानं सुरसत्तम ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा वचनं तासां मयोक्ता ओषधीरिदम् ।

पतिं प्राप्स्यथ सर्वाश्च राजानं प्रीतिवर्धनम् ॥ ६ ॥

राजानमिति तच्छ्रुत्वा ता मामूचुः पुनर्मुने ।

गन्तव्यं क पुनश्चोक्ता गीतमीं यान्तु मातरः ॥ ७ ॥

तुष्टायामथ तस्यां धौ राजा स्याल्लोकपूजितः ।

ताश्च गत्वा मुनिश्रेष्ठ तुष्टुवुर्गीतमीं नदीम् ॥ ८ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

किं याऽकरिष्यन्ममवर्तिनो जना,

नानाघसंघाभिमवाच दुःखिताः ।

न चाऽऽगमिष्यदुमवती भुवं चे

त्पुण्योदके गीतमि शंभुकान्ते ॥ ९ ॥

को वेत्ति माग्यं नरदेहमाजां,

महीगतानां सरितामधीशे ।

एषा महापातकसंघहन्त्री,

त्वमम्ब गङ्गे सुलभा सदैव ॥ १० ॥

न ते विभृतिं ननु वेत्ति कोऽपि,

त्रैलोक्यचन्द्रे जगदम्ब गङ्गे ।

गौरीसमालिङ्गितविग्रहोऽपि ,

धत्ते स्मरारिः शिरसाऽपि यस्याम् ॥ ११ ॥

नमोऽस्तु ते मातरभ्योऽद्यायिनि,

नमोऽस्तु ते ब्रह्ममयेऽघनाशिनि ।

नमोऽस्तु ते विष्णुपदाब्जनि सृते,

नमोऽस्तु ते शंभुजटाविनि सृते ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येवं स्तुवतामोशा किं ददामोत्यवोचत ॥ १३ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

पतिं देहि जगन्माता राजानमत्तितेजसम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदोवाच नदी गङ्गा भोषधीस्तां इदं पय ॥ १५ ॥

गङ्गोवाच ।

अहं चामृतरूपाऽस्मि भोषध्यो मातरोऽमृता ।

तादृशं चामृतात्मानं पतिं सोमं ददामि वः ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देवाश्च ऋषयो वाक्यं मेनिरे सोम एव च ।

भोषध्यद्यापि तद्वाक्यं ततो जग्मुः स्वमालयम् ॥ १७ ॥

यत्र चाऽऽपुर्महौषध्यो राजानममृतात्मकम् ।

सोमं समस्तसतापपापसघनिवारकम् ॥ १८ ॥

सोमतीर्थं तु तत्ख्यातं सोमपानफलप्रदम् ।

तत्र स्नानेन दानेन पितरः स्वर्गमाप्नुयुः ॥ १९ ॥

य इदं शृणुयान्नित्यं पठेद्वा भक्ति स्मरेत् ।

दीर्घमायुरवाप्नोति स पुत्री धनधान्यभवेत् ॥ २० ॥

इति धीमहापुराणे आदिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये सोमतीर्थवर्णनं

नामोन्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदित. श्लोकानां सम्पत्पङ्काः—६७१४

अथ विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

धान्यतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

धाभ्यतीथमिति ख्यातं सर्वकामप्रदं नृणाम् ।

सुमिश्रं क्षेमदं पुंसां सर्वापह्निनिवारणम् ॥ १ ॥

ओषध्यः सोमराजान पतिं प्राप्य मुदाऽन्विताः ।

ऊचुः सर्वस्य लोकस्य गङ्गायाश्चेप्सितं घञः ॥ २ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

वैदिकी पुण्यगाथाऽस्ति यां वै वेदविदो विदुः ।

भूमिं सस्यवतीं कश्चिन्मातरं मातृसंमिताम् ॥ ३ ॥

गङ्गासमीपे यो दद्यात्सर्वकामानवाप्नुयात् ।

भूमिं सस्यवतीं गाश्च ओषधीश्च मुदाऽन्वितः ॥ ४ ॥

विष्णुग्रहेशरूपाय यो दद्याद्भक्तिमान्नरः ।

सर्वं तदक्षयं विद्यात्सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ ५ ॥

ओषध्यः सोमराजन्याः सोमश्चाप्योषधीपतिः ।

इति ज्ञात्वा ब्रह्मयिद् ओषधीर्यः प्रदास्यति ॥ ६ ॥

सर्धान्कामानवाप्नोति ब्रह्मलोके महीपते ।

ता एव सोमराजन्याः प्रीताः प्रोचुः पुनः पुनः ॥ ७ ॥

ओषध्य ऊचुः ।

योऽस्मान्ददाति गङ्गायां तं राजन्पारयामसि ।

त्वमुत्तमश्चोषधीश त्वदधीनं चराचरम् ॥ ८ ॥

ओषध्यः संपदन्ते सोमेन सह राज्ञा ।

योऽस्मान्ददाति विप्रेभ्यस्तं राजन्पारयामसि ॥ ९ ॥

घयं च ब्रह्मरूपिण्यः प्राणरूपिण्य एव च ।

योऽस्मान्ददाति विप्रेभ्यस्तं राजन्पारयामसि ॥ १० ॥

अस्मान्ददाति यो नित्यं ब्राह्मणेभ्यो जितवतः ।

उपास्तिरस्ति साऽस्माकं तं राजन्पारयामसि ॥ ११ ॥

स्थावरं जङ्गमं किञ्चिदस्माभिर्यापृतं जगत् ।

योऽस्मान्ददाति विप्रेभ्यस्तं राजन्पारयामसि ॥ १२ ॥

हव्यं कव्यं यदमृतं यत्किञ्चिदुपभुज्यते ।

यद्गरीयश्च यो दद्यात्तं राजन्पारयामसि ॥ १३ ॥

इत्येतां वैदिकीं गाथां यः शृणोति स्मरेत् वा ।

पठने भक्तिमापन्नस्तं राजन्पारयामसि ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यत्रैषा पठिता गायत्रा सोमेन सह राजा ।

गङ्गातीरे चोपधामिर्धान्यतीर्थं तदुच्यते ॥ १५ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थमौपथ्यं सौम्यमेव च ।

अमृतं वेदगाथं च मातृतीर्थं तथैव च ॥ १६ ॥

एषु स्नानं जपोहोमो दानं च पितृनर्पणम् ।

अन्नदानं तु यः कुर्यात्तदानन्त्याय कल्पते ॥ १७ ॥

पद्मशताधिकसाहस्र तीर्थानां तीर्थोर्ध्वयोः ।

सर्वपापनिहन्तृणां सर्वसपद्विवर्धनम् ॥ १८ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये धान्यतीर्थादिपद्-
शनाधिकसहस्रतीर्थवर्णनं नाम विंशत्यधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १२० ॥

गौतमीमाहात्म्ये एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६७३२

अथैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

विदर्मासंगमरेवतीसंगमादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

विदर्मासंगमं पुण्यं रेवतीसंगमं तथा ।

तत्र यद्वत्तमाप्यास्ये यत्पुराणविदो विदुः ॥ १ ॥

भरद्वाज इति ख्यात ऋषिरासीत्तपोधिकः ।
 तस्य स्वसा रेवतीति पुरूषा विवृतस्वरा ॥ २ ॥
 ता दृष्ट्वा विवृतां भ्राता भरद्वाज प्रतापवान् ।
 चिन्तया परया युक्तो गङ्गाया दक्षिणे तटे ॥ ३ ॥
 कस्मै दद्यामिमा कन्या स्वसारं भीषणारुतिम् ।
 न कश्चित्प्रतिगृह्णाति दातया च स्वसा तथा ॥ ४ ॥
 अहो भूपात्र कस्यापि कन्या दुःसौकर्यम् ।
 मरण जीवतोऽप्यस्य प्राणिनस्तु पदे पदे ॥ ५ ॥
 एव विमृशतस्तस्य स्वाश्रमे चातिशोभने ।
 द्रष्टुं मुनिवरः प्रायाद्भरद्वाजं यतयतम् ॥ ६ ॥
 द्वयष्टवर्षं शुभवपु शान्तो दान्तो गुणाकरः ।
 नाम्ना कठ इति ख्यातो भरद्वाजं ननाम सः ॥ ७ ॥
 विधिघटपूज्यं तं विप्रं भरद्वाज कठं तदा ।
 तस्याऽऽगमनकार्यं च पप्रच्छ पुरतः स्थितः ॥ ८ ॥
 कठोऽप्याह भरद्वाजं विद्यार्थ्यहमुपागतः ।
 तथा च दर्शनाकाङ्क्षी यद्युक्तं तद्विधीयताम् ॥ ९ ॥
 भरद्वाज. कठं ग्राह अधीष्व यदभीप्सितम् ।
 पुराणं स्मृतयो वेदा धर्मस्थानान्यनेकश ॥ १० ॥
 सर्वं वेदुमि महाप्राज्ञ रुचिरं वद मा चिरम् ।
 कुलोक्तो धर्मनिरतो गुरुशुश्रूषणे रतः ॥
 अभिमानो श्रुतधरः शिष्यः पुण्यैरघाप्यते ॥ ११ ॥

कठ उवाच ।

अध्यापयस्व मेो ब्रह्मशिष्यं मां धीनकल्मषम् ।

शुद्धमनसं मत्तं कुल्लानं सत्यवादिनम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथैत्युक्त्वा मरुद्वाजः प्रादाद्विद्यामशेषतः ।

प्राप्तविद्यः कठः प्रातो मरुद्वाजमथाब्रवीत् ॥ १३ ॥

कठ उवाच ।

इच्छेयं दक्षिणां शतं गुरो तव मनःप्रियान् ।

वदन्व दुर्लभं वाऽपि गुरो तुभ्यं नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥

विद्यां प्राप्यापि ये मोहात्स्वगुरोः पारितोषिकम् ।

न प्रयच्छन्ति निरयं ते यान्त्पादन्तराकम् ॥ १५ ॥

मरुद्वाज उवाच ।

गृह्णाण कन्यां विधिवद्भार्यां कुरु मम स्वसाम् ।

अस्यां प्रीत्या वर्तितव्यं यावदेवं दक्षिणामिनाम् ॥ १६ ॥

कठ उवाच ।

घ्नानृवत्पुत्रवद्यापि शिष्यः म्यास्तु गुरोः सदा ।

गुरुश्च पित्रवच्च स्यात्संबन्धोऽत्र कथं भवेत् ॥ १७ ॥

मरुद्वाज उवाच ।

मद्राक्ष्यं कुरु सत्यं त्वं ममाग्रा तव दक्षिणा ।

सर्वं मृत्वा कत्राय त्वं रेवती भर तन्ननाः ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथैत्युक्त्वा गुरोर्वाक्यात्कठो जग्राह पाणिना ।

रेवतीं विधिवद्दातां तां समीक्ष्य कठस्त्वय ॥ १९ ॥

तत्रैव पूजयामास देवेशं शंकरं तदा ।

रेवत्या रूपसंपत्त्यै शिवप्रीत्यै च रेवतो ॥ २० ॥

सुरूपा चारुसर्वाङ्गी न रूपेणोपमीयते ।

अभिपेक्षोदकं तत्र रेवत्या यद्विनिःसृतम् ॥ २१ ॥

साऽभवत्तत्र गङ्गायां तस्मात्तन्नामतो नदी ।

रेवतीति समाख्याता रूपसौभाग्यदायिनी ॥ २२ ॥

पुनर्द्वैधं विविधैरभिपेक्षं चकार सः ।

पुण्यरूपसंसिद्ध्यै विदुर्भा तदभून्नदी ॥ २३ ॥

धृदया संगमे ह्यात्वा रेवतीगङ्गयोर्नदः ।

सर्वपापघ्निर्मुक्तो विष्णुलोकं महीयते ॥ २४ ॥

तथा विदुर्भागौतम्योः संगमे धृदया मुने ।

स्नानं करोत्यसौ याति भुक्तिं मुक्तिं च तत्क्षणात् ॥ २५ ॥

उभयोस्तीरयोस्तत्र तीर्थानां शतमुत्तमम् ।

सर्वपापक्षयकरं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥ २६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये विदुर्भासंगमरेख-

तोसंगमादितीर्थवर्णनं नामैकविंशत्यधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

श्लोकानामादितः सम्पद्यङ्काः—६७५८

अथ द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पूर्णादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

पूर्णतीर्थमिति ख्यानं गङ्गाया उत्तरै तटे ।
तत्र स्नात्वा नरोऽज्ञानात्तथाऽपि शुभमाप्नुयात् ॥ १ ॥
पूर्णतीर्थस्य माहान्म्यं घर्ण्यते केन जन्तुना ।
म्बयं सस्पर्शयते यत्र चक्रिणा च पिनाकिना ॥ २ ॥
पुरा घन्वन्तरिर्नाम कल्पादाद्यायुषः सुतः ।
इष्ट्वा बहुविधैर्यज्ञैरध्वमेधपुरःसरैः ॥ ३ ॥
दरया दानान्यनेकानि भुक्त्वा भोगांश्च पुष्कलान् ।
विजाय भोगवैयम्यं परं वैराग्यमाश्रितः ॥ ४ ॥
गिरिच्छिन्नेऽम्बुधेः पारे तथा गङ्गानर्शतटे ।
शिखविष्ण्वोर्गृहे वापि विशेषान्पुण्यसंगमे ॥ ५ ॥
तप्तं हुन च जप्तं च सर्वमक्षयतां यजेत् ।
घन्वन्तरिरिति ज्ञात्वा तत्र तेपे तपो महत् ॥ ६ ॥
ज्ञानवैराग्यसंपन्नो भीमेशवरणाश्रयः ।
तपश्चकार विपुलं गङ्गासागरसंगमे ॥ ७ ॥
पुरा च निश्चिन्तो राजा रणे हिन्वा महानुरः ।
सन्त्रमेक घर्गणा समुद्रं प्राविशद्भयात् ॥ ८ ॥
घन्वन्तरौ घनं प्राप्ते राज्यं प्राप्ते तु तन्सुते ।
विरागं च गते राज्ञि तत्रः प्रायादधार्पणात् ॥ ९ ॥

तपस्यन्तं तमो नाम बलवानसुरो मुने ।

गङ्गातीरं समाश्रित्य राजा धन्वन्तरिर्यतः ॥ १० ॥

जपहोमस्तो नित्यं ब्रह्मज्ञानपरायणः ।

त रिपुं नाशयामीति तमः प्रायादधार्णवात् ॥ ११ ॥

नाशितो बहुशोऽनेन राज्ञा धलघता त्वहम् ।

त रिपु नाशयामीति तमः प्रायादधार्णवात् ॥ १२ ॥

मायया प्रमदारूपं कृत्वा राजानमभ्यगात् ।

नृत्यगीतवती सुभूर्हसन्ती चारुदर्शना ॥ १३ ॥

ता दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गी बहुकालं नयान्विताम् ।

शान्तामनुयता भक्ता कृपया चात्रवीन्नृपः ॥ १४ ॥

नृप उवाच ।

काऽसि त्वं कस्य हेतोर्वा धर्तसे गहने घने ।

यं दृष्ट्वा हर्षसीध त्वं घद कल्याणि पृच्छते ॥ १५ ॥

ब्रह्मावाच ।

प्रमदा चापि तद्वाक्यं श्रुत्वा राजानमत्रवीत् ॥ १६ ॥

प्रमदोवाच ।

त्ययि तिष्ठति को लोके हेतुर्हर्षस्य मे भवेत् ।

भदमिन्द्रस्य या लक्ष्मीस्त्वा दृष्ट्वा कामसंभृतम् ॥ १७ ॥

हर्षाश्रमि पुरतो राजंस्तव पुन पुन ।

अगण्यपुण्यविरहादहं सर्वत्र दुर्लभा ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्वर्त्ता निशम्याऽऽशु तपस्त्यक्त्वा सुदुष्करम् ।

तामेव मनसा ध्यायंस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ १९ ॥

तदेकशरणो राजा बभूव स यदा तमः ।

बन्धघ्नानं गतो ब्रह्मप्राप्तयित्वा तपो बृहन् ॥ २० ॥

एतस्मिन्नन्तरेऽहं वै वरान्दातुं समम्यगाम् ।

तं दृष्ट्वा विह्वलीभूतं तपोन्नष्टं यथानृतम् ॥ २१ ॥

तन्माध्वास्याथ विविधैर्हतुभिर्नृपसत्तमम् ।

तव शत्रुस्तनो नाम कृत्वा तां तपसञ्ज्युतिम् ॥ २२ ॥

चरितार्थो गतो राज्ञश्च त्वं शोचितुमर्हसि ।

भानन्दयन्ति प्रमदास्तापयन्ति च भानवम् ॥ २३ ॥

सर्वा एव विशेषेण किमु भायामर्या तु सा ।

ततः कृताञ्जली राजा मामाह विगतन्नमः ॥ २४ ॥

राज्ञोवाच ।

किं करोमि कथं ब्रह्मंस्तपसः पारमाप्नुयाम् ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मन्त्रम्योत्तरं प्राशं देवदेवं जनार्दनम् ।

म्नुहि सर्वश्रयत्नेन ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २६ ॥

स ह्यशेषजगन्त्रया वेदवेद्यः पुरातनः ।

सर्वार्थसिद्धिदः पुंसां नान्योऽस्ति भुवनत्रये ॥ २७ ॥

स जगाम नगध्रेष्ठं हिमवन्तं नृपोत्तम ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा विष्णुं तुष्टाव मक्तिः ॥ २८ ॥

धन्वन्तरिहवाच ।

जय विष्णो जयाचिन्त्य जय त्रिप्णो जयाच्युत ।

जय गोपाल लक्ष्मीरा जय कृष्ण जगन्नाथ ॥ २९ ॥

जय भूतपते नाथ जय पद्मगशायिने ।
 जय सर्वग गोविन्द जय विश्वकृते नमः ॥ ३० ॥
 जय विश्वभुजे देव जय विश्वधृते नमः ।
 जयेश सदसत्त्व वै जय माधव धर्मिणे ॥ ३१ ॥
 जय कामद काम त्वं जय राम गुणार्णव ।
 जयपुष्टिद पुष्टीश जय कल्याणदायिने ॥ ३२ ॥
 जय भूतप भूतेश जय मानविधायिने ।
 जय कर्मद कर्म त्वं जय पीताम्बरच्छद ॥ ३३ ॥
 जय सर्वेश सर्वस्त्वं जय मङ्गलरूपिणे ।
 जय सत्त्वाधिनाथाय जय वेदविदे नमः ॥ ३४ ॥
 जय जन्मद जन्मिस्थ परमात्मज्ञमोऽस्तु ते ।
 जय मुक्तिद मुक्तिस्त्वं जय भुक्तिद केशव ॥ ३५ ॥
 जय लोकद लोकेश जय पापविनाशन ।
 जय वत्सल भक्तानां जय चक्रधृते नमः ॥ ३६ ॥
 जय मानद मानस्त्वं जय लोकनमस्कृत ।
 जय धर्मद धर्मस्त्वं जय संसारपारग ॥ ३७ ॥
 जय भक्तद भक्तं त्वं जय धावस्पते नमः ।
 जय शक्तिद शक्तिस्त्वं जय जैत्रवरप्रद ॥ ३८ ॥
 जय यज्ञद यज्ञस्त्वं जय पद्मदलेक्षण ।
 जय दानद दानं त्वं जय कैटभसूदन ॥ ३९ ॥
 जय कीर्तिद कीर्तिस्त्वं जय मूर्तिद मूर्तिधृक् ।
 जय सौख्यद सौख्यात्मजय पावनपावन ॥ ४० ॥

जय शान्तिद शान्तिस्त्वं जय शंकरसंभव ।
 जय पानद पानस्त्वं जय ज्योतिःस्वरूपिणे ॥ ४१ ॥
 जय धामन वित्तेश जय धूमपताकिने ।
 जय सर्वस्य जगतो दातृमूर्ते नमोऽस्तु ते ॥ ४२ ॥

त्वमेष लोकत्रयवर्तिजीव-

निकाय संक्लेशविनाशदक्ष ।

श्रीपुण्डरीकाक्ष कृपानिधे त्वं,
 निधेहि पाणिं मम मूर्ध्नि विष्णो ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं स्तुवन्तं मगधाञ्छङ्खकगदाधरः ।
 धरेण छन्दयामास सर्वकामसमृद्धिदः ॥ ४४ ॥
 धन्वन्तरिः प्रीतमना धरदानेन चक्रिणः ।
 धरदानाय देवेशं गोविन्दं संस्थितं पुरः ॥ ४५ ॥
 तमाह नृपतिः ब्रह्मः सुरराज्यं ममेप्सितम् ।
 तच्च दत्तं त्वया विष्णो प्राप्तोऽस्मि कृतकृत्यताम् ॥ ४६ ॥
 स्तुतः संपूजितो विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 तथैव त्रिदशेशत्वमवाप नृपतिः क्रमात् ॥ ४७ ॥
 प्रागर्जितानेककर्मपरिपाकवशात्ततः ।
 त्रिःशृत्वो नाशमगमत्सहस्राक्षः स्वकात्पदात् ॥ ४८ ॥
 नहुषाद्व्रहत्यायाः सिन्धुसेनवधात्ततः ।
 अहल्यायां च गमनाद्येन केन च हेतुना ॥ ४९ ॥
 स्मारं स्मारं तत्तदिन्द्रश्चिन्तासंतापदुर्मनाः ।
 ततः सुरपतिः प्राह वाचस्पतिमिदं वचः ॥ ५० ॥

इन्द्र उवाच ।

हेतुना केन घागीश भृष्टराज्यो भवाम्यहम् ।
मध्ये मध्ये पदमंशाद्वरं निःश्रीकता नृणाम् ॥ ५१ ॥
गहना कर्मणां जोषगतिं को वेत्ति तत्त्वतः ।
रहस्यं सर्वभाषानां ज्ञातुं नान्यः प्रगल्भते ॥ ५२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यूहस्पतिर्हरिं ग्राह ब्रह्माणं पृच्छ गच्छ तम् ।
स तु जानाति यदुभूतं भविष्यद्यापि वर्तनम् ॥ ५३ ॥
स तु वक्ष्यति येनैदं जातं तच्च महामते ।
तावागत्य महाप्राज्ञौ नमस्तुभ्य ममान्तिकम् ॥
एताञ्जलिपुरी भूत्वा मामूचतुरिदं वचः ॥ ५४ ॥

इन्द्रयूहस्पती ऊचतुः ।

भगवन्त्येन दोषेण शर्वाभर्ता उदारधीः ।
राज्यात्प्रव्रज्यते नाथ संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ ५५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदाऽहमग्रवं ब्रह्मं धिरं ध्यात्वा यूहस्पतिम् ।
खण्डधर्माख्यदोषेण तेन राज्यपदाच्छ्रुतः ॥ ५६ ॥
देशकालादिदोषेण धृष्टामन्त्रविपर्ययात् ।
यथावदक्षिणादानादसदुद्रव्यप्रदानतः ॥ ५७ ॥
देवभूदेयतापज्ञापातकाच्च विशेषतः ।
पतरण्डत्वं स्वधर्मस्य देहिनामुपजायते ॥ ५८ ॥

तेनातिमानसस्तापः पदहानिश्च दुस्त्यजा ।

कृतोऽपि धर्मोऽनिष्टाय जायने क्षुब्धचेतसा ॥ ५६ ॥

कार्यस्य न भवेत्सिद्ध्यै तस्मादव्याकुलाय च ।

असंपूर्णे स्वधर्मे हि किमनिष्टं न जायते ॥ ६० ॥

ताभ्यां यत्पूर्ववृत्तान्तं तदप्युक्तं मयाऽनघ ।

आयुयस्तु सुतः श्रामान्धन्वन्तरिरुदारधीः ॥ ६१ ॥

तमसा च कृतं विघ्नं विष्णुना तच्च नाशितम् ।

पूर्वजन्मसु वृत्तान्तमित्यादि परिकीर्तितम् ॥ ६२ ॥

तच्छ्रुत्वा विस्मितौ चोमौ मामेव पुनरुचतु ॥ ६३ ॥

इन्द्रवृहस्पती ऊचतुः ।

तदोषप्रतिघन्धस्तु केन स्यात्सुरसत्तम ॥ ६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनर्ध्यात्वा तावच्चद्रं श्रूयतां दोषका(क्षी)रकम् ।

कारणं सर्वसिद्धीनां दुःखसंसारतारणम् ॥ ६५ ॥

शरणं तत्तच्चित्तानां निर्वाण जीवतामपि ।

गन्वा तु गौतमीं देवीं स्तूयेतां हरिशकरौ ॥ ६६ ॥

नोपायोऽन्योऽस्ति संशुद्ध्यै तौ ता हित्वा जगत्त्रये ।

तदेष जग्मतुरुमौ गौतमीं मुनिसत्तम ॥

स्नाता कृतज्ञौ चोमौ देवीं तुष्टुवतुमुदा ॥ ६७ ॥

इन्द्र उवाच ।

नमो मत्स्याय कूर्माय घराहाय नमो नमः ।

नरसिंहाय देवाय घामनाय नमो नमः ॥ ६८ ॥

नमोऽस्तु हयरूपाय त्रिविक्रम नमोऽस्तु ते ।

नमोऽस्तु बुद्धरूपाय रामरूपाय कल्किने ॥ ६६ ॥

अनन्तायाच्युतायेश जामदग्न्याय ते नमः ।

धरुणेन्द्रस्वरूपाय यमरूपाय ते नमः ॥ ७० ॥

परमेशाय देवाय नमस्त्रैलोक्यरूपिणे ।

विभ्रत्सरस्वतीं चक्रे सर्वशोऽसि नमोऽस्तु ते ॥ ७१ ॥

लक्ष्मीवानस्यतो लक्ष्मीं विभ्रद्वक्षसि धानय ।

यदुवाहुरपादस्त्वं यदुकर्णाक्षिशीर्षकः ॥

त्वामेव सुखिनं प्राप्य यद्वयः सुखिनोऽभवन् ॥ ७२ ॥

सावलिःश्रीकृता पुंसां मालिन्यं दैन्यमेव धा ।

यावन्न यान्ति शरणं हरे त्वा करुणार्णधम् ॥ ७३ ॥

यद्वस्पतिरधाव ।

सूक्ष्मं परं जो(ज्यो)तिरनन्तरूप-

मोकारमात्रं प्रवृत्ते परं यत् ।

चिद्रूपमानन्दमयं समस्त

मेवं घदन्तीश मुमुक्षयस्त्वाम् ॥ ७४ ॥

भाराधयन्त्यत्र भवन्तमीशं,

महामखैः पञ्चभिरप्यकामाः ।

संसारसिन्धोः परमाप्तकामा,

चिशन्ति दिव्यं भुवनं घपुस्ते ॥ ७५ ॥

सर्धेषु सत्त्वेषु समत्वंबुद्धया,

सर्धाक्ष्य पदसूर्मिषु शान्तमाधाः ।

ज्ञानेन ते कर्मफलानि हित्वा,
 ध्यानेन ते त्वां प्रविशन्ति शंभो ॥ ७६ ॥
 न जातिधर्माणि न वेदशास्त्र,
 न ध्यानयोगो न समाधिधर्मः ।
 रद्रं शिवं शकरं शान्तचित्तं,
 भक्त्या देवं सोममहं नमस्ये ॥ ७७ ॥
 मूर्खोऽपि शंभो तच्च पादभक्त्या,
 समाप्नुयान्मुक्तिमयीं तनुं ते ।
 ज्ञानेषु यज्ञेषु तपःसु चैव,
 ध्यानेषु होमेषु महाफलेषु ॥ ७८ ॥
 संपन्नमेतत्फलमुत्तमं य-
 त्सोमेश्वरै भक्तिरहर्निशं यत् ।
 स्वर्गस्य जीवस्य सदा प्रियस्य,
 फलस्य दृष्टस्य तथा श्रुतस्य ॥ ७९ ॥
 स्वर्गस्य मोक्षस्य जगन्निवास,
 सोपानपङ्क्तिस्तव भक्तिरेषा ।
 त्वत्पादसंप्राप्तिफलाप्तये तु,
 सोपानपङ्क्तिं न वदन्ति धीराः ॥ ८० ॥
 तस्माद्दयालो मम भक्तिरस्तु,
 नैवास्त्युपायस्तव रूपसेवा ।
 आत्मीयमालोक्य महत्त्वमीश,
 पापेषु चास्मासु कुरु प्रसादम् ॥ ८१ ॥

स्थूलं च सूक्ष्मं त्वमनादि नित्यं,
पिता च माता यदसच्च सच्च ।

एवं स्तुतो यः श्रुतिभिः पुराणै-
र्नमामि सोमेश्वरमीशितारम् ॥ ८२ ॥
ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रीतो हरिहरावूचतुस्त्रिदशेश्वरौ ॥ ८३ ॥
हरिहरावूचतुः ।
द्विवतां यन्मनोमीष्टं यद्हरं नातिदुर्लभम् ॥ ८४ ॥
ब्रह्मोवाच ।

इन्द्रः प्राह सुरेशानं मद्राज्यं तु पुनः पुनः ।
जायते भ्रश्यते चैव तत्पापमुपशाश्रयताम् ॥ ८५ ॥
यथा स्थिरोऽहं राज्ये स्यां सर्वं स्यान्निश्चलं मम ।
सुप्रीतो यदि देवेशो सर्वं स्यान्निश्चलं सदा ॥ ८६ ॥
तथेति हरिषाक्यं तावभिनन्देदमूचतुः ।
परं प्रसादमापन्नी तावालोक्य स्मिन्नाननौ ॥ ८७ ॥
निरणायनिराधारनिर्विकारस्वरूपिणौ ।
शरण्यौ सर्वलोकानां भुक्तिमुक्तिप्रदाबुधौ ॥ ८८ ॥
हरिहरावूचतुः ।

त्रिदैवत्यं महातीर्थं गीतमी धाम्निष्ठतप्रदा ।
तस्यामनेन मन्त्रेण कुरुतां स्नानमादरात् ॥ ८९ ॥
अभिषेकं महेन्द्रस्य मङ्गलाय बृहस्पतिः ।
करोतु संस्मरन्नावां संपदां स्थैर्यसिद्धये ॥ ९० ॥

इह जन्मनि पूर्वस्मिन्यत्किञ्चित्सुकृतं कृतम् ।
 तत्सर्वं पूर्णतामेतु गोदावरि नमोऽस्तु ते ॥ ६१ ॥
 एवं स्मृत्वा तु यः कश्चिद्गौतम्यां स्नानमाचरेत् ।
 आवाभ्यां तु प्रसादेन धर्मः सपूर्णतामियात् ॥
 पूर्वजन्मकृतादोषात्स मुक्तः पुण्यवान्मवेत् ॥ ६२ ॥

ग्रहोवाच ।

तथेति चक्रतुः प्रीतो सुरेन्द्रधिषणो ततः ।
 महाभिपेकमिन्द्रस्य चकार द्युसदा गुरुः ॥ ६३ ॥
 तेनाभूया नदी पुण्या मङ्गल्येत्युदिता तु सा ।
 तथा च संगमः पुण्यो गङ्गायाः शुभदस्त्वसौ ॥ ६४ ॥
 इन्द्रेण संस्तुतो विष्णुः प्रत्यक्षोऽभूज्जगन्मयः ।
 त्रिलोकसंमितां शक्रो भूमिं लेभे जगत्पतेः ॥ ६५ ॥
 तन्नाम्ना चापि विख्यातो गोविन्द इति तत्र च ।
 त्रिलोकसंमिता लब्धा तेन गौर्वज्रधारिणा ॥ ६६ ॥
 दत्ता च हरिणा तत्र गोविन्दस्तदभूद्धरिः ।
 त्रैलोक्यराज्यं यत्प्राप्तं हरिणा च हरेर्मने ॥ ६७ ॥
 निश्चलं येन(तच्च)संजातं देवदेवान्महेश्वरात् ।
 बृहस्पतिर्देवगुरुर्यत्रास्तौपीनाहेश्वरम् ॥ ६८ ॥
 राज्यस्य स्थिरमावाय देवेन्द्रस्य महात्मनः ।
 सिद्धेश्वरस्तत्र देवो लिङ्गं तु त्रिदशार्चितम् ॥ ६९ ॥
 ततः प्रभृति तर्तीयं गोविन्दमिति विश्रुतम् ।
 मङ्गलासंगमं चैव पूर्णतीर्थं ततः परम् ॥ १०० ॥

इन्द्रतीर्थमिति ख्यातं बार्हस्पत्यं च विश्रुतम् ।

यत्र सिद्धेश्वरो देवो विष्णुर्गोविन्द एव च ॥ १०१ ॥

तेषु स्नानं च दानं च यत्किञ्चित्सुदृढतार्जनम् ।

सर्वं तदक्षयं विद्यात्पितृणामतिबल्लभम् ॥ १०२ ॥

शृणोति यश्चापि पठेद्यश्च स्मरति नित्यशः ।

तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं भ्रष्टराज्यप्रदायकम् ॥ १०३ ॥

सप्तत्रिंशत्सहस्राणि तीर्थानां तीरयोर्द्वयेः ।

उभयोर्मुनिशार्दूल सर्वसिद्धिप्रदायिनाम् ॥ १०४ ॥

न पूर्णतीर्थसदृशं तीर्थमस्ति महाफलम् ।

निष्फलं तस्य जन्मादि यो न सेवेत तन्नरः ॥ १०५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राहो तीर्थमाहात्म्य उभयोस्तीरयोः

पूर्णतीर्थमङ्गलासंगमगोविन्दसिद्धेश्वरादिसप्तत्रिंशत्सहस्र-

तीर्थवर्णनं नाम द्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

गीतमीमाहात्म्ये त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—६८६३

— — —

अथ त्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

रामतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

रामतीर्थमिति ख्यातं म्रूणहत्याविनाशम् ।

तस्य ध्रुवमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥

इश्वाकुवंशप्रभवः क्षत्रियो लोकविश्रुतः ।

बलवान्मतिमाञ्जुरो यथा शक्रः पुरंदरः ॥ २ ॥

पितृपैतामहं राज्यं कुर्वन्नास्ते यथा बलिः ।

तस्य तिम्रो महिष्यः स्यू राज्ञो दशरथस्य हि ॥ ३ ॥

कौशल्या च सुमित्रा च कैकेयी च महामते ।

एताः कुलीनाः सुभगा रूपलक्षणसंयुताः ॥ ४ ॥

तस्मिन्नाजनि राज्ये तु स्थितेऽयोध्यापतां मने ।

वसिष्ठे ब्रह्मविष्णवे पुरोधसि विशेषतः ॥ ५ ॥

न च व्याधिर्न दुर्मिक्षं न चावृष्टिर्न चाऽऽधयः ।

ब्रह्मक्षत्रविशां नित्यं शूद्राणां च विशेषतः ॥ ६ ॥

आश्रमाणां तु सर्वेषामानन्दोऽभूत्पृथक्पृथक् ।

तस्मिन्शासति राजेन्द्र इश्वाकृष्णं कुलोद्बहे ॥ ७ ॥

देवानां दानवानां तु राज्यार्थे विग्रहोऽभवत् ।

कापि तत्र जयं प्राप्नुर्देवाः कापि तथेतरे ॥ ८ ॥

एवं प्रवर्तमाने तु त्रैलोक्यमतिपीडितम् ।

अभून्नाद तत्राहमवदं दैत्यदानवान् ॥ ९ ॥

देवांश्चापि विशेषेण न कृतं तैर्मन्त्रिरितम् ।

पुनश्च संगरस्तेषां बभूव सुमहान्मिथः ॥ १० ॥

विष्णुं गत्वा सुराः प्रोचुस्तयेशानं उगन्मयम् ।

तावूचतुर्हो देवानसुरान्दैत्यदानवान् ॥ ११ ॥

तपसा बलिनो यान्तु पुनः कुर्वन्तु संगरम् ।

तथेत्याहुर्नयुः सर्वे तपसे निषतप्रताः ॥ १२ ॥

ययुस्तु राक्षसान्देवाः पुनस्ते मत्सरान्विताः ।

देवानां दानवानां च संगरोऽभूत्सुदारणः ॥ १३ ॥

न तत्र देवा जेतारो नैव दैत्याश्च दानवाः ।

सयुगे वर्तमाने तु धागुघावाशरोरिणी ॥ १४ ॥

आकाशवागुघाव ।

येषां दशरथो राजा ते जेतारो न चेत्तरे ॥ १५ ॥

ब्रह्मोघाव ।

इति श्रुत्वा जयायोभौ जग्मतुर्देवदानयो ।

तत्र धायुस्त्वरन्प्राप्तो राजानमथदत्तदा ॥ १६ ॥

धायुस्धाव ।

आगन्तव्यं त्वया राजन्देवदानवसंगरे ।

यत्र राजा दशरथो जयस्तत्रेतिविश्रुतम् ॥ १७ ॥

तस्मात्त्वं देवपक्षे स्या भवेयुर्जयिनः सुराः ॥ १८ ॥

ब्रह्मोघाव ।

तद्वायुपचर्न श्रुत्वा राजा दशरथो नृपः ।

आगम्यते मया सत्यं गच्छ धायो यथासुप्तम् ॥ १९ ॥

गते धायो तदा दैत्या आजग्मुर्मूर्धं प्रति ।

तेऽप्यूचुर्मगवग्रस्नसाहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥

राजन्दशरथ श्रीमन्विजयस्त्वयि संस्थितः ।

तस्मात्त्वं धै दैत्यपतेः साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ २१ ॥

ततः प्रोवाच नृपपिर्वायुना प्रार्थितः पुरा ।

प्रतिज्ञातं मया तद्य यान्तु दैत्याश्च दानवाः ॥ २२ ॥

स तु राजा तथा चक्रे गत्वा चैव त्रिविष्टपम् ।
 युद्ध चक्रे तथा दैत्यैर्दानवै सह राक्षसै ॥ २३ ॥
 पश्यन्सु देवसद्येषु नम्रचेन्नातिरस्तदा ।
 विविधुर्निशिनैर्माणैरथाश्च नृपनेस्तथा ॥ २४ ॥
 मित्राह त रथ राजा न जानाति स सन्नमात् ।
 राजान्तिके स्थिता सुभ्रू कैंकेय्याऽज्जायि नारद ॥ २५ ॥
 न ज्ञापित तया राज्ञे स्वयमालोक्य सुप्रता ।
 मानमक्ष समालक्ष्य चक्रे हन्त तदा स्वकम् ॥ २६ ॥
 अक्षवन्मुनिशार्दूल तदेतन्महद्दुभुतम् ।
 रथेन रथिना श्रेष्ठस्तया दत्तकरेण च ॥ २७ ॥
 जितवान्नित्यदनुजान्देवै प्राप्य धरान्ग्रहन् ।
 ततो देवैरनुज्ञातस्त्वयोऽग्या पुनरभ्यगात् ॥ २८ ॥
 स तु मध्ये महाराजो मार्गे र्धाक्ष्य तदा प्रियाम् ।
 कैंकेय्या कर्म तद्दृष्ट्वा विस्मय परम गत ॥ २९ ॥
 ततस्तस्यै धरान्प्रादात्त्रीस्तु नारद सा अपि ।
 अनुमान्य नृपप्रोक्त कैंकेयी वाक्यमब्रवीत् ॥ ३० ॥

कैंकेय्युवाच ।

त्वयि तिष्ठन्तु राजेन्द्र त्वया दत्ता धरा भर्मा ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विमूर्खानि राजेन्द्रो दन्वा स प्रियया सह ।
 रथेन विजयी राजा ययी स्वनगरं सुखी ॥ ३२ ॥

योषितां किमदेयं हि प्रियाणामुचितागमे ।
 स कदाचिदशरण्यो मृगयाशीलिभिर्वृतः ॥ ३३ ॥
 भटन्नरण्ये शर्वर्यां वारिवन्धमथाकरोत् ।
 सप्तव्यसनहीनेन भवितव्यं तु भूभुजा ॥ ३४ ॥
 इति जानन्नपि च तथ्यकार तु विधेर्वशात् ।
 गतं प्रविश्य पानार्थमागतान्निशितैः शरैः ॥ ३५ ॥
 मृगान्दहन्ति महाबाहुः शृणु कालविपर्ययम् ।
 गतं प्रविष्टे नृपतौ तस्मिन्नेव नगोत्तमे ॥ ३६ ॥
 वृद्धो वै ध्रुवणो नाम न शृणोति न पश्यति ।
 तस्य भार्या तथाभूता तावद्रूतां तदा सुतम् ॥ ३७ ॥

मातापितराबूचतुः ।

भावां तृषार्तो रात्रिश्च कृष्णा चापि प्रवर्तते ।
 वृद्धानां जीवितं कृत्स्नं बालस्त्वमसि पुत्रक ॥ ३८ ॥
 अन्धानां यधिराणां च वृद्धानां धिक्च जीवितम् ।
 जराजर्जरदेहानां धिग्धिक्पुत्रक जीवितम् ॥ ३९ ॥
 तावत्पुंभिर्जीवितव्यं यावत्सुमोर्दृढं धनुः ।
 यावदाज्ञाऽप्रतिहता तीर्थादावन्यथा मृतिः ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येतद्वचनं श्रुत्वा वृद्धयोर्गुह्यत्सलः ।
 पुत्रः प्रोवाच तद्दुःखं गिरा मधुरया हृतम् ॥ ४१ ॥

पुत्र उवाच ।

मयि जीवति किं नाम युवयोर्दुःखमादृशम् ।

न हत्त्यात्मजः पित्रोर्यश्चरित्रैर्मनोरुजम् ॥ ४२ ॥

तेन किं तनुजेतेह कुलोद्वेगविधायिना ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा पितरौ नत्वा तावाध्वास्य महामनाः ।

तत्स्कन्धे समारोप्य वृद्धौ च पितरौ तदा ॥ ४४ ॥

हन्ते गृहीत्वा कलशं जगाम ऋषिपुत्रक ।

स ऋषिर्न तु राजानं जानाति नृपतिर्द्विजम् ॥ ४५ ॥

उभौ सस्मरौ तत्र द्विजो धारि समाविशत् ।

सत्वरं कलशे न्युञ्जे धारि गृह्णन्तमाशुगैः ॥ ४६ ॥

द्विजं राजा द्विपं मत्वा विद्याध्र निशिनैः शरैः ।

यनद्विपोऽपि भूपानामवध्यस्तद्विद्वन्पि ॥ ४७ ॥

विद्याध्र तं नृपः कुर्यान्न किं किं विधिवच्चिनः ।

स विद्वो मर्मदेशे तु दुःखिनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४८ ॥

द्विज उवाच ।

केनेदं दुःखदं कर्म कृतं सद्व्राह्मणस्य मे ।

नैमो ब्राह्मण इत्युक्तो नापराधोऽस्ति कञ्चन ॥ ४९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदेनद्वचनं ध्रुत्वा मुनेरार्तस्य भूपतिः ।

निश्चेष्टश्च निस्तसाहो शनैस्तं देशमभ्यगान् ॥ ५० ॥

तं तु दृष्ट्वा द्विजवरं ज्वलन्तमिव तेजसा ।

असाधप्यभवत्तत्र सशल्य इव मूर्छितः ॥ ५१ ॥

आत्मानमात्मना कृत्वा स्थिरं राजाऽब्रवीदिदम् ॥ ५२ ॥

राजीवाच्च ।

को भवान्विजशार्दूल किमर्थमिह चाऽऽगतः ।

घद पापशृते मया घद मे निष्कृति पराम् ॥ ५३ ॥

ब्रह्महा घर्णिभिः किंनु श्वपचैरपि जातुचित् ।

न स्पृष्टव्यो महायुद्धे द्रष्टव्यो न कदाचन ॥ ५४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्राजवचन श्रुत्वा मुनिपुत्रोऽब्रवीद्वचः ॥ ५५ ॥

मुनिपुत्र उवाच ।

उत्क्रमिष्यन्ति मे प्राणा अतो वक्ष्यामि किंचन ।

स्थच्छन्दवृत्तिताज्ञाने विद्धि पाकं च कर्मणाम् ॥ ५६ ॥

आत्मायं तु न शोचामि घृद्धौ तु पितरौ मम ।

तयोः शुश्रूषकः कः स्यादन्धयोरेकपुत्रयोः ॥ ५७ ॥

विना मया महारण्ये कथं तौ जीवयिष्यतः ।

ममाभाग्यमहो कीदृक्पितृशुश्रूषणे क्षतिः ॥ ५८ ॥

जाता मेऽद्य विना प्राणैर्हा विधे किं कृतं त्वया ।

तथाऽपि गच्छ तत्र त्वं गृहीतकलशस्स्थिरम् ॥ ५९ ॥

ताभ्यां देहद्वयानं त्वं यथा तौ न मरिष्यतः ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येवं ब्रुवतस्तस्य गताः प्राणा महावने ।

विस्मृत्य सशरं चापमादाय कलशं नृपः ॥ ६१ ॥

तत्रागात्स तु वेगेन यत्र वृद्धो महाबने ।

वृद्धो चापि तदा राज्ञो तावन्योन्यं समूचतुः ॥ ६२ ॥

वृद्धावूचतुः ।

उद्विग्नः कुपितो वा स्यादथ वा भक्षितः कथम् ।

न प्राप्तश्चाऽऽवयोर्यष्टिः किं कुर्मः का गतिर्मवेत् ॥ ६३ ॥

न कोऽपि तादृशः पुत्रो विद्यते सत्तराचरे ।

यः पित्रोरन्यथा वाक्यं न करोत्यपि निन्दितः ६४ ॥

वज्रादपि कठोरं वा जीविनं तमपश्यतोः ।

शीघ्रं न यान्ति यन्प्राणास्त्र्येकायत्तर्जीवयोः ॥ ६५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं बहुविधा धावो वृद्धयोर्वदतोर्वने ।

तदा दशरथो राजा शनैस्तु देशमभ्यगाम् ॥ ६६ ॥

पादसंचारशब्देन मेनाते सुप्रमाणम् ॥ ६७ ॥

वृद्धावूचतुः ।

कुतो घन्त विराट्प्राजस्त्वं दृष्टिस्त्वं परायणम् ।

न दूरे किन्तु दृष्टोऽसि वृद्धयोरन्ययोः सुतः ॥ ६८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सशल्य इव दुःखार्तः शोचन्नुपहतमान्मतः ।

स मीन इव राजेन्द्रस्नावुवाचाय नारदः ॥ ६९ ॥

उदपानं च कुस्तां तच्छ्रुत्वा नृपमायिनम् ।

नायं घक्ता सुतोऽस्माकं को भवास्त्रिपुरा वदः ॥ ७० ॥

पञ्चान्पिपावः पानीयं ततो राजाऽर्चीकृत्य तौ ॥ ७१ ॥

राजोवाच ।

तत्र तिष्ठति वां पुत्रो यत्र धारिसमाश्रयः ॥ ७२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तच्छ्रुत्वा चतुरार्तो तौ सत्यं ब्रूहि न चान्यथा ।

माचक्षे ततो राजा सर्वमेव यथातथम् ॥ ७३ ॥

ततस्तु पतितौ बृद्धौ तत्राऽऽयां नय मा स्पृश ।

ब्रह्मघ्नस्पर्शनं पापं न कदाचिद्विनश्यति ॥ ७४ ॥

नित्ये वै श्रवणं बृद्धं सभायं नृपसत्तमः ।

यत्रासौ पतितः पुत्रस्तं स्पृष्ट्वा तौ विलेपतुः ॥ ७५ ॥

बृद्धावुचतुः ।

यथा पुत्रवियोगेन मृत्युर्नो विहितस्तथा ।

त्वं चापि पाप पुत्रस्य वियोगान्मृत्युमाप्स्यसि ॥ ७६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पयं तु जल्पतो ब्रह्मन्गताः प्राणास्ततो नृपः ।

अग्निना योजयामास बृद्धौ च ऋषिपुत्रकम् ॥ ७७ ॥

ततो जगाम नगरं दुःखितो नृपतिर्मुने ।

वसिष्ठाय च तत्सर्वं न्यवेदयद्दशेपत ॥ ७८ ॥

नृपाणां सूर्यवंश्यानां वसिष्ठो हि परा गतिः ।

वसिष्ठोऽपि द्विजश्रेष्ठैः संमन्त्र्याऽऽह च निष्कृतिम् ॥ ७९ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

गालवं धामदेवं च जाबालिमथ कश्यपम् ।

एतानन्यान्समाहूय हयमेधाय यत्नतः ॥ ८० ॥

यनस्य हयमेधैश्च बहुमिथ्यद्बुद्धिभिः ॥ ८१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अकरोद्दयमेधांश्च राजा दशरथो द्विजैः ।

एनस्मिन्नन्तरे तत्र घागुवाचाशरीरिणी ॥ ८२ ॥

आकाशवाण्युवाच ।

पूतं शरीरमभवद्राज्ञो दशरथस्य हि ।

व्यवहार्यश्च भविता भविष्यति तथा सुताः ॥

ज्येष्ठपुत्रप्रसादेन राजाऽपापो भविष्यति ॥ ८३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो बहुतिथे काले श्रुप्यग्द्वान्मूर्ताश्वरात् ।

देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं सुता आसन्सुरोपमाः ॥ ८४ ॥

कौशल्यायां तथा रामः सुमिश्राया च लक्ष्मणः ।

शत्रुञ्जलापि कैकेय्यां भरतो मतिमत्तरः ॥ ८५ ॥

ते सर्वे मतिमन्तश्च प्रिया राज्ञो वशे स्थिताः ।

तं राज्ञानमृषिः प्राप्य विश्वामित्रः प्रजापतिः ॥ ८६ ॥

रामं च लक्ष्मणं चापि अयाचत महामते ।

यज्ञसंरक्षणार्थाय ज्ञातवन्महिमा मुनिः ॥ ८७ ॥

त्रिप्यात्रसुतो वृद्धो राजा नैवेत्यभाषत ॥ ८८ ॥

राज्ञोवाच ।

महता दैवयोगेन कथंचिद्द्वार्धके मुने ।

जानावानन्दसंदोहदायकां मम बालकां ॥ ८९ ॥

सशरीरमिदं राज्यं दास्ये नैव सुताविमो ॥ ९० ॥

ब्रह्मोवाच ।

वसिष्ठेन तदा प्रोक्तो राजा दशरथस्त्विति ॥ ६१ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

रघवः प्रार्थनाभङ्गं न राजन्कापि शिक्षिताः ॥ ६२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

रामं च लक्ष्मणं चैव कथंचिद्वदन्नृपः ॥ ६३ ॥

राजोवाच ।

विश्वामित्रस्य ब्रह्मणः कुदतां(तं) यशस्त्रणम् ॥ ६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

वदन्निति सुतो सोष्णं निध्वसन्नलपिताधरः ।

पुत्रौ समर्पयामास विश्वामित्रस्य शास्त्रदृत् ॥ ६५ ॥

तथेत्युक्त्वा दशरथं नमस्य च पुनः पुनः ।

जग्मतु रक्षणार्थाय विश्वामित्रेण तौ मुदा ॥ ६६ ॥

ततः प्रहृष्ट स मुनिर्मुदा प्रादात्तदोमयोः ।

माहेश्वरीं महाविद्यां धनुर्विद्यापुटसराम् ॥ ६७ ॥

शास्त्रीं मास्त्रीं लौकिकीं च रथविद्यां गजोद्धयाम् ।

अथविद्यां गदाविद्यां मन्त्राह्वानविसर्जने ॥ ६८ ॥

सर्वविद्यामथावाप्य उभौ तौ रामलक्ष्मणौ ।

घर्षाकसां हितार्थाय जग्मतुस्तादृकां घने ॥ ६९ ॥

अद्वयां शापनिर्मुक्तां पादस्पर्शाय चक्रतुः ।

यत्राधिध्यंसनायाताञ्जघ्ननुस्तत्र राक्षसान् ॥ ७० ॥

कृतविद्यां धनुष्पाणी चक्रतुर्यज्ञरक्षणम् ।

ततो महामखे वृत्ते विश्वामित्रो मुनीश्वरः ॥ १०१ ॥

पुत्रान्यां सहितो राज्ञो जनकं द्रष्टुमभ्यगात् ।

चित्रामदर्शयत्तत्र राजमध्ये नृपात्मजः ॥ १०२ ॥

रामः सौमित्रिसहितो धनुर्विद्यां गुरोर्मताम् ।

तन्प्रीतो जनकः प्रादात्सीतां लक्ष्मीमयोनिजाम् ॥ १०३ ॥

तथैव लक्ष्मणस्यापि भरतस्यानुजस्य च ।

शत्रुघ्नभरतादीनां वसिष्ठादिमते स्थितः ॥ १०४ ॥

राजा दशरथः श्रोमान्विवाहमकरोन्मुने ।

ततो बहुतिये काले राज्यं तस्य प्रयच्छति ॥ १०५ ॥

नृपतां सर्वलोकानामनुमन्या गुरोरपि ।

मन्यमानकदुर्देवप्रेरिता मत्सराकुला ॥ १०६ ॥

कैकेया विघ्नमातस्ये धनप्रवाजनं तथा ।

भरतस्य च तद्राज्यं राजा नैव च दत्तवाम् ॥ १०७ ॥

पितरं सन्यबाक्यं तं कुर्वन्नमो महावनम् ।

विवेश सीतया सार्धं तथा सौमित्रिणा सह ॥ १०८ ॥

सतां च मानसं शुद्धं स विवेश म्वरैर्गुणैः ।

तस्मिन्निर्गते रामे वनवासाय शीघ्रिने ॥ १०९ ॥

समं लक्ष्मणसोताभ्यां राज्यतुष्पाविवर्जिते ।

तं रामं चापि सौमित्रि सोतां च गुणशालिनीम् ॥ ११० ॥

दुःखेन महताऽऽविष्टो ब्रह्मशापं च संस्मरन् ।

तदा दशरथो राजा प्राणांमन्याज्ज दुःखिनः ॥ १११ ॥

कृतकर्मचिपाकेन राजा नीतो यमानुगैः ।

तस्मै राज्ञे महाप्राज्ञ यावत्स्थावरजङ्गमे ॥ ११२ ॥

यमसदुमन्यनेकानि तामिस्रादीनि नारद ।

नरकाण्यथ घोराणि भीषणानि वहति च ॥ ११३ ॥

तत्र क्षिप्तस्तदा राजा नरकेषु पृथक्पृथक् ।

पच्यते छिद्यते राजा पिप्यते चूर्ण्यते तथा ॥ ११४ ॥

शोष्यते दश्यते भूयो दह्यते च निमज्ज्यते ।

एवमादिषु घोरेषु नरकेषु च पच्यते ॥ ११५ ॥

रामोऽपि गच्छन्नध्वान चित्रकूटमथागमत् ।

तत्रैव त्रीणि वर्षाणि व्यतीतानि महामते ॥ ११६ ॥

पुन स दक्षिणामाशामाक्रामदण्डकं वनम् ।

विख्यातं त्रिषु लोकेषु देशानां तद्भि पुण्यदम् ॥ ११७ ॥

प्राविशत्तन्महारण्यं भीषणं दैत्यसेवितम् ।

तद्वयादृपिभिस्त्यक्त हत्वा दैत्यास्तु राक्षसान् ॥ ११८ ॥

विचरन्दण्डकारण्ये ऋषिसेव्यमथाकरोत् ।

तत्रेदं धृत्तमाख्यास्ये शृणु नारद यत्तत ॥ ११९ ॥

तापच्छनेस्त्यगाद्रामो यावद्योजनपञ्चकम् ।

गौतमी समनुप्राप्तो राजाऽपि नरके स्थितः ॥ १२० ॥

यमः स्वर्गिकरानाह रामो दशरथात्मजः ।

गौतमीमभितो याति पितरं तस्य धीमतः ॥ १२१ ॥

आकर्षन्त्यथ राजानं नरकाग्रात्र संशयः ।

उत्तीर्य गौतमी याति यावद्योजनपञ्चकम् ॥ १२२ ॥

रामस्तावत्तस्य पिता नरके नैव पच्यताम् ।
 यदेतन्मद्वच पुण्य न कुर्युर्यदि दूतका ॥ १२३ ॥
 तनश्च नरके घोरे यूय सर्वं निमज्जथ ।
 या काऽप्युक्ता परा शक्ति शिवस्य समवायिनी ॥ १२४ ॥
 तानेव गौतमी सन्तो वदन्त्यम्म स्वरूपिणीम् ।
 हरिः प्रहमहेशाना मान्या वन्द्या च सैव यद् ॥ १२५ ॥
 निस्तीर्यन्ते न केनापि तदतिक्रमज त्वघम् ।
 पापिनोऽप्यात्मज कश्चिद्वध(स्य) गङ्गामनुस्मरेत् ॥ १२६ ॥
 सोऽनेकदुर्गनिरयाग्निर्गतो मुक्तता व्रजेत् ।
 किं पुनस्तादृश पुत्रो गौतमीनिकटे स्थित ॥ १२७ ॥
 यस्यासौ नरके यत्तु न कौरपि हि शक्नोते ।
 दक्षिणाशापतेयाक्य निशम्य यमकिंकरा ॥ १२८ ॥
 नरके पच्यमान तमयोभ्याधिपति नृपम् ।
 उत्तार्य घोरनरकाद्वचन चेदमब्रुवन् ॥ १२९ ॥

यमकिंकरा ऊचुः ।

धन्योऽसि नृपशार्दूल यस्य पुत्रः स तादृशः ।
 इह चामुत्र विभ्रान्ति सुपुत्र केन लभ्यते ॥ १३० ॥
 ब्रह्मोवाच ।

स विभ्रान्तः शनैः राजा किंकरान्वाक्यमब्रवीत् ॥ १३१ ॥

राजोवाच ।

नरकेष्वपि घोरेषु पच्यमान पुनः पुनः ।
 कथं त्वाकर्षिन् शीघ्रं तन्ने वक्तुमिहार्ह्य ॥ १३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्र कक्षिच्छान्तमना राजानमिदमब्रवीत् ॥ १३३ ॥

यमदृत उवाच ।

वेदशास्त्रपुराणादावेतद्गोप्यं प्रयत्नतः ।

प्रकाशयते तदपि ते सामर्थ्यं पुत्रतीर्थयोः ॥ १३४ ॥

रामस्तथ सुतः श्रोमान्नातिमीतीरमागतः ।

तस्मात्तथ नरकाद्गुहोरादारुणोऽसि नरोत्तम ॥ १३५ ॥

यदि त्वां तत्र गौतम्यां स्मरेद्दामः सलक्ष्मणः ।

स्नानं कृत्वाऽथ पिण्डादि ते दद्यात्स नृपोत्तम ॥

ततस्त्वं सर्वपापेभ्यो मुक्तो यासि त्रिविष्टपम् ॥ १३६ ॥

राजोवाच ।

तत्र गत्वा भयद्वाक्यमाख्यास्ये स्वसुतो प्रति ।

भयन्त एव शरणमनुज्ञां दातुमर्हथ ॥ १३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाजप्रचर्नं श्रुत्वा कृपया यमर्किकराः ।

आज्ञां च प्रददुस्तस्मै राजा प्रागात्सुतो प्रति ॥ १३८ ॥

भाषणं यातनादेदमापन्नो निःश्वसन्मुहुः ।

निरीक्ष्य स्वं लज्जमानः कृतं कर्म च संस्मरन् ॥ १३९ ॥

स्वेच्छया विहरन्गङ्गामाससाद् च राघवः ।

गौतम्यास्तटभाश्रित्य रामो लक्ष्मण एव च ॥ १४० ॥

सीतया सह यैदेहा सस्रौ चैव यथाविधि ।

नैव तत्राभवद्गोत्र्यं मर्त्यं वा गौतमातटे ॥ १४१ ॥

तद्दिने तत्र वसता गीतनीतीरवासिनाम् ।

तद्दृष्ट्वा दुःखितो भ्राता लक्ष्मणो राममप्रवीत् ॥ १४० ॥

लक्ष्मण उवाच ।

पुत्रो दशरथस्याऽऽवा तत्रापि बलमादृशम् ।

नास्ति भोज्यमथास्माकं गङ्गानारनिवासिनाम् ॥ १४१ ॥

राम उवाच ।

भ्रातर्यद्विहितं कन नैव तन्वान्यथा भवेत् ।

प्रथिव्यामन्नरूपाया वयमत्रामितारिणः ॥ १४२ ॥

सौमित्रे नूतनस्त्रामिर्न ग्राह्यममुल्ले हुनम् ।

भवत्रया महादेवास्तरयन्त्यर्च्यन्ति न ॥ १४३ ॥

नै ये लक्ष्मण जायन्ते सर्वदेव बुभुक्षिताः ।

स्नान्वा देवानयाम्यर्च्यं होतयश्च हुताशनः ॥

ततः स्वसमये देवो विधास्यन्त्यशनं तु नो ॥ १४४ ॥

ग्रहोवाच ।

गो मज्जन्यनोरेव पश्यतो कर्मणो गतिम् ।

शनैर्दशरथो राजा तं देशमुपवर्त्मिवान् ॥ १४५ ॥

तद्दृष्ट्वा लक्ष्मण शीघ्रं तिष्ठं निष्ठेति चाप्रवीत् ।

यनुराज्यं कोपेन रक्षन्ध्वं दानवोऽप्यवा ॥ १४६ ॥

आमत्र च पुनर्दृष्ट्वा याहि यान्ध्वं(त्र)त्र पुण्यमाक् ।

रामो दशरथी राजा धर्ममाकप्य चर्तने ॥ १४७ ॥

गुल्मकं मन्यमघो देवप्राद्यनलेवकः ।

त्रैलोक्यरक्षादृशोऽसौ चर्तने यत्र राजवः ॥ १४८ ॥

न तत्र त्वादृशामस्ति प्रवेशः पापकर्मणाम् ।
 यदि प्रविशसे पाप ततो घधमचाप्स्यसि ॥ १५१ ॥
 तत्पुत्रघचनं श्रुत्वा शनैराह्वय घाचया ।
 उघाचाधोमुखो भूत्वा स्नुषां पुत्रौ हृताञ्जलिः ॥
 मुहुरन्तर्विनिध्यायन्नार्तिं दुष्टतकर्मणः ॥ १५२ ॥

राजोवाच ।

अहं दशरथो राजा पुत्रौ मे शृणुतं वचः ।
 तिखुभिर्ग्रहद्वयाभिर्वृत्तोऽहं दुःखभागतः ॥
 छिन्नं पश्यत मे देहं नरकेषु च पातितम् ॥ १५३ ॥

ग्रहोवाच ।

ततः हृताञ्जली रामः सीतया लक्ष्मणेन च ।
 भूमौ प्रणेमुस्ते सर्वे घचनं चैतदब्रुवन् ॥ १५४ ॥

सीतारामलक्ष्मणा ऊचुः ।

कस्येदं कर्मणस्तात फलं नृपतिसत्तम ॥ १५५ ॥

ग्रहोवाच ।

स च प्राह यथावृत्तं ग्रहद्वयाश्रयं तथा ॥ १५६ ॥

राजोवाच ।

निष्ठतिर्ग्रहदन्तृणां पुत्रौ कापि न विद्यते ॥ १५७ ॥

ग्रहोवाच ।

ततो दुःगेन मदताऽऽवृताः सर्वे भुव गताः ।
 राजानं घनवासं च मातरं पितरं तथा ॥ १५८ ॥

दुःखागमं कर्मगतिं नरके पातनं तथा ।

एवमाद्यथ संस्मृत्य मुमोह नृपते. सुत ॥

विसंज्ञं नृपतिं दृष्ट्वा सीता वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १५६ ॥

सीतोवाच ।

न शोचन्ति महात्मानस्त्वादृशा व्यसनागमे ।

चिन्तयन्ति प्रतीकारं दैव्यमप्यथ मानुषम् ॥ १६० ॥

शोचद्भिर्पुंगवाहृन् विपत्तिर्नैव तोर्यते ।

व्यामोहमाप्नुवन्तीह न कदाचिद्विचक्षणा ॥ १६१ ॥

किमनेनात्र दुःखेन निष्फलेन जनेश्वर ।

देहि हन्यां प्रथमतो या जाता ह्यतिभीषणा ॥ १६२ ॥

पितृभक्तः पुण्यशीलो वेदवेदाङ्गपारगः ।

अनागा यो हतो विप्रस्तत्पापस्यात्र निष्कृतिम् ॥ १६३ ॥

आचरामि यथाशास्त्रं मा शोकं कुर्वन् युवाम् ।

द्विर्भाषा लक्ष्मणो हत्या गृह्णातु त्वपरा भवान् ॥ १६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्धर्मयुतं वाक्यं सीतया भाषितं दृढम् ।

तथेति चाऽऽहतुर्हर्मा ततो दशरथोऽब्रवीत् ॥ १६५ ॥

दशरथ उवाच ।

त्वं हि ब्रह्मविद्ः कन्या जनकस्य त्वयोनिजा ।

भार्या रामस्य किं चिदं यद्यकमनुमापसे ॥ १६६ ॥

न कोऽपि भवतां किन्तु श्रमः स्वल्पोऽपि विद्यते ।

गौतम्यां स्नानदानेन पिण्डनिर्यपणेन च ॥ १६७ ॥

तिसृभिर्गृह्यहत्याभिर्मुक्ता यामि त्रिविष्टपम् ।

त्वया जनकसंभूते स्वकुलोचितमीरितम् ॥ १६८ ॥

प्रापयन्ति परं पारं भवाब्धे. कुलयोषितः ।

गोदावर्या प्रसादेन किं नामास्त्यत्र दुर्लभम् ॥ १६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेति क्रियमाणे तु पिण्डदानाय शत्रुहा ।

नैवापश्यद्ब्रह्ममोज्यं ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १७० ॥

लक्ष्मणः प्राह विनयादिङ्गुयाश्च फलानि च ।

सन्ति तेषां च पिण्याकमानीतं तत्क्षणादिषु ॥ १७१ ॥

पिण्याग्नेनाथ गङ्गाया पिण्डं दातुं तथा पितुः ।

मनः कुर्वन्ततो रामो मन्दोऽभूद्दुःखितस्तदा ॥ १७२ ॥

दैवी वागमयत्तत्र दुःखं त्यज नृपात्मज ।

राज्यभ्रष्टो घनं प्रातः किं वै निष्किंचनो भवान् ॥ १७३ ॥

अशतो धर्मनिरतो न शोचितुमिहार्हसि ।

चित्तशाठ्येन यो धर्मं करोति स तु पातकी ॥ १७४ ॥

भूयते सर्वशास्त्रेषु यद्राम शृणु यत्नतः ।

यदन्नं पुरुषो राजन्स्तदग्रास्तस्य देयता ॥ १७५ ॥

पिण्डे निपतिते भूर्मा नापश्यत्पितरं तदा ।

शयं च पतिततं यत्र शयतीर्थमनुत्तमम् ॥ १७६ ॥

मदापातकसंघातविघातवृद्धनुस्मृतिः ।

तत्राऽऽगच्छ लोकपाला रदादित्यास्तथाऽग्निर्ना ॥ १७७ ॥

स्वं स्वं विमानमारूढास्तेषां मध्येऽतिदीप्तिमान् ।

विमानवरमारूढः स्तूयमानश्च किन्नरैः ॥ १७८ ॥

आदित्यसदृशाकारस्तेषां मध्ये चर्मो पिता ।

तमदृष्ट्वा स्वपितरं देवान्दृष्ट्वा विमानिनः ॥ १७९ ॥

कृताञ्जलिपुटो रामः पिता मे केत्यमाश्रत ।

इति(ततो) दिव्याऽमवद्वाणी रामं संबोध्य सीतया ॥ १८० ॥

विभ्रुभिर्ब्रह्महत्यामिमुंको दशरथो नृपः ।

वृतं पश्य सुरैस्तात देवा अप्युचिरं च तम् ॥ १८१ ॥

देवा ऊचुः ।

घन्योऽसि कृतकृत्योऽसि राम स्वर्गं गतः पिता ।

नानानिरयसंघातात्पूर्वजानुद्धरेत्तु यः ॥ १८२ ॥

स घन्योऽलंकृतं तेन कृतिना भुवनत्रयम् ।

एनं पश्य महाबाहो मुक्तपापं रविप्रभम् ॥ १८३ ॥

सर्वसंपत्तिपुकोऽपि पापी दग्धद्रुमोपमः ।

निष्किञ्चनोऽपि सुकृती दृश्यते चन्द्रमौलिवत् ॥ १८४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दृष्ट्वाऽप्रवात्सुतं राजा आशीर्मिरमिनन्त्य च ॥ १८५ ॥

राजोवाच ।

इतकृत्योऽसि मद्रं ते तारितोऽहं त्वयाऽनघ ।

घन्यः स पुत्रो लोकेऽस्मिन्पितृणां यस्तु तारकः ॥ १८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत सुरगणाः प्रोचुर्देवानां कार्यसिद्धये ।

राम च पुरपश्रेष्ठं गच्छ तत यथासुखम् ॥

ततस्तद्वचनं श्रुत्वा रामस्तानब्रवीत्सुरान् ॥ १८७ ॥

राम उवाच ।

गुरौ पितरि मे देवा किं कृत्यमवशिष्यते ॥ १८८ ॥

देवा ऊचुः ।

नदी न गङ्गा तु त्वया न त्वया सदृशः सुतः ।

न शिवेन समो देवो न तारेण समो मनुः ॥ १८९ ॥

त्वया राम गुरुणा च कार्यं सर्वमनुष्ठितम् ।

तारिता पितरो राम त्वया पुत्रेण मानद ॥

गच्छन्तु सर्वे स्वस्थानं त्वं च गच्छ यथासुखम् ॥ १९० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्देवचनादष्टः सोतया लक्ष्मणाग्रजः ।

तद्दृष्ट्वा गङ्गामाहात्म्यं विस्मितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १९१ ॥

राम उवाच ।

भक्षो गङ्गाप्रभाषोऽयं त्रैलोक्ये नोपमीयते ।

वप धन्या यतो गङ्गा दृष्ट्वाऽस्मामिस्त्रिपावनी ॥ १९२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दयैव महता युक्तो देवं न्याप्य महेश्वरम् ।

तं षोडशमिरोशानमुपचारैः प्रयत्नतः ॥ १९३ ॥

संपूज्याऽऽवरणैर्युक्तं पद्मत्रिशङ्कलर्माश्वरम् ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा रामस्तुष्ट्याव शंकरम् ॥ १६४ ॥

राम उवाच ।

नमामि शंभुं पुराणं पुराणं,

नमामि सर्वजन्मपारमावम् ।

नमामि छत्रं प्रभुमक्षयं तं,

नमामि शर्वं शिरस्ता नमामि ॥ १६५ ॥

नमामि देवं परमश्रयं त-

मुमायन्ति लोकगुरुं नमामि ।

नमामि क्षारिद्युविदारणं तं,

नमामि रोगापहरं नमामि ॥ १६६ ॥

नमामि कल्याणमन्त्रित्यरूपं,

नमामि विश्वोद्भवशोभनम् ।

नमामि विश्वस्थितिकारणं तं,

नमामि संहारकरं नमामि ॥ १६७ ॥

नमामि गौरीप्रियमन्यरं तं,

नमामि नित्यं क्षेमक्षरं तम् ।

नमामि चिद्रूपमनेयमावं,

त्रिलोचनं तं क्षिरमा नमामि ॥ १६८ ॥

नमामि कारुण्यकरं भवभ्य,

भयंकरं वाऽपि मदा नमामि ।

नमामि दातारमनोप्सितानां,

नमामि सोमेशानुनेशानादीं ॥ १६९ ॥

नमामि वेदत्रयलोचनं तं,

नमामि मूर्तित्रयवर्जितं तम् ।

नमामि पुण्यं सदसद्व्यतीतं,

नमामि तं पापहरं नमामि ॥ २०० ॥

नमामि विश्वस्य हिते रतं तं,

नमामि रूपाणि बहूनि धत्ते ।

यो विश्वगोप्ता सदसद्व्रणेता,

नमामि तं विश्वपतिं नमामि ॥ २०१ ॥

यज्ञेश्वरं संप्रति हव्यकव्यं,

तथा गतिं लोकसदाशिवो यः ।

भाराधितो यच्च ददाति सद्यः,

नमामि दानप्रियमिष्टदेवम् ॥ २०२ ॥

नमामि सोमेश्वरमस्वतन्त्र-

मुमापतिं तं विजयं नमामि ।

नमामि विघ्नेश्वरनन्दिनाथं,

पुत्रप्रियं तं शिरसा नमामि ॥ २०३ ॥

नमामि देवं भवदुःखशोक-

विनाशनं चन्द्रधरं नमामि ।

नमामि गङ्गाधरमीशमीड्य-

भुमाधवं देवधरं नमामि ॥ २०४ ॥

नमाम्यजाद्रीशपुलन्दरादि-

सुरासुरैरर्चितपादपद्मम् ।

नमामि देवीमुखवादनाना-

मीक्षार्थमक्षित्रितयं य ऐच्छन् ॥ २०५ ॥

पञ्चामृतैर्गन्धसुधपदीपै-

र्विचित्रपुष्पैर्विविधैश्च मन्त्रैः ।

अक्षप्रकारैः सकलोपचारैः,

संपूजितं सोममहं नमामि ॥ २०६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः स भगवानाह रामं शंभुः सलक्ष्मणम् ।

धरान्वृणीष्व भद्रं ते रामः प्राह वृषभजम् ॥ २०७ ॥

राम उवाच ।

म्लोत्रेणानेन ये भक्त्या तापग्नि त्वां सुरोत्तम ।

तेषां सर्वाणि कार्याणि सिद्धिं यान्तु महेश्वर ॥ २०८ ॥

येषां च पितरः शंभो पतिता नरकार्णवे ।

तेषां पिण्डादिदानेन पूता यान्तु त्रिविष्टपम् ॥ २०९ ॥

जन्मप्रभृति पावानि(यश्चापि)भनोवाक्त्रयिकं त्वघम् ।

अत्र तु म्लाननात्रेण तत्सद्यो नारामाप्नुयात् ॥ २१० ॥

अत्र ये भक्तितः शंभो द्दन्वर्थिम्य भण्वपि ।

सर्वं तद्दत्तयं शंभो दातृणां फलकृद्भवेत् ॥ २११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमस्मिन्वति तं रामं शंकरो हृषितोऽप्रवात् ।

गते तस्मिन्सुरध्रेष्ठे रामोऽप्यनुवरैः सह ॥ २१२ ॥

गौतमी यत्र चोत्पन्ना शनैस्तं देशमभ्यगात् ।

ततः प्रभृति तर्त्तीयं रामतीर्थमुदाहृतम् ॥ २१३ ॥

दयालोरपतत्त(द्य) त्र लक्ष्मणस्य कराच्छरः ।

सद्वाणतीर्थंमभवत्सर्वापद्विनिवारणम् ॥ २१४ ॥

यत्र सीमित्रिणा स्नानं शंकरस्यार्चनं कृतम् ।

तर्त्तीयं लक्ष्मण जात तथा सीतासमुद्भवम् ॥ २१५ ॥

नानाविधाशेषपापसंधनिर्मूलनक्षमम् ।

यदङ्घ्रिसङ्गादभवद्गङ्गा त्रैलोक्यपावनी ॥ २१६ ॥

स यत्र स्नानमकरोत्तद्वैशिष्ट्यं किमुच्यते ।

तद्रामतीर्थसदृशं तीर्थं कापि न विद्यते ॥ २१७ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिवाहो तीर्थमाहात्म्ये रामतीर्थादितीर्थ-

वर्णनं नाम त्रयाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

अथ चतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

पुत्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मावाच ।

पुत्रतीर्थमिति ज्ञातं पुण्यतीर्थं तदुच्यते ।

सर्वान्कामानवाप्नोति यन्नद्विषः धृतेरपि ॥ १ ॥

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शृणु यत्नेन नारद ।

दितेः पुत्राश्च दनुजाः परिक्षीणा यदाऽभवन् ॥

अदितेस्तु सुता ज्येष्ठाः सर्वमावेन नारद ॥ २ ॥

तदा दितिः पुत्रवियोगदुःखा-

त्संस्पर्धमाना दनुमाजगाम ॥ ३ ॥

दितिरुवाच ।

क्षीणाः सुता भावयोरेव भद्रे,

किं कुर्महे कर्म लोके गरीयः ।

पश्यादितेर्वंशमभिन्नमुत्तमं,

सौराज्ययुक्तं यशसा जयश्रिया ॥ ४ ॥

जितारिमभ्युन्नतकीर्तिधर्मं,

मच्चित्तसंहर्षविनाशदक्षम् ।

समानमर्तुत्यसमानधर्मे,

समानगोत्रेऽपि समानरूपे ॥ ५ ॥

न जीवयेयं श्रियमुन्नतिं च,

जीर्णाऽस्मि दृष्ट्वा त्वदितिप्रसूतान् ।

कामप्यवस्थामनुयामि दुःस्थाऽ-

दितेर्विलोक्याथ परां समृद्धिम् ॥

दावप्रवेशोऽपि सुखाय नूनं,

स्थप्नेऽप्यवेश्या न सपत्नलक्ष्मीः ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं ब्रुवाणामतिदीनवक्त्रां,

चिनिश्वसन्तीं परमेष्ठिपुत्रः ।

कृताभिपूजो विगतधमस्तां,

एत सान्त्वयन्नाह मनोभिरामाम् ॥ ७ ॥

परमेष्ठिपुत्र उवाच ।

खेदो न कार्यः समभीप्सितं य-

त्तत्प्राप्यते पुण्यत एष भद्रे ।

तत्साधनं वेत्ति महानुभावः,

प्रजापतिस्ते स तु वक्ष्यतीति ॥ ८ ॥

साध्येतत्सर्वभावेन प्रश्रयाघनता सती ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पर्यं द्रुवाणां च दितिं दनुः प्रोवाच नारद ॥ १० ॥

दनुरुवाच ।

भर्तारं कश्यपं भद्रे तोषयस्व निजैर्गुणैः ।

तुष्टो यदि भवेद्भर्ता ततः कामानवाप्स्यसि ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा स र्यभावेस्तोषयामास कश्यपम् ।

दितिं प्रोवाच भगवान्कश्यपोऽथ प्रजापतिः ॥ १२ ॥

कश्यप उवाच ।

किं ददामि घदामीष्टं दिते धरय सुमते ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दितिरप्त्वाह भर्तारं पुत्रं षड्गुणान्वितम् ।

जेतारं सर्वलोकानां सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ १४ ॥

येन जातेन लोकेऽसिन्मवेयं धीरपुत्रिणी ।

तं वरेयं सुरपिनरित्याह विनयान्विता ॥ १५ ॥

कश्यप उवाच ।

उपदेश्ये व्रतं श्रेष्ठं द्वादशाब्दफलप्रदम् ।

तत्त आगत्य ते गर्भमाधास्ये यन्मनोगतम् ॥

निष्पापनाया जातायां सिध्यन्ति हि मनोरथाः ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मर्तुं वाक्यादितिः प्रीता तं नमस्याऽऽयतेक्षणा ।

उपदिष्टं व्रतं चक्रे भर्त्राऽऽदिष्टं यथाविधि ॥ १७ ॥

तीर्यसेवापात्रदाननतचर्यादिवर्जिताः ।

कथमासादयिष्यन्ति प्राणिनोऽत्र मनोरथान् ॥ १८ ॥

ततश्चार्णे व्रते तस्यां त्रित्या गर्भमधारयत् ।

पुनः कान्तामयोवाच कश्यपस्तां दिर्ति रहः ॥ १९ ॥

कश्यप उवाच ।

न प्राप्नुयन्ति यत्कामान्मुनयोऽपि तपस्थिताः ।

यथाविहितकर्माङ्गावत्रया तच्छुचिस्मिते ॥ २० ॥

निन्दितं च न कर्तव्यं संध्ययोरुभयोरपि ।

न म्वन्नव्यं न गन्तव्यं मुक्तकेशी च नो भव ॥ २१ ॥

मोक्तव्यं सुमगे नैव श्रुतं वा जृम्भणं तथा ।

संध्याकाले न कर्तव्यं भूतसंघसमाकुले ॥ २२ ॥

सान्तर्यानं सदा कार्यं हसितं नु विशेषतः ।

गृहान्तदेशे संध्यासु न स्थातव्यं कदाचन ॥ २३ ॥

मुशलोलूखलादीनि शूर्पपीठविधानकम् ।

नैवातिकमणीयानि दिवा रात्रौ सदा प्रिये ॥ २४ ॥

उदक्शार्पे तु शयनं न संध्यासु विशेषतः ।

घक्तव्यं नानृतं किञ्चिन्नान्यगेहाटनं तथा ॥ २५ ॥

कान्तादन्यो न घीक्ष्यस्तु प्रयत्नेन नरः क्वचित् ।

इत्यादिनियमैर्युक्ता यदि त्यमनुयतसे ॥

ततस्तै भविता पुत्रस्त्रैलोक्यैश्वर्यभाजनम् ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेति प्रतिजज्ञे सा भर्तारं लोकपूजितम् ।

गतश्च कश्यपो ब्रह्मश्रितश्चेत् सुरान्प्रति ॥ २७ ॥

दितेर्गर्भोऽपि घृधे बलधानुपुण्यसमयः ।

एतत्सर्वं मयो दैत्यो मायया वेत्ति तत्त्वतः ॥ २८ ॥

इन्द्रस्य सत्यममवन्मयेन प्रीतिपूर्वकम् ।

मयो गत्वा रहः प्राह इन्द्रं स धिनयान्वित ॥ २९ ॥

दितेर्दत्तोरभिप्रायं ब्रतं गर्भस्य घर्धनम् ।

तस्य धीः च विचिधं प्रीत्येन्द्राय न्यवेदयत् ॥ ३० ॥

विश्वासैकगृह मित्रमपायत्रासवर्जितम् ।

अर्जितं सुकृतं नानाविधं चेत्तदघाप्यते ॥ ३१ ॥

नारद उवाच ।

नमुचेध प्रियो भ्राता मयो दैत्यो महाबलः ।

।तृहन्त्रा कथं मैत्र्यं मयस्याऽसीत्सुरेध्वर ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दैत्यानामधिपश्चाऽऽसीद्वलवान्नमुचिः पुरा ।
 इन्द्रेण यैरममवद्वीषणं लोमहर्षणम् ॥ ३३ ॥
 युद्धं हित्वा कदाचिद्भो गच्छन्तं तु शतक्रतुम् ।
 दृष्ट्वा दैत्यपतिः शूरो नमुचिः पृष्ठनोऽन्वगात् ॥ ३४ ॥
 तमायान्तमभिप्रेक्ष्य शर्चामर्ता मयातुरः ।
 ऐरावतं गजं त्यक्त्वा इन्द्रः फेनमयाऽऽविशत् ॥ ३५ ॥
 स घञ्जपापिस्तरसा फेनेनैवाहनद्रिपुम् ।
 नमुचिर्नाशमगमत्तस्य भ्राता मयोऽनुजः ॥ ३६ ॥
 ब्रानृहन्तृचिनाशाय तपस्तेपे मयो महत् ।
 मायां च विविधामाप देवानामतिर्भायणाम् ॥ ३७ ॥
 परांश्चावाप्य तपसा विष्णोर्लोकपरायणात् ।
 दानशौण्डः प्रियालार्पी तदाऽभवदसौ मयः ॥ ३८ ॥
 अर्पित्वा ब्राह्मणान्पूज्य जेतुमिन्द्रं कृतक्षणः ।
 दानारं च तदाऽर्थिभ्यः स्तूयमानं च यन्दिमिः ॥ ३९ ॥
 विदित्वा मघवा दायोर्मयं मायाधिनं रिपुम् ।
 उपक्रान्तं सुयुदाय विप्रो भूत्वा तमभ्यगात् ॥
 शर्चामर्ता मयं दैव्यं प्रोवाचेदं पुनः पुनः ॥ ४० ॥

इन्द्र उवाच ।

देहि दैत्यपते मह्यमर्थिनेऽपेक्षितं वरम् ।
 त्वां श्रुत्वा दातृतिलकमागतोऽहं द्विजोत्तमः ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मयोऽपि ब्राह्मणं मत्वाऽवददत्तं मया तव ।
 विचारयन्ति कृतिनो बह्वर्षं वा पुरोऽर्धिनि ॥ ४२ ॥
 इत्युक्ते तु हरिः प्राह सत्यमिच्छे हाहं त्वया ।
 इन्द्र मयः पुनः प्राह किमनेन द्विजोत्तम ॥ ४३ ॥
 न त्वया मम धैरं भो. स्वर्स्तात्याह हरिर्मयम् ।
 तत्त्व वदेति स हरिर्द्वैत्येनोक्तः स्वकं वपुः ॥ ४४ ॥
 दर्शयामास दैत्याय सहस्राक्षं यदुच्यते ।
 ततः सविस्मयो दैत्यो मयो हरिमुवाच ह ॥ ४५ ॥

मय उवाच ।

किमिदं घञ्जपाणिस्त्वं तवायोग्या कृतिः सखे ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

परिष्वज्य विहस्याथ वृत्तमित्यग्रर्षाद्भरिः ।
 केनापि साधयन्त्यत्र पण्डिताश्च समोदितम् ॥ ४७ ॥
 ततः प्रभृति शक्रस्य मयेन महती तभूत् ।
 सुप्रीतिर्मुनिशार्दूल मयो हरिहितः सदा ॥ ४८ ॥
 इन्द्रस्य भवनं गत्वा तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ।
 किं मे इत्यमिति प्राह मयं मायाधिनं हरिः ॥ ४९ ॥
 हरये च मयो मायां प्रादात्प्रीत्या तथा हरिः ।
 प्राप्तः संप्रीतिमानाह किं इत्थं मय तद्वद् ॥ ५० ॥

मय उवाच ।

अगस्त्यस्याऽऽश्रमं गच्छ तत्राऽऽस्ते गर्भिणी दितिः ।
 तस्याः शुश्रूषणं कुर्वेन्नास्त्व तत्र किपन्ति च ॥ ५१ ॥

अहानि मघवंस्तस्या गर्भमाविश्य वज्रधृक् ।
 वर्धमानं च तं छिन्धि यावद्वक्ष्योऽथवा मृतिम् ॥
 प्राप्नोति सावद्वज्रेण ततो न मविता रिपुः ॥ ५२

ब्रह्मोवाच ।

तथेभ्युक्त्वा मयं पूज्य मघवानेक एव हि ।
 विनीतयत्तदा प्रायादिति मातरमञ्जसा ॥ ५३ ॥
 शुश्रूषमाणस्नां देवी शक्रो दैतेयमातरम् ।
 सा न जानाति तच्चित्तं शक्रस्य द्विपनो दितिः ॥ ५४ ॥
 गर्भे स्थितं तु यद्भूतं देवेन्द्रस्य विचेष्टितम् ।
 अमोघं तन्मुनेस्तेजः कश्यपस्य दुरासदम् ॥ ५५ ॥
 ततः प्रगृह्य कुलिशं सहस्राक्षः पुरंदरः ।
 अन्तःप्रवेशकामोऽसौ बहुकालं समावसन् ॥ ५६ ॥
 संध्योदकशीर्षनिद्रां तामवेक्ष्य कुलिशायुधः ।
 इदमन्तरमित्युक्त्वा दित्याः कुक्षिं समाविशत् ॥ ५७ ॥
 अन्तर्यति च यद्भूतमिन्द्रं दृष्ट्वा धृतायुधम् ।
 हन्तुफामं तदोवाच पुनः पुनरर्मानवत् ॥ ५८ ॥

गर्भस्थ उवाच ।

किं मां न रक्षसे वज्रिन्प्रातरं त्वं जिघांससि ।
 नारणे मारणादन्यन्यातकं विद्यते महत् ॥ ५९ ॥
 श्रुते युदान्महाबाहो शक्र युध्यस्व निर्गते ।
 मयि तस्माच्चैतदेवं तव युक्तं भविष्यति ॥ ६० ॥

शतमनु सहस्राक्षं शचीभर्ता पुरंदरः ।

घञ्जपाणिं सुरेन्द्रस्त्वं ते न युक्तं भवेत्प्रभो ॥ ६१ ॥

अथवा युद्धकामस्त्वं मम निष्क्रमणं यथा ।

तथा कुरु महाबाहो मार्गादस्मादपासर ॥ ६२ ॥

कुमारेण न प्रवर्तन्ते महान्तोऽपि विषदुगताः ।

अविद्यध्याप्यशस्त्रश्च नैव चाऽऽयुधसंग्रहः ॥ ६३ ॥

तव विद्यावान्वज्रपाणे मा निष्पन्नं न लज्जसे ।

कुर्वन्ति गर्हितं कर्म न कुलीनाः कदाचन ॥ ६४ ॥

हत्वा वा किं तु जायेत यशो वा पुण्यमेव वा ।

घड्यन्ते भ्रातरः कामादुगर्भस्थाः किं न पौरुषम् ॥ ६५ ॥

यदि वा युद्धमक्तिस्ते मयि भ्रातर संशयम् ।

ततो मुष्टिं पुरस्कृत्य वज्रिणेऽसौ व्यवस्थिनः ॥ ६६ ॥

बालघाती ब्रह्मघाती तथा विश्वासघातक ।

एवंभूतं फलं शक्यं कस्मान्मां हन्तुमुद्यतः ॥ ६७ ॥

यस्याऽऽज्ञया सर्वमिदं वर्तते सवराचरम् ।

स हन्ता बालकं मा वै किं यशः किंतु पौरुषम् ॥ ६८ ॥

ब्रह्मीवाच ।

एव द्रुपन्तं तं गमं विच्छेदं कुलिशेन सः ।

क्रोधान्धाना लोभिना च न घृणा कापि विद्यते ॥ ६९ ॥

न ममार ततो दुःपादादुक्ते भ्रातरो घयम् ।

पुनश्चिच्छेदं तान्पण्डान्मा घर्धारिति चात्रुषन् ॥ ७० ॥

विश्वस्तान्मातृगर्भस्थान्निजन्मातृशतक्रतो ।

द्वेपविध्वस्तबुद्धीनां ॥ चित्ते करुणाकणः ॥ ७१ ॥

एवं तु खण्डितं खण्डं हस्तपादादिजीववत् ।

निर्विकारं ततो दृष्ट्वा सप्तसप्त सुविस्मितः ॥ ७२ ॥

एकवद्वहुरूपाणि गर्भस्थानि शुभानि च ।

रुदन्ति बहुरूपाणि मा स्तेत्यग्रवीद्धरिः ॥ ७३ ॥

तनस्ते मरुतो जाता बलवन्तो मर्होजसः ।

गर्भस्था एव तेऽन्योन्यमूचुः शक्रं गतभ्रमाः ॥ ७४ ॥

अगस्त्यं मुनिशार्दूलं माता यस्याऽऽश्रमे स्थिता ।

अस्मत्पिता तव भ्राता सख्यं ते बहु मन्यते ॥ ७५ ॥

अस्मानुपरि सस्नेहं मनस्ते विद्महे मुने ।

न यत्करोति श्वपचः प्रवृत्तस्तत्र वज्रधृक् ॥ ७६ ॥

इत्येतद्वचनं श्रुत्वा अगस्त्योऽगात्ससंन्नमः ।

दिनि संवोधयामास व्यथितां गर्भवेदनात् ॥

तत्रागस्त्यः शर्वाकान्तमशपत्कुपिनो भृशम् ॥ ७७ ॥

अगस्त्य उवाच ।

सद्ग्रामे रिपवः पृष्ठं पश्येयुस्ते सदा हरे ।

जीवतामेव मरणमेतदेव हि मानिनाम् ॥

पृष्ठं पलायमानानां यत्पश्यन्त्यहिना रणे ॥ ७८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

साऽपि तं गर्भसंस्थं च शशापेन्द्रं रुषा दितिः ॥ ७९ ॥

दितिस्त्वाच ।

न पौरुषं कृतं तस्माच्छापोऽयं भविता तव ।

स्त्राभिः परिभवं प्राप्य राज्यात्प्रभ्रश्यसे हरि ॥ ८० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र कश्यपो वै प्रजापतिः ।

प्रायाश्च व्यधितोऽगस्त्याच्छ्रुत्वा शक्रविचेष्टितम् ॥

गर्भान्तरगतः शक्रः पितरं प्राह भोतयत् ॥ ८१ ॥

शक्र उवाच ।

अगस्त्याश्च दितेश्चैव विभेमि क्रमितुं यहिः ॥ ८२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्य कश्यपोऽपि प्रजापतिः ।

पुत्रकर्म च तद्गृह्ण्य गर्भान्तःस्थितिमेव च ॥

दितिशापमगस्त्यस्य श्रुत्वाऽसौ दुःखितोऽभवत् ॥ ८३ ॥

कश्यप उवाच ।

निर्गच्छ शक्र पुत्रैतत्पापं किं कृतवानसि ।

॥ निर्मलकुलोत्पन्ना मनः कुर्यन्ति पातके ॥ ८४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स निर्गतो घम्रपाणिः सर्वाडोऽधोमुजोऽवधीत् ।

तन्मूर्तिरेव पदति सदसश्चेष्टितं नृणाम् ॥ ८५ ॥

शक्र उवाच ।

यदुक्तमत्र धेयः स्यात्तत्कर्ताऽहमसंशयम् ॥ ८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो ममान्तिकं प्रायाल्लोकपालैः स कश्यपः ।
 सर्वं वृत्तमथोवाच पुनः पप्रच्छ मां सुरैः ॥ ८७ ॥
 दितिगर्भस्य वै शान्तिं सहस्राक्षविशापताम् ।
 गर्भस्थानां च सर्वेषामिन्द्रेण सह मिश्रताम् ॥ ८८ ॥
 तेषामारोग्यतां चापि शर्चामितुरदोषताम् ।
 भगस्त्यदत्तशापस्य विशापत्त्वमपि क्रमात् ॥ ८९ ॥
 ततोऽहमग्र्यं वाक्यं कश्यपं विनयान्वितम् ।
 प्रजापते कश्यप त्वं घसुभिलोकपालकैः ॥ ९० ॥
 इन्द्रेण सहितः शीघ्रं गौतमीं याहि मानद ।
 तत्र स्नात्वा महेशानं स्तुहि सर्वैः समन्वितः ॥ ९१ ॥
 ततः शिवप्रसादेन सर्वं श्रेयो भवेदिति ।
 तथेत्युक्त्वा जगामासी कश्यपो गौतमीं तदा ॥ ९२ ॥
 स्नात्वा तुष्टाव देवेशमेभिरेव पदक्रमैः ।
 सर्वदुःखापनोदाय द्वयमेव प्रकीर्तितम् ।
 गौतमी वा पुण्यनदी शिरो वा करुणाकरः ॥ ९३ ॥

कश्यप उवाच ।

पाहि शंकर देवेश पाहि लोकनमस्कृत ।
 पाहि पावन घागीश पाहि पन्नगभूषण ॥ ९४ ॥
 पाहि धर्म वृषारूढ पाहि वेदत्रयेक्षण ।
 पाहि गोधरलक्ष्मीश पाहि शर्व गजाम्बर ॥ ९५ ॥

पाहि त्रिपुरहन्नाथ पाहि सोमार्धभूषण ।
 पाहि यज्ञेश सोमेश पाह्यभीष्टप्रदायक ॥ ६६ ॥
 पाहि कारुण्यनिलय पाहि मङ्गलदायक ।
 पाहि प्रभव सर्वस्य पाहि पालक घासक ॥ ६७ ॥
 पाहि भास्कर वित्तेश पाहि ब्रह्मनमस्कृत ।
 पाहि विश्वेश सिद्धेश पाहि पूर्ण नमोऽस्तु ते ॥ ६८ ॥
 घोरसंसारकान्तारसंचारोद्विग्नचेतसाम् ।
 शरीरिणां कृपासिन्धो त्वमेव शरणं शिव ॥ ६९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं संस्तुयतस्तस्य पुरतोऽभूद्वृषध्वजः ।
 घरेण च्छन्दयामास कश्यपं तं प्रजापतिम् ॥ १०० ॥
 कश्यपोऽपि शिवं प्राह चिनीतवदिदं वचः ।
 स प्राह यिस्तरेणाथ इन्द्रस्य तु विचेष्टितम् ॥ १०१ ॥
 शापं नाशं च पुत्राणां परस्परममिश्रताम् ।
 पापप्राप्तिं तु शक्रस्य शापप्राप्तिं तथैव च ॥
 ततो वृषाकपिः प्राह दितिं चागस्त्यमेव च ॥ १०२ ॥

शिव उवाच ।

मरुतो ये भवत्पुत्राः पञ्चाशद्यैकघर्जिताः ।
 सर्वे भवेयुः सुमगा भवेयुर्यज्ञमाग्निः ॥ १०३ ॥
 इन्द्रेण सहिता नित्यं घर्तयेयुर्मृदाऽन्विताः ॥ १०४ ॥
 इन्द्रस्य तु हविर्भागो यत्र यत्र मत्ते भवेत् ।
 आर्द्रा तु मरुतस्तत्र भवेयुर्नाश संशयः १०५ ॥

मरुद्वि सहिन शक्र न जयेयु कदाचन ।

जेता मयेन्सर्वदैव सुख तिष्ठ प्रजापते ॥ १०६ ॥

अद्यप्रभृति ये कुरुरनयादुन्नानृपातनम् ।

वशच्छेदो विपत्तिश्च निन्य तेषा भविष्यति ॥ १०७ ॥

ऋषोवाच ।

मत्स्यमृषिशार्ङ्गल शमुरप्याह यत्नत ॥ १०८ ॥

शमुरुवाच ।

न कुर्यान्मय च कोप च शर्चामर्नरि नै मुने ।

शन धन महाप्राज्ञ मरुतस्त्वमरा मधन् ॥ १०९ ॥

ऋषोवाच ।

दिति चापि शिव प्राह प्रसन्नो वृषमवज ॥ ११० ॥

शिव उवाच ।

एको मूयान्मन मुतस्त्रैलोक्यैश्वर्यमण्डित ।

इत्येव चिन्तयन्ती त्व तयसे निशताऽमय ॥ १११ ॥

तदेतन्सकल तैऽय पुत्रा बहुगुणा शुभा ।

अनवन्दलिन शूरान्नन्मात्रहि मनोरुजम् ॥

अन्यातपि धरान्मुन्नुर्याचन्व गतमन्नमा ॥ ११२ ॥

ऋषोवाच ।

तदेतद्वचन श्रुत्वा देवदेवस्य सा दिति ।

ज्जात्रलिपुत्रा नन्वा शम्वा चाकथमथाप्रवान् ॥ ११३ ॥

दितिख्याच ।

लोके यदेकस्मिन् यन्पित्रो पुत्रदर्शनम् ।

पितरेण तु तन्मातु प्रिय म्यान्मुत्पूनित्र ॥ ११४ ॥

तत्रापि रूपसंपत्तिर्शौर्यविक्रमवान्भवेत् ।
 एकोऽपि तनयः किंतु बह्वध्वेतिकमुच्यते ॥ ११५ ॥
 मत्पुत्रास्ते प्रभावाच्च जेतारो बलिनो ध्रुवम् ।
 इन्द्रस्य भ्रातरः सत्यं पुत्राश्चैव प्रजापते ॥ ११६ ॥
 भगस्त्यस्य प्रसादाच्च गङ्गायाश्च प्रसादतः ।
 यत्र देव प्रसादस्ते तच्छुभं कोऽत्र संशयः ॥ ११७ ॥
 कृतार्थाऽहं तथाऽपि त्वां भक्त्या विशापयाम्यहम् ।
 शृणुष्व देव घचनं कुरुष्व च जगद्धितम् ॥ ११८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

घदेत्युक्ता जगद्धात्रा दितिर्नम्राऽग्रधीदिदम् ॥ ११९ ॥

दितिरुवाच ।

सन्ततिप्रापणं लोके दुर्लभं सुरधन्दिन ।
 विशेषेण प्रियं मातुः पुत्रध्वेतिकं नु घर्ष्यते ॥ १२० ॥
 स चापि गुणवाञ्छीमानायुध्मान्यदि जायते ।
 किंतु स्वर्गेण देवेश पारमेष्ठ्यपदेन वा ॥ १२१ ॥
 सर्वेषामपि भूतानामिहामुत्र फलैषिणाम् ।
 गुणवत्पुत्रसंप्राप्तिरभीष्टा सर्वदैव हि ॥
 तस्मादाप्लवनादत्र त्रियतां समनुग्रहः ॥ १२२ ॥

शंकर उवाच ।

महापापफलं चेदं यदेतदनपत्यता ।
 स्त्रिया वा पुरुषस्यापि घन्ध्यत्वं यदि जायते ॥ १२३ ॥

तदत्र स्नानमात्रेण तद्दोषो नाशमाप्नुयात् ।
 स्नात्वा तत्र फलं दद्यात्स्तोत्रमेतच्च यः पठेत् ॥ १२४ ॥
 स तु पुत्रमवाप्नोति त्रिमासस्नानदानतः ।
 अपुत्रिणी त्वत्र स्नानं कृत्वा पुत्रमवाप्नुयात् ॥ १२५ ॥
 मृतुञ्जाता तु या काचित्तत्र स्नाता सुतल्लभेत् ।
 त्रिमासान्धन्तरं या तु गुर्विणी भक्तितस्त्विह ॥ १२६ ॥
 फलैः स्नात्वा तु मां पश्येत्स्तोत्रेण स्तौति मां तथा ।
 तस्याः शक्रसमः पुत्रो जायते नात्र संशयः ॥ १२७ ॥
 पितृदोषैश्च ये पुत्रं न लभन्ते दिने शृणु ।
 घनापहारदोषैश्च तत्रैषा निष्कृतिः परा ॥ १२८ ॥
 तत्रैषां पिण्डदानेन पितॄणां प्रीणनेन च ।
 किञ्चिन्सुवर्णदानेन ततः पुत्रो भवेद्भुवम् ॥ १२९ ॥
 ये न्यासाद्यपहर्तारो रत्नापहवकारकाः ।
 धादकर्मविहीनाश्च तेषां वंशो न धर्यते ॥ १३० ॥
 शोषिणां तु परेतानां गतिरेषा भवेदिति ।
 संततिर्जायतां श्लाघ्या जीवतां तीर्थसेवनात् ॥ १३१ ॥
 संगमे दितिगङ्गायाः स्नात्वा सिद्धेश्वरं प्रभुम् ।
 अनाद्यपारमजरं चित्सदानन्दविग्रहम् ॥ १३२ ॥
 देवर्षिसिद्धगन्धर्वयोगीश्वरनिषेधितम् ।
 लिङ्गात्मकं महादेवं ज्योतिर्मयमनामयम् ॥ १३३ ॥
 पूजयित्वापचारैश्च नित्यं भक्त्या यतव्रतः ।
 स्तोत्रेणानेन यः स्तौति चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ १३४ ॥

यथाशक्त्या(क्ति) स्वर्णदानं ब्राह्मणानां च भोजनम् ।

यः करोत्यत्र गङ्गाया स पुत्रशतमाप्नुयात् ॥ १३५ ॥

संप्राप्य सकलान्कामानन्ते शिवपुरं व्रजेत् ।

स्तोत्रेणानेन यः कश्चिद्यत्र कापि स्तवीति माम् ॥

पणमासात्पुत्रमाप्नोति अपि घन्ध्याऽप्यशङ्कितम् ॥ १३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रभृति तत्तीर्थं पुत्रतीर्थमुदाहृतम् ।

तत्र तु स्नानदानार्थं सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ १३७ ॥

मरुद्भिः सह मैत्र्येण मित्रतीर्थं तदुच्यते ।

निष्पापत्वेन चेन्द्रस्य शक्रतीर्थं तदुच्यते ॥ १३८ ॥

पेन्द्री ध्रियं यत्र लेभे तत्तीर्थं कमलामिधम् ।

एतानि सर्वतीर्थानि सर्वाभीष्टप्रदानि हि ॥ १३९ ॥

सर्वं भविष्यतीत्युक्त्वा शिषश्चान्तरधीयत ।

वृत्तवृत्त्याश्च ते जग्मुः सर्वं पृथग् यथागतम् ॥

तीर्थानां पुण्यदं तत्र लक्षमेकं प्रकीर्तितम् ॥ १४० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभृपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

पुत्रतीर्थादिलक्षतीर्थवर्णनं नाम चतुर्विंशाधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

अथ पञ्चविंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

यमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यमतीर्थमिति ख्यातं पितृणां प्रीतिवर्धनम् ।
दृष्टादृष्टेष्टदं सर्वदेवर्षिगणसेवितम् ॥ १ ॥
तस्य प्रभावं वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम् ।
भनुहाइ इति ख्यातः कपोतो बलवानभूत् ॥ २ ॥
तस्य भार्या हेतिनाम्नी पक्षिणी कामरूपिणी ।
मृत्योः पौत्रो ह्यनुहाइो दौहित्री हेतिरेव च ॥ ३ ॥
कालेनाथ तयोः पुत्राः पौत्राश्चैव यमूचिरे ।
तस्य शत्रुश्च बलवानुलूको नाम पक्षिराट् ॥ ४ ॥
तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च भागेयास्ते यलोत्कटाः ।
तयोश्च वैरममवद्बहुकालं द्विजन्मनोः ॥ ५ ॥
गङ्गाया उत्तरे तीरे कपोतस्याऽऽश्रमोऽभवत् ।
तस्याश्च दक्षिणे कूल उलूको नाम पक्षिराट् ॥ ६ ॥
घासं चक्रे तत्र पुत्रैः पौत्रैश्च द्विजसत्तम ।
तयोश्च युद्धममवद्बहुकालं विरुद्ध्योः ॥ ७ ॥
पुत्रैः पौत्रैश्च वृत्तयोर्वलिनोर्वलिभिः सह ।
उलूको वा कपोतो वा नैवाऽऽप्नोति जयाजयौ ॥ ८ ॥
कपोतो यममाराध्य मृत्युं पैतामहं तथा ।
याम्यमल्लमवाप्याथ सर्वम्योऽप्यधिकोऽभवत् ॥ ९ ॥

तथोलूकीऽग्निमाराध्य बलवानभवद्भृशम् ।
 धरेरन्मत्तयोर्युद्धमभवच्चातिभीषणम् ॥ १० ॥
 तत्राऽऽग्नेयमुलूकोऽपि कपोतायास्त्रमाक्षिपत् ।
 कपोतोऽप्यथ पाशान्वै थाभ्यानाक्षिप्य शत्रवे ॥ ११ ॥
 उलूकायाथ क्षण्डं च मृत्युपाशानवासृजत् ।
 पुनस्तदभवद्युद्ध पुराऽऽड्यीयकयोर्यथा ॥ १२ ॥
 हेति. कपोतकी दृष्ट्वा ज्वलन प्राप्तमन्तिके ।
 पतिवता महायुद्धे भर्तुः सा दुःखविह्वला ॥ १३ ॥
 अग्निना वेष्ट्यमानाश्च पुत्रान्दृष्ट्वा विशेषतः ।
 सा गत्या ज्वलनं हेतिस्तुष्टा च विविधोक्तिमि ॥ १४ ॥

हेतिर्याच ।

रूप न दानं न परोक्षमस्ति,
 यस्याऽऽत्मभूत च पदार्थजातम् ।
 भक्षन्ति हव्यानि च येन देवाः,
 स्वाहापति यज्ञभुज नमस्ये ॥ १५ ॥

मुखभूतं च देवानां देवानां हव्यघाहनम् ।
 होतारं चापि देवानां देवानां दूतमेव च ॥ १६ ॥
 तं देवं शरणं यामि आदिदेवं विमायसुम् ।
 मन्तःस्थितः प्राणरूपो यद्विश्वाभ्रप्रदो हि यः ॥
 यो यज्ञसाधन यामि शरणं तं धनंजयम् ॥ १७ ॥

अग्निर्याच ।

अमोघमेतदस्त्रं मे न्यस्तं युद्धे कपोतकि ।
 यत्र पित्रमयेदस्त्रं तन्मे ब्रूहि पतिवते ॥ १८ ॥

कपोत्युवाच ।

मयि विग्रन्यतामम्ब्रं न पुत्रे न च मर्तरि ।

सन्धवाग्निव हृज्येश जातवेदो नमोऽस्तु ते ॥ १६ ॥

जातवेदा उवाच ।

तुयोऽसि तव वाक्येन मर्तृमकन्या पतिव्रते ।

तवापि मर्तृपुत्राणां हेति क्षेमं ददाम्यहम् ॥ १७ ॥

माग्नेरमेतदम्ब्र मे न मर्तारं मुनानपि ।

न त्वा दहेत्तनो याहि मुनेन त्वं कपोतकि ॥ २१ ॥

ब्रह्मावाच ।

पतस्त्रिगन्तरे तत्र उलूकी दृष्टे पतिम् ।

वैन्दरमानं यान्यपारौरमदण्डेन ताडितम् ॥

उलूकी दुःस्त्रिता मृत्वा यनं प्रायाद्दयानुरा ॥ २२ ॥

उलूक्युवाच ।

त्वद्गीता अनुद्रवन्ते जना-

स्त्वद्गुमीनाः श्रद्धावरं चरन्ति ।

त्वद्गीता साधु चरन्ति धीरा-

स्त्वद्गीताः कर्मनिष्ठा भवन्ति ॥ २३ ॥

त्वद्गीता अनाशकमाचरन्ति,

श्रानादरप्यममि यत्चरन्ति ।

त्वद्गीता सौम्यतामाश्रयन्ते,

स्त्वद्गुमीनाः सोमपानं मज्जन्ते ॥

त्यद्वीताश्चान्नगोदाननिष्ठा-

स्त्वदुर्भीता ब्रह्मवादं वदन्ति ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं ब्रुवत्यां तस्यां तामाह दक्षिणदिक्पतिः ॥ २५ ॥

यम उवाच ।

घरं घरय भद्रं ते दास्येऽहं मनसः प्रियम् ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यमस्येति वचः श्रुत्या सा तमाह पतिव्रता ॥ २७ ॥

उलूखयुवाच ।

भर्ता मे वेष्टितः पाशैर्दण्डेनाभिहतस्तव ।

तस्माद्रक्ष सुरश्रेष्ठ पुत्रान्भर्तारमेव च ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यात्कृपया युक्तो यमः ग्राह पुनः पुनः ॥ २९ ॥

यम उवाच ।

पाशानां चापि दण्डस्य स्थानं घद शुभानने ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

सा प्रोवाच यमं देवं मयि पाशास्त्वयेरिताः ।

आयिषन्तु जगन्नाथ दण्डो मय्येष संचिशेत् ॥

ततः प्रोवाच भगवान्यमस्तां कृपया पुनः ॥ ३१ ॥

यम उवाच ।

तव भर्ता च पुत्राश्च सव जीवन्तु विज्वराः ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

न्यधारयद्यमः पाशानाग्नेयास्त्रं तु हव्यवाद् ।
कपोतोलूकयोश्चापि प्रीतिं वै चक्रतुः सुरौ ॥
ब्राह्मणश्च द्विजन्मानौ त्रियतां धर ईप्सितः ॥ ३३ ॥

पक्षिणाधूचतुः ।

मवतोर्दर्शनं लब्धं वैरव्याजेन दुष्करम् ।
यद्येव पक्षिणः पापाः किं वरेण सुरोत्तमौ ॥ ३४ ॥
नय देवो धरोऽस्माकं भवद्भ्यां प्रीतिपूर्वकम् ।
नाऽऽत्मार्यमनुयाचाधो द्रीयमानं धरं शुभम् ॥ ३५ ॥
मात्मार्यं यस्तु याचेत स शोच्यो हि सुरेश्वरौ ।
जीपितं सफलं तस्य यः परार्थोद्यतः सदा ॥ ३६ ॥
अग्निरापो रविः पृथ्वी धान्यानि विविधानि च ।
परायं वर्तनं तेषां सतां चापि विशेषतः ॥ ३७ ॥
ब्रह्मादयोऽपि हि यतो युज्यन्ते मृत्युना सह ।
एवं ज्ञात्वा तु देवेशो वृथा स्वार्थपरिश्रमः ॥ ३८ ॥
जन्मना सह यत्पुंसां विहितं परमेष्ठिना ।
कदाचिन्नान्यथा तद्वै वृथा क्लिश्यन्ति जन्तवः ॥ ३९ ॥
तस्मादाचावहे किञ्चिद्विज्ञाय जगतां शुभम् ।
गुणशायि तु सर्वेषां तद्युवा(युवाभ्या)मनुमन्यताम् ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तावाहतुस्मौ देवौ पक्षिणौ लोकविश्रुतौ ।
धर्मस्य यशसोऽवाप्त्यै लोकानां हितकाम्यया ॥ ४१ ॥

पक्षिणावूचतुः ।

आवाभ्यामाश्रमौ तीर्थं गङ्गाया उभये तटे ।
भवेतां जगतां नाथावेप एव परो वरः ॥ ४२ ॥
स्नान दानं जपो होमः पितॄणां चापि पूजनम् ।
सुहृतां दुष्कृतां वाऽपि यः करोति यथा तथा ॥
सयं तदक्षयं पुण्यं स्यादित्येष परो वरः ॥ ४३ ॥

देवावूचतुः ।

एषमस्तु तथावान्यत्सुग्रीर्तो तु ब्रुवाचहे ॥ ४४ ॥
यम उवाच ।

उत्तरे गौतमी तीरे यमस्तोत्रं पठन्ति ये ।
तेषां सप्तसु वंशेषु नाकाले मृत्युमाप्नुयात् ॥ ४५ ॥
पुरुषो भाजनं च स्यात्सर्वदा सर्वसंपदाम् ।
यस्त्विदं पठते नित्यं मृत्युस्तोत्रं जितात्मवान् ॥ ४६ ॥
अष्टाशीतिसहस्रैश्च व्याधिभिर्न स बाध्यते ।
अस्मिस्तीथ द्विजधेष्टी त्रिमासाद्गुर्विणी सती ॥ ४७ ॥
अर्धाब्ध्या च षण्मासात्सप्ताहं क्षानमावरेत् ।
धीरसूः सा भवेन्नारी शतायुः स सुतो भवेत् ॥
हर्षमाचान्मतिमाश्शूरः पुत्रपौत्रविवर्धनः ।
तत्र पिण्डादिदानेन पितरो मुक्तिमाप्नुयुः ॥ ४८ ॥
मनोषायायजात्पापात्क्षानान्मुक्तो भवेन्नरः ॥ ४९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यमवाक्यादनु तथा हयवाडाह पक्षिर्णो ॥ ५० ॥

अग्निहोत्र ।

मन्मथोऽग्रं दक्षिणे तीरे ये पठन्ति यत्तत्रताः ।
 तेषामारोग्यमैश्वर्यं लक्ष्मीं रूपं ददाम्यहम् ॥ ५१ ॥
 इदं स्तोत्रं तु यः कश्चिद्यत्र क्वापि पठेन्नरः ।
 नैवाग्नितो मयं तस्य लिखितेऽपि गृहे स्थिते ॥ ५२ ॥
 स्नान दानं च यः कुर्यादग्नितीर्थे शुचिर्नरः ।
 अग्निहोत्रफलं तस्य भवेदेव न संशयः ॥ ५३ ॥

ब्रह्मावाच ।

तनः प्रभृति तर्क्षार्थं याम्यमाग्नेयमेव च ।
 कपोतं च तथोलूकं हेत्युलूकं विदुर्वुधाः ॥ ५४ ॥
 तत्र त्रीणि सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
 पुनर्नवनिर्तार्यानि प्रत्येकं मुक्तिभाजनम् ॥ ५५ ॥
 तेषु स्नानेन दानेन प्रेतामूताश्च ये नराः ।
 पूताप्ते पुत्रवित्ताद्या आक्रमेयुर्दिवं शुभाः ॥ ५६ ॥
 त्रि धामहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये यमाग्न्यादिनवत्यु-
 त्तरत्रिशताधिकत्रिसहस्रतीर्थवर्णनं नाम पञ्चविंशधिकरातन-

मोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

गीतमोमाहान्त्ये षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

अथ षड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

तपस्तीर्थवर्णनम्

तपस्तीर्थमिति ख्यातं तपोबृद्धिकरं महत् ।

सर्वकामप्रदं पुण्यं पितॄणां प्रीतिवर्धनम् ॥ १ ॥

तस्मिंस्तीर्थे तु यद्वत्तं शृणु पापप्रणाशनम् ।

अपाप्मनेश्च संघादमृषीणा च परस्परम् ॥ २ ॥

अपो ज्येष्ठतमाः केचिन्मेनिरेऽग्निं तथाऽपरे ।

एवं द्रुघन्तो मुनयः संघादं चाग्निवारिणोः ॥ ३ ॥

पिताऽग्निं जीवनं क स्याज्जोधभूतो यतोऽनलः ।

आत्मभूतो हव्यभूतश्चाग्निना जायतेऽखिलम् ॥ ४ ॥

अग्निना ध्रियते लोको ह्यग्निज्योतिर्मयं जगत् ।

तस्मादग्नेः परं नास्ति पावनं दैवतं महत् ॥ ५ ॥

अन्तज्योतिः ॥ एवोक्तः परं ज्योतिः ॥ एव हि ।

पिताऽग्निना किञ्चिदस्ति यस्य धाम जगत्त्रयम् ॥ ६ ॥

तस्मादग्नेः परं नास्ति भूतानां ज्येष्ठ्यभाजनम् ।

योपित्क्षेत्रेऽर्पितं बीजं पुरुषेण यथा तथा ॥ ७ ॥

तस्य देहादिका भक्तिः पृथानोरेव नान्यथा ।

देवानां हि मुखं वहिस्तस्माभ्रातः परं विदुः ॥ ८ ॥

अपरे ॥ ह्यपां ज्येष्ठ्यं मेनिरे वेदवादिनः ।

अद्भुमिः सपत्स्यते एन्नं शुचिरद्भुमिः प्रजायते ॥ ९ ॥

अदुभिरेव धृतं सर्वमापो वै मातरः स्मृताः ।

त्रैलोक्यजीवनं धारि वदन्तेति पुराविदः ॥ १० ॥

उत्पन्नममृतं ह्यदुभ्यस्ताभ्यर्च्योपधिसंभवः ।

अग्निर्ज्येष्ठ इति प्राहुरापो ज्येष्ठतमाः परे ॥ ११ ॥

एवं मीमांसमानास्ते ऋषयो वेदधादिनः ।

विद्वद्वादिनो मां च समभ्येत्येदमब्रुवन् ॥ १२ ॥

ऋषय ऊचुः ।

अग्नेरपां वद ज्यैष्ठ्यं त्रैलोक्यस्य भवान्प्रभुः ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अहमप्यग्र्यं प्राप्तान्पीन्सर्वान्यतव्रतान् ।

उमां पूज्यतमां लोक उमाभ्यां जायते जगत् ॥ १४ ॥

उमाभ्यां जायते ह्य्यं कस्यं चामृतमेव च ।

उमाभ्यां जीवनं लोके शरीरस्य च धारणम् ॥ १५ ॥

नानयोश्च विशेषोऽस्ति ततो ज्यैष्ठ्यं समं मतम् ।

तनो महचनोज्ज्यैष्ठ्यमुभयोर्नैव कस्यचित् ॥ १६ ॥

ज्यैष्ठ्यमन्यतरस्येति मेनिरे ऋषिसत्तमाः ।

न तृता मम धाक्येन जग्मुर्वायुं तपस्थिनः ॥ १७ ॥

मुनय ऊचुः ।

कस्य ज्यैष्ठ्यं भवान्प्राणो धायो सत्यं त्वयि स्थितम् ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

धायुराहानलो ज्येष्ठः सर्वमर्गो प्रतिष्ठितम् ।

नेत्युक्त्वाऽन्योन्यमृषयो जग्मुस्तेऽपि वसुंधराम् ॥ १९ ॥

मुनय ऊचु ।

सत्य भूमे घद ज्यैष्ठ्यमाधाराऽसि चराचरे ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

भूमिरप्याह चिनयादागतास्तानृषीनिदम् ॥ २१ ॥

भूमिरवाच ।

ममाप्याधारभूता स्युरापो देव्य सनातना ।

अद्भुभ्यस्तु जायते सर्वं ज्यैष्ठ्यमप्सु प्रतिष्ठितम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नेत्युक्त्वाऽन्योन्यमृषयो जग्मु क्षीरोदशायिनम् ।

तुष्टुबुर्विचिधे स्तोत्रे शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ २३ ॥

ऋषय ऊचु ।

यो वेद सर्वं भुवन भविष्य

यजायमानं च गुहानिघिष्टम् ।

लोकत्रय विश्वविश्वरूप-

मन्ते समस्त च यमाधिदेश ॥ २४ ॥

यदक्षरं शाश्वतमप्रमेय,

य वेदवेद्यमृषयो घदन्ति ।

यमाश्रिता स्येप्सितमाप्नुवन्ति,

तद्वस्तु सत्य शरणं यजाम ॥ २५ ॥

भूतं महाभूतजगत्प्रधान ,

न चिन्दते योगिनो विष्णुरूपम् ।

तद्वक्तुमेते ऋषयोऽत्र याताः,
 सत्यं वदस्वेह जगन्निवास ॥ २६ ॥
 त्वमन्तरात्माऽसिलदेहमाजां,
 त्वमेव सर्वं त्वयि सर्वमीश ।
 तथाऽपि जानन्ति न केऽपि कुत्रा-
 प्यहो भवन्तं प्रकृतिप्रमाषाण् ॥
 अन्तर्बहिः सर्वत ण्व सन्तं,
 विश्वात्मना संपरिवर्तमानम् ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्राह जगद्धात्री दैर्घी वागुवाच ॥ २८ ॥
 दैर्घी वागुवाच ।
 उमावाराध्य तपसा भक्त्या च नियमेन च ।
 यस्य स्यात्प्रथमं सिद्धिस्तद्भूत ज्येष्ठमुन्यते ॥ २९ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

तपेन्युक्त्वा ययुः सर्वे ऋषया लोकपूजिताः ।
 श्रान्ताः खिन्नान्तरात्मानः परं वैराग्यमाश्रिताः ॥ ३० ॥
 सर्वलोनैकजननी भुवनत्रयपावनीम् ।
 गौतमीमगमन्सर्वे तपस्तप्नुं यतःप्रताः ॥ ३१ ॥
 अत्रैव न तथाऽग्निं च पूजनायोद्यतास्तदा ।
 अग्नेश्च पूजका ये च अपां वै पूजने स्थिताः ॥
 तत्र वागप्रवीणदुर्देर्घी वेदमाता सरस्वती ॥ ३२ ॥

दैर्घी वागुवाच ।

अग्नेरापस्तथा योनिरदुमिः शौचमवाप्यते ।
 अग्नेश्च पूजका ये च विनाऽदुमिः पूजनं कथम् ॥ ३३ ॥

अप्सु जातासु सर्वत्र कर्मण्यधिकृतो भवेत् ।
 तावत्कर्मण्यनर्होऽयमशुचिर्मलिनो नरः ॥ ३४ ॥
 न मानं श्रद्धया यावदप्सु शीतासु वेदधित् ।
 तस्मादापो घरिष्ठाः स्युर्मांसभूता यतः स्मृताः ॥
 तस्माज्ज्यैष्ठ्यमपामेव जनन्योऽग्नेर्विशेयतः ॥ ३५ ॥

ग्रहलोघाच्च ।

एतद्वचः शुश्रूचुस्ते ऋषयो वेदवादिनः ।
 निश्चयं च ततश्चकुर्मवेज्ज्यैष्ठ्यमपामिति ॥ ३६ ॥
 यत्र तीर्थं धृत्तमिदमृषिसत्रे च नारद ।
 तपस्तीर्थं तु तत्प्रोक्तं सत्रतीर्थं तदुच्यते ॥ ३७ ॥
 अग्नितीर्थं च तत्प्रोक्तं तथा सारस्वतं विदुः ।
 तेषु स्नानं च दानं च सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ ३८ ॥
 चतुर्दश शतान्यत्र तीर्थानां पुण्यदायिनाम् ।
 तेषु स्नानं च दानं च स्वर्गमीक्षप्रदायकम् ॥ ३९ ॥
 कृतं संदेहहरणमृषीणां यत्र आपया ।
 सरस्यत्यभवत्तत्र गङ्गाया संगता नदी ॥
 माहात्म्यं तस्य को पक्तुं संगमस्य क्षमो नरः ॥ ४० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्णे तीर्थमाहात्म्ये तपस्तीर्थादि-
 चतुर्दशशततीर्थवर्णनं नाम षड्विंशाधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अथ सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

देवर्तार्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

देवर्तार्थमिति स्यात्तं गङ्गाया उत्तरे तटे ।

तस्य प्रमात्रं वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥

मार्ष्टियेन इति स्यात्तो राजा सर्वगुणान्वितः ।

तस्य भार्या जया नाम साक्षाद्दर्शनार्थापरा ॥ २ ॥

तस्य पुत्री मरी नाम मतिमान्पितृवत्सलः ।

घनुर्वेदे च वेदे च निष्णातो ब्रह्म एव च ॥ ३ ॥

तस्य भार्या रूपवती सुप्रमेथनिविधृता ।

मार्ष्टियेनस्ततो राजा पुत्रे राज्यं निवेद्य सः ॥ ४ ॥

पुरोग्रसा च मुख्येन तीक्षां चक्रे नरेश्वरः ।

सत्सहस्रान्तनन्मारे हयनेयाय दत्तवान् ॥ ५ ॥

अन्विग्निर्गग्निमुख्यैश्च वेदशाम्प्रपरायणैः ।

ईक्षितं नं नृपश्रेष्ठं ब्राह्मणाग्निमर्मापितः ॥ ६ ॥

नियुद्धानवराद्गुरुः पापबुद्धिः प्रतापवान् ।

मत्तं विश्वस्य नृयति समारं मयुरोहितम् ॥ ७ ॥

भादाय वेगान्त प्रागादन्नातन्मत्तं मुने ।

नति तस्मिन्लृपयरे यजे नष्टे ततोऽमराः ॥ ८ ॥

अन्वित्रश्च ययुः सर्वं म्यं म्यं म्यातं मत्तात्ततः ।

पुरोहितमुतो राजो देवापिरिति विभ्रुतः ॥ ९ ॥

बालस्ता मातरं दृष्ट्वा आत्मनः पितरं न च ।
 दृष्ट्वा सविस्मयो भूत्वा दुःखितोऽतीव चामवत् ॥ १० ॥
 स मातरं तु पप्रच्छ पिता मे क गतोऽम्बिके ।
 पितृहीनो न जीवेयं मात सत्यं वदस्व मे ॥ ११ ॥
 धिग्धिक्पितृविहीनानां जीवितं पापकर्मणाम् ।
 न वक्षि यदि मे मातर्जलमग्निमथाऽऽविशे ॥ १२ ॥
 पुत्र प्रोवाच सा माता राज्ञो भार्या पुरोधसः ।
 दानवेन तलं नीतो राज्ञा सह पिता तव ॥ १३ ॥

देवापिरवाच ।

क नीतः केन कः नीतः कथं नीतः कः कर्त्तुमिह ।
 केयु पश्यत्सु किं स्थानं दानवस्य वदस्व मे ॥ १४ ॥

मातोवाच ।

दीक्षितं यज्ञसदसि सभायं सपुरोधसम् ।
 राजानं तं मिथुर्देव्यो नीतवान्स रसातलम् ॥
 पश्यत्सु देवसंघेषु बहिःश्रावणसंनिधौ ॥ १५ ॥

ग्रहोवाच ।

तन्मातृवचनं श्रुत्वा देवापि कृत्यमस्मरन् ।
 देवान्पश्येद्यवाऽग्निं वा ऋत्विजो वाऽसुरांस्तथा ॥ १६ ॥
 एतेऽप्येव पिताऽन्वेप्यो नान्यत्रति मतिर्मम ।
 इति निश्चित्य देवापिर्मरं प्राद नृपात्मजम् ॥ १७ ॥

देवापिरुवाच ।

तपसा ब्रह्मचर्येण व्रतेन नियमेन च ।

आनेतव्या मया सर्वे नीता ये च रसातलम् ॥ १८ ॥

ज्ञाने पराभवे घोरे यो न कुर्यात्प्रतिक्रियाम् ।

नराधमेन किं तेन जीवता वा भृतेन वा ॥ १९ ॥

त्वं प्रशाधि महीं कृन्स्नामार्ष्टियेन पिता यथा ।

माता मम त्वया पालया राजन्यावन्ममाऽऽगतिः ॥

भवेद्य कृतकार्यस्य अनुजानीहि मां मर ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

भरेणोक्तः स देवापिः सर्वं निश्चिन्त्य यत्नतः ॥ २१ ॥

भर उवाच ।

सिद्धिं कुरु सुखं याहि मा चिन्तामल्पिकां भज ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तनो देवापिरमराजाङ्घ्रिध्यानतत्परः ।

श्रुत्विजोऽग्रेष्वयत्नेन नन्वा तानृत्विजः पृथक् ॥

इताञ्जलिपुरो घालो देवापिर्वाक्यमब्रवीन् ॥ २३ ॥

देवापिरुवाच ।

भवद्भिश्च मत्तो रक्ष्यो यजमानश्च दीक्षितः ।

पुरोधाश्च तथा रक्ष्यः पत्नी या दीक्षितस्य तु ॥ २४ ॥

भवन्सु तत्र तप्यत्सु यज्ञं विश्वस्य दैत्यराट् (श्रुत्विजः) ।

राजादयस्तेन नीतास्तत्र युक्ततमं भवेत् ॥ २५ ॥

अथाप्येतदह मन्ये भवन्तस्तान् रोगिण ।

दातुमर्हन्ति तान्स(वै स)र्चानन्यथा ॥ २६ ॥

ऋत्विज ऊचुः ।

मखेऽग्निं प्रथमं पूज्यो ह्यग्निरेवात्र देवः ।

तस्माद्वयं न जानीमो ह्यग्नीनां परिचारकाः ॥ २७ ॥

स एव दाता भोक्ता च हर्ता कर्ता च हव्यवाद् ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ऋत्विजं पृष्ठत एत्वा देवापिर्जातवेदसम् ।

पूजयित्वा यथान्यायमन्ये तन्न्यवेदयत् ॥ २९ ॥

अग्निरुवाच ।

यथर्त्विजस्तथा चाह देवानां परिचारकः ।

हव्यं वहामि देवानां भोक्तारो रक्षयश्च ते ॥ ३० ॥

देवापिष्यवाच ।

देवानाह्वयं यत्नेन हविर्भागान्पृथक्पृथक् ।

दास्येऽहमेव दोशो मे तस्माद्यादि सुरान्प्रति ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देवापि स सुरान्प्राप्य नत्वा तेभ्यः पृथक्पृथक् ।

ऋत्विगवाक्यं चाग्निवाक्यं शापं चापि न्यके ॥ ३२ ॥

देवा ऊचुः ।

आहूता वैदिकैर्मन्त्रैर्ऋत्विग्भिश्च यथानमम् ॥ ३३ ॥

भोक्ष्यामहे हविर्भागान् स्वतन्त्रा द्विजोत्तमः ॥ ३४ ॥

तस्माद्वेदानुगा नित्यं वयं वेदेन चोदिता ।

परतन्त्रास्ततो विप्र वेदेभ्यस्तन्निवेदय ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स देवापि शुचिर्मूत्वा वेदानाहूय यत्नत ।

ध्यानेन तपसा युक्तो वेदाभ्यापि पुरोऽभवन् ॥ ३५ ॥

वेदानुवाच देवापिर्नमस्य तु पुन पुन ।

ऋग्निगवाक्ष्य चाग्निवाक्ष्य देववाक्ष्य न्यवेदयन् ॥ ३६ ॥

वेदा ऊचुः ।

परतन्त्रा वयं तान ईश्वरस्य वशानुगा ।

मशेनजगदाधारो निराधारो निरञ्जन ॥ ३७ ॥

सर्वशक्त्यैकसदन निधान सवमपदाम् ।

स तु कर्ता महादेव सहर्ता स महेश्वर ॥ ३८ ॥

वयं रक्ष्मया ब्रह्मन्वदामो विदुम एव च ।

मस्माकमेतन्मूल्या स्याद्वदामो यत् पृच्छसि ॥ ३९ ॥

केन नीतास्तस्य नाम तत्पुर तद्वयं तथा ।

मक्षिता किंतु नो नष्टा एतज्जानीमहे वयम् ॥ ४० ॥

यथा च तव सामर्थ्यं यमाराध्य च यत्र च ।

स्यादित्येतच्च जानीमो यथा प्राप्स्यसि तान्पुर ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वाऽयद्वेदान्वितार्यं सुचिरं हृदि ॥ ४२ ॥

देवापिस्त्वाच ।

वेदा वदन्त्येनदेव सर्वमेव यथार्थतः ।

सर्वान्प्राप्स्ये तलं नीतानलं तेभ्यो नमोऽस्तु च ॥ ४३ ॥

वेदा ऊचुः ।

गौतमी गच्छ देवापे तत्र स्तुहि महेश्वरम् ।
 सुप्रसन्नस्तवामीष्टं दास्यत्येव कृपाकरः ॥ ४४ ॥
 भवेद्देवः शिवः प्रीतः स्तुतः सत्तुं महामते ।
 आर्ष्टिपेनश्च नृपतिस्तस्य जाया जयति सती ॥ ४५ ॥
 पिता तवाप्युपमन्युस्तले तिष्ठन्त्यरो गेणः ।
 धरदानान्महेशस्य मिथुं हत्वा च राक्षसम् ॥
 यशः प्राप्स्यसि धर्मं च एतच्छुभ्यं न चेतरत् ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वेदघञ्जनाद्बालो देवापिर्गौतमीं गतः ।
 स्नात्वा कृतक्षणो विप्रस्तुष्टाच च महेश्वरम् ॥ ४७ ॥

देवापिरवाच ।

बालोऽहं देवदेवेश गुरुणां त्वं गुरुर्मम ।
 न मे शक्तिस्तवस्तवने तुभ्यं शंभो नमोऽस्तु ते ॥ ४८ ॥
 न त्वां जानन्ति निगमा न देवा मुनयो न च ।
 न ब्रह्मा नापि वैकुण्ठो योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ॥ ४९ ॥
 येऽनाथा ये च कृपणा ये दरिद्राश्च रोगिणः ।
 पापात्मानो ये च लोके तांस्त्वं पासि महेश्वर ॥ ५० ॥
 तपसा नियमैर्मन्त्रैः पूजितास्त्रिदिषोक्तसः ।
 त्वया दत्तं फलं तेभ्यो दास्यन्ति जगतां पते ॥ ५१ ॥
 याचितारश्च दातारस्तेभ्यो यद्यन्मनीषितम् ।
 भवतीति न चित्रं म्यारुचं विपर्ययकारकः ॥ ५२ ॥

येऽज्ञानिनो ये च पापा ये मग्ना मरकार्णवे ।

शिवेति घब्रनात्रोथ तान्पासि त्वं जगद्गुरो ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु स्तुवतस्तस्य पुरः प्राह त्रिलोचनः ॥ ५४ ॥

शिव उवाच ।

वरं श्राप्य देवापे अल दैन्येन बालक ॥ ५५ ॥

देवापिष्टवाच ।

राजानं राजपत्नीं च पित्रं च गुरुं मम ।

प्राप्तुमिच्छे जगन्नाथ निधनं च रिपोर्मम ॥ ५६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

देवापिवचनं श्रुत्वा तथेत्याहाखिलैश्वरः ।

देवापेः सर्वममषदाग्राया शंकरस्य तत् ॥ ५७ ॥

पुनरप्याह तं (आद्वय स्वगणे) शंभुर्देवापिकृष्णाकरः ।

नन्दिनं प्रेययामास शंभुः (नतः) शूलेन नारद ॥ ५८ ॥

रसानलं मिथुं नन्दी हत्वा चासुरपुंगवान् ।

तन्पित्रादीन्सर्मानाय तस्मै तान्स न्यवेदयत् ॥ ५९ ॥

हयमेघश्च तत्राऽऽर्सादार्ष्टिणेणस्य धीमतः ।

अग्निश्च ऋत्विजो देवा वेदाश्च ऋषयोऽब्रुवन् ॥ ६० ॥

अग्न्यादय उचुः ।

यत्र साक्षादमूर्च्छंभुर्देवापे भक्तवत्सलः ।

देवदेवो जगन्नाथो देवर्नार्थमभूच्च तत् ॥ ६१ ॥

सर्वपापक्षयकरं सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ।

पुण्यदं तीर्थमेतत्स्यात्तच्च कीर्तिश्च शाश्वती ॥ ६२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अश्वमेधे निवृत्ते तु सुरास्तेभ्यो वरान्ददुः ।

स्नात्वा कृतार्था गङ्गाया ततस्ते दिवमाक्रमन् ॥ ६३ ॥

ततः प्रभृति तन्नाऽऽसंस्तीर्थानि दश पञ्च च ।

सहस्राणि शतान्यष्टायुभयोरपि तीरयोः ॥

तेषु स्नानं च दानं च ह्यर्थाच्च फलदं विदुः ॥ ६४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये आष्टिपेणाद्यष्टौत्त-

शताधिकपञ्चदशसहस्रतीर्थवर्णनं नाम

सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

गौतमोमाहात्म्येऽष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

अथाष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ।

तपोवनादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

तपोवनमिति ख्यातं नन्दिनीसंगमं तथा ।

सिद्धेश्वरं तत्र तीर्थं गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ १ ॥

शार्दूलं चेति विख्यातं तेषां वृत्तमिदं शृणु ।

यस्याऽऽकर्णनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २ ॥

अग्निहोता पुरा त्वार्साद्देवानां हव्यवाहनः ।
 भार्यां प्राप्तो दक्षसुतां स्वाहालान्तीं सुरूपिणीम् ॥ ३ ॥
 साऽनपन्या पुरा चाऽर्सान्पुत्राय तप आविशत् ।
 तपश्चरन्तीं विपुलं तोययन्तीं हुताशनम् ॥
 स भर्ता हुतभुक्प्राह भार्यां स्वाहामनिन्दिताम् ॥ ४ ॥
 अग्निस्त्वाच ।

अपम्यानि भविष्यन्ति मा तपः कुह शोभने ॥ ५ ॥
 ग्रहोवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा भर्तृधाक्यं निवृत्ता तपसोऽभवत् ।
 त्वाणामर्माष्ट्रं नान्यद्भर्तृधाक्यं धिना क्वचित् ॥ ६ ॥
 यतः कतिपये काले तारकाद्वय आगते ।
 अनुत्पन्ने कार्तिकेये चिरकालरहोगते ॥ ७ ॥
 महेश्वरे भवान्या च त्रस्ता देवाः समागताः ।
 देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमग्निं प्रोबुर्दिर्वाकसः ॥ ८ ॥
 देवा ऊचुः ।

दैव गच्छ महामाग शंभुं त्रैलोक्यपूजितम् ।
 तारकाद्वयमुत्पन्नं शंभवे त्वं निवेदय ॥ ९ ॥
 अग्निस्त्वाच ।

न गन्तव्यं तत्र देशे दंष्ट्रयोः स्थितयो रहः ।
 सामान्यमात्रतो न्यायः किं पुनः शूलपाणिनि ॥ १० ॥
 एकान्तस्थितयोः स्वैरं जल्पनोर्यः सरागयोः ।
 दंष्ट्रयोः शृणुयाद्वाक्यं निरयात्तस्य नोद्भृतिः ॥ ११ ॥

स स्वायखिललोकानां महाकालस्त्रिशूलवान् ।

निरीक्षणीयः केन स्यादुभवान्या रहसि स्थितः ॥ १२ ॥

देवा ऊचुः ।

महाभये चानुगते न्यायः कोऽन्वत्र वर्ण्यते ।

तारकादुभय भाषन्ने गच्छ त्वं तारको भवान् ॥ १३ ॥

महाभयाब्धौ साधूनां यत्परार्थाय जीवितम् ।

रूपेणान्येन वा गच्छ वाचं वद यथा तथा ॥ १४ ॥

विश्राव्य देवघवनं शंभुमागच्छ सत्वरः ।

ततो दास्यामहे पूजामुमयोर्लोकयोः क्वये ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शुको भूत्वा जगामाऽऽशु देववाक्यादुधुताशनः ।

यत्राऽऽसीज्जगतां नाथो रममाणस्तदोमया ॥ १६ ॥

स भीतवदथ प्रायाच्छुको भूत्वा तदाऽनलः ।

नाशकद्वारदेशे तु प्रवेष्टुं हव्यवाहनः ॥ १७ ॥

तता गवाक्षदेशे तु तस्थौ धुन्वन्नधोमुखः ।

तं दृष्ट्वा प्रहसन्शंभुर्ममं प्राह रहोगतः ॥ १८ ॥

शंभुरुवाच ।

पश्य देवि शुकं प्राप्तं देववाक्यादुधुताशनम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

लज्जिता वाघदहेषमलं देवेति पार्यती ।

पुरश्चरन्तं देवेशो ह्यग्निं तं द्विअरुपिणम् ॥ २० ॥

आहूय बहुशश्चापि ज्ञातोऽस्यग्नेऽत्र मा वद ।
 विदारयस्व स्वमुखं गृहाणेदं नयस्व तन् ॥ २१ ॥
 इत्युक्त्वा तस्य चाऽऽस्येऽग्ने रेतः स प्राक्षिपद्वहु ।
 रेतोगर्मस्तदा चाग्निर्गन्तुं नैव च शक्तवान् ॥ २२ ॥
 सुरनद्यास्तवस्तीरं श्रान्तोऽग्निस्पृतास्थिवाम् ।
 कृत्तिकासु च तद्रेत प्रक्षेपात्कार्तिकोऽभवत् ॥ २३ ॥
 अवशिष्टं च यत्किंचिदग्नेर्देहे च शोभयम् ।
 तदेव रेतो वहिस्तु स्वभार्यायां द्विधाऽक्षिपत् ॥ २४ ॥
 स्वहाया प्रियभूतायां पुन्नार्थिन्यां विशेषतः ।
 पुरा साऽऽश्वासिता तेन संततिस्ते भविष्यति ॥ २५ ॥
 तद्वहिनाऽथ संस्मृत्य तत्क्षिप्तं शोभयं महः ।
 तदग्ने रेतसस्तस्या जज्ञे मिथुनमुत्तमम् ॥ २६ ॥
 सुवर्णश्च सुवर्णा च रूपेणाप्रतिमं भुवि ।
 अग्ने प्रीतिकरं नित्यं लोकातां प्रीतिवर्धनम् ॥ २७ ॥
 अग्निः प्रीत्या सुवर्णां तां प्रादाद्धर्माय धीमने ।
 सुवर्णस्याथ पुत्रस्य संकल्पामकरोत्प्रियाम् ॥
 एवं पुत्रस्य पुत्र्याश्च विवाहमकरोत्कविः ॥ २८ ॥

अन्योन्यरेतोव्यतिगद्गदोषा-

दग्नेरपन्यमुमयं तथैव ।

पुत्रः सुवर्णो बहुलपत्नी,

रूपाणि कृत्वा सुरसत्तमानाम् ॥ २९ ॥

इन्द्रस्य धायोर्धनदस्य भार्या,

जलेश्वरस्यापि मुनीश्वराणाम् ।

भार्यास्तु गच्छत्यनिशं सुवर्णो,

यस्याः प्रियं यच्च वपुः स कृत्वा ॥ ३० ॥

याति कचिच्चापि कवेस्तनूज-

स्तद्वर्तृरूपं च पतिव्रतासु ।

कृत्वाऽनिशं तामिरुदारभावः,

कुर्वन्कृतार्थं मदनं स रेमे ॥ ३१ ॥

कृत्वा गता कापि चैवं सुवर्णा,

धर्मस्य भार्याऽपि सुवर्णनाम्नी ।

स्वाहासुता स्वैरिणी सा यभूव,

यस्यापि यस्यापि मनोगता या ॥ ३२ ॥

भार्यास्वरूपा सैव भूत्वा सुवर्णा,

रेमे पतीन्मानुषानासुरांश्च ।

देवानृषीन्पितरूपांस्तथाऽन्या-

ग्रूपीदार्यस्थैर्यगाम्भीर्ययुक्तान् ॥ ३३ ॥

याऽभिप्रेता यस्य देवस्य भार्या,

सद्रूपा सा रमते तेन सार्धम् ।

नानाभेदैः करणैश्चाप्यनेकै-

राकर्षन्ती तन्मनःकामसिद्धिम् ॥ ३४ ॥

एवं सुवर्णस्य निरोक्ष्य चेष्टा-

मग्ने सूनोः पुत्रिकायास्तथाऽग्नेः ।

सर्वे च शेषुः कुपितास्तदाऽग्नेः,

पुत्रं च पुत्रीं च सुरासुरास्ते ॥ ३५ ॥

सुरासुरा ऊचुः ।

कृतं यदेतच्चभिचाररूपं,

यच्छद्गुमता घर्तनं पापरूपम् ।

तस्मात्सुतस्ते व्यभिचारबाध,

सर्वत्र गामो जायता हव्यबाह ॥ ३६ ॥

तथा सुवर्णाऽपि न चैकनिष्ठा,

भूयाद्गने नैकतृप्ता यद्वा ।

नानाजातीभिन्दितान्देहभाजो,

भजित्री स्यादेव दोषश्च पुण्याः ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्येतच्छापघचनं श्रुत्वाऽग्निरतिभीतवत् ।

मामभ्येत्य तदोवाच निष्कृतिं घट् पुत्रयोः ॥ ३८ ॥

तदाऽहमब्रवं बहे गीतमीं गच्छ शकरम् ।

स्तुत्या तत्र महायाहो निरेदय जगत्पतेः ॥ ३९ ॥

माहेभ्वरेण धीर्येण तव देहस्थितेन च ।

एवंविधं त्वपत्यं ते जातं बहे तनो भवान् ॥ ४० ॥

निरेदयस्य (तु) देवाय देवानां शापमीदृशम् ।

स्वापन्यरक्षणायासौ शंभुः श्रेयः करिष्यति ॥ ४१ ॥

स्तुहि देवं च देवीं च ममत्या प्रीतो मवेच्छिवः ।

तनस्त्वपत्यविषये प्रियान्कामानवाप्स्यसि ॥ ४२ ॥

ततो मदननादग्निर्गङ्गां गत्वा महेश्वरम् ।

सुष्टाय नियतो वाक्यैः स्तुतिभिर्वेदसंमितैः ॥ ४३ ॥

अग्निरुवाच ।

विश्वस्य जगतो धाता विश्वमूर्तिर्निरञ्जनः ।

आदिकर्ता स्वयंभूश्च तं नमामि जगत्पतिम् ॥ ४४ ॥

योऽग्निभूत्वा सहरति स्रष्टा वै जलरूपतः ।

सूर्यरूपेण यः पाति तं नमामि च त्र्यम्बकम् ॥ ४५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवाननन्तः शंभुरव्ययः ।

धरेण च्छन्दयामास पापकं सुरपूजितम् ॥ ४६ ॥

स विनीतः शिष्यं प्राह तव धीर्यं मयि स्थितम् ।

तेन जातः सुतो रम्यः सुघर्णो लोकविश्रुतः ॥ ४७ ॥

तथा सुघर्णा पुत्री च तस्मादेव जगत्प्रभो ।

अन्योन्यधीर्यसङ्गाच्च तद्दोषादुभयं त्यिदम् ॥ ४८ ॥

व्यभिचारात्सदोषं च अपत्यमभयच्छिव ।

शापं ददुः सुराः सर्वे तयोः शान्तिं कुरु प्रभो ॥ ४९ ॥

तदग्निवचनाच्छम्भुः प्रोधाचेदं शुभोदयम् ॥ ५० ॥

शंभुरुवाच ।

मर्द्धार्यादभयत्त्वतः सुघर्णो भूरिचिन्मः ।

समप्रा ऋद्धयः सर्धाः सुवर्णेऽस्मिन्समादिताः ॥ ५१ ॥

भविष्यन्ति न संदेहो बह्वे शृणु वचो मम ।

त्रयाणामपि लोकानां पावनं स भविष्यति ॥ ५२ ॥

स एव चामृतं लोके स एव सुरबल्लभः ।
 स एव भुक्तिमुक्ती च स एव मखदक्षिणा ॥ ५३ ॥
 स एव रूपं सर्वस्य गुरुणामप्यसौ गुरुः ।
 वीर्यं श्रेष्ठतमं विद्याद्वीर्यं मत्तो यदुत्तमम् ॥ ५४ ॥
 विशेषतस्त्वयि क्षिप्तं तस्य का स्याद्विचारणा ।
 हीनं तेन विना सर्वं संपूर्णास्तेन संपदः ॥ ५५ ॥
 जीवन्तोऽपि मृताः सर्वे सुवर्णेन विना नराः ।
 निर्गुणोऽपि धनी मान्यः सगुणोऽप्यधनो नहि ॥ ५६ ॥
 तस्मान्नातः परं किञ्चित्सुवर्णाद्धि भविष्यति ।
 तथा चैषा सुवर्णाऽपि स्यादुत्कृष्टाऽपि चञ्चला ॥ ५७ ॥
 अनया वीक्षितं सर्वं न्यूनं पूर्णं भविष्यति ।
 तपसा जपहोमैश्च येयं प्राप्या जगन्नये ॥ ५८ ॥
 तस्याः प्रभावं प्राशस्त्यमग्ने किञ्चिच्च कीर्त्यते ।
 सर्वत्र या तु संतिष्ठेद्वायातु विचरिष्यति ॥ ५९ ॥
 सुवर्णा कमला साक्षात्पवित्रा च भविष्यति ।
 अद्य प्रभृत्यात्मजयोस्तथा स्वैरं विचेष्टतोः ॥ ६० ॥
 तथाऽपि चैतयोः पुण्यं न भूतं न भविष्यति ॥ ६१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एयमुक्त्वा ततः शंभुः साक्षात्तत्रामवच्छिद्यः ।
 लिङ्गरूपेण सर्वेषां लोकानां हितकाम्यया ॥ ६२ ॥
 धरान्प्राप्य मुताभ्यां स अग्निस्तुष्टोऽभवत्ततः ।
 स्यमर्त्रा च सुवर्णा सा धर्मेणाग्निमुता मुदा ॥ ६३ ॥

वर्तयामास पुत्रोऽपि घलेः संकल्पया मुदा ।
 एतस्मिन्नन्तरे स्वर्णामग्नेर्दुहितरं मुने ॥ ६४ ॥
 परिभूय च धर्मं तं शार्दूलो दानवेभ्यः ।
 अहरद्वाग्यसौभाग्यविलासवसतिं छलात् ॥ ६५ ॥
 नीता रसातलं तेन सुवर्णा लोकविभूता
 जामाताऽग्नेः स धर्मश्च अग्निश्चैव स हव्यचाद् ॥ ६६ ॥
 विष्णवे लोकनाथाय स्तुत्वा चैव पुनः पुनः ।
 कार्यविहापनं चोभौ चक्रतुः प्रभविष्णवे ॥ ६७ ॥
 ततश्चक्रेण चिच्छेद शार्दूलस्य शिरो हरिः ।
 साऽऽनीता विष्णुना देवी सुवर्णा लोकसुन्दरी ॥ ६८ ॥
 महेश्वरसुता चैव अग्नेश्चैव तथा प्रिया ।
 महेश्वराय तां विष्णुर्दर्शयामास नारद ॥ ६९ ॥
 प्रीतोऽभयन्महेशोऽपि सस्थजे तां पुनः पुनः ।
 चक्रं प्रक्षालितं यत्र शार्दूलच्छेदि दीप्तिमत् ॥ ७० ॥
 चक्रतीर्थं तु विख्यातं शार्दूलं चेति तद्विदुः ।
 यत्र नीता सुवर्णा सा विष्णुना शंकरान्तिकम् ॥ ७१ ॥
 तत्तीर्थं शंकरं श्रेयं वैष्णवं सिद्धमेव तु ।
 यत्राऽऽनन्दमनुप्राप्तो ह्यग्निर्धर्मश्च शाश्वतः ॥ ७२ ॥
 आनन्दाश्रूणि न्यपतन् यत्राग्नेर्मुनिसत्तम ।
 आनन्देति नदी जाना तथा वै नन्दिनीति च ॥ ७३ ॥
 तस्याश्च संगमः पुण्यो गङ्गायां तत्र वै शिवः ।
 तत्रैव संगमे साक्षात्सुवर्णाद्यापि संस्थिता ॥ ७४ ॥

दाज्ञायन्ती मयै शिवा आग्नेयां चेति विब्रुता ।

अन्निका जगदाधारा शिवा कान्यायनीम्बरी ॥ ७१ ॥

मन्त्रामीष्टदा नित्यमलङ्कृत्योमयं तटम् ।

तपस्त्रेपे यत्र चाग्निस्तत्तार्यं तु तपोवनम् ॥ ७२ ॥

एवमादीनि तीर्थानि तारयोन्मयोन्मने ।

तेषु स्नानं च दानं च सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ ७३ ॥

उत्तरे चैव पारे च सहस्राणि चतुर्दश ।

इक्षिमे च तथा पारे सहस्राण्यथ षोडश ॥ ७४ ॥

तत्र तत्र च तीर्थानि सामिजनानि सन्ति वै ।

नानानि च पृथक् सन्ति संभेषात्तन्मयोन्मने ॥ ७५ ॥

पतानि यश्च शृणुयाश्च वा पठति स्मरेत् ।

सर्वेषु तत्र कान्येषु पत्तिपूर्णा मवेशतः ॥ ७६ ॥

एतद्वृत्तं तु यो ज्ञात्वा तत्र स्नानादिकं चरेत् ।

लक्ष्मीवाद्यायने नित्यं धर्मवाञ्छं विशेषतः ॥ ७७ ॥

अप्यकाम्यपश्चिमे तार्यं तच्छार्दूलमुग्रहवत् ।

धरातन्वादिर्तार्यम्यः सर्वेभ्यो तदधिकं भवेत् ॥ ७८ ॥

तत्र स्नात्वा पितृन्देवान्बन्धने नश्यन्त्यपि ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ७९ ॥

तपोवनाद्य शार्दूलान्मध्ये तीर्थान्यशेषतः ।

तस्यैकैकस्य माहात्म्यं न केनाप्यत्र वर्ण्यते ॥ ८० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्ये तार्यमाहात्म्ये तपोवननन्दिनी-

संगमेश्वरदेवीदाक्षायणीसिद्धेश्वरवैष्णवशार्दूलग्नितृतीया
दित्रिंशत्सहस्रतीर्थवर्णनं नामाष्टाविंशत्यधिकशततमो-

ऽध्यायः ॥ १२८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

अथैकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

इन्द्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

इन्द्रतीर्थमिति ख्यातं तत्रैव च घृषाकपम् ।
फेनायाः संगमो यत्र हनूमतं तथैव च ॥ १ ॥
अज्जकं चापि यत्प्रोक्तं यत्र देवद्विचिक्रमः ।
तत्र स्नानं च दानं च पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २ ॥
तत्र घृत्तान्यथाऽऽख्यास्ये गङ्गाया दक्षिणे तटे ।
इन्द्रेण्वरं चोत्तरे च शृणु भक्त्या यतयतः ॥ ३ ॥
नमुचिर्यलवानासीदिन्द्रशत्रुर्मदोत्कटः ।
तस्येन्द्रेणामवद्युद्धं फेनेनेन्द्रोऽहरच्छिरः ॥ ४ ॥
अपां न नमुचे शत्रोस्तत्फेनवज्ररूपधृक् ।
शिरश्छिन्वा तत्र फेनं गङ्गाया दक्षिणे तटे ॥ ५ ॥
न्यपतदुभूमिं भत्त्वा तु रसातलमयाऽऽविशत् ।
रसातलमवं गङ्गां धारि यद्विधवाघनम् ॥ ६ ॥

वज्रादिष्टेन मार्गेण व्यगमद्भूमिमण्डलम् ।
 तज्जलं फेनानाम्ना त्व नदी फेनेति गच्छे ॥ ७ ॥
 तम्यास्तु संगमः पुण्यो गङ्गाया लोकविश्रुतः ।
 सर्वपापक्षयकरो गङ्गायमुनयोरिव ॥ ८ ॥
 हनूमदुपमाता वै यत्राऽऽप्लवणमाश्रयः ।
 मार्जारं वाद्भूममुक्ता विष्णुगङ्गाप्रसादतः ॥ ९ ॥
 मार्जारं चेति तत्तायं पुरा प्रोक्तं मया तव ।
 हनूमनं च तन्प्रोक्तं तत्राऽऽस्थानं पुरोदिनम् ॥ १० ॥
 वृषाक्षरं चाग्नकं च तत्रेदं प्रयत शृणु ।
 हिरण्य इति विख्यातो दैत्यानां पूर्वजो बली ॥ ११ ॥
 तपन्नप्त्वा सुरैः सर्वैरजेयोऽभूत्सुदारणः ।
 तम्यापि यन्मन्त्रान्पुरो देवानां दुर्जय सदा ॥ १२ ॥
 महाशनिरिति स्यान्स्तस्य भार्या पराजिता ।
 तेनेन्द्रस्यामवपुद्धं बहुकालं निरन्तरम् ॥ १३ ॥
 महाराणिर्महार्घ्यः सतत रणमूर्धनि ।
 जित्वा नागेन सहिनं शक्रं पित्रे न्यवेदयत् ॥ १४ ॥
 यद्व्या दस्त्रिसमायुक्तं स्वसारं वीक्ष्य ता तदा ।
 विहाय क्रूरा दैत्यो हिरण्याय न्यवेदयत् ॥ १५ ॥
 महाराणिपिता दैत्यः पूर्वया पूर्ववत्तरः ।
 शर्वाकान्नं तन्ने म्याज्य तस्य रक्षामयाकरोत् ॥ १६ ॥
 महाराणिर्हरिं जित्वा जेतुं वरुणमम्यगान् ।
 वरुणोऽपि महाबुद्धिः प्रादात्कन्यां महाराणेः ॥ १७ ॥

उदधिं स्वालयं प्रादाद्वरुणस्तु महाशनेः ।
 तयोश्च सख्यमभघद्वरुणस्य महाशने ॥ १८ ॥
 धारणी चापि या कन्या सा प्रियाऽभून्महाशने ।
 धीर्येण यशसा चापि शौर्येण च बलेन च ॥ १९ ॥
 महाशनिर्महादैत्यस्त्रैलोक्ये नोपमीयते ।
 निरिन्द्रत्वं गते लोके देवा सर्वे न्यमन्त्रयन् ॥ २० ॥

देवा ऊचुः ।

विष्णुरेवेन्द्रदाता स्याद्दैत्यहन्ता स एव च ।
 मन्त्रदृग्वा ॥ एव स्यादिन्द्रं चान्यं करिष्यति ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं संमन्थ्य ते देवा विष्णोर्मन्त्रं न्यवेदयन् ।
 ममावध्यो महादैत्यो महाशनिरिति ब्रुवन् ॥ २२ ॥
 प्रायाद्वारीश्वरं विष्णु श्वशुरं घरुणं तदा ।
 केशवो घरुणं गत्वा प्राहेन्द्रस्य पराभघम् ॥ २३ ॥
 तथा त्वयैतत्कर्तव्यं यथाऽऽयाति पुरंदरः ।
 तद्विष्णुवचनान्छीघ्रं ययौ जलपतिर्मुने ॥ २४ ॥
 सुतापतिं हिरण्यसुतं विक्रान्तं तं महाशनिम् ।
 अतिसंमानितस्तेन जामात्रा घरुणः प्रभुः ॥ २५ ॥
 पप्रच्छाऽऽगमनं दैत्यो चिनयाच्छ्वशुरं तदा ।
 घरुणः प्राह तं दैत्यं यदागमनकारणम् ॥ २६ ॥

वरुण उवाच ।

इन्द्रं देहि महाबाहो यस्त्वया निर्जितः पुरा ।
 यद्धं रसातलस्थं तं देवानामधिपं सखे ॥ २७ ॥
 अस्माकं सर्वदा मान्यं देहि त्वं मम शत्रुहन् ।
 बद्ध्वा विमोक्षणं शत्रोर्महते यशसे सताम् ॥ २८ ॥

श्रुत्वा ।

तथेत्युक्त्वा कथंचित्स दैत्येशो वरुणाय तम् ।
 प्रादादिन्द्रं शचीकान्तं वारणेन समन्वितम् ॥ २९ ॥

स दैत्यमध्येऽतिविराजमानो,
 हरिं तदोवाच जलेशसंनिधौ ।
 संपूज्य चैवाथ महापचारै-
 मंहाशनिर्मघवन्तं बभापे ॥ ३० ॥
 महाशानिरवाच ।

केन त्वमिन्द्रोऽद्य हृत्तोऽसि केन,
 धीयं तवेदृग्धनु भापसे च ।
 त्वं संगरे शत्रुमिर्बाध्यसे च,
 तथाऽपि चेन्द्रो भवसोति चित्रम् ॥ ३१ ॥
 अथापि बद्धा पुरयेण काञ्चि-
 त्तस्याःपतिस्तां भोचयतीति युक्तम् ।
 स्त्रियोऽस्वतन्त्राः पुरुषप्रधानास्त्यं,
 वै पुमान्भविता शक्र साधो ॥ ३२ ॥

चक्षो मया संगरे घाहनेन,

काप्यस्त्र ते घन्नमुद्दामशक्ति ।

चिन्तारत्नं नन्दनं योषितस्ता,

यशो बलं देवराजोपभोग्यम् ॥

सद्यं हि त्वा (त्वं) कितु मुक्तो जलेशा-

दाकाङ्क्षसे जीवितं धिक्तवेदम् ॥ ३३ ॥

तज्जीवनं यत्तु यशोनिधानं,

स एव मृत्युर्यशसो यद्विरोधि ।

एवं जानञ्चाक कथं जलेशा-

न्मुक्तिं प्राप्नो नैव लज्जां भजेथाः ॥ ३४ ॥

त्रिविष्टपस्थः परवेष्टितः स-

न्सर्वैः सुरैः कान्तया वीज्यमानः ।

संस्तूयमानश्च तथाऽप्सरोभि-

नू नं लज्जा ते विभेतीति मन्ये ॥ ३५ ॥

त्वं वृत्रहा नमुचेष्टापि हन्ता,

पुरा भेत्ता गोत्रभिद्वज्रबाहुः ।

एवं सुरास्थां परिपूजयन्ती-

त्यतो जिष्णो सर्वमेतत्त्यजस्व ॥ ३६ ॥

विकारमाप्याप्यहितोदुमघं ये,

जीवन्ति लोकाननुसंचिशन्ति ।

मयादृशां दुश्च्यवनाय्जजन्मा,

कथं न ह्यदुभेदमवाप कर्ता ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा तु दैत्येशो धरुणाय महान्मने ।
प्रादादिन्द्रं पुनश्चेदं वचनं तदभाषत ॥ ३८ ॥

महाशनिरुवाच ।

अथ प्रभृत्यसौ शिष्य इन्द्रः स्माद्वरुणो गुरुः ।
श्वशुतो मम येन त्वं मुक्तिमाप्नोऽसि धासव ॥ ३९ ॥
तथा त्वं भृत्यभावेन वर्तेथा धरुणं प्रति ।
नो चेद्वदुध्यापुनस्त्वां वै क्षेप्स्ये खैव रसातलम् ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं निर्मलस्य तं शक्रं हसंश्चापि पुनः पुनः ।
अग्रवीद्गच्छ गच्छेति धरुणं त्वानुमन्यतु ॥ ४१ ॥
स तु प्रातः स्वनिलयं लज्जया कलुषीकृतः ।
पौलोम्यां प्राह तत्सर्वं यत्तच्छत्रुपराभवम् ॥ ४२ ॥

इन्द्र उवाच ।

एवमुक्तः कृतञ्चैव शत्रुणाऽहं धरानने ।
निर्वापयामि येन स्वमात्मानं सुभगे धृ ॥ ४३ ॥

इन्द्राण्युवाच ।

दानवानामधोदभूति शक्र मायां पराभवम् ।
धरदानं तथा मृत्युं जानेऽहं बलसूदन ॥ ४४ ॥
तस्माद्यस्मात्तस्य मृत्युरथवापि पराभवः ।
जायेत शृणु तत्सर्वं घश्येऽहं प्रीतये तव ॥ ४५ ॥

हिरण्यस्य सुतो धीरः पितृव्यस्य सुतो बली ।
 तस्मान्मम स्यात्स भ्राता धरदानाच्च दर्पितः ॥ ४६ ॥
 ब्रह्माणं तोषयामास तपसा नियमेन च ।
 ईदृशं यलमापन्नं तपसा किं न सिध्यति ॥ ४७ ॥
 तस्मात्स्यया चित्तरागो विस्मयो वा कथंचन ।
 न कार्यः शृणु तत्रेदं कार्यं यत्तु क्रमागतम् ॥ ४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमुक्त्वा तु पौलोमी प्राहेन्द्र चिनयान्विता ॥ ४९ ॥

इन्द्राण्युवाच ।

नासाध्यमस्ति तपसो नासाध्यं यज्ञकर्मणः ।
 नासाध्यं लोकनाथस्य विष्णोर्भक्त्या हरस्य च ॥ ५० ॥
 पुनश्चेदं मया कान्तं श्रुतमस्त्यतिशोभनम् ।
 स्त्रीणां स्वभावं जानन्ति स्त्रिय एष सुराधिप ॥ ५१ ॥
 तस्माद्भूमेस्तथा चापां नासाध्यं विद्यते प्रभो ।
 तपो वा यज्ञकर्मादि ताभ्यामेव यतो भवेत् ॥ ५२ ॥
 तत्रापि तीर्थभूता तु या भूमिस्तां व्रजेद् भवान् ।
 तत्र विष्णुं शिवं पूज्य सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥ ५३ ॥
 श्रुतमस्ति पुनश्चेदं स्त्रियो याश्च पतिवताः ।
 ता एष सर्वं जानन्ति धृततामिधराचरम् ॥ ५४ ॥
 पृथिव्यां सारभूतं स्यात्तन्मध्ये दण्डकं वनम् ।
 तत्र गङ्गा जगद्धात्री तत्रेशं पूजय प्रभो ॥ ५५ ॥

विष्णुं वा जगतामोक्षं दीनार्तातिहरं विभुम् ।
 अतायानामिह नृणां मञ्जता दुःखसागरे ॥ ५६ ॥
 हरो हरिर्वा गङ्गा वा वाप्यन्यन्तरणं नहि ।
 तस्मान्सर्वप्रयत्नेन तोषयेतान्समाहित ॥ ५७ ॥
 मन्त्र्यास्तोत्रैश्च तपसा कुरु चैव मया सह ।
 तत्र प्राप्स्यसि कल्याणमोक्षविष्णुप्रसादजम् ॥ ५८ ॥
 अज्ञानचैकगुणं कर्म फलं दास्यति कर्मिणः ।
 ज्ञान्वा शान्तगुणं तत्स्याद्भार्यया च तदक्षयम् ॥ ५९ ॥
 एतं सर्वेषु कार्येषु भार्यैवेह सहायिनी ।
 स्वन्पातामपि कार्याणां नहि सिद्धिस्तया विना ॥ ६० ॥
 एकेन यन्मृतं कर्म तस्माद्बर्धफलं भवेत् ।
 जायया तु कृतं नाथ पुष्कलं पुत्रयो लभेत् ॥ ६१ ॥
 तस्मादेतन्सुविदितमर्थो जाया इति ध्रुवे ।
 ध्रुवने दण्डकारण्ये सरिच्छ्रेष्ठाऽस्ति गौतमा ॥ ६२ ॥
 भशेषाग्रशर्पनी सर्वानीष्टप्रदायिनी ।
 तस्माद्गच्छन्तु मया तत्र कुरु पुण्यं महाफलम् ॥ ६३ ॥
 तत्र शश्वतिहत्याऽऽर्जो महत्सुखमवाप्स्यसि ॥ ६४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तपेन्युक्त्वा स गुरुणा भार्यया च शतक्रतुः ।
 ययौ गङ्गां जगद्धात्रीं गौतमीं चेति विश्रुताम् ॥ ६५ ॥
 दण्डकारण्यमध्यस्थ्या ययौ स (दृष्ट्वा तां) प्रीतिमान्हरिः ।
 तपः कर्तुं मनश्चक्रे देवदेवाय शमये ॥ ६६ ॥

गङ्गां नत्वा तु प्रथमं स्नात्वा च स कृताञ्जलिः ।

शिवैकशरणो भूत्वा स्तोत्रं चेदं ततोऽब्रवीत् ॥ ६७ ॥

इन्द्र उवाच ।

स्वमायया यो ह्यखिलं चराचर,

सृजत्यवत्यत्ति न सज्जतेऽस्मिन् ।

एक. स्वतन्त्रोऽद्वयचित्सुखात्मकः,

स न प्रसन्नोऽस्तु पिनाकपाणि ॥ ६८ ॥

न यस्य तत्त्वं सनकादयोऽपि,

जानन्ति वेदान्तरहस्यविज्ञाः ।

स पार्वतीशः सकलामिलाप

दाता प्रसन्नोऽस्तु ममान्धकारिः ॥ ६९ ॥

सृष्ट्वा स्वयंभूर्भगवान्विरिञ्चि,

भयंकरं चास्य शिरोऽन्वपश्यत् ।

छित्त्वा नखाग्रैर्नखसक्तमेत-

च्चिक्षेप तस्माद्भवत्त्रिचर्गः ॥ ७० ॥

पापं दग्धं त्वय लोभयाञ्चै,

मोहो विपद्येति ततोऽप्यनन्तम् ।

जातप्रभाव भवदु सरूपं,

यमूय तैर्थाप्तमिदं समस्तम् ॥ ७१ ॥

भजेभ्यः सर्वं चकित सुरेशो,

दर्शामघोचज्जगदस्तमेति ।

त्वं पाहि लोकेश्वरि लोकमात-

रुमे शरण्ये सुमगे सुमद्रे ॥ ७२ ॥

जगत्प्रतिष्ठे धरदे जय त्वं,

भुक्तिः समाधिः परमा च मुक्तिः ।

स्वाहा स्वधा स्वस्तिनादिसिद्धि-

र्गोर्वृद्धिरासोरजरामरे त्वम् ॥ ७३ ॥

विद्यादिरूपेण जगत्त्रये त्वं,

रक्षां करोष्येष मदाज्ञया च ।

त्वयैव सृष्टं भुवनत्रयं स्या-

द्यतः प्रकृत्यैव तथैव चित्रम् ॥ ७४ ॥

इत्येवमुक्ता दयिता हरेण,

संश्लेषसंलापपरा बभूव ।

श्रान्ता भयस्यार्धतनौ सुलग्ना,

चिक्षेप च स्वेदजलं कराग्रैः ॥ ७५ ॥

तस्माद्बभूव प्रथमं स धर्मो,

लक्ष्मीरथो दानमथो सुवृष्टिः ।

सरधं सुसंपन्नधरं सरांसि,

धान्यानि पुष्पाणि फलानि चैव ॥ ७६ ॥

सौभाग्यवस्तूनि वपुः सुवेपः,

शृङ्गारमाजीनि महोपधानि ।

नृत्यानि गीतान्यमृतं पुराणं,

श्रुतिस्मृती नीतिरथान्नपाने ॥ ७७ ॥

शास्त्राणि शास्त्राणि गृहोपयोग्या-

न्यत्वाणि तीर्थानि च काननानि ।

इष्टानि पूर्तानि च मङ्गलानि,

यानानि शुभ्राभरणासनानि ॥ ७८ ॥

भवाङ्गससर्गसुसंग्रहास-

सुस्वेदसलापरह प्रकारैः ।

तथैव जात सचराचरं च,

अपापकं देवि ततश्च जातम् ॥ ७९ ॥

सुखं प्रभूतं च शुभं च नित्य,

पिराजि चैतत्तव देवि भाषात् ।

तस्मात्तु मां रक्ष जगज्जनित्रि,

भीत भयेभ्यो जगतां प्रधाने ॥ ८० ॥

एके तर्कैर्विमुह्यन्ति लीयन्ते तत्र चापरे ।

शियशक्त्योस्तदाऽऽद्वैतं सुन्दरं नौमि विग्रहम् ॥ ८१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तु स्तुवतस्व पुरस्तादभवच्छिवः ॥ ८२ ॥

शिव उवाच ।

किमभीष्टं धरयसे हरे घट परायणम् ॥ ८३ ॥

इन्द्र उवाच ।

यत्नवान्मे रिपुध्वाऽऽसौर्दशनैश्च शनिर्यथा ।

तेन यद्वस्तुलं नीतं परिभूतस्तघनेकधा ॥ ८४ ॥

वाक्सायकैस्तथा विद्धस्तद्वधाय त्वियं कृतिः ।
 तदयं जगतामीश येन ज्ञेये रिपुं प्रमो ॥ ८५ ॥
 तदेव देहि वीर्यं मे यच्चान्यद्रिपुनाशनम् ।
 जातः पराभवो यस्मात्तद्विनाशे कृते सति ॥
 पुनर्जातमहं मन्ये खरं कीर्तिर्जयश्रियोः ॥ ८६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स शिवः शक्रमाहेदं न मयैकेन ते रिपुः ।
 धधमाप्नोति तस्मात्त्वं विष्णुपप्यव्ययं हरिम् ॥ ८७ ॥
 धाराधयस्व पौलोम्या सह देवं जनार्दनम् ।
 लोकत्रयैकशरणं नारायणमनन्यधीः ॥ ८८ ॥
 ततः प्राप्स्यसि तस्माच्च मत्तश्चापि प्रियं हरे ।
 पुनश्चोवाच भगवानादिकर्ता महेश्वरः ॥ ८९ ॥
 मन्त्रान्यासस्तपो वापि योगाभ्यसनमेव च ।
 संगमे यत्र कुत्रापि सिद्धिदं मुनयो विदुः ॥ ९० ॥
 किं पुनः संगमे विप्र गौतमीसिन्धुफेनयोः ।
 गिरीणां गह्वरे यद्वा सरितामथ संगमे ॥ ९१ ॥
 विप्रो धियैव भवति मुकुन्दाद्घ्रिनिविष्टया ।
 गङ्गाया दक्षिणे तीरे आपस्तम्बो मुनोऽश्वरः ॥ ९२ ॥
 आस्ते तस्याप्यहं तोषमगमं यत्सूदन ।
 तेन त्वं भार्यया चैव तोषयस्व गङ्गाधरम् ॥ ९३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

आपस्तम्बेन सहितो गङ्गाया दक्षिणे तटे ।
 तुष्टाव देव प्रपत स्नात्वा पुण्येऽथ संगमे ॥ ६४ ॥
 फेनायाश्चैव गङ्गायास्तत्र देवं जनार्दनम् ।
 वैदिकैर्विविधैर्मन्त्रैस्तपसाऽतापयसदा ॥ ६५ ॥
 ततस्तुष्टोऽभवद्विष्णुः किं देयं चेत्यभाषत ।
 देहि मे शत्रुहन्तारमित्याह भगवान्हरिः ॥ ६६ ॥
 दत्तमित्येष जानीहि तमुवाच जनार्दनः ।
 तत्राभवच्छिष्यस्यैव गङ्गाविष्णवोः प्रसादतः ॥ ६७ ॥
 अम्भसा पुरुषो जातः शिवविष्णुस्वरूपधृक् ।
 चक्रपाणिः शूलधरः स गत्वा तु रसातलम् ॥ ६८ ॥
 निजघान तदा दैत्यमिन्द्रशत्रुं महाशनिम् ।
 सखाऽभवत्स चेन्द्रस्य अञ्जकः स वृषाकपिः ॥ ६९ ॥
 दिविस्थोऽपि सदा चेन्द्रस्तमन्येति वृषाकपिम् ।
 क्रुपिता प्रणयेनाभूदन्यासकं विलोक्य तम् ॥
 शचीं तां सान्त्वयन्नाह शतमन्युर्हस्तशिखम् ॥ १०० ॥

इन्द्र उवाच ।

नाहमिन्द्राणि शरणमृते सयुर्धृषाकपेः ।
 धारिषाऽपि हृषिर्यस्य अग्नेः प्रियकरं सदा ॥ १०१ ॥
 नाहमन्यत्र गन्ताऽस्मिं प्रिये चाह्नेन ते शपे ।
 तस्माद्गार्हासि मां धर्तुं शङ्क्याऽन्यत्र भामिनि ॥ १०२ ॥

पतिव्रता प्रिया मे त्वं धर्मे मन्त्रे सहायिनी ।
 सापत्या च कुलीना च त्वत्तोऽन्या का प्रिया मम ॥ १०३ ॥
 तस्मात्तवोपदेशेन गङ्गां प्राप्य महानदीम् ।
 प्रसादाद्देवदेवस्य विष्णोर्ध्वं चक्रपाणिनः ॥ १०४ ॥
 तथा शिवस्य देवस्य प्रसादाच्च वृषाकपे ।
 जलोद्गमवाच्य मे मित्रादब्जकाल्लोकविश्रुतात् ॥ १०५ ॥
 उत्तीर्णदुःखः सुमगे इत इन्द्रोऽहमच्युतः ।
 किं न साध्यं यत्र भार्या भर्तृचित्तानुगामिनी ॥ १०६ ॥
 दुष्करा तत्र नो मुक्तिः किंत्वर्यादित्रयं शुभे ।
 जायैव परमं मित्रं लोकद्वयहितैषिणी ॥ १०७ ॥

सा चेत्कुलीना प्रियभाषिणी च,

पतिव्रता रूपवती गुणाढ्या ।

संपत्सु चाऽऽपत्सु समानरूपा,

तया ह्यसाध्यं किमिह त्रिलोक्याम् ॥ १०८ ॥

तस्मात्तव धिया कान्ते ममेदं शुभमागतम् ।

इतस्तवोदितं चैव कर्तव्यं नान्यदस्ति मे ॥ १०९ ॥

परलोके च धर्मे च सत्पुत्रसदृशं न च ।

भार्तस्य पुरुषस्येह भार्याचद्रुमेपज न हि ॥ ११० ॥

निःश्रेयसपदप्राप्त्यै तथा पापस्य मुक्तये ।

गङ्गाया सदृशं नास्ति शृणु चान्यद्विरानने ॥ १११ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राप्तये पापमुक्तये ।

शिवविष्ण्वोरनन्यत्वज्ञानान्नास्त्यत्र मुक्तये ॥ ११२ ॥

तस्मात्तत्र धिया साध्वि सर्वमेतन्मनोगतम् ।
 अवाप्तं च शिवाद्दिष्णोर्गङ्गायाश्च प्रसादतः ॥ ११३ ॥
 इन्द्रत्वं मे स्थिरं चेतो मन्ये मित्रबलात्पुनः ।
 धृषाकपिर्मम सखा यो जातस्त्वप्सु भामिनि ॥ ११४ ॥
 त्वं च प्रियसखी नित्य नान्यत्प्रियतरं मम ।
 तीर्थानां गौतमी गङ्गा देवानां हरिशंकरौ ॥ ११५ ॥
 तस्मादेभ्यः प्रसादेन सर्वं चेप्सितमाप्तवान् ।
 मम प्रीतिकरं चेदं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ११६ ॥
 तस्मादेतद्धि याचिष्ये देवान्सर्पाननुकमात् ।
 अनुमन्यन्तु ऋषयो गङ्गा च हरिशंकरौ ॥ ११७ ॥
 इन्द्रेश्वरै चाम्बुके च उभयोस्तारयोः सुराः ।
 एकत्र शंकरो देवो एपरत्र जनार्दन ॥ ११८ ॥
 पाधयन्दण्डकारण्यं साक्षाद्दिष्णुस्त्रिविक्रमः ।
 अगतरं यानि तीर्थानि सर्वपुण्यप्रदानि च ॥ ११९ ॥
 अत्र तु स्नानमात्रेण सर्वे ते मुक्तिमाप्नुयुः ।
 पापिष्ठाः पापतो मुक्तिमाप्नुयुर्ये च धर्मिणः ॥ १२० ॥
 तेषां तु परमा मुक्तिः पितृभि पञ्चपञ्चभिः ।
 अत्र किञ्चित्त्व ये दधूरर्धिम्यस्तिलमात्रकम् ॥ १२१ ॥
 दातृभ्यो वृक्षयं तत्स्यात्कामदं मोक्षदं तथा ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यमारोग्यं पुण्यवर्धनम् ॥ १२२ ॥
 भाग्यवानं विष्णुशंभ्योश्च दात्वा स्नानान्च मुक्तिदम् ।
 भूम्य तीर्थस्य माहात्म्यं ये शृण्वन्ति पठन्ति च ॥ १२३ ॥

पुण्यभाजो भवेयुस्ते तेभ्योऽत्रैव स्मृतिर्भवेत् ।

शिवविष्ण्वोरशेषाद्यसंघविच्छेदकारिणां ॥

यां प्रार्थयन्ति मुनयो विजितेन्द्रियमानसाः ॥ १२४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

भविष्यत्येवमेवेति तं देवा ऋषयोऽब्रुवन् ।

गौतम्या उत्तरे पारे तीर्थानां मोक्षदायिनाम् ॥ १२५ ॥

देवर्षिसिद्धसेयानां सहस्राण्यथ सप्त वै ।

तथैव दक्षिणे तीरे तीर्थान्येकादशैव तु ॥ १२६ ॥

मञ्जकं हृदयं प्रोक्तं गोदावर्यां मुनीश्वरैः ।

विभ्रामस्थानमीशस्य विष्णोर्ब्रह्मण पथ च ॥ १२७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये गौतम्युत्तरकूल-

स्थेन्द्रेश्वरादिसप्तसहस्रतीर्थदक्षिणकूलस्थापस्तम्बसीमेश्वर-

पेनासंगमवृषाकपाञ्जकवैष्णवहनूमतीर्थमार्जारित्याद्ये-

कादशतीर्थवर्णनं नामैकोनत्रिंशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

अथ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

आपस्तम्बतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

आपस्तम्बमिति स्यात् तथैव त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

स्मरणादप्यशेषाद्यसंघविध्यंसनक्षनम् ॥ १ ॥

आपस्तम्बो महाप्राज्ञो मुनिरासीन्महायशाः ।
 तस्य भार्याऽक्षसत्रेति पतिधर्मपरायणा ॥ २ ॥
 तस्य पुत्रो महाप्राज्ञः कर्किनामाऽथ तत्त्ववित् ।
 तस्याऽऽश्रममनुप्राप्तो ह्यगस्त्यो मुनिसत्तमः ॥ ३ ॥
 तमगस्त्यं पूजयित्वा आपस्तम्बो मुनीश्वरः ।
 शिष्यैरनुगतो धीमास्तं प्रष्टुमुपवक्रमे ॥ ४ ॥

आपस्तम्ब उवाच ।

त्रयाणां को नु पूज्यः स्याद्देवानां मुनिसत्तम ।
 भुक्तिर्मुक्तिश्च कस्माद्वा स्यादनादिश्च को भवेत् ॥ ५ ॥
 अनन्तश्चापि को विप्र देवानामपि दैवतम् ।
 यज्ञैः क इज्यते देवः को वेदेष्वनुगीयते ॥
 एतं मे संशयं छेत्तुं वदागस्त्य महामुने ॥ ६ ॥

अगस्त्य उवाच ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रमाणं शब्द उच्यते ।
 तत्रापि वैदिकः शब्दः प्रमाणं परमं मतः ॥ ७ ॥
 वेदेन गीयते यस्तु पुरय स परात्परः ।
 मृतोऽपरः स विज्ञेयो ह्यमृतः पर उच्यते ॥ ८ ॥
 योऽमृतः स परो ज्ञेयो ह्यपरो मृत उच्यते ।
 गुणाभिज्यातिमेदेन मूर्तोऽसौ त्रिविधो भवेत् ॥ ९ ॥
 ब्रह्मा विष्णुः शिवश्चेति एक एव त्रिविधोच्यते ।
 त्रयाणामपि देवानां वेद्यमेकं परं हि तत् ॥ १० ॥

एकस्य बहुधा व्याप्तिर्गुणकर्मविभेदतः ।
 लोकानामुपकारार्थमाकृतित्रितयं भवेत् ॥ ११ ॥
 यस्तत्त्वं वेत्ति परमं स च विद्वान्न चेतरः ।
 तत्र यो भेदमाचष्टे लिङ्गभेदाः स उच्यते ॥ १२ ॥
 प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति यश्चैषां ग्राहरेद्विदम् ।
 त्रयाणामपि देवानां मूर्तिभेदः पृथक्पृथक् ॥ १३ ॥
 वेदाः प्रमाणं सर्वत्र साकारेषु पृथक्पृथक् ।
 निराकारं च यत्प्रेकं तत्तेभ्यः परमं मतम् ॥ १४ ॥

आपस्तम्ब उवाच ।

नानेन निर्णयः कश्चिन्मयाऽत्र विदितो मयेन ।
 तत्राप्यत्र रहस्यं यत्तद्विमृश्याऽऽशु कीर्त्यताम् ॥
 निःशयं निर्विकल्पं भाजनं सर्वसंपदम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्वाक्यं भगवानगस्त्यो वाक्यमत्रैवात् ॥ १६ ॥

अगस्त्य उवाच ।

यद्यप्येषा न भेदोऽस्ति देवानां तु परस्परम् ।
 तथाऽपि सर्वसिद्धिः स्याच्छिवादेव सुखात्मनः ॥ १७ ॥
 प्रपञ्चस्य निमित्तं यस्तज्ज्योतिश्च परः शिवः ।
 तमेव साधयन् हरं भक्त्या परमया मुने ॥
 गौतम्या सकलार्थाधिपसहर्ता दण्डके चने ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मुनेर्वाक्यं परां प्रीतिमुपागतः ।
 भुक्तिदो भुक्तिदं पुंसां साकारोऽयं निराकृतिः ॥ १९ ॥

सृष्ट्याकारस्ततः शक्तः पालनाकार एव च ।

दाता च हन्ति सर्वं यो यस्मादेतत्समाप्यते ॥ २० ॥

अगस्त्य उवाच ।

ब्रह्माकृतिः कर्तृरूपा वैष्णवी पालनी तथा ।

रुद्राकृतिर्निहन्त्री सा सर्ववेदेषु पठ्यते ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

आपस्तम्बस्तदा गङ्गां गत्वा स्नात्वा यतवतः ।

तुष्टाव शंकरं देवं स्तोत्रेणानेन नारद ॥ २२ ॥

आपस्तम्ब उवाच ।

काष्ठेषु वहिः कुसुमेषु गन्धो,

धीजेषु वृक्षादि द्रुपत्सु हेम ।

भूतेषु सर्वेषु तथाऽस्ति यो वै,

तं सोमनाथं शरणं व्रजामि ॥ २३ ॥

यो लीलया विश्वमिदं चकार,

धाता विधाता भुवनत्रयस्य ।

यो विश्वरूपः सदसत्परो यः,

सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २४ ॥

यं स्मृत्य दारिद्र्यमद्वाभिशाप-

रोगादिभिर्न स्पृश्यते शरीरी ।

यमाधिताश्चेप्सितमाप्नुवन्ति,

सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २५ ॥

येन त्रयीधर्ममवेक्ष्य पूर्वं,

ब्रह्मादयस्तत्र समोदिताश्च ।

एवं द्विधा येन कृतं शरीरं,
सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २६ ॥

यस्मै नमो गच्छति मन्त्रपूतं,
हुतं हविर्या च कृता च पूजा ।

वृत्तं हविर्येन सुरा भजन्ते,
सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २७ ॥

यस्मात्परं नान्यदस्ति प्रशस्तं,
यस्मात्परं नैव सुसूक्ष्ममन्यत् ।

यस्मात्परं नो महतां महश्च,
सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २८ ॥

यस्याऽऽहया विभ्वमिदं विचित्र-
मचिन्त्यरूपं विविधं महत्त्वं ।

एकक्रियं यद्वदनुप्रयाति,
सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ २९ ॥

यस्मिन्विभूतिः सकलाधिपत्यं,
कर्तृत्वदातृत्वं महत्त्वमेव ।

श्रीतिर्यशः सौख्यमनादिधर्मः,
सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ ३० ॥

नित्यं शरण्यः सकलस्य पूज्यो,
नित्यं प्रियो यः शरणागतस्य ।

नित्यं शिवो यः सकलस्य रूपं,
सोमेश्वरं तं शरणं व्रजामि ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रसन्नो भगवानाह नारद तं-

मुनि(न्वरं वृण्वति चाऽऽह त)म् ।

आत्माथं च पराथं च आपस्तम्बोऽब्रवीच्छिवम् ॥ ३२ ॥

सर्वान्कामान्पुन्यस्ते ये स्नात्वा देवमीश्वरम् ।

पश्येयुर्जगतामीशमस्त्वित्याह शिवो मुनिम् ॥ ३३ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थमापस्तम्बमुदाहृतम् ।

अनाद्यविद्यातिमिरघातनिर्मूलनक्षमम् ॥ ३४ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये दक्षिणकूलस्थे

पस्तम्बसोमेश्वरतीर्थवर्णनं नाम त्रिंशदधिकशत

तमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

गौतमीमाहात्म्य एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

अथैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

यमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यमतीर्थमिति ख्यातं पितॄणां प्रीतिवर्धनम् ।

अशेषपापशमनं तत्र वृत्तमिदं शृणु ॥ १ ॥

तत्राऽऽख्यानमिदं त्वासीदितिदासं पुरातनम् ।

सरमेति प्रसिद्धाऽस्त नाम्ना देवशुनी मुने ॥ २ ॥

तस्या पुत्रौ महाश्रेष्ठौ श्वानौ नित्य जनाननु ।
 गामिनौ पवनाहारी चतुरक्षौ यमप्रियौ ॥ ३ ॥
 गा रक्षति स्म देवाना यक्षार्थं कल्पितान्पशून् ।
 रक्षन्तीमनुजग्मुस्ते राक्षसा दैत्यदानवा ॥ ४ ॥
 रक्षन्तीं ता महाप्राजा श्वानयोर्मातर शुनीम् ।
 प्रलोभयित्वा विविधैर्वाक्यैर्दानैश्च यत्नत ५ ॥
 हता गा राक्षसै पापै पश्वर्यं कल्पिता शुभा ।
 तत्र आगत्य सा देवानिदमाह क्रमाच्छुनी ॥ ६ ॥

सरमोवाच ।

मा रक्ष्वा राक्षसै पाशैस्ताडयित्वा प्रहारकै ।
 नाता गा यक्षसिद्धयर्थं कल्पिता पशव सुरा ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्या वाच निशम्याऽऽशु सुराग्रह बृहस्पति ॥ ८ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

इय विज्जतरूपाऽऽस्ते भस्या पाप च लक्षये ।
 भस्या मतेन ता गावो नीता नान्येन हेतुना ॥
 पापेय सुज्जताप्रेति लक्ष्यते देहबेष्टितै ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्गुरोर्वचनाच्छ्रुत्वा पदा ता प्राहरच्छुनाम् ।
 पदायातास्तदा तस्या मुखात्क्षीरं प्रसुस्रुवे ॥ १० ॥
 पुन प्राह शर्धामर्ता क्षीर पीत त्वया शुनि ।
 राक्षसैश्च तदा दत्त तस्माग्नीतास्तु गा मम ॥ ११ ॥

सरमोवाच ।

नापराधोऽस्ति मे नाथ न चान्यस्यापि कस्यचित् ।
नापराधो न चोपेक्षा ममास्ति त्रिदशेश्वर ॥
तस्माद्बुधोऽसि किं नाथ रिपवो चलिनस्तु ते ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो ध्यात्वा देवगुरुर्ज्ञात्वा तस्या विचेष्टितम् ।
सत्यं शक्र त्वियं दुष्टा रिपूणां पक्षकारिणी ॥ १३ ॥
ततः शशाप तां शक्रः पापिष्ठे त्वं शुनी भय ।
मर्त्यलोके पापभूता अज्ञानात्पापकारिणी ॥ १४ ॥
तदेन्द्रस्य तु शापेन मानुषे सा व्यजायत ।
यथा शप्ता मघवता पापात्सा ह्यतिभीषणा ॥ १५ ॥
गाधो या राक्षसैर्नीतास्तासामानयनाय च ।
यत्नं कुर्यान्सुरपतिर्विष्णवे तन्न्यवेदयत् ॥ १६ ॥
विष्णुर्देव्यांश्च दनुजान्गोहृतृंश्चैव राक्षसान् ।
हन्तुं प्रयत्नमकरोऽजगृहे च महद्बभूवुः ॥ १७ ॥
शार्ङ्गं यत्लोकविख्यातं दैत्यनाशनमेव च ।
जितारिः पूजितो देवैः स्वयं स्थित्वा जनार्दन ॥ १८ ॥
यत्र वै दण्डकारण्ये शार्ङ्गपाणिर्जगत्प्रभुः ।
तत्रस्थान्दैत्यदनुजाग्राक्षसांश्च बलीयसः ॥ १९ ॥
पुनर्जप्ते स वै विष्णुर्गा यैर्नीताश्च राक्षसैः ।
तत्र वै दण्डकारण्ये शार्ङ्गपाणिरिति श्रुतः ॥ २० ॥

युध्यमानस्ततो विष्णुर्दितिर्जै राक्षसैः सह ।
 ते जग्मुर्दक्षिणामाशा विष्णोस्त्रासान्महामुने ॥ २१ ॥
 अन्वगच्छत्ततो विष्णुस्तानेव परमेश्वरः ।
 गरुत्मता तानवाप्य शार्ङ्गमुक्तैर्मनोजयैः ॥ २२ ॥
 घाणैस्तान्घ्याह्नद्विष्णुर्गङ्गाया उत्तरे तटे ।
 देवारयः क्षयं नीता विष्णुना प्रमविष्णुना ॥ २३ ॥
 शार्ङ्गमुक्तैर्महावेगैः सुखनैश्च सुमन्त्रिनैः ।
 क्षयं प्राप्ता विष्णुघाणैस्ततस्ते देवशत्रवः ॥ २४ ॥
 गावो लब्धा यत्र देवैर्याणतीर्य तदुच्यते ।
 वैष्णवं लोकविदिनं गोतीर्य चेति विश्रुतम् ॥ २५ ॥
 पश्वर्यं कल्पिता गावो गङ्गाया दक्षिणे तटे ।
 प्रदुतास्ते सुराः सर्वे गङ्गायां संन्यवेशयन् ॥ २६ ॥
 तन्मध्ये कारयामासुर्द्वीपं चैवाऽऽश्रयं गवाम् ।
 तैर्गोभिस्तत्र गङ्गायां सुरयज्ञो व्यजायत ॥ २७ ॥
 यज्ञतीर्यं तु तन्प्रोक्तं गोद्वीपं गाङ्गमध्यतः ।
 देवानां यजनं तच्च सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ २८ ॥
 स्वयं मूर्तिमती भून्वा गङ्गाशक्तिर्महाद्युते ।
 भसारापारसंसारसागरोत्तरणे तरिः ॥ २९ ॥
 विश्वेश्वरा योगमाया सद्भक्तकामयदायिनो ।
 गोरक्षं तु ततस्तीर्य गङ्गाया दक्षिणे तटे ॥ ३० ॥
 तौ श्वानौ सरमापुत्रौ चतुरक्षौ यमप्रियो ।
 मातुः शापं चापराधं सर्वं चापि सविस्तरम् ॥ ३१ ॥

निवेद्य तु यथान्यायं कार्यं चापि सुखप्रदम् ।

विशापकरणं चापि पप्रच्छतुस्मौ यमम् ॥ ३२ ॥

स ताम्भ्यां सहितः सौरिः पित्रे सूर्याय चाग्रवीत् ।

श्रुत्या सूर्यः सुतं प्राह गङ्गायां सुरसत्तम ॥ ३३ ॥

लोकत्रयैकपाचन्यां गीतम्यां दण्डके वने ।

भ्रजया परया घत्स सुम्नातः सुसमाहितः ॥ ३४ ॥

ब्रह्माणं चैव विष्णुं च मामीशं च यथानमम् ।

स्तुहि त्वं सर्वभावेन भृत्यौ प्रीतिमवाप्स्यतः ॥ ३५ ॥

तत्पितुर्वचनं श्रुत्या यमः प्रीतमनास्तदा ।

तयोश्च प्रीतये प्रायाद्देवतर्पणयोर्यमः ॥ ३६ ॥

गीतम्यामघहारिण्यां सुसमाहितमानसः ।

तथैव तोषयामास गङ्गायां सुरसत्तमान् ॥ ३७ ॥

श्वभ्यां च सहितः श्रीमान्दक्षिणाशापतिः प्रभुः ।

ब्रह्माणं तोषयामास भानुं चै दक्षिणे तटे ॥ ३८ ॥

ईशानमुत्तरे विष्णुं स्वयं धर्मः प्रतापवान् ।

दत्तवन्तो घरं श्रेष्ठं सरमाया विशापकम् ॥

घरानयाचत यद्दल्लोकानामुपकारकान् ॥ ३९ ॥

यम उवाच ।

एषु स्नानं तु ये कुर्युर्ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

आत्मायं च परायं च ते कामानाप्नुयुः शुभान् ॥ ४० ॥

याणतीर्ये तु ये स्नात्वा शार्ङ्गपाणिं स्मरन्ति चै ।

नैम्पो दारिद्र्यदुःखानि न भवेयुर्गुणे युगे ॥ ४१ ॥

गोतीर्थे ब्रह्मतीर्थे वा यस्तु स्नात्वा यतःप्रतः ।

ब्रह्माणं तं नमस्याथ द्रोणस्यापि प्रदक्षिणम् ॥ ४२ ॥

यः कुर्यात्तेन पृथिवी सतर्द्धापा वसुंधरा ।

प्रदक्षिणीकृता तत्र किंचिद्दत्त्वा घसु द्विजम् ॥ ४३ ॥

तद् वयजनं प्राप्य किंचिदुधुत्वा हुताग्ने ।

भद्रवनेधादियज्ञाना फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ ४४ ॥

यः सहस्रत्र पठति गायत्रीं वेदमातरम् ।

मधातास्तेन वेदा वै निष्कामो मुक्तिमाजतम् ॥ ४५ ॥

स्नात्वा तु दक्षिणे कूले शक्तिं देवीं तु भक्तिः ।

पूजयिन्वा यथान्यार्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥

ब्रह्मविष्णुमहेशाना शक्तिर्माता त्रयीमयी ।

सर्वान्कामानवाप्नोति(स्नात्वाऽत्र-

पूजयेद्यस्ता) पुत्रवान्धनवान्भवेत् ॥ ४७ ॥

आदित्यं भक्तितो यस्तु दक्षिणे नियतो नरः ।

स्नात्वा पश्येत् तनेष्टा यज्ञा विविधदक्षिणाः ॥ ४८ ॥

कूले पश्चोत्तरे चैव गङ्गाया दैत्यसूदनम् ।

स्नात्वा पश्येत् तं नत्वा तस्य विष्णोः परं पदम् ॥ ४९ ॥

यमेश्वरं ततो यस्तु यमतीर्थे तु पूजितम् ।

स्नातः पश्यति युक्तात्मा स करोत्यचिरेण हि ॥ ५० ॥

पितृणामक्षयं पुण्यं फलदं कीर्तिवर्धनम् ।

तत्र स्नानेन दानेन जपेन स्तवनेन च ॥

अपि दुष्कृतकर्माणः पितरो मोक्षमाप्नुयुः ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्याद्यष्ट सहस्राणि तीर्थानि त्रीणि नारद ।

तेषु स्नानं च दानं च सर्वमक्षयपुण्यदम् ॥ ५२ ॥

एतेषां स्मरणं पुण्यं नानाजन्माद्यनाशनम् ।

श्रवणात्पितृभिः साधं पठनात्स्वकुलैः सह ॥ ५३ ॥

तेषामप्यतिपापानि नाशं यान्ति ममाऽऽज्ञया ।

तत्र स्नानादि यः कृत्वा किञ्चिद्दत्त्वा यतात्मवान् ॥ ५४ ॥

पितॄणां विण्ढदानादि कृत्वा नत्वा सुरानिमान् ।

धनं धान्यं यशो धीर्यमायुरारोग्यसपदः ॥ ५५ ॥

पुराणपौत्रान्ग्रिया भार्यां लब्ध्वा चान्यन्मर्त्तापितम् ।

अधियुक्तं प्रीतमना बन्धुभिश्चातिमानितः ॥ ५६ ॥

नरकस्थानपि पितॄंस्तारयित्वा कुलानि च ।

पापयित्वा प्रियैर्युक्तो ह्यन्ते विष्णुं शिवं स्मरेत् ॥

ततो मुक्तिपदं गच्छेद्देवानां वचनं यथा ॥ ५७ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाख्ये तीर्थमाहात्म्ये धान्यतीर्थशार्ङ्ग-

पाणीयगोक्षीपदेवयजनब्रह्मतीर्थशक्तियमादित्यसुपर्णदेत्यसूदन-

यमेश्वरपितृतीर्थदिश्वयधिकाष्टसहस्रतीर्थवर्णनं नामैक-

त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

गौतमोमाहात्म्ये द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

अथ द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

यक्षिणीसंगममाहात्म्यकथनम्

ब्रह्मोवाच ।

यक्षिणीसंगमं नाम तीर्थं सर्वफलप्रदम् ।

तत्र स्नानेन दानेन सर्वाङ्कामानवाप्नुयात् ॥ १ ॥

यत्र यक्षेष्ट्वरो देवो दर्शनाद्भुक्तिमुक्तिदः ।

तत्र च स्नानमात्रेण सत्रयागफलं लभेत् ॥ २ ॥

विश्वायसोः स्वसा नाम्ना पिप्पला गुरुदासिनी ।

ऋषीणां सत्रमगमर्हति तमीश्वरवर्तिनाम् ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा तत्र ऋषीन्क्षामान्सा जहासातिगर्विता ।

या गत्वाऽऽश्रावय यौषट्स्तु श्रौयदिति स्थिरम् ॥ ४ ॥

विन्ध्यरेण ध्रुवती तां तै शेषुः स्नायिणी भव ।

ततो नद्यमयस्तत्र यक्षिणीति सुविश्रुता ॥ ५ ॥

ततो विश्वायसुः पूज्य ऋगोन्देशं त्रिलोचनम् ।

संगम्य चैव गौतम्या तां विशापामथाकरोत् ॥ ६ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं यक्षिणीसंगमं स्मृतम् ।

तत्र स्नानादिदानेन सर्वाङ्कामानवाप्नुयात् ॥ ७ ॥

विश्वायसोः प्रसन्नोऽभूद्यत्र शंभुः शिवान्वितः ।

शैवं तन्परमं तीर्थं दुर्गार्तीयं च विश्रुतम् ॥ ८ ॥

सर्वपार्ष्ण्यहरणं सर्वदुर्गतिनाशनम् ।

नयैषां तीर्थमुत्थानां तद्धि सारं महामुने ॥

तीर्थं मुनिवरैः ख्यानं सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ॥ ९ ॥

इति धीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये यक्षिणीसंगमदुर्गादि-
तीर्थवर्णनं नाम द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥
गौतमीमाहात्म्ये त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

शुक्लतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

शुक्लतीर्थमिति ख्यातं सर्वसिद्धिकरं नृणाम् ।
यस्य स्मरणमात्रेण सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ १ ॥
भरद्वाज इति ख्यातो मुनिः परमधार्मिकः ।
तस्य पैठीनसी नाम भार्या सुकुलभूषणा ॥ २ ॥
गौतमीतीरमध्यास्ते पतिव्रतपरायणा ।
धर्मापोर्मयमैन्द्राग्नं पुरोडाशमकल्पयत् ॥ ३ ॥
पुरोडाशे धूप्यमाने धूमात्कश्चिदजायत ।
पुरोडाशं भक्षयित्वा लोकत्रितयभीषणः ॥ ४ ॥
यत्तं मे हात्र को हंसि कोपात्त्वमिति तं मुनिः ।
प्रोवाच सत्त्वरं वृन्दो भरद्वाजो द्विजोत्तमः ॥ ५ ॥
तदप्येवचनं श्रुत्वा राक्षसः प्रत्युवाच तम् ॥

राक्षस उवाच ।

द्व्यघ्न इति विख्यातं भरद्वाज नियोध माम् ।
संध्यासुतीऽहं ज्येष्ठश्च पुनः प्राचीनवर्द्धिपः ॥ ६ ॥

ग्रहणा मे धरो दत्तो यज्ञान्वाद यथासुखम् ।

ममानुजः कलिश्चापि बलवानतिभीषणः ॥ ७ ॥

अहं कृष्णः पिता कृष्णो माता कृष्णा तथाऽनुजः ।

अहं मखं हनिष्यामि यूपं छेदुमि कृतान्तकः ॥ ८ ॥

भरद्वाज उवाच ।

रक्ष्यतां मे त्वया यत्नं प्रियो धर्मः सनातनः ।

जाने त्वां यज्ञहन्तारं सद्बुद्धिजं रक्ष मे क्रतुम् ॥ ९ ॥

यज्ञघ्न उवाच ।

भरद्वाज निबोधेदं चाक्यं मम समासत ।

ग्रहणाऽहं पुरा शतो देवदानवसंनिधौ ॥ १० ॥

ततः प्रसादितो देवो मया लोकपितामहः ।

अमृतै प्रोक्षयिष्यन्ति यदा त्वां मुनिसत्तमाः ॥ ११ ॥

तदा विशापो भविता हव्यघ्न त्वं न शान्यथा ।

एवं करिष्यसि यदा ततः सर्वं भविष्यति ॥

यद्यदाकाङ्क्षितं ग्रहणैतन्मिथ्या कदाचन ॥ १२ ॥

ग्रहोवाच ।

भरद्वाजः पुनः प्राह सखा मेऽसि महामते ।

मखसंरक्षणं येन स्थान्मे वद करोमि तत् ॥ १३ ॥

संभूय देवा दैतेया ममन्युः क्षीरसागरम् ।

बलमन्तामृतं कष्टात्तदस्मत्सुलभं कथम् ॥ १४ ॥

प्रीत्या यदि प्रसन्नोऽसि सुलभं यद्वदस्व तत् ।

तद्वर्पेयं चनं श्रुत्या रक्षः प्राह तदा मुदा ॥ १५ ॥

रक्ष उवाच ।

अमृतं गौतमीवारि अमृतं स्वर्णमुच्यते ।

अमृतं गोभयं चाऽऽज्यममृतं सोम एव च ॥ १६ ॥

एतैर्मामभिपिञ्चस्व अथ वेतैस्तथा त्रिमिः ।

गङ्गाया घारिणाऽऽज्येन हिरण्येन तथेव च ॥

सर्वेभ्योऽप्यधिकं दिव्यममृतं गौतमीजलम् ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतदाकर्ण्य स ऋषिः परं संतोषमागतः ।

पाणाघादाय गङ्गायाः सलिलामृतमादरात् ॥ १८ ॥

तेनाकरोद्वर्षी रक्षो ह्यभिपिक्तं तदा मखे ।

पुनश्च यूषे च पशावृत्तिक्षु मखमण्डले ॥ १९ ॥

सर्वमेवाभवच्छुक्लमभिपेकान्महात्मनः ।

तद्रक्षोऽपि तदा शुक्लो भूयोत्पन्नो महायलः ॥ २० ॥

यः पुरा कृष्णरूपोऽभूत्स तु शुक्लोऽभवत्क्षणात् ।

यत्तं सर्वं समाप्याथ भरद्वाजः प्रतापवान् ॥ २१ ॥

ऋत्विजोऽपि विसृज्याथ यूषं गङ्गोदकेऽक्षिपत् ।

गङ्गामध्ये तद्धि यूषमयाप्यास्ते महामते ॥ २२ ॥

अभिपिक्तं चामृतेन अभिज्ञानं तु तन्महत् ।

तत्र तीर्थं पुना रक्षो भरद्वाजमुवाच ॥ २३ ॥

रक्ष उवाच ।

अहं यामि भरद्वाज वृतः शुक्रस्त्वया पुनः ।

तस्मात्तवात्र तीर्थं ये स्नानदानादिपूजनम् ॥ २४ ॥

कुयंस्तेषामभीष्टानि मवेयुर्यत्फलं मखे ।

स्मरणादपि पापानि नाश यान्तु सदा मुने ॥ २५ ॥

ततः प्रभृति तर्तीयं शुक्लतीर्थमिति स्मृतम् ।

गौतम्यां दण्डकारण्ये स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥ २६ ॥

उभयोस्तीरयोः सम सदस्त्राण्यपराणि च ।

तीर्थानां मुनिशार्दूल सर्वसिद्धिप्रदायिनाम् ॥ २७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये शुक्लतीर्थाद्युभय-

तारस्थसप्तसहस्रतीर्थवर्णनं नाम अष्टत्रिंशदधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

अथ चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

चक्रतीर्थवर्णनम्

ग्रन्थोवाच ।

चक्रतीर्थमिति स्थानं स्मरणान्पापनाशनम् ।

तस्य प्रभावं वक्ष्यामि शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥

ऋषयः सप्त विख्याता वसिष्ठप्रमुखा मुने ।

गौतम्यास्तीरमाश्रित्य सत्रयत्रमुपासते ॥ २ ॥

तत्र विष्णु उपक्रान्ते रक्षोभिरतिमोघणे ।

मानस्येत्याद्य मुनयो रक्षकुत्र्यं न्यवेदयन् ॥ ३ ॥

तदाऽहं प्रमदारूपं माययाऽऽसृज्य नारद ।

यस्याश्च दर्शनादेव नाशं यान्त्यथ राक्षसाः ॥ ४ ॥

एवमुक्त्वा तु तां प्रादामृषिभ्यः प्रमदां मुने ।

महान्पादपयो मायामादाय पुनरागमन् ॥ ५ ॥

अजैका या समाख्याता कृष्णलोहितरूपिणी ।

मुक्तकेशीत्यभिधया साऽऽस्तेऽद्यापि स्वरूपिणी ॥ ६ ॥

लोकत्रितयसमोहदायिनी कामरूपिणी ।

तद्बलात्स्थस्थमनस सर्वे च मुनिपुंगवाः ॥ ७ ॥

गौतमी सरितां श्रेष्ठां पुनर्यज्ञाय दीक्षिताः ।

पुनस्तन्मघनाशाय राक्षसाः समुपागमन् ॥ ८ ॥

यज्ञवाटान्तिके मायां दृष्ट्वा राक्षसपुंगवाः ।

ततो नृत्यन्ति गायन्ति हसन्ति च रदन्ति च ॥ ९ ॥

माहेश्वरी महामाया प्रभावेणातिदर्पिता ।

तेषां मध्ये दैत्यपतिः शम्भरो नाम पीर्यवान् ॥ १० ॥

मायारूपां तु प्रमदां भक्षयामास नारद ।

तद्दुभुतमतीवाऽऽसीत्तन्मायायलदर्शिनाम् ॥ ११ ॥

मत्ते विध्वंस्यमाने तु ते विष्णुं शरणं ययुः ।

प्रादाद्विष्णुश्चक्रमधो मुनीनां रक्षणाय तु ॥ १२ ॥

चक्रं तद्राक्षसानाजौ दैत्याश्च दनुजांस्तथा ।

चिच्छेद तद्गयादेव मृता राक्षसपुंगवाः ॥ १३ ॥

ऋषिभिस्तन्महासत्रं संपूर्णममघत्तदा ।

विष्णोः प्रक्षालितं चक्रं गङ्गाम्भोमि सुदर्शनम् ॥ १४ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं चक्रतीर्थमुदाहृतम् ।

तत्र स्नानेन दानेन सत्रयागफलं लभेत् ॥ १५ ॥

तत्र पञ्च शतान्यासंस्तीर्थानां पापहारिणाम् ।

तेषु स्नानं तथा दानं प्रत्येकं मुक्तिदायकम् ॥ १६ ॥

ति श्रीमहापुराणे भाद्रिगोत्रे तीर्थमाहात्म्ये चक्रतीर्थादिपञ्च-

शततीर्थवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

गीतमीमाहान्त्ये पञ्चद्विंशतमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

अथ पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

वाणीसंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

वाणीसंगममाख्यानं यत्र वागीश्वरो हरः ।

तत्तीर्थं सर्वपापानां मोक्षनं सर्वकामदम् ॥ १ ॥

तत्र स्नानेन दानेन ब्रह्महत्यादिनाशनम् ।

ब्रह्मविष्णोश्च संवादे महत्त्वे च परस्परम् ॥ २ ॥

तयोर्मध्ये महादेवो ज्योतिर्मूर्तिरमूत्किल ।

तत्रैव वागुवाचेदं दैवी पुत्र तयोः शुभा ॥ ३ ॥

अहमस्मि महांस्तत्र अहमस्मोति वै मिथः ।

दैवी वाक्पादुमी प्राह यस्त्वंस्यान्तं तु पश्यति ॥ ४ ॥

स तु ज्येष्ठो भवेत्तस्मान्मा वादं कर्तुमर्हयः ।

तद्वाक्याद्विष्णुरगमद्घोऽहं चोर्ध्वमेव च ॥ ५ ॥

ततो विष्णुः शीघ्रमेत्य ज्योतिःपार्श्वं उपाविशत् ।

अप्राप्यान्तमहं प्रायां दूराद्दूरतरं मुने ॥ ६ ॥

ततः श्रान्तो निवृत्तोऽहं द्रष्टुर्माशं तु तं प्रभुम् ।

तदैवं मम धीरासीद्द्रष्टुश्चान्तो मया भृशम् ॥ ७ ॥

अस्य देवस्य तद्विष्णोर्मम ज्यैष्ठ्यं स्फुटं भवेत् ।

पुनश्चापि मम त्वेवं मतिरासीन्महामते ॥ ८ ॥

सत्यैर्वक्त्रैः कथं वक्ष्ये पीडितोऽप्यनृतं वचः ।

नानाधिधेषु पापेषु नानृतात्पातकं परम् ॥ ९ ॥

सत्यैर्वक्त्रैरसत्यां वा पाचं वक्ष्ये कथं त्यजति ।

ततोऽहं पञ्चमं वक्त्रं गर्दभाकृतिभीषणम् ॥ १० ॥

कृत्वा तेनानृतं वक्ष्ये इति ध्यात्वा चिरं तदा ।

अग्रवं तं हरिं तत्र आसीनं जगतां प्रभुम् ॥ ११ ॥

अस्य चान्तो मया दृष्टस्तेन ज्यैष्ठ्यं जनार्दन ।

ममेति वदतः पार्श्वे उभौ तौ हरिशंकरौ ॥ १२ ॥

एकरूपत्वमापन्नौ सूर्याचन्द्रमसाधिव ।

तौ दृष्ट्वा विस्मितो भीतश्चास्तवं तायुभाषयि ॥

ततः क्रुद्धौ जगन्नाथौ पाचं तामिदमूचतुः ॥ १३ ॥

हरिहरावूचतुः ।

दुष्टे त्वं निम्नगा भूया नानृतादस्ति पातकम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सा पिहला भूत्वा नदीभाषमुपागता ।

तद्दृष्ट्वा विस्मितो भीतस्तामब्रवमहं तदा ॥ १५ ॥

यस्मादसत्यमुक्ताऽसि ब्रह्मवाचि स्थिता सती ।
 तस्माद्दृश्या त्वं भूयाः पापरूपाऽस्यसंशयम् ॥ १६ ॥
 एतच्छाप विदित्वा तु तौ देवौ प्रणता तदा ।
 विशापत्वं प्रार्थयन्तो तुष्टाव च पुनः पुनः ॥ १७ ॥
 तनस्तुष्टौ देवदेवौ प्रार्थितौ त्रिदशाभिर्नो ।
 प्रीन्या हरिहरावेवं वाचं वाचमयोचतुः ॥ १८ ॥

हरिहरावूचतुः ।

गङ्गाया संगता भद्रे यदा त्वं लोकपावनी ।
 तदा पुनर्वपुस्ते स्यात्पवित्रं हि सुशोमने ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तपेत्युक्त्वा साऽपि देवी गङ्गाया संगताऽमघत् ।
 भागीरथी गौतमी च ततश्चापि स्वकं घपु ॥ २० ॥
 देवी सा व्यगमद्ब्रह्मन्देवानामपि दुर्लभम् ।
 गौतम्यां सैव विस्थाता नाम्ना घाणीति पुण्यदा ॥ २१ ॥
 भागीरथ्यां सैव देवी सरस्वत्यभिधीयते ।
 उमपत्रापि विस्थातः संगमो लोकपूजितः ॥ २२ ॥
 सरस्वतीसंगमश्च घाणीसंगम एव च ।
 गौतम्या संगता देवी घाणी घावा सरस्वती ॥ २३ ॥
 सर्वत्र पूजितं तीर्थं तत्र घावा शिवं प्रभुम् ।
 देवेश्वरं पूजयित्वा विशापमगमयतः ॥ २४ ॥

ब्रह्मा विधूय घादौष्ट्यं स्वं च धामागमत्पुनः ।

तस्मात्तत्र शुचिर्भूत्वा स्नात्वा तत्र च संगमे ॥ २५ ॥

घागीश्वरं ततो दृष्ट्वा तावता मुक्तिमाप्नुयात् ।

दानहोमादिकं किञ्चिदुपवासादिकां क्रियाम् ॥ २६ ॥

य कुर्यात्संगमे पुण्ये संसारे न भवेत्पुनः ।

एकोनविंशतिशतं तीर्थानां तीरयोर्द्वयोः ॥

नानाजन्मार्जिताशेषपापक्षयविधायिनाम् ॥ २७ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये घाणीसंगमघा

श्वराद्युभयतटस्थैकोनविंशतिशततीर्थवर्णनं नाम पञ्चत्रिं

शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ६३५ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथ षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

विष्णुतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

विष्णुतीर्थमिति ख्यातं तत्र वृत्तमिदं शृणु ।

मोदग्न्य इति विख्यातो मुद्गलस्य सुतो ऋषिः ॥ १ ॥

तस्य भार्या तु जाथाला नाम्ना ख्याता सुपुत्रिणी ।

पिता वरयिस्तथा वृद्धो मुद्गलो लोकविश्रुतः ॥ २ ॥

तस्य भार्या तथा स्थाता नाम्ना भागीरथो शुभा ।
 स मौद्गल्यः प्रातरेव गङ्गां स्नाति यतवतः ॥ ३ ॥
 निन्यमेव न्विदं कर्म तस्याऽऽसीन्मुनिसत्तम ।
 गङ्गातीरे कुशेर्मृदुभिः शमीपुष्पैरुद्भिर्निशम् ॥ ४ ॥
 गुरुदिनेन मार्गेण स्वमानससरोरुहे ।
 आवाहनं निन्यमेव विष्णोश्चक्रे स मौद्गलिः ॥ ५ ॥
 तेनाऽऽहूतस्त्वरन्नेति लक्ष्मीमर्ता जगत्पतिः ।
 चैनतेयमथाऽऽरहा शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ६ ॥
 पूजितस्तेन ऋषिणा स मौद्गल्येन यत्नतः ।
 प्रभूने च कथाश्चित्रा मौद्गल्याय जगत्प्रभुः ॥ ७ ॥
 ततोऽपराहणसमये विष्णुः प्राह स मौद्गलिम् ।
 याहि धत्स स्वमयनं भ्रान्तोऽसीति पुनः पुनः ॥ ८ ॥
 एवमुक्तः स देवेन विष्णुना याति स द्विजः ।
 जगत्प्रभुस्ततो याति देवैर्गुक्तः स्वमन्दिरम् ॥ ९ ॥
 मौद्गल्योऽपि तथाऽभ्येत्य किञ्चिदादाय निन्यशः ।
 स्वमेव भवनं विद्वान्भार्यायै स्वार्जितं धनम् ॥ १० ॥
 ददाति च महाविष्णुचरणाभ्यपरायणः ।
 मौद्गल्यस्य प्रिया साऽपि पतिव्रतपरायणा ॥ ११ ॥
 शाकं मूलं फलं चाऽपि भर्त्राऽऽर्जितं तु यत्नतः ।
 सुसंस्कृत्याप्यतिथीनां बालानां मर्तुरेव च ॥ १२ ॥
 दत्त्वा तु भोजनं तेभ्यः पश्चादुमुक्ते यतवता ।
 भुक्त्वा च स्वयं सर्वेषु रात्रौ नित्यं स मौद्गलिः ॥ १३ ॥

विष्णोः श्रुताः कथाश्चित्रास्तेभ्यो घक्त्यथ हर्षितः ।

एवं बहुतिथे काले व्यतीते चातिचिस्मिता ॥

मौद्गल्यस्य रहो भार्या भर्तारं चाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥

जाबालोवाच ।

यदि ते विष्णुरभ्येति समीपं त्रिदशार्चितः ।

तथाऽपि कष्टमस्माकं कस्मादिति जगत्प्रभुम् ॥ १५ ॥

तत्पृच्छ त्वं महाप्राज्ञ यदाऽसौ विष्णुरेति च ।

यस्मिंश्च स्मृतमात्रे तु जराजन्मरुजो मृतिः ॥

नाशं यान्ति कुतो दृष्टे तस्मात्पृच्छ जगत्पतिम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तपेत्युक्त्वा प्रियापाक्यान्मौद्गल्यो नित्यवद्वरिम् ।

पूजयित्वा विनोतश्च पप्रच्छ स कृताञ्जलिः ॥ १७ ॥

मौद्गल्य उवाच ।

त्वयि स्मृते जगन्नाथ शोकदारिद्र्यदुष्टतम् ।

नाशं याति विपत्तिर्मे त्वयि दृष्टे कथं स्थिता ॥ १८ ॥

श्रीविष्णुरुवाच ।

स्वरतं भुज्यते भूतैः सर्वैः सर्वत्र सर्वदा ।

न कोऽपि कस्यचित्किञ्चित्करोत्यत्र हिताहिते ॥ १९ ॥

यादृशं चोप्यते यीजं फलं भवति तादृशम् ।

रसालः स्यान्न निम्बस्य रीजान्नात्यपि कुप्रचित् ॥ २० ॥

न कृता गौतमीसेषा नार्चितौ हरिशंकरौ ।

न दत्तं यैश्च विप्रेभ्यस्ते कथं भाजनं श्रियः ॥ २१ ॥

त्वया न दत्तं किञ्चिच्च ब्राह्मणेभ्यो ममापि च ।
 यदीयते तदेवेह परस्मिन्धोपतिष्ठति ॥ २२ ॥
 मृद्विर्बार्मिः कुशैर्मन्त्रैः शुचिकर्म सदैव यत् ।
 कतेति तस्मात्पूतात्मा शरीरस्य च शोषणात् ॥ २३ ॥
 बिना दानेन च कापि भोगावातिनृणा भवेत् ।
 सत्कर्मचरणाच्छुद्धो विरक्तः स्यात्ततो नरः ॥ २४ ॥
 तनोऽप्रतिहतज्ञानो जावन्मुक्तस्ततो भवेत् ।
 सर्वेषां सुलभा मुक्तिर्मद्वक्त्या चेह पूर्ततः ॥ २५ ॥
 भुक्तिर्दानादिना सर्वभूतदुःखनिर्हणात् ।
 अथवा लप्स्यसे मुक्तिं भक्त्या भुक्तिं न लप्स्यसे ॥ २६ ॥

मौद्गल्य उवाच ।

भक्त्या मुक्तिः कथं भूयाद्भुक्तेर्भुक्तिः सुदुर्लभा ।
 जाता चेदेहिनां मुक्तिः किमन्येन प्रयोजनम् ॥ २७ ॥
 भक्त्या मुक्तिः सर्वपूज्या तामिच्छेयं जगन्मय ॥ २८ ॥

विष्णुरवाच ।

एतदेवान्तरं ब्रह्मन्दीयते मामनुस्मरन् ।
 ब्राह्मणापायवाऽर्थिभ्यस्तदेवाक्षयतां व्रजेत् ॥ २९ ॥
 मामध्यात्वाऽथ यदद्यात्तत्तन्मात्रफलप्रदम् ।
 तन्पुनर्दत्तमेवेह न भोगायात्र कल्पने ॥ ३० ॥
 तन्माहे हि महाबुद्धे भोज्यं किञ्चिन्मम घुवम् ।
 अथवा विप्रमुख्याय गौतमातीरमाश्रितः ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मौदुगल्यः प्राह तं विष्णुं देयं मम न विद्यते ।
 नान्मर्त्तिकचन देहादि यत्तत्त्वयि समर्पितम् ॥ ३२ ॥
 ततो विष्णुर्गस्तमन्नं प्राह शीघ्र जगत्पतिः ।
 इहाऽऽनयस्व कणिशं ममायं चार्पयिष्यति ॥ ३३ ॥
 ततो योग्यानयं भोगान्प्राप्स्यते मनसः प्रियान् ।
 आकर्ण्य स्वामिनाऽऽदिष्टं तथा चक्रे स पक्षिराट् ॥ ३४ ॥
 विष्णुहस्ते कणान्प्रादात्स मौदुगल्यो यतवत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे विष्णुर्विभ्वकर्माणमब्रवीत् ॥ ३५ ॥

विष्णुरवाच ।

यावद्यास्य कुले सप्त पुरुषास्तावदेव तु ।
 भवितारो महाबुद्धे तावत्कामा मनीषिताः ॥
 गावो हिरण्यं धान्यानि वस्त्राण्याभरणानि च ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यद्य किञ्चिन्मनःप्रीत्यै लोके भवति भूयणम् ।
 तत्सर्वमाप मौदुगल्यो विष्णुगङ्गाप्रभागतः ॥ ३७ ॥
 गृहं गच्छेति मौदुगल्यो विष्णुनोक्तस्ततो ययौ ।
 थाभ्रमे स्वस्य सर्वार्थं दृष्ट्वा ऋषिरभाषत ॥ ३८ ॥

ऋषिरवाच ।

अहो दानप्रभाचोऽयमहो विष्णोरनुस्मृतिः ।
 अहो गङ्गाप्रभाचक्ष कर्त्वित्रार्यो महानयम् ॥ ३९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मौद्गल्यो भार्यया सार्धं पुत्रैः पौत्रैश्च बन्धुभिः ।

पितृभ्यां वृभुजैः भोगान्भुक्तिं मुक्तिमवाप च ॥ ४० ॥

ततः प्रभृति तर्त्तार्थं मौद्गल्य वैष्णवं तथा ।

तत्र स्नानं च दानं च भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ४१ ॥

तत्र श्रुतिः स्मृतिर्वाऽपि तीर्थस्य स्यात्कथंचन ।

तस्य विष्णुर्भवेत्प्रीतः पापैर्मृक्तः सुखी भवेत् ॥ ४२ ॥

एकादश सहस्राणि तीर्थानां तीर्थयोर्द्वयोः ।

सर्वार्थदायिनां तत्र स्नानदानजपादिभिः ॥ ४३ ॥

ते श्रीमहापुराणे भादिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये मौद्गल्यविष्णु-

तीर्थाद्येकादशसहस्रतीर्थवर्णनं नाम पट्त्रिंशदधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तपण्डितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अथ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

लक्ष्मीतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

लक्ष्मीतीर्थमिति रघातं साक्षाल्लक्ष्मीविवर्धनम् ।

बलक्ष्मीनाशनं पुण्यमारयानं शृणु नारद ॥ १ ॥

संयादन्न पुरा त्वासील्लक्ष्म्याः पुत्र दग्निदया ।

परम्परविरोधिन्याद्युभे विश्वं समीयतुः ॥ २ ॥

ताभ्यामग्यापृतं वस्तु तत्रास्ति भुवनत्रये ।
 मम जैष्ठ्यं मम ज्यैष्ठ्यमित्यूचतुरुभे मिथः ॥
 अहं पूर्वं समुदभूता इत्याह त्रियमोजसा ॥ ३ ॥

श्रीलक्ष्मीरुवाच ।

कुलं शीलं जीवितं वा देहिनामहमेव तु ।
 मया विना देहभाजो जीवन्तोऽपि मृता इव ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दरिद्र्या च सा प्रोक्ता सर्वेभ्यो ह्यधिका ह्यहम् ।
 मुक्तिर्मदाश्रिता नित्यं दरिद्र्यं वचोऽवधीत् ॥ ५ ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मात्सर्यमेव च ।
 यन्नाहमस्मि तत्रैते न तिष्ठन्ति कदाचन ॥ ६ ॥
 न भयोदुभूतिरुन्माद ईर्ष्या उद्वतवृत्तिता ।
 यन्नाहमस्मि तत्रैते न तिष्ठन्ति कदाचन ॥ ७ ॥
 दरिद्र्याया वचः श्रुत्वा लक्ष्मीस्तां प्रत्यभाषत ॥ ८ ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

अलंशतो मया जन्तुः सर्वो भवति पूजितः ।
 निर्धनः शिवतुल्योऽपि सर्वैरप्यभिभूयते ॥ ९ ॥
 देहोति वचनद्वारा देहस्थाः पञ्च देवताः ।
 सद्यो निर्गत्य गच्छन्ति धीध्रीहीशान्तिकीर्तयः ॥ १० ॥
 तावद्वगुणा गुरुत्वं च यावन्नार्थयते परम् ।
 अर्थो चेत्पुरुषो जातः क गुणाः क च गौरवम् ॥ ११ ॥

तावत्सर्वोत्तमो जगन्मात्रस्त्वर्गगुणालयः ।

नमस्यः सर्वलोकानां यावन्नाशयेने परम् ॥ १२ ॥

कथमेतन्नहापार निर्वनन्व शरीरिणाम् ।

न नानयति नो धत्ति न मृशान्दधनं जन ॥ १३ ॥

नहनेष तत्र श्रेष्ठा शरिते शृणु मे वच ॥ १४ ॥

श्लोकाव ।

तल्लक्ष्मीवचन श्रुत्वा दरेद्रा वाक्यमग्रवात् ॥ १५ ॥

दृष्टिोवाच ।

वन्दुं न लक्ष्मीर्ज्येष्ठाऽङ्गमिति वै लज्जसे मुहु ।

पारु रनने निन्यं विहार पुरगोचनम् ॥ १६ ॥

विश्वन्त्रवन्त्रका निन्यं नवती श्लाघसे कथम् ।

सुखं न तादृक्त्वन्त्रज्ज्यो पञ्चात्तापो यथा गुरुः ॥ १७ ॥

न तथा जायते पुंसां सुरया दान्तो मद ।

न्यन्मनिघानमात्रेण यथा वै विदुशामपि ॥ १८ ॥

सदैव रनने लक्ष्मीं शान्दन्धं पापकारिषु ।

मदं वसामि योम्येषु धनैरान्निषु सर्वदा ॥ १९ ॥

दिवश्चिन्तुरक्षेपु कृतज्ञेषु मङ्गलसु च ।

समाचारिषु शान्तेषु गुरुनेवोद्यतेषु च ॥ २० ॥

सन्तु विद्वन्सु शूरेषु कृतबुद्धिषु साधुषु ।

निवसानि सदा लक्ष्मीन्मन्त्राज्यैष्टनं मयि स्थितम् ॥ २१ ॥

ब्रह्मण्येषु शुचिभ्यस्तु व्रतवारिषु निष्ठुषु ।

निर्भयेषु वसिष्ठ्यानि लक्ष्मीन्ध्वं शृणु वै स्थितिम् ॥ २२ ॥

राजवर्तिषु पापेषु निष्पुत्रेषु खलेषु च ।

पिशुनेषु च लब्धेषु विहृतेषु शठेषु च ॥ २३ ॥

अनायेषु वृत्तज्ञेषु धर्मघातिषु सर्वदा ।

मित्रद्रोहिष्वनिष्टेषु भग्नचित्तेषु वर्तसे ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एव विषदमाने ते जग्मतुर्मांभुमे अपि ।

तयोर्धाक्यमुपश्रुत्य मयोक्ते ते उभे अपि ॥ २५ ॥

मत्तं पूर्वतरा पृथ्वीं माप पूर्वतरास्तत ।

स्त्रीणां विधाद ता एव स्त्रियो जानन्ति नेतरे ॥ २६ ॥

विशेषतः पुनस्ताभ्यः कमण्डलुमवाध याः ।

तत्रापि गौतमीं देवीं निश्चयं कथयिष्यति ॥ २७ ॥

सैव सार्धार्तिसहस्रौ सैव संदेहकर्तरी ।

ते मद्रावपाटुभुव गत्वा भूभ्यां च सहिते अपि ॥ २८ ॥

अद्विध संहिता सार्धा गौतमीं ययुरापगाम् ।

भूमिरापस्तयोर्धाक्यं गौतम्यै ब्रमरा स्फुटन् ॥ २९ ॥

सर्वं निवेदयामासुर्यथावृत्तं प्रणम्य ताम् ।

दक्षिणायाध लक्ष्म्याध धाक्यं मध्यस्थवत्तदा ॥ ३० ॥

शृण्वत्सु लोकपालेषु शृण्वत्यां भुवि नारद ।

शृण्वतीष्वप्सु सा गङ्गा दक्षिणं धाक्यमग्रवात् ॥

संप्रशस्य तथा लक्ष्मीं गौतमीं धाक्यमग्रवात् ॥ ३१ ॥

गौतम्युवाच ।

ब्रह्मर्षीध तप धीध यन्मर्षीः कीर्तिसंज्ञिता ।

धनर्षीध यशर्षीध विद्या प्रज्ञा सरस्वती ॥ ३२ ॥

भुक्तिप्रोश्वाय मुक्तिश्च स्मृतिलंजा धृतिः क्षमा ।

सिद्धिस्तुष्टिस्तथा पुष्टिः शान्तिरापस्तथा मही ॥ ३३ ॥

अहंशकिरथोपध्यः श्रुतिः शुद्धिर्विमावरी ।

द्यौर्ज्योत्स्ना आशिषः स्वस्तिर्वाप्तिर्माया उषा शिवा ॥ ३४ ॥

यत्किञ्चिद्विद्यते लोके लक्ष्म्या व्याप्तं चराचरम् ।

ब्राह्मणेप्यथ धीरेषु क्षमावत्स्वय साधुषु ॥ ३५ ॥

विद्यायुक्तेषु बान्येषु भुक्तिमुक्त्यनुसारिषु ।

यद्यद्रम्यं सुन्दरं वा तत्तल्लक्ष्मोविजृम्भितम् ॥ ३६ ॥

किमत्र बहुनोक्तेन सर्वं लक्ष्मीमयं जगत् ।

यस्मिन्कस्मिंश्च यत्किञ्चिदुत्कृष्टं परिदृश्यते ॥ ३७ ॥

लक्ष्मीमयं तु तत्सर्वं तथा हीनं न किञ्चन ।

अत्रेमां सुन्दरीं देवीं स्पर्शयन्ती न लज्जसे ॥ ३८ ॥

ॐ गच्छेति तां गङ्गां दग्धिं वाक्पमग्रर्धात् ।

१ः प्रभृति गङ्गागमो दग्धिवैरकार्यभूत् ॥ ३९ ॥

वद्दग्धिभिभवो गङ्गा यावन्न सेव्यते ।

१ः प्रभृति तत्तीर्थमलक्ष्मीनाशनं शुभम् ॥ ४० ॥

४ स्नानेन दानेन लक्ष्मीवान्पुण्यधानमवेत् ।

र्याना पट्सहस्राणि तस्मिन्तीर्थे महामते ॥

१ः पिमुनिजुष्टानां सर्वसिद्धिप्रदायिनाम् ॥ ४१ ॥

रोमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये लक्ष्मीतीर्थादिपट्-

सहस्रतीर्थवर्णनं नाम सप्तत्रिंशदधिकशत-

तमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

अथाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

भान्वादित्रिसहस्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

भानुतीर्थमिति ख्यातं सर्वसिद्धिकरं नृणाम् ।
तत्रेदं वृत्तमाप्त्यास्ये महापातकनाशनम् ॥ १ ॥
शर्यातिरिति विख्यातो राजापरमधार्मिकः ।
तस्य भार्या स्थविष्ठेति रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ २ ॥
मधुच्छन्दा इति ख्यातो वैश्वमित्रो द्विजोत्तमः ।
पुरोधस्तस्य नृपतेर्ब्रह्मर्षिः शमिनां प्रभुः ॥ ३ ॥

दिशो विजेतुं स जगाम राजा,

पुरोधस्ता तेन नृपप्रवीरः ।

पुरोधसं प्राह महानुभावं,

जित्वा दिशश्चाध्वनि संनिविष्टः ॥ ४ ॥

पप्रच्छेदं केन खेदं गतोऽसि,

हेतुं घदस्वेति महानुभाव ।

तद्यमेव राज्ये मम सर्वमान्यः,

समन्त्रविद्यानिरवद्ययोधः ॥ ५ ॥

विघ्नतपायः परितापशून्यः,

किमन्यचेता इष लक्ष्यसे त्यम् ।

जितेयमुखो विजिता नरेन्द्रा,

दर्गस्य हेतो महतीह जाते ॥ ६ ॥

किं त्वं कृशो मे वद सन्यमेव,
 द्विजातिवर्यातिमहानुभाव ।
 संयोध्य शर्यातिमुवाच विप्र-
 ञ्छन्दोमधुः प्रेममयी प्रियोक्तिम् ॥ ७ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

अणु भूपाल मद्वाक्यं मार्यया यदुदीरितम् ।
 स्थिते यामे वयं यामो यामिनो चार्धगामिनी ॥ ८ ॥
 स्वामिनी चास्य देहस्य कामिनी मां प्रतीक्षते ।
 स्मृत्वा तत्कामिनीवाक्यं शीघ्रं याति कलेवरम् ॥
 विकारे स्मरसंज्ञाने जीवानुर्नेलिनानता ॥ ९ ॥

ग्रह्यावाच ।

विहस्य चाग्रधीद्राजा पुरोधसमर्दिमः ॥ १० ॥

राज्ञोवाच ।

त्वं गुरुर्मम मित्रं च किमात्मानं विडम्यसे ।
 किमनेन महाप्राज्ञ मम वाक्येन मानद ॥
 क्षणविश्वंसिनि सुखे का नामाऽऽस्था महात्मनाम् ॥ ११ ॥

ग्रह्योवाच ।

एतदाकर्ण्य मतिमान्मधुच्छन्दा वचोऽप्रवीत् ॥ १२ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

यत्राऽऽनुकूल्यं दंपन्योऽखिवर्गस्तत्र वर्धते ।
 न चेदं दूषणं राजन्मूषणं स्यातिमन्यताम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

आजगाम स्वकं देशं महत्या सेनया वृतः ।
 परीक्षार्थं च तत्प्रेमं पुर्यां चार्तामदोदिशन् ॥ १४ ॥
 दिशो विजेतुं शर्यातौ याते राक्षसपुंगवः ।
 हत्वा रसातलं यातो राजानं सपुरोधसम् ॥ १५ ॥
 राजा भार्या निध्वयाय प्रवृत्ता मुनिसत्तम ।
 धर्ता ध्रुत्वा दूतमुखान्मधुच्छन्दःप्रिया पुनः ॥ १६ ॥
 तदैवाभूद्गतप्राणा तद्विचित्रमिषाभवत् ।
 तस्या वृत्तं तु ते दृष्ट्वा दूता राज्ञे न्ययेदयन् ॥ १७ ॥
 यत्कृतं राजपत्नीभिः प्रियया च पुरोधसः ।
 विस्मितो दुःखितो राजा पुनर्दूतानमापत ॥ १८ ॥

राजोवाच ।

शीघ्रं गच्छन्तु हे दूता ग्राह्यपश यत्कलेवरम् ।
 रक्षन्तु धर्तां कुस्त राजाऽऽगन्ता पुरोधसा ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति चिन्तान्तरे राज्ञि धाम्नुवाचाशरीरिणी ॥ २० ॥

आकाशधाम्नुवाच ।

विधारयत्यखिलं गङ्गा राजंस्तथ समीहितम् ।
 सर्वाभिरङ्गशमनी पावनी भुवि गौतमी ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा स शर्यानिर्गोतमीतटमाश्रितः ।
 ग्राह्यणेभ्यो धनं दत्त्वा तर्पयित्वा पितृन्निजान् ॥ २२ ॥

पुरोहित द्विजश्रेष्ठ प्रेषयित्वा धनान्वितम् ।
 अन्यत्र तीर्थं सार्थेषु दानं देहि(ददौ) प्रयत्नतः ॥ २३ ॥
 एतत्सर्वं न जानाति राज्ञः कृत्यं पुरोहित ।
 गते तस्मिन्गुरौ राजा वैश्वामित्रे महात्मनि ॥ २४ ॥
 सर्वं बलं प्रेषयित्वा गङ्गातीरेऽग्निमाविशत् ।
 इत्युक्त्वा स तु राजेन्द्रो गङ्गां भानुं सुरानपि ॥ २५ ॥
 यदि दत्तं यदि हुतं यदि ज्ञाता प्रजा मया ।
 तेन सन्ध्येन सा साध्वा ममाऽऽयुष्येण जीयतु ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वाऽग्नौ प्रविष्टे तु शर्यातां नृपसत्तमे ।
 तत्रैव जीविता भार्या राज्ञस्तस्य पुरोधस ॥ २७ ॥
 अग्निप्रविष्टः राजानं ध्रुत्वा विस्मयकारणम् ।
 पतिव्रता तथा भार्या मृता जीवान्विता पुनः २८ ॥
 तदप्यं चापि राजानं त्यक्त्वात्मानं विशेषतः ।
 आत्मनश्च पुनः कृत्यमस्मरन्पतेर्गुरं ॥ २९ ॥
 बहुमप्यग्निमाग्नेक्ष्य उक्तं यास्ये प्रियान्तिकम् ।
 मथग्नेह तपस्तप्स्ये ततो निश्चयवान्निज ॥ ३० ॥
 एतद्देवाऽऽत्मनः कृत्यं मन्ये सुकृतमेव च ।
 जीवयामि च राजानं ततो यामि प्रिया पुनः ॥ ३१ ॥
 एतद्देव शुभं मे स्यात्ततस्तुष्टाव भास्करम् ।
 न ह्यन्यः कोऽपि देवोऽस्ति सर्वार्भीष्टप्रदो रवे ॥ ३२ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

नमोऽस्तु तस्मै सूर्याय मुक्तयेऽमिततेजसे ।
 छन्दोमयाय देवाय ओंकारार्थाय ते नमः ॥ ३३ ॥

विरूपाय सुरूपाय त्रिगुणाय त्रिमूर्तये ।

स्थित्युत्पत्तिविनाशानां हेतवे प्रभविष्णवे ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रसन्नः सूर्योऽभूद्धरयस्वेत्यभाषत ॥ ३५ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

राजान देहि देवेश भार्यां च प्रियवादिनीम्

आत्मनश्च शुभान्पुत्राग्रहञ्चैव शुभान्धरान् ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रादाज्जगन्नाथ शर्यातिं रत्नभूषितम् ।

तां च भार्यां धरानन्यान्सर्वं क्षेममयं तथा ॥ ३७ ॥

ततो यात प्रियाविष्टः प्रीतेन च पुरोधसा ।

ययौ सुखी स्वर्गं देशं तत्तु तीर्थं शुभं स्मृतम् ॥ ३८ ॥

तत्र त्रीणि सदस्त्राणि तीर्थानि गुणवन्ति च ।

ततः प्रभृति तत्तोर्यं भानुतीर्थमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥

मृतसंजीवनं चैव शार्यातं चेति विश्रुतम् ।

माधुच्छन्दसमाख्यातं स्मरणात्पापनुन्मुने ॥ ४० ॥

तेषु स्नानं च दानं च सर्वव्रतुफलप्रदम् ।

मृतसंजीवनं तत्स्यादायुरारोग्यवर्धनम् ॥ ४१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्णे तीर्थमाहात्म्ये भान्वादित्रिसद्वल-

तीर्थवर्णनं नामाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

खड्गतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

खड्गतीर्थमिति कथातं गीतम्या उत्तरे तटे ।

तत्र स्नानेन दानेन मुक्तिमाणी भण्डेभ्यः ॥ १ ॥

तत्र वृत्तं प्रयक्ष्यामि शृणु नारद यत्नतः ।

पैलूप इति विस्यातः कषपस्य सुतो द्विजः ॥ २ ॥

कुटुम्बमारात्परितो ह्यर्थार्थो परिधावति ।

न किमप्याससाक्षी ततो वैराग्यमास्थितः ॥ ३ ॥

अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थोभूते तु पौरुषे ।

न वैराग्यादन्यदस्ति पण्डितस्यावलम्बनम् ॥ ४ ॥

इति संविन्तयामास तदाऽसौ निःश्वसन्मुहुः ।

क्रमागतं धन नास्ति पोष्याश्च बहवो मम ॥ ५ ॥

मानी चाऽऽत्मा न कष्टार्हो हा धिग्दुदवचेष्टितम् ।

स कदादिदृत्तियुतो वृत्तिभिः परिवर्तयन् ॥ ६ ॥

न लेभे तद्धनं वृत्तेर्विरागमगमत्तदा ।

सेया निषिद्धा या काचिद्ब्रह्मना दुष्करं तपः ॥ ७ ॥

यलदाकर्षणीयं मां तृष्णा सर्वत्र दुष्कृते ।

त्वयाऽपश्यतमज्ञानात्तस्मात्तृष्णे नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥

एवं विचिन्त्य मेधावी तृष्णाउदाय किं भवेत् ।

इत्यालोच्य स पैलूपः पितरं धाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥

पैतृष उवाच ।

ज्ञानासिना क्रोधलोमी संसृतिं चातिदुस्तराम् ।

छेदुमीमां केन हे तात तमुपायं वद प्रभो ॥ १० ॥

कवच उवाच ।

ईश्वराज्ज्ञानमन्विच्छेदिन्येषा वैदिकी धृतिः ।

तस्मादाराधयेशानं ततो ज्ञानमवाप्स्यसि ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा स पैतृशो ज्ञानायेश्वरमार्चयत् ।

ततस्तुष्टो महेशानो ज्ञानं प्रादाद्बुद्धिजातये ॥

प्राप्तज्ञानो महाबुद्धिर्गाथाः प्रोवाच मुक्तिदाः ॥ १२ ॥

पैतृष उवाच ।

क्रोधस्तु प्रथमं शत्रुर्निष्फलो देहनाशनः ।

ज्ञानखड्गेन तं छित्त्वा परमं सुखमाप्नुयात् ॥ १३ ॥

तृष्णा बहुविधा माया बन्धनी पापकारिणी ।

छित्त्वैतां ज्ञानखड्गेन सुखं तिष्ठति मानवः ॥ १४ ॥

सङ्गस्तु परमोऽधर्मो देवादीनामिति धृतिः ।

असङ्गस्याऽऽत्मनोऽप्यस्य सङ्गोऽयं परमो रिपुः ॥ १५ ॥

छित्त्वेनं ज्ञानखड्गेन शिवैकधर्ममाप्नुयात् ।

संशयः परमो नाशो धर्मार्थानां विनाशकृन् ॥ १६ ॥

छित्त्वेनं संशयं जन्तुः परमेष्ठितमाप्नुयात् ।

पिशाचीष विशत्याशा निर्दहत्यपिलं सुखम् ॥

पूर्णादन्तासिना छित्त्वा जीवन्मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो ज्ञानमवाप्यासौ गङ्गातीरं समाश्रितः ।

ज्ञानखड्गेन निर्मोहस्ततो मुक्तिमवाप सः ॥ १८ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं खड्गतीर्थमिति स्मृतम् ।

ज्ञानतीर्थं च कवयं पैलूपं सर्वकामदम् ॥ १९ ॥

इत्यादिपद्मसहस्राणि तीर्थान्याहुर्महर्षयः ।

अशेषपापतापौघहराणीष्टप्रदानि च ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये खड्गतीर्थवर्णनं-

नामैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

—

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

अन्विन्द्रात्रेयादितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

आत्रेयमिति विख्यातमन्विन्द्रं तीर्थमुत्तमम् ।

तस्य प्रभावं वक्ष्यामि भ्रष्टराज्यप्रदायकम् ॥ १ ॥

गौतम्या उत्तरे तीरे आत्रेयो भगवानृषिः ।

मन्वारेभ्यः सत्राणि ऋत्विग्भिर्मुनिमिर्वृतः ॥ २ ॥

तस्य होताऽमवत्तवग्निर्हव्यवाहन एव च ।

एवं सत्रे तु संपूर्णं इष्टिं माहेश्वरौ पुनः ॥ ३ ॥

कृत्वैश्वर्यमगाद्विप्रः सर्वत्र गतिमेव च ।

इन्द्रस्य भवनं रम्यं स्वर्गलोकं रसातलम् ॥ ४ ॥

स्वेच्छया याति विप्रेन्द्रः प्रभावान्तपसः शुभात् ।

स कदाचिद्विवं गत्वा इन्द्रलोकमगात्पुनः ॥ ५ ॥

तत्रापश्यत्सहस्राक्षं सुरैः परिवृतं शुभैः ।

स्तूयमानं सिद्धसाध्यैः प्रेक्षन्तं नृत्यमुत्तमम् ॥

शृण्वानं मधुरं गीतमप्सरोभिश्च धीजितम् ॥ ६ ॥

उपोषपिष्टैः सुरनायकैस्तैः,

संपूज्यमानं महदासनस्थम् ।

जयन्तमष्टौ विनिधाय सूनुं,

शक्या युतं प्राप्तवति मदिष्टम् ॥ ७ ॥

सतां शरण्यं धरद् महेन्द्रं,

समीक्ष्य विप्राधिवतिर्महात्मा ।

विमोहितोऽसौ मुनिरिन्द्रलक्ष्म्या,

सर्मादयामास तदिन्द्रराज्यम् ॥ ८ ॥

संपूजितो देवगणैर्यथाव-

त्स्यमाश्रमं धौ पुनराजगाम ।

समीक्ष्य तां शक्रपुरीं सुरभ्यां,

रत्नैर्युतां पुण्यगुणैः सुपूर्णाम् ॥ ९ ॥

स्थमाश्रमं निष्प्रमहेमघञ्यं,

समीक्ष्य विप्रो विरमं जगाम ।

सर्माहमानः सुरराज्यमाशु,

प्रियां तदोवाच महात्रिपुत्रः ॥ १० ॥

आत्रेय उवाच ।

मोक्तुं न शक्तोऽस्मि फलानि मूला-

न्यनुत्तमान्यप्यतिसंस्कृतानि ।

स्मृत्याऽसृतं पुण्यक्षमं च तत्र,

मह्यं च मौज्यं च वरासनानि ॥

स्तुतिं च दानं च सभां शुभां च,

मस्त्रं च दासांसि पुरीं वनानि ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो महात्मा तपसः प्रमाथा-

त्त्वष्टारमाहूय बन्धो बभाषे ॥ १२ ॥

आत्रेय उवाच ।

इच्छेयमिन्द्रत्वमहं महात्म-

न्कुरुष्व शीघ्रं पदमेन्द्रमत्र ।

ब्रूयेऽन्यथा चेन्मदुदीरितं त्वं,

भस्मी करोम्येव न संशयोऽत्र ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदत्रिधाकयात्स्वरितः प्रजानां,

अष्टा विभुर्विभक्तमां तदैव ।

चकार मेहं च पुरीं सुराणां,

कल्पदुमान्कल्पलतां च धेनुम् ॥ १४ ॥

चकार घञादिविभूषितानि,

गृहाणि शुभ्राण्यतिचित्रितानि ।

चकार सर्वावयवानवद्यां,

शचीं स्मरस्येव विहारशालाम् ॥ १५ ॥

सभां सुधर्माणमहो क्षणेन,

तथा चकाराप्सरसो मनोज्ञाः ।

चकार चोद्यैःश्रवसं गजं च,

घञादि चास्त्राणि सुरानशेषान् ॥ १६ ॥

निवार्यमाणः प्रिययाऽत्रिपुत्रः,

शचीसमामात्मवधूं चकार ।

तदाऽत्रिपुत्रोऽत्रिमुत्तैः समेतो,

घञादिरूपं च चकार चास्त्रम् ॥ १७ ॥

नृत्यादि गीतादि च सर्वमेव,

चकार शक्रस्य पुरे च दृष्टम् ।

तत्सर्पमासाद्य तदा मुनीन्द्रः,

गृह्णन्वेताः सुतरां यभूव ॥ १८ ॥

आपातरम्येष्वपि कस्य नाम,

मवत्यपेक्षा न हि गोचरेषु ।

श्रुत्वा च दैत्या दनुजाः समेता,

रक्षांसि कोपेन युतानि सद्यः ॥ १९ ॥

भ्यगं परित्यज्य कुतो हरिर्भुवं,

समागतो न्येव मिथः सुराद्य ।

तस्माद्वयं याम इतो नु योद्धुम्,

वृत्रस्य हन्तारमदीर्घसत्रम् ॥ २० ॥

ततः समागत्य तदाऽत्रिपुत्रं,

संवेष्टयामासुरथासुरास्ते ।

संवेष्टयित्वा पुरमत्रिपुत्र-

कृतं तथा चेन्द्रपुराभिधानम् ॥

तीर्थध्यमानः शस्त्रपातैर्महद्भि-

स्ततो भीतो वाक्यमिदं जगाद ॥ २१ ॥

आत्रेय उवाच ।

यो जात एव प्रथमो मनस्वा-

न्देवो देवान्कृतुना पर्यभूयत् ।

यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां,

नृगणस्य महा सजना स इन्द्रः ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्यादिसूक्तेन रिपूनुवाच,

हरिं च तुष्टाय तदाऽत्रिपुत्रः ॥ २३ ॥

आत्रेय उवाच ।

नाहं हरिर्नैव शर्चा मदीया,

नेयं पुरी नैव घनं तदैन्द्रम् ।

स एव चेन्द्रो वृत्रहन्ता च घर्त्रो,

सहस्राक्षो गोत्रमिद्वज्रबाहुः ॥ २४ ॥

अहं तु विप्रो वेदविदुब्रह्मवृन्दैः,

समाविष्टो गौतमीतीरसंस्थः ।

यत्राऽऽयत्यां नाद्य वा सोढ्य-

हेतुस्तद्याकारं कर्म दुर्दैवयोगात् ॥ २५ ॥

असुरा ऊचुः ।

संहरस्वेदमात्रेय यदिन्द्रस्य विडम्बनम् ।

क्षेमस्ते भविता सत्यं नान्यथा मुनिसत्तम ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदाऽऽत्रेयोऽप्रर्वाद्वाक्यं यथा वक्ष्यन्ति मामिह ।

करोम्येष महाभागाः सत्येनार्गिं समालभे ॥ २७ ॥

एवमुक्त्वा स दैतेयांस्त्यष्टारं पुनर्यवीत् ॥ २८ ॥

आत्रेय उवाच ।

यत्कृतं त्वन्न मत्प्रीत्या ऐश्वर्यं त्वष्टः पदं त्वया ।

संहरस्य पुनः शीघ्रं रक्ष मां ब्राह्मणं मुनिम् ॥ २९ ॥

पुनर्देहि पदं मह्यमाश्रमं भृगवक्षिणः ।

वृक्षांश्च धारि यत्राऽऽसीन्न मे दिव्यैः प्रयोजनम् ॥

सर्वमक्रममायातं न सुप्ताय मनीषिणाम् ॥ ३० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा प्रजानाथस्त्यष्टा संहतयांस्तदा ।

दैत्याश्च जग्मुः स्वस्थानं कृत्वा देशमकण्टकम् ॥ ३१ ॥

त्यष्टा चापि ययौ स्थानं स्वकं संप्रहसन्निव ।

आत्रेयोऽपि तदा शिष्यैः संवृतः सह भार्यया ॥ ३२ ॥

गौतमीतीरमाश्रित्य तपोनिष्ठोऽखिलैर्बुधैः ।
वर्तमाने महायज्ञे लज्जितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३३ ॥

आत्रेय उवाच ।

अहो मोहस्य महिमा ममापि भ्रान्तचिता ।
किं महेन्द्रपदं लब्धं किं मयाऽत्र पुरा कृतम् ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं वदन्तमात्रेयं लज्जितं प्राब्रुवन्सुराः ॥ ३५ ॥

सुरा उबुः ।

लज्जां जहि महाबाहो भविता ख्यातिरुत्तमा ।
आत्रेयतीर्थे ये स्नानं प्राणिनः कुर्युरञ्जसा ॥ ३६ ॥
इन्द्रास्तैः भवितारो वै स्मरणात्सुखमाग्निः ॥
तत्र पञ्च सहस्राणि तीर्थान्याहुर्मनीषिणः ॥ ३७ ॥
अन्विन्द्रात्रेयदैतेयनामभिः कीर्तिनानि च ।
तेषु स्नातं च दानं च सर्वमक्षयपुण्यदम् ॥ ३८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्त्वा विबुधा याताः संतुष्टाभिवन्मुनिः ॥ ३९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्म तीर्थमाहात्म्येऽन्विन्द्रात्रेयादिपञ्च-
सहस्रतीर्थवर्णनं नाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

गौतमीमाहात्म्ये एकसप्ततिमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

अथैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कपिलासंगमाख्यानवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

कपिलासगमं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
तत्र नारद वक्ष्यामि कथा पुण्यामनुत्तमाम् ॥ १ ॥
कपिलो नाम तत्त्वज्ञो मुनिरासीन्महायशः ।
कूरध्वापि प्रसन्नश्च तपोव्रतपरायणः ॥ २ ॥
तपस्यन्तं मुनिश्रेष्ठं गौतमीतीरमाश्रितम् ।
तमागत्य महात्मानं घामदेवादयोऽब्रुधन् ॥ ३ ॥
हत्वा धेनं ब्रह्मशापैर्नष्टधर्मं त्वराजके ।
कपिलं सिद्धमाचार्यमूचुर्मुनिगणास्तदा ॥ ४ ॥

मुनिगणा उचुः ।

गते वेदे गते धर्म किं कर्तव्यं मुनीश्वर ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततोऽब्रवीन्मुनिध्यात्वा कपिलस्त्वागतान्मुनीन् ॥ ६ ॥

कपिल उवाच ।

वेनस्योदृषिमथ्योऽभूत्ततः कश्चिद्विप्यति ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथैष चक्रुर्मुनयो वेनस्योदं विमथ्य वै ।

तत्रोत्पन्नो महापापः कृष्णो रौद्रपराक्रमः ॥ ८ ॥

त दृष्ट्वा मुनयो भीता निपीदस्वेति चाबुवन् ।

निपाद सोऽभवत्तस्मान्निपादाश्चामवस्तत ॥ ६ ॥

वेनचाहु ममन्युस्ते दक्षिण धर्मसहितम् ।

तत पृथुस्वरश्चैव सर्वलक्षणलक्षित ॥ १० ॥

राजाऽभवत्पृथु श्रीमान्गृहसामर्थ्यसयुत ।

तमागत्य सुरा सर्वे अभिनन्द्य घराशुभान् ॥ ११ ॥

तस्मै ददुस्तथाऽस्त्राणि मन्त्राणि गुणवन्ति च ।

ततोऽबुवन्मुनिगणास्त पृथु कपिलेन च ॥ १२ ॥

मुनय ऊचुः ।

आहा देहि जीरेभ्यो भुवा प्रस्तीयधीरपि ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत स धनुरादाय भुवमाह नृपोत्तम ॥ १४ ॥

पृथुरुवाच ।

भौषधादेहि या प्रस्ता प्रजाना हितकाम्यया ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तमुवाच मही भीता पृथु त पृथुलोचनम् ॥ १६ ॥

मह युवाच ।

मयि जीर्णा महौषध कथं दातुमह क्षमा ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत सकोपो नृपतिस्तामाह पृथिवीं पुन ॥ १८ ॥

पृथुरुवाच ।

नो चेददास्यद्य त्वा वै हत्वा दास्ये महौषधी ॥ १९ ॥

भूमिस्थाच्च ।

कथं हसि स्त्रियं राजञ्जानी भूत्वा नृपोत्तम ।

विना मया कथं चेमाः प्रजाः संधारयिष्यसि ॥ २० ॥

पृथुस्थाच्च ।

यत्रोपकारोऽनेकानामेकनाशे भविष्यति ।

न दोषस्तत्र पृथिवि तपसा धारये प्रजाः ॥ २१ ॥

न दोषमत्र पश्यामि नाऽऽचक्षेऽनर्थकं वचः ।

यस्मिन्निपातिते सौख्यं बहूनामुपजायते ॥

मुनयस्तद्वधं प्राहुरश्वमेधशताधिकम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो देवाश्च ऋषयः सान्त्वयित्वा नृपोत्तमम् ।

महीं च मातरं देवीमूचुः सुरगणास्तदा ॥ २३ ॥

देवा ऊचुः ।

भूमे गोरूपिणी भूत्वा पयोरूपा महोपधीः ।

देहि त्वं पृथगे राज्ञे तत् प्रीतो भवेन्नृपः ॥

प्रजासंरक्षणं च स्वात्ततः क्षेमं भविष्यति ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततो गोरूपमास्थाय भूम्यासीत्कपिलान्तिके ।

दुदोह च महोपध्यो (धी) राजा येनकरोद्वचः ॥ २५ ॥

यत्र देवा सगन्धर्वा ऋषयः कपिलो मुनिः ।

महीं गोरूपमापन्ना नर्मदायां मदामुने ॥ २६ ॥

सरस्वत्यां भागीरथ्यां गोदावर्यां विशेषतः ।

महानदोषु सर्वासु दुदुहेऽसौ पयो महत् ॥ २७ ॥

सा दुह्यमाना पृथुना पुण्यतोयाऽभवन्नर्दी ।

गाँतम्या संगता चामूत्तद्दुमुनमिवामवत् ॥ २८ ॥

ततः प्रवृत्तिं तत्तोर्यं कपिलासंगमं विदुः ।

तत्राप्याशीतिं पूज्यानि सहस्राणि महामते ॥ २९ ॥

तीर्थान्याहुर्मुनिगणा स्मरणादपि नारद ।

पावनानि जगन्त्यस्मिन्नानि सर्वाण्यनुक्रमात् ॥ ३० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो स्वयम्भृपिसंवादे तीर्थमाहात्म्ये

कपिलासंगमाऽष्टाशीतिसहस्रतीर्थवर्णनं नामैकचत्वारि-

शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

गाँतमीमाहात्म्ये द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

देवस्थानाख्यतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

देवस्थानमिति ख्यातं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥

पुरा वृत्तयुगम्याऽऽर्द्धा देवदानवसंगरे ।

प्रवृत्ते वा सिद्धिर्हेति विख्याता श्रैत्यसुन्दरी ॥ २ ॥

तस्याः पुत्रो महादैत्यो राहुर्नाम महाबलः ।
 अमृते तु समुत्पन्ने सैहिकेये च भेदिते ॥ ३ ॥
 तस्य पुत्रो महादैत्यो मेघहास इति श्रुतः ।
 पितरं घातितं ध्रुत्वा तपस्तेपेऽतिदुःखितः ॥ ४ ॥
 तपस्यन्तं राहुसुतं गौतमीतीरमाश्रितम् ।
 देवाश्च ऋषयः सर्वे तमृचुरतिभीतयत् ॥ ५ ॥

देवर्षय ऊचुः ।

तपो जहि महायाहो यत्ते मनसि संस्थितम् ।
 सर्वं भवतु नामैवं शिवगङ्गाप्रसादतः ॥
 शिवगङ्गाप्रसादेन किं नामास्त्यत्र दुर्लभम् ॥ ६ ॥

मेघहास उवाच ।

परिभूतः पिता पूज्यो युष्माभिर्मम दैवतम् ।
 तस्यापि मम चात्यन्तं प्रीतिश्च क्रियते यदि ॥ ७ ॥
 भवद्भूमिस्तपसोऽम्माश्च बह्वं वीरान्निवर्तये ।
 वीरनिर्यातनं कार्यं पुत्रेण पितुरादरात् ॥
 प्रार्थयन्ते भवन्तश्चेत्पूर्णास्मिन्मे मनोरथाः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः सुरगणाः सर्वे राहुं चक्रुर्ग्रहानुगम् ।
 तं चापि मेघहासं ते चक्रुः राक्षसपुंगवम् ॥ ९ ॥
 ततोऽभवद्राहुसुतो नैर्ऋताधिपतिः प्रभुः ।
 पुनश्चाऽऽह सुरान्दैत्यो मम ख्यातिर्यथा भवेत् ॥ १० ॥

तीर्थम्यास्य प्रभावश्च दातव्य इति मे मतिः ।
 तथेभ्युक्त्वा ददुर्देवा सर्वमेव मनोगतम् ॥ ११ ॥
 दैत्येभ्यश्च देवैर्ष तन्नान्ना तीर्थमुन्यने ।
 देवा यतोऽभवन्सर्वे तत्र स्थाने महामने ॥ १२ ॥
 देवस्थानं तु तर्तीयं देवानामपि दुर्लभम् ।
 यत्र देवेभ्यो देवो देवतीर्थं तत्र स्तनम् ॥ १३ ॥
 तत्राष्टादश तीर्थानि दैत्यपूज्यानि नारद ।
 तेषु स्नानं च दानं च महापातकनाशनम् ॥ १४ ॥
 इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाख्ये तीर्थमाहात्म्ये देवस्थानाष्टा-
 दशतीर्थवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥
 गौतमोमाहात्म्ये त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ १३ ॥

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सिद्धतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सिद्धतीर्थमिति ख्यातं यत्र सिद्धेश्वरो हरः ।
 मय्य प्रभारं वक्ष्यामि सर्वसिद्धिकरं नमाम् ॥ १ ॥
 पुलस्त्यवशमभूतो रावणो लोकरावणः ।
 त्रिगो विजित्य सर्वांश्च सोमन्द्रोऽरुमव्रजाम् ॥ २ ॥

सोमेन सह योत्स्यन्तं दशास्यमहमव्रवम् ।

मन्त्रं दास्ये निवर्तस्व सोमयुद्धाद्दशानन ॥ ३ ॥

इत्युक्त्वाऽष्टोत्तरं मन्त्रं शतनामभिरन्वितम् ।

शिवस्य राक्षसेन्द्राय प्रादां नारद शान्तये ॥ ४ ॥

निःश्रीकाणां विपन्नानां नानाकेशजुषां नृणाम् ।

शरणं शिव एवात्र संसारेऽन्यो न कश्चन ॥ ५ ॥

ततो निवृत्तः स ह मन्त्रियुक्तः

स्तत्सोमलोकाज्जयमाप्य रक्षः ।

स पुष्पकारुद्वगतिः सगर्धो,

लोकान्युनः प्राप जघादशास्यः ॥ ६ ॥

स प्रेक्षमाणो दिवमन्तरिक्षं,

भुयं च नागांश्च गजांश्च विप्रान् ।

अलीकयामास नगं महान्तं,

कैलासमावास उमापतेर्यः ॥ ७ ॥

दृष्ट्वा स्मयोत्फुल्लद्विराजं,

स मन्त्रिणौ रावण इत्युवाच ॥ ८ ॥

रावण उवाच ।

को वा विराचत्र घसेन्महात्मा,

गिरिं नयाम्येनमथाधि भूमेः ।

लङ्कागतोऽयं गिरिराशु शोभां,

लङ्काऽपि सत्यं प्रियमातनोति ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्थं ध्रुवो राक्षसमन्त्रिणीं तौ,
निशम्य रक्षोधिपनेश्च भावम् ।

न युक्तमित्यूचतुरिष्टबुद्ध्या,
निशाचरस्तद्वचनं न मेने ॥ १० ॥

संन्याप्य तत्पुण्यकमाशु रक्षः,
पुष्पाव कैलासगिरेश्च मूले ।
हिन्दोलयामास गिरिं दशास्यो,
ज्ञात्वा भवः कृत्यमिदं चकार ॥ ११ ॥

जिन्वा दिगोशांश्च सगर्वितस्य,
कैलासमान्दोलयतः सुरारैः ।
मङ्गुलकृत्यैव रसातलादि-
लौकांश्च यातम्य दशाननस्य ॥ १२ ॥

आलूनकायम्य गिरं निशम्य,
विहस्य देव्या सह दत्तमिष्टम् ।
तस्मै प्रसन्नः कुपिनोऽपिशंभु-
रयुक्तदानेति न संशयोऽत्र ॥ १३ ॥

ततोऽयमावाप्य धरान्सुवीरो,
भवप्रसादात्कुसुमं जगाम ।
गच्छन्स लङ्कां भवपूजनाय,
गङ्गामगाच्छंभुजटाप्रसूनाम् ॥ १४ ॥

संपूजयित्वा विविधैश्च मन्त्रै-
र्गङ्गाजलैः शंभुमर्दानसत्त्वः ।

असि स लेभे शशिखण्डभूपा-

त्सिद्धिं च सर्वधिमभीप्सितां च ॥ १५ ॥

महत्तमन्त्रं शशिरक्षणाय,

स साधयामास भव प्रपूज्य ।

सिद्धे तु मन्त्रे पुनरेष लङ्का-

मयात्स रक्षोधिपति स तुष्टः ॥ १६ ॥

तत प्रभृत्येतदतिप्रभावं,

तीर्थं महासिद्धिदमिष्टदं च ।

समस्तपापौघविनाशन च,

सिद्धैरशेषैः परिसेवितं च ॥ १७ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादित्राह्णे तीर्थमाहात्म्ये सिद्धतीर्थाद्यष्टौ-

त्तरशततीर्थवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतु सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

परुष्णीसंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

परुष्णीसंगमं चेति तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शृणु पापविनाशनम् ॥ १ ॥

अत्रिराराधयामास ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ।
 तेषु तुष्टेषु स प्राह पुत्रा यूयं भविष्यथ ॥ २ ॥
 तथा चैका रूपवती कन्या मम भवेत्सुराः ।
 तथा पुत्रत्वमापुस्ते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ३ ॥
 कन्यो च जनयामास शुभाऽऽत्रेयीति नामनः ।
 दत्तः सौमोऽथ दुर्वासाः पुत्रान्तस्य महात्मनः ॥ ४ ॥
 अग्नेरङ्गिरसो जातो ह्यङ्गारैरङ्गिरा यतः ।
 तस्मादङ्गिरसे प्रादादात्रेयीमतिरोचिषम् ॥ ५ ॥
 अग्नेः प्रभावात्परमप्रेयो सर्वदाऽभवत् ।
 आत्रेयपि च शुभ्रयां कुर्वती सर्वदाऽभवत् ॥ ६ ॥
 तस्यामाङ्गिरसा जाता महायलपराक्रमाः ।
 अङ्गिराः परमं वादीदात्रेयीं नित्यमेव च ॥ ७ ॥
 पुत्रान्वाऽङ्गिरसा नित्यं पितरं शमयन्ति ते ।
 सा कदाचिद्वनृषाक्यादुद्विग्ना परयाक्षरात् ॥
 कृताञ्जलिपुत्रा दीना प्राग्रवीस्त्वयशुरं गुरुम् ॥ ८ ॥

आत्रेय्युवाच ।

अत्रिजाऽहं हव्यवाह भार्या तव सुतस्य वै ।
 शुभ्रयणपरा नित्यं पुत्राणां भर्तुरेव च ॥ ९ ॥
 पतिमां परमं वक्ति वृथैवोदोक्षने रुषा ।
 प्रसाधि मां सुरत्येष्ट भर्तारं मम दैवतम् ॥ १० ॥

ज्वलन उवाच ।

अङ्गारैर्म्यः समुद्भूतो भर्ता ते ह्यङ्गिरा ऋषिः ।
 यथा शान्तो भवेद्भूमे तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ११ ॥

आग्नेयोऽग्निं समायातो तव भर्ता घरानने ।

तदा त्वं जलरूपेण प्लावयेथा मदाज्ञया ॥ १२ ॥

आत्रेय्युवाच ।

सहेयं परप वाक्यं मा भर्ताऽग्निं समाविशेत् ।

भर्तरि प्रतिकूलाना योपितां जीवनेन किम् ॥ १३ ॥

इच्छेय शान्तिवाक्यानि भर्तारं लभते तथा ॥ १४ ॥

उचलन उवाच ।

अग्निस्त्वप्सु शरीरेषु स्थावरे जङ्गमे तथा ।

तव भर्तुरहं धाम नित्यं च जनको मतः ॥ १५ ॥

योऽहं सोऽहमिति ज्ञात्वा न चिन्तां कर्तुमर्हसि ।

किञ्चाऽऽपो मातरो देव्यो ह्यग्निः भ्यशुर इत्यपि ॥

इति धुज्या चिनिश्चिन्त्य मा विषण्णा भव स्नुषे ॥ १६ ॥

स्नुषोवाच ।

आपो जनन्य इति यदुपभाषे,

अग्नेरहं तव पुत्रस्य भार्या ।

कथं भूत्वा जननी चापि भार्या,

विरुद्धमेतज्जलरूपेण नाथ ॥ १७ ॥

उचलन उवाच ।

आदौ तु पत्नीं भरणात्तु भार्या,

जनेस्तु जाया स्वगुणैः कलत्रम् ।

इत्यादिरूपाणि विमर्षि भद्रे,

कुरुष्व वाक्यं मदुद्दरितं यत् ॥ १८ ॥

योऽस्यां प्रजातः स तु पुत्र एव,
सा तस्य मानैव न सशयोऽत्र ।

तस्माद्वदन्ति श्रुतितत्त्वविज्ञाः,
सा नैव योषित्तनयेऽमिजाने ॥ १६ ॥

ब्रह्मेवान्व ।

श्वशुरस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वाऽऽत्रेयां तदैव तत् ।
मानैयं रूपमापन्नमस्मसाऽप्लावयन्पतिम् ॥ २० ॥
उर्मां तौ वृषतीं ब्रह्मसंगतां गङ्गाचारिणा ।
शान्तरूपधरीं चोर्मां वृषतीं संयमूचतु ॥ २१ ॥
लक्ष्म्या युक्तो यथा विष्णुलम्बा शंकरो यथा ।
रोहिण्या च यथा चन्द्रमन्याऽमून्निधुनं तदा ॥ २२ ॥
मर्तारं प्लावयन्ती सा दधाराम्बुमयं वपुः ।
परुष्या चेति विख्याता गङ्गाया संगता नदी ॥ २३ ॥
गौशतार्पणं पुण्यं परुष्याम्नानतो भवेत् ।
तत्र चाऽऽङ्गिरसाश्चकुर्यन्नाश्च बहुदक्षिणान् ॥ २४ ॥
तत्र त्रीणि सहस्राणि तीर्थान्याहुः पुराणगाः ।
तमयोमूर्तारयोस्तात पृथग्यागरुलं विदुः ॥ २५ ॥
तेषु स्नानं च दानं च वाजपेयाधिकं मतम् ।
विशेषतस्तु गङ्गायाः परुष्या सह संगमे ॥ २६ ॥
स्नानदानादिभिः पुण्यं यत्तद्वक्तुं न शक्यते ॥ २७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्याहो तीर्थमाहात्म्ये परुष्णीसंगमादि-
 त्रिसहस्रतीर्थवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिक-
 शततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

मार्कण्डेयतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

मार्कण्डेयं नाम तीर्थं सर्वपापविमोचनम् ।
 सर्वकृतुफलं पुण्यमर्घ्यघनिवारणम् ॥ १ ॥
 तस्य प्रभावं वक्ष्यामि शृणु नारद यत्नतः ।
 मार्कण्डेयो भरद्वाजो वसिष्ठोऽत्रिश्च गौतमः ॥ २ ॥
 याज्ञवल्क्यश्च जायालिर्मुनयोऽन्येऽपि नारद ।
 एते शास्त्रप्रणेतारो वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ ३ ॥
 पुराणव्यायसीमांसाकथासु परिनिष्ठिताः ।
 मिथः समूचुर्विद्वांसो मुक्तिं प्रति यथामति ॥ ४ ॥
 केचिज्ज्ञानं प्रशंसन्ति केचित्कर्म तथोभयम् ।
 एवं विवदमानास्ते मामूचुर्बभूवुः मतम् ॥ ५ ॥
 मदीयं तु मतं ज्ञात्वा ययुश्चक्रगदाधरम् ।
 तस्य चापि मतं ज्ञात्वा श्रूययस्ते मदीजसः ॥ ६ ॥

पुनर्विवदमानास्ने शकर प्रष्टुमुग्रता
 गङ्गाया च भव पूज्य तमेवार्थं शशसिरे ॥ ७ ॥
 कमलम्बु प्रधानन्वमुवाच त्रिपुरन्तक ।
 क्रियारूपं च तज्ज्ञानं क्रिया सैव तदुच्यते ॥ ८ ॥
 तस्मान्सर्वाणि भूतानि कर्मणा सिद्धिमाप्नुयुः ।
 कर्मैव विभवोऽपि तदने नाम्नि किञ्चन ॥ ९ ॥
 यित्राभ्यासो यत्कृतिर्योगाभ्यास शिवार्चनम् ।
 सर्वं कर्मैव नाकर्मो प्राज्ञो ह्यप्यत्र विद्यते ॥ १० ॥
 कर्मैव कारणं तस्मादन्यदुन्मत्तचेष्टितम् ।
 ऋषीणां यत्र सवादो यत्र देवो महेश्वरः ॥ ११ ॥
 चकार निर्णयं स्रजं कर्मणाऽवाप्यते नृमि ।
 मार्कण्डे मुरयत कृत्वा ततो मार्कण्डेमुच्यते ॥ १२ ॥
 तीर्थं नृपिणलाकीर्णं गङ्गाया उत्तरे तटे ।
 पितृणां पावनं पुण्यं स्मरणादपि सर्वदा ॥ १३ ॥
 तत्राष्टौ नयनिस्नात तीर्थान्याह जगन्मय ।
 वेदेन चापि तन्गोक्तमृषया मेनिरे च तत् ॥ १४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिप्राह्मे तीर्थमाहान्त्ये मार्कण्डेयाष्ट-
 नयतिर्नाथवर्णनं नाम पञ्चवन्वारिंशदधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

गौतमीमाहान्त्ये पञ्चसततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

अथ षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कालञ्जरतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

यायातमपरं तार्यं यत्र कालंजरः शिवः ।

सर्वपापप्रशमनं तद्वत्तमुच्यते मया ॥ १ ॥

ययातिनाहुषो राजा साक्षादिन्द्र इवापरः ।

तस्य भार्याद्वयं चाऽऽसीत्कुललक्षणभूषितम् ॥ २ ॥

ज्येष्ठा तु देवयानीति नाम्ना शुक्रसुता शुभा ।

शर्मिष्ठाति द्वितीया सा सुता स्याद्वृषपर्वणः ॥ ३ ॥

ब्राह्मण्यपि महाप्राज्ञा देवयानी सुमध्यमा ।

ययातेरभवद्भार्या सा तु शुक्रप्रसादतः ॥ ४ ॥

शर्मिष्ठा चापि तस्यैव भार्या या वृषपर्वजा ।

देवयानी शुक्रसुता ह्यौ पुत्रौ समर्जीजनत् ॥ ५ ॥

यदुं च तुर्वसुं चैव देवपुत्रसमायुर्मौ ।

शर्मिष्ठा च नृपाल्लेभे श्रीन्युब्रान्देवसन्निभान् ॥ ६ ॥

द्रुह्युं चानुं च पूरुं च ययातेर्नृपसत्तमान् ।

देवयान्याः सुतो ब्रह्मन्सदृशौ शुकुरुपत ॥ ७ ॥

शर्मिष्ठायास्तु तनयाः शक्राग्निरुपप्रमाः ।

देवयानी कदाचित्तु पितरं प्राह दुःखिता ॥ ८ ॥

देवयान्युवाच ।

मम त्वपचद्वितयममाग्याया भृगुर्दृढ ।

मम दास्याः समाग्याया अपत्यत्रिनयं पितः ॥ ९ ॥

तदेतदनुमृश्यायं दुःखमत्यन्तमागता ।
 मरिष्ये दानवगुरो ययातिकृन्विप्रिथात् ॥
 मातमङ्गाद्वरं तात मरणं हि मनस्विनाम् ॥ १० ॥

ग्रहोवाच ।

तदेतन्पुत्रिकावाक्यं श्रुत्वा शुक्रः प्रस्तापवान् ।
 कुपितोऽम्बाययौ शीघ्रं ययातिमिदमवात् ॥ ११ ॥

शुक्र उवाच ।

यदिदं विप्रियं मे त्वं सुताया कृतवानसि ।
 रूपोन्मत्तेन राजेन्द्र तस्माद्भृङ्गो मविन्यसि ॥ १२ ॥
 न ख भोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विप्रयातुरः ।
 स्पृहयन्मननैषाऽऽस्ते निश्वासोच्छ्वासनष्टधीः ॥ १३ ॥
 वृद्धन्वमेव मरणं जीवनामपि देहिनाम् ।
 तन्माच्छीघ्रं प्रयाहि त्वं जरा भूपतिदुर्धराम् ॥ १४ ॥

ग्रहोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा ययातिस्तु शापं शुकस्य धीमतः ।
 हताञ्जलिपुटो राज्ञा ययानिः शुक्रमत्रवात् ॥ १५ ॥

ययातिरवाच ।

नापराधे न संकुप्ये नैवाधर्मं प्रवर्तये ।
 अधर्मकारिणः पापाः शास्या एव महात्मनाम् ॥ १६ ॥
 धर्ममेव चरन्तं वै कथं मां शन्तवानसि ।
 देवयानी द्वित्रिष्वेष्ट वृथा मां वक्ति किंचन ॥ १७ ॥

तस्मान्न मम विप्रेन्द्र शाप दातु त्वमर्हसि ।

विद्वासोऽपि हि निर्दोषे यदि कुप्यन्ति मोहिता ॥

तदा न दोषो मूर्खाणा द्वेपाग्निप्लुष्टचेतसाम् ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ययातिवाक्याच्छुक्रोऽपि सस्मार सुतया वृतम् ।

असृद्विप्रिय तस्य दिवा रात्रौ प्रचण्डया ॥ १९ ॥

गतकोपोऽहमित्युक्त्वा काव्यो राजानमवर्षात् ॥ २० ॥

शुक्र उवाच ।

ज्ञात मयाऽनयाऽकारि विप्रिय न घदेऽनृतम् ।

शापस्येम करिष्यामि शृणुष्वानुग्रह नृप ॥ २१ ॥

यस्मै पुत्राय सदातु जरामिच्छसि मानद ।

तस्य सा यात्प्रिय राजखरा पुत्राय मद्वरात् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनर्ययाति श्वशुर शुभं प्राह धिनीतयत् ॥ २३ ॥

ययातिरुवाच ।

यो गृह्णाति मया दत्ता जरा भक्तिसमन्वित ।

स राजा स्यादैत्यगुरो तदेतदनुमन्यताम् ॥ २४ ॥

यो मद्वाक्यं नाभिनन्देत्सुतो दैत्यगुरो वृद्धम् ।

त शपेयमनुज्ञाऽत्र दातव्यैव त्वया गुरो ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमस्त्विति राजानमुवाच भृगुनन्दन ।

ततो ययाति स्व पुत्रमाहयेद धनोऽवर्षात् ॥ २६ ॥

ययातिस्त्वाच ।

यदो गृहाण मे शापाञ्जरां जातां सुतो भवान् ।
ज्येष्ठः सर्वार्थवित्प्रीदः पुत्राणा धुरि संस्थित ॥
पुत्रो तेनैव जनको यस्तदाज्ञावशे स्थित ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नैन्पुत्राच यदुस्तातं ययाति मूर्खिदक्षिणम् ।
ययातिश्च यदुं शप्त्वा तुर्वसुं काममग्रवात् ॥ २८ ॥
नागृह्णातुर्वसुश्चापि पित्रा दत्ता जरा तदा ।
तं शप्त्वा चाग्रवाद्बुद्धयुं गृहाणेमां जरा मम ॥ २९ ॥
बुद्धयुश्च नैच्छतां दत्ता जरा रूपविनाशिनीम् ।
अनुमप्यग्रवीट्राजा गृहाणेमा जरा मम ॥ ३० ॥
अनुनेति तदोवाच शप्त्वा तं पूरुमग्रवात् ।
अमिनन्द्य तदा पूरुर्जरां तां जगृहे पितुः ॥ ३१ ॥
सहस्रमेकं वर्षाणां यावत्प्रीतोऽभवत्पिता ।
यौवने यानि भोग्यानि वस्तूनि विविधानि च ॥ ३२ ॥
पुत्रयौवनसंपुष्टो ययातिर्मुजे सुखम् ।
तद्वस्तुतोऽभवद्राजा सर्वभोगेषु नादुष ॥
ततो ह्यपारसमाह्वय पूरुं पुत्रमथाग्रवात् ॥ ३३ ॥

ययातिस्त्वाच ।

ततोऽस्मि सर्वभोगेषु यौवनेन तवानग्र ।
गृहाण यौवनं पुत्र जरां मे देहि कम्बलाम् ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नेत्युवाच तदा पूरुर्जरया क्षीयते मया ।

विकारास्तात भावानां दुर्निधारा. शरीरिणाम् ॥ ३५ ॥

बलात्कालागता सदा जराऽत्यखिलदेहिभिः ।

सा चेद्गुरुरूपकाराय गृहीता त्यज्यते कथम् ॥ ३६ ॥

स्वीकृतत्यागपापाद्धि देहिनां मरणं घरम् ।

अथवा तु जरां राजंस्तपसा नाशयाम्यहम् ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एषमुक्त्वा तु पितरं ययौ गङ्गामनुत्तमाम् ।

गौतम्या दक्षिणे पारे ततस्तेपे तपो महत् ॥ ३८ ॥

ततः प्रीतोऽभवद्देवः कालेन महता शिवः ।

लोकातीतमहोदारगुणसन्मणिभूषितम् ॥

किं ददामीति तं प्राह पूरुं स सुरसत्तमः ॥ ३९ ॥

पूरुरवाच ।

शापप्राप्तां जरां नाथ पितुर्मम सुराधिप ।

तां नाशयस्य देवेश पितृशप्तांश्च कोपतः ॥

मद्भ्रातृश्लापतो मुकान्कुरुष्व सुरपूजित ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा जगन्नाथः शापाज्जातां जरां तथा ।

अनाशयज्जगन्नाथो भ्रातृध्वजे विशापिन ॥ ४१ ॥

ततः प्रभृति तृतीयं जरारोगविनाशनम् ।

अकालजजरादीनां स्मरणादपि नाशनम् ॥ ४२ ॥

तन्नाम्ना चापि विख्यातं कालंजरामुदाहृतम् ।

यायात नाहुयं पौरं शौक्रं शार्मिष्टमेव च ॥ ४३ ॥

एवमादीनि तीर्थानि तत्राप्युत्तरमेव च ।

शानं विद्यान्महायुद्धे सर्वसिद्धिकरं तथा ॥ ४४ ॥

तेषु स्नानं च शानं च श्रवणं पठनं तथा ।

सर्वपापप्रशमनं भुक्तिमुक्तिप्रदं भवेत् ॥ ४५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्रन्थे नीर्यमाहात्म्ये कालंजराद्युत्तर-

रशततीर्थवर्णनं नाम पट्चत्वारिंशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

गौतमीमाहात्म्ये सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

— —

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अप्सरोयुगसंगमतीर्थवर्णनम्

ग्रन्थोवाच ।

अप्सरोयुगमाख्यानमप्सरासंगमं ततः ।

तारे च दक्षिणे पुण्यं स्मरणात्सुभगो भवेत् ॥ १ ॥

मुक्तो भवत्यसंदेहं तत्र स्नानादिना नरः ।

स्त्री सती संगमे तन्मिन्नृतुस्नाता च नारद ॥ २ ॥

पन्थ्याऽपि जनयेत्पुत्रं त्रिमासान्पतिना सह ।

स्नानदानेन धनंती नान्यथा मद्बचो भवेत् ॥ ३ ॥

अप्सरोयुगमारयातं तीर्थं येन च हेतुना ।

तत्रेदं कारणं वक्ष्ये शृणु नारद यत्नतः ॥ ४ ॥

स्पर्धाऽऽसौन्महती ब्रह्मन्विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।

तपस्यन्त गाधिसुतं ब्राह्मण्यार्यं यतनतम् ॥ ५ ॥

गङ्गाद्वारे समासीनं प्रेरितेन्द्रेण मेनका ।

तं गत्वा तपसो भ्रष्टं कुरु भद्रे ममाऽऽज्ञया ॥ ६ ॥

तदोक्तेन्द्रेण सा मेना विश्वामित्रं तपश्च्युतम् ।

कृत्वा कन्या तथा दत्त्वा जगामेन्द्रपुरं पुनः ॥ ७ ॥

तस्या गतायां सस्मार गाधिपुत्रोऽखिलं कृतम् ।

तं तु देशं परित्यज्य तीर्थं तु सुरबल्लभम् ॥ ८ ॥

जगाम दक्षिणां गङ्गां यत्र कालंजरो हरः ।

तपस्यन्ते तदोवाच पुनरिन्द्रः सहस्रदृक् ॥ ९ ॥

उर्वशी च ततो मेना रम्भां चापि तिलोत्तमाम् ।

नैवेत्यूचुर्भयत्रस्ताः पुनराह शचीपतिः ॥ १० ॥

गम्भीरां चातिगम्भीरामुभे ये गर्धिते तदा ।

ते ऊचतुर्भे देवं सहस्राक्षं पुरंदरम् ॥ ११ ॥

गम्भीरातिगम्भीरे ऊचतुः ।

आर्वा गत्वा तपस्यन्तं गाधिपुत्रं महाद्युतिम् ।

च्यावयावो नृत्यर्गाते रूपर्योचनसंपदा ॥ १२ ॥

यासामपाङ्गे हसिते धाचि विन्नमसंपदि ।

निर्यं पसति पञ्चेपुस्तामिः कोऽत्र न जीयते ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्ते सहस्राक्षे ते आगन्ध्य महानदीम् ।

दृष्टाने तपस्यन्तं विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ १४ ॥

मृत्योरपि दुराधर्षं मूमिस्थमिव धूर्जटिम् ।

सहस्रमेकं धर्माणामीक्षितुं न च शक्नुत ॥ १५ ॥

दूरे स्थिते नून्यर्गातन्नाटुकाररते तदा ।

विलोक्य मुनिशार्ङ्गलस्तनः कोपाकुलोऽभवत् ॥ १६ ॥

धर्मापावरणं दृष्ट्वा क्रोधः कस्य न जायते ।

निम्पृहोऽपि महायादुस्तमिन्द्रं प्रहसन्निव ॥ १७ ॥

आभ्यां मुक्तः सहस्राक्षो ह्यप्सरोभ्यां ब्रुवन्निव ।

शप्राप ते ॥ गाधेयो द्रवरूपे मविष्यथः ॥ १८ ॥

अविनुं मां समायाने यतस्त्विह ततो लघु ।

तनः प्रसादितम्राभ्यां शारमोक्षं श्वकार सः ॥ १९ ॥

मधेनां दिव्यरूपे वां गङ्गाया संगते यदा ।

तच्छापात्ते नदीरूपे तरङ्गनात्संघमूवतुः ॥ २० ॥

अप्सरोयुगमाख्यानं नदीद्वयमताऽभवत् ।

तान्यां परस्परं चापि ताम्यां गङ्गासु मंगमः ॥ २१ ॥

सर्गलोकेषु विख्यातो मुक्तिर्माक्तिप्रदः शिवः ।

नत्राऽऽप्ते दृष्ट एवासौ सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ २२ ॥

नत्र भ्रात्वा तु तं दृष्ट्वा मुच्यते सर्वबन्धनात् ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राक्षे तार्थमाहात्म्येऽप्सरोयुगसंगम-
तीर्थवर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

गौतर्माहात्म्येऽष्टमप्रतितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

अथाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कोटितीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

कोटितीर्थमिति ख्यातं गङ्गाया दक्षिणे तटे ।
यस्यानुस्मरणादेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥
यत्र कोटीश्वरो देवः सर्वं कोटिगुणं भवेत् ।
कोटिद्वयं तत्र पूर्णं तीर्थानां शुभदायिनाम् ॥ २ ॥
तत्र व्युष्टिं प्रवक्ष्यामि ध्रुगु नारद तन्मनाः ।
काण्वस्य तु सुतो ज्येष्ठो याहीक इति पिश्रुतः ॥ ३ ॥
काण्वश्चेति जनैः ख्यातो धेदवेदाङ्गपारगः ।
इष्टीः पार्यायणानीयाः सभायों वेदपारगः ॥ ४ ॥
कुर्धन्नास्ते स गौतम्यास्तीरस्थो लोकपूजितः ।
प्रातः काले सभायोंऽसौ मुहदग्नौ समाहितः ॥ ५ ॥
सर्वदाऽऽस्तेकदाचित्तु हवनाय समुद्यतः ।
एकाहुतिं स हुत्वा तु समिद्धे हव्यवाहने ॥ ६ ॥
आहुत्यन्तरदानाय हविर्द्रव्यं करेऽग्रहीत् ।
पतस्मिन्नन्तरे वह्निरुपशान्तोऽभवत्तदा ॥ ७ ॥
ततश्चिन्तापरः काण्वः कर्तव्यं किं भवेदिति ।
अन्तर्पिचारधामास विपादं परमं गतः ॥ ८ ॥
आहुत्योष्णं द्रयोर्मध्य उपाशान्तो हुताशनः ।
अग्न्यन्तरमुपादेयं वैदिकं लौकिकं तथा ॥ ९ ॥

क होष्यं स्याद्वितीयं तु आहुत्यन्तरमेव च ।
 एवं मीमांसमाने तु दैर्घ्यं वागवर्षात्तदा ॥ १० ॥
 अन्यन्तरं नैव तेऽत्र उपादेयं भविष्यति ।
 यानि तत्र भविष्यन्ति शकलानि समीपतः ॥ ११ ॥
 अर्घ्यद्वयेषु काण्डेषु विप्रराज प्रह्वयताम् ।
 नैत्युवाच तदा काण्वः सैव वागवर्षात्पुनः ॥ १२ ॥
 अनेः पुत्रो हिरण्यस्तु पिता पुत्रः स एव तु ।
 पुत्रे दसं प्रियायैव पितुः प्रीत्यै भविष्यति ॥ १३ ॥
 पित्रे देयं सुते दद्यात्कोटिर्प्रीतिगुणं भवेत् ।
 दैर्घ्यं वागवर्षादेवं ततः सर्वं महर्षयः ॥ १४ ॥
 निश्चित्य धर्मसर्वस्वं तथा अक्रुर्यथोदितम् ।
 एतज्ज्ञात्वा जगत्यत्र पुत्रे दसं पितुर्भवेत् ॥ १५ ॥
 अपत्याद्युपकारेण पित्रोः प्रीतिर्यथा भवेत् ।
 तथा नान्येन केनापि जगत्येतद्वि बिभ्रुतम् ॥ १६ ॥
 सुप्रसिद्धं जगत्येतत्सर्वलोक्येषु पूजितम् ।
 तस्मिन्दत्ते भवेत्पुण्यं सर्वं कोटिगुणं सुत ॥ १७ ॥
 मनोगलानिनिवृत्तिश्च जायते च महत्सुखम् ।
 पुनरप्याह सा धार्मी काण्वेऽस्मिंस्तीर्थं उत्तमे ॥ १८ ॥
 अमवत्तन्महत्तीर्थं काण्व पुण्यप्रभावतः ।
 लोकत्रयाश्रयाशेयतीर्थम्योऽपि महाफलम् ॥ १९ ॥
 आनदानादिकं किञ्चिद्वक्त्या कुर्वन्समाहितः ॥
 फलं प्राप्स्यत्यशेषेण सर्वं कोटिगुणं मुने ॥ २० ॥

यत्किंचित्क्रियते चात्र स्नानदानादिकं नरैः ।

सर्वं कोटिगुणं विद्यात्कोटितीर्थं ततो घटुः ॥ २१ ॥

यत्रैतदुद्धृतमाग्नेयं काण्वं पौत्रं हिरण्यकम् ।

घाणीसंज्ञं कोटितीर्थं कोटितोर्थफलं यतः ॥ २२ ॥

कोटितोर्थस्य माहात्म्यमत्र घक्तुं न शक्यते ।

घावस्पतिप्रभृतिभिरथ घाऽन्यैः सुरैरपि ॥ २३ ॥

यत्रानुष्ठायमानं हि सर्वं कर्म यथा तथा ।

गोदाघर्याः प्रसादेन सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ २४ ॥

कोटितीर्थे द्विजाग्न्याय गामिकां यः प्रयच्छति ।

तस्य तोर्थस्य माहात्म्याद्गोकोटिफलमश्नुते ॥ २५ ॥

तस्मिंस्तीर्थे शुचिभूत्वा भूमिदानं करोति यः ।

श्रद्धायुक्तेन मनसा स्यात्तत्कोटिगुणोत्तरम् ॥ २६ ॥

सर्वत्र गौतमीतीरे पितॄणां दानमुत्तमम् ।

विशेषतः कोटितीर्थे तदनन्तफलप्रदम् ॥

अत्रैकन्यूनपञ्चाशत्तीर्थानि मुनयो घटुः ॥ २७ ॥

इति धीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये काण्वाद्येकोन-
पञ्चाशत्तीर्थवर्णनं नामाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

गौतमीमाहात्म्य ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

अथेकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

नारसिंहतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

नारसिंहमिति स्यातं गङ्गाया उत्तरं तटे ।

तस्यानुभावं वक्ष्यामि सर्वरक्षाविधायकम् ॥ १ ॥

हिरण्यकशिपुः पूर्यममवद्भुलिनां वरः ।

तपसा विक्रमेणापि देवानामपराजितः ॥ २ ॥

हरिमकात्मजद्वेषकलुपोऽतमानसः ।

आविर्भूय सभास्तम्भाद्विभ्वात्मतत्त्वं प्रदर्शयन् ॥ ३ ॥

तं हन्वा नरसिंहस्तत्सैन्यमद्रावयत्तदा ।

सर्वान्हत्वा महादैत्यान्क्रमेणाऽऽजो महामृगः ॥ ४ ॥

रसातलस्थाञ्चाश्रून्श्च जित्वा स्वर्लोकमीयिवान् ।

तत्र जित्वा भुवं गत्वा दैत्यान्हत्वा नगस्थितान् ॥ ५ ॥

समुद्रस्याग्नदीसंस्थान्ग्रामस्थान्वनवासिनः ।

नानारूपधरान्दैत्यान्निजघ्नान् मृगाकृतिः ॥ ६ ॥

आकाशगान्वायुसंस्थाञ्ज्योतिर्लोकमुपागतान् ।

वज्रपाताधिकनयः समुद्भूतमहासटः ॥ ७ ॥

दैत्यगर्भस्त्राविगर्जो निर्जिताशेषराक्षसः ।

मदानादैर्वोक्षिनैश्च प्रलयानलसंनिभैः ॥ ८ ॥

चपेटैरङ्गविशेषैरसुरान्पर्यचूर्णयत् ।

एवं हत्वा बहुविधान्गीतमीमगमद्गरिः ॥ ९ ॥

स्वपद्माम्बुजसंभूतां मनोनयननन्दिनीम् ।

तत्राम्बर्य इति ख्यातो दण्डकाधिपते रिपुः ॥ १० ॥

देवानां दुर्जयो योद्धा बलेन महताऽऽवृतः ।

तेनाभवन्महारौद्र भीषणं लोमहर्षणम् ॥ ११ ॥

शस्त्रास्त्रधर्षणं युद्ध हरिणा दैत्यसूनुना ।

निजघ्नान हरिः श्रीमास्त रिपुं ह्युत्तरे तटे ॥ १२ ॥

गङ्गायां नारसिंह तु तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

स्नानदानादिकं तत्र सर्वपापप्रहार्दनम् ॥ १३ ॥

सर्वरक्षाकरं नित्यं जरामरणवारणम् ।

यथा सुराणां सर्वेषां न कोऽपि हरिणा समः ॥ १४ ॥

तीर्थानामप्यशेषाणां तथा तत्तीर्थमुत्तमम् ।

तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा कुर्यान्नृहरिपूजनम् ॥ १५ ॥

स्वर्गे मर्त्ये तले वाऽपि तस्य किञ्चिद् दुर्लभम् ।

इत्याद्यष्टौ मुने तत्र मद्वातीर्थानि नारद ॥ १६ ॥

पृथक्पृथक्तीर्थकोटिफलमाहुर्मनीषिणः ।

अथ्रद्धयाऽपि यन्नास्मि स्मृते सर्वघसंक्षयः ॥ १७ ॥

भवेत्साक्षान्नृसिंहोऽसौ सर्वदा यत्र संस्थितः ।

तत्तीर्थस्नेयासंजातं फलं कैरिह घर्ण्यते ॥ १८ ॥

यथा न देवो नृहरेरधिकं कापि धर्तते ।

तथा नृसिंहतीर्थेन समं तीर्थं न कुत्रचित् ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्वापुराणे आदिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये नारसिंहाद्यष्ट-

तीर्थवर्णनं नामैकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

अथ पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

पैशाचतीर्थवर्णनम्

ग्रहोवाच ।

पैशाचं तीर्थमाख्यातं गङ्गाया उत्तरे तटे ।

पिशाचत्वात्पुरा विप्रो मुक्तिमाप महामते ॥ १ ॥

सुयवस्याऽऽत्मजो लोकेऽजोगतिरिति विभ्रुतः ।

कुटुम्बमारदुःखार्तो दुर्मिसेन तु पीडितः ॥ २ ॥

मध्यमं तु शुनःशेपं पुत्रं ग्रह्यविद्वां वरम् ।

विक्रीतवान्क्षत्रियाय वधाय बहुलैर्जनैः ॥ ३ ॥

किं नामाऽऽपन्नतः पापं नाऽऽचरत्यपि पण्डितः ।

शमितृन्वे धनं चापि जगृहे बहुलं मुनिः ॥ ४ ॥

विदारणार्थं च धनं जगृहे ब्राह्मणाधमः ।

ततोऽप्रतिसमाधेयमहारोगनिर्पीडितः ॥ ५ ॥

स मृतः कालपर्याये नरकेष्वथ पातितः ।

मौगादृते न क्षयोऽस्ति प्राक्तनानामिहांहसाम् ॥ ६ ॥

किंकरैर्मवाक्येन बहुयोन्यन्तरं गतः ।

ततः पिशाचो ह्यमवहारणो दारुणाकृतिः ॥ ७ ॥

शुष्ककाष्ठेष्वधारण्ये निर्जले निर्जने तथा ।

ग्रोष्मे ग्रोष्मद्वय्याजे क्षिप्यते यमकिंकरैः ॥ ८ ॥

कन्यापुत्रमर्हावाजिगवां विक्रयकारिणः ।

नरकान्न निवर्तन्ते यावदामूनसंप्लवम् ॥ ९ ॥

स्वहृताघविपाकेन दारुणैर्यमर्किकरैः ।

संघाते पच्यमानोऽसौ रुरोदोघैः हृतं स्मरन् ॥ १० ॥

पथि गच्छन्कदाचित्स जीगर्तेर्मध्यमः सुत ।

शुभ्राय रदतो घाणीं पिशाचस्य मुहुर्मुहुः ॥ ११ ॥

पुत्रकेतुर्ग्रहहन्तुर्जागर्तेस्तु पितुस्तदा ।

पापिनः पुत्रचिकेतुर्ग्रहहन्तुः पितुश्च ताम् ॥ १२ ॥

शुनःशेषस्तदोघाच को भवानतिदुःखितः ।

जीगर्तिरघवीदुदुःखाच्छुनःशेषपिता ह्यहम् ॥ १३ ॥

पार्ष्णीयसीं क्रियां कृत्वा योनिं प्राप्तोऽस्मि दारुणाम् ।

नरकैष्वध पृच्छ पुनः प्राप्तोऽन्तरालकम् ॥

ये ये दुष्टकर्मणस्तेषां तेषामियं गतिः ॥ १४ ॥

जीगर्तिपुत्रस्तमुवाच दुःखा-

त्सोऽहं सुतस्ते मम दोषेण सात ।

चिन्नीत्वा मां नरकानेवमाप्त-

स्ततः करिष्ये स्वर्गतं त्वमिदानीम् ॥ १५ ॥

एवं प्रतिज्ञाय स गाधिपुत्र-

पुत्रत्वमाप्तोऽथ मुनिप्रवीरः ।

गङ्गामभिध्याय पितुश्च लोका-

ननुत्तमानीहमानो जगाम ॥ १६ ॥

अदोषदुःखानलघूपितानां,

निमज्जतां मोहमहासमुद्रे ।

शरीरिणां नान्यदहो त्रिलोका-

मालम्बनं विष्णुपर्शं विहाय ॥ १७ ॥

एवं विनिश्चित्य मुनिर्महात्मा-

समुद्दिधीर्षुः पितर स दुर्गतेः ।

शुचिस्ततो गौतमोमाशु गत्वा,

तत्र स्नात्वा संस्मरञ्छुविष्णू ॥ १८ ॥

दर्शं जलं प्रेतरूपाय पित्रे,

पिशाचरूपाय सुदुःखिताय ।

तद्दानमात्रेण तदैव पूतोऽ-

जीगर्तिरावाप वपु सुपुण्यम् ॥ १९ ॥

धिमानयुक्तः सुरसंघजुष्टं,

विष्णौ. पदं प्राप सुतप्रभावात् ।

गङ्गाप्रभावाच्च हरेश्च शंभो-

र्विधातुरर्कायुततुल्यतेजाः ॥ २० ॥

ततः प्रभृत्येतदतिप्रसिद्धं,

पैशाचनाशं च महागदं च ।

महान्नि पापानि च नाशमाशु,

प्रयान्ति यस्य स्मरणेन पुंसाम् ॥ २१ ॥

तीर्थस्य चेदं गदितं तवाद्य,

माहात्म्यमेतत्त्रिशतानि यत्र ।

तीर्थान्यधान्यानि भवन्ति भुक्ति

भुक्तिप्रदायीनि किमन्यदत्र ॥ २२ ॥

सर्वसिद्धिदमाख्यातमित्याद्यत्र शतत्रयम् ।

तीर्थानां मुनिजुष्टानां स्मरणादप्यमीष्टदम् ॥ २३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मो तीर्थमाहात्म्ये पैंशाचादिशत-

त्रयतीर्थवर्णनं नाम पञ्चाशदधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

गौतमीमाहात्म्य एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अथैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

निम्नभेदतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

निम्नभेदमिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ।

गङ्गाया उत्तरे पारे तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ १ ॥

यस्य संस्मरणेनापि सर्वपापक्षयो भवेत् ।

वेदद्वीपश्च तत्रैव दर्शनाद्वेदघिद्वयेत् ॥ २ ॥

उर्यर्शा चकमे राजा पेलः परधार्मिकः ।

फो न मोहमुपायाति त्रिलोक्य मदिरेक्षणाम् ॥ ३ ॥

सा प्रायाद्यत्र राजाऽसौ घृतं स्तोत्रं समश्नुते ।

आनग्नदर्शनात्तृत्वा तस्याः कालावधिं नृपः ॥ ४ ॥

तां म्बीचकार ललनां यूनां रम्यां नवां नवाम् ।

सुभायां शयने तस्यां समुत्तस्थौ पुरुरषाः ॥ ५ ॥

विलोक्य तं विवसनं तदेवात्मा विनिर्गता ।
 विप्रुचञ्चलचित्तानां क स्यैर्यं ननु योयिताम् ॥ ६ ॥
 ईशां चक्रे स शर्वयां विवह्ना विम्वितो महान् ।
 एतस्मिन्नन्तरे राजा युद्धायागादिपूजति ॥ ७ ॥
 ताञ्जिन्वा पुनरप्यागाद्वेबलोकं सुपूजितम् ।
 स चाऽऽगम्य महाराजो वसिष्ठाश्च पुरोधसः ॥ ८ ॥
 उर्वज्या गमनं ध्रुन्वा ततो दुःखसमन्वितः ।
 न जुहोति न चाग्नाति न शृणोति न पश्यति ॥ ९ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र मृतावस्थं नृपोत्तमम् ।
 शोचयामास चाक्षयैश्च हेतुमूतैः पुरोहितः ॥ १० ॥

वसिष्ठ उवाच ।

सा मृताऽय महाराज मा व्यथम्य महामने ।
 एवं स्थितं तु मा त्वां वै अग्निवाः शृश्युराशुगाः ॥ ११ ॥
 न वै स्त्रैणानि आनीये हृदयानि महामने ।
 शालावृक्षाणां यादं शि तस्मान्वा मूष मा शुचः ॥ १२ ॥
 को नाम लोके राजेष्ट कामिनीभिर्न वञ्चितः ।
 वञ्चकन्धं नृशंसन्धं वञ्चलन्धं कुर्यालना ॥ १३ ॥
 इति स्याभाविकं यासां ताः कथं सुखहेतवः ।
 कालेन को न निहतः कोऽर्थो गौरवमागतः ॥ १४ ॥
 प्रिया न भ्रामिनः को वा योषिद्धिः को न खण्डितः ।
 स्यन्मनायोपमा राजन्मदविप्लुतचेतसः ॥ १५ ॥

सुखाय योषितः कस्य ज्ञात्वैतद्विज्वरो भव ।

विहाय शंकरं विष्णुं गौतमीं वा महामते ॥

दुःखिना शरणं नान्यद्विद्यते भुवनत्रये ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा ततो राजा दुःखं संहृत्य यत्नतः ।

गौतम्या मध्यसस्थोऽसाचैलः परमधार्मिकः १७ ॥

तत्र चाऽऽराधयामास शिवं देव जनार्दनम् ।

ब्रह्माणं भाम्करं गङ्गा देवानन्यांश्च यत्नतः ॥ १८ ॥

यो विपन्नो न तीर्थानि देवताश्च न सेवते ।

स कालघशगो जन्तु कां दशामुपयास्यति ॥ १९ ॥

तदीश्वरैकशरणो गौतमीसेधनोत्सुकः ।

परां धृद्धामुपगतः संसारास्थापराड्मुखः ॥ २० ॥

इजे यज्ञाश्च घट्टुलानृत्विग्भिर्वद्दक्षिणान् ।

वेदद्वीपोऽभवत्तेन यज्ञद्वीपः स उच्यते ॥ २१ ॥

पौर्णमास्यां तु शर्वर्यां तत्राऽऽयाति सदोर्यशी ।

तस्य द्वीपस्य यः कुर्यात्प्रदक्षिणमथो नरः ॥ २२ ॥

प्रदक्षिणीकृता तेन पूर्वाध्वी सागराम्बरा ।

वेदानां स्मरणं तत्र यज्ञानां स्मरणं तथा ॥ २३ ॥

सुरुती तत्र यः कुर्याद्देवज्ञफलं लभेत् ।

पेलतीर्थं तु तज्ज्ञेयं तदेव च पुरुरधम् ॥ २४ ॥

पासिष्ठं चापि सत्तु स्यान्निम्नमेदं तदुच्यते ।

पेले राज्ञि न किञ्चित्स्यान्निम्नं सर्वेषु कर्मसु ॥ २५ ॥

यदेतन्निम्नमुर्वश्यां सर्वमावेन वर्तनम् ।

तच्चापि भेदितं निम्नं वसिष्ठेन च गङ्गया ॥ २६ ॥

निम्नभेदमभूत्तेन दृष्टादृष्टेष्टसिद्धिदम् ।

तत्र सप्त शतान्याहुस्तीर्थानि गुणवन्ति च ॥ २७ ॥

तेषु ज्ञानं च दानं च सर्वकतुफलप्रदम् ।

स्नानं कृत्वा निम्नभेदे यः पश्यति सुरानिमान् ॥ २८ ॥

इह चामुत्र वा निम्नं न किञ्चित्तस्य विद्यते ।

सर्वोन्नतिमवाप्स्यासौ मोदते दिशि शक्रवत् ॥ २९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये निम्नभेदादिसप्त

शततीर्थवर्णनं नामैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

गौतमीमाहात्म्ये द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

अथ द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

आनन्दतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

नदीतटमेति ख्यातं तीर्थं वेदविदो विदुः ।

तस्य प्रमात्रं घट्टयामि शृणु यत्नेन नारद ॥ १ ॥

अत्रिपुत्रो महातेजाश्चन्द्रमा इति विश्रुतः ।

सर्वान्वेदांश्च विधिवद्धनुर्वेदं यथाविधि ॥ २ ॥

अधीत्य जीवात्सर्वाश्च विद्याश्चान्या महामते ।

गुरुपूजां करोमीति जीवमाह स चन्द्रमाः ॥

बृहस्पतिस्तदा प्राह चन्द्रं शिष्यं मुदान्वितः ॥ ३ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

मम प्रिया तु जानीते तारा रतिसमप्रभा ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रष्टुं ता च तदा प्रायादन्तर्वेश्म स चन्द्रमाः ।

तारां तारामुखी दृष्ट्वा जगृहे तां करेण सः ॥ ५ ॥

स्ववेश्म प्रीति ता लोभादुबलादाकर्षयत्तदा ।

तावदुधैर्यनिधिर्ज्ञानो मतिमान्विजितेन्द्रियः ॥ ६ ॥

यावन्न कामिनीनेत्रवागुरामिर्नियध्यते ।

विशेषतो रहःसस्थां कामिनीमायतेक्षणाम् ॥ ७ ॥

विलोक्य न मनो याति कस्य कामेषु चक्षताम् ।

अत एवान्यपुरपदार्शनं न कदाचन ॥ ८ ॥

कुलध्वजा रहः कार्यं भीतया शीलधिप्लुतेः ।

विज्ञाय तत्परिजनात्सहस्रोत्थाय निर्गतः ॥ ९ ॥

दृष्ट्वा तदुदुक्कृतं कर्म बृहस्पतिस्त्वारधीः ।

शशाप कोपाग्नाऽऽक्षिप्य चाग्निर्धिप्रियकारिमिः ॥ १० ॥

पराभिभूतामालोक्य कान्तां कः सोढुमीश्वरः ।

युयुधे तेन जीवोपि देवश्चन्द्रमसा रुषा ॥ ११ ॥

न शपेह्न्यते चन्द्रो नाऽऽयुधै सुरमन्त्रितैः ।

बृहस्पतिप्रणीतैश्च ॥ मन्त्रैर्ह्न्यते शशी ॥ १२ ॥

तदा चन्द्रस्तु तां तारां नीत्वा संस्थाप्य मन्दिरे ।
 बुभुजे बहुवर्याणि रोहिणीं चाकुनीमयः ॥ १३ ॥
 न जीयेत तदा देवेन कोपैः शापमन्त्रकैः ।
 न राजमिर्न ऋषिमिर्न साम्ना मेद्दण्डनैः ॥ १४ ॥
 यदा भार्या न लेभेऽसौ गुरुः सर्वप्रयत्नतः ।
 सर्वोपायक्षये जीयस्नदा नीतिमयास्मरत् ॥ १५ ॥
 अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा तु पृष्ठतः ।
 स्वार्थमुद्धरते प्राजः स्वार्थघ्नंशो हि मूर्खता ॥ १६ ॥
 साध्यं केनाप्युपायेन जानद्विः पुरुषैः फलम् ।
 वृथामिमानिनः शांघं विपद्यन्ते विमोहिताः ॥ १७ ॥
 एवं निश्चित्य मेधावी शुक्रं गत्वा न्यवेदयत् ।
 तमागतं कविर्जात्वा संमानेनाभ्यतन्दयत् ॥ १८ ॥
 उपविष्टं सुविभ्रान्तं पूजितं च यथाविधि ।
 परंपृच्छद्देत्यगुरुस्तदागमनकारणम् ॥ १९ ॥
 गृहागतस्य विमृष्टाः शत्रवोऽप्युत्तमा न हि ।
 तस्मै स विस्मरेणाऽऽह भार्याहरणमादिनः ॥ २० ॥
 बृहस्पतेस्तदा वाक्यं श्रुत्वा कोपान्वितः कविः ।
 अपरायं तु चन्द्रम्य मेने शिष्यस्य नारद ॥
 अतिक्रममिमं श्रुत्वा कोपान्कविरथाप्रवात् ॥ २१ ॥

शुक्र उवाच ।

यदा मोक्ष्ये तदा पास्ये तदा म्वप्स्ये तदा वदे ।
 तदाऽऽनये त्रियां ज्ञानमन्त्रं भार्यां परार्दिताम् ॥ २२ ॥

तामानीय भवं पूज्य चन्द्रं शप्त्वा गुरुदुहम् ।

पश्चाद्भोक्ष्ये महाबाहो ऋणु घाचं ग्रहेश्वर ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एधमुक्त्वा स जीवेन दैत्याचार्यो जगाम ह ।

शिवमाराध्य यत्नेन परं सामर्थ्यमाप्तवान् ॥ २४ ॥

घरानघाप्य विविधाश्रकरादुभाषपूजितात् ।

शिवप्रसादात्किं नाम देहिनामिह दुर्लभम् ॥ २५ ॥

जगाम शुक्रो जीवेन तारया यत्र चन्द्रमाः ।

घर्तते त शशापोद्यैः ऋणु त्वं चन्द्र मे घचः ॥ २६ ॥

यस्मात्पापतरं कर्म त्वया पाप मदात्कृतम् ।

कुण्ठी भूयास्ततश्चन्द्रं शशापेवं रुपा कधिः ॥ २७ ॥

कविशापप्रदग्धोऽभूत्तदैव मृगलाञ्छनः ।

प्रापुः क्षयं न के नाम गुरुस्वामिसशिद्रुहः ॥ २८ ॥

तत्पाज तां स चन्द्रोऽपि तां तारां जगृहे कधिः ।

शुक्रोऽपि देवानाह्वय ऋषीन्पितृगणांस्तथा ॥ २९ ॥

नदीर्नदांश्च विविधानोपधीश्च पतिव्रताः ।

ततः संप्रष्टुमारेभे तारावृत्तधिनिष्कयम् ॥ ३० ॥

ततः श्रुतिः सुरानाह गौतम्यां भक्तितस्त्वियम् ।

स्नानं करोतु जीवेन तारा पूना भविष्यति ॥ ३१ ॥

रहस्यमेतत्परमं न कथ्यं यस्य कस्यचिन् ।

सर्चास्वपि दशास्येह शरणं गौतमी नृणाम् ॥ ३२ ॥

तथाऽकरोद्यैव तारा भर्त्रा स्नानं यथाविधि ।

पुष्पवृष्टिरभूत्तत्र जयशब्दो व्यवर्तत ॥ ३३ ॥

पुनर्वै देवा अद्भुः पुनर्ननुष्या उत ।

राज्ञानः सत्यं कृष्वाना ब्रह्मज्ञायां पुनर्दुः ॥ ३३ ॥

पुनर्दत्त्वा ब्रह्मज्ञायां कृतां देवैरकल्मशाम् ।

सर्वं क्षेममभूत्तत्र तस्मात्तोयं महामुने ॥ ३५ ॥

तदभूत्सकलार्थाधिभवंसत् सर्वकानन्दम् ।

आनन्दं क्षेममभवत्सुराणामसुरारिणाम् ॥ ३६ ॥

बृहस्पतेश्च शुक्रस्य तारायाञ्च विशेषतः ।

परमानन्दमापन्नो गुह्यार्हामभायत ॥ ३७ ॥

गुरुत्वाच्च ।

त्वं गौतमि सदा पूज्या सर्वेशामपि मुक्तिदा ।

विशेषतस्तु सिंहस्थे मयि त्रैलोक्यपावनी ॥ ३८ ॥

नक्षिप्यसि सरिच्छ्रेष्ठे सर्वनीयैः समन्विता ।

यानि कानि च तीर्थानि स्वर्गमृत्पुरसातले ॥

त्वां स्नानं तानि यास्यन्ति मयि सिंहस्थिनेऽग्निके ॥ ३९ ॥

श्लोवाच्च ।

धन्यं यशस्यमायुष्यमारोग्यधीविवर्धनम् ।

सौभाग्यैश्वर्यजननं तीर्थमातन्दनामकम् ॥ ४० ॥

तत्र पञ्च सहस्राणि तीर्थान्याह स गौतमः ।

स्मरणात्पठनाद्वाऽपि इष्टैः संयुज्यते सदा ॥ ४१ ॥

शिवस्यात्र निविष्टस्य नन्दी गङ्गातटेऽनिशम् ।

साक्षाद्वरत्यसौ धर्मस्तस्माद्वन्दीतटं स्मृतम् ॥

आनन्दमपि तर्त्तायै सर्वानन्दविवर्धनात् ॥ ४२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये भानन्दतीर्थादि-
पञ्चसहस्रतीर्थवर्णनं नाम द्विपञ्चाशदधिकश-

ततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

अथ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

भावतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

भावतीर्थमिति प्रोक्तं यत्र साक्षाद्भवः स्थितः ।

अशेषजगदन्तस्थो भूतात्मा सच्चिदाकृतिः ॥ १ ॥

तत्रेमां शृणु घक्ष्यामि कथां पुण्यतमां शुभाम् ।

सूर्यवंशकरः श्रीमान्क्षत्रियाणां धुरंधरः ॥ २ ॥

प्राचीनवर्हिराख्यातः सर्वधर्मेषु पारगः ।

तिलः कोटयोऽर्धकोटिश्च घर्षाणां राडय आस्थितः ॥ ३ ॥

तस्येदृशं व्रतं चाऽऽर्साद्यदहं यौघनव्युतः ।

भवेयं प्रियया घाऽपि पुत्रैर्वा प्रियवस्तुभिः ॥ ४ ॥

वियुज्येयं ततो राज्यं त्यक्ष्येऽहं नात्र संशयः ।

चिवेकिनां कुलीनानामिदमेवोचितं नृणाम् ॥ ५ ॥

सर्थायते विजने कापि चिरक्तेर्विमचक्षये ।

तस्मिन्प्रशासति महीं न वियोगः प्रियैः क्वचित् ॥ ६ ॥

नाऽऽधिव्याधी न दुर्मिक्षं न बन्धुकलहो नृणाम् ।

तस्मिन्प्रशासति राज्यं तु न च कश्चिद्वियुज्यते ॥ ७ ॥

ततः पुत्रार्थमकरोद्यज्ञं राजा महामतिः ।

ततः प्रसन्नो भगवान्बरं प्रादाद्यथेप्सितम् ॥ ८ ॥

गौतमीतीरसंस्थाय राज्ञे देवो महेश्वरः ।

पुत्रं देहीति राजा वै भवं प्राह स भार्यया ॥ ९ ॥

भवः प्राह नृपं प्रीत्या पश्य नेत्रं तृतीयकम् ।

ततः पश्यति राजेन्द्रे भवस्यासि तु मानद ॥ १० ॥

चक्षुर्दीप्स्याऽभवत्पुत्रो महिमा नाम विभ्रुतः ।

यैनाकारि स्तुतिः पुण्या महिम्न(?) इति विभ्रुता ॥ ११ ॥

किमलभ्यं भगवति प्रसन्ने त्रिपुरान्तके ।

यं निन्यमनुवर्तन्ते हृत्विह्वालयः सुराः ॥ १२ ॥

प्रातनुव्रश्च नृपतिर्न्यीर्यश्रैष्ट्यमपावत ।

महापापमहारोगमहाव्यसनिनां नृणाम् ॥ १३ ॥

नानाविपद्गतानां सर्वाभिमतलब्धये ।

प्रादाञ्ज्यैष्ट्यं भवश्चापि भावतीर्थं तदुच्यते ॥ १४ ॥

तत्र स्नानेन दानेन सर्वान्कामानवाप्नुयान् ।

भवप्रसादादभवत्सुतः प्राचीनवर्हिहः ॥ १५ ॥

महिमा गौतमीतीरे भावतीर्थं तदुच्यते ।

तत्र सततितीर्थानि पुण्यान्यखिलदानि च ॥ १६ ॥

ति श्रीमहापुराणे आदित्राह्णे तीर्थमाहात्म्ये भावतीर्थोदिसप्त-

तितीर्थवर्णनं नाम त्रिपञ्चाशदधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुर्षोतितमोऽध्यायः ॥ ८४

अथ चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सहस्रकुण्डाख्यतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सहस्रकुण्डमाख्यात तीर्थं वेदधिदो विदुः ।
यस्य स्मरणमात्रेण सुखी संपद्यते नरः ॥ १ ॥
पुरा दाशरथी रामः सेतुं बद्ध्वा महार्णवे ।
लङ्कां दग्ध्वा रिपून्हत्या रावणादीग्रणे शरैः ॥ २ ॥
वेदेर्हो च समासाद्य रामो घचनमब्रवीत् ।
पश्यत्सु लोकापालेषु तस्याऽऽचार्ये पुरः स्थिते ॥ ३ ॥
अग्नौ शुद्धिगतां सीतां रामो लक्ष्मणसन्निधौ ।
एहि वेदेहि शुद्धाऽसि अङ्कमारोदुमर्हसि ॥ ४ ॥
नेत्युवाच तदा श्रीमानद्भदो हनुमांस्तथा ।
अयोध्यायां तु वेदेहि सार्धं यामः सुहृज्जनैः ॥ ५ ॥
तत्र शुद्धिमवाप्स्याथ पुनर्भातृषु मातृषु ।
लौकिकेष्वपि पश्यत्सु ततः शुद्धा नृपात्मजा ॥ ६ ॥
अयोध्यायां सुपुण्येऽहि अङ्कमारोदुमर्हसि ।
अस्याध्वरिप्रपिये संदेहः कस्य जायते ॥ ७ ॥
लोकापवादस्तदपि निरस्यः स्वजनेषु हि ।
तयोर्वाक्चमनादृत्य लक्ष्मणः सविभीषणः ॥ ८ ॥
रामश्च जाम्बवांश्चैव तामाह्वयन्नृपात्मजाम् ।
स्वर्नात्युक्ता देवतामी राजोद्भूताऽऽकरोह सा ॥ ९ ॥

मुदितास्ते ययुः शीघ्रं पुष्पकेण विराजता ।
 अयोध्यां नगरीं प्राप्य तथा राज्यं स्वकं तु यत् ॥ १० ॥
 मुदितास्तेऽभवन्सर्वे सदा रामानुवर्तिनः ।
 ततः कतिपयाहेषु अनार्येभ्यो विरूपिकाम् ॥ ११ ॥
 वाचं श्रुत्वा स तत्याज गुर्धिणीं तामयोनिजाम् ।
 मिथ्यापथाश्मपि हि न सहन्ने कुलोन्नताः ॥ १२ ॥
 वाल्मीकेर्मनिमुख्यस्य आश्रमस्य समीपतः ।
 तत्याज लक्ष्मणः सीतामदुष्टां रुदतीं रुदन् ॥ १३ ॥
 नोल्लङ्घ्याऽऽह्वा गुरुणामित्यर्सा तदकरोद्विया ।
 ततः कतिपयाहेषु व्यतीतेषु नृपात्मजः ॥ १४ ॥
 रामः सीमित्रिणा सार्धं हयमेधाय दीक्षितः ।
 तत्रैवाऽऽजग्मतुरुभौ रामपुत्रौ यशस्विनौ ॥ १५ ॥
 लवः कुशश्च वित्यातौ नारदाधिष गायकी ।
 रामायणं समग्रं तद्गन्धर्वाविव सुस्वरी ॥ १६ ॥
 रामस्य चरितं सर्वं गायमानौ समीयतुः ।
 यज्ञवाटं राजसुतौ हेतुभिर्लक्षितौ तदा ॥ १७ ॥
 रामपुत्राबुभौ शूरी वैदेह्यास्तनयाविति ।
 तावानीय ततः पुत्रावभिपिच्य यथाक्रमम् ॥ १८ ॥
 अङ्कारुढौ ततः कृत्वा सस्वजे तौ पुनः पुनः ।
 संसारदुःखस्तिन्नानामगतीनां शरीरिणाम् ॥ १९ ॥
 पुत्रालिङ्गनमेवात्र परं विधान्तिकारणम् ।
 मुदुरालिङ्ग्य तौ पुत्री मुहुः स्वजतिं चुम्यति ॥ २० ॥

किमप्यन्तर्ध्यायति च निःश्वसत्यपि वै मुहुः ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता राक्षसा लङ्कवासिनः ॥ २१ ॥

सुग्रीवो हनुमांश्चैव अङ्गदो जाम्बवांस्तथा ।

अन्ये च घातराः सर्वे विभीषणपुरःसराः ॥ २२ ॥

ते चाऽऽगत्य नृपं प्राप्ताः सिंहासनमुपस्थितम् ।

सीतामदृष्ट्वा हनुमानङ्गदः कनकाङ्गदः ॥ २३ ॥

एक गताऽयोनिजा माता एको रामोऽत्र दृश्यते ।

रामेण सा परित्यक्ता इत्युचुर्द्वारपालकाः ॥ २४ ॥

पश्यत्सु लोकपालेषु भ्रातृ तत्र प्रवादिनि ।

अग्नौ शुद्धिगता (ता) सीतां (ता) किंतु राजा निरङ्कुशः ॥ २५ ॥

उत्पन्नैर्लौकिकैर्धाक्यै रामस्त्यजति तां प्रियाम् ।

मरिष्याव इति ह्युक्त्वा गौतमीं पुनरीयतुः ॥ २६ ॥

रामस्तौ पृष्ठतोऽभ्येत्य (!) अयोध्यावासिभिः सह ।

आगत्य गौतमीं तत्राकुर्यस्ते परमं तपः ॥ २७ ॥

स्मारं स्मारं निःश्वसन्तस्तां सीता लोकमातरम् ।

संसारस्थाविरहिता गौतमोसेवनोत्सुकाः ॥ २८ ॥

लोकत्रयपतिः साक्षाद्रामोऽनुजसमन्वितः ।

प्राप्तः स्नात्वा च गौतम्यां शिवाराधनतत्परः ॥ २९ ॥

परितापं जहौ सर्वं सहस्रपरिवारितः ।

यत्र चाऽऽसीत्स घृत्तान्तः सहस्रकुण्डमुच्यते ॥ ३० ॥

दशापराणि क्षीरानि तत्र सर्वार्थदानि च ।

तत्र स्नानं च दानं च सहस्रफलदायकम् ॥ ३१ ॥

यत्र श्रीगौतमीतीरे वसिष्ठादिमुनीश्वरैः ।

सर्वापत्तारकं होममकारयदघान्तकम् ॥ ३२ ॥

सहस्रसंख्यायुक्तेषु कुण्डेषु वसुधारया ।

सर्वानपेक्षितान्कामानवापासीं महातपाः ॥ ३३ ॥

गौतम्याः सरिदम्यायाः प्रसादाद्राक्षसान्तकः ।

सहस्रकुण्डामिधं तद्भूसीर्थं महाफलम् ॥ ३४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आद्विग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये सहस्रकुण्डादिद-
शतीर्थवर्णनं नाम चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५४॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

कपिलातीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

कपिलातीर्थमाख्यातं तद्देवाऽऽङ्गिरसं स्मृतम् ।

तद्देवाऽऽदित्यमाख्यानं सैहिकेयं तदुच्यते ॥ १ ॥

गौतम्या दक्षिणे पारे आदित्यान्मुनिसत्तम ।

वयाजयत्रङ्गिरसो दक्षिणां ते भुव ददुः ॥ २ ॥

अङ्गिरोभ्यस्तदाऽऽदित्यास्तपसेऽङ्गिरसो ययुः ।

सा भूमिः सैहिकी मूल्या जनान्सर्वानमक्षयत् ॥ ३ ॥

तत्रसुस्ते जनाः सर्वे अङ्गिरोभ्यो न्यवेदयन् ।
 विभीता हानतो ज्ञात्वा भुवं ता संहिकीमिति ॥ ४ ॥
 आदित्याननुगत्वाऽथ घाचमङ्गिरसोऽब्रुवन् ।
 भुय गृह्णन्तु या दत्ता नेत्यादित्यास्तदाऽब्रुवन् ॥ ५ ॥
 निवृत्तां दक्षिणां नैव प्रतिगृह्णन्ति सूरयः ।
 स्यदत्तां परदत्तां वा यो हरेत् वसुंधराम् ॥ ६ ॥
 पट्विर्वर्षसहस्राणि विष्टायां जायते रुमिः ।
 भूमे. स्वपरदत्ताया हरणाश्रयिकं क्वचित् ॥ ७ ॥
 पापमस्ति महारौद्रं न स्वीकुर्मः पुनस्तु ताम् ।
 एतं यदा स्वदत्ताया हरणे किं तदा भवेत् ॥ ८ ॥
 तथाऽपि कयरूपेण गृह्णीमो दक्षिणां भुवम् ।
 तथेत्युक्ते तु ते देवाः कपिलां शुभलक्षणाम् ॥ ९ ॥
 गङ्गाया दक्षिणे पारे भुवः स्थाने तु तां ददुः ।
 भुक्तिमुक्तिप्रदः साक्षाद्विष्णुस्तिष्ठति मूर्तिमान् ॥ १० ॥
 कपिलासंगमं तच्च सर्पाघोषविनाशनम् ।
 सन्नाभयदानतोषादापगा कपिलामिघा ॥ ११ ॥
 सस्ययत्या अपि भुवी दानाद्गोदानमुत्तमम् ।
 लोकरक्षां चकारासी कृत्वा चिनिमयं मुनिः ॥ १२ ॥
 यत्र तीर्थे च तदुवृत्तं गोतीर्थं तदुदाहृतम् ।
 पुण्यद्रं तत्र तीर्थानां शतमुक्तं मनीषिभिः ॥ १३ ॥
 तत्र ज्ञानेन दानेन भूमिदानफलं लभेत् ।
 संगता गङ्गाया तच्च कपिलासंगमं चिदु. ॥ १४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राहो तीर्थमाहात्म्ये कपिलासंगमादि-
शततीर्थवर्णनं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५५॥

गीतमीमाहात्म्ये षडशीतितमोऽध्यायः ॥८६॥

अथ षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

शङ्खहृदतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

शङ्खहृदं नाम तीर्थं यत्र शङ्खगदाधरः ।

तत्र स्नात्वा च तं दृष्ट्वा मुच्यते भवबन्धनात् ॥ १ ॥

तत्रेदं वृत्तमाख्यास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ।

पुरा कृतयुगस्याऽऽर्द्धो ब्रह्मणः सामगायिनः ॥ २ ॥

ब्रह्माष्टांगारसंभूता राक्षसा बहुरूपिनः ।

ब्रह्माणं स्वादितुं प्राप्ता बलोन्मत्ता धृतायुधाः ॥ ३ ॥

तदाऽहमत्रयं विष्णुं रक्षणाय जगद्गुहम् ।

स विष्णुस्तानि रक्षांसि हन्तुं चक्रेण शोचनः ॥ ४ ॥

छित्त्वा चक्रेण रक्षांसि शङ्खमापूरयत्तदा ।

निष्कप्टकं तलं कृत्वा स्वर्गं निर्वरेमेव च । ५ ॥

ततो ह्यंग्रकर्णेन शङ्खमापूरयद्भरिः ।

ततो रक्षांसि सर्वाणि हर्नानशुद्धेभ्यः ॥ ६ ॥

यत्रैनद्वृत्तामखिलं विष्णुशङ्खप्रभावतः ।

शङ्खतीर्थं तु तन्प्रोक्तं सर्वक्षेमकरं नृणाम् ॥ ७ ॥

सर्वाभीष्टप्रदं पुण्यं स्मरणान्मङ्गलप्रदम् ।
 आयुरारोग्यजननं लक्ष्मीपुत्रप्रवर्धनम् ॥ ८ ॥
 स्मरणात्पठनाद्वाऽपि सर्वकामानवाप्नुयात् ।
 तीर्थानामयुतं तत्र सर्वपापनुदं मुने ॥ ९ ॥
 तीर्थान्ययुतसंख्यानि सर्वपापहराणि च ।
 येषां प्रभावं जानाति धत्तुं देवो महेश्वरः ॥ १० ॥
 पापक्षयप्रतिनिधिर्नैतेभ्योऽस्त्यपरः क्वचित् ॥ ११ ॥
 इति श्रीमहापुराणे भादिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये शङ्खतीर्थाद्ययुत-
 तीर्थवर्णनं नाम पट्षष्ट्याशदधिकशतत-
 मोऽध्यायः ॥ १५६ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

अथ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

किष्किन्धातीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

किष्किन्धातीर्थमाख्यातं सर्वकामप्रदं नृणाम् ।
 सर्वपापप्रशमनं यत्र संनिहितो भवः ॥ १ ॥
 तस्य स्वरूपं पश्यामि यत्नेन शृणु नारद ।
 पुरा दाशरथी रामो राधणं लोकराधणम् ॥ २ ॥
 किष्किन्धावासिभिः साधं जघान रणमूर्धनि ।
 सपुत्रं सयत्नं हत्वा सीतामादाय शत्रुदा ॥ ३ ॥

द्वात्रा सौमित्रिणा सार्धं वानरैश्च महाबलैः ।
 विभीषणेन चलिता देवैः प्रत्यागतो नृपः ४ ॥
 कृतस्वस्नयनः श्रीमान्पुष्पकेण विराजितः ।
 यदासीद्धनराजस्य कामगेनाऽऽशुगामिना ॥ ५ ॥
 अयोध्यामगमन्सर्वं गच्छन्गङ्गामपश्यत ।
 रामो विरामः शत्रूणां शरण्यः शरणार्थिणाम् ॥ ६ ॥
 गीतमीं तु जगन्पुण्यां सर्वकामप्रदायिनीम् ।
 मनोनयनसंतापनिवारणपरायणाम् ॥ ७ ॥
 तां दृष्ट्वा नृपतिः श्रीमान्गङ्गातीरमथाऽऽविशत् ।
 तां दृष्ट्वा ग्राह नृपतिर्हर्षगद्गदया गिरा ॥
 हरीन्सर्वानथाऽऽमन्य हनुमत्प्रमुखान्मुने ॥ ८ ॥

राम उवाच ।

भग्न्या प्रमादाद्वर्यो याऽर्तो मम पिता प्रभुः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तस्ततो यातस्त्रिषिष्टपम् ॥ ९ ॥
 इयं अनित्री सकलस्य जन्तो-
 र्मुक्तिप्रदा मुक्तिमयापि क्षयात् ।
 पापानि हन्यादपि शरणानि,
 काऽन्याऽनयाऽमन्यत्र नदी समाना ॥ १० ॥
 हतानि शश्वद्दुरितानि चैव,
 अस्याः प्रमादाद्वर्यः सखायः ।
 विभीषणो मैत्रमुपेति नित्यं,
 : सीता च लब्धा हनुमांश्च बन्धुः ॥ ११ ॥

लङ्का च भग्ना सगणं हि रक्षो,

हतं हि यस्याः परिसेवनेन ।

यां गीतमो देववरं प्रपूज्य,

शिवं शरण्यं सजटामघाप ॥ १२ ॥

सेयं जनित्री सकलेप्सिताना-

ममङ्गलानामपि संनिहन्त्री ।

जगत्पवित्रीकरणैकदक्षा,

दृष्टाऽद्य साक्षात्सरितां सवित्री ॥ १३ ॥

कायेन घाचा मनसा सदैनां,

धजामि गङ्गां शरणं शरण्याम् ॥ १४ ॥

ग्रहोवाच ।

एतत्समाकर्ण्य घचो नृपस्य,

तन्नाऽऽप्लवन्हरयः सर्व एव ।

पूजां चक्रुर्विधिघत्ते पृथक्च,

पुष्पैरनेकैः सर्वलोकोपहारैः ॥ १५ ॥

संपूज्य शवं नृपतिर्यथाव-

त्स्तुत्वा वाक्यैः सर्वभावोपयुक्तैः ।

ते घानरा मुदिताः सर्व एव,

नृत्यं च गीतं च तथैव चक्रुः ॥ १६ ॥

सुप्नोपितस्नां रजनो महात्मा,

प्रियानुयुक्तः संवृतः प्रेमचटुभिः ।

दुःखं जहौ सर्वममित्रसंमयं,

किं नाऽऽप्यते गौतमीसेवनेन ॥ १७ ॥

सविस्मयः पश्यति भृत्यवरं,

गोदाचरी स्तौति च संप्रहृष्ट ।

संमानयन्भृत्यगणं समग्र

मवाप रामः कमपि प्रमोदम् ॥

पुनः प्रभातै विमले तु सूर्ये,

विर्भाषणो दाशरथि वमापे ॥ १८ ॥

विर्भाषण उवाच ।

नाद्यापि तृप्तास्तु भवाम तीर्थे,

कंचिच्च कालं निवसाम चात्र ।

वत्स्या(सा)म चात्रैव पराध्वतस्तौ,

रात्रीरथो याम धृतास्त्वयोध्याम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्याथ वाक्यं हरयोऽनुमेनिरे

तथैव रात्रीरपराध्वतम् ।

संपूज्य देवं सकलेश्वरं तं,

भ्रातृप्रियं तीर्थमथो जगाम ॥ २० ॥

सिद्धेश्वरं नाम जगत्प्रसिद्धं,

यस्य प्रमाचात्प्रबलो दशास्यः ।

एवं तु पञ्चाहमयोपिरे ते,

स्वं स्वं प्रतिष्ठापितलिङ्गमर्च्य ॥ २१ ॥

शुश्रूषणं तत्र करोति धायोः,

सुतोऽनुगामी हनुमान् नृपस्य ।

गच्छन्नृपेन्द्रो हनुमन्तमाह,

लिङ्गानि सर्वाणि विसर्जयस्व ॥ २२ ॥

मत्स्थापितान्युत्तममन्त्रविदुमि-

स्तयेतरैः शंकरकिंकरैश्च ।

नोद्वास्य पूजां परशंकरेण,

याह्यं समायोज्यमहो भगवस्य (?) ॥ २३ ॥

तिष्ठन्ति सुस्थास्तदनादरेण,

ते खड्गपत्रादिषु संभयन्ति ।

येऽभ्रह्मधानाः शिष्यलिङ्गपूजां,

विधाय हृत्यं न समाचरन्ति ॥ २४ ॥

यथोचितं तेऽयमकिंकरैर्हि,

पच्यन्त एषाप्तिरुर्गतीषु ।

रामाज्ञया धायुसुतो जगाम,

दीर्घ्यां न चोत्पाटयितुं शशाक ॥ २५ ॥

ततः स्वपुच्छेन ग्रहीतुकामः,

सर्वेष्ट्य लिङ्गं तु विसृष्टकामः ।

नैवाशक्तस्तन्महद्दुभुतं स्या-

त्कर्षाभ्वराणां नृपतेस्तथैव ॥ २६ ॥

कश्चालयेल्लब्धमदानुभावं,

महेशलिङ्गं पुरयो मनस्वी ।

तन्निश्चलं प्रेक्ष्य महानुभावो,

नृपप्रवीरः सहसा जगाम ॥ २७ ॥

विप्रातयाऽऽमन्य विधाय पूजां,

प्रदक्षिणीकृत्य च रामचन्द्रः ।

शुद्धातिशुद्धेन हृदाऽखिलैस्तै

र्लिङ्गानि सर्वाणि ननाम रामः ॥ २८ ॥

किष्किन्धवासिप्रवरैरशेषैः,

संसेविनं तीर्थमतो बभूव ।

अत्राऽऽप्लवादेव महान्ति पापा-

न्यपि क्षयं यान्ति न संशयोऽत्र ॥ २९ ॥

पुनश्च गङ्गां प्रणनाम भक्त्या,

प्रस्ताद् मातर्मम गीतमीति ।

जल्पमुहुर्विस्मिनचित्तवृत्ति-

र्विलोकयन्प्रणयन्गीतमीं ताम् ॥ ३० ॥

ततः प्रभृत्येतदतीव पुण्यं,

किष्किन्धतीर्थं विबुधा वदन्ति ।

पठेन्स्मरेद्वाऽपि शृणोति भक्त्या,

पापापहं किं पुनः स्नानदानैः ॥ ३१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्मः तीर्थमाहान्त्ये किष्किन्धतीर्थ-

वर्णनं नाम सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

गीतमीमाहान्त्येऽष्टाशीतिनमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

अथाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।

व्यासतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

व्यासतीर्थमिति ख्यातं प्राचेतसमतः परम् ।
नात. परतरं किञ्चित्पावनं सर्वसिद्धिदम् ॥ १ ॥
दश मे मानसाः पुत्राः स्रष्टारो जगतामपि ।
यन्तं जिज्ञासवस्ते वै पृथिव्या जग्मुरोजसा ॥ २ ॥
पुनः स्रष्टाः पुनस्तेऽपि यातास्तान्समवेक्षितुम् ।
नैव तेऽपि समायाता ये गतास्ते गता गताः ॥ ३ ॥
तद्गोत्पन्ना महाप्राज्ञा दिव्या भङ्गिरसो (सा) मने ।
वेदवेदाङ्गतत्त्वग्राः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ ४ ॥
तेऽनुहाता भङ्गिरसा गुरुं मत्वा तपोधनाः ।
तपसे निश्चिताः सर्वे नैव पृथ्वा तु मातरम् ॥ ५ ॥
सर्वेभ्यो ह्यधिका माता गुरुभ्यो गौरवेण हि ।
तदा नारद कोपेन सा शशाप तदाऽऽत्मजान् ॥ ६ ॥

मातोवाच ।

मात्रनादृत्य ये पुत्राः प्रवृत्ताश्चरितुं तपः ।
सर्वेऽपि प्रकारैस्तत्र तेषां सिद्धिमेप्स्यति ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नानादेशांश्च चिन्वानास्तपःसिद्धिं न यान्ति च ।
पिप्पलमन्येति तान्सर्वानितश्चेतश्च धावतः ॥ ८ ॥

कापि तद्राक्षसैर्विघ्न कापि तन्मानुषैर्भूत् ।
 प्रमदामि वचिच्चापि कापि तद्देहदोषत ॥ ६ ॥
 एव तु भ्रममाणस्ते ययु सर्वे तपोनिधिम् ।
 अगस्त्य तपता ध्येष्ठ कुम्भयोनि जगद्गुरुम् ॥ १० ॥
 नमस्कृत्वा ह्यङ्गिरसा ह्यग्निवशसमुद्भवा ।
 दक्षिणाशार्पति शान्त विनीना प्रष्टुमुग्रता ॥ ११ ॥

आङ्गिरसा ऊचु ।

भगवन्केन दोषेण तपोऽस्माक न सिध्यति ।
 नाताधिधैरप्युपायै कुर्यता च पुन पुन ॥ १२ ॥
 किं कुर्म क प्रकारोऽत्र तपस्येव भवाम किम् ।
 उपाय त्रहि विमेन्द्र ज्येष्ठोऽसि तपसा ध्रुवम् ॥ १३ ॥
 आताऽसि आनिना ब्रह्मन्वत्ताऽसि वदता वर ।
 शान्तोऽसि यमिना निन्य दयावान्प्रियञ्छया ॥ १४ ॥
 भक्तोधनश्च न द्वेष्टा तस्माद्ब्रूहि विवक्षितम् ।
 साहकारा दयाहीना गुरसेवाविबर्जिता ॥
 भक्तयवादिन क्रूरा न ते तस्य विनानने ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अगस्त्य प्राय तान्सर्वान्भूषण ध्यात्वा शनै शनै ॥ १६ ॥

अगस्त्य उवाच ।

शान्तामानो भवन्तो वै स्रष्टारो ब्रह्मणा कृता ।
 न पर्याप्त तपश्चामून्स्मरन्त्य स्मयकारणम् ॥ १७ ॥

ब्रह्मणा निर्मिताः पूर्वं ये गताः सुखमेधते ।

ये गताः पुनरन्वेष्टुं ते च त्वाङ्गिरसोऽभवन् ॥ १८ ॥

ते यूयं च पुनः काले याता याताः शनैः शनैः ।

प्रजापतेरप्यधिका भवितारो न संशयः ॥ १९ ॥

इतो यान्तु तपस्तप्तुं गङ्गां त्रैलोक्यपावनीम् ।

नोपायोऽन्योऽस्ति संसारे विना गङ्गां शिवप्रियाम् ॥ २० ॥

तत्राऽऽध्रमे पुण्यदेशे ज्ञानदं पूजयिष्यथ ।

स च्छेदयिष्यत्यखिलं संशयं वो महामतिः ॥

न सिद्धिः कापि केषांचिद्धिना सद्गुरुणा यतः ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ते समूचुर्मुनिवरं ज्ञानदः कोऽभिधीयते ।

ब्रह्मा विष्णुर्महेशो वा आदित्यो वाऽपि चन्द्रमाः ॥ २२ ॥

अग्निश्च वरुणः कः स्याज्ज्ञानदा मुनिसत्तम ।

अगस्त्यः पुनरप्याह ज्ञानदः श्रूयतामयम् ॥ २३ ॥

या आपः सोऽग्निरित्युक्तो योऽग्निः सूर्यः स उच्यते ।

यश्च सूर्यः स वै विष्णुर्यश्च विष्णुः स भास्करः ॥ २४ ॥

यश्च ब्रह्मा स वै रुद्रो यो रुद्रः सर्वमेव तत् ।

यस्य सर्वं तु तज्ज्ञानं ज्ञानदः सोऽत्र कीर्त्यते ॥ २५ ॥

देशिकप्रेरकव्याख्यारुद्रुपाध्यायदेहदाः ।

गुरवः सन्ति यह्यस्तेषां ज्ञानप्रदो महान् ॥ २६ ॥

तदेव ज्ञानमत्रोक्तं येन भेदो विहन्यते ।

एक एवाद्वयः शंभुरिन्द्रमिश्राग्निनामभिः ॥

पदन्ति यद्गुहा विप्रा भ्रान्तोपगृतिहेतवे ॥ २७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मुनेर्वाक्यं गाथा गायन्त एव ते ।

जग्मुः पञ्चोत्तरां गङ्गां पञ्च जग्मुश्च दक्षिणाम् ॥ २८ ॥

अगस्त्येनोदितान्देवान्पूजयन्तो यथाविधि ।

भासनेषु विशेषेण ह्यासीनास्तत्त्वचिन्तकाः ॥ २९ ॥

तेषां सर्वे सुरगणाः प्रीतिमन्तोऽमवन्मुने ।

स्रष्टृत्वं तु युगादौ यत्कल्पितं विश्वयोनिना ॥ ३० ॥

अधर्माणां निवृत्त्यर्थं वेदानां स्थापनाय च ।

लोकानामुपकारार्थं धर्मकामार्थसिद्धये ॥ ३१ ॥

पुराणस्मृतिवेदार्थधर्मशास्त्रार्थनिश्चये ।

स्रष्टृत्वं जगतामिष्टं तादृग्रूपा भविष्यथ ॥ ३२ ॥

प्रजापतित्वं तेषां वै भविष्यति शनैः कृमात् ।

यदा ह्यधर्मो भविता वेदानां च परामयः ॥ ३३ ॥

वेदानां व्यसनं तेभ्यो भावित्र्यासास्ततस्तु ते ।

यदा यदा तु धर्मस्य ग्लानिर्वेदस्य दृश्यते ॥ ३४ ॥

तदा तदा तु ते व्यासा भविष्यन्त्युपकारिणः ।

तेषां यत्तपसः स्थानं गङ्गायास्तीरमुत्तमम् ॥ ३५ ॥

तत्र तत्र शिवो विष्णुरहमादित्य एव च ।

अग्निरापः सर्वमिति तत्र संनिहितं सदा ॥ ३६ ॥

नैतेभ्यः पावनं किञ्चिन्नैतेभ्यस्त्वधिकं क्वचित् ।

तत्तदाकरतां प्राप्तं परं ब्रह्मैव केवलम् ॥ ३७ ॥

सर्वात्मकः शिवो व्यापी सर्वभावस्वरूपधृक् ।

विशेषतस्तत्र तीर्थं सवग्राण्यनुकम्पया ॥ ३८ ॥

सर्वैर्देवैरनुवृत्तस्तदनुग्रहकारकः ।

धर्मव्यासास्तु ते ज्ञेया वेदव्यासास्तथैव च ॥ ३९ ॥

तेषां तीर्थं तेन नाम्ना व्यपदिष्टं जगत्त्रये ।

पापपङ्कजालनाम्नो मोहध्वान्तमशयहम् ॥

सर्वसिद्धिप्रदं पुंसां व्यासतीर्थमनुत्तमम् ॥ ४० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राहो तीर्थमाहात्म्ये व्यासतीर्थवर्णनं

नामाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

गौतमीमाहात्म्य एकोननवतिनमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

अथैकोनपण्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चंजरासंगमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

चंजरासंगमं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

ऋषिभिः सेवितं नित्यं सिद्धे राजर्षिभिस्तथा ॥ १ ॥

दासत्यमगमत्पूर्वं नागानां गरुडः खगः ।

मातृदास्यात्तदा दुःखपरिसंतप्तमानसः ॥

कदाचिच्छिन्तयामास रहः स्थित्वा विनिश्चयम् ॥ २ ॥

गरुड उवाच ।

त एव धन्या लोकेऽस्मिन्कृतपुण्यास्त एव हि ।
नान्यसेवा कृता येस्तु न येषा व्यसनागम ॥ ३ ॥
सुखं तिष्ठन्ति गायन्ति स्वपन्ति च हसन्ति च ॥
स्वदेहप्रभवो धन्या धिग्धिगन्यवरो स्थिनान् ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति चिन्तासमावेशो जननीमैव दुःखितः ।
पर्यपृच्छद्मेधात्मा घनतेयोऽय मातम् ॥ ५ ॥

गरुड उवाच ।

कन्यापराधान्मातस्त्यं पितुर्वा मम वाऽन्यतः ।
दासीन्वमाप्ता धद् तत्कारणं मम पृच्छत ॥ ६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

साऽत्रर्धात्पुत्रमात्मीयमरुणस्यानुजं प्रियम् ॥ ७ ॥

धिनतोवाच ।

नैव कस्यापराधोऽस्ति स्वापराधो मयोदितः ।
यस्या धाक्यं विपर्येति सा दासी स्यान्मयोदितम् ॥ ८ ॥
कद्रुश्चापि तथैवाहं सा मया संयुता यथा ।
कद्रवा ममामवद्वादश्छद्रुमनाऽहं तथा जिता ॥ ९ ॥
विधिर्हि बलधास्नान का कां चेष्टां न चेष्टने ।
एवं दार्मान्वमगमं कद्रवाः कश्यपनन्दन ॥
यदा दासी तु जाताऽहं दासोऽभूस्त्वं द्विजन्मज ॥ १० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तूष्णीं तदा बभूवासी गरुडोऽतीव दुःखितः ।

न किञ्चिदूचे जननीं विन्तयन्भवितव्यताम् ॥ ११ ॥

कटू कदाचित्सा प्राह पुत्राणां हिनमिच्छती ।

आत्मनो भूतिमिच्छन्ती विनतां रममातरम् ॥ १२ ॥

कटूरवाच ।

पुत्रं सूर्यं नमस्कृतुं तव यात्यनिवारितः ।

अहो लोकत्रयेऽप्यस्मिन्धन्याऽसि यत दास्यसि ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स्वदुःखं गूहमाना सा कटू प्राह सुविसृता ॥ ४ ॥

विनतीवाच ।

तव पुत्रास्तु किमिति रविं द्रष्टुं न यान्ति च ॥ १५ ॥

कटूरुवाच ।

पुत्रान्मदीयान्नुभगे नय नागालयं प्रति ।

समुद्रस्य सर्पापे तु तदाऽस्ते शीतलं सरः ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सुपर्णस्त्वयदग्रागान्कटू च विनता तथा ।

ततः प्रोवाच मुदिता धेनतेयस्य मातरम् ॥ १७ ॥

सुराणां नेतु निलयं गरुडो मत्सुतानिति ।

पुनः प्राह सर्पमाता गरुड विनयान्वितम् ॥ १८ ॥

सर्पमानोवाच ।

पुत्रा ॥ द्रष्टुमिच्छन्ति हंसं त्रिजगता गुल्म् ।
ननस्कृत्वा ततः सूर्यमेध्यन्ति नित्यं मनः ॥
हृष्टे त्वं नय पुत्रान्ते सूर्यमण्डलमन्वहे ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सा वेषमाना विनता दीना कटूममायत ॥ २० ॥

विनतोवाच ।

नाहं क्षमा सर्पनातः पुत्रो मे नैष्यते सुतान् ।
दृष्ट्वा दिनकरं देवं पुनरेव प्रयान्तु ते ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विनता स्वसुतं ग्राह विहगानामर्थाश्वरम् ।
ननस्कृतुमथेच्छन्ति नागाः स्वामिन्वमागताः ॥ २२ ॥
भावन्तमिन्धुवाचेयं मां सर्पजननीं हतात् ।
तपेन्धुक्त्वा स गरुडो मामारोहन्तु पन्नगाः ॥ २३ ॥
तदाऽऽनन्दं सर्पमैतं गरुडं विहगाधिपम् ।
शनैः शनैरुपगमयन्न देवो दिवाकरः ॥
तैः दग्धानामर्ताहर्षेण भानुनापेन विन्ययुः ॥ २४ ॥

सर्पा ऊचुः ।

निर्गन्म्य महाप्राज्ञ पद्माय नमो नमः ।
अहं सूर्यस्य सदनं दग्धाः सूर्यस्य तेजसा ॥
यमिन्वया वा गरुड विज्ञाय त्वानयापि वा ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं नागैरुच्यमान आदित्यं दर्शयामि वः ।

इत्युक्त्वा गगनं शीघ्रं जगामाऽऽदित्यसंमुखः ॥ २६ ॥

दग्धभोगा निपेतुस्ते द्वीपं तं धीरणं प्रति ।

बहवः शतसाहस्राः पोडिता दग्धविप्रहाः ॥ २७ ॥

पुत्राणामार्तसंनदं पतिताना महीतले(?) ।

आभ्यासितुं समायाता तान्सा कटूः सुविह्वला ॥ २८ ॥

उवाच विनतां कटूस्तव पुत्रोऽतिदुष्टतम् ।

कृण्वानतिदुर्मथा येषां शान्तिर्न विद्यते ॥ २९ ॥

नान्यथा कर्तुमायाति स्वामिवाक्यं फणीभ्वरः ।

स काश्यपो बृहत्तेजा यद्यत्र स्यादनामयम् ॥ ३० ॥

भवेच्चैवं कथं शान्तिः पुत्राणां मम भामिनि ।

कद्रवास्तद्वचनं श्रुत्वा विनता ह्यतिभीतवन् ॥ ३१ ॥

पुनमाह महात्मानं गरुडं विहगाधिपम् ॥ ३२ ॥

विनतोवाच ।

नेदं युक्ततरं पुत्र भूयणं विनयेन हि ।

घर्तितुं युक्तमित्युक्तं चेपरीत्यं न युज्यते ॥ ३३ ॥

नामित्रेष्वपि कर्तव्यं सद्विजित्यं कदाचन ।

श्रोत्रिये चान्त्यजे वाऽपि समं चन्द्रः प्रकाशते ॥ ३४ ॥

कुर्वन्त्यनिष्टं कपटैस्त एव मम पुत्रक ।

प्रसह्य कर्तुं ये साक्षादशक्ताः पुरुषाधमाः ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विनता च ततः ग्राह कद्रुं तां सर्पमातरम् ॥ ३६ ॥

विनतोवाच ।

किं हृत्वा शान्तिरभ्येति पुत्राणां ते करोमि तद् ।

जरया तु गृहीतास्ने वद् शान्तिं करोमि तन् ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कद्रुप्याह विनतां रसातलगतं पयः ।

तैनाभिपेक्षितानां मे पुत्राणां शान्तिरेष्यति ॥ ३८ ॥

कद्रुवास्तद्वचनं श्रुत्वा रसातलगतं पयः ।

क्षणेनैव समानीय नागांस्तानभ्यपेक्षयत् ॥

ततः प्रोवाच गरुडो मघधानं शतक्रतुम् ॥ ३९ ॥

गरुड उवाच ।

मैत्राक्ष्राप्यत्र धर्षन्तु त्रैलोक्यस्योपकारिणः ॥ ४० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा धर्षय पर्जन्यो नागानामभवच्छिवम् ।

रसातलमवं गाढ्रं नागसंजीवनं पयः ॥ ४१ ॥

जराशोकविनाशार्थमानीतं गरुडेन यत् ।

यत्राभिपेक्षिता नागास्तत्रागालयमुच्यते ॥ ४२ ॥

गरुडेन यतो धारि मानीतं तद्रसातलात् ।

तद्गाढ्रं धारि सर्वेषां सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ४३ ॥

जराया धारणं यस्मान्नागानामभवच्छिवम् ।

रसातलमवं गाढ्रं नागसंजीवनं यतः ॥ ४४ ॥

जराशोकविनाशार्थं गङ्गाया दक्षिणे तटे ।

साक्षादमृतसंवाहा वजरा साऽभवन्नदी ॥ ४५ ॥

जरादारिद्र्यसतापहारिणी क्लेशवारिणी ।

रसातलभवा गङ्गा मर्त्यलोकभवा तु या ॥ ४६ ॥

तयोश्च संगमो यः स्यात्किं पुनस्तत्र धर्ष्यते ।

यस्यानुस्मरणादेव नाशं यान्त्यघसंचया ॥ ४७ ॥

तत्र च स्नानदानानां फलं को घक्तुमोश्वरः ।

सपादं तत्र तीर्थानां लक्षमाहुर्मनीषिणः ॥ ४८ ॥

सर्वसंपत्तिदातृणां सर्वपापौघहारिणाम् ।

वजरासगमसमं तीर्थं क्वापि न विद्यते ॥

यदनुस्मरणेनापि विपद्यन्ते विपत्तयः ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो तीर्थमाहात्म्ये वंजरासंगमादिस

पादलक्षतीर्थवर्णनं नामैकोनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५ ॥

गौतमीमाहात्म्ये नवतितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

अथ षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ।

देवागमतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

देवागमं नाम तीर्थं सर्वज्ञामप्रदं शिवम् ।

भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां पितॄणां तृप्तिकारकम् ॥ १ ॥

तत्र वृत्तं समाख्यास्ये तव यत्नेन नारद ।
 देवानामसुराणां च स्पर्धाऽमूदनहेतवे ॥ २ ॥
 स्वर्गः सुराणामभवत्सुराणामिलाऽभवत् ।
 कर्मभूमिमवष्टभ्य असुराः सर्वतोऽभवन् ॥ ३ ॥
 देवानां यज्ञभागांश्च दातुमन्यसुरास्ततः ।
 ततः सुराणाः सर्वे यज्ञभागैर्विना कृताः ॥ ४ ॥
 व्यथिता मामुपाजग्मुः किं कृत्यमिति श्वाश्रुवन् ।
 मया चोक्ता सुराणा युद्धे जित्वाऽसुरान्वलात् ॥ ५ ॥
 भुवं प्राप्स्यथ कर्माणि हवींषि च यशांसि च ।
 तथैत्युक्त्वा गता देवा भूमिं ते समरार्थिनः ॥ ६ ॥
 वैत्याश्च दानवाश्चैव राक्षसा बलदर्पिताः ।
 एकांभूत्वा ययुस्तेऽपि जयिनो युद्धकाङ्क्षिणः ॥ ७ ॥
 अहिर्बुध्नो बलिम्बघाट्ठिर्नमुचिः शम्बरौ मयः ।
 एते चान्ये च यदयो योद्धारो बलदर्पिताः ॥ ८ ॥
 मग्निरिन्द्राऽथ वरुणस्त्वष्टा पूषा तथाऽश्विनौ ।
 मर्त्या लोकापालाश्च नानायुदविशारदाः ॥ ९ ॥
 ते दानवाः सर्वे एव याम्यां वै दिशि संगरे ।
 अश्रुर्वन्त महायत्नं दक्षिणार्णवसंस्थिताः ॥ १० ॥
 निरृष्टः पर्यतश्चेष्टो राक्षसानां पुराऽभवत् ।
 तदनेन ययुः सर्वे तैः सार्धं दक्षिणार्णवम् ॥ ११ ॥
 सर्वेऽगं मेलनं यत्र पर्यतो मलयस्तु सः ।
 मलयस्यापि देशोऽर्सा देवायेणाममूत्तदा ॥ १२ ॥

देवाना गौतमीतीरे तत्र सनिहित शिव ।

इति तेषा समायोगो देवानामभवत्किल ॥ १३ ॥

देवा स्वरथमारूढास्तत्र तत्र समागमन् ।

गौतम्या सरिदम्बाया पुलिने विमलाशया ॥ १४ ॥

प्रसन्नाऽमोष्टा या स्यात्पितृणामखिलस्य तु ।

ततो देवगणा सर्वे स्तुत्वा देव महेश्वरम् ॥

अभय चिन्तयामासुस्ते सर्वेऽथ परस्परम् ॥ १५ ॥

देवा ऊचुः ।

अत्राप्युपाय कोऽस्माक निर्जिताना परैर्हठात् ।

एकमेवात्र न श्रेयो विजयो वाऽथवा मृति ॥

सपत्नैरभिभूताना जीवित धिङ्मनस्विनाम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे पुत्र वागुवाचाशरीरिणी ॥ १७ ॥

आकाशवागुवाच ।

कलेशेनाल सुरगणा गौतमीमाशु गच्छत ।

भक्त्या हरिहरो तत्र समाराधयतेश्वरी ॥ १८ ॥

गोदाधर्यास्तयोश्चैव प्रसादार्त्तिकतु दुष्करम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रसन्नाभ्या हरीशाम्बा देवा जयमभीप्सितम् ।

अवाप्य सर्वतो जग्मु पालयन्तो दिघौकस ॥ २० ॥

यत्र देवागमो जातस्तर्त्तायं तेन विध्रुतम् ।

देवागम प्रशसन्ति भुनयस्तस्यदर्शिन ॥ २१ ॥

तत्राशीतिसहस्राणि शिवलिङ्गानि नारद ।

देवागमः पर्वतोऽसौ प्रिय इत्यपि कथ्यते ॥

ततः प्रभृति तर्तीयं देवप्रियमतो विदुः ॥ २२ ॥

इति श्री महापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये देवागमतीर्थवर्णनं

नाम षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

गौतमीमाहात्म्य एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

अथैकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कुशतर्पणतीर्थवर्णनम्

ग्रह्यावाच ।

कुशतर्पणमाख्यातं प्रणीतासंगमं तथा ।

तीर्थं सर्वेषु लोकेषु भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥ १ ॥

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शृणु पापहरं शुभम् ।

विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे सह्यो नाम महागिरिः ॥ २ ॥

यद्दक्षिण्योऽमवन्नद्यो गौतमीमर्यामुखाः ।

यत्रामवत्तद्विरजमेकवीरा च यत्र सा ॥ ३ ॥

न तस्य महिमा कैश्चिदपि शक्तोऽनुवर्णितम् ।

तस्मिन्निरो पुण्यदेशे शृणु नारद यत्नतः ॥ ४ ॥

गुह्याद्गुह्यतरं वक्ष्ये साक्षाद्वेदोदितं शुभम् ।

यत्र जानन्ति मृतयो देवाश्च पितरोऽसुराः ॥ ५ ॥

तदहं प्रीतये घक्ष्ये श्रवणात्सर्वकामदम् ।

परः स पुरुषो ज्ञेयो ह्यव्यक्तोऽक्षर एव तु ॥ ६ ॥

अपरश्च क्षरस्तस्मात्प्रवृत्त्यन्वित एव च ।

निराकारात्सावयवः पुरुषः समजायत ॥ ७ ॥

तस्मादापः समुद्भूता अद्भ्यश्च पुरपस्तथा ।

ताभ्यामप्यं समुद्भूतं तत्राहमभवं मुने ॥ ८ ॥

पृथिवी वायुराकाश आपो ज्योतिस्तथैव च ।

एते मत्तः पूर्वतरा एकदैवामघन्मुने ॥ ९ ॥

एतानेव प्रपश्यामि नान्यत्स्थावरजङ्गमम् ।

नैव वेदास्तदा चाऽऽसन्नाहं द्रष्टाऽस्मि किञ्चन ॥ १० ॥

यस्मादहं समुद्भूतो न पश्येयं तमप्यथ ।

तूष्णीं स्थिते मयि तदा अधोपं वाचमुत्तमाम् ॥ ११ ॥

आकाशवागुवाच ।

ब्रह्मकुरु जगत्सृष्टिं स्थावरस्य चरस्य च ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततोऽहमत्रवं वाचं परपां सत्र नारद ।

कथं स्रक्ष्ये क वा स्रक्ष्ये केन स्रक्ष्य इदं जगत् ॥ १३ ॥

सैव वागत्रवीहैर्धी प्रवृत्तिर्याऽभिधीयते ।

विष्णुना प्रेरिता माता जगदीशा जगन्मयी ॥ १४ ॥

आकाशवागुवाच ।

यज्ञं कुरु ततः शक्तिस्ते भवित्रो न संशयः ।

यज्ञो ये विष्णुरित्येषा श्रुतिर्ब्रह्मसनातनी ॥ १५ ॥

किं यज्यनामसाध्यं स्यादिह लोके परत्र च ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनस्तामव्रथं देवीं क था केनेति तद्वद ।

यज्ञः कार्यो महामागे ततः सोवाच मां प्रति ॥ १७ ॥

आकाशवागुवाच ।

ओंकारभूता या देवी मातृकल्पा जगन्मयी ।

कर्मभूमौ यज्ञस्येह यज्ञेशं यज्ञपूरुषम् ॥ १८ ॥

स एव साधनं ते स्यात्तेन तं यज्ञ सुव्रत ।

यज्ञः स्वाहा स्वधा मन्त्रा ब्राह्मणा हविरादिकम् ॥ १९ ॥

हरिरेवाखिलं तेन सर्वं विष्णोरवाप्स्यते ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुनस्तामव्रथं देवीं कर्मभूः क विधीयते ।

नदा नारद नैवाऽऽसीद्वागीरथ्यथ नर्मदा ॥ २१ ॥

यमुना नैव तापी सा सरस्वत्यथ गौतमी ।

समुद्रो वा नदः कश्चिन्न सरः सरितोऽमलाः ॥

सा शक्तिः पुनरप्येवं मामुवाच पुनः पुनः ॥ २२ ॥

देवी वागुवाच ।

सुमेरोर्दक्षिणे पार्श्वे तथा हिमवतो गिरेः ।

दक्षिणे चापि विन्ध्यस्य सहाधैवाथ दक्षिणे ॥

सर्वस्य सर्वकाले तु कर्मभूमिः शुभोदया ॥ २३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्तु धात्र्यमथो श्रुत्वा त्यक्त्वा मेरुं महागिरिम् ।

तं प्रदेरामथाऽऽगत्य स्यात्तत्र्यं केत्यचिन्तयम् ॥

ततो मामवतीत्सैव विष्णोर्वाण्यशरीरिणी ॥ २४ ॥

आकाशवागुवाच ।

इतो गच्छ इतस्तिष्ठ तथोपविश चात्र हि ।

संकल्प कुरु यज्ञस्य स ते यज्ञः समाप्यते ॥ २५ ॥

वृते चैवाथ संकल्पे यज्ञार्थं सुरसत्तम ।

यद्वदन्त्यसिला वेदा विधे तत्तत्समाचर ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इतिहासपुराणानि यदन्यच्छब्दगोचरम् ।

स्वतो मुने मम प्रायादभूच्च स्मृतिगोचरम् ॥ २७ ॥

वेदार्थश्च मया सर्धो ज्ञातोऽसौ तत्क्षणेन च ।

ततः पुरुषसूक्तं तदस्मरं लोकविधुतम् ॥ २८ ॥

यज्ञोपकरणं सर्वं तदुक्तं च त्वकल्पयम् ।

तदुक्तेन प्रकारेण यज्ञपात्राण्यकल्पयम् ॥ २९ ॥

अहं स्थित्वा यत्र देशे शुचिर्मूल्या यतात्मवान् ।

दीक्षितो विप्रदेशोऽसौ मन्नाम्ना तु प्रकीर्तितः ॥ ३० ॥

महेधयजनं पुण्यं नाम्ना ब्रह्मगिरिः स्मृतः ।

चतुरशीतिपर्यन्तं योजनानि महामुने ॥ ३१ ॥

महेधयजनं पुण्यं पूर्वतो ब्रह्मणो गिरेः ।

तत्र मध्ये घेदिका स्यादुगार्हपत्योऽस्य(?)दक्षिणे ॥ ३२ ॥

तत्र चाऽऽद्वयनीयस्य एवमर्गोऽस्त्यकल्पयम्(?) ।

विना पन्था न सिध्येत यत्र धृतिनिदर्शनात् ॥ ३३ ॥

शरीरमात्मनोऽहं धे द्वेधा चाकरधं मुने ।

पूर्वापेन तत पत्नी ममाभूच्चसिद्धये ॥ ३४ ॥

उत्तरेण त्वहं तद्वर्धो जाया इति श्रुतेः ।

कालं घसन्तमुत्कृष्टमाज्यरूपेण नारद ॥ ३५ ॥

अकल्प्यं तथा चेध्मं ग्रीष्मं चापि शब्दवि ।

ऋतुं च प्राच्यं पुत्र तदा बर्हिरकल्पयम् ॥ ३६ ॥

छन्दांसि सप्त वै तत्र तदा परिधयोऽभवन् ।

कलाकाष्ठानिमेषा हि समिन्पात्रकुशा स्मृताः ॥ ३७ ॥

योऽनादिश्च त्वनन्तश्च म्वयं कालोऽमवत्तदा ।

यूपरूपेण देवर्षे योजत्र च पशुगन्धनम् ॥ ३८ ॥

सत्त्वादित्रिगुणा पाशा नैव तत्रामवत्पशुः ।

ननोऽहमत्रयं वाच यैर्नर्षामशरीरिणाम् ॥ ३९ ॥

वितैव पशुना नायं यज्ञः परिसमाप्यते ।

ततो मामवद्देवी सैव नित्याऽशरीरिणी ॥ ४० ॥

आकाशवागुवाच ।

पौर्येणाय सूक्तेन स्तुहि तं पुरुषं परम् ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नयेन्पुत्रस्या म्नूयमाने द्वैषदेवे जनार्दने ।

मम चोन्पादके भक्त्या सूक्तेन पुरयस्य हि ॥ ४२ ॥

सा च मामत्रयोद्देवी ब्रह्मन्मा त्वं परां कुरु ।

तदा विज्ञाय पुरय जनकं मम चाज्ययम् ॥ ४३ ॥

काल्यूपस्य पाद्वे तं गुणपाशैर्निवेशितम् ।

यर्हस्यिनमदं प्रोक्षं पुरुषं ज्ञानमग्रतः ॥ ४४ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र तस्मान्मर्मममूदिदम् ।

ब्राह्मणान्मु मुखात्तस्याभयग्राहोश्च क्षत्रिया ॥ ४५ ॥

मुखादिन्द्रस्तथाऽग्निश्च श्वसनः प्राणतोऽभवत् ।

दिशः श्रोत्रात्तथा शार्ङ्गः सर्वः स्वर्गोऽभवत्तदा ॥ ४६ ॥

मनसश्चन्द्रमा जातः सूर्योऽभूच्चक्षुपस्तथा ।

अन्तरिक्षं तथा नामेरूरुभ्यां विश एव च ॥ ४७ ॥

पद्मया शृङ्गश्च संजातस्तथा भूमिरजायत ।

ऋषयो रोमकूपेभ्य ओषध्यः केशतोऽभवन् ॥ ४८ ॥

प्राभ्यारण्याश्च पशवो नखेभ्यः सर्वतोऽभवन् ।

कुमिकीटपतङ्गादि पायूपस्थादजायत ॥ ४९ ॥

स्थावरं जङ्गमं किञ्चिद्दृश्याद्दृश्यं च किञ्चन ।

तस्मात्सर्वमभूद्देवा मत्तश्चाप्यमवन्पुनः ॥

एतस्मिन्नन्तरे सैव विष्णोर्वागवर्षीश्च माम् ॥ ५० ॥

आकाशवागुवाच ।

सर्वं संपूर्णमभवत्सृष्टिर्जाता तथेप्सिता ।

इदानीं जुहुधि हाग्नौ पात्राणि च समानि च ॥ ५१ ॥

विसर्जय तथा यूपं प्रणीतां च कुशांस्तथा ।

ब्रह्मविग्रूपं यज्ञरूपमुद्देश्यं ध्येयमेव च ॥ ५२ ॥

स्रुवं च पुरुषं पाशान्सर्वं ब्रह्मन्विसर्जय ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वाक्यसमकालं तु क्रमशो यज्ञयोनिषु ।

गार्हपत्ये दक्षिणाग्नौ तथा चैव मद्दामुने ॥ ५४ ॥

पूर्वस्मिन्नपि चैवाग्नौ क्रमशो जुहवस्तदा ।

तत्र तत्र जगद्योनिमनुसंधाय पुरुषम् ॥ ५५ ॥

मन्त्रपूतं शुचिः सम्यग्यज्ञदेवो जगन्मयः ।

लोकनाथो विश्वकर्ता कुण्डानां तत्र संनिधौ ॥ ५६ ॥

शुक्लरूपधरो विष्णुर्भवेदाहवनीयके ।

श्यामो विष्णुर्दक्षिणाग्नेः पीतो गृहपतेः रुचेः ॥ ५७ ॥

सर्वकालं तेषु विष्णुरतो देशेषु संस्थितः ।

न तेन रहितं किञ्चिद्विष्णुना विश्वयोनिना ॥ ५८ ॥

प्रणीतायाः प्रणयनं मन्त्रैश्चाकरुषं ततः ।

प्रणीतोदकमप्येतत्प्रणीतेति नदी शुभा ॥ ५९ ॥

व्यसर्जय प्रणीतां तां मार्जयित्वा कुशैरथ ।

मार्जने क्रियमाणे तु प्रणीतोदकयिन्दवः ॥ ६० ॥

पतितास्तत्र तीर्थानि जातानि गुणवन्ति च ।

संजाता मुनिशार्दूल स्नानात्क्रतुफलप्रदा ॥ ६१ ॥

थाऽलंकृता सर्वकालं देवदेवेन शार्ङ्गिणा ।

सोपानपङ्क्तिः सर्वेषां वैकुण्ठारोहणाय सा ॥ ६२ ॥

संमार्जिताः कुशा यत्र पतिता भूतले शुभे ।

कुशतर्पणमाख्यातं बहुपुण्यफलप्रदम् ॥ ६३ ॥

कुशैश्च तर्पिताः सर्वे कुशतर्पणमुच्यते ।

पश्चाच्च संगता तत्र गौतमी कारणान्तरात् ॥ ६४ ॥

प्रणीतायां महाबुद्धे प्रणीतासंगमोऽभवत् ।

कुशतर्पणदेशे तु तत्तीर्थं कुशतर्पणम् ॥ ६५ ॥

तत्रैव कल्पितो यूषो मया विन्ध्यस्य चोत्तरे ।

विस्पृष्टो लोकपूज्योऽसौ विष्णोरासीत्समाश्रयः ॥ ६६ ॥

अक्षयश्चामवच्छ्रीमानक्षयोऽसौ घटोऽभवत् ।

नित्यश्च कालरूपोऽसौ स्मरणात्कतुपुण्यदः ॥ ६७ ॥

मद्देवयजन चेदं दण्डकारण्यमुच्यते ।

सपूर्णे तु कृतौ विष्णुर्मया भक्त्या प्रसादितः ॥ ६८ ॥

यो विराडुच्यते वेदे यस्मान्मूर्तमजायत ।

यस्माच्च मम ओत्पत्तिर्यस्येदं विरुतं जगत् ॥ ६९ ॥

तमह देवदेवेशमभिषन्ध व्यसर्जयम् ।

योजनानि चतुर्विंशन्मद्देवयजनं शुभम् ॥ ७० ॥

तस्मादद्यापि कुण्डानि सन्ति च त्रीणि नारद ।

यज्ञेभ्यस्वरूपाणि विष्णोर्वै चक्रपाणितः ॥ ७१ ॥

तत प्रभृति चाऽऽरयातं मद्देवयजनं च तत् ।

तत्रस्थ कृमिकीटादिः सोऽप्यन्ते मुक्तिभाजनम् ॥ ७२ ॥

धर्मयोजं मुक्तिशेजं दण्डकारण्यमुच्यते ।

विशेषाद्गौतमीशिलष्टो देशः पुण्यतमोऽभवत् ॥ ७३ ॥

प्रणीतासंगमे चापि कुशतर्पण एव वा ।

स्नानदानादि यः कुर्यात्स गच्छेत्परमं पदम् ॥ ७४ ॥

स्मरण पठन वाऽपि श्रवणं चापि भक्तितः ।

सर्वकामप्रदं पुंसां भुक्तिमुक्तिप्रदं विदुः ॥ ७५ ॥

उभयोस्तीरयोस्तत्र तीर्थान्याहुर्मनीषिणः ।

पडशीतिसहस्राणि तेषु पुण्यं पुरोदितम् ॥ ७६ ॥

पाराणस्या अपि मुने कुशतर्पणमुत्तमम् ।

मानेन सदृशं तीर्थं धियते सचराचरे ॥ ७७ ॥

ब्रह्महत्यादिपापानां स्मरणादपि नाशनम् ।

तीर्थमेतन्मुने प्रोक्तं स्वर्गद्वारं महीतले ॥ ३८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये प्रगीतासंगम-
कुशतर्पणादिषडशीतिसहस्रतीर्थवर्णनं नामैकपट्ट-

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये दिनवतिनमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

अथ द्विपट्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मनुतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

मनुतीर्थमिति ख्यातं सर्वप्रापप्रणाशनम् ।

सर्वकामप्रदं नृणां स्मरणादप्यनाशनम् ॥ १ ॥

तस्य प्रमादं ब्रूयामि शृणुष्वारहितो मुने ।

देवानां दानवानां च संगरोऽभून्मिथः पुरा ॥ २ ॥

सभाजयद्वैष सुरा दानवा जयिनोऽभवन् ।

पराऽमुखाः सुरगणाः संगराद्गतचेनसः ॥ ३ ॥

मानयेत्य सन्वृचुन्ने देहि नोऽमयकारणम् ।

तान्दं प्रत्ययोचं वै गङ्गा गच्छत् सर्वशः ॥ ४ ॥

तत्र वै गौतमीतीरे स्तुत्वा देवं महेष्वरम् ।

अनयायनिरायामसद्विज्ञानन्दसुन्दरम् ॥ ५ ॥

लप्स्यते सर्वधिवुधा जयहेतुर्महेश्वरात् ।
 तथेत्युक्त्वा सुरगणाः स्तुवन्ति स्म महेश्वरम् ॥ ६ ॥
 तपोऽतप्यन्त केचिद्वै ननृतुश्च तथाऽपरे ।
 अस्नापयंश्च केचिच्चापूजयंश्च तथाऽपरे ॥ ७ ॥
 ततः प्रसन्नो भगवाञ्जूलपाणिर्महेश्वरः ।
 देवानथाग्रवीक्षुः प्रो वियता यद्भीप्सितम् ॥ ८ ॥
 देवा ऊचुः सुरपतिं विजयाय ददस्व नः ।
 पुरः परमश्लाघ्यं रणेऽपि पुरतः स्थितम् ॥ ९ ॥
 यद्बुधाऽयलमाश्रित्य भवामः सुखिनो धयम् ।
 तथेत्युवाच भगवान्देवान्प्रति महेश्वरः ॥ १० ॥
 आत्मनस्तेजसा कश्चिन्निर्मितः परमेष्ठिनः ।
 मन्युनामानमत्युग्रं देवसैन्यपुरोगमम् ॥ ११ ॥
 तं नत्वा त्रिदशाः सर्वे शिवं नत्वा स्वमालयम् ।
 मन्युना सह चाभेत्य पुनर्युद्धाय तस्थिरे ॥ १२ ॥
 युद्धे स्थित्वा तु दनुर्जैर्देवैश्च महायलैः ।
 विबुधा जातसंनद्धा मन्युमूचुः पुरः स्थिताः ॥ १३ ॥

देवा ऊचुः ।

सामर्थ्यं तव पश्यामः पश्चाद्योत्स्यामहे परैः ।
 तस्माद्दर्शय चाऽऽत्मानं मन्योऽस्माकं युयुत्सताम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्देवपवनं श्रुत्वा मन्युराह स्मयन्निव ॥ १५ ॥

मन्युर्वाच ।

जनिता मम देवेश सर्वज्ञ सर्वदृक्प्रभु ।

य सर्वं वेत्ति सर्वेषां धाननाम मनस्थितम् ॥ १६ ॥

नैव कश्चिन्व त वेत्ति य सर्वं वेत्ति सर्वदा ।

अमूर्तं मूर्तमप्येतद्वेत्ति कता जगन्मय ॥ १७ ॥

परोऽसौ भगवान्साक्षात्तया दिव्यन्नरिक्षण ।

कस्तस्य रूपं यो वेद कस्य कता जगन्मय ॥ १८ ॥

एव विधादह जातो मा कथं वेत्तुमर्हय ।

अथवा द्रष्टुकामा नै मवन्तो माऽनुपश्यत ॥ १९ ॥

ऋहोवाच ।

इत्युक्त्वा दर्शयामास मन्यु रूपं स्वकं महत् ।

तार्क्ष्यवभृशोऽमृतं भवस्य परमेष्ठिन ॥ २० ॥

वेजसा समृतं रूपं यत् सर्वं तदुच्यते ।

पँदय पुरेण्यैव महकारश्च जन्तुषु ॥ २१ ॥

क्रोधं सर्वस्य यो माम् वपनहारज्जटमेव ।

त शक्यप्रतिनिधिं ज्वलन् निवनेनसा ॥ २२ ॥

सर्षांशुघोरं दृष्ट्वा प्रणेमु सर्वदेवता ।

विब्रेसु त्वमनुना कृताञ्जलिपुंगव सुरा ॥ २३ ॥

मूत्वा मन्युमघोचुस्ते त्वं सेतानां प्रभो भव ।

त्वया दत्तमिदं राज्यं मन्यो भोक्ष्यामहे वयम् ॥ २४ ॥

तस्मान्सर्वेषु कार्येषु जेता त्वं जयवर्धन ।

त्वमित्यस्य च वरुणो लोकपालास्त्वमेव च ॥ २५ ॥

अस्मास्तु सर्वदेवेषु प्रविश त्वं जयाय वै ।

मन्युः प्रोवाच तान्सर्वान्विना मत्तो न किञ्चन ॥ २६ ॥

सवेष्टन्तः प्रविष्टोऽहं न मां जानाति कश्चन ।

स एव भगवान्मन्युस्ततो जातः पृथक्पृथक् ॥ २७ ॥

स एव रुद्ररूपो स्याद्भुद्रो मन्युः शिवोऽभवत् ।

स्थावरं जङ्गमं चैव सर्वं व्याप्तं हि मन्युना ॥ २८ ॥

तमवाप्य सुराः सर्वे जयमापुश्च संगरे ।

जयो मन्युश्च शौर्यं च ईशतेजःसमुद्रुभवम् ॥ २९ ॥

मन्युना जयमाप्वाथ कृत्वा दैत्यैश्च संगमम् ।

यथागतं ययुः सर्वे मन्युना परिरक्षिताः ॥ ३० ॥

यत्र धे गौतमीतीरे शिवमाराध्य ते सुराः ।

मन्युमापुर्जयं चैव मन्युतीर्थं तदुन्यते ॥ ३१ ॥

उत्पत्तिं च तथा मन्योर्यो नरः प्रवतः स्मरेत् ।

विजयो जायते तस्य न कैश्चित्परिभूयते ॥ ३२ ॥

न मन्युतीर्थसदृशं पावनं हि महामुने ।

यत्र साक्षान्मन्युरुपी सर्वदा शंकरः स्थितः ॥

तत्र स्नानं च दानं च स्मरणं सर्वकामदम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्वापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये मन्युतीर्थवर्णनं

नाम द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

अथ त्रिपष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

मारस्वततीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सारस्वतं माम् तीर्थं सर्वकामप्रदं शुभम् ।

भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥

सर्वरोगप्रशमनं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।

तत्रेमं शृणु ब्रह्मानं विस्तरेणाय नारद ॥ २ ॥

पुष्पोत्कटात्पूर्वभागे पर्वनो लोकविध्रुतः ।

शुन्नो नाम गिरिश्रेष्ठो गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ ३ ॥

शाकल्य इति विख्यातो मुनि परमनैष्ठिकः ।

तस्मिंश्शुन्ने पुण्यगिरौ तपस्तेपे ह्यनुत्तमम् ॥ ४ ॥

तपस्यन्नं द्विजश्रेष्ठं गौतमार्तारमाश्रितम् ।

सर्वं भूमगणा निन्यं प्रणमन्ति स्तुषन्ति तम् ॥ ५ ॥

अग्निशुश्रूषणपरं वेदाध्यनतन्परम् ।

शृणुगन्धर्वसुमनसेविते तत्र परंते ॥ ६ ॥

तस्मिन्गिरौ महापुण्ये देवद्विजभयंकर ।

यज्ञद्वेषी ब्रह्महन्ता परशुर्नाम राक्षसः ॥ ७ ॥

कामरूपी विचरति नानारूपधरो वने ।

क्षणं च ब्रह्मरूपेण कदाचिन्मृगारूपधृक् ॥ ८ ॥

कदाचिद्देवरूपेण कदाचित्पशुरूपधृक् ।

कदाचित्प्रमदारूपः कदाचिन्मृगरूपनः ॥ ९ ॥

कदाचिदुबालरूपेण एवं चरति पापयुत् ।

यत्राऽऽस्ते ब्राह्मणो विद्वाञ्शाकल्यो मुनिसत्तमः ॥ १० ॥

समायाति महापापी परशू राक्षसाधमः ।

शुचिष्मन्तं द्विजश्रेष्ठं परशुर्नित्यमेव च ॥ ११ ॥

नेतुं हन्तुं प्रवृत्तोऽपि न शशाक स पापयुत् ।

स कदाचिद्विजश्रेष्ठो देवानभ्यर्च्य यत्नतः ॥ १२ ॥

भोक्तुकामः किलाऽऽयातस्तत्रायात्परशुर्मने ।

ब्रह्मरूपधरो भूत्वा शिथिलः पलितोऽयली ॥

कन्यामादाय फांचिच्च शाकल्यं वाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥

परशुखाच ।

भोजनस्यार्थिनं विदि मां च कन्यामिमां द्विज ।

आतिथ्यकाले संग्राप्तं हृतवृत्त्योऽसि मानद् ॥ १४ ॥

त एव धन्या लोकेऽस्मिन्येषामतिथयां शृद्धात् ।

पूर्णाभिलाषा निर्यान्ति जीवन्तोऽपि मृताः वरे ॥ १५ ॥

भोजने तूपविष्टे तु आत्मार्यं कल्पितं तु यत् ।

मतिधिभ्यस्तु यो दद्यादत्ता तेन घसुंधरा ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु शाकल्यो ददामोत्येवमब्रवीत् ।

भासने चोपवेश्याद्याज्ञानात्तं परशूं द्विजम् ॥ १७ ॥

यथान्यायं पूजयित्वा शाकल्यो भोजनं ददौ ।

आपोशनं करे हृत्वा परशुर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥

परशुर्वाच ।

दूरादभ्यागतं भ्रान्तमनुगच्छन्ति देवताः ।
 तस्मिंस्तृप्ते ॥ तृप्ताः स्युरतृप्ते तु विपर्ययः ॥ १६ ॥
 अतिथिश्चापवादो च ह्यावेतो विश्ववान्धर्वा ।
 अपवादो हरेत्पापमतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ २० ॥
 अभ्यागतं पथि भ्रान्तं साधनं योऽमिर्वाक्षने ।
 तन्क्षणादेव नश्यन्ति तस्य धर्मपशःश्रियः ॥ २१ ॥
 तस्मादभ्यागतः भ्रान्तो याचेऽहं त्वां द्विजोत्तम ।
 दास्यसे यदि मे कामं तद्भूमौश्येऽहं न चान्यथा ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

दत्तमिन्येव शाकल्यो भुङ्क्ष्वेन्येवाऽऽह राक्षसम् ।
 तनः प्रोवाच परशुरहं राक्षससत्तमः ॥ २३ ॥
 नाहं द्विजस्तव रिपुर्न वृद्धः पलितः कृशः ।
 बहूनि मे ध्यतीतानि धर्माणि त्वां प्रपश्यतः ॥ २४ ॥
 शुष्यन्ति मम गात्राणि ग्रीष्मे स्वल्पोदकं यथा ।
 तस्मात्त्रे प्ये सानुगं त्वां भन्नयिष्ये द्विजोत्तम ॥ २५ ॥

ग्रहोवाच ।

श्रुत्वा परशुवाक्यं तच्छाकल्यो वाक्यमत्रवीत् ॥ २६ ॥

शाकल्य उवाच ।

ये महाकुलसंभूता विनातसकलागमाः ।
 तन्प्रतिश्रुतमभ्येति न जान्वत्र विपर्ययम् ॥ २७ ॥

यथोचितं कुरु सखे तथाऽपि शृणु मे वचः ।
 निहन्तुमप्युद्यतेषु चकव्यं हितमुत्तमैः ॥ २८ ॥
 ग्राह्योऽहं वज्रतनुः सर्वतो रक्षको हरिः ।
 पादौ रक्षतु मे विष्णुः शिरो देवो जनार्दनः ॥ २९ ॥
 बाहू रक्षतु वाराहः पृष्ठं रक्षतु कूर्मराट् ।
 हृदय रक्षतात्कुम्भो ह्यङ्गुली रक्षनान्मृगः ॥ ३० ॥
 मुखं रक्षतु घागीशो नेत्रे रक्षतु पक्षिगः ।
 श्रोत्र रक्षतु वित्तेशः सर्वतो रक्षताद्भुवः ॥
 नानापत्स्वेकशरणं देवो नारायणः स्थयम् ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा तु शाकल्यो नय घा भक्ष घा सुखम् ।
 मां राक्षसेन्द्र परशो त्वमिदानीमतन्द्रितः ॥ ३२ ॥
 राक्षसस्तस्य घवनाद्रक्षणाय समुदाहः ।
 नास्त्येव हृदये नूनं पापिनां कम्थाकणः ॥ ३३ ॥
 दंष्ट्राकरालघदनो गत्वा तस्यान्तिकं तदा ।
 ग्राह्यं तं निरीक्ष्यैवं परशुर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३४ ॥

परशुरवाच ।

शङ्खचक्रगदापाणि त्वां पश्येऽहं द्विजोत्तम ।
 सहस्रपादशिरसं सहस्राक्षकरं विभुम् ॥ ३५ ॥
 सर्वभूतैकनिलयं छन्दोरूपं जगन्मयम् ।
 त्वामद्य विप्र पश्यामि नास्ति ते पूर्जकं ययुः ॥ ३६ ॥

तस्मात्प्रसादये विप्र त्वमेव शरणं भव ।

ज्ञानं देहि महाबुद्धे तीर्थं ब्रूहधनिष्कृतिम् ॥ ३७ ॥

महतां दर्शनं ब्रह्मज्ञायते नहि निष्कलम् ।

हेषादज्ञानतो वाऽपि प्रसङ्गाद्वा प्रमादतः ॥ ३८ ॥

अयसः स्पर्शसंस्पर्शो रक्मस्थायैव आयते ॥ ३९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्वाक्यं समाकर्ण्य राक्षसेन समीरितम् ।

शाकल्यः कृपया प्राह वरदा सा सरस्वती ॥ ४० ॥

तवाचिराद्दैत्यपते ततः स्तुहि जनार्दनम् ।

मनोरथफलप्राप्तौ नान्यन्नारायणस्तुतेः ॥ ४१ ॥

किञ्चिदप्यस्ति लोकेऽस्मिन्कारणं शृणु राक्षस ।

प्रसन्ना तव सा देवी मद्वाक्यान्व भविष्यति ॥ ४२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तयेत्युक्त्वा स परशुर्गङ्गा त्रैलोक्यपावनीम् ।

स्नात्वा शुचिर्यतमना गङ्गामभिमुखः स्थित ॥ ४३ ॥

तत्रापश्यद्विव्यरूपां दिव्यगन्धानुलेपनाम् ।

सरस्वतीं जगद्धात्रीं शाकल्यघवने स्थिताम् ॥ ४४ ॥

जगन्नाड्यहोरात्रं विश्वजननीं भुवनेश्वरीम् ।

तामुवाच विनीतात्मा परशुर्गतकल्मषः ॥ ४५ ॥

परशुरुवाच ।

गुरुः शाकल्य इत्याह माकान्तं स्तुहि विध्वजम् ।

तव प्रसादात्सा शक्तिर्यथा मे स्यात्तथा कुरु ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथाऽस्त्विति च सा प्राह परशुं श्रीसरस्वती ।

सरस्वत्याः प्रसादेन परशुस्तं जनार्दनम् ॥ ४७ ॥

तुष्टाय विचित्रैर्वाक्यैस्ततस्तुष्टोऽभवद्धरिः ।

घरं प्रादाद्वाक्षसाय कृपासिन्धुर्जनार्दन ॥ ४८ ॥

जनार्दन उवाच ।

यद्यन्मनोगतं रक्षस्तत्तत्सर्वं भविष्यति ॥ ४९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शाकल्यस्य प्रसादेन गौतम्याश्च प्रसादतः ।

सरस्वत्याः प्रसादेन नरसिहप्रसादतः ॥ ५० ॥

पापिष्ठोऽपि तदा रक्षः परशुर्दिवमेयिवान् ।

सर्वतीर्थाङ्घ्रिपद्मस्य प्रसादाच्छाङ्गधन्वनः ॥ ५१ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं सारस्वतमिति श्रुतम् ।

तत्र स्नानेन दानेन विष्णुलोके मर्ह्यते ॥ ५२ ॥

घाजयैष्णवशाकल्यपरशुप्रमवाणि हि ।

यहन्यभूयंस्तीर्थानि तस्मिन्वै श्वेतपर्वते ॥ ५३ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये श्वेतपर्वतस्थशाक-
ल्यादितीर्थघर्णनं नाम त्रिपष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

गौतमीमाहात्म्ये चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

अथ चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चिच्चिकीर्त्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

चिचिका (क)र्तृमृत्युकं सर्वरोगविनाशनम् ।

सर्वविन्ताग्रहरणं सर्वशान्तिकरं नृणाम् ॥ १ ॥

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शुभ्रे तस्मिन्नगोत्तमे ।

गङ्गाया उत्तरे पारे यत्र देवो गङ्गाधरः ॥ २ ॥

चिच्चिकः पक्षिराट् तत्र भेरुण्डो योऽभिधीयते ।

सदा घसति तत्रैव मांसार्द्रां श्वेतपर्वते ॥ ३ ॥

नानापुष्पकलाकोणैः सर्वनङ्कुसुमैर्नगैः ।

सेविने द्विजमुत्पलैश्च गीतम्या चोपशोभिते ॥ ४ ॥

मिद्वारणगन्धर्वकिनरामरसङ्कुले ।

तत्सर्मापे नगः कश्चिद्विपदां च चतुष्पदाम् ॥ ५ ॥

रोगार्तिभुक्षुयाविन्तामरणानां न मात्रनम् ।

एवं गुणान्विते शैले नानामुनिगणान्विते ॥ ६ ॥

पूर्वदेशाधिपः कश्चित्पवमान इति श्रुतः ।

क्षत्रधर्मरतः श्रीमान्देवब्राह्मणपालकः ॥ ७ ॥

यन्नेन महता युक्तः सपुरोधा वनं पर्या ।

रेने त्र्योमिर्मनोज्ञामिर्नृत्यवादित्रजैः सुखैः ॥ ८ ॥

स च एवं धनुर्पाणिर्भृग्यष्टोलिमिर्वृतः ।

एवं ब्रह्मन्कदाचिन्म श्रान्तो द्रुममुपागतः ॥ ९ ॥

गौतमीतीरसंभृतं नानापक्षिगणैर्वृतम् ।

आश्रमाणां गृहपतिं धर्मज्ञमिध सेवितम् ॥ १० ॥

तमाश्रित्य नगश्रष्टं पचमानो नृपोत्तमः ।

स विश्रान्तो जनवृत ईक्षा चक्रे नगोत्तमम् ॥ ११ ॥

तत्रापश्यद्द्विजं स्थूलं द्विमुखं शोभनारुतिम् ।

चिन्ताविष्टं तथा श्रान्तं तमपृच्छन्नृपोत्तमः ॥ १२ ॥

राजोवाच ।

को भवान्द्विमुखः पक्षी चिन्तावानिध लक्ष्यसे ।

नैवात्र कश्चिद्दुःखार्तः कस्मात्स्व दुःखमागतः ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रोषाच नृपतिं पचमानं शनैः शनैः ।

समाभ्वस्तमनाः पक्षी चिच्चिको निःश्वसन्मुहुः ॥ १४ ॥

निच्चिक उवाच ।

मत्तो भयं न चान्येषां मम घाऽन्योपपादितम् ।

नानापुष्पफलाकीर्णं मुनिभिः परिसेवितम् ॥ १५ ॥

पश्येयं शून्यमेवाद्वि ततः शोचामि मामहम् ।

न लभामि सुखं किञ्चिन्न तृप्यामि कदाचन ॥

निद्रां प्राप्नोमि न कापि न विश्रान्तिं न निर्वृतिम् ॥ १६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

द्विमुखस्य द्विजस्योक्तं श्रुत्वा राजाऽतिचिस्मितः ॥ १७ ॥

राजोवाच ।

को भगार्गिक एतं पापं कस्मान्नून्यश्च पर्यतः ।

एतेनाऽऽस्येन तृप्यन्ति प्राणिनोऽत्र नगोत्तमे ॥ १८ ॥

किमुताऽऽस्यद्वयेन त्व न तृतिमुपयास्यसि ।

किंवा ते दुष्कृतं प्राप्तमिह जन्मन्यथो पुरा ॥ १६ ॥

तत्सर्वं शस मे मृत्य त्रास्ये त्वा महतो मयात् ॥ २० ॥

ब्रह्मवाच ।

राजान न द्विजं ग्राहं नि श्वसन्नयं चिच्छिक ॥ २१ ॥

चिच्छिक उवाच ।

वक्ष्येऽहं त्वा पूर्वं वृत्तं पश्यमानं शृणुष्व तत् ।

अहं द्विजातिप्रबरो वेदवेदाङ्गपारंग ॥ २२ ॥

कुलानो विद्विजप्राज्ञः कार्यहन्ता कलिप्रिय ।

वटे पुरम्नया प्रप्ले अन्यदन्यच्च जन्तुषु ॥ २३ ॥

परवृद्धया सदा दुःखी मायया विज्यवञ्चक ।

गन्तव्यं सत्यरहितं परनिन्दाविवक्षुः ॥ २४ ॥

मित्रस्वामिगुल्लोही दम्भाचारोऽतिनिर्दृण ।

मनसा कर्मणा वाचा तापयामि जनान्यहम् ॥ २५ ॥

अपमेयं विनांशं मे सदा यत्परहिंसनम् ।

शुभमेव गणोन्नेत्रं मर्यादाभेदनं सदा ॥ २६ ॥

करोमि निर्दिवारोऽहं विद्वत्सेवापराडमुख ।

न मया सदृशं कश्चित्पातकीं भुवनत्रये ॥ २७ ॥

तेनाहं द्विमुखो ज्ञानस्थापनाद्बुद्धिः स्वमायहम् ।

तस्माद्बुद्धिमेव मतस्तं शून्योऽयं पश्यतो मम ॥ २८ ॥

अन्यस्य शृणु भूपालं चाक्य धर्मार्थमहितम् ।

ब्रह्मदत्त्यासमं पापं तद्धिना तदवाप्यते ॥ २९ ॥

क्षत्रियः संगरं गत्वा अथवाऽन्यत्र संगरात् ।

पलायन्तं न्यस्तशस्त्रं विश्वस्तं च पराङ्मुखम् ॥ ३० ॥

अविज्ञातं क्षोपविष्टं विभेभीति च घादिनम् ।

तं यदि क्षत्रियो हन्यात्स तु स्यादुग्रहघातकः ॥ ३१ ॥

अधीतं विस्मरति यस्त्वं करोति तथोरामम् ।

अनादरं च गुरुषु तमादुर्ग्रहघातकम् ॥ ३२ ॥

प्रत्यक्षे च प्रियं वक्ति परोक्षे परुषाणि च ।

अन्यद्भूदि घचस्यन्यत्करोत्यन्यत्सदैव यः ॥ ३३ ॥

गुरुणां शपथं कर्ता द्वेषा ब्राह्मणनिन्दकः ।

मिथ्या द्विनीतः पापात्मा स तु स्यादुग्रहघातकः ॥ ३४ ॥

देवं वेदमथाध्यात्मं धर्मब्राह्मणसंगतिम् ।

एतान्निन्दति यो द्वेषात्स तु स्यादुग्रहघातकः ॥ ३५ ॥

एवं भूतोऽप्यहं राजन्दम्भार्थं लज्जया तथा ।

सदृत्त इव धर्तेऽहं तस्माद्वाजग्निजोऽभवम् ॥ ३६ ॥

एवं भूतोऽपि सत्कर्म किञ्चित्कर्ताऽस्मि कुत्रचित् ।

तेनाहं कर्मणा राजन्स्वतः स्वर्ता पुरा हृतम् ॥ ३७ ॥

ग्रामोवाच ।

तश्चिधिकपचः श्रुत्वा पचमानः सुषिस्मितः ।

कर्मणा केन ते मुक्तिरित्याह नृपतिर्द्विजम् ॥ ३८ ॥

इति तस्य घचः श्रुत्वा नृपतिं ग्राह पक्षिराद् ॥ ३९ ॥

चिधिक उवाच ।

अस्मिन्नेव नगधेष्ठे गीतम्या उत्तरे तटे ।

गदाधरं नाम तीर्थं तत्र मां नय सुव्रत ॥ ४० ॥

तद्धि तीर्थं पुण्यतमं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 सर्वकामप्रदं चेति महद्गमिर्मुनिभिः श्रुतम् ॥ ४१ ॥
 न गौतम्यास्तथा विष्णोरपरं क्लेशनाशनम् ।
 सर्वमात्रेण तर्त्तीयं पश्येयमिति मे मतिः ॥ ४२ ॥
 मत्स्नेहेन प्रयत्नेन नैतच्छुक्तं कदाचन ।
 कथमाकाङ्क्षितप्राप्तिर्मवेद्भुङ्क्तेनकर्मणाम् ॥ ४३ ॥
 सप्रयत्नोऽप्यहं धीर न पश्येःतन्सुदुष्करम् ।
 तस्मात्तव प्रसादाच्च पश्येयं हि गदाधरम् ॥ ४४ ॥
 भवितापितदुःखं करणावरणालयम् ।
 यस्मिन्दृष्टे भवक्लेशा न दृश्यन्ते पुनर्नरैः ॥ ४५ ॥
 दृष्ट्वैव तं दिवं यास्ये प्रसादात्तव सुप्रत ॥ ४६ ॥

ब्रह्मावाच ।

एवमुक्तः स नृपतिश्चिच्छिन्नेन द्विजन्मना ।
 दर्शयामास तं देवं तां च गङ्गां द्विजन्मने ॥ ४७ ॥
 ततः स त्रिचिकः क्षान्त्वा (प्राह) गङ्गां त्रैलोक्यपावनीम् ॥ ४८ ॥

त्रिचिक उवाच ।

गङ्गे गौतमि यावत्त्वां त्रिजगत्पावनीं नरः ।
 न पश्यत्युच्यते तावदिहानुत्रापि पातकी ॥ ४९ ॥
 तस्मात्सर्वांगसमपि मामुद्धर सरिद्धरे ।
 संसारं देहिनामन्या न गतिः काऽपि कुत्रचित् ॥
 त्वां विना विष्णुचरणसरोरुहसमुद्गमे ॥ ५० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रद्धाविशुद्धात्मा गङ्गैकशरणो द्विजः ।

स्नानं चक्रे स्मरन्नन्तर्गङ्गे श्रायस्व मामिति ॥ ५१ ॥

गदाधरं ततो नत्वा पश्यत्सु नगवासिषु ।

पयमानाभ्यनुज्ञातस्तदैव दिवमाक्रमत् ॥ ५२ ॥

पयमान स्वनगरं प्रययौ सानुगस्ततः ।

तत प्रभृति तत्तीर्थं पावमानं सच्चिच्चिकम् ॥ ५३ ॥

गदाधरं कोटितोर्थमिति वेदविदो विदुः ।

कोटिकोटिगुणं कर्म कृतं तत्र भजेन्नृणाम् ॥ ५४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये पावमानचिच्चिक-

गदाधरकोटितोर्थवर्णनं नाम चतु पट्यधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

अथ पञ्चपट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

भद्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

भद्रतीर्थमिति प्रोक्तं सर्वानिष्टनिवारणम् ।

सर्वपापप्रशमनं महाशान्निप्रदायकम् ॥ १ ॥

आदित्यस्य प्रिया भार्या उषा त्वाष्ट्री पतिवता ।

छायाऽपि भार्या मविनुस्तस्याः पुत्रः शनैश्चर ॥ २ ॥

तस्य स्वसा विष्टिरिति मायणा पापरूपिणी ।

ता कन्या सविता कस्मै ददामीति मतिं दधे ॥ ३ ॥

यस्मै यस्मै दातुकाम सूर्यो लोकगुरु प्रभु ।

तच्छ्रुत्वा भीषणा चेति किं कुर्मो भार्ययाऽनया ॥ ४ ॥

एव तु वर्तमाने सा पितर प्राह दुःखिता ॥ ५ ॥

विष्टिरवाच ।

बालमेव पिता यस्तु दद्यात्कन्या सुरुपिण ।

स कृतार्थो भवेद्भोके न चेद्दुःखनवान्पिता ॥ ६ ॥

चतुर्धाद्वत्सरादूर्ध्वं यावत् दशमात्यय ।

तावद्विवाह कन्याया वित्रा कार्यं प्रयत्नत ॥ ७ ॥

श्रीमते विदुषे यूने कुलीनाय यशस्थिने ।

उदाराय सनाथाय कन्या देया धराय वै ॥ ८ ॥

एनच्चेद्व्यथा कुर्यात्पिता स निर्या सदा ।

धर्मस्य साधन कन्या विदुषामपि भास्कर ॥ ९ ॥

नरकस्येव मूर्खाणा कामोपहतचेतसाम् ।

एकत पृथिवी ऋन्ना सशैलवनकानना ॥ १० ॥

म्यलङ्घनोपधिहोना सुकन्या चैकत स्मृता ।

विक्रीर्णने यच्च कन्यामग्रं वा गा तिलानपि ॥ ११ ॥

न नम्य रौरवादिभ्य कदाचित्तिष्कतिर्मवेत् ।

पिवादातिक्रम कार्यो न कन्याया कदाचन ॥ १२ ॥

तस्मिन्नेन यत्पितु स्यान्पाप तन्केन कथ्यते ।

यावत्तज्ञा न जानाति यावन्नीडति पाशुमि ॥ १३ ॥

तावत्कन्या प्रदातव्या नो चेत्पित्रोरद्योगतिः ।

पितुः स्वरूपं पुत्रं स्याद्यः पिता पुत्र एव सः ॥ १४ ॥

आत्मनः सुखितां लोके का न कुर्यात्करोति च ।

यत्कन्यायां पिता कुर्याद्दानं पूजनमीक्षणम् ॥ १५ ॥

यत्कृतं तत्कृतं विद्यात्तासु दत्तं तदक्षयम् ।

यद्वत्तं तासु कन्यासु तदानन्त्याय कल्पते ॥ १६ ॥

पुत्रेषु चैव पौत्रेषु को न कुर्यात्सुखं रवे ।

करोति यः कन्यकानां स संपदुभाजनं भवेत् ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं तां घादिनीं कन्यां विष्टिं प्रोवाच भास्करः ॥ १८ ॥

सूर्य उवाच ।

किं करोमि न गृह्णाति त्वां कश्चिदुभीषणारुतिम् ।

कुलं रूपं धनं धितं विद्या वृत्तं सुशीलताम् ॥ १९ ॥

मिथं पश्यन्ति संयन्त्रे धिवाहे लोपु पुंसु च ।

अस्मासु सर्वमप्यस्ति विना तव गुणैः शुभे ॥

किं करोमि कदास्यामि वृथा मां धिक्करोषि किम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त्वा पुनस्तां च विष्टिं प्रोवाच भास्करः ॥ २१ ॥

सूर्य उवाच ।

यस्मै कस्मै च दातव्या त्वं ये यद्यनुमन्यसे ।

दीयसेऽद्य मया विष्टे अनुजानीहि मां ततः ॥ २२ ॥

ब्रह्मवाच ।

पितर प्राह सा विष्टिर्मर्ता पुत्रा घन सुखम् ।
 मायू रूप च सर्प्रातिर्जायते प्राक्तनानुगम् ॥ २३ ॥
 यत्पुरा विहितं कर्म प्राणना साञ्चसाधु घा ।
 फल तदनुरोधेन प्राप्यतेऽपि भवान्तरं ॥ २४ ॥
 स्वदोष एव तत्पित्रा परिहर्तव्य भाद्रात् ।
 तादृगेव फल तु स्याद्यादृगाचरित पुरा ॥ २५ ॥
 तस्मात्तद्दानसकथं स्वजशानुगत पिता ।
 करोति शेषं तैवेन यदुभाभ्य तद्विचिन्त्यति ॥ २६ ॥

ब्रह्मवाच ।

तच्छ्रुत्वा दुहितुर्वाक्यं त्वष्टु पुत्राय भाषणाम् ।
 विश्वरूपाय ता प्रादाद्विष्टिं लोकमयकरीम् ॥ २७ ॥
 विश्वरूपोऽपि तद्वच्च भाषणो भाषणावति ।
 एव मिथ सचरतो शीलरूपसमानयो ॥ २८ ॥
 प्रीति कदाचिद्वैषम्यं दपन्योरमवन्मिथ ।
 गण्डो नामामवन्पुत्रो ह्यतिगण्डस्तथैव च ॥ २९ ॥
 रक्षाक्ष क्रोधनञ्चैव व्ययो दुर्मुख एव च ।
 तेभ्य कर्त्तव्यामवद्वर्षणो नाम पुण्यभाक् ॥ ३० ॥
 सुत सुशील सुभग शान्त शुद्धमति शुचि ।
 न कदाचिद्यमगृह द्रष्टु मातुलमभ्यगात् ॥ ३१ ॥
 स ददर्श यद्वयन्तुस्वर्गस्थानिव दुःखिनः ।
 स मातुलं तु पप्रच्छ नन्वा धर्मं सनातनम् ॥ ३२ ॥

हर्षण उवाच ।

क इमे सुखिनस्तात पच्यन्ते नरके च के ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं पृष्टो धर्मराजः सर्वं प्राह यथार्थवत् ।

तत्कर्मणां गतिं सर्वामशेषेण न्यवेदयत् ॥ ३४ ॥

यम उवाच ।

विहितस्य न कुर्वन्ति ये कदान्विदितक्रमम् ।

न ते पश्यन्ति निरयं कदाचिदपि मानवाः ॥ ३५ ॥

न मानयन्ति ये शास्त्रं नाऽऽखारं न यदुद्धृतान् ।

विहितातिक्रमं कुर्युर्ये ते नरकगामिनः ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स तु श्रुत्वा धर्मवाक्यं हर्षणः पुनरब्रवीत् ॥ ३७ ॥

हर्षण उवाच ।

पिता ह्वाष्ट्रो भीषणश्च माता विष्टिश्च भीषणा ।

भ्रातरश्च महात्मानो येन ते शान्तयुद्धयः ॥ ३८ ॥

सुरुषाश्च भविष्यन्ति निर्दोषा मङ्गलप्रदाः ।

तन्मे कर्म घदस्याद्य तत्कर्ताऽस्मि सुरोत्तम ॥ ३९ ॥

अन्यथा नात्र गच्छेयमित्युक्तः प्राह धर्मराट् ।

हर्षणं शुद्धबुद्धिं तं हर्षणोऽसि न संशयः ॥ ४० ॥

यद्यः स्युः सुताः केचिन्नैव ते कुलतन्तवः ।

एक एव सुतः कश्चिद्येन तदुन्निषते कुलम् ॥ ४१ ॥

कुलस्याऽऽधारभूतो यो यः पित्रोः प्रियकारकः ।
 यः पूर्वजानुद्धरति स पुत्रस्त्विदरो गदः ॥ ४२ ॥
 यस्मात्त्वयाऽनु रूपं मे प्रोक्तं मातामह प्रियम् ।
 तस्मात्त्व गौतमीं गच्छ स्नात्वा नियतमानसः ॥ ४३ ॥
 स्नुहि विष्णुं जगद्योनिं शान्तं प्रीनेन चेतसा ।
 स तु प्रीतो यदि भवेत्सर्वमिष्टं प्रदास्यति ॥ ४४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति श्रुत्वा धर्मवाक्यं हर्षणो गौतमो ययौ ।
 शुचिस्तुष्टाव देवेशं हरिं प्रीतोऽभवद्हरिः ॥ ४५ ॥
 हर्षणाय ततः प्राज्ञात्कुलमद्रं ततस्तु सः ।
 सर्वामद्रप्रशमनपूर्वकं मद्रमन्तु ते ॥ ४६ ॥
 तद्गङ्गा प्रोच्यते जिष्टिः पिता मद्रस्तथा सुताः ।
 तत्रः प्रभृति तर्क्षार्थं मद्रनाथं सद्रुच्यते ॥ ४७ ॥
 सर्वमद्रलङ्घं पुंसां तत्र मद्रपतिर्हरिः ।
 तर्क्षार्थसेविनां पुंसां सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥
 मद्रलैकनिधिः साक्षाद्देवो जनार्दनः ॥ ४८ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये तार्यमाहात्म्ये मद्रतार्यवर्णनं-
 नाम पञ्चमोऽधिकशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये षष्ठतमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथ पट्टपट्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पतत्रितोर्ध्वर्गनम्

ब्रह्मोवाच ।

पतत्रिनोर्ध्वनास्यातं रोगघ्नं पापनाशनम् ।

तस्य ध्रुवजनात्रेण हनहन्त्यो भवेन्नरः ॥ १ ॥

चभूवतु कश्यपस्य सुतावरजषोभ्यरी ।

संपातिष्व जटापुष्प संनवेनां तदन्वये ॥ २ ॥

तार्क्ष्यप्रजापते पुत्रावरजो गरुडस्तथा ।

तदन्वये च संभूत संगानिः पनगोत्तमः ॥ ३ ॥

जटापुरिणि बिल्यातो ह्यरः सोदरोऽनुजः ।

अन्योन्यस्पर्धया युक्ताबुध्नर्तो स्वदलेन तौ ॥ ४ ॥

संजग्मतुर्दिनकरं नमस्कृतुं विहायसि ।

यावत्सूर्यस्य सार्भाप्यं प्राप्नो तौ विदुगोत्तमौ ॥ ५ ॥

दग्धपक्षाबुभो ध्रान्तौ पतिर्तौ गिरिभूर्धनि ।

बान्धवौ पतिर्तौ हृष्ट्वा निश्चेदौ गतचेतसौ ॥ ६ ॥

सावदुःखान्निभूतोऽसावरजः प्राह नास्करन् ।

तौ हृष्ट्वा स्वरजः सूर्यं प्राहेद् पतिर्तौ भुवि ॥

आश्वासयैतौ तिग्मांशो यावन्नैतौ मरिष्यत ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तपेत्युक्त्वा दिनकरो जावयामास तौ खर्गौ ।

गरुडोऽपि तपोः ध्रुत्वा भवम्भ्यां सह विष्णुना ॥ ८ ॥

आगत्याऽऽश्वासयामास सुखं चक्रे च नारद ।
 सर्वं एव तदा जग्मुर्गन्ता तापापनुत्तये ॥ ६ ॥
 जटायुश्चाह्वयश्चैव संपातिर्गच्छस्तथा ।
 सूर्यो विष्णुस्तत्प्रययौ तत्तोर्यं बहुपुण्यदम् ॥ १० ॥
 एतन्नितीर्यमाख्यातं विप्रज्ज्जं सर्वकामदम् ।
 स्वयं सूर्यस्तथा विष्णुः सुपर्णेनारुणेन च ॥ ११ ॥
 आसने गौतमस्तोरे तथैव वृषभध्वजः ।
 त्रयानामपि देवानां स्थितेस्त्वत्तोर्यमुत्तमम् ॥ १२ ॥
 तत्र स्नान्वा शुचिर्भून्वा नमस्कुर्यात्सुरानिमान् ।
 आधिभ्याधिविनिर्मुक्तः स परं साँख्यमाप्नुयात् ॥ १३ ॥
 (ति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्यमाहान्त्ये एतन्नितीर्यवर्णनं
 नाम पट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥
 गौतमीमाहान्त्ये समनवतितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अथ सप्तपट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

विप्रतीर्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

विप्रतीर्यमिति ख्यातं तथा नारायणं विदुः ।
 तस्याऽऽख्यातं प्रवक्ष्यामि शृणु विस्मयकारकम् ॥ १ ॥
 अन्तर्वेद्यां द्वित्र कश्चिद्ब्राह्मणो वेदपारगः ।
 तस्य पुत्रा महाप्राजा गुणरूपदयान्विताः ॥ २ ॥

तेषा कनीयान्यो भ्राता शान्तो गुणगणैर्वृतः ।
 आसन्दिच इति ख्यातः सर्वज्ञानो महामतिः ॥ ३ ॥
 विवाहाय पिता तस्मा आसन्दिवाय यत्नवान् ।
 एतस्मिन्नन्तरे रात्रौ सुप्तं तं द्विजपुत्रकम् ॥ ४ ॥
 भविष्युस्मरणं सौम्यशिरस्कमसमाहितम् ।
 आसान्दिचं मूररूपा राक्षसी कामरूपिणी ॥ ५ ॥
 तमादायागमच्छीघ्रं गीतम्या दक्षिणे तटे ।
 श्रीगिरेरुत्तरे पारे यदुग्राह्यणसेवितम् ॥ ६ ॥
 नगरं धर्मनिलयं लक्ष्म्या निलयमेव च ।
 तत्र राजा बृहत्कीर्तिः सर्वक्षत्रगुणान्वितः ॥ ७ ॥

तस्यामितक्षेमसुमिक्षयुक्तं,
 निशावसाने द्विजपुत्रयुक्ता ।
 सा राक्षसी तत्पुरमाससाद,
 मनोज्ञरूपाणि विभर्ति नित्यम् ॥ ८ ॥
 सा कामरूपेण चरत्यशेषा,
 महीमिमां तेन समं द्विजेन ।
 गोदावरीदक्षिणतीरभागे,
 वृद्धारुतिस्तं द्विजमाह भीमा ॥ ९ ॥
 राक्षस्युघाच ।
 एषा तु गङ्गा द्विजमुख्य संध्या,
 उपास्यतां विप्रवरैः समेत्य ।
 यथोचित विप्रवरास्तु फाले,
 नोपासते यत्नत एष संध्याम् ॥ १० ॥

नीचास्त एवामिहिताः सुरेशै-

रन्त्यावसायिप्रवरास्त एते ।

महं जनित्री तव चेति चान्यं,

नो चेदिदानीं त्वमुपैषि नाशम् ॥ ११ ॥

महाकथकर्ताऽसि यदि द्विजेन्द्र,

सुखं करिष्ये तव यत्प्रियं च ।

पुनश्च देश नित्यं गुह्यं च,

संप्रापयिष्ये ननु सख्यमेतत् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

स प्राह का त्वं द्विजपुंगवोऽपि,

सौधाच तं राक्षसां कामरूपा ।

विश्वासयन्ती शपथैरनेकै-

स्मं न्नान्तचित्तं मुनिराजपुत्रम् ॥ १३ ॥

कङ्कालिनी नाम जगत्प्रसिद्धा,

विप्रोऽसि तामाह निवेदिनं यत् ।

तदेव कर्ताऽस्मि न संशयोऽथ,

यत्तत्प्रियं वच्मि करोमि चैव ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्विप्रवचनं श्रुत्वा राक्षसां कामरूपिणी ।

वृक्षा तत्रोऽपि चार्द्रां दिव्यालंकारभूषणा ॥ १५ ॥

द्विजनादाय सर्वत्र मन्सुतोऽयं गुणाकरः ।

एवं वदन्ती सर्वत्र याति वक्ति करोति च ॥ १६ ॥

तं विप्र रूपसौभाग्यवयोचिद्याविभूषितम् ।

ता च वृद्धां गुणोपेतामस्य मातेति मेनिरे ॥ १९ ॥

तत्र द्विजवरः कञ्चित्स्वा कन्यां भूषणान्विताम् ।

राक्षसीं तां पुरस्तुत्य प्रादात्तस्मै द्विजातये ॥ २० ॥

सा कन्या तं पतिं प्राप्य कृतार्थाऽस्मात्प्रचिन्तयत् ।

स द्विजोऽपि गुणैर्युक्तां पत्नीं दृष्ट्वा सुदुःखितः ॥ २१ ॥

द्विज उवाच ।

मामियं भक्षयेदेव राक्षसी पापरूपिणी ।

किं करोमि क्व गच्छामि कस्यैतत्कथयामि वा ॥ २० ॥

महत्संकटमापन्नं रक्षयिष्यति कोऽत्र माम् ।

भार्या ममेयं कल्याणी गुणरूपययुता ॥

एतामप्यशुभाऽकस्माद्भक्षयिष्यति राक्षसी ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र भार्या सा गुणशालिनी ।

वृद्धाऽप्यतिदुराधर्वा सा गता कुत्रचित्तदा ॥ २२ ॥

प्रथयाचनता भूत्वा बाला चापि पतिप्रता ।

भर्तारं दुःखितं ज्ञात्वा पतिं प्राह रहः शनैः ॥ २३ ॥

भार्योवाच ।

कस्मात्ते दुःखमापन्नं स्वामिस्तत्त्वं वदस्व मे ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शनैः प्रोवाच तां भार्यां यथावत्पूर्वविस्तरम् ।

किमकथ्यं प्रिये मित्रे कुलीनायां च योषिति ॥ २५ ॥

भर्तृयाक्यं निशम्येदं प्रोवाच वदतां घरा ॥ २६ ॥

भार्योवाच ।

अनात्मन सर्वतोऽपि भयमस्ति गृहेष्वपि ।

कुतो भयं ह्यात्मवता किं पुनर्गौतमीतटे ॥ २७ ॥

घसता विष्णुमक्ताना विरक्ताना विवेकिनाम् ।

अत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा स्तुतिं देवमनामयम् ॥ २८ ॥

ग्रहोवाच ।

एतदाकर्ण्य गङ्गाया स्नात्वा विगतकल्मष ।

तुष्ट्वा गौतमीतीरे द्विजो नारायण तथा ॥ २९ ॥

द्विज उवाच ।

त्वमन्तरात्मा जगतोऽस्य माय,

त्वमेव कर्ताऽस्य मुकुन्द इति ।

तव पालकं पालयसे न दीन

मनाधरन्ध्रो नरसिंह कस्मात् ॥ ३० ॥

श्रुत्वैतत्प्रार्थनं तस्य जगच्छोकनिवारण ।

नारायणोऽपि ता पापा निजघ्नान स राक्षसीम् ॥ ३१ ॥

सुदर्शनेन चक्रेण सहकारेण भास्वता ।

तस्मै प्रादाद्वरानिष्टान्प्रापयञ्च गुर प्रभु ॥ ३२ ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्थं विप्र नारायण विदुः ।

स्नानदानेन पूजाद्यैर्यत्र सिध्यति चाञ्छितम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये विप्रनारायणतीर्थ-

वर्णनं नाम सप्तपञ्चदशोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

गौतमीमाहात्म्येऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अथाष्टपष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ।

भानुतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

भानुतीर्थमिति ख्यातं त्वाष्ट्रं माहेश्वरं तथा ।

ऐन्द्रं याम्यं तथाऽऽग्नेयं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥

अभिष्टुत इति रयातो राजाऽऽसीत्प्रियदर्शनः ।

हयमेधेन पुण्येन यष्टुमारब्धवान्सुरान् ॥ २ ॥

तत्रर्त्विजः षोडश स्युर्वसिष्ठान्निपुरोगमाः ।

क्षत्रिये यजमाने तु यज्ञभूमिः कथं भवेत् ॥ ३ ॥

ब्राह्मणे दीक्षिते राजा भुवं दास्यति यज्ञियाम् ।

भूपतौ दीक्षिते दाता को भवेत्को नु याचते ॥ ४ ॥

याच्ञेयमखिलाशर्मजननी पापरूपिणी ।

येनाप्यतो न कार्यैव क्षत्रियेण विशेषतः ॥ ५ ॥

एवं मीमांसमानेषु ब्राह्मणेषु परस्परम् ।

तत्र प्राह महाप्राज्ञो वसिष्ठो धर्मवित्तमः ॥ ६ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

राज्ञि दीक्षायमाणे तु सूर्यो याच्यो भुवः प्रति ।

देहि मे देव सवितर्यजनं देवतोचितम् ॥ ७ ॥

देयं क्षत्रमसि ब्रह्मन्भूतनाथ नमोऽस्तु ते ।

याचितः सविता राज्ञा देवानां यजनं शुभम् ॥ ८ ॥

ददात्येव ततो राजन्प्रार्थयेशं दिवाकरम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वाऽभिष्टुतोऽपि देवदेव दिवाकटम् ।

धृद्वया प्रार्थयामास हरीशाजात्मकं रविम् ॥ १० ॥

राजोवाच ।

देवानां यजनं देहि सवितस्ते नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ।

क्षत्रं दैव यत् सूर्यो दत्ता भूभूपतेस्तत् ।

सविता देवदेवेशो ददामीत्यभ्यभाषत ॥ १२ ॥

एव करोति यो यज्ञं तस्य रिष्टिर्न काचन ।

तथा वाजिमले सत्रे ग्राह्यणैर्वेदपारगैः ॥ १३ ॥

प्रारब्धेऽभिष्टुता राज्ञा यत्रागादुभूपतिं रवि ।

देवानां यजनं दातुं भानुतीर्थं तदुच्यते ॥ १४ ॥

न देवक्रतुमुत्कृष्टं हयमेधं सुरैर्युतम् ।

दैत्याश्च दनुजाश्चैव तथाऽन्ये यज्ञघातकाः ॥ १५ ॥

ब्रह्मरेपधरा सर्वे गायन्तं सामगा इव ।

तेऽपि तत्र महाप्राज्ञा प्राविशन्ननिवारिताः ॥ १६ ॥

चमसानि च पात्राणि सोमं चपालमेव च ।

सोमपानं हविस्त्वागमृत्विजो भूपतिं तथा ॥ १७ ॥

निन्दन्ति निक्षिपन्त्यन्ये हसन्त्यन्ये तथाऽसुराः ।

तेषां चेष्टा न जानन्ति विश्वम्प विना मुने ॥ १८ ॥

विश्वरूपोऽपि पितरं प्राह दैत्या इमे इति ।

तत्पुत्रचचनं श्रुत्वा त्वष्टा प्राह सुरानिदम् ॥ १९ ॥

त्वष्टोवाच ।

गृहीत्वा धारिर्द्भांश्च प्रोक्षयध्वं समन्ततः ।

ये निन्दति मखं पुण्यं चमसं सोममेव ॥ २० ॥

मया त्वपहताः सर्व इत्युक्त्वा परिपिश्रुत ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा चक्रुः सुरगणास्त्वष्टा चापि तथाऽकरोत् ।

भस्मीभूतास्ततः सर्वे कांदिशीकास्ततोऽभवन् ॥ २२ ॥

हता मया महापापा इत्युक्त्वा धार्यवाक्षिपत् ।

ततः क्षीणायुषो दैत्याः प्रातिष्ठन्कुपितास्ततः ॥ २३ ॥

यत्रैतत्प्राक्षिपद्धारि त्वष्टा लोकप्रजापतिः ।

त्वाप्द्रुं तीर्थं तदाख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २४ ॥

त्वष्टुर्धाक्याब्जयुतान्दैत्याग्निजधान यमस्तदा ।

कालदण्डेन चक्रेण कालपाशेन मन्युना ॥ २५ ॥

यत्र ते निहता दैत्यास्तत्तीर्थं याम्यमुच्यते ।

यत्राभवत्कतुः पूर्णो द्रुत्वाऽग्नौ चामृतं यदु ॥ २६ ॥

धाराभिः शरमानाभिरखण्डाभिर्महाध्वरे ।

यत्राभवद्द्व्यबाहस्तुतस्तस्य ह्यभिष्टुतः ॥ २७ ॥

अग्नितीर्थं तदान्यातमश्वमेधफलप्रदम् ।

इन्द्रो मरुद्विर्नृपतिं प्राहेदं धवनं शुभम् ॥ २८ ॥

त्वं सप्राद्भविता राजन्नुभयोरपि लोकयोः ।

सत्ता मम त्रिषो नित्यं भविता नात्र संशयः ॥ २९ ॥

स कृतार्थो मर्त्यलोक इन्द्रतीर्थं च तर्पणम् ।
 कुर्यात्पितॄणां प्रीत्यर्थं यमतीर्थं विशेषतः ॥ ३० ॥
 माहेश्वरं तु तर्तीयं पूजितोऽमिष्टुतः शिवः ।
 मक्तियुक्तेन विप्रैश्च सर्वकर्मविशारदैः ॥ ३१ ॥
 वैदिकैर्लो किकैश्चैव मन्त्रैः पूज्यं महेश्वरम् ।
 नृत्यैर्गौतैस्तथा वाद्यैरमृतैः पञ्चसंभवैः ॥ ३२ ॥
 उपचारैश्च बहुमिर्दण्डपातप्रक्षिणैः ।
 धूपैर्दोषैश्च नैवेद्यैः पुष्पैर्गन्धैः सुगन्धिमिः ॥ ३३ ॥
 पूजयामास देवेशं विष्णुं शंभुं धियैकया ।
 ततः प्रसन्नो देवेशो वरान्दत्तुरीजसा ॥ ३४ ॥
 अमिष्टुते नरेन्द्राय भुक्तिमुक्ता उभे अपि ।
 माहात्म्यमस्य तीर्थस्य तथा ददतुरुत्तमम् ॥ ३५ ॥
 ततः प्रभृति तर्तीयं शैवं धैष्णवमुच्यते ।
 तत्र स्नानं च दानं च सर्वकामप्रदं विदुः ॥ ३६ ॥
 श्रमानि सर्वतीर्थानि स्मरेदपि पठेत वा ।
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यः शिवविष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ३७ ॥
 भानुतीर्थं विशेषेण स्नानं सर्वार्थसिद्धिदम् ।
 तत्र तीर्थं महापुण्यं तीर्थानां शतमत्र हि ॥ ३८ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिनाह्नी तीर्थमाहात्म्ये भान्वादिशततार्थ-
 वर्णनं नामाष्टपञ्च्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥
 गौतमीमाहात्म्ये नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अथैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

भिल्लतीर्थवर्णनम्

ग्रहोवाच ।

भिल्लतीर्थमिति ख्यातं रोगघ्नं पापनाशनम् ।

महादेवपदाम्भोजयुगमक्तिप्रदायकम् ॥ १ ॥

तत्राप्येवविधां पुण्या कथां शृणु महामते ।

गङ्गाया दक्षिणे तीरे श्रीगिरैरुत्तरे तटे ॥ २ ॥

आदिकेश इति ख्यात ऋषिभिः परिपूजितः ।

महादेवो लिङ्गरूपी सदाऽऽस्ते सर्वकामदः ॥ ३ ॥

सिन्धुद्वीप इति ख्यातो मुनिः परमधार्मिकः ।

तस्य भ्राता वेद इति स चापि परमो ऋषिः ॥ ४ ॥

तमादिकेशं घै देवं त्रिपुरारिं त्रिलोचनम् ।

नित्यं पूजयते भक्त्या प्राप्ते मध्यंदिने रवौ ॥ ५ ॥

भिक्षाटनाय घेदोऽपि याति ग्रामं विचक्षणः ।

याते तस्मिन्द्विजघरे व्याघः परमधार्मिकः ॥ ६ ॥

तस्मिन्गिरिवरे पुण्ये मृगया याति नित्यशः ।

मदित्वा विविधान्देशान्मृगान्दन्वा यथासुखम् ॥ ७ ॥

मुष्टे गृहीत्वा पानीयमभिषेकाय शूलिनः ।

न्यस्य मांसं धनुष्कोट्यां श्रान्तो व्याघः शिवं प्रभुम् ॥ ८ ॥

आदिकेशं समागत्य न्यस्य मांसं ततो यद्दिः ।

गङ्गां गत्वा मुखे धारि गृहीत्वाऽऽगत्य तं शिषम् ॥ ९ ॥

यस्य कस्यापि पत्राणि करेणाऽऽदाय भक्तिः ।

अपरेण च मांसानि नैवेद्यार्थं च तन्मनाः ॥ १० ॥

आदिकेशं समागत्य वेदेनार्चितमोजसा ।

पादेनाऽऽहत्य तां पूजां मुखानीतेन वारिणा ॥ ११ ॥

स्नापयित्वा शिवं देवमर्चयित्वा तु पत्रकैः ।

कल्पयित्वा तु(समर्पयति) तन्मांसं शिवो मे प्रीयतामिति १२

नैव किञ्चित्स जानाति शिवभक्तिं विना शुभाम् ।

ततो याति स्वकं स्थानं मांसेन तु यथागतम् ॥ १३ ॥

करोत्येतादृगागत्याऽऽगत्य प्रत्यहमेव सः ।

तथाऽर्पाशस्तुतोपास्य विचित्रा हाभ्वरस्थितिः ॥ १४ ॥

यावन्नायात्यसौ भिहः शिवस्तावन्न सौख्यमाक् ।

भक्तानुकम्पितां शंभोर्मानार्तीतां तु वेत्ति कः ॥ १५ ॥

संपूजयत्यादिकेशमुमया प्रत्यहं शिवम् ।

एवं यदुत्तिष्ठे काले यान्ने वेदश्चुकोप ह ॥ १६ ॥

पूजां मन्त्रयतीं विभ्रां शिवभक्तिसमन्विताम् ।

को नु विध्यंसने पापो मत्तः ॥ वधमाप्नुयात् ॥ १७ ॥

गुह्येवद्विजस्यामिद्रोही वध्यो मुनेरपि ।

सर्वम्यापि वधाहोऽसौ शिवस्य द्रोहकृत्तः ॥ १८ ॥

एवं निश्चिन्य मेधावी वेदः सिन्धोस्तथाऽनुजः ।

कर्म्येयं पापचेष्टा स्यात्पापिष्ठस्य दुरात्मनः ॥ १९ ॥

पुणैर्वन्यमवैर्दिव्यैः कन्दैर्मूलफलैः शुभैः ।

वृतां पूजां स विध्यस्य ह्यन्यां पूजां करोति यः ॥ २० ॥

मांसेन तरुपत्रैश्च स च घृघ्यो भवेन्मम ।
 एवं संचिन्त्य मेधाधी गोपयित्वा तनुं तदा ॥ २१ ॥
 तं पश्येयमहं पापं पूजाकर्तारमीश्वरे ।
 एतस्मिन्नन्तरे प्रायाद्व्याधो देवं यथा पुरा ॥ २२ ॥
 नित्यघटपूजयन्तं तमादिकेशस्तदाऽग्रवीत् ॥ २३ ॥

आदिकेश उवाच ।

भो भो व्याध महाबुद्धे श्रान्तोऽसीति पुनः पुनः ।
 चिराय कथमायातस्त्वां चिना तात दुःखित' ॥
 ॥ विन्दामि सुखं किञ्चित्समाभ्यसिहि पुत्रक ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तमेयं वादिनं देवं वेदः श्रुत्या विलोक्य तु ।
 चुकोप विस्मयाविष्टो न च किञ्चिदुवाच ह ॥ २५ ॥
 व्याधश्च नित्यघटपूजां कृत्वा स्वभवनं ययौ ।
 वेदश्च कुपितो भूत्वा आगत्येशमुवाच ह ॥ २६ ॥

वेद उवाच ।

अयं व्याधः पापरतः क्रियाज्ञानविधर्जितः ।
 प्राणिर्हिसारतः क्रूरो निर्दयः सर्वजन्तुषु ॥ २७ ॥
 हीनजातिरकिञ्चिज्ज्ञो गुरुकर्मविधर्जितः ।
 सदाऽनुचितकारी चानिर्जितापिलगोगणः ॥ २८ ॥
 तस्याऽऽत्मानं दर्शितवाग्र मां किञ्चन घह्यसि ।
 पूजां मन्त्रविधानेन करोमीश यतप्रतः ॥ २९ ॥

त्वदेकशरणो नित्यं भार्यापुत्रविवर्जितः ।

व्याधो मांसेन दुष्टेन पूजां तत्र करोत्यसौ ॥ ३० ॥

तस्य प्रसन्नो भगवान् भवेति महाद्भुतम् ।

शास्त्रिमस्य करिष्यामि मिलस्य ह्यपकारिणः ॥ ३१ ॥

मृदो कोऽपि भवेत्प्रीतः कोऽपि तद्वद्दुरात्मनः ।

तस्मादहं मूर्ध्नि शिलां पातयेयमसंशयम् ॥ ३२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

इत्युक्तवति चै वेदे विहस्येशोऽन्नर्घादिदम् ॥ ३३ ॥

आदिकेश उवाच ।

श्वः प्रतीक्षस्व पञ्चान्मे शिलां पातय मूर्ध्नि ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेत्युक्त्वा स वेदोऽपि शिलां संत्यज्य बाहुना ।

उपसंहृत्य तं कोपं श्वं करोमीत्युवाच ह ॥ ३५ ॥

ततः प्रातः समागत्य कृत्वा स्नानादिकर्म च ।

वेदोऽपि नित्यवत्पूजां कुर्वन्पश्यति मस्तके ॥ ३६ ॥

लिङ्गस्य सवणां भीमां धारां च रुधिरप्लुताम् ।

वेदः स विस्मितो भूत्वा किमिदं लिङ्गमूर्धनि ॥ ३७ ॥

महोत्पातो भवेत्कस्य सूचयेदित्यचिन्तयत् ।

मृदुमिध गोमयेनापि कुशैस्तं गाङ्गवारिभिः ॥ ३८ ॥

प्रक्षालयित्वा तां पूजां कृतवान्नित्यवत्तदा ।

एतस्मिन्नन्तरे प्रायान्द्याधो विगतकल्मषः ॥ ३९ ॥

मूर्धानं घणसंयुक्तं सरक्तं लिङ्गमस्तके ।

शंकरस्याऽऽदिकेशस्य ददृशेऽन्तर्गतस्तदा ॥ ४० ॥

दृष्ट्वैव किमिदं चित्रमित्युक्त्वा निशितैः शरैः ।

आत्मानं भेदयामास शतधा च सहस्रधा ॥ ४१ ॥

स्यामिनो वैवृतं दृष्ट्वा कः क्षमेतोत्तमाशयः ।

मुहुर्निनिन्द चाऽऽत्मानं मयि जीघत्यभूदिदम् ॥ ४२ ॥

कष्टमापतितं कीदृग्दो दुर्विधिवैशसात् ।

तत्कर्म तस्य संवीक्ष्य महादेवोऽतिविस्मितः ॥

ततः प्रोषाच भगवान्वेदं वेदविदां परम् ॥ ४३ ॥

आदिकेश उवाच ।

पश्य व्याध महायुद्धे भक्तं भावेन संयुतम् ।

त्वं तु मृदुमिः पुशैर्वाभिर्मूर्धानं स्पष्टयानसि ॥ ४४ ॥

अनेन सहसा ब्रह्मन्ममाऽऽत्माऽपि निवेदितः ।

भक्तिः प्रेमाथवा शक्तिर्विचारो यत्र विद्यते ॥

तस्मादस्मै परान्दास्ये पश्चात्तुभ्यं द्विजोत्तम ॥ ४५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

घरेण च्छन्दयामास व्याधं देवो महेश्वरः ।

व्याधः प्रोषाच देवेशं निर्माल्यं तव यद्भवत् ॥ ४६ ॥

तदस्माकं भवेन्नाथ मन्नाम्ना तीर्थमुच्यताम् ।

सर्वप्रतुफलं तीर्थं स्मरणादेव जायताम् ॥ ४७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तयेत्युवाच देवेशस्तत्तन्मन्त्रार्थमुत्तमम् ।

मिहृतीर्थं समस्ताग्रसंघविच्छेदकारणम् ॥ ४८ ॥

श्रीमहादेवचरणमहामक्तिविधायकम् ।

अमवन्तानशानाग्रैर्मूक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥

वेदम्यापि वरान्नादाच्छ्रियो नानाविधान्यहन् ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये मिहृतीर्थमहिम-

वर्णनं नामैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

गौतमीमाहृत्ये शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

अथ सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चक्षुस्तीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

चक्षुस्तीर्थमिति स्थातं रूपसौभाग्यदायकम्

यत्र योगेश्वरो देवो गौतम्या दक्षिणे तटे ॥ १ ॥

पुरं भौवनमाख्यात गिरिभूर्ज्यमिधोयने ।

यत्रासौ भौवनो राजा क्षत्रधर्मपरायणः ॥ २ ॥

तस्मिन्पुखरे कश्चिद्ग्राह्यो बृद्धकौशिकः ।

तत्पुत्रो गौतम इति स्थातो वेदविदुत्तमः ॥ ३ ॥

तस्य मातुर्मनोदोषाद्विपरीतोऽभवदुद्विजः ।

सखा तस्य वणिक्,श्चिन्मणिकुण्डल उच्यते ॥ ४ ॥

तेन सख्यं द्विजस्याऽऽसीद्विषमं द्विजवैश्ययोः ।

श्रीमद्द्विजयोर्नित्यं परस्परद्वितैषिणो- ॥ ५ ॥

कदाचिद्वीतमो वैश्यं चित्तेऽं मणिकुण्डलम् ।

प्राहेदं वचनं प्रीत्या रहः स्थित्वा पुनः पुन- ॥ ६ ॥

गौतम उवाच ।

गच्छामो धनमादातुं पर्वतानुदर्धनपि ।

यौवनं तद्वृथा ह्येयं विना सौख्यानुकूल्यतः ॥

धनं विना तत्कथं स्यादहो धिङ्निर्धनं नरम् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कुण्डलो द्विजमाहेदं मत्पित्रोपार्जितं धनम् ।

यहस्ति किं धनेनाद्य करिष्ये द्विजसत्तम ॥

द्विजः पुनरवाचेदं मणिकुण्डलमोज्जसा ॥ ८ ॥

गौतम उवाच ।

धर्मार्थज्ञानकामानां को नु तृप्तः प्रशम्यते ।

उत्कर्षप्राप्तिरेवैषां समे श्लाघ्या शरीरिणाम् ॥ ९ ॥

स्वेनेव व्यवसायेन धन्या जीवन्ति जन्तवः ।

परदत्तार्थसंतुष्टाः कष्टजीविन एव ते ॥ १० ॥

स पुत्रः शस्यते लोके पितृभिश्चामिनन्द्यते ।

यः पेश्यममिलिप्सेत न वाचाऽपि नु कुण्डल ॥ ११ ॥

स्वबाहुबलमाश्रित्य योऽर्थानर्जयते सुतः ।

स कृतार्थो मवेल्लोके पैत्र्यं वित्तं न तु स्पृशेत् ॥ १२ ॥

म्ययमार्ज्यं सुतो वित्तं पित्रे दास्यति बन्धवे ।

तं तु पुत्रं विजानीयादितरो योनिर्काटिकः ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु तद्वाक्यं ब्राह्मणस्यामिलाशिषः ।

तथेति श्रुत्वा तद्वाक्यं रत्नान्यादाय सन्धरः ॥ १४ ॥

मान्मर्कायानि वित्तानि गौतमाय व्यवेदयत् ।

घनेनैनेन देशाश्च परिब्रज्य यथासुखम् ॥ १५ ॥

घनान्यादाय वित्तानि पुनरेष्यामहे गृहम् ।

सन्धमेव वणिग्बन्धि स तु विप्रः प्रतारकः ॥ १६ ॥

पापात्मा पापचित्तं च न बुबोध वणिग्विजम् ।

तौ परस्परमामन्त्रय माना पित्रोऽजानतोः ॥ १७ ॥

देशादेशान्तरं यानौ घनायं तौ वणिग्विजौ ।

वणिग्बन्धस्तस्थितं वित्तं ब्राह्मणो हनूमिच्छति ॥ १८ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

येन केनाप्युपायेन तद्धनं हि समाहरे ।

मदो पृथिव्या रम्याणि नगरानि सहस्रशः ॥ १९ ॥

इष्टप्रदाश्च कामस्य देवता इव योनिनः ।

मनोहराम्बुजं तत्र सन्ति किं क्रियते मया ॥ २० ॥

घनमाहृत्य यन्नेन योषिदुभ्यो यदि दीयते ।

मुन्यन्ते तास्तत्रो नित्यं सरलं जीविनं हि तत् ॥ २१ ॥

नृत्यगीतरतो नित्यं पण्यस्त्रीभिरलंकृतः ।

भोक्ष्ये कथं ॥ तद्वित्तं वैश्यान्मदस्तमागतम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं चिन्तयमानोऽसौ गीतम' प्रहसन्निव ।

मणिकुण्डलमाहेदमधर्मादेव जन्तवः ॥ २३ ॥

वृद्धिं सुखमभीष्टानि प्राप्नुवन्ति न संशयः ।

धर्मिष्ठाः प्राणिनो लोके दृश्यन्ते दुःखमाग्निः ॥ २४ ॥

तस्माद्धर्मेण किं तेन दुःखैकफलहेतुना ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नेत्युवाच ततो वैश्यः सुखं धर्मं प्रतिष्ठितम् ।

पापे दुःखं भयं शोको दारिद्र्यं क्लेश एव च ॥

यतो धर्मस्तता मुक्तिः स्वधर्मः किं विनश्यति ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं विषदतोस्तत्र संपरायस्तयोरभूत् ।

यस्य पक्षो भवेज्ज्यायान्स परार्थमवाप्नुयात् ॥ २७ ॥

पृच्छावः कस्य प्राक्तनं धर्मिणो वाऽप्यधर्मिणः ।

वेदात्तु लौकिकं ज्येष्ठं लोके धर्मात्सुखं भवेत् ॥ २८ ॥

एवं विषदमानो तावूचतुः सकलाञ्जनान् ।

धर्मस्य वाऽप्यधर्मस्य प्राक्तनमनयोर्भुवि ॥ २९ ॥

तद्वदन्तु यथावृत्तमेवमूचतुरोजसा ।

एवं तत्रोचिरे केचिद्ये धर्मेणानुवर्तिन' ॥ ३० ॥

तैर्दुःस्वप्नमुपयते पापिष्ठाः सुखिनो जनाः ।

संपराये धनं सर्वं जिनं विप्रे न्यवेदयत् ॥ ३१ ॥

मणिमान्धर्मविच्छेष्टः पुनर्धर्मं प्रशंसति ।

मणिमन्तं द्विजः प्राह किं धर्ममनुशंससि ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथेपि चेत्प्राह वैश्यो ब्राह्मणः पुनर्धर्मात् ॥ ३२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

जिनं मया धनं वैश्य निर्लेज्जः किंनु मायसे ।

मयैव विजितो धर्मो यथेष्टचरणात्मना ॥ ३३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्ब्राह्मणवचः श्रुत्वा वैश्यः सस्मित ऊचिवाच ॥ ३४ ॥

वैश्य उवाच ।

पुलाका इव धान्येषु पुत्तिका इव पक्षिणु ।

वैश्ये तान्सखे मन्ये येषां धर्मो न विद्यते ॥ ३५ ॥

चतुर्णां पुरुषार्थानां धर्मः प्रयत्न उच्यते ।

पञ्चादृश्यञ्च कामञ्च स धर्मो मयि तिष्ठति ॥

कथं ब्रूये द्विजश्रेष्ठ मया विजितमिन्यद् ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

द्विजो वैश्यं पुनः प्राह हस्ताभ्यां जायतां पलः ।

तथेति मन्यते वैश्यस्त्रीं गन्वा पुनरुच्यतुः ॥ ३७ ॥

पूर्ववर्तीकान्गत्वा जितमित्यग्रवार्तुद्विजः ।

करो शिन्वा तनः प्राह कथं धर्मं तु मन्यसे ॥

आश्रितो ब्राह्मणेनैव वैश्यां धनमप्रवीत् ॥ ३८ ॥

वैश्यउवाच ।

धर्ममेव पर मन्ये प्राणैः कण्ठगतैरपि ।

माता पिता सुहृद्वन्धुर्धर्म एव शरीरिणाम् ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवं विवदमानौ तावर्थवान्ब्राह्मणोऽभवत् ।

विमुक्तो वैश्यकस्तत्र बाहुभ्यां च धनेन च ॥ ४० ॥

एवं भ्रमन्तौ संप्राप्तौ गङ्गां योगेश्वरं हरिम् ।

यदृच्छया मुनिश्रेष्ठः मिथस्तावूचतुः पुनः ॥ ४१ ॥

वैश्यो गङ्गां तु योगेशं धर्ममेव प्रशंसति ।

भतिकोपाद्द्विजो वैश्यमाक्षिपः पुनरब्रवीत् ॥ ४२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

गतं धनं करौ छिन्नावधशिष्टोऽसुमिर्मवान् ।

त्वमन्यथा यदि दूष आहरिष्येऽसिना शिरः ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

विहस्य पुनराहेदं वैश्यो गौतममञ्जसा ॥ ४४ ॥

वैश्य उवाच ।

धर्ममेव परं मन्ये यथेच्छसि तथा कुरु ।

ब्राह्मणांश्च गुरुन्देवान्नेदान्धर्म जनार्दनम् ॥ ४५ ॥

यस्तु निन्दयते पापो नासौ स्पृश्योऽथ पापटम् ।

उपेक्षणीयो दुर्वृत्तः पापात्मा धर्मदूषकः ॥ ४६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्राह स कोपेन धर्मं यत्नशंसति ।

आपयोः प्राणयोरत्र पणः स्यादिति वै मुने ॥ ४७ ॥

एवमुक्ते गौतमेन तथेत्याह घणिकदा ।

पुनरप्युचतुर्मौ लोकांल्लोकास्तथोच्चिरे ॥ ४८ ॥

योगेश्वरस्य पुरतो गौतम्या दक्षिणे तटे ।

तं निपात्य विशं विप्रश्चक्षुस्तपाट्टं चाब्रवीत् ॥ ४९ ॥

विप्र उवाच ।

गतोऽसीमां दशा वैश्य नित्यं धर्मप्रशंसया ।

गतं धनं गतं चक्षुश्चेदितौ करपल्लवौ ॥

पृष्टोऽसि मित्र गच्छामि मैवं ब्रूया कथान्तरे ॥ ५० ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्मिन्प्रयाते वैश्योऽसौ चिन्तयामास चेनसि ।

॥ कष्टं मे किमभवद्दमैकमनसो हरे ॥ ५१ ॥

स कुण्डलो घणिकश्चेष्टो निर्धनो गतयाहुकः ।

गतनेत्रः शुचं प्राप्तो धर्ममेवानुसंस्मरन् ॥ ५२ ॥

एवं यद्विधा चिन्तां कुर्वन्नाम्ने महीतले ।

निश्चेष्टोऽथ निदत्साहः पतित शोकसागरे ॥ ५३ ॥

दिनावसाने शर्मयामुदिते चन्द्रमण्डले ।

एकादश्यां शुक्लपक्षे तत्राऽऽयाति विभीषणः ॥ ५४ ॥

स तु योगेश्वरं देवं पूजयित्वा यथाविधि ।

स्नात्वा तु गौतमीं गङ्गा सपुत्रो राक्षसैर्वृतः ॥ ५५ ॥

विभीषणस्य हि सुतो विभीषण इवापरः ।

वैभीषणिरिति रयातस्तमपश्यदुवाच ह ॥ ५६ ॥

चैश्यस्य वचनं श्रुत्वा यथावृत्तं स धर्मवित् ।

पित्रे निवेदयामास लङ्केशाय महात्मने ॥

स तु लङ्केश्वरः ग्राह पुत्रं प्रीत्या गुणाकरम् ॥ ५७ ॥

विभीषण उवाच ।

श्रीमात्रामो मम गुरुस्तस्य मान्यः सखा मम ।

हनुमानिति विख्यातस्तेनाऽऽनीतो गिरिर्महान् ॥ ५८ ॥

पुरा कार्यान्तरे प्राप्ते सर्वोपध्याश्रयोऽचलः ।

जाते कार्ये तमादाय हिमवन्तमधागमत् ॥ ५९ ॥

विशल्पकरणी चेती मृतसंजीवनीति च ।

तदाऽऽनीय महाबुद्धी रामायाविलम्बकर्मणे ॥ ६० ॥

निवेदयित्वा तत्साध्यं तस्मिन्वृत्ते समागतः ।

पुनर्गिरिं समादाय आगच्छद्देषपवेतम् ॥ ६१ ॥

तामानीयास्य हृदये निवेशय हरिं स्मरन् ।

ततः प्राप्स्यत्ययं सर्वमपेक्षितमुदारधीः ॥ ६२ ॥

गच्छतस्तस्य वेगेन विशल्पकरणी पुनः ।

अपतन्नीतमीतीरे यत्र योगेश्वरो हरिः ॥ ६३ ॥

विभीषणिरुवाच ।

तामोपधीं मम पितर्दर्शयाऽऽशु विलम्ब मा ।

परार्तिशमनादन्यच्छ्रेयो न भुषनत्रये ॥ ६४ ॥

ब्रह्मावाच ।

विभीषणस्तथेत्युक्त्वा ता पुत्रस्याप्यदर्शयन् ।

श्ये त्येत्यस्य वृक्षस्य शाखा विच्छेद् तत्सुतः ॥

चैश्यस्य चापि ॥ प्रीत्या सन्तः परहिते रताः ॥ ६५ ॥

विमोषण उवाच ।

यत्रापतन्मगे चास्मिन्स वृक्षस्तु प्रतापवान् ।
तस्य शाखां समादाय हृदयेऽस्य निवेशय ॥
तत्स्पृष्टमात्र एवासौ स्वकं रूपमवाप्नुयात् ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एनच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं वैर्माषणिस्त्वारधी ।
तथ चकार वै सम्यक्काष्ठखण्डं न्यवेशयत् ॥ ६७ ॥
हृदसे स तु वैश्योऽपि सचक्षुः सकरोऽभवत् ।
मणिमन्त्रोपधीनां हि धीर्यं कोऽपि न युज्यते ॥ ६८ ॥
तदेव काष्ठमादाय धर्ममेवानुसंस्मरन् ।
स्नात्वा तु गौतमीं गङ्गां नद्या योगेश्वरं हरिम् ॥ ६९ ॥
नमस्कृत्या पुनरगात्काष्ठखण्डेन वैश्यकः ।
परिभ्रमन्नृपपुरं महापुरमिति श्रुतम् ॥ ७० ॥
महाराज इति ख्यातस्तत्र राजा महाबलः ।
तस्य नास्ति सुतः कश्चित्पुत्रिका नष्टलोचना ॥ ७१ ॥
सैव तस्य सुता पुत्रस्तस्यापि वनर्मादृशम् ।
देवो वा दानवो वाऽपि ब्राह्मण क्षत्रियो भवेत् ॥ ७२ ॥
वैश्यो वा शूद्रयोनिर्वा सगुणो निर्गुणोऽपि वा ।
तस्मै देया इय पुत्री यो नेत्रे आहरिष्यति ॥ ७३ ॥
राज्येन सह देयेयमिति राजा ह्यघोषयत् ।
महर्निशमसौ वैश्यः श्रुत्वा घोरमथात्रवीन् ॥ ७४ ॥

वैश्य उवाच ।

अहं नेत्रे आहरिष्ये राजपुत्र्या असंशयम् ॥ ७५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तं वैश्यं तरसाऽऽदाय महाराज्ञे न्यवेदयन् ।

तत्काष्ठस्पर्शमात्रेण सनेत्राऽभून्नृपात्मजा ॥ ७६ ॥

ततः सविस्मयो राजा को भवानिति चाब्रवीत् ।

वैश्यो राज्ञे यथावृत्तं न्यवेदयदशेषतः ॥ ७७ ॥

वैश्य उवाच ।

ब्राह्मणानां प्रसादेन धर्मस्य तपसस्तथा ।

दानप्रभावाद्यज्ञैश्च विविधैर्भूरिदक्षिणैः ॥

दिव्यौषधिप्रभावेन ममसामर्थ्यमीदृशम् ॥ ७८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतद्वैश्यघ्नः ध्रुत्वा विस्मितोऽभून्महीपति ॥ ७९ ॥

राजोवाच ।

अहो महानुभाषोऽयं प्रायो वृन्दारको भवेत् ।

अन्यधैतादृगन्यस्य सामर्थ्यं दृश्यते कथम् ॥

तस्मादस्मै तु तां कन्यां प्रदास्ये राजपूर्विकाम् ॥ ८० ॥

ब्रह्मोवाच ।

इति संकल्प्य मनसि कन्यां राज्यं च दत्तवान् ।

विहारार्थं गतः स्वैरं परं ऐदमुपागतः ॥ ८१ ॥

न मित्रेण विना राज्यं न मित्रेण विना सुखम् ।

तमेव सततं निग्रं विन्तयन्वैश्यनन्दनः ॥ ८२ ॥

एतदेव सुजातानां लक्षणं भुवि देहिनाम् ।

एषाद्रं यन्मनो नित्यं तेषामप्यहितेषु हि ॥ ८३ ॥

महानृपो धनं प्रायात्स राजा मणिकुण्डलः ।

तस्मिंश्चासति राज्यं तु कदाचिद्गौतमं द्विजम् ॥ ८४ ॥

हतस्व द्यूतकैः पापैरपश्यन्मणिकुण्डलः ।
 तमादाय द्विजं मित्रं पूजयामास धर्मवित् ॥ ८५ ॥
 धर्माणां तु प्रभावं तं तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ।
 ज्ञापयामास गङ्गायां तं सर्वाघनिवृत्तये ॥ ८६ ॥
 तेन विप्रेण सर्वैस्तेः स्वकीयैर्गोत्रजैर्वृतः ।
 वैज्यैः स्वदेशसंभूतैर्ग्राह्यस्य तु बान्धवैः ॥ ८७ ॥
 वृद्धकौशिकमुत्स्यैश्च तस्मिन्योगेश्वरान्तिके ।
 यत्रानिष्ट्वा सुरान्पूज्य ततः स्वर्गमुपेयिवान् ॥ ८८ ॥
 ततः प्रभृति तृतीयं मृतसंजीवनं विदुः ।
 बभूवुर्स्तार्यं सयोगेशं स्मरणादपि पुण्यदम् ।
 मनःप्रसादजननं सर्वदुर्माघनाशनम् ॥ ८९ ॥
 इति श्रीमहापुराणेभाद्रिग्राह्ये तीर्थमाहान्त्ये बभूवुर्स्तार्यादि-
 वर्णनं नाम सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥
 गौतमीमाहान्त्य एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

अथैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

उर्वशीतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

उर्वशीतीर्थमाख्यातमभवेद्यत्प्रदम् ।

स्नानदातमहादेववासुदेवार्चनादिभिः ॥ १ ॥

महेश्वरो यत्र देवो यत्र शार्ङ्गधरो हरिः ।
 प्रमतिर्नाम राजाऽऽसीत्सार्वभौमः प्रतापवान् ॥ २ ॥
 रिपूञ्चित्वा जगामाऽऽशु इन्द्रलोकं सुरैर्वृतम् ।
 तत्रापश्यत्सुरपतिं मरुद्भिः सह नारद ॥ ३ ॥
 जहासेन्द्रं पाशहस्तं प्रमतिः क्षत्रियधमः ।
 तं हसन्तमथाऽऽलक्ष्य हरिः प्रमतिमब्रवीत् ॥ ४ ॥

इन्द्र उवाच ।

देवालये महायुद्धे मरुद्भिः क्रोडितैरलम् ।
 दिशो जित्वा दिवं प्राप्तः कुरु क्रीडां मया सह ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सकपायं हरियवो निशम्य प्रमतिर्नृपः ।
 तथेत्युवाच देवेन्द्रं निष्कृतिं कां तु मन्यसे ॥
 तच्छ्रुत्वा प्रमतेर्वाक्यं सुरराण्णूपमब्रवीत् ॥ ६ ॥

इन्द्र उवाच ।

उर्वश्येव पणोऽस्माकं प्राप्या या निखिलैर्मखैः ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्येन्द्रवचनं प्रमतिः प्राह गर्वितः ।
 उर्वशीं निष्कृतिं मन्ये त्वं राजर्निकं नु मन्यसे ॥ ८ ॥
 यद्वर्षाणि सुरेशान तन्मन्येऽहं शतकतो ।
 प्राहेन्द्रं प्रमतिस्तद्वन्निष्ठत्यै दक्षिणं करम् ॥
 सपर्मं सशरं धर्म्यं देहि (मन्ये) दीयामहे धयम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तावेवं संविदं कृत्वा देवनायोपतस्थतुः ।

प्रमनिर्जिनवांस्तत्र उर्वशीं दैवतस्त्रियम् ॥

तां जित्वा प्रमतिः प्राह संरम्भात्वं शनकतुम् ॥ १० ॥

प्रमतिरुवाच ।

निष्कृत्यै पुनरन्यगमे पश्चाद्दीप्त्यै त्वया विमो ॥ ११ ॥

इन्द्र उवाच ।

देवयोग्यमथो घञ्जं जैत्रं सरयमुत्तमम् ।

दीप्त्यैऽहं तेन नृपते करेणाप्यविच्चारयन् ॥ १२ ॥

ब्रह्मावाच ।

स गृह्णात्वा तदा पाशानन्याश्च मणिभूषितान् ।

जिनमिन्यग्रवीच्छक्रं प्रमतिः प्रहसंस्तदा ॥ १३ ॥

एनन्मिन्नन्तरे प्रायादक्षतस्तत्र नारद ।

विश्वावसुरिति ख्यातो गन्धर्वाणां महेश्वरः ॥ १४ ॥

विश्वावसुरुवाच ।

गन्धर्वाविद्यया राजंस्तया दीप्त्यामहे त्वया ।

तथेत्युक्त्वा स नृपतिर्जितमिन्यग्रवीत्तदा ॥ १५ ॥

तौ जित्वा नृपतिर्मौर्ष्याद्देवेन्द्रं प्राह कश्मलम् ॥ १६ ॥

प्रमतिरुवाच ।

रणे वा देवने वाऽपि न त्वं जेता कथंचन ।

महेन्द्र सननं तस्मादसदाराधको भव ॥

घट केन प्रकारेण जाता देवेन्द्रता तव ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तथा प्राहोर्वशी गर्वाद्गच्छ कर्मकरी भव ।
 उर्वशी प्राह देवेषु यथा वर्ते तथा त्वयि ॥
 वर्तेयं सर्वभावेन न मां धिक्कर्तुमर्हसि ॥ १८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततस्तां प्रमतिः प्राह त्वादृश्यः सन्ति चारिकाः ।
 त्वं किं विलज्जसे भद्रे गच्छ कर्मकरी भव ॥ १९ ॥
 एतच्छ्रुत्वा नृपेणोक्तं गन्धर्वाधिपतिस्तदा ।
 चित्रसेन इति ख्यातः (प्राह) सुतो विश्वाचसोर्दली ॥ २० ॥

चित्रसेन उवाच ।

दीव्येहं वै रघवा राजन्सवणानेन भूपते ।
 राज्येन जीवितेनापि मदीयेन तवापि च ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच

तथेत्युक्त्वा पुनरुभौ चित्रसेननृपोत्तमौ ।
 दीव्येतामभिसंख्यौ चित्रसेनोऽजयत्तदा ॥ २२ ॥
 गान्धर्वस्तं महापाशीर्वबन्ध नृपतिं तदा ।
 चित्रसेनोऽजयत्सर्वमुर्वशीमुग्यतः पणैः ॥ २३ ॥
 राज्यं काशं बलं चैव यदन्यद्दसु किञ्चन ।
 चित्रसेनस्य तज्जातं यदासीत्प्रमनेर्धनम् ॥ २४ ॥
 तस्य पुत्रो बाल एव पुरोधसमुवाच ॥
 यैश्वर्यामित्रं महाप्राज्ञं मधुच्छन्दसमोजसा ॥ २५ ॥

प्रमत्तिपुत्र उवाच ।

किं मे पित्रा कृतं पापं ह वा बद्धो महामतिः ।

कथमेव्यति म्वं म्यानं कथं पार्श्वमोक्ष्यते ॥ २६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सुमनेवंवनं श्रुत्वा ध्यान्वा स मुनिसत्तमः ।

मधुच्छन्दा जगादेवं प्रमनेवर्तनं तदा ॥ २७ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

देवलोके तव पित्रा बद्ध आस्ते महानने ।

कैतवैरनुदोषैश्च नृपराज्यो बभूव ॥ २८ ॥

यो यानि कैतवसमां स चापि क्लेशमाप्सवेत् ।

धूममयामिश्रादीनि व्यसनानि नृपात्मज ॥ २९ ॥

पापिनामेव जायन्ते सदा पापात्मकानि हि ।

एकैकमप्यनर्थाय पापाय नरकाय च ॥ ३० ॥

यानासनानिलापायैः कृतैः कैतववर्तिभिः ।

कुर्वाताः कलुषीभूताः किं पुनः कितवो जनः ॥ ३१ ॥

कितवस्य तु या आया तप्यते निश्चयेव सा ।

न चापि कितवः पापो योषिर्न बाल्य तप्यते ॥ ३२ ॥

ता दृष्ट्वा विगतात्तन्द्रो नित्यं वदति पापशू ।

अहो संसारचक्रेऽस्मिन्नया नुष्यो न पातको ॥ ३३ ॥

न किञ्चिदपि यस्याऽऽत्मे लोके विद्यतं सुमम् ।

लोकद्वरेऽपि न सुखा कितवः कोऽपि दृश्यते ॥ ३४ ॥

विभ्राति च तथा नित्यं लज्जया दग्धमानसः ।
 गतधर्मो निरानन्दो ग्रस्तगर्वस्तथाऽटति ॥ ३५ ॥
 अकौतर्वा च या वृत्तिः सा प्रशस्ता द्विजन्मनाम् ।
 रुप्रिगोरक्षयघाणिज्यमपि कुर्यान्न कैतवम् ॥ ३६ ॥
 यस्तु कैतववृत्त्या हि धनमाहर्तुमिच्छति ।
 धर्मार्थकामाभिजनैः स विमुच्येत पौरुषात् ॥ ३७ ॥
 वेदेऽपि दूषितं कर्म तव पित्रा तदाऽऽदृतम् ।
 तस्मार्त्तिकं कुर्महे घटस यदुक्तं ते विधीयते ॥ ३८ ॥
 विधातुविहितं मार्गं को नु वाऽत्येति पण्डितः ॥ ३९ ॥

ग्रहोवाच ।

एतत्पुरोधसो वाक्यं श्रुत्वा सुमतिरब्रवीन् ॥ ४० ॥

सुमतिरवाच ।

किं कृत्वा प्रमतिस्नातः पुनः राज्यमवाप्नुयात् ॥ ४१ ॥

ग्रहोवाच ।

पुनर्ध्यात्वा मधुच्छन्दाः सुमतिं चेदमब्रवीन् ॥ ४२ ॥

मधुच्छन्दा उवाच ।

गौतमीं याहि घटस त्वं तत्र पूजय शंकरम् ।
 नदिति धरुणं विष्णुं ततः पाशाद्विमोक्ष्यते ॥ ४३ ॥

ग्रहोवाच ।

तथेत्युक्त्वा जगामाऽऽशु गङ्गां नत्वा जनार्दनम् ।
 पूजयापास शम्भुं च तपस्तेपे यतत्र न ॥ ४४ ॥

सहस्रमेकं चर्याणां बद्धं पितरमात्मनः ।

मोक्षयामास देवेभ्यः पुनः राज्यमवाप सः ॥ ४५ ॥

शिखे (हरी) शाम्या मुक्तपाशो राज्यं प्राप सुतान्स्वकात् ।

अवाप्य विद्या गान्धर्वीं प्रियञ्चाऽऽसीच्छनः ॥ ४६ ॥

शामयं चैप्पयं चैव उर्ध्वशीर्षीर्यमेव च ।

ततः प्रभृति नर्त्तीयं कैतवं चेति विश्रुतम् ॥ ४७ ॥

शिवविष्णुसरिन्मातुप्रसादावाप्यनं न किम् ।

तत्र स्नानं च दानं च बहुपुण्यफलप्रदम् ॥

पापपाशविमोक्षं तु सर्वदुर्गतिनाशनम् ॥ ४८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहान्त्ये उर्ध्वश्रीर्षीर्य-

वर्णनं नामैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

गौतमोमाहान्त्ये एविकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

सामुद्रतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सामुद्रं तीर्थमाख्यानं सर्वतीर्थफलप्रदम् ।

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि शृणु नारद तन्मनाः ॥ १ ॥

विमृष्टा गौतमेनासौ गङ्गा पापप्रणाशना ।

लोकानामुपकारायैवावात्पूरार्णवं प्रति ॥ २ ॥

आगच्छन्ती देवकी कण्डलुधृतामया ।
 शिरसा च धृता देवी शंभुना परमात्मना ॥ ३ ॥
 विष्णुपादात्प्रसूता तां ब्राह्मणेन महात्मना ।
 आनीतां मर्त्यभवनं स्मरणादघनाशनीम् ॥ ४ ॥
 गुरोर्गुरुतमा सिन्धुर्दृष्ट्वा कृत्यमचिन्तयत् ।
 या घन्या जगतामीशा ब्रह्मेशाद्यैर्ममस्कृता ॥ ५ ॥
 तामहं प्रतिगच्छेयं नो चेत्स्याद्धर्मदूषणम् ।
 आगच्छन्तं महात्मानं यो मोहाश्रोपतिष्ठते ॥ ६ ॥
 न तस्य कोऽपि त्राताऽस्ति पापिनो लोकयोर्द्वयोः ।
 एवं विमृश्य रत्नेशो मूर्तिमान्विनयान्वितः ॥
 कृताञ्जलिपुटो गङ्गामाहेदं सरितां पतिः ॥ ७ ॥

सिन्धुरुवाच ।

रसातलगतं धारि पृथिव्यां यक्षभस्तले ।
 तन्मामेवात्र विशतु नाहं घक्ष्यामि किञ्चन ॥ ८ ॥
 मयि रत्नानि पीयूषं पर्वता राक्षसासुराः ।
 एतानप्यखिलानन्यान्भोमान्संधारयाम्यहम् ॥ ९ ॥
 ममान्तः कमलायुक्तो विष्णुः स्वपिति नित्यदा ।
 ममाशयं न किमपि विद्यते सन्नराचरे ॥ १० ॥
 महत्पद्म्यागते कुर्यात्प्रत्युत्थानं न यो मदात् ।
 न धर्मादिपरिभ्रष्टो निरयं तु समाप्नुयात् ॥ ११ ॥
 न तान्मे विन्नत एतेदो विनाऽगम्यपरामवान् ।
 किं तु त्वं गौरवेणैषामतिरिक्ता ततस्त्यहम् ॥ १२ ॥

ब्रवीमि देवि गङ्गे मां त्वं साम्यात्संगता भव ।

नैकरूपामहं शक्तः संगन्तुं बहुधा यदि ॥ १३ ॥

सङ्गमेष्यसि देवि त्वं संगच्छेऽहं न चान्यथा ।

गङ्गे समेष्यसि यदि बहुधा तद्विवारये ॥ १४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तमेवंवादिनं सिन्धुमपार्माशं तदाऽब्रवीन् ।

गङ्गा सा गौतमी देवी कुरु चैतद्ब्रवी मम ॥ १५ ॥

सनर्योणां च या भार्या अरुन्धतिपुरोगमाः

मर्तुमिः सहिताः सर्वा आनय त्वं तदा त्वहम् ॥ १६ ॥

अल्पभूता भविष्यामि ततः स्यां तव संगता ।

तथेत्युक्त्वा सनर्योणां भार्यामिह (अ ऋ) पि मिवृत्तः (ताः) ॥

आनयामास तां (ता) देवी सतथा सा व्यमज्यत ।

स चेयं गौतमी गङ्गा सतथा सागरं गता ॥ १८ ॥

सनर्योणां तु नाम्ना तु सत गङ्गास्ततोऽभवन् ।

तत्र स्नानं च दानं च श्रवणं पठनं तथा ॥ १९ ॥

स्मरणं चापि यदुभक्त्या सर्वकामदं भवेत् ।

नाम्मादन्यत्परं तोये समुद्रादुभुवनत्रये ॥

पापहानौ भुक्तिमुक्तिप्राप्तौ च मनसो मुदे ॥ २० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे तीर्थमाहात्म्ये सनधागोदावरी-

समुद्रागमनवर्णनं नाम द्विसप्तत्यधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

गौतमीमाहात्म्ये श्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

अथ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

भीमेश्वरतीर्थवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

ऋषिसत्रमिति ख्यातमृषयः सप्त नारद ।

निपेदुस्तपसे यत्र यत्र भीमेश्वरः शिवः ॥ १ ॥

तत्रेदं धृत्तमारुपास्ये देवर्षिपितृयंहितम् ।

शृणु यत्नेन वक्ष्यामि सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ २ ॥

सप्तधा व्यमज्जगद्भामृषयः सप्त नारद ।

वासिष्ठी दाक्षिणेयी स्याद्वैश्वामित्रो तदुत्तरा ॥ ३ ॥

धामदेयपरा ज्ञेया गौतमी मध्यतः शुभा ।

भारद्वाजी सृता चान्या आत्रेयी चेत्यथापरा ॥ ४ ॥

जामदग्नी तथा चान्या व्यपदिष्टा तु सप्तधा ।

तैः सर्वैर्ऋषिभिस्तत्र यष्टुमिष्टैर्महात्मभिः ॥ ५ ॥

निष्पादितं महासत्रमृषिभिः पारदर्शिभिः ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र देवानां प्रयलो रिपुः ॥ ६ ॥

विश्वरूप इति ख्यातो मुनीनां सत्रमभ्यगात् ।

ब्रह्मचर्येण तपसा तानाराध्य यथाविधि ॥

विनयेनाथ पप्रच्छ श्रुयान्सर्वाननुक्रमात् ॥ ७ ॥

विश्वरूप उवाच ।

ध्रुवः सर्वे यथाकामं मम स्वास्थ्येन हेतुना ।

यथा स्यादुपलब्धान्पुत्रो देवानामपि दुर्धरः ॥

यनेर्षा तपसा पाऽपि मुनयो वक्तुमर्हथ ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तत्र ग्राह महाबुद्धिर्विश्वामित्रो महामनाः ॥ ९ ॥

विश्वामित्र उवाच ।

कर्मणा तान लभ्यन्ते फलानि विविधानि च ।

त्रयाणा कारणानां च कर्म प्रथमकारणम् ॥ १० ॥

ततश्च कारणं कर्ता तन्श्चान्यत्प्रकर्तितम् ।

उपादानं तथा बीजं न च कर्म विदुर्बुधा ॥ ११ ॥

कर्मणा कारणत्वं च कारणे पुष्कले सति ।

भावभावौ फले दृष्टौ तस्मात्कर्माश्रितं फलम् ॥ १२ ॥

कर्मापि द्विविधं ज्ञेयं क्रियमाणं तथा कृतम् ।

कर्तव्यं क्रियमाणस्य साधनं यद्यदुच्यते ॥ १३ ॥

तदुभावाः कर्मसिद्धौ च उभयत्रापि कारणम् ।

यद्यदुभावयते जन्तुः कर्म कुर्याद्विचक्षणः ॥ १४ ॥

तदुभावतानुगुणेण फलनिष्पत्तिरन्यते ।

करोति कर्म विधिर्वाहिता भावनया यदि ॥ १५ ॥

अन्यथा स्यात्फलं सर्वं तस्य भावानुरूपतः ।

तस्मात्तपो व्रत दानं जपयज्ञादिकाः क्रियाः ॥ १६ ॥

कर्मणस्त्वनुरूपेण फलं दास्यन्ति भावतः ।

तस्मादुभावानुरूपेण कर्म वै दास्यते फलम् ॥ १७ ॥

भावन्तु त्रिविधो ज्ञेयः सात्त्विको राजसस्तथा ।

तामसन्तु तथा ज्ञेयः फलं कर्मानुसारतः ॥ १८ ॥

भावनानुगुणं चेति विचित्रा कर्मणां स्थितिः ।

तस्मादिच्छानुसारेण भाव कुर्याद्विचक्षणः ॥ १९ ॥

पश्चात्कर्मापि कर्तव्यं फलदाताऽपि तद्विधम् ।
 फलं ददाति फलिनां फले यदि प्रवर्तते ॥ २० ॥
 कर्मकारो न तत्रास्ति कुर्यात्कर्म स्वभाघतः ।
 तदेव चोपदानादि सत्त्वादिगुणभेदतः ॥ २१ ॥
 भावात्प्रारभते तद्वद्भावेः फलमवाप्यते ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां कर्म चैव हि कारणम् ॥ २२ ॥
 भावस्थितं भवेत्कर्म मुक्तिदं बन्धकारणम् ।
 स्वभावानुगुणं कर्म स्वस्यैवेह परत्र च ॥ २३ ॥
 फलानि विविधान्याशु करोति समतानुगम् ।
 एक एव पदार्थोऽसौ भावैर्भेदः प्रदृश्यते ॥ २४ ॥
 क्रियते भुज्यते वाऽपि तस्माद्बुभावो विशिष्यते ।
 यथाभावं कर्म कुरु यथेप्सितमवाप्स्यसि ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एतच्छ्रुत्वा ऋषेर्पाक्यं विभ्यामिन्द्रस्य धीमतः ।
 तपस्तप्त्या बहुकालं तामसं भावमाश्रितः ॥ २६ ॥
 विश्वरूपः कर्म भीमं चकार सुरभीषणम् ।
 पश्यत्तु ऋषिमुच्येषु धार्यमाणोऽपि नित्यशः ॥ २७ ॥
 आत्मकोपानुसारिणं भीमं कर्म तथाऽकरोत् ।
 भीषणे कुण्डखाते तु भीषणे जातचेदसि ॥ २८ ॥
 भीषणं रौद्रपुरुषं ध्यात्वाऽऽत्मानं गुहाशयम् ।
 एवं तपन्तमालक्ष्य घागुधाचाशरीरिणी ॥ २९ ॥
 जटाजूटं पिनाऽऽत्मानं न च वृत्रो व्यजीयत ।
 घृथाऽऽत्मानं विश्वरूपो जुहुयाज्जातचेदसि(?) ॥ ३० ॥

स एवेन्द्रः स वरुणः स च स्यात्सर्वमेव च ।

त्यक्त्वाऽऽत्मानं जटामात्रं हुतवान्बृजिनोद्भवः ॥ ३१ ॥

वृत्र इत्युच्यते वेदे स चापि बृजिनोऽभवत् ।

भीमस्य महिमानं को जानाति जगदंशितुः ॥ ३२ ॥

सृजन्यशेषमपि यो न च सङ्गेन लिप्यते ।

धिररामेति संकीर्त्य सा वाण्येन मुनीश्वराः ॥ ३३ ॥

श्रीमद्भरतं नमस्कृत्य जग्मुः स्वं स्वमथाऽऽश्रमम् ।

विश्वरूपो महाभीमो भीमकर्मा तथाकृतिः ॥ ३४ ॥

भीमभावो भीमतनुं ध्यात्वाऽऽत्मानं जुहाव ह ।

तस्माद्भीमेश्वरो देवः पुराणे परिपश्यते ॥

तत्र स्नानं च दानं च मुक्तिदं नात्र संशयः ॥ ३५ ॥

इति पठति शृणोति यश्च भक्त्या,

विबुधपतिं शिवमत्र भीमरूपम् ।

जगति विदितमशेषपापहारि-

स्मृतिपदशरणेन मुक्तिदश्च(?) ॥ ३६ ॥

गोदावरी तावदशेषपाप-

समूहहन्त्री परमार्यदात्री ।

सदैव सर्वत्र विशेषतस्तु,

यत्राम्बुराशि समनुप्रविष्टा ॥ ३७ ॥

स्नान्वा तु तस्मिन्सुकृती शरीरी,

गोदावरीवारिधिसंगमे यः ।

उद्धृत्य तीर्त्वाग्निरयादशेषा-

त्स पूर्वज्ञान्याति पुरं पुरारेः ॥ ३८ ॥

वेदान्तवेद्यं यदुपासितव्यं,

तद्ब्रह्म साक्षात्ब्रह्म भीमनाथः ।

दृष्टे हि तस्मिन्न पुनर्विशन्ति,

शरीरिणः संस्मृतिमुग्रदुःखाम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिग्राह्ये तार्थमाहात्म्ये ऋषिसत्रभोगे

श्वरतीर्थवर्णनं नाम त्रिसप्तत्यधिकशतत-

मोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

गीतमीमाहात्म्ये चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५

—

अथ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

गंगामागरसंगमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

सा संगता पूर्वमपांपतिं तं,

गङ्गा सुराणामाये वन्दनीया ।

देवैश्च सर्वैरनुगम्यमाना,

संस्तूयमाना मुनिभिर्मरुदभिः ॥ १ ॥

घसिष्ठजायालितयात्रवल्क्य-

प्रत्वङ्गिरोदक्षमरोविवेष्णवाः ।

शातानप शौनकदेवरान-

भृग्वग्निवेश्यात्रिमरीचिमुख्याः ॥ २ ॥

सुधूतपापा मनुर्गौतमादयः,

सर्कोशिकास्तुम्बरपर्वताद्याः ।

अगस्त्यमार्कण्डसपिप्पलाद्याः,

सगालवा योगपरायणाश्च ॥ ३ ॥

सयामदेवाङ्गिरसोऽथ भार्गवाः,

भूमृतिप्रवीणाः श्रुतिमिर्मनोज्ञाः ।

सर्वे पुराणार्थविदो बहुजा-

स्ते गौतमो देवनदां तु गत्वा ॥ ४ ॥

स्तोप्यग्निं मन्त्रैः श्रुतिभिः प्रभूतै-

हं द्यैश्च तुष्टैर्मदितैर्मनोभिः ।

तां संगतां द्वाक्ष्य शिवो हरिश्च,

आत्मानमादर्शयतां मुनिभ्यः ॥ ५ ॥

तथाऽमराऽस्तौ पितृमिक्ष दृष्टौ,

स्तुषन्नि देवौ सकलार्तिहारिणौ ॥ ६ ॥

आदिन्या षस्यो रुद्रा मरुतो लोकपालकाः ।

कुनाञ्जलिपुटाः सर्वे स्तुषन्नि हरिशकरो ॥ ७ ॥

संगमेषु प्रसिद्धेषु नित्यं सप्तसु नारद ।

समुद्रस्य च गङ्गाया नित्यं देवौ प्रतिष्ठितौ ॥ ८ ॥

गौतमेश्वर आख्यातो यत्र देवो महेश्वरः ।

नित्यं संनिहितस्तत्र माधवो रमया सह ॥ ९ ॥

प्रत्नेश्वर इति ख्यातो मयैव स्थापितः शिवः ।

लोकानामुपकारार्थमात्मनः कारणान्तरे ॥ १० ॥

चक्रपणिरिति ख्यातः स्तुतो देवैर्मया सह ।

तत्र संनिहितो विष्णुर्देवैः सह मरुद्गणैः ॥ ११ ॥

ऐन्द्रतार्थमिति ख्यातं तदेव हयमूर्धकम् ।

हयमूर्धा तत्र विष्णुस्तन्मूर्धनि सुरा अपि ॥

सोमतार्थमिति ख्यातं यत्र सोमेश्वर शिवः ॥ १२ ॥

इन्द्रस्य सोमध्रुवसो देवैश्च ऋषिभिस्तथा ।

प्रार्थितः सोम एषाऽऽदायिन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १३ ॥

सप्त दिशो नानासूर्याः सप्त होतार ऋत्विजः ।

देवा आदित्या ये सप्त तेभिः -

सोमामिरक्ष न इन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १४ ॥

यत्ते राजञ्छृतं हविस्तेन सोमामिरक्ष नः ।

भराती वा मा नमस्तारिन्मो च-

न किञ्चनाममदिन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १५ ॥

ऋषे मन्त्रवृता स्तोमैः कश्यपोद्वर्धयन्गिरः ।

सोमं नमस्य राजानं यो जघ्ने-

धीरुधां पतिरिन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १६ ॥

काररहं ततो मिषगुपलप्रक्षिणां नना ।

नानाधियो वसूयवोऽनु गा-

इष तस्थिमेन्द्रायेन्दो परिस्रव ॥ १७ ॥

एषमुक्त्वा च ऋषिभिः सोमं प्राप्य च वज्रिणे ।

तेभ्यो दत्त्वा ततो यज्ञः पूर्णो जातः शतरुतोः ॥ १८ ॥

तत्सोमतीर्थमाख्यातमाग्नेयं पुरतस्तु तत् ।

अग्निरिष्ट्वा मदायत्रैर्माभाराध्य मनीषितम् ॥ १९ ॥

संप्राप्तवान्मत्प्रसादादहं तत्रैव नित्यशः ।

स्थितो लोकोपकारार्थं तत्र विष्णुः शिवस्तथा ॥ २० ॥

तस्मादाग्नेयमाख्यातमादित्यं तदनन्तरम् ।

यत्राऽऽदिन्यो वेदमयो नित्यमेति उपासितुम् ॥ २१ ॥

रूपान्तरेण मध्याह्ने द्रष्टुं मा शंकरं हरिम् ।

नमस्कार्यस्तत्र सदा मध्याह्ने सकलो जनः ॥ २२ ॥

रूपेण केन सविता समायातीत्यनिश्चयात् ।

नत्सादादिन्यमाख्यातं बार्हस्पत्यमनन्तरम् ॥ २३ ॥

बृहस्पतिः सुरैः पूजां तस्मात्तार्थादवाप ह ।

इति च यज्ञान्विविधान्बार्हस्पत्यं ततो विदुः ॥ २४ ॥

तर्तार्यस्तरणादेव ग्रहशान्तिर्भवति ।

तस्मादप्यपरं तीर्थमिन्द्रगोपे नगोत्तमे ॥ २५ ॥

प्रतिष्ठितं महालिङ्गं कस्मिंश्चिन्कारणान्तरे ।

हिमालयेन तर्तार्यमद्रितीर्थं तदुच्यते ॥ २६ ॥

तत्र ज्ञानं च दानं च सर्वकामप्रदं शुभम् ।

एवं सा गौतमी गङ्गा ग्रहाष्ट्रेष्व विनि स्ना ॥ २७ ॥

यावत्सागरगा दैर्वा तत्र तीर्थानि कानिचिन् ।

संक्षेपेण प्रयोक्तानि रहस्यानि शुभानि च ॥ २८ ॥

वेदे पुराणे ऋषिभिः प्रसिद्धा,

या गौतमी लोकनमस्कृता च ।

षट्कुं कथं तामतिसुप्रभावा-

मरोष्ठो नारद कस्य शक्तिः ॥ २९ ॥

भवत्या प्रवृत्तस्य यथाकथंचि-

न्नेवापराधोऽस्ति न संशयोऽत्र ।

तस्माच्च दिङ्मात्रमतिप्रयासा-

त्संसूचितं लोकहिताय तस्या. ॥ ३० ॥

कस्तस्या प्रतितीर्थं तु प्रभावं धक्तुमीश्वरः ।

अपि लक्ष्मीपतिर्विष्णुरलं सोमेश्वरः शिवः ॥ ३१ ॥

अचित्कस्मिन् सीर्यानि कालयोगे भवन्ति हि ।

गुणवन्ति महाप्राज्ञ गौतमी तु सदा नृणाम् ॥ ३२ ॥

सर्वत्र सर्वदा पुण्या कोन्यस्या गुणकीर्तनम् ।

घक्तुं शक्तस्ततस्तस्यै नम इत्येव युज्यते ॥ ३३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राह्ये तीर्थमाहात्म्ये गङ्गासागरसंगम

घर्णनं नाम चतु सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

गौतमीमाहात्म्ये पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

अथ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

तीर्थादीनांचातुर्विध्यादिनिरूपणम्

नारद उवाच ।

त्रिदैपत्या सुरेशान गङ्गां ग्र्ये सुरेश्वर ।

प्राप्नोतेनाऽऽहतां पुण्या जगतः पावनीं शुभाम् ॥ १ ॥

आदिमध्यावसाने च उभयोर्स्तीरयोरपि ।

या व्याप्ता विष्णुनेशेन त्वया च सुरसत्तम ॥

पुनः संक्षेपतो ब्रूहि न मे तृप्तिः प्रजायते ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ।

कमण्डलुस्थिता पूर्वं ततो विष्णुपदानुगा ।

महेश्वरजडाजूटे स्थिता सैव नमस्कृता ॥ ३ ॥

ब्रह्मनेजःप्रभावेण शिष्यमाराध्य यत्नतः ।

ततः प्राप्ता गिरिं पुण्यं ततः पूर्वार्णव प्रति ॥ ४ ॥

आगत्य संगता देवी सर्वतीर्थमयी नृणाम् ।

ईप्सितानां तथा दात्री प्रभावोऽस्या विशिष्यते ॥ ५ ॥

एतस्या नाधिकं मन्ये किञ्चित्तीर्थं जगत्त्रये ।

अस्याश्चैव प्रभावेण माय्यं यच्च मनःस्थितम् ॥ ६ ॥

अद्याप्यस्या हि माहात्म्यं वक्तुं कैश्चिन्न शक्यते ।

भक्तिनो वक्ष्यते नित्यं या ब्रह्म परमार्थतः ॥ ७ ॥

तस्याः परतर तीर्थं न स्यादिति मतिर्मम ।

अन्यतीर्थेन साधर्म्यं न युज्येत कथंचन ॥ ८ ॥

श्रुत्वा मद्वाक्यपायूषैर्गङ्गाया गुणकीर्तनम् ।

सर्वेषां न मतिः कस्मात्तत्रैवोपरति गता ॥

इति भाति विचित्रं मे मुने खलु जगत्त्रये ॥ ९ ॥

नारद उवाच ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां त्वं चेत्ता चोपदेशक ।

छन्दांसि सरहस्यानि पुराणस्मृतयोऽपि च ॥ १० ॥

धर्मशास्त्राणि यच्चान्यस्तव धाक्ये प्रतिष्ठितम् ।

तीर्थानामथ दानानां यज्ञानां तपसां तथा ॥ ११ ॥

देवतामन्त्रसेवानामधिकं किं घद प्रभो ।

यद्गुरूपे भगवन्मक्त्या तथा भाव्यं न चान्यथा ॥ १२ ॥

एत मे संशयं ब्रह्मन्धाक्यास्त्वं छेत्तुमर्हसि ।

इष्टं मनोमतं श्रुत्वा तस्माद्विस्मयमागतः ॥ १३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु नारद वक्ष्यामि रहस्यं धर्ममुत्तमम् ।

चतुर्विधानि तीर्थानि तावन्त्येव युगानि च ॥ १४ ॥

गुणास्त्रयश्च पुरुषास्त्रयो देवाः सनातनाः ।

वेदाश्च स्मृतिभिर्गुक्ताश्चत्वारस्ते प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥

पुरपार्थाश्च चत्वारो याणी चापि चतुर्विधा ।

गुणा ह्यपि तु चत्वारः समत्येनेति नारद ॥ १६ ॥

सर्वत्र धर्मः सामान्यो यतो धर्मः सनातनः ।

साध्यसाधनभावेन स एव बहुधा मतः ॥ १७ ॥

तस्याऽऽश्रयश्च द्विविधो देश कालश्च सर्वदा ।

कालाश्रयश्च यो धर्मो हीयते घटेते सदा ॥ १८ ॥

युगानामनुरूपेण पादः पादोऽस्य हीयते ।

धर्मस्येति महाप्राज्ञ देशापेक्षा तपोमयम् ॥ १९ ॥

कालेन चाऽऽश्रितो धर्मो देशे नित्यं प्रतिष्ठितः ।

युगेषु क्षीयमाणेषु न देशेषु स हीयते ॥ २० ॥

उभयत्र विद्महे च धर्मस्य स्यादभावता ।
 तस्माद्देशाश्रितो धर्मश्चतुष्पात्सुप्रतिष्ठितः ॥ २१ ॥
 स चापि धर्मो देशेषु तीर्थरूपेण तिष्ठति ।
 कृते देशं च कालं च धर्मोऽवष्टम्य तिष्ठति ॥ २२ ॥
 त्रेतायां पादहानेन स तु पादः प्रदेशतः ।
 द्वापरं चार्धतः काले धर्मो देशे समास्थितः ॥ २३ ॥
 कर्णो पादेन चैकेन धर्मश्चलति संकटम् ।
 एवंविधं तु यो धर्मं वेत्ति तस्य न हानिरिति ॥ २४ ॥
 युगानामनुमात्रेण जातिभेदाच्च सस्थिताः ।
 गुणैर्म्यो गुणकर्तृभ्यो विचित्रा धर्मसंस्थितिः ॥ २५ ॥
 गुणानामनुमात्रेण उद्भवामिभर्वा तथा ।
 तीर्थानामपि धर्मानां वेदानां स्वर्गमोक्षयोः ॥ २६ ॥
 तादृशं पप्रवृत्त्या तु तदेव च विशिष्यते ।
 कालोऽभिम्यञ्जकः प्रोक्तो देशोऽभिम्यङ्ग्य उच्यते ॥ २७ ॥
 यदा यदा अभिम्यक्ति कालो घटते तदा तदा ।
 तदेव व्यञ्जनं ब्रह्मं स्तस्मान्नास्त्यत्र संशयः ॥ २८ ॥
 युगानुरूपा मूर्तिः स्याद्देशानां वैदिकी तथा ।
 कर्मणामपि तीर्थानां जातीनामाश्रमस्य तु ॥ २९ ॥
 त्रिदैवन्य सन्ययुगे तार्थं लोकेषु पूज्यते ।
 द्विदैवन्यं युगेऽन्यस्मिन्द्वापरे चैकदैविकम् ॥ ३० ॥
 कर्णो न किञ्चिद्विज्ञेयमथान्यदपि तच्छृणु ।
 देवं वृत्तयुगे तीर्थं त्रेतायानामसुरं विदुः ॥ ३१ ॥

भाषं च द्वापरे प्रोक्तं कलौ मानुषमुच्यते ।

अथान्यदपि वक्ष्यामि शृणु नारद कारणम् ॥ ३२ ॥

गौतम्यां यत्त्वया पृष्टं तत्ते वक्ष्यामि विस्तरात् ।

यदा चेयं हरशिरः प्राप्ता गङ्गा महामुने ॥ ३३ ॥

तदा प्रभृति सा गङ्गा शंभोः प्रियतराऽभवत् ।

तद्देवस्य मते ज्ञात्वा गजवक्त्रमुवाच सा ॥ ३४ ॥

उमा लोकत्रयेशाना माता च जगतो हिता ।

शान्ता श्रुतिरिति कृपाता भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥ ३५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तन्मातुर्वचनं ध्रुत्वा गजवक्त्रोऽभ्यभाषत ॥ ३६ ॥

गजवक्त्र उवाच ।

किं रुच्यं शाधि मां मातस्तत्कर्ताऽहमसंशयम् ॥ ३७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

उमा सुतमुवाचेदं महेश्वरजटास्थिता ।

त्वयाऽवतार्यतां गङ्गा सत्यमीशप्रिया सर्ता ॥ ३८ ॥

पुनश्चेति तत्र विप्रमध्यास्ने सर्वदा सुत ।

शिवो यत्र सुरास्त्र तत्र वेदाः सनातनाः ॥ ३९ ॥

सत्रैव श्रूयः सर्वे मनुष्याः पितरस्तथा ।

तस्मान्निर्णयेतानं देवदेवं महेश्वरम् ॥ ४० ॥

तस्या निर्णयिते देवे गङ्गायाः सर्व एव हि ।

निवृत्तास्ते भविष्यन्ति शृणु चेदं वचो मम ॥

निवर्णय ततस्तस्याः सर्वभावेन शंकरम् ॥ ४१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

मातुस्तद्वचनं श्रुत्वा पुनराह गणेश्वर ॥ ४२ ॥

गणेश्वर उवाच ।

नैव शक्य शिवो देवो मया तस्या निवर्तितुम् ।

अतिवृत्ते शिवे तस्या देवा अपि निवर्तितुम् ॥ ४३ ॥

न शक्या जगता मातरथान्यश्चापि कारणम् ।

गङ्गाऽयतारिता पूर्वं गौतमेन महात्मना ॥ ४४ ॥

श्रृणिषा लोकपूज्येन त्रैलोक्यहितकारिणा ।

सामोपायेन तद्वाक्यात्पूज्येन ब्रह्मनेजसा ॥ ४५ ॥

आराधयित्वा देवेश तपोमि स्तुतिभिर्मवम् ।

तुष्टेन शकरेणैदमुक्तोऽसी गौतमस्तदा ॥ ४६ ॥

शकर उवाच ।

धरान्वरय पुण्याश्च प्रियाश्च मनसेप्सितान् ।

यद्यदिच्छसि तत्सर्व दाता तेऽद्य महामते ॥ ४७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्त शिवेनासी गौतमो मयि शृण्वति ।

इदमेव तत्रोवाच सज्जटा द्वेहि शकर ॥

गङ्गां मे याचते पुण्यां किमन्येन घरेण मे ॥ ४८ ॥

ब्रह्मोवाच ।

पुन प्रोवाच त शम्भु सर्वलोकोपकारक ॥ ४९ ॥

शम्भु उवाच ।

उक्तं न चाऽऽत्मन किञ्चित्तस्माद्यावत्स्य दुष्करम् ॥ ५० ॥

ब्रह्मोवाच ।

गौतमोऽदीनसत्त्वस्तं भवमाह उवाच ॥ ५१ ॥

गौतम उवाच ।

एतदेव च सर्वेषां दुष्करं तव दर्शनम् ।

मया तदद्य संप्राप्तं हृषया तव शंकर ॥ ५२ ॥

स्मरणादेव ते पद्भ्यां हनृहृया मनीषिणः ।

भवन्ति किं पुनः साक्षात्त्वयि दृष्टे महेश्वरे ॥ ५३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एवमुक्ते गौतमेन भवो हर्षसमन्वितः ।

त्रयाणामुपकारार्थं लोकानां याचितं त्वया ॥ ५४ ॥

न चाऽऽत्मनो महाबुद्धे याचेक्ष्याह शिवो द्विजम् ।

एवं प्रोक्तः पुनर्विप्रो ध्यात्वा प्राह शिवं तथा ॥ ५५ ॥

विनीतवद्दीनात्मा शिवभक्तिसमन्वितः ।

सर्वलोकोपकाराय पुनर्याचितवानिदम् ॥

भृष्वत्सु लोकपालेषु जगादेदं स गौतमः ॥ ५६ ॥

गौतम उवाच ।

यावत्सागरगा देवी निसृष्टा ब्रह्मणो गिरिः ।

सर्वत्र सर्वदा तस्यां स्थातव्यं वृषमध्यज ॥ ५७ ॥

फलेष्मनां फलं दाता त्वमेव जगतः प्रभो ।

सीर्यान्पन्यानि देवेश कापि कापि शुमानि च ॥ ५८ ॥

यत्र ते संनिधिर्नित्यं तदेव शुभदं विदुः ।

यत्र गङ्गा त्वया दत्ता जटामुकुटसंस्थिता ॥

सर्वत्र तव सांनिध्यात्सर्वनीर्यानि शंकर ॥ ५९ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तद्वैतमवच श्रुत्वा पुनर्हर्याचिञ्चवोऽब्रवीत् ॥ ६० ॥

शिव उवाच ।

यत्र कापि च यत्किञ्चिद्यो वा भवति भक्तिः (?) ।

यात्रा स्नानमयो दानं पितृणां वाऽपि तर्पणम् ॥ ६१ ॥

श्रवणं पठनं वाऽपि स्मरणं वाऽपि गौतम ।

यः करोति नरो भक्त्या गोदावर्या यतः ॥ ६२ ॥

सप्तद्वीपवता पृथ्वा सशैलवनकानना ।

सरत्ता सौपर्धा रम्या सार्णवा धर्मभूषिता ॥ ६३ ॥

दत्त्वा भवति यो धर्मः स मज्जेद्गौतमीस्मृते ।

एतं विधा इला विप्रः गोदानाद्याऽभिधायते ॥ ६४ ॥

चन्द्रसूर्यग्रहे काले मत्सगान्ध्वे यतः ॥

भूभुने विष्णवे भक्त्या सर्वकालं कृता सुधी ॥ ६५ ॥

गा सुन्दरा सवत्साश्च सगमे लोकविभुने ।

यो ददाति द्विजश्रेष्ठ तत्र यत्पुण्यमाप्नुयात् ॥ ६६ ॥

तस्माद्भर पुण्यमेति स्नानदानादिना नर ।

गौतम्या चिम्बवन्द्याया महानद्या तु भक्तिः ॥ ६७ ॥

तस्माद्गोदावरी गङ्गा त्वया नीता भविष्यति ।

सप्तपापशुभकरा सर्वार्माष्टप्रदायिनी ॥ ६८ ॥

गणेश्वर उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा मया मातर्षदतो गौतम शिवात् ।

एतस्मात्कारणाच्छुभगङ्गाया नियतं स्थितं ॥ ६९ ॥

को निवर्तयितुं शक्तस्तमम्ब करुणोदधिम् ।

अथापि मातरैतत्स्यान्मानुषा विघ्नपाशकैः ॥ ७० ॥

विनियद्वा न गच्छन्ति गोदामप्यन्तिकस्थिताम् ।

न नमन्ति शिवं देव न स्मरन्ति स्तुवन्ति न ॥ ७१ ॥

तथा मातः करिष्यामि तय संतोषहेतवे ।

संनिरोद्धुमथो क्लेशस्तप घातयं क्षमस्य मे ॥ ७२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

ततः प्रभृति विघ्नेशो मानुषान्प्रति किञ्चन ।

विघ्नमाचरते यस्तु तमुपास्य प्रवर्तते ॥ ७३ ॥

अथो विघ्नमनादृत्य गौतमीं याति भक्तिः ।

स हृतार्थो भवेद्भोके न हृत्यमघशिष्यते ॥ ७४ ॥

विघ्नान्यनेकानि भवन्ति गेहा-

त्रिर्गन्तुकामस्य नराधमस्य ।

निधाय तन्मूर्ध्नि पदं प्रयानि,

गद्गां न किं तेन फलं प्रलब्धम् ॥ ७५ ॥

अस्याः प्रभावं को घूयादपि साक्षात्सदाशिषः ।

संक्षेपेण मया प्रोक्तमितिहासपदानुगम् ॥ ७६ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं यश्चराचरे ।

तदत्र विद्यते सर्वमितिहासे सविस्तरे ॥ ७७ ॥

वेदोदितं श्रुतिसकलरहस्यमुक्तं,

सत्कारणं सममिधानमिदं सदैव ।

सम्यक्च दृष्टं जगतां हिनाय,

प्रोक्तं पुराणं बहुधर्मयुक्तम् ॥ ७८ ॥

वस्य श्लोकं पठं वाऽपि भक्तिः शृणुयात्पठेत् ।

गङ्गा गङ्गेति वा वाक्यं स तु पुण्यमवाप्नुयात् ॥ ७६ ॥

कलिकलङ्कुविनाशनदंष्ट्रमिदं,

सकलसिद्धिकरं शुभदं शिवम् ।

जगति पूज्यमर्माष्टफलप्रदं,

गाङ्गमेतदुद्धारितमुत्तमम् ॥ ८० ॥

साधु गौतम भद्रं ते कौऽन्योऽस्ति सदृशस्त्वया ।

य एनां गौतमो गङ्गां दण्डकारण्यमाप्नुयान् ॥ ८१ ॥

गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शनैरपि ।

मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ८२ ॥

तिस्रः कोट्योऽर्घकोटी च तीर्थानि भुवनत्रये ।

तानि हनातुं समाप्नोति गङ्गायां सिंहगे गुरो ॥ ८३ ॥

षष्टिर्बर्गसहस्राणि भार्गव्यवगाहनम् ।

सहस्रोदावरीस्नानं सिंहयुक्ते बृहस्पती ॥ ८४ ॥

इयं तु गौतमी पुत्र यत्र कापि ममाऽऽशया ।

सर्वेषां सर्वदा नृणां स्नानागमुक्तिं प्रदास्यति ॥ ८५ ॥

अश्वमेधसहस्राणि धाजपेयशतानि च ।

हत्वा यत्फलमाप्नोति तदस्य श्रवणादुभवेत् ॥ ८६ ॥

यस्यैतत्तिष्ठति गृहे पुराणं ब्रह्मणोदितम् ।

न भयं विद्यते तस्य कलिकालस्य नारद ॥ ८७ ॥

यस्य कस्यापि नाऽऽख्येयं पुराणमिदमुत्तमम् ।

श्रद्धधानाय शान्ताय वैष्णवाय महान्मने ॥ ८८ ॥

इदं कीर्त्यं भुक्तिमुक्तिदायकं पापनाशकम् ।

एतच्छ्रवणमात्रेण कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ ८६ ॥

लिखित्वा पुस्तकमिदं ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः पुनर्गमं न संविशेत् ॥ ८७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो तीर्थमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसंवादे

गङ्गामाहात्म्यध्वजनादिफलवर्णनं नाम पञ्चसप्तत्य-

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

गौतमीमाहात्म्ये षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

समाप्तं गौतमीमाहात्म्यम् ।

—

अथ पट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अनन्तवासुदेवमाहात्म्यवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

न हि नस्तृप्तिरस्तीह शृण्वतां भगवत्कथाम् ।

पुनरेव परं गुह्यं वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥ १ ॥

अनन्तवासुदेवस्य न सम्यग्दर्शितं त्वया ।

श्रोतुमिच्छामहे देव विस्तरेण वदस्व नः ॥ २ ॥

ब्रह्मोपात्र ।

प्रवक्ष्यामि मुनिश्रेष्ठाः सागत्सागतरं परम् ।

अनन्तवासुदेवस्य माहात्म्यं भुवि दुर्लभम् ॥ ३ ॥

निहत्य दानवान्भीमान्भुक्तवान्भुवनत्रयम् ।

द्वितीये च युगे प्राप्ते त्रेतायां राक्षसाधिपः ॥ १५ ॥

यभूय सुमहावीर्यो दशग्रीवः प्रतापवान् ।

दश पर्पसहस्राणि निराहारो जितेन्द्रियः ॥ १६ ॥

चचार व्रतमत्युग्रं तपः परमदुष्करम् ।

तपसा तेन तुष्टोऽहं वर तस्मै प्रदत्तवान् ॥ १७ ॥

अथध्यः सर्वदेवानां स दैत्योरगरक्षसाम् ।

शापप्रहरणैर्मरिचध्यो यमकिंकरैः ॥ १८ ॥

वरं प्राप्य तदा रक्षो यक्षान्सर्वगणानिमान् ।

धनाध्यक्षं विनिर्जित्य शक्रं जेतुं समुद्यतः ॥ १९ ॥

संप्रामं सुमहागोर वृत्वा देवैः स राक्षसः ।

देवराजं विनिर्जित्य तदा इन्द्रजितेति वै ॥ २० ॥

राक्षसस्तत्सुतो नाम मेघनादः प्रलब्धवान् ।

भमरावती तनः प्राप्य देवराजगृहे शुभे ॥ २१ ॥

ददर्शाञ्जनसंकाशा रावणस्तु बलान्वितः ।

प्रतिमां यासुदेवस्य सर्वलक्षणसंयुताम् ॥ २२ ॥

धीवत्सलक्ष्मसंयुक्तां पद्मपत्रायतेक्षणाम् ।

घनमालाशृतोरङ्गा मुष्टाङ्गदभूषिताम् ॥ २३ ॥

शङ्खमगदादस्ता पीतपद्मा चतुर्भुजाम् ।

सर्पाभरणसंयुक्तां सर्वकामफलप्रदाम् ॥ २४ ॥

विदाप ग्दासङ्घांश्च प्रतिमां शुभलक्षणाम् ।

पुष्पकेन विमानेन लब्ध्वा प्रास्थापयद्भुक्तम् ॥ २५ ॥

पुराङ्गसः स्थितः धीमान्धर्मान्मा स विमोक्ष्य ।
 रावणस्यानुजो मन्त्रो नारायणपरायणः ॥ २६ ॥
 दृष्ट्वा तां प्रतिमां दिव्या देवेन्द्रमवनत्युताम् ।
 रोमाञ्छ्वितनुनूत्वा विस्मयं सनपद्यत ॥ २७ ॥
 प्रचन्द शिरसा देवं प्रदृष्टेनान्तरात्मना ।
 अथ मे सकलं ज्ञान अथ मे सकलं तप ॥ २८ ॥
 इत्युक्त्वा स तु धर्मात्मा प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ।
 ज्येष्ठं भ्रानरमासाय इताञ्जलिर्भासत ॥ २९ ॥
 राजप्रतिमया त्वं मे प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
 यानारायण जनप्राप निम्तरेण भवार्णवम् ॥ ३० ॥
 भ्रातुर्वचनमाकर्ण्य रावणस्तं तदाऽप्रवात् ।
 गृह्णाण प्रतिमां धीर त्वनया किं करोम्यहम् ॥ ३१ ॥
 स्वयंमुच्य समाराध्य त्रैलोक्यं विजये त्वहम् ।
 नातश्चरमय देवं सर्वभूतमबोद्धवम् ॥ ३२ ॥
 विमोक्षितो महाबुद्धिरुदा सा(रासाय) प्रतिमा शुभाम् ।
 इतमशौचरं बार्धं समाराध्य जनार्दनम् ॥ ३३ ॥
 भद्राक्षरेण प्राप्नोमहिमादिगुणैर्धनम् ।
 रायं लब्ध्वाधिगन्धं च भोगान्मुङ्क्ते यथेष्टितान् ॥ ३४ ॥

मुनय ऊचुः ।

महो नो विस्मयो जान ध्रुवेद् परमामृतम् ।
 अनन्तवासुदेवस्य संमवं भुवि दुर्लभम् ॥ ३५ ॥
 श्रोतुमिच्छाम हे देव विस्तरेण यथानयम् ।
 तस्य देवस्य माहात्म्यं घटुमर्हस्यशीघ्रम् ॥ ३६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तदा स राक्षसः कूरो देवगन्धर्वकिनरान् ।

लोकपालान्समनुजान्मुनिसिद्धांश्च पापयन् ॥ ३७ ॥

विजित्य समरे सर्वानाजहार तदङ्गना ।

संस्थाप्य नगरी लङ्का पुनः सांतार्य(तां च) मोहितः ॥ ३८ ॥

शङ्कितो मृगरूपेण सौवर्णेन च रावणः ।

ततः क्रुद्धेन रामेण रणे सौमित्रिणा सह ॥ ३९ ॥

रावणस्य पथार्थाय हत्वा वालि मनोजवम् ।

अभिषिक्तश्च सुग्रीवो युवराजोऽङ्गदस्तथा ॥ ४० ॥

हनुमान्नलीलश्च जाम्बवान्पनसस्तथा ।

गवयश्च गवाक्षश्च पाटीनः परमौजसः ॥ ४१ ॥

एतैर्धान्यैश्च धनुभिर्वानरैः समन्वितैः ।

समावृतो महाघोरै रामो राजोऽल्लोचनः ॥ ४२ ॥

गिरीणां सर्वसंघातैः सेतुं धनुर्धरा महोदधौ ।

यत्नेन महता रामः समुत्तीर्य महोदधिम् ॥ ४३ ॥

संप्राममत्तुलं चक्रे रक्षोगणसमन्वितः ।

यमहस्तं प्रहस्तं च निकुम्भं कुम्भमेव च ॥ ४४ ॥

नरान्तकं महावीर्यं तथा चैव यमान्तकम् ।

मालाढ्यं मालिकाढ्यं च हत्वा रामस्तु धीर्यवान् ॥ ४५ ॥

पुनरिन्द्रजितं हत्वा कुम्भकर्णं सरावणम् ।

घैदेदी चाग्निनाऽऽशोध्य हत्वा राज्यं विभीषणे ॥ ४६ ॥

वासुदेवं समादाय यानं पुष्पकमारुहन् ।
 लीलयाम्पदशोध्य पूर्वपालिनाम् ॥ ४७ ॥
 कनिष्ठ मरुते स्नेहाब्जमुष्णं मकवत्सल ।
 ममिषिव्य तदा राम सर्वराज्येऽधिराजयन् ॥ ४८ ॥
 पुतातनीं स्वमूर्तिं च समाराध्य नतो हरि ।
 दश वर्षमहम्नाणि दश वर्षशतानि च ॥ ४९ ॥
 भुक्त्वा मागपयन्ता मेदिनीं स तु राघव ।
 राज्यमामाय सुगतिं वैष्णव पद्माविरान् ॥ ५० ॥
 ता चापि प्रणिमा राम समुद्देशाय दत्तवान् ।
 धन्यो रक्षयितासि त्वं तोयरत्नसमन्विनः ॥ ५१ ॥
 ह्यपर युगमासाद्य दश देवो जगत्पतिः ।
 घण्टाध्वानुरोधेन भावशेषिण्यकारणान् ॥ ५२ ॥
 अवतारो मम भगवान्वासुदेवकुले प्रभु ।
 कंसादीनां वधार्थाय सकर्षणसहायवान् ॥ ५३ ॥
 तदा ता प्रणिमा विप्रा सर्ववाञ्छाफलप्रदाम् ।
 सर्वलोकहितायां कन्यचिन्कारणान्तरे ॥ ५४ ॥
 तस्मिन्नेवरे पुण्ये दुर्लभे पुरशोत्तमे ।
 उद्भटार स्वयं तोयान्समुद्र सरिता पति ॥ ५५ ॥
 तदा प्रभृति तत्रैव क्षेत्रे मुक्तिप्रदे द्विजा ।
 भाम्ने स देवो देवानां सर्वज्ञानफलप्रद ॥ ५६ ॥
 ये संश्रयन्ति चानन्तं भक्त्या सर्वेश्वरं प्रभुम् ।
 चाद्भुतकर्मभिरित्यं ते यान्ति परमं पदम् ॥ ५७ ॥

दृष्ट्वाऽनन्तं सद्भुभक्त्या संपूज्य प्रणिपत्य च ।
 राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं दशगुणं लभेत् ॥ ५८ ॥
 सर्वकामसमृद्धेन कामगेन सुवर्चसा ।
 विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ॥ ५९ ॥
 त्रि सप्तकुलमुद्धृत्य दिव्यस्त्रीगणसेवितः ।
 उपगीयमानो गन्धर्वैर्नरो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ६० ॥
 तत्र भुक्त्वा धरान्मोगाञ्जरामरणवर्जितः ।
 दिव्यरूपधरः श्रीमान्याचदाभूतसप्लवम् ॥ ६१ ॥
 पुष्पक्षयादिहाऽऽयातश्चतुर्येदी द्विजोत्तमः ।
 वैष्णवं योगमास्थाय ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ६२ ॥
 एवं मया त्यनन्तोऽसौ कीर्तितो मुनिसत्तमाः ।
 कः शक्नोति गुणान्वक्तुं तस्य वर्णशतैरपि ॥ ६३ ॥
 इति श्रीमहापुराणे भादिग्राह्ये स्वयंभुविसंवादेऽनन्तवासुदेव
 माहात्म्यनिरूपणं नाम षट्सप्तत्यधिकशतत-
 मोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहान्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच ।

एवं वोऽनन्तमाहात्म्यं क्षेत्रं च पुरुषोत्तमम् ।

भुक्तिमुक्तप्रदं नृणां मया प्रोक्तं सुदुर्लभम् ॥ १ ॥

यत्राऽऽस्ते पुण्डरीकाक्ष शङ्खचक्रगदाधर ।

पीताम्बरधर कृष्ण कसकेशिनिपूदन ॥ २ ॥

ये तत्र कृष्ण पश्यन्ति सुरासुरनमस्कृतम् ।

सर्करण सुभद्रा च घन्थास्ते नात्र सशय ॥ ३ ॥

त्रैलोक्याधिपति देव सर्वकामफलप्रदम् ।

ये प्रापयन्ति सदा कृष्ण मुक्तास्ते नात्र सशय ॥ ४ ॥

कृष्णे रता कृष्णमनुस्मरन्ति

रात्रौ च कृष्ण पुनरुत्थिता ये ।

ते मितदेहा प्रविशन्ति कृष्ण,

हविर्यथा मन्त्रदुत हुताशनम् ॥ ५ ॥

तस्मात्सदा मुनिश्रेष्ठा कृष्ण कमललोचन ।

तन्मिमक्षेत्रे प्रयत्नेन कृष्ण्यो मोक्षकाङ्क्षिणि ॥ ६ ॥

शयनोत्थापने कृष्ण ये पश्यन्ति मनीषिण ।

हलायुध सुभद्रा च हरे स्थान व्रजन्ति ते ॥ ७ ॥

सत्रकालेऽपि ये भक्त्या पश्यन्ति पुरुषोत्तमम् ।

रौहिणेय सुभद्रा च विष्णुलोक व्रजन्ति ते ॥ ८ ॥

भास्ते यश्चतुरो मासान्यार्षिकान्पुष्टपोत्तमे ।

पृथिव्यास्तार्थयात्राया फल प्राप्नोति चाधिकम् ॥ ९ ॥

ये सर्वकाल तत्रैव निवसन्ति मनीषिण ।

जितेन्द्रिया जितक्रोधा लभन्ते तपस फलम् ॥ १० ॥

तपस्तप्त्वाऽन्यतार्थेषु वर्षाणामयुन नर ।

यदाप्नोति तदाप्नोति मासेन पुष्टोत्तमे ॥ ११ ॥

तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन यत्फलम् ।

तत्फलं सततं तत्र प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ १२ ॥

सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं स्नानदानेन कीर्तितम् ।

तत्फलं सततं तत्र प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ॥ १३ ॥

सम्यक्तीर्थेन यत्प्रोक्तं व्रतेन नियमेन च ।

तत्फलं लभते तत्र प्रत्यहं प्रयत्न शुचि ॥ १४ ॥

यस्तु नानाविधैर्यज्ञैर्यत्फलं लभते नरः ।

तत्फलं लभते तत्र प्रत्यहं संयतेन्द्रियः ॥ १५ ॥

देहं त्यजन्ति पुरुषास्तत्र ये पुरुषोत्तमे ।

कल्पवृक्षं समासाद्य मुक्तास्ते नात्र संशयः ॥ १६ ॥

घटसागरयोर्मध्ये ये त्यजन्ति कलेवरम् ।

ते दुर्लभं परं मोक्षं प्राप्नुवन्ति न संशयः ॥ १७ ॥

अनिच्छन्नपि यस्तत्र प्राणास्त्यजति मानवः ।

सोऽपि दुःखविनिर्मुक्तो मुक्तिं प्राप्नोति दुर्लभाम् ॥ १८ ॥

कृमिकीटपतङ्गाद्यास्तिर्यग्योनिगताश्च ये ।

तत्र देहं परित्यज्य ते यान्ति परमा गतिम् ॥ १९ ॥

भ्रान्तिं लोकस्य पश्यध्वमन्यतीर्थं प्रति द्विजाः ।

पुरुषार्थेन यत्प्राप्तमन्यतीर्थफलादिकम् ॥ २० ॥

सहृदयति यो मर्त्यः श्रद्धया पुरुषोत्तमम् ।

पुरुषाणां सहस्रेषु स भवेदुत्तमः पुमान् ॥ २१ ॥

प्रवृत्तेः स परो यस्मात्पुरुषादपि चोत्तमः ।

तस्माद्वेदे पुराणे च लोकेऽस्मिन्पुरुषोत्तमः ॥ २२ ॥

योऽसौ पुराणे वेदान्तं परमान्तेषुदाहृत ।

याम्ने विष्णोपकाराय तेनासौ पुण्योत्तम ॥ २३ ॥

एष्यि ज्मरान्ते गृहमन्डपे वा,

रथ्याप्रदेशेष्वपि यत्र कुत्र ।

इन्द्राग्निमृद्वपि तत्र देह,

संयज्य मौखं लभते मनुष्य ॥ २४ ॥

तस्मान्मन्त्रप्रत्ययेन तस्मिन्क्षेत्रे द्वित्रांशना ।

देहत्यागा नै कार्त्तं मन्यइमोक्षानिकाटक्षिनि ॥ २५ ॥

पुराण्यस्य मादृश्यं न मृतं न भविष्यति ।

त्यक्त्वा यत्र नरो देवं मुक्तिं प्राप्नोति दुर्लभा ॥ २६ ॥

गुणानामेकदेशोऽयं मया क्षेत्रस्य कर्तित ।

कः सुमन्तगुणान्वन्तं शक्तो वर्णयैवपि ॥ २७ ॥

यदि दूरं मुनिश्रेष्ठा मौखनिन्दय शक्यतम् ।

तस्मिन्क्षेत्रेण पुण्ये निवसध्वननमिता ॥ २८ ॥

इयम् उवाच ।

नै तस्य वचनं श्रुत्वा हृदयोऽयमहङ्गनः ।

निवामं क्षितिं तत्र भवतु पद्म पदम् ॥ २९ ॥

तस्मान्मन्त्रप्रत्ययेन निवामं द्वित्रांशना ।

पुण्यक्षेत्रे वने क्षेत्रे यदि मुनिमर्ममय ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्भागुराणे आदिपञ्चमे ब्रह्मविष्णुशैवे क्षेत्रमाहात्म्य-

वर्णनं नाम सप्ततमोऽधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कण्डूचरित्रवर्णनम्

व्यास उवाच ।

तन्मिन्क्षेत्रे मुनिश्रेष्ठा सर्वसत्त्वसुखावहे ।
धर्मार्थकाममाक्षाणा फलदे पुण्योत्तमे ॥ १ ॥
कण्डुर्नाम महातेजा ऋषि परमधार्मिक ।
सत्यवादी शुचिर्दान्त सर्वभूतहितै रत ॥ २ ॥
जितेन्द्रियो जितक्रोधो वेदवेदाङ्गपारग ।
अद्याप परमा सिद्धिमाराध्य पुरुषोत्तमम् ॥ ३ ॥
अन्येऽपि तत्र ससिद्धा मृनय सशिवता ।
सर्वभूतहिता दान्ता जितक्रोधा विमत्सरा ॥ ४ ॥

मुनय ऊचुः ।

कोऽसौ कण्डु कथं तत्र जगाम परमा गतिम् ।
श्रोतुमिच्छामहे तस्य चरितं ब्रूहि । उत्तम ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

शृणु ध्य मुनिशार्दूल कथा तस्य मनोहराम् ।
ब्रूयामि समासेन मुनेस्तस्य विचेष्टितम् ॥ ६ ॥
पवित्रे गौतमीतीरे विजने सुमनोहरे ।
कन्दमूलफले पूर्णे समित्पुष्पकुशान्वितै ॥ ७ ॥
नानाद्रुमलताकीर्णे नानापुष्पोपशोमिते ।
नानापक्षिघ्ने रम्ये नानामृगगणान्विते ॥ ८ ॥

तत्राऽऽधमपदं कण्डोर्वभूव मुनिसत्तमाः ।
 सर्वतुफलपुष्पाढ्यं कदलीखण्डमण्डितम् ॥ ६ ॥
 तपस्नेपे मुनिस्तत्र सुमहत्परमाद्भुतम् ।
 वतोपवासैर्नियमैः स्नानमौनसुसंयमैः ॥ १० ॥
 प्राप्ये पञ्चनपा भून्वा घर्षासु स्थण्डिलेशयः ।
 भार्द्रवास्तास्ते हेमन्तै स तेपे सुमहत्तपः ॥ ११ ॥
 दृष्ट्वा तु तपसो वीर्यं मुनेस्तस्य सुविस्मिताः ।
 यभूवुर्देवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥ १२ ॥
 भूमिं तथाऽन्तरिक्षं च दिवं च मुनिसत्तमाः ।
 कण्डुः संतापयामास त्रैलोक्यं तपसो बलान् ॥ १३ ॥
 अहोऽस्य परमं धैर्यमहोऽस्य परमं तपः ।
 इत्यग्र्यंस्तदा दृष्ट्वा देवास्तं तपसि स्थितम् ॥ १४ ॥
 मन्त्रयामासुरव्यमा शक्रेण सहितास्तदा ।
 मयास्तस्य समुद्विग्नास्तपोविघ्नममीप्सवः ॥ १५ ॥
 ज्ञात्वा तेषामभिप्रायं शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः ।
 प्रम्लोवाल्यां धरासाहा स्पर्षाघनगर्बिताम् ॥ १६ ॥
 सुमध्यां चारुजङ्घां तां पीनशोणिपयोधराम् ।
 सर्वलक्षणसंपन्नां प्रोवाच फलसूदन ॥ १७ ॥

शक्र उवाच ।

प्रम्लोचे गच्छ शीघ्रं त्वं यदाऽसौ तप्यते मुनिः ।
 चिन्तयं तस्य तपसः क्षोभयन्वां(स्वाऽऽ)शु सुप्रभे ॥ १८ ॥

प्रम्लोचोवाच ।

तद्य धाव्यं सुरश्रेष्ठ करोमि सततं प्रभो ।

किंतु शङ्का ममेवात्र जीवितस्य च संशयः ॥ १६ ॥

यिमेमि तं मुनिवरं ब्रह्मचर्यव्रते स्थितम् ।

अत्युग्रं दीप्ततपसं ज्वलनार्त्तसमप्रभम् ॥ २० ॥

ज्ञात्वा मां स मुनि क्रोधाद्विज्ञातं समुपागताम् ।

कण्डुः परमतेजस्य शपं दास्यति दुःसहम् ॥ २१ ॥

उर्वशी मेनका रम्भा घृताची पुञ्जिकस्थला ।

चिश्वाची सहज्या च पूर्वचित्तिस्तिस्तिलोत्तमा ॥ २२ ॥

अलम्बुषा मिश्रकेशी शशिलेखा च धामना ।

अन्याश्चाप्सरसः सन्ति रूपयौवनगर्विताः ॥ २३ ॥

सुमध्याश्चारुवदनाः पीनोन्नतपयोधराः ।

कामप्रधानकुशलास्तास्तत्र संनियोजय ॥ २४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्राह शचीपतिः ।

तिष्ठन्तु नाम चान्यास्तास्त्वं चात्र कुशला शुभे ॥ २५ ॥

कामं वसन्तं धारुं च सदायार्थं ददामि ते ।

तैः सार्धं गच्छ सुश्रोणि यत्राऽऽस्ते स महामुनिः ॥ २६ ॥

शक्रस्य वचनं श्रुत्वा तदा सा चारुलोचना ।

जगामाऽऽकाशमार्गेण तैः सार्धं चाऽऽश्रमं मुनेः ॥ २७ ॥

गत्वा सा तत्र रुचिरं ददर्श वनमूत्तमम् ।

मुनिं च दीप्ततपसमाश्रमस्थमकल्मषम् ॥ २८ ॥

अपश्यत्सा धन रम्य तै साधं नन्दनोपमम् ।
 सर्वतुवरपुष्पाढ्य शाखामृगगणाकुलम् ॥ २६ ॥
 पुण्य पद्ममलोपेत सपल्लवमहावल्गम् ।
 श्रोत्ररम्यान्सुमधुराञ्छदान्खगमुखेरितान् ॥ २७ ॥
 सर्वतृफलभाराढ्यान्सर्वतुकुसुमोज्ज्वलान् ।
 अपरत्पादपाञ्चैव विहङ्गैरनुनादितान् ॥ २८ ॥
 भाम्रानाम्रातकान्मन्याभारिकैरान्सतिन्दुकान् ।
 अथ गिन्वास्तथा जीधान्दाडिमार्न्वीजपूरकान् ॥ २९ ॥
 पनसौलकुचानापाञ्चिरापान्सुमनोहरान् ।
 पारावतास्तथा कोलानरिमेदाम्लप्रेतसान् ॥ ३० ॥
 भल्लातकानामलकाञ्छतपणाश्च किंशुकान् ।
 इड्डुदानकरघाराश्च हरातकाधिमातकान् ॥ ३१ ॥
 एतानन्याश्च सा वृक्षान्ददर्श पृथुलोचना ।
 तथैवाशोकपुष्पागकेतकाङ्कुलानथ ॥ ३२ ॥
 पारिजातान्कोविदारान्मन्दारेर्न्दीवरान्मथ ।
 पाण्डला पुष्पिता रम्या देवदारुमास्तथा ॥ ३३ ॥
 शालाम्नालाम्तमालाश्च निचुलहोमकास्तथा ।
 अन्याश्च पाटपत्रेष्ठानपश्यत्फणपुष्पिनान् ॥ ३४ ॥
 चकोरे शनपत्रैश्च भृङ्गराजैस्तथा शुक्लैः ।
 कोकिलैः कण्विड्ढैश्च ह्यारानैर्नौवनीवरैः ॥ ३५ ॥
 प्रियपुत्रैश्चातकैश्च तथाऽन्यैर्विविधै रगैः ।
 श्रोत्ररम्य सुमधुर कृतमिध्याप्यधिष्ठितम् ॥ ३६ ॥

सरांसि च मनोज्ञानि प्रसन्नसलिलानि च ।

कुमुदैः पुण्डरीकैश्च तथा नीलोत्पलैः शुभैः ॥ ४० ॥

फहारेः कमलैश्चैव आचितानि समन्ततः ।

कादम्बैश्चक्रपाकैश्च तथैव जलकुवकुटैः ॥ ४१ ॥

कारण्डधैर्यकैहंसैः कूर्मैर्मद्गुभिरेव च ।

एतैश्चान्यैश्च कीर्णानि समन्ताञ्जलचारिभिः ॥ ४२ ॥

क्रमेणैव तथा सा तु वनं बभ्राम तैः सह ।

एवं दृष्ट्वा धनं रम्यं तैः साधं परमाद्भुतम् ॥ ४३ ॥

विस्मृतौत्फुल्लनयना सा यभूव घराङ्गना ।

प्रोवाच वायुं कामं च घसन्तं च द्विजोत्तमाः ॥ ४४ ॥

प्रग्लोबोवाच ।

कुरुध्वं मम साहाय्यं यूय सर्वे पृथक्पृथक् ॥ ४५ ॥

ब्रह्मावाच ।

एवमुक्त्वा तदा सा तु तथेत्युक्ता सुरैर्द्विजाः ।

प्रत्युवाचाथ यास्यामि यत्रासी संस्थितो मुनिः ॥ ४६ ॥

अथ तं देहयन्तारं प्रयुक्तेन्द्रियवाजिनम् ।

स्मरशास्त्रगलद्रग्मि करिष्यामि कुसारधिम् ॥ ४७ ॥

ब्रह्मा जनार्दनो घाऽपि यदि घा नीललोहितः ।

तथाऽऽप्यथ करिष्यामि कामयाणक्षतान्तरम् ॥ ४८ ॥

इत्थुपत्वा प्रपर्यौ साऽथ यत्रासी तिष्ठते मुनिः ।

मुनेस्तपः प्रमायेन प्रशान्तश्चापदाश्रमम् ॥ ४९ ॥

सा पुंस्कोकिलमाघुर्ये नदीतीरे व्यवस्थिता ।

स्तोकमात्रं स्थिता तस्मादगायन वराऽप्सराः ॥ ५० ॥

ततो वसन्तः सहसा यत्नं समकरोत्तदा ।

कोकिलारावमधुरमकालिकमनोहरम् ॥ ५१ ॥

धर्वा गन्धर्वाश्चैव मलयार्द्रनिकेतनः ।

पुष्पानुश्वावचान्मैथ्यान्पातयञ्च शनैः शनैः ॥ ५२ ॥

पुष्पवाणघरञ्चैव गन्धा तस्य समीपनः ।

मुनेश्च क्षौमयामास कानस्तस्यापि मानसम् ॥ ५३ ॥

ततो गीतध्वनिं श्रुत्वा मुनिर्विस्मितमानसः ।

जगाम यत्र सा सुनुः कानवाणप्रपादितः ॥ ५४ ॥

दृष्ट्वा तामाह संदृष्टो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।

त्रय्यतपेयो विकलः पुलकाञ्चिनविग्रहः ॥ ५५ ॥

श्लघितवाच ।

काऽसि कस्यासि सुश्रोणि सुभगे वाग्दहासिनि ।

मतो हरसिमे सुनु श्रूहि सत्यं सुमध्यमे ॥ ५६ ॥

प्रम्लोवावाच ।

तव कर्मकरा वाहं पुष्पायमहमागता ।

आदेशं देहि मे क्षिप्रं किं करोमि तवाऽऽजया ॥ ५७ ॥

व्यास उवाच ।

श्रुत्वायं धवनं तस्यास्त्यक्त्वा धैर्यं विमोहितः ।

मादाय हस्ते तां बालां प्रविवेश म्वमाग्रमम् ॥ ५८ ॥

ततः कामश्च वायुश्च घसन्तश्च द्विजोत्तमाः ।
 जगमुर्यथागतं सर्वं कृतकृत्यास्त्रिविष्टपम् ॥ ५९ ॥
 शशंसुश्च हरिं गत्वा तस्यास्तस्य च चेष्टितम् ।
 श्रुत्वा शक्रस्तदा देवाः प्रीताः सुमनसोऽभवन् ॥ ६० ॥
 स च कण्डुस्तया सार्धं प्रविशन्नेष चाऽऽश्रमम् ।
 आत्मनः परमं रूपं चकार मदनाकृति ॥ ६१ ॥
 रूपर्योचनसंपन्नमतोच सुमनोहरम् ।
 दिव्यालङ्कारसंयुक्तं षोडशघटसराकृति ॥ ६२ ॥
 दिव्यघस्त्रधरं कान्तं दिव्यस्त्रगन्धभूषितम् ।
 सर्वोपभोगसंपन्नं सहसा तपसो यत्नात् ॥ ६३ ॥
 दृष्ट्वा सा तस्य तद्दीर्यं परं विस्मयमागता ।
 अहोऽस्य तपसो घोर्यमित्युक्त्वा मुदिताऽभवत् ॥ ६४ ॥
 स्नानं संध्यां जपं होमं स्वाध्यायं देवनार्चनम् ।
 व्रतोपवासनियमं ध्यानं च गृनिसत्तमाः ॥ ६५ ॥
 त्यक्त्वा स रेमे मुदितस्तया सार्धमहर्निशम् ।
 मन्मथाविष्टहृदयो न बुबोध तपःक्षयम् ॥ ६६ ॥
 संध्यारात्रिदिवापक्षमासर्त्तयनहायनम् ।
 न बुबोध गतं कालं विषयासक्तमानसः ॥ ६७ ॥
 सा च तं कामजैर्भावैर्विदग्धा रहसि द्विजाः ।
 पर्यामास सुश्रोणिः प्रलापकुशला तदा ॥ ६८ ॥
 एषं कण्डुस्तया सार्धं वर्षाणामधिकं शतम् ।
 अतिष्टग्मन्दरोण्यां प्राग्यधर्मरतो मुनिः ॥ ६९ ॥

सा तं प्राह महामागं गन्तुमिच्छाम्यहं दिवम् ।
 प्रसादस्तुमुखो ब्रह्मन्ननुजातुं स्वमर्हसि ॥ ७० ॥
 तथैवमुक्तः स मुनिस्तस्यामासकमानसः ।
 दिनानि कतिचिद्भूते स्थायतामित्यभाषत ॥ ७१ ॥
 एवमुक्ता ततस्तेन साग्रं धर्मशतं पुनः ।
 बुभुजे विषयांस्तन्वी तेन सार्धं महात्मना ॥ ७२ ॥
 अनुज्ञां देहि भगवन्ब्रजामि त्रिदशालयम् ।
 उक्तस्तथेति स पुनः स्थायतामित्यभाषत ॥ ७३ ॥
 पुनर्गते धर्मशते सार्धिके सा शुभानना ।
 याम्यहं त्रिदिवं ब्रह्मन्प्रणयस्मितशोभनम् ॥ ७४ ॥
 उक्तस्तथैवं स मुनिः पुनराहाऽऽयतेक्षणाम् ।
 इहाऽऽस्यतां मया सुमु खिरं कालं गमिष्यसि ॥ ७५ ॥
 तच्छ्रापमीता सुश्रोणी सह तेनर्णिना पुनः ।
 शनड्यं किञ्चिदूनं धर्माणां समतिष्ठत ॥ ७६ ॥
 गमनाय महामागो देवराजनिवेशनम् ।
 प्रोक्तः प्रोक्तस्तथा तन्व्या स्थायतामित्यभाषत ॥ ७७ ॥
 तस्य शापमयाद्दीर्घार्तिक्षिप्येन च दक्षिणा ।
 प्रोक्ता प्रणयमङ्गार्तिवेदिनी न जर्हा मुनिम् ॥ ७८ ॥
 तथा च रमतस्तस्य परमर्षरहनिशम् ।
 नवं नवममूत्रेण मन्त्रयासकचेतसः ॥ ७९ ॥
 एकदा तु त्वरायुक्तो निश्चक्रामोटजान्मुनिः ।
 निश्चामन्त च कुत्रेति गम्यते प्राह सा शुभा ॥ ८० ॥

इत्युक्तः स तया प्राह परिवृत्तमहः शुभे ।

संध्योपास्ति करिष्यामि क्रियालोपोऽन्यथा भवेत् ॥ ८१ ॥

ततः प्रहस्य मुदिता सा तं प्राह महामुनिम् ।

किमद्य सर्वधर्मज्ञ परिवृत्तमहस्तव ॥

गतमेतन्न कुरुते विस्मयं कस्य कथ्यते ॥ ८२ ॥

मुनिरुवाच ।

प्रातस्त्वमागता भद्रे नर्शतीरमिदं शुभम् ।

मया दृष्टाऽसि सुश्रोणि प्रविष्टा च ममाऽऽश्रमम् ॥ ८३ ॥

इयं च वर्तते संध्या परिणाममहो गतम् ।

अवहासः किमर्थोऽयं सद्भावः कथ्यतां मम ॥ ८४ ॥

प्रम्लोचोवाच ।

प्रत्यूषस्यागता ब्रह्मन्सत्यमेतन्न मे मृषा ।

किं त्वद्य तस्य कालस्य गतान्यध्दशतानि ते ॥ ८५ ॥

ततः ससाध्यसो विप्रस्तां पप्रच्छाऽऽयतेक्षणां ।

कथ्यतां भीरु कः कालस्त्वया मे रमतः सदा ॥ ८६ ॥

प्रम्लोचोवाच ।

सप्तोत्तराण्यर्तातानि नववर्षशतानि च ।

मासाश्च पट्त्तथैवान्यत्समर्तातं दिनत्रयम् ॥ ८७ ॥

श्रुतिरुवाच ।

सत्यं भीरु यदस्येतत्पदितासोऽथवा शुभे ।

दिनमेकमहं मन्ये त्वया सार्धमिदोपितम् ॥ ८८ ॥

प्रम्लोचोवाच ।

वदिष्याम्यनृतं ब्रह्मन्कथमत्र तवान्निके ।

विशेषादय भवता पृष्टा मार्गानुगामिना ॥ ८६ ॥

ध्यास उवाच ।

निशम्य तद्वचस्तस्या स मुनिर्हिंस्रसत्तमा ।

धिग्धिष्मामिन्यनाचार विनिन्द्याऽऽत्मानमात्मना ॥ ८७ ॥

मुनिरुवाच ।

तपासि मम तष्टानि हनं ब्रह्मविदा धनम् ।

हृता विवेक केनापि योयिन्मोहाय निर्मिता ॥ ८८ ॥

ऊर्मिषट्कातिगं ब्रह्म ज्ञेयमान्मज्जपेन मे ।

गतिरैषा हृता येन धिक्कं काममहाग्रहम् ॥ ८९ ॥

मनानि सत्यवेदाश्च कारणान्यखिलानि च ।

नरकप्राप्तमार्गेण कामेनाद्य हतानि मे ॥ ९० ॥

विनिन्द्येत्यं स धर्मज्ञः स्वयमात्मानमात्मना ।

नामप्सरसमासोनामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९१ ॥

ऋषिरुवाच ।

गच्छ पापे यथाकामं यत्कार्यं तत्त्वया कृतम् ।

देवराजस्य यत्क्षीर्णं कुर्वन्त्या भावचेष्टितैः ॥ ९२ ॥

॥ त्या करोम्यहं मम क्रोधवर्जितेन बहिना ।

सतां साप्तपदं मैत्र्यमुचिनोऽहं न्वया सह ॥ ९३ ॥

अथवा तव दोषः कः किंचा कुर्यामहं तव ।

ममैव दोषो निनरां येनाहमजितेन्द्रियः ॥ ९४ ॥

यथा शक्रप्रियार्थिन्या कृतो मत्तपसो व्ययः ।

त्वया दृष्टिमहामोक्षमनुनाऽहं जुगुप्सितः ॥ ६८ ॥

व्यास उवाच ।

यावदित्थं स विप्रर्षिस्ता ब्रवीति सुमध्यमाम् ।

तावत्स्वलत्स्वेदजला सा बभूवातिप्रेषथु ॥ ६९ ॥

प्रवेपमाना स च तां स्विन्नगात्रलतां सतीम् ।

गच्छ गच्छेति सत्रोधमुवाच मुनिसत्तमः ॥ १०० ॥

सा तु निर्भर्त्सिता तेन चिनिष्काम्य तदाश्रमात् ।

आकाशगामिनी स्वेदं ममार्जतरुपल्लवैः ॥ १०१ ॥

वृक्षादृक्षं ययौ बाला उदग्रायणपल्लवैः ।

निर्ममार्जं च गात्राणि गलत्स्वेदजलानि वै ॥ १०२ ॥

श्रुपिणा यस्तदा गर्भस्तस्या देहे समाहितः ।

निर्जंगाम सरोमाञ्चस्वेदरूपी नदङ्गतः ॥ १०३ ॥

तं वृक्षा जगृदुर्गर्भमेकं चक्रे च मातुः ।

सोमेनाऽऽप्यायितो गोभिः स तदा घवृधे शनैः ॥ १०४ ॥

मारिषा नाम कन्याऽभूद्वक्षाणा चारुलोचना ।

प्राचेतसानां सा भार्या दक्षस्य जननी द्विजाः ॥ १०५ ॥

स चापि भगदान्कण्डुः क्षीणे सपसि सत्तमः ।

पुरुषोत्तमाख्यं भो विप्रा विष्णोरायतनं ययौ ॥ १०६ ॥

ददर्श परमं क्षेत्रं मुक्तिदं भुवि दुर्लभम् ।

दक्षिणस्योदधेस्तीरे सर्वकामफलप्रदम् ॥ १०७ ॥

सुरन्यं बालुकाकार्यं केतकीवनशोभितम् ।
 नानाद्रुमलताकार्यं नानापशिरुवं शिवम् ॥ १०८ ॥
 सर्वत्र सुखमंचारं सर्वत्रकुतुभान्वितम् ।
 सर्वतौह्यप्रदं नृणां घन्यं सर्वगुणाकरम् ॥ १०९ ॥
 भृवाग्रैः सेवित्रं पूर्वं मुनिसिद्धवरैस्तथा ।
 गन्धर्वं किन्नरैर्यज्ञैस्तथाऽन्यैर्नासकाङ्क्षिभिः ॥ ११० ॥
 ददरां च हरिं तत्र देवैः सर्वैरलङ्घितम् ।
 ब्राह्मणाद्येभ्यः षण्णैराश्रमस्थैर्निषेविनम् ॥ १११ ॥
 दृष्ट्वैष स तदा क्षेत्रं देव च पुरुषोत्तमम् ।
 हृत्पृष्ठमिवाऽऽत्मानं मेने स मुनिसत्तमः ॥ ११२ ॥
 तत्रैकाग्रमना भूत्वा चकाराऽऽराधनं हरिः ।
 ब्रह्मपारम्यं कुर्वन्नामैकाग्रमानसः ॥
 ऊर्ध्वश्वाहुर्महायोगी स्थित्वाऽसौ मुनिसत्तमः ॥ ११३ ॥

मुनय ऊचुः ।

ब्रह्मपारं मुने धोतुमिच्छामः परमं शुभम् ।
 जपता कण्डुना देवो येनाऽराध्यत केशव ॥ ११४ ॥

व्यास उवाच ।

पारं परं विष्णुरपारपारः,
 परः परेभ्यः परमाश्रमरूपः ।
 ॥ ब्रह्मपारः परपारभूतः,
 परः पराणामपि पारपारः ॥ ११५ ॥

स कारणं कारणसंश्रितोऽपि,

तस्यापि हेतुः परहेतुहेतुः ।

कार्योऽपि चैव सह कर्मकर्तृ-----

रूपैरनेकैरवतीह सर्वम् ॥ ११६ ॥

ब्रह्म प्रभुर्ब्रह्म स सर्वभूतो,

ब्रह्म प्रजानां पतिरव्युतोऽसौ ।

ब्रह्माख्यं नित्यमजं स विष्णु-

रपक्षपाद्यैरखिलैरसङ्गः ॥ ११७ ॥

ब्रह्माक्षरमजं नित्यं यथाऽसौ पुष्टोत्तमः ।

तथा रागादयो दोषाः प्रयान्तु प्रशमं मम ॥ ११८ ॥

व्यास उवाच ।

श्रुत्वा तस्य मुनेर्जाप्यं ब्रह्मपारं द्विजोत्तमाः ।

भक्तिं च परमां ज्ञात्वा सुहृदां पुष्टोत्तमः ॥ ११९ ॥

प्रीत्या स परया देवत्तदाऽसौ भक्तवत्सलः ।

गत्वा तस्य सर्वापं तु प्रोवाच षष्ठ्युद्भूतः ॥ १२० ॥

मेघगम्भीरया घान्वा दिशः संनादयन्निध ।

भारह्य गरडं विप्रा विनताकुलनन्दनम् ॥ १२१ ॥

धीमगयानुवाच ।

मुने ब्रूहि परं कार्यं यत्ते मनसि धर्तते ।

परदोऽहमनुप्राप्तो वरं वरय सुधृत ॥ १२२ ॥

श्रुत्वैषं वचनं तस्य देवदेवस्य चक्रिणः ।

चक्षुरन्मील्य सदृसा ददर्श पुरतो हरिम् ॥ १२३ ॥

अतर्सापुत्र्यसंकाशं पद्मपत्रायनेक्ष्यम् ।

शङ्खचक्रगडापाणि मुकुटान्दधारिणम् ॥ १२५ ॥

चतुर्बाहुमुद्रायुक्तं पातवस्त्रधरं शुभम् ।

ध्रुवन्तलश्मसंयुक्तं वनमालाविभूषितम् ॥ १२५ ॥

सर्वलक्षणमयुक्तं सर्वरत्नविभूषितम् ।

दिद्यचन्दनलिज्जाङ्गं दिद्यमान्यविभूषितम् ॥ १२६ ॥

तत्रः स विस्मयाविष्टो रोनाञ्जितननूहः ।

दृष्ट्वा च प्रणिपत्योर्ध्वां प्रणाममकरोत्तदा ॥ १२७ ॥

अद्य मे सकलं जन्म अद्य मे सकलं तप ।

इत्युक्त्वा मुनिगार्हृलासं म्नोतुमुपचक्रमे ॥ १२८ ॥

कण्डुरवाच ।

नारायण हरे कृष्ण ध्रुवन्साङ्ग जगत्पते ।

जगद्गर्वाङ्ग जगद्धाम जगन्माक्षिप्रमोऽस्तु ते ॥ १२९ ॥

अयम् त्रिभ्यो प्रमथ प्रधानपुरुषोत्तम ।

पुण्डरीकाक्ष गोविन्द लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥ १३० ॥

हिरण्यगर्भ ध्रुवाय पद्मनाथ सनातन ।

भृगवे भ्रुव ईशान हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥ १३१ ॥

अनादन्तामृताक्षय अय त्वं अयनां धर ।

अत्रितासण्ड ध्रुवकृष्ण ध्रुविवास नमोऽस्तु ते ॥ १३२ ॥

पञ्चन्यधर्मकर्ता च दुश्चार दुरधिष्ठित ।

दुस्वार्तिनाशन हरे जगन्नाथि नमोऽस्तु ते ॥ १३३ ॥

भूतपाव्यक्त भूतेश भूततत्त्वैरनाकुल ।

भूनाधिवास भूनात्मन्भूतगर्भं नमोऽस्तु ते ॥ १३४ ॥

यज्ञयज्जन्मयज्ञधर यज्ञधाताऽभयप्रद ।

यज्ञगर्भं हिरण्याङ्ग पृथिनगर्भं नमोऽस्तु ते ॥ १३५ ॥

क्षेत्रज्ञं क्षेत्रभृत्क्षेत्री क्षेत्रहा क्षेत्रहृद्देशी ।

क्षेत्रात्मन्क्षेत्ररहित क्षेत्रस्त्रष्ट्रे नमोऽस्तु ते ॥ १३६ ॥

गुणालय गुणावास गुणाश्रय गुणाग्रह ।

गुणभोक्तृ गुणाराम गुणत्यागिन्नमोऽस्तु ते ॥ १३७ ॥

त्वं विष्णुस्त्वं हविश्चक्रो त्वं जिष्णुस्त्वं जनार्दनः ।

त्वं भूतस्त्वं षण्डकारस्त्वं मथ्यस्त्वं भयत्प्रभुः ॥ १३८ ॥

त्वं भूतहृत्त्वमय्यक्तस्त्वं भवो भूतभृद्भवान् ।

त्वं भूतभाषणो देवस्त्वामादुरजमीश्वरम् ॥ १३९ ॥

त्वमनन्तः कृतज्ञस्त्वं प्रकृतिस्त्वं नृपाकपिः ।

त्वं रुद्रस्त्वं दुराधर्मस्त्वममोघस्त्वर्जाश्वरः ॥ १४० ॥

त्वं विश्वकर्मा जिष्णुस्त्वं त्वं शंभुस्त्वं वृषाकृतिः ।

त्वं शंकरस्त्वमुशना त्वं सत्यं त्वं तपो जनः ॥ १४१ ॥

त्वं विश्वजेता त्वं शर्म त्वं शरण्यस्त्वमक्षरम् ।

त्वं शंभुस्त्वं स्वयंभूश्च त्वं ज्येष्ठस्त्वं परायणः ॥ १४२ ॥

त्वमादित्यस्त्वमोकारस्त्व प्राणस्त्वं तमिस्रहा ।

त्वं पर्जन्यस्त्वं प्रणितस्त्वं वेधास्त्वं सुरेश्वरः ॥ १४३ ॥

त्वमृग्यजुः साम चैव त्वमात्मा संमतो भवान् ।

त्वमग्निस्त्वं च पवनस्त्वमापो घसुधा भवान् ॥ १४४ ॥

त्व स्रष्टा त्व तथा मोक्ता होता त्व च हवि व्रतु ।

त्व प्रभुस्त्व विभु श्रेष्ठस्त्व लोकपतिरच्युत ॥ १४५ ॥

त्व सर्वदर्शन धामास्त्व सर्वदमनोऽरिहा ।

त्वमहस्त्व तथा रात्रिस्त्वामाहुर्वत्सरा युधा ॥ १४६ ॥

त्व कालस्त्व कला काष्ठा त्व मुहूर्त क्षण एवा ।

त्व गालस्त्व तथा वृद्धस्त्व पुमान्स्त्रा नपुंसक ॥ १४७ ॥

त्व विभ्वयोनिस्त्व बभ्रुस्त्व वेदाङ्ग त्वमव्यय ।

त्वं वेदत्रेयस्त्र घाता विघाता तत्र समाहित ॥ १४८ ॥

त्व जलनिधिरामूल तत्र घाता तत्र पुनर्जनु ।

त्व त्रैघ्र्यस्त्र धृतात्मा च त्वमर्तान्द्रियगोचर ॥ १४९ ॥

त्वप्रर्णाप्रामर्णास्त्र त्व सुपर्णस्त्वमादिमान् ।

त्वं सप्रहस्त्र सुमहत्त्र धृतात्मा त्वमच्युत ॥ १५० ॥

त्व यमस्त्र च नियमस्त्र प्राशुस्त्र अनुभूत ।

त्वमेवाज्ञान्तरात्मा त्व परमात्मा त्वमुच्यते ॥ १५१ ॥

त्व गुरस्त्र गुरुतमस्त्र धामस्त्र प्रदक्षिण ।

त्व पिप्पलस्त्रमगमस्त्र यत्तस्त्र प्रज्ञापति ॥ १५२ ॥

हिरण्यनामस्त्र देवस्त्र शशी त्व प्रनापति ।

अनिर्देश्यवपुस्त्र वै त्व यमस्त्र सुरारिहा ॥ १५३ ॥

त्व च सकार्पणी देवस्त्र कता तत्र सनानन ।

त्व वासुदेवोऽमेयात्मा त्वमेव गुणवर्जित ॥ १५४ ॥

त्व ज्येष्ठस्त्र वरिष्ठस्त्र त्व सद्विष्णुश्च माधव ।

सहस्रशीर्षं त्व देवस्त्रमव्यक्त सहस्रदृक् ॥ १५५ ॥

सहस्रपादस्त्वं देवस्त्वं विराट्त्वं सुरप्रभुः ।

त्वमेव तिष्ठसे भूयो देवदेव दशाङ्गुलः ॥ १५६ ॥

यदुभूतं तत्त्वमेवोक्तं पुरुषः शक्र उत्तमः ।

यदुभाष्यं तत्त्वमीशानस्त्वमृतस्त्वं तथाऽमृतः ॥ १५७ ॥

त्वत्तो रोहत्ययं लोको महीयांस्त्वमनुत्तमः ।

त्वं ज्यायान्पुरुषस्त्वं च त्वं देव दशधा स्थितः ॥ १५८ ॥

विश्वभूतश्चतुर्भागो नवभागोऽमृतो दिवि ।

नवभागोऽन्तरिक्षस्थः पौरुषेयः सनातनः ॥ १५९ ॥

भागद्वयं च भूसंस्थं चतुर्भागोऽप्यभूदिह ।

त्वत्तो यज्ञाः संभवन्ति जगतो वृष्टिकारणम् ॥ १६० ॥

त्वत्तो विराट्समुत्पन्नो जगतो हृदि यः पुमान् ।

सोऽतिरिच्यत भूनेभ्यस्तेजसा यशसा श्रिया ॥ १६१ ॥

त्वत्तो सुराणामाहारः पृषदाज्यमजायत ।

ग्राभ्यारण्याक्षीपधयस्त्वस्तः पशुमृगादयः ॥ १६२ ॥

ध्येध्यानपरस्त्वं च कृतधानसि बीपधोः ।

त्वं देवदेव सप्तास्य कालारयो श्रोतविग्रहः ॥ १६३ ॥

जङ्गमाजङ्गमं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ।

त्वत्तः सर्वमिदं जातं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १६४ ॥

अनिच्छदस्त्वं माधवस्त्वं प्रद्युम्नः सुरारिहा ।

देव सर्वसुरथ्रेष्ठ सर्वलोकपरायण ॥ १६५ ॥

आदि मामरविन्दाक्ष नारायण नमोऽस्तु ते ।

नमस्ते भगवन्विष्णो नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ १६६ ॥

नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते कमलालय ।
 गुणालय नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु गुणाकर ॥ १६७ ॥
 घासुदेव नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु सुरोत्तम ।
 जनार्दन नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु सनातन ॥ १६८ ॥
 नमस्ते योगिना गम्य योगावास नमोऽस्तु ते ।
 गोपते श्रीपते विष्णो नमस्तेऽस्तु मरुत्पते ॥ १६९ ॥
 जगत्पते जगत्सूने नमस्ते ज्ञानिनां पते ।
 दिव्यम्पते नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु मर्हापते ॥ १७० ॥
 नमस्ते मधुहन्त्रे च नमस्ते पुष्करक्षणे ।
 कैटभञ्ज नमस्तेऽस्तु सुब्रह्मण्य नमोऽस्तु ते ॥ १७१ ॥
 नमोऽस्तु ते महामीन श्रुतिपृष्ठधराच्युत ।
 समुद्रसलिलशोभ पद्मजाहादकारिणे ॥ १७२ ॥
 अश्वशीर्ष महाघोष महापुरुषविग्रह ।
 मधुकैटभहन्त्रे च नमस्ते तुरगानन ॥ १७३ ॥
 महाकमठभोगाय पृथिव्युद्धरणाय च ।
 विधृताद्रिस्वरूपाय महाकूर्माय ते नमः ॥ १७४ ॥
 नमो महाचराहाय पृथिव्युद्धारकारिणे ।
 नमश्चाऽऽदिवराहाय विम्बरूपाय वेधसे ॥ १७५ ॥
 नमोऽनन्ताय सूक्ष्माय मुल्याय च घराय च ।
 परमाणुस्वरूपाय योगिगम्याय ते नमः ॥ १७६ ॥
 तस्मै नमः कारणकारणाय, /

योगीन्द्रवृत्तनिलयाय सुदुर्बिदाय ।

क्षीरार्णवाश्रितमहाहिसुतत्पगाय,

तुभ्यं नमः कनकरत्नसुकुण्डलाय ॥ १७७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्थं स्तुतस्तदा तेन प्रीतः प्रोवाच माधव ।

क्षिप्रं ब्रूहि मुनिश्रेष्ठ मत्तो यदभिवाञ्छसि ॥ १७८ ॥

कण्डुरुवाच ।

संसारोऽस्मिङ्गगन्नाथ दुस्तरे लोमहर्षणे ।

अनित्ये दुःखयदुले कदलीदलसंनिभे ॥ १७९ ॥

निराश्रये निरालम्बे जलबुदुबुदचञ्चले ।

सर्षोपद्रयसंयुक्ते दुस्तरे चातिभैरवे ॥ १८० ॥

भ्रमामि सुचिरं कालं भायया मोहितस्तव ।

न चान्तमभिगच्छामि विषयासक्तमानसः ॥ १८१ ॥

त्वामहं चाद्य दैवेश संसारभयपीडितः ।

गतोऽस्मि शरणं कृष्ण मामुद्धर भगार्णवात् ॥ १८२ ॥

गन्तुमिच्छामि परमं पदं यत्ते सनातनम् ।

प्रसादात्तव दैवेश पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १८३ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मत्तोऽसि मे मुनिश्रेष्ठ ममाराधय नित्यशः ।

मत्प्रसादाद्बुध्नुयं मोक्षं प्राप्स्यसि त्वं समीहितम् ॥ १८४ ॥

मदुभक्ता' क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रान्त्यजातिजाः ।

प्राप्नुयान्त परां मिद्धि किं पुनस्त्वं द्विजोत्तम ॥ १८५ ॥

अवाकोऽपि च मद्रुमकः सम्यक्श्रद्धासमन्वितः ।

प्राप्नोत्यभिमतं सिद्धिमन्येषां तत्र का कथा ॥ १८६ ॥

व्यास उवाच ।

एवमुक्त्वा तु तं विप्रां स देवो भक्तवत्सलः ।

दुर्धिनो यगतिर्विष्णुस्तत्रैवान्तरर्थायन ॥ १८७ ॥

गते तस्मिन्मुनिश्रेष्ठाः कण्डुः संहृष्टमानसः ।

सर्वान्कामान्परित्यज स्वस्थचित्तो भवत्पुनः ॥ १८८ ॥

सर्वेन्द्रियाणि संयम्य निर्ममो निरहंकृतिः ।

एकाममानसः सम्यग्ध्यान्वा तं पुरोत्तमम् ॥ १८९ ॥

निर्लेपं निर्गुणं शान्तं सत्तामाश्रयवस्थितम् ।

अवाप परमं मोक्षं सुराणामपि दुर्लभम् ॥ १९० ॥

यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि कथां कण्डोर्महात्मनः ।

विमुक्तः सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ १९१ ॥

एवं मया मुनिश्रेष्ठाः कर्मभूमिरुदाहृता ।

मोक्षक्षेत्रं च परमं देवं च पुरोत्तमम् ॥ १९२ ॥

ये पश्यन्ति विभुं स्तुवन्ति वरदं-

ध्यायन्ति मुक्तिप्रदं ।

मक्त्या श्रोतुः पुरोत्तमाख्यमजरं-

संसारदुःखापहम् ॥ १९३ ॥

ते भुक्त्वा मनुजेन्द्रमोगममलाः-

स्वर्गे च दिव्यं सुखं ।

पश्चाद्यान्ति समस्तदोषरहिताः-

स्थानं हरेरेव्ययम् ॥ १६४ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे स्वयंभुक्तविसंवादे कण्डोत्पा
ख्याननिरूपणं नामाष्टप्तत्यधिकशततमो-

ऽध्याय ॥ १७८ ॥

अथोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वादरायणंप्रतिश्रीकृष्णावतारविषयकोमुनीनांप्रश्नः

लोमहर्षेण उवाच ।

व्यासस्य घवनं ध्रुत्वा मुनयः संयतेन्द्रियाः ।

प्रीता यभूधुः संहृष्टा विस्मिताश्च पुनः पुनः ॥ १ ॥

मुनय ऊचुः ।

ब्रह्मो भारतवर्षस्य त्वया संकीर्तिता गुणाः ।

तद्वच्छ्रीपुरुषाख्यस्य क्षेत्रस्य पुरुषोत्तम ॥ २ ॥

विस्मयो हि न चैकस्य ध्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ।

पुरुषाख्यस्य क्षेत्रस्य प्रीतिश्च घृतां घर ॥ ३ ॥

चिरात्प्रभृति चास्माकं संशयो हृदि घर्तने ।

त्यदृते संशयस्यास्य ज्ञेता नान्योऽस्ति भूतले ॥ ४ ॥

उत्पत्तिं यत्तदेवस्य कृष्णस्य च महीतले ।

मद्रायाश्चैव कात्स्न्येन पृच्छामस्तथा महामुने ॥ ५ ॥

किमर्थं तौ समुत्पन्नौ कृष्णसर्कण्यानुभौ ।
 घसुदेवसुतौ धीरौ स्थितौ नन्दगृहे मुने ॥ ६ ॥
 नि सारे मृत्युलोकेऽस्मिन्दु खप्रायेऽतिचञ्चले ।
 जलमुद्वुदसकाशे भैरवे लेभहर्षणे ॥ ७ ॥
 विष्णुत्रपिरुद्धं कष्टं सकटं दुःखदायकम् ।
 कथं धोरतरं तेषां गर्भवासमरोचन ॥ ८ ॥
 यानि कर्माणि चक्रुस्ते समुत्पन्ना महीतरे ।
 विस्तरणं मुने तानि ब्रूहि नो वदता वर ॥ ९ ॥
 समग्रं चरितं तेषामद्भुतं चातिमानुषम् ।
 कथं स भगवान्देव सुरशः सुरसत्तम ॥ १० ॥
 घसुदेवकुले धीमान्वासुदेवत्वमागतं
 भमरैश्चाऽऽवृतं पुण्यं पुण्यञ्छिरलङ्घनम् ॥ ११ ॥
 देवलोकं किमुत्सृज्य मर्त्यलोकं द्वाऽऽगतं ।
 देयमानुषयोर्नेता द्योभुवः प्रभवोऽयम् ॥ १२ ॥
 किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुषेषु न्ययोजयत् ।
 यश्चक्रे धर्तयत्येको मानुषाणामनामयम् ॥ १३ ॥
 स मानुष्ये कथं बुद्धिं चक्रे चक्रगदाधरः ।
 गोपायनं यं कुरुते जगतः सार्वभौतिकम् ॥ १४ ॥
 स कथं गा गतो विष्णुर्गोपन्धमकर्षत्प्रभुः ।
 महामृतानि मृतात्मा यो दधार चकार च ॥ १५ ॥
 भ्रातृभ्यः स कथं गर्भं स्त्रिया मूत्रया धृतः ।
 येन लोकान्त्रैर्जित्वा त्रिभिर्नै त्रिदशैस्तया ॥ १६ ॥

स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिघर्माश्चामवंस्त्रयः ।

योऽन्तकाले जगत्पीत्वा कृत्वा तोयमयं ध्रुवः ॥ १७ ॥

लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यादृश्येन चाऽऽत्मना ।

य पुराणः पुराणात्मा धाराहं रूपमास्थितः ॥ १८ ॥

विषाणाग्नेण धसुधामुज्जहारारिसूदनः ।

य पुरा पुरुहूतार्थे त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥ १९ ॥

ददौ जित्वा धसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः ।

येन सहस्रध्रुवः कृत्वा द्विधा कृत्वा च सत्पुनः ॥ २० ॥

पूर्वदैत्यो महावीर्यो हिरण्यकशिपुर्हतः ।

य पुरा हानलो भूत्वा और्वः संवर्तको विभुः ॥ २१ ॥

पातालस्थोऽर्णवरसं पपी तोयमयं हरिः ।

सहस्रचरणं ब्रह्म सहस्रांशुसहस्रदम् ॥ २२ ॥

सहस्रशिरसं देवं यमाहुर्वै युगे युगे ।

नाभ्यां पद्मं समुद्भूतं यस्य पैतामहं गृहम् ॥ २३ ॥

एकार्णवे नागलोके सद्दिरण्मयपङ्कजम् ।

येन ते निहता दैत्याः संप्राप्ते तारकावये ॥ २४ ॥

येन देवमयं कृत्वा सर्वायुधधरं ध्रुवः ।

गुहासंस्थेन चोत्सिक्तः कालनेमिर्निपातितः ॥ २५ ॥

उत्तरान्ते समुद्रस्य क्षीरोदस्यामृतोदधौ ।

यः शीते शाश्वतं योगमास्थाय तिमिरं महत् ॥ २६ ॥

सुरारणो गर्भमधत्त दिव्यं-

तप प्रकर्षाददितिः पुराणम् ।

शक्रं च यो दैत्यगपावह्मं,

गर्मावधानेन कृतं चकार ॥ २७ ॥

पदानि यो योगमथानि कृत्वा,

चकार दैत्यान्सलिलेशयम्भान् ।

कृत्वा स देवांश्चिदशेष्वरांस्तु,

चक्रे सुरेशं पुरङ्गुतमेव ॥ २८ ॥

गार्हपत्येन विधिना अन्वाहार्येण कर्मणा ।

अग्निमावहनीयं च वेदं द्वाक्षा समिदुधुषम् ॥ २९ ॥

प्रोक्षनीयं नृषं चैव आवनृष्य तथैव च ।

अवाकपाणिस्तु यश्चक्रे हव्यभागमुजस्तथा ॥ ३० ॥

हव्याडाश्च सुराश्चक्रे कन्यादाश्च पितृनय ।

नोगार्थं यत्रविधिनाऽयोजयत्तत्कर्मणि ॥ ३१ ॥

पात्राणि दक्षिणा द्वाक्षा चरु क्षौद्रमलानि च ।

सूरं समिन्नुषं सोमं पवित्रान्यरिधीनपि ॥ ३२ ॥

पजिपानि च द्रव्यानि चमसाश्च तथाऽपरात् ।

सदभ्यान्यजमानाञ्च मेधादीञ्च ऋतूत्तमान् ॥ ३३ ॥

विदमात्र पुरा यम्नु पारमेष्ठ्येन कर्मणा ।

श्रुगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननुपराक्रमात् ॥ ३४ ॥

क्षेना निमेगा कात्राञ्च कल्याणैकाग्र्यमेव च ।

मृतरांश्चित्रशो मासा दिनं मंत्रन्मन्त्रया ॥ ३५ ॥

अथैवः कात्रयोगाञ्च प्रनानं त्रिचिरं त्रिषु ।

आनुक्षेराज्युपनयो लक्षणं रूपमौष्ठम् ॥ ३६ ॥

त्रयो लोकास्त्रयो देवास्त्रैविद्यं पावकास्त्रयः ।
 त्रैकाल्य त्रीणि कर्माणि त्रयो वर्णास्त्रयो गुणाः ॥ ३७ ॥
 सृष्टा लोका पुरा सर्वे येनानन्तेन कर्मणा ।
 सर्वभूतगत सृष्टा सर्वभूतगुणात्मका ॥ ३८ ॥
 नृणामिन्द्रियपूर्वेण योगेन रमन्ते च यः ।
 गतागताभ्यां योगेन य एव विधिरोन्म्वरः ॥ ३९ ॥
 यो गतिर्धर्मयुक्तानामगति पापकर्मणाम् ।
 चातुर्वर्ण्यस्य प्रभवश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ ४० ॥
 चातुर्विद्यस्य यो वेत्ता चातुराश्रम्यसंग्रहः ।
 दिगन्तरं तमो भूमिर्वायुर्वाऽपि विभावतुः ॥ ४१ ॥
 चन्द्रसूर्यमयं ज्योतिर्यगोशः क्षणदाचरः ।
 य पर ध्रूयते ज्योतिर्यः परं ध्रूयते तपः ॥ ४२ ॥
 यं परं प्राहुरपरं यः परं परमात्मवान् ।
 आदित्यानां तु यो देवो यश्च दैत्यान्तको विभुः ॥ ४३ ॥
 युगान्तेष्वन्तको यश्च यश्च लोका न्तकान्तकः ।
 सैतुर्यो लोकसेतूनां मेध्यो यो नैवकर्मणाम् ॥ ४४ ॥
 वेद्यो यो वेदविदुषां प्रभुर्यः प्रमवात्मनाम् ।
 सोमभूतश्च सोम्यानाञ्जिह्मूतोऽग्निवर्चसाम् ॥ ४५ ॥
 यः शक्राजामाशभूतमनपोनूतमनस्यिनाम् ।
 विनयो नयवृत्तानां तेजमनेजस्यिनामपि ॥ ४६ ॥
 विप्रहो विप्रदाहाणां गनिर्गन्मितामपि ।
 आकाशप्रभवो वायुर्वायोः प्राजादुधुताशनः ॥ ४७ ॥

दिवो हुताशन प्राण प्राणोऽग्निर्मधुसूदन ।
 रसाच्छोणितसभूति शोणितान्मासमुच्यते ॥ ४८ ॥
 मासात्तु मेदसो जन्म मेदसोऽस्थि निरुच्यते ।
 अस्थ्यो मज्जा सममचन्मज्जात शुक्रसमव ॥ ४९ ॥
 शुक्राद्गर्भं सममवटसमूत्नेन कर्मणा ।
 तत्रापा प्रथमो भाग स सौम्यो राशिरुच्यते ॥ ५० ॥
 गर्भोष्मसमवो ज्ञेयो द्वितीयो राशिरुच्यते ।
 शुक्र सौमान्सक वित्रादार्तय पाचकात्मकम् ॥ ५१ ॥
 माषा रसानुगाश्चैव रीने च शशिपाचका ।
 कफवर्गे मरेच्छुष्र पित्तवर्गे च शोणितम् ॥ ५२ ॥
 फफुस्य हृदय स्थान नाभ्या पित्त प्रतिष्ठितम् ।
 देहस्य मध्ये हृदय स्थान तन्मनस स्मृतम् ॥ ५३ ॥
 नाभिकोष्ठान्तर यत्तु तत्र देवो हुताशन ।
 मन प्रनापतिर्ज्ञेय कफ सोमो विभायते ॥ ५४ ॥
 पित्तमग्नि स्मृत त्रैवमग्निसौमात्मकं जगत् ।
 एव प्रवर्तिने गर्मे वर्धिनेऽनुद्सनिभे ॥ ५५ ॥
 वायु प्रवेश सवरे सगन परमात्मन ।
 स पञ्चधा शरीरस्थो भिद्यते वर्तते पुन ॥ ५६ ॥
 प्राणापानौ समानश्च उदानो व्यान एव च ।
 प्राणोऽस्य परमात्मान वर्धयन्परिवर्तने ॥ ५७ ॥
 अपान पञ्चिम कायमुदानोऽर्धं शरारिण ।
 व्यानस्तु व्याप्यते येन समान सनिवर्तते ॥ ५८ ॥

भूतापाप्तिस्ततस्तस्य जायेतेन्द्रियगोचरा ।
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ ५६ ॥
 तस्येन्द्रियनिचिष्टानि स्य स्य भागं प्रचक्रिरे ।
 पार्थिवं देहमाहुस्तु प्राणात्मानं च मासृतम् ॥ ६० ॥
 छिद्राण्याकाशयोनीनि जलात्स्त्रावः प्रवर्तते ।
 ज्योतिश्चक्षुषि नेजश्च आत्मा तेषा मनः स्मृतम् ॥ ६१ ॥
 ग्रामाश्च विषयाश्चैव यस्य धीर्यात्प्रवर्तिताः ।
 इत्येतान्पुरुष स्रष्टान्त्सृजंल्लोकान्सनातनः ॥ ६२ ॥
 नैधनेऽस्मिन्कथं लोके नरत्वं विष्णुरागतः ।
 एव नः संशयो ब्रह्मज्ञेय नो विस्मयो महान् ॥ ६३ ॥
 कथं गतिर्गतिमतामापन्नो मानुषीं तनुम् ।
 आश्चर्यं परमं विष्णुर्देवैर्देत्यैश्च कथ्यते ॥ ६४ ॥
 विष्णोस्तपस्तिमाश्चर्यं कथयन्त्य महामुने ।
 प्रख्यातयत्नवीर्यस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ ६५ ॥
 कर्मणाऽऽश्चर्यभूतस्य विष्णोस्तत्त्वमिहोच्यताम् ।
 कथं स देवो देवानामातहा पुरुषोत्तमः ॥ ६६ ॥
 सर्वव्यापी जगन्नाथः सर्वलोकमहेश्वरः ।
 सर्गस्थित्यन्तरुद्देधः सर्वलोकसुखापहः ॥ ६७ ॥
 अक्षयः शाश्वतोऽनन्तः क्षयवृद्धिधिधर्जितः ।
 निर्लेपो निर्गुणः सूक्ष्मो निर्घिकारो निरञ्जनः ॥ ६८ ॥
 सर्वोपाधिधिनिर्मुक्तः सत्तामाश्रय्यस्थितः ।
 अपिफारी विभुर्नित्यः परमात्मा सनातनः ॥ ६९ ॥

अचलो निर्मलो व्यापी नित्यवृष्टो निराश्रयः ।
 विरुद्धं श्रूयते यस्य हरित्वं च कृते युगे ॥ ७० ॥
 वैकुण्ठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च ।
 ईश्वरस्य हि तम्येमां गहनां कमलो गनिम् ॥ ७१ ॥
 समतांतां मविष्टं च श्रोतुमिच्छा प्रवर्तते ।
 मन्वक्तो व्यकलिङ्गस्यो य एष भगवान्प्रभुः ॥ ७२ ॥
 नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रमथोऽव्यय एव च ।
 एष नारायणो भूत्वा हरीरासात्सनातनः ॥ ७३ ॥
 ब्रह्मा शक्रश्च रुद्रश्च धर्मः शुक्रो बृहस्पतिः ।
 प्रधातान्मा पुरा होष ब्रह्माणमसृजन्प्रभुः ॥ ७४ ॥
 सोऽसृजन्पूर्वपुरुषः पुरा कल्पे प्रजापतान् ।
 एवं स भगवान्विष्णुः सर्वलोकमदेश्वरः ॥
 किमर्थं मर्त्यलोकेऽस्मिन्ध्यातो यदुकुले हरिः ॥ ७५ ॥
 इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाहो स्वयंभुवश्चरितंवादे ऋषिप्रद-
 तिरूपणं नामोत्तरीयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्णचरितारम्भः

व्यास उवाच ।

नमस्कृत्वा सुरेशाय विष्णवे प्रमविष्णवे ।

पुराणाय पुराणाय शास्त्रनायात्रयाय च ॥ १ ॥

चतुर्व्यूहात्मने तस्मै निर्गुणाय गुणाय च ।
 घरिष्ठाय गरिष्ठाय घरेण्यायामिताय च ॥ २ ॥
 यज्ञाङ्गायाखिलाङ्गाय देवाद्यैरीप्सिताय च ।
 यस्मादणुतर नास्ति यस्माज्जास्ति बृहत्तरम् ॥ ३ ॥
 येन विश्वमिदं व्याप्नोमजेन सत्त्वाचरम् ।
 भाविर्भाषतिरोभावदृष्टादृष्टविलक्षणम् ॥ ४ ॥
 घदन्ति यत्सृष्टमिति तथैवाप्युपसहृतम् ।
 ब्रह्मणे चाऽऽदिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ॥ ५ ॥
 अविकाराय शुद्धाय नित्याय परमात्मने ।
 सदैकरूपरूपाय जिष्णवे विष्णवे नमः ॥ ६ ॥
 नमो हिरण्यगर्भाय हरये शंकराय च ।
 वासुदेवाय ताराय सर्गस्थित्यन्तकारिणे ॥ ७ ॥
 एकानेकस्वरूपाय स्थूलसूक्ष्मात्मने नमः ।
 अव्यक्तव्यक्तभूताय विष्णवे मुक्तिोत्तरे ॥ ८ ॥
 सर्गस्थितियिनाशाना जगतो रं जगन्मयः ।
 मूलभूतो नमस्तस्मै विष्णवे परमात्मने ॥ ९ ॥
 आधारभूत विश्वस्याप्यणोयासमणीयसाम् ।
 प्रणम्य सर्वभूतस्थमच्युत पुरुषोत्तमम् ॥ १० ॥
 ज्ञानस्वरूपमत्यन्तं निर्मलं परमार्थतः ।
 तमेवार्थस्वरूपेण भ्रान्तिदर्शनतः स्थितम् ॥ ११ ॥
 विष्णुं प्रसिष्णुं विश्वस्य स्थितिसर्गे तथा प्रभुम् ।
 भर्तादि जगतामाशमजमक्षयमव्ययम् ॥ १२ ॥

कथयामि यथा पूर्वं यक्षाद्यैर्मनितत्तमैः ।
 पृष्टं प्रोवाच भगवानब्जयोनि पितामह ॥ १३ ॥
 ऋक्सामान्युद्गिरन्वक्त्रैर्यं पुनाति जगत्त्रयम् ।
 प्रणिपत्य तद्येशानमेकार्णवविनिर्गतम् । १४ ॥
 यस्यासुराणां यज्ञान्बिलुप्यन्ति न याजिनाम् ।
 प्रब्रूयामि मतं हृन्स्मिन् ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मन ॥ १५ ॥
 येन सृष्टिं समुद्दिश्य धर्माद्यां प्रकरोक्ता ।
 आपो नारा इति प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिमि ॥ १६ ॥
 अयनं तस्य तां पूर्यं तेन नारायण स्मृतम् ।
 स देवो भगवान्सर्वं व्याप्य नारायणो विभु ॥ १७ ॥
 चतुर्धा संस्थितो ब्रह्मा सगुणो निर्गुणस्तथा ।
 एका मूर्तिरनुद्देश्या शुद्धा पश्यन्ति ता युधा ॥ १८ ॥
 ज्वालामालावनद्धाङ्गी निष्ठा सा योगिना परा ।
 दूरम्भा चान्तिकम्भा च विज्ञेया सा गुणातिगा ॥ १९ ॥
 पासुदेवाभिधानाऽर्सी निर्ममत्येन दृश्यते ।
 स्वयवर्णादयस्तस्या न भावा कल्पनामया ॥ २० ॥
 आम्ने च सा सदा शुद्धा सुप्रतिष्ठैकरूपिणी ।
 द्वितीया पृथिवीं मूर्ता शेषाद्या धारयत्यधः ॥ २१ ॥
 तामर्सा सा समाख्याता तिर्यक्त्व समुपागता ।
 तृतीया कर्म कुर्वन्ते प्रजापालनतत्परा ॥ २२ ॥
 सत्त्वोद्भिता नु सा ब्रूया धर्मसस्यानकारिणी ।
 चतुर्थी जलमध्यस्था शैवे पन्नगतल्पगा ॥ २३ ॥

रजस्तस्या गुणः सगं सा करोति सदैव हि ।
 या तृतीया हरेर्मूर्तिः प्रजापालनतत्परा ॥ २४ ॥
 सा तु धर्मव्यवस्थान करोति नियतं भुवि ।
 प्रोद्धतानसुरान्दन्ति धर्मव्युद्धित्तिकारिणः ॥ २५ ॥
 पाति देवान्सगन्धर्वान्धर्मरक्षापरायणान् ।
 यदा यदा च धर्मस्य ग्लानिः समुपजायते ॥ २६ ॥
 अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजत्यसौ ।
 भूत्वा पुरा घराहेण तुण्डेनापो निरस्य च ॥ २७ ॥
 एकया दंष्ट्रयोत्खाता नलीनीव वसुंधरा ।
 हृत्वा नृसिंहरूपं च हिरण्यकशिपुर्हतः । २८ ॥
 विप्रचित्तिमुखाध्वान्ये दानवा विनिपातिताः ।
 घामनं रूपमास्थाय यलि संयम्य मायया ॥ २९ ॥
 त्रैलोक्यं कान्तघानेव विनिर्जित्य दितेः सुतान् ।
 भृगोर्धंशे समुत्पन्नो जामदग्न्यः प्रतप्यवान् ॥ ३० ॥
 जघान क्षत्रियाग्रामः पितुर्वधमनुस्मरन् ।
 तथाऽत्रितनयो भूत्वा दत्तात्रेयः प्रतापवान् ॥ ३१ ॥
 योगमष्टाङ्गमावभाष्यलर्काय महात्मने ।
 रामो दाशरथिर्भूत्वा स तु देवः प्रतापवान् ॥ ३२ ॥
 जघान रावणं संख्ये त्रैलोक्यस्य भयंकरम् ।
 यदा चैकार्णवे सुप्तो देवदेवो जगत्पतिः ॥ ३३ ॥
 सदस्ययुगपर्यन्तं नागपर्यङ्कगो विभु ।
 योगनिद्रां समास्थाय स्वे महिम्नि व्यघस्थितः ॥ ३४ ॥

त्रैलोक्यमुदरे कृत्वा जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 जनलोकगतै सिद्धै स्तूयमानो महर्षिभि ॥ ३५ ॥
 तस्य नामो समुत्पन्न पद्म दिक्त्रयमण्डितम् ।
 मरुतिकञ्जलसयुक्त गृह पैतामह धरम् ॥ ३६ ॥
 यत्र ब्रह्मा समुत्पन्नो देवदेवश्चतुर्मुख ।
 तदा कर्णमलोद्भूतो दानवो मधुकैटभो ॥ ३७ ॥
 महाबली महाचार्यो ब्रह्माण हन्तुमुद्यतो ।
 जघान तौ दुराधर्षो उत्थाय शयमोदधे ॥ ३८ ॥
 पञ्चमादींस्तथैवान्यानसंख्यातुमिहोत्सहे ।
 अथतारो ह्यजस्येह माथुर साप्रतस्त्वयम् ॥ ३९ ॥
 इति सा सारिधर्का मूर्तिरथतार करोति च ।
 प्रद्युम्नेति समारथाता रक्षाकर्मण्यवस्थिता ॥ ४० ॥
 देवतैऽथ मनुष्यैश्चै तिर्यग्योनौ च सस्थिता ।
 गृह्णाति तत्स्वभावश्च वासुदेवेच्छया सदा ॥ ४१ ॥
 ददात्यभिमतान्कामान्पूजिता सा द्वित्रोत्तमा ।
 एव मया समाख्यात हनञ्जयोऽपि य प्रभु ॥
 मानुषस्य गतो विष्णु शृणुष्व चोत्तर पुन ॥ ४२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाहो व्यासस्मृतिसंवादे चतुर्व्यूह
 घर्णन नामांशोऽधिकशततमोऽध्याय ॥ १८० ॥

अथैकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अवतारप्रयोजनवर्णनम्

व्यास उवाच ।

शृणुष्व मुनिशार्दूलाः प्रवक्ष्यामि समासतः ।
अवतारं हरैश्चात्र भारवतरणेच्छया ॥ १ ॥
यदा यदा त्वधर्मस्य वृद्धिर्भवति भो द्विजाः ।
धर्मश्च हासमभ्येति तदा देवो जनार्दनः ॥ २ ॥
अवतारं करोत्यत्र द्विधा एत्वाऽऽत्मनस्तनुम् ।
साधूनां रक्षणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ ३ ॥
दुष्टानां निग्रहार्थाय अन्येषां च सुरद्विषाम् ।
प्रजानां रक्षणार्थाय जायतेऽसौ युगे युगे ॥ ४ ॥
पुरा किल महीं विप्रा भूरिभारावपीडिता ।
जगाम धरणी मेरीं समाजे त्रिंशै रौकसाम् ॥ ५ ॥
सप्रहृष्टकान्सुरान्सर्वान्प्रणिपत्याथ मेदिनी ।
कथयामास तत्सर्वं खेदात्करुणभाविणी ॥ ६ ॥

धरण्युवाच ।

अग्निः सुवर्णस्य गुरुर्गर्वा सूर्योऽपरो गुरुः ।
ममाप्यग्निल्लोकानां घन्यो नारायणो गुरुः ॥ ७ ॥
सत्सङ्गप्रतमिमे दैत्याः कालनेमिपुरोगमाः ।
मर्त्यलोकं समागम्य बाधन्नेऽहर्निश प्रजाः ॥ ८ ॥

कालनेमिर्हतो योऽसौ विष्णुना प्रभविष्णुना ।
उग्रसेनसुत कस सभूत सुमहासुर ॥ ६ ॥
अरिष्टो धेनुक केशी प्रलभ्यो नरकस्तथा ।
सुन्दोऽसुरस्तथाऽत्युग्रो बाणश्चापि बले सुत ॥ १० ॥
नथाऽन्ये च महावार्या नपाणा भवनेषु ये ।
समुत्पन्ना दुरात्मानस्तान्न सत्पातुमुत्सहे ॥ ११ ॥
भक्षोऽहिष्यो हि बहुला दिव्यमूर्तिधृता सुरा ।
महाबलानां हृष्टानां दैत्येन्द्राणां ममोपरि ॥ १२ ॥
तद्भूरिमारपीडार्ता न शक्नोम्यमरेश्वरा ।
धिर्भर्तुमात्मानमहमिति विज्ञापयामि च ॥ १३ ॥
न्रियता तन्महाभागा मम भारावतारणम् ।
यथा रसातल नाह गच्छेयमतिविह्वला ॥ १४ ॥

व्यास उवाच ।

इत्याकर्ण्य धरावाक्यमशेषैस्त्रिदशैस्तत ।
भुयो भारावतारार्थं ब्रह्मा प्राह च बोधित ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यदाह वसुधा सर्वं सत्यमेतद्दिवौकस ।
अहं भवो भवन्तश्च सर्वं नारायणात्मकम् ॥ १६ ॥
विभूतयस्तु यास्तस्य तासामेव परस्परम् ।
आधिक्यं न्यूनता ग्राभ्यग्राधकर्त्रेण धर्तते ॥ १७ ॥
तदागच्छत गच्छाम क्षाराधेस्तदमुत्तमम् ।
तत्राऽऽराभ्य हरिं तस्मै सर्वं विज्ञापयाम वे ॥ १८ ॥

सर्वदैव जगत्पर्यं स सर्वात्मा जगन्मयः ।

स्वल्पांशेनावतीर्योर्न्यां धर्मस्य कुस्ने स्थितिम् ॥ १६ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र सह देवैः पितामहः

समाहितमना भूत्वा तुष्टाव गरुडध्वजम् ॥ २० ॥

ग्रहोवाच ।

नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रमूर्ते,

सहस्रबाहो बहुवक्त्रपाद ।

नमो नमस्ते जगतः प्रवृत्ति-

विनाशसंस्थानपराप्रमेय ॥ २१ ॥

सूक्ष्मातिसूक्ष्मं च बृहत्प्रमाणं

गरीयसामप्यतिगौरवात्मन् ।

प्रधानबुद्धीन्द्रियवाक्प्रधान-

मूलापरात्मन्मगधन्प्रसीद ॥ २२ ॥

एषा महीं देव महींप्रसूतै-

र्महासुरैः पीडितः श्लेष्मन्धा ।

परायणं त्वां जगतामुपैति,

भारायतारार्थमवारणम् ॥ २३ ॥

एते धर्यं वृत्ररिपुस्तथाऽयं,

नासत्यदर्शो धरुणस्तथैव ।

इमे च रूद्रा धसयः ससूर्याः,

समोरणान्निप्रमुखास्तथाऽन्ये ॥ २४ ॥

सुरा समस्ता सुरनाथ कार्य
 मेमिर्मया यच्च तदीश सर्वम् ।
 आज्ञापयाऽऽज्ञा प्रतिपालयन्त
 स्तवैव तिष्ठाम सदाऽस्तदीया ॥ २५ ॥

व्यास उवाच ।

एव सस्तूयमानस्तु भगवान्परमेश्वर ।
 उज्ज्वाराऽऽत्मन केशो सितकृष्णो द्विजोत्तमा ॥ २६ ॥
 उवाच च सुरानेतौ मत्केशो धसुधातले ।
 भवतीर्य भुयो भारह्मेशद्वानि करिष्यत ॥ २७ ॥
 सुराश्च सकला स्वाशौचतीर्य महीतले ।
 कुर्वन्तु युद्धमुन्मत्तै पूर्वोत्पन्नैर्महासुरै ॥ २८ ॥
 तन क्षयमदोषास्ते दैतेया धरणीतले ।
 प्रयास्यन्ति न सदेहो नानायुधविचूर्णिता ॥ २९ ॥
 धसुदेवस्य या पत्नी देवकी देवनोपमा ।
 तस्या गर्भोऽष्टमोऽय तु मत्केशो भविता सुरा ॥ ३० ॥
 भवतीर्य च तत्राय कस घातयिता भुवि ।
 कालनेमिसमुद्रमूतमित्युक्त्वाऽन्तर्दधे हरि ॥ ३१ ॥
 ब्रह्मण्याय ततस्तेऽपि प्रणिपत्य महात्मने ।
 मेरुपृष्ठ सुरा जम्बुद्वीपश्च भूतले ॥ ३२ ॥
 कसाय चाष्टमो गर्भो देवक्या धरणातले ।
 भविष्यतात्याचक्षुः भगवान्नारदो मुनि ॥ ३३ ॥

कंसोऽपि तदुपश्रुत्य नारदात्कुपितस्ततः ।
 देवकीं वसुदेवं च गृहे गुप्तावधारयत् ॥ ३४ ॥
 जातं जातं च कंसाय तेनैघोक्तं यथा पुरा ।
 तथैव वसुदेवोऽपि पुत्रमर्पितवान्द्विजाः ॥ ३५ ॥
 हिरण्यकशिपोः पुत्राः पङ्गर्भा इति विश्रुताः ।
 विष्णुप्रयुक्ता तान्निद्रा क्रमाद्गर्भे न्ययोजयत् ॥ ३६ ॥
 योगनिद्रा महामाया वैष्णवी मोहितं यया ।
 अधिपया जगत्सर्वं तामाह भगवान्दरिः ॥ ३७ ॥

विष्णुरुवाच ।

गच्छ निद्रे ममाऽऽदेशात्पातालतलसंश्रयान् ।
 एकैकश्येन पङ्गर्भान्देवकीजठरे नय ॥ ३८ ॥
 हतेषु तेषु कंसेन शेषाण्योऽशस्ततोऽनघः ।
 अंशांशेनोदरे तस्याः सततम् संभविष्यति ॥ ३९ ॥
 गोकुले वसुदेवस्य भार्या वै रोदिनी स्थिता ।
 तस्याः प्रसूतिसमये गर्भो मेघरूपोदरम् ॥ ४० ॥
 सततम् भोजरात्रस्य भयाद्रोर्ध्वपरोधतः ।
 देवक्याः पतितो गर्भे इति लोकी वदिष्यति ॥ ४१ ॥
 गर्भसंकर्षणात्सोऽथ लोके संकर्षणेति वै ।
 संग्रामवाप्स्यते घोरः श्वेताद्रिशिखरोपमः ॥ ४२ ॥
 ततोऽहं संभविष्यामि देवकीजठरे शुभे ।
 गर्भे त्वया यशोदाया गन्तव्यमविलम्बितम् ॥ ४३ ॥

प्रावृट्काले च नमसि कृष्णाष्टम्यामहं निशि ।
 उत्पत्स्यामि नवम्यां च प्रसृतिं त्वमवाप्स्यसि ॥ ४३ ॥
 यशोदाशयने मा तु देवक्यास्त्वामनिन्दिने ।
 मच्छक्तिप्रेरितमतिर्वसुदेवो नविष्यति ॥ ४४ ॥
 कंसश्च त्वामुपादाय देवि शैलशिलातले ।
 प्रक्षेप्यत्यन्तरिक्षे च त्वं स्थानं समवाप्स्यसि ॥ ४५ ॥
 ततस्त्वां शतधा शक्रः प्रणम्य मम गौरवान् ।
 प्रणिपातानतशिरा भगिनात्वे ब्रह्मिष्यति ॥ ४६ ॥
 ततः शुभमनिशुम्भादीन्द्वया दैत्यान्सहस्रशः ।
 स्थानैरनेकैः पृथिवीमशेषां मण्डयिष्यसि ॥ ४७ ॥
 त्वं भूतिः संनतिः कीर्तिः कान्तिर्यै पृथिवी धृतिः ।
 लज्जा पुष्टिरया या च काञ्चिदन्या त्वमेव सा ॥ ४८ ॥
 ये त्वामार्येति दुर्गेति घेदगर्भेऽन्येकेति च ।
 भट्टेति भद्रकालीति हेम्या श्रेमंकरेति च ॥ ४९ ॥
 प्रातश्चैषापराह्णे च स्तोप्यन्त्यानम्रमूर्तयः ।
 तेषां हि घाञ्छिन्नं सर्वं मत्प्रसादाद्विष्यति ॥ ५० ॥
 सुरामांसापहारैस्तु भक्ष्यमोज्यैश्च पूजिताः ।
 नृणामशेषकामांस्त्वं प्रसन्नाया प्रदास्यसि ॥ ५१ ॥
 ते सर्वे सर्वदा भद्रा मन्त्रप्रसादादसंशयम् ।
 असंदिग्धं भविष्यन्ति गच्छ देवि यथोदितम् ॥ ५२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे हरेशावतारनिरूपणं नामैका-
 शत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

अथ द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्णोत्पत्तिकथानिरूपणम्

व्यास उवाच ।

यथोक्तं सा जगद्धार्मी देवदेवेन वै पुरा ।
पद्मगर्भगर्भविन्यासं चक्रे चान्यस्य कर्पणम् ॥ १ ॥
सप्तमे रोहिणीं प्राप्ते गर्भे गर्भे ततो हरिः ।
लोकत्रयोपकाराय देवक्याः प्रविवेश वै ॥ २ ॥
योगनिद्रा यशोदायास्तस्मिन्नेव ततो दिने ।
संभूता जठरे तद्वयथोक्तं परमेष्ठिता ॥ ३ ॥
ततो ब्रह्मगणः सम्यक्प्रवचार दिवि द्विजाः ।
विष्णोरंशे महीं यात श्रुतवोऽप्यभवद्गुमाः ॥ ४ ॥
नोत्सेहे देवकीं द्रष्टुं कश्चिदप्यतितेजसा ।
जाञ्चल्पमानां तां दृष्ट्वा मनां पि क्षोभमाययुः ॥ ५ ॥
भद्रं पुरयै त्रीभिर्देवकीं देवतागणाः ।
विभ्राणां पशुषां विष्णुं तुष्टुवुस्तामदनिशम् ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः ।

त्वं स्वाहा त्वं स्वधा पिता सुधा त्वं उयोतिरेव च ।
त्वं सर्वलोकरक्षार्थमघर्तार्णां मदीतले ॥ ७ ॥
प्रसीद देवि सर्वस्य जगत्स्त्वं शुभं कुरु ।
प्रीत्यर्थं धारयेशानं धृतं येनासिलं जगत् ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

एवं संस्तूयमाना सा देवैर्देवमधारयत् ।

गर्भेण पुण्डरीकाक्षं जगतां आलकारणम् ॥ ९ ॥

ततोऽखिलजगत्पद्मबोधायाच्युतमानुना ।

देवक्याः पूर्णसंख्यायामाविर्भूतं महात्मना ॥ १० ॥

मध्यरात्रेऽखिलाधारे जायमाने जनार्दने ।

मन्दं जगज्जलदाः पुष्पवृष्टिमुचः सुराः ॥ ११ ॥

फूलेन्द्रीवरपत्राभ चतुर्बाहुमुदोक्ष्य तम् ।

श्रीवत्सवक्षसं जातं तुष्टायाऽऽनकदुन्दुभिः ॥ १२ ॥

अमिष्ट्रूय च तं घग्निः प्रसन्नामिर्महामतिः ।

विज्ञापयामास तदा कंसाद्वीतो द्विजोत्तमाः ॥ १३ ॥

वसुदेव उवाच ।

जातोऽसि देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधर ।

दिव्यं रूपमिदं देय प्रसादेनोपसंहर ॥ १४ ॥

मयैव देव कंसोऽयं कुस्त्रे मम यातनाम् ।

अवतीर्णमिति ज्ञान्वा त्वामस्मिन्मन्दिरे मम ॥ १५ ॥

देवक्युवाच ।

योऽनन्तरूपोऽखिलविश्वरूपो,

गर्भेऽपि लोकान्वपुषा विमर्ति ।

प्रमादतामेव स देवदेव,

स्वमाययाऽऽविष्ट्रगतारूपः ॥ १६ ॥

उपसंहर सर्वात्मब्रूषमेतच्चतुर्भुजम् ।

जानातु माऽवतारं ते कंसोऽयं दितिजान्तक ॥ १७ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स्तुतोऽहं यत्त्वया पूर्वं पुत्रार्थिन्या तदय ते ।

सफलं देधि संजातं जातोऽहं यत्तद्योदरात् ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा भगवास्तूर्णो यभूव मुनिसत्तमाः ।

घसुदेवोऽपि तं रात्रावादाय प्रययौ यहिः ॥ १९ ॥

मोहिताश्चाभयंस्तत्र रक्षिणो योगनिद्रया ।

मधुराद्वारपालाश्च व्रजत्यानकदुन्दुर्भो ॥ २० ॥

वर्षतां जलदानां च तत्तोयमुत्थयन् निशि ।

संछाद्य तं ययौ शेषः फणैरानकदुन्दुमिम् ॥ २१ ॥

यमुनां चातिगम्भीरां नानावर्तशताकुलाम् ।

घसुदेवो घहन्विष्णुं जानुमात्रवहां ययौ ॥ २२ ॥

कंसस्य करमादाय तत्रैवाभ्युपगतांस्तटे ।

नन्दादीन्गोपवृद्धांश्च यमुनायां ददर्श सः ॥ २३ ॥

तस्मिन्काले यशोदाऽपि मोहिता योगनिद्रया ।

तामेव फन्यां मुनयःप्रासृत मोहिते जने ॥ २४ ॥

घसुदेवोऽपि विन्यस्य बालमादाय दारिकाम् ।

यशोदाशयने तूर्णमाजगामामितद्युतिः ॥ २५ ॥

ददर्श च विबुधध्या सा यशोदा जातमात्मजम् ।

नीलोत्पलदलश्यामं सताऽत्ययं मुदं ययौ ॥ २६ ॥

आशय वसुदेवोऽपि दारिका निजमन्दिरम् ।
 देवकीशयने न्यस्य यथापूर्वमतिष्ठत ॥ २७ ॥
 ततो वाल्म्वर्नि श्रुन्वा रक्षिण सहसोत्थिता ।
 कसमावेदयामासुर्देवकीपसत्र द्विजा ॥ २८ ॥
 कसस्पूर्णमुपेन्येता ततो जग्राह वालिकाम् ।
 मुञ्च मुञ्चे नि देवक्याऽऽमन्नरुण्ड निवारित ॥ २९ ॥
 विश्लेष च शिलापृष्ठे सा क्षिप्ता वियनि स्थितम् ।
 अवाप रूप च महन्सायुधाष्टमहामुनम् ॥
 प्रनहास तपैवाश्चै कम् च रयिताऽऽरब्धात् ॥ ३० ॥

योगमायोगाव ।

किं मयाऽऽक्षिप्तया कस जातो यम्वा हनिष्यति ।
 सर्वम्बभूतो देवानामार्तान्मृन्तु पुरा स ते ॥
 तदेकस्तप्रधार्याऽऽगु त्रियता हितमान्मत ॥ ३१ ॥

ध्यास उवाच ।

इन्नुक्त्वा प्रयया देवा दिव्यन्नगन्धभूयणा ।
 पत्न्यनो भोजराजस्य म्नुता सिद्धैर्विहायता ॥ ३२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिप्राह्मे श्रीकृष्णोत्पत्तिकथानिष्पणं
 नाम दशोऽन्यधिकशततमोऽध्याय ॥ ८२ ॥

अथ त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कंसविचारकथनम्

व्यास उवाच ।

कंसस्त्वथोद्विग्नमनाः प्राह सर्धान्महासुरान् ।

प्रलम्बकेशिप्रमुखानाह्यासुरपुंगवान् ॥ १ ॥

कंस उवाच ।

हे प्रलम्ब महाबाहो केशिन्धनुक पूतने ।

अरिष्टाद्यैस्तथा चान्यैः श्रूयतां वचनं मम ॥ २ ॥

मां हन्तुममरैर्यत्नं कृतं किल दुरात्मभिः ।

मद्दीर्यतापितान्घीरास्त्र त्वेतान्गणयाम्यहम् ॥ ३ ॥

ब्राह्म्यं कन्यया चाक्तं जायते दैत्यपुंगवाः ।

हास्यं मे जायते घीरास्तेषु यत्नपरेष्वपि ॥ ४ ॥

तथाऽपि खलु दुष्टानां तेषामपि अधिकं मया ।

अपकाराय दैत्येन्द्रा यतनीयं दुष्टात्मनाम् ॥ ५ ॥

उत्पन्नश्चापि मृत्युर्मे भूतभव्यमघत्प्रभुः ।

इत्येतद्गुवाल्मिका प्राह देवकीगर्भसंभवा ॥ ६ ॥

तस्माद्दालेषु परस्मै यत्नः कार्यो मदीतले ।

यत्रोद्रिक्तं बलं बाले स हन्तव्यः प्रयत्नतः ॥ ७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्याशाप्यासुरान्कंसः प्रविश्याऽऽत्मगृहं ततः ।

उवाच वसुदेव च देवकीमघिरोधतः ॥ ८ ॥

कंस उवाच ।

युवयार्थातिता गर्भा वृथैवेति मयाऽधुना ।

कोऽप्यन्य एव नम्राय बालो मम समुद्गतः ॥ ६ ॥

तदलं परितापेन नूनं यद्वाविनो हि ते ।

मर्मका युवयो को वा मायुयोऽन्ते न हन्यते ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

इत्याश्वास्य विभुर्नैव कस्यर्था परितोष्य च ।

अन्तर्गृहं द्विजश्रेष्ठा प्रविशेत् पुनः स्वकम् ॥ ११ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिग्रन्थे श्रीकृष्णबालचरिते कंसविचार-

कथनं नाम अष्टमोऽधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

अथ चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्णबालचरितवर्णनम्

व्यास उवाच ।

विमुक्तो धमुर्देवोऽपि नन्दस्य शकटं गतः ।

प्रदृष्टं दृष्ट्वा लब्धं पुत्रो जातो मनेति वै ॥ १ ॥

धमुर्देवोऽपि तं ब्रह्म दिष्ट्वा दिष्ट्येति सादरम् ।

वार्यक्षेऽपि सनुत्पद्मस्तनयोऽयं तवाधुना ॥ २ ॥

दत्तो हि वार्यकः सर्वो भयद्विर्नृपने कटः ।

यदर्पनागवन्नस्माज्जाय स्थेयं महात्मना ॥ ३ ॥

यदर्थमागतं कार्यं तन्नृप्यन्नं किमास्यते ।
 भवद्विर्गम्यतां नन्दं तच्छोधं निजगोकुलम् ॥ ४ ॥
 ममापि बालकस्तत्र रोहिणीप्रसवो हि यः ।
 स रक्षणीयो भवता यथाऽयं तनयो निजः ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्ताः प्रययुर्गोषा नन्दगोपपुरोगमाः ।
 शकटारोपितैर्भाण्डैः करं दत्त्वा महाबलाः ॥ ६ ॥
 घसतां गोकुले तेषां पूतना बालघातिनी ।
 सुप्तं कृष्णमुपादाय रात्रौ च प्रददौ स्तनम् ॥ ७ ॥
 यस्मै यस्मै स्तनं रात्रौ पूतना संप्रवच्छति ।
 तस्य तस्य क्षणेनाङ्गं बालकस्योपहन्यते ॥ ८ ॥
 कृष्णस्तस्याः स्तनं गाढं कराभ्यामतिपीडितम् ।
 गृहीत्वा प्राणसहितं पपी क्रोधसाग्निवतः ॥ ९ ॥
 सा विमुक्तमहाराघा विच्छिद्यन्नायुयन्धना ।
 पपात पूतना भूर्मा त्रियमाणाऽतिभीषणा १० ॥
 तत्रादध्रुतिसंश्रान्ता द्विबुद्धास्ते यज्जीकसः ।
 ददृशुः पूतनोत्सङ्गे कृष्णं तां च निपातिताम् ॥ ११ ॥
 आदाय कृष्णं संश्रान्ता यशोदा च ततो द्विजाः ।
 गोपुच्छन्नामणाद्यैश्च बालदोषमपाकरोत् ॥ १२ ॥
 गोपुरीषमुपादाय नन्दगोपोऽपि मस्तके ।
 कृष्णस्य प्रददौ रक्तां कुर्यन्निदमुदैरयत् ॥ १३ ॥

नन्दगोप उवाच ।

रक्षणे त्वामशेषाणां भूतानां प्रभवो हृदि ।

यस्य नामिसमुद्भूतात्पङ्कजादभवज्जगत् ॥ १४ ॥

येन दंष्ट्राप्रविधृता धारयत्यवनी जगत् ।

वराहरूपधृद्देवः स त्वां रक्षतु केशवः ॥ १५ ॥

गुह्यं स जडरं विष्णुर्जङ्घा पार्श्वे जनार्दनः ।

धामनो रक्षतु सदा भवन्तं यः क्षणाद्भूत् ॥ १६ ॥

त्रिविक्रमक्रमाक्रान्तप्रैलोक्यस्फुरदायुधः ।

शिरस्ते पातु गोविन्दः कण्ठं रक्षतु केशवः ॥ १७ ॥

मुखयाहू प्रयाहू च मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।

रक्षन्वव्याहृतेष्वर्यस्तव नारायणोऽव्ययः ॥ १८ ॥

त्वां त्रिभु पातु वैकुण्ठो विदिभु मधुसूदनः ।

हर्षकेशोऽग्नये भूर्मो रक्षतु त्वा महीधरः ॥ १९ ॥

ध्यास उवाच ।

एवं कृतस्वस्त्ययनो नन्दगोपेन बालकः ।

शापितः शकटम्याधो बालपर्यङ्कितातले ॥ २० ॥

ते च गोषा महदुद्विष्टा पूतनायाः कलेवरम् ।

मृतायाः परमं श्रासं विस्मयं च तदा ययुः ॥ २१ ॥

कदाचिच्छकटम्याधः शयानो मधुसूदनः ।

चिक्षेप चरणावूर्ध्वं स्तनार्थो प्रसरोद् च ॥ २२ ॥

तस्य पादप्रहारेण शकटं परिचर्तितम् ।

विध्वस्तमाण्डकुम्भं तद्विपर्यतं पपात वै ॥ २३ ॥

ततो हाहाहृन्ः सर्वो गोपगोपीजनो द्विजाः ।
 भाजगाम तदा ज्ञात्वा बालमुत्तानशायिनम् ॥ २४ ॥
 गोपाः केनेति जगदुः शकटं परिवर्तितम् ।
 तत्रैव बालकाः प्रोचुर्बालेनानेन पातितम् ॥ २५ ॥
 रुदता दृष्टमस्माभिः पादविभ्रेपताडितम् ।
 शकटं परिवृत्तं वै नैतदन्यस्य चेष्टितम् ॥ २६ ॥
 ततः पुनरतीवाऽऽसन्नगोपा विस्मितचेतसः ।
 नन्दगोपोऽपि जग्राह बालमत्यन्तविस्मितः ॥ २७ ॥
 यशोदा विस्मयारुढा भग्नभाण्डकपालकम् ।
 शकटं चार्चयामास दधिपुष्पफलाक्षतैः ॥ २८ ॥
 गर्गाश्च गोकुले तत्र वसुदेवप्रचोदितः ।
 प्रच्छन्न एव गोपानां संस्कारमकरोत्तयोः ॥ २९ ॥
 उयेष्टं च राममित्याह कृष्णं चैव तथाऽपरम् ।
 गर्गो मतिमतां धेष्टो नाम कुर्वन्महामतिः ॥ ३० ॥
 मल्पेनैव हि कालेन विज्ञातौ तौ महयलौ ।
 घृष्टजानुकरो विप्रा यभूवतुरुभावणि ॥ ३१ ॥
 करीषमस्मदिग्धाङ्गौ भ्रममाणावितस्ततः ।
 न निवारयितुं शक्ता यशोदा तौ न रोहिणी ॥ ३२ ॥
 गोघाटमध्ये क्रीडन्तौ घत्सपाटगतौ पुनः ।
 तदहर्जातगोघत्सपुच्छाकर्षणतत्परो ॥ ३३ ॥
 यदा यशोदा तौ यालावेकस्थानचराधुमौ ।
 शशाक नो पारयितुं क्रीडन्तावतिचञ्चलौ ॥ ३४ ॥

दाम्ना बद्ध्वा तदा मध्ये निवन्ध उलूखले ।

कृष्णमहिष्टकर्मणमाह चेदममर्षिता ॥ ३५ ॥

यशोदोवाच ।

यदि शकोऽसि गच्छ त्वमतिचञ्चलचेष्टित ॥ ३६ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा च निजं कर्म सा चकार कुटुम्बिनी ।

व्यग्रायामथ तस्यां स कर्षमाण उलूखलम् ॥ ३७ ॥

यमलार्जुनयोर्मध्ये जगाम कमलैक्षणः ।

कर्षता वृक्षयोर्मध्ये तिर्यगेषमुलूखलम् ॥ ३८ ॥

भग्नयुत्तुङ्गशाखायां तेन तौ यमलार्जुनौ ।

ततः कटकटाशब्दसमाकर्णनकातरः ॥ ३९ ॥

आजगाम व्रजजनो दृष्टो च महाद्रुमौ ।

भग्नस्कन्धौ निपतिनौ भग्नशाखां महीतले ॥ ४० ॥

ददर्श बालपदन्तास्यं स्निग्धहासं च बालकम् ।

तयोर्मध्यगतां यद्धं दाम्ना ग्राहं तथोदरे ॥ ४१ ॥

ततश्च दामोदरतां स ययौ दामयन्धनाद् ।

गोपवृद्धास्त्रतः सर्वे नन्दगोपपुरोगमाः ॥ ४२ ॥

मन्त्रयामासुरुद्विग्ना महोत्पानातिमोखः ।

स्थानेनेह न नः कार्यं व्रजामोऽन्यन्महाबलम् ॥ ४३ ॥

उत्पाता बहवो हात्र दृश्यन्ते नाशहेतवः ।

पूतनाया विनाशश्च शकटस्य विपर्ययः ॥ ४४ ॥

घिना घातादिदोषेण द्रुमयोः पतनं तथा ।

घृन्दाघनमितः स्थानात्तस्माद्गच्छाम मा चिरम् ॥ ४५ ॥

याचद्गोममहोत्पातदोषो नाभिभवेदुद्वजम् ।

इति कृत्वा मतिं सर्वे गमने ते व्रजौकसः ॥ ४६ ॥

ऊचु स्वं स्वं कुलं शीघ्र गम्यतां मा विलम्ब्यताम् ।

ततः क्षणेन प्रययुः शकटैर्गोधनैस्तथा ॥ ४७ ॥

यूथशो घत्सपालीक्ष कालयन्तो व्रजौकसः ।

सर्वावयवनिर्धूतं क्षणमात्रेण तत्तदा ॥ ४८ ॥

काककाकीसमाकीर्णं व्रजस्थानमभूद् द्विजाः ।

घृन्दाघनं भगवता कृष्णेनाह्निष्टकर्मणा ॥ ४९ ॥

शुमेन मनसा ध्यातं गवां वृद्धिमभीप्सता ।

ततस्तत्रातिरुध्रेऽपि धर्मकाले द्विजोत्तमाः ॥ ५० ॥

प्रावृट्काल इवाभूद्य नवशर्षं समन्ततः ।

स समाधासितः सर्वो व्रजो घृन्दाघने ततः ॥ ५१ ॥

शकटीयाटपर्यन्तचन्द्रार्धाकारसंस्थितिः ।

घत्सयालौ च संवृत्तौ रामदामोदरौ ततः ॥ ५२ ॥

तत्र स्थितौ तौ गोष्ठे चेरतुर्बाललोलया ।

वर्दिपत्रवृत्तापीडौ घन्यदुष्पावतंसकौ ॥ ५३ ॥

गोपवेणुवृत्तातोद्यपत्रापाद्यवृतस्वर्नौ ।

काकपक्षधरौ बालौ कुमाराविद्य पावर्कौ ॥ ५४ ॥

हसन्तौ च रमन्तौ च चेरतुस्तन्महद्वनम् ।

कचिद्वसन्तावन्योन्यं क्रीडमानौ तथा परैः ॥ ५५ ॥

गोपपुत्रे सम वत्साश्चारयन्तो विचेरुः ।
 कालेन गच्छता तौ तु सप्तवर्षो यमूवतु ॥ ५६ ॥
 सर्वस्य जगत पाली वत्सपाली महाप्रजे ।
 प्रावृत्कालस्ततोऽतीव मेघैर्धम्यगिताम्बर ॥ ५७ ॥
 यमूव धारिधाराभिरैक्यं कुर्वन्निशामिव ।
 प्रसूदनवपुष्पाट्या शङ्खगोपवृता महा ॥ ५८ ॥
 यथा मारकते घाऽऽर्सात्पद्मरागविमूषिता ।
 ऊद्गुल्यमार्गगामानि निम्नगाम्भासि सर्वत ॥ ५९ ॥
 मनासि दुर्विनीताना प्राप्य लक्ष्मीं नवामिव ।
 विकाले च यथाकाम व्रनमेत्य महाप्रली ॥
 गोपै समाने सहितौ चिक्काडानेऽमराविव ॥ ६० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिप्राज्ञे बालचरिते वृन्दावनप्रवेशवर्णन
 नाम चतुरशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

अथ पञ्चाशोत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कालीयदमनाख्यानम्

व्यास उवाच ।

एकदा तु विना राम वृष्णो वृन्दावनं यया ।
 विचचार वृतो गोपैर्न्यपुष्पमृगुच्चल ॥ १ ॥
 स जगामाथ कालिन्दीं लोलकहोलक्ष्मालिनीम् ।
 तारमलग्नैर्नैर्गैर्हसन्तीमिव सर्वत ॥ २ ॥

तस्यां चातिमहाभीमं विषाग्निकणदूषितम् ।
 हृदं कालीयनागस्य ददर्शातिविभीषणम् ॥ ३ ॥
 विषाग्निना विसरता दग्धतीरमहातरुम् ।
 घाताहताम्बुविशेषस्पर्शदग्धविहङ्गमम् ॥ ४ ॥
 समतीक्ष्ण महारौद्रं मृत्युघक्त्रमिवापरम् ।
 विलोक्य चिन्तयामास भगवान्मधुसूदनः ॥ ५ ॥
 अस्मिन्वसति दुष्टात्मा कालीयोऽसौ विषायुधः ।
 यो मया निर्जितस्त्यक्त्वा दुष्टो मष्टः पयोनिधौ ॥ ६ ॥
 तेनेयं दूषिता सर्पा यमुना सागरंगमा ।
 न नरैर्गोधनैर्घाऽपि तृपातैस्सभुज्यते ॥ ७ ॥
 तदस्य नागराजस्य कर्तव्यो निग्रहो मया ।
 नित्यव्रस्ताः सुप्तं येन चरेयुर्व्रजवासिनः ॥ ८ ॥
 एतदर्थं नृलोकेऽस्मिन्नघतारो मयारुतः ।
 यदेषामुत्पथस्थानां कार्या शास्तिर्दुरात्मनाम् ॥ ९ ॥
 तदेतन्नातिदूरस्थं कदम्बमुरुशारितम् ।
 अधिरुहोत्पतिष्यामि हृदेऽस्मिञ्जीवनाशिनः ॥ १० ॥

ध्यास उवाच ।

इत्थं विचिन्त्य यदुध्या च गाढं परिकरं ततः ।
 निपपात हृदे तत्र सर्पराजस्य धेगतः ॥ ११ ॥
 तेनापि पतता तत्र क्षोमितः स महाहृदः ।
 अत्यर्धदुरजातांश्च तांश्चासिञ्चन्महीरुहान् ॥ १२ ॥

तेऽहिदुष्टविषज्वालातताम्बुतपनोक्षिताः ।

जज्वलुः पादपाः सद्यो ज्वालाव्याप्तदिगन्तराः ॥ १३ ॥

आस्फोटयामास तदा कृष्णो नागहृदं भुजैः ।

तच्छब्दध्वनाच्चाय नागराजोऽभ्युपागमत् ॥ १४ ॥

आताम्रनयनः कोपाद्विषज्वालाकुलैः फणैः ।

वृत्तो महाविषैश्चान्यैरुणैरनिलाशनैः ॥ १५ ॥

नागपत्न्यश्च शतशो हारिहारोपशोभिताः ।

प्रकम्पिततनूत्क्षेपचलत्कुण्डलकान्तयः ॥ १६ ॥

ततः प्रवेष्टितः सर्पैः स कृष्णो भोगबन्धनैः ।

ददंशुश्चापि ते कृष्णं विषज्वालाविलैर्मुखैः ॥ १७ ॥

तं तत्र पतितं दृष्ट्वा नागभोगनिपीडितम् ।

गोपा व्रजमुपागत्य चक्रुः शोकलालसाः ॥ १८ ॥

गोपा ऊचुः ।

एष कृष्णो गतो मोहमग्नौ वै कालिये हृदे ।

मक्ष्यने सर्पराजेन तदागच्छत मा विरम् ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा ततो गोपा व्रजपातोपमं वचः ।

गोप्यश्च त्वरिता जग्मुर्यशोदाप्रमुखा हृदम् ॥ २० ॥

हा हा कासाचिति जनो गोर्पानामतिविह्वलः ।

यशोदया समं न्रान्तो द्रुतः प्रस्वलिनो ययौ ॥ २१ ॥

नन्दगोपश्च गोपाश्चरामश्चाद्भुनचिरम् ।

त्यरितं यमुनां जग्मुः कृष्णदर्शनलालसाः ॥ २२ ॥

ददृशुश्चापि ते तत्र सर्पराजघशंगतम् ।
 निष्प्रयत्नं कृतं कृष्णं सर्पभोगेन वेष्टितम् ॥ २३ ॥
 नन्दपोषश्च निश्चेष्टः पश्यन्पुत्रमुपं भृशम् ।
 यशोदा च महाभागा बभूव मुनिसत्तमाः ॥ २४ ॥
 गोप्यस्त्वन्या रुदत्यश्च ददृशुः शोककातराः ।
 प्रोचुश्च केशवं प्रीत्या भयकातरगद्वदम् ॥ २५ ॥
 सर्वा यशोदया सार्धं विशामोऽत्र महाहृदे ।
 नागराजस्य नो गन्तुमस्मार्कं युज्यते व्रजे ॥ २६ ॥
 दिवसः को विना सूर्यं विना चन्द्रेण का निशा ।
 विना दुग्धेन का गावो विना कृष्णेन को व्रजः ॥
 विना कृता न यास्यामः कृष्णेनानेन गोकुलम् ॥ २७ ॥

ध्यास उवाच ।

इति गोपीवचः श्रुत्वा रौहिणेयी महाबलः ।
 उवाच गोपान्विधुरान्विलोक्य तिमितेक्षणः ॥ २८ ॥
 नन्दं च दीनमत्यर्थं न्यस्तदृष्टिं स्तुतानने ।
 मूर्छाकुलां यशोदां च कृष्णमादात्म्यसंशया ॥ २९ ॥

बलराम उवाच ।

किमयं देवदेवेश भावोऽयं मानुषस्त्वया ।
 व्यज्यतं त्वं तत्मात्मानं किमन्यं त्वं न वेत्सि यत् ॥ ३० ॥
 त्वमस्य जगतो नाभिः सुराणामेव चाऽऽश्रयः ।
 फर्ताऽपहर्ता पाता च त्रैलोक्यं त्वं प्रर्यामयः ॥ ३१ ॥

अत्रावतीर्णयो कृष्ण गोपा एव हि बान्धवा ।
 गोप्यश्च सीदत कस्मात्त्व वन्धून्समुपेक्षसे ॥ ३० ॥
 दर्शितो मानुषो मावो दर्शित बालचेष्टितम् ।
 तदय दम्यता कृष्ण दुरात्मा दशनायुध ॥ ३३ ॥

व्यास उवाच ।

इति सस्मारित कृष्ण स्मितमिश्रौष्ठसपुं ।
 आस्फाल्य मोचयामास स्व देह भोगग्रन्थनात् ॥ ३४ ॥
 अनान्य वापि हस्ताभ्यामुमाम्ब्या मभ्यम फणम् ।
 आरुह्य भुग्नशिरस्र ग्रननर्नोरुचिक्रम ॥ ३५ ॥
 व्रणा फणेऽमवस्तस्य कृष्णम्याद्ग्निविकुट्टनै ।
 यत्रोन्नति च कुरुते ननामास्य तन शिर ॥ ३६ ॥
 मूर्धामुपाययौ चान्त्या नाग कृष्णस्य कुट्टनै ।
 दण्डपातनिपानेन घघाम रुधिर यद्गु ॥ ३७ ॥
 त निर्मुग्नशिरोऽग्रावमास्य प्रधुतशोणितम् ।
 विलम्ब्य शरण जामुस्तत्पन्थो मधुसूदनम् ॥ ३८ ॥

नागपन्थ ऊचुः ।

आतोऽसि देवदेवेश सर्वेशस्त्वमनुसम ।
 पर ज्योतिरचिन्त्य यत्तदश परमेष्ठर ॥ ३९ ॥
 न समर्था सुर स्तौतु यमनन्यमय प्रभुम् ।
 स्वरगर्जन तस्य कथं योनित्करिष्यति ॥ ४० ॥
 यस्याबिन्ध्यर्होऽयोमज्जलाग्निपवनान्नकम् ।
 स्थाण्डिलन्यकाशाश स्तोथ्यामस्त कथं घटम् ॥ ४१ ॥

ततः कुरु जगत्स्वामिग्रसादमवसीदतः ।

प्राणांस्त्यजति नागोऽयं भर्तुं मिहा प्रदीयताम् ॥ ४२ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्ते ताभिराश्वास्य ह्रान्तदेहोऽपि पन्नगः ।

प्रसीद देवदेवेति प्राह वाक्यं शनैः शनैः ॥ ४३ ॥

कालीय उवाच ।

तथाष्टगुणमैश्वर्यं नाथ स्वाभाविक परम् ।

निरस्तातिशयं यस्य तस्य स्तोप्यामि किन्त्वहम् ॥ ४४ ॥

त्वं परस्त्वं परस्याऽऽद्य परं त्वं सत्परात्मकम् ।

परस्मात्परमो यस्त्वं तस्य स्तोप्यामि किन्त्वहम् ॥ ४५ ॥

यथाऽहं भवता सृष्टो जात्या रूपेण चेश्वरः ।

स्वभावेन च सयुक्तस्तथेदं चेष्टितं मया ॥ ४६ ॥

यद्यन्यथा प्रवर्तेय देवदेव ततो मयि ।

न्याय्यो दण्डनिपातस्ते तवैव घञनं यथा ॥ ४७ ॥

तथाऽपि यं जगत्सामी दण्डं शान्तिवन्मयि ।

स सोढोऽयं वरो दण्डस्त्वत्तं नान्योऽस्तु मे वरः ॥ ४८ ॥

दत्तवीर्यो दत्तविपो दमितोऽहं त्वयाऽच्युत ।

जीघितं दीयतामेकमात्रापय करोमि किम् ॥ ४९ ॥

श्री भगवानुवाच ।

नात्र स्थेयं त्वया सर्प कदाचिद्यमुनाजले ।

समृन्धपरिहारस्त्वं समुद्रसलिलं मज्ज ॥ ५० ॥

मत्पदानि च ते सर्पं दृष्ट्वा मूर्धनि सागरे ।

गरुडः पद्मगरिपुस्त्ययि न प्रहरिष्यति ॥ ५१ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा सर्पराजान् भुमोच भगवान्दरि ।

प्रजम्भ्य सोऽपि कृष्णाय जगाम पयसानिधिम् ॥ ५२ ॥

पश्यता सर्वमृतानां समृत्यापन्थरन्ध्रम् ।

समस्तमार्यासहितं परित्यज्य स्वकं हृदम् ॥ ५३ ॥

गने सर्वे परित्यज्य मृतं पुनरिवाऽऽगतम् ।

गोपा मूर्धनि गोषिन्ध्रं सिषिचूर्नेत्रजैर्जलैः ॥ ५४ ॥

कृष्णमङ्घ्रिपृक्कर्माङ्गमन्यं विस्मितचेतसः ।

तुष्टुमुन्दिता गोपा दृष्ट्वा शिवजला नदीम् ॥ ५५ ॥

गायमानोऽथ गोपीमिश्ररितैश्चारुचेष्टितैः ।

सन्तूरमानो गोपालैः कृष्णो व्रजमुपागमत् ॥ ५६ ॥

इति श्रीमहाभारते आदिप्राज्ञे बालचरिते कालायदमननिरूपणं

नाम पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

अथ पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

धेनुकवधाख्यानम्

व्यास उवाच ।

गा पालयन्ती च पुनः सहितो रामकेशवौ ।

व्रमनार्ता वने तत्र रम्यं तालवनं गता ॥ १ ॥

तच्च तालघनं नित्यं धेनुको नाम दानवः ।

नृगोमांसकृताहारः सदाऽध्यास्ते खराकृतिः ॥ २ ॥

तत्र तालघनं रम्यं फलसंपत्समन्वितम् ।

दृष्ट्वा रघूहान्विता गोपाः फलादानेऽब्रुवन्वचः ॥ ३ ॥

गोपा ऊचुः ।

हे राम हे कृष्ण सदा धेनुकेनैव रक्ष्यते ।

भूपदेशो यतस्तस्मात्पत्न्यानीमानि सन्ति वै ॥ ४ ॥

फलानि पश्य तालानां गन्धमोदयुतानि वै ।

घयमेतान्यभीप्सामः पात्यन्तां यदि रोचते ॥ ५ ॥

इति गोपकुमाराणां श्रुत्वा संकर्षणो वचः ।

कृष्णश्च पातयामास भुवि तालफलानि वै ॥ ६ ॥

तालानां पततां शब्दमाकर्ष्यान्मुररादृततः ।

भाजगाम ॥ दुष्टात्मा कोपाद्दैतेयगर्दभः ॥ ७ ॥

पद्मयामुभाभ्यां स तदा पश्चिमाभ्यां च तं यत्नी ।

जघनोरसि ताभ्यां च स च तेनाप्यगृह्यत ॥ ८ ॥

गृहीत्वा भ्रामणेनैव चाग्नये गतर्जीवितम् ।

तस्मिन्नेव प्रचिक्षेप येनैव कृष्णराजनि ॥ ९ ॥

ततः फलान्यनेकानि तालाग्राश्रिपतन्तरः ।

पृथिव्या पातयामास महाघातोऽम्बुदानिव ॥ १० ॥

अन्यान्पथस्य वै ज्ञातीनागतान्दैत्यगर्दभान् ।

कृष्णश्चिक्षेप तालाग्रे यलमद्रश्च लीलया ॥ ११ ॥

क्षणेनालंकृता पृथ्वा पकैस्तालफलैस्तदा ।

दैत्यगर्दभदेहैश्च मुनयः शुशुमेऽधिकम् ॥ १२ ॥

ततो गायो निरावाधास्तस्मिस्तालवने द्विजाः ।

नवशर्पं सुखं चैर्यत्र मुक्तमभूत्पुरा ॥ १३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो बालचरिते धेनुकवधवर्णनं नाम

षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

अथ सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

रामकृष्णकृतबहुविधलीलावर्णनम्

व्यास उवाच ।

तस्मिन्नासमदैतेये सानुजे विनिपातिने ।

सर्धगोपालगोपीनां रम्यं तालवनं यमौ ॥ १ ॥

ततस्तौ जातहर्षौ तु षसुदैवसुताद्युभौ ।

शुशुभाते महात्मानौ बालदृष्ट्वाविषयमौ ॥ २ ॥

चारयन्तौ च गा दूरे व्याहरन्तौ च नामनि ।

नियोगपादास्कन्धौ तौ धनमालाविभूषितौ ॥ ३ ॥

सुवर्णाङ्गनचूर्णाभ्यां तदा तौ भूषिताम्बरौ ।

महेन्द्रायुधसंकष्टौ श्वेतकृष्णाधिवाभ्युदौ ॥ ४ ॥

चेरतुलोकसिद्धामिः क्रीडामिरितरेतरम् ।

समस्तलोकनाथानां नाथमूर्तौ भुवं गतौ ॥ ५ ॥

मनुष्यधर्माभिरतौ मानयन्तौ मनुष्यताम् ।
 सजातिगुणयुक्ताभिः क्रोडाभिश्चेत्तुर्वनम् ॥ ६ ॥
 ततस्त्वान्दोलिकाभिश्च नियुद्धैश्च महाबलौ ।
 व्यायामं चक्रतुस्तत्र क्षेपणीयैस्तथाऽश्मभिः ॥ ७ ॥
 तद्विप्सुरसुरस्तत्र उभयो रममाणयोः ।
 आजगाम प्रलम्बाख्यो गोपवेपतिरोहितः ॥ ८ ॥
 सोऽघगाहत निःशङ्कं तेषां मध्यममानुषः ।
 मानुषं रूपमास्थाय प्रलम्बो दानघोत्तमः ॥ ९ ॥
 तयोश्छिद्रान्तरप्रेप्सुरतिशीघ्रममन्यत ।
 कृष्णं ततो रौहिणेयं हन्तुं चक्रे मनोरथम् ॥ १० ॥
 हरिणा क्रीडनं नाम घालक्रीडनकं ततः ।
 प्रक्रीडितास्तु ते सर्वे द्वौ द्वौ युगपदुत्पतन् ॥ ११ ॥
 श्रीदाम्ना सह गोविन्दः प्रलम्बेन तथा यलः ।
 गोपालैरपरैश्चान्ये गोपालाः सह पुप्लुवुः ॥ १२ ॥
 श्रीदामानं ततः कृष्णः प्रलम्बं रौहिर्णासुतः ।
 जितवान्कृष्णपक्षीयैर्गोपैरन्यैः पराजिताः ॥ १३ ॥
 तै वाहयन्तस्त्वन्योन्यं भाण्डीरस्कन्धमेत्य वै ।
 पुनर्निवृत्तास्ते सर्वे ये ये तत्र पराजिताः ॥ १४ ॥
 संकर्षणं तु स्कन्धेन शीघ्रमुत्क्षिप्य दानवः ।
 न तस्यो प्रजगामैव सचन्द्र इव घारिदः ॥ १५ ॥
 अशक्तो घटने तस्य संरम्भादानघोत्तमः ।
 पृथुधे सुमहाकायः प्रावृषीघ्र यलादकः ॥ १६ ॥

संकर्षणस्तु तं दृष्ट्वा दग्धशैलोपमाकृतिम् ।
 स्रग्दामलम्बाभरणं मुकुटाटोपमस्तकम् ॥ १७ ॥
 रौद्र शकटचक्राक्षं पादन्यासचलत्क्षितिम् ।
 हियमाणस्तनः कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८ ॥

बलराम उवाच ।

कृष्ण कृष्ण हिये त्वेध पर्वतोद्गममूर्तिना ।
 केनापि पश्य दैत्येन गोपालच्छद्मरूपिणा ॥ १९ ॥
 यदत्र सांप्रतं कार्यं मया मधुनिषूदन ।
 तत्कथ्यतां प्रयात्येष दुरात्माऽतित्वरान्वितः ॥ २० ॥

व्यास उवाच ।

तमाह रामं गोविन्दः स्मितमिश्रोष्ठसंपुटः ।
 हात्मा रौहिणेयस्य बलवीर्यप्रमाणवित् ॥ २१ ॥

कृष्ण उवाच ।

किमयं मानुषो भावो व्यक्तमेवावलम्ब्यते ।
 सर्वात्मन्सर्वगुह्यानां गुह्याद्गुह्यात्मना त्वया ॥ २२ ॥
 स्मराशेषजगदीश कारणं कारणाग्रज ।
 आत्मानमेकं तद्वच्च जगत्येकार्णवे च यः ॥ २३ ॥
 भयानहं च विश्वात्मन्नेकमेव हि कारणम् ।
 जगतोऽस्य जगत्यर्थं मेदेनाऽऽवां व्यवस्थितौ ॥ २४ ॥
 तस्मर्यताममेयात्मंस्त्वयाऽऽत्मा जहि दानवम् ।
 मानुष्यमेवमालम्ब्य बन्धूनां क्रियतां हितम् ॥ २५ ॥

व्यास उवाच ।

इति संस्मारितो विप्राः कृष्णेन सुमहात्मना ।
 विहस्य पीडयामास प्रलम्बं यलवान्वलः ॥ २६ ॥
 मुष्टिना चाहनन्मूर्ध्नि कोपसंरक्तलोचनः ।
 तेन वास्य प्रहारेण बहिर्याति विलोचने ॥ २७ ॥
 स निष्कासितमस्तिष्को मुखाच्छोणितमुक्ष्मन् ।
 निषपात महीपृष्ठे दैत्यवर्यो ममार च ॥ २८ ॥
 प्रलम्बं निहतं दृष्ट्वा घलेनाद्भुतकर्मणा ।
 प्रहृष्टास्तुष्टुवुर्गोपा साधु साधिवति चात्रुघ्न ॥ २९ ॥
 संस्तूयमानो रामस्तु गोपेर्देत्ये निपातिने ।
 प्रलम्बे सह कृष्णेन पुनर्गोकुलमाययौ ॥ ३० ॥

व्यास उवाच ।

तयोर्विहरतोरेषं रामकेशवर्योर्बले ।
 प्रावृड्ध्यतीता विकसत्सरोद्धा वामवच्छरत् ॥ ३१ ॥
 धिमलाम्बरनक्षत्रे काले चाभ्यागते व्रजम् ।
 ददर्शेन्द्रोत्सपारम्भप्रवृत्तान्ब्रजवासिनः ॥ ३२ ॥
 कृष्णस्तानुत्सुकान्दृष्ट्वा गोपानुत्सवलालसान् ।
 कौतूहलादिदं पाक्यं प्राह बृहद्भान्महामतिः ॥ ३३ ॥

कृष्ण उवाच ।

कोऽयं शक्रमहो नाम येन धो ह्यर्ष आगतः ।
 प्राह तं नन्दगोपश्च पृच्छन्तमतिसादरम् ॥ ३४ ॥

नन्द उवाच ।

मेयानां पयसामाशो देवराजः शत्रुक्रतुः ।
 येन संवोदिता मेया वर्धन्यन्वुनयं रसम् ॥ ३५ ॥
 तद्वष्टिजनितं सम्यं धयमन्ये च देहिनः ।
 वर्धयामोपमुञ्जानास्त्पर्षयामश्च देवताः ॥ ३६ ॥
 ह्यारव्य इमा गावो धन्सवन्धश्च निवृत्ताः ।
 तेन संवधिने सस्यैः पुष्टास्तुष्टा भवन्ति वै ॥ ३७ ॥
 नासस्या नानृणा भूमिर्न वुमुक्षार्दिनो जनः ।
 दृश्यते यत्र दृश्यन्ते वृष्टिमन्नो यज्ञाहकाः ॥ ३८ ॥
 भौमनेतन्पयो गोभिर्गते सूर्यस्य वारिदः ।
 पश्यन् सर्वलोकस्य मवाप भुवि वर्धति ॥ ३९ ॥
 तन्मान्प्रावृषि राजान शक्रं सर्वं मुदान्विताः ।
 महे सुरेशमर्गन्ति धयमन्ये च देहिनः ॥ ४० ॥

व्यास उवाच ।

नन्दगोपस्य धवनं श्रुत्वेत्यं शक्रपूजने ।
 कोपाय त्रिदशेन्द्रभ्यः प्राह दामोदरस्तदा ॥ ४१ ॥

कृष्ण उवाच ।

न धयं कृषिकर्तारो धन्विज्याजीविनो न च ।
 गावोऽस्मद्देवनं ताव चयं धनवरा यतः ॥ ४२ ॥

आन्वीक्षिकी त्रयी धार्ता दण्डनीतिस्तथाऽपरा ।

विद्याचतुष्टयं त्वेतद्धारतामत्र शृणुष्व मे ॥ ४३ ॥

कृषिर्वणिज्या तद्वच्च तृतीयं पशुपालनम् ।

विद्या ह्येता (पा) महाभागा धार्ता वृत्तित्रयाधया ॥ ४४ ॥

कर्पकाणां कृषिर्धृतिः पण्य तु पणजोधिनाम् ।

अस्माकं गाः परा वृत्तिर्वार्ता भेदैरियं त्रिभिः ॥ ४५ ॥

विधया यो यया युक्तस्तस्य सा दैवतं महत् ।

सैव पूज्याऽर्चनीया च सैव तस्योपकारिका ॥ ४६ ॥

योऽन्यस्याः फलमश्नन्वै पूजयत्यपरां नरः ।

इह च प्रेत्य चैवासौ तात नाऽऽप्नोति शोभनम् ॥ ४७ ॥

पूज्यन्ता प्रथिताः सोमाः सीमान्तं च पुनर्यनम् ।

घनान्ता गिरयः सर्वे सा चास्माकं परा गतिः ॥ ४८ ॥

गिरियज्ञस्त्वयं तस्माद्गोयज्ञश्च प्रवर्त्यताम् ।

किमस्माकं महेन्द्रेण गायः शैलाश्च देवताः ॥ ४९ ॥

मन्त्रयज्ञपरा घिमाः सीरयज्ञाश्च ऋषकाः ।

गिरिगोयज्ञशीलाश्च घयमद्रिघनाधयाः ॥ ५० ॥

तस्माद्गोपधनः शैलो भवद्विविविधार्हणैः ।

अर्च्यतां पूज्यतां मेध्य पशून् हत्वा विधानतः ॥ ५१ ॥

सर्वधोपस्य संदोहा गृह्यन्तां मा चिन्वार्यताम् ।

भोज्यन्तां तेन वै विप्रस्तथाऽन्ये चापि घाञ्छुकाः ॥ ५२ ॥

समर्चितं कृते होमे भोजितेषु द्विजातिषु ।

भारत्पुष्परुतापीडाः परिगच्छन्तु गोगजाः ॥ ५३ ॥

एतन्मम मन गोपा संप्राप्त्या क्रियते यदि ।

तत कृता भवेत्प्रीतिर्गवामष्टेस्तथा मम ॥ ५४ ॥

व्यास उवाच ।

इति तस्य वच श्रुत्वा मन्दाद्यास्ते ऋजौकस ।

प्राप्त्युत्फुल्लमुखा धिमा साधु साध्विन्यथाब्रुवन् ॥ ५५ ॥

शोभत ते मत वन्त तदेतद्भवसोदितम् ।

तत्करिष्याम्यहं सर्वं गिरियज्ञं प्रवर्त्यताम् ॥ ५६ ॥

तथान्न कृतवन्तस्ते गिरियज्ञं ऋजौकस ।

दधिपायसमासाद्यैर्दुः शैलबलिं तत ॥ ५७ ॥

द्विजाश्च भोजयामासु शतशोऽप्य सहस्रशः ।

गाव शैलं ततश्चतुर्विंशतिं प्रदक्षिणम् ॥ ५८ ॥

वृषमाश्चामिनदन्त सतोया जलदा इव ।

गिरिमूर्धनि गोविन्द शैलोऽहमिति मूर्तिमान् ॥ ५९ ॥

बुभुजेऽन धनुषि च गोपवर्याहन द्विजा ।

हृणस्तेनैव रूपेण गोपै सह गिरि शिर ॥ ६० ॥

मधिरहाचर्ययामास द्विजायामान्नतस्तनुम् ।

अन्तर्धानं गते तस्मिन्गोपा लब्ध्वा ततो धरान् ॥

कृत्वा गिरिमह गोष्ठं निनमम्याययु पुन ॥ ६१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिप्राह्म बालचरिते गोवर्धनगिरियज्ञ-

प्रवर्तनं नाम सप्तार्शान्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

अथाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

गोवर्धनाख्यानवर्णनम्

व्यास उवाच ।

महे प्रतिहते शको भृशं कोपसमन्वितः ।

सर्वतर्फं नाम गणं तोयदानामध्यासीत् ॥ १ ॥

इन्द्र उवाच ।

भो भो मेघा निशम्यैतद्वदतो घचनं मम ।

आज्ञानन्तरमेवाऽशु क्रियतामविचारितम् ॥ २ ॥

नन्दगोष सुदुर्वृद्धिर्गोपैरन्यैः सहायघान् ।

कृष्णाश्रयबलाधमातो महमङ्गमचोकरत् ॥ ३ ॥

आजीवो यः परं तेषां गोपत्वस्य च कारणम् ।

ता गावो घृष्टिपातेन पीड्यन्तां घचनान्मम ॥ ४ ॥

अहमप्यद्रिष्टङ्गामं तुङ्गमारुह्य धारणम् ।

साहाय्यं यः करिष्यामि घायूनां संगमेन च ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्याजप्ताः सुरेन्द्रेण मुमुचुस्ते यलाहकाः ।

घातव्यं महामीममभावाय गवां द्विजाः ॥ ६ ॥

सत क्षणेन धरणी ककुभोऽभ्यरमेव च ।

एकं धारामहासारपूरणेनाभवदुद्विजाः ॥ ७ ॥

गायस्तु नेन पतता घर्षघातेन घेगिना ।

धुता प्राणाञ्जदुः सर्वास्तिर्यङ्मुपशिरोधरा ॥ ८ ॥

त्रौडेन वत्सानाक्रम्य तस्थुरन्या द्विजोत्तमा ।
 गावो विवत्साश्च कृता वारिपूरेण चापरा ॥ ९ ॥
 घन्साश्च दानवदना पवनाकम्पिकधरा ।
 ब्राहि ब्राहीत्यल्परादा ऋष्णमूचुरिवाऽऽर्तका ॥ १० ॥
 ततस्त्वद्गोकुलं सर्वं गोगापागोपसकुलम् ।
 जतावाऽऽर्तं हरिर्दृष्ट्वा प्राजायाचिन्तयत्तदा ॥ ११ ॥
 एतन्न महेन्द्रेण महमद्गविरोधिना ।
 तदेतदखिल गोष्ठं ज्ञानयमग्रना मया ॥ १२ ॥
 इममद्रिमहं धायादुत्पादोगोरशिलातलम् ।
 धारयिष्यामि गोष्ठस्य पृथुच्छन्नमिद्योपरि ॥ १३ ॥

व्यासे उवाच ।

इति ऋष्या मन्त्रि ऋणो गोवर्धनमहाधरम् ।
 उन्वाप्यैककरेणैव धारयामास ह्यलया ॥ १४ ॥
 गोपाश्चाऽऽह जगन्नाथ समुत्पादितभूधर ।
 विशयमथ सहिता क्व वर्णनिवारणम् ॥ १५ ॥
 सुनिवानेष देशेषु यथायोग्यमिहाऽऽस्यताम् ।
 प्रविश्य नात्र भेदय गिरिपातस्य निर्मये ॥ १६ ॥
 इयुक्तास्तेन ते गोपा विविशुर्गोधने सह ।
 शक्रगरोपिनैर्माण्डैर्गोप्यश्चाऽऽसारपाडिता ॥ १७ ॥
 हृणोऽपि त दधारैव शैलमन्यन्तनिश्चलम् ।
 वर्नाकोवास्मिभिर्हर्यविस्मिताक्षैर्निराक्षित ॥ १८ ॥

गोपगोपीजनैर्हृष्टैः प्रीतिविस्तारितेक्षणैः ।

संस्तूयमानचरितः कृष्णः शैलमधारयत् ॥ १६ ॥

सप्तरात्रं महामेघा घवर्पुर्नन्दगोकुले ।

इन्द्रेण चोदिता मेघा गोपानां नाशकारिणा ॥ २० ॥

ततो धृते महाशैले परित्राते च गोकुले ।

मिथ्याप्रतिज्ञो यलमिद्वारयामास तान्धनान् ॥ २१ ॥

व्यन्ने नमसि देवेन्द्रे चितथे शक्रमन्त्रिते ।

निष्क्रम्य गोकुलं हृष्टः स्वस्थानं पुनरागमत् ॥ २२ ॥

मुमाच कृष्णोऽपि तदा गोवर्धनमहागिरिम् ।

स्वस्थाने विस्मितमुखैर्दृष्टस्तैर्वाजवासिभिः ॥ २३ ॥

व्यास उवाच ।

धृते गोवर्धने शैले परित्राते च गोकुले ।

रोचयामास कृष्णस्य दर्शनं पाकशासनः ॥ २४ ॥

सोऽधिरह्य महानागमैराघतममिभ्रजित् ।

गोवर्धनगिरौ कृष्णं ददर्श त्रिरृताधिपः ॥ २५ ॥

चारयन्तं महार्घीयं गाञ्च गोपवपुर्धरम् ।

वृत्स्नस्य जगतो गोपं धृतं गोपकुमारकैः ॥ २६ ॥

गरुडं च ददर्शोद्यन्तर्धानगतं द्विजाः ।

वृत्तच्छायं हरेर्मुर्ध्नि पश्चाम्भ्यां पक्षिपुंगवम् ॥ २७ ॥

अथरुह्य ॥ नागेन्द्रादेकान्ते मधुसूदनम् ।

शक्रः सस्मितमाहेदं प्रीतिचिस्फारितेक्षणः ॥ २८ ॥

इन्द्र उवाच ।

कृष्ण कृष्ण शृणुष्वेदं यदर्थमहमागतः ।

त्वंन्समीपं महाबाहो नैतच्चिन्त्यं त्वयाऽन्यथा ॥ २६ ॥

भारावतरणार्थाय पृथिव्या पृथिवीतलम् ।

अवतीर्णोऽखिलाधारस्त्वमेव परमेश्वर ॥ २७ ॥

महमङ्गविरुद्धेन मया गोकुलनाशका ।

समादिष्टा महामेघास्तैश्चैतन्कदनं कृतम् ॥ २८ ॥

भ्रातास्तापात्त्वया गावः समुत्पाद्य महागिरिम् ।

तेनाह तोपितो धीर कर्मणाऽत्यद्गुणेन ते ॥ २९ ॥

साधितं कृष्ण देवानामद्य मन्ये प्रयोजनम् ।

त्वयाऽयमद्रिप्रवरं करेणैकेन खोजतः ॥ ३० ॥

गोमिश्र मोदित कृष्ण त्वत्समोपमिहाऽऽगतः ।

त्वया प्रातामिरत्यर्थं युष्मत्कारणकारणात् ॥ ३१ ॥

स त्वां कृष्णामिषेक्ष्यामि गवा वाक्यप्रचोदितः ।

उपैलन्वे गवामिन्द्रो गोविन्दस्त्य भविष्यसि ॥ ३२ ॥

अयोपवाद्यादादाय घण्टामैरावताङ्गजात् ।

अमियेकं तथा चक्रे पवित्रजलपूर्णया ॥ ३३ ॥

त्रियमाणेऽमियेके तु गावः कृष्णस्य तन्क्षणात् ।

प्रद्वजोद्भूतदुग्धाद्रीं सद्यश्चकुर्यसुंघराम् ॥ ३४ ॥

अमिषिष्य गवा वाक्याद्देवेन्द्रो वै जनार्दनम् ।

प्राप्त्या सप्रध्रियं कृष्णं पुनराह शचीपतिः ॥ ३५ ॥

इन्द्र उवाच ।

गधामेतत्कृतं वाक्यास्तथाऽन्यदपि मे शृणु ।
 यदुग्रवीमि महाभाग भाराघतरणेच्छया ॥ ३९ ॥
 ममाश पुस्तक्याद्य पृथिव्या पृथिवीधर ।
 अघतीर्णोऽर्जुनो नाम स रक्ष्यो भवता सदा ॥ ४० ॥
 भाराघतरणे सख्य स ते धीर करिष्यति ।
 स रक्षणीयो भवता यथाऽऽत्मा मधुसूदन ॥ ४१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

जानामि भारते घशे जातं पार्थ सषाशत ।
 तमह पालयिष्यामि यावदस्मि महीतले ॥ ४२ ॥
 यावन्महीतले शक्र स्थास्याम्यहमरिदम ।
 न तावदर्जुन कश्चिद्देवेन्द्र युधि जेष्यति ॥ ४३ ॥
 फसो नाम महाबाहुर्देवोऽरिष्टस्तथा पर ।
 केशी कुण्डलयापीडो नरनाद्यास्तथाऽपरे ॥ ४४ ॥
 हतेषु तेषु देवेन्द्र भविष्यति महाहय ।
 तत्र विद्धि सहस्राक्ष भाराघतरण वृत्तम् ॥ ४५ ॥
 स त्व गच्छ न संतापं पुत्रार्थं कर्तुमर्हसि ।
 नार्जुनस्य रिपु कश्चिन्ममाग्रे प्रभविष्यति ॥ ४६ ॥
 अर्जुनार्थं त्वह सघान्युधिष्ठिरपुरोगमान् ।
 निवृत्ते भारते युद्धे कुन्त्यै दास्यामि विक्षतान् ॥ ४७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः संपरिष्वज्य देवराजो जनार्दनम् ।

आस्य रावतं नागं पुनरेव दिवं ययौ ॥ ४८ ॥

कृष्णोऽपि सहितो गोमिर्गोपालैश्च पुनर्ब्रजम् ।

आजगामाद्य गोपीनां दृष्टपूनेन घर्त्मना ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिप्राज्ञे वालचरिते गोविन्दाभिषेकवर्णनं
नामाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

अथोननव्रत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अरिष्टवधनिरूपणम्

व्यास उवाच ।

गते शक्रे तु गोपालाः कृष्णमहिषकारिणम् ।

ऊचुः प्रीत्या धृतं दृष्ट्वा तेन गोवर्धनावलम् ॥ १ ॥

गोपा ऊचुः ।

धयमस्मान्महामाग भवता महतो भयात् ।

गावश्च भवता प्राता गिरिधारणकर्मजा ॥ २ ॥

बालर्क्षाडियमनुला गोपालत्वं जुगुप्सितम् ।

दिव्यं च कर्म भवतः किमेतत्तात कथ्यताम् ॥ ३ ॥

कालियो दमितस्तोये प्रलम्बो विनिपातितः ।

धृतो गोवर्धनस्त्रापं शङ्कितानि मनांसि नः ॥ ४ ॥

सत्यं सत्यं हरेः पादौ श्रयामोऽमितधिकम् ।
 यथा त्वद्दीर्यमालोक्य न त्वां मन्यामहे नरम् ॥ ५ ॥
 देवो वा दानवो वा त्वं यक्षो गन्धर्व एव वा ।
 किं चास्माकं विचारेण बान्धवोऽस्ति नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥
 प्रीतिं सखीकुमारस्य व्रजस्य तव केशव ।
 कर्म चेदमशक्यं यत्समस्तैस्त्रिदशैरपि ॥ ७ ॥
 घालत्वं चातिधीर्यं च जन्म चास्मास्वशोभनम् ।
 चिन्त्यमानममेयात्मश्राद्धां कृष्ण प्रपच्छति ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

क्षणं भूत्वा त्वसौ तूष्णीं किञ्चित्प्रणयकोपवान् ।
 इत्येषमुक्तस्तैर्गोपैराह कृष्णो द्विजोत्तमाः ॥ ९ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

मत्संयन्धेन घो गोपा यदि लज्जा न जायते ।
 श्लाघ्यो वाऽहं ततः किं घो विचारेण प्रयोजनम् ॥ १० ॥
 यदि घोऽस्ति मयि प्रीतिः श्लाघ्योऽहं भवतां यदि ।
 तदर्घा यन्धुसदृशो बान्धवा क्रियतां मयि ॥ ११ ॥
 नाहं देवो न गन्धर्वो न यक्षो न च दानवः ।
 अहं घो बान्धवो जातो नातश्चिन्त्यमतोऽन्यथा ॥ १२ ॥

व्यास उवाच ।

इति श्रुत्वा हरेर्धाक्यं यद्वर्मानास्ततो बलम् ।
 ययुर्गोपा महाभागास्तस्मिन्प्रणयकोपिनि ॥ १३ ॥

कृष्णस्तु विमलं व्योम शरच्चन्द्रस्य चन्द्रिकाम् ।
 तथा कुम्भुदिनी फूडामामोदितदिगन्तराम् ॥ १४ ॥
 घनराजी तथा कृजदुभृङ्गमालामनोरमाम् ।
 विलोक्य सह गोपीभिर्नतञ्चक्रे रतिं प्रति ॥ १५ ॥
 सह रामेण मधुरमतीव घनिनाप्रियम् ।
 जगौ कमलपाशोऽसौ नाम सत्र कृतव्रतः ॥ १६ ॥
 रम्यं गीतध्वनिं ध्रुन्वा संत्यज्यावसपांस्तदा ।
 आजगमुस्त्वरिता गोप्यो यन्नाऽऽस्तौ मधुसूदनः ॥ १७ ॥
 शनैः शनैर्जगौ गोपी काचित्तस्य पदानुगा ।
 दत्तावधाना काचिद्य तमेव मनसाऽस्मरत् ॥ १८ ॥
 काचित्कृष्णेति कृष्णेति चोक्त्वा लज्जामुपाययौ ।
 ययौ च काचिन्प्रेमान्धा तन्पाश्वर्मबिलम्बिता ॥ १९ ॥
 काचिदावसथस्यान्नः स्थित्वा दृष्ट्वा बहिर्गुह्यम् ।
 तन्मयत्वेन गोविन्दं दध्या मीलितलोचना ॥ २० ॥
 गोपीपरिवृतो रात्रि शरच्चन्द्रमनोरमाम् ।
 मानयामास गोविन्दो रासारम्भरसोन्तुकः ॥ २१ ॥
 गोप्यश्च वृन्दराः कृष्णवेष्टान्यायत्तमूर्नयः ।
 धन्यदेशगते कृष्णे चेतुर्वृन्दावनान्नरम् ॥ २२ ॥
 ग्रन्थमुन्तास्तनो गोप्यः कृष्णदर्शनलालसाः ।
 कृष्णम्य चरणं रात्रौ दृष्ट्वा वृन्दावने द्विजाः ॥ २३ ॥
 परं नानाप्रकारास्तु कृष्णवेष्टास्तु तास्तु च ।
 गाप्यो व्यग्राः सनं चेत् रम्यं वृन्दावनं वनम् ॥ २४ ॥

निवृत्तास्तास्ततो गोप्यो निराशाः कृष्णदर्शने ।

यमुनातीरमागम्य जगुस्तच्चरितं द्विजाः ॥ २५ ॥

ततो ददृशुरायान्तं विकाशिमुखपङ्कजम् ।

गोप्यस्त्रैलोक्यगोप्तारं कृष्णमहिष्टकारिणम् ॥ २६ ॥

काचिदालोक्य गोविन्दमायान्तमतिहर्षिताः ।

कृष्ण कृष्णेति कृष्णेति प्रादोत्पुल्लविलोचना ॥ २७ ॥

काचिदुन्मूलमदुरं दृष्ट्वा ललाटफलकं हरिम् ।

विलोक्य नैमृद्गाभ्या पर्णो तन्मुखपङ्कजम् ॥ २८ ॥

काचिदालोक्य गोविन्दं निर्मीलितविलोचना ।

तस्यैव रूपं ध्यायन्ती योगारूढेव सा यमौ ॥ २९ ॥

ततः काचित्प्रियालापैः काचिदुन्मूलमदुरीक्षितैः ।

निन्येऽनुनयमन्याश्च करस्पर्शेन माधवः ॥ ३० ॥

ताभिः प्रसन्नचित्ताभिर्गोविभिः सह सादरम् ।

रराम रासगोष्ठीभिरदारवर्तितो हरिः ॥ ३१ ॥

रासमण्डलयद्वोऽपि कृष्णपार्श्वमनूद्यता ।

गोपीजनो न चैवाभूदेकस्थानस्थिरात्मना ॥ ३२ ॥

हस्ते प्रगृह्य चैकेका गोपिकां रासमण्डलम् ।

चकार च करस्पर्शनिमीलितदृशं हरिः ॥ ३३ ॥

ततः प्रवधृते रम्या चलद्वलयनिम्बनैः ।

अनुयातशरत्काथगेयगीतिरनुकमाम् ॥ ३४ ॥

कृष्णः शरच्चन्द्रमस कौमुदीवमुदाकरम् ।

जगौ गोपीजनस्त्येकं कृष्णनाम पुनः पुनः ॥ ३५ ॥

परिवृत्ता श्रमेणैका चलद्वलयतापिनी ।

दर्शो बाहुलता स्कन्धे गोपी मधुविधातिन ॥ ३६ ॥

काचित्प्रचित्तसद्बाहुः परिरम्य चुचुम्ब तम् ।

गोपी गीतस्तुतियाजनिपुणा मधुसूदनम् ॥ ३७ ॥

गोपीकपोलमञ्जेषममिष्य हरिर्भुजो ।

पुलकोद्गमशम्भाय म्वेदाभुवनता गर्तो ॥ ३८ ॥

रासिगेयं जर्गो कृष्णो यावत्सारतरुध्वनिः ।

साधु कृष्णेति कृष्णेति तावत्ता द्विगुणं जगुः ॥ ३९ ॥

गतेऽनुगमनं चतुर्बलने संमुख ययुः ।

प्रतियोमानुलोमेन भेजुर्गोपाङ्गना हरिम् ॥ ४० ॥

स तदा सह गोपीमा रराम मधुसूदन ।

स वर्यकोटिप्रतिम क्षणस्मेन विनाऽभवन् ॥ ४१ ॥

ना धार्यमाणा पितृभिः पतिभिर्ब्रातृभिस्तथा ।

कृष्णं गोपाङ्गना रात्रौ रमयन्ति रतिप्रियाः ॥ ४२ ॥

सौऽपि कैशोरकवया मानयन्मधुसूदन ।

रेमं तामिरमेयान्मा क्षपासु क्षपिताहितः ॥ ४३ ॥

ननुमर्तृषु तथा तासु सर्वभूतेषु श्रेष्ठरः ।

आत्मन्वमपकुर्योऽस्मां व्याप्य सर्वमवस्थितः ॥ ४४ ॥

यथा समस्तभूतेषु नमोऽग्नि पृथिवी जलम् ।

वायुश्चाऽऽत्मा तथैवास्मां व्याप्य सर्वमवस्थितः ॥ ४५ ॥

ग्राम उवाच ।

प्रदोषार्थं कदाचित्तु रासासक्ते जनादने ।

ग्रामयन्समदो गोष्ठानरिष्टः समुपागतः ॥ ४६ ॥

सतोयतोयदाकारस्तीक्ष्णशृङ्गोऽर्कलोचनः ।
 खुराग्रपातैरत्यथं दारयन्धरर्णातलम् ॥ ४७ ॥
 लेलिहानः सनिष्पेपं जिह्वयोष्ठौ पुनः पुनः ।
 संरम्भाक्षितलाङ्गूलः कटिनस्कन्धवन्धनः ॥ ४८ ॥
 उदग्रककुदाभोगः प्रमाणादुदुरतिक्रमः ।
 विष्णुमूत्रालिसृष्टाङ्गो गवामुद्वेगकारकः ॥ ४९ ॥
 प्रलम्बकण्ठोऽभिमुखस्तदघाताङ्किताननः ।
 पातयन्स गवां गर्भान्दैत्यो वृषभरूपधृक् ॥ ५० ॥
 सुदयंस्तरसा सर्धान्वनान्यटति यः सदा ।
 ततस्तमतिघोराक्षप्रपेक्ष्यतिभयातुरा ॥ ५१ ॥
 गोपा गोपस्त्रियश्चैव कृष्णकृष्णेति चुक्रुशुः ।
 सिंहनादं ततश्चक्रे तलशब्दं च केशव ॥ ५२ ॥
 तच्छब्दध्रुवणाञ्चासौ दामोदरमुखं ययौ ।
 भ्रमन्त्यस्तविषाणाग्रः कृष्णश्चक्षेहृतेक्षणः ॥ ५३ ॥
 अभ्यधाधत दुष्टात्मा दैतं वृषभरूपधृक् ।
 आयान्तं दैत्यवृषभं दृष्ट्वा कृष्णो महाबलम् ॥ ५४ ॥
 न चवाल ततः स्थानादघत्रास्मितलीलया ।
 भासन्नं चैव जग्राह ग्राहयन्मधुसूदन ॥ ५५ ॥
 जघान जानुना कुक्षौ विषाणग्रहणाचलम् ।
 तस्य दर्पयलं हत्वा गृहीतस्य विषाणयोः ॥ ५६ ॥
 आर्षाड्यदरिष्टस्य कण्ठं क्रिन्नमिवाम्बरम् ।
 उत्पाटय शृङ्गमेकं च तेनैवाताडयत्ततः ॥ ५७ ॥

ममार स महादैत्यो मुखाच्छोणितमुद्धमन् ।

तुष्टुवुर्निहते तस्मिन्नोपा दैत्ये जनार्दनम् ॥

जम्मे हते सहस्राक्षं पुरा देवगणा यथा ॥ ५८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राह्ये बालवर्षितेऽरिष्टवधनिरूपणं
नामोत्तमवर्षत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

अथ नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

केशिवधनिरूपणम्

ध्यास उवाच ।

ककुद्भुमिनि हतेऽरिष्टे धेनुके च निपातिते ।

प्रलम्बे निधनं नीते धृने गोवर्धनाचले ॥ १ ॥

दमिते कालिये नागे भग्ने तुङ्गदुमद्वये ।

हतायां पूतनाया च शकटे परिषर्तिते ॥ २ ॥

कसाय नारदः प्राह यथावृत्तमनुक्रमात् ।

यशोदादेवकीर्गर्भपरिचर्ताद्यशेषतः ॥ ३ ॥

श्रुत्वा तत्सकलं कंसो नारदाद्देवदर्शनान् ।

पसुदेवं प्रति तदा क्रोधं चक्रे स दुर्मतिः ॥ ४ ॥

सोऽतिकोपादुपालम्ब्य सर्वयादवसंसदि ।

जगर्ह यादवाश्चापि कार्यं चैतदचिन्तयत् ॥ ५ ॥

यावन्न बलमास्त्वौ बलकृष्णौ सुबालकौ ।

तावदेव मया बध्यावसाध्यौ रूढयोधनौ ॥ ६ ॥

चाणूरोऽत्र महावीर्यो मुष्टिकश्च महाबलः ।

एताभ्यां मत्स्यपुत्रे तौ घातयिष्यामि दुर्मदी ॥ ७ ॥

धनुर्महमहायागव्याजेनाऽऽनोय तौ व्रजात् ।

तथा तथा करिष्यामि यास्यतः संक्षयं यथा ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्यालोच्य स दुष्टात्मा कंसो रामजनार्दनी ।

हन्तुं कृतमतिर्वीरमक्रूरं चाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥

कंस उवाच ।

भो भो दानपते पाप्यं कियतां प्रीतये मम ।

इतः स्यन्दनमारुह्य गम्यतां नन्दगोकुलम् ॥ १० ॥

यसुदेवसुतौ तत्र विष्णोरंशसमुद्भवौ ।

नाशाय किल संभूतौ मम दुष्टौ प्रवर्धतः ॥ ११ ॥

धनुर्महमहायागधनुर्दृश्यां भविष्यति ।

जानेर्यौ भवता तौ तु मत्स्यपुत्रौ तत्र वै ॥ १२ ॥

चाणूरमुष्टिकौ मत्स्यौ नियुद्धकुशलो मम ।

ताभ्यां सहानयोर्युद्धं सर्वलोकोऽत्र पश्यतु ॥ १३ ॥

नागः कुचलयापीडो महामात्रप्रचोदितः ।

स तौ निहंस्यते पार्श्वे यसुदेवात्मजौ शिशू ॥ १४ ॥

तौ दत्त्वा यसुदेवं च नन्दगोपं च दुर्मतिम् ।

दनिष्ये पितरं चैव उपसेनं च दुर्मतिम् ॥ १५ ॥

ततः समस्तगोपानां गोघ्नान्यसिलान्यहम् ।

चित्तं चापहरिष्यामि दुष्टानां महद्घैषिणाम् ॥ १६ ॥

त्वामृते यादवाश्चेमे दुष्टा दानपते मम ।

एनेयां च वधायाहं प्रयतिष्याम्यनुक्रमात् ॥ १७ ॥

ततो निष्कण्टकं सर्वं राज्यमेतद्यादवम् ।

प्रसाधिष्ये त्वया तस्मान्ममत्प्रीत्या वीर गम्यताम् ॥ १८ ॥

यथा च माहिषं सर्पिर्दधि चाप्युपहार्य वै ।

गोपाः समानयन्त्याशु त्वया घाच्यास्तथा तथा ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

इत्याकृष्टस्तदाऽकूरो महाभागवतो द्विजाः ।

प्रीतिमानभवत्कृष्णं श्वो द्रक्ष्यामीति सत्वरः ॥ २० ॥

तथेत्युक्त्वा तु राजानं रथमाह्वय सत्वरः ।

निश्चक्राम तदा पुर्या मथुराया मधुप्रिय ॥ २१ ॥

व्यास उवाच ।

केशी चापि यलोदग्रः कंसदूत प्रचोदितः ।

कृष्णस्य तिधनाकाङ्क्षी धृन्दायनमुपागमन् ॥ २२ ॥

सगुरक्षतभूपृष्ठः सदाक्षेपध्रुताम्बुदः ।

पुनर्विक्रान्तचन्द्रार्कमार्गो गोपान्तमागमन् ॥ २३ ॥

तस्य हेपितशब्देन गोपाला दैत्यवाजिनः ।

गोप्यश्च मयसंविग्ना गोविन्दं शरणं ययुः ॥ २४ ॥

ब्राहि ब्राह्मोति गोविन्दस्तेषां श्रुत्वा तु तद्वचः ।

सतोयजलदध्वानगम्भीरमिदमुक्त्वा ॥ २५ ॥

गोविन्द उवाच ।

अलं त्रासेन गोपालाः केशिनः किं भयातुरैः ।
 भवदुभिर्गोपजातीयैर्धीरधीयं विलोप्यते ॥ २६ ॥
 किमनेनाल्पसारेण हेपितारोपकारिणा ।
 दैतेयबलबाह्वेन घल्गता दुष्टवाजिना ॥ २७ ॥
 एहो हि दुष्ट कृष्णोऽहं पूष्णस्त्विव पिनाकधृक् ।
 पातयिष्यामि दशनान्वदनादखिलांस्तथ ॥ २८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा स तु गोविन्दः केशिनः संमुपं ययौ ।
 विवृतास्यश्च सोऽप्येनं दैतेयश्च उपाद्रवत् ॥ २९ ॥
 बाहुमाभोगिनं कृत्वा मुपे सस्य जनार्दनः ।
 प्रवेशयामास तदा केशिनो दुष्टवाजिनः ॥ ३० ॥
 केशिनो घटनं तेन विशता कृष्णबाहुना ।
 शातिता दशनास्तस्य सिताभ्रावयवा इव ॥ ३१ ॥
 कृष्णस्य घट्टे बाहुः केशिदेहागतो द्विजाः ।
 विनाशाय यथा व्याधिराप्तभूनेरुपेक्षितः ॥ ३२ ॥
 विपाटितोष्ठो बहुलं सपेनं रुधिरं धमन् ।
 रुद्धणी विवृते चक्रे विश्लिष्टे मुक्तबन्धने ॥ ३३ ॥
 जगाम धरणीं पादेः शरन्मूत्रं समुत्सृजन् ।
 स्वेदार्द्रगात्रः श्रान्तश्च निर्यत्नः सोऽभयस्ततः ॥ ३४ ॥
 व्यादितास्यो महारौद्रः सोऽसुरः कृष्णबाहुना ।
 निपपात द्विधामूतो घेद्युनेन यथा द्रुमः ॥ ३५ ॥

द्विपादपृष्ठपुच्छार्धश्रवणैकाक्षनासिके ।

केशिनस्ने द्विधा भूते शकले च विरेजतुः ॥ ३६ ॥

दत्त्वा ॥ केशिनं कृष्णं मुदितैर्गोपकैर्वृतः ।

अनापस्ततनुः स्वस्थो हसंस्तत्रैव सस्थितः ॥ ३७ ॥

ततो गोपाश्च गोप्यश्च हते केशिनि विस्मिताः ।

तुष्टुशुः पुण्डरीकाक्षमनुरागमनोरमम् ॥ ३८ ॥

भाययौ त्वरितौ विप्रौ नारदो जलदस्थितः ।

केशिनं निहतं दृष्ट्वा हर्षनिर्मरमानसः ॥ ३९ ॥

नारद उवाच ।

साधु साधु जगन्नाथ लीलयैव यदच्युत ।

निहतोऽयं त्वया केशी क्लेशद्विदिर्घोकसाम् ॥ ४० ॥

सुकर्माण्यपतारं तु कृतानि मधुसूदन ।

यानि वै विस्मिनं चेतस्तोषमेतेन मे गतम् ॥ ४१ ॥

तुरगस्यास्य शक्रोऽपि कृष्ण देवाश्च विम्वति ।

धुतकेमरजालस्य हेमतोऽग्रावलोकितः ॥ ४२ ॥

यस्मात्त्वयैव द्रुष्टात्मा हतः केशी जनार्दन ।

तस्मात्केशवनाम्ना त्वं लोके गेयो भविष्यसि ॥ ४३ ॥

न्यस्यस्तु नै गमिष्यामि कंसगुदोऽधुना पुनः ।

परवोऽहं समेष्यामि त्वया केशिनिपूदन ॥ ४४ ॥

उग्रसेनसुते कंसे सानुगे विनिपातिने ।

भारावतारकर्ता त्वं पृथिव्या घरणीधर ॥ ४५ ॥

तत्रानेकप्रकारेण युद्धानि पृथिवीक्षिताम् ।

द्रष्टव्यानि मया युष्मत्प्रणीतानि जनार्दन ॥ ४६ ॥

सोऽहं यास्यामि गोविन्द देवकार्यं महत्कृतम् ।

त्वया सभाजितश्चाहं स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहम् ॥ ४७ ॥

व्यास उवाच ।

नारदै तु गते कृष्णः सह गोपैरविस्मितः ।

विवेश गोकुलं गोपीनैत्रपानैकभाजनम् ॥ ४८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो कृष्णबालचरिते केशिवधनिरू-

पणं नाम नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

अथैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अक्रूरगमनवर्णनम्

व्यास उवाच ।

अक्रूरोऽपि विनिर्गतस्य स्यन्दनेनाऽऽशुषामिता ।

कृष्णसंदर्शनासक्तः प्रययौ नन्दगोकुले ॥ १ ॥

चिन्तयामास चाक्रूरो नास्ति धन्यतरो मया ।

योऽहमंशावतीर्णस्य मुग्धं द्रक्ष्यामि चक्रिणः ॥ २ ॥

अथ मे सफलं जन्म सुप्रभाता च मे निशा ।

यदुन्निद्राञ्जयप्राशं विष्णोर्द्रक्ष्याम्यहं मुखम् ॥ ३ ॥

पापं हरति यत्पुंसां स्मृतं संकल्पनामयम् ।
 तन्पुण्डरोकनयनं विष्णोर्द्रश्याम्यहं मुखम् ॥ ४ ॥
 निर्गमुञ्च यतो वेदा वेदाङ्गन्यखिलानि च ।
 द्रश्यामि यत्परं धाम देवानां भगवन्मुखम् ॥ ५ ॥
 यज्ञेषु यज्ञपुरषं पुरयैः पुरयोत्तमः ।
 इज्यते योऽखिलाधारस्तं द्रश्यामि जगन्पतिम् ॥ ६ ॥
 इप्स्वा यमिन्द्रो यज्ञानां शनेनाभरराजताम् ।
 अवाप तमनन्तादिमहं द्रश्यामि केरावम् ॥ ७ ॥
 न ब्रह्मा नेन्द्राष्टाश्विब्रह्मादित्यमरुद्गणाः ।
 यस्य स्वरूपं जानन्ति सृष्टान्यथ स मे हरिः ॥ ८ ॥
 सर्वात्मा सर्वगः सर्वः सर्वभूनेषु संस्थितः ।
 यो भव्यव्ययो व्यापो स धीश्यते मयाऽद्य ॥ ९ ॥
 मत्स्यकूर्मवराहायै सिंहरूपादिभिः स्थितम् ।
 चक्रार योगिनो योगं स मामालापयिष्यति ॥ १० ॥
 सांप्रतं च जगत्स्यार्मा कार्यज्ञाते ब्रजे स्थितिम् ।
 कर्तुं मनुष्यतां प्राप्तं स्वेच्छादेहधृगव्ययः ॥ ११ ॥
 योऽनन्तं पृथिवीं धत्ते शिखरस्थितिसंस्थिताम् ।
 सोऽवर्णाजो जगन्पथं मामक्रूरेति वक्ष्यति ॥ १२ ॥
 पितृन्धुसुहृद्भानृमातृवन्धुमर्थामिमाम् ।
 यन्माया नान्मुहुर्नु जगत्तस्मै नमो नमः ॥ १३ ॥
 तरन्त्यविद्यां चित्तां हृदि यस्मिन्निवेशिने ।
 योगमायामिमां मन्यास्तस्मै विद्यान्मने नमः ॥ १४ ॥

यज्वभिर्यज्ञपुरुषो घासुदेवश्च शाश्वतैः ।

वेदान्तवेदिभिर्विष्णुं प्रोच्यते यो नतोऽस्मि तम् ॥ १५ ॥

तथा यत्र जगद्धाम्नि धार्यते च प्रतिष्ठितम् ॥

सदसत्त्वं स सत्त्वेन मय्यसौ यातु सौम्यताम् ॥ १६ ॥

स्मृते सफलकल्याणभाजनं यत्र जायते ।

पुरुषप्रवरं नित्यं व्रजामि शरणं हरिम् ॥ १७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्थं स चिन्तयन्विष्णुं भक्तितम्रात्ममानसः ।

अग्रूरो गोकुलं प्राप्तः किञ्चित्सूर्यं चिराजति ॥ १८ ॥

स ददर्श तदा तत्र कृष्णमादोहने गधाम् ।

घटसमध्यगतं फुल्लनीलोत्पलदलच्छविम् ॥ १९ ॥

प्रफुल्लपद्मपत्राक्षं धीपत्साङ्कितवक्षसम् ।

प्रलम्बबाहुमायामतुङ्गोरस्थलमुग्रसम् ॥ २० ॥

सविलासस्मिताधारं विभ्राणं मुरापङ्कजम् ।

तुङ्गरक्तनलं पद्मभ्यां धरण्यां द्युप्रतिष्ठितम् ॥ २१ ॥

विभ्राणं घाससी पीते घन्यपुष्पविभूषितम् ।

सान्द्रनीललताहस्तं सिताम्भोजाघतंसफम् ॥ २२ ॥

हंसेन्दुबुन्दधवलं नीलाम्बरधरं द्विजाः ।

तस्यानु घलमद्रं च ददर्श यदुनन्दनम् ॥ २३ ॥

प्रांशुमुत्तुङ्गबाहुं च विकाशिमुखपङ्कजम् ।

मेघमालापरिवृतं कीलासाद्रिमिषापरम् ॥ २४ ॥

तौ दृष्ट्वा विकसद्वक्त्रसरोजः स महामतिः ।

पुलकाञ्चिनसर्वाङ्गस्तदाऽक्रूरोऽभवद्विजाः ॥ २५ ॥

यपतत्परमं धाम एतत्तत्परमं पदम् ।

अभवद्वसुदेवोऽसौ द्विधा योऽयं व्यवस्थितः ॥ २६ ॥

साफल्यमङ्गणोर्युगपन्ममास्तु,

दृष्टे जगद्धातरि हासमुच्चैः (?) ।

अप्यङ्गमेतदुभगवत्प्रसादा-

इत्ताङ्गसङ्गे फलवर्त्म तत्स्यात् ॥ २७ ॥

अद्यैव स्पृष्ट्वा मम हस्तपद्मं,

करिष्यति श्रीमदनन्तमूर्तिः ।

यस्याङ्गुलिस्पर्शहताखिलाद्यै-

रवाप्यने सिद्धिरनुत्तमा नरैः ॥ २८ ॥

तथाऽऽम्बिखद्रेन्द्रयसुप्रणीता,

देवाः प्रयच्छन्ति धरं प्रदृष्ट्याः ।

चक्रं घनना दैत्यपनेहृतानि,

द्वैत्याङ्गानां नयनान्तराणि ॥ २९ ॥

यत्रा(तोऽ)म्बु विन्यस्य बलिर्मनोभ्या-

म(ज्ञान)चाप भोगान्वसुधातलस्थः ।

तथाऽमरेशखिदशाधिपत्यं,

मन्वन्तरं पूर्णमवाप शक्रः ॥ ३० ॥

अथेश(यापि) मां कंसपत्निहेज,

दोगास्पदाभूतमदापयुक्तम् ।

कर्ता न मानोपहितं धिगस्तु,

यस्मान्मनसाधुबहिष्कृतो यः (?) ॥ ३१ ॥

ज्ञानात्मकस्याखिलसत्त्वरामो-

व्यावृत्तदोषस्य सदाऽस्फुटस्य ।

किं वा जगत्त्र समस्तपुंसा-

मशात्मकस्यास्ति हृदि स्थितस्य ॥ ३२ ॥

तस्मादहं भक्तिविनम्रगात्रो,

ब्रजामि विश्वेश्वरमीश्वराणाम् ।

अंशावतारं पुरुषोत्तमस्य,

अनादिमध्यान्तमजस्य विष्णाः ॥ ३३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे कृष्णकीडायामक्रूरगमनवर्णनं

नामैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

— —

अथ द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अक्रूरप्रत्यागमनवर्णनम्

व्यास उवाच ।

चिन्तयन्निति गोविन्दमुपगम्य स यादवः ।

अक्रूरोऽस्मीति चरणौ ननाम शिरसा हरेः ॥ १ ॥

सोऽप्येनं ध्वजयज्ञाञ्जटुतचिह्नेन पाणिना ।

संस्पृश्याऽऽरुप्य च प्रीत्या मुगाढं परित्यजे ॥ २ ॥

हृतसंवदनो तेन यथावद्वलकेशवो ।
 ततः प्रचिष्टो सहसा तमादायाऽऽत्ममन्दिरम् ॥ ३ ॥
 सह ताम्यां तदाऽक्रूरः कृतसंवदनादिकः ।
 भुक्कभोज्यो यथान्यायमाचवक्षे ततस्तथोः ॥ ४ ॥
 यथानिर्भर्तिसतस्तेन कंसेनाऽऽनकदुन्दुभिः ।
 यथा च देवकी देवी दानयेन दुरात्मना ॥ ५ ॥
 उग्रसेने यथा कंसः स दुरात्मा च वर्तते ।
 यं चैवार्यं समुद्दिश्य कंसेन स विसर्जितः ॥ ६ ॥
 तत्सर्वं यिस्तराच्छ्रुत्या भगवान्केशिसूदनः ।
 उवाचाखिलमेतत्तु ज्ञातं दातपते मया ॥ ७ ॥
 करिष्ये च महामागं यद्भ्रातापायिकं मतम् ।
 विचिन्त्यं नान्यथैतत्ते विद्धि कंसं हतं मया ॥ ८ ॥
 अहं रामश्च मधुरां भवो यास्यावः समं त्यया ।
 गोपकृदाश्च यास्यन्ति आदायोपायनं वदु ॥ ९ ॥
 निशेयं मीयनां धीर न चिन्तां कर्तुमर्हसि ।
 निरात्राभ्यन्तरे कंसं हनिष्यामि सहानुगम् ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

समादिश्य तनो गोपानक्रूरोऽपि सक्केशवः ।
 सुप्वाप वल्लभश्च नन्दगोपगृहे गतः ॥ ११ ॥
 ततः प्रमाने विमले रामकृष्णौ महाबलौ ।
 अक्रूरेण समं गन्तुमुद्यतौ मधुरां पुरीम् ॥ १२ ॥

दृष्ट्वा गोपोजनः साधुः श्लथद्वलयबाहुकः ।

निश्चसंध्रातिदुःखार्तः प्राह चेदं परस्परम् ॥ १३ ॥

मथुरां प्राप्य गोविन्दः कथं गोकुलमेष्यति ।

नागरलोकलालापमधु श्रोत्रेण पास्यति ॥ १४ ॥

विलासिवाक्यजातेषु नागरीणां कृतास्पदम् ।

त्रित्तमस्य कथं ग्राम्यगोपगोपीषु यास्यति ॥ १५ ॥

सारं समस्तगोष्ठस्य विधिना हरता हरिम् ।

प्रहृतं गोपयोषित्सु निघृणेन दुरात्मना ॥ १६ ॥

भाषगर्मस्मितं धाक्यं विलासललिता गतिः ।

नागरीणामतीर्षैतत्काटाक्षेक्षितमेव तु ॥ १७ ॥

ग्राम्यो हरिरयं तासां विलासनिगडैर्यतः ।

भवतीनां पुनः पार्श्वं कथा युक्त्या समेष्यति ॥ १८ ॥

एषो हि रथमारुह्य मथुरां याति केशवः ।

अक्रूरक्रूरकेणापि हताशेन प्रतारितः ॥ १९ ॥

किं न वेत्ति नृशंसोऽयमनुरागपरं जनम् ।

येनेममक्षराह्लादं नयत्यन्यत्र नो हरिम् ॥ २० ॥

एष रामेण सहिनः प्रयात्यत्यन्तनिघृणः ।

रथमारुह्य गोविन्दस्त्वर्गतामस्य धारणे ॥ २१ ॥

गुरुणामग्रतो घक्तुं किं प्रवीषि न नः क्षमम् ।

गुरवः किं करिष्यन्ति दग्धाना विरहाग्निना ॥ २२ ॥

नन्दपोषमुखा गोपा गन्तुमेने समुद्यताः ।

नोद्यमं पुरुषे कश्चिद्गोविन्दविनिषर्तने ॥ २३ ॥

सुप्रमाताऽयं रजनो मथुरावासियोपिताम् ।
 यामामच्युतवक्त्राञ्जे याति नेत्रालिमोग्यताम् ॥ २४ ॥
 घन्यास्ते पथि ये कृष्णमितो यान्तमवारिताः ।
 उद्धहिष्यन्ति पश्यन्त स्वदेहं पुलकाञ्चिनम् ॥ २५ ॥
 मथुरानगरीपौरनयनानां महोन्सवः ।
 गोविन्दवदनालोकाडर्तावाद्य मविष्यन्ति ॥ २६ ॥
 कौ नु स्वज. समायामिर्दृष्टतामिरघोक्षत्रम् ।
 विस्तारिकान्तनयना या इक्ष्यन्त्यनिवारितम् ॥ २७ ॥
 महो गोर्पाजनस्याम्य दर्शयित्वा महानिधिम् ।
 उद्धतान्यत्र नेत्राणि विधायाऽकरुणान्मना ॥ २८ ॥
 अनुरागेण शैथिल्यमम्मासु प्रजतो हरेः ।
 शैथिल्यमुपयान्त्यारु करेषु धलयान्यपि ॥ २९ ॥
 अक्रूरः क्रूरहृदयः शीघ्रं प्रेरयने ह्यात् ।
 एवमार्तासु योयिन्सु घृणा कस्य न जायते ॥ ३० ॥
 हे हे कृष्ण रघम्योश्चैश्चकरेणुर्निरीक्ष्यताम् ।
 दूरोदृष्टो हरिर्येन सोऽपि रेणुर्न लक्ष्यते ॥ ३१ ॥
 श्रेयमनिर्दार्ढ्येन गोर्पाजननिरीक्षितम् ।
 तन्याड प्रजभूनागं सह रामेन केशव ॥ ३२ ॥
 गच्छन्तो जपनाञ्चन रघेन यनुनातम् ।
 प्राप्ता मथ्याद्रममरे रामान्कुरजनार्दना ॥ ३३ ॥
 अयाऽह कृष्णममुरो मवदुभ्या तावदाम्यनाम् ।
 यान्करोमि कारिण्यानाङ्गिकार्हणमन्मसि ॥ ३४ ॥

तथेत्युक्ते ततः स्नातः स्वाचान्तः स महामतिः ।
 दध्यौ ग्रहा परं विप्राः प्रविश्य यमुनाजले ॥ ३५ ॥
 फणासहस्रमालाढ्यं बलमद्रं ददर्श सः ।
 कुन्दामलाङ्गमुद्भिद्रपद्मपत्रायतेक्षणम् ॥ ३६ ॥
 वृतं वासुकिडिम्भीघैर्महद्भिः पवनाशिभिः ।
 सस्तूयमानमुद्गन्धिवनमालाविभूषितम् ॥ ३७ ॥
 दधानमसिते घस्त्रे चारुणावतंसकम् ।
 वारुकुण्डलिनं मत्तमन्तर्जलतले स्थितम् ॥ ३८ ॥
 तस्योत्सङ्गे घनश्याममाताम्रायतलोचनम् ।
 चतुर्बाहुमुदारङ्गं चक्राद्यायुधभूषणम् ॥ ३९ ॥
 पीते घसानं घसने चित्रमाल्यविभूषितम् ।
 शक्रबापतडिन्मालाविविन्नमिथ तोयदम् ॥ ४० ॥
 श्रीघत्सवक्षसं चारुकेयूरमुकुटोज्ज्वलम् ।
 ददर्श वृष्णमहिष्टं पुण्डरीकागतसकम् ॥ ४१ ॥
 सनन्दनाद्यैर्मुनिभिः सिद्धयोर्, रक्तमपैः ।
 सचिन्त्यमानं मनसा नासन्नन्यस्तलोचनैः ॥ ४२ ॥
 यल्लहर्णी तदाऽकूरः प्रत्यभिज्ञाय विस्मितः ।
 अचिन्तयदधो शीघ्रं कथमप्रागतापिति ॥ ४३ ॥
 विचक्षोः स्तम्भयामास पाच तस्य जनार्दनः ।
 ततो निष्क्रम्य सलिलाद्रथमभ्यागतं पुनः ॥ ४४ ॥
 ददर्श तत्र चैवोर्मो रयस्योपरि संस्थितो ।
 रामलहर्णी यथा पूर्वं मनुष्यपुत्राऽऽन्विता ॥ ४५ ॥

निमग्नश्च पुनस्तोये दृढो स तथैव तौ ।
 संस्नूयमानौ गन्धर्वैर्मुनिसिद्धमहोरगैः ॥ ४६ ॥
 तनो विज्ञानसद्भावः स तु दानपतिस्तदा ।
 नुष्ट्राव सर्वविज्ञानमयमच्युतर्माश्वरम् ॥ ४७ ॥

अक्रूर उवाच ।

तन्मात्ररूपिणेऽचिन्त्यनहिम्नो परमात्मने ।
 व्यापिने नैकरूपैकस्वरूपाय नमो नमः ॥ ४८ ॥
 शब्दरूपाय तेऽचिन्त्यहविर्मूनाय ते नमः ।
 नमो विज्ञानरूपाय पराय प्रकृतेः प्रभो ॥ ४९ ॥
 भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च प्रधानात्मा तथा भवान् ।
 आत्मा च परमात्मा च त्वमेक पञ्चधा स्थितः ॥ ५० ॥
 प्रसीद सर्वधर्मात्मगङ्गाक्षर महेश्वर ।
 ब्रह्मविष्णुशिवाद्यामि कल्पनाभिर्दरिन् ॥ ५१ ॥
 अनाद्येयस्वरूपात्मन्नतारयेयप्रयोजन ।
 अनाद्येयामिधान त्वां नतोऽस्मि परमेश्वरम् ॥ ५२ ॥
 न यत्र नाथ विगुन्ने नामज्ञान्यादिकल्पनाः ।
 तद्गच्छ परमं नित्यमविकारि भवानजः ॥ ५३ ॥
 न कल्पनामृतेऽर्थस्य सर्वस्याधिगमो यतः ।
 ततः कृपाव्युत्पन्नान्त विष्णुसंज्ञामिरीक्ष्यसे ॥ ५४ ॥
 सर्वात्मंस्त्वमज विकल्पनाभिरेतै-
 र्देवास्त्वं जगदखिलं त्वमेव विश्वम् ।

विश्वात्मंस्त्वमतिविकारभेदहोनः,

सर्वस्मिन्न हि भवतोऽस्ति किञ्चिदन्यत् ॥ ५३१ ॥

त्वं ब्रह्मा पशुपतिर्यमा विधाता,

त्वं धाता त्रिदशपतिः समीरणोऽग्निः ।

सोयेशो धनपतिरन्तकस्त्वमेको,

मित्रात्मा जगदपि पासि शक्तिभेदैः ॥ ५३२ ॥

विश्वं भवान्सृजति हन्ति गमस्तिरूपो,

विश्वं च ते गुणमयोऽयमज प्रपञ्चः ।

रूपं परं सदितिवाचकमक्षरं य-

ज्ज्ञानात्मने सदसते प्रणतोऽस्मि तस्मै ॥ ५३३ ॥

ॐ नमो वासुदेवाय नमः संकर्षणाय च ।

प्रद्युम्नाय नमस्तुभ्यमनिरुद्धाय ते नमः ॥ ५३४ ॥

व्यास उवाच ।

एवमन्तर्जले कृष्णमभिष्टूय स यादयः ।

अर्घयामास सर्वेशं धूपपुष्पैर्गन्धैर्मयैः ॥ ५३५ ॥

परित्यज्यान्पविष्यं मनस्तत्र निवेश्य सः ।

ब्रह्मभूते चिरं स्थित्वा विरराम समाधितः ॥ ५३६ ॥

हृतकृन्पमिवाऽऽत्मानं मन्यमानो द्विजोत्तमाः ।

आजगाम रथं भूयो निर्गम्य यमुनाम्भस ॥ ५३७ ॥

रामकृष्णौ ददर्शाथ यथापूर्वमवस्थितौ ।

चिस्मिताक्षं सदाऽक्षूरं तं च कृष्णोऽभ्यभाषत ॥ ५३८ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

किं त्वया दृष्टमाश्चर्यमक्रूर यमुनाजले ।

विस्मयोत्फुल्लनयनो भवान्संलक्ष्यते यतः ॥ ६३ ॥

अक्रूर उवाच ।

अन्तर्जले यदाश्चर्यं दृष्टं तत्र मयाऽच्युत ।

तदत्रैव हि पश्यामि मूर्तिमत्पुरतः स्थितम् ॥ ६४ ॥

जगदेतन्महाश्चर्यरूपं यस्य महात्मनः ।

तेनाऽऽश्चर्यपरेणाहं भवता कृष्ण संगतः ॥ ६५ ॥

तत्किमेतेन मधुरां प्रयामो मध्रसूरन ।

यिमेमि कंताद्विजन्म परपिण्डोपजीविनः ॥ ६६ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा चोडयामास तान्दयान्वातरंहसः ।

संप्राप्तश्चापि सायाहे सौऽक्रूरो मधुरां पुरीम् ॥

बिलोक्य मधुरां कृष्णं रामं चाऽऽह स यादव- ॥ ६७ ॥

अक्रूर उवाच ।

पटुभ्यां यातं महावीर्यो रथेनैको विशाम्यहम् ।

गन्तव्यं वसुदेवस्य नो भवदुभ्यां तथा गृहे ॥

युधयोर्हि कृते वृद्धः कंसेन स निरस्यते ॥ ६८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रविशेसासावक्रूरो मधुरां पुरीम् ।

प्रविष्टौ रामकृष्णौ च राजमार्गमुपागतौ ॥ ६९ ॥

स्त्रीभिर्नरैश्च सानन्दलोचनैरभिवीक्षितौ ।

जग्मतुर्लीलया धीरौ प्राप्स्यौ चालगज्जाविब ॥ ७० ॥

अममाणौ तु तौ दृष्ट्वा रजकं रङ्गकारकम् ।

अयाचेतां स्वरूपाणि धासांसि रुचिराणि तौ ॥ ७१ ॥

कंसस्य रजकः सोऽथ प्रसादारुढविस्मयः ।

बहून्याक्षेपवाक्यानि प्राहोच्चै रामकेशवी ॥ ७२ ॥

ततस्तलप्रहारेण कृष्णस्तस्य दुरात्मनः ।

पातयामास कोपेन रजकस्य शिरो भुवि ॥ ७३ ॥

हत्वाऽऽदाय च बह्वाणि पीतनीलाम्बरी तनू ।

कृष्णरामौ मुदायुक्तौ मालाकारगृहं गतौ ॥ ७४ ॥

विकाशिनेत्रयुगलो मालाकारोऽतिविस्मितः ।

एतौ कस्य कुतो यातौ मनसाऽचिन्तयत्ततः ॥ ७५ ॥

पीतनीलाम्बरधरी दृष्ट्वाऽतिसुमनोहरौ ।

स तर्कयामास तदा भुवं देवाद्युपागतौ ॥ ७६ ॥

विकाशिमुखपटुमाभ्यां ताम्भ्यां पुष्पाणि याचितः ।

भुवं विष्टम्य हस्ताभ्यां पम्परां शिरसा महीम् ॥ ७७ ॥

प्रसादसुमुखौ नार्यौ मम गेहमुपागतौ ।

घन्धोऽहमर्चयिष्यामीत्याह तौ माल्यज्रीविकः ॥ ७८ ॥

ततः प्रहृष्टदनस्तयोः पुष्पाणि कामतः ।

चारुण्येतानि चैतानि प्रददौ स विलोमयन् ॥ ७९ ॥

पुनः पुनः प्रणम्यासौ मालाकारोत्तमो ददौ ।

पुष्पाणि ताम्भ्यां चारुणि गन्धघन्त्यमलानि च ॥ ८० ॥

मालाकाराय कृणोऽपि प्रसन्नः प्रदृष्टो वरम् ।

ध्रीम्त्वां मत्संश्रया मद्र न कदाचित्प्रयति ॥ ८१ ॥

यल्लानिर्न ने सौम्य घनहानिरथापि वा ।

यावदरणिमूर्धो च सतति पुत्रर्षात्रिकी ॥ ८२ ॥

मुक्त्वा च विपुलात्मोगाम्बमन्त्रे मन्त्रसादतः ।

ममानुस्मरन् प्राप्य दिव्यलोकमवाप्स्यसि ॥ ८३ ॥

धर्मे मनश्च ते भद्र सर्वकालं भविष्यति ।

युग्मन्तन्तिजानाना दीर्घमायुर्मविष्यति ॥ ८४ ॥

नोपसर्गादिकं द्रोणं युग्मन्मन्ततिसंभवः ।

अवाप्स्यति महामाग यावन्मूर्धो भविष्यति ॥ ८५ ॥

श्याम उवाच ।

इत्युक्त्वा तद्गृहान्कृणो बलद्वेयसदायवान् ।

निर्जगाम मृनिश्रेष्ठा मालाकारेण पूजितः ॥ ८६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहोऽदूरप्रन्यागमनं नाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

ध्यायः ॥ १६२ ॥

अथ त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कुञ्जोद्धारवर्णनम्

श्याम उवाच ।

राजमानो तत्रः कृणः सानुलेपनमाजनाम् ।

ददर्श कुञ्जामायान्तो नरयोवनगोचरान् ॥ १ ॥

तमाह ललितं कृष्णः कस्येदमनुलेपनम् ।
 भवत्या नीयते सत्यं वदेन्दीवरलोचने ॥ २ ॥
 सकामेनेव सा प्रोक्ता सानुरागा हरिं प्रति ।
 प्राह सा ललितं कुब्जा ददर्श च बलात्ततः ॥ ३ ॥

कुब्जोवाच ।

कान्त कस्मान्न जानासि कंसेनापि नियोजिता ।
 नैकघकेति विख्यातामनुलेपनकर्मणि ॥ ४ ॥
 नान्यपिष्टं हि कंसस्य प्रीतये हानुलेपनम् ।
 भवत्यहमतोवास्य प्रसादधनभाजनम् ॥ ५ ॥

श्रीरुष्ण उवाच ।

सुगन्धमेतद्राजाहं रुचिरं रुचिरानने ।
 भावयोगात्रसदृश दीयतामनुलेपनम् ॥ ६ ॥

ध्यास उवाच ।

श्रुत्वा तमाह सा कृष्णं गृह्यतामिति सादरम् ।
 अनुलेपं च प्रददौ गात्रयोग्यनथोभयोः ॥ ७ ॥
 भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गी ततस्तौ पुरुषपर्यभौ ।
 सेन्द्रवापी विराजन्तौ सितकृष्णाधिषाम्बुदौ ॥ ८ ॥
 ततस्तां चित्रुके शौरिच्छापनधिधानचित् ।
 उल्लाप्य तोलयामास व्यङ्गुलेनाप्रपाणिना ॥ ९ ॥
 घर्कप पद्म्यां च तदा ऋजुत्वं केशवोऽनयत् ।
 ततः सा ऋजुतां प्राप्ता योषितामभवद्वरा ॥ १० ॥

विलासललित प्राह प्रेमगर्ममरालसम् ।

घञ्चे प्रगृह्य गोविन्द घञ्ज गेह ममेति वै ॥ ११ ॥

आयास्यै भवतांगेहमिति ता प्राह केराव ।

विससर्ज जहासोच्चै रामस्याऽऽलोक्य चाऽऽननम् ॥ १२ ॥

मकिञ्छेदशनुल्पिष्ठाङ्गी नीलपीताम्बराबुम्भा ।

धनु-शाला ततो यार्ता चित्रमाल्योपशोभितौ ॥ १३ ॥

अभ्यास्य च धनूरत्न ताम्बा पृष्ठैस्तु रक्षिभि ।

आह्वयत सहसा कण्ठो गृहीन्वाऽपूरयदनु ॥ १४ ॥

तत पूरयता तेन भज्यमान बलादनु ।

चकारातिमहाशब्द मधुरा तेन पूरिता ॥ १५ ॥

अनुयुक्तौ ततस्तौ च अग्ने धनुषि रक्षिभि ।

रक्षिसैन्य निहृत्योर्भौ निष्क्रान्तौ कार्मुकात्पयात् ॥ १६ ॥

अक्रूरागमवृत्तान्तमुपलभ्य तथा धनु ।

भग्न ध्रुवाऽथ कसोऽपि प्राह चाणूरमुष्णिकौ ॥ १७ ॥

कस उवाच ।

गोपालदारकौ प्राप्तौ भवद्भ्या तौ ममाग्रत ।

महद्युद्धेन हन्तव्यौ मम प्राणहरौ हि तौ ॥ १८ ॥

नियुद्धे तद्विनशेन भवद्भ्या तोयितो ह्यहम् ।

दास्याम्यमिमतां कामाग्रान्यथैतन्महानलौ ॥ १९ ॥

न्यायतोऽन्यायतो वाऽपि भवद्भ्या तौ ममाहितौ ।

हन्तव्यौ तद्वधाद्राज्य सामान्य घो भविष्यति ॥ २० ॥

व्यास उवाच ।

इत्यादिश्य स तौ मह्यौ ततश्चाऽहय हस्तिपम् ।

प्रोधाचोच्चैस्त्वया मत्तः समाजद्वारि कुञ्जरः ॥ २१ ॥

स्थाप्यः कुचलयापीडस्तेन तौ गोपदारका ।

घातनीयौ नियुद्धाय रङ्गद्वारमुपागता ॥ २२ ॥

तमाज्ञाप्याथ हृष्ट्या च मञ्जान्सर्चानुपाहतान् ।

भासन्नमरणः कंसः सूर्योदयमुदैक्षत ॥ २३ ॥

ततः समस्तमञ्चेषु नागरः स तदा जनः ।

राजमञ्चेषु चाऽऽरुढाः सह भृत्यैर्महामृतः ॥ २४ ॥

मह्यप्राशिनकपर्गश्चरङ्गमध्ये समीपगः ।

वृत्तः कंसेन कंसोऽपि तुङ्गमञ्चं व्यवस्थितः ॥ २५ ॥

अन्तःपुराणां मञ्जाश्च यथाऽन्ये परिकल्पिताः ।

अन्ये च पारमुडयानामन्ये नगरयोपिनाम् ॥ २६ ॥

नन्दगोपादयो गोपा मञ्चेऽन्येष्ववस्थिताः ।

अकूरवसुदेवौ च मञ्जुप्रान्ते व्यवस्थितौ ॥ २७ ॥

नगरीयोपितां मध्ये देवकी पुत्रगर्धिनी ।

अगतकालेऽपि पुत्रस्य द्रक्ष्यामांति मुपं स्थिता ॥ २८ ॥

पाद्यमानेषु तूर्येषु चाणूरे चातिबलति ।

हादाकारपरे लोक आस्फोटयति मुष्टिके ॥ २९ ॥

इत्या कुचलयापीडं हृष्ट्यारोह्य चोदितम् ।

मदाख्यनुलिप्ताङ्गौ गजदन्तवरायुधौ ॥ ३० ॥

मृगमध्ये यथा सिंहो गर्वलीलावलोकितो ।
 प्रविष्टो सुमहारङ्गं बलदेवजनार्दनो ॥ ३१ ॥
 हाहाकारो महाशूत्रे सर्वरङ्गेष्वनन्तरम् ।
 कृष्णोऽयं बलमटोऽयमिति लोकस्य विस्मयात् ॥ ३२ ॥
 सोऽयं येन हना घोरा पूनना सा निशाचरी ।
 प्रक्षिप्त शकट येन भर्ता च यमलार्जुनो ॥ ३३ ॥
 सोऽयं यः कालिय नागं ननर्ताऽऽकृत्य बालक ।
 धृतो गोवर्धनो येन सन्नरात्र महागिरिः ॥ ३४ ॥
 भरिष्ठो धेनुकः केशो लीलयैव महात्मना ।
 हतो येन च दुर्वृत्तो दृश्यते सोऽयमच्युतः ॥ ३५ ॥
 अयं वास्य महाबाहुर्बलदेवोऽग्रजोऽग्रतः ।
 प्रयाति लीलया धीपिप्पनोनयननन्दनः ॥ ३६ ॥
 अयं स कथ्यते प्राज्ञैः पुराणार्थावलोकितः ।
 गोपालो वाद्यं धरां भग्नमभ्युद्धरिष्यति ॥ ३७ ॥
 अयं स सर्वभूतस्य विष्णोरसिलज्जन्मनः ।
 भवर्तारणो महामङ्गो नून भारहरो भुवः ॥ ३८ ॥
 इत्येव वर्णिते पारै रामे कृष्णे च तत्क्षणात् ।
 उरस्तनाप देवक्याः स्नेहस्नुनपयोधरम् ॥ ३९ ॥
 महोत्सवमिवालोक्ष्य पुत्राश्चैव विलोकयन् ।
 युनेव वसुदेवोऽभूद्विहायाम्यागतां जरान् ॥ ४० ॥
 विस्तारिताक्षियुगला राजान्त पुरयोपितः ।
 नागरस्त्रीसमूहश्च द्रष्टुं न विरराम तौ ॥ ४१ ॥

स्त्रिय ऊचुः ।

सख्य पश्यत कृष्णस्य मुखमप्यम्बुजेष्वक्षणम् ।
 गजयुद्धरुतायासस्वेदाम्बुकणिकाञ्चितम् ॥ ४२ ॥
 विकासीव सरोम्भोजमवश्यायजलोक्षितम् ।
 परिभूताक्षरं जन्म सफलं क्रियता दृशः ॥ ४३ ॥
 श्रीघटसाङ्गं जगद्धाम बालस्यैतद्विलोक्यताम् ।
 विपक्षक्षपणं घक्षो भुजयुग्मं च भामिनि ॥ ४४ ॥
 घलाता मुष्टिकेनैव चाणूरेण तथा परैः ।
 क्रियते यलभद्रस्य प्रास्यमोषद्विलोक्यताम् ॥ ४५ ॥
 सख्यः पश्यत चाणूरं नियुद्धार्थमयं हृदि ।
 समुपैति न सन्त्यग्र किं वृद्धा युक्तकारिणः ॥ ४६ ॥
 क यौवनोन्मुखीभूतः सुकुमारतनुर्हरिः ।
 क घञ्जकठिनाभोगशरीरोऽयं महासुरः ॥ ४७ ॥
 इमौ सुललितौ रङ्गे वर्तेते नवरौघनौ ।
 दैतेयमल्लाक्षाणूष्पमुखास्त्वर्जि, रक्षणाः ॥ ४८ ॥
 नियुद्धप्राश्निकानां तु महान् प व्यतिग्रमः ।
 यदुबालबलिनोर्युद्धं मध्वस्थैः समुपेक्ष्यते ॥ ४९ ॥

ध्यात उवाच ।

इत्थं पुरस्त्रीलोकस्य घदतध्यालयन्भुवम् ।
 घवर्षं हर्षोत्कर्षं च जनस्य भगवान्हरिः ॥ ५० ॥
 यलभद्रोऽपि चाऽऽस्फोट्य घवल्लग्नं ललितं यदा ।
 पदे पदे तदा भूमिर्न शोर्णा यत्तद्दृष्टुमतम् ॥ ५१ ॥

चाणूरेण ततः कृष्णो युयुधेऽमितविक्रमः ।
 नियुद्धकुशलो दैत्यौ बलदेवेन मुष्टिकः ॥ ५२ ॥
 संनिपातावधूतैश्च चाणूरेण समं हरिः ।
 क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैव कालीबध्ननिपातनैः ॥ ५३ ॥
 पादोद्धूतैः प्रमृष्टाभिस्तयोर्युद्धमभून्महत् ।
 अशस्त्रमतिघोरं तत्तयोर्युद्धं सुदारुणम् ॥ ५४ ॥
 स्वबलप्राणनिष्पाद्यं समाजोत्सवसंनिधौ ।
 यावद्यावच्च चाणूरो युयुधे हरिणा सह ॥ ५५ ॥
 प्राणहानिमवापास्यां तावत्तावन्न बान्धवम् ।
 कृष्णोऽपि युयुधे तेन लीलयैव जगन्मयः ॥ ५६ ॥
 जेदाच्चालयता कोपान्निजशेषकरे करम् ।
 बलक्षयं विवृद्धिं च दृष्ट्वा चाणूरकृष्णयोः ॥ ५७ ॥
 धारयामास तूर्याणि कंसः कोपपरायणः ।
 मृदङ्गादिषु घात्रेषु प्रतिपिद्धेषु तत्क्षणात् ॥ ५८ ॥
 खसंगतान्यघातन्त द्रैघतूर्याण्यनेकशः ।
 जय गोविन्द चाणूरं जहि केशव दानवम् ॥ ५९ ॥
 इत्यन्तर्धिगता देवास्तुष्टुबुक्ते प्रहर्षिताः ।
 चाणूरेण चिरं कालं कोडित्वा मधुसूदनः ॥ ६० ॥
 उत्पाट्य भ्रामयामास तद्वधाय कृतोद्यमः ।
 भ्रामयित्वा शतगुणं दैत्यमलममित्रजित् ॥ ६१ ॥
 भूमावास्फोटयामास गगने गतर्जावितम् ।
 भूमावास्फोटितस्तेन चाणूरः शतघा भवन् ॥ ६२ ॥

रक्तस्त्रावमहापङ्कान् चकार स तदा भुवम् ।

यलदेवस्तु तत्कालं मुष्टिकेन महाबलः ॥ ६३ ॥

युयुधे दैत्यमल्लेन चाणूरेण यथा हरिः ।

सोऽप्येनं मुष्टिना मूर्ध्नि घसृस्याहत्य जानुना ॥ ६४ ॥

पातयित्वा धरापृष्ठे निष्पिपेय गतायुषम् ।

कृष्णस्तोशलकं भूयो महाराजं महाबलम् ॥ ६५ ॥

वाममुष्टिप्रहारेण पातयामास भूतले ।

चाणूरे निहते मल्ले मुष्टिके च निपातिते ॥ ६६ ॥

नीते क्षयं तोशलके सर्वे मल्लाः प्रदुद्रुधुः ।

घबलातुस्तदा रङ्गे कृष्णसंकर्षणाधुर्मो ॥ ६७ ॥

समानययसो गोपान्यलादाकृष्य हर्षितौ ।

कंसोऽपि कोपरकाक्षः प्राहोच्चैर्व्यायतान्नरान् ॥ ६८ ॥

गोपावेर्तौ समाजौघान्निष्क्रम्येतां बलादितः ।

मन्दोऽपि गृह्यतां पापो निगदैराशु यध्यताम् ॥ ६९ ॥

अबृद्धार्हेण दण्डेन घसुदेधोऽपि यध्यताम् ।

बलान्ति गोपाः कृष्णेन ये चेमे सहिताः पुनः ॥ ७० ॥

गायो हियन्तामेपां च यथास्ति घसु किञ्चन ।

एवमाज्ञायन्तं तं प्रहस्य मधुसूदनः ॥ ७१ ॥

उत्पत्याऽऽसृष्टा तन्मञ्चं कंसं जग्राह वेगितः ।

केशोप्यारुष्य विगलत्किरीटमवनीतले ॥ ७२ ॥

स कंसं पातयामास तस्योपरि पपात च ।

निःशेषजगदाधारगुरुणा पततोपरि ॥ ७३ ॥

कृष्णेन त्याजितः प्राप्नानुग्रसेनात्मजो नृपः ।
 मृतस्य केशेषु तदा गृहीत्वा मधुसूदन ॥ ५४ ॥
 चक्रे देहं कंसस्य रङ्गमध्ये महायन्त्रः ।
 गौरवेणानिमहता परिपानेन कृष्यता ॥ ५५ ॥
 कृता कंसस्य देहेन घेगिनेन महात्मना ।
 कंसे गृहीते कृष्णेन तद्माताऽभ्यागतो रुषा ॥ ५६ ॥
 सुनामा यलभद्रेण लीलयेव निपातितः ।
 ततो हादाकृतं सर्वमार्सात्तद्रङ्गमण्डलम् ॥ ५७ ॥
 भवक्षया हतं दृष्ट्वा कृष्णेन मयुरेभ्वरम् ।
 कृष्णोऽपि धनुर्देवस्य पादौ जग्राह सत्वरम् ॥ ५८ ॥
 देवक्याश्च महाबाहुर्धनुर्देवसहायवान् ।
 उत्थाप्य धनुर्देवस्तु देवर्का च जनार्दनम् ॥
 स्मृतजन्मोक्तवचनौ तानेव प्रणतौ स्थितौ ॥ ५९ ॥

धनुर्देव उवाच ।

प्रसीद देवदेवेश देवानां प्रवर प्रभो ।
 तथाऽऽषयोः प्रसादेन कृताभ्युदार केशव ॥ ६० ॥
 भाराधितो यदुभगवानधर्तृर्षो गृहे मम ।
 दुर्वृत्तनिघनार्थाय तेन नः पावितं कुलम् ॥ ६१ ॥
 त्वमन्तः सर्वभूतानां सर्वभूतेष्ववस्थितः ।
 धर्तरे च समस्तात्मंस्त्यक्तो भूतमधिप्यती ॥ ६२ ॥
 यत्रो त्वमिज्यसेऽबिन्त्य सर्वदेवमयाच्युत ।
 त्वमेव यज्ञो यज्ञा च यज्ञानां परमेश्वर ॥ ६३ ॥

सापह्वं मम मनो यदेतस्त्वयि जायते ।

देवक्याश्चाऽऽत्मज प्रीत्या तदत्यन्तचिदम्बना ॥ ८४ ॥

त्वं कर्ता सर्वभूतानामनादिनिधनो भवान् ।

क च मे मानुषस्यैषा जिह्वा पुत्रेति घक्ष्यति ॥ ८५ ॥

जगदेतज्जगन्नाथ संभूतमखिलं यतः ।

कया युक्त्या विना मायां सोऽस्मत्तः संमविष्यति ॥ ८६ ॥

यस्मिन्प्रतिष्ठितं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

स कोष्ठोत्सङ्गशयनो मनुष्याज्जायते कथम् ॥ ८७ ॥

स त्वं प्रसीद परमेश्वर पाहि विभ्व-

मंशावतारकरणैर्न ममासि पुत्रः ।

आत्रह्यपादपमयं जगदीश सर्वं,

चित्ते विमोहयसि किं परमेश्वरात्मन् ॥ ८८ ॥

मायाविमोहितदृशा तनयो ममेति,

कंसादुभयं हृग्वता तु मयाऽतितीक्ष्णम् ।

नीतोऽसि गोकुलमरातिभयानुलस्य,

वृद्धिं गतोऽसि मम चैव गवामर्घाश ॥ ८९ ॥

कर्माणि रुद्रमरुदभिशतऋतूनां,

साध्यानि यानि न भवन्ति निरीक्षितानि ।

त्वं विष्णुराजजगतामुपकारहेतोः,

प्राप्तोऽसि नः परिगतः परमो विमोहः ॥ ९० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्यं बालचरिते कंसवधकथनं नाम

त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १६३ ॥

अथ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

देवकीवसुदेवाभ्यांसहकृष्णसंवादः

व्यास उवाच ।

तां समुत्पन्नविज्ञानां भगवत्कर्मदर्शनात् ।

देवकीवसुदेवौ तु दृष्ट्वा मायां पुनर्हरिः ॥ १ ॥

मोहाय यदुच्चरस्य विततान स वैष्णवीम् ।

उवाच चाम्य मोस्तात चिरादुत्कण्ठिनेन तु ॥ २ ॥

भवन्तो कंसमीनेन दृष्ट्वा संकर्षणेन च ।

कुर्यतां याति यः कालो मातापित्रोरपूजनम् ॥ ३ ॥

स वृथा क्लेशकारी वै साधूनामुपजायते ।

गुह्यैषद्विजातीनां मातापित्रोश्च पूजनम् ॥ ४ ॥

कुर्यतः सफलं जन्म देहिनस्तात जायते ।

तन्मन्त्रयमिदं सर्वमतिक्रमद्वयं पितः ।

कंसधीर्यप्रनापाभ्यामाजयोः परवश्ययोः ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

इदमुक्त्वाऽथ प्रणम्योर्मौ यदुवृद्धाननुकमात् ।

पादानतिभिः सस्नेहं चक्रतुः पौरमानसम् ॥ ६ ॥

कंसपत्न्यस्ततः कंसं परिवार्य हनं भुवि ।

चिलेनुर्मातरास्य शोकदुःखपरिप्लुताः ॥ ७ ॥

यदुप्रकारमवस्थाः पश्चात्तापानुरा हरिः ।

ताः समाश्वासयामास स्वयमग्राविन्देक्षणः ॥ ८ ॥

उग्रसेनं ततो बन्धान्मुमोच मधुसूदनः ।

अभ्यपिञ्चत्तथैवैनं निजराज्ये हतात्मजम् ॥ ६ ॥

राज्येऽभिषिक्तं कृष्णेन यदुसिद्धः सुतस्य सः ।

चकार प्रेतकार्याणि ये चान्ये तत्र घातिताः ॥ १० ॥

हृत्तोर्ध्वदैहिकं चैनं सिंहासनगतं हरिः ।

उवाचाऽऽज्ञापय विभो यत्कार्यमपिशङ्कया ॥ ११ ॥

ययातिशापाढंशोऽयमराज्याहोऽपि सांप्रतम् ।

मयि भृत्ये स्थिते देवानाज्ञापयतु किं नृपेः ॥ १२ ॥

इत्युक्त्वा चोग्रसेन तु घायुं प्रति जगाद ॥

नृवाचा जैष भगवान्केशवः कार्यमानुषः ॥ १३ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

गच्छेन्द्रं ब्रूहि घायो त्वमलं गर्वेण वासव ।

दीयतामुग्रसेनाय सुधर्मा भवता समा ॥ १४ ॥

कृष्णो ब्रवीति राजार्हमेतद्रत्नमनुत्तमम् ।

सुधर्माख्या सभा युक्तमस्यां यदुभिरासितुम् ॥ १५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तं पवनो गरुडा सर्वमाह शर्चापतिम् ।

दर्शो सोऽपि सुधर्माख्यां समां घायोः पुरंदरः ॥ १६ ॥

घायुना चाऽऽहतां दियां ते समां यदुपुंगवा ।

युभुजुः सर्वरत्नाढ्यां गोविन्दभुजसंश्रयाः ॥ १७ ॥

विदितापिलविद्वानौ सर्वज्ञानमयावपि ।

शिष्याचार्यक्रमं धीरौ तयापयन्तौ यदुत्तमौ ॥ १८ ॥

तन सादीपनि काश्यमवन्तिपुरवासिनम् ।
 अस्त्रायं जग्मनुर्वोरौ बलदेवजनार्दनौ ॥ १६ ॥
 तस्य शिष्यत्वनम्येन्य गुरुवृत्तिपरौ हि तौ ।
 दर्शयाच्चनुर्वोरावाचामखिले जने ॥ २० ॥
 सरहस्यं धनुर्वेदं समग्रमर्थायताम् ।
 महोरात्रैश्चनुःपृष्ट्या तद्दमुनममूढद्विजा ॥ २१ ॥
 सादीपनिरसंभाज्यं तयोः कर्मातिमानुयम् ।
 विचिन्त्य तौ तदा मेने प्राप्ता चन्द्रदिवाकरौ ॥ २२ ॥
 अस्त्रग्राममदीय च शोकमाश्रयाप्य तौ ।
 ऊचनुर्मियता या तैः दातव्या गुरुदक्षिणा ॥ २३ ॥
 सोऽप्यनीन्द्रियमालोक्य तयोः कर्म महामनि ।
 अयाचत मृतं पुत्रं प्रभासे लक्ष्मणार्पणे ॥ २४ ॥
 गृहीतास्त्रौ तनस्तौ तु गन्वा तं लवणोदधिम् ।
 ऊचनुश्च गुरोः पुत्रो दायतानिति सागरम् ॥ २५ ॥
 हृताञ्जलिपुटश्चान्विस्तापय द्विजसत्तमाः ।
 उवाच न मया पुत्रो हतः सादीपनेरिति ॥ २६ ॥
 दैत्यः पञ्चजनो नाम रुद्ररूपः स बालकम् ।
 जग्राह सोऽस्ति सलिले मनेवासुरसूदन ॥ २७ ॥
 शम्पुतोऽन्तर्जलं गन्वा हन्वा पञ्चजनं तथा ।
 दृष्ट्वा जग्राह तस्यास्थिप्रमवं शङ्खमुत्तनम् ॥ २८ ॥
 यस्य नादेन दैत्यानां बलहानिः प्रजायते ।
 देवानां वर्धने तैजो यान्यधर्मश्च संक्षयम् ॥ २९ ॥

तं पाञ्चजन्यमापूर्य गत्वा यमपुरीं हरिः ।

बलदेवश्च बलवाञ्जित्वा वैवस्वतं यमम् ॥ ३० ॥

तं बालं यातनासंस्थं यथापूर्वशरीरिणम् ।

पित्रे प्रदत्तवान्गृष्णो बलश्च बलिना घरः ॥ ३१ ॥

मथुरा च पुनः प्राप्ताबुधसेनेन पालिताम् ।

महप्रपुष्टपस्त्राकायुर्भौ रामजनार्दनौ ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे बालचरिते चतुर्नवत्यधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

अथ पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

जरामंथेनमहोरामजनार्दनयुद्धवर्णनम्

व्यास उवाच ।

जरासन्धसुते षंस उपयेमे महाबलः ।

अस्ति प्राप्तिश्च भो विशास्तपोर्मतृद्वजं हरिम् ॥ १ ॥

महबलपरीवारो मागधधिपतिर्वली ।

हन्तुमाभ्याययौ कोपाञ्जरासंघः सदादधम् ॥ २ ॥

उपेत्य मथुरा सोऽथ ररोधः मगधेभरः ।

अक्षोहिणीमि सैन्यस्य त्रयोविंशतिमिदृतः ॥ ३ ॥

निष्कर्मणि दोगीवारायुर्भौ रामजनार्दनौ ।

युयुधानेनारामं तस्य बलिर्नो बलिसेनिकैः ॥ ४ ॥

ततो बलश्च कृष्णश्च मर्तिं चक्र महाप्रल ।
 आयुधाना पुराणानामादाने मुनिसत्तमा ॥ ५ ॥
 अनन्तर चक्रशाङ्गे नृणां चाप्यश्वर्यो शरै ।
 आकाशादागतो वीरौ तदा कौमोदका गदा ॥ ६ ॥
 हल च बलमद्रस्य गगनादागमन्करम् ।
 बलस्याभिमतं विशा सुनन्द मृशाल तथा ॥ ७ ॥
 ततो युद्धे पराजिन्य स्वसैन्य मगधाधिपम् ।
 पुरीं विचरानुर्ध्वोरानुर्ध्वौ रामचनार्दना ॥ ८ ॥
 निने तस्मिन्सुदुर्वृत्ते जरासधे द्विनोत्तमा ।
 जाघमाने गते तत्र कृष्णो मेने न त नितम् ॥ ९ ॥
 पुनरप्याजगामाथ जरासधो ग्लान्वित ।
 नितश्च रामङ्गणाम्यामपङ्ग्य द्विनोत्तमा ॥ १० ॥
 दश चाङ्गी च सप्रामानैवमन्यन्तदुर्मद ।
 यदुमिर्मागधो राना शङ्गे कृष्णपुरोगमै ॥ ११ ॥
 सर्वेष्वेव च युद्धेषु यदुमि स पराजित ।
 अपक्रान्तो जरासध स्वल्पसैन्यैर्गलाधिक ॥ १२ ॥
 तदुल्ल यादवाना वै रक्षित यदनेकश ।
 तत्तु सनिधिमाहाभ्य विष्णोरशस्य चक्रिण ॥ १३ ॥
 मदुप्यधर्मशालस्य लाला सा जगत् पते ।
 अस्त्राण्यनेकरूपाणि यदरातिषु मुञ्चति ॥ १४ ॥
 मनसैव जगत्सृष्टिसंहारं तु करोति यः ।
 तस्यारिपुस्रपणे कियानुघ्नमविस्तर ॥ १५ ॥

तथाऽपि च मनुष्याणां धर्मस्तदनुवर्तनम् ।

कुर्वन्वल्ग्वता संधिं हीनैर्युद्धं करोत्यसौ ॥ १६ ॥

सामं चोपप्रदानं च तथा भेदं च दर्शयन् ।

करोति दण्डपातं च कचिदेव पलायनम् ॥ १७ ॥

मनुष्यदेहिनां चेष्टामित्येवमनुवर्तते ।

लीलां जगत्पतेस्तस्य च्छन्दसः संप्रवर्तते ॥ १८ ॥

इति धामद्वापुराणे आदिब्राह्मे श्रीकृष्णचरिते पञ्चनवत्यधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

अथ पण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

कालयवनोपाख्यानम्

व्यास उवाच ।

गायं गोष्ठे द्विजो[जं] श्यालं पण्ड[ण्ड]त्युक्त्वा न्द्विजाः ।

यदूनां संनिधौ सर्वे जहसुर्यादवास्तदा ॥ १ ॥

ततः कोपसमाविष्टो दक्षिणापथमेत्य सः ।

सुतमिच्छंस्तपस्तेपे यदुचक्रामयाधहम् ॥ २ ॥

भाराधयन्महादेवं सोऽयध्वर्णमभक्षयत् ।

दर्शो धरं च तुष्टोऽसौ धर्ये द्वादशके हरः ॥ ३ ॥

संभाषयामास स तं यवनेशो ह्यनात्मजम् ।

तयोपित्संगमाच्चास्य पुत्रोऽभूदलिसप्रमः ॥ ४ ॥

त कालयवन नाम राज्ये स्वे यवनेश्वर ।
 अभिपिच्य धन यातो घत्राप्रकठिनोरसम् ॥ ५ ॥
 स तु घोर्यमदोन्मत्त पृथिव्या बलिनो नृपान् ।
 पप्रच्छ नारदश्चास्मै कथयामास यादवान् ॥ ६ ॥
 ग्लेच्छकोटिसहस्राणां सदस्रैः सोऽपि सवृत ।
 गजाश्वरथसपन्नैश्चकार परमोद्यमम् ॥ ७ ॥
 प्रययौ चाऽऽतव(प)च्छिन्नैः प्रयाणैः स दिने दिने ।
 यादवान्प्रति सामर्थ्यं मुनयो मथुरा पुरीम् ॥ ८ ॥
 दृष्णोऽपि चिन्तयामास क्षपित यादव बलम् ।
 यवनेन समालोक्य मागध सप्रयास्यति ॥ ९ ॥
 मागधस्य बल क्षीणं स कालयवनो बली ।
 हन्ता तदिदमायात यदूना व्यसन द्विधा ॥ १० ॥
 तस्माद्दुर्गं करिष्यामि यदूनामतिदुर्जयम् ।
 स्त्रियोऽपि यत्र युध्येयुः किं पुनर्वृष्णिवाद्वा ॥ ११ ॥
 मयि मत्ते प्रमत्ते वा सुप्ते प्रवसिनेऽपि वा ।
 यादवाभिमतं दुष्टं मा कुर्वन्वै(युर्वै)रिणोऽधिकम् ॥ १२ ॥
 इति सन्निवृत्त्य गोविन्दो योजनानि महोदधिम् ।
 ययाचे द्वादश पुरीं द्वारका तत्र निर्ममे ॥ १३ ॥
 महोद्याना महावप्रा तडागशतशोभिताम् ।
 प्राकारशतसंवाधामिन्द्रस्यैवामरावतीम् ॥ १४ ॥
 मथुरायासिनं लोकं तत्राऽऽनीय जनार्दन ।
 आसन्नो कालयवने मथुरा च स्वयं ययौ ॥ १५ ॥

बहिरावासिते सैन्ये मथुराया निरायुधः ।
 निर्जगाम स गोविन्दो ददर्श यवनश्च तम् ॥ १६ ॥
 स ज्ञात्वा वासुदेवं तं बाहुप्रहरणो नृपः ।
 अनुयातो महायोगिचेतोमि प्राप्यते न यः ॥ १७ ॥
 तेनानुयात कृष्णोपि प्रविवेश महागुहाम् ।
 यत्र शेने महावीर्यो मुचुकुन्दो नरेश्वरः ॥ १८ ॥
 सोऽपि प्रविष्टो यवनो दृष्ट्वा शय्यागतं नरम् ।
 पादेन तड्डयामास कृष्णं मत्वा स दुर्मतिः ॥ १९ ॥
 दृष्टमात्रश्च तेनासौ जड्वाल यवनोऽग्निना ।
 तत्क्रोधजेन मुनयो भस्मीभूतश्च तत्क्षणात् ॥ २० ॥
 सहि देवासुरे युद्धे गत्वा जित्वा महासुरान् ।
 निद्रार्तं सुमहाकालं निद्रा पथे धरं सुरान् ॥ २१ ॥
 प्रोक्तश्च देवैः संसुप्तं यस्यामुत्थापयिष्यति ।
 देहजेनाग्निना सद्यः स तु भस्मीभविष्यति ॥ २२ ॥
 एवं दग्ध्या स तं पापं दृष्ट्वा च मधुसुदनम् ।
 कस्त्यमित्याह साऽप्याह जातोऽहं शशिनः कुले ॥ २३ ॥
 वासुदेवस्य तनयो यदुवंशस्तमुद्भवः ।
 मुचुकुन्दोऽपि तच्छ्रुत्वा घृद्धगार्ग्यधवः स्मरन् ॥ २४ ॥
 संस्मृत्य प्रणिपत्यैनं सवं सर्वेश्वरं हरिम् ।
 प्राह प्रातो भवान्विष्णोरंशस्त्वं परमेश्वरः ॥ २५ ॥
 पुरा गार्ग्येण कथितमष्टाविंशतिमे युगे ।
 द्वापरान्ते हरेर्जन्म यदुवंशे भविष्यति ॥ २६ ॥

स त्वं प्राप्तो न संदेहो मर्त्यानामुपकारकृत् ।
 तथा हि सुमहत्तेजो नालं सोढुमह तव ॥ २७ ॥
 तथा हि सुमहाम्भोदध्वनिघोरतरं ततः ।
 घाक्यं तमिति होवाच युष्मत्पादसुलालितम् ॥ २८ ॥
 देवामुरे महायुद्धे दैत्याश्च सुमहाभटाः ।
 न शोकुस्ते महत्तेजस्तत्तेजो न सहाम्यहम् ॥ २९ ॥
 संसारपतितस्यैको जन्नोस्त्यं शरणं परम् ।
 सप्रसीद प्रपन्नातिहर्ता हर ममाशुमम् ॥ ३० ॥
 त्वं पयोनिधयः शैलाः सरितश्च वनानि च ।
 मेदिनी गगनं वायुरापोऽग्निस्त्व तथा पुमान् ॥ ३१ ॥
 पुंसः परतरं सर्वं व्याप्य जन्म विकल्पयत् ।
 शब्दादिहीनमजर वृद्धिक्षयचिबर्जितम् ॥ ३२ ॥
 त्वत्तोऽमरास्तु पितरो यक्षगन्धर्वराक्षसाः ।
 सिद्धाश्चाप्सरसस्त्वत्तो मनुष्याः पशवः खगाः ॥ ३३ ॥
 सर्पावृषा मृगाः सर्वे त्वत्तज्जैव महीरहाः ।
 यच्च भूतं भविष्यद्वा किञ्चिदत्र चराचरे ॥ ३४ ॥
 भूमूर्तं मूर्तमथवा स्थूलं सूक्ष्मतरं तथा ।
 तत्सर्वं त्वं जगन्कर्तृनास्ति किञ्चित्त्वया चिन्ता ॥ ३५ ॥
 मया संसारचक्रेऽस्मिन्ब्रमता भगवन्सदा ।
 तापत्रयामिभूतेन न प्राप्ता निवृत्तिः क्वचित् ॥ ३६ ॥
 दुःखान्येव मुखानीति मृगतृष्णा जलाशयः ।
 मया नाथ गृहीतानि तानि तापाय मेऽभवन् ॥ ३७ ॥

राज्यमुर्वो चलं कोशो मित्रपक्षस्तथाऽऽत्मजाः ।

भार्या भृत्यजना ये च शब्दाद्या वियया प्रभो ॥ ३८ ॥

सुखमुद्विधा मया सर्वं गृहीतमिदमव्यय ।

परिणामे च देवेश तापात्मकमभून्मम ॥ ३९ ॥

देवलोकगतिं प्राप्तो नाथ देवगणोऽपि हि ।

मत्तः साहाय्यकामोभूच्छ्लाघ्यतां कुत्र निवृत्तिः ॥ ४० ॥

त्वामनाराध्य जगता सर्वेषां प्रमदास्पदम् ।

शाश्वती प्राप्यते केन परमेश्वर निवृत्तिः ॥ ४१ ॥

त्वन्मायामूढमनसो जन्ममृत्युजरादिकान् ।

अवाप्य पापान्पश्यन्ति प्रेतराजानमन्तरा ॥ ४२ ॥

ततः पाशशतैर्यद्वा भरकेष्वतिदारुणम् ।

प्राप्नुयन्ति महद्बुधं तं धिश्चरूपमिदं तव ॥ ४३ ॥

अहमत्यन्तधिपर्या मोहितस्तव मायया ।

ममत्वागाधगर्तान्ते भ्रमामि परमेश्वर ॥ ४४ ॥

सोऽहं त्वां शरणमपारमीशमीड्यं,

संप्राप्त परमपदं यतो न किञ्चित् ।

संसारभ्रमपरितापनप्तचेता

निर्विण्णे परिणतधाम्नि सामिलाय ॥ ४५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्राहो कालयवनवधे मुचुकुन्दस्तुर्

निरुपणं नाम पण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

अथ ससनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

गोकुलेवलप्रत्यागमनवर्णनम्

व्यास उवाच ।

इत्थं स्तुतस्तदा तेन मुचुकुन्देन धीमता ।

प्रादेशं सर्वभूतानामनादिनिधनो हरिः ॥ १ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

यथाऽमिवाञ्जितांलोकान्दिश्यान्गच्छ नरेश्वर ।

अध्याहतपरैश्वर्यो मत्प्रसादोपवृंहित ॥ २ ॥

भुक्त्वा दिश्यान्महामोगान्मविष्यसि महाकुले ।

जानिस्मरो मन्त्रसाक्षात्तनो मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

एतुक्तः प्रणिपत्येश जगतामच्युतं नृप ।

गुह्यामुखाद्विनिष्क्रान्तो ददृशे सोऽल्पकालरात्रम् ॥ ४ ॥

ततः कलियुगं ब्रान्वा प्राप्यं तप्तं ततो नृपः ।

नरनारायणस्थानं प्रययौ गन्धमादनम् ॥ ५ ॥

कृष्णोऽपि घातयित्वाऽरिमुपायेन हि तद्वलम् ।

जग्राह मथुरामेव हस्त्यश्वस्यन्दनोऽञ्जलम् ॥ ६ ॥

आनीय चोपसेनाय द्वात्विन्या न्ययेदयम् ।

पराभिभवनिःशङ्कं बभूव च यदोः कुलम् ॥ ७ ॥

यन्देशोऽपि विप्रेन्द्राः प्रशान्ताखिलविग्रहाः ।

प्रातिदर्शनसोत्कण्ठः प्रययौ नन्दगोकुलम् ॥ ८ ॥

ततो गोपाश्च गोप्यश्च यथापूर्वममित्रजित् ।

तथैवाभ्यवदत्प्रेम्णा बहुमानपुरःसरम् ॥ ६ ॥

कैश्चापि संपरिष्वक्त काञ्चित्स परियस्वजे ।

हासं चक्रे सम केश्चिद्गोपगोपीजनैस्तथा ॥ १० ॥

प्रियाण्यनेकान्यवदन्गोपास्तत्र हलायुधम् ।

गाप्यश्च प्रेममुदिताः प्रोचुः सेर्ष्यमथापराः ॥ ११ ॥

गोप्यः पप्रच्छुरपरा नागरीजनवल्लभः ।

कश्चिदास्ते सुखं कृष्णश्चलत्प्रेमरसाकुलः ॥ १२ ॥

अस्मच्चेष्टोपहसनं न कच्चित्पुरयोपिताम् ।

सौभाग्यमानमधिकं करोति क्षणसौहृदः ॥ १३ ॥

कश्चित्स्मरति नः कृष्णो गीतानुगमनं हृतम् ।

अप्यसौ मातरं द्रष्टुं सरुदप्यागमिष्यति ॥ १४ ॥

अथवा किं तदालापैः क्रियन्तामपराः कथाः ।

यदस्माभिर्विना तेन(तस्य) विनाऽस्माकं भविष्यति ॥ १५ ॥

पिता माता तथा भ्राता भर्ता यन्धुजनश्च कः ।

न त्यक्तस्तत्कृतेऽस्माभिरहतहस्ततो हि सः ॥ १६ ॥

तथाऽपि कश्चिदात्मीयमिहाऽऽगमनसंश्रयम् ।

करोति कृष्णो घक्तव्यं भवता घवनामृतम् ॥ १७ ॥

दामोदरोऽसौ गोविन्दः पुरस्त्रीसक्तमानसः ।

अपेतप्रीतिरस्मासु दुर्दर्शः प्रतिभाति नः ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

आमन्त्रितः स कृष्णेति पुनर्दामोदरेति च ।

जहसुः सुस्वरं गोप्यो हरिणा हृष्टचेतसः ॥ १९ ॥

संदेशैः सौम्यमधुरैः प्रेमगर्भैरगर्वितैः ।

रामेणाऽऽश्वासिता गोप्यः कृष्णस्यातिमधुस्वरैः ॥ २० ॥

गोपैश्च पूर्वघट्टामः परिहासमनोहरैः ।

कथाश्चकार प्रेम्णा च सह तैर्ब्रजभूमिषु ॥ २१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाल्मेकी गोकुले बलप्रत्यागमनवर्णनं नाम

सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

अथाष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

हलक्रीडावर्णनम्

व्यास उवाच ।

यने विहरतस्तस्य सह गोपैर्महात्मनः ।

मानुषच्छत्रुमरूपस्य शेषस्य धरणीभृतः ॥ १ ॥

निष्पादितोरुकार्यस्य कार्येणैवावतारिणः ।

उपमोगार्थमत्यर्थं धरुणः ग्राह्य धारुणीम् ॥ २ ॥

धरुण उवाच ।

अर्भीष्टां सर्वदा ह्यस्य मदिरे त्वं महौजसः ।

अनन्तस्योपमोगाय तस्य गच्छ मुदे शुभे ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्ता धारुणी तेन संनिधानमथाकरोत् ।

वृन्दावनतटोत्पन्नकदम्बतरकोटरे ॥ ४ ॥

चिवरन्ध्रलदेधोऽपि मदिरागन्धमुद्धतम् ।

आधाय मदिराहर्षमघापाथ पुरातनम् ॥ ५ ॥

ततः कदम्बात्सहस्रा मद्यधारां स लाङ्गुली ।

पतन्ती घीक्ष्य मुनयः प्रययौ परमां मुदम् ॥ ६ ॥

पयौ च गोपगोपीभिः समधेतो मुदाऽन्वितः ।

उपगोयमानो ललितं गीतवाद्यविशारदैः ॥ ७ ॥

ध्रुमतोऽत्यन्तघर्माभ्यः कणिकामौक्तिकोऽञ्जलः ।

आगच्छ यमुने स्नातुमिच्छामीत्याह विह्वलः ॥ ८ ॥

तस्य पाचं नदी सा तु मत्तोक्तामवमन्य वै ।

नाऽऽजगाम ततः क्रुद्धो हलं जग्राह लाङ्गुली ॥ ९ ॥

गृहीत्वा तां सटेनैव चकर्प मदविह्वलः ।

पापे नाऽऽयासि नाऽऽयासि गम्यतामिच्छयाऽन्यतः ॥ १० ॥

सा कृष्टा तेन सहस्रा मार्गं संत्यज्य निम्नगा ।

यत्राऽऽस्ते पलदेधोऽसौ प्लावयामास तद्वनम् ॥ ११ ॥

शरीरिणी तथोपेत्य त्रासविह्वललोचना ।

प्रसीदेत्यर्वाद्रामं मुञ्च मां मुशलायुध ॥ १२ ॥

सोऽग्रवीदपजानासि मम शौर्यबलं यदि ।

सोऽहं त्वां हलपातेन नयिष्यामि सहस्रधा ॥ १३ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्याऽतिसंभ्रस्तस्तया नद्या प्रसादितः ।

भूभागो प्लाविने तत्र मुमोच यमुनां बलः ॥ १४ ॥

ततः स्नातस्य वै कान्तिराजगाम महावने ।
 सवनंसोत्पन्नं चारु गृहान्वैकं च कुण्डलम् ॥ १५ ॥
 घटनग्रहितां चास्मै मालामम्लानपङ्कजाम् ।
 समुद्रार्हं तथा वम्ब्रे नान्दे लक्ष्मीरयन्मुन ॥ १६ ॥
 कृत्वावतंसः स तदा चारुकुण्डलभूषितः ।
 नीलाम्बरधरः कङ्कां शुशुभे कान्तिसंयुतः ॥ १७ ॥
 इत्थं विभूषितो रमे तत्र रामस्तदा व्रजे ।
 मासद्वयेन यानञ्च पुनः स मयुरां पुरीम् ॥ १८ ॥
 रैवतीं चैव ततया रैवतस्य महीपतेः ।
 उपरमे बलस्तस्यां जज्ञाते निशङ्कोन्मूर्कौ ॥ १९ ॥
 त्रि श्रोमहापुराणे भाद्रिग्राह्ये हलक्रोडावर्णनं नामाष्टमबन्ध-
 धिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

अथ नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

रुक्मिणीविवाहवर्णनम्

व्यास उवाच ।

भोग्मकः कुण्डिने राजा विदर्भविषयेऽभवत् ।
 रुक्मिणीं तस्य दुहितां हर्षमा चैव सुतो द्विजाः ॥ १ ॥
 रुक्मिणीं वक्रे कृष्णः सा च तं चारुहासिनी ।
 न ददां यावने चैतां हर्षमा द्वेयेण वक्रिणे ॥ २ ॥

ददौ च शिशुपालाय जरासंधप्रचोचितः ।

भीष्मको रुक्मिणा सार्धं रुक्मिणीमुरुचिक्रमः ॥ ३ ॥

विषादाथं तत सर्वं जरासंधमुखा नृपाः ।

भीष्मकस्य पुरं जग्मुः शिशुपालश्च कुण्डिनम् ॥ ४ ॥

कृष्णोऽपि बलभद्राद्यैर्यदुभिः परिचारितः ।

प्रययौ कुण्डिनं द्रष्टुं विषाहं चैद्यभूपतेः ॥ ५ ॥

श्वोभाविनि विषाहे तु तां कन्यां हतवान्हरिः ।

विपक्षभावमासाद्य रामाद्येष्वेव बन्धुषु ॥ ६ ॥

ततश्च पौण्ड्रकः श्रीमान्दन्तवक्त्रो विदूरथः ।

शिशुपालो जरासंधः शादवाद्याश्च महीभृतः ॥ ७ ॥

कुपितास्ते हरिं हन्तुं चक्रुरुद्योगमुत्तमम् ।

निर्जिताश्च समागम्य रामाद्यैर्यदुपुंगवैः ॥ ८ ॥

कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि ब्रह्मत्वा युधि केशवम् ।

हत्वा प्रतिज्ञां स्वमी च हन्तुं कृष्णमभिद्रुतः ॥ ९ ॥

हत्वा बलं स नागाश्वपत्तिस्यन्दनसंकुलम् ।

निर्जितः पातितश्चोर्व्यां लीलयैव स चक्रिणा ॥ १० ॥

निर्जित्य रुक्मिणं सम्यगुपयेमे स रुक्मिणीम् ।

राक्षसेन विधानेन संप्राप्तो मधुसूदनः ॥ ११ ॥

तस्यां जज्ञे च प्रयुम्नो मदनांशः स धीर्यवान् ।

जह्वा शम्भरो यं च यो जघान न शम्भरम् ॥ १२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिप्राहो श्रीकृष्णचरिते नवनवत्यधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

अथ द्विशततमोऽध्यायः ।

प्रद्युम्नाख्यानवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

शम्भरेण हृतो धीरः प्रद्युम्नः स कथं पुनः ।

शम्भरश्च महावीर्यः प्रद्युम्नेन कथं हतः ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

पठेऽहि जातमात्रे तु प्रद्युम्नं स्रुतिकागृहात् ।

ममैष हन्तेति द्विजा हतवान्कालशम्भरः ॥ २ ॥

नीत्वा चिक्षेप चैवैनं ग्राहोऽग्रे लवणार्णवे ।

कल्लोलजनिताघर्ते सुघोरे मकरालये ॥ ३ ॥

पतितं चैव तत्रैको मत्स्यो जग्राह धालकम् ।

न ममार च तस्यापि जठरानलदीपितः ॥ ४ ॥

मत्स्ययन्धैश्च मत्स्योऽसौ मत्स्यैरन्यैः सह द्विजाः ।

घातितोऽसुरवर्याय शम्भराय निवेदितः ॥ ५ ॥

तस्य मायावती नाम पत्नी सर्वगृहेश्वरी ।

कारयामास सूदानामाधिपत्यमनिन्दिता ॥ ६ ॥

शरितं मत्स्यजठरे ददृशे साऽतिशोभनम् ।

कुमारं मन्मथतरोर्दग्धस्य प्रथमाट्कुरम् ॥ ७ ॥

कोऽयं कथमयं मत्स्यजठरे समुपागतः ।

इत्येवं कौतुकाविष्टां तां तन्वीं प्राह नारदः ॥ ८ ॥

नारद उवाच ।

अयं समस्तजगतां सृष्टिसंहारकारिणा ।

शङ्खरेण हतः कृष्णतनयः सूतिकागृहात् ॥ ९ ॥

क्षिप्तः समुद्रे मत्स्येन निर्गोर्णस्ते घशं गतः ।

नररत्नामिदं सुभ्रु विध्रब्धा परिपालय ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

नारदेनैव मुक्ता सा पालयामास तं शिशुम् ।

याट्यादेयातिरामेण रूपातिशयमोहिता ॥ ११ ॥

स यदा यौवनाभोगभूषितोऽभूद्द्विजोत्तमाः ।

सामिलापा तदा सा तु यभूव गजगामिनी ॥ १२ ॥

मायावती ददौ चास्मै माया सर्वा महात्मने ।

प्रद्युम्नायाऽऽत्मभूताय तन्यस्तदृदयेक्षणा ॥

प्रसजन्ती तु तामाह स कार्पिणः कमललोचनः ॥ १३ ॥

प्रद्युम्न उवाच ।

मातृभावं विहायैव किमर्थं वर्तसेऽन्यथा ॥ १४ ॥

व्यास उवाच ।

सा चास्मै कथयामास न पुत्रस्त्वं ममेति वै ।

तनयं त्यामयं विष्णोर्हृतवान्कालशम्वरः १५ ॥

क्षिप्तः समुद्रे मत्स्यस्य संप्राप्तो जठरान्मया ।

सा तु रोदिति ते माता कान्ताऽद्याप्यतिवत्सला ॥ १६ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः शम्वरं युद्धे प्रद्युम्नः स समाह्वयत् ।

क्रोधाकुलीकृतमना युयुधे च मदावलः ॥ १७ ॥

मन्मथे तु गते नाशं तदुदुभवपरायणा ।
 शम्बरं मोहयामास मायारूपेण रुक्मिणि ॥ २६ ॥
 विषादाद्युपभोगेषु रूपं मायामयं शुभम् ।
 दर्शयामास दैत्यस्य तस्येयं मदिरेक्षणा ॥ २७ ॥
 कामोऽघतीर्णः पुत्रस्ते तस्येयं दयिता रतिः ।
 विशङ्का नात्र कर्तव्या स्नुषेयं तव शोभना ॥ २८ ॥

व्यास उवाच ।

ततो हर्षसमाविष्टौ रुक्मिणीकेशवौ तदा ।
 नगरी च समस्ता सा साधु साध्वित्यभाषत ॥ २९ ॥
 चिरं नष्टेन पुत्रेण संगतां प्रेक्ष्य रुक्मिणीम् ।
 अघाप विस्मयं सर्वो द्वारघट्यां जनस्तदा ॥ ३० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे शम्बरहतप्रद्युम्नागमनवर्णनं
 नाम द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

अथैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अनिरुद्धविवाहेरुक्मिवधनिरूपणम्

व्यास उवाच ।

चारुदेष्णं सुदेष्णं च चारुदेहं च शोभनम् ।
 सुषेणं(विचारु) चारुमुप्तं च भद्रचारुं तथाऽपरम् ॥ १ ॥

चारुचिन्दं(चन्द्रं) सुचारुं च चारुं च बलिनां घरम् ।
 रुक्मिण्यजनयत्पुत्रान्कन्यां चारुमतीं तथा ॥ २ ॥
 अन्याश्च भार्याः कृष्णस्य बभूवुः सप्त शोभनाः ।
 कालिन्दी मित्रचिन्दा च सत्या नागजिती तथा ॥ ३ ॥
 देवी जाम्यवती चापि सदा तुष्टा तु रोहिणी ।
 मदराजसुता चान्या सुशीला शीलमण्डला ॥ ४ ॥
 सात्राजिती सत्यभामा लक्ष्मणा चारुहासिनी ।
 पौडशात्र महस्त्राणि स्त्रीणामन्यानि चक्रिणः ॥ ५ ॥
 प्राद्युम्नोऽपि महावीर्यो रुक्मिणस्तनयां शुभाम् ।
 स्वयंवरस्थां जग्राह साऽपि तं तनयं हरैः ॥ ६ ॥
 तस्यामस्याभवत्पुत्रो महायलपराक्रमः ।
 अनिरुद्धो रणे रुद्धो धीर्योदधिररिदमः ॥ ७ ॥
 तस्यापि रुक्मिणः पौत्री वरयामास केशवः ।
 दौहित्राय ददौ रुक्मी स्पर्धयन्नपि शौरिणा ॥ ८ ॥
 तस्या विवाहे रामाद्या यादवा हरिणा सह ।
 रुक्मिणो नगरं जग्मुर्नाम्ना भोजकटं द्विजाः ॥ ९ ॥
 विवाहे तत्र निवृत्ते प्राद्युम्नेः सुमहात्मनः ।
 कलिङ्गराजप्रमुखा रुक्मिणं धाम्प्यमब्रुवम् ॥ १० ॥

कलिङ्गादय ऊचुः ।

अनक्षत्रो हली द्यूते तथाऽस्य व्यसनं महत् ।
 तन्न(ञ्ज)यामो बलं तस्माद्द्यूतेनैव महाद्युते ॥ ११ ॥

व्यास उवाच ।

तथेति तानाह नृपाब्रुवमी बलसमन्वित ।
 सभाया सह रामेण चक्रे द्यूत च वै तदा ॥ १२ ॥
 सहस्रमेकं निष्काणा रविमणा विजितो यलः ।
 द्वितीये दिपसै चान्यत्सहस्रं रुविमणा जितः ॥ १३ ॥
 ततो दश सहस्राणि निष्काणा पणमाददे ।
 यलभद्रप्रपन्नानि रक्मो द्यूतविदां घटः ॥ १४ ॥
 ततो जहासाथ यलं कलिङ्गाधिपतिर्द्विजाः ।
 दन्तान्विदर्शयन्मूढो रक्मो चाऽऽह मदोद्धतः ॥ १५ ॥

रक्म्युवाच ।

अविद्योऽयं महायूते यलभद्रः पराजितः ।
 मृपैवाक्षाघलेपत्वाद्योऽयं मेनेऽक्षकोविदम् ॥ १६ ॥
 दृष्ट्वा कलिङ्गराजं तु प्रकाशदशनाननम् ।
 रविमणं चापि दुर्वाप्यं कोपं चक्रे हलायुधः ॥ १७ ॥

व्यास उवाच ।

ततः कोपपरीतात्मा निष्ककोटिं हलायुधः ।
 ग्लहं जग्राह रक्मो च ततस्त्वक्षानपातयत् ॥ १८ ॥
 अजयदुबलदेवोऽथ प्राहोच्चैस्तं जितं मया ।
 ममेति रक्मो प्राहोच्चै रलीकोक्तैरलं यलम् ॥ १९ ॥
 त्वयीकोऽय ग्लहः सत्यं न ममैषोऽनुमोदितः ।
 एषं त्वया चेद्विजितं ॥ मया विजितं कथम् ॥ २० ॥

तनोऽन्तरिक्ष वायुच्चैः प्राह गम्भीरनादिनी ।
 वन्देवस्य तं कोपं वर्धयन्ती महात्मनः ॥ २१ ॥

आकाशवागुवाच ।

जितं तु वन्देवेन रुक्मिणा मान्निं मृया ।
 अनुकम्बा घवनं किञ्चिन्मृतं भवति कर्मणा ॥ २२ ॥

व्यास उवाच ।

तनो यलः समुन्धाय क्रोधसंरज्जलोचनः ।
 जघानाष्टापदेनैव रुक्मिणं च महाबलः ॥ २३ ॥
 कलिङ्गराजं चाऽऽदाय विस्फुरन् वन्द्यबलः ।
 यमञ्च दत्ताङ्कुपिनो यै प्रकाशं जहास सः ॥ २४ ॥
 आकृत्य च महास्तम्भं जानस्पमयं बलः ।
 जघान ये तत्पक्षास्तान्ममृतः कुपिनो यलः ॥ २५ ॥
 तनो हाहाकृतं सर्वं पलायनपरं द्विजाः ।
 तद्राजमण्डलं सर्वं यभूव कुपिने वन्दे ॥ २६ ॥
 यत्नेन निहतं ध्रुवा रुक्मिणं मधुसूदन ।
 नोवाच घवनं किञ्चिद्रुक्मिर्भावलयोर्मयात् ॥ २७ ॥
 तनोऽनिरुद्धिमाश्रय कृनोद्वाहं द्विजोत्तमाः ।
 द्वारकानाजगामाय यदुच्यते सकेशवम् ॥ २८ ॥

नि ध्रोमज्ञपुराणे आदिग्राहोऽनिरुद्धविवाहे रुक्मिवधनिरूपणं
 नामैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

अथ द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः।

नरकवधवर्णनम्

व्यास उवाच ।

द्वारघस्यां ततः शौरि शकल्लिभुवनेश्वर ।
भाजगामाथ मुनयो मत्तैरावतपृष्ठग ॥ १ ॥
प्रविश्य द्वारकां सोऽथ समीपे च हरेस्तदा ।
कथयामास दैत्यस्य नरकस्य विचेष्टितम् ॥ २ ॥

इन्द्र उवाच ।

त्वया नाथेन देवानां मनुष्यत्वेऽपि तिष्ठता ।
प्रशमं सर्वदुःखानि नीतानि मधुसूदन ॥ ३ ॥
तपस्विजनरक्षायै सोऽरिष्टो धेनुकस्तथा ।
प्रलम्बाद्यास्तथा वेशी ते सर्वे निहतास्त्वया ॥ ४ ॥
कंस कुचलघापीडः पूतना बालघातिनी ।
नाशं नीतास्त्वया सर्वे येऽन्ये जगदुपद्रवा ॥ ५ ॥
युष्मद्दोर्दण्डसंयुद्धिपरित्राते जगत्त्रये ।
यज्ञे यशहविः प्राश्य तृप्तिं यान्ति दिवौकसः ॥ ६ ॥
सोऽहं सांप्रतमायातो यन्निमित्तं जनार्दन ।
तच्छ्रुत्वा तत्प्रतीकारप्रयत्नं कर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥
मौमोऽयं नरका नाम प्राज्योतिषपुरेश्वरः ।
कराति सर्वभूतानामपघातमरिदम ॥ ८ ॥

देवसिद्धसुरादीनां नृपाणां च जनार्दन ।

हत्वा ॥ सोऽसुरः कन्या रुरोध निजमन्दिरे ॥ ६ ॥

छत्रं यत्सलिलस्त्रावि तत्रहार प्रचेतसः ।

मन्दरस्य तथा शृङ्गं हनवान्मणिपर्वतम् ॥ १० ॥

अमृतस्त्राविर्णा दिव्ये मातुर्ममृतकुण्डले ।

जहार सोऽसुरोऽदित्या चाञ्छयैरावन द्विपम् ॥ ११ ॥

दुर्नोतमेतद्गोविन्द मया तस्य तवोदितम् ।

यश्च प्रतिकर्तव्यं तन्स्वयं परिमृज्यताम् ॥ १२ ॥

व्यास उवाच ।

इति श्रुत्वा स्मितं कृत्वा भगवान्देवकीसुतः ।

गृहीत्वा चास्रं हस्ते समुत्तर्क्यौ घरासनात् ॥ १३ ॥

संचिन्तितमुपाख्या गरुडं गगनैवरम् ।

सत्यभामां समारोप्य ययौ प्राग्ज्योतिषं पुरम् ॥ १४ ॥

आख्यैरावतं नागं शक्रोऽपि त्रिदशालयम् ।

ततो जगाम सुमनाः पश्यतां द्वारकौकसाम् ॥ १५ ॥

प्राग्ज्योतिषपुरस्यास्य समन्ताच्छतयोजनम् ।

आचितं भैरवैः पाशैः परसैन्यनिवारणे ॥ १६ ॥

तांश्चिच्छेद् हरिः पाशान्क्षिप्त्वा चक्रं सुदर्शनम् ।

ततो मुरः समुत्तर्क्यो तं जघान च केशवः ॥ १७ ॥

मुरोस्तु(रस्य) तनयान्सत सहस्रास्ता(सा तां)स्ततो हरिः ।

चक्रधारान्निर्दग्धांश्चकार शलमानिव ॥ १८ ॥

हत्वा मुरं हयग्रीवं तथा पञ्चजनं द्विजाः ।

प्राग्ज्योतिषपुरं धीमांस्त्वरारोहान्समुपाद्रवत् ॥ १९ ॥

नरकेनास्य तत्राभून्महासैन्येन संयुगः ।

हृत्पणस्य यत्र गोचिन्दो जहने दैत्यान्सहस्रशः ॥ २० ॥

शास्त्रास्त्रघर्षं मुञ्चन्तं स भीमं नरकं यली ।

क्षिप्त्या चक्रं द्विधा चक्रे चक्रो दैतेयचक्रहा ॥ २१ ॥

हते तु नरके भूमिर्गृहीतयाऽदितिकुण्डले ।

उपतस्थे जगन्नाथं वाक्यं चेदमथाश्रयीन् ॥ २२ ॥

धरण्युवाच ।

यदाऽहमुद्धता नाथ त्वया शूकरमूर्तिना ।

त्वत्संस्पर्शभयः पुत्रस्तदाऽयं मय्यजायत ॥ २३ ॥

सोऽयं त्वयैव दत्तो मे त्वयैव विनिपातितः ।

गृहाण कुण्डले चेमे पालयास्य च संततिम् ॥ २४ ॥

भारावतरणार्थाय ममैव भगवानिमम् ।

भंशेन लोकमायात' प्रसादसुमुख प्रभो ॥ २५ ॥

त्वं कर्ता च विकर्ता च संहर्ता प्रभवोऽव्ययः ।

जगत्स्वरूपो यश्च त्वं स्तूयसेऽच्युत किं मया ॥ २६ ॥

व्यापी व्याप्यः क्रिया कर्ता कार्यं च भगवान्सदा ।

सर्वभूतात्मभूतात्मा स्तूयसेऽच्युत किं मया ॥ २७ ॥

परमात्मा त्वमात्मा च भूतात्मा चाऽव्ययो भवान् ।

यदा तदा स्तुतिर्नास्ति किमर्थं ते प्रवर्तताम् ॥ २८ ॥

प्रसीद सर्वभूतात्मन्नरकेन कृतं च यत् ।

तत्क्षम्यतामदोषाय भत्सुतः स निपातितः ॥ २६ ॥

ध्यास उवाच ।

तथेति चोक्त्वा धरणीं भगवान्भूतभावन ।

रत्नानि नरकावासाञ्जग्राह मुनिसत्तमाः ॥ ३० ॥

कन्यापुरे च कन्यानां षोडशातुलविक्रमः ।

शताधिकानि ददृशे सहस्राणि द्विजोत्तमाः ॥ ३१ ॥

चतुर्द्व्यङ्गजांश्चोपान्यत्सहस्राणि हृष्टवान् ।

काव्योजानां तथाऽश्वानां नियुक्तान्येकविंशतिम् ॥ ३२ ॥

कन्यास्ताश्च तथा नागांस्तान्श्वान्द्वारका पुरीम् ।

प्रापयामास गोविन्दः सद्यो नरककिंकरैः ॥ ३३ ॥

ददृशे धारुणं छत्रं तथैव मणिपर्वतम् ।

मारोपयामास हरिर्गरुडे पतमैश्वरे ॥ ३४ ॥

मारुह्य च स्वयं कृष्णः सत्यभामासहायवान् ।

अदित्याः कुण्डले दातुं जगाम त्रिदशालयम् ॥ ३५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे कृष्णचरिते नरकवधो नाम

द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

अथ त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

अदितिकृताभगवत्स्तुतिः

व्यास उवाच ।

गरुडो वारुणं छत्रं तथैव मणिपर्वतम् ।
सभायं च हृषीकेशं लीलयेव वह्न्ययौ ॥ १ ॥
ततः शङ्खमुपाध्माय स्वर्गद्वारं गतो हरिः ।
उपतस्थुस्ततो देवाः सार्धपात्रा जनार्दनम् ॥ २ ॥
स देवैरर्चितः कृष्णो देवमातुर्निवेशनम् ।
सिताम्बरशिखराकारं प्रविश्य ददृशेऽदितिम् ॥ ३ ॥
स तां प्रणम्य शक्रेण सहितः कुण्डलोत्तमे ।
ददौ नरकनाशं च शशंसास्यै जनार्दनः ॥ ४ ॥
ततः प्रीता जगन्माता धातारं जगतां हरिम् ।
तुष्टावादितिरप्यग्रं कृत्वा तत्प्रवणं मनः ॥ ५ ॥

अदितिरुवाच ।

नमस्ते पुण्डरीकाक्ष भक्तानामभयंकर ।
सनातनात्मन्भूतात्मन्सर्वात्मन्भूतमाघन ॥ ६ ॥
प्रणेतर्मनसो बुद्धेरिन्द्रियाणां गुणात्मक ।
सितदीर्घादिनिःशेषकल्पनापरिषर्जित ॥ ७ ॥
जन्मादिभिरसंस्पृष्टस्वप्नादिधारिषर्जितः ।
संध्या रात्रिरहर्भूमिर्गगनं धायुरग्नौ च ॥ ८ ॥

हुताशनो मनो बुद्धिर्मूतादिस्त्वं तथाऽच्युत ।
 सृष्टिस्थितिविनाशाना कर्ता कर्तृपतिर्मवान् ॥ ६ ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवाख्यामिरात्ममूर्तिभिरीभ्वरः ।
 मायामिरेतन्ध्याप्नोते जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ १० ॥
 अनान्मन्यात्मचिन्तानं सा ते माया जनार्दन ।
 अहं ममेति भावोऽत्र यया समुपजायते ॥ ११ ॥
 संसारमध्ये मायायास्तवेतन्नाथ चेष्टितम् ।
 यैः स्वधर्मपरैर्नाथ नरैराघिनो भवान् ॥ १२ ॥
 ते तरन्त्यखिलामेतां मायामात्मविमुक्तये ।
 ब्रह्माद्याः सकला देवा मनुष्याः पशवस्तथा ॥ १३ ॥
 विष्णुमायामहावर्ते मोहान्धतमसाऽऽवृताः ।
 आराध्य त्वाममीप्सन्ते कामानान्मभवक्षये ॥ १४ ॥
 पदे ते पुरुषा बद्धा मायया भगवन्सख ।
 मया त्वं पुत्रकामिन्या वैरिपक्षक्षयाय च ॥ १५ ॥
 आराधितो न मोक्षाय मायाविलसितं हि तत् ।
 कौपीनाच्छादनप्राया धाञ्छा कन्पद्गुमादपि ॥ १६ ॥
 जायते यद्रुपुष्यानां सोऽपराधः स्वदोषज ।
 तन्प्रसादाखिलजगन्मायामोहकराव्यय ॥ १७ ॥
 यजानं ज्ञानसद्भाव भूतभूतेश नाशय ।
 नमस्ते चक्रहस्ताय शार्ङ्गहस्ताय ते नमः ॥ १८ ॥
 गदाहस्ताय ते विष्णो शङ्खहस्ताय ते नमः ।
 एतत्पश्यामि ते रूपं स्थूलविद्भोपशोमितम् ॥

॥ जानामि परं यत्तत्प्रसीद परमेश्वर ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

अदित्यैव स्तुतो विष्णुः प्रहस्याऽऽह सुरारणिम् ॥ २० ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

माता देवि त्वमस्माक प्रसीद वरदा भव ॥ २१ ॥

अदितिरवाच ।

एवमस्तु यथेच्छा ते त्वमशेषसुरासुरैः ।

भजेयः पुरषव्याघ्र मर्त्यलोके भविष्यसि ॥ २२ ॥

व्यास उवाच ।

ततोऽनन्तरमेघास्य शक्राणीसहितां दितिम् ।

सत्यभामा प्रणम्याऽऽह प्रसीदेति पुन पुनः ॥ २३ ॥

अदितिरवाच ।

मत्प्रसादान्न ते सुभृ जरा वरूप्यमेव च ।

भविष्यत्यनघघांङ्गि सर्वकामा भविष्यसि ॥ २४ ॥

व्यास उवाच ।

अदित्या तु कृत्तानुशो देवराजो जनार्दनम् ।

यथावत्पूजयामास यदुमानपुरःसरम् ॥ २५ ॥

ततो ददर्श कृष्णोऽपि सत्यभामासहायवान् ।

देवोद्यानानि सर्षाणि नन्दनादोनि सत्तमाः ॥ २६ ॥

ददर्श च सुगन्धाढ्यं मञ्जरीपुञ्जधारिणम् ।
 शैत्याह्लादकरं दिव्यं ताम्रपल्लवशोमितम् ॥ २७ ॥
 मध्यमाने ऽमृते जातं जातरूपसमप्रमम् ।
 पारिजातं जगन्नाथः केशवः केशिसूदन ॥
 तं दृष्ट्वा प्राह गोविन्दं सत्यभामा द्विजोत्तमाः ॥ २८ ॥

सत्यमामोषाच ।

कस्मान्न द्वारकामेव नीयते कृष्ण पादपः ।
 यदि ते तद्वचः सत्यं सत्याऽत्यर्थं प्रियेति मे ॥ २९ ॥
 मद्गृहे निष्कुटार्थाय तदयं नीयतां तरुः ।
 न मे जाम्बवती तादृगभीष्टा न च रुक्मिणी ॥ ३० ॥
 सत्ये यथा त्वमित्युक्तं त्वया कृष्णासकृत्प्रियम् ।
 सत्यं तद्यदि गोविन्द नोपचारकृतं वचः ॥ ३१ ॥
 तदस्तु पारिजातोऽयं मम गेहविभूषणम् ।
 यिन्नती पारिजातस्य केशपाशेन मञ्जरीम् ।
 सपत्नीनामहं मध्ये शोभेयमिति कामये ॥ ३२ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः स प्रहस्यैनं पारिजातं गच्छति ।
 आरोपयामास हरिस्तमूचुर्वनरक्षिणः ॥ ३३ ॥

घनपाला ऊचुः ।

मोः शची देवराजस्य महिषी तत्परिग्रहम् ।
 पारिजातं न गोविन्द हर्तुमर्हसि पादपम् ॥ ३४ ॥

शर्वाविभूषणार्थाय देवैरमृतमन्थने ।

उत्पादितोऽय न क्षेमी गृहीत्वैन गमिष्यसि ॥ ३५ ॥

मौट्पात्प्रार्थयसे क्षेमी गृहीत्वैन च को व्रजेत् ।

भवश्यमस्य देवेन्द्रो विवृतिं कृण्व यास्यति ॥ ३६ ॥

वज्रोद्यतकर शत्रमनुयास्यन्ति चामरा ।

तदल सकलैर्देवैर्विमहेण तथाच्युत ॥

विपाककटु यत्कर्म न तच्छंसन्ति पण्डिता ॥ ३७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तं तै र्वाचैतान्सत्यमामाऽतिकोपिनी ॥ ३८ ॥

सत्यमामोवाच ।

का शर्वा पारिजातस्य को वा शक्रः सुराधिप ।

सामान्य सर्वलोकाना यद्यपोऽमृतमन्थने ॥ ३९ ॥

समुत्पन्न पुरा कस्मादेको गृह्णाति वासप ।

यथा सुरा यथा चेन्दुर्यथा धीर्वनरक्षिण ॥ ४० ॥

सामान्य सर्वलोकस्य पारिजातस्तथा द्रुम ।

भर्तृयाहुमहागर्वाद्रुणदुःखेनमथो शचा ॥ ४१ ॥

तत्कथ्यतां द्रुतं गत्वा पौलोम्या घबनं मम ।

सत्यमामा वदत्येवं भर्तृगर्वोद्धृधनाक्षरम् ॥ ४२ ॥

यदि त्वं दयिता भर्तुर्यदि तस्य प्रिया दासि ।

मद्भर्तुर्हरतो वृक्षं तत्कारय निवारणम् ॥ ४३ ॥

जानामि ते पतिं शक्रं जानामि त्रिदशेभ्यरम् ।

पारिजातं तथाऽप्येनं मानुषी दास्यामि ते ॥ ४४ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्ता रक्षिणो गन्वा प्रोच्चैः प्रोचुर्यथोदितम् ।

शर्वा चोत्साहयामास त्रिदशाधिपतिं पतिम् ॥ ४५ ॥

ततः समस्तदेवानां सैन्यैः पटिवृतो हरिम् ।

प्रवृत्तः पारिजानार्यमिन्द्रो योधयितुं द्विजाः ४६ ॥

ततः परिघनिर्मिश्रशगदाल्लघरायुधाः ।

यमूचुस्त्रिदशाः सञ्जाः शक्ते वज्रकरे स्थिते ॥ ४७ ॥

ततो तिरोक्ष्य गोविन्दो नागराजोपरि स्थितम् ।

शक्तं दैवपरिवारं युद्धाय समुपस्थितम् ॥ ४८ ॥

चकार शङ्खनिर्घोषं दिशः शब्देन पूरयन् ।

मुमोच च शस्त्रानं सहस्रायुतसमिनम् ॥ ४९ ॥

ततो दिशो नमश्चैव दृष्ट्वा शशताञ्जितम् ।

मुमुचुस्त्रिदशाः सर्वे शम्भ्राण्यम्भ्राण्यनेकशः ॥ ५० ॥

एकैकमम्भ्रं शम्भ्रं च देवैर्मुक्तं सहस्रधा ।

विच्छेद् लीलयैवेशो जगतां मधुमूदनः ॥ ५१ ॥

पारां मलिलगजस्य समारुध्योग्गाशनः ।

चवालं क्षण्डशः कृत्वा बालपद्मगदेहजन् ॥ ५२ ॥

यमेन प्रदिनं दण्डं गदाश्लेषम्वण्डितम् ।

पृथिव्यां पानयामास मगवान्देवकीसुतः ॥ ५३ ॥

शिथिकां च घनेशस्य चक्रेण तिलशो विभुः ।

चकार शीतिर्वेन्दुं दृष्टिपातहतौजसां ॥ ५४ ॥

नीतोऽग्निः शतशो वाणैर्द्राघिता घसघो दिशः ।
 चक्रविच्छिन्नशूलग्रा रुद्रा भुवि निपातिताः ॥ ५५ ॥
 साध्या विश्वे च मरुतो गन्धर्वाश्चैव सायकैः ।
 शार्ङ्गिणा प्रेरिताः सर्वे द्योमनि शास्त्रमलितूलवत् ॥ ५६ ॥
 गरुडश्चापि घक्त्रेण पश्चाभ्यां च नखाङ्कुरैः ।
 भक्षयन्नहनद्देवान्दानवाश्च सदा खग ॥ ५७ ॥
 ततः शरसहस्रेण देवेन्द्रमधुसूदनो ।
 परस्परं घघर्षाते धाराभिरिव तोयदौ ॥ ५८ ॥
 ऐराघतेन गरुडो युयुधे तत्र संकुले ।
 देवैः समेतैर्युयुधे शक्रेण च जनार्दनः ॥ ५९ ॥
 छिन्नेषु शीर्यमाणेषु शस्त्रेष्वस्त्रेषु सत्त्वरम् ।
 जग्राह घासवो घञ्जं कृष्णश्चक्रं सुदर्शनम् ॥ ६० ॥
 ततो हाहाहृतं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
 घञ्जचक्रधरो दृष्ट्वा देवराजजनार्दनो ॥ ६१ ॥
 क्षिप्तं घञ्जमयेन्द्रेण जग्राह भगवान्हरिः ।
 न भ्रूमोच तदा चक्रं तिष्ठ तिष्ठेति चात्रवीत् ॥ ६२ ॥
 प्रनष्टवज्रं देवेन्द्रं गरुडक्षतवाहनम् ।
 सत्यभामाऽग्रवीक्षाक्य पलायनपरायणम् ॥ ६३ ॥

सत्यभामोवाच ।

त्रैलोक्येश्वर नो युक्तं शचीभर्तुः पलायनम् ।
 पारिजातम्रगाभोगात्त्वामुपम्यास्यते शर्चा ॥ ६४ ॥

कीदृशं देव राज्यं ते पारिजातलगुञ्ज्वलान् ।
 अपश्यतो यथापूर्वं प्रपद्याभ्यागतां शर्वाङ् ॥ ६५ ॥
 बलं शक्र प्रयासिन न ब्रौडां यानुमर्हसि ।
 नोऽन्तां पारिजानोऽयं देवाः सन्तु गतज्ययाः ॥ ६६ ॥
 पतिगर्वावलेपेन बहुमानपुरःसरम् ।
 न इदं गृहारातानुपचारेण मा शर्त्री ॥ ६७ ॥
 श्रान्त्वाद्गुरुरचित्ताऽहं स्वमनुः श्लाघनापरा ।
 ततः कृतवती शक्र भवता सह विश्रहम् ॥ ६८ ॥
 तदलं पारिजातेन परस्वेन हनेन वा ।
 मयेन यशसा चैव भवेन्स्त्री का न गर्विता ॥ ६९ ॥

व्यास उवाच ।

श्पुन्द्रे वै निबद्धे देवराजस्त्रया द्विजाः ।
 ग्राह चैतानलं क्षण्डि सति क्षेत्रातिविस्मरैः ॥ ७० ॥
 न बाऽपि सर्गसंहारम्यतिकर्ताऽखिलम्य यः ।
 जितम्य तेन मे ब्रौडा जायते विश्वरूपिणा ॥ ७१ ॥

यस्मिञ्जगत्सकलमेतद्नादिमध्ये,

यस्माद्यतश्च न भविष्यति सर्वभूताम् ।

तेनोद्भवप्रलयपालनकारणेन,

ब्रौडा कथं भवति देवि निराकृतम् ॥ ७२ ॥

सकलभुवनमूर्तेर्मूर्तिरस्या सुसूक्ष्मा,

विदितसकलदेवैर्जायते यस्य नान्यैः ।

तमजममृतमीशं शाश्वतं स्वेच्छयैनं,

जगदुपवृत्तिमाद्य को विजेतुं समर्थः ॥ ७३ ॥

इति श्री महापुराणे आदिब्राह्मे पारिजातहरणे शक्रस्तवधनिरूपणं
नाम अथिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

—

अथ चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

इन्द्रकृष्णसंवादवर्णनम्

व्यास उवाच ।

संस्तुतो भगवानित्थं देवराजेन केशवः ।

प्रहस्य भावगम्भीरमुवाचेदं द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥

श्री भगवानुवाच ।

देवराजो भवानिन्द्रो ह्ययं मर्त्या जगत्पते ।

क्षन्तव्यं भवतैवेतदपराधकृतं मम ॥ २ ॥

पारिजाततल्लघ्नायं नीयतामुचितास्पदम् ।

गृहीतोऽयं मया शक्रः सत्यावचनकारणात् ॥ ३ ॥

घञ्जं चेदं गृह्णाण त्वं यष्टव्यं प्रहितं त्वया ।

तवैवेतत्प्रहरणं शक्रवैरिविदारणम् ॥ ४ ॥

शक्र उवाच ।

विमोहयसि मामीश मर्त्योऽहमिति किं घदन् ।

जानीमस्त्वां भगवतोऽनन्तसौख्यविदो ह्ययम् ॥ ५ ॥

योऽसि सोऽसि जगन्नाथ प्रवृत्तौ नाथ सस्थित ।
 जगत शल्यनिष्कर्षं करोष्यसुरसदन ॥ ६ ॥
 नायता पारिजातोऽथ कृष्ण द्वारवतीं पुरीम् ।
 मर्त्यलोके त्वया मुक्ते नाथ सस्थास्यते भुवि ॥ ७ ॥

व्यास उवाच ।

तथेत्युक्त्वा तु देवेन्द्रमानगाम भुव हरि ।
 प्रयुक्तं सिद्धगन्धर्वं स्तूयमानस्त्वयिपिभि ॥ ८ ॥
 जगाम कृष्ण सहसा गृहोत्वा पादपोत्तमम् ।
 तत शङ्खमुवाभाय द्वारकोपरि सस्थित ॥ ९ ॥
 हर्षमुन्पादयामास द्वारकावासिना द्विजा ।
 अवतार्याथ गरुडात्सत्यभामासहायवान् ॥ १० ॥
 निष्कुटे स्थापयामास पारिजात महातरुम् ।
 यमम्येत्य जन सर्वो जातिं स्मरति पौर्विकीम् ॥ ११ ॥
 धास्यते यस्य पुष्पाणा गन्धेनोवा त्रियोजनम् ।
 ततस्ते यादवा सर्वे देवगन्धानमानुषान् ॥ १२ ॥
 ददृशु पादपे तस्मिन्कुर्वतो मुखदर्शनम् ।
 किकरै समुपानात हस्त्यश्वादि ततो धनम् ॥ १३ ॥
 स्वयश्च कृष्णो जग्राह नरकस्थ परिग्रहात् ।
 तत काले शुभे प्राप्त उपयेमे जनार्दन ॥ १४ ॥
 ता कन्या नरकावासात्सर्वतो या समाहृता ।
 एकस्मिन्नेव गोविन्द कालेनाऽऽसा द्विजोत्तमा ॥ १५ ॥

जग्राह चिवित्पाणिन्यृथग्देहे स्वधर्मतः ।

षोडश स्त्रीसहस्राणि शतमेकं तथाऽधिकम् ॥ १६ ॥

तावन्ति चक्रे रूपाणि भगवान्मधुसूदनः ।

एकैकशश्च ता. कन्या मेनिरे मधुसूदनम् ॥ १७ ॥

ममैव पाणिग्रहणं गोविन्दः कृतवानिति ।

निशासु जगत. स्रष्टा तासां गेहेषु केशवः ॥

उघास विप्राः सर्वासां विश्वरूपधरो हरिः ॥ १८ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाहो श्रीकृष्णचरिते चतुरधिक-

द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

अथ पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः

अनिरुद्धचरित्रवर्णनम्

व्यास उवाच ।

प्रद्युम्नाद्या हरेः पुत्रा रुक्मिण्यां कथिता द्विजाः ।

भान्वादिकांश्च ये पुत्रान्सत्यभामा व्यजायत ॥ १ ॥

दीप्तिमन्तः प्रपक्षाद्या रोहिण्यास्तनया हरेः ।

यभूवुर्जान्यवत्याश्च साम्नाद्या यादुशालिनः ॥ २ ॥

तनया मद्रविन्दाद्या नाग्नजित्यां महाबलाः ।

संग्रामजित्प्रधानास्तु शैव्यायां चामवन्सुताः ॥ ३ ॥

धृकाद्यास्तु सुता माद्री गात्रघत्प्रमुत्तान्सुतान् ।

अवाप लक्ष्मणा पुत्रान्कालिन्याश्च धुनादयः ॥ ४ ॥

अन्यासां चैव भार्याणां समुत्पन्नानि चक्रिणः ।
 अष्टायुतानि पुत्राणा सहस्राणि शतं तथा ॥ ५ ॥
 प्रद्युम्नः प्रमुखस्तेषा रुक्मिण्यास्तु सुतस्ततः ।
 प्रद्युम्नानिरुद्धोऽभूद्वज्रस्तस्मादजायत ॥ ६ ॥
 अनिरुद्धो रणे रुद्धो बले पौत्रो महाबलः ।
 बाणस्य तनयाम्(मु)यामुपयेमे द्विजोत्तमाः ॥ ७ ॥
 यत्र युद्धमभूद्दुष्टोरं हरिशकरयोर्महत् ।
 छिन्नं सहस्रं बाहूनां यत्र बाणस्य चक्रिणा ॥ ८ ॥

मुनय ऊचुः ।

कथं युद्धमभूद्वज्रहन्तुपार्थ हरकृष्णयोः ।
 कथं क्षयं च बाणस्य बाहूनां कृतवान्हरिः ॥ ९ ॥
 एतत्सर्वं महाभाग वक्तुमर्हसि नोऽखिलम् ।
 महत्कौतूहलं जातं श्रोतुमेतां कथा शुभाम् ॥ १० ॥

व्यास उवाच ॥

उपां बाणसुता विप्राः पार्वती शंभुना सह ।
 क्रीडन्तीमुपलक्ष्योच्चैः स्पृहां चक्रे तदा स्वयम् ॥
 ततः सकलचित्तजा गौरी तामाह भामिनीम् ॥ ११ ॥

गौर्युवाच ।

मलमिव्यनुतापेन भर्ता त्वमपि रंस्यसे ॥ १२ ॥

व्यास उवाच ।

श्युक्ता सा तदा चक्रे कदेति मतिमात्मनः ।
 को वा भर्ता ममेत्येतां पुनरप्याह पार्वती ॥ १३ ॥

पार्वत्युवाच ।

वैशाखे शुक्लद्वादश्या स्वप्ने योऽभिभव तव ।

करिष्यति स ते भर्ता राजपुत्रि भविष्यति ॥ १४ ॥

व्यास उवाच ।

तस्या तिथौ पुमान्स्वप्ने यथा देव्या उदीरित ।

तथैवाभिभव चक्रे राग चक्रे च तत्र सा ॥

तत प्रवृद्धा पुरयमपश्यन्ती तमुत्सुका ॥ १५ ॥

उपोवाच ।

फ गतोऽसीति निर्लज्जा द्विजाब्धोक्तवती सखीम् ।

याणस्य मन्त्री कुम्भाण्डश्चित्रलेखा तु तत्सुता ॥ १६ ॥

तस्या सख्यभवत्सा च प्राद कोऽय त्वयोच्यते ।

यदा लज्जाकुला नास्य कथयामास सा सखी ॥ १७ ॥

तदा विश्वासमानीय सर्वमेवान्ववेदयत् ।

विदिताया तु तामाह पुनरुषा यथोदितम् ॥

देव्या तथैव तत्प्राप्तौ योऽभ्युपाय कुरुष्व तम् ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

तत पटे सुरान्दैत्यागन्धर्वाश्च प्रधानत ।

मनुष्याश्चामिलिरयासौ चित्रलेखाऽप्यदर्शयत् ॥ १९ ॥

भपास्य सा तु गन्धर्वास्तथोरगसुरासुरान् ।

मनुष्येषु ददौ दृष्टिं तेष्वप्यन्धकटृष्णिषु ॥ २० ॥

वृष्णरामौ विलोकयाऽऽसीत्सुभ्रूलज्जायतेक्षणा ।

प्रद्युम्नदर्शने घीडादृष्टिं निन्ये ततो द्विजा ॥ २१ ॥

दृष्ट्वाऽनिरुद्धं च ततो लज्जा कापि निराकृता ।
 सोऽयं सोऽयं ममेत्युक्ते तथा सा योगगामिनी ॥
 ययौ द्वारवतीमू(मु)पां समाश्वास्य ततः सखी ॥ २२ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्य वाणयुद्धे पञ्चाधिक-
 द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

अथ षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वाणयुद्धवर्णनम्

व्यास उवाच ।

वाणोऽपि प्रणिपत्याग्रे ततश्चाऽहं त्रिलोचनम् ॥ १ ॥

वाण उवाच ।

देव बाहुसहस्रेण निर्विण्णोऽहं विनाऽऽह्वयम् ।

कश्चिन्ममैषां बाहूनां साफल्यकरणो रणः ॥

भविष्यति विना युद्धं भाराय मम किं भुजेः ॥ २ ॥

शंकर उवाच ।

मयूरध्वजमङ्गुस्ते यदा वाण भविष्यति ।

पिशिताशिजनानन्दं प्राप्स्यसि त्वं तदा रणम् ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

ततः प्रणम्य मुदितः शंभुमभ्यागतो गृहात् ।

भग्नं ध्वजमथाऽऽलोक्य हृष्टो हृषं परं ययौ ॥ ४ ॥

एतस्मिन्नेव काले तु योगविद्यावलेन तम् ।

अनिरुद्धमथाऽऽनित्ये चित्रलेखा घरा सखी ॥ ५ ॥

कन्यान्त पुरमध्ये तं रममाणं सहोपया ।

विज्ञाय रक्षिणो गत्वा शशंसुर्देत्यभूपतेः ॥ ६ ॥

व्यादिष्टं किंकराणां तु सैन्य तेन महात्मना ।

जघान परिघ लीहमादाय परवीरहा ॥ ७ ॥

हतेषु तेषु बाणोऽपि रथस्थस्तद्वधोद्यत ।

युध्यमानो यथाशक्ति यदा धीरेण निर्जित ॥ ८ ॥

मायया युयुधे तेन स तदा मन्त्रबोदितः ।

ततश्च पद्मनास्त्रेण बधन्ध यदुनन्दनम् ॥ ९ ॥

द्वारवत्या क यातोऽसावनिरुद्धेति जल्पताम् ।

यदूनामाचक्षे तं चक्षं बाणेन नारद ॥ १० ॥

तं शोणितपुरे श्रुत्वा नीतं विद्याविदग्धया ।

योपिता प्रत्ययं जग्मुर्यादया नाम वैरिति(णि) ॥ ११ ॥

ततो गरुडमाख्या स्मृतमात्रा गतं हरिः ।

धलप्रयुम्नसहितो बाणस्य प्रययौ पुरम् ॥ १२ ॥

पुरीप्रवेशे प्रमथेयुं द्दुर्मासान्महाबलैः ।

ययौ बाणपुराभ्याशं नीत्वा तान्संक्षयं हरिः ॥ १३ ॥

ततस्त्रिषादस्त्रिशिरा उचरो भाद्रेश्वरो मदान् ।

बाणरक्षार्थमत्यर्थं युयुधे शङ्खधन्वना ॥ १४ ॥

तदुभस्मस्पर्शसंभूततापं कृष्णाङ्गसंगमात् ।

अवाप चलेदेवोऽपि समं संमीलितेक्षणः ॥ १५ ॥

ततः संयुज्यमानस्तु सह देवेन शार्ङ्गिणा ।

वैष्णवेन ज्वरेणाऽऽगु कृष्णदेहाक्षिराहितः ॥ १६ ॥

नारायणमुजाघातपरिपीडनविद्वन्म् ।

तं धीम्य क्षम्यतामम्येन्याह देवः पितामहः ॥ १७ ॥

ततश्च क्षान्तमेवेति प्रोच्य तं वैष्णवं उचरत् ।

मान्मन्यैव त्वं निन्ये मगवान्मधुसूदनः ॥ १८ ॥

मम त्वया सनं युद्धं ये स्मरिष्यन्ति मानवाः ।

त्रिज्वरान्ते मविष्यन्मानुक्त्वा चैनं ययौ हरिः ॥ १९ ॥

ततोऽर्नाग्मगवान्पञ्च त्रिन्वा तन्त्रा क्षयं तथा ।

दानवाना बलं विष्णुधूर्जयामास लीलया ॥ २० ॥

ततः समन्ममैन्नेन दैतेयाना बले सुतः ।

युयुधे शकृश्चैव कार्तिकेयश्च शीरिणा ॥ २१ ॥

दृष्टिंकरयोयुद्धमर्तावाऽऽर्मान्मुदारणम् ।

चतुस्तुः सकला लोकाः शम्भान्त्रैर्वहुयाऽर्दिताः ॥ २२ ॥

प्रलयोऽयमशेषस्य जगतो नूनमागतः ।

मेतिरे शिदशा यत्र धर्तमाने महाहर्त्रे ॥ २३ ॥

जृम्भन्तान्त्रेण गोविन्दो जृम्भयामास शंकरम् ।

ततः प्रप्लुतैर्नेया प्रमथाश्च सन्नतत्र ॥ २४ ॥

जृम्भानिमूतश्च हरो रथोपन्यनुपाशिरत् ।

न श्रयाक नश योद्ध कृष्णेनाद्विष्टकमेजा ॥ २५ ॥

गल्लसत्वाहुश्च प्रयुन्तान्त्रेण पीडितः ।

जृम्भङ्कारनिर्गतराद्विष्वापर्या गुहः ॥ २६ ॥

जृम्भिते शंकरे नष्टे दैत्यसैन्ये गुहे जिते ।
 नीति प्रथमसैन्ये च सक्षयं शार्ङ्गधन्वना ॥ २७ ॥
 नन्दीशसंगृहीताश्वमधिरुढो महारथम् ।
 बाणस्तत्राऽऽययौ योद्धं कृष्णकार्पणवलैः सह ॥ २८ ॥
 यलभद्रो महावीर्यो बाणसैन्यमनेकधा ।
 विव्याध बाणैः प्रद्युम्नो धर्मतश्चापलायतः ॥ २९ ॥
 भारुण्य लाङ्गलाग्रेण मुशलेन च पोथितम् ।
 बलं बलेन ददृशे बाणो बाणैश्च चक्रिणः ॥ ३० ॥
 ततः कृष्णस्य बाणेन युद्धमासीत्समासतः ।
 परस्परं तु संदीप्तान्कायत्राणघिमेदिनः ॥ ३१ ॥
 कृष्णश्चिच्छेद बाणंस्तान्बाणेन प्रहिताञ्जराः ।
 घिमेद् केशवं बाणो बाण विव्याध चक्रधृक् ॥ ३२ ॥
 मुमुक्षाते तथाऽस्त्राणि बाणकृष्णौ जिगीषया ।
 परस्परक्षतिपरौ परिघांश्च तनो द्विजाः ॥ ३३ ॥
 छिद्यमानेऽप्यशेषेषु शस्त्रेष्वस्त्रे च सीदति ।
 प्राचुर्येण हरिर्याणं हन्तुं चक्रे ततो मनः ॥ ३४ ॥
 ततोऽर्कशतसंभूततेजसा सदृशद्युति ।
 जग्राह दैत्यचक्रारिर्हरिश्चक्रं सुदर्शनम् ॥ ३५ ॥
 मुञ्चतो बाणनाशाय तद्युक्तं मधुविद्विषः ।
 नग्ना दैतेयविद्याऽभूत्कोटरो पुरतो हरेः ॥ ३६ ॥
 तामग्रतो हरिर्दृष्ट्वा भीलिताक्षः सुदर्शनम् ।
 मुमोच बाणमुद्दिश्य छेत्तुं बाहुवनं रिपोः ॥ ३७ ॥

क्रमेणास्य तु बाहूनां बाणस्यान्युतत्रोदितम् ।
 छेदं चक्रेऽसुरस्याऽऽशु शस्त्रास्त्रक्षेपणादुद्धृतम् ॥ ३८ ॥
 छिन्ने बाहुवने तत्तु करस्थ मधुसूदनः ।
 मुमुक्षुर्वाणनाशाय विज्ञातस्त्रिपुरद्विपा ॥ ३९ ॥
 स उत्पत्याऽऽह गोविन्दं सामपूर्वमुमापतिः ।
 विलोक्य बाणं दोर्दण्डच्छेदासृक्प्रावर्षपिणम् ॥ ४० ॥

छद्म उवाच ।

कृष्ण कृष्ण जगन्नाथ जाने त्वां पुण्योत्तमम् ।
 परेशं परमात्मानमनादिनिधनं परम् ॥ ४१ ॥
 देवतिर्यङ्मनुष्येषु शरीरग्रहणात्मिका ।
 लीलेयं तव चेष्टा हि दैत्यानां घथलक्षणा ॥ ४२ ॥
 तत्प्रसीदामयं दत्तं बाणस्यास्य मया प्रभो ।
 तत्प्रयया नानृतं कार्यं यन्मया व्याहृतं धनः ॥ ४३ ॥
 अस्मत्संश्रयवृद्धोऽयं नापराधस्तवाव्यय ।
 मया दत्तयरो दैत्यस्ततस्तत्त्वां क्षमयाम्यहम् ॥ ४४ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः प्राह गोविन्दः शूलपाणिमुमापतिम् ।
 प्रसन्नवदनो भूत्वा गतामर्षोऽसुरं प्रति ॥ ४५ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

युष्मदत्तयरो बाणो जीवतादेष शंकर ।
 त्वद्वाक्यगौरवादेतन्मया चक्रं निर्वर्तितम् ॥ ४६ ॥

त्वया यदभयं दत्तं तदुत्तममयं मया ।

मत्तोऽविभिन्नमात्मानं द्रष्टुमर्हसि शंकर ॥ ४७ ॥

योऽहं स त्वं जगच्चेदं सदेवासुरमानुषम् ।

अविद्यामोहितात्मानः पुरषा भिन्नदर्शिनः ॥ ४८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रययौ रुग्णः प्राद्युम्निर्यत्र तिष्ठति ।

तद्भुवन्धफणिनो नेशुर्गरुडानिलशोपिताः ॥ ४९ ॥

ततोऽनिरुद्धमारोप्य सपत्नीकं गरुत्मति ।

आजमुद्गारकां रामकार्पणिदामोदराः पुरीम् ॥ ५० ॥

इति ध्रुमहापुराणे भादिघाहो द्वाणमुद्धे षडधिकद्वि-

शततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

अथ सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

पौण्ड्रकवधवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

चक्रे कर्ममहच्छौरिर्यिन्नयो मानुषीं तनुम् ।

जिगाय शक्रं शवं च सर्वदेवांश्च लीलया ॥ १ ॥

यद्यान्यदकरोत्कर्म दिव्यचेष्टाधिघातवृत् ।

कथ्यतां तन्मुनिश्रेष्ठ परं कौतूहलं हि नः ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

गदतो मे मुनिश्रेष्ठाः श्रूयतामिदमादरात् ।
 नरावतारे कृष्णेन दग्धा घाराणसो यथा ॥ ३ ॥
 पौण्ड्रको घासुदेवश्च घासुदेवोऽभवद्भुवि ।
 बवतीर्णस्त्वमित्युक्तो जनैरज्ञानमोहितैः ॥ ४ ॥
 स मेने घासुदेवोऽहमवतीर्णो महीतले ।
 नष्टस्मृतिस्ततः सर्वं विष्णुविह्वलीकरत् ॥
 दूतं च प्रेषयामास स कृष्णाय द्विजोत्तमाः ॥ ५ ॥

दूत उवाच ।

त्यक्त्वा चक्रादिकं विह्वं मदीयं नाम माऽऽत्मनः ।
 घासुदेवात्मकं मूढ मुक्त्वा सर्वमशेषतः ॥ ६ ॥
 आत्मनो जीवितार्थं च तथा मे प्रणतिं ब्रज ॥ ७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तः स ग्रहस्यैव दूतं प्राह जनार्दनः ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

निजविह्वमहं चक्रं समुत्सङ्ग्ये त्वयीति वै ।
 शान्तश्च पौण्ड्रको गत्वा त्वया दूतं ध्रुवो मम ॥ ९ ॥
 शतस्त्वद्वाक्यसद्भावो यत्कार्यं तद्विधीयतां ।
 शृणुतविह्व एवाहमागमिष्यामि ते पुनः ॥ १० ॥
 उत्तरिष्यामि च ते चक्रं निजविह्वमसंशयम् ।
 माहापूवं च यदिदमागच्छेति त्वयोदितम् ॥ ११ ॥

संपादयिष्ये श्वस्तुभ्यं तदप्येषोऽचिलम्वितम् ।

शरणं ते समभ्येत्य कर्ताऽस्मि नृपते तथा ॥

यथा त्वत्तो भयं भूयो नैव किञ्चिद्भविष्यति ॥ १२ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तेऽपगते दूते संस्मृत्याभ्यागतं हरिः ।

गरुत्मन्तं समारुह्य त्वरितं तत्पुरं ययौ ॥ १३ ॥

तस्यापि केशधोद्योगं श्रुत्वाकाशिपतिस्तदा ।

सर्वसैन्यपरीधारपार्ष्णिग्राहमुपाययौ ॥ १४ ॥

ततो यलेन महता काशिराजयलेन च ।

पौण्ड्रको घासुदेवोऽसौ केशवाभिमुखं ययौ ॥ १५ ॥

तं ददर्श हरिर्दूरादुदारस्यन्दने स्थितम् ।

चक्रशङ्खगदापार्ष्णि पाणिना विधृताश्रुजम् ॥ १६ ॥

स्नाग्धरं धृतशाङ्गं च सुपर्णरचनाध्यजम् ।

वक्षस्फलन चास्य श्रीवत्सं ददृशे हरिः ॥ १७ ॥

किरीटकुण्डलधरं पीतघास समन्वितम् ।

दृष्ट्वा तं भावगर्भारं जहास मधुसूदनः ॥ १८ ॥

युयुधे च यलेनास्य हस्त्यश्वबलिना द्विजाः ।

निस्त्रिशर्पिगदाशूलशक्तिकार्मुकशालिना ॥ १९ ॥

क्षणेन शाङ्गं निर्मुक्तैः शरैरग्निविदारणैः ।

गदाचक्रातिपातैश्च सूदयामास तदुबलम् ॥ २० ॥

काशिराजवलं चैव क्षयं नोत्था जनार्दन ।

उवाच पौण्ड्रकं मूढमात्मचिह्नोपलक्षणम् ॥ २१ ॥

श्रीमगवानुवाच ।

पौण्ड्रकोकं त्वया यत्तद्भूतवज्रेण मा प्रति ।
 समुत्सृजेति चिद्धानि तत्ते संपादयाम्यहम् ॥ २२ ॥
 चक्रमेतस्समुत्सृष्टं गदेयं ते विसर्जिता ।
 गरुमातेय निर्दिष्टः समारोहतु ते ध्वजम् ॥ २३ ॥
 इत्युच्चार्य विमुक्तेन चक्रेणार्त्तां विदारितः ।
 पौथिनो गद्या भग्नो गरुमाश्च गरुमना ॥ २४ ॥
 ततो हहाहने लोके काशीनामधिपस्तदा ।
 युयुपे वामुदेवेन मिश्रम्यापचिर्त्तां म्यिनः ॥ २५ ॥
 ततः शार्ङ्गं विनिर्मुक्तैर्गृह्णित्वा तस्य शरैः शिरः ।
 काशिपुर्यां स विधेयं कुर्वाणोऽस्य विस्मयम् ॥ २६ ॥
 ह्वा तु पौण्ड्रकं शौरिः काशिराजं च सानुगम् ।
 रमे द्वारघर्तां प्राप्तोऽमरः स्वर्गगतो यथा ॥ २७ ॥
 तस्मिन् पतिर्न तत्र दृष्ट्वा काशिपते पुरे ।
 जनः किमेतदित्याह केनेत्यन्यन्तविस्मिनः ॥ २८ ॥
 नान्या नं वामुदेवेन हतं तस्य सुतन्तनः ।
 पुंग्विनेन सहितमनोपयामास शंकरम् ॥ २९ ॥
 यधिमुक्ते महाश्रेत्रे तोयिनम्नेन शंकरः ।
 वरं वृणीष्वेति तदा तं प्रोवाच नृपात्मजम् ॥ ३० ॥
 स वने मगजन्तुषां पिनुहेन्तुर्वधाय मे ।
 समुत्तिष्ठतु कृण्व्य त्वन्प्रसादन्महेश्वर ॥ ३१ ॥

व्यास उवाच ।

एवं भविष्यतीत्युक्ते दक्षिणाग्नेरनन्तरम् ।
महाहृत्या समुत्तस्थौ तस्यैवाग्निनिवेशनात् ॥ ३२ ॥
ततो ज्वालाकरालास्या ज्वलत्वेशकलापिका ।
हृष्ण हृष्णेति कुपिता हृत्वा द्वारवती ययौ ॥ ३३ ॥
तामवेक्ष्य जनः सर्वो रौद्रां विहृतलोचनाम् ।
ययौ शरण्यं जगतां शरणं मधुसूदनम् ॥ ३४ ॥

जना ऊचुः ।

काशिराजसुतेनेयमाराध्य वृषभध्वजम् ।
उत्पादिता महाहृत्या घघाय तच्च चक्रिणः ॥
जहि हृत्यामिमामुग्रं घह्निज्वालाजटाकुलाम् ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

चक्रमुत्सृष्टमक्षेषु क्रीडासक्तेन लीलया ।
तदग्निमालाजटिलं ज्वालोद्गारातिभीषणम् ॥ ३६ ॥
हृत्यामनुजगामाऽऽशु विष्णुचक्रं सुदर्शनम् ।
ततः सा चक्रविध्वस्ता हृत्या माहेश्वरी तदा ॥ ३७ ॥
जगाम वेगिनी वेगात्तदप्यनुजगाम ताम् ।
हृत्या धाराणसीमेव प्रचिवेश त्वरान्विता ॥ ३८ ॥
विष्णुचक्रप्रतिहतप्रभावा मुनिसत्तमाः ।
ततः काशिवलं भूरि प्रमथानां तथा बलम् ॥ ३९ ॥
समस्तशस्त्रास्त्रयुतं चक्रस्याभिमुखं ययौ ।
शस्त्रास्त्रमोक्षवहुलं दग्ध्वा तदुबलमोजसा ॥ ४० ॥

कृत्वाऽक्षेमामशेषां तां पुरीं वाराणसीं ययौ ।
 प्रभूतभृत्यपौरां तां साध्वमातङ्गमानवाम् ॥ ४१ ॥
 अशेषदुर्गकोष्ठां तां दुर्निरीक्ष्यां सुरैरपि ।
 ज्वालापरिवृताशेषगृहप्रकारतोरणाम् ॥ ४२ ॥
 दशह तां पुरीं चक्रं सकलामेव सत्थरम् ।
 अक्षोणामर्पमत्यल्पसाध्यसाधननिस्पृहम् ॥ ४३ ॥
 तच्चक्रं प्रम्फरद्दीप्ति विष्णोरभ्याययौ करम् ॥ ४४ ॥
 इति श्री महापुराणे आदिप्राज्ञे श्रीकृष्णखरिने पौण्ड्रकवासुदेव-
 वर्ये कार्शदाहवर्णनं नाम सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ ७०७ ॥

अथाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

बलदेवमाहान्म्यवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

श्रौतुमिच्छामहे भूयो बलमद्रम्य घामन ।
 मुने पराक्रमं शौर्यं तन्तो व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥
 यमुनाकर्षणादीनि श्रुतान्यस्माभिरत्र वै ।
 तत्कथयतां महामाग यदन्यत्कृतवान्वलः ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुष्वं मुनयः कर्म यडामेणामवहृतम् ।
 अनन्तेनाप्रमेयेन शेषेण धरणीभृता ॥ ३ ॥

दुर्योधनस्य तनया स्वयंघरहृतेक्षणाम् ।

यलादादत्तधान्वीरः साम्बो जाम्बवतीसुतः ॥ ४ ॥

ततः क्रुद्धा महावीर्याः कर्णदुर्योधनादयः ।

भीष्मद्रोणादयश्चैव ववन्धुर्युधि निर्जितम् ॥ ५ ॥

तच्छ्रुत्वा यादवाः सर्वे क्रोध दुर्योधनादिषु ।

मुनयः प्रतिचक्रुश्च तान्विहन्तुं महोद्यमम् ॥ ६ ॥

तान्निवार्य यलः प्राह मदलोलाकुलाक्षरम् ।

मोक्षयन्ति ते मद्वचनाद्यास्याम्येको हि कौरवान् ॥ ७ ॥

यलदेवस्ततो गत्वा नगरं नागसाहयम् ।

याणोपवनमध्येऽभून् विवेश च तत्पुरम् ॥ ८ ॥

यलमागतमाज्ञाय तदा दुर्योधनादयः ।

गामर्घमुदकं चैव रामाय प्रत्यवेदयन् ॥

गृहीत्वा विधिपत्सर्वं ततस्तानाह कौरवान् ॥ ९ ॥

यलदेव उवाच ।

आज्ञापयत्युग्रसेनः साम्बमाशु विमुञ्चत ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

ततस्तद्वचनं श्रुत्वा भीष्मद्रोणादयो द्विजाः ।

कर्णदुर्योधनाद्याश्चक्रुर्धृष्टिजसत्तमाः ॥ ११ ॥

ऊचुश्च कुपिताः सर्वे बाहिकाणां भूमिः ।

अराजाहं यदोवंशमवेक्ष्य मुशलायधरः ॥ १२ ॥

कौरवा ऊचुः ।

भो भोः किमेतद्वचता यलमद्रेरितं धवः ।

आज्ञां कुरुकुलोत्थानां यादवः कः प्रदास्यति ॥ १३ ॥

उग्रसेनोऽपि यद्याज्ञां कौरवाणां प्रदास्यति ।
 तदलं पाण्डुरैश्छन्नैर्नृपयोग्यैरलंकृतैः ॥ १४ ॥
 तद्गच्छ बलभद्र त्वं साम्बमन्यायचेष्टितम् ।
 विमोक्षयामो ॥ भवतो नोग्रसेनस्य शासनात् ॥ १५ ॥
 प्रणतिर्या कृताऽस्माकं मान्यानां कुकुरान्धकैः ।
 न नाम सा कृता केयमाज्ञा स्वामिनि भृत्यतः ॥ १६ ॥
 गर्भमारोपिता यूयं समानासनमोजनैः ।
 को दापो भवतां नीतिर्यत्प्रीणात्यनपेक्षिता ॥ १७ ॥
 अस्मामिरर्च्यो भवता योऽयं बल निवेदितः ।
 प्रेम्णैव न तदस्माकं कुलाद्युष्मत्कुलोचितम् ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

श्रुत्वा कुरवः सर्वे नामुञ्चन्त हरेः श्रुतम् ।
 हृतैकनिश्चयाः सर्वे विविशुर्गजसाह्वयम् ॥ १९ ॥
 मत्तः कोपेन चाऽऽघूर्णं ततोऽधिश्लेषजन्मना ।
 उत्थाय पाप्मर्या वसुधां जघान स हलायुधः ॥ २० ॥
 ततो विदारिता पृथ्वी पार्णिघातात्महात्मनः ।
 भास्फोटयामास तदा दिशः शब्देन पूरयन् ॥
 उवाच चातिताम्राक्षो भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ २१ ॥

बलदेव उवाच ।

बहो महाबलेपोऽयमसाराणां दुरात्मनाम् ।
 कौरवाणामाधिपत्यमस्माकं किल कालजम् ॥ २२ ॥

उग्रसेनस्य ये नाऽऽज्ञां मन्यन्ते चाप्यलङ्घनाम् ।

आज्ञां प्रतीच्छेद्धर्मेण सह देवैः शचीपतिः ॥ २३ ॥

सदाऽध्यास्ते सुधर्मां तामुग्रसेनः शचीपतेः ।

धिङ्मनुष्यशतोच्छिष्टे तुष्टिरेषां नृपासने ॥ २४ ॥

पारिजाततरोः पुष्पमञ्जरीर्वनिताजनः ।

विभर्ति यस्य भृत्यान्ता सोऽप्येषा न महोपतिः ॥ २५ ॥

समस्तभूभुजां नाथ उग्रसेनः स तिष्ठतु ।

अथ निष्कर्त्तवामुर्वो हन्वा यास्यामि ता पुरीम् ॥ २६ ॥

कर्णं दुर्योधनं द्रोणमथ भीष्मं सखाहिकम् ।

दुःशासनादीन्भूरि च भूरिघ्नसमेव च ॥ २७ ॥

सोमदत्तं शलं भीममर्जुनं सयुधिष्ठिरम् ।

यमजीं कौरवांश्चान्यान्हन्यां साभ्वरथद्विपान् ॥ २८ ॥

धीरमादाय तं साम्यं सपत्नीकं ततः पुरीम् ।

द्वारकामुग्रसेनादीन्गत्वा द्रक्ष्यामि बान्धवान् ॥ २९ ॥

अथवा कौरवादीनां समस्तैः कुरुभिः सह ।

भारावतरणे शीघ्रं देवराजेन चीदितः ॥ ३० ॥

भागीरथ्यां क्षिपाम्याशु नगरं नागसाह्वयम् ॥ ३१ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा क्रोधरक्ताक्षस्तालाङ्कोऽधोमुखं हलम् ।

प्राकारघट्टे विन्यस्य चकप्यं मुशलायुधः ॥ ३२ ॥

आधूर्णितं तत्सहसा ततो धौ दस्तिनापुरम् ।

दृष्ट्वा संक्षुब्धहृदयाध्वजशुः सर्वकौरवाः ॥ ३३ ॥

कौरवा ऊचुः ।

राम राम महाबाहो क्षम्यता क्षम्यता त्वया ।

उपमंह्रियतां कोपः प्रसादं मुगधायुध ॥ ३४ ॥

एव सान्द्रः सपत्नीकस्तव निर्यातिनो बल ।

अविज्ञातप्रभावाणां क्षम्यतामपराधिनाम् ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

ततो निर्यातयामासु सान्द्रं पत्न्या समन्वितम् ।

निष्क्रम्य म्बपुरीं तूर्णं कौरवा मुनिसत्तमा ॥ ३६ ॥

मीम्नद्रोणकृपाक्षिणां प्रजम्य वदता प्रियम् ।

क्षान्तमेव मयेत्याह बलो बलवता वर ॥ ३७ ॥

अथाप्याधूर्जिताकारं लब्ध्वने तन्पुरं द्विजा ।

एव प्रभावो रामस्य बलशौर्यवतो द्विजा ॥ ३८ ॥

तनस्तु कौरवाः सान्द्रं संपूज्य हलिना सह ।

प्रेषयान्नामुत्स्त्राहधनमार्ग्यसमन्वितम् ॥ ३९ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाहो श्रीकृष्णविरिते बलदेवमाहान्व्य-

तिरूपणं नामाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

अथ नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

द्विविद्वानरवधवर्णनम्

व्यास उवाच ।

शृण्वन् मुनयः सर्वे बलस्य बलशालिनः ।

इतं यदन्यदेवाभूत्तदपि श्रयतां द्विजाः ॥ १ ॥

नरकस्यासुरेन्द्रस्य देवपक्षविरोधिनः ।

सखाऽभयन्महावीर्यो द्विविदो नाम धानरः ॥ २ ॥

चैरानुग्रहं यलवान्स चकार सुरान्प्रति ॥ ३ ॥

द्विविद उवाच ।

नरकं हतयान्कृष्णो यलदर्पसमन्वितम् ।

करिष्ये सर्वदेवानां तस्माद्वेप प्रतिक्रियाम् ॥ ४ ॥

व्यास उवाच ।

यज्ञविध्वंसनं कुर्वन्मर्त्यलोकक्षयं तथा ।

ततो विध्वंसयामास यज्ञानज्ञानमोहितः ॥ ५ ॥

विभेद साधुमयांदां क्षयं चक्रे च देहिनाम् ।

ददाह चपलो देशं पुरग्रामान्तराणि च ॥ ६ ॥

कविश्च पर्वतक्षेपाद्गुग्रामादीन्समचूर्णयन् ।

शैलानुत्पाट्य लोकेषु मुमोचाम्बुनिर्धो तथा ॥ ७ ॥

पुनश्चार्णवमध्यस्थः क्षोभयामास सागरम् ।

तेनातिक्षोमितश्चाग्निरुद्धेलो जायते द्विजाः ॥ ८ ॥

प्लावयंस्तीरजान्ग्रामान्पुरादीनतिवेगवान् ।

कामरूपं महारूपं कृत्वा सस्यान्यनेकशः ॥ ९ ॥

लुठन्ममणसंमर्दः संचूर्णयति धानरः ।

तेन विप्रवृत्तं सर्वं जगदेतद्दुरात्मना ॥ १० ॥

निःस्वाध्यायवपट्कारं द्विजाश्चाऽऽसीत्सुदुःखितम् ।

कदाचिद्रैपतीद्याने पर्षो पानं हलायुधः ॥ ११ ॥

रेवती च महाभागा तथैवान्या वरस्त्रियः ।

उद्गीयमानो धिलसल्ललनामौलिमध्यगः ॥ १२ ॥

रेमे यदुवरश्रेष्ठः कुवेर इव मन्दरे ।

ततः स वानरोऽभ्येत्य गृहीत्वा सीरिणो हलम् ॥ १३ ॥

मुशलं च चकारास्य संमुखः स विडम्बनाम् ।

तथैव योयिता तासा जहासाभिमुखं कपिः ॥ १४ ॥

पानपूर्णांश्च करकाश्चिन्नेपाऽऽहत्य वै तदा ।

ततः कोपपरीतात्मा भर्त्सयामास तं बलम् ॥ १५ ॥

तथाऽपि तमवजाय चक्रे किलकिलाध्वनिम् ।

ततः समुत्थाय बलो जगृहे मुशलं रुपा ॥ १६ ॥

सोऽपि शैलशिलां भीमां जग्राह प्लवगोत्तमः ।

चिक्षेप च स तां क्षिप्तां मुशलेन सहस्रधा ॥ १७ ॥

विभेद यादवश्रेष्ठः सा पपात महीतले ।

धपतन्मुशलं चासौ समुल्लङ्घ्य प्लवगमः ॥ १८ ॥

वेगेनाऽऽयम्य रोपेण बलेनोरस्यताडयत् ।

ततो बलेन कोपेन मुष्टिना मूर्ध्नि ताडितः । १९ ॥

पपात रुधिरोग्द्वारा द्विविद क्षीणजीवितः ।

पतता तच्छरीरेण गिरेः शृङ्गमशीर्यत ॥ २० ॥

मुनयः शतधा धञ्जिवज्रेणेव हि ताडितम् ।

पुष्पवृष्टि ततो देवा रामस्योपरि चिक्षिपुः ॥ २१ ॥

प्रशशसुस्तदाऽभ्येत्य साध्वेतत्ते महत्कृतम् ।

अनेन दुष्टकपिना दैत्यपक्षोपकारिणा ॥

जगन्निराकृतं धीर दिष्ट्या स क्षयमागतः ॥ २२ ॥

व्यास उवाच ।

एवंविधान्यनेकानि बलदेवस्य धीमतः ।

कर्माण्यपरिमेयानि शेषस्य धरणीभृतः ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्वापुराणे आदिब्राह्मे बलदेवमाहात्म्ये द्विविद्वानर-

वधवर्णनं नाम दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

—

अथ दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

भूमिभारावतरणकथनम्

व्यास उवाच ।

एवं वैत्यवधं कृष्णो बलदेवसद्वायवान् ।

चक्र दुष्टक्षितीशानां तथैव जगन् कृते ॥ १ ॥

क्षितेश्च भारं भगवान्फाल्गुनेन समं विभुः ।

अथतारयामास हरिः समस्ताक्षोद्विणीवधात् ॥ २ ॥

कृत्वा भारावतरणं भुवो हत्वाऽपिलान्नुपान् ।

शापव्याजेन विप्राणामुपसंहृतवान्कुलम् ॥ ३ ॥

उत्सृज्य द्वारकां कृष्णस्त्यक्त्वा मानुष्यमात्मभूः ।

स्वांशो विष्णुमयं स्थानं प्रविशेत् पुनर्निजम् ॥ ४ ॥

मुनय ऊचुः ।

स विप्रशापव्याजेन संजहेत् स्वकुलं कथम् ।

कथं च मानुषं देहमुत्ससर्ज जनार्दनः ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

विश्वामित्रस्तथा कप्यो नारदश्च महामुनिः ।
 पिण्डारके महार्तयि दृष्टा यदुकुमारकेः ॥ ६ ॥
 तन्मे यौवतोन्नता भाविकार्यप्रबोदिताः ।
 सत्यं ज्ञान्यवतांपुत्रं भूययिन्वा स्त्रियं यथा ॥
 प्रवृत्ताम्नाम्नुनीनृक्षु प्रणिपातपुरः सरम् ॥ ७ ॥

कुनाय ऊचुः ।

इदं ह्यं पुत्रकानां तु प्रभो किं जनयिष्यति ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

दिव्यज्ञानोपपन्नान्ते विप्रलब्ध्या कुमारकैः ।
 शारं वदुस्मदा विप्रान्तेनां नाराय सुव्रताः ॥ ९ ॥
 मुनयः कुपिताः प्रोचुर्मुहुरलं जनयिष्यति ।
 येनास्त्रिकुलोत्सादो यादवानां भविष्यति ॥ १० ॥
 इत्युक्त्वान्नैः कुनायस्त भावस्त्वर्पयथातथम् ।
 वप्रमेताय मुहुरलं उग्रं सान्द्रम्य बोधयत् ॥ ११ ॥
 तदुप्रमेनो मुहुरलमग्न्यूर्ध्वमकाशम् ।
 उग्रं तन्वैरका वृषं प्रसिद्धं वै महोदधी ॥ १२ ॥
 मुनयस्याय लौहम्य चर्पितम्यान्वकैर्द्ध्रिजाः ।
 सन्दं चूर्णयितुं शक्नुनैव ते तोनयदृति ॥ १३ ॥
 तदमन्वुनिर्ध्यां हिजं मत्स्यो अग्राह जालिभिः ।
 यत्तेन्योदयतस्य लुब्धो अग्राह तज्जरा ॥ १४ ॥

विज्ञातपरमार्थोऽपि भगवान्मधुसूदनः ।

नैच्छत्तदन्यथा कर्तुं विधिना यत्समाहृतम् ॥ १५ ॥

देवैश्च प्रहितो दूतः प्रणिपत्याऽऽह केशवम् ।

रहस्येवमहं दूतः प्रहितो भगवन्सुरैः ॥ १६ ॥

वत्सम्बिम्बरदादित्यरद्रसाध्यादिभिः सह ।

विज्ञापयति वः शक्रस्तदिदं ध्रूयतां प्रभो ॥ १७ ॥

देवा ऊचुः ।

भारवतरणार्थाय वर्षाणामधिकं शतम् ।

भगवानवतीर्णोऽत्र त्रिदशैः संप्रसादितः ॥ १८ ॥

दुर्वृत्ता निहता दैत्या भुवो भारोऽघतारितः ।

त्वया सनाथास्त्रिदशा व्रजन्तु त्रिदिवेद्यताम् ॥ १९ ॥

सदतीतं जगन्नाथ वर्षाणामधिकं शतम् ।

इदानीं गम्यतां स्वर्गो भवता यदि रोचते ॥ २० ॥

देवैर्विज्ञापितो देवोऽप्यधात्रैव रतिस्तव ।

तन्स्वीकृत्य यथाकालमारयेयमनुजीविभिः ॥ २१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

यत्त्वमात्थासितं दूत वेदुमि चैतदहं पुनः ।

प्रारब्ध एव हि मया यादवानामपि क्षयः ॥ २२ ॥

भुवो नामातिभारोऽयं यादवैरनिवर्हितैः ।

वधतारं करोम्यस्य सप्तरात्रेण सत्वरः ॥ २३ ॥

यथागृहीतं चाम्मोर्ध्वं हत्वाऽहं द्वारकां पुनः ।

यादवानुपसंहृत्य यास्यामि त्रिदशालयम् ॥ २४ ॥

मनुष्यदेहमुत्सृज्य संकर्षणसहायवान् ।

प्राप्त एवास्मि मन्तव्यो देवेन्द्रेण तथा सुरैः ॥ २५ ॥

जरासंधादयो येऽन्ये निहता मारहेतवः ।

क्षितेस्तेभ्यः स भारो हि यदूनां समधीयत ॥ २६ ॥

तदेतत्सुमहाभारमवतार्य क्षिनेरहम् ।

यास्याम्यमरलोकस्य पालनाय श्रवीहि तान् ॥ २७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तो घासुदेवेन देवदूतः प्रणम्य तम् ।

द्विजाः स दिव्यया गत्या देवराजान्तिकं ययौ ॥ २८ ॥

भगवानप्यथोत्पातान्दिव्यान्भौमान्तरिक्षगान् ।

ददर्श द्वारकापुर्यां बिनाशाय दिवानिशम् ॥ २९ ॥

तान्दृष्ट्वा यादवानाह पर्यञ्चमतिदारुणान् ।

महोत्पाताञ्शमायैषां प्रभासं धाम मा चिरम् ॥ ३० ॥

व्यास उवाच ।

महामागवतः प्राह प्रणिपत्योद्धतो हरिम् ॥ ३१ ॥

उद्धव उवाच ।

भगवन्मया कार्यं तदाज्ञापय सांप्रतम् ।

मन्ये कुलमिदं सर्वं भगवान्संहरिष्यति ॥

नाशायास्य निमित्तानि कुलस्याच्युत लक्ष्ये ॥ ३२ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

गच्छ त्वं दिव्यया गत्या मत्प्रसादसमुत्थया ।

चद्रीमाश्रमे पुण्यं गन्धमादनपर्वते ॥ ३३ ॥

नरनारायणस्थाने पवित्रितमहीतले ।

मन्मता मत्प्रसादेन तत्र सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ३४ ॥

अहं स्वर्गं गमिष्यामि उपसंहृत्य वै कुलम् ।

द्वारका च मया त्यक्तां समुद्रः प्लावयिष्यति ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तं प्रणिपत्यैनं जगाम स तद्दोदधयः ।

नरनारायणस्थानं केशवेनानुमोदितं ॥ ३६ ॥

ततस्ते यादवाः सर्वे रथानारण्य शीघ्रगान् ।

प्रभासं प्रययुः साधं कृष्णरामादिभिर्द्विजाः ॥ ३७ ॥

प्राप्य प्रभासं प्रयता प्रीतास्ते कुक्कुरान्धकाः ।

चक्रुस्तत्र सुरापानं घासुदेवानुमोदिताः ॥ ३८ ॥

पिबतां तत्र वै तेषां संघषण परस्परम् ।

यादवानां ततो जङ्घे कलहाग्निः क्षयावहः ॥ ३९ ॥

जङ्घुः परस्परं ते तु शस्त्रैर्द्वैवलाहताः ।

क्षीणशस्त्रास्तु जगृहुः प्रत्यासन्नामथैरकाम् ॥ ४० ॥

एरका तु गृहीता तैर्घञ्जभूतेव लक्ष्यते ।

तया परस्परं जङ्घुः संप्रहारैः सुदारणे ॥ ४१ ॥

प्रधूमनसाग्धप्रमुखाः हृतवर्माऽथ सात्यकिः ।

अनिरुद्धादयश्चान्ये पृथुर्विपृथुरेव च ॥ ४२ ॥

चारवर्मा सुचारुश्च तथाऽकूरादयो द्विजाः ।

एरकारूपिभिर्वज्रैस्ते निजङ्घुः परस्परम् ॥ ४३ ॥

निवारयामास हरियादवास्ते च केशवम् ।

सहायं मेनिरे प्राप्तं ते निजङ्घुः परस्परम् ॥ ४४ ॥

कृष्णोऽपि कुपितस्तेषामेरकामुष्टिमाददे ।
 वधाय तेषां मुशलं मुष्टिलोहमभूत्तदा ॥ ४५ ॥
 जघान तेन निःशेषानाततायी स यादवान् ।
 जघ्नुश्च सहसाऽभ्येत्य तथाऽन्ये तु परस्परम् ॥ ४६ ॥
 ततश्चार्णवमध्येन जैत्रोऽर्त्ता चक्रिणो रथः ।
 पश्यतो दारुकस्याऽऽशु हतोऽश्वैर्द्विजसत्तमाः ॥ ४७ ॥
 चक्रं गदा तथा शार्ङ्गं तूर्णं शङ्खोऽसिरैव च ।
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा जग्मुरादित्यवर्त्मना ॥ ४८ ॥
 क्षणमात्रेण वै तत्र यादवानामभूत्क्षयः ।
 श्रुते कृष्णं महाबाहुं दारुकं च द्विजोत्तमाः ॥ ४९ ॥
 चङ्क्रम्यमाणौ तौ रामं वृक्षमूलकृतासनम् ।
 ददृशाते मुखाद्यास्य निष्क्रामन्तं महारगम् ॥ ५० ॥
 निष्क्रम्य स मुखात्तस्य महामोगी भुजंगमः ।
 प्रयातश्चार्णवं सिद्धैः पूज्यमानस्तथोरगैः ॥ ५१ ॥
 तमर्ज्यमादाय तदा जलधिः संमुखं ययौ ।
 प्रविवेश च तत्तोयं पूजितः पन्नगोत्तमैः ॥
 दृष्ट्वा बलस्य निर्याणं दारुकं प्राह केशवः ॥ ५२ ॥

श्रीमगवानुवाच ।

इदं सर्वं त्वमाचक्ष्व वसुदेवोऽग्रसेनयोः ।
 निर्याणं बलदेवस्य यादवानां तथा क्षयम् ॥ ५३ ॥
 योगे स्थित्वाऽहमप्येतत्परित्यज्य कलेवरम् ।
 वाच्यश्च द्वारकावासी जनः सर्वस्तथाऽऽहुः ॥ ५४ ॥

यथेमां नगरीं सर्वां समुद्रः प्लावयिष्यति ।

तस्माद्रथे सुसज्जैस्तु प्रतीक्ष्यो ह्यर्जुनागमः ॥ ५५ ॥

न स्थेयं द्वारकामध्ये निष्क्रान्ते सत्र पाण्डवे ।

तेनैव सह गन्तव्यं यत्र याति स कौरवः ॥ ५६ ॥

गत्वा च ब्रूहि कौन्तेयमर्जुनं घञ्जनं मम ।

पालनोपस्त्वया शक्त्या जनोऽयं मत्परिग्रहः ॥ ५७ ॥

इत्यर्जुनेन सहितो द्वारवत्यां भवाञ्जनम् ।

गृहीत्वा यातु घञ्जध्वं षडुराजो भविष्यति ॥ ५८ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिकाहो धीकृष्णचरिते धीकृष्णनिजधाम-
गमननिरूपणं नाम दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

—

अथैकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

कृष्णमानुषोत्सर्गकथनम्

व्यास उवाच ।

इत्युक्तो दारकः कृष्णं प्रणिपत्य पुनः पुनः ।

प्रदक्षिणं च बह्वशः कृत्वा प्रायाद्यथोदितम् ॥ १ ॥

स च गत्वा तथा चक्रे द्वारकाया तथाऽऽजुनम् ।
 वानिनाय महानुद्धिं चक्र चक्रे तथा नृपम् ॥ २ ॥
 भगवानपि गोविन्दो वासुदेवात्मक परम् ।
 श्वात्मनि समारोप्य सर्वभूनेष्वधारयत् ॥ ३ ॥
 स मानपन्निजयवो दुर्घासा यदुवाच ह ।
 योगयुक्तोऽमवत्पादं कृत्वा जानुनि सत्तमा ॥ ४ ॥
 सम्राजो वै जरा नाम तदा तत्र स लुब्धकः ।
 मृगालशैपलोहस्य सायकं धारयन्परम् ॥ ५ ॥
 स तत्पादं मृगाकारं समवेक्ष्य व्यवस्थितः ।
 ततो विधाथ तेनैव तोमरेण द्विजोत्तमा ॥ ६ ॥
 गतञ्च दृष्टो तत्र चतुर्गद्गुधर नरम् ।
 प्रणिपन्त्याऽऽह चैवैनं प्रसीदेति पुनः पुनः ॥ ७ ॥
 भवानतां कृत्तमिदं मया हरिणशङ्कुया ।
 सत्यतामात्मपापेन कथं मां दण्डुमर्हसि ॥ ८ ॥

व्यास उवाच

वृत्तं भगवानाह नास्ति ते मय्यप्रणपि ।
 गच्छ त्वं मन्त्रसादेन लुब्ध स्वर्गोभ्वरास्पदम् ॥ ९ ॥

व्यास उवाच ।

विमानमागतं सद्यस्तद्वाक्यसमनन्तरम् ।
 आरुह्य प्रयशो स्वर्गं लुब्धकस्तन्त्रसादेन ॥ १० ॥

गते तस्मिन्स भगवान्संयोज्याऽऽत्मानमात्मनि ।

ब्रह्मभूतेऽव्ययेऽचिन्त्ये चासुदेवमयेऽमले ॥ ११ ॥

अजन्मन्यजरेऽनाशिन्यप्रमेयेऽखिलात्मनि ।

त्यक्त्वा स मानुषं देहमवाप त्रिविधां गतिम् ॥ १२ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे व्यासर्षिसंवादे श्रीकृष्णचरिते

कृष्णमानुषोत्सर्गकथनं नामैकादशाधिकद्विशतत-

मोऽध्यायः ॥ २११ ॥

अथ द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

रुक्मिण्यादीनां परलोकगमनम्

व्यास उवाच ।

अर्जुनोऽपि तदाऽन्विष्य कृष्णरामकलेवरे ।

संस्कारं लभयामास तथाऽन्येषामनुकमात् ॥ १ ॥

अष्टौ महिष्यः कथिता रुक्मिणीप्रमुखास्तु याः ।

उपगृह्य हरैर्देहं विविशुस्ता हुताशनम् ॥ २ ॥

रेवती चैव रामस्य देहमाश्लिष्य सत्तमाः ।

विवेश ज्वलितं वह्निं तत्सङ्गाहादशीतलम् ॥ ३ ॥

उग्रसेनस्तु तच्छ्रुत्वा तथैवाऽऽनकदुग्धुभिः ।
 देवकी रोहिणी चैव विविशुर्जातवेदसम् ॥ ४ ॥
 तनोऽर्जुनः प्रेतकार्यं कृत्वा तेषां यथाविधि ।
 निश्चक्राम जनं सर्वं गृहीत्वा वज्रनेव च ॥ ५ ॥
 द्वारवत्या विनिष्क्रान्ताः कृष्णपत्न्यः सहस्रशः ।
 घञ्जं जनं च कौन्तेय पालयश्शान्कर्ययो ॥ ६ ॥
 समा सुधर्मा कृष्णेन मर्त्यलोके समाहृता ।
 स्वर्गं जगाम भो विप्राः पारिजानश्च पादपः ॥ ७ ॥
 यस्मिन्दिने हरिर्यातो दिवं संन्यज्य मेदिनीम् ।
 तस्मिन्दिनेऽवनीर्णोऽयं कालकायः कलिः किल ॥ ८ ॥
 प्लावयामास तां शून्यां द्वारकां च महोदधिः ।
 यदुभ्रेष्ठपृष्ठं त्वेकं नाऽऽप्लावयन् सागरः ॥ ९ ॥
 नातिक्रामति भो विप्रास्तदद्यापि महोदधिः ।
 नित्यं संनिहिहस्तत्र भगवान्केशाव्रो यतः ॥ १० ॥
 तदर्ताव महापुण्यं सर्वपातकनाशनम् ।
 विष्णुर्कीडांश्चितं स्थानं दृष्ट्वा पापात्पनुच्यते ॥ ११ ॥
 पार्थः पञ्चतदे देशे बहुधान्यघनान्विते ।
 चकार वासं सर्वस्य जनस्य मुनिसत्तमाः ॥ १२ ॥
 ततो लोमः समभवत्पार्थनैकेन घन्धिना ।
 दृष्ट्वा स्त्रियो नीयमाना दस्यूतां निहनेखराः ॥ १३ ॥
 ततस्ते पापकर्माणो लोमोपहतचेमसः ।
 धामोरा मन्त्रयामासुः समेत्यात्यन्तदुर्भेदाः ॥ १४ ॥

आभोरा ऊचुः ।

अयमेकाऽर्जुनो धन्वी खीजनं निहतेश्वरम् ।
 नयत्यस्मानतिक्रम्य धिगेतत्क्रियतां बलम् ॥ १५ ॥
 हत्वा गर्वसमारूढो भीष्मद्रोणजयद्रथान् ।
 कर्णादीश्च न जानाति बलं ग्रामनिवासिनाम् ॥ १६ ॥
 बलज्येष्ठाग्ररानन्यान्प्राप्त्यांश्चैव विशेषतः ।
 सघानेवावजानाति किं धो बहुभिरुत्तरैः ॥ १७ ॥

व्यास उवाच ।

ततो यष्टिप्रहरणा दस्यवो लोष्टहारिणः ।
 महस्रशोऽभ्यधायन्त तं जनं निहतेश्वरम् ॥
 ततो निवृत्तः कौन्तेयः प्राहाऽऽभीरान्हसन्निध ॥ १८ ॥

अर्जुन उवाच ।

निवर्तध्वमधर्मज्ञा यदीतो न मुमूर्षवः ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

आवशाय घचस्तस्य जगृहस्ते तदा धनम् ।
 संस्जनं चम्पि कौन्तेयाद्विष्वक्सेनपरिग्रहम् ॥ २० ॥
 पूर्णं महिष्यनुर्दिव्यं गाण्डीवमजरं युधि ।
 आसाद हरेर्देहारेमे न शशाक स धीर्यवान् ॥ २१ ॥
 चकारैव राक्षसास्तु तदभूच्छिथिलं पुनः ।
 न सस्मरन्त्याऽस्त्राणि चिन्तयन्नपि पाण्डवः ॥ २२ ॥

शरान्मुमोच चैतेषु पार्थः शेषान्स हर्षितः ।
 न भेदं ते परं चकुरस्ता गाण्डीवधन्वना ॥ २३ ॥
 धहिना चाक्षया दत्ताः शरास्तेऽपि क्षयं ययुः ।
 युध्यतः सह गोपालैरर्जुनस्याभवत्क्षयः ॥ २४ ॥
 अचिन्तयत्तु कौन्तेयः कृष्णस्यैव हि तदुचलम् ।
 यन्मया शरसंघातैः सखला भूभृतो जिताः ॥ २५ ॥
 म्रियतः पाण्डुपुत्रस्य ततस्ताः प्रमदोत्तमाः ।
 अपाकृष्यन्त चाऽऽभीरैः कामाद्यान्याः प्रवदन्तुः ॥ २६ ॥
 ततः शरेषु क्षीणेषु धनुष्कोट्या धनंजयः ।
 जघान वस्पूस्ते चास्य प्रहाराद्बदसुर्हिजाः ॥ २७ ॥
 पश्यतस्त्वेव पार्थस्य वृष्यन्धकवरस्त्रियः ।
 जगमुरादाय ते ग्लेच्छाः समन्तान्मुनिसत्तमाः ॥ २८ ॥
 ततः स दुःखितो जिष्णुः कष्टं कष्टमिति ब्रुवन् ।
 महो भगवता तेन मुक्तोऽस्मीति हरोद वै ॥ २९ ॥

अर्जुन उवाच ।

तद्धनुस्तानि चास्त्राणि स रथस्ते च वाजिनः ।
 सर्वमेकपदे नष्टं दानमश्रोत्रिये यथा ॥ ३० ॥
 महो चाति धलं दैवं विना तेन महारमना ।
 यदसामर्प्ययुक्तोऽहं नीचैर्नीतः पराभवम् ॥ ३१ ॥
 तौ बाहू स च मे मुष्टिः स्थानं तत्सोऽस्मि चार्जुनः ।
 पुण्येनेव विना तेन गतं सर्वमसारताम् ॥ ३२ ॥

ममाजुनत्वं भीमस्य भीमत्वं तत्कुरु ध्रुवम् ।
विना तेन यदाभोरैर्जितोऽहं कथमन्यथा ॥ ३३ ॥

व्यास उवाच ।

इत्थं वदन्ययो जिष्णुरिन्द्रप्रस्थं पुरोत्तमम् ।
चकार तत्र राजानं घञ्ं यादघनन्दनम् ॥ ३४ ॥
स ददर्श ततो व्यासं फल्लुनः काननाश्रयम् ।
तमुपेत्य महाभागं विनयेनाभ्यवादयत् ॥ ३५ ॥
तं घन्दमानं चरणावघलोक्य सुनिश्चिनम् ।
उवाच पार्थ विच्छायः कथमत्यन्तमीदृशः ॥ ३६ ॥
भजारजोनुगमनं ब्रह्महत्याऽथवा कृता ।
जयाशामङ्गदुःखी वा नृपृच्छायोऽसि सांप्रतम् ॥ ३७ ॥
सान्तानिकादयो वा ते याचमाना निराहृताः ।
अगम्यस्त्रीरतिर्षाऽपि तेनासि विगतप्रभः ॥ ३८ ॥
भुङ्क्ते प्रदाय विप्रेभ्यो मिष्टमेकमथो भवान् ।
किं वा कृपणचित्तानि हृतानि भवताऽर्जुन ॥ ३९ ॥
कश्चिन्न सूर्यघातस्य गोचरत्वं गतोऽर्जुन ।
दुष्टचभ्रुर्हतो वाऽपि नि धीकः कथमन्यथा ॥ ४० ॥
रूपृष्टो नखाम्मसा वाऽपि घटाम्मप्रोक्षितोऽपि वा ।
तेनातीवासि विच्छायो न्यूनैर्वा युधि निर्जितः ॥ ४१ ॥

व्यास उवाच ।

ततः पार्थो विनिश्चस्य श्रूयतां भगवन्निति ।
प्रोक्तो यथावदाचष्ट विप्रा आत्मपरामवम् ॥ ४२ ॥

अर्जुन उवाच ।

यद्वलं यच्च नस्नेजो यद्वीर्यं यत्पराक्रम ।
 या श्रीज्ज्वालाया च त सोऽस्मान्परित्यज्य हरिर्गत ॥ ४३ ॥
 इतरेषेव महता स्मितपूर्वामिमाषिणा ।
 हीना धनं मुने तेन जानास्तृणमया श्व ॥ ४४ ॥
 कस्त्राणां सायकाना च गाण्डीवस्य तथा मम ।
 सारता याऽभवन्मूर्ता स गत पुरुषोत्तम ॥ ४५ ॥
 यस्यावलोकनादस्माञ्भ्रार्जय सपदुन्नति ।
 न तन्याज स गोविन्दस्थक्त्वाऽस्मान्मगवान्गत ॥ ४६ ॥
 मीप्सद्रोणाद्गुराजाद्यास्तथा दुर्योधनादय ।
 यत्प्रभावेन निर्दग्धा स कृष्णस्त्यक्तवान्भुवम् ॥ ४७ ॥
 निर्योधना हतश्रीका म्रष्टच्छायेव मे मही ।
 विभाति तात नैकोऽह विरहे तस्य चक्रिण ॥ ४८ ॥
 यस्यानुमावाद्भीष्माग्रैर्मय्यग्नौ शलमापितम् ।
 विना तेनाद्य कृष्णेन गोपालैरस्मि निर्जित ॥ ४९ ॥
 गाण्डीव त्रिषु लोकेषु ख्यातं यदनुभावत ।
 मम तेन विनाऽऽर्मारैर्लगुडैस्तु तिरस्कृतम् ॥ ५० ॥
 स्त्रीसहस्राण्यनेकानि ह्यनाथानि महामुने ।
 यतनो मम नीनानि दस्युमिर्लगुडायुधै ॥ ५१ ॥
 बानीयमानमामीरं सर्वं कृष्णावरोधनम् ।
 इदं यष्टिप्रहरणै परिभूय बलं मम ॥ ५२ ॥

नि धीकता न मे चित्रं यज्जीवामि तदद्भुतम् ।

नीचाद्यमानपङ्काङ्को निर्लज्जोऽस्मि पितामह ॥ ५३ ॥

व्यास उवाच ।

श्रुत्वाऽह तस्य तद्वाक्यमग्र्यं द्विजसत्तमा ।

दुःखितस्य च दीनस्य पाण्डवस्य महान्मन ॥ ५४ ॥

अल ते व्रीडया पार्थ न त्व शोचितुमर्हसि ।

अवेहि सर्वभूतेषु कालस्य गतिरीदृशी ॥ ५५ ॥

कालो भवाय भूतानामभवाय च पाण्डव ।

कालमूलमिदं ज्ञात्वा कुट स्थैर्यमतोऽर्जुन ॥ ५६ ॥

नयः समुद्रा गिरयः सकला च वसुंधरा ।

देवा मनुष्या पशवस्तरवश्च सरीसृपाः ॥ ५७ ॥

सृष्ट्याः कालेन कालेन पुनर्यास्यन्ति संक्षयम् ।

कालात्मकमिदं सर्वं ज्ञात्वा शममवाप्नुहि ॥ ५८ ॥

यथाऽऽत्थं कृष्णमाहात्म्यं तत्तथैव धनंजय ।

भारावतारकार्यार्थमवतीर्णं स मेदिनीम् ॥ ५९ ॥

भाराक्रान्ता धारा याता देवानां संनिधौ पुरा ।

तदर्धमवतीर्णोऽसौ कामरूपी जनार्दन ॥ ६० ॥

तच्च निष्पादितं कार्यमशेषा भूभृतो हताः ।

वृष्ण्यन्धककुलं सर्वं तथा पार्थोपसंहृतम् ॥ ६१ ॥

॥ किञ्चिदन्यत्कर्तव्यमस्य भूमितलेऽर्जुन ।

ततो गतः स भगवान्मृतहृदयो यथेच्छया ॥ ६२ ॥

सृष्टिं सर्गे करोत्येव देवदेवः स्थितिं स्थितौ ।
 अन्ते ताप(लयं) समर्थोऽयं सांप्रत वै यथा कृतम् ॥ ६३ ॥
 तस्मात्पार्थ न संतापस्त्वया कार्यः परामवात् ।
 भवन्ति भवकालेषुःपुरुषाणां पराक्रमाः ॥ ६४ ॥
 यतस्त्वयैकेन हता भीष्मद्रोणादयो नृपाः ।
 तेषामर्जुन कालोत्थः किं न्यूनाभिभवो न सः ॥ ६५ ॥
 विष्णोस्तस्यानुभावेन यथा तेषां पराभवः ।
 त्वत्तस्तथैव भवतो दस्युभ्योऽन्ते तदुद्भवः ॥ ६६ ॥
 स देवोऽन्यशरीराणि समाविश्य जगत्स्थितिम् ।
 करोति सर्वभूतानां नाशं चान्ते जगत्पतिः ॥ ६७ ॥
 भवोद्वेगे च कौन्तेय सहायस्ते जनार्दन ।
 भवान्ते त्वद्विपश्चास्ते केशवेनाचलोल्लिखिताः ॥ ६८ ॥
 कः श्रद्धयात्सगाङ्गेयाम्हन्यास्त्वं सर्वकौरवान् ।
 भार्मीरैर्म्यञ्च भयतः कः श्रद्धयात्परामवम् ॥ ६९ ॥
 पार्थैतत्सर्वभूतेषु हरैर्लोल्लाविचेष्टितम् ।
 त्वया यत्कौरवा ध्वस्ता यदार्मीरैर्भवाञ्जितः ॥ ७० ॥
 गृहीता दस्युर्मिर्यञ्च रक्षिता भवता स्त्रियः ।
 तदप्यहं यथावृत्तं कथयामि तवार्जुन ॥ ७१ ॥
 अष्टावकः पुरा विप्र उदघासरतोऽभवत् ।
 बहुन्वर्पणान्पार्थ गृणन्ग्रहा सनातनम् ॥ ७२ ॥
 जितेष्वसुरसंधेषु मेरुपृष्ठे महोत्सवः ।
 यभूव तत्र गच्छन्त्यो ददृशुस्तं सुरस्त्रियः ॥ ७३ ॥

रम्भा तिलोत्तमाद्याश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।

तुष्टुवुस्तं महात्मनं प्रशशंसुश्च पाण्डव ॥ ७४ ॥

आकण्ठमग्नं सलिले जटाभारधरं मुनिम् ।

चिनयावनताश्चैव प्रणैमुः स्तोत्रतत्पराः ॥ ७५ ॥

यथा यथा प्रसन्नोऽभूत्तुष्टुवुस्तं तथा तथा ।

सर्वास्ता कौरवश्रेष्ठ धरिष्ठं तं द्विजन्मनाम् ॥ ७६ ॥

अष्टाचक उवाच ।

प्रसन्नोऽहं महाभागा भवतीनां यदिप्यते ।

मत्तस्तदुग्रियता सर्वं प्रदास्याम्यपि दुर्लभम् ॥ ७७ ॥

व्यास उवाच ।

रम्भा तिलोत्तमाद्याश्च दिव्याश्चाप्सरसोऽग्र्यवन् ॥ ७८ ॥

अप्सरस ऊचुः ।

प्रसन्नो त्वत्प्रसंगं प्राप्तं किमस्माकमिति द्विजा ॥ ७९ ॥

इतरास्त्वग्र्यवन्विप्र प्रसन्नो भगवन् यदि ।

तद्विच्छामः पतिं प्राप्तुं विप्रेन्द्र पुरुषोत्तमम् ॥ ८० ॥

व्यास उवाच ।

एवं भविष्यतीत्युक्त्वा उत्ततार जलान्मुनिः ।

तमुत्तीर्णं च ददृशुर्विरूपं घनमष्टधा ॥ ८१ ॥

तं दृष्ट्वा गूहमानानां यासां हासः स्फुटोऽभवत् ।

ताः शशाप मुनिः कोपमवाप्य कुरुनन्दनः ॥ ८२ ॥

अष्टावक्र उवाच ।

यस्माद्विरूपस्य मा मत्वा हासावमानता ।
भवतीमि वृता तस्मादेष शाप ददामि व ॥ ८३ ॥
मत्प्रसादेन भर्तारं लब्ध्वा तु पुरुषोत्तमम् ।
मच्छापोपहता सर्वा दस्युहस्तं गमिष्यथ ॥ ८४ ॥

व्यास उवाच

इत्युदीरितमाकर्ण्य मुनिस्तामि प्रसादित ।
पुनः सुरेन्द्रलोकं चै प्राह भूयो गमिष्यथ ॥ ८५ ॥
एव तस्य मुने शापादष्टावक्रस्य केशवम् ।
भर्तारं प्राप्य तां प्राप्ता दस्युहस्तं घराङ्गना ॥ ८६ ॥
तत्त्वया नात्र कर्तव्यं शोकोऽल्पोऽपि हि पाण्डव ।
तेनैवाखिलनाथेन सर्वं तदुपसहृतम् ॥ ८७ ॥
भवता धोपसहारमासन्नं तेन कुरुता ।
यत् तेनस्तथा धार्यं माहात्म्यं धोपसहृतम् ॥ ८८ ॥
जातस्य निपतो मृत्यु पतनं च तथोन्नते ।
विप्रयोगावसानं तु सयोगं सत्तय क्ष (यात्क्ष)य ॥ ८९ ॥
विज्ञाय न भुधा शोकं न हर्षमुपयान्ति ये ।
तेशामेतेतरं चेष्टां शिञ्जन्त सन्ति तादृशा ॥ ९० ॥
तस्मात्त्वया नरश्रेष्ठं ज्ञात्वैतद्दातुमि सह ।
परित्यज्याखिलं राज्यं गन्तव्यं तपसे धनम् ॥ ९१ ॥

तद्गच्छ धर्मराजाय निवेद्यैतद्वचो मम ।

परध्वो भ्रातृमि सार्धं गतिं वीर यथा कुरु ॥ ६२ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्तो धर्मराज तु समम्येत्य तथोक्तवान् ।

दृष्ट चैवानुभूत वा कथित तदशेषत ॥ ६३ ॥

व्यासवाक्यं च ते सर्वे धृत्वाऽर्जुनसमीरितम् ।

राज्ये परीक्षित कृत्वा ययु पाण्डुसुता वनम् ॥ ६४ ॥

इत्येव धो मुनिश्रेष्ठा विस्तरेण मयोदितम् ।

जातस्य च यदोर्वशे वासुदेवस्य चेष्टितम् ॥ ६५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिनाम्नो श्रीकृष्णचरितसमाप्तिकथन
नाम द्वादशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

अथ त्रयोदशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः

वराहाप्रतारवर्णनम्

मुनय ऊचुः

अहो कृष्णस्य माहात्म्यमद्भुतं चातिमानुषम् ।

रामस्य च मुनिश्रेष्ठ त्वयोक्तं भुवि दुर्लभम् ॥ १ ॥

न तृप्तिमधिगच्छामः शृण्वन्तो भगवत्कथाम् ।
 तस्माद्ब्रूहि महाभाग भूयो देवस्य चेष्टितम् ॥ २ ॥
 प्रादुर्भावः पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः ।
 सतां कथयतामेष वराह इति नः श्रुतम् ॥ ३ ॥
 न जानामीऽस्य चरितं न विधिं न च विस्तरम् ।
 न कर्मगुणसदुभावं न हेतुत्वममीपितम् ॥ ४ ॥
 किमात्मको वराहोऽसौ का मूर्तिः का च देवता ।
 किमाचारप्रभावो वा किंवा तेन तदा कृतम् ॥ ५ ॥
 यज्ञाय समचेतानां मिथतां च द्विजन्मनाम् ।
 महावराहचरितं सर्वलोकसुखावहम् ॥ ६ ॥
 यथा नारायणं ब्रह्मन्वाराहं रूपमास्थितः ।
 दंष्ट्रया मुनिं समुद्रस्थामुज्जहारान्मिदं नः ॥ ७ ॥
 विस्तरेणैव तर्माणि सर्वाणि रिपुघातिनः ।
 श्रोतुं नो वर्तते बुद्धिर्हरेः कृष्णस्य धीमतः ॥ ८ ॥
 कर्मणामानुपूर्व्या च प्रादुर्भावाश्च ये विभो ।
 या वाऽस्य प्रकृतिर्ग्रहं स्ताश्चाऽऽद्यातुं त्वमर्हसि ॥ ९ ॥

व्यास उवाच ।

प्रश्नमारो महानेप भवद्भिः समुदाहृतः ।
 यथाशक्त्या तु वक्ष्यामि श्रूयतां वैष्णवं यशः ॥ १० ॥
 विष्णोः प्रभावश्चरणे दिष्ट्या धो मतिरुत्थिता ।
 तस्माद्विष्णोः समस्ता वै शृणुष्वं याः प्रवृत्तयः ॥ ११ ॥

सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रचरणं च यम् ।

सहस्रशिरस देव सहस्रकरमव्ययम् ॥ १२ ॥

सहस्रजिह्वा भास्वन्त सहस्रमुकुटं प्रभुम् ।

सहस्रदं सहस्रादि सहस्रभुजमव्ययम् ॥ १३ ॥

हवन सघन चैव होतार हव्यमेव च ।

पात्राणि च पवित्राणि वेदिं दोक्षा समित्स्रवम् ॥ १४ ॥

क्षुक्लोमसूर्यमुशल प्रोक्षणीं दक्षिणायनम् ।

अध्ययुं सामगं विप्रं सदस्यं सदनं सदः ॥ १५ ॥

यूपं चक्र ध्रुवां दर्वीं चरुं ध्वोत्स्रलानि च ।

प्राग्वंशं यज्ञभूमिं च होतारं च परं च यत् ॥ १६ ॥

हस्त्वाण्यतिप्रमाणानि स्थावराणि चराणि च ।

प्रायश्चित्तानि वाऽऽप्यं च स्थण्डिलानि कुशास्तथा ॥ १७ ॥

मन्त्रयज्ञयहं बर्हि भागं भागयहं च यत् ।

अप्राप्तिनं सोमभुजं हुतार्चिषमुदायुधम् ॥ १८ ॥

आहुवदविदो विप्रा यं यज्ञे शाश्वतं प्रभुम् ।

तस्य विष्णोः सुरेशस्य धोवत्साङ्गस्य धोमत ॥ १९ ॥

प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकश ।

भूयश्चैव भविष्यन्ति ह्येषमाह पितामहः ॥ २० ॥

यत्पृच्छध्वं महाभागा दिव्यां पुण्यामिमां कथाम् ।

प्रादुर्मायाश्रितां विष्णोः सर्वपापहरां शिवाम् ॥ २१ ॥

शृणुध्व ता महाभागास्तद्गतेनान्तरात्मना ।

प्रवक्ष्याम्यानुपूर्व्येण यत्पृच्छध्वं ममानघा ॥ २२ ॥

वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितं च महामतेः ।

हितार्थं सुरमर्त्यानां लोकानां प्रमवाय च ॥ २३ ॥

बहुशः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति धीर्यवान् ।

प्रादुर्भावांश्च वक्ष्यामि पुण्यान् दिव्यान् गुणान्वितान् ॥ २४ ॥

सुतो युगसहस्रं यः प्रादुर्भवति कार्यतः ।

पूर्णं युगसहस्रेऽथ देवदेवो जगत्पतिः ॥ २५ ॥

ब्रह्मा च कपिलश्चैव त्र्यम्बकस्त्रिदशास्तथा ।

देवाः सप्तर्षयश्चैव नागाश्चाप्सरसस्तथा ॥ २६ ॥

सतत्कुमारश्च महानुभावो,

मनुर्माहात्मा भगवान्प्रजाकरः ।

पुराणदेवोऽथ पुराणि चक्रे,

प्रदीप्तवैश्वानरतुल्यतेजाः ॥ २७ ॥

योऽसौ चार्णवमध्यस्थो नष्टे स्थावरजङ्गमे ।

नष्टे देवासुरनरैः प्रनष्टोरगराक्षसे ॥ २८ ॥

योद्धुकामो दुराधर्षो तावुर्मो मधुकैटवो ।

हर्षो मगधता तेन तपोर्दस्याऽमितं धरम् ॥ २९ ॥

पुरा कमलनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि ।

पुष्करे तत्र संभूता देवाः सर्पिगणास्तथा ॥ ३० ॥

एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो माहात्मनः ।

पुराणं कथ्यते यत्र देवश्रुतिरुमादितम् ॥ ३१ ॥

घाराहस्तु श्रुतिमुखः प्रादुर्भावो महात्मनः ।

यत्र विष्णुः सुरश्रेष्ठो घाराहं रूपमास्थितः ॥ ३२ ॥

वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ।

अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥ ३३ ॥

अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गः श्रुतिभूषणः ।

आज्यनासः क्षुधतुण्डः सामघोषस्थरो महात् ॥ ३४ ॥

सत्यधर्ममयः श्रीमान्क्रमधिक्रमसत्कृतः ।

प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्मुखाकृतिः ॥ ३५ ॥

उद्गतान्त्रो होमलिङ्गो यीजोपधिमहाफलः ।

घाघन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विरुतः सोमशोणितः ॥ ३६ ॥

वेदिस्फग्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिघेगवान् ।

प्राग्यंशकायो घृतिमाशानादीक्षामिरन्वितः ॥ ३७ ॥

दक्षिणाद्वयो योगी महासन्नमयो महान् ।

उपाकर्माष्टरुचकः प्रवर्गाघर्तभूषणः ॥ ३८ ॥

नानाचन्द्रदोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।

छायापत्नीसहायोऽसौ मणिशृङ्गश्चोत्थितः ॥ ३९ ॥

महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।

एकार्णवजलम्रष्टामेकार्णवमतः प्रभुः ॥ ४० ॥

दंष्ट्रया यः समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।

सहस्रशीर्षो लोकादिश्चकार जगतीं पुनः ॥ ४१ ॥

एयं यज्ञवरादेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।

उद्धृता पृथिवी देवी सागरान्बुधरा पुरा ॥ ४२ ॥

वाराह एष कथितो नारसिंहस्ततो द्विजाः ।
 यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ ४३ ॥
 पुरा कृतयुगे नाम सुरारिवलदर्पितः ।
 दैत्यानामादिपुरुषश्चकार सुमहत्तपः ॥ ४४ ॥
 दश वर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।
 जपोपवासनिरतस्तस्थौ मौनव्रतस्थितः ॥ ४५ ॥
 ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव हि ।
 प्रीतोऽभवत्ततस्तस्य तपसा नियमेन च ॥ ४६ ॥
 तं वै स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्य भो द्विजाः ।
 विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥ ४७ ॥
 आदित्यैर्वसुभिः साधं मरुद्भिर्देवतैस्तथा ।
 रौद्रैर्बिम्बसहायैश्च यक्षराक्षसकिन्नरैः ॥ ४८ ॥
 दिशामिः प्रदिशामिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
 नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥ ४९ ॥
 देवर्षिभिस्तपोवृद्धैः सिद्धैर्विद्वद्भिरेव च ।
 राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः ॥ ५० ॥
 चराचरगुरुः श्रीमान्वृतः सर्वैः सुरैस्तथा ।
 ब्रह्मा ब्रह्मचिदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाऽनेन सुव्रत ।
 वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ ५२ ॥

हिरण्यकशिपुस्त्वाच ।

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।

ऋषयो वाऽथ मां शापैः क्रुद्धा लोकपितामह ॥ ५३ ॥

शपेयुस्तपसा युक्ता धर पप नृतो मया ।

न शास्त्रेण न वाऽस्त्रेण गिरिणा पादपेन वा ॥ ५४ ॥

न शुष्केण न चाऽऽर्द्धेण न चैवोर्ध्वं न चाप्यधः ।

पाणिप्रहारेणैकेन स मृत्युबलघाहनम् ॥ ५५ ॥

यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्मविष्यति ।

भवेयमहमेघार्कः सोमो वायुर्हुताशनः ॥ ५६ ॥

सलिलं चान्तरिक्षं च आकाशं चैव सर्वशः ।

अहं क्रोधश्च कामश्च धरुणो वासवो यमः ॥

धनदश्च धनाध्यक्षो यक्ष किंपुटपाधिप ॥ ५७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

एते दिव्या धरास्तात मया दत्तास्तथाद्भुताः ।

सर्चान्कामानिमांस्तात प्राप्स्यसि त्वं न संशयः ॥ ५८ ॥

व्यास उवाच ।

एवमुक्त्वा तु भगवाञ्जगामाऽऽशु पितामहः ।

चैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ ५९ ॥

ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा मुनयस्तथा ।

वत्सपदानं श्रुत्वैष पितामहमुपस्थिताः ॥ ६० ॥

देवा ऊचुः ।

वरपानेन मगवन्वाधिप्यति स नोऽसुरः ।

तन्प्रसीदऽऽशु मगवन्वधोऽप्यस्य विचिन्त्यताम् ॥ ६१ ॥

मगवन्सर्वभूतानां स्वयंमूरादिशुभ्रम् ।

क्षप्ता च हव्यकथानामव्यक्तं प्रकृतिर्ध्रुवम् ॥ ६२ ॥

व्यास उवाच ।

ततो लोकहिमं वाक्यं श्रुत्वा देव प्रजापतिः ।

प्रोवाच मगवान्वाक्यं सर्वदेवगणांस्तथा ॥ ६३ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अवश्यं त्रिदशास्त्रेण प्राप्तव्यं तपसः फलम् ।

तपसोऽन्ते च भववान्वयं त्रिगुणः करिष्यति ॥ ६४ ॥

व्यास उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पटुजजन्मनः ।

स्नानि स्नानानि दिव्यानि जग्मुर्मेधै मुदान्विताः ॥ ६५ ॥

लघ्यमात्रे वरे चापि सर्वाः सोऽवाधत प्रजाः ।

हिरण्यकशिपुर्देव्यो वरदानेन दर्पितः ॥ ६६ ॥

आग्रनेषु महामागान्मुनान्वै संशितप्रतान् ।

सन्धधर्मरतान्दान्तांस्तथा धर्षितवांस्तथा ॥ ६७ ॥

त्रिदिवस्यांस्तथा देवान्पराजित्य महाबलः ।

त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गं वसति सोऽसुरः ॥ ६८ ॥

यदा घरमदोन्मत्तो चिचरन्दानघो भुवि ।
 यज्ञीयानकरोद्देत्यानयज्ञीयाश्च देघताः ॥ ६६ ॥
 आदित्या घसघं साध्या विश्वे च मरुतस्तथा ।
 शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् ॥ ७० ॥
 देवब्रह्ममयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनम् ।
 भूतं भव्यं भविष्यं च प्रभुं लोकनमस्युतम् ॥
 नारायणं चिभ्रं देव शरण्यं शरणं गताः ॥ ७१ ॥

देघा ऊचुः ।

त्रायस्व नोऽद्य देवेश हिरण्यकशिपोर्भयात् ।
 त्वं हि नः परमो देघस्त्वं हि नः परमो गुरुः ॥ ७२ ॥
 त्वं हि नः परमो धाता ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ।
 उत्फुल्लामलपत्राक्ष शत्रुपक्षक्षयंकर ॥
 क्षयाय दितियंशस्य शरणं त्वं भवस्थ नः ॥ ७३ ॥

वासुदेव उवाच ।

भयं त्यजध्वममरा अभयं घो ददाम्यहम् ।
 तथैव त्रिदिवं देघाः प्रतिलप्स्यथ मा चिरम् ॥ ७४ ॥
 यपोऽहं सगणं दैत्यं घरदानेन दर्पितम् ।
 मघध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्मि तम् ॥ ७५ ॥

व्यास उवाच ।

पृथमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य त्रिदशेश्वरान् ।
 हिरण्यकशिपोः स्थानमाजगाम महाबलः ॥ ७६ ॥

नरस्यार्घतनुं कृत्वा सिंहस्यार्घतनुं प्रभुः ।

नारसिंहेन वपुषा पाणि संस्पृश्य पाणिना ॥ ७७ ॥

घनर्जामृतसंकाशो घनर्जामृतनिम्बन ।

घनर्जामृतदीर्घाजा जामृत इव वेगवान् ॥ ७८ ॥

दैत्यं सोऽतिबलं दृष्ट्वा दूनरादूलबिक्रमः ।

दृष्टैर्दैत्यगणैर्गुप्तं हतवानेकपाणिना ॥ ७९ ॥

नृसिंह एव कथितो भूयोऽयं चामन परः ।

यत्र चामनमास्थाय रूपं दैत्यविनाशनम् ॥ ८० ॥

वनेर्बलवतो यज्ञे बलिना विष्णुना पुरा ।

विक्रमैस्त्रिमिरक्षोभ्याः क्षोभिनास्ते महानुराः ॥ ८१ ॥

विश्वसि सिध शङ्खत्रयनाङ्कुस्तथैव च ।

मयःशिरा मन्त्रशिरा हयप्रावश्च धार्यवान् ॥ ८२ ॥

वेगवान्नेतुमानुग्रः सोमप्रज्यगो महानुरः ।

पुष्करः पुष्कलश्चैव शा (सा)भ्वोऽभ्वरतिरेव च ॥ ८३ ॥

महादोऽभ्वतिः कुम्भ संहारो गमनप्रियः ।

मनुदादो हरिदयो वाराहः संहरोऽनुग्रः ॥ ८४ ॥

शरभः शलमश्चैव कुपयः क्रोधनः क्रयः ।

वृहत्कर्त्तिर्महाजिह्वः शङ्खकर्षो महास्वन ॥ ८५ ॥

दीनजिह्वोऽर्जनयनो मृगपादो मृगप्रियः ।

वायुर्गर्दिष्ठो ननुचिः सम्यरो विस्क्रो महान् ॥ ८६ ॥

चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्धन एव च ।

कालकः कालकोपश्च वृत्रः क्रोधो विरोचनः ॥ ८७ ॥

गरिष्ठश्च घरिष्ठश्च प्रलग्ननरकावुभौ ।

इन्द्रतापनवातापी वेनुमान्वलदर्पितः ॥ ८८ ॥

असिलोमा पुलोमा च बाष्कलः प्रमदो मदः ।

स्वमित्र कालवदनः करालः केशिरेव च ॥ ८९ ॥

एकाक्षश्चन्द्रमा राहुः संहृद् सम्यरः स्वनः ।

शतग्नीचक्रहस्ताश्च तथा मुशलपाणयः ॥ ९० ॥

अश्वयन्त्रायुधोपेता भिन्दिपालायुधास्तथा ।

शूलौलूखलहस्ताश्च परश्वधधरास्तथा ॥ ९१ ॥

पाशमुद्गरहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ।

महाशिलाप्रहरणाः शूलहस्ताश्च दानवाः ॥ ९२ ॥

नानाप्रहरणा घोरा नानावेशा महायलाः ।

कूर्मकुक्कुटयक्त्राश्च शशौलूकमुखास्तथा ॥ ९३ ॥

एरोष्ट्रघदनाश्चैव घराहघदनास्तथा ।

मार्जारशिखिघक्त्राश्च महाघक्त्रास्तथा परे ॥ ९४ ॥

नक्तमेपानना शूरा गोजाविमहिपाननाः ।

गोधाशहृक्किघक्त्राश्च क्रोष्टृघक्त्राश्च दानवाः ॥ ९५ ॥

आबुदुर्दुर्यक्त्राश्च घोरा वृकमुखास्तथा ।

भीमा मकरघक्त्राश्च क्रौञ्चघक्त्राश्च दानवाः ॥ ९६ ॥

अश्वाननाः खरमुखा मयूरवदनास्तथा ।

गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ॥ ६३ ॥

चीरसंवृतगात्राश्च तथा नीलकवाससः ।

उष्णीपिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽसुराः ॥ ६४ ॥

किरीटिनो लम्बशिखाः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः ।

नानावेशधरा दैत्या नानामाल्यानुलेपनाः ॥ ६५ ॥

स्वान्पायुधानि संगृह्य प्रक्षीप्तानि च तेजसा ।

क्रममाणं हृषीकेशमुपावर्तन्त सर्वशः ॥ १०० ॥

प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान्पादहस्ततलैर्विभुः ।

रूपं कृत्वा महार्मीमं जहाराऽऽशु स मैत्रिनीम् ॥ १०१ ॥

तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यां स्तनान्तरे ।

नमः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल तथा स्थितौ ॥ १०२ ॥

परमाक्रममाणस्य जानुदेशे व्यवस्थितौ ।

विष्णोरभितर्षीयस्य घटन्त्येवं द्विजातयः ॥ १०३ ॥

हत्वा स मैत्रिनीं कृत्स्नां हत्वा चासुरपुंगवान् ।

दर्शं शक्वाय घसुधां विष्णुर्वलवतां वरः ॥ १०४ ॥

एष षो घामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ।

वेदविद्विद्विजैरेतत्कथ्यते वैष्णवं यशः ॥ १०५ ॥

भूयो भूतात्मनो विष्णोः प्रादुर्भावो महात्मनः ।

दत्तात्रेय इति ख्यातः क्षमया परया युतः ॥ १०६ ॥

तेन नष्टेषु वेदेषु प्रक्रियासु मखेषु च ।

चातुर्वर्ण्ये च संकीर्णे धर्मे शिथिलतां गते ॥ १०७ ॥

अतिवर्धन्ति चाधर्मे सत्ये नष्टेऽनृते स्थिते ।

प्रजासु शीर्यमाणासु धर्मे चाऽऽकुलतां गते ॥ १०८ ॥

सयज्ञाः सक्रिया वेदाः प्रत्यानीता हि तेन वै ।

चातुर्वर्ण्यमसंकीर्णं कृतं तेन महात्मना ॥ १०९ ॥

तेन हृदयरजस्य कार्त्तवीर्यस्य धीमतः ।

घरदेन घरो दत्तो दत्तात्रेयेण धीमता ॥ ११० ॥

एतद्वाहुद्वयं यत्ते तत्ते मम कृन्ने नृप ।

शतानि दश बाहूनां भविष्यन्ति न संशयः ॥ १११ ॥

पालयिष्यसि कृत्स्नां च वसुधां वसुधेश्वर ।

दुर्निरीक्ष्योऽखिवृन्दानां युद्धस्थश्च भविष्यसि ॥ ११२ ॥

एष घो वैष्णवः धीमान्प्रादुर्भावोऽद्भुतः शुभः ।

भूयश्च जामदग्न्योऽयं प्रादुर्भावो महात्मनः ॥ ११३ ॥

यत्र बाहुसहस्रेण द्विपतां दुर्जयं रणे ।

रामोऽर्जुनमनीकस्थं जघान नृपतिं प्रभुः ॥ ११४ ॥

रथस्थं पार्थिवं रामः पातयित्वाऽर्जुनं भुवि ।

धर्षयित्वाऽर्जुनं रामः क्रोशमानं च मेघवत् ॥ ११५ ॥

कृत्स्नं बाहुसहस्रं च चिच्छेद भृगुनन्दनः ।

परवधेन दीप्तेन ज्ञातिभिः सहितस्य वै ॥ ११६ ॥

कीर्णा क्षत्रियकौट्यमिनस्मन्दरमूषणा ।

त्रिः सतद्वत्सः पृथिवी तेन निःक्षत्रिया कृता ॥ ११७ ॥

कृत्वा निःक्षत्रियां चैनां मार्गवः सुमहायशाः ।

सर्वपापविनाशाय वाजिनेधेन चेष्टवान् ॥ ११८ ॥

यस्मिन्मयत्रे महाडाने दक्षिणां भृगुनन्दनः ।

मारीचाय दर्शं प्रीतः कश्यपाय वलुंघरान् ॥ ११९ ॥

धारणांस्तुरगाभ्युन्नाप्रयाञ्च रथिनां वरः ।

हिरण्यमसुरं धेनुर्गजैन्द्राञ्च महीपतिः ॥ १२० ॥

दर्शं तस्मिन्महायमे वाजिनेधे महायशाः ।

अद्यापि च हितार्थाय लोकानां भृगुनन्दन ॥ १२१ ॥

करमानस्तपो धीरं जामदग्न्यः पुनः प्रभुः ।

आस्ते वै देववज्रुर्दुर्मान्महेन्द्रे पर्वतोत्तमे ॥ १२२ ॥

एव विष्णोः सुरेशस्य शाश्वतस्यान्वयस्य च ।

जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावो महान्ननः ॥ १२३ ॥

धनुर्विंशे युगे धाऽपि विश्वानित्रपुरुसरः ।

अर्जे वरारथस्याथ पुत्रः पटुमायनेक्षणः ॥ १२४ ॥

कृत्वाऽत्मानं महाबाहुश्चतुर्धा प्रमुपेभ्वरः ।

लोकं राम इति ख्यातस्नेत्रसा भास्करोपमः ॥ १२५ ॥

प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां निग्रहाय च ।

धर्मस्य च विवृद्ध्यर्थं अर्जे तत्र महायशाः ॥ १२६ ॥

तमप्याहुर्मनुष्येन्द्रं सर्वभूतहिते रतम् ।

यः समा सर्वधर्मज्ञश्चतुर्दश घनेऽवसत् ॥ १२७ ॥

लक्ष्मणानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः ।

चतुर्दश घने तप्त्वा तपो घर्षाणि राघवः ॥ १२८ ॥

रूपिणी तस्य पार्श्वस्था सीतेति प्रथिता जने ।

पूर्वोदिता तु या लक्ष्मीर्भर्तारमनुगच्छति ॥ १२९ ॥

जनस्थाने घसन्कायं त्रिदशानां चकार सः ।

तस्यापकारिणं क्रूरं पौलस्त्यं मनुजर्वभः ॥ १३० ॥

सीतायां पदमन्विच्छन्निजघान महायशाः ।

देवासुरगणानां च यक्षराक्षसभोगिनाम् ॥ १३१ ॥

यत्रावध्यं राक्षसेन्द्रं रावणं युधि दुर्जयम् ।

युक्तं राक्षसकोटोभिर्नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ १३२ ॥

त्रैलोक्यद्राघणं क्रूरं रावणं राक्षसेश्वरम् ।

दुर्जयं दुर्धरं दृप्तं शार्दूलसमविक्रमम् ॥ १३३ ॥

दुर्निरीक्ष्यं सुरगणैर्वरदानेन दर्पितम् ।

जघान सचिवैः सार्धं ससैन्यं रावणं युधि ॥ १३४ ॥

महाम्रगणसंकाशं महाकायं महाबलम् ।

रावणं निजघानाऽऽशु रामो भूतपतिः पुरा ॥ १३५ ॥

सुग्रीवस्य हृते येन धानदेन्द्रो महाबलः ।

घाली विनिहतः संख्ये सुग्रीवस्याभिपेक्षितः ॥ १३६ ॥

मधोश्च तनयो दृप्तो लवणो नाम दानवः ।

हतो मधुवने वीरो धर्मतो महासुरः ॥ १३७ ॥

यज्ञविघ्नकरो येन मुनीनां भावितात्मनाम् ।

मारीचश्च सुबाहुश्च बलेन बलिनां धरो ॥ १३८ ॥

निहर्ता च निराशो च कृता तेन महात्मना ।

समरे मुद्गशीर्ण्डेन तथाऽन्ये चापि राक्षसाः ॥ १३९ ॥

विराधश्च कथन्धश्च राक्षसो भीमविक्रमो ।

जघान पुरुषशत्रो गन्धर्वो शापमोहितो ॥ १४० ॥

हुताशनाकारांशुतडिद्विगुणामैः प्रतप्तजाम्बूनचित्रपुङ्खैः ।

महेन्द्रवज्राशनितुल्यसारै र्विपुंस रामः समरे निजग्ने ॥ १४१ ॥

तस्मै दत्तानि शस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता ।

धधार्थं देवशत्रूणां दुर्धर्पाणां सुरैरपि ॥ १४२ ॥

धर्तमाने मन्त्रे येन जनकस्य महात्मनः ।

भग्नं माहेश्वरं धापं क्रीडता लीलया पुरा ॥ १४३ ॥

एतानि कृत्वा कर्माणि रामो धर्मभृतां धरः ।

दशाश्वमेधाञ्जारूढ्यानाजहार निरर्गलान् ॥ १४४ ॥

नाश्रूयन्ताशुमा धावो नाऽऽकुलं मास्यो वर्षो ।

न वित्तहरणं चाऽऽसीद्रामे राज्यं प्रशासति ॥ १४५ ॥

परिदेयन्ति विधवा नानर्थाश्च कदाचन ।

सर्वमासीच्छुभं तत्र रामे राज्यं प्रशासति ॥ १४६ ॥

न प्राणिनां भय चाऽऽसीञ्जलान्यनिलघातजम् ।

न चापि वृद्धा बालानां प्रेतकार्याणि चक्रिरे ॥ १४७ ॥

ब्रह्मचर्यपरं क्षत्रं विशस्तु क्षत्रिये रताः ।

शूद्राश्चैव हि षण्णां स्त्रीञ्जुधूपन्त्यनहंकृताः ॥ १४८ ॥

नायों नात्यचरन्मर्तृभार्यां नात्यचरत्पति ।

सर्वमासीञ्जगद्दन्तं निर्दस्युरभवन्नही ॥ १४९ ॥

राम एकोऽभवद्वर्ता रामः पालयिताऽभवत् ।

वासन्वर्षसहस्राणि तथा पुत्रसहस्रिजः ॥ १५० ॥

अरोगाः प्राणिनश्चाऽऽसन्नानि राज्यं प्रशासति ।

देवतानामृषीणां च मनुष्याणां च सर्वशः ॥ १५१ ॥

पृथिव्यां समवायोऽभूदने राज्यं प्रशासति ।

गाधामप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ॥ १५२ ॥

रामे निबद्धतरवार्यां माहात्म्यं तस्य धीमतः ।

श्यामो युवा लोहिताक्षो दीप्तास्यो मितभाषितः ॥ १५३ ॥

आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।

दश वर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयत् ॥ १५४ ॥

श्रक्सामयजुषां धोपो ज्याघोषश्च महात्मनः ।

वज्र्युच्छिन्नोऽभवद्राष्ट्रे दीयतां भुज्यतामिति ॥ १५५ ॥

सत्त्ववान्गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ।

अतिचन्द्रं च सूर्यं च रामो दाशरथिर्ममो ॥ १५६ ॥

इते क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।

हित्वाऽपोध्यां दिवं यातो राघवो हि महाबलः ॥ १५७ ॥

एषमेव महाब्राह्मुरिश्वाणुकुलनन्दनः ।

राघवं सगण हत्वा दिवमाचक्रमे विभुः ॥ १५८ ॥

अपरः केशवस्यायं प्रादुर्भावो महात्मनः ।

विलयातो माथुरे कल्पे सर्वलोकहिताय वै ॥ १५९ ॥

यत्र शाल्यं च चैद्यं च कंसं द्विविदमेव च ।

अरिष्टं वृषम केशि पूतनां दैत्यदारिकाम् ॥ १६० ॥

नागं कुबलयार्पाडं चाणूरं मुष्टिकं तथा ।

दैत्यात्मानुपदेहेन सुदयामास धीर्यवान् ॥ १६१ ॥

छिन्नं बाहुसहस्रं च बाणस्याद्भुतकर्मणः ।

नरकञ्च हतः संरये यवनञ्च महाबलः ॥ १६२ ॥

हृतानि च महीपानां सर्वरत्नानि तेजसा ।

दुराचाराश्च निहिताः पार्थिवा ये महीतले ॥ १६३ ॥

एष लोकहितार्थाय प्रादुर्भावो महात्मनः ।

कल्की विष्णुयशा नाम शम्भलग्रामसंभवः ॥ १६४ ॥

सर्वलोकहिनार्थाय भूयो देवो महायशः ।

एते चान्ये च बहवो दित्या देवगणैर्वृताः ॥ १६५ ॥

प्रादुर्भावाः पुराणेषु गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।

यत्र देवा विमुह्यन्ति प्रादुर्भावानुकीर्तने ॥ १६६ ॥

पुराणं वर्तते यत्र वेदश्रुतिसमाहितम् ।

एतदुद्देशमात्रेण प्रादुर्भाचानुकीर्तनम् ॥ १६७ ॥

कीर्तितं कीर्तनीयस्य सर्वलोकगुरोर्विभोः ।

प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रादुर्भाचानुकीर्तनात् ॥ १६८ ॥

विष्णोरमितवीर्यस्य यः शृणोति कृताञ्जलिः ॥ १६९ ॥

एताश्च योगेश्वरयोगमाया ,

श्रुत्वा नरो मुच्यति सर्वपापैः ।

ऋद्धिं समृद्धिं विपुलांश्च भोगा-

प्राप्नोति शीघ्रं भगवत्प्रसादात् ॥ १७० ॥

एवं मया मुनिश्रेष्ठा विष्णोरमितेजसः ।

सर्वपापहराः पुण्याः प्रादुर्भावाः प्रकीर्तिताः ॥ १७१ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिग्रन्थे विष्णोः प्रादुर्भाचानुकीर्तनं नाम

त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

अथ चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

नरकाणां वर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

न तृप्तिमधिगच्छामः पुण्यधर्मामृतस्य च ।

मुने त्वन्मुखर्गीतस्य तथा कौतूहलं हि नः ॥ १ ॥

वत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानां कर्मणो गतिम् ।

वेत्ति सर्वं मुने तेन पृच्छामस्त्वां महामतिम् ॥ २ ॥

धूयते यमलोकस्य मार्गः परमदुर्जयः ।

दुःखहेशकरः शङ्खत्सर्वभूतभयावहः ॥ ३ ॥

कथं तेन नरा यान्ति मार्गेण यमसादनम् ।

प्रमाणं चैव मार्गस्य ब्रूहि नो बदतां वर ॥ ४ ॥

मुने पृच्छाम सर्वज्ञ ब्रूहि सर्वमशेषतः ।

कथं नरकदुःखानि नाऽऽप्नुवन्ति नरान्मुने ॥ ५ ॥

केतोपायेन दानेन धर्मेण नियमेन च ।

मानुषस्य च याव्यस्य लोकस्य कियदन्तरम् ॥ ६ ॥

कथं च स्वर्गंति यान्ति नरकं केन कर्मणा ।

स्वर्गस्थानानि कियन्ति कियन्ति नरकाणि च ॥ ७ ॥

कथं सृष्टिनो यान्ति कथं दुष्टतकारिणः ।

किं रूपं किं प्रमाणं वा को वर्णस्तूभयोरपि ॥

जीवस्य नीयमानस्य यमलोकं ब्रवीहि नः ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुध्वं मुनिशार्दूला वदतो मम सुवताः ।

ससारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य न विद्यते ॥ ९ ॥

सोऽहं वदामि यः सर्वं यममार्गस्य निर्णयम् ।

उत्क्रान्तिकालादारभ्य यथा नान्यो पदिष्यति ॥ १० ॥

स्वरूपं चैव मार्गस्य यन्मां पृच्छथ सप्त

यमलोकस्य चाध्वानमन्तरं मानुषस्य च ॥ ११ ॥

योजनानां सहस्राणि पङ्कशीतिस्तदन्तः ।

तप्तताम्रमिवाऽऽतप्तं तदध्वानमुदाहृतम् ॥ १२ ॥

तदवश्यं हि गन्तव्यं प्राणिभिर्जीवसंज्ञकः ।

पुण्यानुपपद्यतो यान्ति पापान्पापकृतोऽधमाः ॥ १३ ॥

द्वाविंशतिश्च नरका यमस्य विषये स्थिताः ।

येषु दुष्टतकर्माणो विपद्यन्ते पृथक्पृथक् ॥ १४ ॥

नरको रौरवो रौद्रः शूकरस्ताल एव च ।

कुम्भीपाको महाघोरः शाल्मलोऽथ विमोहनः ॥ १५ ॥

फोटादः कृमिमक्षश्च ना(ला)लामक्षो भ्रमस्तथा ।

नयः पूयघदाश्चान्या रुधिराम्भस्तथैव च ॥ १६ ॥

अग्निज्वालो महाघोरः संदंशः शुनमोजतः ।

घोरा घैतरणी चैव असिपत्रचनं तथा ॥ १७ ॥

न तत्र वृक्षच्छाया वा न तडागाः सरांसि च ।

न वाप्यो दीर्घिका वाऽपि न कूपो न प्रपा समा ॥ १८ ॥

न मण्डपो नाऽऽयतनं न नद्यो न च पर्वताः ।

न किञ्चिदाश्रमस्थानं विद्यते तत्र घर्त्मनि ॥ १९ ॥

यत्र विभ्रमते श्रान्तः पुरुषोऽर्तावकर्षितः ।

अवश्यमेव गन्तव्यः स सर्वैस्तु महापथः ॥ २० ॥

प्राप्ते काले तु संत्यज्य सुहृद्वन्धुधनादिकम् ।

जरायुजाण्डजाश्चैव स्वेदजाश्चोद्भिजास्तथा ॥ २१ ॥

जङ्गमाजङ्गमाश्चैव गमिष्यन्ति महापथम् ।

देवानुरामनुष्यैश्च वैवस्वतवशानुगैः ॥ २२ ॥

स्त्रीपुंनपुंसकैश्चैव पृथिव्यां जीवसंहितैः ।

पूर्वाह्णे चापराह्णे वा मध्याह्णे वा तथा पुनः ॥ २३ ॥

संध्याकालेऽर्धरात्रे वा प्रत्यूषे वाऽप्युपस्थिते ।

वृद्धैर्वा मध्यमैर्वाऽपि यौवनस्थैस्तथैव च ॥ २४ ॥

गर्भवासेऽथ बाल्ये वा गन्तव्यः स महापथः ।

प्रवासस्थैर्गृहस्थैर्वा पर्वतस्थैः स्थलेऽपि वा ॥ २५ ॥

क्षेत्रस्थैर्वा जलस्थैर्वा गृहमध्यगतैस्तथा ।

वार्सतैश्चास्थितैर्वाऽपि शयनीयगतैस्तथा ॥ २६ ॥

जाग्रद्भिर्वा प्रसुप्तैर्वा गन्तव्यः स महापथः ।

इहानुभूय निर्दिष्टमायुर्जन्तुः स्वयं तदा ॥ २७ ॥

तस्यान्ते च स्वयं प्राणैरनिच्छन्नपि मुच्यते ।

जलमग्निर्विषं शस्त्रं भुव्याधि पतनं गिरेः ॥ २८ ॥

निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ।

विहाय सुमहत्कृत्स्नं शरीरं पाञ्चर्भातिकम् ॥ २९ ॥

अन्यच्छरीरमादत्ते यातनीयं स्वकर्मजम् ।

दृढं शरीरमाप्नोति सुखदुःखोपभुक्तये ॥ ३० ॥

तेन भुङ्क्ते स कुच्छ्राणि पापकर्ता नरो भृशम् ।

सुखानि धार्मिको हृष्ट इह नीतो यमक्षये ॥ ३१ ॥

ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ।

भिनत्ति मर्मस्थानानि दीप्यमानो निरन्धनः ॥ ३२ ॥

उदानो नाम पयनस्ततश्चोर्ध्वं प्रवर्तते ।

भुज्यता(क्ताना)मग्नुमश्याणामधोगतिनिरोधकृत् ॥ ३३ ॥

ततो येनाभ्युदानानि कृतान्यन्नरसास्तथा ।

दत्ताः स तस्यामाहादमापदि प्रतिपद्यते ॥ ३४ ॥

अन्नानि येन दत्तानि श्रद्धापूनेन चेतसा ।

सोऽपि तृप्तिमवाप्नोति विनाऽप्यन्नेन वै तदा ॥ ३५ ॥

येनानृतानि नोक्तानि प्रीतिभेदः कृतो न च ।

आस्तिरुः श्रद्धधानश्च सुखमृत्युं स गच्छति ॥ ३६ ॥

देवब्रह्मनपूजाया निरताऽञ्चानमुरका ।

शुद्धा घदान्या ह्रीमन्मन्त्रे नराः सुखमृष्यव ॥ ३७ ॥

सः कामाद्यापि सरस्मात्र द्वेषाद्धर्ममुन्मृजेत् ।

दयोद्विकारी सौम्यञ्च स सुख मृष्युमृच्छति ॥ ३८ ॥

वारिदास्तृप्तिताना ये क्षुधिताऽप्रदायिन ।

प्राप्नुवन्ति नराः काले मृत्युं सुखमनन्वितम् ॥ ३९ ॥

रुतं ज्वरान्नि घनदात्तापं चन्दनदायिन ।

प्राप्तवन्तो वेदना कष्टां ये चान्योद्वेगचारिणः ॥ ४० ॥

मंहं ज्ञानप्रदातारस्तथा दीपप्रदान्मन ।

कृदक्षासो मृगवार्दा यो शुक्लानुशास्ति वै ॥ ४१ ॥

ते मोहमृष्यवः सर्वे तथा ये वेदनिन्दका ।

विनोदिनाः पुतिगन्धाः कृदमुद्वेषणयः ॥ ४२ ॥

बागन्धुलि दुरात्मनो यमस्य पुण्याम्त्रया ।

प्रजैरु दूषयं तेषु जायते तस्य वैरयु ॥ ४३ ॥

मन्द्यविरत सोऽयं ब्राह्मणावृषिर्नृमृतया ।

सा तु बागन्धुता विप्रा एकवर्णा विनाशने ॥ ४४ ॥

दृष्टिर्विद्राम्यते ग्रामात्कासावृष्टयस्य(विद्रव)याऽऽनतम् ।

तः स वेदनाविष्टं तन्द्वयोरं विनुवति ॥ ४५ ॥

चन्द्रप्रभासं तद्रूपदेहनस्यन्तरागते ।

नक्तमयातनार्यं च न मातृपितृमनवम् ॥ ४६ ॥

तत्प्रमाणवयोवस्थासंस्थानैः प्राप्यते व्यथा ।

ततो दूतो यमस्याथ पाशैर्बध्नाति दारुणैः ॥ ४७ ॥

जन्तोः संप्राप्तकालस्य वेदनार्तस्य चै भृशम् ।

भूतैः संत्यक्तदेहस्य कण्ठप्राप्तानिलस्य च ॥ ४८ ॥

शरीराच्च्यावितो जीवो रोरवाति तथोल्बणम् ।

निर्गतो घायुभूतस्तु पाट्कोशिककलेवरे ॥ ४९ ॥

मातृभिः पितृभिश्चैव भ्रातृमिर्मातुलैस्तथा ।

दारैः पुत्रैर्वयस्यैश्च गुरुभिस्त्यज्यते भुवि ॥ ५० ॥

दृश्यमानश्च तैर्दीनैरश्रुपूर्णेक्षणैर्भृशम् ।

स्यशरीरं समुत्सृज्य घायुभूतस्तु गच्छति ॥ ५१ ॥

बन्धकारमपारं च महाघोरं तमोवृतम् ।

सुखदुःखप्रदातारं दुर्गमं पापकर्मणाम् ॥ ५२ ॥

दुःसहं च दुरन्तं च दुर्निरीक्षं दुरासदम् ।

दुरापमतिदुर्गं च पापिष्ठानां सदाऽहितम् ॥ ५३ ॥

हृष्यमाणाश्च तैर्भूतैर्याम्यैः पाशैस्तु संयताः ।

मुद्गरैस्ताड्यमानाश्च नीयन्ते तं महापथम् ॥ ५४ ॥

क्षीणायुषं समालोक्य प्राणिनं चाऽऽयुषक्षये ।

निर्नापद्यः समायान्ति यमदूता भयंकराः ॥ ५५ ॥

मारुता यानकाले तु ऋक्षत्र्याघसरेषु च ।

उष्ट्रेषु घानरेष्वन्ये वृश्चिकेषु वृक्षेषु च ॥ ५६ ॥

उलूकसर्पमार्जारं तथाऽन्ये गृध्रवाहनाः ।

श्येनशृगालमारुढाः सरघाकङ्कवाहनाः ॥ ५७ ॥

धराहपशुवेतालमहिषास्यास्तथा परे ।

नानारूपधरा घोराः सर्वप्राणिभयंकराः ॥ ५८ ॥

दीर्घमुष्काः करालास्या यमनासास्त्रिलोचनाः ।

महाहनुकपोलास्याः प्रलग्बदशनच्छदाः ॥ ५९ ॥

निर्गतैर्विकृताकारैर्दशनैरङ्कुरोपमैः ।

मांसशोणितदिग्धाङ्गा दंष्ट्रामिभृशमुल्वणैः ॥ ६० ॥

मुखैः पातालसदृशैर्ज्वलन्निहैर्भयंकरैः ।

नेत्रैः सुविकृताकारैर्ज्वलत्पिङ्गलचञ्चलैः ॥ ६१ ॥

मार्जारोलूकखद्योतशक्रगोपवदुद्धतैः ।

केकरैः संकुलैस्तग्धैर्लोचनैः पावकोपमैः ॥ ६२ ॥

भृशमामरणैर्मौमैरावद्धैर्भुजगोपमैः ।

शोणासरलगात्रैश्च मुण्डमालाविभूषितैः ॥ ६३ ॥

कण्ठस्थकृष्णसर्पैश्च फूत्काररघमीषणैः ।

बहिर्ज्वालोपमैः केशैस्तग्धैर्भयंकरैः ॥ ६४ ॥

यन्त्रुपिङ्गललोलैश्च कटुश्मश्रुमिरावृताः ।

भुजदण्डैर्महाघोरैः प्रलम्बैः परिघोपमैः ॥ ६५ ॥

केचिद् द्विवाहवस्तत्र तथाऽन्ये च चतुर्भुजाः ।

द्विरष्ट्याहवश्चान्ये दशविंशभुजास्तथा ॥ ६६ ॥

असंख्यातभुजाश्चान्ये केचिदुवाहुसहस्रिणः ।

आयुधैर्विरुताकारैः प्रज्वलदुभिर्मयानकैः ॥ ६७ ॥

शक्तिनोमरचकाद्यैः सुदीप्तैर्विविधायुधैः ।

पाशाष्ट्रं खलदण्डैश्च भीषयन्तो महाबलाः ॥ ६८ ॥

आगच्छान्त महारौद्रा मर्त्यानामायुष क्षये ।

ग्रहीतुं प्राणिनः सर्वे यमस्याऽऽक्षकरास्तथा ॥ ६९ ॥

यत्तच्छरीरमादत्ते यातनीयं स्वकर्मजम् ।

तदस्य नीयते जन्तोर्यमस्य सदनं प्रति ॥ ७० ॥

यदुध्या तत्कालपाशैश्च निगडैर्घञ्जशृङ्खलैः ।

ताडयित्वा भृशं क्रुद्धैर्नीयते यककिंकरैः ॥ ७१ ॥

प्रस्पलन्तं रुदन्तं च आक्रोशन्तं मुहुर्मुहुः ।

हा तात मातः पुत्रेति घदन्तं कर्मदूषितम् ॥ ७२ ॥

ब्राह्मस्य निशितैः शूलैर्मुद्गरैर्निशितैर्घनैः ।

खड्गशक्तिप्रहारेश्च घञ्जदण्डैः सुदारुणैः ॥ ७३ ॥

भर्त्स्यमानो महारायैर्घञ्जशक्तिसमन्वितैः ।

एकैकशो भृशं क्रुद्धैस्ताडयदुभिः समन्ततः ॥ ७४ ॥

स मुह्यमानो दुःपार्तः प्रतपंश्च इतस्ततः ।

आकृप्य नीयते जन्तुरध्वानं सुमयकरैः ॥ ७५ ॥

कुशकण्टकघल्मीकशङ्खपापाणशर्करैः ।

तथा प्रदीप्तज्वलने क्षारघञ्जशतोत्कटे ॥ ७६ ॥

प्रदेहादिन्यत्रप्तेन द्रव्यमातस्मदंशुभिः ।
 हृष्यन्ते यमदुतैश्च शिवासनादमीश्वरैः ॥ ७३ ॥
 विहृष्यमाणस्नेहोरैर्मध्यमाण शिवघ्नानैः ।
 प्रगानि दाहये मार्गे पापकर्मा यमालयम् ॥ ७४ ॥
 हविर्दानैः हविन्वस्त्रैः प्रम्वलदुग्धिः क्विन्क्वचिद् ।
 दुग्धेनाऽऽकन्दमानैश्च गन्तव्यं स महापथः ॥ ७५ ॥
 निर्नन्त्यमानैरुडिनैर्विदुतैर्मयविह्वलैः ।
 कम्पमानशरीरैस्तु गन्तव्यं जीवघातकैः ॥ ७६ ॥
 कण्टकाकीर्णमार्गेण मतनसिकतेन च ।
 द्रव्यमानैस्तु गन्तव्यं नरैर्दानविषजिनैः ॥ ७७ ॥
 मैत्रशोणितदुग्धैर्गन्तव्यं स्तनाग्रैश्च पूरुषः ।
 दाघस्तुदन्वचाऽऽकीर्णगन्तव्यं जीवघातकैः ॥ ७८ ॥
 कुजदुग्धिः कन्दमानैश्च चित्रोदुग्धिश्च विम्बरम् ।
 चेदनातैश्च सदुग्धिश्च गन्तव्यं जीवघातकैः ॥ ७९ ॥
 शक्तिर्मिर्मन्दिपालैश्च स्रङ्गतीमरसायकैः ।
 मियदुग्धिर्न्तुदुग्धालाग्नैर्गन्तव्यं जीवघातकैः ॥ ८० ॥
 श्वानैश्चाग्रैर्वृकैः कटुर्मध्यमाणैश्च पापिभिः ॥ ८१ ॥
 इन्दुभिः ककवाग्रानैर्गन्तव्यं मासधादिभिः ।
 नदिर्गन्तव्यं मिश्रमानैः समन्ततः ॥ ८२ ॥
 उल्लिख्यदुग्धिः शृकरैश्च गन्तव्यं माससायकैः ।
 र्वात्रमरकाकोलमक्षिकामिश्र संघशः ॥ ८३ ॥

भुज्यमानैश्च गन्तव्यं पापिष्ठैर्मधुघातकैः ।

विश्वस्तं स्वामिनं मित्रं स्त्रियं वा यस्तु घातयेत् ॥ ८८ ॥

शस्त्रैर्निहत्यमानैश्च गन्तव्यं चातुरैर्नरैः ।

घातयन्ति च ये जन्तून्स्ताडयन्ति निरागसः ॥ ८९ ॥

राक्षसैर्भक्ष्यमाणास्ते यान्ति याम्यपथं नराः ।

ये हरन्ति परस्त्रीणां वरप्रावरणानि च ॥ ९० ॥

ते यान्ति चिद्रुता नग्नाः प्रेतीभूता यमालयम् ।

घासो धान्यं हिरण्यं वा गृहक्षेत्रमथापि वा ॥ ९१ ॥

ये हरन्ति दुरात्मानः पापिष्ठाः पापकर्मिणः ।

पापाणैर्लग्नुदैर्दण्डैस्ताड्यमानैस्तु जर्जरैः ॥ ९२ ॥

बहद्भूमिः शोणितं भूरि गन्तव्यं तु यमालयम् ।

ब्रह्मस्वं ये हरन्तीह नरा नरकनिर्भयाः ॥ ९३ ॥

ताडयन्ति तथा विप्रानात्रोशन्ति नराधमाः ।

शुष्ककाष्ठनियद्धास्ते छिन्नकर्णाक्षिनासिकाः ॥ ९४ ॥

पूयशोणितदिग्धास्ते कालगृध्रैश्च जम्बुकैः

किंकरैर्मोषणैश्चण्डैस्ताड्यमानाश्च दारुणैः ॥ ९५ ॥

विक्रोशमाना गच्छन्ति पापिनस्ते यमालयम् ।

एवं परमदुर्धर्ममध्वानं ज्वलनप्रभम् ॥ ९६ ॥

रौरवं दुर्गपिपमं निर्दिष्टं मानुषस्य च ।

प्रतप्तताम्रघर्णामं घट्टिज्वालास्फुलिङ्गवत् ॥ ९७ ॥

कुरण्टकण्टकाकीर्णं पृथुविकटताडनैः ।

शक्तिवज्रैश्च संकीर्णमुज्ज्वलं तीव्रकण्टकम् ॥ ६८ ॥

मङ्गारवालुकामिश्रं वह्निकीटकदुर्गमम् ।

ज्वालाभालाकुलं रौद्रं सूर्यरश्मिप्रतापितम् ॥ ६९ ॥

मध्वानं नीयते देही कृप्यमाणः सुनिष्ठुरैः ।

यदैव कन्दते जन्तुदुःखार्तः पतितः क्वचित् ॥ १०० ॥

तदैवाऽऽहन्यते सर्वैरायुधैर्यमकिंकरैः ।

एवं संताड्यमानश्च लुब्धः पापेषु योऽनयः ॥ १०१ ॥

मध्वशो नीयते जन्तुदुःखैर्यमकिंकरैः ।

सर्वैरेव हि गन्तव्यमध्वानं तत्सुदुर्गमम् ॥ १०२ ॥

नीयते विविधैर्घोरैर्यमदूतैरवज्ञया ।

नीत्वा सुदारुणं मार्गं प्राणिनं यमकिंकरैः ॥ १०३ ॥

प्रवेश्यते पुरी घोरां ताम्रायसमर्थी द्विजाः ।

सा पुरी विपुलाकारा हृक्षयोजनमायता ॥ १०४ ॥

चतुरस्त्रा विनिर्दिष्टा चतुर्द्वारवती शुभा ।

प्राकाराः काञ्चनास्तस्या योजनायुतमुच्छ्रिताः ॥ १०५ ॥

इन्द्रनीलमहार्नीलपद्मरागोपशोभिता ।

सा पुरी विविधैः संघैर्घोरा घोरैः समाकुला ॥ १०६ ॥

देवदानवगन्धर्वैर्यक्षराक्षसपन्नगैः ।

पूर्वद्वारं शुभं तस्याः पताकाशतशोमितम् ॥ १०७ ॥

वज्रेन्द्रनीलवैदूर्यमुक्ताफलविभूषितम् ।

गीतनृत्यैः समाकीर्णं गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥ १०८ ॥

प्रवेशस्तेन देवानामृषीणां योगिना तथा ।

गन्धर्वसिद्धयक्षाणां विद्याधरचिसर्पिणाम् ॥ १०९ ॥

उत्तर नगरद्वारं घण्टाचमरभूषितम् ।

छत्रचामरविन्यासं नानारत्नैरलङ्कितम् ॥ ११० ॥

धीणारैणुरघौ रघुर्गौतमङ्गलनादितैः ।

शृङ्ग्यजुःसामनिर्घोषैर्मुनिवृन्दसमाबुलम् ॥ १११ ॥

विशन्ति येन धर्महाः सत्यव्रतपरायणाः ।

ग्रीष्मे धारिप्रदा ये च शीते चाग्निप्रदा नराः ॥ ११२ ॥

श्रान्तसघाहका ये च प्रियवादरताश्च ये ।

ये च दानरता शूरा मातापितृपराश्च ये ॥ ११३ ॥

द्विजशुश्रूषणे युक्ता नित्यं येऽतिधिपूजकाः ।

पश्चिमं तु महाद्वारं पुण्या रत्नैर्विभूषितम् ॥ ११४ ॥

विचित्रमणिसोपानं तोमरैः समलङ्कितम् ।

भेरीमृदङ्गसंनदैः शङ्खकाहलनादितम् ॥ ११५ ॥

सिद्धवृन्दैः सदा हृष्टैर्मङ्गलैः प्रणिनादितम् ।

प्रवेशस्तेन हृष्टानां शिष्यभक्तिमता नृणाम् ॥ ११६ ॥

सर्वतीर्थप्लुता ये च पञ्चाग्नेयैः च सेवकाः ।

प्रस्थाने ये मृता धीरा मृता कालंजरे गिरौ ॥ ११७ ॥

अग्नौ विपन्ना ये वीराः साधितं यैरनाशकम् ।
 ये स्वामिमित्रलोकार्थं गोप्रहै संकुले हताः ॥ ११८ ॥
 ते विशन्ति नरा शूराः पश्चिमेन तपोधनाः ।
 पुर्यां तस्या महाघोरं सर्वसत्त्वमयंकरम् ॥ ११९ ॥
 द्वाद्वाकारसमाकुप्ट दक्षिणं द्वारमीदृशम् ।
 अन्धकारसमायुक्तं तीक्ष्णशृङ्गैः समन्वितम् ॥ १२० ॥
 कण्टकैर्बृश्चिकैः सर्पैर्वज्रकाटैः सुदुर्गमैः ।
 विलुम्पद्भिर्बृक्षैर्व्याघ्रैर्हृक्षैः सिंहैः सजम्बुकैः ॥ १२१ ॥
 ध्वानमार्जारगृध्रैश्च सज्ज्वालकवलैर्मुखैः ।
 प्रवेशस्तैन वै नित्यं सर्वेषामपकारिणाम् ॥ १२२ ॥
 ये घातयन्ति विप्राणां बालं धृद्धं तथाऽऽतुरम् ।
 शरणागतं विश्वस्तं स्त्रियं मित्रं निरामुधम् ॥ १२३ ॥
 येऽगम्यागामिनो मृदाः परद्रव्यापहारिणः ।
 निक्षेपस्यापहर्तारो विषघह्निप्रदाश्च ये ॥ १२४ ॥
 परभूमिं गृहं शय्या वस्त्रालंकारहारिणः ।
 पररन्ध्रेषु ये क्रूरा ये सदाऽनृतवादिनः ॥ १२५ ॥
 ग्रामराष्ट्रपुरस्थाने महादुःखप्रदा हि ये ।
 कूटसाक्षिप्रदातारः कन्याविक्रयकारकाः ॥ १२६ ॥
 अमध्यमक्षमरता ये गच्छन्ति सुतां स्त्रियाम् ।
 मातरं पितरं श्वैव ये वदन्ति च पौरुषम् ॥ १२७ ॥

अन्ये ये चैव निर्दिष्टा महापातककारिणः ।

दक्षिणेन तु ते सर्वे द्वारेण प्रविशन्ति वै ॥ १२८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासपिसंवादे यमलोकस्य
मार्गस्वरूपाख्याननिरूपणं नाम चतुर्दशाधिक-

द्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

—

अथ पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

दक्षिणमार्गवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

कथं दक्षिणमार्गेण विशन्ति पापिनः पुरम् ।

श्रोतुमिच्छाम सद्ब्रूहि विस्तरेण तपोधन ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

सुघोरं तन्महाघोरं द्वारं घृयामि भीषणम् ।

नानाभ्यापदसंकीर्णं शिषाशतनिनादितम् ॥ २ ॥

फुत्कारवसंयुक्तमगम्यं लोमहर्षणम् ।

भूतप्रेतपिशाचैश्च वृतं खान्यैश्च राक्षसैः ॥ ३ ॥

एवं दृष्ट्वा सुदूरान्ते द्वारं दुष्टतकारिणः ।

मोहं गच्छन्ति सहसा त्रासाद्विप्रलपन्ति च ॥ ४ ॥

ततस्ताञ्छद्बलैः पार्श्वदुग्ध्वा कर्पन्ति निर्भयाः ।

ताडयन्ति च दण्डैश्च मत्स्यन्ति पुनः पुनः ॥ ५ ॥

लघ्वसंज्ञास्ततस्ते वै रुधिरं परिप्लुताः ।

व्रजन्ति दक्षिणं द्वारं प्रस्वलन्तः परे परे ॥ ६ ॥

तात्रकण्टकयुक्तेन शर्करानिचितेन च ।

श्लुरधारानिमैस्तीक्ष्णैः पाषाणैर्निचितेन च ॥ ७ ॥

कवित्पङ्केन निचिता निरुत्तारैश्च खातकैः ।

लोहसूत्रानिमैर्दन्तैः संछन्नेन कचित्कविम् ॥ ८ ॥

तदप्रपातविषमैः पर्वतैर्धृक्षसंकुलैः ।

प्रतप्ताङ्गारयुक्तेन यान्ति मार्गेण दुःखिताः ॥ ९ ॥

कचिद्विषमगर्ताभिः कबिलोष्टैः सुपिच्छलैः ।

सुतप्तवालुकाभिश्च तथा तीक्ष्णैश्च शङ्कुभिः ॥ १० ॥

अथञ्छूद्राटकैस्तप्तैः कचिद्वाग्निना युतम् ।

कचित्तप्तशिलामिश्च कचिद्व्याप्तं हिमेन च ॥ ११ ॥

कचिद्वालुकया व्याप्तमाकण्टान्तप्रवेशया ।

कचिद्दुष्टाम्बुना व्याप्तं कचित्कर्पाग्निना पुनः ॥ १२ ॥

कचिर्त्तिसहेवृकैर्याघ्रैदंशकीटैश्च दारणैः ।

कचिन्महाजलौकाभिः कचिदजगरैः पुनः ॥ १३ ॥

मक्षिकाभिश्च रौद्राभिः कचित्सर्पविषोत्पणैः ।

कचिदुदुष्टगजैश्चैव घलोन्मत्तैः प्रमाथिभिः ॥ १४ ॥

पन्थानमुल्लिखदुभिश्च तीक्ष्णशृङ्गैर्महावृषैः ।

महाशृङ्गैश्च महिषैरुष्ट्रैर्मत्तैश्च खादनैः ॥ १५ ॥

डाकिनीभिश्च रौद्राभिर्विकरालैश्च राक्षसैः ।

ध्याधिभिश्च महारौद्रैः पीड्यमाना यजन्ति ते ॥ १६ ॥

महाधूलिविमिश्रेण महाचण्डेन वायुना ।

महापापाणवर्षेण हन्यमाना निराश्रयाः ॥ १७ ॥

कचिद्विष्टग्निसातेन दीर्यमाणा यजन्ति ते ।

महता घाणवर्षेण मिथ्यमानाश्च सर्वशः ॥ १८ ॥

पतद्भिर्वज्रनिर्घातैरुत्कापातैः सुदारणैः ।

प्रदीप्ताङ्गारवर्षेण दह्यमाना विशन्ति च ॥ १९ ॥

महता पांशुवर्षेण पूर्यमाणा रुदन्ति च ।

मेघारवैः सुघोरैश्च विश्वास्यन्ते मुहुर्मुहुः ॥ २० ॥

नि शेषाः शरवर्षेण चूर्ण्यमानाश्च सर्वतः ।

महाक्षाराम्बुधाराभिः सिञ्च्यमाना यजन्ति च ॥ २१ ॥

महाशीतेन भरता रुक्षेण परुषेण च ।

समन्ताद्दीर्यमाणाश्च शुष्यन्ते संकुचन्ति च ॥ २२ ॥

इत्थं भागण पुरुषाः पाथेयरहितेन च ।

निरालम्बेन दुर्गेण निर्जलेन समन्ततः ॥ २३ ॥

अतिश्रमेण महता निर्गतेनाऽऽश्रमाय वै ।

नीयन्ते देहिनः सर्वे ये मूढाः पापकर्मिणः ॥ २४ ॥

यमदूतैर्महाघोरैस्तदाज्ञाकारिमिर्वलात् ।

एकाकिनः परार्थीना मित्रयन्धुविबर्जिताः ॥ २५ ॥

शोचन्तः स्वानि कर्माणि रुदन्ति च मुहुर्मूढुः ।

प्रेतीमृता निषिद्धास्ते शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः ॥ २६ ॥

वृशाद्वा सीतमीताश्च दह्यमानाः क्षुधाग्निना ।

वद्धाः शृङ्खलया केचित्केचिदुत्तानपादयोः ॥ २७ ॥

बाहुप्यन्ते शुष्यमाणा यमदूतैर्यलोत्कटैः ।

नरा अधोमुखश्चान्ये रुप्यमाणाः सुदुःखिताः ॥ २८ ॥

अन्नपानीयरहिता याचमानाः पुनः पुनः ।

देहि देहीति भाषन्तः साश्रुगद्गदया गिरा ॥ २९ ॥

हताञ्जलिपुट्टा दीनाः क्षुत्तृष्णापरिपीडिताः ।

मक्ष्यानुधावचान्द्रष्ट्वा भोज्यान्पेयांश्च पुष्कलान् ॥ ३० ॥

सुगन्धद्रव्यसंयुक्तान्याचमानाः पुनः पुनः ।

दधिक्षीरघृतोन्मिश्रं दृष्ट्वा शाल्योदनं तथा ॥ ३१ ॥

पानानि च सुगन्धीनि शीतलान्युदकानि च ।

तान्याचमानास्ते याम्या मर्त्सयन्तस्तदाऽब्रुवन् ॥

एवोमिः परपैर्मोमाः क्रोधरक्तान्तलोचनाः ॥ ३२ ॥

याम्या ऊचुः ।

न भवदुभिर्दुतं काले न दत्तं ब्राह्मणेषु च ।

प्रसभं दीयमानं च वारितं च द्विजातिषु ॥ ३३ ॥

तस्य पापस्य च फलं भवतां समुपागतम् ।

नाग्नौ दग्धं जले नष्टं न हृतं नृपतस्करैः ॥ ३४ ॥

कुतो वा साप्रतं चिप्रे यन्न दत्तं पुराऽधमाः ।

येदत्तानि तु दानानि साधुभिः सास्त्विकानि तु ॥ ३५ ॥

तेपात्रैते प्रदृश्यन्ते कल्पिता ह्यन्नपर्वताः ।

भक्ष्यभोज्याश्च पेयाश्च लेह्याश्चोप्याश्च संवृताः ॥ ३६ ॥

न यूपमभिलप्स्यध्वे न दत्तं च कथंचन ।

यैस्तु दत्तं हुतं चेष्टं ब्राह्मणाश्चैव पूजिताः ॥ ३७ ॥

तेषामन्नं समानीय इह निक्षिप्यते सदा ।

परस्य कथमस्माभिर्दातुं शक्येत नारकाः ॥ ३८ ॥

व्यास उवाच ।

किंकराणां घचः श्रुत्या निःस्पृहाः क्षुत्तृपार्दिताः ।

ततस्ते दारुणैश्चास्त्रैः पीड्यन्ते यमकिंकरैः ॥ ३९ ॥

मुद्गरैर्लोहदण्डैश्च शक्तितोमरपट्टिशैः ।

परिघैर्भिन्दिपालैश्च गदापरशुभिः शरैः ॥ ४० ॥

पृष्ठतो हन्यमानाश्च यमदूतैः सुनिर्दयैः ।

अग्रतः सिंहव्याघ्राद्यैर्भक्ष्यन्ते पापकारिणः ॥ ४१ ॥

न प्रवेष्टुं न निर्गन्तुं लभन्ते दुःखिता भृशम् ।

स्वकर्मोपहताः पापाः वन्दमानाः सुदारुणाः ॥ ४२ ॥

तत्र संपीड्य सुभृशं प्रवेशं यमकिंकरैः ।
 नीयन्ते पापिनस्तत्र यत्र तिष्ठेत्स्वयं यमः ॥ ४३ ॥
 धर्मात्मा धर्महृद्देवः सर्वसंयमनो यमः ।
 एवं पथाऽतिक्रान्तेन प्राप्ताः प्रेतपुरं नराः ॥ ४४ ॥
 प्रज्ञापितास्तदा दूतैर्निवेश्यन्ते यमाग्रतः ।
 तन्मन्त्रे पापकर्माणस्तं पश्यन्ति भयानकम् ॥ ४५ ॥
 पापापविद्वन्धना विपरीतात्मबुद्धयः ।
 दंष्ट्राकरालवदनं स्रुकुटीकुटिलेक्षणम् ॥ ४६ ॥
 ऊर्ध्वकेशं महाश्रमश्रुं प्रस्फुरदधरोत्तरम् ।
 मष्टादशभुजं क्रुद्धं नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ ४७ ॥
 सर्वायुधोद्यतकरं तीव्रदण्डेन संयुतम् ।
 महामहिषमारुढं दीप्ताग्निसमलोचनम् ॥ ४८ ॥
 रक्तमाल्याम्बरधरं महामेघमिबोच्छ्रितम् ।
 श्लयान्मुदनिर्घोषं पिबन्निव महोदधिम् ॥ ४९ ॥
 प्रसन्नमिव त्रैलोक्यमुद्गिरन्तमिवानलम् ।
 हन्युं च तत्समीपस्थं कालानलसमप्रभम् ॥ ५० ॥
 श्लयानलसंकाशं कृतान्नं च भयानकम् ।
 मार्तण्डोप्रा महामारी कालरात्री च दारुणा ॥ ५१ ॥
 विविधा व्याधयः कष्टा नानारूपा भयावहाः ।
 शक्तिशृङ्गाङ्कुशधराः पाशचक्रासिधारिणः ॥ ५२ ॥
 वज्रदण्डधरा रौद्राः क्षुत्तूणधनुर्धराः ।
 वसन्ध्याता महावीर्याः क्रूराश्चाञ्जनसप्रभाः ॥ ५३ ॥

सर्वायुधोद्यतकरा यमदूता भयानकाः ।

अनेन परिवारेण महाघोरेण संवृतम् ॥ ५४ ॥

यमं पश्यन्ति पापिष्ठाश्चित्रगुप्तं विभीषणम् ।

निर्मत्स्यति स्वाऽत्यर्थं यमस्तान्पापकारिणः ॥ ५५ ॥

चित्रगुप्तस्तु भगधान्धर्मवाक्यैः प्रबोधयन् ॥ ५६ ॥

विभ्रगुप्त उवाच ।

भो भो दुष्टतकर्माणः परद्वयापहारिणः ।

गर्विता रूपवीर्येण परदारविमर्दकाः ॥ ५७ ॥

यत्स्वयं क्रियते कर्म तत्स्वयं भुज्यते पुनः ।

तत्किमात्मोपघाताय भवद्विदुष्टं कृतम् ॥ ५८ ॥

इदानीं किं नु शोचध्वं पीड्यमानाः स्वकर्मभिः ।

भुञ्जध्वं स्वानि दुष्टानि न हि दोषोऽस्ति कस्यचित् ॥ ५९ ॥

य एते पृथिवीपालाः संप्राप्ता मत्समीपतः ।

स्वकीयैः कर्मभिर्घोरैर्दुष्टप्रज्ञा बलगर्विताः ॥ ६० ॥

भो भो नृपा दुराचाराः प्रजाविध्वंसकारिणः ।

अल्पकालस्य राजस्य हने किं दुष्टकृतं कृतम् ॥ ६१ ॥

राज्यलोभेन मोहेन बलादन्यायतः प्रजाः ।

यद्विडिताः फलं तस्य भुञ्जध्वमधुना नृपाः ॥ ६२ ॥

कुतो राज्यं कलत्रं च यदर्थमशुभं कृतम् ।

तत्सर्वं संपरित्यज्य यूयमेकाकिनः स्थिताः ॥ ६३ ॥

पश्यामो न बलं सर्वं येन विध्वंसिताः प्रजाः ।

यमदूतैः पाट्यमाना अधुना कीदृशं फलम् ॥ ६४ ॥

व्यास उवाच ।

एवं बहुविधैर्वाक्यैरुपालब्धा यमेन ते ।

शोचन्तः स्वानि कर्माणि तूष्णीं तिष्ठन्ति पार्थिवाः ॥ ६५ ॥

इति कर्म समादिश्य नृपाणा धर्मराट्स्वयम् ।

तत्पातकविशुद्ध्यर्थमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६६ ॥

यम उवाच ।

मो भोश्चण्ड महाचण्ड गृहोत्वा नृपतोनिमान् ।

विशोषयध्वं पापेभ्यः क्रमेण नरकाग्निषु ॥ ६७ ॥

व्यास उवाच ।

ततः शीघ्रं समुत्थाय नृपान्संगृह्य पादयोः ।

ग्रामयित्वा तु वेगेन क्षिप्त्वा चोर्ध्वं प्रगृह्य च ॥ ६८ ॥

तत्तत्पापप्रमाणेन यमदूताः शिलातले ।

मास्फोटयन्ति तरसा घञ्जेणेव महाद्रुमम् ॥ ६९ ॥

तप्तस्तु रक्तं स्रोतोभिः स्रवते जर्जरीकृतः ।

नि संतः स तदा देही निश्चेष्टश्च प्रजायते ॥ ७० ॥

ततः स वायुना स्पृष्टः शनैरुज्जीवते पुनः ।

ततः पापविशुद्ध्यर्थं क्षिपन्ति नरकार्णवे ॥ ७१ ॥

मन्यांश्च ते तदा दूताः पापकर्मरताक्षरान् ।

निप्रेदयन्ति विप्रेन्द्रा यमाय भृशदुःखितान् ॥ ७२ ॥

यमदूता ऊचुः ।

एष देव तवाऽऽदेशाद्स्ममिमोहितो भृशम् ।

यानतो धर्मविमुखः सदा पापरतः परः ॥ ७३ ॥

एष लुब्धो दुराचारो महापातकसंयुतः ।

उपपातककर्ता च सदा हिंसारतः शुचिः ॥ ७४ ॥

अगम्यागामी दुष्टात्मा परद्व्यापहारकः ।

कन्याक्रयी कूटसाक्षी वृत्तघ्नो मित्रवञ्चकः ॥ ७५ ॥

अनेन मदमत्तेन सदा धर्मो विनिन्दितः ।

पापमाचरितं कर्म मर्त्यलोके दुरात्मना ॥ ७६ ॥

इदानीमस्य देवेश निग्रहानुग्रहौ यद ।

प्रभुरस्य क्रियायोगे घयं वा परिपन्थिनः ॥ ७७ ॥

व्यास उवाच ।

इति विज्ञाप्य देवेशं न्यस्याग्रं पापकारिणम् ।

नरकाणां सहस्रेषु लक्षकोटिशतेषु च ॥ ७८ ॥

किंकरास्ते ततो यान्ति प्रहीतुमपराधरान् ।

प्रतिपन्ने वृत्ते दोषे यमो वै पापकारिणाम् ॥ ७९ ॥

समादिशति तान्वीरान्निग्रहाय स्वकिंकरान् ।

यथा यस्य विनिर्दिष्टा वसिष्ठोऽथैर्विनिग्रहः ॥ ८० ॥

पापस्य तद्भृ (तं भृ) शं क्रुद्धाः कुर्वन्ति यमकिंकराः ।

अङ्गुशैर्मुद्गरैर्दण्डैः क्रकचैः शक्तिभोमरैः ॥ ८१ ॥

खड्गशूलनिपातैश्च भिद्यन्ते पापकारिणः ।

नरकाणां सहस्रेषु लक्षकोटिशतेषु च ॥ ८२ ॥

स्वकर्मोपाजितैर्दोषैः पीड्यन्ते यमकिंकरैः ।

शृणुध्वं नरकाणां च स्वरूपं च भयंकरम् ॥ ८३ ॥

नामानि च प्रमाणं च येन यान्ति नराश्च तान् ।
 महावाचोति विख्यातं नरकं शोणितप्लुनम् ॥ ८४ ॥
 चक्रकण्टकसंमिश्रं योजनयुतविस्तृतम् ।
 तत्र संपीड्यते मग्नो मित्रे चक्रकण्टके ॥ ८५ ॥
 वर्षलक्षं महाघोरं गोधानी नरके नरः ।
 योजनानां शतं लक्षं कुर्मीपाकं सुदारणम् ॥ ८६ ॥
 तावद्रुम्भयती क्षीप्ता बालुकाङ्गारसंवृता ।
 ब्रह्महा भूमिहर्ता च निक्षेपस्यापहारकः ॥ ८७ ॥
 दहन्ते तत्र संक्षिप्ता यावदामूनसंप्लवम् ।
 रौरवो चक्रनाराचैः प्रज्वलद्भूमिः समावृतः ॥ ८८ ॥
 योजनाना सहस्राणि पटिरायामविस्तरैः ।
 मिद्यन्ते तत्र नाराचैः सज्जालैर्नरके नराः ॥ ८९ ॥
 इक्षुवत्तत्र पीड्यन्ते ये नराः कूटसाक्षिणः ।
 यथोमयं प्रज्वलितं मञ्जूर्यं नरकं स्मृतम् ॥ ९० ॥
 निक्षिप्तास्तत्र दहन्ते चन्द्रिग्राहकृताश्च ये ।
 अग्रनिष्ठेति नरकं पूयमूरपुरापकम् ॥ ९१ ॥
 अर्घामुखं पनेत्तत्र घ्राह्यजस्योपपीडकः ।
 लाक्षाप्रज्वलितं घोरं नरकं तु विलेपकम् ॥ ९२ ॥
 निमग्नास्तत्र दहन्ते मद्यपाने द्विजोत्तमाः ।
 महाप्रमेति नरकं दीप्तशूलमहोच्छ्रयम् ॥ ९३ ॥
 तत्र शूलेन मिद्यन्ते पतिमार्योपमेदिनः ।
 नरकं च महाघोरं जयन्ती चाऽऽयसो शिला ॥ ९४ ॥

तया चाऽऽकम्प्यते पाप. परदारोपसेवकः ।

नरकं शालमलाख्यं तु प्रदीप्तदृढकण्टकम् ॥ ९५ ॥

तया(दा)लिङ्गति दुःखार्ता नारी बहूनरगमा ।

ये वदन्ति सदाऽसत्यं परमर्माचकर्तनम् ॥ ९६ ॥

जिह्वा चोच्छ्रिय(च्छ्रिय) ते तेषां सदृस्पैर्यमर्किकरैः ।

ये तु रागै. कटाक्षैश्च धीक्षन्ते परयोपितम् ॥ ९७ ॥

तेषां चक्षुणि नाराचैर्विध्यन्ते यमर्किकरैः ।

मातरं येऽपि गच्छन्ति भगिनी दुहितरं स्नुषाम् ॥ ९८ ॥

स्त्रीपालवृद्धहन्तारो यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।

ज्वालामालाकुलं रौद्रं महारौरवसंशितम् ॥ ९९ ॥

नरकं योजनानां च सदृक्षाणि चतुर्दश ।

पुरं क्षेत्रं गृहं ग्रामं यो दीपयति पक्षिना ॥ १०० ॥

स तत्र दहते मूढो यावत्कल्पस्थितिर्नरः ।

तामिस्रमिति विख्यातं लक्षयोजनविस्तृतम् ॥ १०१ ॥

निपतद्भुमिः सदा रौद्रः खड्गपट्टिशमुद्गरेः ।

तत्र चीरा नराः क्षितास्ताड्यन्ते यमर्किकरैः ॥ १०२ ॥

शूलशक्तिगदापङ्गैर्यावत्कल्पशतत्रयम् ।

तामिस्रादुद्विगुणं प्रोक्तं महातामिस्रसंशितम् ॥ १०३ ॥

जलोकासर्पसंपूर्णां निरालोकं सुदुःखदम् ।

मातृहा पितृहा चैव मित्रविस्ममघातकः ॥ १०४ ॥

तिष्ठन्ति तद्दृश्यानाञ्च यावत्तिष्ठति मेदिनी ।

असिपञ्चवनं नाम नरक भूरिदुःखदम् ॥ १०५ ॥

योजनायुतविस्तारं ज्वलत्खड्गैः समाकुलम् ।

पातितस्तत्र तैः खड्गैः शतधा तु समाहतः ॥ १०६ ॥

मित्रघ्नः कृत्यते तावद्यावदामृतसंप्लवम् ।

करम्भवालुका नाम नरकं योजनायुतम् ॥ १०७ ॥

कृपाकारं बृत्तं दीप्यैर्वालुकाङ्गारकण्टकैः ।

बह्यते मित्रघ्ने घर्षलक्षायुतशतत्रयम् ॥ १०८ ॥

येन दग्धो जनो नित्यं मित्रयोपायै सुशरुणैः ।

काकोलं नाम नरकं कृमिपूयपरिप्लुतम् ॥ १०९ ॥

क्षिप्यते तत्र दुष्टात्मा एकाकी मिष्टभुङ्गनरः ।

कुड्मलं नाम नरकं पूर्णं विण्मूत्रशोणितैः ॥ ११० ॥

पञ्चयज्ञक्रियाहीनाः क्षिप्यन्ते तत्र वै नराः ।

सुदुर्गन्धं महार्मीमं मांसशोणितसंकुलम् ॥ १११ ॥

अभक्ष्यान्ने रतास्नेऽत्र निपतन्ति नराधमाः ।

क्रिमिकीटसमाकीर्णं शवपूर्णं महाघट्टम् ॥ ११२ ॥

अधोमुखं पतेत्तत्र कन्याविक्रयहृन्नरः ।

नाम्ना वै तिलपाकेति नरकं दारुणं स्मृतम् ॥ ११३ ॥

तिलवत्तत्र पीड्यन्ते परपीडारताश्च ये ।

नरकं तैलपाकेति ज्वलत्तैलमर्हाप्लवम् ॥ ११४ ॥

पच्यते तत्र मित्रघ्नो हन्ता च शरणागतम् ।

नाम्ना घञ्जकपाटेति घञ्जगृद्धलयाऽन्विनम् ॥ ११५ ॥

पीड्यन्ते निर्दयं तत्र यैः कृतः क्षीरविक्रयः ।

निरुच्छ्वास इति प्रोक्तं तमोन्धं घातवर्जितम् ॥ ११६ ॥

निश्चेष्टं क्षिप्यते तत्र विप्रदाननिरोधस्तु ।

अङ्गारोपचयं नाम दीप्ताङ्गारसमुज्ज्वलम् ॥ ११७ ॥

दहते तत्र येनोक्तं दानं विप्राय नार्पितम् ।

महापायीति नरकं लक्षयोजनमायतम् ॥ ११८ ॥

पात्यन्तेऽधोमुखास्तत्र ये जल्पन्ति सदाऽनृतम् ।

महाज्वालेति नरकं ज्वालाभास्वरभीषणम् ॥ ११९ ॥

दहते तत्र सुचिरं यः पापे बुद्धिकृन्नरः ।

नरकं क्रकचाख्यातं पीडयन्ते तत्र चै नराः ॥ १२० ॥

क्रकचैर्वज्रधारोमै रगम्यागमने रताः ।

नरकं गुडपाकेति ज्वलद्गुडहृद्दैवृतम् ॥ १२१ ॥

निक्षिप्तो दहते तस्मिन्वर्णसंकरवृक्षरः ।

क्षुरधारेति नरकं तीक्ष्णक्षुरसमावृतम् ॥ १२२ ॥

छिद्यन्ते तत्र कल्पान्तं विप्रभूमिहरा नराः ।

नरकं चाग्न्यरोपाख्यं प्रलयानलदीपितम् ॥ १२३ ॥

कल्पकोटिशतं तत्र दहते स्वर्णहारकः ।

नाम्ना घञ्जकुठारेति नरकं घञ्जसंकुलम् ॥ १२४ ॥

छिद्यन्ते तत्र छेतारो द्रुमाणां पापकारिणः ।

नरकं परितापाख्यं प्रलयानलदीपितम् ॥ १२५ ॥

गरदो मधुहतां च पच्यते तत्र पापवृत् ।

नरकं कालसूत्रं च घञ्सूत्रघनिर्मितम् ॥ १२६ ॥

भ्रमन्तस्तत्र च्छिद्यन्ते परसस्योपलुण्ठकाः ।

नरकं कश्मलं नाम श्लेष्मशिङ्घाणकावृतम् ॥ १२७ ॥

तत्र संक्षिप्यते कल्पं सदा मांसरुचिर्नरः ।
 नरकं चोग्रगन्धेति लालामूत्रपुरीषवत् ॥ १२८ ॥
 क्षिप्यन्ते तत्र नरके पितृपिण्डाप्रयच्छकाः ।
 नरकं दुर्धरं नाम जलौकावृश्चिकाकुलम् ॥ १२९ ॥
 उत्कोचमक्षकस्तत्र तिष्ठन्ते वर्षकायुतम् ।
 यद्य वज्रमहापीडा नरकं वज्रनिर्मितम् ॥ १३० ॥
 तत्र प्रक्षिप्य दह्यन्ते पीड्यन्ते यमर्किकरैः ।
 धनं धान्यं हिरण्यं वा परकीयं हरन्ति ये ॥ १३१ ॥
 यमदूतैश्च बौरास्ते छिद्यन्ते लघशः धुरैः ।
 ये हत्वा प्राणिनं मूढाः खादन्ते काकगृध्रवत् ॥ १३२ ॥
 भोज्यन्ते च स्वमांसं ते कल्पान्तं यमर्किकरैः ।
 आसनं शयनं वस्त्रं परकीयं हरन्ति ये ॥ १३३ ॥
 यमदूतैश्च ते मूढा मिद्यन्ते शक्तितोमरैः ।
 फलं पत्रं नृणां चाऽपि हृतं येस्तु कुबुद्धिभिः ॥ १३४ ॥
 यमदूतैश्च ते क्रुद्धैर्दह्यन्ते तृणवहिभिः ।
 परद्रव्ये कलत्रे च यः सदा दुष्टधीर्नरः ॥ १३५ ॥
 यमदूतैर्ज्वलत्तस्य हृदि शूलं निखन्यते ।
 कर्मणा मनसा वाचा ये धर्मविमुखा नराः ॥ १३६ ॥
 यमलोके तु ते घोरा लभन्ते परियातनाः ।
 एवं शतसहस्राणि लक्षकोटिशतानि च ॥ १३७ ॥
 नरकाणि नरैस्तत्र भुज्यन्ते पापकारिभिः ।
 इह हृत्वा स्थल्पमपि नरः कर्माशुभात्मकम् ॥ १३८ ॥

प्राप्नोति नरके घोरे यमलोकेषु यातनाम् ।

न शृण्वन्ति नरा मूढा धर्मोक्तं साधु भाषितम् ॥ १३६ ॥

दृष्टं केनेति प्रत्यक्ष प्रत्युक्त्येवं वदन्ति ते ।

दिवा रात्रौ प्रयत्नेन पापं कुर्वन्ति ये नराः ॥ १४० ॥

नाऽऽचरन्ति हि ते धर्मं प्रमादेनापि मोहिताः ।

इहैव फलभोक्तारः परत्र विमुखाश्च ये ॥ १४१ ॥

तै पतन्ति सुघोरेषु नरकेषु नराधमाः ।

दारुणो नरके वासः स्वर्गवासः सुखप्रदः ॥

नरैः संप्राप्यते तत्र कर्म कृत्वा शुभाशुभम् ॥ १४२ ॥

इति श्रीमद्वापुराणे आदिग्राह्ये व्यासर्षिसंवादे नरकगतपृथग्यात-

नाकीर्तनं नाम षष्ठदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

अथ षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

नरकगतदुःखनिवारणाय धर्माचरणवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

अहोऽतिदुःखं घोरं च यममार्गं त्वयोदितम् ।

नरकाणि च घोराणि द्वारं याम्यं च सत्तम ॥ १ ॥

अस्त्युपायो न वा ब्रह्मन्यममार्गोऽतिमोपणे ।

ब्रूहि येन नरा यान्ति सुखेन यमसादनम् ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

इह ये धर्मसयुक्तास्त्वर्हिसानिरता नराः ।
 गुह्यश्रुत्वा युक्ता देवग्राहणपूजकाः ॥ ३ ॥
 यस्मिन्मनुष्यलोकास्ते समार्याः ससुतास्तथा ।
 तमध्वानं च गच्छन्ति यथा तत्कथयामि वः ॥ ४ ॥
 विमानैर्विविधैर्दिव्यैः काञ्चनभ्यजशोभितैः ।
 धर्मराजपुरं यान्ति संबमानाप्सरोगणैः ॥ ५ ॥
 ग्राहणेभ्यस्तु दानानि नानारूपाणि भक्तितः ।
 ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति सुखेनैव महापथे ॥ ६ ॥
 यत्र ये तु प्रयच्छन्ति ग्राहणेभ्यः सुसंस्कृतम् ।
 श्रोत्रियैर्म्यो विशेषेण भक्त्या परमया युताः ॥ ७ ॥
 तर्णामिर्बर्हामिः सेव्यमानाः प्रयत्नतः ।
 धर्मराजपुरं यान्ति विमानैरभ्यलङ्घनैः ॥ ८ ॥
 ये च सन्यं प्रमापन्ते बहिरन्तश्च निर्मलाः ।
 तैऽपि यान्त्यमरप्रस्था विमानैर्यममन्दिरम् ॥ ९ ॥
 गोदानानि पवित्राणि विष्णुमुद्दिश्य साधुषु ।
 ये प्रयच्छन्ति धर्मज्ञाः वृक्षेषु वृक्षवृत्तिषु ॥ १० ॥
 ते यान्ति दिव्यवर्णमैर्विमानैर्मणिचित्रितैः ।
 धर्मराजपुरं श्रीमान्सेव्य(व)मानाप्सरोगणैः ॥ ११ ॥
 उपानद्युगलं छत्रं शय्यासनमथापि वा ।
 ये प्रयच्छन्ति वस्त्राणि तथैवाऽऽमरणानि च ॥ १२ ॥

ते यान्त्यध्वै रथैध्वैव कुञ्जरैश्चाप्यलंकृताः ।

धर्मराजपुरं दिव्यं छत्रैः सौवर्णराजतैः ॥ १३ ॥

ये च भक्त्या प्रयच्छन्ति गुडपानकर्माचतम् ।

श्रोदनं च द्विजाग्रेभ्यो विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ १४ ॥

ते यान्ति फाञ्जनेर्यानेर्विचित्रैस्तु यमालयम् ।

घरस्त्रीभिर्यथाकामं सेव्यमानाः पुनः पुनः ॥ १५ ॥

ये च क्षीरं प्रयच्छन्ति घृतं दधि गुडं मधु ।

ब्राह्मणेभ्यः प्रयत्नेन शुद्ध्योपेतं सुसंस्कृतम् ॥ १६ ॥

चक्रघाकप्रयुक्तैश्च घिमानैस्तु हिरण्यैः ।

यान्ति गन्धर्वघादित्रैः सेव्यमाना यमालयम् ॥ १७ ॥

ये फलानि प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि च ।

हंसयुक्तैर्घिमानैस्तु यान्ति धर्मपुरं नराः ॥ १८ ॥

ये तिलांस्तिलधेनुं च घृतधेनुमथापि वा ।

श्रोत्रियेभ्यः प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः श्रद्धयाऽन्यिताः ॥ १९ ॥

सोममण्डलसंकाशैर्यानेस्ते यान्ति निर्मलैः ।

गन्धर्वैरुपगीयन्ते पुरं वैवस्वतस्य ते ॥ २० ॥

येषां घाप्यश्च कृपाश्च तद्भागानि सरांसि च ।

दीर्घिकाः पुष्करिण्यश्च शीतलाश्च जलाशयाः ॥ २१ ॥

यानैस्ते हेमचन्द्रामैर्दिव्यघण्टानिनादितैः ।

व्यजनैस्तालवृन्तैश्च घीज्यमाना महाप्रभाः ॥ २२ ॥

येषां देवकुलान्यत्र चित्राण्यायतनानि च ।

रत्नैः प्रस्फुरमाणानि मनोहानि शुभानि च ॥ २३ ॥

ते यान्ति लोकपालैस्तु विमानैर्वातरंहसैः ।

धर्मराजपुरं दिव्यं नानाजनसमाकुलम् ॥ २४ ॥

पानायं ये प्रयच्छन्ति सर्वप्राण्युपजीवितम् ।

ते वितृष्णाः सुखं यान्ति विमानैस्तं महापथम् ॥ २५ ॥

काष्ठपादुकयानानि पाण्डकान्यासनानि च ।

यैर्दत्तानि द्विजातिभ्यस्तेऽध्वानं यान्ति वै सुखम् ॥ २६ ॥

सौवर्णमणिपीठेषु पादौ हृत्वोत्तमेषु च ।

ते प्रयान्ति विमानैस्तु अप्सरोगणमण्डितैः ॥ २७ ॥

आरामाणि विचित्राणि पुष्पाट्यानीह मानवाः ।

रोपयन्ति फलाढ्यानि नराणामुपकारिणः ॥ २८ ॥

वृक्षच्छायास्तु रम्यास्तु शीतलास्तु स्वलङ्घनाः ।

वरलोतीनवाघैश्च सेव्यमाना व्रजन्ति ते ॥ २९ ॥

सुवर्णं रजतं वाऽपि विद्रुमं मौक्तिकं तथा ।

ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति विमानैः कनकोज्ज्वलैः ॥ ३० ॥

भूमिदा दीप्यमानाश्च मर्वकामैस्तु तर्पिताः ।

उदितादित्यसंकाशैर्विमानैर्भृशनादितैः ॥ ३१ ॥

कन्यां तु ये प्रयच्छन्ति ग्रहाक्षेपामलङ्घनाम् ।

दिव्यकन्यावृता यान्ति विमानैस्ते यमालयम् ॥ ३२ ॥

सुगन्धागुरुकपूरान्पुष्पधूपान्द्विजोत्तमाः ।

प्रयच्छन्ति द्विजातिभ्यो भक्त्या परमयाऽन्विताः ॥ ३३ ॥

ते सुगन्धाः सुवेशाश्च सुप्रभाः सुविभूषिताः ।

यान्ति धर्मपुरं यानैर्विचित्रैरभ्यलङ्घिताः ॥ ३४ ॥

दीपदा यान्ति यानैश्च दीपयन्तो दिशो दश ।

आदित्यसदृशैर्यानैर्दोष्यमाना यथाऽग्नयः ॥ ३५ ॥

गृहावसथदातारो गृहैः काञ्चनमण्डितैः ।

व्रजन्ति बालार्कनिभैर्धर्मराजगृहं नराः ॥ ३६ ॥

जलभाजनदातारः कुण्डिकाकरकप्रदाः ।

पूजमानाप्सरोमिश्रं यान्ति दृप्ता महागजैः ॥ ३७ ॥

पादाभ्यङ्गं शिरोभ्यङ्गं स्नानपानोदकं तथा ।

ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्ते यान्त्यभ्यैर्यमालयम् ॥ ३८ ॥

विश्रामयन्ति ये विप्राञ्छ्रान्तानध्वनिं कर्षितान् ।

चक्रचाफप्रयुक्तेन यान्ति यानेन ते सुखम् ॥ ३९ ॥

स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनेन च ।

स गच्छन्ति तमध्वानं सुखं परमनिर्मुक्तः ॥ ४० ॥

नमो ब्रह्मण्यदेवेति यो हृदि चामिषादयेत् ।

गां च पापहरेत्युक्त्वा सुखं यान्ति च तत्पथम् ॥ ४१ ॥

अनन्तराशिर्नो ये च दम्भानृतविघर्जिताः ।

तेऽपि सारसयुक्तेस्तु यान्ति यानैश्च तत्पथम् ॥ ४२ ॥

घर्तन्ते ह्येकमक्तेन शाठ्यदम्भविघर्जिताः ।

हंसयुक्तेर्विमानैस्तु सुखं यान्ति यमालयम् ॥ ४३ ॥

चतुर्थेनैकमक्तेन घर्तन्ते ये जितेन्द्रियाः ।

ते यान्ति धर्मनगरं यानैर्वर्हिणयोजितैः ॥ ४४ ॥

तृतीये दिषसे ये तु भुञ्जते नियतघृताः ।

तेऽपि हस्तिरथैर्दिव्यैर्यान्ति यानैश्च तत्पथम् ॥ ४५ ॥

पठेऽन्नमसको यस्तु शौचनिव्यो जिनेन्द्रियः ।

स याति कुञ्जरस्थस्तु शर्वापतिरिव स्वयम् ॥ ४६ ॥

धर्मराजपुरं दिव्यं नानामणि विमूषितम् ।

नानाम्बरसमायुक्तं जयशब्दरवैर्युतम् ॥ ४७ ॥

पक्षोपवामिनो यान्ति यानैः शार्दूल्योजितैः ।

पुरं तद्धर्मराजस्य सेव्यमानाः सुरासुरैः ॥ ४८ ॥

ये च मासोपवासं तु कुर्वन्ते संयतेन्द्रियाः ।

तेऽपि सूर्यप्रदीप्तैस्तु यान्ति यामैर्यमालयम् ॥ ४९ ॥

महाप्रस्थानमेकाग्रो यः प्रयाति दृढमनः ।

सेव्यमानस्तु गन्धर्वैर्याति यानैर्यमालयम् ॥ ५० ॥

शरीरं साधयेद्यस्तु वैष्णवं नान्तरात्मना ।

स रथेनाग्निवर्णेन याति हि त्रिशालयम् ॥ ५१ ॥

भग्निप्रवेशं यः कुर्यान्नारायणपरायणः ।

स यान्यग्निप्रकाशेन विमानेन यमालयम् ॥ ५२ ॥

प्राणांस्थितिं यो मर्त्यः स्मरन्विष्णुं सनातनम् ।

यानैर्नार्कप्रकाशेन यानि धर्मपुरं नरः ॥ ५३ ॥

प्रविष्टोऽन्तर्जलं यस्तु प्राणांस्थितिं प्रति मानवः ।

सौममण्डलकल्पेन याति यानेन वै सुखम् ॥ ५४ ॥

स्वशरीरं हि गृध्रेभ्यो वैष्णवो यः प्रयच्छति ।

स याति रथमुन्येन काञ्चनेन यमालयम् ॥ ५५ ॥

स्वाग्रहे गोग्रहे वाऽपि युद्धे मृत्युमुपैति यः ।

स यान्यनरकन्यामिः सेव्यमानो रविप्रमः ॥ ५६ ॥

वैष्णवा ये च कुर्वन्ति तीर्थयात्रां जितेन्द्रियाः ।
 तत्पथं यान्ति ते घोरं सुखयानैरलंकृताः ॥ ५० ॥
 ये यजन्ति द्विजश्रेष्ठाः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
 तप्तहाटसंकाशैर्विमानैर्यान्ति ते सुखम् ॥ ५८ ॥
 परंपोडामकुर्वन्तो भृत्यानां भरणादिकम् ।
 कुर्वन्ति ते सुखं यान्ति विमानैः कनकोज्ज्वलैः ॥ ५९ ॥
 ये क्षान्ताः सर्वभूतेषु प्राणिनामभयप्रदाः ।
 क्रोधमोहविनिर्मुक्ता निर्मदाः संयतेन्द्रियाः ॥ ६० ॥
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन महाप्रभाः ।
 यान्ति चैवस्वतपुरं देवगन्धर्वसेविताः ॥ ६१ ॥
 एकभावेन ये विष्णुं ब्रह्माणं त्र्यम्बकं रविम् ।
 पूजयन्ति हि ते यान्ति विमानैर्भास्करप्रभैः ॥ ६२ ॥
 ये च मांसं न खादन्ति सत्यशौचसमन्विताः ।
 तेऽपि यान्ति सुखेनैव धर्मराजपुरं नराः ॥ ६३ ॥
 मासान्मिष्टतरं नास्ति भक्ष्यमोज्ज्यादिकेषु च ।
 तस्मान्मांसं न भुञ्जीत नास्ति मिष्टैः सुखोदयः ॥ ६४ ॥
 गोसहस्रं तु यो दद्याद्यस्तु मांसं न भक्षयेत् ।
 समावेतौ पुरा प्राह ब्रह्मा वेदविदां घरः ॥ ६५ ॥
 सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ।
 अमासमक्षणे विप्रास्तथ तथ च तत्समम् ॥ ६६ ॥
 एवं सुप्तेन ते यान्ति यमलोकं च धार्मिकाः ।
 दानवतपरा यानैर्यत्र देवो रवेः सुतः ॥ ६७ ॥

दृष्ट्वा तन्धार्मिकान्देवः स्वयं संमानयेद्यमः ।
 स्वागतासनदानेन पाद्याभ्येष्ट प्रियेष्ट तु ॥ ६८ ॥
 धन्या धूर्ध्वं महान्मान आन्मनो हितकारिणः ।
 येन दिव्यमुत्तार्याय भवद्भिः सुकृतं कृतम् ॥ ६९ ॥
 इदं विमानमाह्वय दिव्यम्भामोगमूयिताः ।
 स्वर्गं गच्छन्स्वमतुलं सर्वकामसमन्वितम् ॥ ७० ॥
 तत्र मुक्त्वा महानोगानन्ते पुण्यपरिष्कृताः ।
 यत्किञ्चिदल्पमशुभं फलं तदिह भोक्ष्यथ ॥ ७१ ॥
 ये तु तं धर्मराजानं नराः पुण्यानुभावतः ।
 पश्यन्ति सौम्यमनसं पितृभूतमिवाऽऽत्मनः ॥ ७२ ॥
 तस्माद्धर्मः सेविष्यः सदा मुक्तिरुत्पद्यते ।
 धर्मादर्थस्तथा कामो मोक्षश्च परिकीर्त्यते ॥ ७३ ॥
 धर्मो माता पिता भ्राता धर्मो नाथः सुहृत्तथा ।
 धर्मः स्वामी सुखा गोपा तथा धाता च पोषकः ॥ ७४ ॥
 धर्मादर्थोऽर्थतः कामः कामादुर्भागः सुखानि च ।
 धर्माद्देवर्षिर्नैकाग्र्यं धर्मात्स्वर्गगतिः परा ॥ ७५ ॥
 धर्मस्तु सेवितो विदाम्भ्रायते महतो मयात् ।
 श्रेयस्त्वं च द्विजस्य च धर्मान्प्राजोत्यर्नरुदयम् ॥ ७६ ॥
 यदा च क्षीयते पारं नराणां पूर्वमन्वितम् ।
 तेषां नश्यते बुद्धिर्यत्नं चात्र द्विजोत्तमाः ॥ ७७ ॥
 उन्मत्तरतश्चेद्दुःखमाशुचं प्राप्य दुर्लभम् ।
 यो हि नाऽऽजगते धर्मं नवेत्स खलु वञ्चितः ॥ ७८ ॥

कुत्सिता ये दरिद्राश्च विरूपा व्याधितास्तथा ।
 परप्रेष्याश्च मूर्खाश्च ज्ञेया धर्मविचर्जिताः ॥ ७६ ॥
 ये हि दीर्घायुषः शूराः पण्डिता भोगिनोऽर्थिनः ।
 अरोगा रूपवन्तश्च तैस्तु धर्मः पुरा कृतः ॥ ८० ॥
 एव धर्मरता विप्रा गच्छन्ति गतिमुत्तमाम् ।
 अधर्मं सेवमानास्तु तिर्यग्योनिं प्रजन्ति ते ॥ ८१ ॥
 ये नरा नरकध्वंसिवासुदेवमनुवताः ।
 तैः स्वप्नेऽपि न पश्यन्ति यमं वा नरकाणि वा ॥ ८२ ॥
 भनादिनिधनं देवं दैत्यदानवदारणम् ।
 ये नमन्ति नरा नित्यं नहि पश्यन्ति ते यमम् ॥ ८३ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा येऽच्युतं शरणं गताः ।
 न समर्थो यमस्तेषां ते मुक्तिफलभागिनः ॥ ८४ ॥
 ये जना जगतां नाथं नित्यं नारायणं द्विजाः ।
 नमन्ति नहि ते विष्णोः स्थानादन्यत्र गामिनः ॥ ८५ ॥
 न ते दृष्टान्न तन्मार्गं न यमं न च ता पुरीम् ।
 प्रणश्य विष्णुं पश्यन्ति नरकाणि कथंचन ॥ ८६ ॥
 हृत्वाऽपि धृशः पापं नरा मोहसमन्विताः ।
 न यान्ति नरकं नत्वा सर्वपापहरं हरिम् ॥ ८७ ॥
 शास्त्रेणापि नरा नित्यं ये स्मरन्ति जनार्दनम् ।
 तेऽपि यान्ति तनुं त्यक्त्वा विष्णुलोकमनामयम् ॥ ८८ ॥
 अत्यन्तक्रोधसक्तोऽपि कदाचित्कीर्तयेद्हरिम् ।
 सोऽपि दोषक्षयान्मुक्तिं लभेद्येदिपतिर्यथा ॥ ८९ ॥

इति श्रीमहापुराणे भाद्रिब्राह्मे व्यासपिसंवादे धार्मिकाणा
मुगतिनिरूपणं नाम षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

अथ सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

धर्मश्रैष्ठ्यवर्णनम्

लोमहर्षज उवाच ।

श्रुत्वा वै यममार्गं ते नरकेषु च यातनाम् ।
पप्रच्छुश्च पुनर्वासं संशयं मुनिसत्तमाः ॥ १ ॥

मुनय ऊचुः ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
मर्त्यस्य कः सहायो वै पिता माता सुतो गुरुः ॥ २ ॥
ज्ञातिसंयन्धिवर्गश्च मित्रवर्गस्तथैव च ।
गृहं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं जनाः ॥
गच्छन्त्यमुत्र लोके वै कश्च ताननुगच्छति ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

एकः प्रसूयते विप्रा एक एव हि नश्यति ।
एकस्तरति दुर्गाणि गच्छत्येकस्तु दुर्गतिम् ॥ ४ ॥
असहायः पिता माता तथा भ्राता सुतो गुरुः ।
ज्ञातिसंयन्धिवर्गश्च मित्रवर्गस्तथैव च ॥ ५ ॥

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोएसम जनाः ।
 मुहूर्तमिष रोदित्वा ततो यान्ति पराङ्मुखाः ॥ ६ ॥
 तैस्तच्छरीरमुत्सृष्टं धर्म एकोऽनुगच्छति ।
 तस्माद्धर्मं सहायश्च सेवितव्यं सदा नृभिः ॥ ७ ॥
 प्राणी धर्मसमायुक्तो गच्छेत्स्वर्गगतिं पराम् ।
 तथैवाधर्मसंयुक्तो नरकं चोपपद्यते ॥ ८ ॥
 तस्मात्पापागतैरर्थैर्नानुरज्येत पण्डित ।
 धर्म एको मनुष्याणां सहायः परिकीर्तितः ॥ ९ ॥
 लोभान्मोहादनुकोशाद्भयाद्वाऽथ बहुश्रुतः ।
 नरः करोत्यकार्याणि परार्थे लोभमोहितः ॥ १० ॥
 धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रितयं जीवतः फलम् ।
 एतत्त्रयमवाप्तव्यमधर्मपरिघर्जितम् ॥ ११ ॥

मुनय ऊचुः ।

श्रुतं भगवतो वाक्यं धर्मयुक्तं परं हितम् ।
 शरीरनिचयं ज्ञातुं बुद्धिर्नोऽत्र प्रजायते ॥ १२ ॥
 मृतं शरीरं हि नृणां सूक्ष्ममव्यक्तां गतम् ।
 अचक्षुर्विषयं प्राप्तं कथं धर्मोऽनुगच्छति ॥ १३ ॥

व्यास उवाच ।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिर्मनोन्तरम् ।
 बुद्धिरात्मा च सहिता धर्मं पश्यन्ति नित्यदा ॥ १४ ॥
 प्राणिनामिह सर्वेषां साक्षिभूता दिषानिशम् ।
 एतैश्च सह धर्मो हि तं जीवमनुगच्छति ॥ १५ ॥

त्वगस्थि मांसं शुक्रं च शोणितं च द्विजोत्तमाः ।
 शरीरं घर्जयन्त्येते जीवितेन विघर्जितम् ॥ १६ ॥
 ततो धर्मसमायुक्तः स जीवः सुखमेधते ।
 इह लोके परे चैव किं भूयः कथयामि वः ॥ १७ ॥

मुनय ऊचुः ।

तद्दर्शितं भगवता यथा धर्मोऽनुगच्छति ।
 एतत्तु ज्ञातुमिच्छामः कथं रेतः प्रवर्तते ॥ १८ ॥

व्यास उवाच ।

अन्नमश्नन्ति ये देवाः शरीरस्थः द्विजोत्तमाः ।
 पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिर्मनस्तथा ॥ १९ ॥
 ततस्तृप्तेषु भो विप्रास्तेषु भूतेषु पञ्चसु ।
 मन पृष्ठेषु शुद्धात्मा रेतः संपद्यते महत् ॥ २० ॥
 ततो गर्भः संभवति श्लेष्मा स्त्रीपुंसयोर्द्विजाः ।
 एतद्वः सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छथ ॥ २१ ॥

मुनय ऊचुः ।

आख्यतं नो भगवता गर्भः संजायते यथा ।
 यथा जातस्तु पुरुषः प्रपद्येत तदुच्यताम् ॥ २२ ॥

व्यास उवाच ।

आसन्नमात्रपुरुषस्तैर्भूतैरभिभूयते ।
 विप्रयुक्तस्तु तैर्भूतेः पुनर्यात्यपरां गतिम् ॥ २३ ॥

स च भूतसमायुक्तः प्राप्नोति जीवमेवहि ।
 ततोऽस्य कर्म पश्यन्ति शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥
 देवताः पञ्चभूतस्थाः किं भूयः श्रोतुमिच्छथ ॥ २४ ॥

मुनय ऊचुः ।

त्वगस्थि मांसमुत्खज्य तेस्तु भूतैर्विवर्जितः ।
 जीवः स भगवन्कस्थः सुखदुःखे समश्नुते ॥ २५ ॥

व्यास उवाच ।

जीवः कर्मसमायुक्तः शीघ्रं रेतःसमागतः ।
 स्त्रीणां पुष्पं समासाद्य ततः कालेन भो द्विजाः ॥ २६ ॥
 यमस्य पुरुषैः क्लेशो यमस्य पुरुषैर्वधः ।
 दुःखं संसारचक्रं च नरः क्लेशं च विन्दति ॥ २७ ॥
 इह लोके स तु प्राणी जन्मप्रभृति भो द्विजाः ।
 सुखं कर्म वै भुङ्क्ते धर्मस्य फलमाश्रितः ॥ २८ ॥
 यदि धर्मं समायुज्य जन्मप्रभृति सेवते ।
 ततः स पुरुषो भूत्वा सेवते नित्यदा सुखम् ॥ २९ ॥
 अथान्तरान्तरं धर्ममधर्ममुपसेवते ।
 सुखस्यानन्तरं दुःखं स जीवोऽप्यधिगच्छति ॥ ३० ॥
 अधर्मेण समायुक्तो यमस्य विषयं गतः ।
 महादुःखं समासाद्य तिर्यग्योनीं प्रजायते ॥ ३१ ॥
 कर्मणा येन येनेह यस्यां योनीं प्रजायते ।
 जीवो मोहसमायुक्तस्तन्मे शृणुत सांप्रतम् ॥ ३२ ॥

यदेतदुच्यते शास्त्रैः सेतिहासैश्च छन्दसि ।

यमस्य विषयं घोरं मर्त्यलोकं प्रवर्तते ॥ ३३ ॥

इह स्थानानि पुण्यानि देवतुल्यानि मो द्विजाः ।

तिर्यग्योन्यतिरिक्तानि गतिमन्ति च सर्वशः ॥ ३४ ॥

यमस्य भवने दिव्ये ब्रह्मलोकसमे गुणैः ।

कर्मभिर्नियतैर्यद्वो जन्तुर्दुःखान्युपाश्रुते ॥ ३५ ॥

येन येन हि भावेन येन चै कर्मणां गतिम् ।

प्रयाति पुरुषो घोरां तथा वक्ष्याम्यतः परम् ॥ ३६ ॥

अर्धान्य चतुरो वेदान्द्विजो मोहसमन्वितः ।

पतितात्प्रतिगृह्याथ स्रयोर्नो प्रजायते ॥ ३७ ॥

खरो जीवति वर्षाणि दश पञ्च च मो द्विजाः ।

खरो मृतो यलीवर्धः सप्त वर्षाणि जीवति ॥ ३८ ॥

यलीवर्धो मृतश्चापि जायते ब्रह्मराक्षसः ।

ब्रह्मराक्षन्तु मातांस्त्रीस्तनो जायेत ब्राह्मणः ॥ ३९ ॥

पतिन याजयित्वा तु कृमियोर्नो प्रजायते ।

तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च मो द्विजाः ॥ ४० ॥

क्रिमिमाघाद्विनिर्मुक्तस्ततो जायेत गर्दभः ।

गर्दभः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि शूकरः ॥ ४१ ॥

कुक्कुटः पञ्च वर्षाणि पञ्च वर्षाणि जम्बुकः ।

श्वा वर्षमेकं भवति ततो जायेत मानवः ॥ ४२ ॥

उपाध्यायस्य यः पापं शिष्यः कुर्यादबुद्धिमान् ।

स जन्मानीह संसारे श्रीनाप्नोति न संशयः ॥ ४३ ॥

प्राक्त्वा भवति भो विप्रास्ततः कन्यास्ततः खरः ।
 प्रेत्य च परिहृष्टेषु पश्चाज्जायेत ब्राह्मणः ॥ ४४ ॥
 मनसाऽपि गुरोर्भार्या यः शिष्यो याति पापहृत् ।
 उदग्रान्ग्रैति संसारानघर्मणेह चेतसा ॥ ४५ ॥
 ध्वयोनौ तु स संभूतस्त्रीणि वर्षाणि जीवति ।
 तत्रापि निधनं प्राप्तः किमियोनौ प्रजायते ॥ ४६ ॥
 हृमिभाघमनुप्राप्तो वर्षमेकं तु जीवति ।
 ततस्तु निधनं प्राप्य ब्रह्मयोनौ प्रजायते ॥ ४७ ॥
 यदि पुत्रसमं शिष्यं गुरुर्हन्यादकारणम् ।
 आत्मनः कामकारेण सोऽपि हिंस्रः प्रजायते ॥ ४८ ॥
 पितरं मातरं चैव यस्तु पुत्रोऽप्यमन्यते ।
 सोऽपि विप्रा मृतो जन्तुः पूर्वं जायेत गर्दभः ॥ ४९ ॥
 गर्दभत्वं तु संप्राप्य दश वर्षाणि जीवति ।
 संघत्सरं तु कुम्भीरस्ततो जायेत मानवः ॥ ५० ॥
 पुत्रस्य मातापितरौ यस्य रुष्टावुभावपि ।
 गुर्यपध्यातः सोऽपि मृतो जयेत गर्दभः ॥ ५१ ॥
 खरो जीवति मासांश्च दश चापि चतुर्दश ।
 बिडालः सप्त मासांस्तु ततो जायेत मानवः ॥ ५२ ॥
 मातापितराचाक्रुश्य सारीकः संप्राजयते ।
 ताडयित्वा तु तावेव जायते कच्छपो द्विजाः ॥ ५३ ॥
 कच्छपो दश वर्षाणि त्रीणि वर्षाणि शल्यकः ।
 ध्यालो भूत्वा तु पन्मासांस्ततो जायेत मानुषः ॥ ५४ ॥

ध्यायः] * पुण्यपापानुरोधेनतानाथोनिपुजतनवर्णनम् * १२७५

मर्तुपिण्डमुपाज्जनो(दत्ते) राजद्विष्टानि सेवते ।

सोऽपि मोहसमापन्नो मृतो जायेत घनरः ॥ ५५ ॥

घनरो दश वर्षाणि सप्त वर्षाणि मूयकः ।

श्वा च भूत्वा तु यण्मासांस्ततो जायेत मानवः ॥ ५६ ॥

न्यासापहर्ता तु नरो यमस्य विषयं गतः ।

संसाराणां शतं गत्वा कुमियोर्नो प्रजायते ॥ ५७ ॥

तत्र जीवति वर्षाणि दश पञ्च च मो द्विजाः ।

दुष्कृतस्य क्षयं कृत्वा ततो जायेत मानुषः ॥ ५८ ॥

मस्यको नरश्चापि मृतो जायेत शार्ङ्गकः ।

विश्वासहर्ता च नरो मोनो जायेत दुर्मतिः ॥ ५९ ॥

भूत्वा मीनोऽष्टवर्षाणि मृगो जायेत भो द्विजाः ।

मृगस्तु चतुरो मासांस्ततश्छागः प्रजायते ॥ ६० ॥

छागस्तु निधनं प्राप्य पूर्णं संवत्सरे ततः ।

कीटः संजायते जन्तुस्ततो जायेत मानुषः ॥ ६१ ॥

धान्यान्धवांस्तिलान्मायान्कुलिन्यान्सर्षपांश्चणान् ।

कल्याणय मुद्राश्च गोधूमानतसींस्तथा ॥ ६२ ॥

सस्यान्धन्यानि हर्ता च मर्त्यो मोहादचेतनः ।

संजायते मुनिश्रेष्ठा मूयिको निरपत्रपः ॥ ६३ ॥

ततः प्रेत्य मुनिश्रेष्ठा मृतो जायेत शूकरः ।

शूकरो जातमात्रस्तु रोगेण म्रियते पुनः ॥ ६४ ॥

श्वा ततो जायते मूकः कर्मणा तेन मानवः ।

भूत्वा श्वा पञ्च वर्षाणि ततो जायेत मानवः ॥ ६५ ॥

परदारामिमशं तु वृत्त्वा जायेत वै वृकः ।

श्वा शृगान्स्ततो गृध्रो व्यालः कङ्करो बकस्तथा ॥ ६६ ॥

भ्रातुर्भार्यां तु पापात्मा यो धर्षयति मोहितः ।

पुंस्कोकिलत्थमाप्नोति सोऽपि संवत्सरं द्विजाः ॥ ६७ ॥

सखिभार्यां गुरोर्भार्यां राजभार्यां तथैव च ।

प्रधर्षयित्वा कामात्मा मृतो जायेत शूकरः ॥ ६८ ॥

शूकरः पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि वै यकः ।

पिपीलिकस्तु मासास्त्रीन्कीटः स्यान्मासमेव च ॥ ६९ ॥

एतान्मासाद्य संसारान्कृमियोनीं प्रजायते ।

तत्र जीवति मासांस्तु कृमियोनीं चतुर्दश ॥ ७० ॥

नरोऽधर्मक्षयं वृत्त्वा ततो जायेत मानुषः ।

पूर्वं वृत्त्वा तु यः कन्यां द्वितीये दातुमिच्छति ॥ ७१ ॥

सोऽपि विषा मृतो जन्तुः क्रिमियोनीं प्रजायते ।

तत्र जीवति वर्षाणि त्रयोदश द्विजोत्तमाः ॥ ७२ ॥

अधर्मसंक्षये मुक्तस्ततो जायेत मानुषः ।

देवकार्यमवृत्त्वा तु पितृकार्यमथापि वा ॥ ७३ ॥

अनिर्घाप्य पितृन्देवान्मृतो जायेत घायसः ।

घायसः शतवर्षाणि ततो जायेत कुक्कुटः ॥ ७४ ॥

जायते व्यालकश्चापि मासं तस्मात्तु मानुषः ।

ज्येष्ठं पितृसमं चापि भ्रातरं योऽधमन्यते ॥ ७५ ॥

सोऽपि मृत्युमुपागम्य कौञ्चयोनीं प्रजायते ।

कौञ्चो जीवति वर्षाणि दश जायेत जीवकः ॥ ७६ ॥

ततो निधनमाप्नोति मानुषत्वमवाप्नुयात् ।

चूपलो ब्राह्मणीं गत्वा क्रिमियोर्नां प्रजायते ॥ ७७ ॥

ततः संप्राप्य निधनं जायते शूकरो पुनः ।

शूकरो जातमावस्तु रोगेण म्रियते द्विजाः ॥ ७८ ॥

श्वा व वै जायते मूढः कर्मणा तेन भो द्विजाः ।

श्वा मूढा हृतकर्माऽसौ जायते मानुषस्तनः ॥ ७९ ॥

तत्राप्यस्य समुत्पाद्य मृतो जायेत मूषिकः ।

हृत्तन्तु मृतो विप्रः यमस्य विषयं गतः ॥ ८० ॥

यमस्य विषये क्षुरैर्यज्ञः प्राप्नोति वेदनाम् ।

दण्डकं मुद्गरं शूलमग्निदण्डं च दारुणम् ॥ ८१ ॥

मसिपत्रचनं घोरं बालुकां कृदशाल्मलीम् ।

पतञ्जान्याश्च यद्बो यमस्य विषयं गताः ॥ ८२ ॥

यातनाः प्राप्य घोरास्तु ततो यानि च भो द्विजाः ।

संसारचक्रमासाद्य क्रिमियोर्नां प्रजायते ॥ ८३ ॥

क्रिमिर्मवति चर्याणि दश पञ्च च भो द्विजाः ।

ततो गर्भं समासाद्य तत्रैव म्रियते नरः ॥ ८४ ॥

ततो गर्भशतैर्जन्तुर्यदुशः संप्रपद्यते ।

संसारान्मुदृन्वात्वा तनस्त्रिर्येव प्रजायते ॥ ८५ ॥

ततो दुःखमनुग्राप्य बहुवर्षमणानि वै ।

स पुनर्मवसंयुक्तस्तनः कूर्मः प्रजायते ॥ ८६ ॥

दधि हत्वा चक्राद्यापि प्लवो मत्स्यानसंस्कृजान् ।

चोरपित्वा तु दुर्बुद्धिर्मधुवंशः प्रजायते ॥ ८७ ॥

फलं वा मूलकं हत्वा पूर्णं चाऽपि पिपीलिकः ।
 चोरयित्वा तु निष्पावं जायते फलमूषकः ८८ ॥
 पायसं चोरयित्वा तु तित्तिरस्त्वमवाप्नुयात् ।
 हत्वा पिष्टमयं पूर्णं कुम्भोलूकः प्रजायते ॥ ८९ ॥
 अपो हत्वा तु दुर्बुद्धिर्वायसो जायते नरः ।
 कास्यं हत्वा तु दुर्बुद्धिर्हारीतो जायते नरः ॥ ९० ॥
 राजतं भाजनं हत्वा कपीतः सप्रजायते ।
 हत्वा तु काञ्चनं भाण्डं कुमियोनो प्रजायते ॥ ९१ ॥
 पत्रोर्णं चोरयित्वा तु कुरस्त्वं नियच्छति ।
 फोशकारं ततो हत्वा नरो जायेत नर्तकः ॥ ९२ ॥
 भंशुकं चोरयित्वा तु शुको जायेत मानवः ।
 चोरयित्वा दुकूलं तु मृतो हंसः प्रजायते ॥ ९३ ॥
 प्रौञ्चः कार्पासिकं हत्वा मृतो जायेत मानवः ।
 चोरयित्वा नरः षट् त्वाधिकं चैव भो द्विजाः ॥ ९४ ॥
 क्षौमं च घस्त्रमाहस्य शशो जन्तुः प्रजायते ।
 चूर्णं तु हत्वा पुरुषो मृतो जायेत यर्दिणः ॥ ९५ ॥
 हत्वा रक्तानि घस्त्राणि जायते जीघजीघकः ।
 घर्णकादीस्तथा गन्धांश्चोरयित्वेह मानवः ॥ ९६ ॥
 चुच्छुन्दस्त्वमाप्नोति विप्रो लोभपरायणः ।
 तत्र जीयति पर्पाणि ततो दश च पञ्च च ॥ ९७ ॥
 अधर्मस्य क्षयं हत्वा ततो जायेत मानवः ।
 चोरयित्वा पयश्चापि पलाका संप्रजायते ॥ ९८ ॥

यस्तु चोरयते तैलं नरो मोहसमन्वितः ।

सोऽपि विप्रा मृतो जन्तुस्तैलपाथी प्रजायते ॥ ६६ ॥

अशस्त्रं पुरुषं हत्वा सशस्त्रः पुरुषाधमः ।

अर्थार्थं यदि वा वैरी मृतो जायेत वै खरः ॥ १०० ॥

खरो जीधति वर्षे द्वे ततः शस्त्रेण वध्यते ।

स मृतो मृगयोनी तु नित्योद्विग्नोऽभिजायते ॥ १०१ ॥

मृगो विध्येत शस्त्रेण गते संवत्सरे ततः ।

हतो मृगस्ततो मीनः सोऽपि जालेन वध्यते ॥ १०२ ॥

मासे चतुर्थे संप्राप्ते श्वापदः संप्रजायते ।

श्वापदो दश वर्षाणि द्वीपी वर्षाणि पञ्च च ॥ १०३ ॥

ततस्तु निधनं प्राप्तं कालपर्यायचोदितः ।

अधर्मस्य क्षयं कृत्वा मानुषत्वमवाप्नुयात् ॥ १०४ ॥

घातं कृत्वा तु पुरुषो लीमशः संप्रजायते ।

तथा पिण्याकसंमिध्रमन्नं यध्नोरयेन्नरः ॥ १०५ ॥

स जायते वसुसटो दारुणो मूपिको नरः ।

दशान्वे मानुषान्नित्यं पापात्मा स द्विजोत्तमाः ॥ १०६ ॥

घृतं कृत्वा तु दुर्युद्धिः काको मद्गुः प्रजायते ।

मत्स्यमांसमयो कृत्वा काको जायेत मानवः ॥ १०७ ॥

लवणं चोरयित्वा तु चिरिकाकः प्रजायते ।

चिश्वासेन तु निक्षिप्तं योऽपनिहोति मानवः ॥ १०८ ॥

स गतायुर्नरस्तेन मत्स्ययोर्ना प्रजायते ।

मत्स्ययोनिमनुप्राप्य मृतो जायेत मानुषः ॥ १०९ ॥

मानुषत्वमनुप्राप्य क्षीणायुरूपजायते ।

पापानि तु नर- कृत्वा तिर्यग्जायेत भो द्विजाः ॥ ११० ॥

न चाऽऽत्मन प्रमाणं तु धर्मं जानाति किञ्चन ।

ये पापानि नरा कृत्वा निरस्यन्ति व्रतैः सदा ॥ १११ ॥

सुखदुःखसमायुक्ता व्याधिमन्तो भवन्त्युत ।

असर्षिताः प्रजायन्ते ग्लेच्छाश्चापि न सशयः ॥ ११२ ॥

नरा पापसमाचारा लोभमोहसमन्विताः ।

धर्जयन्ति हि पापानि जन्मप्रभृति ये नराः ॥ ११३ ॥

अरोगा रूपवन्तश्च धनिनस्ते भवन्त्युत ।

स्त्रियोऽप्येतैन कल्पेन कृत्वा पापमवाप्नुयुः ॥ ११४ ॥

एतेषामेव पापानां भार्यात्वमुपयान्ति ताः ।

प्रायेण हरणे दोषाः सर्वे एव प्रकीर्तिताः ॥ ११५ ॥

एतद्वै लेशमात्रेण कथितं वो द्विजर्षभाः ।

अपरस्मिन्कथायोगे भूयः श्रोष्यथ भो द्विजा ॥ ११६ ॥

एतन्मया महाभागा ब्रह्मणो वदतः पुरा ।

सुरर्षीणां श्रुतं मध्ये पृष्टं चापि यथा तथा ॥ ११७ ॥

मयाऽपि तुभ्यं कात्स्न्येन यथावदनुवर्णितम् ।

एतच्छ्रुत्वा मुनिश्रेष्ठा धर्मं कुरुत मानसम् ॥ ११८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिनाहो व्यासर्षिणादे संसारचक्रनिरूप

नाम सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

अथाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अन्नदानप्रशंसावर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

अधर्मस्य गतिर्ब्रह्मन्कथिता नस्त्ययाऽद्य ।

धर्मस्य च गतिं श्रोतुमिच्छामो वदतां वर ॥ १ ॥

कृत्वा पापानि कर्माणि कथं यान्त्यशुभा गतिम् ।

कर्मणा च कुत्रेनेह केन गान्ति शुभा गतिम् ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

कृत्वा पापानि कर्माणि त्वधर्मवशमागतः ।

मनसा विपरीनेन निरयं प्रतिपद्यते ॥ ३ ॥

मोहाद्धर्मं यः कृत्वा पुनः समनुवप्यते ।

मनःसमाधिसंयुक्तो न स सेवेत दुष्कृतम् ॥ ४ ॥

यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृतं कर्म गर्हते ।

तथा तथा शरीरं तु तेनाधर्मेण भुव्यते ॥ ५ ॥

यदि विप्राः कथयते विप्राणां धर्मवादिनाम् ।

ततोऽधर्मकृतात्क्षिप्रमपराधात्प्रमुच्यते ॥ ६ ॥

यथा यथा नरः सम्यगधर्ममनुमापते ।

समाहितेन मत्रसा विमुञ्चति तथा तथा ॥ ७ ॥

भुजंग इव निर्मोक्तान्पूर्वभुक्ताञ्जगति तान् ।

दत्त्वा विप्रस्य दानानि विविधानि समाहितः ॥ ८ ॥

मनःसमाधिसंयुक्तं स्वर्गं प्रतिपद्यते ।

दानानि तु प्रवक्ष्यामि यानि दत्त्वा द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥

नरं कृत्वाऽप्यकार्याणि सतो धर्मेण युज्यते ।

सर्वेषामेव दानानामन्नं श्रेष्ठमुदाहृतम् ॥ १० ॥

सर्वमन्नं प्रदातव्यमृजुना धर्ममिच्छता ।

प्राणा ह्यन्नं मनुष्याणां तस्माज्जन्तुं प्रजायते ॥ ११ ॥

अन्ने प्रतिष्ठिता लोकास्तस्मादन्नं प्रशस्यते ।

अन्नमेव प्रशंसन्ति देवर्षिपितृमानवाः ॥ १२ ॥

अन्नस्य हि प्रदानेन स्वर्गमाप्नोति मानवः ।

न्यायलब्धं प्रदातव्यं द्विजातिभ्योऽन्नमुत्तमम् ॥ १३ ॥

स्वाध्यायसमुपेतेभ्यः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

यस्य त्वन्नमुपाश्नन्ति ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ॥ १४ ॥

हृष्टेन मनसा दत्तं ॥ स तिर्यग्गतिर्भवेत् ।

ब्राह्मणानां सहस्राणि दशाऽऽभोज्य द्विजोत्तमाः ॥ १५ ॥

नरोऽधर्मात्प्रमुच्येत पापेभ्यभिरतः सदा ।

भिक्षेणान्नं समाहृत्य विप्रो वेदपुरस्कृतः ॥ १६ ॥

स्वाध्यायनिरते विप्रे दत्त्वेह सुखमेधते ।

अहिसन्ब्राह्मणस्थानि न्यायेन परिपाल्य च ॥ १७ ॥

क्षत्रियस्तरसा प्राप्तमन्नं यो वै प्रयच्छति ।

द्विजेभ्यो वेदमुख्येभ्यः प्रयतः सुसमाहितः ॥ १८ ॥

नैनापोहति धर्मात्मा दुष्टं कर्म मो द्विजाः ।

षड्भागपरिशुद्धं च कृपेर्भागमुपार्जितम् ॥ १९ ॥

वैश्यो ददद्द्विजातिभ्यः पापेभ्यः परिमुच्यते ।
 ब्रह्मण्य प्राणसंदेहं कार्कश्येन समार्जितम् ॥ २० ॥
 यत्र दत्त्वा द्विजानिभ्यः शूद्रः पापान्प्रमुच्यते ।
 शौरसेन धनेताम्रमजयित्वा विहिंसकः ॥ २१ ॥
 यः प्रयच्छति विप्रेभ्यो न स दुर्गाणि सेवते ।
 न्यायेनावाप्तमन्नं नु नरो हृषेसमन्वितः ॥ २२ ॥
 द्विजेभ्यो वैश्वदेवेभ्यो दत्त्वा पापान्प्रमुच्यते ।
 अन्नमूर्जस्करं लोके दत्त्वोर्जस्वा मवेन्नरः ॥ २३ ॥
 मर्ता पण्यातमावृत्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 ज्ञानविद्वन्निः कृतः पण्या येन यान्ति मर्ताणिजः ॥ २४ ॥
 नेत्रव्यञ्जस्य दातारस्तेभ्यो धर्मः सनातनः ।
 सर्वाधर्म्यं मनुष्येण न्यायेनान्ननुपार्जितम् ॥ २५ ॥
 कार्यान्त्यागनं निन्यमन्नं हि परमा गतिः ।
 अन्नम्य हि प्रदानेन नरो याति परां गतिम् ॥ २६ ॥
 सर्वकामसमायुक्तः प्रेत्य चाप्यश्नुते सुखम् ।
 एवं पुण्यसमायुक्तो नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥
 तस्माद्भन्नं प्रदातव्यमन्यायपरिवर्जितम् ।
 यस्तु प्राणाहुतापूर्वमन्नं सुदुर्के गृही सदा ॥ २८ ॥
 अन्नं दिव्यं कुर्याद्भक्षणेन मानवः ।
 भोजयित्वा शतं निन्यं नरो वेदविदां वरम् ॥ २९ ॥
 न्यायविद्वन्निविदुषामितिहासविदां तथा ।
 न यानि मरकं शौरं मंसारं न च सेवते ॥ ३० ॥

सर्वकामसमायुक्तः प्रेत्य चाप्यश्नुते सुखम् ।

एव कर्मसमायुक्तो रमते विगतज्वर ॥ ३१ ॥

रूपयान्कीर्तिमांश्चैव धनवांश्चोपजायते ।

एतद्व सर्वमाख्यातमन्नदानफलं महत् ॥

मूलमेतत्तु धर्माणां प्रदानानां च भो द्विजाः ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाह्ये व्यासपिसंवादे संसारचक्रेऽन्न-
दानप्रशंसावर्णनं नामाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

अथैकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

श्राद्धविधिवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

परलोकगतानां तु स्वकर्मस्थानवासिनाम् ।

तेषां श्राद्धं कथं ह्ये (दे)यं पुत्रैश्चान्यैश्च यन्धुभिः ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

नमस्तुत्य जगन्नाथं धाराहं लोकभावनम् ।

शृणुध्वं संप्रवक्ष्यामि श्राद्धकरणं यथोदितम् ॥ २ ॥

पुरा कीकाजले मग्नान्पितृनुद्धृतयान्विभु ।

श्राद्धं कृत्वा तदा देवो यथा तत्र द्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥

मुनय ऊचुः ।

किमर्थं ते तु कीकायां निमग्नाः पितरोऽम्मसि ।

कथं तनोद्धृतास्ते वै धाराहेण द्विजोत्तम ॥ ४ ॥

तस्मिन्कोकामुखे तार्ये मुक्तिमुक्तिफलप्रदे ।

ध्रोतुमिच्छामहे ब्रूहि पर कौतूहलं हि न ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

त्रैताद्यापरयो सघ्नो पितरो दिव्यमानुषा ।

पुरा मेरुगिरे पृष्ठे विश्वेदेवै सह स्थिता ॥ ६ ॥

तेषां समुपविष्टानां पितॄणां सोमसमया ।

कन्या कान्तिमतीं दिव्या पुराणं प्रावलिं स्थिता ॥

तामूचुः पितरो दिव्या ये तत्राऽऽसन्समागता ॥ ७ ॥

पितर ऊचुः

काऽसि मरे प्रभु को वा भवन्त्या वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

सा प्रोवाच पितॄन्देवान्कला चान्द्रमसीति ह ।

प्रमुन्यै भवतामेव धरयामि यदीच्छथ ॥ ९ ॥

ऊना नामास्मि प्रथमं स्वधा च तदनन्तम् ।

भवदुमिश्चाद्यैव ह्यनं नाम कोकेति भावितम् ॥ १० ॥

नै हि तस्या वचः श्रुत्वा पितरो दिव्यमानुषा ।

तस्या मुखं निरीक्षन्तो न ततिमधिगमिरे ॥ ११ ॥

विश्वेदेवाश्च ताऽज्ज्ञान्वा कन्यामुखनिराक्षकान् ।

योगच्युतानिरीक्ष्यैव विहाय त्रिदिनं गता ॥ १२ ॥

नगरानपि शीघ्राशुर्गन्तां नापश्यदन्मनाम् ।

समाकुलमना द्यूयां कं गनेति महायशा ॥ १३ ॥

स विवेद तदा सोमः प्राप्तं पितृंश्च कामतः ।
 तैश्चावलोकिता हार्दात्स्वीकृतां च तपोयलात् ॥ १४ ॥
 ततः क्रोधपरातात्मा पितृञ्शशधरो द्विजाः ।
 शशाप निपतिष्यध्वं योगभ्रष्टा विचेतसः ॥ १५ ॥
 यस्माददत्ता मत्कन्यां कामयध्वं सुमालिनाः ।
 यस्माद्भूतवतीं चैवं पतीन्पितृमतीं सतीं ॥ १६ ॥
 स्वतन्त्रा धर्ममुत्सृज्य तस्माद्भू भवतु निम्नगा ।
 कोकेति प्रथिता लोके शिशिराद्रिसमाश्रिता ॥ १७ ॥
 इत्थं शप्ताध्वन्द्रमसा पितरो दिव्यमानुषाः ।
 योगभ्रष्टा निपतिता हिमवत्पादभूतले ॥ १८ ॥
 ऊर्जा तत्रैव पतिता गिरिराज्यस्य विस्तृते ।
 प्रस्थे तीर्थं समासाद्य सप्तसामुद्रमुत्तमम् ॥ १९ ॥
 कोका नाम ततो वेगाद्गदी तीर्थशनाकुला ।
 प्लावयन्ती गिरेः शृङ्गं सर्पणात्तु सरित्स्मृता ॥ २० ॥
 अथ ते पितरो विप्रा योगहीना महानदीम् ।
 ददृशुः शीतसलिलां च विदुस्तां सुलोचनाम् ॥ २१ ॥
 ततस्तु गिरिराद्दृष्ट्वा पितृंस्तांस्तु क्षुधादितान् ।
 यदरीमादिदेशाय घेनुं चैकां मधुस्रवाम् ॥ २२ ॥
 क्षीरं मधु च सद्दिव्यं कोकाम्भो यदरीफलम् ।
 इदं गिरिवरेणैषां पोषणाय निरूपितम् ॥ २३ ॥
 तथा वृत्त्या तु घसतां पितृणां मुनिसत्तमाः ।
 दश वर्षसहस्राणि यगुरेकमहो यथा ॥ २४ ॥

एवं लोके विपितरि तथैव विगतस्वये ।
 दैत्या यमवुर्बलिनो यातुधानाश्च राक्षसाः ॥ २५ ॥
 ते तान्पितृगणान्दैत्या य तुधानाश्च वेगिनाः ।
 बिभ्रैर्देवैर्विरहितान्सर्वनः समुपादवन् ॥ २६ ॥
 दैतेयान्यातुधानांश्च दृष्ट्वैवाऽऽपतनो द्विजाः ।
 कोकाउडस्यानुत्तुङ्गा शिला ते जगृह रुपा ॥ २७ ॥
 गृहीतायां शिन्धाया तु कोका वेगवर्त्ता पितृन् ।
 छाद्यामास तोयेन प्लावयन्तां हिमाचलम् ॥ २८ ॥
 पितृनन्तर्हि तान्दृष्ट्वा दैतेया राक्षसास्तथा ।
 विमोचकं समाख्या निराहारास्त्रिरोहिताः ॥ २९ ॥
 सलिलेन विरिञ्चन्तः पितरः क्षुद्रन्नमातुराः ।
 विरिञ्चमातमान्मानं समीक्ष्य सलिलाशयाः ॥
 जगुर्जनार्दनं देवं पितरः शरणं हरिम् ॥ ३० ॥

पितर ऊचुः ।

जयस्व गोविन्द जगन्निवास,
 जयोऽस्तु नः केशव ते प्रसादान् ।
 जनार्दनास्मान्मलिलान्तरस्था-
 नुद्धर्तुमर्हस्यनश्वरताप ॥ ३१ ॥
 निराचरैर्दोषज्दर्शनैः प्रमो,
 घरेण्य वैकुण्ठ वराह विष्णो ।
 नारायणाक्षेयमहेम्बरेण,
 प्रयाहि मीठाश्रय पद्मनाभ ॥ ३२ ॥

उपेन्द्र योगान्मधुकैटमञ्ज,

विष्णो अनन्ताव्युत वासुदेव ।

धीशार्द्धचक्राम्बुजशङ्खपाणे,

रक्षस्व देवेभ्यः राक्षसेभ्यः ॥ ३३ ॥

त्वं पिता जगतः शंभो नान्यः शक्तः प्रमाधितुम् ।

निशाचरगणं भीममतस्त्वां शरणं गताः ॥ ३४ ॥

त्वन्नामसंकीर्तनतो निशाचरा,

व्रजन्ति भूतान्यपयान्ति चारयः ।

नाशं तथा संप्रति यान्ति विष्णो,

धर्मादि सत्यं भवतीह मुच्यम् ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

इयं स्तुतः स पितृभिर्धरणीधरस्तु-

तुष्टस्तदाऽऽविष्टानदिष्यमूर्तिः ।

क्रोकामुखे पितृगणं सलिले निमग्नं,

दैवो ददर्श शिरसाऽथ शिलां घटन्तम् ॥ ३६ ॥

तं दृष्ट्वा सलिले मग्नं क्रोडरूपी जनार्दनः ।

भीतं पितृगणं विष्णुरुद्धतुं मतिरादधे ॥ ३७ ॥

दंष्ट्राग्रेण समाहृत्य शिलां चिक्षेप शूकरः ।

पितृनादाय च विभुरुज्जहार शिलातलात् ॥ ३८ ॥

घराहदंष्ट्रासंलग्नाः पितरः फनकोज्ज्वलाः ।

क्रोकामुखे गतमयाः कृता देवेन विष्णुना ॥ ३९ ॥

उद्धृत्य च पितृदेवो विष्णुर्नार्यो तु शृकरः ।
 ददौ समाहितमनेभ्यो विष्णुर्लोहार्गले जलम् ॥ ४० ॥
 ततः स्वर्गमसंभूतान्कुशानादाय केशवः ।
 स्वर्गोद्भवांश्चित्रांश्चैव चक्रे चोल्लूकमूत्तमम् ॥ ४१ ॥
 ज्योतिः सूर्यप्रभं हृत्वा पात्र तार्य च कामिकम् ।
 स्थितः कोटिवटस्याद्यां चारि गङ्गाधरं शुचि ॥ ४२ ॥
 तुङ्गकूटान्समादाय यज्ञाया नोपधीरसान् ।
 मधुर्भाररसान्गन्धान्पुष्पघ्नानुत्पेयान् ॥ ४३ ॥
 आशय घेनुं सरमो रत्नान्यादाय चार्णवान् ।
 वृण्व्योहिम्य घर्षामभ्युक्ष्य मलिनैश्च ॥ ४४ ॥
 घर्मोद्गमनेनोपलिप्य कुशैरुत्थिष्य ता पुनः ।
 परिणीयोऽल्लुकेनैनामभ्युक्ष्य च पुनः पुनः ॥ ४५ ॥
 कुशानादार प्राग्गङ्गां ह्मकृपालरस्थितान् ।
 स्पर्शनाह्वय पप्रच्छ करिष्ये पितृर्नर्जनम् ॥ ४६ ॥
 तैरप्युक्ते कुरुष्वेति विध्वान्देशमन्त्रो विभुः ।
 आह्वय मन्त्रतम्लैर्षा विष्टराणि ददौ प्रभुः ॥ ४७ ॥
 आह्वय मन्त्रतम्लैर्षा वेदोक्तविधिना हरिः ।
 मन्त्रैर्देवतारक्षां चक्रे चक्रगताग्रः ॥ ४८ ॥
 मन्त्रान्मु यवीथव्यः सप्तदेवांश्चर्मनवाः ।
 रजन्ति सर्वत्र दिशो रक्षार्थं निर्मिता हि ते ॥ ४९ ॥
 देवदानवदैत्येषु यन्नरक्षन्मु चैव हि ।
 न हि कश्चित्सहस्रं तेषां कर्तुं शक्तश्चराचरे ॥ ५० ॥

न केनचित्कृतं (त्क्षता) यस्मात्तस्मात्ते हाक्षताः कृताः ।

देवानां ते हि रक्षार्थं नियुक्ता विष्णुना पुरा ॥ ५१ ॥

कुशगन्धयवैः पुष्पैरप्यं कृत्वा च शूकरः ।

विश्वेभ्यो देवेभ्य इति ततस्तान्पर्यवृच्छत ॥ ५२ ॥

पितृनावाहयिष्यामि ये दिव्या ये च मानुषाः ।

आवाहयस्वेति च तैरुक्तस्त्वावाहये(य)ञ्छुचिः ॥ ५३ ॥

शिल्पमूलाप्रदर्भांस्तु सतिलान्वेद वेदवित् ।

जानावारोप्य हस्तं तु दर्शं सव्येन चाऽऽसनम् ॥ ५४ ॥

तथैष जानुसंस्थेन करेणैकेन ताग्नितृन् ।

घाराहः पितृविप्राणामायान्तु न इतीरयन् ॥ ५५ ॥

अपहतेत्युवाचैष रक्षणं चापसयतः ।

कृत्वा चाऽऽवाहनं चक्रे पितॄणां नामगोत्रतः ॥ ५६ ॥

तत्पितरो(पितरोऽत्र) मनोज्ञाना(वा आ)गच्छत इतीरयन् (?)

संघत्सरैरित्युदीर्य ततोऽभ्यं तेषु विन्यसेत् ॥ ५७ ॥

यास्तिष्ठन्त्यमृता धावो यन्मेति च पितुः पितुः ।

यन्मे पितामहेत्येवं ददावश्यं पितामहे ॥ ५८ ॥

यन्मे प्रपितामहेति दर्शं च प्रपितामहे ।

कुशगन्धतिलोन्मिश्रं सपुष्पमपसव्यतः ॥ ५९ ॥

तद्वन्मातामहेभ्यस्तु विधिं चक्रे जनार्दनः ।

तानर्च्य भूयो गन्धाद्यैर्घूपं दत्त्वा तु भक्तिः ॥ ६० ॥

आदित्या वसवो रुद्रा इत्युच्चार्य जगत्प्रभुः ।

ततश्चाग्नं समादाय सूरिस्तिष्ठकुशाकुलम् ॥ ६१ ॥

विधाय पात्रे तच्चैव पर्यपृच्छत्ततो मुनीन् ।

अग्नौ करिष्य इति तैः कुरुष्वेति च बोधितः ॥ ६२ ॥

आहुतिवितयं दद्यात्सोमायाग्नेर्यमाय च ।

ये ग्रामकेति च जपेद्यजु सप्तकमच्युतम् ॥ ६३ ॥

हुतावशिष्टं च ददौ नामगोत्रसमन्वितम् ।

त्रिराहुतिकमेकैकं पितरं तु प्रति द्विजाः ॥ ६४ ॥

अतोऽवशिष्टमन्नाद्यं पिण्डपात्रे तु निक्षिपेत् ।

ततोऽन्नं सरसं स्वादु ददौ पायसपूर्वकम् ॥ ६५ ॥

प्रत्यमेकदा स्विन्नमपर्युपितमसमम् ।

अल्पशार्कं बहुफलं षड्रसममृतोपमम् ॥ ६६ ॥

यद्ग्राह्याणेषु प्रददौ पिण्डपात्रे पितृस्तथा ।

वेद(देव) पूर्वं पितृस्व(त्र)न्म्राज्यप्लुतं मधूक्षितम् ॥ ६७ ॥

मन्त्रितं पृथिवीत्येवं मधुवातातृचं जगौ ।

भुज्जनेषु तु विप्रेषु जपन्थे मन्त्रपञ्चकम् ॥ ६८ ॥

यत्ते प्रकारमारभ्य नाधिकं ते ततो जगौ ।

त्रिमधु त्रिसुपर्णं च ग्रहद्वारण्यकं तथा ॥ ६९ ॥

जजाप वीषा जाप्यं तु सूक्तं सौरं सर्पोत्थम् ।

भुक्तवत्सु च विप्रेषु पृष्ट्वा तृपास्थ इत्युत ॥ ७० ॥

तृप्ताः स्मेति सकृत्तोयं ददौ मीनविमोचनम् ।

पिण्डपात्र समादाय च्छायायै प्रददौ तनः ॥ ७१ ॥

सा तदन्नं द्विधा कृत्वा त्रिधैकैकमयाकरोत् ।

पाराहो भूमयोद्विष्य समाच्छाद्य कुरैरपि ॥ ७२ ॥

दक्षिणाग्राः कुशान्वृत्त्वा तेषामुपरि चाऽऽसनम् ।
 सतित्रेषु समूत्रेषु कुशेष्वेव तु सश्रय ॥ ७३ ॥
 गन्धपुष्पादिकं कृत्वा ततः पिण्डं तु भक्तिम् ।
 पृथिवीं दधीरित्युक्त्वा ततः पिण्डं (पित्रे) प्रदत्तवान् ॥ ७४ ॥
 पितामहा प्रपितामहास्तथेति (?) चान्तरिक्षतः ।
 मातामहानामप्येव ददौ पिण्डान्स्र शूकर ॥ ७५ ॥
 पिण्डनिर्वापणोच्छिष्टमन्नं लेपभुजेष्वदात् ।
 एतद्व पितरित्युक्त्वा ददौ वासांसि भक्तिम् ॥ ७६ ॥
 व्यङ्गुलजानि शूरानि धौतान्यभिनवानि च ।
 गन्धपुष्पादिकं दत्त्वा कृत्वा चैषां प्रदक्षिणाम् ॥ ७७ ॥
 धावन्त्याऽऽचामयेद्विप्रान्पैत्रानादौ ततः सुरान् ।
 ततस्त्वभ्युक्ष्य तां भूमिं दत्त्वाऽपि सुमनोक्षतान् ॥ ७८ ॥
 सतिलाग्न्यु पितृष्वदादौ दत्त्वा देवेषु साक्षतम् ।
 अक्षय्यं नस्त्विति पितृन्प्रीयतामिति देवता ॥ ७९ ॥
 प्रीणयित्वा परावृत्त्य त्रिर्जपेद्याद्यभर्पणम् ।
 ततो निवृत्त्य तु जपेद्यन्मे नाम इतारयन् ॥ ८० ॥
 गृहान्नं पितरो दत्तं धनधान्यप्रपूरितान् ।
 अर्घ्यपात्राणि पिण्डानामन्तरे स पवित्रकान् (?) ॥ ८१ ॥
 निक्षिप्पोजं वहन्तीति कोकातीयमग्नौऽजपत् ।
 हिमक्षीरं मधुतिलान्पितृणां तर्पणं ददौ ॥ ८२ ॥
 स्वस्त्युक्ते पैतृकैस्तु सोराहं ज्वायतर्पयन् (?) ।
 रजतं दक्षिणां दत्त्वा विप्रान्देवीं गदाधर ॥ ८३ ॥

संविभाग मनुष्येभ्यो दक्षो स्पृदिति चाब्रुवन् ।
 कश्चि(च्चि)त्संपन्नामित्युक्त्वा प्रत्युक्तस्तैर्द्विजोत्तमा ॥ ८४ ॥
 अमिरम्यतामित्युवाच प्रोचुस्तेऽमिरता स्म वै ।
 शिष्टमन्नं च पप्रच्छ तैरिष्टैः सह चोदित ॥ ८५ ॥
 पाणावादाय क्षान्चिप्रान्कुर्यादनुगतस्त(त त)दा ।
 वाजे वाजे इति पठन्यद्विर्वेदि विनिर्गत ॥ ८६ ॥
 कोदितीर्थजलेनासाधपसव्य समुत्क्षिपन् ।
 अलग्नान्विपुलान्वालाप्रार्थयामासचाशिषम् ॥ ८७ ॥
 दातारो नोऽमिबर्धन्ता तैस्त्रयेति समारितः ।
 प्रक्षिणमुपावृत्य कृत्वा पादामिवाइनम् ॥ ८८ ॥
 आसनाति दक्षो चैषा छादयामास शूकरः ।
 विभ्राम्यता मविश्याथ पिण्डं जग्राह मध्यमम् ॥ ८९ ॥
 छादयामयो मही पत्नी तस्यै पिण्डमदात्प्रभुः ।
 बाधत पितरो गर्भमिन्युत्त्वा साऽपि रूपिणी ॥ ९० ॥
 पिण्डं गृहीत्वा विप्राणा ब्रह्मे पादामिवन्दनम् ।
 विसर्जनं पितॄणा स कर्तुंकामश्च शूकरः ॥ ९१ ॥
 कौका च पितरश्चैव प्रोचुः स्वार्थकरं घवः ।
 शताश्च भगवन्पूर्वं दिवस्या हिममानुता ॥ ९२ ॥
 योगव्रष्टा मविष्यध्व सर्वं एव दिवश्च्युता ।
 तदेव भवता धाता प्रविशन्तो रसातलम् ॥ ९३ ॥
 योगव्रष्टाश्च विद्मंशास्तन्यजुर्योगरक्षिणः ।
 तत्ते भूयोऽमिरक्षन्तु विष्णवे देवा हि नः सदा ॥ ९४ ॥

स्वर्गं यास्यामश्च विभो प्रसादात्तव शूकर ।

सो(य)मोऽधिदेवोऽस्माकं च भवत्वङ्युत योगधृक् ॥ ६५ ॥

योगाधारस्तथा सोमस्त्रायते न फदाचन ।

दिधि भूमौ सदा घासो भवत्वस्मासु योगतः ॥ ६६ ॥

अन्तरिक्षे च केषांचिन्मासं पुष्टिस्तथाऽस्तु नः ।

ऊर्जां चेर्यं हि न पत्नी स्वधानान्ना तु विश्रुता ॥ ६७ ॥

भवत्वेपैव योगाढ्या योगमाता च ग्रेचरी ।

इत्येवमुक्तः पितृभिर्चाराहो भूतमाचनः ॥ ६८ ॥

प्रोवाचाथ पितृन्विष्णुस्तां च कोकां महानदीम् ।

यदुक्तं तु भवद्भिर्मे सर्वमेतद्भुमविष्यति ॥ ६९ ॥

यमोऽधिदेवो भवतां सोमः स्वाभ्याय ईरितः ।

अधियज्ञस्तर्धेवाग्निर्मघनां फटपना त्वियम् ॥ १०० ॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च स्थानं हि भवतामिति ।

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवतामधिपूरयाः ॥ १०१ ॥

आदित्या घसवो रुद्रा भवतां मूर्तयस्त्विमाः ।

योगिनो योगदेहाश्च योगधाराश्च सुव्रताः ॥ १०२ ॥

कामतो विचरिष्यन् फलदाः सर्वजन्तुषु ।

स्वर्गस्थान्नरकस्थांश्च भूमिस्थांश्च चराचरान् ॥ १०३ ॥

निजयोगवलेनैषाऽऽप्याययिष्वन्वमुत्तमाः ।

इयमूर्जा शशिसुता कीलालमधुविग्रहा ॥ १०४ ॥

भविष्यति महाभागा दक्षस्य दुहिता म्वधा ।

तत्रेयं भवतां पत्नी भविष्यति घरानना ॥ १०५ ॥

कोकानदीति विख्याता गिरिराजसमाश्रिता ।

तीर्थकोटिमहापुण्या मद्रूपपरिपालिता ॥ १०६ ॥

अस्यामय प्रभृति वै निवत्स्याम्यघनाशकम् ।

घराहदर्शनं पुण्यं पूजनं भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १०७ ॥

कोकासलिलपानं च महापातकनाशनम् ।

तीर्थप्याप्लावनं पुण्यमुपवासश्च स्वर्गादः ॥ १०८ ॥

दानमक्षय्यमुदितं जन्ममृत्युजरापहम् ।

माघे मास्यसिते पक्षे भवद्भिरुदुपक्षये ॥ १०९ ॥

कोकामुखमुपागम्य स्थातव्यं दिनपञ्चकम् ।

तस्मिन्काले तु यः श्राद्धं पितॄणां निर्वपिष्यति ॥ ११० ॥

प्रागुक्तफलभागी स भविष्यति न संशयः ।

एकादशीं द्वादशीं च स्तेयमन्नं मया सदा ॥ १११ ॥

यस्तत्रोपवसेद्दीमान्स प्रागुक्तफलं लभेत् ।

तदुभयजध्यं महाभागाः स्थानमिष्टं यथेष्टतः ॥ ११२ ॥

अहमप्यत्र वृत्त्यामीत्युक्त्वा सोऽन्तरधीयत ।

गने घराहं पितरः कोकामामन्थ्य ते ययुः ॥ ११३ ॥

कोकाऽपि तीर्थसहिता संस्थिता गिरिराजनि ।

छाया महीमर्या क्रोडी पिण्डप्राशनवृंहिता ॥ ११४ ॥

गर्ममादाय सश्रद्धा घाराहस्यैव सुन्दरी ।

ततोऽस्याः प्राग्भवत्पुत्रो भूमिस्तु नरकासुरः ॥

प्राज्योतिषं च नगरमस्य दत्तं च विष्णुना ॥ ११५ ॥

एव मयोक्तं घटदस्य विष्णो,
 कोकामुखे दिव्यचराद्वरूपम् ।
 श्रुत्वा नरस्त्यक्तमलो विपाप्मा,
 दशाश्वमेधेष्टिफलं लभेत् ॥ ११६ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादित्राहो व्यासऋषिसंवादे श्राद्धविधि
 निरूपण नामैकोनविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

अथ विंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

श्राद्धकल्पवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

भूय प्रतूहि भगवन्श्राद्धकल्पं सुविस्तरात् ।
 कथं कथं कदा केषु कैस्तदुतूहि तपोधन ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुष्व मुनिशार्दूला श्राद्धकल्पं सुविस्तरात् ।
 यथा तत्र यदा येषु यैर्देवैस्तद्वदाम्यहम् ॥ २ ॥
 ब्राह्मणे क्षत्रियेर्वैश्ये श्राद्धं स्वधरणोदितम् ।
 कुलधर्ममनुतिष्ठदुमिर्दातव्यं मन्त्रपूर्वकम् ॥ ३ ॥
 स्त्रीभिर्वर्णाधरे शूत्रैर्धिप्राणामनुशासनात् ।
 अमन्त्रकं विधिपूर्वं घृह्यागविचर्जितम् ॥ ४ ॥

पुष्करादिषु तीर्थेषु पुण्येष्वायतनेषु च ।
 शिखरेषु गिरीन्द्राणां पुण्यदेशेषु मो द्विजाः ॥ ५ ॥
 सरित्सु पुण्यतोयासु नदेषु च सरसु च ।
 संगमेषु नदीनां च समुद्रेषु च सप्तसु ॥ ६ ॥
 स्वनुलिप्तेषु गोहेषु स्वेष्वनुज्ञापितेषु च ।
 दिव्यपादपमूलेषु यज्ञियेषु हृदेषु च ॥ ७ ॥
 श्राद्धमेतेषु दातव्यं वर्ज्यमेतेषु चोच्यते ।
 किरातेषु कलिङ्गेषु कोट्टणेषु कृमिष्वपि ॥ ८ ॥
 वशाणेषु कुमार्येषु तङ्गणेषु क्रथेष्वपि ।
 सिन्धोरुत्तरकूलेषु नर्मदायाश्च दक्षिणे ॥ ९ ॥
 पूर्वेषु करतोयाया न देयं श्राद्धमुच्यते ।
 श्राद्धं देयमुशन्तीह मासि मास्युडुपक्षये ॥ १० ॥
 पौर्णमासेषु (?) श्राद्धं च कर्तव्यमृक्षगोवरे ।
 नित्यश्राद्धमदैवं च मनुष्यैः सह गीयते ॥ ११ ॥
 नैमित्तिकं सुरैः सार्धं नित्यं नैमित्तिकं तथा ।
 कान्यान्यन्यानि श्राद्धानि प्रतिसंवत्सरं द्विजैः ॥ १२ ॥
 वृद्धिश्राद्धं च कर्तव्यं जातकर्मादिकेषु च ।
 तत्र युग्माद्विजानादुर्मन्त्रपूर्वं तु वै द्विजाः ॥ १३ ॥
 कन्यां गते सवितरि दिनानि दश पञ्च च ।
 पूर्वणैवैह विधिना श्राद्धं तत्र विधीयते ॥ १४ ॥
 प्रतिपदनलामाय द्वितीया द्विपदप्रदा ।
 पुत्रार्थिनी तृतीया तु चतुर्थी शत्रुनाशिनी ॥ १५ ॥

श्रियं प्राप्नोति पञ्चम्यां पष्ठ्यां पूज्यो भवेन्नरः ।
 गणाधिपत्यं सप्तम्यामष्टम्यां बुद्धिमुत्तमाम् ॥ १६ ॥
 स्त्रियो नवम्यां प्राप्नोति दशम्यां पूर्णकामताम् ।
 वेदास्तथाऽऽप्नुयात्सर्वानेकादश्यां क्रियापरः ॥ १७ ॥
 द्वादश्यां जयलाभं च प्राप्नोति पितृपूजकः ।
 प्रजावृद्धिं पशुं मेधां स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमाम् ॥ १८ ॥
 दीर्घायुरथ वैश्वर्यं कुर्वाणस्तु त्रयोदशीम् ।
 अथाप्नोति न संदेहः श्राद्धं श्रद्धासमन्वितः ॥ १९ ॥
 यथासंभविताऽन्नेन श्राद्धं श्रद्धासमन्वितः ।
 युवानः पितरो यस्य मृताः शस्त्रेण वा हताः ॥ २० ॥
 तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां तृप्तिममीप्सता ।
 श्राद्धं कुर्वन्नमाघास्यां यत्नेन पुरुषः शुचिः ॥ २१ ॥
 सर्वान्कामानवाप्नोति स्वर्गं चानन्तमश्नुते ।
 अतः परं मुनिश्रेष्ठाः शृणुध्वं घटतो मम ॥ २२ ॥
 पितॄणां प्रीतये यत्र यद्देयं प्रीतिकारिणा ।
 मासं तृप्तिः पितॄणां तु हविष्यान्नेन जायते ॥ २३ ॥
 मासद्वयं मत्स्यमांसैस्तृप्तिं यान्ति पितामहाः ।
 त्रीन्मासान्धारिणं मांसं घृतेयं पितृवृत्तये ॥ २४ ॥
 पुष्पाति चतुरो मासाञ्जशस्य पिशितं पितॄन् ।
 शाकुनं पञ्च वै मासान्यण्मासाञ्शूकरामिषम् ॥ २५ ॥
 छागलं सप्त वै मासानैषेयं चाष्टमासकान् ।
 करोति तृप्तिं नव वै ररमांसं न संशयः ॥ २६ ॥

गव्यं मांसं पितृवृत्तिं करोति दशमासिकम् ।
 तथैकादश मासांस्तु औरन्नं पितृवृत्तिदम् ॥ २७ ॥
 संवत्सरं तथा गव्यं पयः पायसमेव च
 चार्धानमा (धौणसा)मिषं लोहं कालशकं तथा मधु ॥ २८ ॥
 रोहितामियमन्नं च दत्तान्यात्मकुलोद्भवैः ।
 अनन्तं वै प्रयच्छन्ति वृत्तिधोगं सुतांस्तथा ॥ २९ ॥
 पिप्लां नात्र संदेहो गयाश्राद्धं च भी द्विजाः ।
 यो ददाति शुद्धोन्मिश्रांस्तिलान्वा श्राद्धकर्मणि ॥ ३० ॥
 मधु वा मधुमिश्रं वा अक्षयं सर्वमेव तत् ।
 अपि नः स कुले भूयाद्यो नो दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥ ३१ ॥
 पायसं मधुसंयुक्तं वर्षासु च मघासु च ।
 पृथग्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां यजेत् ॥ ३२ ॥
 गौरीं वाऽप्युद्धहेत्कन्यां नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।
 कृत्तिकासु पितृनर्त्यं स्वर्गमाप्नोति मानवः ॥ ३३ ॥
 अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्ये तेजस्वितां लभेत् ।
 शौर्यमार्द्रासु वाऽऽप्नोति क्षेत्राणि च पुनर्वसौ ॥ ३४ ॥
 पुष्ये तु घनमक्षय्यमाऽलेपे वाऽऽयुक्तमम् ।
 मघासु च यज्ञां पुष्टिं सौभाग्यं फाल्गुनीषु च ॥ ३५ ॥
 प्रयातरालो भवति सापत्यश्चोत्तरासु च ।
 प्रयाति श्रेष्ठतां शास्त्रे हस्ते श्राद्धपद्मे नरः ॥ ३६ ॥
 रुपं तेजश्च चित्रासु तथाऽऽपत्यमवाप्नुयात् ।
 घानिज्यलामदा स्वार्ता विशाखा पुत्रकामदा ॥ ३७ ॥

कुर्वन्तां चानुराधासु ता द्युश्चकवर्तिताम् ।
 आधिपत्यं च ज्येष्ठासु मूले चाऽऽरोग्यमुत्तमम् ॥ ३८ ॥
 भाषादासु यशःप्राप्तिरुत्तरासु विशोकता ।
 श्रवणेन शुभांल्लोकान्धनिष्ठासु धनं महत् ॥ ३९ ॥
 वेदविस्वमभिजिति मिषक्सिद्धि च चारुणे ।
 अजाधिकं प्रौष्ठपद्यां चिन्द्रेद्गुणावस्त(श्च त)थोत्तरे ॥ ४० ॥
 रेवतीषु तथा कुप्यमश्विनीषु तुरङ्गमान् ।
 श्राद्धं कुर्वन्तथाऽऽप्नोति भरणीष्वायुरुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 एवं फलमवाप्नोति ऋक्षेष्वेतेषु तत्त्वचित् ।
 तस्मात्काम्यानि श्राद्धानि देयानि विधिबहुद्विजाः ॥ ४२ ॥
 कन्याराशिगते सूर्ये फलमत्यन्तमिच्छता ।
 यान्यान्कामानभिध्यायन्कन्याराशिगते रवौ ॥ ४३ ॥
 श्राद्धं कुर्वन्ति मनुजास्तास्तान्कामांल्लभन्ति ते ।
 नान्दीमुखानां कर्तव्यं कन्याराशिगते रवौ ॥ ४४ ॥
 पौर्णमास्यां तु कर्तव्यं चाराहवचनं यथा ।
 दिव्यभौमान्तरिक्षाणि स्थावराणि चराणि च ॥ ४५ ॥
 पिण्डमिच्छन्ति पितरः कन्याराशिगते रवौ ।
 कन्यां गते सवितरि यान्यहानि तु षोडश ॥ ४६ ॥
 मृतुभिस्तानि तुल्यानि देवो नारायणोऽब्रवीत् ।
 राजसूयाश्वमेधाभ्यां य इच्छेद्दुर्लभं फलम् ॥ ४७ ॥
 अप्यम्बुशाकमूलाद्यैः पितृन्कन्यागतेऽर्चयेत् ।
 उत्तराहस्तनक्षत्रगते सीक्षणांशुमालिनि ॥ ४८ ॥

योऽर्चयेत्स्वपितृन्मक्त्या तस्य घासस्त्रिचिष्टये ।

दस्तर्क्षणे दिनकरे पितुराजानुशासनात् ॥ ४६ ॥

तावत्पितृपुरी शून्या यावद्बृश्चिकदर्शनम् ।

वृश्चिके समनिराल्ने पितरो देवतैः सह ॥ ५० ॥

नि श्वस्य प्रतिगच्छन्ति शापं दत्त्वा सुदुःसहम् ।

अष्टकासु च कर्तव्यं श्राद्धं मन्वन्तरासु वै ॥ ५१ ॥

अथष्टकासु क्रमशो मानृपूर्वं तद्विध्यते ।

ग्रहणे च व्यतीपाते रविचन्द्रसमागमे ॥ ५२ ॥

जन्मर्शे ग्रहपीडायां श्राद्धं पार्वणमुच्यते ।

अथतद्विषये श्राद्धं विपुधद्वितये तथा ॥ ५३ ॥

संक्रान्तिषु च कर्तव्यं श्राद्धं विधिवदुत्तमम् ।

एषु कार्ये द्विजाः श्राद्धं पिण्डनिर्वापणादौ ॥ ५४ ॥

शैशाखस्य तृतीयायां नवम्यां कार्तिकस्य च ।

श्राद्धं कार्यं तु शुक्लायां संक्रान्तिविधिना नरैः ॥ ५५ ॥

अथौदश्यां मातृपदे माघे चन्द्रक्षरेऽहनि ।

श्राद्धं कार्यं पायसेन दक्षिणायनवच्च तत् ॥ ५६ ॥

यदा च ध्रात्रियोऽभ्येनि गेहं वेदविदग्निमान् ।

तेनैकेन च कर्तव्यं श्राद्धं विधिवदुत्तमम् ॥ ५७ ॥

श्राद्धोदयसंप्राप्तिर्यदा स्यात्साधुसंमता ।

पार्वणेन विधानेन श्राद्धं कार्यं तथा द्विजैः ॥ ५८ ॥

प्रतिमं वत्सरं कार्यं मातापित्रोर्मृतैऽहनि ।

पितृयस्याप्यपुत्रस्य भ्रातृज्येष्ठस्य चैव हि ॥ ५९ ॥

पार्वणं देवपूवं स्यादेकोद्दिष्टं सुरैर्विना ।
 द्वौ दैवे पितृकार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा ॥ ६० ॥
 मातामहानामप्येवं सर्वमूहेन कीर्तितम् ।
 प्रेतीभूतस्य सततं भुवि पिण्डं जलं तथा ॥ ६१ ॥
 सतिलं सकुशं दद्यादुद्यद्भिर्जलसमीपतः ।
 तृतीयेऽहि च कर्तव्यं प्रेतास्थिचयनं द्विजैः ॥ ६२ ॥
 दशाहे ब्राह्मणः शुद्धो द्वादशाहेन क्षत्रियः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥ ६३ ॥
 सूतकान्ते गृहे श्राद्धमेकोद्दिष्टं प्रचक्षते ।
 द्वादशेऽहनि मासे च त्रिपक्षे च ततः परम् ॥ ६४ ॥
 मासि मासि च कर्तव्यं यावत्संवत्सरं द्विजाः ।
 ततः परतरं कार्यं सपिण्डीकरणं क्रमात् ॥ ६५ ॥
 कृते सपिण्डीकरणे पार्वणं प्रोच्यते पुनः ।
 ततः प्रभृति निर्मुक्ताः प्रेतत्वात्पितृतां गताः ॥ ६६ ॥
 भूमूर्ता मूर्तिमन्तश्च पितरो द्विविधाः स्मृताः ।
 नान्दीमुखास्त्वभूमूर्ताः स्युर्मूर्तिमन्तोऽथ पार्वणाः ॥
 एकोद्दिष्टाग्निः प्रेताः पितॄणां निर्णयस्त्रिधा ॥ ६७ ॥

मुनय ऊचुः ।

कथं सपिण्डीकरणं कर्तव्यं द्विजसत्तम ।
 प्रेतीभूतस्य विधिवद्ब्रूहि नो षडतां वर ॥ ६८ ॥

व्यास उवाच ।

सपिण्डीकरणं विप्राः शृणुध्वं धदतो मम ।
 तद्यापि देवरहितमेकार्थैकपवित्रकम् ॥ ६६ ॥
 नैवाग्नौकरणं तत्र तद्याऽऽवाहनवर्जितम् ।
 अपसव्यं च तत्रापि भोजयेद्युजो द्विजान् ॥ ७० ॥
 विशेषस्तत्र चान्योऽस्ति प्रतिमासक्रियादिकः ।
 तं कथ्यमानमेकाग्रा शृणुध्व मे द्विजोत्तमा ॥ ७१ ॥
 तिलगन्धोदकैर्युक्तं तत्र पात्रचतुष्टयम् ।
 कुर्यात्पितॄणां त्रितयमेकं प्रेतस्य च द्विजा ॥ ७२ ॥
 पात्रत्रये प्रेतपात्रादघ्नं चैव प्रसेवयेत् ।
 ये समाना इति जपन्पूर्ववच्छेषमाचरेत् ॥ ७३ ॥
 स्त्रीणामप्येषमेष स्यादेकोद्दिष्टमुदाहृतम् ।
 सपिण्डीकरणं तासां पुत्राभावे न विद्यते ॥ ७४ ॥
 प्रीतसंवत्सरं कार्यमेकोद्दिष्टं नरैः स्त्रियाः ।
 मृताहनि च तत्कार्यं पितॄणां विधिबोदितम् ॥ ७५ ॥
 पुत्राभावे सपिण्डास्तु तदभावे सहोदराः ।
 कुर्यरेतं विधिं सम्यक्पुत्रस्य च सुताः सुताः ॥ ७६ ॥
 कुर्यान्मातामहानां तु पुत्रिकातनयस्तथा ।
 व्यामुष्यायणसंज्ञास्तु मातामहपितामहान् ॥ ७७ ॥
 पूजयेयुर्यथान्यायं धादैर्नैमित्तिकैरपि ।
 सर्वाभावे स्त्रियः कुर्युः स्वमर्तणाममन्त्रकम् ॥ ७८ ॥

तदभावे च नृपतिः कारयेत्त्वकुटुम्बिनाम् ।

तज्जातीयैर्नरैः सम्यग्वाहाद्याः सकलाः क्रियाः ॥ ७६ ॥

सर्वेषामेव घर्णानां बान्धवो नृपतिर्यतः ।

एता व कथिता विप्रा नित्या नैमित्तिकास्तथा ॥ ८० ॥

वक्ष्ये भ्राद्धाश्रयामन्यां नित्यनैमित्तिकां क्रियाम् ।

दर्शस्त(र्शं त)त्र निमित्तं तु विद्यादिन्दुक्षयान्वित (तम्) ॥ ८१ ॥

नित्यस्तु नियतः कालस्तस्मिन्कुर्याद्यथोदितम् ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामहः ॥ ८२ ॥

स तु लेपभुजं याति प्रलुप्तः पितृपिण्डतः ।

तेषां हि यश्चतुर्थोऽन्यः स तु लेपभुजो भवेत् ॥ ८३ ॥

सोऽपि संबन्धतो हीनमुपभोगं प्रपद्यते ।

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ ८४ ॥

पिण्डसंबन्धिनो ऽप्येते विज्ञेयाः पुरुषास्त्रयः ।

लेपसंबन्धिनश्चान्ये पितामहपितामहात् ॥ ८५ ॥

प्रभृत्युक्तास्त्रयस्तेषां यजमानश्च सप्तमः ।

इत्येव मुनिभिः प्रोक्तः संबन्धः सातपथिः ॥ ८६ ॥

यजमानात्प्रभृत्यूर्ध्वमनुलेपभुजस्तथा ।

ततोऽन्ये पूर्वजा सर्वे ये बान्ये नरर्काकसः ॥ ८७ ॥

येऽपि तिर्यक्त्वमापन्ना ये च भूतादिसंस्थिता ।

तान्सर्वान्यजमानो वै धादं कुर्गन्यथाविधि ॥ ८८ ॥

स समाप्तायते विप्रा येन येन घदामि सत् ।

अन्नप्रकिरणं यत्तु मनुष्यैः क्रियते भुवि ॥ ८९ ॥

तेन तृतिमुपायान्ति ये पिशाचन्वमागताः ।
 यदन्तु स्नानवस्त्रोन्मथं भूर्ना पतन्ति भो द्विजाः ॥ ६० ॥
 तेन ये ठरुतां प्राप्तास्तेषां नृप्तिः प्रजायते ।
 यान्तु गन्धान्नुकपिका पतन्ति घर्षीतले ॥ ६१ ॥
 तान्निपाप्यायनं तेषां देवन्धं ये कुले गताः ।
 उद्धृष्टेष्वपि पिण्डेषु यात्रान्नुकपिका भुवि ॥ ६२ ॥
 तान्निपाप्यायनं तेषां ये तिर्यक्त्वं कुले गताः ।
 ये चादन्ताः कुले बाला क्रियायोगाद्बहिष्कृता ॥ ६३ ॥
 विपद्वास्त्वन्तधिकाराः सन्निहितजलाशिनः ।
 मुक्त्वा चाऽऽवानतां यच्च यज्जलं चादन्निशौचजम् ॥ ६४ ॥
 ब्राह्मणानां तथैवान्यत्तेन तृप्तिं प्रयान्ति वै ।
 एवं यो यज्जनानस्य यच्च तेषां द्विजन्मनाम् ॥ ६५ ॥
 कश्चिज्जलान्नविशेषं शुचिरच्छिष्ट एव वा ।
 तेनान्नैः कुले तत्र ये च योन्यन्तरं गताः ॥ ६६ ॥
 प्रयान्त्याप्यायनं विप्राः सन्यक्प्रादक्रियावनाम् ।
 मन्यापोपार्जितैर्यैर्येच्छुम्भं क्रियते नरैः ॥ ६७ ॥
 तृप्यन्ते ते न चाण्डालपुष्कसाधासु योनिषु ।
 एवमाप्यायनं विप्रा बहूनामेव बान्धवैः ॥ ६८ ॥
 श्राद्धं कुर्वद्भिरत्रान्नुविशेषैः संप्रजायते ।
 तस्माच्छुम्भं नरो मक्त्वा शाक्तेनापि यथाविधि ॥ ६९ ॥
 कुर्वीत कुर्वतः श्राद्धं कुले कश्चिन्न सौदति ।
 श्राद्धं देयं तु विप्रेषु संयतेऽग्निहोत्रिषु ॥ ७० ॥

अवदातेषु विद्वत्सु श्रोत्रियेषु विशेषतः ।

त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः षडङ्गवित् ॥ १०१ ॥

मातापितृपरध्वैव स्वस्वीयः सामवेदवित् ।

अद्विक्पुरोहिताचार्यमुपाध्यायं च भोजयेत् ॥ १०२ ॥

मातुलः भ्रातृश्वशुरः श्यालः संबन्धी द्रोणपाठकः ।

मण्डलब्राह्मणो यस्तु पुराणार्थविशारदः ॥ १०३ ॥

अकल्पः कल्पसंतुष्टः प्रतिग्रहविधर्जितः ।

एते श्राद्धे नियोक्तव्या ब्राह्मणाः षडङ्गिपावनाः ॥ १०४ ॥

निमन्त्रयेत् पूर्वद्युः पूर्वोक्तान्द्विजसत्तमान् ।

दैवे नियोगे पित्र्ये च तांस्तथैवोपकल्पयेत् ॥ १०५ ॥

तैश्च संयमिभिर्माग्यं यस्तु श्राद्धं करिष्यति ।

श्राद्धं दद्यात् च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥ १०६ ॥

पितरस्तस्य वै मासं तस्मिन् तसि शेरते ।

गत्वा च योषितं श्राद्धे यो भुङ्क्ते यस्तु ग(य)च्छति ॥

रैतोमूत्रवृताद्वारास्तं मासं पितरस्तयोः ।

तस्मात्स्व(त्तु)प्रथमं कार्यं प्राज्ञेनोपनिमन्त्रणम् ॥ १०८ ॥

अप्राप्तौ तद्दिने वाऽपि वज्यां योषित्प्रसङ्गिनः ।

भिक्षार्थमागतांश्चापि कालेन संयतान्यतीन् ॥ १०९ ॥

भोजयेत्प्रणिपाताद्यैः प्रसाद्य यतमानसः ।

योगिनश्च तदा श्राद्धे भोजनीया विपश्चिता ॥ ११० ॥

योगाधारा हि पितरस्तस्मात्तान्पूजयेत्सदा ।

ब्राह्मणानां सहस्राणि एको योगी भवेद्यदि ॥ १११ ॥

यजमानं च भोक्तृंश्च नीरिवाम्मसि तारयेत् ।
 पितृगाथा तथैवात्र गीयते ब्रह्मवादिभिः ॥ ११२ ॥
 या गीता पितृभिः पूर्वमैलस्याऽऽसीन्मर्द्दापतेः ।
 कदा न संतनावाग्रः कस्यचिद्भविता सुतः ॥ ११३ ॥
 यो योगिभुकशेषान्नो भुवि पिण्डान्प्रदास्यति ।
 गयायामथवा पिण्डं खड्गमांसं तथा हविः ॥ ११४ ॥
 कालशाकं तिलाज्यं च तृतये कृसरं च नः ।
 वैश्वदेवं च सौम्यं च खड्गमांसं परं हविः ॥ ११५ ॥
 विषाणघर्जं शिरस आ पादादाशिषामहे ।
 दद्याच्छ्राद्धं त्रयोदश्यां मघासु च यथाविधि ॥ ११६ ॥
 मधुसर्पिःसमायुक्तं पायसं दक्षिणायने ।
 तस्मात्संपूजयेद्भक्त्या स्वपितृन्विधिवन्नरः ॥ ११७ ॥
 कामानमीप्सस्सकलान्पापादात्मविमोचनम् ।
 वसुध्र द्रांस्तथाऽऽदित्यान्क्षत्रग्रहतारकाः ॥ ११८ ॥
 प्राणयन्ति मनुष्याणां पितरः श्राद्धतर्पिताः ।
 आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥ ११९ ॥
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं पितरः श्राद्धतर्पिताः ।
 तथाऽपराधः पूर्वाह्नात्पितृणामतिरिच्यते ॥ १२० ॥
 संपूज्य स्वागतेनैतान्सदनेऽभ्यागतान्द्विजान् ।
 पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ १२१ ॥
 श्राद्धं कृत्वा विधानेन संमोज्य च द्विजोत्तमान् ।
 विसर्जयेत्प्रियाण्युक्त्वा प्रणिपत्य च भक्तिः ॥ १२२ ॥

आद्वारमनुगच्छेच्च वागच्छेदनुमोदितः ।

ततो नित्यक्रियां कुर्यादुभोजयेच्च तथाऽतिथीन् ॥ १२३ ॥

नित्यक्रियां पितॄणां च केचिदिच्छन्ति सत्तमाः ।

न पितॄणां तथैवान्ये शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १२४ ॥

पृथक्त्वेन घटन्त्यन्ये केचित्पूर्वं च पूर्ववत् ।

ततस्तदन्नं भुञ्जीत सह भृत्यादिभिर्नरः ॥ १२५ ॥

एवं कुर्वीत धर्मज्ञः धाढं पित्र्यं समाहितः ।

यथा च विप्रमुख्यानां परितोषोऽभिजायते ॥ १२६ ॥

इदानीं संप्रवक्ष्यामि घर्जनीयान्द्विजाधमान् ।

मित्रध्रुवकुनली क्लीयः क्षयी शुक्लो घाणकपथः ॥ १२७ ॥

श्यावदन्तोऽथ खल्वाटः कार्णोऽन्धो यधिरो जडः ।

मूकः पटुः कुणिः पण्डो दुधर्मा व्यङ्गकेकरी ॥ १२८ ॥

कुण्ठी रक्तेक्षणः कुब्जो घामनो पिकटोऽलसः ।

मित्रशत्रुदुष्कुलीनः पशुपालो निराकृतिः ॥ १२९ ॥

परिवित्तिः परिवेत्ता परिवेदनिकासुतः ।

घृपलीपतिस्तत्सुगन्ध न भवेच्छ्राद्धमुद्भिजः ॥ १३० ॥

घृपलीपुत्रसंस्कर्ता अनूढो दिधिपूषति ।

भृतकाध्यापको यस्तु भृतकाध्यापितश्च यः ॥ १३१ ॥

सूतकान्तोपजीवी च मृगयुः सोमविक्रयो ।

अमिशस्तस्तथा स्तेनः पतिवो घार्घुणिः शठः ॥ १३२ ॥

पिशुनो वेदसंत्यागी दानाग्नित्यागनिष्ठुरः ।

राक्षः पुरोहितो भृत्यो विद्याहीनोऽथ मन्सरी ॥ १३३ ॥

वृद्धद्विदुर्धरः क्रूरो मूढो देवलकस्तथा ।

नक्षत्रसूचकश्चैव पर्वकारश्च गार्हितः ॥ १३४ ॥

अयाज्ययाजकः पण्डो गार्हिता ये च येऽधमाः ।

न ते श्राद्धे निधोकृष्या कृष्ट्वाऽपि पङ्क्तिदूषकाः ॥ १३५ ॥

असतां प्रग्रहो यत्र सता खैवावमानना ।

दण्डो देवकृतस्तत्र सद्यः पतति दारुणः ॥ १३६ ॥

हिन्दाऽऽगमं मुचिहितं बालिशं यस्मि भोजयेत् ।

आदिधनं समुत्सृज्य दाता तत्र चित्तशयति ॥ १३७ ॥

यस्त्वाश्रितं द्विजं त्यक्त्वा मन्यमानाय भोजयेत् ।

तन्निःवासाग्निर्दग्धस्तत्र दाता चित्तशयति ॥ १३८ ॥

बन्धामात्रे क्रिया नास्ति यज्ञा वेदास्तपांसि च ।

तन्माहातामि देयानि श्राद्धकाले विशेषतः ॥ १३९ ॥

कौशेयं क्षौमकार्पासं दुकूलमहनं तथा ।

श्राद्धे त्वेनानि यो दद्यात्कामानाप्नोति चोत्तमान् ॥ १४० ॥

यथा गोप प्रभूतासु वन्त्सो बिन्दति मातरम् ।

तथाऽन्नं तत्र विप्राणां जन्तुर्यत्रावतिष्ठते ॥ १४१ ॥

नामगोत्रं च मन्वाञ्च इत्तमन्नं न यन्ति ते ।

अपि ये निधनं श्राप्तामृत्युप्तिमृत्यानुवतिष्ठते ॥ १४२ ॥

देतान्यः पितुन्यच्च महायोगिम्य एव च ।

नमः स्वादायै स्वधायै नित्यमेव भवन्त्विति ॥ १४३ ॥

आद्यावमाने श्राद्धस्य त्रिसवृत्त्या जपेत्सदा ।

पिण्डनिर्वपणे चाऽपि जपेद्देवं समाहितः ॥ १४४ ॥

क्षिप्रमाप्यान्ति पितरो राक्षसाः प्रद्रवन्ति च ।
 प्रीयन्ते त्रिषु लोकेषु मन्त्रोऽयं तारयत्युत ॥ १४५ ॥
 क्षौमसूत्रं नवं दद्याच्छा(च्छो)णं कार्पासिकं तथा ।
 पत्रोणं पट्सूत्रं च कौशेयं च विवर्जयेत् ॥ १४६ ॥
 वर्जयेद्यादशं प्राज्ञो यद्यप्यव्याहृतं भवेत् ।
 न प्रीणयन्त्यथैतानि दातुश्चाप्यनयो भवेत् ॥ १४७ ॥
 न निवेद्यो भवेत्पिण्डः पितॄणां यस्तु जीवति ।
 इष्टेनाग्नेन भक्ष्येण भोजयेत्तं यथाविधि ॥ १४८ ॥
 पिण्डमग्नौ सदा दद्याद्भोगार्थी सततं नरः ।
 पत्न्यै दद्यात्प्रजार्थी च मध्यमं मन्त्रपूर्वकम् ॥ १४९ ॥
 उत्तमां द्युतिमन्विच्छन्पिण्डं गोषु प्रयच्छति ।
 प्रज्ञां चैव यशः कीर्तिमप्सु चैव निवेदयेत् ॥ १५० ॥
 प्रार्थयन्दीर्घमायुश्च घायसेभ्यः प्रयच्छति ।
 कुमारशालामन्विच्छन्कुवकुटेभ्यः प्रयच्छति ॥ १५१ ॥
 एके विप्राः पुनः प्राहुः पिण्डो धरणमग्रतः ।
 अनुशातस्तु विप्रैस्तेः काममुद्दिषतामिति ॥ १५२ ॥
 तस्माच्छ्राद्धं तथा कार्यं यथोक्तमृषिभिः पुरा ।
 अन्यथा तु भवेद्दोषः पितॄणां नोपतिष्ठति ॥ १५३ ॥
 यच्चैर्वीहितिलैर्माषैर्गोधूमैश्चणकैस्तथा ।
 संतर्पयेत्पितॄन्मुद्गैः श्यामाकैः सर्पपद्मैः ॥ १५४ ॥
 नीवारैर्हस्तिश्यामाकैः प्रियङ्गुमिस्तथाऽर्घयेत् ।
 प्रसातिकां(मसतिकां) सनूलिकां द(तीलकान्द)द्याच्छ्राद्धे /
 विचक्षणः ॥ १५५ ॥

मात्रमात्रातकं बिल्वं दाडिमं बीजपूरकम् ।
 प्रार्चीनामलकं क्षीरं नारिकेलं परूपकम् ॥ १५६ ॥
 नारङ्गं च सखर्जूरं द्राक्षानीलकपित्थकम् ।
 पटोलं च प्रियालं च कर्कन्धूवदराणि च ॥ १५७ ॥
 विकङ्कतं घत्सकं च कस्तूरी(काँठ)वारकानपि ।
 एतानि फलजातानि श्राद्धे देयानि यत्नतः ॥ १५८ ॥
 गुडशर्करामत्स्यण्डौ द्रव्यं फाणितमूर्मुरम् ।
 गव्यं एषो दधि घृतं तैलं च तिलसमवम् ॥ १५९ ॥
 सैन्धवं सागरोत्थं च लवणं सारसं तथा ।
 निवेदयेच्छुद्धीगन्धांश्चन्दनागुस्कुङ्कुमान् ॥ १६० ॥
 कालशाकं तन्तुलीयं वास्तुकं मूलकं तथा ।
 शाकमारण्यकं चापि दद्यात्पुष्पाण्यमूनि च ॥ १६१ ॥
 जातिवष्पकण्ठोघ्राश्च मल्लिकावाणवर्षरी ।
 वृन्दाशोकादरूपं च तुलसी तिलकं तथा ॥ १६२ ॥
 पावन्ती शत्रुपत्रां च गन्धशोभालिकामपि ।
 कुब्जकं तगरं चैव मृगमारण्यकैतकीम् ॥ १६३ ॥
 यूथिकामतिमुक्तं च श्राद्धयोग्यानि भो द्विजाः ।
 कमलं कुमुदं पद्मं पुण्डरीकं च यत्नतः ॥ १६४ ॥
 हर्षावरं श्लोकनदं कहारं च नियोजयेत् ।
 कुष्ठं मांसी घालकं च कुस्तुटी जातिपत्रकम् ॥ १६५ ॥
 नलिकोशीरमुस्त च ग्रन्थिपर्णी च मुन्दरी ।
 पुनरप्येवमादीनि गन्धयोग्यानि चक्षते ॥ १६६ ॥

गुग्गुलुं चन्दनं चैव श्रीवासमगुरुं तथा ।

धूपानि पितृयोग्यानि ऋषिगुग्गुलमेव च ॥ १६७ ॥

राजमाषाक्ष चणकान्मसूरान्कोरुदूषकान् ।

विप्रूपान्मकंटाश्चैव कोद्रवांश्चैव वर्जयेत् ॥ १६८ ॥

माहिषं चामरं मार्गमाषिकैकशफोद्वधम् ।

स्त्रैणमौष्ट्रमाषिकं च दधि क्षीरं घृतं त्यजेत् ॥ १६९ ॥

तालं घण्टकाकोलौ घटपत्रार्जुनीफलम् ।

जम्बीरं रक्तविल्वं च शालस्यापि फलं त्यजेत् ॥ १७० ॥

मत्स्यसूकरकुर्माक्ष गावो घज्या विशेपतः ।

पूतिकं मृगनाभिं च रोचनां पद्मचन्दनम् ॥ १७१ ॥

कालेयकं तूष्पगन्धं तुरुष्कं चापि वर्जयेत् ।

पालङ्कं च कुमारीं च किरातं पिण्डमूलकम् ॥ १७२ ॥

गृञ्जनं चुक्रिकां चुक्रं घरुमां चतपत्रिकाम् ।

जीवं च शतपुष्पां च नालिको गन्धशूकरम् ॥ १७३ ॥

हलभृत्यं सर्पं च पलाण्डुं लशुनं त्यजेत् ।

मानकन्दं विषकन्दं घञ्जकन्दं गदास्थिकम् ॥ १७४ ॥

पुरुपाल्वं सपिण्डालुं धादकर्मणि वर्जयेत् ।

अलायुं तिरुपर्णां च कृष्माण्डं कटुकत्रयम् ॥ १७५ ॥

घातार्कं शिवजातं च लोमशानि घटानि च ।

फालीयं रक्तवाणां च बलाका लकुचं तथा ॥ १७६ ॥

धादकर्मणि घज्यानि विभीतरूपफलं तथा ।

आरनालं च शुक्रं च शीणं पर्युषितं तथा ॥ १७७ ॥

नोग्रगन्धं च दातव्यं कीविदारकशिग्रुकां ।
 अत्यम्लं पिच्छिलं सूक्ष्मं यातयामं च सत्तमाः ॥ १७८ ॥
 न च देयं गतरसं मद्यगन्धं च यद्ववेत् ।
 हिङ्गुग्रगन्धं फणिशं भूनिम्यं निम्बराजिके ॥ १७९ ॥
 कुस्तुम्युरुं कलिङ्गोत्थं घर्जयेदम्लघेतसम् ।
 दाडिमं मागधीं चैव नागरार्द्रकतित्तिडोः ॥ १८० ॥
 आम्नातकं जीवकं च तुम्युरुं च नियोजयेत् ।
 पायसं शाल्मलीमुद्गान्मोदकादींश्च भक्तितः ॥ १८१ ॥
 पानकं च रसालं च गोक्षीरं च निवेदयेत् ।
 यानि चाभ्यवहार्याणि स्वादुस्निग्धानि मो द्विजाः ॥ १८२ ॥
 ईषदम्लकदून्येव देयानि श्राद्धकर्मणि ।
 अत्यम्लं चातिलवणमतिरिक्तकदूनि च ॥ १८३ ॥
 आसुराणीह भोज्यानि तान्यतो दूरतस्त्यजेत् ।
 मृष्टस्निग्धानि यानि स्युरीषत्कट्वम्लकानि च ॥ १८४ ॥
 स्वादूनि देधभोज्यानि तानि श्राद्धे नियोजयेत् ।
 छागमांसं वार्तिकं च तैत्तिरं शशकामिषम् ॥ १८५ ॥
 शिथालावकराजीवमांसं श्राद्धे नियोजयेत् ।
 धार्धीणसं रकशिखं लोहं शल्कसमन्वितम् ॥ १८६ ॥
 सिंहतुण्डं च स्रङ्गं च श्राद्धे योज्यं तथोच्यते ।
 यदप्युक्तं हि मनुना रोहितं प्रतियोजयेत् ॥ १८७ ॥
 योक्तव्यं हव्यकन्येषु तथा न विप्रयोजयेत् ।
 पचमुक्तं मया विप्रा वाराहेणावलोकितम् ॥ १८८ ॥

मया निषिद्धं भुञ्जानो रौरवं नरकं व्रजेत् ।

एतानि च निषिद्धानि घराहेण तपोधना ॥ १८९ ॥

अभक्ष्याणि द्विजातीनां न देवानि पितृष्वपि ।

रोहितं शूकरं कूर्मं गोधाहंसं च वर्जयेत् ॥ १९० ॥

चक्रवाकं च मदुगुं च शल्कहीनांश्च मत्स्यकान् ।

कुररं च निरस्थिं च घासहातं च (?) कुक्कुटान् ॥ १९१ ॥

कलषिङ्कमयूरांश्च भारद्वाजांश्च शार्ङ्गकान् ।

नकुलोलूकमार्जारालोपानन्यान्सुदुर्महान् ॥ १९२ ॥

टिट्ठिभान्सार्धजम्बूकान्याग्रशृङ्गक्षतरक्षुकान् ।

एतानन्यांश्च संदुष्टान्यो भक्षयति दुर्मतिः ॥ १९३ ॥

स महापापकारी तु रौरवं नरकं व्रजेत् ।

पितृष्वेतांस्तु यो दद्यात्पापात्मा गर्हितामिषान् ॥ १९४ ॥

स स्वर्गस्थानपि पितृभरके पातयिष्यति ।

कुसुम्भशाकं जम्बीरं सिम्बुकं कोविदारकम् ॥ १९५ ॥

विण्वाकं चिम्बुषं चैव मसूरं गृञ्जनं शणम् ।

कोद्वयं कोकिलाक्षं च चक्रं कम्बुकपट्टमकम् ॥ १९६ ॥

चकोरश्येनमांसं च यर्तुलालाघुतालिनीम् ।

फलं तालतरुणां च भुक्त्या नरकमृच्छति ॥ १९७ ॥

दत्त्वा पितृषु तैः सार्धं व्रजेत्पूयघहं नरः ।

तस्मात्सर्धप्रयत्नेन नाऽऽहरेत्तु चिचक्षणः ॥ १९८ ॥

निषिद्धानि घराहेण स्वयं पित्रर्थमाददात् ।

घरमेवाऽऽत्ममांसस्य भक्षणं मुनयः कृतम् ॥ १९९ ॥

न त्वेष हि निषिद्धात्मादानं पुंभिरादरात् ।
 अज्ञानाद्वा प्रमादाद्वा सकृदेतानि च द्विजाः ॥ २०० ॥
 भक्षितानि निषिद्धानि प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ।
 फलमूलदधिक्षीरतृणगोमूत्रयावकैः ॥ २०१ ॥
 भोज्यान्नभोज्यसंभुक्ते प्रत्येकं दिनसप्तकम् ।
 एवं निषिद्धाचरणे कृते सकृदपि द्विजैः ॥ २०२ ॥
 शुद्धिं नेयं शरीरं तु विष्णुभक्तैर्विशेषतः ।
 निषिद्धं घर्जयेद्द्रव्यं यथोक्तं च द्विजोत्तमाः ॥ २०३ ॥
 समाहित्य ततः आर्द्रं कर्तव्यं निजशक्तितः ।
 एवं विधानतः आर्द्रं कृत्वा स्वविभवोचितम् ॥
 आग्रहस्तम्बपर्यन्तं जगत्प्रीणाति मानवः ॥ २०४ ॥

मुनय ऊचुः ।

पिता जीवति यस्यापि मृता द्वौ पितरौ पितुः ।
 कथं आर्द्रं हि कर्तव्यमेतद्विस्तरशो घद ॥ २०५ ॥

व्यास उवाच ।

यस्मै दद्यात्पिता आर्द्रं तस्मै दद्यात्सुतः स्वयम् ।
 एवं न हीयते धर्मो लौकिको वैदिकस्तथा ॥ २०६ ॥

मुनय ऊचुः ।

मृतः पिता जीवति च यस्य ब्रह्मन्पितामहः ।
 स हि आर्द्रं कथं कुर्यादेतत्त्वं सकुमर्हसि ॥ २०७ ॥

व्यास उवाच ।

पितु पिण्डं प्रदद्याच्च भोजयेच्च पितामहम् ।

प्रपितामहस्य पिण्डं वै ह्ययं शास्त्रेषु निर्णयः ॥ २०८ ॥

मृतेषु पिण्ड दातव्यं जीवन्तं चापि भोजयेत् ।

सपिण्डीकरण नास्ति न च पार्वणमिष्यते ॥ २०९ ॥

आचारमाचरेद्यस्तु पितृमेधाश्रितं नरः ।

आयुषा धनपुत्रैश्च वर्धत्प्राशु न संशयः ॥ २१० ॥

पितृमेधाभ्यामिमं श्राद्धकालेषु यः पठेत् ।

तदन्नमस्य पितरोऽश्नन्ति च त्रियुगं द्विजाः ॥ २११ ॥

एवं मयोक्त पितृमेधककल्पः,

पापापहं पुण्यविवर्धनश्च ।

धोतव्य एव प्रयतैर्नरैश्च,

श्राद्धेषु चैवाप्यनुकीर्तयेत् ॥ २१२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासपिसंवादे श्राद्धकल्पनिरूपणं

नाम विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

अथैकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

मदाचारवर्णनम्

व्यास उवाच ।

एवं सम्यग्गृहस्थेन देवताः पितरस्तथा ।

संपूज्या हव्यकन्याभ्यामग्रे नातिथियान्धवा ॥ १ ॥

भूतानि भृत्याः सकलाः पशुपक्षिपिपीलिकाः ।

मिश्रवो याचमानाश्च ये चान्ये पान्थका गृहे ॥ २ ॥

सदाचाररता विप्राः साधुना गृहमेधिना ।

पापं भुङ्क्ते समुल्लङ्घ्य नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ॥ ३ ॥

मुनय ऊचुः ।

कथितं भवता विप्र नित्यनैमित्तिकं च यत् ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं कर्म पौरुषम् ॥ ४ ॥

सदाचारं मुने श्रोतुमिच्छामो वदतस्तव ।

यं कुर्वन्मुखमाप्नोति परचेह च मानवः ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

गृहस्थेन सदा कार्यमाचारपरिरक्षणम् ।

न ह्याचारविहीनस्य भद्रमत्र परत्र वा ॥ ६ ॥

यजदाननपांसीह पुरुषस्य न भूतये ।

भवन्ति यः सदाचारं समुल्लङ्घ्य प्रवर्तते ॥ ७ ॥

दुराचारो हि पुरुषो नेहाऽऽयुर्वर्धिन्दनं महत् ।

कार्यो धर्मः सदाचार आचारस्यैव लक्षणम् ॥ ८ ॥

तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि सदाचारस्य मो द्विजाः ।

यान्मनैकमना मूत्वा तथैव परिपालयेत् ॥ ९ ॥

निर्गन्ताधने यत्नः कर्तव्यो गृहमेधिना ।

तन्संसिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र परत्र च ॥ १० ॥

पादेनाप्यस्य पारङ्गं कुर्याच्छ्रेयः स्वमात्मवान् ।

अथन चाऽऽत्ममरणं नित्यनैमित्तिकानि च ॥ ११ ॥

पादेनैव तथाऽप्यस्य मूलभूतं विवर्धयेत् ।

एवमाचरतो विप्रा अर्थं साफल्यमृच्छति ॥ १२ ॥

तद्वत्पापनिषेधार्थं धर्मः कार्यो विपश्चिता ।

परत्रार्थस्तथैवान्यः कार्योऽत्रैव फलप्रदः ॥ १३ ॥

प्रत्यवायभयात्कामस्तथाऽन्यश्चाविरोधवान् ।

द्विधाकामोऽपि रचितस्त्रिवर्गायाविरोधटन् ॥ १४ ॥

परस्परानुबन्धाश्च सर्चनेतान्विचिन्तयेत् ।

विपरीतानुबन्धाश्च बुध्यध्वं तान्द्विजोत्तमाः ॥ १५ ॥

धर्मो धर्मानुबन्धार्थो धर्मो नाऽऽत्मार्थपीडकः ।

उभाभ्यां च द्विधा कामं तेन तौ च द्विधा पुनः ॥ १६ ॥

ग्राह्ये मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थावनुचिन्तयेत् ।

समुत्थाय तथाऽऽचम्य प्रस्नातो नियतः शुचिः ॥ १७ ॥

पूर्वां संध्यां सनक्षत्रा पश्चिमा सदिवाकराम् ।

उपासीत यथान्याय नैनां जह्यादनापदि ॥ १८ ॥

असत्प्रलापमनृतं पाक्यारप्यं च धर्जयेत् ।

असच्छास्त्रमसद्वादमसत्सैषां च वै द्विजाः ॥ १९ ॥

सायंप्रातस्तथा होमं कुर्वीत नियतात्मवान् ।

नोदयास्तमने चैवमुदीक्षेत विवस्वतः ॥ २० ॥

केशप्रसाधनादर्शदन्तधावनमञ्जनम् ।

पूर्वाह्ण एव कार्याणि देवतानां च तर्पणम् ॥ २१ ॥

ग्रामापसयतीर्थानां क्षेत्राणां चैव घर्त्मनि ।

न विष्णून्मनुष्येयं न च रुष्टे न गोव्रजे ॥ २२ ॥

नानां परस्त्रियं नेक्षेत्र पश्येदात्मनः शक्नु ।
 उदक्पादर्शनस्पर्शमेवं संमापनं तथा ॥ २३ ॥
 नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् ।
 नाधितिष्ठेच्छङ्कुमूत्रे केशमस्मसपालिकाः ॥ २४ ॥
 तुषाद्गारविशीर्णानि रज्जुवस्त्रादिकानि च ।
 नाधितिष्ठेत्तया प्राजः पथि वस्त्राणि वा भुषि ॥ २५ ॥
 पितृदेवमनुष्याणां भूतानां च तयाऽर्चनम् ।
 वृत्त्या विमषतः पश्चाद्गृहस्यो भोक्तुमर्हति ॥ २६ ॥
 प्रादुर्मुखोऽदुर्मुखो वाऽपि स्वान्त्रान्तो वाग्यतः शुचि' ।
 भुञ्जीत चाऽन्नं तच्चित्तो ह्यन्तर्जानु' सदा नरः ॥ २७ ॥
 उपधातमृते दोषान्नाग्नस्योदोरपेदुबुध' ।
 प्रत्यक्षलक्षणं धर्ज्यमन्नमुच्छिष्टमेव च ॥ २८ ॥
 न गच्छन्न च तिष्ठन्नै विष्णुत्रोत्सर्गमात्मवान् ।
 कुर्वीत चैवमुच्छिष्टं न किञ्चिदपि भक्षयेत् ॥ २९ ॥
 उच्छिष्टो नालपेत्किञ्चित्स्वाध्यायं न विवर्जयेत् ।
 न पश्येच्च रविं चन्द्रु' नक्षत्राणि च कामन' ॥ ३० ॥
 मित्रासनं च शय्यां च भाजनं च विवर्जयेत् ।
 गुरुणामासनं देयमभ्युत्थानादिसंभृतम् ॥ ३१ ॥
 अनुकूलं तथाऽऽलापममिकुर्वीत बुद्धिमान् ।
 तत्रानुगमनं कुर्यात्प्रतिकूलं न संचरेत् ॥ ३२ ॥
 नैकवस्त्रं भुञ्जीत न कुर्याद्देवतार्चनम् ।
 नाऽऽवाहयेद्द्विजानग्नौ होमं कुर्वीत बुद्धिमान् ॥ ३३ ॥

न स्नायीत नरो नग्नो न शयीत कदाचन ।
 न पाणिभ्यामुमाभ्यां तु कण्ठूयेत शिरस्तथा ॥ ३४ ॥
 न चाभीक्ष्ण शिर स्नान कार्यं निष्कारणं बुधैः ।
 शिर स्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदुपस्पृशेत् ॥ ३५ ॥
 वनध्यायेषु सर्वेषु स्वाध्यायं च विवर्जयेत् ।
 ब्राह्मणानलगोसूर्याश्रावमन्येत्कदाचन ॥ ३६ ॥
 उदङ्मुखो दिवा रात्रावुत्सर्गं दक्षिणामुख ।
 भावाधासु यथाकामं कुर्यान्मूत्रपुरीषयोः ॥ ३७ ॥
 दुष्टृतं न गुरोर्भूयात्कुद्धं चैनं प्रसादयेत् ।
 परिषादं न शृणुषादन्येषामपि कुर्यताम् ॥ ३८ ॥
 पन्था देयो ब्राह्मणाना राज्ञो दुःखातुरस्य च ।
 विद्याधिकस्य गर्भिण्या रोगार्तस्य महीयत ॥ ३९ ॥
 मूकान्धघधिराणा च मत्तस्योन्मत्तकस्य च ।
 देवालयं चैद्यतरुं तथैष च चतुष्पथम् ॥ ४० ॥
 विद्याधिकं गुरं चैव बुध कुर्यात्प्रदक्षिणम् ।
 उपानद्ब्रह्ममाल्यादि धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥ ४१ ॥
 चतुर्दश्यां तथाऽष्टम्या पञ्चदश्यां च पर्यसु ।
 तैलाभ्यङ्गं तथा भोगं योपितश्च विवर्जयेत् ॥ ४२ ॥
 नोत्क्षिप्तबाहुजङ्घश्च प्राज्ञस्तिष्ठेत्कदाचन ।
 न चापि विक्षिपेत्पादौ पादं पादेन नाऽऽक्रमेत् ॥ ४३ ॥
 पुंश्चल्या वृत्तकार्यस्य चालस्य पतितस्य च ।
 मर्माभिघातमाक्रोशं पैशुन्यं च विवर्जयेत् ॥ ४४ ॥

दम्भाभिमानं तैक्ष्ण्यं च न कुर्वीत विचक्षणः ।
 मूर्खोन्मत्तव्यसनिनो विरूपानपि वा तथा ॥ ४५ ॥
 न्यूनाङ्गांश्चाधनांश्चैव नोपहासेन दूषयेत् ।
 परस्य दण्डं नोद्यच्छेच्छिञ्छार्थं शिष्यपुत्रयोः ॥ ४६ ॥
 तद्वन्नोपविशेत्प्राङ् पादेनाऽऽरुह्य चाऽऽसनम् ।
 संयाचं कृशरं मांसं नाऽऽत्मार्थमुपसाधयेत् ॥ ४७ ॥
 साय प्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा चातिथिपूजनम् ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वाऽपि धाम्यतो दन्तधावनम् ॥ ४८ ॥
 कुर्वीत सततं विप्रा वर्जयेद्बर्ज्यवीरुधम् ।
 नोदक्शिराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यक्शिरा नर ॥ ४९ ॥
 शिरस्त्वागस्त्यामाधाय शयीताथ पुरंदरीम् ।
 न तु गन्धवतीष्वप्सु शयीत न तथोपसि ॥ ५० ॥
 उपरागे परं स्नानमृते दिनमुदाहृतम् ।
 अपमृज्यान्न वस्त्रान्तैर्गात्राण्यभ्यरपाणिभिः ॥ ५१ ॥
 न चावधूनयेत्केशान्वाससी न च निर्धुनेत् ।
 अनुलेपनमादद्यान्नास्नातः कर्हिचिद्बुध ॥ ५२ ॥
 न चापि रक्तवासाः स्याद्विभ्रासितघरोऽपि वा ।
 न च कुर्याद्विपर्यासं वाससोर्नापि भूषयोः ॥ ५३ ॥
 वज्र्यं च विदशं वस्त्रमत्यन्तोपहतं च यत् ।
 कीदृकेशवपन्नं च तथा भ्रमिरव्येक्षितम् ॥ ५४ ॥
 अवलीढं शुना चैव सारोदरणदूषितम् ।
 पृष्ठमांसं वृथामांसं वज्र्यमांसं च वर्जयेत् ॥ ५५ ॥

न भक्षयेच्च सततं प्रत्यक्षं लघणं नरः ।

घर्ज्यं चिरोपितं विप्राः शुष्कं पर्युपितं च यत् ॥ ५६ ॥

पिष्टशकेशुपयसा विकारा द्विजसत्तमाः ।

तथा मासविकाराश्च नैव घर्ज्याश्चिरोपिताः ॥ ५७ ॥

उदयास्तमने भानोः शयनं च विधर्जयेत् ।

नास्नातो नैव संविष्टो न चैवान्यमना नरः ॥ ५८ ॥

न चैव शयने नोर्व्यामुपविष्टो न शब्दकृत् ।

प्रेष्याणामप्रदायाथ न भुञ्जीत कदाचन ॥ ५९ ॥

भुञ्जीत पुरुषः स्नातः सायंप्रातर्यथाविधि ।

परदारा न गन्तव्याः पुरुषेण विपश्चिता ॥ ६० ॥

इष्टापूर्तायुषां हन्त्री परदारगतिर्नृणाम् ।

न होद्दृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ॥ ६१ ॥

यादृशं पुरुषस्येह परदाराभिमर्शनम् ।

देवाग्निपितृकार्याणि तथा गुर्वभिवादनम् ॥ ६२ ॥

कुर्वीत सम्यगान्नम्य तद्वदन्नभुजिक्रियाम् ।

अफेजशब्दगन्धाभिरद्भिरच्छाभिरादरात् ॥ ६३ ॥

आचामेशे च तदथ प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।

अन्तर्जलादायसथाद्दल्मीकान्मूपिकास्थलात् ॥ ६४ ॥

एतर्शाचावशिष्टाश्च धर्जयेत्पञ्च वै मृदः ।

प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च समभ्युक्ष्य समाहितः ॥ ६५ ॥

अन्तर्जानुस्तथाऽऽचामेत्त्रिध्वतुर्वाऽपि वै नरः ।

परिमृज्य द्विरावर्त्य सानि मूर्धानमेव च ॥ ६६ ॥

सम्यगाद्यन्य तोयेन क्रियां कुर्वीत वै शुचिः ।
 क्षुतेऽचर्लाढे चाते च तथा निर्धनावनादिषु ॥ ६७ ॥
 कुर्यादाचमनं स्पर्शं वाऽस्पृष्टस्यार्कदर्शनम् ।
 कुर्वीताऽऽलम्भनं चापि दक्षिणश्रवणस्य च ॥ ६८ ॥
 यथाविभवतो ह्येतन्पूर्वामात्रे ततः परम् ।
 न विद्यमाने पूर्वोक्त उत्तरप्रामिस्त्रियते ॥ ६९ ॥
 न कुर्याद्दन्तसंघर्षं नाऽऽत्मनो देहताडनम् ।
 स्वापेऽध्वनि तथा भुञ्जन्स्वाध्याय च विवर्जयेत् ॥ ७० ॥
 संन्यायां मैथुनं चापि तथा प्रस्थानमेव च ।
 तथाऽपराहणे कुर्वीत श्रद्धया पितृनर्पणम् ॥ ७१ ॥
 शिष्टस्नानं च कुर्वीत दैवं पित्र्यमथापि च ।
 प्रादुमुखोदङ्मुखो वाऽपि श्मश्रुकर्म च कारयेत् ॥ ७२ ॥
 व्यङ्गिनीं वर्जयेत्कन्यां कुलजां वाऽप्यरोगिणीम् ।
 उद्वहेत्पितृमात्रोऽथ सतमीं पञ्चमीं तथा ॥ ७३ ॥
 रक्षेद्दारांस्त्वजेदीप्यां तथाऽहि स्वप्नमैधुने ।
 परोपनापकं कर्म जन्तुपीडा च सर्वदा ॥ ७४ ॥
 उदक्या सर्ववर्णानां वर्ज्या रात्रिचतुष्टयम् ।
 स्त्रीजन्मपरिहारार्थं पञ्चमीं चापि वर्जयेत् ॥ ७५ ॥
 उतः पण्ड्यां व्रजेद्रात्र्यां ज्येष्ठयुग्मासु रात्रिषु ।
 युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ॥ ७६ ॥
 विद्यमिणो वै पर्वदां संध्याकालेषु पण्डकाः ।
 क्षुरकर्मणि रिक्तां वै वर्जयेत् विचक्षणः ॥ ७७ ॥

घुवतामघिनीतानां ॥ श्रोतव्यं कदाचन ।

॥ चोत्कृष्टासनं देयमनुत्कृष्टस्य चाऽऽदरात् ॥ ७८ ॥

धुरकर्मणि चा (वा)न्ते च स्त्रीसंभोगे च भो द्विजाः ।

स्नार्थात् चैलवान्प्राज्ञः कूटभूमिमुपेत्य च ॥ ७९ ॥

देववेदद्विजातीनां साधुसत्यमहात्मनाम् ।

गुरोः पतिव्रतानां च ब्रह्मयज्ञतपस्विनाम् ॥ ८० ॥

परिधादं न कुर्वीत परिहासं च भो द्विजाः ।

धवलाम्बरसंघोतः सितपुष्पविभूषितः ॥ ८१ ॥

सदा मांगल्यवेपः स्यान्न चाऽमाङ्गुल्यवान्भवेत् ।

नोद्धतोन्मत्समूढैश्च नाघिनीतैश्च पण्डितः ॥ ८२ ॥

गच्छेन्मैत्रीमशीलेन न धयोजातिदूषितैः ।

न चातिव्ययशीलैश्च पुरुषैर्नैष वैरिमिः ॥ ८३ ॥

कार्याक्षमैर्निन्दितैर्न न खेप विटसङ्गिमिः ।

निस्पैर्न घादैकपरैर्नरैश्चान्यैस्तथाऽधमैः ॥ ८४ ॥

सुहृदीक्षितभूपालस्नानकञ्चशुरैः सह ।

उत्तिष्ठेद्विभवाद्यैर्नानर्चयेद्गृहमागतान् ॥ ८५ ॥

यथाघिमवतो विप्राः प्रतिसंघट्सरोपितान् ।

सम्यग्गृहेऽर्चनं कृत्वा यथास्थानमनुक्रमान् ॥ ८६ ॥

संपूजयेत्तथा घर्हो प्रदद्याच्चाऽऽहुतीः क्रमात् ।

प्रथमां ब्रह्मणे दद्यात्प्रजानां पतये ततः ॥ ८७ ॥

तृतीयां चैव गृहोभ्यः कश्यपाय तथाऽपराम् ।

ततोऽनुमतये दद्याद्दद्याद्बहु(द्गृह)र्थलि ततः ॥ ८८ ॥

पूर्वं स्याता मया या तु निन्यक्रमविधौ क्रिया ॥
 वैश्वदेवं ततः कुर्याद्वदत शृणुत विजाः ॥ ८६ ॥
 यथास्थानविभागं तु देवानुद्दिष्य वै पृथक् ।
 पर्जन्यापोधरित्रीणां दद्यात्तु मणिके त्रयम् ॥ ८७ ॥
 धायवे च प्रनिदिशं दिभ्यः प्राच्यादिषु क्रमात् ।
 ब्रह्मणे चान्तरिक्षाय सूर्याय च यथाक्रमात् ॥ ८८ ॥
 विद्देभ्यश्चैव देवेभ्यो विभ्वभूनेभ्य एव च ।
 उपसे भूतपयसे दद्याद्भोत्तरतः शुचिः ॥ ८९ ॥
 स्वधा च नम इत्युक्त्वा पितृभ्यश्चैव दक्षिणे ।
 कृत्वाऽपसव्यं धायथां यश्मैतत्तेनि संवदन् ॥ ९० ॥
 यन्नाबशेयमिश्रं वै तीर्थं दद्याद्यथाविधि ।
 देवानां च ततः कुर्याद्ब्राह्मणानां नमस्क्रियाम् ॥ ९१ ॥
 अद्भुतोत्तरतो रेखा पाणेर्या दक्षिणस्य च ।
 पतद्ब्राह्ममिति स्थानं तीर्थमाबमनाय वै ॥ ९२ ॥
 तज्जन्यद्भुतोरन्तः पित्र्यं तीर्थमुदाहृतम् ।
 पितॄणां तेन तोयानि दद्यान्नान्द्रामुस्तादृते ॥ ९३ ॥
 अद्भुत्यग्रे तथा देवं तेन दिव्यक्रियाविधिः ।
 तीर्थं कनिष्ठिकामूले कायं तत्र प्रजापतेः ॥ ९४ ॥
 एवमेभिः सदा तीर्थैर्विधानं पितृभिः सह ।
 सदा कार्याणि कुर्वीत नान्यर्थायैः कदाचन ॥ ९५ ॥
 ब्राह्मेणाऽऽचमनं शस्त्रं पैत्र्यं पित्र्येण सर्वदा ।
 देवतीर्थेन देवानां प्राजापत्यं जिने(त्यजटे)न च ॥ ९६ ॥

नान्दीमुखानां कुर्वीत प्राज्ञः पिण्डोदकक्रियाम् ।
प्राजापत्येन तीर्थेन यन्त्र किञ्चित्प्रजापतेः ॥ १०० ॥

युगपज्जलमग्निं च विभृयान्न विचक्षणः ।
गुरुद्वेषितृन्विप्राश्च च पादौ प्रसारयेत् ॥ १०१ ॥
नाऽऽवक्षीत धयन्तीं गां जलं नाञ्जलिना पिबेत् ।
शौचकालेषु सर्वेषु गुरुप्यल्पेषु वा पुनः ॥
न दिल्मयेत मेधावी न मुखेनानलं धमेत् ॥ १०२ ॥

तत्र विप्रा न घस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम् ।
ऋणप्रदाता वैद्यश्च भोजियः सजला नदी ॥ १०३ ॥
जितभृत्यो नृपो यत्र बलवान्धर्मतत्परः ।
तत्र नित्यं वसेत्प्राज्ञः कुतः कुनृपतां सुखम् ॥ १०४ ॥

पौराः सुसहता यत्र सततं न्यायवर्तिनः ।
शान्तामत्सरिणो लोकास्तत्र घासः सुखोदयः ॥ १०५ ॥

यस्मिन्नुपचला राष्ट्रं प्रायशो नातिमानिनः ।
यत्रौषधान्यशेषाणि वसेत्तत्र विचक्षणः ॥ १०६ ॥

तत्र विप्रा न घस्तव्यं यत्रैतत्त्रितयं सदा ।
जिगीषुः पूर्ववैरश्च जनश्च सततोत्सवः ॥ १०७ ॥

वसेन्नित्यं सुशीलेषु सहचारिषु वण्टितः ।
यत्राप्रभृष्यो नृपतिर्यत्र सस्यप्रदा मही ॥ १०८ ॥

इत्येतत्कथितं विप्रा मया धो हितकाम्यया ।
अतःपरं प्रवक्ष्यामि भक्ष्यभोज्यविधिक्रियाम् ॥ १०९ ॥

भोज्यमन्नं पयुषितं स्नेहाक्तं चिरसंभृतम् ।
 अस्नेहा घपि गोधूमयवगोरसचिक्रियाः ॥ ११० ॥
 शशकः कच्छपो गोधा श्वाविन्मत्स्योऽथ शल्यकः ।
 भक्ष्याश्चैते तथा चर्ज्या ग्रामशूकरकुक्कुटौ ॥ १११ ॥
 पितृदेवादिशेषं च श्राद्धे ब्राह्मणकाम्यया ।
 प्रोक्षितं चैषधार्थं च खान्दन्मांसं न दुप्यति ॥ ११२ ॥
 शङ्खाश्मस्थर्णरूप्याणां रज्जुनामथ घाससाम् ।
 शाकमूलफलानां च तथा विदलचर्मणाम् ॥ ११३ ॥
 मणिवस्त्रप्रवालानां तथा मुक्ताफलस्य च ।
 पात्राणां चमसानां च अग्नौ शौचमिष्यते ॥ ११४ ॥
 तथाऽश्मकानां तोयेन अश्रमसंग्रहणेन च ।
 सस्नेहानां च पात्राणां शुद्धिरुष्णेन चारिणा ॥ ११५ ॥
 शूर्पाणामजिनानां च मुशलीलूयलस्य च ।
 संहतानां च वस्त्राणां प्रोक्षणात्संचयस्य च ॥ ११६ ॥
 घटकलानामशेषाणामग्नौ चमिष्यते ।
 आविकानां समस्तानां केशानां चैवमिष्यते ॥ ११७ ॥
 सिद्धार्थकानां कल्केन तिलकल्केन वा पुनः ।
 शोधनं चैव भवति उपघातवतां सदा ॥ ११८ ॥
 तथा कार्पासिकानां च शुद्धिः स्याज्जलमस्मना ।
 दारदन्तास्थिरद्विषाणां तक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ११९ ॥
 पुनः पाकेन भाण्डानां पार्थिवानाममेध्यता ।
 शुद्धं भैक्ष्यं कारुहस्तः पण्यं योपिन्मुखं तथा ॥ १२० ॥

रथ्यागमनविज्ञान दासवर्गेण संस्कृतम् ।

प्राक्प्रशस्त चिरातीतमनेकान्तरितं लघु ॥ १२१ ॥

अन्त प्रभूत बालं च वृद्धान्तरविचेष्टितम् ।

कर्मान्तागारशालाश्च स्तनद्वयं शुचि स्त्रियाः ॥ १२२ ॥

शुचयश्च तथैवाऽऽप स्रवन्त्यो गन्धवर्जिताः ।

भूमिर्विशुध्यते कालाद्वाहमार्जनगोकुलैः ॥ १२३ ॥

लेपादुल्लेखनात्सेकाद्वेश्म संमार्जनादिना ।

केशकीटावपन्ने च गोघ्राते मक्षिकान्विते ॥ १२४ ॥

मृदम्बु भस्म चाप्यन्ने प्रक्षेप्तव्यं विशुद्ध्ये ।

औदुम्बराणामग्लेन धारिणा त्रपुसीसयोः ॥ १२५ ॥

भस्माम्बुभिश्च कांस्यानां शुद्धिः प्लाघो द्रवस्य च ।

अमेध्याक्तस्य मृत्सोयैर्गन्धापहरणेन च ॥ १२६ ॥

अन्येषां चैव द्रव्याणां घर्णगन्धांश्च हारयेत् ।

शुचि मांसं तु चाण्डालकन्यादैर्विनिपातितम् ॥ १२७ ॥

रथ्यागतं च तैलादि शुचि गोतृप्तिदं पयः ।

रजोऽग्निरुवागोछायाऽण्मयः पवनो मही ॥ १२८ ॥

विप्लुपो मक्षिकाद्याश्च दुष्टसङ्गाददोषिणः ।

अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गोर्वत्सस्य चाऽऽननम् ॥ १२९ ॥

मातुः प्रस्रवणे(ण) मेध्यं शकुनि. फलपातने ।

आसनं शयनं यानं तटौ नद्यास्तृणानि च ॥ १३० ॥

सोमसूर्पांशुपयनैः शुध्यन्ते तानि पण्ययत् ।

रथ्यापसर्पणे स्नाने धुत्पानानां च कर्मसु ॥ १३१ ॥

आचामेत यथान्यायं वाससः परिधापने ।
 स्पृष्टानामथ संस्पर्शद्विरध्याकर्दमाम्भसि ॥ १३२ ॥
 पकेष्टकचितानां च मेध्यता वायुसंश्रयात् ।
 प्रमूतोपहतादघ्नादग्रमुद्धृत्य संत्यजेत् ॥ १३३ ॥
 शेषस्य प्रोक्षणं कुर्यादाद्यम्याहुमिस्तथा मृदा ।
 उपवासस्त्रिरात्रं तु दुष्टमकाशिनो भवेत् ॥ १३४ ॥
 अजाने ज्ञानपूर्वे तु तद्दोषोपशमे न तु ।
 लक्ष्यां घावलग्नानां च सूतिकान्त्यावसायिनः ॥ १३५ ॥
 स्पृष्ट्वा स्नार्यात शौचार्यं तथैव मृतहारिणः ।
 नारं स्पृष्ट्वाऽस्थि सस्नेहं स्नात्वा विप्रो विशुध्यति ॥ १३६ ॥
 आचम्यैव तु निःस्नेहं गाम्नालभ्यार्कमीक्ष्य वा ।
 न लक्ष्येत्तथैवाथ ष्ठीषनोद्वर्तनानि च ॥ १३७ ॥
 गृहादुच्छिष्टविष्मूत्रं पादाम्भस्तन्निक्षेपेद्बहिः ।
 पञ्चपिण्डाननुद्धृत्य ॥ स्नायात्परवारिणि ॥ १३८ ॥
 स्नार्यात देवस्तातेषु गङ्गाह्रदसरित्सु च ।
 गोधानादौ विकालेषु प्रातस्तिष्ठेत्कदाचन ॥ १३९ ॥
 नाऽऽलपेन्नघिद्विष्टान्वाहीनास्तथा स्त्रियः ।
 देवतापितृसच्छास्त्रयज्विसंन्यासिनिन्दकैः ॥ १४० ॥
 इत्था तु स्पर्शनालपं शुध्यत्यर्कावलोकनात् ।
 अवलोक्य तथोदक्यां संन्यस्तं पतिनं शवम् ॥ १४१ ॥
 विधर्मिसूतिकापण्डविवस्त्रान्त्यावसायिनः ।
 मृतनिर्यातकांश्चैव परदाररताश्च ये ॥ १४२ ॥

एतदेव हि कर्तव्यं ब्राह्मैः शोधनमात्मनः ।

अमोऽयमिभुषाखण्डमार्जारस्वर्कुकुटान् ॥ १४३ ॥

पतितापविद्धचाण्डालमृताहारांश्च धर्मघित् ।

संस्पृश्य शुध्यते स्नानादुदकयाग्रामशूकरी ॥ १४४ ॥

तद्वच्च सूतिकाशौचदूषितौ पुरुषावपि ।

यस्य चानुदिनं हानिर्गृहे नित्यस्य कर्मणः ॥ १४५ ॥

यश्च ब्राह्मणसंत्यक्तः किल्बिषाशी नराधमः ।

नित्यस्य कर्मणो हानिं न कुर्वीत कदाचन ॥ १४६ ॥

तस्य त्वकरणं घक्ष्ये केवलं मृतजन्मसु ।

दशाहं ब्राह्मणस्तिष्ठेद्दानहोमविर्वाजितः ॥ १४७ ॥

क्षत्रियो द्वादशाहं च वैश्यो मासाधर्ममेव च ।

शूद्रश्च मासमासीत् निजकर्मविघर्जितः ॥ १४८ ॥

ततः परं निजं कर्म कुर्युः सर्वे यथोचितम् ।

प्रेतायःसलिलं देयं घर्हिर्गत्वा तु गोत्रकैः ॥ १४९ ॥

प्रथमेऽहि चतुर्थे च सप्तमे नवमे तथा ।

तस्यास्थिसंचयः कार्यश्चतुर्थेऽहनि गोत्रकैः ॥ १५० ॥

ऊर्ध्वं संचयनात्तेषामङ्गस्पर्शो विधीयते ।

गोत्रकैस्तु क्रियाः सर्वाः कार्याः संचयनात्परम् ॥ १५१ ॥

स्पर्श एव सपिण्डानां मृताहनि तथोभयोः ।

अन्यर्थमिच्छया शस्त्ररज्जुयन्धनचक्षिण् ॥ १५२ ॥

विषप्रतापादिमृते प्रायानाशकयोरपि ।

घाले देशान्तरस्थे च तथा प्रयजिते मृते ॥ १५३ ॥

सद्यः शौचं मनुष्याणां श्वहमुक्तमशौचकम् ।
 सपिण्डानां सपिण्डस्तु मृतेऽन्यस्मिन्मृतो यदि ॥ १५४ ॥
 पूर्वशौचं समाख्यात कार्यास्तत्र दिनक्रियाः ।
 एष एव विधिर्दृष्टो जन्मन्यपि हि सूतके ॥ १५५ ॥
 सपिण्डानां सपिण्डेषु यथावत्सोदकेषु च ।
 पुत्रे जाते पितुः स्नान सचैलस्य विधीयते ॥ १५६ ॥
 तत्रापि यदि वाऽऽन्यस्मिन्ननुयातस्ततः परम् ।
 तत्रापि शुद्धिरुदिता पूर्वजन्मवतो दिनैः ॥ १५७ ॥
 दशद्वादशमासार्धमाससंख्यैर्दिनैर्गतैः ।
 स्वाः स्वाः कर्मक्रियाः कुर्युः सर्वे वर्णा यथाविधि ॥ १५८ ॥
 प्रेतमुद्दिश्य कर्तव्यमेकोद्दिष्टमतः परम् ।
 दानानि चैव देयानि ब्राह्मणेभ्यो मनीषिभिः ॥ १५९ ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके यथास्य दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणवते देयं तद्देवाभ्यमिच्छता ॥ १६० ॥
 पूर्णैस्तु दिवसैः स्पृष्ट्वा सलिलं वाहनायुधैः ।
 दत्तप्रेतोदपिण्डाश्च सर्वे वर्णाः कृतक्रियाः ॥ १६१ ॥
 कुर्युः समग्राः शुचिनः परब्रह्म च भूतये ।
 अभ्येतव्या त्रयी नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ॥ १६२ ॥
 धर्मतो धनमाहार्यं यष्टव्यं चापि यत्नतः ।
 येन प्रकुपितो नाऽऽत्मा जुगुप्सामेति भो द्विजाः ॥ १६३ ॥
 तत्कर्तव्यमशङ्कते यन्न गोप्यं महाजनैः ।
 एवमाचरतो विप्राः पुराणस्य गृहे सतः ॥ १६४ ॥

धर्मायकामं संग्राह्य परब्रह्म च शोभनम् ।

इदं रहस्यमायुष्यं धन्यं बुद्धिविवर्धनम् ॥ १६५ ॥

सर्वपापहरं पुण्यं श्रीपुष्ट्यारोग्यदं शिवम् ।

यशःकीर्तिप्रदं नृणां तेजोबलविवर्धनम् ॥ १६६ ॥

अनुष्ठेयं सदा पुंभिः स्वर्गसाधनमुत्तमम् ।

ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्च मुनिसत्तमाः ॥ १६७ ॥

ज्ञातव्यं सुप्रयत्नेन सम्यक्श्रेयोभिकाङ्क्षिभिः ।

ज्ञात्वैव यः सदा कालमनुष्ठानं करोति वै ॥ १६८ ॥

सर्वपापघ्निर्मुक्तः स्वर्गलोके मर्ह्यते ।

सारात्सारतरं चेदमाख्यातं द्विजसत्तमाः ॥ १६९ ॥

धृतिस्मृत्युदितं धर्मं न देयं यस्य कस्यचित् ।

न नास्तिकाय दातव्यं न दुष्टमतये द्विजाः ॥

न दाग्मिकाय मूर्खाय न कुतर्कप्रलापिने ॥ १७० ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिब्राह्मे व्यासपिसंवादे सदाचारनिरूपणं

नामैकविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

अथ द्वाविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वर्णाश्रमधर्मवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्वर्णधर्मान्विशेषतः ।

चतुराश्रमधर्मोऽश्च द्विजवर्य भवति तान् ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च यथाक्रमम् ।
 शृणुध्वं संयता भूत्वा घर्णधर्मान्मयोदितान् ॥ २ ॥
 दानदयात्तपोदेवयज्ञस्वाध्यायतत्परः ।
 नित्योदकी भवेद्विप्रः कुर्याच्छान्निपरिग्रहम् ॥ ३ ॥
 वृत्त्यर्थं याजयेत्स्वन्यान्द्विजानध्यापयेत्तथा ।
 कुर्यात्प्रतिग्रहादानं यज्ञार्थं ज्ञानतो द्विजाः ॥ ४ ॥
 सर्वलोकहितं कुर्यान्नाहितं कस्यचिद्द्विजाः ।
 मैत्री समस्तसत्त्वेषु ब्राह्मणस्योत्तमं धनम् ॥ ५ ॥
 गवि रत्ने च पारक्ये समबुद्धिर्भवेद्द्विजाः ।
 श्रुतावसिगमः पत्न्या शस्यते वाऽरूप भो द्विजाः ॥ ६ ॥
 दानानि दद्याद्विच्छातो द्विजेभ्यः क्षत्रियोऽपि हि ।
 यजेच्च विविधैर्यज्ञै रधीयीत च भो द्विजाः ॥ ७ ॥
 शस्त्राजीवो महीरक्षा प्रवरा तस्य जीविका ।
 तस्यापि प्रथमे कल्पे पृथिवीपरिपालनम् ॥ ८ ॥
 धरित्रीपालनेनैव कृतकृत्या निराधिपाः ।
 भवन्ति नृपते रक्षा यतो यज्ञादिकर्मणाम् ॥ ९ ॥
 दुष्टानां शासनाद्राजा शिष्टानां परिपालनात् ।
 प्राप्नोत्यभिमतल्लोकान्वर्णसंस्थापको नृपः ॥ १० ॥
 पाशुपाल्यं घणिज्यां च कृषिं च मुनिसत्तमाः ।
 चैश्याय जीविकां ब्रह्मा ददौ लोकपितामहः ॥ ११ ॥
 तस्याप्यध्ययनं यज्ञो दानं धर्मश्च शस्यते ।
 नित्यनैमित्तिकार्दानामनुष्ठानं च कर्मणाम् ॥ १२ ॥

द्विजातिसंश्रयं कर्म तदर्थं तेन पोषणम् ।

क्रयविक्रयजैर्वाऽपि घनैः कारुमवेस्तु वा ॥ १३ ॥

दानं दद्याच्च शूद्रोऽपि पाकयज्ञैर्यजेत च ।

पित्र्यादिकं च वै सर्वं शूद्रः कुर्वीत तेन वै ॥ १४ ॥

भृत्यादिभरणार्थाय सर्वेषां च परिग्रहाः ।

श्रुतकालाभिगमनं स्वदारेषु द्विजोत्तमाः ॥ १५ ॥

दया समस्तभूतेषु तितिक्षा नाभिमानिता ।

सत्यं शौचमनायासो मङ्गलं प्रियचादिता ॥ १६ ॥

मैत्री चैवास्पृहा तद्वदकार्पण्यं द्विजोत्तमाः ।

अनसूया च सामान्या घर्णानां कथिता गुणाः ॥ १७ ॥

आश्रमाणां च सर्वेषामेते सामान्यलक्षणाः ।

गुणास्तथोपधर्माश्च विप्रादीनामिमे द्विजाः ॥ १८ ॥

क्षात्रं कर्म द्विजस्योक्तं वैश्यकर्म तथाऽऽपदि ।

राजन्यस्य च वैश्योक्तं शूद्रकर्माणि चैतयोः ॥ १९ ॥

स(अ)सामर्थ्यं सति त्याज्यभुभाम्यामपि च द्विजाः ।

तदेवाऽऽपदि कर्तव्यं न कुर्यात्कर्मसंकरम् ॥ २० ॥

इत्येते कथिता विप्रा घर्णधर्मा मयाऽद्य वै ।

धर्माश्चमिणां सम्यग्बुधतोऽपि नियोधत ॥ २१ ॥

बालः कृतोपनयनो वेदाहरणतत्परः ।

गुरोर्गृहे घसन्विप्रा ब्रह्मचारी समाहितः ॥ २२ ॥

शौचाचाररतस्तत्र कार्यं शुश्रूषणं गुरोः ।

यतानि चरता ग्राह्यो वेदश्च कृतबुद्धिना ॥ २३ ॥

उमे संध्ये रविं विप्रान्तथैवाग्निं समाहितः ।
 उपतिष्ठेत्तथा कुर्याद्गुरोरप्यभिवादनम् ॥ २४ ॥
 स्थिते तिष्ठेद्ब्रजेद्याति नीचैरासीत आऽऽसिते ।
 शिष्यो गुरौ द्विजश्रेष्ठाः प्रतिकूलं च संत्यजेत् ॥ २५ ॥
 तेनैषोक्तं पठेद्देवं नान्यचित्तः पुरस्थितः ।
 अनुज्ञातं च मिश्राश्रमस्त्रीयाद्गुरुणा सतः ॥ २६ ॥
 भवगाहेदपः पूर्वमाचार्येणावगाहिताः ।
 समिञ्जलादिकं चास्य कल्यकल्यमुपानयेत् ॥ २७ ॥
 गृहांतप्राह्यवेदश्च ततोऽनुज्ञामवाप्य वै ।
 गार्हस्थ्यमावसेत्प्राप्तो निष्पन्नगुरुनिष्कृतिः ॥ २८ ॥
 विधिनाऽघातदारस्तु घनं प्राप्य स्वकर्मणा ।
 गृहस्थकार्यमखिलं कुर्याद्विप्राः स्वशक्तितः ॥ २९ ॥
 निर्जपेन पित्रूनर्त्य यज्ञैर्देवांस्तथाऽतिथीन् ।
 भक्षैर्भुजंश्च स्वाध्यायैरपन्येन प्रजापतिम् ॥ ३० ॥
 बलिकर्मणा भूतानि धावसत्येनाखिलं जगत् ।
 प्राप्नोति लोकान्पुद्गो निजकर्मसमार्जितान् ॥ ३१ ॥
 निष्प्राप्तुञ्च ये केचिन्पत्न्याद्ब्रह्मचारिणः ।
 तेऽप्यत्र प्रतिनिष्ठन्ति गार्हस्थ्यं तेन वै परम् ॥ ३२ ॥
 वेदाहरणकार्येण तीर्थस्नानाय च द्विजाः ।
 भटन्ति वसुधां विप्राः पृथिवीदर्शनाय च ॥ ३३ ॥
 अनिकेता ह्यनाहारा ये तु सायं गृह्णन्तु ते ।
 तेनं गृहस्थः सततं प्रतिष्ठा योनिरुच्यते ॥ ३४ ॥

तेषां स्वागतदानानि घक्तव्यं मधुरं सदा ।

गृहागतानां दद्याच्च शयनासनभोजनम् ॥ ३५ ॥

अतिधिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।

स दत्त्वा दुष्टं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ॥ ३६ ॥

अघज्ञानमहंकारो दम्भश्चापि गृहे सतः ।

परिवादोपघातौ च पारुष्यं च न शस्यते ॥ ३७ ॥

यश्च सम्यकरोत्येवं गृहस्थः परमं विधिम् ।

सर्वबन्धविनिर्मुक्तो लोकानाप्नोति चोत्तमान् ॥ ३८ ॥

घयःपरिणतौ विप्राः कृतकृत्यो गृहाश्रमी ।

पुत्रेषु भार्या निक्षिप्य घनं गच्छेत्सदैव वा ॥ ३९ ॥

पर्णमूलफलाहारः केशश्मश्रुजटाधरः ।

भूमिशायी भवेत्तत्र मुनिः सर्वातिथिर्द्विजाः ॥ ४० ॥

चर्मकाशकुशैः कुर्यात्परिधानोत्तरीयके ।

तद्वटिप्रपथणं स्नानं शस्तमस्य द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥

देवताभ्यर्चनं होमः सर्वाभ्यागतपूजनम् ।

मिक्षा वलिप्रदानं तु शस्तमस्य प्रशस्यते ॥ ४२ ॥

घन्यस्नेहेन गात्राणामभ्यङ्गश्चापि शस्यते ।

तपस्या तस्य विप्रेन्द्राः शीतोष्णादिसहिष्णुता ॥ ४३ ॥

यस्त्वेता नियतक्षर्पा घानप्रस्थश्चरेन्मुनिः ।

स दहत्यग्निचहोपाश्रयेल्लोकांश्च शाश्वतान् ॥ ४४ ॥

चतुर्यश्चाऽऽश्रमो मिश्रोः प्रोच्यते यो मनीषिभिः ।

तस्य स्वरूपं गदतो बुध्यध्वं मम सत्तमाः ॥ ४५ ॥

पुत्रद्रव्यकलत्रेषु त्यजेत्स्नेहं द्विजोत्तमा ।
 चतुर्थमाश्रमस्थानं गच्छेन्निर्यतमत्सरः ॥ ४६ ॥
 त्रैवर्णिकास्त्यजेत्सर्वानारम्भान्द्विजसत्तमाः ।
 मित्रादिषु समो मैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ ४७ ॥
 जरायुजाण्डजादीना वाङ्मन कर्मभिः क्वचित् ।
 युक्तः कुर्वीत न द्रोहं सर्वसद्गात्रव वर्जयेत् ॥ ४८ ॥
 एकरात्रस्थितिर्ग्रामे पञ्चरात्रस्थितिः पुरे ।
 तथा प्रीतिर्नैव तिर्यक्षु द्वेषो वा नास्य जायते ॥ ४९ ॥
 प्राणयात्रानिमित्तं च व्यङ्ग्यरेऽभुक्वज्रने ।
 काले प्रशस्तवर्णानां मिश्रार्थी पर्यटेद्गृहान् ॥ ५० ॥
 अलामे न विपादी स्याल्लामे नैव च हर्षयेत् ।
 प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः ॥ ५१ ॥
 अतिपूजितलामांस्तु जुगुप्सं चै(प्सेचै)व सर्वतः ।
 अतिपूजितलामैस्तु यतिर्मुक्तोऽपि यध्यने ॥ ५२ ॥
 कामं क्रोधस्तथा दर्पो लोभमोहादयश्च ये ।
 तांस्तु दोषान्परित्यज्य परिवाप्तिर्ममा भवेत् ॥ ५३ ॥
 भ्रमयं सर्वसत्त्वेभ्यो दत्त्वा यश्चरते महाम् ।
 सस्य देहाद्विमुक्तस्यु भयं नोत्पद्यते क्वचित् ॥ ५४ ॥

वृत्त्वाऽग्निहोत्रं स्वशरीरसंस्थं,

शरीरमग्निं स्वमुखे जुहोति ।

विप्रस्तु मिश्रोपगनैर्हविर्मि-

द्विताग्निना स व्रजति स्म लोकान् ॥ ५५ ॥

मोक्षाश्रमं यश्चरते यथोक्तं,

शुचिश्च संकल्पितबुद्धियुक्तः ।

अनिन्धनं ज्योतिरिव प्रशान्त,

स ब्रह्मलोकं व्रजति द्विजातिः ॥ ५६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहा व्यासर्विसंवादे घर्णाश्रमधर्म-

घर्णनं नाम द्वाविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

अथ त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

संकरजातिलक्षणवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

सर्वशस्वं महाभाग सर्वभूतहिते रतः ।

भूतं भव्यं भविष्यं च न तेऽस्त्यविदितं मुने ॥ १ ॥

कर्मणा केन घर्णानामधमा जायते गतिः ।

उत्तमा च भवेत्केन ब्रूहि तेषां महामते ॥ २ ॥

शूद्रस्तु कर्मणा केन ब्राह्मणत्वं च गच्छति ।

श्रोतुमिच्छामहे केन ब्राह्मणः शूद्रतामियात् ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

हिमवच्छिपरे रम्ये नानाधातुविभूषिते ।

नानाद्रुमलताकीर्णे नानाश्चर्यसमन्विते ॥ ४ ॥

तत्र स्थितं महादेवं त्रिपुरम्नं त्रिलोचनम् ।
 शैलराजसुता देवी प्रणिपत्य सुरेश्वरम् ॥ ५ ॥
 इमं प्रश्नं पुरा विप्रा अपृच्छन्वाकूलोचना ।
 तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वं मम सत्तमाः ॥ ६ ॥

उमोवाच

भगवन्भगनेत्रम्न पूष्णो दन्तविनाशन ।
 दक्षकतुहर इत्यक्ष संशयो मे महानयम् ॥ ७ ॥
 चातुर्बण्यं भगवता पूर्वं सृष्टं स्वयंभुवा ।
 केन कर्मविपाकेन वैश्यो गच्छति शूद्रताम् ॥ ८ ॥
 वैश्यो वा क्षत्रियः केन द्विजो वा क्षत्रियो भवेत् ।
 प्रतिलोमे कथं देव शक्यो धर्मो निवर्तितुम् ॥ ९ ॥
 केन वा कर्मणा विप्रः शूद्रयोर्नो प्रजायते ।
 क्षत्रियः शूद्रतामेति केन वा कर्मणा विभी ॥ १० ॥
 एतं मे संशयं देव वद भूतपतेऽनघ ।
 त्रयो वर्णाः प्रवृत्त्येह कथं ब्राह्मण्यमाप्नुयुः ॥ ११ ॥

शिष उवाच ।

ब्राह्मण्यं देवि दुष्प्रापं निसर्गाद्ब्राह्मणः शुभे ।
 क्षत्रियो वैश्यशूद्रौ वा निसर्गादिति मे मतिः ॥ १२ ॥
 कर्मणा दुष्कृतेनेह स्थानादुन्नश्यति स द्विजः ।
 श्रेष्ठं वर्णमनुप्राप्य तस्मादाक्षिप्यते पुनः ॥ १३ ॥
 स्थितो ब्राह्मणधर्मेण ब्राह्मण्यमुपजीवति ।
 क्षत्रियो वाऽथ वैश्यो वा ब्रह्ममूर्यं स गच्छति ॥ १४ ॥

यश्च विप्रत्वमुत्सृज्य क्षत्रधर्मान्निषेवते ।

ब्राह्मण्यात्स परिभ्रष्टः क्षत्रयोर्नो प्रजायते ॥ १५ ॥

वैश्यकर्म च यो विप्रो लोभमोहव्यापाश्रयः ।

ब्राह्मण्यं दुर्लभं प्राप्य करोत्यत्पमतिः सदा ॥ १६ ॥

स द्विजो वैश्यतामेति वैश्यो वा शूद्रतामियात् ।

स्वधर्मात्प्रव्युतो विप्रस्ततः शूद्रत्वमाप्नुयात् ॥ १७ ॥

तत्रासौ निरयं प्राप्तो वर्णभ्रष्टो यद्विष्कृतः ।

ब्रह्मलोकात्परिभ्रष्टः शूद्रयोर्नो प्रजायते ॥ १८ ॥

क्षत्रियो वा महाभागे वैश्यो वा धर्मचारिणि ।

स्थानि कर्माण्यपारुत्य शूद्रकर्म निषेवते ॥ १९ ॥

स्यस्थानात्स परिभ्रष्टो वर्णसंकरसां गतः ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रत्वं याति सादृशः ॥ २० ॥

यस्तु शूद्रः स्वधर्मेण ज्ञानविज्ञानवाञ्छुचिः ।

धर्मशो धर्मनिरतः स धर्मफलमश्नुते ॥ २१ ॥

इदं वैष्णवसं देवि ब्रह्मणा समुदाहृतम् ।

अध्यात्मं नैष्ठिकीं सिद्धिर्धर्मकामैर्निषेव्यते ॥ २२ ॥

उग्रान्नं गर्हितं देवि गणान्नं श्राद्धसूतकम् ।

घुष्टान्नं नैव मोक्षव्यं शूद्रान्नं नैव वा क्वचित् ॥ २३ ॥

शूद्रान्नं गर्हितं देवि सदा देवैर्महात्मभिः ।

पितामहमुद्योत्सृष्टं प्रमाणमिति मे मतिः ॥ २४ ॥

शूद्रान्नेनाघशेपेण जठरे त्रियते द्विजः ।

आहिताग्निस्तथा यज्वा स शूद्रगतिमाप्नुवेत् ॥ २५ ॥

तेन शूद्राग्रशेषेण ब्रह्मस्थानादपाकृतः ।

ब्राह्मणः शूद्रतामेति नास्ति तत्र विचारणा ॥ २६ ॥

यस्यान्नेनाचशेषेण जठरे म्रियते द्विजः ।

तां तां योर्नि व्रजेद्विप्रो यस्यान्नमुपजीवति ॥ २७ ॥

ब्राह्मणत्वं सुखं प्राप्य दुर्लभं योऽचमन्यते ।

अभोज्यान्नानि वाऽश्नाति स द्विजत्वात्पतेत वै ॥ २८ ॥

सुरापो ब्रह्महा स्तेयी चोरो भग्नव्रतोऽशुचिः ।

स्वाध्यायवर्जितः पापो लुब्धो नैकृतिकः शठः ॥ २९ ॥

अथर्ता वृषलीभर्ता कुण्डाशी सोमविक्रयी ।

विहीनसेवी विप्रो हि पतने ब्रह्मयोनितः ॥ ३० ॥

गुरुल्पी गुरुर्येपी गुरुकुत्सारतिश्च यः ।

ब्रह्मद्विङ्वाऽपि पतति ब्राह्मणो ब्रह्मयोनितः ॥ ३१ ॥

एभिस्तु कर्मभिर्देवि शुभैराचरितैस्तथा ।

शूद्रो ब्रह्मणर्ता गच्छेद्वैश्यः क्षत्रियतां व्रजेन् ॥ ३२ ॥

शूद्रः कर्माणि सर्वाणि यथान्मायं यथाविधि ।

सर्वातिथ्यमुपातिष्ठञ्शेषाव्रतमोजनः ॥ ३३ ॥

शुश्रूषां परिचर्यां यो ज्येष्ठवर्णे प्रयत्नतः ।

कुर्यादविमनाः श्रेष्ठः सततं सत्पथे स्थितः ॥ ३४ ॥

देवद्विजातिसत्कर्ता सर्वातिथ्यव्रतव्रतः ।

ऋतुकालाभिगामी च नियतो नियताशनः ॥ ३५ ॥

दक्षः शिष्टजनान्वेषी शेषाव्रतमोजनः ।

वृथा मांसं न भुञ्जीत शूद्रो वैश्यत्वमृच्छति ॥ ३६ ॥

ऋतवागनहंवादी निद्वंद्वः सोमकोविदः ।

यजते नित्ययज्ञैश्च स्वाध्यायपरमः शुचिः ॥ ३७ ॥

दान्तो ब्राह्मणसत्कर्ता सर्ववर्णानसूयकः ।

गृहस्तव्रतमातिष्ठद्विकालकृतमोजनः ॥ ३८ ॥

शेषाशी विजिताहारो निष्कामो निरहंबदः ।

अग्निहोत्रमुपासीनो जुह्वानश्च यथाविधि ॥ ३९ ॥

सर्वातिथ्यमुपातिष्ठञ्छोषागृहृतमोजनः ।

त्रेताग्निमात्रविहितं वैश्यो भवति च द्विजः ॥ ४० ॥

स वैश्यः क्षत्रियकुले शुचिर्महति जायते ।

स वैश्यः क्षत्रियो जातो जन्मप्रभृति संस्मृतः ॥ ४१ ॥

उपनीतो व्रतपरो द्विजो भवति संस्मृतः ।

ददाति यजते यज्ञैः समृद्धैराप्तदक्षिणैः ॥ ४२ ॥

अधीत्य स्वर्गमन्विच्छुंस्त्रेताग्निशरणः सदा ।

भार्द्रहस्तप्रदो नित्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ४३ ॥

सत्यः सत्यानि कुरुते नित्यं यः शुद्धिदर्शनः ।

धर्मदण्डेन निर्दग्धो धर्मकामार्यसाधकः ॥ ४४ ॥

यन्त्रितः कार्यकरणैः पद्मभागकृतलक्षणः ।

प्राग्यधर्मान्न सेवेत स्वच्छन्देनार्थकोविदः ॥ ४५ ॥

ऋतुकाले तु धर्मात्मा पत्नीमुपाश्रयेत्सदा ।

सदोपवासी नियतः स्वाध्यायनिरतः शुचिः ॥ ४६ ॥

पहिस्कान्तरिते(?) नित्यं शयानोऽस्ति सदा गृहे ।

सर्वातिथ्यं त्रिचर्गस्य कुर्वाणः सुमना सदा ॥ ४७ ॥

शृङ्गाणां चाश्रकामानां नित्यं सिद्धमिति ब्रुवन् ।
 स्वार्थाद्वा यदि वा कामाश्र किंचिदुपलभयेत् ॥ ४८ ॥
 पितृदेवातिथिभूते साधनं कुरुते च यत् ।
 स्ववेद्मन्ति यथान्यायमुपास्ते मैश्वर्यमेव च ॥ ४९ ॥
 द्विकालमग्निहोत्रं च जुह्वानो वै यथाविधि ।
 गोब्राह्मणद्वितीयाय रणे चाभिमुखो हतः ॥ ५० ॥
 वेताग्निमन्त्रपूनेन समाविश्य द्विजो भवेत् ।
 ज्ञातविज्ञातसंपन्नः संस्कृतो घेउपारगः ॥ ५१ ॥
 वैश्यो भवति घर्मात्मा क्षत्रियः स्वेनकर्मणा ।
 एतैः कर्मफलैश्च न्यूनजातिर्कुलोद्भूतः ॥ ५२ ॥
 शूद्रोऽप्यागमसंपन्नो द्विजो भवति संस्कृतः ।
 ब्राह्मणा वाऽप्यसङ्गतः सर्वसंकरमोजनः ॥ ५३ ॥
 स ब्राह्मण्यं समुत्सृज्य शूद्रो भवति तादृशः ।
 कर्मभिः शुचिभिर्दूषी शुद्धान्मा विजितेन्द्रियः ॥ ५४ ॥
 शूद्रोऽपि द्विजवत्स्तेषु इति ब्रह्माऽब्रवीत्स्वयम् ।
 म्वनावकर्मणा चैव यत्र (अ) शूद्रोऽधितिष्ठति ॥ ५५ ॥
 विगुह्यः स द्विजातिभ्यो विज्ञेय इति मे मतिः ।
 न योनिर्नापि संस्कारो न धृतिर्न च संततिः ॥ ५६ ॥
 कारणानि द्विजत्वस्य वृत्तमेव तु कारणम् ।
 सर्वोऽयं ब्राह्मणो लोके वृत्तेन तु विधीयते ॥ ५७ ॥
 वृत्ते स्थितश्च शूद्रोऽपि ब्राह्मणत्वं च गच्छति ।
 ब्रह्मम्वभावः सुब्रह्मणि समः सर्वत्र मे मतः ॥ ५८ ॥

निर्गुणं निर्मलं ब्रह्म यत्र तिष्ठति स द्विजः ।

एते ये विमला देवि स्थानाभावनिदर्शकाः ॥ ५६ ॥

स्वयं च परदेनोक्ता ब्रह्मणा सृजता प्रजा ।

ब्रह्मणो हि महत्क्षेत्रं लोके चरति पादचत् ॥ ६० ॥

यस्तत्र घाज पतति सा कृपिः प्रेत्य भाविनी ।

सतुष्टेन सदा भाव्यं सत्पथालम्बिना सदा ॥ ६१ ॥

ब्राह्म हि मार्गमाक्रम्य घर्तितव्यं युभूपता ।

सहिताध्यायिना भाव्यं गृहे चै गृहमेधिना ॥ ६२ ॥

नित्यं स्वाध्याययुक्तेन न चाध्ययनजीविना ।

एवंभूतो हि यो विप्रः सततः सत्पथे स्थितः ॥ ६३ ॥

आहिताग्निरधीयानो ब्रह्मभूयाय कल्पते ।

ब्राह्मण्यं देवि संप्राप्य रक्षितव्यं यतात्मना ॥ ६४ ॥

योनिप्रतिग्रहादानैः कर्मभिश्च शुचिस्मिते ।

एतत्ते गुह्यमाख्यते यथा शूद्रो भवेदुद्विजः ॥

ब्राह्मणो वा ऋषुतो धर्माद्यथा शूद्रत्वमाप्नुयात् ॥ ६५ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे उमामहेश्वरसंवादे संकरजाति-

लक्षणवर्णनं नाम त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

अथ चतुर्विंशधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

उमामहेस्वरसंवादे मानवानामुत्तमगतिप्राप्तिवर्णनम्
उमोवाच ।

मगवन्सर्वभूतेश सुरासुरजमस्कृत ।

धर्माधर्मं नृणां देव ब्रूहि मे संशयं विमो ॥ १ ॥

कर्मणा मनसा वाचा त्रिविधैर्देहिनः सदा ।

बध्यन्ते बन्धनैः कैर्वा मुच्यन्ते वा कथं वद ॥ २ ॥

केन शीलेन वै देव कर्मणा कीदृशेन वा ।

समाचारैर्गुणैः कैर्वा स्वर्गं यान्तीह मानवाः ॥ ३ ॥

शिव उवाच ।

देवि धर्मार्थतत्त्वज्ञो धर्मनित्य उमे सदा ।

सर्वप्राणहितः प्रश्नः श्रूयतां बुद्धिबर्धनः ॥ ४ ॥

सत्यधर्मरताः शान्ताः सर्वलिङ्गविचर्जिताः ।

नाधर्मेण ॥ धर्मेण बध्यन्ते छिन्नसंशयाः ॥ ५ ॥

प्रलयोत्पत्तितत्त्वज्ञाः सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः ।

धीतरागा विमुच्यन्ते पुरुषाः कर्मबन्धनैः ॥ ६ ॥

कर्मणा मनसा वाचा ये न हिंसन्ति किञ्चन ।

ये न मज्जन्ति कस्मिंश्चित्ते न बध्नन्ति कर्मभिः ॥ ७ ॥

प्राणातिपाताद्विरज्ज्ञाः शीलवन्तो हयान्विताः ।

तुल्यद्वेष्यप्रिया दान्ता मुच्यन्ते कर्मबन्धनैः ॥ ८ ॥

सर्वभूतदयावन्तो विश्वास्थाः सर्वजन्तुषु ।

त्यक्तद्विस्त्रसमाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९ ॥

परस्वनिर्ममा नित्यं परदारविषर्जिताः ।

धर्मलब्धार्थभोक्तारस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १० ॥

मातृवत्स्यसृवशैव नित्यं दुहितृवश्च ये ।

परदारेषु धर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ११ ॥

स्वदारनिरता ये च श्रुतुकालाभिगामिनः ।

अप्राम्यतुल्यभोगाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १२ ॥

स्तौन्यान्निवृत्ताः सततं संतुष्टाः स्वघनेन च ।

स्वभाग्यान्पुपजीवन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १३ ॥

परदारेषु ये नित्यं चारित्रातृतलोचनाः ।

जितेन्द्रियाः शीलपरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १४ ॥

एष द्वैधकृतो मार्गः सेवितव्यः सदा नरैः ।

अकषायकृतश्चैव मार्गः सेव्यः सदा बुधैः ॥ १५ ॥

अवृथापकृतश्चैव मार्गः सेव्यः सदा बुधैः ।

दानकर्मतपोयुक्तः शीलशौचदयात्मकः ॥

स्वर्गमार्गमभीप्सदुमिर्न सेव्यस्त्यक्त उत्तरः ॥ १६ ॥

उमोवाच ।

वाचा ॥ वध्यते येन मुच्यते ह्यथवा पुनः ।

तानि कर्माणि मे देव षट् भूतपतेऽनघ ॥ १७ ॥

शिष उवाच ।

धात्महेतोः परार्थं वा अधर्माश्रितमेव च ।

ये मृषा न घदन्तीह ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १८ ॥

वृत्त्ययं धर्महेतोर्वा कामकारात्तथैव च ।

मनृतं ये न भाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १६ ॥

श्लक्ष्णां घाणीं स्वच्छवर्णां मधुरां पापवर्जिताम् ।

स्वगतेनामिभाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २० ॥

परुषं ये न भाषन्ते कटुकं निष्ठुरं तथा ।

न पैशुन्यरताः सन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २१ ॥

पिदुनं न प्रभाषन्ते मित्रमेङ्कर तथा ।

परपीडाकरं चैव ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २२ ॥

ये वर्जयन्ति परुषं परद्रोहं च मानवाः ।

सर्वमृतसमा दाग्तास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २३ ॥

शठप्रलापाद्विरता विरुद्धपरिवर्जका ।

सौम्यप्रलापिनो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २४ ॥

न कोपाब्धाहरन्ते ये धार्त्र्यं हृदयदारिणीम् ।

शान्तिं विन्दन्ति ये क्रुद्धास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २५ ॥

एष घाणीकृत्रो देवि धर्मः सेव्यः सदा नरैः ।

शुभसत्यगुणैर्नित्यं वर्जनीया मृषा धुधैः ॥ २६ ॥

उभोवाच ।

मनसा बध्यते येन कर्मणा पुरुषः सदा ।

तन्मे ब्रूहि महामाग देवदेव पिनाकधृक् ॥ २७ ॥

महेश्वर उवाच ।

नानसेनेद् धर्मज संयुकाः पुरुषाः सदा ।

मृगं गच्छन्ति कल्याणि तन्मे कीर्तयतः शृणु ॥ २८ ॥

दुष्प्रणीतेन मनसा दुष्प्रणीतान्तरारुतिः ।

नरो घध्येत येनेह शृणु वा तं शुमानने ॥ २६ ॥

अरण्ये विजने न्यस्तं परस्त्वं दृश्यते यदा ।

मनसाऽपि न गृह्णन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २७ ॥

तथैव परदारान्ये कामवृत्ता रहोगताः ।

मनसाऽपि न हिंसन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २८ ॥

शत्रुं मित्रं च ये नित्यं तुल्येन मनसा नराः ।

भजन्ति मैत्र्यं संगम्य ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २९ ॥

श्रुतघन्तो दयाघन्तः शुचयः सत्यसंगराः ।

स्वैरर्थैः परिसंतुष्टास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३० ॥

अवेरा ये त्वनायासा मैत्रचित्तरताः सदा ।

सर्वभूतदयाघन्तस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३१ ॥

ज्ञानघन्तः क्रियाघन्तः क्षमाघन्तः सुदृष्टिप्रयाः ।

धर्माधर्मविदो नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३२ ॥

शुभानामशुभानां च कर्मणां फलसंचये ।

निराकाङ्क्षाश्च ये देवि ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३३ ॥

पापोपेतान्वर्जयन्ति देविद्विजपराः सदा ।

समुत्थानमनुग्राह्यस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ३४ ॥

शुभैः कर्मफलैर्न विमयैते परिकीर्तिताः ।

स्वर्गमार्गपराः श्रेयः किं त्वं श्रोतुमिदंच्छसि ॥ ३५ ॥

उमोवाच ।

महान्मे संशयः कश्चिन्मर्त्यान्प्रति महेश्वर ।
 तस्मात्त्वं निपुणेनाद्य मम व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३६ ॥
 केनाऽऽयुर्लभते दीर्घं कर्मणा पुरुषः प्रभो ।
 तपसा वापि देवेश केनाऽऽयुर्लभते महत् ॥ ४० ॥
 क्षीणायुः केन भवति कर्मणा भुवि मानवः ।
 विपाकं कर्मणां देव वक्तुमर्हस्यनिन्दित ॥ ४१ ॥
 अपरे च महाभाग्या मन्दभाग्यास्तथा परे ।
 बहुलीनाः कुलीनाश्च संभवन्ति तथा परे ॥ ४२ ॥
 दुर्दर्शाः केचिदामान्ति नराः काष्ठमया इव ।
 म्रियदर्शास्तथा चान्ये दर्शनादेव मानवाः ॥ ४३ ॥
 दुष्प्रज्ञाः केचिदामान्ति केचिदामान्ति पण्डिताः ।
 महाप्रज्ञास्तथा चान्ये ज्ञानविज्ञानभाविनः ॥ ४४ ॥
 अल्पवाचास्तथा केचिन्महावाचास्तथा परे ।
 दृश्यन्ते पुरुषा देव ततो व्याख्यातुमर्हसि ॥ ४५ ॥

शिव उवाच ।

हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि देवि कर्मफलोदयम् ।
 मर्त्यलोके नरः सर्वो येन स्वं फलमश्नुते ॥ ४६ ॥
 प्राणातिपाती योगीन्द्रो दण्डहस्तो नरः सदा ।
 नित्यमुद्यतशस्त्रश्च हन्ति भूतगणाग्ररः ॥ ४७ ॥
 निर्दयः सर्वभूतेभ्यो नित्यमुद्वेगकारकः ।
 अपि कीटपतङ्गानामशरण्यः सुनिवृणः ॥ ४८ ॥

एवंभूतो नरो देवि निरयं प्रतिपद्यते ।

विपरीतस्तु धर्मात्मा स्वरूपेणाभिजायते ॥ ४६ ॥

निरयं याति हिंसात्मा याति स्वर्गमहिंसकः ।

यातनो निरये रौद्रो सङ्कुञ्चो लभते नरः ॥ ५० ॥

यः कश्चिन्निरयात्तस्मात्समुत्तरति कर्हिचित् ।

मनुष्यं लभते चाऽपि होनायुस्तत्र जायते ॥ ५१ ॥

पापेन कर्मणा देवि युक्तो हिंसादिभिर्यतः ।

अहितः सर्वभूतानां हीनायुरपजायते ॥ ५२ ॥

शुभेन कर्मणा देवि प्राणिघातविचर्जितः ।

निक्षिप्तशस्त्रो निर्दण्डो न हिंसति कदाचन ॥ ५३ ॥

न घातयति नो हन्ति घ्नन्तं नैवानुमोदते ।

सर्वभूतेषु सस्नेहो यथाऽऽत्मनि तथा परे ॥ ५४ ॥

ईदृशः पुरुषो नित्यं देवि देवत्वमश्नुते ।

उपपन्नान् सुखान् भोगान्सदाऽश्नाति मुदा युतः ॥ ५५ ॥

अथ चेन्मानुषे लोके कदाचिदुपपद्यते ।

एव दीर्घायुषां मार्गः सुवृत्तानां सुकर्मणाम् ॥

प्राणिहिंसाविमोक्षेण ब्रह्मणा समुदीरितः ॥ ५६ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाहो उमामहेश्वरसंघादे धर्मनिर्ण

नाम चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

अथ पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

उमामहेश्वरसंवादे देवलोकप्राप्तिकारणकथनम्

उमोवाच ।

किंशालः किंसमाचारः पुरुषः कैश्च कर्मभिः ।

स्वर्गं सममिषयेत् संप्रदानेन केन वा ॥ १ ॥

महेश्वर उवाच ।

दाता ब्राह्मणसत्कर्ता धनार्तकृपणादिषु ।

महमोज्याभ्रपानानां वाससा च महामनिः ॥ २ ॥

प्रतिभ्रयान्समाः कुर्यात्प्रपाः पुष्करिणीस्तथा ।

नित्यकाशीनि कर्माणि करोति प्रयतः शुचिः ॥ ३ ॥

वासनं शयनं यानं गृहं रत्नं धनं तथा ।

सस्यजातानि सर्वाणि सश्रेत्राप्यथ योषितः ॥ ४ ॥

सुप्रशान्तमना नित्यं यः प्रयच्छति मानवः ।

एवंभूतो नरो देवि देवलोकेऽभिजायते ॥ ५ ॥

तत्रोप्य सुचिरं कालं भुक्त्वा भोगाननुत्तमान् ।

सहाप्सरोभिर्मुदितो रमित्वा नन्दनादिषु ॥ ६ ॥

तस्माच्छ्रुतो महेशानि मानुषेषूपजायते ।

महाभागकुले देवि धनघान्त्यसमाश्रिते ॥ ७ ॥

तत्र कामगुणैः सवः समुपेतो मुदाऽन्वितः ।

महाकार्यो महामोगो धनी भवति मानवः ॥ ८ ॥

एते देवि महामागाः प्राणिनो दानशालिनः ।
 ब्रह्मण वै पुरा प्रोक्ताः सर्वस्य प्रियदर्शनाः ॥ ६ ॥
 अपरे मानवा देवि प्रदानकृपणा द्विजाः ।
 येऽन्नाति न प्रयच्छन्ति विद्यमानेऽप्यबुद्धयः ॥ १० ॥
 क्षीनान्धकृपणान्हृष्टा मित्रुकानतिधीनपि ।
 पाच्यमाना निवर्तन्ते जिह्वालौभसमान्विताः ॥ ११ ॥
 न धनानि न धासांसि न भोगाश्च च काञ्चनम् ।
 न गावश्च नात्रविकृतिं प्रयच्छन्ति कदाचन ॥ १२ ॥
 ब्रह्मलुब्धाश्च ये लुब्धा नास्तिका दानवर्जिताः ।
 पर्यभूता नरा देवि निरयं यान्त्यबुद्धयः ॥ १३ ॥
 त्वं वै मनुष्यतां यान्ति यदा कालस्य पर्ययात् ।
 धनरिक्ते कुले जन्म लभन्ते स्वल्पबुद्धयः ॥ १४ ॥
 धुत्पिपासापरीताश्च सर्वलोकबहिष्कृताः ।
 निराशाः सर्वमागेभ्यो जीवन्त्यधर्मजीविकाः ॥ १५ ॥
 अल्पभोगकुले जाता भक्ष्यमोगरता नराः ।
 मनेन कर्मणा देवि भवन्त्यधनिनो नराः ॥ १६ ॥
 अपरे दम्भिनो नित्यं मानिनः परतो रताः ।
 बासनार्हस्य ये पीठं न यच्छन्त्यल्पचेतसः ॥ १७ ॥
 मार्गार्हस्य च ये मार्गं न प्रयच्छन्त्यबुद्धयः ।
 अर्घार्हाश्च संस्कारैरर्चयन्ति यथाविधि ॥ १८ ॥
 पादमाचमनीयं वा प्रयच्छन्त्यभिबुद्धयः ।
 शुभं चाभिमतं प्रेम्णा गुरुं नामिषदन्ति ये ॥ १९ ॥

अमिमानप्रवृद्धेन लोभेन सममास्थिताः
 संमान्याश्चावमन्यन्ते वृद्धान्परिमवन्ति च ॥ २० ॥
 एवंविधा नरा देवि सर्वे नित्यगामिनः ।
 ते चेद्यदि नरास्तस्मान्निरयादुत्तरन्ति च ॥ २१ ॥
 वर्षपूगैस्ततो जन्म लभन्ते कुत्सिते कुले ।
 भ्रूपाकपुल्कसादीना कुत्सितानामचेनसाम् ॥ २२ ॥
 कुलेषु तैऽमिजायन्ते गुरुद्वोपतापिनः ।
 न दम्भी न च मानी यो देवतातिथिपूजकः ॥ २३ ॥
 लोकपूज्यो नमस्कृता प्रसूनो मधुरं वचः ।
 सर्वकर्मप्रियकरः सर्वभूतप्रियः सदा ॥ २४ ॥
 भद्रेषी सुमुखः श्लक्ष्णः स्निग्धवाणीप्रदः सदा ।
 स्वागतेनैव सर्वेषां भूतानामधिहितकः ॥ २५ ॥
 यथार्थं सत्क्रियापूर्वमर्चयन्नवतिष्ठते ।
 मार्गाह्वयं ददन्मार्गं गुरुमभ्यर्चयन्सदा ॥ २६ ॥
 मतिथिप्रप्रहरतस्तथाऽभ्यागतपूजकः ।
 एवंभूतो नरो देवि स्वर्गतिं प्रतिपद्यते ॥ २७ ॥
 ततो मानुष्यमासाद्यविशिष्टकुलजो भवेत् ।
 वत्रासां विपुलैर्मोगैः सर्वरत्नसमायुतः ॥ २८ ॥
 यथाहंदाता चाहंष्टु धर्मचर्यापरो भवेत् ।
 संमतः सर्वभूतानां सर्वलोकनमस्कृतः ॥ २९ ॥
 स्वकर्मफलमाप्नोति स्वयमेव नरः सदा ।
 एष धर्मो मया प्रोक्तो विधात्रा स्वयमीरितः ॥ ३० ॥

यस्तु रौद्रसमाचारः सर्वसत्त्वभयंकरः ।

हस्ताभ्यां यदि वा पद्भ्यां रज्ज्वा दण्डेन वा पुनः ॥ ३१ ॥

लोष्टैः स्तम्भैरुपायैर्वा जन्तून्वाधेत शोभने ।

हिंसायै निष्कृतिप्रह्नो द्वेजयति चैव हि ॥ ३२ ॥

उपक्रामति जन्तून्श्च उद्वेगजननः सदा ।

एव शीलसमाचारो निरयं प्रतिपद्यते ॥ ३३ ॥

स चेन्मनुष्यतां गच्छेद्यदि कालस्य पर्ययात् ।

ब्रह्मायाधापरिहृष्टे कुले जयति सोऽधमे ॥ ३४ ॥

लोकद्विष्टोऽधमः पुंसां स्वयं कर्मकृतैः फलैः ।

एव देवि मनुष्येषु योद्धव्यो ज्ञातिशत्रुषु ॥ ३५ ॥

अपरः सर्वभूतानि दयाचाननुपश्यति ।

मैत्री दृष्टिः पितृसमो निर्वैरो नियतेन्द्रियः ॥ ३६ ॥

नोद्वेजयति भूतानि न च हन्ति दयापरः ।

हस्तपादैश्च नियतैर्षिभ्वास्यः सर्वजन्तुषु ॥ ३७ ॥

न रज्ज्वा न च दण्डेन न लोष्टैर्नाऽऽयुधेन च ।

उद्वेजयति भूतानि शुभकर्मा दयापरः ॥ ३८ ॥

एवं शीलसमाचारः स्वर्गं समुपजायते ।

तत्रासौ भवने दिव्ये मुदा वसति देववत् ॥ ३९ ॥

स चेत्स्वर्गक्षयान्मर्त्यो मनुष्येषूपजायते ।

अत्पायासो निरातङ्गः स जातः सुपमेधते ॥ ४० ॥

सुखभागी निरायासो निरुद्वेगः सदा नरः ।

एव देवि सतां मार्गो याधा यत्र न विद्यते ॥ ४१ ॥

उमोवाच ।

इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविशारदाः ।

ज्ञानविज्ञानसंपन्नाः प्रज्ञावन्तोऽर्थकोविदाः ॥ ४२ ॥

दुष्प्रज्ञाश्चापरे देव ज्ञानविज्ञानवर्जिताः ।

केन कर्मविपाकेन प्रज्ञावान्पुरुषो भवेत् ॥ ४३ ॥

अल्पप्रज्ञो विरूपाक्ष कथं भवति मानवः ।

एवं त्वं संशयं छिन्धि सर्वधर्मभृता वर ॥ ४४ ॥

आत्मन्याश्चापरे देव रोगार्ताश्चापरे तथा ।

नराः क्लीबाश्च दृश्यन्ते कारणं ब्रूहि तत्र वै ॥ ४५ ॥

महेश्वर उवाच ।

ग्राह्यजान्वेदविदुषः सिद्धान्धर्मविदस्त्वया ।

परिपृच्छन्त्यहरहः कुशलाकुशलं सदा ॥ ४६ ॥

धर्जयन्तोऽशुभं कर्म सेवमानाः शुभं तथा ।

लभन्ते स्वर्गंति निन्यमिह लोके यथासुखम् ॥ ४७ ॥

स चेन्मनुष्यतां याति मेघावी तत्र जायते ।

धृतं यशानुर्गं यम्य कल्याणमुपजायते ॥ ४८ ॥

परदारेषु ये चापि चक्षुर्दुष्टं प्रयुञ्जते ।

तेन दुष्टस्वभावेन जान्यन्यास्ते भवन्ति हि ॥ ४९ ॥

मनसाऽपि प्रदुष्टेन नानां पश्यन्ति ये स्त्रियम् ।

रोगार्तास्ते भवन्तीह नरा दुष्टनकारिणः ॥ ५० ॥

ये तु मूढा दुराचारा वियोनी मैथुने रताः ।

पुरुषेषु सुदुष्प्रज्ञाः क्लीबन्वमुपयान्ति ते ॥ ५१ ॥

पशून् ये वै बध्नन्ति ये चैव गुरुत्तुल्यगाः ।

प्रकीर्णमैथुना ये च क्लीबा जायन्ति वै नराः ॥ ५२ ॥

उमोवाच ।

अवद्यं किं तु वै कर्म निरवद्यं तथैव च ।

धेयः कुर्धन्नवाप्नोति मानवो देवसत्तम ॥ ५३ ॥

महेश्वर उवाच ।

धेयासं मार्गमन्विच्छन्सदा यः पृच्छति द्विजान् ।

धर्मान्वेषी गुणाकाङ्क्षी स स्वर्गं समुपाश्रुते ॥ ५४ ॥

यदि मानुष्यतां देवि कदाचित्संनियच्छति ।

मेधावी धारणायुक्तः प्राज्ञस्तत्रापि जायते ॥ ५५ ॥

एष देवि सतां धर्मो गन्तव्यो भूतिकारकः ।

नृणां हितार्थाय सदा मया चैवमुद्राहृतः ॥ ५६ ॥

उमोवाच ।

अपरे स्थल्पविज्ञाना धर्मविद्वेषिणो नराः ।

ब्राह्मणान्वेदविदुषो नेच्छन्ति परितर्पितुम् ॥ ५७ ॥

व्रतवन्तो नराः केचिच्छ्रद्धादमपरायणाः ।

अव्रता भ्रष्टनियमास्तथाऽन्ये राक्षसोपमाः ॥ ५८ ॥

यज्वानश्च तथैवान्ये निर्मोहाश्च तथा परे ।

केन कर्मविपाकेन भवन्तीह घदस्य मे ॥ ५९ ॥

महेश्वर उवाच ।

आगमालोकधर्माणां मर्यादाः पूर्वंनिर्मिताः ।

प्रमाणेनानुवर्तन्ते दृश्यन्ते ह दृश्यताः ॥ ६० ॥

अधर्मं धर्ममित्याहुर्न च मोहवशं गताः ।

अत्रता नष्टमर्यादास्ते नरा ब्रह्मराक्षसाः ॥ ६१ ॥

ये वै कालकृतोद्योगात्संभवन्तीह मानवाः ।

निर्होमा निर्वपद्कारास्ते भवन्ति नराधमाः ॥ ६२ ॥

एष द्वेष्टि मया सर्वसंशयच्छेदनाय ते ।

कुशलाकुशलो नृणां व्याख्यातो धर्मसागरः ॥ ६३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे उमामहेश्वरसंवादे धर्मनिरूपणं

नाम पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

अथ पञ्चविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मुनिमहेश्वरसंवादे चासुदेवमहिमवर्णनम्

व्यास उवाच ।

श्रुत्वैवं सा जगन्माता भर्तुर्वचनमादितः ।

हृष्टा यभूव सुप्रीता विस्मिता च तदा द्विजाः ॥ १ ॥

ये तत्राऽऽसन्मुनिवरास्त्रिपुरारेः सर्मापतः ।

तीर्थयात्राप्रसङ्गेन गतास्तस्मिन्निगरी द्विजाः ॥ २ ॥

तेऽपि संपूज्य तं देवं शूलपाणिं प्रणम्य च ।

एषच्छुः संशयं चैव लोकानां हितकाम्यया ॥ ३ ॥

मुनय ऊचुः ।

त्रिलोचन नमस्तेऽस्तु दक्षः प्रनुचिनाशन ।

पृच्छामस्त्वां जगन्नाथ संशयं हृदि संस्थितम् ॥ ४ ॥

संसारेऽस्मिन्महाघोरे भैरवे लोमहर्षणे ।

भ्रमन्ति सुचिरं कालं पुरुषाश्चाल्पमेधसः ॥ ५ ॥

येनोपायेन मुच्यन्ते जन्मसंसारबन्धनात् ।

ब्रूहि तच्छ्रोतुमिच्छामः परं कीर्तुहलं हि नः ॥ ६ ॥

महेश्वर उवाच ।

कर्मपाशनिबद्धानां नराणां दुःखभागिनाम् ।

नान्योपायं प्रपश्यामि घासुदेवात्परं द्विजाः ॥ ७ ॥

ये पूजयन्ति तं देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ।

घाङ्मनःकर्मभिः सम्यक्ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ८ ॥

किं तेषां जीवितेनेह पशुवच्चेष्टितेन च ।

येषां न प्रयणं चित्तं घासुदेवे जगन्मये ॥ ९ ॥

ऋषय ऊचुः ।

पिताकिम्भगनेव्रज्ज सर्थलोचनमस्कृत ।

माहात्म्यं घासुदेवस्य श्रोतुमिच्छाम शंकर ॥ १० ॥

महेश्वर उवाच ।

पितामहादपि धरः शाश्वतः पुरुषो हरिः ।

शृण्वो जाम्यूनदाभासो व्यम्ने सूर्य इवोदितः ॥ ११ ॥

दशबाहुर्महातेजा देवतारिनिषूदनः ।

धीचत्साङ्को हृषीकेशः सर्वदैवतयूथपः ॥ १२ ॥

ब्रह्मा तस्योदरमवस्तस्याहं च शिरोभवः ।

शिरोरुहेभ्यो ज्योतींषि रोमभ्यश्च सुरासुराः ॥ १३ ॥

ऋषयो देहसंभूतास्तस्य लोकाश्च शाश्वताः ।
 पितामहगृहं साक्षात्सर्वदेवगृहं च सः ॥ १४ ॥
 सोऽस्याः पृथिव्या. कृत्स्नायाः स्रष्टा त्रिभुवनेश्वरः ।
 संहर्ता चैव भूतानां स्यावरस्य चरस्य च ॥ १५ ॥
 स हि देवदेवः साक्षाद्देवनाथः परंतपः ।
 सर्वज्ञः सर्वसंस्त्रष्टा सर्वगः सर्वतोमुखः ॥ १६ ॥
 न तस्मात्परमं भूतं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।
 सनातनो महामागो गोविन्द इति विधृतः ॥ १७ ॥
 स सर्वान्पार्ष्णिषान्संस्थे धातयिष्यति मानदः ।
 सुरकार्यार्थमुत्पन्नो मानुष्यं वपुराम्बितः ॥ १८ ॥
 न हि देवगणाः शकास्त्रिविक्रमविनाकृताः ।
 भुवने देवकार्याणि कर्तुं नायकवर्जिताः ॥ १९ ॥
 नायकः सर्वभूतानां सर्वभूतनमस्कृतः ।
 पतस्य देवनाथस्य कार्यस्य च परस्य च ॥ २० ॥
 ब्रह्मभूतस्य सततं ब्रह्मर्षिशरणस्य च ।
 ब्रह्मा धसति नामिस्यः शरीरेऽहं च संस्थितः ॥ २१ ॥
 सर्वाः सुखं संस्थिताश्च शरीरे तस्य देवताः ।
 स देवः पुण्डरीकाक्ष. र्थागर्मः श्रीसहोषिनः ॥ २२ ॥
 शार्ङ्गचक्रायुधः सङ्गी सर्वनागरिपुञ्जः ।
 उत्तमेन सुशीलेन शौचेन च दमेन च ॥ २३ ॥
 पराक्रमेण धीर्येण वपुया दर्शनेन च ।
 भारोहणग्रमाणेन धीर्यपार्जवसंपदा ॥ २४ ॥

भानृशंस्येन रूपेण बलेन च समन्वितः ।

अस्त्रैः समुदितः सर्वैर्दिव्यैरदुभुतदर्शनैः ॥ २५ ॥

योगमायासद्वस्त्राक्षो विरूपाक्षो महामनाः ।

घाचा मित्रजनश्लाघी ज्ञातियन्धुजनप्रियः ॥ २६ ॥

क्षमायाश्चानहंघादो स देवो ब्रह्मदायकः ।

भयहर्ता भयार्तानां मित्रानन्दविषर्धनः ॥ २७ ॥

शरण्यः सर्वभूतानां दीनानां पालने रतः ।

श्रुतवानथ संपन्नः सर्वभूतनमस्कृतः ॥ २८ ॥

समाश्रितानामुपहृच्छत्रूणां भयकृत्तथा ।

नीतिको नीतिसंपन्नो ब्रह्मवादी जितेन्द्रियः ॥ २९ ॥

भवार्थमेव देवानां धुदुध्या परमया युतः ।

प्राजापत्ये शुभे मार्गे मानवे धर्मसंस्कृते ॥ ३० ॥

समुत्पत्स्यति गोविन्दो मनोर्वंशे महात्मनः ।

अंशो नाम मनोः पुत्रो ह्यन्तर्धामा ततः परम् ॥ ३१ ॥

अन्तर्धाम्नो हविर्धामा प्रजापतिरनिन्दितः ।

प्राचीनयर्हिर्भविता हविर्धाम्नः सुतो द्विजाः ॥ ३२ ॥

तस्य प्रचेतःप्रमुखा भविष्यन्ति दशाऽऽत्मजाः ।

प्राचेतसस्तथा दक्षो भवितेदं प्रजापतिः ॥ ३३ ॥

दाक्षायण्यस्तथाऽऽदित्यो मनुरादित्यतस्ततः ।

मनोश्च वंशज इला सुयुम्नश्च भविष्यति ॥ ३४ ॥

बुधात्पुरूरवाश्चापि तस्मादायुर्भविष्यति ।

नहुषो भविता तस्माद्ययातिस्तस्य चाऽऽत्मजः ॥ ३५ ॥

यदुस्तस्मान्महासत्त्वः क्रोष्टा तस्माद्भविष्यति ।
 क्रोष्टुश्चैव महान्पुत्रो वृजिनीवाग्यमविष्यति ॥ ३६ ॥
 वृजिनीयतश्च भविता उदङ्गुपरजितः ।
 दम्भोर्मविता पुत्र शूराश्चित्रस्थस्तथा ॥ ३७ ॥
 तस्य त्ववरजः पुत्रः शूरो नाम भविष्यति ।
 तेषां विस्तारतर्कायाणां चारित्र्यगुणशालिनाम् ॥ ३८ ॥
 यज्जिना च विशुद्धाना वशे ब्राह्मणसत्तमा ।
 स शूरा क्षत्रियश्रेष्ठो महावीर्यो महायशः ॥ ३९ ॥
 स्वर्गशक्तिस्तारकरं जनयिष्यति मानदम् ।
 धसुदेषमिति ख्यातं पुत्रमानकदुन्दुमिम् ॥ ४० ॥
 तस्य पुत्रश्चतुर्बाहुर्वासुदेवो भविष्यति ।
 दाना ब्राह्मणसत्कर्ता ब्रह्मभूतो द्विजप्रियः ॥ ४१ ॥
 राजो बद्धान्तः संधान्वै मोक्षयिष्यति यादवः ।
 जटामधं तु राजानं निर्जिन्त्य गिरिगह्वरे ॥ ४२ ॥
 सर्वपार्थिवरत्नाढ्यो भविष्यति स धीर्यवान् ।
 पृथिव्यामनिरुद्धा धीर्येणापि भविष्यति ॥ ४३ ॥
 विज्रमेण च संपन्नः सर्वपार्थिवपार्थिवः ।
 शूराः संहननो मूर्तो द्वारकाया वसन्त्रभुः ॥ ४४ ॥
 पालयिष्यति गा देवीं विनिर्जिन्त्य दुराशयान् ।
 तं भवन्तः समासाय ब्राह्मणैर्हृष्यैरैः ॥ ४५ ॥
 भवयन्तु यथान्यायं ब्रह्मान्नमिव शान्वतम् ।
 सो हि मा द्रष्टुमिच्छेत् ब्रह्माणं च पितामहम् ॥ ४६ ॥
 द्रष्टुमन्नेन भावान्त्वानुदेवः प्रनापवान् ।
 दृष्टे तस्मिन्नुहं दृष्टो न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥ ४७ ॥

पितामहो वासुदेव इति चित्त तपोधनाः ।
 स यस्य पुण्डरीकाक्षः प्रीतियुक्तो भविष्यति ॥ ४८ ॥
 तस्य देवगणः प्रीतो ब्रह्मपूर्वो भविष्यति ।
 यस्तु तं मानवो लोके संध्रयिष्यति केशवम् ॥ ४९ ॥
 तस्य कीर्तिर्यशश्चैव स्वर्गश्चैव भविष्यति ।
 धर्माणां देशिकः साक्षाद्भविष्यति स धर्मयान् ॥ ५० ॥
 धर्मेविदुभिः स देवेशो नमस्कार्यः सदाऽच्युतः ।
 धर्म एव सदा हि स्यादस्मिन्नभ्यर्चिते विभौ ॥ ५१ ॥
 स हि देवो महातेजाः प्रजाहितचिकीर्षया ।
 धर्मार्थं पुरुषव्याघ्र ऋषिकोटोः ससर्जं च ॥ ५२ ॥
 ताः सृष्टास्तेन विधिना पर्वते गन्धमादने ।
 सनत्कुमारप्रमुखास्तिष्ठन्ति तपसाऽन्विताः ॥ ५३ ॥
 तस्मात्स धाम्नी धर्महो नमस्यो द्विजपुंगवाः ।
 वन्दितो हि स वन्देत मानितो मानयीत च ॥ ५४ ॥
 दृष्टः पश्येदहरहः संध्रितः प्रतिसंध्रयेत् ।
 अर्चितध्वार्चयेन्नित्यं स देवो द्विजसत्तमाः ॥ ५५ ॥
 एवं तस्यानवद्यस्य विष्णोर्वै परमं तपः ।
 आदिदेवस्य महतः सज्जनाचरितं सदा ॥ ५६ ॥
 भुवनेऽभ्यर्चितो नित्यं देवैरपि सनातनः ।
 अभयेनानुरूपेण प्रपद्य तमनुग्रहाः ॥ ५७ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा स नमस्यो द्विजैः सदा ।
 यत्नघटुमिरुपस्थाय द्रष्टव्यो देवकीसुतः ॥ ५८ ॥

एष वै विदितो मार्गो मया वै मुनिमत्तमाः ।

तं दृष्ट्वा सर्वदेवेशं दृष्ट्वा भ्युः सुरसत्तमाः ॥ ५८ ॥

महावराहं तं देव सर्वलोकपितामहम् ।

बह्वैव तमस्तानि नित्यमेव जगत्पतिम् ॥ ६० ॥

तत्र च श्रित्यं दृष्ट्वा भविष्यति न संशयः ।

समन्ता हि धरं देवास्तस्य देहे वसतानहे ॥ ६१ ॥

सम्यैव चाग्रजो ब्रह्मा सितादिनिचयमनः ।

हृत्तो बल इति स्यातो भविष्यति धराधरः ॥ ६२ ॥

विद्विषामस्तस्य देवस्य दृष्टोऽमृत इति प्रभोः ।

सुतर्गो यस्य धीर्येष कञ्चनम्याऽऽत्मनो बलौ ॥ ६३ ॥

मन्त्रं नैवाशकदुद्रमुं देवस्य परमात्मनः ।

स च शेषो विचरते पर्या वै मुद्रा युतः ॥ ६४ ॥

मन्त्रवसति मोगेन परिरम्य वसुधराम् ।

य एष विश्वः सोऽनन्तो नगवान्वसुधाधरः ॥ ६५ ॥

यो रामः स हर्षकेशोऽयुतः सर्वधराधरः ।

तत्तुर्मा पुरुषार्थार्थो विद्वां विद्यपरार्थम् ॥ ६६ ॥

श्रेष्ठो मानार्थो च चक्रलालयारिणो ।

एष संपुष्टः शीतो मया पुण्यस्तरोधरा ॥

दृष्टव्यो यदुग्रेष्ठं पूजयेत् प्रयत्नतः ॥ ६७ ॥

देवैर्नन्दारुणैः सावित्रह्यैः शशिनेश्वरमन्वादे पञ्चविंशत्यधिक-

द्विपञ्चमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

अथ पड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

मुनिन्याससंवादेविष्णुपूजाकथनम्

मुनय ऊचुः ।

अहो कृष्णस्य माहात्म्यं श्रुतमस्माभिस्दुभुतम् ।
सर्वपापहरं पुण्यं धन्यं संसारनाशनम् ॥ १ ॥
सपूज्य विधिपदभक्त्या घासुदेवं महामुने ।
का गतिं यान्ति मनुजा घासुदेवार्चने रताः ॥ २ ॥
किं प्राप्नुवन्ति ते मोक्षं किंवा स्वर्गं महामुने ।
अथवा किं मुनिश्रेष्ठ प्राप्नुवन्त्युभय फलम् ॥ ३ ॥
छेत्तुमर्हसि सर्वज्ञ संशयं नो हृदि स्थितम् ।
छेत्ता नान्योऽस्ति लोकेऽस्मिंस्त्यदृते मुनिसत्तम ॥ ४ ॥

व्यास उवाच ।

साधु साधु मुनिश्रेष्ठा भवदुभिर्यदुदाहृतम् ।
शृणुध्वमानुपूर्व्येण वैष्णवानां सुखावहम् ॥ ५ ॥
दीक्षामात्रेण कृष्णस्य नरा मोक्ष व्रजन्ति वै ।
किं पुनर्ये सदा भक्त्या पूजयन्त्यच्युतं द्विजाः ॥
न तेषां दुर्लभः स्वर्गो मोक्षश्च मुनिसत्तमाः ।
लभन्ते वैष्णवाः कामान्यान्यान्वाञ्छन्ति दुर्लभान् ॥ ७ ॥
रत्नपर्वतमारुह्य नरो रत्नं यथाऽऽददेत् ।
स्वेच्छया मुनिशार्दूलास्तथा कृष्णान्मनोरथान् ॥ ८ ॥

कल्पवृक्षं समामाद्य फलानि स्वंच्छया यथा ।

गृह्णाति पुरुषो विग्राम्भया कृष्णान्नतोरथान् ॥ २ ॥

अद्वया विधिवन्पूज्य वासुदेवं जगद्गुरुम् ।

धनार्थकाममोक्षान् प्राप्नुवन्ति नरा फलम् ॥ १० ॥

मागत्य तं जगन्नाथं विशुद्धेनात्मगन्तना ।

प्राप्नुवन्ति नराः कामान्मुखाज्जातपि दुर्लभान् ॥ ११ ॥

येऽर्चयन्ति सदा भक्त्या वासुदेवाख्यनन्दनम् ।

न तेषां दुर्लभं किञ्चिद्विद्यते भुवतश्चये ॥ १२ ॥

यस्यास्मै पुरुषा लोके येऽर्चयन्ति सदा हृदि ।

सर्वपापहरं देवं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १३ ॥

ब्रह्मणा क्षत्रिया वैश्याः श्विरः शूटान्धजातयः ।

मन्दरं न सुरवरं प्राप्नुवन्ति परं गतिम् ॥ १४ ॥

तस्मान्पुण्यं सुतयो यन्पृच्छन् मनसा यथा ।

भक्त्यानि समासेन गतिं तेषां महत्तमानाम् ॥ १५ ॥

त्यक्त्वा मानुष्यकं देहं रोगायतनमब्रुवन् ।

अपमरणमनुलं जलबुद्बुदमनिमम् ॥ १६ ॥

मोक्षयोगितुर्गन्धं विद्यान्वादिनिर्गुतम् ।

क्षम्यन्पूजमनेयं च म्नायुवर्नशिराम्बितम् ॥ १७ ॥

काम्येन विनानेन दिग्गन्धर्वनाडिना ।

तदनादिन्यवन्नेन किङ्किणीजान्मालिना ॥ १८ ॥

स्वर्गादिनाता गन्धर्वैरप्यगोमिर्लहृवाः ।

भद्रान्ते लोकपालातां भवनं तु पृथक्पृथक् ॥ १९ ॥

मन्यन्तरप्रमाणं तु भुक्त्वा फालं पृथक्पृथक् ।
 भुवनानि पृथक्तेषां सर्वभोगैरलंकृताः ॥ २० ॥
 ततोऽन्तरिक्षं लोकं ते यान्ति सर्वसुखप्रदम् ।
 तत्र भुक्त्वा घरान्भोगान्दशमन्यन्तरं द्विजाः ॥ २१ ॥
 तस्माद्वन्ध्वलोकं तु यान्ति यै घैष्णवा द्विजाः ।
 विंशन्मन्यन्तरं कालं तत्र भुक्त्वा मनोरमान् ॥ २२ ॥
 भोगानादित्यलोकं तु तस्माद्यान्ति सुपूजिताः ।
 त्रिंशन्मन्यन्तरं तत्र भोगान्भुक्त्वाऽतिदैवतान् ॥ २३ ॥
 तस्मादुग्रजन्ति ते विप्राश्चन्द्रलोकं सुखप्रदम् ।
 मन्यन्तराणां ते तत्र चत्वारिंशद्विगुणान्वितम् ॥ २४ ॥
 कालं भुक्त्वा शुभान्भोगाञ्जरामरणवर्जिताः ।
 तस्मादक्षत्रलोकं तु विमानैः समलंकृतम् ॥ २५ ॥
 व्रजन्ति ते मुनिश्रेष्ठा गुणैः सर्वैरलंकृताः ।
 मन्यन्तराणां पञ्चाशद्विभुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ २६ ॥
 तस्मादुग्रजन्ति ते विप्रा देवलोकं सुदुर्लभम् ।
 षष्टिमन्यन्तरं यावत्तत्र भुक्त्वा सुदुर्लभान् ॥ २७ ॥
 भोगाश्चान्नाधिधान्विप्रा शृङ्खलकसमन्वितान् ।
 शकलोकं पुनस्तस्मादुगच्छन्ति सुरपूजिताः ॥ २८ ॥
 मन्यन्तराणां तत्रैव भुक्त्वा कालं च सप्ततिम् ।
 भोगानुद्यापवान्दिव्यान्मनसः प्रीतिवर्धनान् ॥ २९ ॥
 तस्मादुग्रजन्ति ते लोकं प्राजापत्यमनुत्तमम् ।
 भुक्त्वा तत्रप्सितान्भोगान्सर्वकामगुणान्वितान् ॥ ३० ॥

मन्वन्तरमशीति च कालं सर्वमुखप्रदम् ।

तस्मात्पैतामहं लोकं यान्ति ते वैष्णवा द्विजाः ॥ ३१ ॥

मन्वन्तराणां नवति क्रीडिन्वा तत्र वै सुखम् ।

इहऽऽगत्य पुनस्तस्माद्विप्राणां प्रचरे कुले ॥ ३२ ॥

जायन्ते योगिनो विप्रा वेदशास्त्रार्थपात्नाः ।

एवं सर्वेषु लोकेषु भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ ३३ ॥

इहऽऽगत्य पुनर्यान्ति उपर्युपरि च क्रमात् ।

संभवे संभवे ते तु शतधरं द्विजोत्तमाः ॥ ३४ ॥

भुक्त्वा यथेप्सितान्भोगान्यान्ति लोकान्तरं ततः ।

दशजन्म यदा तेषां क्रमेणैवं प्रपूर्यते ॥ ३५ ॥

तदा लोकं हरिर्दिव्यं ब्रह्मलोकाद्भजन्ति ते ।

गत्वा तत्रास्यान्भोगान्भुक्त्वा सर्वगुणान्वितान् ॥ ३६ ॥

मन्वन्तरानां यावज्जन्ममृत्युविवर्जिताः ।

गच्छन्ति भुवनं पञ्चाद्वाराहस्य द्विजोत्तमाः ॥ ३७ ॥

दिव्यदेहाः कुण्डलिनो महाकाया महाबलाः ।

क्रीडन्ति तत्र विप्रेन्द्राः कृत्वा रूपं चतुर्भुजम् ॥ ३८ ॥

दश कोटिसहस्राणि वर्गणां द्विजसत्तमाः ।

त्रिभुन्ति शाश्वतं माये सर्वदेवैर्नमस्कृताः ॥ ३९ ॥

ततो यान्ति तु ते धीरा नरसिंहगृहं द्विजाः ।

क्रीडन्ते तत्र मुदिता धर्मकोट्ययुतानि च ॥ ४० ॥

तदन्ते वैष्णवं यान्ति पुरं सिद्धनिवेधितम् ।

क्रीडन्ते तत्र सौख्येन वर्गजानयुतानि च ॥ ४१ ॥

ब्रह्मलोके पुनर्विप्रा गच्छन्ति साधकोत्तमाः ।

तत्र स्थित्वा चिरं कालं धर्पकोटिशतान्वहन् ॥ ४२ ॥

नारायणपुरं यान्ति ततस्ते साधकेश्वराः ।

भुक्त्वा भोगांश्च विविधान्धर्पकोट्यर्घदानि च ॥ ४३ ॥

अनिरुद्धपुरं पश्चाद्विन्यरूपा महाबलाः ।

गच्छन्ति साधकधराः स्तूयमानाः सुरासुरैः ॥ ४४ ॥

तत्र कोटिसहस्राणि धर्पाणां च चतुर्दश ।

तिष्ठन्ति वैष्णवास्तत्र जरामरणधर्जिताः ॥ ४५ ॥

प्रद्युम्नस्य पुरं पश्चाद्गच्छन्ति विगतज्वराः ।

तत्र तिष्ठन्ति ते विप्रा लक्षकोटिशतत्रयम् ॥ ४६ ॥

स्वच्छन्दगामिनो हृष्टा बलशक्तिसमन्विताः ।

गच्छन्ति योगिनः पश्चाद्यत्र संकर्षणः प्रभुः ॥ ४७ ॥

तत्रोपित्वा चिरं कालं भुक्त्वा भोगान्सहस्रशः ।

विशन्ति घासुदेवेति विरूपाख्ये निरञ्जने ॥ ४८ ॥

विनिर्मुक्ताः परे तत्त्वे जरामरणधर्जिते ।

तत्र गत्वा विमुक्तास्ते भवेयुर्नात्र संशयः ॥ ४९ ॥

एवं क्रमेण मुक्तिं ते प्राप्नुवन्ति मनीषिणः ।

मुक्तिं च मुनिशार्दूला घासुदेवार्चने रताः ॥ ५० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे वैष्णवानां गतिव्यापनं नाम

षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

अथ सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्यासमुनिमन्वादेविष्णुपूजाकथनम्

व्यास उवाच ।

एकादश्यामुमे पक्षे निराहारः समाहितः ।

स्नात्वा सम्यग्विधानेन श्रौतघाता जितेन्द्रियः ॥ १ ॥

संपूज्य विधिवद्विष्णुं श्रद्धया सुममाहितः ।

पुष्पैर्गन्धैस्तथा दीपैर्घृणैर्वेद्यकैस्तथा ॥ २ ॥

उपहारैर्बहुविधैर्जप्यैर्होमप्रदक्षिणैः ।

स्तौत्रैर्मानाविधैर्दिव्यैर्गौतवागैर्मनोहरैः ॥ ३ ॥

वण्डवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैस्तथोत्तमैः ।

एवं संपूज्य विधिवद्विश्रुत्वा प्रजागरम् ॥ ४ ॥

कथां चा गौतिकां विष्णोर्गायन्विष्णुपरायणः ।

याति विष्णो परं स्थानं नरो नाम्न्यत्र संशयः ॥ ५ ॥

मुनय ऊचुः ।

प्रजागरे गौतिकायाः फलं विष्णोर्महामुने ।

ब्रूहि तच्छ्रोतुमिच्छामः परं कौतूहलं हि नः ॥ ६ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुष्वं मुनिशार्दूलाः प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।

गौतिकायाः फलं विष्णोजागरे यदुदाहृतम् ॥ ७ ॥

भवन्ती नाम नगरी बभूव भुवि विश्रुता ।

तयाऽऽप्ते भगवान्विष्णुः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ८ ॥

तस्या नगर्याः पर्यन्ते चाण्डालो गीतिकोचिदः ।
 सद्रवृत्योत्पादितधनो भृत्यानां भरणे रतः ॥ १० ॥
 चिष्णुभक्तः स चाण्डालो मासि मासि दृढव्रतः ।
 पकादश्यां समागम्य सोपवासोऽथ गायति ॥ १० ॥
 गीतिका चिष्णुनामाङ्गाः प्रादुर्भाषसमाश्रिताः ।
 गान्धारपङ्कजमैषादस्वरपञ्चमधैषतैः ॥ ११ ॥
 रात्रिजागरणे चिष्णुं गाथाभिरुपगायति ।
 प्रभाते च प्रणम्येशं द्वादश्यां गृहमेत्य च ॥ १२ ॥
 जामातृभागिनेयांश्च भोजयित्वा सकन्यकाः ।
 ततः सपरिवारस्तु पश्चादुभुङ्क्ते द्विजोत्तमाः ॥ १३ ॥
 एवं तस्याऽऽसतस्तत्र कुर्वतो चिष्णुप्रीणनम् ।
 गीतिकाभिर्विचित्राभिर्वयः प्रतिगतं बहु ॥ १४ ॥
 एकदा चैत्रमासे तु शुक्लैकादशिगोचरे ।
 चिष्णुशुश्रूषणार्थाय ययौ घनमनुत्तमम् ॥ १५ ॥
 घनजातानि पुष्पाणि ग्रहीतुं भक्तितत्परः ।
 क्षिप्रातटे महारण्ये विभीतकतरोरधः ॥ १६ ॥
 दृष्टः स राक्षसेनाथे गृहीतश्चापि भक्षितुम् ।
 चाण्डालस्तमघोचाच्च नाद्य भक्ष्यस्त्वया ह्यहम् ॥ १७ ॥
 प्रातर्भोक्ष्यसि कल्याण सत्यमेप्याम्यहं पुनः ।
 अद्य कार्यं मम महत्तस्मान्मुञ्चस्य राक्षस ॥ १८ ॥
 श्वः सत्येन समेप्यामि ततः खादसि मामिति ।
 चिष्णुशुश्रूषणार्थाय रात्रिजागरणं मया ॥
 कार्यं न व्रतचिह्नं मे कर्तुमर्हसि राक्षस ॥ १९ ॥

व्यास उवाच ।

तं राक्षसः प्रत्युवाच दशरात्रममोजनम् ।

ममामूदय च मवान्मया लब्धो मतङ्गज ॥ २० ॥

न मोक्ष्ये मक्षयिष्यामि क्षुधया पीडितो भृशम् ।

निशाचरवचः श्रुत्वा मातङ्गस्तमुवाच ६ ॥

सान्त्वयऽलक्ष्णया वाचा स सत्यवचनैर्दृढैः ॥ २१ ॥

मातङ्ग उवाच ।

सत्यमूलं जगत्सर्वं ब्रह्मराक्षस तच्छृणु ।

सत्येताहं शपिष्यामि पुनरागमनाय च ॥ २२ ॥

आदित्यश्चन्द्रमा बहिर्वायुर्भूयोर्जलं मनः ।

अहोरात्रं यमः संध्ये द्वे विदुर्नरचेष्टितम् ॥ २३ ॥

परदारैषु यत्पापं यत्परद्वयहारिषु ।

यच्च ब्रह्महनः पापं सुरापे गुह्यतल्यगे ॥ २४ ॥

घन्ध्यापतेश्च यत्पापं यत्पापं वृषलीपते ।

यच्च देवलके पापं मत्स्यमांसाशिनश्च यत् ॥ २५ ॥

कोडमांसाशिनो यच्च कूर्ममांसाशिनश्च यत् ।

वृषा मांसाशिनो यच्च पृष्ठमांसाशिनश्च यत् ॥ २६ ॥

हन्तान्ने मित्रघातके यत्पापं द्विधिपूर्वतः ।

सूतकस्य च यत्पापं यत्पापं क्रूरकर्मणः ॥ २७ ॥

कृपणस्य च यत्पापं यच्च बन्ध्यातिथेरपि ।

अमावास्याऽष्टमी पञ्चमी कृष्णशुक्लचतुर्दशी ॥ २८ ॥

तासु यदुगमनात्पापं यद्विषो व्रजति स्त्रियम् ।

रजस्वला तथा पश्चाच्छ्राद्धं कृत्वा स्त्रियं व्रजेत् ॥ २६ ॥

सर्वस्यस्नातमोज्यानां यत्पापं मलमोजने ।

मित्रभार्यां गच्छतां च यत्पापं पिशुनस्य च ॥ २७ ॥

दम्भमायानुरक्ते च यत्पापं मधुघातिनः ।

ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य यत्पापं तद्व्यच्छतः ॥ २८ ॥

यच्च कन्यानृते पापं यच्च गोश्वतरानृते ।

स्त्रीबालहन्तुर्यत्पापं यच्च मिथ्याभिमापिणः ॥ २९ ॥

देववेदद्विजनृपपुत्रमित्रसतीस्त्रियः ।

यच्च निन्दयतां पापं गुरुमिध्यापवारतः ॥ ३० ॥

अग्नित्यागिषु यत्पापमग्निदायिषु यद्वने ।

गृहेष्टया पातके यच्च यदुगोष्णे यद्विजाधमे ॥ ३१ ॥

यत्पापं परिचित्ते च यत्पापं पत्निवेदिनः ।

तयोर्दातृप्रहीनोश्च यत्पापं भ्रूणघातिनः ॥ ३२ ॥

किं चात्र घट्टमिं प्रोक्तैः शपथैस्तव राक्षस ।

श्रूयतां शपथं भीमं दुर्वाच्यमपि कथ्यते ॥ ३३ ॥

स्वकन्याजीविनः पापं गूढसत्येन साक्षिणः ।

अयाज्ययाजके षण्डे यत्पापं श्रवणेऽधमे ॥ ३४ ॥

प्रव्रज्यावसिते यच्च ब्रह्मचारिणि कामुके ।

एतैस्तु पापैर्लिप्येऽहं यदि नैष्यामि तेऽन्तिकम् ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

मातङ्गवचनं श्रुत्वा विस्मितो ब्रह्मराक्षसः ।

प्राह गच्छस्य सत्येन समयं चैव पालय ॥ ३६ ॥

इत्युक्तं कुणपाशेन श्वपाकः कुसुमानि तु ।

समादायागमच्चैव विष्णोः स निलयं गतः ॥ ४० ॥

तानि प्रादाद्ब्राह्मणाय सोऽपि प्रक्षाल्य चाम्भसा ।

विष्णुमभ्यर्च्य निलयं जगाम स तपोधनाः ॥ ४१ ॥

सोऽपि मातङ्गदायाद्ः सोपवासस्तु ता निशाम् ।

गायन्ति ब्राह्मभूमिष्ठः प्रजागरमुपाकरोत् ॥ ४२ ॥

प्रमाताया तु शर्षर्यां स्नात्वा देवं नमस्य च ।

सत्यं स समयं कर्तुं प्रतस्ये यत्र राक्षसः ॥ ४३ ॥

तं व्रजन्तं पथि नरः प्राह भद्रं क्व गच्छसि ।

स तथाऽकथयत्सर्वं सोऽप्येनं पुनर्यधीत् ॥ ४४ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं साधनं यतः ।

महता तु प्रयत्नेन शरीरं पालयेद्बुधः ॥ ४५ ॥

जीवधर्मार्थसुखं नरस्तथाऽऽप्नोति मोक्षगतिमग्न्याम् ।

जीवन्कीर्तिमुपैति च भवति मृतस्य का कथा लोके ॥ ४६ ॥

मातङ्गस्तद्वचः श्रुत्वा प्रत्युवाचाथ हेतुमत् ॥ ४७ ॥

मातङ्ग उवाच ।

भद्रं सत्यं पुरस्कृत्य गच्छामि शपथाः कृताः ॥ ४८ ॥

व्यास उवाच ।

तं भूयः प्रत्युवाचाथ किमेवं मूढधीर्भवान् ।

किं न श्रुतं त्वया साधो मनुना यदुदीरितम् ॥ ४९ ॥

गोत्रोद्विजाना परिरक्षणार्थं,

विवाहकाले सुरतप्रसङ्गे ।

प्राणालये सर्वधनापहारे,

पञ्चानृतान्यादुरपातकानि ॥ ५० ॥

धर्मधाक्यं न च स्त्रीषु न विवाहे तथा रिषी ।

घञ्जने चार्थहानौ च स्वनाशेऽनृतके तथा ।

एवं तद्वाक्यमाकर्ण्य मातङ्गः प्रत्युवाच ॥ ५१ ॥

मातङ्ग उवाच ।

मैवं वदस्व भद्रं ते सत्यं लोकेषु पूज्यते ।

सत्येनापाप्यते सौख्यं यत्किञ्चिज्जगतीगतम् ॥ ५२ ॥

सत्येनार्कः प्रतपति सत्येनाऽऽपो रसात्मिकाः ।

ज्वलत्यग्निश्च सत्येन घाति सत्येन मारुतः ॥ ५३ ॥

धर्मार्थकामसंप्राप्तिर्मोक्षप्राप्तिश्च दुर्लभा ।

सत्येन जायते पुंसां तस्मात्सत्यं न संत्यजेत् ॥ ५४ ॥

सत्यं ब्रह्म परं लोके सत्यं यज्ञेषु चोत्तमम् ।

सत्यं स्वर्गसमायातं तस्मात्सत्यं न संत्यजेत् ॥ ५५ ॥

ध्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा सोऽथ मातङ्गस्तं प्रक्षिप्य नरोत्तमम् ।

जगाम तत्र यत्राऽऽस्ने प्राणिहा ब्रह्मराक्षसः ॥ ५६ ॥

तमागतं समीक्ष्यासौ चाण्डालं ब्रह्मराक्षसः ।

विस्मयोत्फुल्लनयनः शिरःकम्पं समवधीत् ॥ ५७ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

साधु साधु महाभाग सत्यवाक्यानुपालक ।

न मातङ्गमहं मन्ये भवन्तं सत्यलक्षणम् ॥ ५८ ॥

कर्मणाऽनेन मन्ये त्वां ब्राह्मणं शुचिमथ्ययम् ।
यत्किञ्चित्त्वां मदमुखं प्रवक्ष्ये धर्मसंभ्रयम् ॥
किं तत्र भवता रात्रौ कृतं विष्णुगृहे वद ॥ ५६ ॥

ध्यास उवाच ।

तमभ्युवाच मातङ्गः शृणु विष्णुगृहे मया ।
यत्कृतं रजनीभागे यथातथ्यं वक्षामि ते ॥ ६० ॥
विष्णीर्द्वेषकुलस्याधः स्थितेनाऽऽनघमूर्तिना ।
प्रजागरः कृत्वा रात्रौ गायता विष्णुर्गातिकाम् ॥ ६१ ॥
तं ब्रह्मराक्षसः प्राह कियन्नं कालमुच्यताम् ।
प्रजागारो विष्णुगृहे कृतं (तो) भक्तिमता वद ॥ ६२ ॥
तमभ्युवाच प्रहसन्विशान्यद्दानि राक्षस ।
एकादश्यां मासि मासि कृत्स्नस्तत्र प्रजागरः ॥
मातङ्गवचनं श्रुत्वा प्रोवाच ब्रह्मराक्षसः ॥ ६३ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

यद्यद्य त्वां प्रवक्ष्यामि तद्भुमवान्वकुमर्हति ।
एकरात्रिहृतं साधो मम देहि प्रजागरम् ॥ ६४ ॥
एवं त्वां मोक्षयिष्यामि मोक्षयिष्यामि नाम्यया ।
त्रिः सत्येन महामाग इत्युक्त्वा विरराम ह ॥ ६५ ॥

ध्यास उवाच ।

मातङ्गस्ममुवाचाथ मयाऽऽत्मा ते निरावर ।
निरेद्रितः किमुक्तेन खादस्व स्वेच्छयाऽपि माम् ॥ ६६ ॥

तमाह राक्षसो भूयो यामद्वयप्रजागरम् ।

सगीत मे प्रयच्छस्व कृपां कतुं त्वमर्हसि ॥ ६७ ॥

मातङ्गो राक्षसं प्राह किमसंयद्मुच्यते ।

खादस्य स्वेच्छया मा त्वं न प्रदास्ये प्रजागरम् ॥

मातङ्गधचनं श्रुत्वा प्राह तं ब्रह्मराक्षसः ॥ ६८ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

को हि दुष्टमतिर्मन्दो भवन्तं द्रष्टुमुत्सहेत् ।

धर्पयितुं पीडयितुं रक्षितं धर्मकर्मणा ॥ ६९ ॥

दीनस्य पापप्रस्तस्य विषयेर्मोहितस्य च ।

नरकार्तस्य मूढस्य साधवः स्युर्दयान्विताः ॥ ७० ॥

तन्मम त्वं महाभाग कृपां हृत्वा प्रजागरम् ।

यामस्यैकस्य मे देहि गच्छ वा निलयं स्वकम् ॥ ७१ ॥

ध्यास उवाच ।

तं पुनः प्राह चाण्डालो न यास्यामि निजं गृहम् ।

न चापि तद्य दास्यामि कथं विश्रामजागरम् ॥

तं ब्रह्मस्याथ चाण्डालं प्रोवान् ब्रह्मराक्षसः ॥ ७२ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

राश्वयसाने या गीता गीतिका कौतुकाश्रया ।

तस्याः फलं प्रयच्छेस्व त्राहि पापात्समुद्धर ॥ ७३ ॥

ध्यास उवाच ।

एवमुच्चारितं तेन मातङ्गस्तमुवाच ह ॥ ७४ ॥

मातङ्ग उवाच ।

किं पूर्वं भवता कर्म विवृतं कृतमञ्जसा ।

येन त्वं दोषज्ञातेन संभूतो ब्रह्मराक्षसः ॥ ७५ ॥

व्यास उवाच ।

तस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य मातङ्गं ब्रह्मराक्षसः ।

प्रोवाच दुःखसंतप्तः संस्मृत्य स्वकृतं कृतम् ॥ ७६ ॥

ब्रह्मराक्षस उवाच ।

श्रूपतां योऽहमासं वै पूर्वं यज्ज्व मया कृतम् ।

यस्मिन्कृते पापयोनिं गतवानस्मि राक्षसीम् ॥ ७७ ॥

सोमशर्म इति स्यातः पूर्वमासमहं द्विजः ।

पुत्रोऽध्ययनशीलस्य देवशर्मस्य यज्वनः ॥ ७८ ॥

कस्यचिद्यजमानस्य सूत्रमन्त्रबहिष्कृतः ।

नृपस्य कर्मसक्तेन श्रूपकर्मसुनिष्ठितः ॥ ७९ ॥

भार्गवाग्रं चाकरोद्यज्ञे लोमप्रोहप्रपीडितः ।

तस्मिन्परिसमाप्ते तु मौख्याहस्ममनुष्ठितः ॥ ८० ॥

यद्युमाख्यवानस्मि द्वादशाहं महाकृतम् ।

प्रवर्तमाने तस्मिन्सु कुक्षिशूलोऽमघन्मम ॥ ८१ ॥

संपूर्णे दशरात्रे तु न समाप्ते तथा कर्तो ।

विरूपाक्षस्य दीयन्त्यामाहुत्यां राक्षसे क्षणे ॥ ८२ ॥

मृतोऽहं तेन दोषेण संभूतो ब्रह्मराक्षसः ।

मूर्धेन मन्त्रहर्त्तनेन सूत्रस्वरविवर्त्तिनम् ॥ ८३ ॥

अजानता यज्ञविद्यां यदिष्टं याजितं च यत् ।
 तेन कर्मविपाकेन संभूतो ब्रह्मराक्षसः ॥ ८४ ॥
 तन्मां पापमहामोघौ निमग्नं त्वं समुद्धर ।
 प्रजागरे गीतिकैकां पश्चिमां दातुमर्हसि ॥ ८५ ॥

व्यास उवाच ।

तमुवाचाथ चाण्डालो यदि प्राणिवधाद्भुवान् ।
 निवृत्तिं कुर्वते दद्यां ततः पश्चिमगीतिकाम् ॥ ८६ ॥
 बाढमित्यथदत्सोऽपि मातङ्गोऽपि ददौ तदा ।
 गीतिकाफलमामन्त्र्यमुहूर्तार्धप्रजागरम् ॥ ८७ ॥
 तस्मिन्गीतिफले दत्ते मातङ्गं ब्रह्मराक्षसः ।
 प्रणम्य प्रययौ हृष्टस्तीर्थचरं पृथूदकम् ॥ ८८ ॥
 तत्रानशनसंकल्पं पृत्वा प्राणाञ्जहौ द्विजाः ।
 राक्षसत्वाद्विनिर्मुक्तो गीतिकाफलवृंहितः ॥ ८९ ॥
 पृथूदकप्रभावाच्च ब्रह्मलोकं च दुर्लभम् ।
 दश वर्षसहस्राणि निरातङ्गोऽवसत्ततः ॥ ९० ॥
 तस्यान्ते ब्राह्मणो जातो बभूव स्मृतिमान्वशी ।
 तस्याहं चरितं भूयः कथयिष्यामि भो द्विजाः ॥ ९१ ॥
 मातङ्गस्य कथाशेषं शृणुध्वं गदतो मम ।
 राक्षसे तु गते धीमान्गृहमेत्य यतात्मवान् ॥ ९२ ॥
 तद्विप्रचरितं स्मृत्वा निर्विण्णः शुचिरप्यसौ ।
 पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य ददौ भूम्याः प्रदक्षिणाम् ॥ ९३ ॥

कोकामुखात्समारम्य यावद्वै स्कन्ददर्शनम् ।
 दृष्ट्वा स्कन्दं ययौ धाराचक्रे चापि प्रदक्षिणम् ॥ ९३ ॥
 ततोऽद्विवरमागम्य विन्ध्यमुच्चशिलोच्चयम् ।
 पापप्रमोचनं तीर्थमाससाद् स तु द्विजाः ॥ ९५ ॥
 स्नानं पापहरं शक्रे स तु चाण्डालयंशजः ।
 विमुक्तपापः सस्मार पूर्वजातीरनेकशः ॥ ९६ ॥
 स पूर्वजन्मन्यभयद्विभुः संयतवाट्मनाः ।
 यतकायश्च मतिमान्वेद्रेदाङ्गपारगः ॥ ९७ ॥
 एकदा गोपु नगराद्ब्रुहियमाणासु तत्स्करैः ।
 मिह्राऽवधृता रजसा मुक्ता तेनाथ मिभुजा ॥ ९८ ॥
 स तेनाथर्मदोयेण चाण्डालीं योनिमागतः ।
 पापप्रमोचने स्नातः स मृतो नर्मडातटे ॥ ९९ ॥
 मूर्खोऽमूढब्राह्मणधरो चाराणम्या स मो द्विजाः ।
 तत्राम्य वसतोऽष्टैस्तु त्रिशद्विंशतिः सिद्धपूरुषः ॥ १०० ॥
 विरूपरूपी यन्नाम योगमायायन्त्रान्वितः ।
 तं दृष्ट्वा सोपहासार्यममिवाद्याभ्युवाच ह ॥ १०१ ॥
 कुशलं सिद्धपुरं कुतस्त्वागम्य ते त्वया ॥ १०२ ॥

म्यास उवाच ।

एवं संमापितस्त्वेन ज्ञानोऽहमिति चिन्त्य तु ।
 मृत्युवाचाय वन्द्यस्त्वं स्वर्गलोकादुपागतः ॥ १०३ ॥
 नं सिद्धं प्राह मूर्खोऽसौ किं त्वं चेन्सि त्रिविष्टपे ।
 नारायणो ह्यमवानुर्वशीमप्सरोवराम् ॥ १०४ ॥

सिद्धस्तमाह तां वेदुमि शक्रचामरधारिणीम् ।

स्वर्गस्याऽऽभरणं मुख्यमुर्वशीं साधुसंभवाम् ॥ १०५ ॥

विप्रः सिद्धमुवाचाय ऋजुमार्गविवर्जितः ।

तन्मित्र मत्सृते घातामुर्वश्या भवताऽऽदरात् ॥ १०६ ॥

कथनीया यच्च सा ते ब्रूयादाख्यास्यते भवान् ।

वाढमित्यब्रवीत्सिद्धः सोऽपि विप्रो मुदाऽन्वितः ॥ १०७ ॥

बभूव सिद्धोऽपि ययौ मेरुपृष्ठं सुरालयम् ।

समेत्य चोर्वशीं प्राह यदुक्तोऽसी द्विजेन तु ॥ १०८ ॥

सा प्राह तं विद्धधरं नाहं काशिपतिं द्विजम् ।

जानामि सत्यमुक्तं ते न चेतसि मम स्थितम् ॥ १०९ ॥

इत्युक्तः प्रययौ सोऽपि कालेन घटुना पुनः ।

घाराणसीं ययौ सिद्धो दृष्टो मूर्खेण वै पुनः ॥ ११० ॥

दृष्टः पृष्टः किल भूयः किमाहोरभवा तव ।

सिद्धोऽब्रवीन्न जानामि मामुवाचोर्वशी स्वयम् ॥ १११ ॥

सिद्धधाक्यं ततः श्रुत्वा स्मितभिर्ग्रीष्मसंपुटः ।

पुनः प्राह कथं घेत्सीत्येवं वाच्या त्वयोर्वशी ॥ ११२ ॥

वाढमेवं करिष्यामीत्युक्त्वा सिद्धो दिवं गतः ।

ददर्श शक्रमवनान्निष्क्रामन्तीमथोर्वशीम् ॥ ११३ ॥

प्रोवाच तां सिद्धधरः सा च तं सिद्धमब्रवीत् ।

नियमं कंचिदपि हि करोतु द्विजसत्तमः ॥ ११४ ॥

येनाहं कर्मणा सिद्ध त जानामि न चान्यथा ।

तदुर्वशीयचोऽभ्येत्य तस्मै मूर्ध्निद्विजाय तु ॥ ११५ ॥

कथयामास सिद्धस्तु सोऽर्षामं नियमं जगौ ।
 तवाग्रे सिद्धपुरुष नियमोऽय कृतो मया ॥ ११६ ॥
 न भोक्ष्येऽद्यप्रभृति वै शकटं सत्यमरितम् ।
 इत्युक्तः प्रययौ सिद्धः स्वर्गं दृष्ट्वोर्वशीमथ ॥ ११७ ॥
 प्राहासौ शकटं भोक्ष्ये नाद्यप्रभृति कर्हिचित् ।
 तं सिद्धमुर्वशी प्राह हातोऽसौ सांप्रनं मया ॥ ११८ ॥
 नियमग्रहणादेव मूर्खो मा(ऽय)मुपहासकः ।
 इत्युक्त्वा प्रययौ शीघ्रं वासं नारायणात्मजा ॥ ११९ ॥
 सिद्धोऽपि विचचारासौ कामचारी महोत्तलम् ।
 उर्वश्यपि घरारोहा गत्वा वाराणसीं पुरीम् ॥ १२० ॥
 मत्स्योदरीजले स्नानं चक्रे दिव्यवपुर्धरा ।
 अथासावपि मूर्खस्तु नदीं मत्स्योदरीं मुने ॥ १२१ ॥
 जगामाय ददर्शासौ स्नायमानामयोर्वशीम् ।
 तां दृष्ट्वा घबृधेऽथास्य मन्मथः क्षोमदृढदृढम् ॥ १२२ ॥
 क्षकार मूर्खञ्चेष्टाश्च तं विनेदोर्वशी स्वयम् ।
 तं मूर्खं सिद्धगदिनं ज्ञात्वा सस्मितमाह तम् ॥ १२३ ॥

उर्वश्युवाच ।

किमिच्छसि महाभाग मत्तः शीघ्रमिहोन्वयताम् ।
 करिष्यामि वन्नस्तुभ्यं त्वं विभ्रज्यं कटिप्यसि ॥ १२४ ॥

मूर्खब्राह्मण उवाच ।

मान्मप्रदानेन मम प्राणान्क्षु शुचिस्मिते ॥ १२५ ॥

व्यास उवाच ।

तं प्रादाथोर्वशी विप्रं नियमस्थाऽस्मि सांप्रतम् ।
 त्वं तिष्ठस्व क्षणमथ प्रतीक्षस्वाऽऽगतं मम ॥ १२६ ॥
 स्थितोऽस्मीत्यग्रवीद्विप्रः साऽपि स्वर्गं जगाम ह ।
 मासमात्रेण साऽऽयाता ददर्श तं कृशं द्विजम् ॥ १२७ ॥
 स्थितं मासं नदीतीरे निराहारं सुराङ्गना ।
 तं दृष्ट्वा निश्चययुत भूत्वा वृद्धवपुस्ततः ॥ १२८ ॥
 सा चकार नदीतीरे शकटं शर्करावृतम् ।
 घृतेन मधुना चैव नदी मत्स्योदरी गता ॥ १२९ ॥
 स्नात्वाऽथ भूमौ घसन्तो शकटं च यथार्हत ।
 तं ब्राह्मणं समाहूय चाकपमाह सुलोचना ॥ १३० ॥

उर्वश्युवाच ।

मया तीव्रं व्रतं विप्र चीर्णं सौभाग्यकारणात् ।
 व्रतान्ते निष्कृतिं दद्या प्रतिगृहीष्व भो द्विज ॥ १३१ ॥

व्यास उवाच ।

स प्राह किमिदं लोके दीयते शर्करावृतम् ।
 क्षुत्क्षामकण्ठः पृच्छामि साधु भद्रे समीरय ॥ १३२ ॥
 सा प्राह शकटो विप्र शर्करापिष्टसंयुत ।
 इमं त्वं समुपादाय प्राणं तर्पय मा चिरम् ॥ १३३ ॥
 स तच्छ्रुत्वाऽथ संस्मृत्य क्षुधया पीडितोऽपि सन् ।
 प्राह भद्रे न गृह्णामि नियमो हि कृतो मया ॥ १३४ ॥

पुरतः सिद्धवर्गस्य न मोक्ष्ये शक्यं त्विति ।

परिजानाद्यमुर्वश्या ददम्बान्यस्य कस्यचित् ॥ १३५ ॥

साऽप्रवृत्तियमो मद्र कृतः काष्ठमये त्वया ।

नासां काष्ठमयो भुङ्क्ते क्षुधया चातिपीडितः ॥ १३६ ॥

तां ब्राह्मणः प्रत्युवाच न मया तद्विशेषणम् ।

कृतं मद्रेऽथ नियमः सामान्येनैव मे कृतः ॥ १३७ ॥

तं भूयः प्राह सा तन्वी न चेद्भूमोक्ष्यसि ब्राह्मण ।

गृहं गृहान्वा गच्छस्व कुटुम्बं तव मोक्षयति ॥ १३८ ॥

स तामुवाच सुदति न तावद्यामि मन्दिरम् ।

इहाऽऽयाता वरारोहा त्रैलोक्येऽप्यधिका गुणैः ॥ १३९ ॥

सा मया मदनार्नेन प्रार्थिताऽऽश्वासितमस्तया ।

स्वीयता क्षणमित्येवं म्यास्यामीति मपोदितम् ॥ १४० ॥

मासमात्रं गतायास्तु तस्या मद्रे स्थितम्य च ।

मम सत्यानुरक्तस्य संगमाय धृतव्रते ॥ १४१ ॥

तस्य सा घननं श्रुत्वा कृत्वा स्वं रूपमुत्तमम् ।

विहस्य भावगम्भीरमुर्वशी प्राह नं द्विजम् ॥ १४२ ॥

उर्वश्युवाच ।

साधु सत्यं त्वया विप्र व्रतं निष्ठितचेतसा ।

निष्पादितं हृद्रादेव मम दर्शनमिच्छता ॥ १४३ ॥

यहमेवैर्यशा विप्र त्वां जिज्ञासार्थमागता ।

परीक्षितो निश्चितवान्मवान्सन्यतया श्रुतिः ॥ १४४ ॥

गच्छ शूकरवोद्देशं रूपतीर्थेति विश्रुतम् ।

सिद्धिं यास्यसि विप्रेन्द्र ततस्त्वं मामवाप्स्यसि ॥ १४५ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा दिवमुत्पत्य सा जगामोर्वशी द्विजाः ।

स च सत्यतपा विप्रो रूपतीर्थं जगाम ह ॥ १४६ ॥

तत्र शान्तिपरो भूत्वा नियमग्रतः पृक्शुचिः ।

देहोत्सर्गं जगामासौ गान्धर्वं लोकमुत्तमम् ॥ १४७ ॥

तत्र मन्वन्तरशतं भोगान्भुक्त्वा यथार्थतः ।

यभूव सुकुले राजा प्रजारञ्जनतत्परः ॥ १४८ ॥

स यज्वा विविधैर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।

पुत्रेषु राज्यं निक्षिप्य ययौ शूकरवधं पुनः ॥ १४९ ॥

रूपतीर्थे मृतो भूयः शकलोकमुपागतः ।

तत्र मन्वन्तरशतं भोगान्भुक्त्वा ततश्च्युतः ॥ १५० ॥

प्रतिष्ठाने पुरघरे युधपुत्रः पुरुरवाः ।

यभूव तत्र चोर्वश्याः संगमाय तपोधनाः ॥ १५१ ॥

एवं पुरा सत्यतपा द्विजाति-

स्तार्थं प्रसिद्धे स हि रूपसंज्ञे ।

आराध्य जन्मन्यथ चार्च्यं विष्णु-

मयाप्य भोगानथ मुक्तिमेति ॥ १५२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिवाल्मे व्यासर्षिसंवादे प्रजागरे गीतकाया
प्रशंसानिरूपणं नाम सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२७॥

अथाष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

न्यासमुनिसंवादेऽत्रिण्णुभक्तिहेतुकथनम्

मुनय ऊचुः ।

श्रुतं फलं गीतिकाया मस्मामिः सुप्रजागरे ।

कृष्णस्य येन चाण्डालो गतोऽसौ परमां गतिम् ॥ १ ॥

यथा विष्णौ भवेद्भक्तिस्तन्नो ब्रूहि महामते ।

तपसा कर्मणा येन श्रोतुमिच्छाम सांप्रतम् ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुध्वं मुनिशार्दूलाः प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।

यथा कृष्णे भवेद्भक्तिः पुरुषस्य महाफला ॥ ३ ॥

संसारोऽस्मिन्महाघोरे सर्वभूतमयावहे ।

महामोहकरे नृणां नानादुःखशताकुले ॥ ४ ॥

तिर्यग्योनिसहस्रेषु जायमानः पुनः पुनः ।

कथंविह्वलमते जन्म देही मानुष्यकं द्विजाः ॥ ५ ॥

मानुषत्वेऽपि विप्रत्यं विप्रत्वेऽपि विवेकिता ।

विवेकाद्धर्मबुद्धिस्तु बुद्ध्या तु श्रेयसां ग्रहः ॥ ६ ॥

यावत्पापक्षयं पुंसां न भवेज्जन्म संवितम् ।

तावन्न जायते भक्तिर्वासुदेवे जगन्मये ॥ ७ ॥

तस्माद्वक्ष्यामि भो विप्रा भक्तिः कृष्णे यथा भवेत् ।

अन्यदेवेषु या भक्तिः पुरुषस्येह जायते ॥ ८ ॥

कर्मणा मनसा वाचा तद्गतेनान्तरात्मना ।

तेन तस्य भवेदुभक्तिर्यजने मुनिसत्तमाः ॥ ९ ॥

स करोति ततो विप्रा भक्तिं चाग्नेः समाहितः ।

तुष्टे हुताशने तस्य भक्तिर्भवति भास्करे ॥ १० ॥

पूजां करोति सततमादित्यस्य ततो द्विजाः ।

प्रसन्ने भास्करे तस्य भक्तिर्भवति शंकरे ॥ ११ ॥

पूजां करोति विधिषत्स तु शंभोः प्रयत्नतः ।

तुष्टे त्रिलोचने तस्य भक्तिर्भवति केशवे ॥ १२ ॥

संपूज्य तं जगन्नाथं वासुदेवाख्यमयम् ।

ततो भुक्तिं च मुक्तिं च स प्राप्नोति द्विजोत्तमाः ॥ १३ ॥

मुनय ऊचुः ।

अवैष्णवा नरा ये तु दृश्यन्ते च महामुने ।

किं हि विष्णुं नार्चयन्ति ब्रूहि तत्कारणं द्विज ॥ १४ ॥

व्यास उवाच ।

द्वौ भूतसर्गौ विख्यातौ लोकेऽस्मिन्मुनिसत्तमाः ।

वासुरक्ष तथा दैवः पुरा सृष्टः स्वयंभुवा ॥ १५ ॥

दैर्घ्यं प्रकृतिमासाद्य पूजयन्ति ततोऽच्युतम् ।

वासुरी योनिमापन्ना दूषयन्ति नरा हरिम् ॥ १६ ॥

मायया हतचिज्ञाना विष्णोस्ते तु नराधमाः ।

अप्राप्य तं हरिं विप्रास्ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ १७ ॥

तस्य या गह्वरी माया दुर्विशेषा सुरासुरैः ।

महामोहकरी नृणां दुस्तरा चारुतात्मभिः ॥ १८ ॥

मुनय ऊचुः ।

इच्छान्तां महामायां ज्ञानुं विष्णोः सुदुस्तराम् ।

वल्लुमर्हसि घर्मेज परं कौतुहलं हि नः ॥ १६ ॥

व्यास उवाच ।

स्वप्नेन्द्रजालसंकल्पा माया सा लोककर्षणी ।

कः शक्नोति हरेर्मायां ज्ञानुं ता केनवाहने ॥ २० ॥

या वृत्ता ब्राह्मणम्याऽऽर्सान्नायार्ये नारदस्य च ।

विडम्बतां तु तां विप्राः शृणुष्व गदतो मम ॥ २१ ॥

प्रागार्सान्पतिः धीमानान्नाथ इति विद्युतः ।

नगरे कामदमनस्तम्याय तनयः शुचिः ॥ २२ ॥

धर्मरामः क्षमाशीलः पितृशुभ्रयै रतः ।

प्रज्ञानुरक्तो दक्षः श्रुतिशास्त्रवृत्तग्रमः ॥ २३ ॥

पिताऽप्य त्वकरोदन्तं विवाहाय न चैच्छत ।

तं पिता प्राह किमिति नेच्छसे दारसंग्रहम् ॥ २४ ॥

सर्वमेतन्सुखार्थं हि वाञ्छति मनुजाः किल ।

सुखमूला इह दाराश्च तस्मात्तं त्वं समाचर ॥ २५ ॥

स पितुर्वचनं श्रुत्वा तूर्णान्नास्ते च गौरवान् ।

नुहुर्नुहुस्तं च पिता बोधयामास मो द्विजाः ॥ २६ ॥

अयासौ पितरं प्राह तात नानानुरूपता ।

नरा समाग्रिता ध्येष्टा वैष्णवा परिपालिता ॥ २७ ॥

न पिता प्राह संगम्य नैष घर्मेऽस्ति पुत्रक ।

न विधारयितव्या स्यात्पुरुषेण विपश्चिता ॥ २८ ॥

कुरु मद्वचनं पुत्र प्रभुरस्मि पिता तव ।

मा निमज्ज कुलं मह्यं नरके संततिक्षयात् ॥ २६ ॥

स हि तं पितुरादेशं श्रुता प्राह सुतो वशी ।

प्रीत संस्मृत्य पौराणी संसारस्य विचित्रताम् ॥ ३० ॥

पुत्र उवाच ।

शृणु तात वचो मह्यं तत्त्ववाक्यं सहेतुकम् ।

नामानुरूपं कर्तव्यं सत्यं भवति पार्थिव ॥ ३१ ॥

मया जन्मसहस्राणि जरामृत्युशतानि च ।

प्राप्तानि दारसंयोगवियोगानि च सर्वशः ॥ ३२ ॥

तृणमुल्मलताचट्ठीसरीसृपमृगद्विजाः ।

पशुस्त्रीपुरुषाद्यानि प्राप्तानि शतशो मया ॥ ३३ ॥

गणकिंनरगन्धर्वविद्याधरमहोरगाः ।

यक्षगुह्यकरक्षांसि दानवाप्सरसः सुराः ३४ ॥

नदीध्वरसहस्रं च प्राप्तं तात पुनः पुनः ।

सृष्टस्तु बहुशः सृष्टौ संहारे चापि संहतः ॥ ३५ ॥

दारसंयोगयुक्तस्य तातेदृढमे विद्वग्यना ।

इतस्तृतीये यद्वत्तं मम जन्मनि तच्छृणु ॥

कथयामि रुमासेन-तीर्थमाहात्म्यसंभवम् ॥ ३६ ॥

अतीत्य जन्मानि यद्वनि तात,

नृदेवगन्धर्वमहोरगाणाम् ।

विद्याधराणां खगकिंनराणां,

जातो हि वंशे सुतया महर्षिः ॥ ३७ ॥

ततो महाभूदचला हि मक्ति-

जनार्दने लोकपता मधुञ्जे ।

व्रतोपवासैर्विविधैश्च भक्त्या,

संतोषितश्चक्रगदास्त्रधारी ॥ ३८ ॥

तुष्टोऽभ्यगात्पक्षिपतिं महात्मा,

विष्णुः समारह्य वस्त्रदो मे ।

प्राहोच्चशब्दं त्रियता द्विजाते,

धरो हि यं धाञ्छसि तं ब्रह्मास्ये ॥ ३९ ॥

ततोऽहमूचे हरिर्माशितारं,

तुष्टोऽसि चेत्केशव, तद्वृणोमि ।

या सा त्वदीया परमा हि माया,

तां वेत्तुमिच्छामि जनार्दनोऽहम् ॥ ४० ॥

अथाग्रर्षाग्ने मधुकैटभारिः,

किं ते तथा ब्रह्मन्मायया वै ।

धर्मार्थकामानि वदानि तुभ्यं,

पुत्राणि मुल्यानि निरामयत्त्वम् ॥ ४१ ॥

ततो मुत्तारिं पुनरुक्तवानहं,

भूयोऽयं धर्मार्थजिगीषिनैव यत् ।

माया तवेमामिह वेत्तुमिच्छे,

ममाद्य तां दर्शय पुष्कराक्ष ॥ ४२ ॥

ततोऽभ्युवाचाय नृसिंहमुख्यः,

श्रीशः प्रभुर्विष्णुरिदं वचो मे ॥

विष्णुस्त्वाच ।

मायां मदीयां न हि वेत्ति कश्चि-

न्न चापि वा वेत्स्यति कश्चिदेव ॥ ४३ ॥

पूर्वं सुरर्षिद्वज नारदाख्यो,

ब्रह्मात्मजोऽभून्मम भक्तियुक्तः ।

तेनापि पूर्वं भवता यथैव,

संतोषितो भक्तिमता हि तद्वत् ॥ ४४ ॥

धरं च दत्तं (दातुं) गतवानहं च,

स चापि धमे धरमेतदेव ।

निवारितो मामतिमूढभाषाद्-

भवान्यथैवं धृतधान्वर च ॥ ४५ ॥

ततो मयोक्तोऽम्भसि नारद त्वं,

मायां हि मे वेत्स्यसि संनिमग्नः ।

ततो निमग्नोऽम्भसि नारदोऽसौ,

कन्या यमौ काशिपतेः सुशीला ॥ ४६ ॥

तां यौचनाढ्यामथ चारुधर्मिणे,

विदर्भराजस्तनयाव चै रदौ ।

स्व(सु)धर्मणे सोऽपि तथा समेतः,

सिपेव कामानतुलान्महर्षिः ॥ ४७ ॥

स्वर्गे गतेऽसौ पितरि प्रतापवा-

घ्राज्यं क्रमायातमवाप्य हृष्टः ।

विदर्भराष्ट्रं परिपालयान्,

पुत्रैः सप्तैर्वैद्यैर्दुर्मिथुं सोऽभूत् ॥ ४८ ॥

अथामवदुमूमिपते सुधर्मण ,

काशीश्वरेणाय सम सुपुत्रम् ।

तत्र क्षयं प्राप्य (प) सपुत्रर्षोत्र ,

विदर्भराट्काशिपतिश्च युद्धे ॥ ४६ ॥

सतः सुशीला पितरं सपुत्रं ,

ब्रान्वा पतिं चापि सपुत्रर्षोत्रम् ।

पुराद्विनि सून्य रणाघनिं गता ,

दृष्ट्वा सुशीला कदन महान्तम् ॥ ५० ॥

मर्तुरले क्षत्र पितुरले च ,

दुष्कान्विता सा सुचिरं विलप्य ।

जगाम सा मातरमार्नन्वा ,

ब्रान्नुत्तान्ब्रातृसुतान्सर्षोत्रान् ॥ ५१ ॥

मर्तारमेवा पितरं च शृणु ,

महात्मशाने च महावितिं सा ।

दृष्ट्वा हृताशं प्रवर्द्धा स्वयं च ,

यदा समिद्धो हुनभुग्धमूष ॥ ५२ ॥

तदा सुशीला प्रविशेश वैगा-

द्धा पुत्रं हा पुत्रं इति श्रुवाणा ।

तदा पुन सा मुनिर्नारदोऽभून् ,

स चापि बद्धिं श्फटिकामलान् ॥ ५३ ॥

पूर्णं सरोऽभूद्य चोत्तार ,

तस्याग्रतो देववरस्तु वेत्रवः ।

.....

ब्रह्मस्य देवर्षिमुवाच नारदम् ॥ ५४ ॥
 कस्ते तु पुत्रो घद मे महर्षे,
 मृतं च कं शोचसि नष्टबुद्धिः ।
 ब्राह्मन्वितोऽभूदथ नारदोऽसौ,
 ततोऽहमेनं पुनरेव चाऽऽह ॥ ५५ ॥
 इतीदृशा नारद कष्टरूपा,
 माया मदीया कमलासनाद्यैः ।
 शक्या न वेत्तुं समहेन्द्ररद्रैः,
 कथं भवान्वेत्स्यति दुर्यभाव्याम् ॥ ५६ ॥
 स वाक्यमाकर्ण्य महामहर्षि-
 रुवाच भक्तिं मम देहि विष्णो ।
 प्राप्तेऽथ काले स्मरणं तथैव,
 सदा च संदर्शनमीश तेऽस्तु ॥ ५७ ॥
 यत्राहमार्तश्चित्तिमद्य रुद्ध-
 स्तत्तीर्थं मस्त्यच्युतपापहन्त्रा ।
 अधिष्ठितं केशव नित्यमेव,
 त्यया सदाऽऽसं(हेदं) कमलोद्भवेन ॥ ५८ ॥
 ततो मयोक्तो द्विज नारदोऽसौ,
 तीर्थं सितोदे (दं) हि चितिस्तथास्तु ।
 स्थास्याम्यहं चात्र सदैव विष्णु-
 र्महेश्वरः स्थास्यतिः चोत्तरेण ॥ ५९ ॥

यदा विस्मृत्तवदन त्रिनेत्रः

स च्छेत्स्यतेय च ममु (त्वय चो)श्रवावम् ।

तदा कपालस्य तु मोचनाय,

समेप्यते तीर्थमिदं त्वदीयम् ॥ ६० ॥

स्नातस्य तीर्थं त्रिपुरान्तकस्य,

पतिष्यते भूमितले कपालम् ।

ततस्तु तीर्थेति कपालमोचन,

ख्यातं पृथिव्या च भविष्यते तत् ॥ ६१ ॥

तदा प्रभृत्यम्बुदबाहनोऽसौ,

न मोक्ष्यते तीर्थवरं सुपुण्यम् ।

न चैव तस्मिन्निज संप्रचक्षते,

तत्क्षेत्रमुग्रं त्वय ब्रह्मवध्या ॥ ६२ ॥

यदा न मोक्षत्यमराहिन्ता,

तत्क्षेत्रमुख्य महदाप्तपुण्यम् ।

तदा विमुक्तेति सुरै रक्षस्य,

तीर्थं स्तुतं पुण्यदमय्याव्यम् ॥ ६३ ॥

कृत्वा तु पापानि नरो महान्ति,

तस्मिन्प्रविष्टः शुचिर्प्रमार्दी ।

यदा तु मां चिन्तयते स शुद्धः,

प्रयाति मोक्षं भगवत्प्रसादात् ॥ ६४ ॥

भूत्वा तस्मिन्नुद्रपिशाचसंज्ञो-

योन्यन्तरे दुःखमुपाप्सुनेऽसौ ।

विमुक्तपापो बहुवर्षपूर्वै-

रुत्पत्तिमायास्यति विप्रगेहे ॥ ६५ ॥

शुचिर्यतात्माऽस्य ततोऽन्तकाले,

रुदो हितं तारकमस्य कीर्तयेत् ।

इत्येवमुक्त्वा द्विजवर्यं नारदं,

गतोऽस्मि दुग्धान्वमात्मगेहम् ॥ ६६ ॥

स चापि विप्रस्त्रिदिवं चचार,

गन्धर्वराजेन समर्च्यमानः ।

एतद्योक्तं ननु बोधनाय

माया मदीया नाहं शक्यते सा ॥ ६७ ॥

ज्ञातुं भवानिच्छति चेत्ततोऽद्य,

एवं विशस्वाप्सु च घेतिस येन ।

एवं द्विजातिर्हरिणा प्रयोधितो,

भात्यर्थयोगान्निममज्ज तोये ॥ ६८ ॥

कोकामुखे तात ततो हि कन्या,

चाण्डालवेशमन्यमघदुद्विजः सः ।

रूपान्विता शीलगुणोपपन्ना,

अवाप सा यौवनमाससाद ॥ ६९ ॥

चाण्डालपुत्रेण सुबाहुनाऽपि,

विघाहिता रूपविषर्जितेन ।

पतिर्न तस्या हि मतो यमूय

सा तस्य चैवाभिमता यमूय ॥ ७० ॥

पुत्रद्वयं नैत्रहीनं गभूव,

कन्या च पश्चादुवधिरा तथाऽन्या ।

पतिर्दग्धिस्त्वथ साऽपि मुग्धा,

नदीगता रोदिति तत्र नित्यम् ॥ ७१ ॥

गता कदाचित्कलशं गृहीत्वा,

साऽन्तर्जलं स्नातुमथ प्रविष्टा ।

यावद्विजोऽसौ पुनरेव ताव-

ज्जातः क्रियायोगरत सुशीलः ॥ ७२ ॥

तस्याः स भार्ताऽथ चिरगतेति,

द्रष्टुं जगामाथ नदीं सुपुण्याम् ।

ददर्श कुम्भं न च ता तटस्थां,

ततोऽतिदुःखात्प्रहरोद नादयन् ॥ ७३ ॥

ततोऽन्धयुग्मं वधिरा च कन्या,

दुःखान्विताऽसौ समुपाजगाम ।

ते वै रुदन्तं पितरं च दृष्ट्वा,

दुःखान्विता चै रुरुर्भृशार्ताः ॥ ७४ ॥

नतः स पप्रच्छ नदीतटस्था-

द्विजान्भवद्भिर्यदि योपिदेका ।

दृष्टा तु तोयार्थमुपाव्रजन्ती,

आख्यात ते प्रोचुरिमां प्रविष्टा ॥ ७५ ॥

नदी न भूयस्तु समुत्ततार,

एतावदेवेह समीहितं न ।

स तद्वचो घोरतरं निशम्य,

रुदोद शोकाश्रुपरिप्लुताक्षः ॥ ७६ ॥

तं वै रुदन्तं समुतं सकन्यं,

दृष्ट्वाऽहमार्तः सुतरां बभूव ।

मार्तिश्च मेऽभूदथ संस्मृतिश्च,

चाण्डालयोषाऽहमिति क्षितीश ॥ ७७ ॥

ततोऽग्रवं तं नृपते मतङ्गं,

किमर्थमार्तेन हि रुद्यते त्वया ।

तस्या न लाभो भविताऽतिमौर्ख्या-

दाक्रन्दितेनेह वृथा हि किं ते ॥ ७८ ॥

स मामुधावाऽऽत्मजयुग्ममन्धं,

कन्या चेका यधिरेयं तथैव ।

कथं द्विजाते अधुनाऽऽर्तमेत-

माभ्वासयिष्येऽप्यथ पोषयिष्ये ॥ ७९ ॥

इत्येवमुक्त्वा स सुतैश्च साधं,

फूटृत्य फूटृत्य च रोदिति स्म ।

यथा यथा रोदिति स श्वपाक-

स्तथा तथा मे श्मभवत्कृताऽपि ॥ ८० ॥

ततोऽहमार्तं तु निवार्य तं वै,

स्वधंशवृत्तान्तमथाऽऽचक्षे ।

ततः स दुःखात्सह पुत्रकैः-

सधिवेश कोकामुलमार्तरूपः ॥ ८१ ॥

प्रविष्टमात्रे सलिले मतङ्ग -

स्तीर्यप्रमावाच्च विमुक्तपाप ।

विमानमारुह्य शशिप्रकाश,

ययौ दिवं तान ममोपपश्यन् ॥ ८२ ॥

तस्मिन्प्रविष्टे सलिले मृने च,

ममार्तिरासीदतिमोहकर्त्री ।

ततोऽतिपुण्ये नृपवर्य कोका

जले प्रविष्टस्त्रिदिव गन्ध ॥ ८३ ॥

भूयोऽमवं चैश्यकुले व्यधातौ,

जातिस्मरस्तीर्यवत्प्रसादात् ।

ततोऽतिनिर्विण्णमना गतोऽहं,

कोकामुखं संयतवाक्प्रवित्त ॥ ८४ ॥

घनं समास्थाय कनेवरं स्वं,

संशोषयित्वा दिवमारोह ।

तस्माच्छ्रुतस्त्वद्भवने च जातो,

जातिस्मरस्नात हृषिसादात् ॥ ८५ ॥

सोऽहं समाराध्य मुरारिदेवं,

कोकामुखे त्यक्तशुभाशुभेच्छः ।

इत्येवमुक्त्वा पितरं प्रणम्य,

गत्वा च कोकानुस्रमप्रतीक्षम् ।

विष्णुं समाराध्य वराहरूप-

मवाप सिद्धिं मनुजैर्मोऽसौ ॥ ८६ ॥

इत्थं स कालदमनः सहपुत्रर्षोत्रः,

कोकामुखे तीर्थवरे सुपुण्ये ।

त्यक्त्वा तनुं दोषमयीं ततस्तु,

गतो दिवं सूर्यमयैर्विमानैः ॥ ८७ ॥

एवं मयोक्ता परमेश्वरस्य,

माया सुराणामपि दुर्विचिन्त्या ।

स्वप्नेन्द्रजालप्रतिमा मुरारं-

र्यया जगन्मोहमुपैति विप्राः ॥ ८८ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिग्राह्ये विष्णुधर्मानुकीर्तने मायाप्रादु-
र्भावनिरूपणं नामाष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

अथैकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्यास-मुनिसंवादे महाप्रलयवर्णनम्

मुनय ऊचुः ।

अस्माभिस्तु धृतं व्यास यत्त्वया समुदाहृतम् ।

प्रादुर्भावाश्रितं पुण्यं माया विष्णोश्च दुर्विदा ॥ १ ॥

भोतुमिच्छामहे त्वत्तो यथावदुपसंहृतिम् ।

महाप्रलयसंज्ञां च कल्पान्ते च महामुने ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

श्रयतां भो मनिश्रेष्ठा यथावदनुसंहतिः
 कल्पान्त प्राकृते चैव प्रलये जायते यथा ॥ ३ ॥
 ग्रहोरात्रं पितृणां तु मासोऽब्दं त्रिदिवौकसाम् ।
 चतुर्युगसहस्रे तु ब्रह्मणोऽर्हर्द्धिजोत्तमाः ॥ ४ ॥
 कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्युगम् ।
 देवैर्वर्षसहस्रैस्तु तद्ब्रह्मादशमिरुच्यते ॥ ५ ॥
 चतुर्युगाण्यंशेषाणि सदृशानि स्वरूपतः ।
 माघं कृतयुगं प्रोक्तं नृनयोऽन्त्यं तथा कलिम् ॥ ६ ॥
 माघे कृतयुगे सर्गो ब्रह्मणा क्रियते यतः ।
 क्रियते चोपसंहारस्तथाऽन्तेऽपि कर्त्ता युगे ॥ ७ ॥

मुनय ऊचुः ।

कलैः स्वरूपं मगधन्विस्तरादकुमर्हसि ।
 धर्मश्चतुष्पाद्भगवान्यस्मिन्बैकल्यमृच्छति ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

कलिस्वरूपं भो विप्रा यत्पृच्छध्वं ममानथाः ।
 निरोधध्वं समासेन वर्तते यन्महत्तरम् ॥ ९ ॥
 वर्णाश्रमाचारवतो प्रवृत्तिर्न कर्त्ता नृणाम् ।
 न सामस्यजुर्वेदविनिष्पादनहेतुको ॥ १० ॥
 विवाहा न कर्त्ता धर्मा न शिष्या गुरुसंस्थिताः ।
 न पुत्रा धार्मिकाश्चैव न च बह्विक्रियाक्रमः ॥ ११ ॥

यत्र तत्र कुले जातो धली सर्वेश्वरः कलौ ।

सर्वेभ्य एव घर्णेभ्यो नरः कन्योपजीविनः ॥ १२ ॥

येन तेनैव योगेन द्विजाविर्दोक्षितः कलौ ।

यैव सैव च विप्रेन्द्राः प्रायश्चित्तक्रिया कलौ ॥ १३ ॥

सर्वमेव कलौ शास्त्रं यस्य यद्वचनं द्विजाः ।

देवताश्च कलौ सर्वाः सर्वः सर्वस्य चाऽऽश्रमः ॥ १४ ॥

उपवासस्तथाऽऽयासो विस्रोत्सर्गस्तथा कलौ ।

धर्मो यथामिदृचितैरनुष्ठानैरनुष्ठितः ॥ १५ ॥

वित्तेन भविता पुंसां स्यल्पेनैव मदः कलौ ।

स्त्रीणां रूपमदक्षैव केशैरेव भविष्यति ॥ १६ ॥

सुघर्णमणिरत्नादौ घस्त्रे चोपक्षयं गते ।

कलौ स्त्रियो भविष्यन्ति तदा केशैरलङ्कृताः ॥ १७ ॥

परित्यक्ष्यन्ति भर्तारं वित्तहीनं तथा स्त्रियः ।

भर्ता भविष्यन्ति कलौ वित्तवानेव योपिताम् ॥ १८ ॥

यो यो ददाति बहुलं स स स्वामी तदा नृणाम् ।

स्वामित्वहेतुसंबन्धो भविताऽभिजनस्तदा ॥ १९ ॥

गृहान्ता द्रव्यसंधाता द्रव्यान्ता च तथा मतिः ।

अर्धाध्यायोपभोगान्ता भविष्यन्ति तदा कलौ ॥ २० ॥

स्त्रिः कलौ भविष्यन्ति स्वैरिण्यो ललितस्पृहाः ।

अन्यायाघातचित्तेषु पुरुषेषु स्पृहालयः ॥ २१ ॥

अभ्यर्थितोऽपि सुहृदा स्वार्थहानिं न मानवः ।

पणस्यार्थार्थमात्रेऽपि करिष्यति तदा द्विजाः ॥ २२ ॥

तदा सर्पाख्यं चेतो नावि विप्र तदा कलौ ।
 हास्यदानसंबन्धि भावि गोपु च गौरवम् ॥ २३ ॥
 अनावृष्टिभयान्प्रायः प्रजाः सुद्वयकातराः ।
 भविष्यन्ति तदा सर्वा गगनासलदृष्टयः ॥ २४ ॥
 मूलपर्वतलहासन्प्रापसा इव मानवाः ।
 बालानां घातयिष्यन्ति तदाऽवृष्ट्याऽभिदुःखिताः ॥ २५ ॥
 दुर्मिहमेव सततं सदाङ्गैरननीम्बराः ।
 प्राप्स्यन्ति व्याधितस्तं प्रमादग्नानवाः कलौ ॥ २६ ॥
 सन्नातनोजिनी तान्निदेवतातिथिरूजन् ।
 करिष्यन्ति कलौ प्राप्ते न च पिन्डोदकक्रियान् ॥ २७ ॥
 छान्दो हम्बदेहाश्च वृद्धादनतत्पराः ।
 बहुप्रजान्पनान्याश्च भविष्यन्ति कलौ स्त्रियः ॥ २८ ॥
 उमान्पानय पापिन्यां प्रियः कण्डूयनं स्त्रियः ।
 कुर्वन्तो गुल्मनृपानां मेत्स्यन्त्यनावृताः ॥ २९ ॥
 स्वपोष्यपराः क्रुद्धा देहसंस्कारवर्जिताः ।
 पर्याप्तवृत्तापिन्यो भविष्यन्ति कलौ स्त्रियः ॥ ३० ॥
 दुर्गन्ता दुष्प्रालिप्तु कुर्वन्त्यः सततं स्पृहान् ।
 कसदूता भविष्यन्ति पुरयेषु कुलाङ्गनाः ॥ ३१ ॥
 वैशादानं करिष्यन्ति वडवाश्च तथाऽप्रताः ।
 गृहस्थाश्च न होष्यन्ति न दास्यन्त्युचितान्यपि ॥ ३२ ॥
 नवेपुर्वतवाला वै ग्रान्याहारपिष्टाः ।
 निश्चक्षाणि पुत्रा द्वि स्नेहसंलघ्यदन्तकाः ॥ ३३ ॥

अरक्षितारो हतारः शुल्कव्याजेन पार्थिवाः ।

हारिणो जनवित्तानां संप्राप्ते च कलौ युगे ॥ ३४ ॥

यो योऽश्वरथनागाढ्यः स स राजा भविष्यति ।

यश्च यश्चावलः सर्वः स स भृत्यः कलौ युगे ॥ ३५ ॥

वैश्याः कृषिवणिज्यादि संत्यज्य निजकर्म यत् ।

शूद्रवृत्त्या भविष्यन्ति कारुकर्मोपजीविनः ॥ ३६ ॥

भैक्ष्यव्रतास्तथा शूद्राः प्रव्रज्यालिङ्गिनोऽधमाः ।

पाखण्डसंभ्रयां वृत्तिमाश्रयिष्यन्त्यसंस्कृताः ॥ ३७ ॥

दुर्मिक्षकरपीडाभिरतीवोपद्रुता जनाः ।

गोधूमाश्रयघात्राद्यान्देशान्यास्यन्ति दुःखिताः ॥ ३८ ॥

वेदमार्गे प्रलीने च पाखण्डाढ्ये ततो जने ।

अधर्मवृद्ध्या लोकानामल्पमायुर्भविष्यति ॥ ३९ ॥

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यमानेषु वै तपः ।

नरेषु नृपदोषेण घालमृत्युर्भविष्यति ॥ ४० ॥

भवित्री योपितां सूतिः पञ्चपदसप्तचार्षिकी ।

नवाष्टदशवर्षाणां मनुष्याणां तथा कलौ ॥ ४१ ॥

पलितोदुगमश्च भविता तदा द्वादशवार्षिकः ।

न जीविष्यति वै कश्चित्कलौ वर्षाणि विंशतिम् ॥ ४२ ॥

अल्पप्रज्ञा वृथालिङ्गा दुष्टान्तःकरणाः कलौ ।

यतस्ततो विनश्यन्ति कालेनाल्पेन मानवाः ॥ ४३ ॥

यदा यदा हि पाखण्डवृत्तिरत्रोपलक्ष्यते ।

तदा तदा कलेर्वृद्धिरनुमेया विचक्षणैः ॥ ४४ ॥

यदा यदा सनां हानिर्वेदमार्गानुसारिणाम् ।
 तदा तदा कलेर्बृद्धिरनुमेया विचक्षणैः ॥ ४५ ॥
 प्रारम्भाध्यावसीदन्ति यदा धर्मवृत्तां नृणाम् ।
 तदाऽनुमेयं प्राधान्यं कलेर्विप्रा विचक्षणैः ॥ ४६ ॥
 यदा यदा न यज्ञानामीश्वरः पुरुषोत्तमः ।
 इज्यते पुरुषैर्यज्ञैस्तदा ज्ञेयं कलेर्यत्नम् ॥ ४७ ॥
 न प्रीतिर्वेदवाङ्मेषु पात्रण्डेषु यदा रतिः ।
 कलेर्बृद्धिस्तदा प्रातैरनुमेया द्विजोत्तमाः ॥ ४८ ॥
 कलौ जगत्पतिं विष्णुं सर्वलप्यारमीश्वरम् ।
 नार्चयिष्यन्ति मो विप्राः पात्रण्डोपहृता नराः ॥ ४९ ॥
 किं देवैः किं द्विजैर्वेदैः किं शौचेनाम्बुजल्प(ग्म)ना ।
 इत्येवं प्रलपिष्यन्ति पात्रण्डोपहृता नराः ॥ ५० ॥
 मत्पवृष्टिश्च पर्जन्यः स्वल्पं सस्यफलं तथा ।
 फलं तथाऽल्पसारं च विप्राः प्राप्ते कलौ युगे ॥ ५१ ॥
 जानुप्रायाणि वस्त्राणि शमीप्राया महीरुहाः ।
 शूद्रप्रायास्तथा धर्मा भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ५२ ॥
 मणुप्रायाणि यान्यानि आजप्रायं तथा पयः ।
 भविष्यति कलौ प्रात आशीरं खानुलेपनम् ॥ ५३ ॥
 भ्रूभ्रूभ्रुमूयिष्ठा गुरुवश्च नृणां कलौ ।
 शालाद्याहारिमार्याश्च सुहृदो मुनिसत्तमाः ॥ ५४ ॥
 कस्य माता पिता कस्य यदा कर्मात्मकः पुमान् ।
 इति बोधाहरिष्यन्ति भ्रूभ्रूभ्रुमूयिता नराः ॥ ५५ ॥

घाङ्मनःकायजैर्दोषैरभिभूताः पुनः पुनः ।

नरा पापान्यनुदिनं करिष्यन्त्यल्पमेधसः ॥ ५६ ॥

निःसत्यानामशौचानां निर्होकाणां तथा द्विजाः ।

यद्यद्दुःखाय तत्सर्वं कलिकाले भविष्यति ॥ ५७ ॥

नि रचाध्यायघट्टकारै स्वधास्वाहाविचर्जिते ।

तदा प्रविरलो चिप्रः कश्चिल्लोके भविष्यति ॥ ५८ ॥

तत्रालपेनैव कालेन पुण्यस्कन्धमनुत्तमम् ।

करोति यः कृतयुगे क्रियते तपसा हि यः ॥ ५९ ॥

मुनय ऊचुः ।

कस्मिन्कालेऽल्पको धर्मो वृद्धाति सुमहाफलम् ।

वक्तुमर्हस्यशेषेण श्रोतुं घाञ्छा प्रवर्तते ॥ ६० ॥

व्यास उवाच ।

धन्ये कलौ भवेद्विप्रास्त्वल्पकृशैर्महत्फलम् ।

तथा भवेतां स्त्रीशूद्रौ धन्यौ चान्यनियोधत ॥ ६१ ॥

यत्कृते दशभिर्वर्षेस्त्रेतायां द्वायनेन तत् ।

द्वापरे तच्च मासेन अहोरात्रेण तत्कलौ ॥ ६२ ॥

तपसो ब्रह्मचर्यस्य ऋषादेश्च फलं द्विजाः ।

प्राप्नोति पुरुषस्तेन कलौ साध्विति भाषितम् ॥ ६३ ॥

ध्यायन्कृते यजन्यशस्त्रेतायां द्वापरेऽर्चयन् ।

यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्य केशवम् ॥ ६४ ॥

धर्मोत्कर्षमतीचात्र प्राप्नोति पुरुषः कलौ ।

स्वल्पायासेन धर्महास्तेन नुष्टोऽस्म्यहं कलौ ॥ ६५ ॥

व्रतचर्यापरैर्ग्राह्या वेदाः पूर्वं द्विजातिभिः ।
 ततस्तु धर्मसंग्राह्यैर्यष्टव्यं विधिवद्धनैः ॥ ६६ ॥
 वृथा कथा वृथा भोज्यं वृथा स्वं च द्विजन्मनाम् ।
 पननाय तथा भाज्यं तैस्तु संयतिभिः सह ॥ ६७ ॥
 भक्ष्यम्यक्करणे दोषास्तेषां सर्वेषु वस्तुषु ।
 भोज्यपेयादिकं त्रैपां नैच्छाप्रसक्तिकरं द्विजाः ॥ ६८ ॥
 पारतन्त्र्यात्समस्तेषु तेषां कार्येषु वै तनः ।
 लोकान्कृद्देशेन महता यजन्ति विनयान्विताः ॥ ६९ ॥
 द्विजशुश्रूषणेनैव पाकयज्ञाधिकारवान् ।
 निजं जयति वै लोकं दूदो धन्यतरस्ततः ॥ ७० ॥
 भक्ष्यामक्ष्येषु नाशा(त्रा)स्ति तेषां पापेषु वा यतः ।
 मियमो मुनिशार्दूलास्तेनासां साध्वितोरितम् ॥ ७१ ॥
 स्वधर्मस्याबिरौघेनं नरैर्लभ्यं धनं सदा ।
 प्रतिपादनीयं पात्रेषु यष्टव्यं च यथाविधि ॥ ७२ ॥
 तस्यार्जने महान्क्लेशः पालनेन द्विजोत्तमाः ।
 तथा साद्विनियोगाय विव्रियं गहनं नृणाम् ॥ ७३ ॥
 एमिरन्यैस्तथा क्लेशैः पुण्या द्विजसत्तमाः ।
 निजाञ्जयन्ति वै लोकान्प्राजापत्यादिकान्कमात् ॥ ७४ ॥
 योपिच्छुश्रूषणाद्गर्तुः कर्मणा मनसा गिरा ।
 एतद्विषयमाप्नोति तत्सालोक्यं यतो द्विजाः ॥ ७५ ॥
 नातिक्लेशेन महता तानेव पुरयो यथा ।
 तृतीयं व्याहृतं तेन मया साध्विति योगितः ॥ ७६ ॥

एतद्व' कथितं विप्रा यन्निमित्तमिहाऽऽगताः ।

तत्पृच्छ वं यथाकाममहं वक्ष्यामि वः स्फुटम् ॥ ७७ ॥

अल्पेनैव प्रयत्नेन धर्मः सिध्यति वै कलौ ।

नरैरात्मगुणाम्भोभि' क्षालिताखिलकिलियपैः ॥ ७८ ॥

शूद्रैश्च द्विजशुभ्रूपातत्परैर्मुनिसत्तमाः ।

तथा स्त्रीभिरनायासात्पतिशुभ्रूपयैव हि ॥ ७९ ॥

ततस्त्रितयमप्येतन्मम धन्यतमं मतम् ।

धर्मसंराधने क्लेशो द्विजातीनां कृतादिषु ॥ ८० ॥

तथा स्वल्पेन तपसा सिद्धिं यास्यन्ति मानवाः ।

धन्या धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते मुनिसत्तमाः ॥ ८१ ॥

भवदुभिर्यदभिप्रेतं तदेतत्कथितं मया ।

अपृष्टेनापि धर्महाः किमन्यत्क्रियतां द्विजाः ॥ ८२ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिग्राह्य व्यासपिसंवादे भविष्यकथनं
नामैकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

—

अथ त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्यास-मुनिसंवादे द्वापरयुगान्तकथनम्

मुनय ऊचुः ।

आसन्नं विप्ररुष्टं वा यदि कालं न विदुमहे ।

ततो द्वापरविध्वंसं युगान्तं स्पृहयामहे ॥ १ ॥

प्राप्ता धयं हि तत्कालमनया धर्मतृष्ण्या ।
 यादयाम परं धर्मं सुखमल्पेन कर्मणा ॥ २ ॥
 संवासोद्वेगजननं युगान्तं समुपस्थितम् ।
 प्रनष्टधर्मं धर्मज्ञ निमित्तैर्वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

अरक्षितारो हतारो बलिभागस्य पार्थिवाः ।
 युगान्ते प्रमविष्यन्ति स्वरक्षणपरायणाः ॥ ४ ॥
 भक्षत्रियाश्च राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः ।
 शूद्राश्च ब्राह्मणाश्चारा मविष्यन्ति युगक्षये ॥ ५ ॥
 श्रोत्रियाः काण्डपृष्ठाश्च निष्कर्माणि हर्षाणि च ।
 एकपङ्क्त्यामशिष्यन्ति युगान्ते मुनिसत्तमाः ॥ ६ ॥
 अशिष्यन्तोऽप्यपरा नरा मयामिषप्रियाः ।
 मित्रमार्यां भजिष्यन्ति युगान्ते पुरुषाधमाः ॥ ७ ॥
 राजवृत्तिस्थिताश्चारा राजानश्चोत्थीलिनः ।
 भृत्या हनिर्दिष्टभुजो भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ८ ॥
 धनानि श्लाघनीयानि सतां वृत्तमपूजितम् ।
 बहुत्सना च पतिनै भविष्यति युगक्षये ॥ ९ ॥
 प्रनष्टनासाः पुरा मुक्तकेशा विरूपिणः ।
 ऊनयोडशवर्षाश्च प्रसोप्यन्ति तथा स्त्रियः ॥ १० ॥
 गृहदाला जनपदाः शिवद्वान्द्वान्तुपथाः ।
 प्रमदाः केसद्वान्द्वान्तु मविष्यन्ति युगक्षये ॥ ११ ॥
 सर्वे ब्रह्म घदिष्यन्ति द्विजा घातसनेयिकाः ।
 शूद्राश्च वादिनश्चैव ब्राह्मणाश्चान्यवांसिनः ॥ १२ ॥

शुक्लदन्ता जिताक्षाश्च मुण्डाः कापायचाससः ।
 शूद्रा धर्मं चदिप्यन्ति शाठ्यबुद्ध्योपजीविनः ॥ १३ ॥
 ध्वापदप्रचुरत्वं च गवां चैव परिक्षयः ।
 साधूना परिवृत्तिश्च विद्यादन्तगते युगे ॥ १४ ॥
 धन्त्या मध्ये निवत्स्यन्ति मध्याश्चान्तनिवासिनः ।
 निर्होकाश्च प्रजाः सर्वा नष्टास्तत्र युगक्षये ॥ १५ ॥
 तपोयज्ञफलानां च धिकेतारो द्विजोत्तमाः ।
 ऋतवो विपरीताश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ १६ ॥
 तथा द्विहायना दम्पाः कलौ लाङ्गलधारिणः ।
 चित्रवर्षी च पर्जन्यो युगे क्षीणे भविष्यति ॥ १७ ॥
 सर्वे शूरकुले जाताः क्षमानाया भवन्ति हि ।
 यथा निम्नाः प्रजाः सर्वा भविष्यन्ति युगक्षये ॥ १८ ॥
 पितृदेयानि दत्तानि भविष्यन्ति तथा सुताः ।
 न च धर्मं चरिष्यन्ति मानवा निर्गते युगे ॥ १९ ॥
 ऊपरा बहुला भूमिः पन्थानस्तस्करावृताः ।
 सर्वे...घाणिकाश्चैव भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २० ॥
 पितृदायाददत्तानि विभजन्ति तथा सुताः ।
 हरणे यत्नवन्तोऽपि लोमादिभिर्विरोधिनः ॥ २१ ॥
 सौकुमार्यं तथा रूपे रत्ने चोपक्षयं गते ।
 भविष्यन्ति युगस्यान्ते नार्यः केशैरलङ्कृताः ॥ २२ ॥
 निर्धोर्यस्य रतिस्तत्र गृहस्थस्य भविष्यति ।
 युगान्ते समनुप्राप्ते नान्या भार्यासमा रतिः ॥ २३ ॥

कुशीलानार्पभूयिष्ठा वृथारूपसमन्विताः ।

पुण्याहं बहुस्त्रीकं तद्वयुगान्तस्य लक्षणम् ॥ २४ ॥

बहुयाचनको लोको न दास्यति परस्परम् ।

राजवौराग्निदण्डादिक्षीयः क्षयमुपैष्यति ॥ २५ ॥

अफलानि च सस्यानि तरणा बृद्धशीलिनः ।

अशीलाः सुखिनो लोके मविष्यन्ति युगक्षये ॥ २६ ॥

घर्षासु पश्या घाता नीचाः शर्करवर्षिणः ।

संदिग्धः परलोकञ्च मविष्यन्ति युगक्षये ॥ २७ ॥

वैश्या इव च राजन्या धनधान्योपजीविनः ।

युगापक्रमणे पूर्वं मविष्यन्ति न बान्धवा ॥ २८ ॥

अप्रवृत्ताः प्रपश्यन्ति समयाः शपधास्तथा ।

ऋणं सविनयभ्रंशं युगे क्षीणे मविष्यति ॥ २९ ॥

मविष्यत्यफलो हर्षः क्रोधञ्च सफलो नृणाम् ।

अजाश्चापि निरोत्स्यन्ति पयसोऽर्थे युगक्षये ॥ ३० ॥

अशास्त्रविहितो यज्ञ एवमेव मविष्यति ।

अप्रमाणं करिष्यन्ति नराः पण्डितमानिनः ॥ ३१ ॥

शास्त्रोक्तम्याप्रवक्तारो मविष्यन्ति न संशयः ।

सर्वः सर्वं विजानाति वृद्धाननुपसेव्य चै ॥ ३२ ॥

न कश्चिदकविर्नाम युगान्ते समुपस्थिते ।

नञ्जत्राणि वियोगानि न कर्मस्या द्विजातयः ॥ ३३ ॥

चौप्रायाश्च राजानो युगान्ते समुपस्थिते ।

कुण्डोदृष्या नैकृतिकाः सुराणा ब्रह्मवादिनः ॥ ३४ ॥

अश्वमेधेन यक्ष्यन्ते युगान्ते द्विजसत्तमाः ।

याजयिष्यन्त्ययाज्यांस्तु तथाऽमक्ष्यस्य भक्षिणः ॥ ३५ ॥

ब्राह्मणा धनतृष्णार्ता युगान्ते समुपस्थिते ।

भो शब्दमभिधास्यन्ति न च कश्चित्पठिष्यति ॥ ३६ ॥

एकशङ्खास्तथा नार्यो गवेषुकपिनद्धकाः(१) ।

नक्षत्राणि विघर्णानि विपरीता दिशो दश ॥ ३७ ॥

सध्यारागो विदग्धाङ्गो भविष्यति युगक्षये ।

प्रेषयन्ति पितृन्पुत्रा वधूः श्वश्रूः श्वकर्मसु ॥ ३८ ॥

युगेष्वेवं निवत्स्यन्ति प्रमदाश्च नरास्तथा ।

अकृत्वाऽप्राणि भोक्ष्यन्ति द्विजार्चैवाहुताग्नयः ॥ ३९ ॥

भिक्षां यलिमदत्त्वा च भोक्ष्यन्ति पुरुषाः स्वयम् ।

वञ्चयित्वा पत्नीन्सुप्तानामिष्यन्ति स्त्रियोऽन्यतः ॥ ४० ॥

न व्याधिताग्राप्यरूपाग्नोद्यताग्राप्यसूयकान् ।

वृत्ते न प्रतिकर्ता च युगे क्षीणे भविष्यति ॥ ४१ ॥

मुनय ऊचुः ।

एवं विलम्बिते धर्मे मानुषाः करपीडिताः ।

कुत्र देशे निवत्स्यन्ति किमाहारविहारिणः ॥ ४२ ॥

किंकर्माणः किमीहन्तः किंप्रमाणाः किमायुषः ।

कां च काष्ठा समासाद्य प्रपत्स्यन्ति वृत्तं युगम् ॥ ४३ ॥

व्यास उवाच ।

अत ऊर्ध्वं च्युते धर्मे गुणहीनाः प्रजास्तथा ।

शीलव्यसनमासाद्य प्राप्स्यन्ति हासमायुषः ॥ ४४ ॥

आयुर्हान्याच्चलन्तानिर्वलन्तान्या विदर्षता ।
 वैवण्याद्भ्याधिसंपीडा निर्वेदो व्याधिपीडनात् ॥ ४५ ॥
 निर्वेदादात्मसंयोधः संवोधाद्धर्मशीलता ।
 पवं गत्वा परां काष्ठां प्रपन्स्यन्ति कृतं युगम् ॥ ४६ ॥
 उद्देशतो धर्मशीलाः केचिन्मन्यन्त्यतां गताः ।
 किं धर्मशीलाः केचित्तु केचिदत्र कुतूहलाः ॥ ४७ ॥
 ग्रन्थज्ञमनुमानं च प्रमाणमिति निश्चिताः ।
 अप्रमाणं करिष्यन्ति सर्वमिन्द्रपरे जनाः ॥ ४८ ॥
 नास्ति क्यपरताश्चापि केचिद्धर्मविलोपकाः ।
 भविष्यन्ति नरा मूढा द्विजाः पण्डितमानिनः ॥ ४९ ॥
 तदन्वमात्रधर्मेया शास्त्रज्ञानयदिष्टताः ।
 दाम्मिकान्ते भविष्यन्ति नरा ज्ञानविलोपिनाः ॥ ५० ॥
 तथा धिलुलिने धर्मे जनाः श्रेष्ठपुरस्कृताः ।
 शुमान्समाचरिष्यन्ति दानशीलपरायणाः ॥ ५१ ॥
 सर्वमज्ञाः स्वर्गगुप्ता निर्दूणा निरपत्रपाः ।
 भविष्यन्ति तदा लोके तत्कथायम्य लक्षणम् ॥ ५२ ॥
 कथायोपप्लवे काले ज्ञाननिष्ठाप्रणाशने ।
 सिद्धिमल्पेन कालेन प्राप्स्यन्ति निरुपस्कृताः ॥ ५३ ॥
 विप्राणां शाश्वती वृत्तिर्यदा वर्णावरे जनाः ।
 संप्रयिष्यन्ति मो विप्रास्तत्कथायम्य लक्षणम् ॥ ५४ ॥
 महायुद्धं महाघरं महाघातं महानपः ।
 भविष्यन्ति युगे क्षीने तत्कथायम्य लक्षणम् ॥ ५५ ॥

विप्ररूपेण यक्षांसि राजानः कर्णवेदिनः ।
 पृथिवीमुपभोक्ष्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ॥ ५६ ॥
 नि स्याध्यायचपट्काराः कुनेतारोऽभिमानिनः ।
 ब्रव्यादा ब्रह्मरूपेण सर्वभक्षया वृथावता ॥ ५७ ॥
 मूर्खाश्चार्थपरा लुब्धाः क्षुद्राः क्षुद्रपरिच्छदाः ।
 व्यवहारोपवृत्ताश्च च्युता धर्माश्च(श्च) शाश्वतात् ॥ ५८ ॥
 हर्तारः पररत्नानां परदारप्रधर्षकाः ।
 कामात्मानो दुरात्मानः सोपधाः प्रियसाहसाः ॥ ५९ ॥
 तेषु प्रभवमाणेषु जनेष्वपि च सर्वशः ।
 अमाविनो भविष्यन्ति मुनयो बहुरूपिणः ॥ ६० ॥
 कलौ युगे समुत्पन्नाः प्रधानपुरुषाश्च ये ।
 कथायोगेन तान्सर्वान्पूजयिष्यन्ति मानवाः ॥ ६१ ॥
 सस्यचौरा भविष्यन्ति तथा चैलापहारिणः ।
 भोक्ष्यभोक्ष्यहराश्चैव करण्डानां च हारिणः ॥ ६२ ॥
 चौराण्यारस्य हर्तारो हन्ता हन्तुर्भविष्यति ।
 चौरैश्चौरक्षये चापि कृते क्षेमं भविष्यति ॥ ६३ ॥
 नि सारं श्रुभिते काले निष्क्रिये संव्यवस्थिते ।
 नरा वनं श्रयिष्यन्ति करभारप्रपाडिताः ॥ ६४ ॥
 यज्ञकर्मण्युपरते रक्षांसि श्वापदानि च ।
 कीटमूपिकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान् ॥ ६५ ॥
 क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं सामग्यं चैव बन्धुषु ।
 उद्देशेषु नराः श्रेष्ठ्या भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ६६ ॥

स्वयंपालाः स्वयं श्वीराः प्लवसंमारसंभृताः ।

मण्डलैः संभविष्यन्ति देशे देशे पृथक्पृथक् ॥ ६७ ॥

स्वदेशेभ्यः परिम्रष्टा निःसारा सह वन्धुभिः ।

नराः सर्वे भविष्यन्ति तदा कालपरिक्षयात् ॥ ६८ ॥

ततः सर्वे समादाय कुमारान्प्रदुता भयात् ।

कौशिकीं संतरिष्यन्ति नराः क्षुद्रमयपीडिताः ॥ ६९ ॥

अङ्गान्वङ्गान्कलिङ्गांश्च काश्मीरानय कोशलान् ।

श्रृषिकान्तगिच्छिणीः संश्रयिष्यन्ति मानवाः ॥ ७० ॥

वृत्स्नं च हिमवत्पार्श्वं कूलं च लवणाम्मसः ।

विविधं जीर्णपत्रं च बल्कलान्यजिनानि च ॥ ७१ ॥

स्वयं वृत्वा निवत्स्यन्ति तस्मिन्भूते युगक्षरे ।

वरपेषु च वत्स्यन्ति नरा म्लेच्छगणैः सह ॥ ७२ ॥

नैव शून्या नवारण्या भविष्यति वसुंधरा ।

अगोतारश्च गोतारो भविष्यन्ति नराधिपाः ॥ ७३ ॥

मृगैर्मत्स्यैर्विहङ्गैश्च ध्वापदैः सर्पकीटकैः ।

मधुशाकफलैर्मूलैर्वर्तयिष्यन्ति मानवाः ॥ ७४ ॥

शीर्णपर्णफलाहारा बल्कलान्यजिनानि च ।

स्वयं वृत्वा निवत्स्यन्ति यथा मुनिजनस्तथा ॥ ७५ ॥

यीजानामरुउन्नेहा आहताः काष्ठराट्कृमिः ।

अजैडकं खरोष्ट्रं च पालयिष्यन्ति निन्यराः ॥ ७६ ॥

नदीभ्रोतांसि रोत्स्यन्ति तोषार्यं कूलमाश्रिताः ।

पक्वान्नव्यवहारेण विपन्नतः परस्परम् ॥ ७७ ॥

तनूरुहैर्यथाजातैः समलान्तरसंभृतैः ।

यह्नपत्याः प्रजाहीनाः कुलशीलविचर्जिताः ॥ ७८ ॥

एवं भविष्यन्ति तदा नराश्चाधर्मजीविनः ।

हीना हीनं तथा धर्मं प्रजा समनुवत्स्यति ॥ ७९ ॥

आयुस्तत्र च मर्त्यानां परं त्रिंशदुभविष्यति ।

दुर्यला विषयगलाना जराशोकैरमिप्लुताः ॥ ८० ॥

भविष्यन्ति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंक्षयः ।

आयु प्रत्ययसंरोधाद्विषयादु(यैरु) परं स्यते ॥ ८१ ॥

शुश्रूषवो भविष्यन्ति साधूनां दर्शने रताः ।

सत्यं च प्रतिपत्स्यन्ति व्यवहारोपसंक्षयात् ॥ ८२ ॥

भविष्यन्ति च कामानामलाभाद्धर्मशीलिनः ।

करिष्यन्ति च संस्कारं स्वयं च क्षयपीडिताः ॥ ८३ ॥

एवं शुश्रूषवो दाने सत्ये प्राण्यभिरक्षणे ।

ततः पादप्रवृत्ते तु धर्मं श्रेयो निपत्स्यते ॥ ८४ ॥

तेषां लब्धानुमानां गुणेषु परिवर्तताम् ।

स्वादु किञ्चित्ति विप्राय धर्म एव च दृश्यते ॥ ८५ ॥

यथा हानिकर्म प्राप्तास्तथा ऋद्धिकर्म गताः ।

प्रगृह्णाते ततो धर्मं प्रपश्यन्ति हृतं युगम् ॥ ८६ ॥

साधुवृत्तिः हृतयुगे कषाये हानिरुच्यते ।

एक एव तु कालोऽयं हीनवर्णो यथा शशी ॥ ८७ ॥

छन्नश्च तमसा सोमो यथा फलियुगं तथा ।

मुक्तश्च तमसा सोम एवं हृतयुगं च तत् ॥ ८८ ॥

अर्थवादः परं ब्रह्म वेदार्थ इति तं विदुः ।

अविचित्तमविज्ञातं दायाद्यमिह धार्यते ॥ ८६ ॥

इष्टवादस्तपो नाम तपो हि स्थविरीकृतः ।

शुणे. कर्मांमिनिवृत्तिर्गुणाः शुध्यन्ति कर्मणा ॥ ६० ॥

भारीस्तु पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्तिनी ।

युगे युगे यथाकालमृषिमिः समुदाहृता ॥ ६१ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां देवानां च प्रतिक्रिया ।

आशिषश्च शिवाः पुण्यास्तथैवाऽऽयुर्युगे युगे ॥ ६२ ॥

तथा युगानां परिवर्तनानि,

विरप्रवृत्तानि विधिस्थमावात् ।

क्षणं न संतिष्ठति जीवलोकः,

क्षयोदयान्तरं परिवर्तमानः ॥ ६३ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासर्षिसंवादे भविष्यकथनं नाम

त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

अथैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

व्यास-मुनिसंवादे प्राकृतप्रतिमंचरकथनम्

व्यास उवाच ।

सर्वेषामेव भूतानां त्रिविधः प्रतिसंचरः ।

नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवाऽऽत्यन्तिको मतः ॥ १ ॥

ब्राह्मो नैमित्तिकस्तेषां कल्पान्ते प्रतिसंचरः ।

आत्यन्तिको वै मोक्षश्च प्राकृतो द्विपरार्थिकः ॥ २ ॥

मुनय ऊचुः ।

परार्थसंख्यां भगवंस्त्वमाचक्ष्व यथोदिताम् ।

द्विगुणीकृतयज्ञेयः प्राकृतः प्रतिसंचरः ॥ ३ ॥

व्यास उवाच ।

स्थानात्स्थानं दशगुणमेकैकं गण्यते द्विजाः ।

ततोऽष्टादशमे भागे परार्थमभिधीयते ॥ ४ ॥

परार्थं द्विगुणं यत्तु प्राकृतः स लघो द्विजाः ।

तदाऽव्यक्तेऽखिलं व्यक्तं सहेतो लयमेति वै ॥ ५ ॥

निमेषो मानुषो योऽयं मात्रामात्रप्रमाणतः ।

तैः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्काष्ठास्तथा कला ॥ ६ ॥

नाडिका तु प्रमाणेन कला च(श्च) दश पञ्च च ।

उन्मानेनाम्भसः सा तु पलान्यर्धत्रयोदश ॥ ७ ॥

हेममापैः कृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुर्ङ्गुलेः ।

मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तु स स्मृतः ॥ ८ ॥

नाडिकाभ्यामथ द्वाभ्यां मुहूर्तो द्विजसत्तमाः ।

अहोरात्रं मुहूर्तास्तु त्रिंशन्मासो दिनेस्तथा ॥ ९ ॥

मासैर्द्वादशभिर्वर्षमहोरात्रं तु तद्विवि ।

त्रिभिर्वर्षशतैर्वर्षं पृथ्वा चैवासुरद्विशाम् ॥ १० ॥

तैस्तु द्वादशसाहस्रैश्चतुर्युगमुदाहृतम् ।

चतुर्युगसहस्रं तु कथ्यते ब्रह्मणो दिनम् ॥ ११ ॥

स कल्पस्तत्र मनवश्चतुर्दश द्विजोत्तमाः ।
 तदन्ते चैव भो विप्रा ब्रह्मनैमित्तिको लयः ॥ १२ ॥
 तस्य स्वरूपमत्युग्रं द्विजेन्द्रा गदतो भम ।
 भृशुध्वं प्राकृतं भूयस्ततो वक्ष्याम्यहं लयम् ॥ १३ ॥
 चतुर्पुंगसहस्रान्ते क्षीणप्राये महीतले ।
 मनावृष्टिर्तीक्ष्णमा जायते शतवर्षिकी ॥ १४ ॥
 ततो यान्त्यल्पसाराणि तानि सस्वान्यनेकशः ।
 क्षयं यान्ति मुनिश्रेष्ठाः पार्थिवान्यतिपीडनात् ॥ १५ ॥
 ततः स भगवान्कृष्णो रुद्ररूपी तथाऽज्ययः ।
 क्षयाय यतते कर्तुमात्मस्याः सकलाः प्रजाः ॥ १६ ॥
 ततः स भगवान्विष्णुर्मानोः सप्तसु रश्मिषु ।
 स्थितः विद्यत्यशेषाणि जलानि मुनिसत्तमाः ॥ १७ ॥
 पीत्वाऽम्मांसि समस्तानि प्राणिभूतगतानि वै ।
 शेषं नयति भो विप्राः समस्तं पृथिवीतलम् ॥ १८ ॥
 समुद्रान्सरितः शैलाञ्ज्वालप्रस्त्रवणानि च ।
 पातालेषु च यत्तोर्यं तत्सर्वं नयति क्षयम् ॥ १९ ॥
 तनून्स्याप्यभावेन तोयाहारोपवृद्धितः ।
 सहस्ररश्मयः सप्त जायन्ते तत्र मास्कराः ॥ २० ॥
 अथश्चोर्ध्वं च ते दीप्तास्ततः सप्त दिवाकराः ।
 दहन्त्यशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं द्विजाः ॥ २१ ॥
 दह्यमानं तु तैर्दीप्तैस्त्रैलोक्यं दीप्तमास्करैः ।
 साद्रिनगार्णवामोगं निःस्नेहममिजायते ॥ २२ ॥

ततो निर्दग्धवृक्षाभ्यु त्रैलोक्यमखिलं द्विजाः ।

भवत्येषा च वसुधा कूर्मपृष्ठोपमाकृतिः ॥ २३ ॥

ततः कालाग्निस्त्रोऽसौ भूतसर्गहरो हरः ।

शेषादिभ्वाससंतापात्पातालानि दहत्यधः ॥ २४ ॥

पातालानि समस्तानि स दग्ध्वा ज्वलनो महान् ।

भूमिमभ्येत्य सकलं दग्ध्वा तु वसुधातलम् ॥ २५ ॥

भुयो लोकं ततः सर्वं स्वर्गलोकं च दारुणः ।

ज्वालामालामहाघर्तस्तत्रैव परिघर्तते ॥ २६ ॥

अग्न्यरीपमिषाऽऽभाति त्रैलोक्यमखिलं तदा ।

ज्वालाघर्तपरीवारमुपक्षीणबलास्ततः ॥ २७ ॥

ततस्तापपरीतास्तु लोकद्वयनिवासिनः ।

हृतावकाशा गच्छन्ति महर्लोकं द्विजास्तदा ॥ २८ ॥

तस्मादपि महातापतप्ता लोकास्ततः परम् ।

गच्छन्ति जनलोकं ते दशावृत्या परैपिणः ॥ २९ ॥

ततो दग्ध्वा जगत्सर्वं रद्रूपी जनार्दनः ।

मुखनि श्वासजान्मेघान्करोति मुनिसत्तमाः ॥ ३० ॥

ततो गजकुलप्रख्यास्तडिद्वन्तो निनादिनः ।

उत्तिष्ठन्ति तदा व्योम्नि घोराः संवर्तका घनाः ॥ ३१ ॥

केचिदञ्जनसंकाशाः केचित्कुमुदसंनिमाः ।

धूमघर्णा घनाः केचित्केचित्प्रीताः पयोधराः ॥ ३२ ॥

केचिद्वरिद्रावर्णाभा लाक्षारसनिभास्तथा ।

केचिद्वैदूर्यसंकाशा इन्द्रनीलनिभास्तथा ॥ ३३ ॥

शङ्खकुन्दनिभाश्चान्ये जार्तीकुन्दनिमास्तथा ।
 इन्द्रगोपनिभाः केचिन्मन शिलानिमास्तथा ॥ ३४ ॥
 पद्मपत्रनिभाः केचिदुत्तिष्ठन्ति घना घना ।
 केचित्पुरघराकाराः केचित्पर्वतसंनिभा ॥ ३५ ॥
 कृदागारनिभाश्चान्ये केचित्स्थलनिभा घनाः ।
 महाकाया महारावा पूरयन्ति नमस्तलम् ॥ ३६ ॥
 वर्षन्तस्ते महासारास्तमग्निमतिभैरवम् ।
 शमयन्त्यखिलं विभ्रास्त्रैलोक्यान्तरधिस्तुतम् ॥ ३७ ॥
 नष्टे वाग्नौ शतं तेऽपि वर्षाणामधिकं घनाः ।
 प्लावयन्तो जगत्सर्वं वर्षन्ति मुनिसत्तमाः ॥ ३८ ॥
 धारामिहमाश्रमिः प्लावयित्वाऽखिलां भुवम् ।
 भुवो लोकं तथैवोर्ध्वं प्लावयन्ति दिवं द्विजाः ॥ ३९ ॥
 बन्धकारीकृतौ लोके नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
 वर्षन्ति ते महामैघा वर्षाणामधिकं शतम् ॥ ४० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मो व्यासपिसंवादे संहारलक्षणकथनं
 नामैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

अथ द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

प्राकृतलयनिरूपणम्

व्यास उवाच ।

सप्तर्षिस्यानमाक्रम्य स्थितेऽस्मसि द्विजोत्तमाः ।

एकार्णवं मयत्येतत्त्रैलोक्यमखिलं ततः ॥ १ ॥

अथ निश्वासजो विष्णोर्घायुस्ताञ्जलदांस्ततः ।
 नाशं नयति भो विप्रा घर्षाणामधिकं शतम् ॥ २ ॥
 सर्वभूतमयोऽचिन्त्यो भगवान्भूतभावनः ।
 अनादिरादिर्विश्वस्य पीत्वा घायुमशेषतः ॥ ३ ॥
 एकार्णवे ततस्तस्मिंश्शेषशय्यास्थितः प्रभुः ।
 ब्रह्मरूपधरः शेते भगवानादिहृद्हरिः ॥ ४ ॥
 जनलोकगतैः सिद्धैः सनकाद्यैरभिष्टुतः ।
 ब्रह्मलोकगतैश्चैव चिन्त्यमानो मुमुक्षुभिः ॥ ५ ॥
 आत्ममायामयीं दिव्यां योगनिद्रां समास्थितः ।
 आत्मानं घासुदेवाख्यं चिन्तयन्परमेश्वरः ॥ ६ ॥
 एष नैमित्तिको नाम विप्रेन्द्राः प्रतिसंचरः ।
 निमित्तं तत्र यच्छेते ब्रह्मरूपधरो हरिः ॥ ७ ॥
 यदा जागर्ति सर्वात्मा स तदा चेष्टते जगत् ।
 निमीलत्येतद्रूपिलं मायाशय्याशयेऽव्युते ॥ ८ ॥
 पद्मयोनैर्दिनं यत्तु चतुर्युगसहस्रवत् ।
 एकार्णववृते लोके सावती रात्रिदृश्यते ॥ ९ ॥
 ततः प्रद्युद्धो रात्र्यन्ते पुनः सृष्टिं करोत्यजः ।
 ब्रह्मस्वरूपधृग्विष्णुर्यथा घः कथितं पुरा ॥ १० ॥
 इत्येष कल्पसंहारो अन्तरप्रलयो द्विजाः ।
 नैमित्तिको घः कथिनः शृणुध्वं ब्राह्मणं परम् ॥ ११ ॥
 अवृष्ट्यग्न्यादिभिः सम्यक्वृत्ते शय्यालये द्विजाः ।
 समस्तेष्वेव लोकेषु पातालेष्वपिलेषु च ॥ १२ ॥

महादादेर्विकारस्य विशेषात्तत्र संक्षये ।

कृष्णेच्छाकारिते तस्मिन्प्रवृत्ते प्रतिसंचरे ॥ १३ ॥

आपो प्रसन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धादिकं गुणम् ।

आत्तगन्धा ततो भूमिः प्रलयाय प्रकल्पते ॥ १४ ॥

प्रनष्टे गन्धतन्मात्रे भवत्युर्ध्वं जलारिमका ।

आपस्तथा प्रवृत्तास्तु घेगवस्यो महास्थनाः ॥ १५ ॥

सर्वमापूरयन्तीदं तिष्ठन्ति विचरन्ति च ।

सलिलेनैवोर्मिमता लोकालोकः समन्ततः ॥ १६ ॥

अपामपि गुणो यस्तु ज्योतिषा पीयते तु सः ।

नश्यन्त्यापः सुतप्ताश्च रसतन्मात्रसंक्षयात् ॥ १७ ॥

ततश्चाऽऽपोऽमृतरसा ज्योतिष्वं प्राप्नुवन्ति वै ।

अग्न्यवस्थे तु सलिले तेजसा सर्वतो वृत्ते ॥ १८ ॥

स चाग्निः सर्वतो व्याप्य आदत्ते तज्जलं तदा ।

सर्वमापूर्यतो वामि(र्यत्यग्नि)स्तथा जगदिदं शनैः ॥ १९ ॥

अर्चिमिः संतते तस्मिस्तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ।

ज्योतिषोऽपि परं रूपं वायुरस्ति प्रभाकरम् ॥ २० ॥

प्रलीने च तनस्तस्मिन्वायुभूतेऽखिलात्मके ।

प्रनष्टे रूपतन्मात्रे स्वरूपो विभावसुः ॥ २१ ॥

प्रशाम्यति तदा ज्योतिर्वायुर्दोषयते महान् ।

निरालोके तदा लोके वायुसंस्थे च तेजसि ॥ २२ ॥

ततः प्रलयमासाद्य वायुसंभवमात्मनः ।

ऊर्ध्वं च वायुस्तिर्यक्च दौघवाति दिशो दश ॥ २३ ॥

घायोस्त्वपि गुणं स्पर्शमाकाशं प्रसते ततः ।

प्रशाम्यति तदा घायुः खं नु तिष्ठत्यनावृतम् ॥ २४ ॥

अरुपमरसस्पर्शमगन्धवदमूर्तिमत् ।

सर्वमापूरयच्चैव सुमहत्तत्प्रकाशते ॥ २५ ॥

परिमण्डलतस्तत्तु आकाशं शब्दलक्षणम् ।

शब्दमात्रं तथाऽऽकाशं सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ २६ ॥

ततः शब्दगुणं तस्य भूतादिर्प्रसते पुनः ।

भूतेन्द्रियेषु युगपद्भूतादी संस्थितेषु वै ॥ २७ ॥

अभिमानात्मको ह्येव भूतादिस्तामसः स्मृतः ।

भूतादिं प्रसते चापि महाबुद्धिर्विचक्षणा ॥ २८ ॥

उर्ध्वो महाश्च जगतः प्रान्तेऽन्तर्बाह्यतस्तथा ।

एवं सप्तमहाबुद्धिः (?) क्रमात्प्रवृत्तयस्तथा ॥ २९ ॥

प्रत्याहारैस्तु ताः सर्वाः प्रविशन्ति परस्परम् ।

येनेदमावृतं सर्वमण्डमप्सु प्रलीयते ॥ ३० ॥

सप्तद्वीपसमुद्रान्तं सप्तलोकं सपर्यतम् ।

उदकावरणं हात्र ज्योतिषा पीयते तु तत् ॥ ३१ ॥

ज्योतिर्वायी लयं याति यात्याकाशे समीरणः ।

आकाशं चैव भूतादिर्प्रसते तं तथा महान् ॥ ३२ ॥

महान्तमेभिः सहितं प्रवृत्तिर्प्रसते द्विजाः ।

गुणसाम्यमनुद्रिकमन्यूनं च द्विजोत्तमाः ॥ ३३ ॥

प्रोच्यते प्रवृत्तिर्हेतुः प्रधानं कारणं परम् ।

इत्येषा प्रवृत्तिः सर्वा द्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी ॥ ३४ ॥

व्यक्तस्वरूपमव्यक्ते तस्यां विप्र प्रलीयते ।

एकः शुद्धोऽक्षरो नित्यः सर्वव्यापी तथा पुनः ॥ ३५ ॥

सोऽप्यंशः सर्वभूतस्य द्विजेन्द्राः परमात्मनः ।

नश्यन्ति सर्वा यत्रापि नामजात्यादिकल्पनाः ॥ ३६ ॥

सत्तामात्रात्मके ज्ञेये ज्ञानात्मन्यात्मनः परे ।

स ब्रह्म तत्परं धाम परमात्मा परेश्वरः ॥ ३७ ॥

स विष्णुः सर्वमैवेदं यतो नाऽऽचर्तते पुनः ।

प्रकृतिर्या मयाऽऽख्याता व्यकाव्यकम्बरुपिणी ॥ ३८ ॥

पुरुषश्चाप्युमावेतां लीयेते परमात्मनि ।

परमात्मा च सर्वेषामाधारः परमेश्वरः ॥ ३९ ॥

विष्णुनाम्ना स वेदेषु वेदान्तेषु च गीयते ।

प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ४० ॥

ताम्यामुमाभ्यां पुरुषैर्यज्ञमूर्तिः स इज्यते ।

श्रृग्यजुःसमामिर्भागैः प्रवृत्तेरिज्यते ह्यर्सा ॥ ४१ ॥

यज्ञेश्वरो यज्ञपुमान्पुरुषैः पुरगोत्तमः ।

ज्ञानात्मा ज्ञानयोगेन ज्ञानमूर्तिः स इज्यते ॥ ४२ ॥

निवृत्तैर्योगमार्गैश्च विष्णुर्मुक्तिफलप्रदः ।

ह्रस्वदीर्घप्लुतेर्यत्तु किञ्चिद्वस्त्वमिधीयते ॥ ४३ ॥

यश्च धावामविषयस्तत्सर्वं विष्णुरव्ययः ।

व्यक्तः स एवमव्यक्तः स एव पुरुषोऽव्ययः ॥ ४४ ॥

परमात्मा च विश्वान्मा विश्वरूपधरो हृदि ।

व्यकाव्यकारिमका तस्मिन्प्रकृतिः सा विलीयते ॥ ४५ ॥

पुरुषश्चापि भो विप्रा यस्तदवशाकृतात्मनि ।

द्विपरार्धात्मक कालः कथितो यो मया द्विजा ॥ ४६ ॥

तदहस्तस्य विप्रेन्द्रा विष्णोरीशस्य कथ्यते ।

व्यक्ते तु प्रकृतौ लोने प्रकृत्यां पुरुषे तथा ॥ ४७ ॥

तत्राऽऽस्थिते निशा तस्य तत्प्रमाणा तपोधना ।

नैवाहस्तस्य च निशा नित्यस्य परमात्मनः ॥ ४८ ॥

उपचारात्तथाऽप्येतत्तस्येशस्य तु कथ्यते ।

इत्येष मुनिशार्दूलाः कथितः प्राकृतो लयः ॥ ४९ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिग्राह्ये प्राकृतलयनिरूपणं नाम

द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

आत्यन्तिकलयनिरूपणम्

ध्यास उवाच ।

आध्यात्मिकादि भो विप्रा ज्ञात्वा तापत्रयं बुधः ।

उत्तन्नज्ञानचैराग्न्यः प्राप्नोत्यात्यन्तिकं लयम् ॥ १ ॥

आध्यात्मिकोऽपि द्विविधः शारीरो मानसस्तथा ।

शारीरो बहुभिर्मदैर्मिद्यते श्रूयतां च सः ॥ २ ॥

शिरोरोगप्रतिश्यायज्वरशूलभगंदरैः ।

गुल्मार्शःश्वयधुश्वासच्छर्द्यादिमिरनेकधा ॥ ३ ॥

तथाऽक्षिरोगावीसारकुष्टाङ्गामयसंज्ञकैः ।

मिथ्यते देहजस्तापो मानसं श्रोतुमर्हथ ॥ ४ ॥

कामक्रोधमयद्वेषलोममोहविषादजः ।

शोकासूयाचमानेर्ष्यामात्सर्याभिभवस्तथा ॥ ५ ॥

मानसोऽपि द्विजश्रेष्ठास्तापो भवति नैकधा ।

इत्येवमादिभिर्भेदैस्तापो ह्याध्यात्मिकः स्मृतः ॥ ६ ॥

मृगपक्षिमनुष्याद्यैः पिशाचौरगराक्षसैः ।

सरीसृपाद्यैश्च नृणां जन्यते चाऽऽधिभौतिकः ॥ ७ ॥

शीतोष्णघातवर्षाभ्युद्युतादिसमुद्भवः ।

तापो द्विजवरश्रेष्ठाः कथ्यन्ते चाऽऽधिदैविक ॥ ८ ॥

गर्मजन्मजराहानमृत्युनारकजं तथा ।

दुःखं सदृशं मेदैर्मिथ्यते मुनिसत्तमाः ॥ ९ ॥

सुकुमारतनुर्गर्भे जन्तुर्वहुमलावृते ।

उत्पलसंवेष्टितो मग्नपृष्ठप्राधास्थिसंहतिः ॥ १० ॥

अत्यम्लकटुतीक्ष्णोष्णलघुणैर्मातुमोजनैः ।

अतितापिमिरत्ययं बाध्यमानोऽतिवेदनः ॥ ११ ॥

प्रसारणाकुञ्चनादीं नागा(ङ्गा) नां प्रभुरात्मनः ।

शङ्खमूत्रमहापटुशार्थी सर्वत्र पीडितः ॥ १२ ॥

निरुच्छ्वासः सचैतन्यः सरञ्जन्मशतान्यथ ।

आस्ते गर्भेऽतिदुःखेन निजकर्मनिबन्धनः ॥ १३ ॥

जायमानः पुरीषासृङ्मूत्रशुक्राविलाननः ।

प्राज्ञापत्येन धातेन पीड्यमानास्थिरन्धनः ॥ १४ ॥

अधोमुखस्तैः कियते प्रबलैः सूतिमास्तैः ।

कलेशैर्निष्क्रान्तिमाप्नोति जठरान्मातुरातुरः ॥ १५ ॥

मूर्च्छामवाप्य महतीं संस्पृष्टो बाह्यवायुना ।

विज्ञानभ्रशमाप्नोति जातस्तु मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥

कण्टकैरिष तुग्नाङ्गः कृकचैरिष दारितः ।

पूतिघणान्निपतितो धरण्यां क्रिमिको यथा ॥ १७ ॥

कण्डूयनेऽपि चाशक्तः परिघर्तेऽप्यनीभ्वरः ।

स्तनपानादिकाहारमवाप्नोति परेच्छया ॥ १८ ॥

अशुचिस्तरे सुप्तः कीटदंशादिभिस्था ।

भक्ष्यमाणोऽपि नैवैषां समर्थो विनिवारणे ॥ १९ ॥

जन्मदुःखान्यनेकानि जन्मनोऽनन्तराणि च ।

यालभावे यदाप्नोति आधिभूतादिकानि च ॥ २० ॥

अज्ञानतमसा छत्रो मूढान्तःकरणो नरः ।

॥ जानाति कुतः कोऽहं कुत्र गन्ता किमात्मकः ॥ २१ ॥

केन यन्धेन बद्धोऽहं कारणं किमकारणम् ।

किं कार्यं किमकार्यं वा किं वाच्यं किं न चोच्यते ॥ २२ ॥

को धर्मः कश्च वाऽधर्मः कस्मिन्वर्तते वै श्रुतम् ।

किं कर्तव्यमकर्तव्यं किं वा किं गुणदोषघत् ॥ २३ ॥

एवं पशुसमैर्मूढैरज्ञानप्रभवं महत् ।

अवाप्यते नरैर्दुःखं शिश्रोदरपरायणैः ॥ २४ ॥

अज्ञानं तामसो भावः कार्यारम्भप्रवृत्तयः ।

अज्ञानिनां प्रवर्तन्ते कर्मलोपस्ततो द्विजाः ॥ २५ ॥

नरकं कर्मणां लोपात्फलमाहुर्महर्षयः ।
 तस्मादज्ञानिनां दुःखमिह चामुत्र चोत्तमम् ॥ २६ ॥
 जराजर्जरदेहश्च शिथिलावयवः पुमान् ।
 विचलच्छीर्णदशनो घलिस्नायुशिरावृतः ॥ २७ ॥
 दूरप्रनयनयनो व्योमान्तर्गततारकः ।
 नासाविबरनिर्यातरोमपुञ्जश्चलद्वयः ॥ २८ ॥
 प्रकटीभूतसर्वास्थिरनतपृष्ठास्थिसंहतिः ।
 उत्सन्नजडराग्नित्वाद्दृष्ट्वाहारोऽल्पचेष्टिनः ॥ २९ ॥
 कृच्छ्रसंक्रमणोत्थानशयनासनचेष्टितः ।
 मन्दीभवच्छ्रोत्रनेत्रगलहृत्तालविलाननः ॥ ३० ॥
 अनापत्तैः समस्तैश्च करजैर्मरणोन्मुखः ।
 तत्क्षणेऽप्यनुभूतानामसर्ताऽखिलरस्तुनाम् ॥ ३१ ॥
 सहृदुचारिते वाक्ये समुद्रभूतमहाध्रमः ।
 भ्वासकासामयावाससमुद्रभूतप्रजागरः ॥ ३२ ॥
 अन्येनोत्थाप्यतेऽन्येन तथा संवेद्यते जरी ।
 भृत्यात्मपुत्रदाराणामपमातपराकृतः ॥ ३३ ॥
 प्रक्षीणाखिलशौचश्च विहाराहारसंस्पृहः ।
 हास्यः परिजनस्यापि निर्विण्णाशेषबान्धवः ॥ ३४ ॥
 अनुभूतमिवान्यसिञ्चन्मन्यात्मविचेष्टितम् ।
 संस्मरन्त्याचने दीर्घं निश्वासित्यतितापिनः ॥ ३५ ॥
 एवमादीनि दुःखानि जरायामनुभूय च ।
 मरणे यानि दुःखानि प्राप्नोति शृणु सान्यपि ॥ ३६ ॥

श्लथग्रीवाङ्घ्रिहस्तोऽथ प्राप्तो वेपथुना नरः ।

मुहुर्लानिपरश्चासौ मुहुर्ज्ञानबलान्वितः ॥ ३७ ॥

हिरण्यधान्यतनयभार्याभृत्यगृहादिषु ।

एते कथं भविष्यन्तीत्यतीवममताकुलः ॥ ३८ ॥

मर्मघिदुभिर्महारोगैः ककचेरिष दारुणैः ।

शरैरिषान्तकस्योग्रैश्छिद्यमानास्थियन्धनः ॥ ३९ ॥

परिवर्तमानताराक्षिहस्तपादं मुहुः क्षिपन् ।

संशुष्यमाणताल्वोष्ठकण्ठो घुरघुरायते ॥ ४० ॥

निरुद्धकण्ठदेशोऽपि उदानभ्यासपीडितः ।

तापेन महता व्याप्तस्तृषा व्याप्तस्तथा क्षुधा ॥ ४१ ॥

क्लेशादुत्क्रान्तिमाप्नोति याम्यर्किकरपीडितः ।

ततश्च यातनादेहं क्लेशेन प्रतिपद्यते ॥ ४२ ॥

एतान्यन्यानि चोग्राणि दुःखानि मरणे नृणाम् ।

शृणुध्वं नरके यानि प्राप्यन्ते पुरुषैर्मृतैः ॥ ४३ ॥

याम्यर्किकरपाशादिग्रहणं दण्डताडनम् ।

यमस्य दर्शनं चोपमुपमार्गविलोकनम् ॥ ४४ ॥

करम्भवालुकाघह्विषत्रशस्त्रादिभीषणे ।

प्रत्येकं यातनायाश्च यातनादि द्विजोत्तमाः ॥ ४५ ॥

वाक्चैः पीड्यमानानां मृ(मृ)पाषां चापि ध्माप्यताम् ।

कुटारैः पाट्ट्यमानानां भूमौ चापि निरन्यताम् ॥ ४६ ॥

शूलेष्वारोप्यमाणानां व्याघ्रपक्त्रे प्रवेश्यताम् ।

गृध्रेः संभक्ष्यमाणानां द्वीपिमिश्रोपभुज्यताम् ॥ ४७ ॥

दृश्यतां तैलमध्ये च ह्लियतां क्षारकर्दमे ।

उच्चात्रिपात्यमानानां क्षिप्यतां क्षेपयन्त्रकैः ॥ ४८ ॥

नरके यानि दुःखानि पापहेतूदुर्मवानि वै ।

प्राप्यन्ते नारकैर्विप्रास्तेषां संख्या न विद्यते ॥ ४९ ॥

न केवलं द्विजध्रेष्टा नरके दुःखपट्टनिः ।

स्वर्गेऽपि पातमीतस्य क्षयिष्णोर्नास्ति निर्वृतिः ॥ ५० ॥

पुनश्च गर्भो भवति जायते च पुनर्नरः ।

गर्भे घिलीयते मृत्यो जायमानोऽप्नोतेति च ॥ ५१ ॥

जातमाश्रयं त्रियते बालभावे च यौवने ।

यद्यत्प्रातिकरं पुंसां वस्तु विप्राः प्रजायते ॥ ५२ ॥

तदैव दुःखवृक्षस्य धातृत्वमुपगच्छति ।

कलत्रपुष्पमित्रादिगृहक्षेत्रघनादिकैः ॥ ५३ ॥

क्रियते न तथा मूर्ति सुखं पुंसां यथाऽसुखम् ।

इति संसारदुःखार्कतापनापितचेनसाम् ॥ ५४ ॥

विमुक्तिपादपञ्चायामृते कुत्र सुखं नृणाम् ।

तदस्य त्रिविधस्यापि दुःखज्ञातस्य पण्डितैः ॥ ५५ ॥

गर्भजन्मजराद्येषु स्थानेषु प्रमविध्यतः ।

निरम्भातिशयाह्लादं सुखमन्वैकन्दक्षजम् ॥ ५६ ॥

मेघजं भगवन्प्राप्तिरेका चाऽऽन्यन्तिकी मता ।

तन्मातृप्राप्तये यज्ञः कर्तव्यः पण्डितैर्नरैः ॥ ५७ ॥

तत्प्राप्तिहेतुज्ञानं च कर्म चोक्तं द्विजोत्तमाः ।

आगमोदयं विवेकाच्च द्विधा ज्ञानं तथोच्यते ॥ ५८ ॥

शब्दब्रह्माऽऽगममयं परं ब्रह्म विवेकजम् ।

अन्धं तम इषाज्ञानं दीपघञ्चेन्द्रियोदुभयम् ॥ ५६ ॥

यथा सूर्यस्तथा ज्ञानं यद्वै विप्रा विवेकजम् ।

मनुरप्याह वेदार्थं स्मृत्वा यन्मुनिसत्तमाः ॥ ६० ॥

तदेतच्छ्रूयतामत्र संवन्धे गदतो मम ।

द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ॥ ६१ ॥

शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ।

द्वे विद्ये वै वेदितव्ये इति चाऽऽथर्वणी श्रुतिः ॥ ६२ ॥

परया हाक्षरप्राप्तिर्ब्रह्मवेदादिमयाऽपरा ।

यत्तदव्यक्तमजरमचिन्त्यमजमव्ययम् ॥ ६३ ॥

अनिर्देश्यमरूपं च पाणिपादाद्यसंयुतम् ।

चित्तं सर्वगतं नित्यं भूतयानिमकारणम् ॥ ६४ ॥

व्याप्तं व्याप्तं यतः सर्वं तद्वै पश्यन्ति सूरयः ।

तद्ब्रह्म परमं धाम तद्वेयं मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥ ६५ ॥

श्रुतिवाक्योदितं सूक्ष्मं तद्विष्णोः परमं पदम् ।

उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामगतिं गतिम् ॥ ६६ ॥

वेत्ति विद्यामविद्यां च स षाण्ड्यो भगवानिति ।

ज्ञानशक्तित्वलैश्वर्यधीर्यत्तेजांस्यशेषतः ॥ ६७ ॥

भगवच्छ्रद्धाव्यानि विना हेयैर्गुणादिभिः ।

सर्वाणि तत्र भूतानि निवसन्ति परमात्मनि ॥ ६८ ॥

भूतेषु च स सर्वात्मा षासुदेवस्ततः स्मृतः ।

उषाचेदं महर्षिभ्यः पुरा पृष्टः प्रजापतिः ॥ ६९ ॥

नामज्याध्यामनन्तस्य वासुदेवस्य तत्त्वतः ।

मूनेषु वसने योऽन्तर्वसन्त्यत्र च तानि यत् ॥

घाता विघाता जगतां वासुदेवस्ततः प्रभु- ७० ॥

ससर्वमूतप्रकृतिगुणाञ्च,

दोषाञ्च सर्वान्स(न)गुणो हर्तातः ।

मतीतसर्वावरणोऽभिलारमा,

तेनाऽऽवृतं यद्भुवनान्तरालम् ॥ ७१ ॥

समस्तकल्याणगुणात्मको हि,

स्वशक्तिज्ज्ञेशादूनमूनसर्गः ।

इच्छागृहीतामिमतोस्तेह,

संसाधिताशेषजगद्वितोऽसौ ॥ ७२ ॥

तेजोयलैश्वर्यमहाबरोधः,

स्वधीर्षशक्त्यादिगुणैकराशिः ।

पटः पराणां सकला न यत्र,

क्लेशादयः सन्ति परापरेक्षे ॥ ७३ ॥

स ईश्वरो व्यष्टिसमष्टिरूपोऽ-

व्यक्तस्वरूपः प्रकटस्वरूपः ।

सर्वेश्वरः सर्वदृक्सर्ववेत्ता,

समस्तशक्तिः परमेश्वराख्यः ॥ ७४ ॥

संजायते येन तदम्बुदोषं,

शुद्धं परं निर्मलमेकरूपम् ।

संदृश्यते चाऽप्यथ गम्यते वा,

तज्ज्ञानमज्ञानमतोऽन्यदुक्तम् ॥ ७५ ॥

इति धीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासर्षिसंवाद आत्यन्तिकलम्ब-
निरूपणं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

—

अथ चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

योगाभ्यासनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

इदानीं ब्रूहि योगं च दुःखसंयोगभेषजम् ।

यं विदित्वाऽश्रयं तत्र युञ्जामः पुरुषोत्तमम् ॥ १ ॥

श्रुत्वा स घटनं तेषां कृष्णद्वैपायनस्तदा ।

अग्रर्षीत्परमप्रीतो योगी योगविदां वरः ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

योगं वक्ष्यामि भो धिमाः शृणुध्वं भवनाशनम् ।

यमभ्यस्याऽऽप्नुयाद्योगी मोक्षं परमदुर्लभम् ॥ ३ ॥

श्रुत्वाऽऽर्क्षो योगशास्त्राणि गुरुभाराध्य भक्तिः ।

इतिहासं पुराणं च वेदांश्चैव विचक्षणः ॥ ४ ॥

आहारं योगदोषांश्च देशकालं च बुद्धिमान् ।
 ज्ञात्वा समम्यसेयोगं निर्द्वन्द्वो निष्पत्तिद्वयः ॥ ५ ॥
 भुञ्जन्सक्तुं यवागूं च तक्रमूलफलं पयः ।
 यावत् कणपिष्याकमाहारं योगसाधनम् ॥ ६ ॥
 न मनो विकले ध्याते न श्रान्ते क्षुधिते तथा ।
 न द्वंद्वे न च शीते च न चोष्णे नानिलात्मके ॥ ७ ॥
 सशब्दे न जलाम्यासे जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे ।
 सरीसृपे श्मशाने च न नद्यन्तेऽग्निसंनिधौ ॥ ८ ॥
 न चैत्ये न च धर्मीके समये कूपसंनिधौ ।
 न शुष्कपर्णनिचये योगं युञ्जीत कर्हिचित् ॥ ९ ॥
 देशानेताननादृत्य मूढत्वाद्यो युनक्ति वै ।
 प्रवश्ये तस्य ये दोषा जायन्ते विघ्नकारकाः ॥ १० ॥
 बाधिर्यं जडता लोभः स्मृतेर्मूकत्वमन्धता ।
 ज्वरश्च जायते सद्यस्तद्वदज्ञानसंभवः ॥ ११ ॥
 तस्मान्सर्वात्मना कार्या रक्षा योगविदा सदा ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं साधनं यतः ॥ १२ ॥
 आश्रमे विजने शुद्धे निःशब्दे निर्मये नगे ।
 शृङ्गागारे शुद्धौ रम्ये चैकान्ते देवतालये ॥ १३ ॥
 रजन्याः पश्चिमे दामे पूर्वे च सुसमाहितः ।
 पूर्वाह्णे मध्यमे चाहि युक्ताहारो जितेन्द्रियः ॥ १४ ॥
 आसीनः प्राङ्मुखो रम्य आसने सुधनिधले ।
 नातिनोचे न चोच्छ्रिते निस्पृहः सत्यवाक्शुचिः ॥ १५ ॥

युक्तनिद्रो जितक्रोधः सर्वभूतहिते रतः ।

सर्वद्वन्द्वसहो धीरः समकायाङ्घ्रिमस्तकः ॥ १६ ॥

नाभौ निधाय हस्तौ द्वौ शान्तः पद्मासने स्थितः ।

संस्थाप्य हृष्टिं नासाग्रे प्राणानायय्य धाम्यतः ॥ १७ ॥

समाहृत्येन्द्रियग्रामं मनसा हृदये मुनिः ।

प्रणवं दीर्घमुद्यम्य संवृतास्यः सुनिश्चलः ॥ १८ ॥

रजसा तमसो वृत्तिं सत्त्वेन रजसस्तथा ।

संछाद्य निर्मले शान्ते स्थितः संवृतलोचनः ॥ १९ ॥

हृत्पद्मकोटरे लीनं सर्वव्यापि निरञ्जनम् ।

युञ्जीत सततं योगो मुक्तिदं पुरुषोत्तमम् ॥ २० ॥

करणेन्द्रियभूतानि क्षेत्रज्ञे प्रथमं न्यसेत् ।

क्षेत्रज्ञश्च परे योज्यस्ततो युञ्जति योगचित् ॥ २१ ॥

मनो यस्यान्तमभ्येति परमात्मनि चञ्चलम् ।

संत्यज्य विषयांस्तस्य योगसिद्धिः प्रकाशिता ॥ २२ ॥

यदा निर्विषयं चित्तं परे ब्रह्मणि लीयते ।

समाधौ योगयुक्तस्य तदाऽभ्येति परं पदम् ॥ २३ ॥

असंसक्तं यदा चित्तं योगिनः सर्वकर्मसु ।

भयत्यानन्दमासाद्य तदा निर्वाणमृच्छति ॥ २४ ॥

शुद्धं धामत्रयातीतं तुर्याख्यं पुरुषोत्तमम् ।

प्राप्य योगयलाद्योगी मुच्यते नात्र संशयः ॥ २५ ॥

निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः सर्वत्र प्रियदर्शनः ।

सर्वत्रानित्यबुद्धिस्तु योगी मुच्येत नान्यथा ॥ २६ ॥

इन्द्रियाणि न सेवेत वैराग्येण च योगवित् ।
 सदा चान्यासयोगेन मुच्यते नात्र संशयः ॥ २७ ॥
 न च पटुमासनायोगो न नासाग्रनिरीक्षणान् ।
 मनसश्चेन्द्रियाणां च संयोगो योग उच्यते ॥ २८ ॥
 एवं मया मुनिश्रेष्ठा योगः प्रोक्तो विमुक्तिदः ।
 संसारमोक्षहेतुश्च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ २९ ॥

लोमहर्षण उवाच ।

श्रुत्वा ते वचनं तम्य साधु साध्विति चाश्रुवन् ।
 व्यासं प्रशस्य संपूज्य पुनः प्रष्टुं समुद्यताः ॥ ३० ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासर्षिसंवादे योगान्यासनिक-
 र्पणं नाम चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

अथ पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

सांख्ययोगनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

तत्र षड्वान्विसंभूतममृतं वाङ्मयं मुने ।
 पिबन्तां नो द्विजश्रेष्ठ न तृप्तिरिह दृश्यते ॥ १ ॥
 तस्माद्योगं मुने ब्रूहि विस्तरेण विमुक्तिदम् ।
 सांख्यं च द्विपदां श्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ २ ॥

प्रज्ञावाञ्छ्रोत्रियो यज्वा ख्यतः प्राज्ञोऽनसुयकः ।
 सत्यधर्ममतिर्ब्रह्मन्कथं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ३ ॥
 तपसा ब्रह्मचर्येण सर्वत्यागेन मेधया ।
 साख्ये वा यदि वा योग एतत्पृष्टो घटस्व नः ॥ ४ ॥
 मनसश्चेन्द्रियाणां च यथैकान्यमवाप्यते ।
 येनोपायेन पुरुषस्तत्त्वं ध्याख्यातुमर्हसि ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

नान्यत्र ज्ञानतपसोर्नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् ।
 नान्यत्र सर्वसंत्यागात्सिद्धिं विन्दति कश्चन ॥ ६ ॥
 महाभूतानि सर्वाणि पूर्वसृष्टि स्वयंभुवः ।
 भूयिष्ठं प्राणभृदुग्रामे निविष्टानि शरीरिणु ॥ ७ ॥
 भूमेर्देहो जलात्स्नेहो ज्योतिषश्चक्षुषी स्मृते ।
 प्राणापानाग्नयो वायुः कोष्ठाकाशं शरीरिणाम् ॥ ८ ॥
 श्रान्तो विष्णुर्वले शक् कोष्ठेऽग्निर्भोक्तुमिच्छति ।
 कर्णयोः प्रदिश श्रोत्रे जिह्वाया वाक्सरस्वती ॥ ९ ॥
 कर्णो त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।
 दश तार्नान्द्रियोक्तानि द्वाराण्यादारसिद्धये ॥ १० ॥
 शब्दस्पर्शो तथा रूपं रसं गन्धं च पञ्चमम् ।
 इन्द्रियार्थान्पृथग्विद्यादिन्द्रियेभ्यस्तु नित्यदा ॥ ११ ॥
 इन्द्रियाणि मनो युङ्क्ते अवस्था(शा)निच राजिन (ल') ।
 मनश्चापि सदा युङ्क्ते भूतात्मा हृदयाधित ॥ १२ ॥

इन्द्रियाणां तथैवैषां सर्वधामीश्वरं मनः ।
 नियमे च विसर्गे च भूतात्मा मनसस्तथा ॥ १३ ॥
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च स्वभावश्चेतना मनः ।
 प्राणापानौ च जीवश्च नित्यं देहेषु देहिनाम् ॥ १४ ॥
 अाध्रयो नास्ति सत्त्वस्य गुणशब्दो न चेतनाः ।
 सत्त्वं हि तेजः सृजति न गुणान्धै कथंचन ॥ १५ ॥
 एषं सतदशं देहं वृतं षोडशभिर्गुणैः ।
 मनीषा मनसा विद्याः पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ १६ ॥
 न ह्ययं चक्षुषा दृश्यो न च सर्वैरपीन्द्रियैः ।
 मनसा तु प्रदीप्तेन महानात्मा प्रकाशते ॥ १७ ॥
 अशब्दस्पर्शरूपं तच्च (च्चा) रसागन्धमथयम् ।
 अशीरं शरीरे स्वे निरीक्षेत निरिन्द्रियम् ॥ १८ ॥
 अथ्यक्तं सर्वदेहेषु मर्त्येषु परमार्चितम् ।
 योऽनुपश्यति स प्रेत्य कल्पने ब्रह्मभूयतः ॥ १९ ॥
 विद्याविनयसंपन्नग्राहणे गवि हस्तिनि ।
 शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ २० ॥
 स हि सर्वेषु भूतेषु जङ्गमेषु ध्रुवेषु च ।
 वसत्येको महानात्मा येन सर्वमिदं ततम् ॥ २१ ॥
 सर्वभूतेषु चाऽऽत्मानं सर्वभूतानि चाऽऽत्मनि ।
 यदा पश्यति भूतात्मा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ २२ ॥
 यावानात्मनि वेदाऽऽत्मा तावानात्मा परात्मनि ।
 य एवं सततं वेद सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ २३ ॥

सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतहितस्य च ।

देवापि मार्गे मुह्यन्ति अपदस्य पदैषिणः ॥ २४ ॥

शकुन्तानामिवाऽऽकाशे मत्स्यानामिव चोदके ।

यथा गतिर्न दृश्येत तथा ज्ञानविदा गतिः ॥ २५ ॥

काल पचति भूतानि सर्वाण्येवाऽऽत्मनाऽऽत्मनि ।

यस्मिंस्तु पच्यते कालस्तत्र वेदेह कश्चन ॥ २६ ॥

न तदूर्ध्वं न तिर्यक्च नाधो न च पुनः पुनः ।

न मध्ये प्रतिगृह्णीते नैव किञ्चिन्न कश्चन ॥ २७ ॥

सर्वे तत्स्था इमे लोका याह्यमेषां न किञ्चन ।

यद्यप्यग्रे समागच्छेद्यथा याणो गुणच्युतः ॥ २८ ॥

नैवान्तं कारणस्येयाद्यद्यपि स्यान्मनोजयः ।

तस्मात्सूक्ष्मतरं नास्ति नास्ति स्थूलतरं तथा ॥ २९ ॥

सर्वत पाणिपादं तत्सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।

सर्वत श्रुतिमहोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ ३० ॥

तद्देवाणोरणुतरं तन्महद्भ्यो महत्तरम् ।

तदन्तः सर्वभूतानां ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते ॥ ३१ ॥

अक्षरं च क्षरं चैष द्वेधा भावोऽयमात्मनः ।

क्षरः सर्वेषु भूतेषु दिव्यं त्वमृतमक्षरम् ॥ ३२ ॥

नवद्वारं पुरं हृत्वा हंसो हि नियतो घशी ।

ईदृशं सर्वभूतस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ ३३ ॥

हानेनामिविकल्पानां नराणां संचयेन च ।

शरीराणामजस्याऽऽहुहंसत्वं पारदर्शिनः ॥ ३४ ॥

हंसोक्तं च क्षरं चैव कूटस्थ यत्तदक्षरम् ।
तद्विद्वानक्षरं प्राप्य जहाति प्राणजन्मनी ॥ ३५ ॥

व्यास उवाच ।

भवतां पृच्छतां चिप्रा यथावदिह तत्त्वतः ।
सांख्यं ज्ञानेन संयुक्तं तदेतत्कीर्तितं मया ॥ ३६ ॥
योगकृत्यं तु भो चिप्राः कीर्तयिष्याम्यतः परम् ।
एकत्वं बुद्धिमनसोरिन्द्रियाणां च सर्वशः ॥ ३७ ॥
आत्मनो व्यापिनो ज्ञानं ज्ञानमेतदनुत्तमम् ।
तदेतदुपशान्तेन दान्तेनाध्यात्मशीलिता ॥ ३८ ॥
आत्मारामेण बुद्धेन बोद्धव्यं शुचिकर्मणा ।
योगदोषान्समुच्छिद्य पञ्च यान्कवयो चिदुः ॥ ३९ ॥
कामं क्रोधं च लोभं च भयं स्वप्नं च पञ्चमम् ।
क्रोधं शमेन जयति कामं संकल्पवर्जनात् ॥ ४० ॥
सरवससेवनाद्दीरो निद्रामुच्छेत्तुमर्हति ।
धृत्या शिशनोदरं रक्षेत्पाणिपादं च चक्षुषा ॥ ४१ ॥
चक्षुः श्रोत्रं च मनसा मनो घातं च कर्मणा ।
अप्रमादाद्वयं जह्यादम्भं प्राक्षोपसेवनात् ॥ ४२ ॥
एवमेतान्योगदोषाश्रयेन्नित्यमतन्द्रितः ।
अग्नींश्च ब्राह्मणांश्चाथ देवताः प्रणमेत्सदा ॥ ४३ ॥
घर्जयेदुद्धतां घातं हिंसायुक्तां मनोनुगाम् ।
ब्रह्मनेजोमयं शुक्रं यस्य सर्वमिदं जगत् ॥ ४४ ॥

एतस्य भूतभूतस्य दृष्टं स्थाविरजङ्गमम् ।

ध्यानमध्ययनं दानं सत्यं हीरार्जवं क्षमा ॥ ४५ ॥

शौचं चैवाऽऽत्मनः शुद्धिर्इन्द्रियाणां च निग्रहः ।

एतैर्विवर्धते तेजः पाप्मानं चापकर्षति ॥ ४६ ॥

सम सर्वेषु भूतेषु लभ्यालभ्येन वर्तयन् ।

धूतपाप्मा तु तेजस्वी लब्धाहारो जितेन्द्रियः ॥ ४७ ॥

कामक्रोधौ वशे कृत्वा निपेवेदुर्ब्रह्मणः पदम् ।

मनसश्चेन्द्रियाणां च कृत्वैकाग्र्यं समाहितः ॥ ४८ ॥

पूर्वरात्रे परार्धे च धारयेन्मन आत्मनः ।

जन्तोः पञ्चेन्द्रियस्यास्य यद्येकं क्लृप्त्रमिन्द्रियम् ॥ ४९ ॥

ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा गिरेः पादादिघोदकम् ।

मनसः पूर्वमादद्यात्कूर्माणामिव मत्स्यहा ॥ ५० ॥

ततः श्रोत्रं ततश्चक्षुर्जिह्वा घ्राणं च योगवित् ।

तत एतानि संयम्य मनसि स्थापयेद्यदि ॥ ५१ ॥

तथैवापोह्य संकल्पान्मनो ह्यात्मनि धारयेत् ।

पञ्चेन्द्रियाणि मनसि हृदि संस्थापयेद्यदि ॥ ५२ ॥

यदैतान्यवतिष्ठन्ते मनःपष्ठानि चाऽऽत्मनि ।

प्रसीदन्ति च संस्थायां तदा ब्रह्म प्रकाशते ॥ ५३ ॥

विधूम् इव दीप्तार्चिरागत्य इव दीप्तिमान् ।

चैद्युतोऽग्निरिषाऽऽकाशे पश्यन्त्यात्मानमात्मनि ॥ ५४ ॥

सर्वं तत्र तु सर्वत्र व्यापकत्वाच्च दृश्यते ।

तं पश्यन्ति महात्मानो ब्राह्मणा ये मनीषिणः ॥ ५५ ॥

धृतिमन्तो महाप्राज्ञाः सर्वभूतहिते रताः ।
 एवं परिमितं कालमावरन्संशितव्रतः ॥ ५६ ॥
 आसीनो हि रहस्येको गच्छेदक्षरसाम्यताम् ।
 प्रमोहो भ्रम आवर्तो घ्राणं श्रवणदर्शने ॥ ५७ ॥
 भद्रभुतानि रसः स्पर्शः शीतोष्णमास्वाकृतिः ।
 प्रतिमानुपसर्गाश्च प्रतिसंगृह्य योगतः ॥ ५८ ॥
 तांस्तत्त्वविदनादृष्य साम्येनैव निवर्तयेत् ।
 कुर्यात्परिचयं योगे त्रैलोक्ये नियतो मुनिः ॥ ५९ ॥
 गिरिशृङ्गे तथा चैव्ये वृक्षमूलेषु योजयेत् ।
 संनियम्येन्द्रियग्रामं कोष्ठे माण्डमता इव ॥ ६० ॥
 एकाग्रं चिन्तयेन्नित्यं योगाग्नेद्विजने मनः ।
 येनोपायेन शक्येत नियन्तुं घञ्जलं मनः ॥ ६१ ॥
 तत्र युक्तो निषेवेत न चैव विचलेत्ततः ।
 शून्यागाराणि चैकाग्रो निवासार्यमुपक्रमेत् ॥ ६२ ॥
 नातित्रजेत्परं वाचा कर्मणा मनसाऽपि वा ।
 उपेक्षको यताहारो लब्धालब्धसमो भवेत् ॥ ६३ ॥
 यध्वैनमभितन्देन यध्वैनमभिवादयेत् ।
 समस्तयोश्चाप्युभयानामिध्यायेच्छुभाशुमम् ॥ ६४ ॥
 न प्रहृष्येत लामेषु नालामेषु च चिन्तयेत् ।
 समः सर्वेषु भूतेषु सधर्मा मातस्त्रिवतः ॥ ६५ ॥
 एवं स्वस्थात्मनः साधोः सर्वत्र समदर्शिनः ।
 यन्मासान्नित्ययुक्तस्य शब्दग्रह्यामिवर्तते ॥ ६६ ॥

वेदनार्तान्परान्दृष्ट्वा समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।

एवं तु निरतो मार्गं चिरमेव चिमोहितः ॥ ६७ ॥

अपि घर्णावष्टुष्टु नारी वा धर्मकाङ्क्षिणी ।

तावप्येतेन मार्गेण गच्छेतां परमां गतिम् ॥ ६८ ॥

अजं पुराणमजरं सनातनं,

यमिन्द्रियातिगमगोचरं द्विजाः ।

अवेक्ष्य चेमां परमेष्ठिसाम्यतां,

प्रयान्त्यनावृत्तिगतिं मनीषिणः ॥ ६९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासपिसंवादे सांख्ययोगनिरूपणं
नाम पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

—

अथ पट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

ज्ञानिनां मोक्षप्राप्तिनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

यद्येवं वेदघचनं कुरु कर्म त्यजेति च ।

क्वां दिशं विद्यया यान्ति क्वां च गच्छन्ति कर्मणा ॥ १ ॥

एतद्धै धोतुमिच्छामस्तदुभयान्प्रवीतु नः ।

एतदन्योन्यवैरूप्यं घर्तते प्रतिकूलतः ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

शृणुध्वं मुनिशार्दूला यत्पृच्छन्व समासतः ।

कर्मविद्यामयौ चोभौ व्याख्यास्यामि क्षराक्षरौ ॥ ३ ॥

यां दिशं विद्यया यान्ति या गच्छन्ति च कर्मणा ।

शृणुध्वं सांप्रत विप्रा गहन ह्येतदुत्तरम् ॥ ४ ॥

अस्ति धर्म इति युक्त नास्ति तत्रैव यो घड़ेत् ।

यक्षस्य सादृश्यमिदं यक्षस्येदं भवेदथ ॥ ५ ॥

द्वाधिमावध पन्थानौ यत्र वेदाः प्रतिष्ठिताः ।

प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो निवृत्तो वा विभाषित ॥ ६ ॥

कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते ।

तस्मात्कर्म न कुर्वन्ति यतय पारदर्शिनः ॥ ७ ॥

कर्मणा जायते प्रेत्य मूर्तिमान्योऽश्वात्मकः ।

विद्यया जायते नित्यमव्यक्तं लक्षरात्मकम् ॥ ८ ॥

कर्म त्वेके प्रशंसन्ति स्वल्पबुद्धिरता नराः ।

तेन हि देहजालेन रमन्त उपासते ॥ ९ ॥

ये तु युद्धि परां प्राप्ता धर्मनैपुण्यदर्शिनः ।

न ते कर्म प्रशंसन्ति कूपं नद्या पियत्रिव ॥ १० ॥

कर्मणा फलमाप्नोति सुखदुःखे भवामयोः ।

विद्यया तदवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥ ११ ॥

न म्रियते यत्र गत्वा यत्र गत्वा न जायते ।

न जीर्यते यत्र गत्वा यत्र गत्वा न वर्धते ॥ १२ ॥

यत्र तद्ब्रह्म परमव्यक्तमचलं ध्रुवम् ।

अव्याकृतमनायामममृतं वाधियोगचित् ॥ १३ ॥

द्वन्द्वैर्न यत्र बाध्यन्ते मानसेन च कर्मणा ।

समाः सर्वत्र मैत्राश्च सर्वभूतहिते रताः ॥ १४ ॥

विद्यामयोऽन्यः पुरुषो द्विजाः कर्ममयोऽपरः ।

विप्राश्चन्द्रसमस्पर्शः सूक्ष्मया कलया स्थितः ॥ १५ ॥

तदेतद्दृष्टिना प्रोक्तं विस्तरेणानुगीयते ।

न घक्तुं शक्यते द्रष्टुं चकतन्तुमिषाम्यरे ॥ १६ ॥

एकादशविकारात्मा कलासंभारसंभृतः ।

मूर्तिमानिति तं विद्याद्विप्राः कर्मगुणात्मकम् ॥ १७ ॥

देवो यः संश्रितस्तस्मिन्बुद्धीन्दुरिष पुष्करे ।

क्षेत्रज्ञं तं विजानीयान्नित्यं योगजितात्मकम् ॥ १८ ॥

तमो रजश्च सत्त्वं च ज्ञेयं जीवगुणात्मकम् ।

जीवमात्मगुणं विद्यादात्मानं परमात्मनः ॥ १९ ॥

सच्चैतनं जीवगुणं घदन्ति,

स चेष्टते जीवगुणं च सर्वम् ।

ततः परं क्षेत्रविदो घदन्ति,

प्रकल्पयन्तो भुवनानि सप्त ॥ २० ॥

व्यास उवाच ।

प्रवृत्त्यास्तु विकारा ये क्षेत्रशास्ते परिश्रुताः ।

ते चैनं न प्रजानन्ति न जानाति स तानपि ॥ २१ ॥

तैश्चैव कुरुते कार्यं मनः पण्डेतिरहेन्द्रियैः ।

सुदान्तरिव संयन्ता दृढ परमवाजिमिः ॥ २२ ॥

इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्य परमं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरान्मा महान्परः ॥ २३ ॥

महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्परतोऽमृतम्

अमृतान्न परं किञ्चिन्सा काष्ठा परमा गतिः ॥ २४ ॥

एवं सर्वेषु भूतेषु गूढान्मा न प्रकाशते ।

दृश्यते त्वग्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिमिः ॥ २५ ॥

अन्नरान्मनि संलीय मनःपण्डानि मेधया ।

इन्द्रियैरिन्द्रियार्थांश्च बहुचिन्मचिन्तयन् ॥ २६ ॥

ध्यानेऽपि परमं कृत्वा विद्यासंपादितं मनः ।

अनीश्वरः प्रशान्तात्मा ततो गच्छेत्परं पदम् ॥ २७ ॥

इन्द्रियाणां तु सर्वेषां यस्यान्मा बलितस्मृतिः ।

आत्मनः संप्रदानेन मर्त्या मृत्युमुपाप्नुते ॥ २८ ॥

विहन्य सर्वसंकल्पान्सत्त्वे चित्तं निवेशयेत् ।

सत्त्वे चित्तं समावेश्य ततः कालंजरो भवेत् ॥ २९ ॥

चित्तप्रसादेन यतिर्जहातीह शुभाशुभम् ।

प्रसन्नान्माऽऽत्मनि स्थित्वा सुखमन्यन्तमप्नुते ॥ ३० ॥

लक्षणं तु प्रसादस्य यथा स्वप्ने सुखं भवेत् ।

तन्वाति चा यथा दीपो दीप्यमानो न कम्पते ॥ ३१ ॥

एवं पूर्वापरे रात्रे युञ्जतात्मानमात्मना ।

सन्वाहारो विदुर्ज्ञान्मा पश्यत्यत्मानमात्मनि ॥ ३२ ॥

रहस्यं सर्ववेदानामनैतिह्यमनागमम् ।

आत्मप्रत्यायकं शास्त्रमिदं पुत्रानुशासनम् ॥ ३३ ॥

धर्माख्यानेषु सर्वेषु सत्याख्यानेषु यद्वसु ।

दशवर्षसहस्राणि निर्मध्यामृतमुद्धतम् ॥ ३४ ॥

नवनीतं यथा दध्नः काष्ठादग्निर्यथैव च ।

तथैव विदुषां ज्ञानं मुक्तिहेतोः समुद्धतम् ॥ ३५ ॥

स्नातकानामिदं शास्त्रं घ्राज्यं पुत्रानुशासनम् ।

तविदं नाप्रशान्ताय नादान्ताय तपस्विने ॥ ३६ ॥

नाघेदविदुषे घ्राज्यं तथा नानुगताय च ।

नासूयकायानृजवे न खानिर्दिष्टकारिणे ॥ ३७ ॥

न तर्कशास्त्रदग्धाय तथैव पिशुनाय च ।

श्लाघिने श्लाघनीयाय प्रशान्ताय तपस्विने ॥ ३८ ॥

इदं प्रियाय पुत्राय शिष्यायानुगताय तु ।

रहस्यधर्मं धक्तव्यं नान्यस्मै तु कथंचन ॥ ३९ ॥

यदप्यस्य महीं दद्याद्रत्नपूर्णमिमां नरः ।

इदमेव ततः श्रेय इति मन्येत तत्त्वचित् ॥ ४० ॥

अतो गुहातराशं तदध्यात्ममतिमानुपम् ।

यत्तन्महर्षिमिदृष्टं वेदान्तेषु च गीयते ॥ ४१ ॥

तद्युष्मभ्यं प्रयच्छामि यन्मां पृच्छत सत्तमाः ।

यन्मे मनसि घर्तत यस्तु धो हृदि संशयः ॥

श्रुतं भवदुमिस्तत्सर्वं किमन्यत्कथयामि धः ॥ ४२ ॥

मुनय ऊचुः ।

अध्यात्मं विस्तरेणेह पुनरेव वदस्व न ।

यदध्यात्मं यथा विदुमी मगवन्नृपिसत्तम ॥ ४३ ॥

व्यास उवाच ।

अध्यात्मं यद्विदं विद्याः पुरुषस्येह पट्टने ।

गुप्सम्यं कथयिष्यामि तस्य व्याख्याऽवधार्यताम् ॥ ४४ ॥

भूमिरापस्तथा ज्योतिर्वायुश्चकारामेव च ।

महाभूतानि यच्चैव सर्वभूतेषु भूतज्ञ ॥ ४५ ॥

मुनय ऊचुः ।

आकारं तु मवेद्यस्य यस्मिन्नेहं न पश्यति ।

आकाराद्यं शरीरेषु कथं तदुपवर्णयेत् ॥

इन्द्रियाणां गुणाः केनित्कथं तानुपलक्षयेत् ॥ ४६ ॥

व्यास उवाच ।

एतद्वो वर्णयिष्यामि यथावदनुदर्शनम् ।

शृणुध्वं नदिर्हकाया यथातत्त्वं यथा च तत् ॥ ४७ ॥

राश्र्ध्रं धीरं तथा क्षान्तिं त्रयमाकारलक्षणम् ।

प्राणश्चेष्टा तथा स्पर्श एते वायुगुणास्त्रयः ॥ ४८ ॥

रूपं चक्षुर्विपाकश्च त्रिधा ज्योतिर्विधोयने ।

रसोऽप्य रसनं स्वेदो गुणास्त्वेने त्रयोऽम्मसाम् ॥ ४९ ॥

घ्रेयं घ्राणं शरीरं च भूमेरेने गुणास्त्रयः ।

एतवानिन्द्रियप्रामा व्याख्यातः पाञ्चर्भौतिकः ॥ ५० ॥

घायोः स्पर्शो रसोऽद्वयश्च ज्योतिषो रूपमुच्यते ।

आकाशप्रभवः शब्दो गन्धो भूमिगुणः स्मृतः ॥ ५१ ॥

मतो बुद्धिः स्वमाद्यश्च गुणा एते स्वयोनिजाः ।

ते गुणानतिवर्तन्ते गुणेभ्यः परमा मताः ॥ ५२ ॥

यथा कूर्म इघाङ्गानि प्रसार्य संनियच्छति ।

एवमेवेन्द्रियग्रामं बुद्धिश्चेष्टो नियच्छति ॥ ५३ ॥

यदूर्ध्वं पादतलयोरर्चाकोट्यं च (गन्धश्च) पश्यति ।

एतस्मिन्नेव कृत्ये सा घर्तते बुद्धिरुत्तमा ॥ ५४ ॥

गुणैस्तु नीयते बुद्धिर्युद्धिरेवेन्द्रियाण्यपि ।

मनःपष्ठानि सर्वाणि युद्ध्या भावात्कुतो गुणाः ॥ ५५ ॥

इन्द्रियाणि नरैः पञ्च पठं तन्मन उच्यते ।

सप्तमीं बुद्धिमेवाऽऽहुः क्षेत्रज्ञं विद्धि चाष्टमम् ॥ ५६ ॥

चक्षुरालोकनायैव संशयं कुरुते मनः ।

बुद्धिरध्यवसानाय साक्षी क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ ५७ ॥

रजस्तमश्च सत्त्वं च त्रय एते स्वयोनिजाः ।

समाः सर्वेषु भूतेषु तान्गुणानुपलक्षयेत् ॥ ५८ ॥

तत्र यत्प्रोतिसंयुक्तं किञ्चिदात्मनि लक्षयेत् ।

प्रशान्तमिव संयुक्तं सत्त्वं तदुपधारयेत् ॥ ५९ ॥

यत्तु संतापसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् ।

प्रवृत्तं रज इत्येवं तत्र चाप्युपलक्षयेत् ॥ ६० ॥

यत्तु संमोहसंयुक्तमप्यक्तं विषमं भवेत् ।

अप्रतर्क्यमधिष्ठेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ ६१ ॥

ग्रहर्षः प्रीतिरानन्दं स्वाभ्यं स्वस्थात्मचित्ता ।
 अकस्माद्यदि वा कस्माद्वदन्ति सात्त्विकान्गुणान् ॥ ६२ ॥
 अमिमानो मृषावादो लोभो मोहस्तथा क्षमा ।
 लिङ्गानि रजसस्नानि घर्तन्ते हेतुतत्त्वतः ॥ ६३ ॥
 तथा मोहः प्रमादश्च तन्द्रो निन्द्राऽप्रबोधिता ।
 कथंचिदभिवर्तन्ते विज्ञेयास्तामसा गुणाः ॥ ६४ ॥
 मनः प्रसृजते भावं बुद्धिरव्यवसायिनी ।
 हृदयं प्रियमेवेह त्रिविधा कर्मचोदना ॥ ६५ ॥
 इन्द्रियैर्मयः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ।
 मनसस्तु परा बुद्धिर्युद्धेरात्मा परः स्मृतः ॥ ६६ ॥
 बुद्धिरात्मा मनुष्यस्य बुद्धिरेवाऽऽत्मनायिका ।
 यदा विकुल्लते भावं तदा भवति सा मनः ॥ ६७ ॥
 इन्द्रियाणां पृथग्भावाद्बुद्धिर्विकुल्लते ह्यनु ।
 भृष्टवती भवति श्रोत्रं स्पृशती स्पर्श उच्यते ॥ ६८ ॥
 पश्यन्ति च भवेद्दृष्टी रसन्ती रसना भवेत् ।
 जिघ्रन्ती भवति घ्राणं बुद्धिर्विकुल्लते पृथक् ॥ ६९ ॥
 इन्द्रियाणि तु तान्याहुस्तेषां वृत्त्या वितिष्ठति ।
 तिष्ठति पुरुषे बुद्धिर्युद्धिमावज्यवस्थिता ॥ ७० ॥
 कदाचिद्व्रमते प्रीतिं कदाचिदपि शोचति ।
 न सुखेन न दुःखेन कदाचिदिह मुह्यते ॥ ७१ ॥
 स्वयं भावात्मिका भावांस्त्रीनेनानग्निनर्तते ।
 सरितां सागरो भर्ता महाबेलामिवोर्मिमान् ॥ ७२ ॥

यदा प्रार्थयते किञ्चित्तदा भवति सा मनः ।

अधिष्ठाने च वै बुद्ध्या पृथगेतानि संस्मरेत् ॥ ७३ ॥

इन्द्रियाणि च मेध्यानि विचेतव्यानि कृत्स्नशः ।

सर्वाण्येवानुपूर्वेण यद्यदा च विधीयते ॥ ७४ ॥

अभिभागमना बुद्धिर्भाषो मनसि वर्तते ।

प्रवर्तमानस्तु रजः सख्यमप्यतिवर्तते ॥ ७५ ॥

ये वै भावेन वर्तन्ते सर्वेष्वेतेषु ते त्रिषु ।

अन्वर्थान्संप्रवर्तन्ते रथनेमिमरा इव ॥ ७६ ॥

प्रदीपार्थं मनः कुर्यादिन्द्रियैर्बुद्धिसत्तमैः ।

निश्चरद्विर्यथायोगमुदासीनैर्यदृच्छया ॥ ७७ ॥

एष स्वभाषमेवेदमिति बुद्ध्या न मुह्यति ।

अशीवसंप्रहृष्यन्ध नित्यं विगतमत्सरः ॥ ७८ ॥

न ह्यात्मा शक्यते द्रष्टुमिन्द्रियैः कामगोचरैः ।

प्रवर्तमानैरनेकैर्दुर्धरैरकृतात्मभिः ॥ ७९ ॥

तेषां तु मनसा रश्मीन्यदा सम्यङ्निपच्छति ।

तदा प्रकाशतेऽस्याऽऽत्मा दीपदीप्ता यथाऽऽकृतिः ॥ ८० ॥

सर्वेषामेव भूतानां तमस्युपगते यथा ।

प्रकाश भवते सर्वं तथैवमुपधार्यताम् ॥ ८१ ॥

यथा घास्त्रिचरः पक्षी न लिप्यति जले चरन् ।

विमुक्तात्मा तथा योगी गुणदोषैर्न लिप्यते ॥ ८२ ॥

एवमेव कृत्प्रज्ञो न दोषैर्विषयांश्चरन् ।

असज्जमानः सर्वेषु ॥ कथञ्चित्प्रलिप्यते ॥ ८३ ॥

त्यक्त्वा पूर्वकृतं कर्म रतिर्यस्य सदाऽऽत्मनि ।
 सर्वभूतात्मभूतस्य गुणसङ्गेन सञ्जतः ॥ ८४ ॥
 स्वयमान्मा प्रसवति गुणेष्वपि कदाचन ।
 न गुणा विदुरात्मानं गुणान्वेद स सर्वदा ॥ ८५ ॥
 परिदध्याद्गुणानां स द्रष्टा चैव यथातथम् ।
 सत्त्वक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं लक्ष्येश्वरः ॥ ८६ ॥
 सृजते तु गुणानेक एको न सृजते गुणान् ।
 पृथग्भूतो प्रकृत्यैतो संप्रयुक्तौ च सर्वदा ॥ ८७ ॥
 यथाऽश्मना हिरण्यस्य संश्रयुक्तौ तथैव तौ ।
 मशकौदुम्बरो वाऽपि संप्रयुक्तौ यथा सह ॥ ८८ ॥
 इदिका वा यथा मुञ्जे पृथक्च सह चैव ॥
 तथैव सहिताधेतौ अन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ ॥ ८९ ॥
 इति श्रीमहापुराणे आदिग्राही व्याससिंहादे पद्मत्रिंशदधिक-
 द्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

अथ सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

गुणमर्जनकथनम्

व्यास उवाच ।

सृजते तु गुणान्सत्त्वं क्षेत्रज्ञस्त्वधितिष्ठति ।
 गुणान्विक्रियतः सर्वानुदासीनबदीश्वरः ॥ १ ॥

स्वभावयुक्तं तत्सर्वं यदिमान्सृजते गुणान् ।
 ऊर्णनाभिर्यथा सूत्रं सृजते तदगुणास्तथा ॥ २ ॥
 प्रवृत्ता न निघर्तन्ते प्रवृत्तिर्नोपलभ्यते ।
 एवमेके व्यवस्यन्ति निवृत्तिमिति चापरे ॥ ३ ॥
 उभयं सप्रधार्यैतदध्यवस्येयधामति ।
 भवेन्नैव विधानेन भवेद्वै संशयो महान् ॥ ४ ॥
 भनादिनिधनो हात्मा तं बुद्ध्वा विहरेश्वरः ।
 भकुध्यक्षप्रहृष्यंश्च नित्यं विगतमत्सरः ॥ ५ ॥
 इत्येवं हृदये सर्पो बुद्धिचिन्तुमयं दृढम् ।
 मनित्यं सुखमासीनमशौच्यं छिन्नसंशयः ॥ ६ ॥
 तरयेत्प्रच्युता पृथ्वी यथा पूर्णा नदी नराः ।
 अधगाह्य च विट्ठांसो विप्रा लोलमिमं तथा ॥ ७ ॥
 न तु तप्यति धै विट्ठान्स्थले शरति सत्त्वचित् ।
 एवं विचिन्त्य चाऽऽत्मानं केवलं ज्ञानमात्मनः ॥ ८ ॥
 तां(तं) तु बुद्ध्वा नरः सगं भूतानामागतिं गतिम् ।
 समचेष्टश्च धै सम्यग्लभते शममुत्तमम् ॥ ९ ॥
 एतदुद्विजन्मसामग्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ।
 आत्मज्ञानसमस्नेहपर्याप्तं तत्परायणम् ॥ १० ॥
 तत्त्वं बुद्ध्वा भवेदुबुद्धः किमन्यदुबुद्धलक्षणम् ।
 विशायैतद्विमुच्यन्ते कृतवृत्त्या मनीषिणः ॥ ११ ॥

न भवति विदुषां महद्भयं,

यदविदुषां सुमहद्भयं परत्र ।

न हि गतिरधिकाऽस्ति कस्यचि-

द्वयति हि या विदुषः सनातनी ॥ १२ ॥

लाके मातरमसूयते नर-

स्तत्र देवमनिरोक्ष्य शोचते ।

तत्र चेत्कुशलो न शोचते,

ये विदुस्तदुभयं कृताकृतम् ॥ १३ ॥

यत्करोत्यनभिसंधिपूर्वकं,

तच्च निन्दयति यत्पुरा कृतम् ।

यत्प्रियं तदुभयं न चाऽप्रियं,

तस्य तज्जनयतीह कुर्वतः ॥ १४ ॥

मुनय ऊचुः ।

यस्माद्वर्मात्परो धर्मो विद्यते नेह कश्चन ।

यो विशिष्टश्च भूतेभ्यस्तद्वचान्प्रवर्षीतु नः ॥ १५ ॥

व्यास उवाच ।

धर्मं च संप्रवक्ष्यामि पुराणमृषिमिः स्तुतम् ।

विशिष्टं सर्वधर्मेभ्यः शृणुष्व मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥

इन्द्रियाणि प्रमाथीनि बुद्ध्या संयम्य तत्त्वतः ।

सर्वतः प्रसृतानीह पिता बालानिवाऽऽत्मजान् ॥ १७ ॥

मनसश्चेन्द्रियाणां चाप्यैकाग्र्यं परमं तपः ।

विज्ञेयः सर्वधर्मेभ्यः स धर्मः पर उच्यते ॥ १८ ॥

तानि सर्वाणि संधाय मनःपश्यानि मेधया ।

आत्मवृत्तः स एवाऽऽसौद्बुचिन्त्यमचिन्तयन् ॥ १९ ॥

गोचरेभ्यो निवृत्तानि यदा स्थास्यन्ति वेश्मनि ।

तदा चैवाऽऽत्मनाऽऽत्मानं परं द्रक्ष्यथ शाश्वतम् ॥ २० ॥

सर्वात्मानं महात्मानं विधूममिध पावकम् ।

प्रपश्यन्ति महात्मानं ग्राह्या ये मनीषिणः ॥ २१ ॥

यथा पुष्पफलोपेतो बहुशाखो महाद्रुमः ।

आत्मनो नाभिजानीते क मे पुष्पं क मे फलम् ॥ २२ ॥

एवमात्मा न जानीते क गमिष्ये कुतोऽन्वहम् ।

अन्यो ह्यस्यान्तरात्माऽस्ति यः सर्वमनुपश्यति ॥ २३ ॥

ज्ञानदीपेन क्षीप्तेन पश्यत्पात्मानमात्मना ।

दृष्ट्वाऽऽत्मानं तथा यूयं विरागा भवत द्विजाः ॥ २४ ॥

विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो मुक्तश्च श्वोरगाः ।

परां बुद्धिमवाप्येहाप्यचिन्ता विगतज्वराः ॥ २५ ॥

सर्वतःस्रोतसं घोरां नदीं लोकप्रवाहिणीम् ।

पञ्चेन्द्रियग्राहवर्ती मनःसंकल्परोधसम् ॥ २६ ॥

लोभमोहतृणच्छात्रां कामक्रोधसरीसृषाम् ।

सत्यतीर्थानृतक्षोभां क्रोधपङ्कान् सरिद्धराम् ॥ २७ ॥

बल्यक्तप्रभवां शीघ्रां कामक्रोधसमाकुलाम् ।

प्रतरध्वं नदीं बुद्ध्या दुस्तरामकृतात्मभिः ॥ २८ ॥

संसारसागरगमां योनिपानालदुस्तराम् ।

आत्मजन्मोदुमवां तां तु जिह्वावर्तदुरासदाम् ॥ २९ ॥

यां तरन्ति कृतप्रज्ञा धृतिमन्तो मनीषिणः ।

तां तीर्णः सर्वतो मुक्तो विधूतात्माऽऽत्मवाञ्छुचिः ॥ ३० ॥

उत्तमां बुद्धिमास्थाय ब्रह्मभूयाय कल्पते ।

उत्तीर्णः सर्वसंकलेशान्प्रसन्नात्मा विकल्मषः ॥ ३१ ॥

भूयिष्ठानीष भूतानि सर्वस्थानान्निरीक्ष्य च ।

अक्रुध्यन्नप्रसादंश्च ननुशंसमतिस्तथा ॥ ३२ ॥

ततो द्रक्ष्यथ सर्वेषां भूतानां प्रमवाप्ययम् ।

एतद्धि सर्वधर्मभ्यो विशिष्टं मेनिरे बुधाः ॥ ३३ ॥

धर्मं धर्मभृता श्रेष्ठा मुनयः सत्यदर्शिनः ।

आत्मानो व्यापिनो विप्रा इति पुत्रानुशासनम् ॥ ३४ ॥

प्रयताय प्रवक्तव्यं हितायानुगताय च ।

आत्मज्ञानमिदं गुह्यं सर्वगुह्यतमं महत् ॥ ३५ ॥

अग्रवं यदहं विप्रा आत्मसाक्षिकमज्ञता ।

नैव ह्यी न पुमानेवं न चैवेदं नपुंसकम् ॥ ३६ ॥

अदुःखमसुखं ब्रह्म भूतमग्न्यभवात्मकम् ।

नैतज्ज्ञात्वा पुमान्स्त्री वा पुनर्भवमवाप्नुयात् ॥ ३७ ॥

यथा मनानि सर्वाणि तथैतानि यथा तथा ।

कथितानि मया विप्रा भवन्ति न भवन्ति च ॥ ३८ ॥

तत्प्रीतियुक्तेन गुणान्वितेन,

पुत्रेण सत्पुत्रदयान्वितेन ।

दृष्ट्वा हिनं प्रीतमना यदयं,

ब्रूयात्सुतस्येह यदुक्तमेतत् ॥ ३९ ॥

मुनय ऊचुः ।

मोक्षः पितामहेनोक्त उपायात्रानुपायतः ।

तमुपायं यथान्यायं श्रोतुमिच्छामहे मुने ॥ ४० ॥

व्यास उवाच ।

अस्मास्तु तन्महाप्राज्ञा युक्तं निपुणदर्शनम् ।

यदुपायेन सर्वार्थान्मृगयध्वं सदाऽनघा ॥ ४१ ॥

घटोपकरणे युद्धिर्घटोत्पत्ती न सा मता ।

एवं धर्माद्युपायार्थं नान्यधर्मेषु कारणम् ॥ ४२ ॥

पूर्वं समुद्रे यः पन्था न स गच्छति पश्चिमम् ।

एकः पन्था हि मोक्षस्य तच्छृणुध्वं ममानघाः ॥ ४३ ॥

क्षमया क्रोधमुच्छिन्ध्यात्कामं संकल्पघर्जनात् ।

सत्त्वसंसेवनास्त्रीरो निद्रामुच्छेत्तुमर्हति ॥ ४४ ॥

अप्रमादाद्वयं रक्षेद्रक्षेत्रक्षेत्रं च संविदम् ।

इच्छां द्वेषं च कामं च धैर्येण विनिवर्तयेत् ॥ ४५ ॥

निद्रां च प्रतिभां चैव ज्ञानाभ्यासेन तत्त्ववित् ।

उपद्रवांस्तथा योगी हितजीर्णमिताशनात् ॥ ४६ ॥

लोभं मोहं च संतोषाद्विषयांस्तत्त्वदर्शनात् ।

अनुक्रोशादधर्मं च अयेद्धर्ममुपेक्षया ॥ ४७ ॥

आयत्या च जयेदाशां सामर्थ्यं सङ्गघर्जनात् ।

अनित्यत्वेन च स्नेहं क्षुधां योगेन पण्डितः ॥ ४८ ॥

कारुण्येनाऽऽत्मनाऽऽत्मानं तृष्णां च परितोषतः ।

उत्थानेन जयेत्तन्द्रां वितर्कं निश्चयाज्जयेत् ॥ ४९ ॥

मौनेन बहुमायां च शौर्येण च मयं जयेत् ।

यच्छेद्वाङ्मनसी बुद्ध्या तां यच्छेज्ज्ञानवश्रुपा ॥ ५० ॥

ज्ञानमात्मा महान्यच्छेत्तं यच्छेच्छान्तिरात्मन ।

तदेतदुपशान्तेन योद्धव्यं शुचिकर्मणा ॥ ५१ ॥

योगदोषान्समुच्छिद्य पञ्च यान्कवयो विदुः ।

कामं क्रोधं च लोभं च मयं स्वप्नं च पञ्चमम् ॥ ५२ ॥

परित्यज्य निषेधेन यथावद्योगसाधनात् ।

ध्यानमध्ययनं दान सत्य हीरार्जवं क्षमा ॥ ५३ ॥

शौचमाचारतः शुद्धिरिन्द्रियाणां च संयमः ।

एतैर्विवर्धते तेजः पाप्मानमुपहन्ति च ॥ ५४ ॥

लिभ्यन्ति चास्य संकल्पा विज्ञानं च प्रवर्तते ।

धूतपाप स तेजस्वी लब्धाहारो जितेन्द्रियः ॥ ५५ ॥

कामक्रोधौ पशे कृत्वा निर्विशेदुर्गहणः पदम् ।

धमूदत्वमसङ्गित्वं कामक्रोधविवर्जनम् ॥ ५६ ॥

अदैन्यमनुदीर्णत्वमनुद्वगो ह्यवस्थितिः ।

एष मार्गो हि मोक्षस्य प्रसन्नो विमल शुचिः ॥

तथा वाक्रायमनसा नियमाः कामतोऽध्ययाः ॥ ५७ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिनाहो सांख्ययोगनिरूपणं नाम सप्त-

त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

अथाष्टात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

योगविधिनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

सांख्यं योगस्य नो विप्र विशेषं वक्तुमर्हसि ।

तद्य धर्मज्ञ सर्वं हि विदितं मुनिसत्तम ॥ १ ॥

प्यास उवाच ।

सांख्याः सांख्यं प्रशंसन्ति योगान्योगविदुस्तमाः ।

वदन्ति कारणैः श्रेष्ठैः स्वपक्षोद्घटनाय वै ॥ २ ॥

अनीश्वरः कथं मुच्येदित्येवं मुनिसत्तमा ।

वदन्ति कारणैः श्रेष्ठं योगं सम्यग्मनीषिणः ॥ ३ ॥

वदन्ति कारणं वेदं सांख्यं सम्यग्द्विजातयः ।

विज्ञायेद् गतीः सर्वा विरक्तो विषयेषु यः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वं स देहात्सुन्यक्तं विमुच्येदिति नान्यथा ।

एतदाहुर्महाप्राज्ञाः सांख्यं वै मोक्षदर्शनम् ॥ ५ ॥

स्वपक्षे कारणं ग्राह्यं समर्थं वचनं हितम् ।

शिष्टानां हि मतं ग्राह्यं भवद्विः शिष्टसंमतेः ॥ ६ ॥

प्रत्यक्षं हेतवो योगाः सांख्याः शास्त्रविनिश्चयाः ।

उभे चैते मते सत्त्वे समवेते द्विजोत्तमाः ॥ ७ ॥

उभे चैते मते ज्ञाते मुनीन्द्राः शिष्टसंमते ।

अनुष्ठिते यथाशास्त्रं नयेतां परमां गतिम् ॥ ८ ॥

तुल्यं शौचं तयोर्युक्तं दया भूतेषु चानघाः ।

व्रतानां धारणं तुल्यं दर्शनं त्वसमं तयोः ॥ ६ ॥

मुनय ऊचुः ।

यदि तुल्यं व्रतं शौचं दया चात्र महामुने ।

तुल्यं तद्दर्शनं कस्मात्तत्रो ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

रागं मोहं तथा स्नेहं कामं क्रोधं च केवलम् ।

योगास्थिरोदितान्दोषान्पञ्चैतान्प्राप्नुयन्ति तान् ॥ ११ ॥

यथा घाऽनिमिषाः स्थूलं जालं छित्त्वा पुनर्जलम् ।

प्राप्नुवन्ति तथा योगात्तत्पदं धीतकल्मषाः ॥ १२ ॥

तथैव घागुरां छित्त्वा बलवन्तो यथा मृगाः ।

प्राप्नुयुर्धिमलं मार्गं विमुक्ताः सर्वयन्त्रनैः ॥ १३ ॥

लौभजानि तथा विप्रा बन्धनानि बलान्वितः ।

छित्त्वा योगात्परं मार्गं गच्छन्ति विमलं शुभम् ॥ १४ ॥

भवलास्तबाधिला विप्रा घागुरासु तथाऽऽपरे ।

विनश्यन्ति न संदेहस्तद्व्ययोगबलादृते ॥ १५ ॥

बलहीनाश्च विप्रेन्द्रा यथा जालं गता द्विजाः ।

बन्धं न गच्छन्त्यनया योगास्ते तु सुदुर्लभाः ॥ १६ ॥

यथा च शकुनाः सूक्ष्मं प्राप्य जालमरिन्दमाः ।

तत्राशका विषयन्ते मुच्यन्ते तु बलान्विताः ॥ १७ ॥

कर्मज्ञैर्यन्त्रनैर्यद्वास्तद्व्ययोगपरा द्विजाः ।

अयला न विमुच्यन्ते मुच्यन्ते च बलान्विताः ॥ १८ ॥

अल्पकश्च यथा विप्रा बहिः शाम्यति दुर्बलः ।

आक्रान्त इन्धनैः स्थूलेस्तद्वयोगबलः स्मृतः ॥ १६ ॥

स एव च तदा विप्रा बहिर्जातबलः पुनः ।

समीरणगतः कृत्स्नां दहेत्क्षिप्रं महीमिमाम् ॥ २० ॥

तत्त्वज्ञानबलो योगी दाप्ततेजा मदायलः ।

अन्तकाल इवाऽऽदित्यः कृत्स्नं संशोषयेज्जगत् ॥ २१ ॥

दुर्बलश्च यथा विप्राः स्रोतसा ह्रियते नरः ।

घलहीनस्तथा योगी विषयैर्ह्रियते च सः ॥ २२ ॥

तदेव तु यथा स्रोतो विष्कम्भयति धारणः ।

तद्वयोगबलं लब्ध्वा न भवेद्विषयैर्हृतः ॥ २३ ॥

विशन्ति वा पशाद्वाऽथ योगाद्योगबलान्विताः ।

प्रजापतीन्मनून्सर्वांश्चमहाभूतानि चेश्वराः ॥ २४ ॥

न यमो नान्तकः क्रुद्धो न मृत्युर्भोमधिक्रमः ।

पिशन्ते तद्द्विजाः सर्वे योगस्यामिनतेजसः ॥ २५ ॥

आत्मनां च सहस्राणि बहूनि द्विजसत्तमाः ।

योगं कुर्यादुबलं प्राप्य तैश्च सर्वैर्महीं चरेत् ॥ २६ ॥

प्राप्नुयाद्विषयान्कश्चित्पुनश्चोद्रेतपश्चरेत् ।

संक्षिप्येच्च पुनर्विप्राः सूर्यस्तेजोगुणानिव ॥ २७ ॥

बलस्थस्य हि योगस्य बलायं मुनिसत्तमाः ।

विमोक्षप्रभवं विष्णुमुपपन्नमसंशयम् ॥ २८ ॥

बलानि योगप्रोक्तानि मयेतानि द्विजोत्तमाः ।

निदर्शनायं सूक्ष्माणि घृश्यामि च पुनर्द्विजाः ॥ २९ ॥

आत्मनश्च समाधाने धारणां प्रति वा द्विजाः ।
 निदर्शनानि सूक्ष्माणि शृणुष्व मुनिसत्तमा ॥ ३० ॥
 अप्रमत्तो यथा धन्वी लक्ष्यं हन्ति समाहितः ।
 युक्तः सम्यक्त्वा योगी मोक्षं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ३१ ॥
 स्नेहपात्रे यथा पूर्णे मन आधाय निश्चलम् ।
 पुण्यो युक्त आरोहेत्सोपानं युक्तमानसः ॥ ३२ ॥
 मुक्तस्तथाऽयमात्मानं योगं तद्वत्सुनिश्चलम् ।
 करोत्यमलमात्मानं भास्करोपमदर्शने ॥ ३३ ॥
 यथा च नावं विप्रेन्द्राः कर्णधारः समाहितः ।
 महार्णवगतां शीघ्रं नयेद्विप्रास्तु पत्तनम् ॥ ३४ ॥
 तद्वदान्मसमाधानं युक्तो योगेन योगवित् ।
 दुर्गमं स्थानमाप्नोति हित्वा देशमिमं द्विजाः ॥ ३५ ॥
 सारथिश्च यथा युक्तः सदृशान्सुसमाहितः ।
 देशमिष्टं नयत्याशु धन्विनं पुण्यर्षभम् ॥ ३६ ॥
 तथैव च द्विजा योगी धारणासु समाहितः ।
 प्राप्नोत्याशु परं स्थानं लक्ष्यमुक्त इवाऽऽशुगः ॥ ३७ ॥
 आविष्टाऽऽत्मनि चाऽऽत्मानं योऽवतिष्ठति सोऽचलः ।
 पाशं हत्वेव मीनानां पदमाप्नोति सोऽजरम् ॥ ३८ ॥
 नाम्यां शीर्षे च कुक्षौ च हृदि वक्षसि पार्श्वयोः ।
 दर्शने श्रवणे वाऽपि घ्राणे चामितविक्रमः ॥ ३९ ॥
 स्थानेष्वेतेषु यो योगी महाव्रतसमाहितः ।
 आत्मना सूक्ष्मात्मानं युङ्क्ते सम्यग्द्विजोत्तमाः ॥ ४० ॥

सुशीघ्रमचलप्रप्यं कर्म दग्ध्वा शुभाशुभम् ।

उत्तम योगमास्थाय यदीच्छति विमुच्यते ॥ ४१ ॥

मुनय ऊचुः ।

आहारान्कीदृशान्कृत्वा कानि जित्वा च सत्तम ।

योगी बलमवाप्नोति तद्वचान्वक्तुमर्हति ॥ ४२ ॥

व्यास उवाच ।

कणानां भक्षणे युक्तं पिण्याकस्य च भो द्विजाः ।

स्नेहानां घर्जने युक्तो योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४३ ॥

भुञ्जानो यावत् रुक्षं दीर्घकालं द्विजोत्तमाः ।

एकाहारी विशुद्धात्मा योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४४ ॥

पक्षाग्मासानृतून्श्चित्रान्संचरंश्च गुहास्तथा ।

अथ पीत्वा पयोमिश्रा योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४५ ॥

अखण्डमपि वा मासं सततं मुनिसत्तमाः ।

उपोष्य सम्यक्शुद्धात्मा योगी बलमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥

कामं जित्वा तथा क्रोधं शीतोष्णं घर्षमेव च ।

भयं शोकं तथा स्वापं पौरुषान्विषयांस्तथा ॥ ४७ ॥

अरतिं दुर्जयां चैव घोरां दृष्ट्वा च भो द्विजाः ।

स्पर्शं तिद्रां तथा तन्द्रां दुर्जयां मुनिसत्तमाः ॥ ४८ ॥

दीपयन्ति महात्मानं सूक्ष्ममात्मानमात्मना ।

धीतरागा महाप्राज्ञा ध्यानाध्ययनसंपदा ॥ ४९ ॥

दुर्गस्त्वेव मतः पन्था ब्राह्मणानां विपश्चिताम् ।

यः कश्चिदुच्यते क्षिप्रं क्षेमेण मुनिपुंगवाः ॥ ५० ॥

यथा कश्चिद्वनं घोरं बहुसर्पसरीसृपम् ।
 भवन्नवत्तोयहीनं च दुर्गमं बहुकण्टकम् ॥ ५१ ॥
 अमकमटवीप्रार्यं दावदग्धमहीरुहम् ।
 पन्थानं तत्स्कराकीर्णं क्षेमेणामिपतेत्तथा ॥ ५२ ॥
 योगमार्गं समासाद्य यः कश्चिद्ब्रजते द्विजः ।
 क्षेमेणोपरमेन्मार्गाद्बहुदोषोऽपि संमतः ॥ ५३ ॥
 आस्थेयं क्षुरधारासु निशितासु द्विजोत्तमाः ।
 धारणा सा तु योगस्य दुर्गेयमकृतारमभिः ॥ ५४ ॥
 विषमा धारणा विप्रा यान्ति वै न शुभां गतिम् ।
 नेतृहीना यथा नावः पुरुषाणां तु वै द्विजाः ॥ ५५ ॥
 यस्तु तिष्ठति योगार्धौ धारणासु यथाविधि ।
 मरणं जन्मदुःखित्वं सुखित्वं स विशिष्यते ॥ ५६ ॥
 नानाशास्त्रेषु नियतं नानामुनिनिषेचितम् ।
 परं योगस्य पन्थानं निश्चितं तं द्विजातिषु ॥ ५७ ॥

परं हि तद्ब्रह्ममयं मुनीन्द्रा,

ग्रह्माणमीशं धरदं च विष्णुम् ।

भयं च धर्मं च महानुभावं,

यद्ब्रह्मपुत्रान्सुमहानुभावान् ॥ ५८ ॥

तमश्च कष्टं सुमहद्वज्रश्च,

सत्त्वं च शुद्धं प्रकृतिं परां च ।

सिद्धिं च देवीं धरुणस्य पत्नीं,

तेजश्च कृत्स्नं सुमहद्य धैर्यम् ॥ ५९ ॥

ताराधिपं खे धिमलं सुतारं,

विन्वाक्ष देवानुरगान्पितृंश्च ।

शैलाश्च वृत्स्नानुदर्धोश्च वाऽचला-

अदोश्च सर्वाः सनगांश्च नागान् ॥ ६० ॥

साभ्यास्तथा यक्षगणान्दिशश्च,

गन्धर्वसिद्धान्पुरुषान्स्त्रियश्च ।

परस्परं प्राप्य महान्महात्मा-

विशेत योगी नचिराद्विमुक्त ॥ ६१ ॥

कथा च या विप्रवरा प्रसक्ता,

दैवे महावीर्यमती शुभेयम् ।

योगान्स सर्वाननुभूय मर्त्या,

नारायणं त द्रुतमाप्नुवन्ति ॥ ६२ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिग्राह्ये व्यासर्षिसंवादे योगविधिनिरू-

पणं नामाष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

अथैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

सांख्यविधिनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

सम्यक्क्रियेयं विप्रेन्द्र घर्णिता शिष्टसंमता ।

योगमार्गो यथान्यायं शिष्यायेह हितेयिना ॥ १ ॥

वेदवादे च ये दोषा गुणा ये चापि वैदिकाः ।
 ज्ञानयोगे च ये दोषा ज्ञानयोगे च ये गुणाः ॥ १२ ॥
 साख्यज्ञाने च ये दोषास्तथैव च गुणा द्विजाः ।
 सत्त्वं दशगुणं ज्ञात्वा रजो नवगुणं तथा ॥ १३ ॥
 तमश्चाष्टगुणं ज्ञात्वा बुद्धिं सप्तगुणां तथाः ।
 पङ्क्तिगुणं च नभो ज्ञात्वा तमश्च त्रिगुणं महत् ॥ १४ ॥
 द्विगुणं च रजो ज्ञात्वा सत्त्वं चैकगुणं पुनः ।
 मार्गं विज्ञाय तत्त्वेन प्रलयप्रेक्षणेन तु ॥ १५ ॥
 ज्ञानविज्ञानसंपन्नाः कारणैर्भावितात्मभिः ।
 प्राप्नुवन्ति शुभं मोक्षं सूक्ष्मा इव नभः परम् ॥ १६ ॥
 रूपेण दृष्टिं संयुक्तं घ्राणं गन्धगुणेन च ।
 शब्दग्राह्यं तथा धोत्रं जिह्वां रसगुणेन च ॥ १७ ॥
 त्वचं स्पर्शं तथा शब्दं वायुं चैव तदाश्रितम् ।
 मोहं तमसि संयुक्तं लोभं मोहेषु संश्रितम् ॥ १८ ॥
 विष्णुं क्रान्ते यत्ने शनः कोष्ठे सक्तं तथाऽनलम् ।
 अण्डसु देवीं समायुक्तामापस्तेजसि संश्रिताः ॥ १९ ॥
 तेजो वायौ तु संयुक्तं वायुं नभसि चाऽऽश्रितम् ।
 नभो महति संयुक्तं तमो महसि संस्थितम् ॥ २० ॥
 रजः सत्त्वं तथा सक्तं सत्त्वं सक्तं तथाऽऽत्मनि ।
 सक्तमात्मानमीदृशं च देवे नारायणे तथा ॥ २१ ॥
 देवं मोक्षे च संयुक्तं ततो मोक्षं च न क्वचित् ।
 ज्ञात्वा सत्त्वगुणं देहं वृत्तं षोडशभिर्गुणैः ॥ २२ ॥

समावं भावनां चैव ज्ञान्वा देहसमाश्रिताम् ।
 मध्यस्थमिव चाऽऽत्मानं पापं यस्मिन् विद्यते ॥ २३ ॥
 दिनीयं कर्म वै ज्ञान्वा विप्रेन्द्रा विषयैषिणाम् ।
 इन्द्रियार्जोन्द्रियार्थाश्च सर्वानात्मनि संश्रितान् ॥ २४ ॥
 दुर्लभत्वं च मोक्षस्य विज्ञाय श्रुतिपूर्वकम् ।
 प्राजापानौ समानं च ज्ञानोदानौ च तत्त्वतः ॥ २५ ॥
 भागं चैवानिलं ज्ञान्वा प्रभवं चानिलं पुनः ।
 सनथा तास्तथा शेषान्सतथा विधिवन्पुनः ॥ २६ ॥
 प्रजापतीन्तृतीयैश्चैव सगांश्च सुबहून्वरान् ।
 सतरींश्च बहुज्जान्वा राजरींश्च परंतपान् ॥ २७ ॥
 सुर्योन्मस्तश्चान्यान्यहर्षोन्सूर्यसंनिमान् ।
 ऐश्वर्याव्यावितानूष्वा कालेन महता द्विजाः ॥ २८ ॥
 महतां भूतसंघानां ध्रुवा नाशं च मो द्विजाः ।
 गर्ति वाचा शुभां ज्ञान्वा अर्चार्हाः पापकर्मणाम् ॥ २९ ॥
 घैतरप्यां च यद्दुःखं पतितानां यमक्षये ।
 योनियु च विचित्रास्तु संवारातशुभास्तथा ॥ ३० ॥
 ऊदरे चायुमे घासं शोषिनोदकमाजने ।
 श्लेष्ममूत्रपुरीषे च तीव्रगन्धसमन्विने ॥ ३१ ॥
 शुक्लशोणितसंधाने मज्जास्नायुपरिग्रहे ।
 शिरारतसमाकीर्णे नवद्वारे पुरेऽप्य वै ॥ ३२ ॥
 विज्ञाय हितमात्मानं योगांश्च विविधान्द्विजाः ।
 तानसानां च जन्तूनां रमणीयानृतात्मनान् ॥ ३३ ॥

सात्त्विकानां च जन्तूनां कुत्सितं मुनिसत्तमाः ।
 गर्हितं महतामर्थं सांख्यानां विदितात्मनाम् ॥ ३४ ॥
 उपप्लवांस्तथा घोराञ्शशिनस्तेजसस्तथा ।
 ताराणां पतनं दृष्ट्वा नक्षत्राणां च पर्ययम् ॥ ३५ ॥
 द्वंद्वानां विप्रयोगं च विज्ञाय कृपणं द्विजाः ।
 अन्योन्यभक्षणं दृष्ट्वा भूतानामपि चाशुभम् ॥ ३६ ॥
 बाह्ये मोहं च विज्ञाय पद्मदेहस्य चाशुभम् ।
 रागं मोहं च संप्राप्तं क्वचित्सत्त्वं समाश्रितम् ॥ ३७ ॥
 सहस्रेषु नर- कश्चिन्मोक्षबुद्धिं समाश्रितः ।
 दुर्लभत्वं च मोक्षस्य विज्ञानं श्रुतिपूर्वकम् ॥ ३८ ॥
 याहुमानमलब्धेषु लब्धे मध्यस्थतां पुनः ।
 विषयाणां च दौरात्म्यं विज्ञाय च पुनर्द्विजाः ॥ ३९ ॥
 गतासूनां च सर्वानां देहान्भित्त्वा तथा शुमान् ।
 वासं कुलेषु जन्तूनां मरणाय धृतात्मनाम् ॥ ४० ॥
 सात्त्विकानां च जन्तूनां दुःखं विज्ञाय मो द्विजाः ।
 ब्रह्मज्ञानां गतिं ज्ञात्वा पतितानां सुदारुणाम् ॥ ४१ ॥
 सुरापाते च सक्तानां ब्राह्मणानां दुरात्मनाम् ।
 गुरुदारप्रसक्तानां गतिं विज्ञाय चाशुभाम् ॥ ४२ ॥
 जननीषु च वर्तन्ते येन सम्यग्द्विजोत्तमाः ।
 सदेवरेषु लोकेषु येन वर्तन्ति मानवाः ॥ ४३ ॥
 तेन ज्ञानेन विज्ञाय गतिं चाशुभकर्मणाम् ।
 तिर्यग्योनिगतानां च विज्ञाय च गतीः पृथक् ॥ ४४ ॥

वेदवादांस्तथा चित्रानूनानां पर्ययांस्तथा ।

क्षयं संवत्सराणां च मासानां च क्षयं तथा ॥ ४५ ॥

पक्षक्षयं तथा दृष्ट्वा दिवसानां च संक्षयम् ।

क्षयं वृद्धिं च चन्द्रस्य दृष्ट्वा प्रत्यक्षतस्तथा ॥ ४६ ॥

वृद्धिं दृष्ट्वा समुद्राणां क्षयं तेषां तथा पुनः ।

क्षयं धनानां दृष्ट्वा च पुनर्वृद्धिं तथैव च ॥ ४७ ॥

संयोगानां तथा दृष्ट्वा युगानां च विशेषतः ।

देहवैकृत्यतां चैव सम्यग्विज्ञाय तत्त्वतः ॥ ४८ ॥

आत्मदोषांश्च विज्ञाय सर्वानात्मनि संस्थितान् ।

स्वदेहादुत्थितान्गन्धास्तथा विज्ञाय चाशुमान् ॥ ४९ ॥

मुनय ऊचुः ।

कानुत्पातभवान्दोषान्यश्यसि ब्रह्मविस्तम ।

एतं नः संशयं कृत्स्नं वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥ ५० ॥

व्यास उवाच ।

पञ्च दोषान्द्विजा देहे प्रवदन्ति मनीषिणः ।

मार्गजाः कापिलाः सांख्याः शृणुष्व मुनिसत्तमाः ॥ ५१ ॥

कामक्रोधी भयं निद्रा पञ्चमः भ्वास उच्यते ।

एते दोषाः शरीरेषु दृश्यन्ते सर्वदेहिनाम् ॥ ५२ ॥

छिन्दन्ति क्षमया क्रोधं कामं संकल्पवर्जनात् ।

सत्त्वसंसेवनाग्निद्रामप्रमादाद्वयं तथा ॥ ५३ ॥

छिन्दन्ति पञ्चमं भ्वासमल्पाहारतया द्विजाः ।

गुणान्गुणज्ञानैर्ज्ञात्वा दोषान्दोषज्ञैरपि ॥ ५४ ॥

हेतून्हेतुशतैश्चित्रैश्चित्रान्विज्ञाय तत्त्वतः ।

अपां फेनोपमं लोकं विष्णोर्मायाशतैः कृतम् ॥ ५५ ॥

विप्रभित्तिप्रतीकाशं नलसारमनर्थकम् ।

तमसंभ्रमितं दृष्ट्वा धर्षबुद्बुदसंनिभम् ॥ ५६ ॥

नाशप्रायं सुखाधानं नाशोत्तरमहामयम् ।

रजस्तमसि समग्नं पङ्के द्विपमिषावयम् ॥ ५७ ॥

सांख्या विप्रो महाप्राज्ञास्त्यक्त्वा स्नेहं प्रजाकृतम् ।

ज्ञानज्ञेयेन सांख्येन व्यापिना महता द्विजाः ॥ ५८ ॥

राजसानुशुभान्गन्धांस्तामसांश्च तथाविधान् ।

पुण्यांश्च सात्त्विकान्गन्धान्स्पर्शजान्देहसंघ्रितान् ॥ ५९ ॥

छित्त्वाऽऽत्मज्ञानशस्त्रेण तपोदण्डेन सत्तमाः ।

ततो दुःखादिकं घोरं चिन्ताशोकमहाह्वयम् ॥ ६० ॥

व्याधिमृत्युमहाघोरं महामयमहोरगम् ।

ततः कृमं रजोमीनं प्रजया संतरन्त्युत ॥ ६१ ॥

स्नेहपट्टं जरादुर्गं स्पर्शद्वीपं द्विजोत्तमाः ।

कर्मागारं सत्यतीरं स्थितं धृतमनोपिणः ॥ ६२ ॥

हर्षसंघमहावेगं नानारससमाकुलम् ।

नानाप्रोतिमहारत्नं दुःखज्वरसमोरितम् ॥ ६३ ॥

शोकवृष्णामहायतं तीक्ष्णव्याधिमहारुद्रम् ।

अस्थिसंघातसंघट्टं श्लेष्मयोगं द्विजोत्तमाः ॥ ६४ ॥

दानमुक्ताकरं घोरं शोणितोद्गारविद्रुमम् ।

हसितोत्प्लुष्टनिर्घोषं नानाज्ञानमुदुष्करम् ॥ ६५ ॥

रोदनाश्रुमलक्षारं सङ्गयोगपरायणम् ।

प्रलब्ध्या जन्मलोको यं पुत्रवान्धवपत्तनम् ॥ ६६ ॥

अहिंसासत्यमर्यादं प्राणयोगमयोर्मिलम् ।

वृन्दानुगामिनं क्षीरं सर्वभूतपयोदधिम् ॥ ६७ ॥

मोक्षदुर्लभविषयं बाडवासुखसागरम् ।

तरन्ति यतयः सिद्धा ज्ञानयोगेन चानवाः ॥ ६८ ॥

तीर्त्वा च दुस्तरं जन्म विशन्ति विमलं नमः ।

ततस्तान्सुकृतीञ्जात्या सूर्यो वहति रश्मिभिः ॥ ६९ ॥

पद्मतन्तुषदाविश्य प्रवहन्विषयान्द्विजाः ।

तत्र तान्प्रवहो वायुः प्रतिगृह्णाति चानवाः ॥ ७० ॥

धीतरागान्यतीन्सिद्धान्धीर्ययुक्तांस्त्वपोधनान् ।

सूक्ष्मः शीतः सुगन्धश्च सुखस्पर्शश्च भो द्विजाः ॥ ७१ ॥

सप्तानां महतां श्रेष्ठो लोकान्गच्छति यः शुमान् ।

स तान्वहति विप्रेन्द्रा नमसः परमां गतिम् ॥ ७२ ॥

नभो वहति लोकेशाग्रजसः परमां गतिम् ।

रजो वहति विप्रेन्द्राः सत्त्वस्य परमां गतिम् ॥ ७३ ॥

सत्त्वं वहति शुद्धात्मा परं नारायणं प्रभुम् ।

प्रभुर्वहति शुद्धात्मा परमात्मानमात्मना ॥ ७४ ॥

परमात्मानमासाद्य तद्भूता यतयोऽमलाः ।

अमृतत्वाय कल्पन्ते न निवर्तन्ति च द्विजाः ॥ ७५ ॥

परमा सा गतिर्दिवा निद्वन्द्वानां महात्मनाम् ।

सत्यार्जवरत्नानां चै सर्वभूतदयावताम् ॥ ७६ ॥

मुनय ऊचुः ।

स्थानमुत्तममासाद्य भगवन्तं स्थिरयताः ।

आजन्ममरणं वा ते रमन्ते तत्र वा न वा ॥ ७७ ॥

यदत्र तथ्यं तत्त्वं नो यथावद्वक्तुमर्हसि ।

त्वद्गते मानवं नान्यं प्रष्टुमर्हाम सत्तम ॥ ७८ ॥

मोक्षदोषो महानेव प्राप्य सिद्धिं गतानृषान् ।

यदि तत्रैव विज्ञाने वर्तन्ते यतयः परे ॥ ७९ ॥

प्रवृत्तिलक्षणं धर्मं पश्याम परमं द्विज ।

मगतस्य हि परे ज्ञाने किन्तु दुःखान्तरं भवेत् ॥ ८० ॥

व्यास उवाच ।

यथान्यायं मुनिश्रेष्ठाः प्रश्नः पृष्टश्च संकटः ।

बुधानामपि संमोहः प्रश्नेऽस्मिन्मुनिसत्तमाः ॥ ८१ ॥

अत्रापि सत्त्वं परमं शृणुध्वं ध्वनं मम ।

बुद्धिश्च परमा यत्र कपिलानां महात्मनाम् ॥ ८२ ॥

इन्द्रियाण्यपि बुध्यन्ते स्वदेहं देहिनां द्विजाः ।

करणाभ्यात्मनस्तानि सूक्ष्मं पश्यन्ति तैस्तु सः ॥ ८३ ॥

आत्मना विप्रहीणानि काष्ठकुड्यसमानि तु ।

विनश्यन्ति न संदेहो वेलाश्च महार्णवे ॥ ८४ ॥

इन्द्रियैः सह सुप्तस्य देहिनो द्विजसत्तमाः ।

सूक्ष्मश्चरति सर्वत्र नमसीध समीरणः ॥ ८५ ॥

स पश्यन्ति यथान्यायं स्मृत्वा स्पृशति चानघाः ।

बुध्यमानो यथापूर्वमपिलेनेह भो द्विजाः ॥ ८६ ॥

इन्द्रियाणि ह सर्वाणि स्वे स्वे स्थाने यथाविधि ।

अतीशत्वात्प्रलीयन्ते सर्वा विषहता इव ॥ ८७ ॥

इन्द्रियाणां तु सर्वेषां स्वस्थानेष्वेव सर्वशः ।

आक्रम्य गतयः सूक्ष्माव(श्च)रत्यात्मा न संशयः ॥ ८८ ॥

सत्त्वस्य च गुणान्कृत्स्नाव्रजसश्च गुणान्पुनः ।

गुणाश्च तमसः सर्वान्गुणान्बुद्धेश्च सत्तमाः ॥ ८९ ॥

गुणांश्च मनसश्चापि तमसश्च गुणांस्तथा ।

गुणान्वायोश्च सर्वज्ञाः स्नेहजांश्च गुणान्पुनः ॥ ९० ॥

अपां गुणास्तथा विप्राः पार्थिवांश्च गुणानपि ।

सर्वानेव गुणैर्व्याप्य क्षेत्रज्ञेषु द्विजोत्तमाः ॥ ९१ ॥

आत्मा चरति क्षेत्रज्ञः कर्मणा च शुभाशुभे ।

शिष्या इष महत्मानमिन्द्रियाणि च तं द्विजाः ॥ ९२ ॥

प्रकृतिं चाप्यतिक्रम्य शुद्धं सूक्ष्मं परात्परम् ।

नारायणं महात्मानं निर्विकारं परात्परम् ॥ ९३ ॥

विमुक्तं सर्वपापेभ्यः प्रविष्टं च ज्ञानामयम् ।

परमात्मानमगुणं निर्वृतं तं च सत्तमाः ॥ ९४ ॥

श्रेष्ठं तत्र मनो विप्रा इन्द्रियाणि च भो द्विजाः ।

भागच्छन्ति यथाकालं गुरोः संदेशकारिणः ॥ ९५ ॥

शक्यं घाटलेपेन कालेन शान्तिं प्राप्तुं गुणांस्तथा ।

एवमुक्तेन विप्रेन्द्राः सांख्ययोगेन मोक्षिणीम् ॥ ९६ ॥

सांख्या विप्रा महाप्राज्ञा गच्छन्ति परमां गतिम् ।

ज्ञानेनातेन विप्रेन्द्रास्तुल्यं ज्ञानं न विद्यते ॥ ९७ ॥

अत्र चः सशयो मा भूज्ज्ञानं सांख्यं परं मतम् ।
 अक्षरं ध्रुवमेवोक्तं पूर्वं ब्रह्म सनातनम् ॥ ६८ ॥
 अनादिमध्यनिघनं निद्वंद्वं कर्तुं शाश्वतम् ।
 कूटस्थं चैव नित्यं च यद्वदन्ति शमात्मकाः ॥ ६९ ॥
 यतः सर्वाः प्रवर्तन्ते सर्गप्रलयचक्रियाः ।
 एव शंसन्ति शास्त्रेषु प्रवक्तारो महर्षयः ॥ १०० ॥
 सर्वे विप्राश्च वेदाश्च तथा सामविशे जनाः ।
 ब्रह्मण्यं परमं देवमनन्तं परमाद्युतम् ॥ १०१ ॥
 प्रार्थयन्तश्च तं विप्रा घदन्ति गुणबुद्धयः ।
 सभ्यगुक्तास्तथा योगाः सांख्याश्चामितदर्शनाः ॥ १०२ ॥
 अमूर्तिस्तस्य विघ्नेन्द्राः सांख्यं मूर्तिरिति श्रुतिः ।
 आभजानानि तस्याऽऽहुर्महान्ति मुनिसत्तमाः ॥ १०३ ॥
 द्विविधानि हि भूतानि पृथिव्यां द्विजसत्तमाः ।
 अगम्यगम्यसंज्ञानि गम्यं तत्र विशिष्यते ॥ १०४ ॥

ज्ञानं महद्वै महतश्च विप्रा,
 वेदेषु सांख्येषु, तथैव योगे ।
 यद्यापि दृष्टं विधिवत्पुराणे,
 सांख्यागतं तन्निखिलं मुनीन्द्राः ॥ १०५ ॥
 यद्येतिहासेषु महत्सु दृष्टं,
 यथार्थशास्त्रेषु विशिष्टदृष्टम् ।
 ज्ञानं च लोके यदिहास्ति किञ्चि-
 त्सांख्यागतं तद्य महामुनीन्द्राः ॥ १०६ ॥

समस्तदृष्टं परमं बलं च,

ज्ञानं च मोक्षञ्च यथावदुक्तम् ।

तपांसि सूक्ष्माणि च यानि चैव,

साख्ये यथावद्विहितानि विप्राः ॥ १०७ ॥

विपर्ययं तस्य हितं सदैव,

गच्छन्ति साख्या सततं सुखेन ।

सांश्चापि संधार्य ततः कृतार्थाः,

पतन्ति विप्रायतनेषु भूयः ॥ १०८ ॥

हित्वा च देहं प्रविशन्ति मोक्षं,

दिर्घाकसश्चापि च योगसांख्याः ।

अतोऽधिकं तेऽभिरता महार्हे,

साख्ये द्विजा भो इह शिष्टजुष्टे ॥ १०९ ॥

तेषां तु तिर्यग्गमनं हि दृष्टं,

नाघो गतिः पापकृतां निवासः ।

न वा प्रधाना अपि ते द्विजातयो

ये ज्ञानमेतन्मुनयो न सक्ताः ॥ ११० ॥

सांख्यं विशालं परमं पुराणं,

महार्णवं विमलमुदारकान्तम् ।

वृत्स्नं हि सांख्या मुनयो महात्म-

नारायणे धारयताप्रमेयम् ॥ १११ ॥

एतन्मयोक्तं परमं हि तत्त्वं,

नारायणादुचिभ्वमिदं पुराणम् ।

स सर्गकाले च करोति सर्गं,

संहारकाले च हरेत् भूय ॥ ११२ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिब्राह्मे व्यासश्रुतिसंवादे सारयविधिनि-

रूपण नामैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशतत-

मोऽध्याय ॥ २३६ ॥

अथ चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वसिष्ठकरालजनकसंवादेक्षराक्षरविचारनिरूपणम्

मुनय ऊचुः ।

किं तदक्षरमित्युक्तं यस्माद्वाऽऽघर्तते पुन ।

किंस्विन्नक्षरमित्युक्तं यस्मादाघर्तते पुन ॥ १ ॥

अक्षराक्षरयोर्व्यक्तिं पृच्छामस्त्वा महामुने ।

उपलब्धुं मुनिश्रेष्ठ तत्त्वेन मुनिपुंगव ॥ २ ॥

त्वं हि ज्ञानविदा श्रेष्ठ प्रोच्यसे वेदपारगै ।

ऋषिभिश्च महाभागेर्यतिभिश्च महात्मभि ॥ ३ ॥

तदेतच्छ्रोतुमिच्छामस्त्वत्तः सर्वं महामते ।

न तृप्तिमधिगच्छामः शृण्वन्तोऽमृतमुत्तमम् ॥ ४ ॥

व्यास उवाच ।

अत्र वो वर्णयिष्यामि इतिदासं पुरातनम् ।

वसिष्ठस्य च सवाद् करालजनकस्य च ॥ ५ ॥

वसिष्ठं श्रेष्ठमासीनमृषोणं भास्करयुतिम् ।
 पश्यन् जनको राजा शानं नैऋत्यसं परम् ॥ ६ ॥
 परमात्मनि कुशलमध्यात्मगतनिश्चयम् ।
 नैषावहपिनासीनमभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ ७ ॥
 स्वच्छन्दं सुहृत्तं चैव मधुरं चाप्यनुवचम् ।
 पश्यन्धर्षिवरं राजा करालजनकः पुरा ॥ ८ ॥

करालजनक उवाच ।

मगवश्चोतुमिच्छामि परं ब्रह्म सनातनम् ।
 भस्मिन् पुतरावृत्तिं प्राप्नुवन्ति मनीषिनः ॥ ९ ॥
 यच्च तन्क्षरमित्युक्तं यत्रेदं क्षरते जगत् ।
 यथाक्षरमिति प्रोक्तं शिव क्षेमननामयम् ॥ १० ॥

वसिष्ठ उवाच ।

भूयतां पृथिवीपाल क्षरतीति यथा जगत् ।
 यत्र क्षरति पूर्वज यावत्कालेन चाप्यय ॥ ११ ॥
 युगं द्वादशमाहस्यं कल्पं विद्धि चतुर्दशम् ।
 द्वादशकल्परातावर्तनद्वस्तुद्वयानुवचने ॥ १२ ॥
 रात्रिञ्चैतावती राजन्यस्थाने प्रतिबुध्यते ।
 सृजन्यनन्तकर्माणि महान्तं मूढप्रजम् ॥ १३ ॥
 मूर्तिमल्लममूर्तात्मा विश्वं शंसुः स्वयंभुवः ।
 यत्रोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि मूलतो नृपसत्तम ॥ १४ ॥
 अपिना लघिना प्राप्तिरेष्टानं ज्योतिरव्ययम् ।
 सर्वत्रापापिषादान्तं सर्वतोऽक्षिरिरोन्मुखम् ॥ १५ ॥

सर्वत श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ।

हिरण्यगर्भो भगवानेष बुद्धिरिति स्मृतिः ॥ १६ ॥

महानिति च योगेषु चिरिञ्चिरिति चाप्यथ ।

साख्ये च पठ्यते शास्त्रे नामभिर्वहुधात्मकः ॥ १७ ॥

विचित्ररूपो विश्वात्मा एकाक्षर इति स्मृतः ।

धृतमेकात्मकं येन कृत्स्न त्रैलोक्यमात्मना ॥ १८ ॥

तथैव बहुरूपत्वाद्विश्वरूप इति श्रुतः ।

एष वै विक्रियापन्नः सृजत्यात्मानमात्मना ॥ १९ ॥

प्रधान तस्य संयोगादुत्पन्नं सुमहत्पुरम् ।

अहंकारं महातेजाः प्रजापतिनमस्कृतम् ॥ २० ॥

अव्यक्ताव्यक्तिमापन्नं विद्यासर्गं षडन्ति तम् ।

महान्तं चाप्पहंकारमविद्यासर्गं एव च ॥ २१ ॥

अक्षरश्च चरश्चैव समुत्पन्ना तथैकतः ।

विद्याऽविद्येति विख्याते श्रुतिशास्त्रानुचिन्तकैः ॥ २२ ॥

भूतसर्गमहंकारात्तृतीयं विद्धि पार्थिव ।

अहंकारेषु नृपते चतुर्थं विद्धि वैहृतम् ॥ २३ ॥

वायुर्ज्योतिरथाऽऽकाशमापोऽथ पृथिवी तथा ।

शब्दस्पर्शो च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ॥ २४ ॥

एवं युगपदुत्पन्नं दशधर्गमसंशयम् ।

पञ्चमं विद्धि राजेन्द्र भौतिकं सर्गमर्थकृत् ॥ २५ ॥

श्रोत्रं त्वक्चक्षुर्धा जिह्वा घ्राणमेव च पञ्चमम् ।

घ्राहस्तौ चैव पादौ च पायुर्मूढं तथैव च ॥ २६ ॥

बुद्धीन्द्रियाणि चैतानि तथा कर्मेन्द्रियाणि च ।
 संभूतार्नाह युगपन्मनसा सह पार्थिव ॥ २७ ॥
 एषा तत्त्वचतुर्विंशा सर्वाऽऽकृतिः प्रवर्तते ।
 यां ज्ञात्वा नामिशोचन्ति ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ॥ २८ ॥
 एषमेतन्समुत्पन्नं त्रैलोक्यमिदमुत्तमम् ।
 वेदितव्यं नरश्रेष्ठ सदैव नरकार्णवे ॥ २९ ॥
 सयक्षभूतगन्धर्वं सर्किनरमहोरगे ।
 सचारणपिशाचे वै सदेवर्षिनिशाचरे ॥ ३० ॥
 सदर्शकटिमशके सपूतिहृमिमूयके ।
 शुनि भ्रूपाके चैनेये सखाण्डाले सपुल्कसे ॥ ३१ ॥
 हस्त्यश्वखरशार्दूले सवृके गवि चैव ह ।
 या च मूर्तिश्च यत्किञ्चित्सर्वत्रैतन्निर्दशतम् ॥ ३२ ॥
 जले भुवि तथाऽऽकाशे नान्यत्रेति विनिश्चयः ।
 स्थानं देहवतामासीदित्येवमनुशुश्रुम ॥ ३३ ॥
 हृत्स्नमेतावतस्तात क्षरते व्यक्तसंज्ञकः ।
 अहन्यहनि भूनात्मा यच्चाक्षर इति स्मृतम् ॥ ३४ ॥
 ततस्तत्क्षरमित्युक्तं क्षरसीदं यथा जगत् ।
 जगन्मोहात्मकं चाऽऽहुरव्यक्ताव्यक्तसंज्ञकम् ॥ ३५ ॥
 महाश्चैवाक्षरो नित्यमेतत्क्षरविवर्जनम् ।
 कथितं ते महाराज यस्मान्नाऽऽवर्तते पुनः ॥ ३६ ॥
 पञ्चविंशतिकोऽमूर्तः स नित्यस्तत्त्वसंज्ञकः ।
 सत्त्वसंश्रयणात्तत्त्वं सत्त्वमाहुर्मनीषिणः ॥ ३७ ॥

यदमूर्तिः सृज्यक्तं तन्मूर्तिमधितिष्ठति ।

चतुर्विंशतिमो व्यक्तो ह्यमूर्तिः पञ्चविंशकः ॥ ३८ ॥

स एव हृदि सर्वासु मूर्तिष्वातिष्ठताऽऽत्मवान् ।

चेतयंश्चेतनो नित्यं सर्वमूर्तिरमूर्तिमान् ॥ ३९ ॥

सर्गप्रलयधर्मेण स सर्गप्रलयात्मकः ।

गोचरे वर्तते नित्यं निर्गुणो गुणसञ्जितः ॥ ४० ॥

एवमेव महात्मा च सर्गप्रलयकोटिशः ।

विकुर्वाणः प्रकृतिमात्रमिमन्येत बुद्धिमान् ॥ ४१ ॥

तम सत्त्वरजोयुक्तस्तासु तास्विह योनिषु ।

लीयते प्रतिबुद्धत्वादबुद्धजनसेवनात् ॥ ४२ ॥

सहस्रासनिघासत्चादुषालोहमिति मन्यते ।

योऽहं न सोऽहमित्युक्तो गुणानेवानुवर्तते ॥ ४३ ॥

तमसा तामसान्भाषान्बिबिधान्प्रतिपद्यते ।

रजसा राजसांश्चैव सात्त्विकान्सत्त्वसंश्रयात् ॥ ४४ ॥

शुक्लोद्विहिरुष्णानि रूपाण्येतानि श्रीणि तु ।

सर्वाण्येतानि रूपाणि जानीहि प्राकृतानि तु ॥ ४५ ॥

तामसा निरयं यान्ति राजसा मानुषानथ ।

सात्त्विका देवलोकाय गच्छन्ति सुखमागिनः ॥ ४६ ॥

निष्क्रेवलेन पापेन तिर्यग्योनिमघान्नुयात् ।

पुण्यपापेषु मानुष्यं पुण्यमात्रेण देवताः ॥ ४७ ॥

एवमव्यक्तविषयं मोक्षमाहुर्मनीषिणः ।

पञ्चविंशतिमो योऽयं ज्ञानादेव प्रवर्तते ॥ ४८ ॥

इति श्रीमद्वापुराणे आदिवाहो वशिष्ठकरालजनकसंवादे क्षरा-
क्षरविचारनिरूपणं नाम चत्वारिंशदधिकद्विशतत-
मोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

अथैकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

वशिष्ठकगलजनकसंवाद्दर्शनम्

वशिष्ठ उवाच ।

एवमप्रतियुद्धत्वादयुद्धमनुवर्तते ।

देहाद्देहसहस्राणि तथा च न स मित्रे ॥ १ ॥

निर्यग्योमिसहस्रेषु कदानिद्देवतास्वपि ।

उत्पद्यति तपोयोगाद्गुणैः सह गुणक्षयात् ॥ २ ॥

मनुष्यन्यादिवं यानि देवो मानुष्यमेति च ।

मानुष्याग्निरयस्थानमालयं प्रतिपद्यते ॥ ३ ॥

कोपकारो यथाऽऽत्मानं कीदृः सममिच्छति ।

सूत्रतनुगुणैर्नित्यं तथाऽयमगुणो गुणैः ॥ ४ ॥

द्वंद्वमेति च निद्वंद्वस्तासु तास्विह योनिषु ।

शीर्षरोगेऽक्षिरोगे च दन्तदूले गलग्रहे ॥ ५ ॥

जलोदरेऽतिसारे च गण्डमालाविचर्चिके ।

श्वित्रकुष्ठेऽग्निदग्धे च सिध्मापम्मारयोरपि ॥ ६ ॥

यानि चान्यानि द्वंद्वानि प्राकृतानि शरीरिणाम् ।

उत्पद्यन्ते विचित्राणि तान्येवाऽऽत्माऽभिमन्यते ॥ ७ ॥

अभिमानातिमानानां तथैव सुरुतान्यपि ।

एकवासाश्चतुर्धासा शायी नित्यमधस्तथा ॥ ८ ॥

मण्डूकशायी च तथा धीरासनगतस्तथा ।

धीरमासनमाकाशे तथा शयनमेव च ॥ ९ ॥

इष्टकाप्रस्तरे चैव चक्रकप्रस्तरे तथा ।

भस्मप्रस्तरशायी च भूमिशय्यानुलेपनः ॥ १० ॥

धीरस्थानाम्युपाके च शयनं फलकेषु च ।

विविधासु च शय्यासु फलगृहान्वितासु च ॥ ११ ॥

उद्याने पल्लवने तु क्षौमरूष्णाजितान्वितः ।

मणिवालपरीधानो व्याघ्रचर्मपरिच्छदः ॥ १२ ॥

सिंहचर्मपरीधानः पट्टवासास्तथैव च ।

फलक (१) परिधानश्च तथा फट्कचस्त्रधूकः ॥ १३ ॥

फट्कचसनश्चैव धीरवासास्तथैव च ।

घस्त्राणि चान्यानि बह्वभिमन्य च बुद्धिमान् ॥ १४ ॥

भाजनानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।

एकरात्रान्तराशित्वमेककालिकभोजनम् ॥ १५ ॥

चतुर्थाष्टमकालं च षष्ठकालिकमेव च ।

पट्ठाश्रमभोजनश्चैव तथा चाष्टाहभोजनः ॥ १६ ॥

मासोपवासो मूलाशी फलाहारस्तथैव च ।

घायुभक्षश्च पिण्याकदधिगोमयभोजनः ॥ १७ ॥

गोमूत्रभोजनश्चैव काशपुष्पाशनस्तथा ।
 शैवालभोजनश्चैव तथा चान्येन घृतयन् ॥ १८ ॥
 वर्तयञ्छार्णपणञ्च प्रकीर्णफलभोजन ।
 विविधानि च कृच्छ्राणि सेवते सिद्धिकाङ्क्षया ॥ १९ ॥
 चान्द्रायणानि विधिवद्भिन्नानि विविधानि च ।
 चातुराश्रम्ययुक्तानि धर्माधर्माश्रयाण्यपि ॥ २० ॥
 उपाश्रयानप्यपरान्पाखण्डान्विविधानपि ।
 विविक्ताश्च शिलाछायास्तथा प्रस्रवणानि च ॥ २१ ॥
 पुलिनानि विविक्तानि विविधानि घनानि च ।
 काननेषु विविक्ताश्च शैलाना महतीर्गुहा ॥ २२ ॥
 नियमान्विविधाञ्चापि विविधानि तपांसि च ।
 यज्ञाश्च विविधाकारान्विद्याश्च विविधास्तथा ॥ २३ ॥
 घाणिकपथ द्विजक्षत्रवैश्यशूद्रास्तथैव च ।
 दान च विविधाकार दीनान्धहृपणादिषु ॥ २४ ॥
 अमिमन्येत सधातु तथैव विविधान्गुणान् ।
 सत्त्व रजस्तमश्चैव धर्मार्थौ काम एव च ॥ २५ ॥
 प्रकृत्याऽऽत्मानमेवाऽऽत्मा एव प्रविभजत्युत ।
 स्वाहाकारचण्टकारौ स्वधाकारनमस्क्रिये ॥ २६ ॥
 यजनाध्ययने दान तथैवाऽऽहुः प्रतिग्रहम् ।
 याजनाध्यापने चैव तथाऽन्यदपि किञ्चन ॥ २७ ॥
 जन्ममृत्युविधानेन तथा विशसनेन च ।
 शुभाशुभमय सर्वमेतदाहुः सनातनम् ॥ २८ ॥

प्रकृतिः कुरुते देवी मयं प्रलयमेव च ।

दिवसान्ते गुणानेतानतीत्यैकोऽवतिष्ठते ॥ २६ ॥

रश्मिजालमिवाऽऽदित्यस्तत्कालं संनियच्छति ।

एवमेवैष तत्सर्वं क्रीडार्थमभिमन्यते ॥ २७ ॥

आत्मरूपगुणानेतान्विविधान्हृदयप्रियान् ।

एवमेतां प्रकुर्वाणः सर्गप्रलयधर्मिणीम् ॥ २८ ॥

क्रियां क्रियापथे रक्तस्त्रिगुणस्त्रिगुणाधिपः ।

क्रियाक्रियापथोपेतस्तथा तदिति मन्यते ॥ २९ ॥

प्रकृत्या सर्वमेवेदं जगदन्धीकृतं पिमो ।

रजसा तमसा चैव व्याप्तं सर्वमनेकधा ॥ ३० ॥

एवं द्वंद्वान्यतीतानि मम घर्तन्ति नित्यशः ।

मत्त एतानि जायन्ते प्रलये यान्ति मामपि ॥ ३१ ॥

निस्तर्तव्याण्यथैतानि सर्वाणीति नराधिप ।

मन्यते पक्षवुद्धित्वात्तथैव सुरुनान्यपि ॥ ३२ ॥

भोक्तव्यानि भोग्यतानि देवलोकगतेन वै ।

इहैव चैनं भोक्ष्यामि शुभाशुभफलोदयम् ॥ ३३ ॥

सुखमेवं तु कर्तव्यं सृष्टृत्वा सुखं मम ।

यावदेव तु मे सौख्यं जात्वां जात्यां भविष्यति ॥ ३४ ॥

भविष्यति न मे दुःखं कृतेनेहाप्यनन्तकम् ।

सुखदुःखं हि मानुष्यं निरये चापि मज्जनम् ॥ ३५ ॥

निरयाद्यापि मानुष्यं कालेनैष्याम्यहं पुनः ।

मनुष्यत्वाच्च देवत्वं देवत्वात्प्रीत्यर्थं पुनः ॥ ३६ ॥

मनुष्यत्वाच्च निरयं पथायिषोपगच्छति ।

एव एवं द्विजानीनामात्मा वै स गुणैर्वृत्तः ॥ ४० ॥

तेन देवमनुष्येषु निरयं सोपपद्यते ।

मन्त्रेणाऽऽवृत्तो नित्यं तत्रैव परिवर्तते ॥ ४१ ॥

सर्गकोटिसहस्राणि मरणान्तासु मूर्तिषु ।

य एवं कुरुते कर्म शुभारुणकलान्मकम् ॥ ४२ ॥

स एवं फलमाप्नोति त्रिषु लोकेषु मूर्तिमान् ।

प्रकृतिः कुरुते कर्म शुभारुणकलान्मकम् ॥ ४३ ॥

प्रकृतिश्च तथाऽऽप्नोति त्रिषु लोकेषु कामगा ।

निर्गम्योतिमनुष्यन्वै देवलोके तथैव च ॥ ४४ ॥

ब्रह्मणि स्यान्नामि चैनामि जानीयात्प्राकृतानि ह ।

मलिङ्गप्रकृतित्वाच्च लिङ्गैरप्यनुमीयते ॥ ४५ ॥

तथैव पौरुषं लिङ्गमनुमानाद्धि मन्यते ।

स लिङ्गान्तरमासाद्य प्राकृतं लिङ्गमन्यते ॥ ४६ ॥

अनङ्गाराप्यग्रिष्टाय कर्माप्यात्मनि मन्यते ।

श्रोत्रादीनि तु सर्गाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाप्यथ ॥ ४७ ॥

रागादीनि प्रवर्तन्ते गुणैर्विह गुणैः सह ।

अहमेतानि वै कुर्वन्नेतानेन्द्रियाणि ह ॥ ४८ ॥

निरिन्द्रियो हि मन्येत ननुवानसि निर्प्रणः ।

मलिङ्गो लिङ्गमाप्नोतकालं कालमाप्नोतः ॥ ४९ ॥

असत्त्वं सत्त्वमाप्नोतममृतं मृतमाप्नोतः ।

अमृतं मृतमाप्नोतममृतं चरमाप्नोतः ॥ ५० ॥

अक्षेत्रं क्षेत्रमात्मानमसङ्गं सङ्गमात्मनः ।

अतत्त्वं तत्त्वमात्मानमभवं भवमात्मनः ॥ ५१ ॥

अक्षरं क्षरमात्मानमबुद्धत्वाद्धि मन्यते ।

एधमप्रतिबुद्धत्वादबुद्धजनसेवनात् ॥ ५२ ॥

सर्गकोटिसहस्राणि पतनान्तानि गच्छति ।

जन्मान्तरसहस्राणि मरणान्तानि गच्छति ॥ ५३ ॥

तिर्यग्योनिमनुष्यत्वे देवलोके तथैव च ।

चन्द्रमा इय कोशानां पुनस्तत्र सहस्रशः ॥ ५४ ॥

नीयतेऽप्रतिबुद्धत्वादेवमेव कुबुद्धिमान् ।

कला पञ्चदशी योनिस्तद्धाम इति पट्यते ॥ ५५ ॥

नित्यमेव विजानीहि सोमं वै षोडशांशकैः ।

कलया जायतेऽजस्रं पुनः पुनर्युद्धिमान् ॥ ५६ ॥

धीमाध्यायं न भवति नृप एवं हि जायते ।

षोडशी तु कला सूक्ष्मा स सोम उपधार्यताम् ॥ ५७ ॥

न तूपयुज्यते देवैर्देवानपि युनक्ति सः ।

ममर्त्यं क्षपयित्वा तु जायते नृपसत्तमा ॥ ५८ ॥

प्रकृतेस्त्रिगुणायास्तु स एव त्रिगुणो भवेत् ॥ ५९ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो घसिष्टकरालजनकसंवाद एकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

अथ द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

वशिष्टं प्रतिमोक्षधर्मविषयको जनकप्रश्नः

जनक उवाच ।

मक्षरक्षरयोरेष द्वयोः संबन्ध इष्यते ।

स्त्रीपुंसयोर्वा संबन्धः स वै पुरुष उच्यते ॥ १ ॥

ऋते तु पुरुषं नेह स्त्री गमनं चाख्यत्युत ।

ऋते स्त्रियं न पुरुषो रूपं निर्वर्तते तथा ॥ २ ॥

अन्योन्यस्याभिसंबन्धादन्योन्यगुणसंध्रयात् ।

रूपं निर्वर्तयेदेतदेवं सर्वासु योनिषु ॥ ३ ॥

रत्ययं न तिसंयोगादन्योन्यगुणसंध्रयात् ।

ऋतो निर्वर्तने रूपं तद्वक्ष्यामि निदर्शनम् ॥ ४ ॥

ये गुणाः पुरुषस्येह ये च मातृगुणास्तथा ।

अस्थि स्नायु च मज्जा च जानीमः पितृनो द्विज ॥ ५ ॥

त्वद्भ्रातृशोभिर्न चेति मातृज्ञान्यनुशुभ्रम् ।

एवमेतद्विजश्रेष्ठ वेदशास्त्रेषु पट्यने ॥ ६ ॥

प्रमाणं यच्च वेदोक्तं शास्त्रोक्तं यच्च पट्यने ।

वेदशास्त्रप्रमाणं च प्रमाणं तत्सनातनम् ॥ ७ ॥

एवमेवामिसंबन्धो नित्यं प्रकृतिपूर्यो ।

यथापि भगवंस्तस्मान्मोक्षधर्मो न विद्यते ॥ ८ ॥

अथवाऽनन्तरत्नं किञ्चिदेव निदर्शनम् ।

तन्नमाऽऽचक्ष्व तत्त्वेन प्रत्यक्षो ह्यसि सर्वदा ॥ ९ ॥

मोक्षकामा घय चापि काङ्क्षामो यदनामयम् ।

अजेयमजर नित्यमतीन्द्रियमनाश्वरम् ॥ १० ॥

घसिष्ठ उवाच ।

यदेतदुक्तं भवता वेदशास्त्रनिर्दर्शनम् ।

एवमेतद्यथा घक्ष्ये तत्त्वप्राप्ती यथा भवान् ॥ ११ ॥

धार्यते हि त्वया ग्रन्थ उभयोर्वेदशास्त्रयोः ।

न च ग्रन्थस्य तत्त्वज्ञो यथातत्त्वं नरोश्वर ॥ १२ ॥

यो हि वेदे च शास्त्रे च ग्रन्थधारणतत्परः ।

न च ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञस्तस्य तद्धारणं वृथा ॥ १३ ॥

भारं स षहते तस्य ग्रन्थस्यार्थं न वेत्ति यः ।

यस्तु ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञो नास्य ग्रन्थागमो वृथा ॥ १४ ॥

ग्रन्थस्यार्थं स पृष्टस्तु मातृशो षक्तुमर्हति ।

यथातत्त्वाभिगमनादर्थं तस्य स विन्दति ॥ १५ ॥

न यः समुत्सुक कश्चिद्ग्रन्थार्थं स्थूलबुद्धिमान् ।

स कथं मन्दविज्ञानो ग्रन्थं घक्ष्यति निर्णयात् ॥ १६ ॥

अज्ञात्वा ग्रन्थतत्त्वानि धादं यः कुहते नरः ।

लोभाद्वाऽप्यथवा दम्भात्स पापो नरकं व्रजेत् ॥ १७ ॥

निर्णयं चापि च्छिद्रात्मा न तद्वक्ष्यति तत्त्वतः ।

सोऽर्पाहास्यार्थतत्त्वज्ञो यस्मान्नेवाऽऽत्मवानपि ॥ १८ ॥

तस्मात्त्वं शृणु राजेन्द्र यथैतदनुद्दृश्यते ।

यथा तत्त्वेन साध्येषु योगेषु च महात्मसु ॥ १९ ॥

यदेव योगाः पश्यन्ति सांख्यं तदनुगम्यते ।
 एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स बुद्धिमान् ॥ २० ॥
 त्वङ्मांसं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जाऽस्थि स्नायु च ।
 एतदैन्द्रियकं तात यदुभवानित्यमात्य माम् ॥ २१ ॥
 द्रव्याद्द्रव्यस्य निवृत्तिरिन्द्रियादिन्द्रियं तथा ।
 देहाद्देहमषाप्नोति बीजाद्बीजं तथैव च ॥ २२ ॥
 निरिन्द्रियस्य रीजस्य निर्द्रव्यस्यापि देहिनः ।
 कथं गुणा भविष्यन्ति निर्गुणत्वाग्नमात्मन ॥ २३ ॥
 गुणा गुणेषु जायन्ते तत्रैव विरमन्ति च ।
 एव गुणाः प्रकृतिजा जायन्ते न च याति च ॥ २४ ॥
 त्वङ्मांसं रुधिरं मेदः पित्तं मज्जाऽस्थि स्नायु च ।
 अष्टौ तान्यथ शुक्लेण जानीहि प्राकृतेन वै ॥ २५ ॥
 पुमांश्चैषां पुमांश्चैव स्त्रीलिङ्गं प्राकृतं स्मृतम् ।
 वायुरेव पुमांश्चैव रस इत्यभिधीयते ॥ २६ ॥
 मलिङ्गा प्रकृतिर्लिङ्गैरुपलभ्यति साऽऽत्मजैः ।
 यथा पुष्पफलैर्नित्यं मूर्तं चामूर्तयस्तथा ॥ २७ ॥
 एवमप्यनुमानेन स लिङ्गमुपलभ्यते ।
 पञ्चविंशतिकस्ताव लिङ्गेषु नियतात्मकः ॥ २८ ॥
 अनादिनिधनोऽनन्तः सर्वदर्शनकेवलः ।
 केवलं त्वमिमानिच्चाद्गुणेषु गुण उच्यते ॥ २९ ॥
 गुणा गुणवतः सन्ति निर्गुणस्य कुतो गुणाः ।
 तस्मादेवं विजानन्ति ये जना गुणदर्शिनः ॥ ३० ॥

यदा त्वेव गुणानेतान्प्राप्तानमिमन्यते ।
 तदा स गुणवानेव गुणभेदान्प्रपश्यति ॥ ३१ ॥
 यस्तद्वुद्धेः परं प्राहुः सांख्ययोगं च सर्वशः ।
 बुध्यमानं महाप्राज्ञाः प्रबुद्धपरिचर्जनात् ॥ ३२ ॥
 अप्रबुद्धं यथा व्यक्तं स्वगुणैः प्राहुरीश्वरम् ।
 निर्गुणं चेश्वरं नित्यमधिष्ठातारमेव च ॥ ३३ ॥
 प्रकृतेश्च गुणानां च पञ्चविंशतिकं बुधाः ।
 सांख्ययोगे च कुशला बुध्यन्ते परमैपिणः ॥ ३४ ॥
 यदा प्रबुद्धमव्यक्तमवस्थात(प)ननी(मी)रघः ।
 बुध्यमानं न बुध्यन्तेऽवगच्छन्ति समं तदा ॥ ३५ ॥
 एतन्निर्दर्शनं सम्यङ् न सम्यगनुदर्शनम् ।
 बुध्यमानं प्रबुध्यन्ते द्वाभ्यां पृथगरिदम् ॥ ३६ ॥
 परस्परैरेतदुक्तं क्षराक्षरनिर्दर्शनम् ।
 एकत्वमक्षरं प्राहुर्नानात्वं क्षरमुच्यते ॥ ३७ ॥
 पञ्चविंशतिनिष्ठोऽयं तदा सम्यक्प्रचक्षते ।
 एकत्वदर्शनं चास्य नानात्वं चास्य दर्शनम् ॥ ३८ ॥
 तत्त्वचित्तत्त्वयोरेव पृथगेतन्निर्दर्शनम् ।
 पञ्चविंशतिभिस्तत्त्वं तत्त्वमाहुर्मनीषिणः ॥ ३९ ॥
 निस्तत्त्वं पञ्चविंशस्य परमाहुर्मनीषिणः ।
 धर्ज्यस्य धर्ज्यमाचारं तत्त्वं तत्त्वात्सनातनम् ॥ ४० ॥

करालजनक उवाच ।

नानात्वैकत्वमित्युक्तं त्वयैतदुद्दिष्टसत्तम ।
 अथतस्तद्धि संदिग्धमेतत्तथैव निर्दर्शनम् ॥ ४१ ॥

तथा बुद्धप्रबुद्धाभ्या युज्यमानस्य चानघ ।

स्थूलबुद्ध्या न पश्यामि तत्त्वमेतन्न सशय ॥ ४२ ॥

अक्षरक्षरयोक्त त्वया यदपि कारणम् ।

तदप्यस्थिरबुद्धित्वात्प्रनष्टमिव मेऽनघ ॥ ४३ ॥

तदेच्छोनुमिच्छामि नानाम्बैकत्वदशनम् ।

अहं चैवानिरुद्धं च युज्यमानं च तत्त्वतः ॥ ४४ ॥

विद्याविद्ये च भगवन्नक्षरं क्षरमेव च ।

साध्ययोगश्च कृत्स्नेन बुद्धाबुद्धिं पृथक्पृथक् ॥ ४५ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

इत्तं ते सप्रवक्ष्यामि यदेतदनुपृच्छसि ।

योगऋष्य महाराज पृथगेव ऋगुश्च मे ॥ ४६ ॥

योगऋष्यं तु योगानां ध्यानमेव परं बलम् ।

सन्धापि द्विविधं ध्यानमातुर्विद्याविदो जनाः ॥ ४७ ॥

एकाग्रता च मनसः प्राणायामश्चैव च ।

प्राणायामस्तु सगुणो निर्गुणो मानसस्तथा ॥ ४८ ॥

मूर्ध्नि त्सर्गे पुरीषे च भोक्त्रे च नराग्रि(?) ।

द्विकालं नोपभुवात् शेषं भुञ्जीत तत्परं ॥ ४९ ॥

इन्द्रियाणां त्रियार्यभ्यो निवर्त्य मनसा मुनिः ।

दशद्वादशमिवाऽपि चतुर्विंशत्परं यतः ॥ ५० ॥

स चोदनाभिर्नतिनात्माऽऽमानं चोदयेद्यः ।

त्रिष्टुप्तमनसः स तु यत्तदुक्तं मनाग्रिमि ॥ ५१ ॥

विश्वात्मा सततं ज्ञेय इत्येवमनुशुश्रुम ।

द्रव्यं ह्यहीनमनसो नान्यथेति विनिश्चयः ॥ ५२ ॥

चिमुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो लब्धाहारो जितेन्द्रियः ।

पूर्वरात्रे परार्धे च धारयात मनो हृदि ॥ ५३ ॥

स्थिरीकृत्येन्द्रियग्रामं मनसा मिथिलेभ्यः ।

मनो युद्ध्या स्थिरं कृत्वा पापाण इव निश्चलः ॥ ५४ ॥

स्थाणुवच्चाप्यकम्प्यः स्यादाद्यच्चापि निश्चलः ।

युद्ध्या विधिविधानज्ञस्ततो युक्तं प्रवक्षते ॥ ५५ ॥

न शृणोति न चाऽऽप्नाति न च पश्यति किञ्चन ।

न च स्पृशं विजानाति न च संकल्पते मनः ॥ ५६ ॥

न चापि मन्यते किञ्चिन्न च युध्येत काष्ठवत् ।

तदा प्रकृतिमापन्नं युक्तमाहुर्मनीषिणः ॥ ५७ ॥

न भाति हि यथा दीपो दीप्तिस्तद्वच्च दृश्यते ।

निलिङ्गश्चाधश्चोर्ध्वं च तिर्यग्गतिमवाप्नुयात् ॥ ५८ ॥

तदा तदुपपन्नश्च यस्मिन्दृष्टे च कथ्यते ।

हृदयस्थोऽन्तरात्मेति ज्ञेयो हस्तात मद्विधैः ॥ ५९ ॥

निर्धूम इव सप्तार्चिरादित्य इव रश्मिवान् ।

वैद्युतोऽग्निरिषाऽकाशे पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ ६० ॥

यं पश्यन्ति महात्मानो धृतिमन्तो मनीषिणः ।

ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिस्था ह्ययोनिममृतात्मकम् ॥ ६१ ॥

तदेवाऽऽदुरणुभ्योऽणु तन्महदुभ्यो महत्तरम् ।

सर्वत्र सर्वभूतेषु ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते ॥ ६२ ॥

बुद्धिद्रव्येण दृश्येन मनोदीपेन लोकवृत् ।
 महतस्तमसस्तात पारे तिष्ठन्न तामस ॥ ६३ ॥
 तमसो दूर इत्युक्तस्तत्त्वज्ञैर्वेदपारगै ।
 विमलो विमतश्चैव निर्लिङ्गोऽलिङ्गसंज्ञक ॥ ६४ ॥
 योग एष हि लोकानां किमन्यद्योगलक्षणम् ।
 परं पश्यन्प्रपश्येत् आत्मानमजरं परम् ॥ ६५ ॥
 योगदर्शनमेतावदुक्तं ते तत्त्वतो मया ।
 साख्यज्ञानं प्रवक्ष्यामि परिसंख्यानिर्दर्शनम् ॥ ६६ ॥
 अव्यक्तमाहुः प्रख्यानं परा प्रकृतिमात्मनः ।
 तस्मान्महत्समुत्पन्नं द्वितीयं राजसत्तमः ॥ ६७ ॥
 अहंकारस्तु महत्सुतृतीय इति न श्रुतम् ।
 पञ्चभूतान्यहंकारादाहु साख्यात्मदर्शिनः ॥ ६८ ॥
 एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकाराश्चापि षोडश ।
 पञ्च चैव विशेषाश्च तथा पञ्चेन्द्रियाणि च ॥ ६९ ॥
 एतावदेव तत्त्वानां साख्यमाहुर्मनीषिणः ।
 साख्ये सांख्यविधानज्ञा नित्यं साख्यपथे स्थिता ॥ ७० ॥
 यस्माद्यदभिजायेत तत्तत्रैव प्रलीयते ।
 लीयन्ते प्रतिलोमानि गृह्यन्ते चान्तरात्मना ॥ ७१ ॥
 आनुलोम्येन जायन्ते लीयन्ते प्रतिलोमतः ।
 गुणा गुणेषु सततं सागरस्योर्मयो यथा ॥ ७२ ॥
 सर्गप्रलय एतावान्प्रकृतेर्नृपसत्तमः ।
 एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च तथा सृजि ॥ ७३ ॥

एवमेव ॥ राजेन्द्र विज्ञेयं ज्ञानकोविदैः ।

अधिष्ठातारमव्यक्तमस्याप्येतन्निर्दर्शनम् ॥ ७४ ॥

एकत्वं च बहुत्वं च प्रकृतेरनुतत्त्ववान् ।

एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं च प्रवर्तनात् ॥ ७५ ॥

बहुधाऽऽत्मा प्रकुर्वीत प्रकृतिं प्रसवात्मिकाम् ।

तच्च क्षेत्रं महानात्मा पञ्चविंशोऽधितिष्ठति ॥ ७६ ॥

अधिष्ठातेति राजेन्द्र प्रोच्यते यतिसत्तमैः ।

अधिष्ठानादधिष्ठाता क्षेत्राणामिति नः श्रुतम् ॥ ७७ ॥

क्षेत्रं जानाति चाव्यक्तं क्षेत्रज्ञ इति चोच्यते ।

अव्यक्तिके पुरे शेते पुरुषश्चेति कथ्यते ॥ ७८ ॥

अन्यदेव च क्षेत्रं स्यादन्यः क्षेत्रज्ञ उच्यते ।

क्षेत्रमव्यक्त इत्युक्तं ज्ञातारं पञ्चविंशकम् ॥ ७९ ॥

अन्यदेव च ज्ञानं स्यादन्यज्ज्ञेयं तदुच्यते ।

ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयो वै पञ्चविंशकः ॥ ८० ॥

अव्यक्तं क्षेत्रमित्युक्तं तथा सत्त्वं तथेभ्वरम् ।

अनीश्वरमतत्त्वं च तत्त्वं तत्पञ्चविंशकम् ॥ ८१ ॥

सार्वदर्शनमेतावत्परिसंख्या न विद्यते ।

संख्या प्रकुरुते चैव प्रकृतिं च प्रघट्टयते ॥ ८२ ॥

चत्वारिंशच्चतुर्विंशत्प्रतिसंख्याय तत्त्वतः ।

संख्या सदस्रहृत्या तु निस्तत्त्वः पञ्चविंशकः ॥ ८३ ॥

पञ्चविंशत्प्रयुक्तात्मा बुध्यमान इति श्रुतः ।

यदा बुध्यति आत्मानं तदा भवति वैफलः ॥ ८४ ॥

सम्यग्दर्शनमेतावद्भाषितं तव तत्त्वतः ।

एवमेतदुविजानन्तः साम्यतां प्रतिशान्त्युत ॥ ८५ ॥

सम्यग्निर्दर्शनं नाम प्रत्यक्षं प्रकृतेस्तथा ।

गुणवत्त्वाद्यद्यैतानि निर्गुणोभ्यस्तथा भवेत् ॥ ८६ ॥

न त्वेव वर्तमानानामावृत्तिर्नर्तते पुनः ।

विद्यते क्षरमावश्च न परस्परमव्ययम् ॥ ८७ ॥

पश्यन्त्यमतयो ये न सम्यक्तेषु च दर्शनम् ।

ते व्यक्तिं प्रतिपद्यन्ते पुनः पुनरिदम् ॥ ८८ ॥

सर्वमेतद्विजानन्तो न सर्वस्य प्रबोधनात् ।

व्यक्तिभूता भविष्यन्ति व्यक्तस्यैवानुवर्तनात् ॥ ८९ ॥

सर्वमव्यक्तमित्युक्तमसर्वं पञ्चविंशकं ।

य एवमभिजानन्ति न मयं तेषु विद्यते ॥ ९० ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिनाहो वसिष्ठकरालजनकसंवादे द्विच-
त्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

—

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

विद्याविधयोःस्वरूपकथनम्

वसिष्ठ उवाच ।

सांख्यदर्शनमेतावदुक्तं ते नृपसत्तम ।

विद्याविधे त्विदानीं मे त्वं निबोधानुपूर्वशः ॥ १ ॥

अभेद्यमाहुरव्यक्तं सर्गप्रलयधर्मिणः ।
 सर्गप्रलय इत्युक्तं विद्याविद्ये च विशकः ॥ २ ॥
 परस्परस्य विद्या वै तन्नियोधानुपूर्वशः ।
 यथोक्तमृषिभिस्तात सांख्यस्यातिनिदर्शनम् ॥ ३ ॥
 कर्मेन्द्रियाणां सर्वेषां विद्या बुद्धीन्द्रियं स्मृतम् ।
 बुद्धीन्द्रियाणां च तथा विशेषा इति न श्रुतम् ॥ ४ ॥
 विषयाणां मनस्तेषां विद्यामाहुर्मनीषिणः ।
 मनसः पञ्च भूतानि विद्या इत्यभिचक्षते ॥ ५ ॥
 अहंकारस्तु भूतानां पञ्चानां नात्र संशयः ।
 अहंकारस्तथा विद्या बुद्धिर्विद्या नरैश्वर ॥ ६ ॥
 बुद्ध्या प्रकृतिरव्यक्तं तत्त्वानां परमेश्वरः ।
 विद्या ज्ञेया नरश्रेष्ठ विधिश्च परमः स्मृतः ॥ ७ ॥
 अव्यक्तमपरं प्राहुर्विद्या वै पञ्चविशकः ।
 सर्वस्य सर्वमित्युक्तं ज्ञेयज्ञानस्य पारग ॥ ८ ॥
 ज्ञानमव्यक्तमित्युक्तं ज्ञेयं वै पञ्चविशकम् ।
 तथैव ज्ञानमव्यक्तं विज्ञाता पञ्चविशकः ॥ ९ ॥
 विद्याविद्ये तु तत्त्वेन मयोक्ते वै विशेषतः ।
 अक्षरं च क्षरं चैव यदुक्तं तन्नियोध मे ॥ १० ॥
 उभावेतौ क्षरावुक्तौ उभावेतावन(था)क्षरौ ।
 कारणं तु प्रवक्ष्यामि यथाज्ञानं तु ज्ञानतः ॥ ११ ॥
 अनादिनिधनावेतौ उभावेवेश्वरौ मर्तौ ।
 तत्त्वसंज्ञायुभावेव प्रोच्यते ज्ञानचिन्तकैः ॥ १२ ॥

सर्गप्रलयघर्मित्वाद्ब्यक्तं प्राहुरव्ययम् ।
 तदेतद्गुणसर्गाय विकुर्वाणं पुन' पुन' ॥ १३ ॥
 गुणाना महदादीनामुत्पद्यति परस्परम् ।
 अधिष्ठानं क्षेत्रमाहुरेतद्वै पञ्चविंशकम् ॥ १४ ॥
 यदन्तर्गुणजालं तु यन्धकात्मनि सक्षिपेत् ।
 तदहं तद्गुणैस्तैस्तु पञ्चविंशे विलीयते ॥ १५ ॥
 गुणा गुणेषु लीयन्ते तदेका प्रकृतिर्ममेव ।
 क्षेत्रज्ञोऽपि तदा तावत्क्षेत्रज्ञः संप्रणीयते ॥ १६ ॥
 यदाऽक्षरं प्रकृतियं गच्छते गुणसञ्जिता ।
 निर्गुणत्वं च वै देहे गुणेषु परिवर्तनात् ॥ १७ ॥
 एषमेव च क्षेत्रज्ञः क्षेत्रज्ञानपरिक्षयात् ।
 प्रकृत्या निर्गुणस्त्वेव इत्येषमनुशुश्रुम ॥ १८ ॥
 क्षरो भवत्येष यदा गुणघती गुणेष्वथ ।
 प्रकृतिं त्यज्य जानाति निर्गुणत्वं तथाऽऽत्मन ॥ १९ ॥
 तथा विशुद्धो भवति प्रकृते परिवर्जनात् ।
 अन्योऽहमन्येयमिति यदा बुध्यति बुद्धिमान् ॥ २० ॥
 तदैवोऽव्ययतामिति न च मिथ्यन्वमानजेत् ।
 प्रकृत्या चैव राजेन्द्र मिथ्रोऽन्योऽन्यस्य दृश्यते ॥ २१ ॥
 यदा तु गुणजालं तत्प्राप्तं विनुगुप्तते ।
 पश्यते च परं पश्यंस्तदा पश्यन्नु संसृजेत् ॥ २२ ॥
 किं मया कृतमेतावद्योऽहं कालनिमज्जन ।
 यथा मत्स्यो ह्यमित्रानादनुवर्तितवाञ्छलम् ॥ २३ ॥

अहमेव हि संमोहादन्यमन्यं जनाञ्जनम् ।
 मत्स्यो यथोदकज्ञानादनुवर्तितवानिह ॥ २४ ॥
 मत्स्योऽन्यत्त्वमथाज्ञानादुदकाश्रामिमन्यते ।
 आत्मानं तद्वदज्ञानादन्यं चैव न वेदुम्यहम् ॥ २५ ॥
 ममास्तु धिक्कुबुद्धस्य योऽहं मग्न इमं पुनः ।
 अनुवर्तितवान्मोहादन्यमन्यं जनाञ्जनम् ॥ २६ ॥
 क्षयमनुभवेदुवन्धुरनेन सह मे क्षयम् ।
 साम्यमेकत्वतां यातो यादृशस्तादृशस्त्वहम् ॥ २७ ॥
 तुत्पतामिह पश्यामि सदृशोऽहमनेन वै ।
 अयं हि पिमलो व्यक्तमहभीदृशकस्तदा ॥ २८ ॥
 योऽहमज्ञानसंमोहादज्ञाया संप्रवृत्तवान् ।
 संसर्गादतिसंसर्गात्स्थितः कालमिमं त्वहम् ॥ २९ ॥
 सोऽहमेवं पशीभूतः कालमेतं न बुद्धवान् ।
 उत्तमाधममध्यानां तामहं कथमावसे ॥ ३० ॥
 समानमायया चेह सहवासमहं कथम् ।
 गच्छाम्यबुद्धभावत्वादिहेदानीं स्थिरो भव ॥ ३१ ॥
 सहवासं न यास्यामि कालमेतं विषञ्जनात् ।
 पञ्चितो ह्यनया यदि निर्विकारो विकारया ॥ ३२ ॥
 न तत्तदपराद्धं स्यादपराधो ह्ययं मम ।
 योऽहमत्रामवं सक्तः पराङ्मुखमुपस्थितः ॥ ३३ ॥
 ततोऽस्मिन्बहुरूपोऽथ स्थितो मूर्तिरमूर्तिमान् ।
 अमूर्तिश्चाप्यमूर्तात्मा ममत्वेन प्रघर्षितः ॥ ३४ ॥

प्रकृत्या च तथा तेन तासु तास्विह योनिषु ।
 निर्ममस्य ममत्वेन विहृतं तासु तासु च ॥ ३५ ॥
 योनिषु धर्तमानेन नष्टसंज्ञेन चेतसा ।
 समता न मया काचिदहकारे कृता मया ॥ ३६ ॥
 आत्मानं बहुधा कृत्वा सोऽयं भूयो युनक्ति माम् ।
 इदानीमद्युद्धोऽस्मि निर्ममो निरहंकृत ॥ ३७ ॥
 ममत्वं मनसा नित्यमहकारकृतात्मकम् ।
 अपलग्नमिमां हित्वा संश्रयिष्ये निरामयम् ॥ ३८ ॥
 अनेन साम्यं यास्यामि नानयाऽहमचेतसा ।
 क्षेमं मम सहानेन नैवैकमनया सह ॥ ३९ ॥
 एवं परमसंयोधात्पञ्चविंशोऽनुयुद्धवान् ।
 अक्षरत्वं निगच्छन्ति त्यक्त्वा क्षरमनामयम् ॥ ४० ॥
 अव्यक्तं व्यक्तधर्माणं सगुणं निर्गुणं तथा ।
 निर्गुणं प्रथमं दृष्ट्वा तादृग्भवति मैथिल ॥ ४१ ॥
 अक्षरक्षरयोरेतदुक्तं तथ निदर्शनम् ।
 मयेह ज्ञानसंपन्नं यथा श्रुतिनिदर्शनात् ॥ ४२ ॥
 नि सदिग्धं च सूक्ष्मं च विशुद्धं विमलं तथा ।
 प्रवक्ष्यामि तु ते भूयस्तन्निबोध यथाश्रुतम् ॥ ४३ ॥
 सांख्ययोगी मया प्रोक्तः शास्त्रद्वयनिदर्शनात् ।
 यदेव सांख्यशास्त्रोक्तं योगदर्शनमेव तत् ॥ ४४ ॥
 प्रबोधनपरं ज्ञानं सांख्यानामवनीपते ।
 विस्पष्टं प्रोच्यते तत्र शिष्याणां हितकाम्यया ॥ ४५ ॥

बृहज्जैवमिदं शास्त्रमित्याहुर्विदुषो जनाः ।

अस्मिन् शास्त्रे योगानां पुनर्मवपुरःसरम् ॥ ४६ ॥

पञ्चविंशत्परं सत्त्वं पठ्यते ॥ नराधिप ।

साधयानां तु परं सत्त्वं यथावदनुवर्णितम् ॥ ४७ ॥

बुद्धमप्रतिबुद्धं च बुध्यमानं च सत्त्वतः ।

बुध्यमानं च बुद्धत्वं प्रादुर्योगनिर्दर्शनम् ॥ ४८ ॥

इति श्रीमहापुराणे आदिप्राहो वसिष्ठकरालजनकसंवादे त्रिचत्वारिं-

शदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अजस्यापि विक्रियया नानाभवनम्

वसिष्ठ उवाच ।

अप्रबुद्धमथाव्यक्तमिमं गुणनिधिं सदा ।

गुणानां धार्यतां सरवं सृजत्याक्षिपते तथा ॥ १ ॥

अजोहि क्रीडया भूष विविधां प्राप्त इत्युत ।

आत्मानं बहूधा कृत्वा नानेव प्रतिचक्षते ॥ २ ॥

एतदेवं विकुर्वाणो बुध्यमानो न बुध्यते ।

गुणानाचरते ह्येव सृजत्याक्षिपते तथा ॥ ३ ॥

अव्यक्तयोधनाच्चैव बुध्यमानं घटन्त्यपि ।

न त्वेवं बुध्यतेऽव्यक्तं सगुणं तात निर्गुणम् ॥ ४ ॥

कदाचित्त्वेव सत्येतत्तदाहुः प्रतिबुद्धकम् ।
 बुध्यते यदि चायत्नमेतद्दे पञ्चविंशकम् ॥ ५ ॥
 बुध्यमानो भवत्येष ममात्मक इति श्रुतः ।
 मन्योन्यप्रतिबुद्धेन वदन्त्ययत्नमन्युतम् ॥ ६ ॥
 मय्यक्तबोधनाच्चैव बुध्यमानं वदन्त्युत ।
 पञ्चविंशं महात्मानं न चासावपि बुध्यते ॥ ७ ॥
 पञ्चविंशं विनलं बुद्धमप्रनेयं सनातनम् ।
 सततं पञ्चविंशं तु चतुर्विंशं विबुध्यते ॥ ८ ॥
 दृश्यादृश्ये ह्यनुगतनस्त्वभावे महायुते ।
 भय्यक्तं चैव तद्ब्रह्म बुध्यते तात केवलम् ॥ ९ ॥
 पञ्चविंशं चतुर्विंशमात्मानमनुश्रयति ।
 बुध्यमानो यदाऽऽत्मानमन्योऽहमिति मन्यते ॥ १० ॥
 तदा प्रकृतिमानेव भवत्ययत्नलोचनः ।
 बुध्यते च परं युद्धं विदुद्दाममलां यथा(श) ॥ ११ ॥
 पञ्चविंशं राज्यादूर्ध्वं तदा बुद्धः कृतो ब्रजेत् ।
 ततस्त्यजति सोऽयत्नं सर्गप्रलयधर्मिणम् ॥ १२ ॥
 निर्गुणं प्रकृतिं वेद् गुणयुक्तानवननाम् ।
 ततः केवलधर्माऽसौ भवत्ययत्नदर्शनात् ॥ १३ ॥
 वैद्यने सनागम्य विमुक्तात्मानमाप्नुयात् ।
 एतत्तु तत्त्वमित्याहुर्नित्त्वमजरामरम् ॥ १४ ॥
 तत्त्वसंभवणादेव तत्त्वज्ञो जायते नृप ।
 पञ्चविंशतिवृत्तानि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १५ ॥

न चैव तत्त्वधांस्तात संसारेषु निमज्जति ।
 एषामुपैति तत्त्वं हि क्षिप्रं बुध्यस्व लक्षणम् ॥ १६ ॥
 पङ्चविंशोऽयमिति प्राज्ञो गृह्यमाणोऽजरामरः ।
 केवलेन बलेनैव समतां यात्यसंशयम् ॥ १७ ॥
 पङ्चविंशेन प्रबुद्धेन बुध्यमानोऽप्यबुद्धिमान् ।
 एतन्नानात्वमित्युक्तं सांख्यश्रुतिनिदर्शनात् ॥ १८ ॥
 चेतनेन समेतस्य पञ्चविंशतिकस्य ह ।
 एकत्वं वै भवेत्तस्य यदा बुद्ध्युपाऽनुबुध्यते ॥ १९ ॥
 बुध्यमानेन बुद्धेन समतां याति मैथिल ।
 सङ्गधर्मा भवत्येष निःसङ्गात्मा नराधिप ॥ २० ॥
 निःसङ्गात्मानमासाद्य पङ्चविंशं कर्मजं विदुः ।
 विभुस्त्यजति चाव्यक्तं यदा त्वेतद्विबुध्यते ॥ २१ ॥
 चतुर्विंशमगाधं च पङ्चविंशस्य प्रबोधनात् ।
 एष ह्यप्रतिबुद्धश्च बुध्यमानस्तु तेऽनघ ॥ २२ ॥
 उक्तो बुद्धश्च तत्त्वेन यथाश्रुतिनिदर्शनात् ।
 मशकोदुम्वरे यद्वदन्यत्वं तद्वदेतयो (क्ता) ॥ २३ ॥
 मत्स्योदके यथा तद्वदन्यत्वमुपलभ्यते ।
 एवमेव च गन्तव्यं नानात्वैकत्वमेतयोः ॥ २४ ॥
 एतावन्मोक्ष इत्युक्तो ज्ञानविज्ञानसंज्ञितः ।
 पञ्चविंशतिकस्याऽऽशु योऽयं देहे प्रवर्तते ॥ २५ ॥
 एष मोक्षयितव्येति प्राहुरव्यक्तगोचरात् ।
 सोऽयमेवं विमुच्येत नान्यथेति विनिश्चयः ॥ २६ ॥

पृथ्वा परधर्मा च भवन्त्येव समेन्य वै ।

विशुद्धधर्मा शुद्धेन नाशुद्धेन च बुद्धिमान् ॥ २७ ॥

विमुक्तधर्मा बुद्धेन समेन्य पुरुषर्षभ ।

वियोगधर्मिणा चैव विमुक्तात्मा भवन्त्यथ ॥ २८ ॥

वियोक्षिणा विमोक्षश्च समेन्येह तथा भवेत् ।

शुचिकर्मा शुचिश्चैव भवन्त्यमित्थं बुद्धिमान् ॥ २९ ॥

विमलान्मा च भवति समेन्य विमलान्मना ।

केवलात्मा तथा चैव केवलेन समेन्य वै ॥

स्वतन्त्रश्च स्वतन्त्रेण स्वतन्त्रन्वमवाप्यते ॥ ३० ॥

एतावदैतन्कथिनं मया ते,

तथ्यं महाराज यथार्थतत्त्वम् ।

ममस्मरस्त्व्य प्रतिगृह्य बुद्ध्या,

सनातनं ब्रह्म विशुद्धमाद्यम् ॥ ३१ ॥

तद्वेदनिष्ठस्य जनस्य राजन्-

प्रदेयमेतन्परमं त्वया भवेत् ।

विधिन्समाताय तन्बोधकारक,

प्रबोधहेतोः प्रणतस्य शासनम् ॥ ३२ ॥

न देयमेतच्छ्रययाऽनृतान्निने,

शृणुय ह्यङ्गाय न त्रिह्यङ्गदे ।

न पण्डितज्ञानश्रोतृणापिने,

देयं तथा शिष्यविशोधनाय ॥ ३३ ॥

भद्रान्वितायाश्च गुणान्विताय,

परापवादाद्विरताय नित्यम् ।

विशुद्धयोगाय बुधाय नैव,

कृपायतेऽथ क्षमिणे हिताय ॥ ३४ ॥

विषिक्तशीलाय विधिप्रियाय,

विषादहीनाय बहुश्रुताय ।

विनीतवेशाय नहैतुकात्मने,

सदैव गुह्यं त्विदमेव देयम् ॥ ३५ ॥

एतैर्गुणैर्होनतमे न देय-

मेतत्परं ब्रह्म विशुद्धमाहुः ।

न धेयसे योक्ष्यति तादृशे कृत,

धर्मप्रवक्तारमपात्रदानात् ॥ ३६ ॥

पृथ्वीमिमा वा यदि रत्नपूर्णा,

दद्याददेयं त्विदमव्रताय ।

जितेन्द्रियाय प्रयताय देयं,

देयं परं तत्त्वधिदे नरेन्द्र ॥ ३७ ॥

कराल मा ते भयमस्ति किञ्चि-

देतच्छ्रुतं ब्रह्म परं त्वयाऽथ ।

यथावदुक्तं परमं पवित्रं,

विशोकमत्यन्तमनादिमध्यम् ॥ ३८ ॥

अगाधमेतदजरामरं च,

निरामयं धीतमयं शिवं च ।

समीक्ष्य मोहं परवादसंज्ञ-

मेतस्य तत्त्वार्थमिमं विदित्वा ॥ ३६ ॥

अवाप्तमेतद्धि पुरा सनातना-

द्विरण्यगर्माद्धि ततो नराधिप ।

प्रसाद्य यत्नेन तमुग्रतेजसं,

सनातनं ब्रह्म यथा त्वयैतत् ॥ ४० ॥

पृष्टस्त्वया चाऽस्मि यथा नरेन्द्र,

तथा मयेदं त्यपि नोक्तमन्यत् ।

यथाऽघाप्तं ब्रह्मणो मे नरेन्द्र,

महाज्ञानं मोक्षविदां परायणम् ॥ ४१ ॥

व्यास उवाच ।

एतदुक्तं परं ब्रह्म यस्मान्नाऽऽवर्तते पुनः ।

पञ्चविंशं मुनिश्रेष्ठा घसिष्टेन यथा पुरा ॥ ४२ ॥

पुनरावृत्तिमाप्नोति परमं ज्ञानमव्ययम् ।

नाति बुध्यति तत्त्वेन बुध्यमानोऽज्ञरामरम् ॥ ४३ ॥

एतन्निश्रेयसकरं ज्ञानं भोः परमं मया ।

कथितं तत्त्वतो विप्राः श्रुत्वा देवर्षितो द्विजाः ॥ ४४ ॥

द्विरण्यगर्माद्विपिना घसिष्टेन समाहृतम् ।

घसिष्टाद्विपिशार्दूलो नारदोऽवाप्तवानिदम् ॥ ४५ ॥

नारदाद्विदितं महामेतदुक्तं सनातनम् ।

मा शुबध्यं मुनिश्रेष्ठाः श्रुत्यैतत्परमं पदम् ॥ ४६ ॥

येन क्षराक्षरे मिन्ने न भयं तस्य विद्यते ।

विद्यते तु भयं यस्य यो नैनं वेत्ति सत्त्वतः ॥ ४७ ॥

अविज्ञानाच्च मूढात्मा पुनः पुनरुपद्रवान् ।

प्रेत्य जातिसहस्राणि मरणान्तान्युपाश्रुते ॥ ४८ ॥

देवलोकं तथा तिर्यङ्मानुष्यमपि चाश्रुते ।

यदि वा मुच्यते वाऽपि तस्मादज्ञानसागरात् ॥ ४९ ॥

अज्ञानसागरे घोरे ह्यव्यक्तागाध उच्यते ।

अहम्यहनि मज्जन्ति यत्र भूतानि भो द्विजाः ॥ ५० ॥

तस्मादगाधादव्यक्तादुपक्षीणात्सनातनात् ।

तस्माद्यूयं घिरजस्का घितमस्काश्च भो द्विजा ॥ ५१ ॥

एवं मया मुनिश्रेष्ठा. सारात्सारतरं परम् ।

कथितं परमं मोक्षं यं ज्ञात्वा न निवर्तते ॥ ५२ ॥

न नास्तिकाय दातव्य नामकाय कदाचन ।

न दुष्टमते विप्रा न श्रद्धाधिमुखाय च ॥ ५३ ॥

इति श्रीमहापुराणे भादिब्राह्मे षसिष्ठकरालजनकसंघादसमाप्ति-

निरूपणं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२४४॥

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ।

अस्य श्रवणपठनकर्तृणांफलप्राप्तिकथनम्

लोमहर्षण उवाच ।

एवं पुरा मुनीन्त्यासः पुराणं दृष्ट्वा गिरा ।

दशाष्टशोपरद्वितैर्धाक्यैः सारतरैर्द्विजाः ॥ १ ॥

पूर्णमस्तमलैः शुद्धैर्नामाशास्त्रसमुच्चयैः ।

जातिशुद्धसमायुक्तं साधुशब्दोपशोभितम् ॥ २ ॥

पूर्वपक्षोक्तिसिद्धान्तपरिनिष्ठासमन्वितम् ।

श्रावयित्वा यथान्यायं धिरराम महामतिः ॥ ३ ॥

तेऽपि श्रुत्वा मुनिश्रेष्ठाः पुराणं वेदसंमितम् ।

आद्यं ब्राह्मामिधानं च सर्ववाञ्छाफलप्रदम् ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा बभूवुः सुप्रीता विस्मिताश्च पुनः पुनः ।

प्रशंसांस्तदा व्यासं कृष्णद्वैपायन मुनिम् ॥ ५ ॥

मुनय ऊचुः ।

अहो त्वया मुनिश्रेष्ठ पुराणं श्रुतिसंमितम् ।

सर्वामिप्रेतफलदं सर्वपापहरं परम् ॥ ६ ॥

प्रोक्तं श्रुतं तयाऽस्मामिर्बिचित्रपदमक्षरम् ।

न तेऽस्त्यविदितं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु वै प्रभो ॥ ७ ॥

सर्वज्ञस्त्वं महामाग देवेष्विव बृहस्पतिः ।
नमस्यामो महाप्राज्ञं ग्रहीष्टं त्वां महामुनिम् ॥ ८ ॥

येन त्वया तु वेदार्था भारते प्रकटीरुताः ।
कः शक्नोति गुणान्वक्तुं तव सर्षान्महामुने ॥ ९ ॥
ब्रवीत्य चतुरो वेदान्साङ्गान्व्याकरणानि च ।
कृतवान्भारतं शास्त्र तस्मै ज्ञानात्मने नमः ॥ १० ॥

नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे,
फुल्लारविन्दायतपत्रनेत्र ।

येन त्वया भारततैलपूर्णः,
प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥ ११ ॥

अज्ञानतिमिरान्धानां भ्रामितानां कुट्टिभिः ।
ज्ञानाञ्जनशलाकेन त्वया खोन्मीलिता दृशः ॥ १२ ॥
पद्ममुक्त्वा समभ्यर्च्य व्यासं ते चैव पूजिताः ।
जगुर्व्यथागतं सर्वं कृतकृत्याः स्वमाश्रमम् ॥ १३ ॥
तथा मया मुनिश्रेष्ठा कथितं हि सनातनम् ।
पुराणं सुमहापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १४ ॥
यथा भवद्भिः पृष्टोऽहं संप्रश्नं द्विजसत्तमाः ।
व्यासप्रसादात्तत्सर्वं मया संपरिकीर्तितम् ॥ १५ ॥
इदं गृहस्थैः श्रोतव्यं यतिभिर्ब्रह्मचारिभिः ।
धनसौख्यप्रदं नृणां पवित्रं पापनाशनम् ॥ १६ ॥

तथा ब्रह्मपरैर्विप्रैर्ब्राह्मणाद्यैः सुसंयतैः ।

श्रोतव्यं सुप्रयत्नेन सम्यक्श्रेयोमिकाङ्क्षिमिः ॥ १७ ॥

प्राप्नोति ब्राह्मणो विद्यां क्षत्रियो विजयं रणे ।

यैश्यस्तु धनमक्षय्यं शूद्रः सुखमवाप्नुयान् ॥ १८ ॥

यं यं काममभिध्यायञ्छृणोति पुरुषः शुचिः ।

तं तं काममवाप्नोति नरो नास्त्यत्र संशयः ॥ १९ ॥

पुराणं घैष्णवं श्वेतत्सर्वकिल्बिषनाशनम् ।

विशिष्टं सर्वशास्त्रेभ्यः पुरुषार्थोपपादकम् ॥ २० ॥

एतद्वो यन्मयाऽऽख्यातं पुराणं वेदसंमितम् ।

श्रुतेऽस्मिन्सर्वदोषोत्थः पापराशिः प्रणश्यति ॥ २१ ॥

प्रयागे पुष्करे चैव कुरुक्षेत्रे तथाऽर्बुदे ।

उपोष्य यदवाप्नोति तदस्य भवणाक्षरः ॥ २२ ॥

यदग्निहोत्रे सुहृते धर्मं नाऽऽप्नोति वै फलम् ।

महापुण्यमयं विप्रास्तदस्य श्रवणात्सह ॥ २३ ॥

यज्जैष्ठ्यशुक्लद्वादश्यां स्नात्वा वै यमुनाजले ।

मयुरायां हरिं दृष्ट्वा प्राप्नोति पुरुषः फलम् ॥ २४ ॥

तदाप्नोति फलं सम्यक्समाधानेन कर्मनान् ।

पुराणेऽस्य हितो (?) विप्राः केशवार्पितमानसः ॥ २५ ॥

यत्फलं किञ्चिद्यमलोक्य पुरुषोऽथ लभेन्नरः ।

तत्फलं समवाप्नोति यः पठेच्छृणुयादपि ॥ २६ ॥

इदं यः धृदया नित्यं पुराणं वेदसंमितम् ।

यः पठेच्छृणुयान्मर्त्यः स याति भुवनं हरैः ॥ २७ ॥

धावयेदुप्राह्मणो यस्तु सदा पर्वसु संपतः ।

एकादश्यां द्वादश्यां च विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २८ ॥

इदं यशस्यमायुष्यं सुखदं कीर्तिवर्धनम् ।

फलपुष्टिप्रदं नृणां धन्यं दुःस्यजननाशनम् ॥ २९ ॥

त्रिसंध्यं यः पठेद्विद्वाश्चर्या सुसमाहितः ।

इदं परिष्ठमाख्यानं स सर्वमीप्सितं लभेत् ॥ ३० ॥

रोगार्तो मुच्यते रोगाद् यद्वो मुच्येत बन्धनात् ।

भयाद्विमुच्यते भीत आपदापन्न आपदः ॥ ३१ ॥

जातिस्मरत्वं धियां च पुत्रान्मेधां वशून्धृतिम् ।

धर्मं चार्थं च कामं च मोक्षं तु लभते नरः ॥ ३२ ॥

यान्यान्कामानभिप्रत्य पठेत्प्रयतमानसः ।

तांस्तान्सर्वानवाप्नोति पुण्यो नात्र संशयः ॥ ३३ ॥

पञ्चैवं सततं शृणोति मनुजः स्वर्गायवर्गप्रदं,

विष्णुं लोकगुरुं प्रणम्य धरदं भक्त्येकचित्तः शुचिः ।

भुक्त्वा चात्र सुखं विमुक्तकलुषः स्वर्गं च दिव्यं सुखं

पश्चाद्याति हरैः पदं सुचिमलं मुक्तो गुणैः प्राहृतैः ॥ ३४ ॥

सस्माद्विप्रपरैः स्वधर्मनिरतैर्भुक्त्येकमार्गैस्तुभि-

स्तद्वत्क्षत्रियपुंगवैस्तु नियतैः ध्येयैर्यमिः सर्वदा ।

वैश्यैश्चानुदिनं विशुद्धकुलजैः शूद्रैस्तथा धार्मिकैः ।

श्वातव्यं त्विदमुत्तमं बहुफलं धर्मार्थमोक्षप्रदम् ॥ ३५ ॥

धर्मे मतिर्भवतु वः पुरुषोत्तमानां,

स लोक एव परलोकगतस्य बन्धुः ।

मर्या स्त्रियश्च निपुणैरपि सेव्यमाना,

नैव प्रभावमुपयान्ति न च स्थिरत्वम् ॥ ३६ ॥

धर्मेण राज्यं लभते मनुष्यः,

स्वर्गं च धर्मेण नरः प्रयाति ।

आयुश्च कीर्तिं च तपश्च धर्मं,

धर्मेण मोक्षं लभते मनुष्यः ॥ ३७ ॥

धर्मोऽत्र मातापितरौ नरस्य,

धर्मः सखा चात्र परे च लोके ।

ज्ञाना च धर्मस्त्विह मोक्षदश्च,

धर्मादृते नास्ति तु किञ्चिदेव ॥ ३८ ॥

इदं रहस्यं श्रेष्ठं च पुराणं वेदतन्मित्रम् ।

न देयं दुष्टमतये नास्तिकाय विशेषतः ॥ ३९ ॥

इदं मयोक्तं प्रवरं पुराणं,

पापापहं धर्मविवर्धनं च ।

श्रुतं भवद्भिः परमं रहस्य-

माज्ञापयध्वं मुनयो व्रजामि ॥ ४० ॥

१५१२ * ब्रह्मपुराणम् * [पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽ

इति श्रीमहापुराणे आदित्राहो रोमहर्षणमुनिसंवादे पुराणप्रशं-
सत नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्याय ॥ २४५ ॥

समाप्तमिदमादिब्राह्मभिधं महापुराणम् ।

—

ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ।

॥ श्री ॥

ब्राह्मविषय पुगणस्य

शुद्धाशुद्धि पत्रम् ।

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
७	सप्तपणै	सप्तपणै
७	वैश्यैः	वैश्यैः
१६	स्वर्ग	सर्ग
३	स्वर्ग	सर्ग
६	मुनि	मुनि
८	नुसित्वा	नुयित्वा
२१	सूनता	सूनता .
२१	तेनेयं	तेनेयं
१७	द्व्याजायत	द्व्याजायत
१३	तदुप्र	तदुप्र
१६	रददद	रददद
॥	प्रवतस	प्रचेतसः
१	उचुः	ऊचुः
१४	उयैष्यं	ज्यैष्यं

(आ)

पृष्ठाङ्कः	पङ्क्ति	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१३	३	उचु	ऊचु
१४	१२	"	"
१८	"	ज्ञाजा	ज्ञाता
२१	१३	स्मयैव	स्तयैव
२४	१४	पाटयम	पाटय
२६	११	नूनं	नूनं
"	१७	जात	जात
"	२१	दृष्ट्वा	दृष्ट्वा
३१	१७	भविष्यै	भविष्यै
३२	११	दीप्त	दीप्त
३३	५	थत्वा	श्रुत्वा
३४	१५	मनुष	मनु
३६	३	दुधा	दुधा
३८	२	सावर्णि	सावर्णि
३९	४	कीर्त्य	कीर्त्य
४१	१४	थामा	थामा
५०	१६	सेघ	सैघ
५६	१	विमुष्णति	विमुञ्चति ^१
"	३	उद्भयते	उद्भूयते
५९	११	गच्छामो	गच्छामी
	५	श्मथ	श्मथ्

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२०	ब्रह्	ब्रूहि
१७	श्रष्टा	श्रेष्टा
१७	नेव	न्नेव
३	रूपेण	रूपेण
"	"	"
२१	दाशयि	दाशरयि
६	जज्ञ	जज्ञे
१५	प्रपीपो	प्रतीपो
१८	राजर्ष	राजर्षे
१६	श्रेण्यस्म	श्रेण्यस्य
८	द्रुणे	द्रुणे
३	कडला	कटली
१५	विभासो.	विभावसोः
४	हनिष्याति	हनिष्यति
१३	वर्षत्	वर्षत्
६	रजारत	रजायत
२०	यज्ञे	जज्ञे
२	द्विजोत्तम्	द्विजोत्तम
१	रमडाजा	रमयडाजा
१	शूरा	शूरा
३	जत्त्वथ	जित्त्वथ

पृष्ठाङ्का	षड्क्ति	अशुद्धपाठ	शुद्धपाठ
१२२	६	बभूवा	बभूवा
१२३	११	राष्टपाली	राष्ट्रपाली
१२५	१६	च्छ्रुवा	च्छ्रुत्वा
१२६	५	स्यमन्तकम्	स्यमन्तकम्
"	६	दुत्तम्	दुत्तमम्
१२८	६	कुमाय्य	कुमार्य
१३५	२	शक्पा	शक्यो
१३६	"	तन्ध्ये	तन्मध्ये
"	१३	जम्बू	जम्बू
१३७	२१	प्रयाति	प्रयाति
१३६	१०	सर्व	सर्वे
"	१६	दिनि	दीनि
१४०	६	द्विजात्तमा	द्विजोत्तमा
१४६	३	रैघतक	रैघतक
१६१	१०	भोम	भौम
१६३	१७	कारणा	कारणा
"	२१	प्रराहेण	प्ररोहेण
१६५	६	तैष	सैष /
"	११	हदि	हवि
१७५	११	हव	हव
१८२	८	सम्प्रक्ष्यामि	सम्प्रवक्ष्यामि

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१	वर्णेण	वर्णेन
५	दीपै	दीपे
७	नाशिनाम्	नाशिनीम्
८	वै	स वै
३	महायते	महायते
८	सिद्धि	सिद्धि
४	रैर्न	नरै
८	अश्रमा	आश्रमा
६	मानोद्वि	मानोद्वि
४	सर्ज	ससर्ज
११	पूर्वम्	पूर्ववत्
२०	गमा.	गमा
४	भूतपु	भूतेपु
१६	षाडशीम्	षोडशीम्
२०	च्छुद्ध	च्छुद्ध
१७	क्रोध	क्रोध
७	नेयी	गनेयी
६	सर्वार्द्ध	सर्वार्द्धे
६	मुत्तपा	मुत्तपा
१५	यस्त्वं	यस्त्वं
२२	अत	अतः

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२६०	१४	इष	ईष
२७४	१२	अथै को ऊ	अथैको
२७७	२१	दूर्द्ध	दूर्द्धवं
२८१	२१	भक्ष्यानि	भक्ष्याणि
२८५	१४	कृति	कृत
२९१	२	सुवण	सुवर्ण
२९२	२	श्रेष्ठं	श्रेष्ठ.
२९६	६	ब्रह्मा	ब्रह्मो
२९८	५	गृह	गृह्
"	१०	पुज्यं	युज्यं
३००	१८	इक्ष	इक्ष
३०२	२	मा	निमा
३१६	४	धिष्ठ	धिष्ठि
३२०	१७	ममा	मवा
३२३	६	सत्र	सर्वे
"	१६	अथधरा	अथधरा
३३३	१७	विचधानि	विचिधानि
३३६	६	पनेषू	घनेषू
"	१७	कृता	कृताः
३४०	११	र्षल	र्षल
---	११	घत्त	घुत्त)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२२	राजस्त	राजस्य
३	पद्	पद्म
७	अथ	इत्थैव
१६	स्थिन्	स्थितान्
२	विद्वांसा	विद्वांसो
१६	नृप	नृप
१६	ततस्तः	ततस्ततः
१६	स्तराणा	स्तरणा
१५	कोतूहलं	कोतूहलं
१७	शृणुध्वं	शृणुध्वं
८	हया	ईया
२१	ध्रावत्स	ध्रीवत्स
१८	दर्शयामास	दर्शयामास
१६	भक्ताना	भक्ताना
७	यत्किं	यत्किं
२२	सर्व	सर्व
४	पूर्ण	पूर्ण
७	कृत्य	कृत
२०	विधित्	विधिवत्
१२	पुनर्मदा	पुनर्मदा
१	सलिलो	सलिल्यो

पृष्ठाङ्का	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठ	शुद्धपाठ
३७६	२३	खदा	खेदा
३८३	६	देव	देवस्य
३६३	११	ग्रहा	ग्रहो
४०२	१४	दिक्ष	दिक्षु
४०५	२	शूल	शूल
४०७	३	विष्णुलोक	विष्णुलोक
४०८	१८	तदन्तरम्	तदनन्तरम्
४०६	१	ज्वेतगङ्गा	ज्येतगङ्गा
४११	८	ध्रुव	ध्रुव
४२०	२१	श्रोत्रादीनि	श्रोत्रादानी
४२१	१८	पथ	पथा
४२२	७	कवच	कवच
४२७	१	येन्त्र	येन्मन्त्र
४३०	६	महात्म्य	माहात्म्य
४३७	१०	समुद्धत्य	समुद्धृत्य
४४८	२२	मुखम्	मुपम्
४४७	७	समुदाहृतम्	समुदाहृतम्
"	१०	कृणं	कण्ण
"	१४	"	"
४५०	१८	नुद्धत्य	नुद्धृत्य
४५१	८	पटि	पटि

(ल)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१३	मुदि	मुनि
१४	चादिताम्	चोदिताम्
१६	पाना	पापना
७	दत्त्वा	ठत्त्वा
१७	प्रजा	प्राजा
१८	भक्त्वा	भुक्त्वा
८	काञ्चनं	काञ्चनं
१६	अम्बरीषो	अम्बरीषो
१८	वेदिकाय	वेदिकाया
१९	न्यसेत्	न्यसेत्
१८	नित्य	नित्यं
१७	सिन्ध	नित्यं
६	मगा	मागा
१७	शृण्वत्	शृण्वन्त्व
१७	विलप	विलपत
२०	कुश्ल	कुशूल
११	तस्यात	तस्यास्त
१६	लाक	लोक
१६	प्रावाच	प्रोवाच
२०	क्षधे	क्षुधे
२०	श्रन्वा	श्रुत्वा

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
५८८	७	श्वताय	श्वेताय
५६२	१३	ब्रह्मा	ब्रह्मो
६०१	१७	पुलस्त्येन	पुलस्त्येन
६०५	६	इमा	इमां
"	८	क्रियमाणे	क्रियमाणे
६१०	४	दद्यदेवं	देवदेवं
६१८	१६	किंतु	किन्तु
"	"	"	"
६२०	४	प्रदात्त	प्रादात्त
६२४	२२	पशं	पशं
६२५	१७	"	"
६३१	१६	लाकोपकार	लोकोपकार
६४०	१४	सुश्यामोयांच	सुश्यामोयाव
६४८	६	जित्वा	जित्वा
६५७	८	ञ्छाप	ञ्छाप
६५८	१३	ययाः	ययोः
६६०	१८	घर्णसम्	घर्णतम्
६६५	॥	ताक्ष्य	ताक्ष्य
६६७	१२	शंभुस्य	शंभुस्त
६६८	२२	पंगवान्	पुंगवान्
६८३	१६	स्माति	स्मीति

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२	घल्लम्	घल्लभम्
१८	कृस्त्वया	कृतस्त्वया
१०	दिवा	दिव
८	समन्वितोवाह	समन्वितोन्याह
८	कृनिन	कृतिन
१६	तथोक्तेषु	तथोक्तेषु
२२	श्रुत्वा	श्रुत्वा
१६	वृषभ	वृषभ
१५	देव	देवे
१६	हर्पात्	हर्पात्
६	पुत्रो	पत्रो
१३	दाति	वदाति
७	द्वयः	द्वयो
१६	विनाशम्	विनाशनम्
२१	नृपपि	नृपति
८	ब्रह्मणः	ब्रह्मणः
१५	वाक्यि	वाक्यि
१६	मात्रेण	मात्रेण
१८	श्रुते	श्रुते
१८	दैप्यं	दैत्यं
४	तेषा	तेषां

पृष्ठाङ्का	पङ्क्ति	अशुद्धपाठ-	शुद्धपाठ
८१४	१८	तद्रूपा	तद्रूपा
८२०	६	हनूमत	हनूमन्त
८२३	११	महा	महो
८४३	१६	प्रद्र	प्रद
८४५	५	तद्दव	तद्देव
८४७	११	दिति	डिति
"	१३	तनो	ततो
८५२	११	पङ्गवा	पुंगवा
८५३	२१	द्विष्ण	द्विष्णु
८५५	१०	ग्रहा	ग्रहो
८५७	११	पराहण	पराह
८६०	३	नान्म	नान्य
८६४	२	लब्धेषु	लुब्धेषु
८७१	१४	दुदव	दुद्व
८७६	४	विता	चेतस
८८०	१३	धम	धर्मे
८९४	४	तार्थ	तीर्थ
"	५	तदुवत्त	तदुवृत्त
८९६	१५	तारे	तीरे
९०६	६	ह्युत्तरे	ह्युत्तरे
९११	१५	यादंशि	यादंशि

(ओ)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१६	कुर्या	कुर्या
पृ०	३१८	६१८
६	लोका	लोक
७	र्मनि	मुनि
६	शरणार्थिणाम्	शरणार्थिणाम्
१०	मने	मुने
१८	प्राय	प्राह
७	कद्र	कद्रू
७	कालो	कालो
८	श्लाघ्यं	श्लाघ्यं
६	कस्मात्त्वं	कस्मात्त्वं
१७	न	न
६	भासा	भास
५	स्मात्त्य	स्मीत्य
१२	जघान	जघान
२१	व्याधो	दुव्याधो
१२	मूर्धानं	मूर्धानं
२०	निग्रं	चिग्रं
२२	कृपाद्रं	कृपाद्रं
१२	द्वयधिक	द्वयधिक
१	चन्द्रपणि	चन्द्रपाणि

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१०२७	१०	चक्र	चक्रः
१०२८	६	तुष्टोऽह	तुष्टोऽहं
१०३१	१६	तत्रैव	तत्रैव
१०३२	२०	मुक्त	मुक्ति
१०३५	८	देहत्याग	देहत्यागो
१०३६	५	धर्मार्थ	धर्मार्थ
१०३७	६	धासास्ते	धासास्तु
१०४०	१३	ब्रह्मा	ब्रह्मो
१०५६	८	बहनीयं	हवनीयं
"	११	कव्यादां	कव्यादां
१०६१	२०	प्राणोऽस्य	प्राणोऽस्य
१०६२	१६	मार्तिहा	मार्तिहा
"	२१	निर्मक्तः	निर्मुक्तः
१०६३	४	कर्मणो	कर्मणो
"	२०	पुरापाय	पुरीपाय
१०७२	१६	धारः	धीरः
१०७४	१४	दधकीं	दधकीं
१०७६	२०	तता	ततो
१०७७	१८	द्वय	द्वय
"	"	८२	१८२
१०७८	११	चाक्तं	चोक्तं

(मं)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
४	तद्वष्टि	तद्वृष्टि
१८	पशं	पशुं
६	मुमाच	मुमोच
६	गाविन्द्र	गोविन्द्रः
३	वेदाङ्ग	वेदाङ्गा
८	निवृणेन	निवृणेत
१०	काटाक्षे	कटाक्षे
१३	पीज	पीत
१६	व्य	द्वय
२०	प्र चोदितम्	प्रचोदितम्
६	भाता	ज्ञाता
६	वाप्य	मवाप्य
२०	कृष्णा	कृष्णो
१४	महबल	महाबल
२	विषयाः	विषयाः
७	वाञ्छितां	वाञ्छितां
६	गाप्यश्च	गोप्यश्च
१२	१८६	१६८
२१	भाययं	भार्ययं
८	तत्रा	ततो
१८	ब्रुचम्	ब्रुचन्

पृष्ठङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
११६२	१६	नरका	नरको
११६६	१७	प्रणेत	प्रणेतु
११६७	४	तद्व्याप्तं	तद्व्याप्तं
११६८	१	यस	यत्तत्
११७०	१२	यद्यपो	यद्यपो
११७२	१	घसघा	घसघो
११७५	२	करोप्य	करोस्य
११७६	१	विचित्	विधिवत्
"	७	धरा	धरो
११८१	२०	योद्धं	योद्धं
"	२२	पययी	प्याययी
११८२	४	योद्धं	योद्धं
११८४	३	याऽहं	योऽह
११८६	७	पुस्फुर	पुस्फुर
११९०	३	कण	कर्ण
११९३	२१	ध्रुयतां	ध्रूयतां
१२०२	१५	यद्दश	यद्दश
१२०६	११	यत्प्रभावेन	यत्प्रभावेन
१२१०	१६	धारा	धरा
१२१२	२	महात्मानं	महात्मान
१२१५	६	यज्ञार्थ	यज्ञार्थ

(क)

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
६	महात्	महान्
८	भवगान्	भगवान्
११	भववान्	"
४	शरणं	शरणं
१३	व्यगो	व्यग्रो
२०	विवृद्धयर्थं	विवृद्धयर्थं
१६	जघान	जघान
४	ध्रुव्याधिः	ध्रुव्याधिः
१७	विभीषिणाः	विभीषणाः
१०	यक	यम
१	फुत्कार व	फुत्कारव
७०	श्रुवन्	श्रुवन्
७१	दस्म	दस्मा
१५	यान्त्य	यान्त्य
१२	गच्छन्ति	गच्छति
१४	यान्ति	याति
१५	राशिर्नो	राशिनो
१५	स्त्यति	स्त्यति
	हाट	हाटक
२२	गतिम्	गतिम्
१६	जयेत	जायेत

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१२७७	१२	एत	एता
१२८१	४	त्वयाऽथ	त्वयाऽनघ
१२८६	२	परातात्मा	परीतात्मा
१२८८	१२	इत्थं	इत्थं
१२९१	१८	तृपास्थ	तृतास्थ
१२९२	६	व्यङ्गुल	व्यङ्गुल
१२९३	१४	आधत्त	आधत्त
१२९६	७	पितृणां	पितृणां
१३०३	१२	स्त्रीणा	स्त्रीणा
"	१७	कुर्युरेतं	कुर्युरेतां
"	१६	व्या	व्या
"	२१	स्यभर्त	स्यभर्तृ
१३०६	१३	म्रतसि	म्रेतसि
१३०७	१४	वसूत्र	वसूत्र
१३०६	१५	गोष	गोषु
"	१०	मिर्दग्ध	मिनिर्दग्ध
१३०६	१६	देताभ्यः	देवताभ्यः
१३१०	१५	धरण	धरण
"	१६	मुद्रिय	मुद्रधिय
"	१६	घोहि	घोहि
१३१४	१३	पित	पित

(ग)

पङ्क्तिः	अंशुद्वपाठः	शुद्धपाठः
१५	युव	यु
१५	वाक्प	वाक्या
४	संपालिका	कपालिकाः
१८	मांसम	मासनं
१२	महीयतः	महीयसः
८	पथये	पतये
२	वपि	वापि
६	खान्दन्	खादन्
१८	धर्माणा	धर्माना
१८	मुक्तस्यु	मुक्तस्य
८	वर्जितः	वर्जितः
४	गृहसव	गृहस्थ
१२	सद्वृत्तः	सद्वृत्तः
४	स्वगते	स्वागते
१३	द्वया	द्वया
१६	सर्वः	सर्वैः
२	ब्रह्मण	ब्रह्मणा
६	समान्विता	समन्विता;
१४	भागेभ्यो	भोगेभ्यो
१२	नृणां	नृणां
२	मर्त	मर्त

पृष्ठाङ्काः.	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१३६१	६	चिरस्तात	चिरुयात
१३६३	१०	कश्यप	कश्यप
१३६३	२०	पञ्च	पञ्च
"	२१	२२५	२२६
१३७५	६	याथातथ्यं	याथातथ्यं
१३७६	६	रक्षितं	रक्षितुं
१३८४	१७	स्तार्थं	स्तीर्थं
१३८६	४	मक्ति	भक्ति
१३८८	१७	यद्वत्तं	यद्वत्तं
१३८९	८	प्रदास्ये	प्रदास्ये
"	२१	तता	ततो
१३९४	६	एतवोक्तं	एतत्तवोक्तं
१३९५	६	भार्ता	भर्ता
"	१२	त्प्रिस्त्रोद	त्प्रिस्त्रोद
१३९६	२	धयता	धूयतां
"	३	चेय	चैय
"	४	दिषोक्तसाम	दिषोक्तसाम्
"	५	ग्रहणा	ग्रहणो
१४०६	२	पृच्छ वं	पृच्छध्वं
१४१२	१८	प्रपाडिता	प्रपाडिता
१४१४	१५	माना	मानानां

पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
१५	उत्सन्न	उत्पन्न
६	स्या	स्तथा
१२	अशीरं	अशीरं
१	रिरहे	रिहे
२१	ग्रामा	ग्रामो
७	कोद्धं	कोध्वं
११	तारये	तारये
२१	पश्यन्ति	पश्यति
२०	नप	नृप
२१	सर्वतो	सर्वतोऽ
४	सर्वतो	सर्वतः
१८	व्यक्त	द्व्यक्त
१	व्यक्तं	द्व्यक्तं
३	हृदि	हृदि
११	बालोह	बालोऽह
१०	उत्पद्यति	उत्पद्यते
३	लब्धा	लब्धा
३	त्पद्यति	त्पद्यते
५	व्यक्ता	द्व्यक्ता
२२	अमृति	अमूर्त
१६	निबोध	निबोध

ति ब्रह्मपुराणस्य शुद्धाशुद्धिपत्रम्
शुभम् भूयात् ।

विनम्र निवेदन

इंशा वास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भुञ्जीथाः मा गृधः कस्य स्विद्धनम् ॥

(शूक्त यजुर्वेद अध्याय ४० मन्त्र १)

ईश्वर का आदेश है कि सृष्टिके सारे प्राणी मेरी ही आत्मा हैं । ज्ञान के द्वारा प्राणीमात्र की पूर्णरूपेण रक्षा का ध्यान रखते हुए अपना भोग—जो कि प्रकृति द्वारा निर्दिष्ट किया हुआ है—भोगो । (किसी की भी हिंसा मत करो । सभी प्राणी सृष्टि की परिनिर्वा में पूर्ण रूपेण सहायक हैं) किसी भी प्राणी की शक्ति (दूध) को हरण करने की मन में भावना भो न आने दो इसी में अपना कल्याण है । “अथ त्रिविधदुःखात्पन्तनिवृत्तिरत्यन्तः पुरार्थः” परमात्मा के आदेश का पालन करने से ही त्रिविध दुःखों की निवृत्ति होगी इसी में मानव जीवन की सार्थकता एवं सफलता निहित है । “तस्माच्छास्त्रं प्रनाणम्” ।

सत्य रजस् और तमो गुण की साम्यावस्था के गुणों का अधिष्ठान होने से प्रकृति परमाशक्ति के रूप में और प्रधान पुरुष सदाशिव के रूप में अभिव्यक्त होते हैं ; उन्हीं की इच्छानुसार त्रिगुणात्मिका सृष्टि का क्रम गरावर चलता रहता है । इस सृष्टि में सत्त्व गुण प्रधानता से मानव की ; रजोगुण प्रधानता से पशु पक्षी की और तमोगुण प्रधानता से कीट पतङ्गादि की उत्पत्ति हुई । ये सब मानव के अविभाज्य अङ्ग हैं ।

अतः प्राणीमात्र की पूर्णरूपेण रक्षा करते हुए अपनी शक्ति (आत्मबल) की वृद्धि करना ही मानव जीवन का परम लक्ष्य है ।

“कामये दुःखतप्तानां प्राणिनामार्तिनाशनम्”

५, कृष्ण रो, कलकत्ता आपका सेवक—मनसुखराय मो